De socialisten: Personen en stelsels
Deel 3: Het tijdvak tusschen de jaren 1830 en 1850, eerste helft: Frankrijk

H.P.G. Quack

bron

H.P.G. Quack, *De socialisten: Personen en stelsels. Deel 3: Het tijdvak tusschen de jaren 1830 en 1850, eerste helft: Frankrijk*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1911 (3de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quac001soci03_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

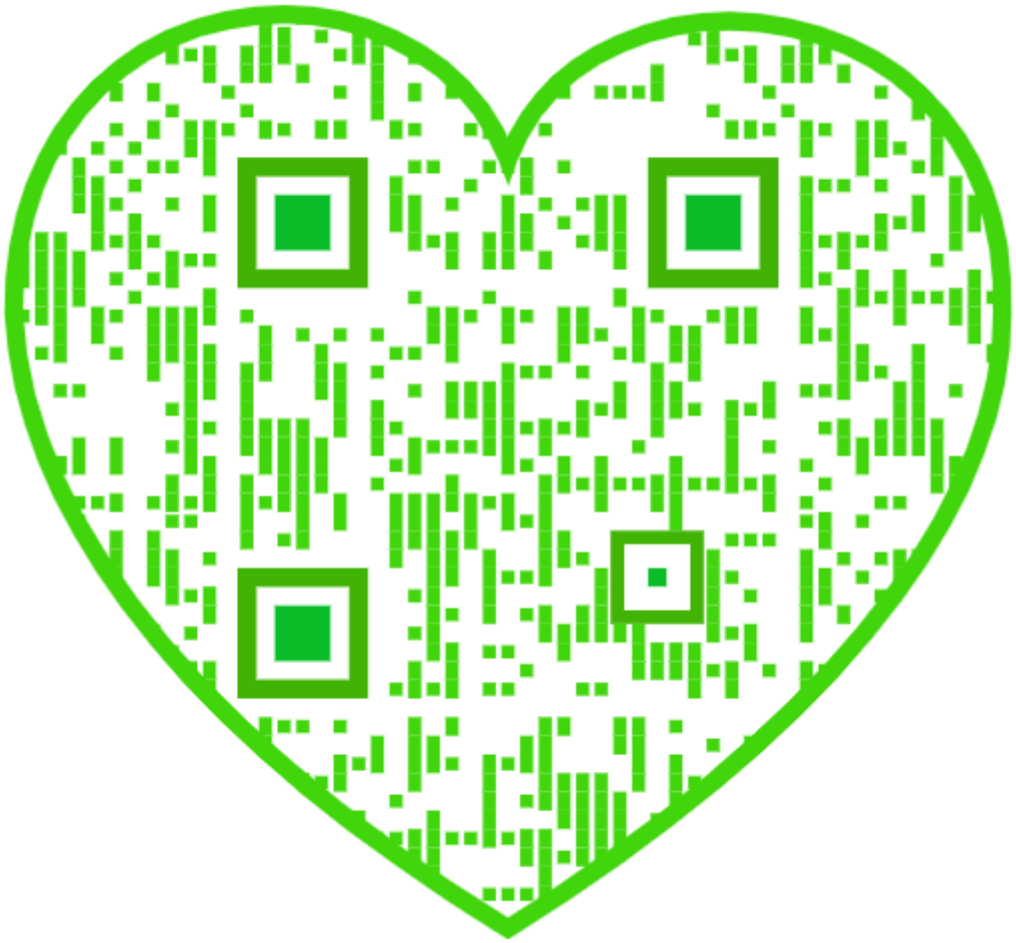

Hoofdstuk I.
Inleiding.

Toen wij het vorige deel, en daarmede de beschrijving van het socialisme in de eerste dertig jaren der negentiende eeuw, afsloten, meenden wij te mogen uitéénzetten, dat de eischen der toongevende socialisten bij het naderen van het jaar 1830 zich lieten formuleeren in een programma, dat een zeer eigenaardige 'verklaring van de rechten van den mensch' bevatte. Had vroeger op het einde der achttiende eeuw de groote Fransche revolutie een in hoofdzaak *politiek* programma voor vrije en gelijke staatsburgers opgesteld, de socialisten van het begin der negentiende eeuw voelden, dat de politieke vrijheid en gelijkheid, welke de revolutie verkondigd had, iets ijdels waren zonder voorwaarden van economische vrijheid en gelijkheid. Zij poogden nu te bewijzen, dat er, afgescheiden van den staatkundigen kring, een verklaring van sociale grondrechten was te ontwerpen voor de gewone menschen, levende en werkende in de maatschappij. Tot die grondrechten behoorden de stellingen, dat alle menschen een recht hadden om te kunnen leven, dat zij een schadeloosstelling konden vorderen voor de door enkelen in bezit genomen natuur-goederen, dat zij een recht op arbeid hadden, dat die arbeid, als levens-uiting van den mensch, behoorlijk moest worden gewaardeerd, en dat als zoodanig de menschen recht hadden op een volledige opbrengst van hun arbeid. Voorts maakten zij aanspraak op bescherming van hun vrouwen en kinderen, wanneer dezen aan den arbeid moesten worden gesteld, zij vroegen behoorlijke huisvesting, goed kosteloos onderwijs voor hun kinderen, en in alle levens-verhoudingen een erkenning van het recht der gemeenschap. Deze eischen waren in den vorm vrij vaag, maar, wat den inhoud betreft, zeer ernstig doordacht. In het ééntonig getuigen dierzelfde eischen, begonnen in Europa al de ellendigen zich homogeen te gevoelen.

Over het algemeen vingen nu de leiders der socialisten aan, tegen het jaar 1830, waar zij het vermochten, die eischen en vragen als het ware in te werken in de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Zij wilden, zonder aan ongeduld toe te geven, rustig en bedaard nieuwe sociale draden weven in het groote maatschappelijk kleed. Daardoor zou van-zelf meer orde en éénheid

in dat alles omvattend kleed komen. De plooien zouden breeder kunnen worden. Iets van het ongemetene zou aan het zeer begrenzende van vroeger kunnen worden medegedeeld. Levens- en arbeids-voorwaarden zouden kunnen worden verruimd. De banden, die nu knelden, zouden kunnen worden uitgezet.

Er was iets ideëels in dat streven. Want, let wel, al de toongevende socialisten dier jaren gingen uit van het standpunt, dat *alle* klassen of standen der menschen als s a m e n w e r k e n d moesten gedacht worden. Van een klassen-strijd als zoodanig was geen sprake. Later zou men dan ook van dit tijdvak van het socialisme, tusschen het jaar 1830 en het midden der negentiende eeuw, spreken als van de periode van een ‘klein-burgerlijk’ socialisme. Inderdaad stond men thans nog op het standpunt van overleg, van verzoening. Heeft het socialisme in 't algemeen twee aangezichten: één met harde trekken en met oogen vol haat, die afstooten, en één met blikken waarin het licht van een schoonen droom tintelt, zóó was het dit keer het tweede gelaat dat naar de menschheid werd gekeerd.

Daar kwam nu het jaar 1830 met de Fransche zomer-revolutie der Juli-dagen.

Die omwenteling van het jaar 1830 had in Europa een verbazenden weêrklank. Voor de vooruitstrevende partij was het de dageraad van een nieuw leven. Het was niet enkel een protest tegen de Heilige Alliantie, een afwijzing voor-goed van elke restauratie van het verleden, het beteekende ook een belofte voor de toekomst: het begin van een nieuw tijdperk, waarin aan het volk in zijn arbeid recht zou worden gedaan en aan den druk van het kapitaal weêrstand zou worden geboden. De tijding der glorie-rijke overwinning van het volk in de straten van Parijs greep overal de gemoederen aan, en wekte een vurige hoop daarin op. Men bedacht op 't oogenblik niet, dat het slechts een zwakke na-trilling was van den grooten schok van 1789; dat de beweging van het jaar 1830 het volk slechts een deel zou doen herwinnen van het terrein, 't welk gedurende de restauratie verloren was, en dat overigens het jaar 1830 inderdaad maar de definitieve triomf van de sinds 1789 bevoorrechte mannen van den derden stand of der ‘bourgeoisie’ zou blijken; - neen, men voedde zich met illusiën, men dacht ter goeder trouw, dat de zege der liberale ideeën een algeheele vervorming van Staat en maatschappij zou bewerken, die al de scherpe kanten ook van het industrieele leven zou verzachten. Fransche socialisten, die voorbij het kasteel der Tuileriën, zoo-even door het volk ingenomen, liepen, meenden, dat het geen ongerijmde onderstelling was, zich te verbeelden, dat ook zij op dat paleis een plaats konden bekomen. In één woord, men dacht aan een leuze niet slechts van vrijheid, maar ook weder van gelijkheid en broederschap. Willig offerde daarvoor het mindere volk zijn bloed. Het dacht niet aan compromissen tusschen revolutie en legaliteit; het bekommerde zich nog niet om het formalisme van heeren juristen, die een stelsel zouden weten te construeeren, waardoor de bezittende klassen een eigen koning en Staat en een

volkomen heerschappij zouden verkrijgen, - het volk kampte werkelijk voor bevrijding van den druk, die ook in het maatschappelijk leven de borst beknelde. Voortaan zou - zoo droomde men - het begrip rechtvaardigheid in de maatschappij alles beheerschen. Het probleem van het arbeiders-vraagstuk zou gesteld en zeer zeker opgelost worden. Orde en éénheid zouden in de samen-leving teruggebracht worden. Men gevoelde iets dat aan het naderen van een nieuwe lente deed denken.

Doch toen de zege was behaald, en alles weder tot rust was gekomen, bleek het, dat men zich in Frankrijk, en in de landen waar men iets van den droom van Frankrijk had gekoesterd, schromelijk had vergist. Het was de welgestelde burgerij geweest, die haar slag tegen de partij van het verleden had geslagen, en die het mindere volk als bondgenoot en werktuig had gebruikt. In Frankrijk organiseerde de burgerij een eigen Staat voor zich: een Staat voor den derden stand. De census bij verkiezingen werd zóó hoog gehouden, dat slechts een zeer klein gedeelte der Franschen - alléén de rijke burgerij - actief kon medewerken om de Staats-lichamen samen te stellen. En voorts bracht men in toepassing het zoogenaamde doctrinaire liberale stelsel. Hoofdzaak van dat systeem was, dat men, als men een euvel of misstand in Staat of maatschappij wilde verhelpen, in plaats van naar de voor de hand liggende oplossing te grijpen, eerst vroeg, past die oplossing in ons stelsel? En dat stelsel vorderde in de eerste plaats dit: dat de Staat in maatschappelijke zaken niet meer de positieve dwingende kracht mocht bezitten, die hij in het verleden had. De Staat mocht niet in de eerste plaats meer gebieden, slechts het verbieden werd hem overgelaten. De Staat moest zich op het veld der maatschappij onthouden. Het werd 't ‘régime’ van het *negatieve Staats-idee*. De Staat mocht slechts beletselen uit den weg ruimen, zorgen dat niemand der burgerij gehinderd werd door anderen. De Staat moest rechts-zekerheid waarborgen, en tegen roof en inbraak waken. Hij vervulde dus allengs slechts de rol van een diender of veldwachter. Het werd de Staat-‘gendarme’, de Staat-nachtwacht. Waar het maar eenigszins mogelijk was, trok de Staat zich terug: hij was bang op verboden terrein te komen. Nooit begreep de liberale partij in Frankrijk, onder de regeering van Louis Philippe, den burger-koning, dat de Staat de tot éénheid verheven wils-uiting van *alle* burgers in een land uitmaakt, dat de regeering dus ook positief algemeene groote maatschappelijke belangen moet en kan leiden. Nooit scheen men dáár te vermoeden, dat de Staat het begrip van gemeenschap overal kan en moet versterken. Neen, alle verbindingen en verhoudingen, die er nog onder het lagere volk bestonden, en die naar uitingen van volks-gemeenschap heênvoerden, werden juist losgehecht, totdat de éénige band, die het lagere volk aan den Staat klonk, bestond in de belasting en in de conscriptie. Initiatief in maatschappelijke zaken nam de Staat haast niet meer. Ternauwernood bij het onderwijs. De Staat nam overal een zuiver negatief standpunt in. En dat alles, opdat de reeds zoo machtige

burgerij zich vrij zou kunnen bewegen, opdat zij haar kracht, ongehinderd door hekken, grendels of afsluitings-boomen van het verleden, zou kunnen ontwikkelen, haar ledematen onbelemmerd uitstrekken. De Staat moest slechts ruim baan geven en verder niets-doen, en door dat niets-doen juist de energie der burgers prikkelen. Of echter, bij den veêrkrachtigen bloei der middenklasse, het lagere volk te-loor ging, dat niets aan de vrijheid had, wijl het de middelen miste om op eigen beenen te staan en zich te handhaven, dit werd eenvoudig over het hoofd gezien. Van steun aan de zwakken te bieden, van zorg voor de teruggezetten, van bescherming voor de misdeelden, daarvan was geen sprake.

In overeenstemming met zulke denkbeelden was het 't streven der liberalen, in het jaar 1830, om het volks-leven steeds te doen rusten op het *individualisme*, op de ontwikkeling en wedijver der individuen. Dit was echter iets onvolkomens. - Er zijn toch, in economische aangelegenheden, twee groote spillen der menschelijke maatschappij: de individueele en de sociale drang. De individueele drang steunt op het eigenbelang en op de rustelooze zucht, die een ieder is aangeboren, om eigen positie te veroveren of te verbeteren. Deze plooi leert de menschen, in leven en arbeid, zich te beschouwen als op zich-zelven aangewezen. ‘Help u zelf’ is de leus. Ieder vraagt dan voor zich ruimte, zonder zich te bekommeren om het lot van den buurman. Men duwt met den elleboog den ander op zijde; men wringt zich naar voren om de beste plaats te bekomen; men hamert er op los. Men vraagt als levens-voorwaarde slechts dit algemeene: ‘laissez-faire, laissez-passer’. Laat maar begaan: laat maar waaien: sta ons niet in den weg, wij zullen al onze krachten tot het uiterste inspannen, om ons doelwit te bereiken. Wij doen wat wij kunnen voor onze eigen zaak. Voorts moeten de natuurlijke wetten van het leven voor al het andere en voor al de anderen zorgen. Dit is niet onze zaak. Wij gunnen aan ieder gelijke voorwaarden. Onze leus is vrije, algemeene mededinging. Het leven wordt opgevat als een kamp, een strijd; en de persoonlijke welvaart in het leven is de prijs van den wedloop. - Dit is de ééne spil. Doch daarnaast, en evenwijdig daarmede loopende, uit zich in de maatschappij een andere factor. Het is de sociale drang. Het beginsel, hetwelk ons vooral doet gevoelen, dat het leven op aarde een samenleven, een samen-werken is: de drijfveer die naar associatie heênvoert. Deze trek doet alle verhoudingen bezien in 't licht van den samen-hang der menschen, van de broederschap. Uitgaande van den cirkel van het huisgezin, leert dit beginsel, dat de menschheid, ook waar zij op het verkrijgen van welvaart zich toelegt, nog door andere motieven zich laat leiden dan door eigenbelang alléén; drijfveeren, die aan zelf-opoffering, zelf-verloochening, gemeenschaps-zin verwant zijn. Het kwam vroeger zoo goed uit bij het begrip van ‘dienen’ van hoog en laag[1)]. Shakspeare in zijn ‘Elk wat wils’ kenschetst dit trouwe dienen aldus:

1) Zie over 't begrip: dienen A.J. der Kinderen, ‘Gids’ Juni 1902, p. 394, in het verhaal der vier Heemskinderen; - ook Tutein Nolthenius, wat hij zegt over de heilige Geertruid en haar dochters, ‘Gids’, October 1903, p. 66. Vergelijk de Imitatione Christi, liber I, caput. 9.

‘Toen werd uit plicht en niet om 't loon gewerkt!
Gij volgt niet, neen, de mode dezer dagen,
Nu niemand zwoegen wil, dan om wat winst.’

Deze gedachte van gemeenschaps-zin leert, dat alle deelen van een volk voor elkander verantwoordelijk zijn. Men moet zich werkzaam lid der groote gemeenschap voelen, en als zoodanig handelen, hulp bieden aan de zwakken, de voorwaarden van het levens-bestaan der mingegoeden verbeteren.

De Staat der liberalen van het jaar 1830, huldigend het begrip van persoonlijke vrijheid, liet nu dit tweede sfeer buiten zijn beschouwing. Hij behartigde sterk, zeer sterk den éénen drang, den individueelen, maar op den tweeden, den socialen, werd niet gelet. De klassen, die werkelijk de zwakkere waren in den kampstrijd, voor wie de vrijheid als zoodanig niet veel beteekende, werden aan zich-zelf overgelaten. De helsche ontwikkeling der moderne industrie, die de onrijpe arbeids-krachten als toevoegsel tot de stoom-machine best kon gebruiken, en die dus de vrouwen en kinderen op massale schaal in de fabrieken riep, werd zonder blikken of blozen aanvaard. De Staat ging de burgers op maatschappelijk terrein beschouwen als op zich-zelf staande of liever rollende korrels; en als stuifzand gleden zij nu weg uit de enkele lijnen, waarin men hen had wenschen te houden. Het individualisme deed allen uit elkander gaan.

Vat men de beginselen samen, die de burger-klasse leid'den, en beoordeelt men die beginselen naar de uitkomst, dan kan men zeggen, dat werkelijk op die wijze de zelf-zucht der bezittende klassen zich tot een stelsel had georganiseerd. Het werd een goed geregeld en goed gedresseerd egoïsme. Men kan niet beter voor het algemeen zorgen - zoo redeneerde men - dan door het eigenbelang op den vóórgrond te zetten. En dat eigenbelang had tot spil de concurrentie. Het werd een strijd van allen tegen allen: een kamp om het bestaan.

De leiders van de mannen van het jaar 1830 hadden van die woorden, die als puntige leuzen het stelsel teekenden. Bekend is zoo in Frankrijk geworden het scherpe woord van Dupin: ‘chacun chez soi, chacun pour soi’. Guizot, van zijn kant, wist aan de nijvere bevolking van Frankrijks Noorden - volgens de legende - geen beteren raad te geven dan het ‘enrichissez-vous’[1]. In Engeland voegde het toenmalige hoofd der liberalen, Lord John

1) Het was in een ‘discours devant un auditoire de cultivateurs normands de Lisieux’ dat hij zeide ‘enrichissez vous par le travail, par l'épargne et la probité’ of ‘par le travail et l'économie.’ Zie een brief van Cornelis de Witt in ‘Le Temps’ van 25 December 1901 en in ‘Le Temps’ van 29 December 1901, gelijksoortig was iets gezegd door Guizot in de Kamer, 1 Maart 1843. Zie over dat gezegde van Guizot ook François de Witt, Guizot tegen den minister Cruppi, in ‘Le Temps’ van 12 Februari 1908.

Russell, aan de arbeiders, die na het tot stand komen der Reform-bill ook voor zich sommige rechten verlangden, het gevleugeld woord toe: ‘rust uit en weest dankbaar’. En geheel de politiek der Staats-onthouding, waar het de belangen van de arme arbeidende volks-klasse gold, werd als in één zinsnede geresumeerd door den koning der burgerklasse: door Louis Philippe. Op het einde van het jaar 1832 deed hij een reis in den Elzas. De werklieden kwamen bij hem met hun nooden. Er was overal gebrek aan werk. Lijden en honger waarden rond. De koning was in zijn hart bewogen. Doch hij en zijn doctrinaire ministers legden aan den kreet van 't gemoed het stilzwijgen op. Het stelsel was immers dit: dat alles aan de natuurlijke wetten van vraag en aanbod moest worden overgelaten. ‘Wat kan ik doen?’ - sprak de koning: ‘Ik kan er slechts bij zuchten.’

De ‘doctrinairen’ meenden zeer verstandig te zijn. Toch zijn zij de kortzichtigsten aller staatslieden geweest. ‘Rien n'est plus léger qu'un lourd doctrinaire,’ zeide reeds Talleyrand van hen.

Bij de miskenning van den arbeidenden stand voegden zij beleediging. Wanneer men van den arbeid sprak, was dit in Frankrijk onder liberale staatslieden het gangbare woord: ‘le travail est un frein.’ De arbeid-zelf is de beste politie. Door de noodzakelijkheid om te arbeiden komt de lagere stand van-zelf onder goede tucht. Zeker, dat gezegde was niet absoluut onwaar: het zou van weinig diep inzicht in de menschelijke natuur getuigen, wanneer men den heilrijken invloed wilde ontkennen van den arbeid, in zooverre de opstandige hartstochten daardoor worden bedwongen en de woeste aard wordt getemd, maar uiterst hatelijk was het, van zulk een stelling een instrument van regeering te willen maken, alsof teugel en gebit aan den zwakkere moest worden aangelegd door de hand van den niet-arbeidenden sterken man.

Hoe het zij, tegen dat systeem van den Staat van het jaar 1830 ontstond verzet.

Allereerst in Frankrijk-zelf.

Een enkele maal kwam het tot een geweldige uitbarsting. Zóó in November 1831 te Lyon. De arbeiders der weefgetouwen konden het dáár niet meer uithouden. In de hooge arbeiders-wijk van de Croix-Rousse (la Guillotière) vormden zich de benden der opstandelingen. Zij grepen naar wapenen; twee kanonnen waren in hun macht; en voorafgegaan door het geroffel van de trom daalden de arbeiders neder in de straten der stad, terwijl zij in de lucht een zwart vaandel zwaaiden, waarop met roode letters deze sombere, geweldige en toch roerende woorden waren te lezen: ‘Vivre en travaillant ou mourir en combattant’. De beweging werd door het leger bedwongen, evenzeer als later een tweede arbeiders-opstand te Lyon, die der mutuellisten, in April 1834. Doch de roode woorden op de zwarte vlag zouden blijven branden: schrikverwekkend, onheilspellend. Telkens zouden zij in

dat tijdvak van Louis Philippe, spookachtig verlicht, eensklaps flikkeren. Het waren de woorden, die een onzichtbare hand aan den wand schreef, wanneer, tegen het midden der negentiende eeuw, de weelderige kinderen van den overvloed hun banket vierden[1].

Maar de opstand was toch in dat tijdvak een uitzondering. Bij de meesten dergenen, die het stelsel van den liberalen Staat van 1830 verafschuwden, was het een pogen, een trachten, een beproeven, om den zin der menschen, de ziens-wijze der heerschende klasse, om te keeren. Zij poogden een ander stelsel in hun brein te bouwen, en droegen fragmenten van sociale constructies aan. Dit keer bezielde hen echter niet zoozeer de schrale, bekrompen wensch naar een anderen regeerings-vorm, maar wel het verlangen naar een betere maatschappelijke organisatie. Het bestaande stelsel toch kon voor de rechtbank van het oordeel gevonnist worden. Trouwens het viel niet moeielijk een scherpe kritiek op dat bestaande te leveren. Het verstand-zelf toonde aan, dat de wreede ongelijkheden in het levens-lot der menschen niet hoofdzakelijk het gevolg waren van de natuur of van eigen schuld, maar het resultaat der wetten en instellingen, het gevolg van het gemis aan voorzorg der leidende klassen. Een ware geld-duivel had de gezeten burgerij bevangen en bond haar een blinddoek voor de oogen. Hoe was het mogelijk, dat Engeland zich niet ontzette over de verdringing der mannen uit het werk door vrouwen en kinderen! Hoe liet men toe, dat dáár allengs de man het werk der vrouw ging doen! Hoe gedoogde men, dat de vrouw, zooeven van het kind bevallen, onder razende pijn der borsten, toch weder naar de fabriek werd gedreven! Hoe duldde men het afbeulen en uitmergelen der kinderen! Hoe nam men koel aan, dat in sommige bedrijven een arbeider van 40 jaren reeds een oud man was[2]. Ach, overal, waar men den vinger legde, bleek er een wond te zijn. De maatschappij draaide om het goudstuk, als de aarde om

1) Ziehier hoe Jules Vallès in zijn ‘Le Bachelier’ (Editie 1885, p. 342) die woorden begroet, op een spoorwegtocht in het Zuiden: ‘Nous sommes à Lyon. Je n' ai plus regardé ni vu les peupliers, les ruisseaux, le ciel! J'ai cru seulement apercevoir là-haut, dans les nuages, une boule de sang; au- dessous, il me semblait que j'entendais claquer une guenille de deuil. J'ai ôté d'instinct mon chapeau - pour saluer le *drapeau noir* .... le drapeau noir, étendard des canuts, bannière de la Guillotière. C'est en 1831 au sommet de cette Guillotière en armes, que des blouses bleues portèrent, pour la première fois, sur des fusils en croix, le berceau de la guerre sociale! Heureusement, nous avons passé vite et nous ne nous sommes point arrêtés... J'aurais perdu la joie du recueillement doux et profond, pendant les pélérinages que j'aurais faits aux endroits ou l'on avait crié: ‘Vivre en travaillant, mourir en combattant!’

2) Zie ‘Speeches of the Earl of Shaftesbury, K.G. upon subjects having relation chiefly to the claims and interests of the labouring class’, London 1868, pag. 99 en volgende.

de zon. Het was zeker een kostelijke zaak, die concurrentie, zooals de economische handboeken leerden. Maar wonderlijk vreemd was toch het geval als van kousen-wevers in Saksen: zelven waren zij half uitgehongerd, toch werkten zij voort om de Engelsche arbeiders in dien tak broodeloos te maken[1]. Toen de arbeiders met hun gezond verstand dit begonnen te begrijpen, vingen zij aan, het begrip van concurrentie, waarmede de bestaande sociale orde stond of viel, voor zich-zelven te ontkennen. En stuk voor stuk werden de lessen der heerschende staathuishoudkunde betwijfeld en overboord geworpen. Men begon onder de arbeiders te voelen, dat de tegenwoordige verdeeling van het maatschappelijk inkomen een redelijken en zedelijken grondslag miste. Men eischte in 't algemeen gelijkmaking van de voorwaarden van den levensstrijd. Men ging peinzen en vorschen naar iets beters. Al de socialistische scholen en partijen dier dagen werden laboratoria, waarin men de voorwaarden van een betere sociale organisatie toetste en zocht.

Die studie was niet kalm, niet onbevangen, niet onpartijdig. Telkens kwam het hart-zelf met zijn grieven en eischen voorden dag. Hartstocht en gevoel deden zich gelden, omdat de mannen van het jaar 1830 dat element hadden weggecijferd. Een oneindig mededoogen kwam dus bij socialisten op. Zij betuigden zeer sterk, dat de maatschappij fijngevoeligheid moest bezitten voor 's menschen behoeften en nooden. Uit een vers van Thomas Hood, ‘den zang van 't hemd’, sloegen zij munt. Wat ook de liberalen verhaalden, zij, op hun beurt, stelden de maatschappij wel degelijk verantwoordelijk voor het ongeluk en voor het kwaad in haar midden. Zij lieten, zonder in de eerste plaats over eigen leed te tobben, jammerkreten hooren over het lijden van anderen. Zij vielen op zedelijke motieven de rijke burgers aan. In hun strijd tegen de ‘bourgeoisie’ vergoelijkten zij soms het ‘ancien régime’. Het is mogelijk - zeiden zij - dat die mannen van het verleden grooter fouten hadden, maar zij waren luchthartiger, lichtzinniger, niet zoo consequent hebzuchtig als de burgerij. De leidende klassen van het heden zijn al te begeerige vrucht-gebruikers. Zij klemmen zich aan hun rijkdom vast. En toch, welk een ontzettende hoeveelheid zweet- en traan-droppels van anderen is in zulk een rijkdom als versteend!

Waar men met zulke denkbeelden naar toe ging?

Vaag werden de volgende stellingen gevoeld en bevestigd:

a. De arbeider heeft recht op de volle opbrengst van zijn werk. Dit echter is alléén mogelijk, wanneer de gansche maatschappij werkt, één groot atelier is. De arbeid moet in dien zin een maatschappelijke taak wezen.

b. Alle inkomsten, die niet voortvloeien uit het deelnemen aan den maatschappelijken arbeid, worden verkregen op onzedelijke manier, en moeten dus worden afgewezen.

1) Zie Friedrich Engels, ‘Die Lage der arbeitenden Klasse in England’, 1845, Pag. 230.

c. Om den maatschappelijken arbeid op de voordeeligste en beste wijze te kunnen regelen, moet de gemeenschap (de maatschappij) beschikken kunnen over de groote productie-middelen: over grond en kapitaal.

Dat is de roode draad der beweging: de historische lijn, die de socialisten van 1830 tot 1850 bewust of onbewust volgen. Het leerstuk, dat zij op den vóórgrond stellen, houdt in, dat de maatschappij een werk-inrichting in het groot is, en dat die maatschappij dus bestuurd moet worden naar regelen, die in't algemeen voor werk-inrichtingen gelden. Die werk-inrichting moet hebben een gezamenlijk kapitaal, waarmede het werk wordt gedreven. Voorts moet een ieder in dat atelier werken. Niemand mag werkeloos zijn en dus leven van het werk van anderen. Met de grootste zorg moet voorts worden verhoed, dat de vruchten van den arbeid des éénen, anders dan tegen het volle equivalent, in handen des anderen komen.

In dien zin bewerken de socialisten hun theorieën. Saint-Simonisten, Fourieristen, communisten, godsdienstige en wijsgeerige socialisten, Staats-socialisten, collectivisten, gevoels-socialisten, anarchisten, mutuellisten, Engelsche anti-kapitalisten, Engelsche Chartisten en Duitsche min of meer wetenschappelijke socialisten, - zij zijn allen druk in de weêr een plan te vormen. Zij knoopen aan elkander een groot netwerk. Van alle kanten brengen zij de draden bijeen. Onze taak is het nu de kleur dier lijnen te onderscheiden, en licht te verspreiden over den oorsprong dier soms zoo dun uitgesponnen draden. Op die wijze alléén wordt de samen-stelling van het geheel later duidelijk, en hebben wij gegevens aangebracht voor een inzicht in de ‘filiatie’ der ideeën, voor een begrijpen der afstamming en van den samen-hang der denkbeelden.

Altijd moeten wij daarbij in 't oog houden, dat de socialisten van het tijdvak tusschen 1830-1850 wel degelijk rekening houden, ten goede of ten kwade, met de leerstelsels der twee groote economisten van het begin der negentiende eeuw: Malthus en Ricardo. Allen, of bijna allen, houden zich bezig met Malthus en wat men zijn leer gelieft te noemen[1)]. Dat een opvatting als van Malthus opgang kon vinden, is voor de socialisten dier dagen het beste bewijs, dat er iets rots was in de maatschappij. Volgens de socialisten was dat, wat men de leer van Malthus noemt, de meest felle oorlogs-verklaring, die de ‘bourgeoisie’ ooit tegen het proletariaat heeft uitgevaardigd. De gezeten burgers verklaarden eenvoudig-weg, dat de arbeiders-klasse te talrijk werd, om voor elk van haar leden een recht van te kunnen leven te doen gelden. Op die wijze werd de questie eener betere verdeeling der inkomsten op zijde gesteld, en werd den armen aangekondigd, dat zij te verdwijnen hadden. Op zeer listige, handige wijze werd aan de arme arbeiders, die wel hadden hooren gewagen van het overbodige der aanzienlijken, ‘qui s'étaient donné la peine de

1) Zie Marx over Ricardo en Malthus in ‘Die neueZeit’, 1904/1905, II, p. 817 seqq.

naître', betoogd, dat zij-zelven die zwoegden, en niet de kapitalisten die niets deden, eigenlijk de overtolligen op aarde waren. 'Men zou - dit was volgens de socialisten de kern der bevolkings-leer van Malthus - waarlijk te veel te doen hebben, wanneer men brood wilde geven aan allen die honger hadden; wie weet of er genoeg zou overblijven voor de rijken!' Tegen zulk een leer komen de socialisten allen éénstemmig op; zij missen zelfs meestal nu de noodige kalmte, om de cijfers, die het boek van Malthus aangeeft, behoorlijk te overwegen. Zij vervolgen Malthus met hun vervloeking.

Daarentegen beginnen enkelen, en vooral enkele Engelsche en Duitsche socialisten, te begrijpen, dat zij wellicht hun voordeel kunnen doen met de waarde-leer van den tweeden grooten Engelschen economist: van Ricardo. Ricardo had namelijk in zijn beroemd boek over 'Beginselen der Staathuishoudkunde' zich aangesloten aan de omschrijving van Adam Smith over waarde, maar die tegelijk uitgebreid. Aannemende de onderscheiding van Smith over gebruiks- en ruil-waarde, had hij allereerst de stelling van Smith onderschreven, dat de ruil-waarde van alle goederen, wier hoeveelheid voor onbeperkte vermeerdering vatbaar is, in de eerste stadiën van de maatschappij bepaald werd door de hoeveelheid arbeid, aan elke der onderling te ruilen zaken besteed. Doch hij was verder gegaan. Hij had aangetoond, dat die stelling ook thans nog gold, en dat dus werkelijk de menschelijke arbeid de oorsprong der ruil-waarde was en bleef. Ricardo maakte er zijn werk van aan te toonen, dat ook thans nog de verschillen in verrichten arbeid de verschillen in ruil-waarde der goederen verklaarden, wanneer namelijk de verhouding tusschen dezen arbeid en het aangewende kapitaal als een constante factor gedacht werd. In zooverre en met in-acht-neming van dit laatste voorbehoud was de arbeid, volgens Ricardo, wel niet zoozeer de absolute, maar toch zeer bepaald de relatieve waarde-bron. De richting der waarde-bepaling werd door Ricardo enkel in den arbeid gezocht. Van de drie groote groepen van productie-factoren - grond, kapitaal en arbeid - werd door Ricardo de laatste tot waardebron bij uitnemendheid gemaakt. De oorsprong der ruil-waarde moest, volgens hem, uitsluitend gevonden worden in de productie-kosten, zij het in de productie-kosten onder de minst gunstige productie-voorwaarden. Maar indien dit alles waar was - en sommige socialisten hadden zich gehaast al die stellingen van Ricardo te onderschrijven - dan moest juist dubbel het feit verbazen, dat de arbeid, de eigenlijke bron der waarde, zoo slecht vergoed werd. Hoe kwam het, dat de arbeid, die dan toch bij de bepaling der ruil-waarde toongevend was, ter nauwernood voor den arbeider het dagelijksch brood gaf? Al te gemakkelijk was het te zeggen: er zijn te-veel arbeiders, want hoe kleiner het arbeids-loon, des te meer steeg telkens de winst van den kapitalist. Zou het ook kunnen zijn - zoo begonnen de socialisten te vermoeden - dat de kapitaals-rente moet beschouwd worden als een roof aan den arbeider gepleegd? De arbeids-theorie, door

Ricardo ontvouwd, zou, wanneer men consequent durfde voortredeneeren, tot zulk een conclusie kunnen voeren, en met zorg en inspanning werd dus die theorie ook in het socialistisch kamp bewerkt. Ricardo werd dikwijls door socialisten genoemd[1].

Er was dus nog soms een enkele brug, waarover de socialisten hier en dáár konden naderen tot het terrein door de economische beweging onzer eeuw ingenomen.

Edele geesten hadden zich zelfs - al was het laat - met zekere verzoening gevleid. Economisten (meenden zij) konden een eind weegs samen gaan met socialisten, als zulke staathuishoud-kundigen, zooals een Sismondi, een Villermé, een Buret, een Chalmers, de gebreken der negentiende-eeuwsche sociale organisatie, der zoogenaamde 'kapitalistische' productie-wijze, niet ontkenden - hetgeen trouwens een dwaasheid zou zijn - maar slechts hun best deden aan te toonen, dat de ellende der arbeiders niet was een noodzakelijk uitvloeisel dier organisatie, doch veeleer het resultaat van storende invloeden, die op te heffen waren. Het individueele en het sociale beginsel behoefden dan nog niet *per se* altijd tegen-stellingen te wezen. Er kon misschien nog samen-stemming zijn tusschen de twee begrippen, die elk aan een tegenovergestelde maatschappelijke pool stonden. Er was toch toenadering denkbaar dezer twee zienswijzen: eendeels, wij zijn individuen die in gemeenschap moeten leven; anderdeels, wij moeten in gemeenschap leven, doch wij zijn individuen. Het kwam dan maar neder op het bepalen der grenzen van eerbiediging, hier der individuen, dáár der gemeenschap. Misschien moest de stelling: men kan niet beter voor het algemeen zorgen dan door het eigenbelang op den vóórgrond te zetten, plaats maken voor de opvatting, dat slechts datgene ten slotte aan de individuen ten goede komt, wat met het oog op het algemeen belang geschiedt.

Trouwens de argumenten der socialisten tegen volkomen Staats-onthouding op maatschappelijk gebied begonnen op de regeeringen indruk te maken. Hoe onwillig de heerschende klasse ook was, inbreuken toe te laten op het liberale programma van het jaar 1830, zij moest wel gedoogen, dat uitzonderingen werden in overweging genomen. De menschelijkheid - men moest het erkennen - had ook haar recht, zelfs tegen over de economie. Niet alle economisten waren zoo verstokt dom eenzijdig als een Nassau Senior[2] in zijn brieven van 1837 over de fabrieks-wetten. Aldus begaven zich de voornaamste Staten van Europa, schoorvoetend, met onwillige schreden, op de baan, die leiden zou tot bescherming der zwakken in den arbeid, tot verdediging der vrouwen en kinderen tegen den greep van den kapitalist-ondernemer. De S o c i a l e P o l i t i e k kwam op. Engeland vaardigde in dit

1) Zie ook de opmerking in Bernsteins boek van 1899: 'Die Voraussetzungen des Socialismus' pag. 40 'de Socialisten keerden de deductie van Ricardo tegen de burgerlijke economie'.
2) Zie ook zijn rapport van 1830 tegen de Trade-Unions (Webb, History of Trade-Unionism, pag. 124/125.)

tijdvak uit de groote wet van 1833 van Lord Althorp, waarbij de inspecteurs der fabrieken werden ingesteld; de wet van 1844 van Graham, die de bescherming der fabrieks-arbeiders organiseerde; en de wet van 1847, die de normale tien uren arbeids voorschreef. Frankrijk kwam trager achteraan, en stelde eerst in Maart 1841 de wet vast, waarbij de arbeid van kinderen en jonge personen werd geregeld in wat men toen noemde filanthropischen zin; een zin die echter toeliet, dat het kind op zijn achtste jaar in de fabriek als arbeider werd opgenomen: 'l'ouvrier de huit ans', en dat voor de vrouw niets werd gedaan. Pruisen, uitgaande van de oude Staats-gedachte, die steeds de vorsten uit het huis Hohenzollern had bezield, had iets meer open ooren voor de wenschen der mindere klasse en zorgde eenigszins (wetten van 1838 en '46) voor de spoorweg-arbeiders, voor kinderen in de fabrieken, en voor het werk in de mijnen.

Op die wijze kon er nog in het tijdvak van 1830 tot 1848 gedacht worden aan samen-werking op enkele punten van socialisme en liberale economie.

De leus der liberalen: 'meer licht', werd door de socialisten dan aangevuld door den kreet: 'meer brood'.

Doch reeds werd het kenbaar, dat de economische kringen, waar zij toegaven aan wenschen der socialisten, dit slechts huns ondanks deden, omdat zij gedwongen of bang waren geworden. De 'bourgeois' begonnen angst te gevoelen. 'Ils sont encore plus peureux qu'égoistes', schreef Proudhon[1)]. En die bang is, wordt van-zelf wreed. Aan den anderen kant werd het duidelijk, dat het socialisme allengs zijn idealisme liet varen en niet meer tevreden zou zijn met enkele concessies.

De hoop op samen-werking der standen verging. De droomers en utopisten verdwenen, de één na den ander. Er kwam daarentegen op het einde van dit tijdvak - men denke aan de Chartisten - beweging in den kolos van het volk. Hij sloeg de oogen op, dreigde, en balde reeds de grove vuist.

1) Zie Proudhon, 'Création de l'ordre', Editie 1873, pag. 351.

Hoofdstuk II.
De Saint-Simonisten.

Wij beginnen onze voorstelling van dit tijdvak met de uitéénzetting der denkbeelden en lotgevallen der school van Saint-Simon. Doch wanneer wij van volgelingen van Saint-Simon spreken, moet men vooral niet een al te engen band tusschen die zoogenaamde leerlingen en den stichter der school onderstellen. Neen, de samen-hang is vrij los. De verhouding doet denken aan de punten van overeenkomst, doch vooral van onderscheid, tusschen Hegel en de Jong-Hegelianen. De zeer talentvolle jonge mannen, die de denkbeelden van den graaf de Saint-Simon gaan opnemen, verwerken en ontwikkelen die begrippen tot gansch nieuwe stellingen: zij drukken een eigen stempel op de leer, die zij slechts als logische gevolg-trekking van het idee des meesters willen voordragen: zij geven in veel opzichten iets zeer oorspronkelijks. Ook blijven zij als vastgesloten school niet lang bij elkander. Zij houden het niet lang vol, om de organisatie en instandhouding hunner instellingen te behoeden of te verzekeren. Neen, als een vlucht vogels schieten zij weldra uit elkander: de één her-, de ander derwaarts. Doch de zaadkorrels van hun leer dragen zij mede, en op elk veld, waar zij later neêrstrijken, zal men iets zien ontkiemen, wat aan den ouden, door hen geliefkoosden akker herinnert. Bijna allen zullen in de maatschappij, in de wereld van zaken, in de sfeer van banken en spoorwegen, in de politiek, een zeer opgemerkte eerste plaats innemen. Schijnbaar zullen hun wegen uitéénloopen. Maar als men zeer scherp gaat toezien, zal men bemerken, dat die uitéengespatte kring altijd een geheimen band houdt, een soort van vrijmetselarij in het klein vormt, en misschien ook daardoor een grooten invloed oefent. Als een zeker woord wordt uitgesproken, vereenigen zij zich allen als reünisten van oude studie-jaren. Want zij zijn er trotsch op, dat zij in een tijdvak, toen het individualisme een volledigen triomf waande te behalen, toen het liberalisme den vooruitgang der maatschappij meende te kunnen verzekeren door op elk gebied het gezag te verzwakken, toen kritiek en nog eens kritiek overal op den vóórgrond stond, tegenover die denkbeelden van ontkenning en van verbrokkeling *de sociale ideeën* hebben opgeroepen. Waar de verlichte midden-klasse sprak

van vrijheid, onafhankelijkheid, zelfstandigheid, dáár spraken zij van leiding, organisatie, hiërarchie. Waar de liberalen heil verwacht'ten van concurrentie en wedijver tegen elkander, daar getuigden zij van samen-werking en broeder-liefde, en leerden zij, dat door het betrachten van zulke denkbeelden, die zij tot godsdienst verhieven, het geluk en de welvaart reeds hier op aarde te vinden waren. Zij strooiden in één woord gist in de stilstaande of eenzijdig zich ontwikkelende elementen der maatschappij. En die gist zou opbruisen.

I.

Toen de graaf de Saint-Simon den 19^{den} Mei 1825 op 65-jarigen leeftijd stierf, had hij een tweetal maanden te-voren zijn laatste denkbeelden saâmgevat in het boek ‘Le Nouveau Christianisme’. In dit boekje was hij teruggekomen tot de ideeën, in 1803 door hem in de ‘Lettres d'un habitant de Genève’ aangegeven. Het was een beroep op het gevoel, het *sentiment*, niet meer alléén op het verstand en op het inzicht. De moderne richting moest gedragen worden door godsdienst, en de kiem van dien godsdienst lag in het oude Christendom. Het was een religie van broederliefde, zich aansluitende aan het denkbeeld van vooruitgang, en rustende op het geloof in God. De maatschappij der arbeiders of producenten, door den godsdienst geleid, moest een stevige organisatie vormen, en al de maatschappelijke instellingen moesten tot doel hebben de verbetering van het zedelijk, verstandelijk, stoffelijk lot der armste en talrijkste klasse der menschen.

Het boekje ‘Le Nouveau Christianisme’ was Saint-Simons testament geweest.

Zijn leerlingen, oude en nieuwe, hadden met geestdrift de daarin verkondigde stellingen aangenomen, en daar Saint-Simon juist bezig was geweest een nieuw tijdschrift op touw te zetten, waarin hij die ideeën verder hoopte te ontwikkelen, en aan welk tijdschrift hij den naam: ‘Le Producteur’ dacht te geven, namen zij zich voor, dat tijdschrift als weekblad in het licht te geven, en vormden zij daarvoor een soort van vennootschap.

Zóó bleven zij vooreerst bij elkander en was het nieuwe weekblad, ‘Le Producteur’, hun band en hun programma. Het eerste nummer daarvan kwam 1 October 1825 uit, en had tot motto de woorden van Saint-Simon: ‘De gouden eeuw, die een blinde overlevering tot nu toe in het verleden heeft geplaatst, ligt vóór ons’.

Een driemanschap gaf toen de leiding aan de school: het bestond uit Olinde Rodrigues, Bazard en Enfantin.

Olinde Rodrigues was onder hen de leerling bij uitnemendheid, in zooverre hij den persoonlijken omgang met den ouden graaf had genoten. Hij was in 1794 geboren en dus thans één en dertig jaren oud. Hij was Israëliet, doch volgde de Joodsche kerk-orde niet getrouw op. Hij was een kweekeling der ‘École Normale’, had den graad van doctor der wiskundige weten-

schappen behaald, en was later repetitor bij de Polytechnische school geworden. Hij had een goed mathematisch brein, stond bekend als een cijferaar, en was zich als van-zelf gaan bezighouden met questies van bank- en crediet-wezen. Hij kwam zóó in de directie van een hypotheekbank: de 'Caisse Hypothécaire'. In zijn Israëlietische kring stond hij goed aangeschreven, en toen hij de Saint-Simonistische ideeën aannam, gingen velen van zijn Joodsche bloedverwanten met hem mede. Men kan zeggen, dat door hem een bepaald Israëlietisch element zich in de school van Saint-Simon vestigde. Wij noemen allereerst zijn jongeren broeder, den dwependen Eugène Rodrigues, dan vooral zijn volle neven Emile en Isaäc Pereire, van wie zijn vader oom was, dan zijn neef Sarchi, zijn zwager Baud, eindelijk zijn vriend Gustave d'Eichthal[1]. Zij waren zonen of bloedverwanten van kleine bankiers. Door hun invloed kwam later het Saint-Simonisme in aanraking met wat men 'de Beurs' noemt. De hooge vereering, waarmede men in de leer van Saint-Simon de industrie en geheel de productie bejegende, was voor zulke geld-mannen reeds een aanleiding tot goede verstandhouding, terwijl de half mystieke tint van een godsdienst van ontwikkeling en vrede enkele Israëlietische geesten nog te-meer aantrok. Olinde Rodrigues-zelf was van aanleg een practisch man. Hij werd altijd beschouwd als een man van zaken, in zijn woorden was hij zelfs wat kort-af, wat driftig en wat ruw. In later jaren - hij stierf in December 1851 - zou hij dien zin voor practische resultaten nog meer toonen, en zich vooral bezig houden met spaarbanken, pensioenkassen en vooral met de maatschappijen van onderling hulpbetoon ('Sociétés de secours mutuel'). Doch in 1825 ging hij - zooals veelal pleegt te geschieden met mannen van zaken, die een of ander beginsel hebben aangenomen - geheel en al op in dat beginsel, dat voor hem absolute, altijd en voor alles geldende theorie was geworden. Als een oprecht bekeerling had hij de woorden van zijn meester opgevangen. Hij nam ze aan als de verkondiging van een nieuwen dageraad en juichte die rijzende zon toe[2].

1) De zoon van Gustave d'Eichthal is Eugène d'Eichthal, die in April 1905 benoemd werd tot lid der 'Académie des sciences morales et politiques'. Eugène is administrateur 'des chemins de fer du Midi', schrijft veel boeken over socialisme en arbeiders-questies; hij bekleedt een hooge positie.
2) Zie over hem 'Oeuvres d'Enfantin' (in de collectie 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', Editie Dentu), vol. II, p. 167, 168: 'je sais que plusieurs ont dû lui trouver la parole brusque, rude, emportée. Zie voorts idem, vol. IV, p. 52, vol. XIV, p. 109, vol. XVI, p. 133. En voorts de 'Notices Historiques' (evenzoo behoorende tot de collectie: 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', Editie Dentu) vol. IV, p. 209, vol. II, p. 15 en 114, vol. VII, p. 206, 230 en 231. Waarschijnlijk had hij onder de Israëlieten bloedverwanten in Holland; wij vinden ten-minste brieven van hem uit Amsterdam, zie 'Notices Historiques' vol. I, p. 174. Zie over zijn voorstel over 'Les caisses de retraite' ook Proudhon, 'Système des contradictions économiques', 1872, II, p. 154.

Uit geheel andere kringen kwam B a z a r d . Deze was twee jaren ouder, daar hij in 1792 geboren was. Hij kwam uit het kamp der staatkundige fanatieken, en had een tijd-lang zelfs in de gelederen der samen-zweerders gediend. Toen toch in Frankrijk op den 13^{den} Februari 1820 - bij gelegenheid van den moord van den hertog de Berry - de liberale aanloop der restauratie voor-goed eindigde, toen Lodewijk XVIII zijn minister Decazes liet vallen, om een nieuw stelsel met Villèle te beginnen, toen de contrarevolutie in regeerings-kringen overal het hoofd opstak, was reeds een deel van het volk zich gaan verzetten, en was er, op het voorbeeld van Italië, een samen-zwering op touw gezet. Die samen-zwering, welke overal in den lande vertakkingen had, heette, ook naar Italiaansch model: 'la Charbonnerie'. Zij werd eerst in 1822 van beteekenis, toen het scheen, alsof Lafayette zijn steun daaraan zou verleenen. Welnu, tot de leiders dier Fransche Carbonari's had de jonge Bazard behoord. Daardoor had hij ook relaties met Lafayette. Hij noemde zich in die dagen een republikein en behoorde tot de felste der vijanden van de Bourbons[1)]. Doch het Fransche Carbonarisme hield niet lang stand; de verschillende kleine opstanden, die het had verwekt, werden één voor één bedwongen. De tegenstand tegen de Bourbons trok zich samen in handen der liberalen, die in de Kamer en in de drukpers hun aanvallen richtten. Duidelijk echter werd het thans, dat de kracht der liberalen zich enkel tot kritiek ging bepalen. Bazard nu was daarmede niet voldaan. Hij wenschte die kritische periode, die slechts tot ontkenning leidde, te verlaten, en mede te helpen om de maatschappij op-nieuw te organiseeren. Van het ijdele en broze der uitsluitend politieke maatregelen was hij allengs meer en meer overtuigd, al zou die eerste staatkundige inenting altijd haar sporen bij hem achterlaten. Hij bestudeerde in die dagen vooral Bentham. Doch toen de denkbeelden van den graaf de Saint-Simon bekend werden, zocht hij de mannen op, die hem meer daarvan konden mededeelen, en weldra nam hij een eerste plaats onder die leerlingen in. Hij was - voor zooverre wij over hem kunnen oordeelen - een correcte, kloeke, logische, en toch eenigszins fanatieke man. In zijn zelf-bekentenissen spreekt hij er van, hoe hij reeds op zijn zestiende jaar, van iedereen verlaten, zonder eenige bron van inkomsten, voor zich-zelf had moeten zorgen. Dat gevoel van alléén te staan, van geïsoleerdheid, had hem een trek van geslotenheid, van vastberadenheid gegeven, maar tegelijk hem overtuigd, dat onze geheele maatschappij door wat meer drang van liefde

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans'. Quatrième Edition. 1844, tome I, pag. 88, 97, 102-106, 114, 453, zie ook tome III pag. 121 in verband met het stelsel van Joseph de Maistre, dat hem vroeger had bekoord. Vergelijk over Bazard voorts Pierre Leroux, 'Grève de Samarez', 1863, I, pag. 364.

moest worden doordrongen. Hij had toen iets stelligs gezocht, waartegen hij kon leunen, en had dat eerst in het republikeinsche idee, en daarna bij het Saint-Simonisme meenen te vinden. Zijn medestanders roemden weldra de kracht van zijn eenigszins koel verstand, de groote klaarheid van zijn geest, en zijn verwonderlijk scherp inzicht. Hij was een zeer positieve natuur, een sterke kop, hartstochtelijk bij wijlen, doch meester van zijn hartstocht. Oude politieke, republikeinsche vrienden naderden door hem tot het Saint-Simonisme, hetzij ze het geheel en al aannamen, zooals een Dugied, een Hugues Blanc, een kolonel Brack, die vroeger tot de Fransche Carbonari's hadden behoord, hetzij dat ze op een afstand met welwillende waardeering het verschijnsel gadesloegen, zooals de beroemde journalist en redacteur van 'Le National', een leider van zijn generatie, Armand Carrel[1].

De derde in het driemanschap was de opmerkelijkste van de drie: wij noemen E n f a n t i n . Deze was in Februari 1796 te Parijs geboren en dus in 1825 29 jaren oud. Hoewel zijn vader een soort van bankiertje was - die trouwens later failliet ging - behoorde hij tot een familie van militairen. De generaal Saint-Cyr[2] was zijn volle neef en bleef altijd zijn oudere vriend. Hijzelf ging ook de militaire loopbaan in. Hij werd leerling der Polytechnische school. Hij won dáár allerlei vrienden, want hij was van een uiterst gezelligen aard, een kameraad bij uitnemendheid. De jonge ingenieurs, die op deze school ook hun opleiding genoten, werden zeer bijzonder zijn vrienden. Hij was als aankomend officier vurig verkleefd aan Napoleon. Onder dien Napoleon zou hij nog een oogenblik in het leger dienen, en mede-helpen, om Parijs in staat van verdediging te stellen. Toen Napoleon werd verjaagd en de Bourbons terugkwamen, begreep hij niet meer als militair te kunnen dienen: hij zeide het leven der wapenen vaarwel en ging in den handel. Zóó zien wij hem sinds 1815 als handelsreiziger, nu eens voor een firma in wijnen, dan weder voor andere artikelen. Hij reist door Duitschland, door Zwitserland, totdat hij in 1821 te St. Petersburg zich vestigde. Dáár, in de hoofdstad van Rusland, vond hij oude kennissen uit de Polytechnische school, en studeerde hij met hen wijsbegeerte, staathuishoudkunde en financiën, vooral uit de boeken van Bentham en van Dumont. Meer en meer namen die economische studiën al zijn tijd in beslag. Toen hij na een paar jaren naar Frankrijk terugkeerde, onderwierp hij een plan voor een rente-conversie aan Villèle, en wisselde hij met Lafitte brieven over dergelijke financieele maatregelen. Bank-

1) Zie over Bazard de 'Notices Historiques (collectie Enfantin), vol. V, pag. 229 (Enfantin roemt daar 'la puissance de sa froide raison, les grandes clartés de son esprit, et sa rare pénétration'). Voorts vol. VII, pag. 52 en volgende en pag. 178, vol. II, pag. 139, vol. VI, pag. 26. En uit de Oeuvres d'Enfantin vol. IV, p. 185 en vol. VIII, p. 22.

2) Zie over den generaal Saint-Cyr Nugues in 1832 Louis Blanc, 'Histoire de dix ans'. Editie 1844, tome III, pag. 439 en 446.

questies hielden hem vooral bezig. De sociale wetenschap werd het terrein, waarop hij licht zocht. In die stemming had hij voor het eerst kennis gemaakt met een geschrift van den graaf de Saint-Simon: het 'Catéchisme des Industriels'. Toen hij in 1825 te Parijs woonde, was hij reeds geheel en al een adept van Saint-Simon. Met Olinde Rodrigues had hij kennis gemaakt en deze had hem het voorrecht gegeven, tegenwoordig te zijn bij de eerste voorlezing van het manuscript 'Le Nouveau Christianisme' door Saint-Simon zelven; trouwens dit was de éénige keer dat Enfantin den graaf heeft gezien. Hij hechtte zich nu meer en meer aan Olinde Rodrigues, die hem - daar hij werk zocht in een of andere bank - later een betrekking als kassier aan zijn 'Caisse Hypothécaire' zou verschaffen[1)].

Hij was een man vol verbeeldings-kracht, een enthousiast, geneigd tot fantastische plannen en voorstellingen. Tegenover een sceptische omgeving en wereld dweepte hij met romaneske ideeën. Hij was vervuld van aspiratiën. Dikwijls ziet men bij hem den invloed der wereld-beschouwing, die bij de dichters en romanschrijvers der Romantische school in die dagen opkomt. Hij laat zich medesleepen door zijn verbeelding. Hij heeft de kracht en ook de zwakheid van een geloovige. Zijn gedachten zijn vaag, zijn gevoelens sentimenteel. Hij dobbert zelf mede op de golven van zijn eigen woorden-stroom. Doch met dat al heeft hij een verwonderlijken invloed op zijn omgeving. Knappe, positieve jongelieden, jonge ingenieurs, officieren, advocaten, mannen van zaken, buigen voor zijn inzichten; jonge en oudere vrouwen vooral worden verteederd door zijn ontboezemingen. Hij begint dan haast onbewust de rol van een profeet zich toe te kennen: een man, die een goddelijke boodschap aan de menschheid weet te brengen, die een goddelijke zending heeft te vervullen. Vandaar, dat hij er op uit is, ook in zijn persoonlijk optreden zich op de hoogte van zijn taak te plaatsen. Hij onderscheidt zich van nu af door een steeds rustige, kalme, waardige houding. Zalvend rollen de mystieke bewoordingen allengs uit zijn mond. Hij ziet er goed uit, heeft een flinke gestalte, en woekert met die gaven. De ingenomenheid met zich-zelf gaat weldra over tot de uiterste grenzen. Alles wordt dan, als hij optreedt, door hem als op een tooneel geschikt. Alles wordt op het *effect* berekend. Hij is dan ceremonieus en plechtig, en tegelijk rijk in allerlei bijna vrouwelijke coquetterieën. Een voordracht door hem te houden wordt - door de 'mise en scène - haast een melodrama. En toch steekt er iets oorspronkelijks en zeer opmerkelijks in dien man. Want wat ons het meest verrast, die opgeschroefde taal, die gezwollen bombast die opsmuk, dat voortstappen op stelten, wordt een oogenblik door het Fransche volk - dat anders zoo guitig elken zweem van 'galimatias' weet uit te lachen - bijna voor ernst opgeno-

1) Zie Oeuvres d'Enfantin, IV, pag. 10, 16, 17, 41, 43, 44, 51, 78, 79, 80, en 'Notices Historiques' I, pag. 141, 143.

men. Enfantin kan een oogenblik zich werkelijk een apostel denken[1].

Dat driemanschap nu had de leiding der school en van het weekblad ‘L e P r o d u c t e u r’ in handen[2]. Met hen waren vaste mede-arbeiders aan dat blad: de geneesheer Buchez, die later een eigen socialistische school zou stichten, Rouen, en sedert het begin van het jaar 1826 Laurent. Ook Léon Halévy, de dichter, hielp mede. Als blijvende en bezoldigde secretaris van de redactie trad op Cerclet, die een inleiding schreef. Het blad bleef op die wijze van October 1825 tot 1 April 1826 als weekblad bestaan. Het behandelde onderwerpen eener sociale leer, maar vooral van den wetenschappelijken kant. Het beroep op gevoel en godsdienst, het nadruk leggen op de uitingen van enge sympathie, werd eenigszins nagelaten. Men wilde niet dadelijk andersgezinden afschrikken, liever pogen hen in den toovercirkel langzamerhand binnen te trekken en in te halen. Zoo zien wij, dat ook aan het weekblad anderen medewerken, die òf met Saint-Simon reeds menigen twist hadden gehad, zooals Aug. Comte[3], òf van het Saint-Simonisme, toen het zich als vaste school accentueerde, niets wilde weten, bijv. Armand Carrel, Adolphe Blanqui, Garnier en Dubochet.

Hoofdzaak in het weekblad bleef het op den vóórgrond stellen van het gewicht van *productieven arbeid*. Dat arbeids-idee, de industrie, zou de geheele samen-leving vervormen. De maatschappij was in het wezen der zaak tot nu toe een militaire maatschappij geweest, rustende op begrippen van verovering en heerschappij van den éénen mensch over den anderen. In zulk een samen-leving was er plaats voor menschen die niet werken: leêgloopers. Maar in de nieuwe maatschappij, die aanbrak, moest ieder werken, en zijn inkomen zou het loon van zijn arbeid wezen. Arbeid moest echter niet bekrompen worden opgevat. De bedoeling was waarlijk niet arbeid enkel als handen-arbeid te verstaan. ‘Wij willen - zoo spraken zij - de maatschappij niet laten besturen door met-

1) Zie over hem Sainte-Beuve, ‘Proudhon’, 1873, pag. 7: Hij roemt dáár ‘sa largeur de coeur, ses belles facultés affectives et généreuses’. - Denk voorts aan Heinrich Heines waardeering, die zijn boek ‘De l'Allemagne’ aan hem opdroeg, om, zooals hij zeide: ‘durch Raum und Zeit hindurch sich mit ihm verbinden zu wollen’. Zie voorts Taxile Delord, ‘Portraits modernes’, 1861, Prosper Enfantin, p. 110-118. - Vergelijk nog Enfantin, Oeuvres, vol. III, p. 118 (Oordeel over hem van Michel Chevalier), en vol. IX, p. 6, en p. 44. - Raadpleeg een kleine biografie van Hippolyte Castille over hem.

2) Zie over hen en de eerste vrienden vooral ‘John Stuart Mill, Correspondance inédite avec Gustave d'Eichthal. Avant-propos et traduction par Eugène d'Eichthal’, 1898, pag. 60 en volgende.

3) Zie over de houding van Comte hierbij, Enfantin ‘Oeuvres’ vol. IV, p. 76, ‘Notices Historiques’ vol. V, p. 105.

selaars of schoenmakers'[1]. Neen, een arbeider met den geest was even zoo goed arbeider, stond slechts op hooger trap dan de gewone daglooner. Voorts werd dan in het weekblad voortdurend de wet van vooruitgang der maatschappij verkondigd. Met eenige zorg werd de evolutie der verschillende tijdvakken der maatschappij nagegaan en aangewezen, hoe al die verschijnselen een progressieve richting vertoonden. Meer en meer begreep de maatschappij haar taak, die toch eigenlijk bestond in de gezamenlijke exploitatie van de aarde door alle menschen, en niet in de exploitatie van den mensch door den mensch. Het woord 'gezamenlijk' duidde dan aan een samen-werking van allen, maar vooral een geregelde, geordende samen-werking, een organisatie, een orde, waaraan men zich te onderwerpen had, in tegenstelling der anarchie, waarin men thans leefde.

Door dat weekblad vormde en bevestigde zich nu een kring van gelijkgezinden: een kern van een school. Enkele leerlingen van de Polytechnische school begonnen zich daardoor bij hen te voegen. Alle Vrijdag-avonden hadden zij redactie-vergaderingen bij Cerclet, ten-einde het nummer van de volgende week vast te stellen. Op die avonden kon men worden geïntroduceerd, en op die wijze werden nieuwe, jonge krachten telkens gewonnen. Wij noemen vooral M i c h e l C h e v a l i e r , den grooten economist en lid van den senaat onder het keizerrijk; Abel Transon, den uitnemenden ingenieur en lateren directeur 'de l'Ecole des Mines', die in Augustus 1876 gestorven is; en Euryale Cazeaux.

Toen het weekblad aldus een zekeren aanhang en invloed verkregen had, werd het 1 April 1826 onder denzelfden titel veranderd in een maandschrift. Cerclet trad af als secretaris. De redactie bestond voortaan uit de zes leden: Olinde Rodrigues, Bazard, Enfantin, Buchez, Rouen en Laurent. De Vrijdagsche redactie-vergaderingen werden opgeheven, doch wekelijks had een gezamenlijk diner van alle gelijkgezinden in een restauratie van het Palais-Royal plaats. Het programma zou eenigszins meer worden geaccentueerd. Het doel werd reeds in het prospectus scherper geformuleerd. Men stelde zich voor: een vereeniging van geleerden, kunstenaars en industrieelen, verbonden door een wijsgeerige leer, die in overeenstemming was met den tegenwoordigen gang der beschaving, en die den toekomstigen vooruitgang der menschheid in de wetenschappelijke, zedelijke en arbeids-richting moest bevorderen. De wetenschappen moesten onder twee gezichts-punten worden beschouwd: uit het oogpunt der opvoeding en leiding der maatschappij door de geleerden en de mannen der kunst, en uit het oogpunt der exploitatie van de uitwendige natuur. De economische vraagstukken en vooral het crediet moesten behandeld worden met het oog op de successieve vrijmaking en verheffing van alle productieve klassen, en op de ontwikkeling van den drang der industrieele associatie. De schoone kunsten eindelijk moesten

1) Zie Enfantin, Oeuvres, vol. IV, p. 70, 73.

opgevat worden als uitdrukking van zedelijke gevoelens, zij moesten het gemeengoed van allen worden[1].

Zóó predikten de maandelijksche afleveringen van het tijdschrift. Doch nu men de vaan van de richting wat meer zichtbaar ging ontrollen, werd de kring der schrijvers in het tijdschrift kleiner. Aug. Comte deed niet meer mede. Het werd trouwens duidelijk, dat in de school geheel van den gewonen gang van denkbeelden afwijkende stellingen werden verkondigd. Sterk werd opgetreden tegen J.B. Says lof voor den kapitalist als zoodanig: volgens hen verdiende een kapitalist niet zulk een fraaie lofrede, immers hij produceerde niet[2]. Ook las men in den 'Producteur' gansch andere denkbeelden over den Staat dan in de vlugschriften van den dag. Men wees er op het zegenrijke van het gezag, en op de harmonie die noodig was tusschen regeering en geregeerden. Niet op het antagonisme tusschen deze beiden moest worden gedrukt: men mocht niet zeggen, dat de regeerders niets waren zonder de volken, niet éénzijdig beweren, dat de vorsten er louter bestonden voor de volken. Dit laatste was een besliste aanval op het liberalisme, volgens den 'Producteur', het politiek dogma van een uitsluitend kritische periode. Juist met die liberalen begon men op voet van oorlog te komen. In hun steeds voorop stellen van het begrip van vrijheid, en vrijheid alléén, zag men enkel iets negatiefs. Vooral met den hoofdman der liberale politiek, Benjamin Constant, kreeg men het te-kwaad. In den salon van Lafayette werd het een woorden-twist tusschen Constant en Bazard over de leiding die van boven moet komen, over het begrip van het gezag. 'Daar komt van boven-af slechts hagel, regen en donder' riep de liberaal uit, doch de Saint-Simonist hernam: 'en het licht?'[3]. De strijd werd in het tijdschrift voortgezet, en menige stoot werd gewisseld.

Doch de strijd werd voor de redacteuren te-zwaar. De hoofd-fout was wel deze, dat de geesten te-weinig voorbereid waren, om de stellingen der Saint-Simonisten aan te hooren. Het scheen alles vrij excentriek. Denkbeelden, die na een tiental jaren gangbaar zouden worden, werden nu begroet met een zwerm van aardigheden. De 'Figaro' lachte zich slap over de rol, die zij toeschreven aan de spoorwegen; de ernstige bladen noemden de bestrijding der amortisatiën van leeningen een dwaasheid; niemand wilde het bank-stelsel in het groot uitbreiden; en de omwerking der onteigenings-wet (die zij voorstonden), in dien zin, dat ter wille der industrie zulk een onteigening gemakkelijk en weinig kostbaar werd gemaakt, werd als een ondergang van de grondslagen van den Staat uitgekreten[4]. Ook hun denkbeelden over

1) Zie ook een artikel van Bazard in den 'Producteur' van October 1826, overgenomen door Baron de Colins, 'L'Economie Politique, source des révolutions, etc'., 1856, I, p. 4 seqq.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, vol. IV, p. 112.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, vol. V, p. 202.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, vol. VIII, p. 28.

vermindering van huur en rente en trapsgewijze verlaging van den interest, hun bestrijding van de concurrentie als bron van alle economische wanorde, vonden weinig bijval. Wij zwijgen over hun meer vage wijsgeerige artikels. Men glimlachte onder de liberalen, wanneer men een uitéénzetting las, dat gewetensvrijheid slechts een voorloopige toestand was: een overgangsmaatregel, zoolang de kritische periode duurde. Waarlijk Lafitte had wel gelijk, toen hij hun toevoegde: 'Gij plaatst uw advertenties *(affiches)* veel te hoog, geen mensch kan ze lezen'.

Daarbij kwam, dat de redacteurs geen geld meer hadden. De vier deelen van den 'Producteur' hadden niet genoeg afnemers gehad, om eenigszins meer dan de kosten te kunnen goedmaken. De zes redacteurs (Olinde Rodrigues, Bazard, Enfantin, Buchez, Rouen en Laurent) moesten bijna alléén al het werk leveren, en waren afgemat van het voortdurend schrijven van artikelen. Enkelen waren letterlijk ziek van vermoeienis[1)]. Het was hun duidelijk dat het op die wijze met het tijdschrift niet ging. Zij besloten dus tegen het eind van het jaar 1826 het tijdschrift 'Le Producteur' te doen ophouden, en den 12^{den} December 1826 werd die staking door de redactie bekend gemaakt.

II.

Toch, niettegenstaande de 'Producteur' was gestaakt, breidde de richting in het jaar 1827 zich uit. Er was nu een school met een eigen programma. De gedachten en de verbeelding van jonge, knappe lieden begonnen zich met de stellingen van die school bezig te houden. Het op den vóórgrond stellen van de exploitatie der aarde, het nadruk leggen op de questie der productie, lachte leerlingen der Polytechnische school aan, die de opleiding van ingenieur genoten. Wij zien zóó in die dagen bij den kring der Saint-Simonisten toetreden den ook in scheikunde knappen Margerin, den man 'met de breede schouders', die een pilaar der leer beloofde te worden, doch die als orthodox catholiek professor te Leuven zijn loopbaan zou eindigen[2)]; en voorts den beroemden ingenieur Henri Fournel, die den eersten Franschen spoorweg (van Parijs naar Saint-Germain) zou bouwen, en die, overladen met eerbewijzen, in 1876 zou sterven[3)]. Over het algemeen waren het geen letterkundigen, die zich bij de richting gingen aansluiten, maar meestal - behoudens enkele uitzonderingen - jongelieden die met positieve studieën zich bezighielden: mannen van wiskundigen aanleg, jonge officieren, ingenieurs. Zóó voegde zich bij hen ook Hippolyte Carnot, de zoon van den grooten

1) Zie Enfantin, Oeuvres, vol. IV, p. 120, VI, p. 75. 'Notices Historiques' I, p. 182, VII, p. 7 en 55/56.
2) Zie over Margerin, Enfantin, Oeuvres VII, p. 88, en p. 111 en 'Notices Historiques', III, p. 153.
3) Henri Fournel zal (Parijs, 18 Mei 1833) uitgeven de bekende 'Bibliographie Saint-Simonienne', 130 bladzijden groot.

republikein, die de ballingschap met zijn vader had gedeeld, en in 1823 de oogen van dien vader te Maagdenburg had gesloten[1].

De kring werd grooter, toen het denkbeeld doordrong, dat de nieuwe richting naast 'het weten' op gelijke lijn plaatste 'het gevoel': met andere woorden, toen het duidelijker werd, dat de nieuwe school aan den arbeid vooral het bewustzijn van zijn sociale waarde wenschte te geven, door de industrie te verheffen tot godsdienst. Arbeid moest niet samenhangen met hebgierigheid en egoïsme, maar met het gevoel, dat men werkte aan den algemeenen vooruitgang der menschheid, en dat men zoodoende een verheffend gebruik maakte van de scheppende kracht, die God aan de menschen had geschonken. Wel is waar, werd dit niet door alle hoofden der leer gelijkelijk beaamd: ging bijvoorbeeld Bazard niet zoover in het verheerlijken van het gevoel[2], maar toch werd het sociale begrip - in tegenstelling van het individualistische beginsel - door allen aangenomen, en werd dit begrip met het mystieke in het leven, met religie in verband gebracht, in den zin van het 'Nouveau Christianisme', dat Saint-Simon had geleerd. Zuivere filanthropie - dit zagen zij allen in - was op zich-zelf niet voldoende. Een hooger gevoel moest alles en allen doordringen. De gansche samen-leving moest vervormd worden, en niet enkel het Westen (Europa), maar vooral ook het Oosten, dat men had laten slapen.

Toen deze denkbeelden meer vorm en uitdrukking kregen, traden de Israëlietische bloedverwanten van Olinde Rodrigues toe: de Pereires en Sarchi. Ook in het Zuidelijk Frankrijk won de school adepten. Wij denken aan den uiterlijk leelijken Rességuier, die vooral aangetrokken werd door het licht, dat door dergelijke denkbeelden werd verspreid over de beteekenis der Middeleeuwen en der catholieke Kerk dier dagen, en over de taak der exploitatie van den wereldbol[3]. Een bij uitstek rijke aanwinst deed de school toen E m i l e B a r r a u l t, die een professoraat te Sorèze waarnam, toetrad. Barrault maakte vooral zijn studie van de ontwikkeling der schoone kunsten. Hij was daarbij meester van het woord: een roerend en bezielend spreker. Hij heeft verschillende boeken geschreven, onder anderen nog in 1865 een zeer opmerkelijk in dialogen gesteld werk, getiteld: 'Le Christ'. Voorts zijn

1) Zie 'Mémoires sur Carnot, par son fils', tome II (1864), p. 615. Hippolyte Carnot, vader van den president Sadi Carnot, stierf 16 Maart 1888 als senator der derde Fransche republiek; hij had in 1887 nog een 'notice' geleverd in de 'Académie des Sciences Morales' over het Saint-Simonisme, die als brochure is uitgekomen (36 pag. groot). Over Hipp. Carnots rol als minister van onderwijs in de tweede Fransche republiek zie zijn eigen boekje: 'Le Ministère de l'instruction publique et des Cultes depuis le 24 février jusqu'au 5 juillet 1848 par. H. Carnot', 1848.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, IV, p. 148.
3) Zie over Rességuier, Enfantin, Oeuvres, IV, p. 114, 126/127, 129, 133, 135, VI, p. 67/68.

van hem kleine drama's en blijspelen bekend, die ook op het 'Théâtre Français' zijn opgevoerd. Na de omwenteling van 1848 stichtte hij een landbouw-kolonie in Algerië. In 1850 werd hij lid der Nationale Vergadering, en wel voor Algiers, en speelde hij een kleine staatkundige rol. Boven alles was hij redenaar. Zijn stem trilde en drong door, zelfs als hij in een gewoon gesprek was gewikkeld. Men hoorde hem met eerbied aan, ook als men zijn denkbeelden niet deelde. Toen hij onder de tweede republiek volks-vertegenwoordiger was, werd hij met den vinger nagewezen als een echte type uit de Conventie, uit de school van Rousseau, met zijn woorden vol broederliefde en eeuwigen vrede, met zijn fijne en gladgeschoren gelaatstrekken, omlijst door lange haren. Sainte-Beuve was en bleef zijn goede vriend[1]. Hij stierf in 1869.

Ten gevolge van die uitbreiding der school kwam weder sterker het denkbeeld bij de hoofden op, om een eigen orgaan te bezitten.

Bazard vatte het plan op, een 'Dictionnaire philosophique du XIXme siècle' te gaan bewerken, in welks kolommen dan aan alle begrippen een ontwikkeling in den geest van Saint-Simon zou worden gegeven. Veel bouwstoffen werden daarvoor door hem te-zamen gebracht, doch ten slotte kwam er van dat werk niets[2].

Enfantin daarentegen meende, dat het beter was, het tijdschrift 'Le Producteur' weder op te wekken. Hij zocht daarvoor abonnementen (à 36 francs) bijéén te verzamelen. Hij was ondertusschen in Januari 1828 kassier geworden aan de 'Caisse Hypothécaire', van welke inrichting Olinde Rodrigues directeur was. De betrekkingen tusschen hem en Rodrigues waren daardoor haast nog vertrouwelijker geworden. Hij had een groote droefheid geleden door het afsterven van een jongeren broeder, Auguste Enfantin, een landschap-schilder, die in November 1827 overleed[3], doch dat verlies was eenigermate vergoed door de aanwinst van een nieuwen vriend, den jongeren broeder van Olinde, den 22-jarigen Eugène Rodrigues.

Die Eugène Rodrigues is één van de beminnelijkste figuren uit die eerste beelden-galerij der Saint-Simonisten. Hij zal reeds twee jaren later, in Januari 1830, sterven. Hij blijft dus, ook in de herinnering der overigen, de bij uitstek jonge man, de min of meer dichterlijk jeugdige gestalte, die wegschuilt achter de ouderen. Doch die ouderen zullen al hun leven hem gedenken. Zij laten het licht op hem vallen. Wanneer zij later geheel hun stelsel in de vormen der Kerk willen samendringen, weten zij hem bij niemand anders te vergelijken, dan bij den Johannes uit het Evangelie, den bijna vrouwelijken discipel der legende. Aan de frischheid van zijn geest, aan de warmte van zijn gemoed, wordt uitbundige lof gebracht. Zijn mystieke aard weet aan de meest

1) Zie over hem Sainte-Beuve, 'Nouveaux Lundis', XIII (1872), p. 12 en 13. Voorts Enfantin, Oeuvres, IV, p. 186, VI, p. 152, VII, p. 89.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, IV, p. 185 en V, p. 217.
3) Zie over Auguste Enfantin, Enfantin, Oeuvres, IV, p. 60 en 180.

positieve gegevens een waas van geheimzinnigheid, een geur van poëzie, te geven. Als zeven en twintig jaren later, in 1855, één der uitnemendste journalisten van Frankrijk: Adolphe Guéroult, ook een oud-Saint-Simonist, in de 'Opinion Nationale' den bekenden strijd voert met Ernest Renan, over de dichterlijke waarde der groote wereld-tentoonstelling der nijverheid, die toen te Parijs gehouden werd, kan hij zijn denkbeelden over het heerlijke en godsdienstige van den arbeid niet beter uitdrukken, dan door enkele bladzijden aan te halen uit een geschrift van Eugène Rodrigues[1]. Inderdaad heeft hij grooten invloed geoefend. Hij is degene geweest, die vooral heeft medegewerkt om de school tot een secte te vervormen. De bewoordingen van vader, broeder of zoon, die in geestelijken zin later altijd door de Saint-Simonisten, in hun verhoudingen jegens elkander, werden gebezigd, zijn het eerst door hem gebruikt. Hij geeft aan alles den meer dwependen zin, en stoot Enfantin dien weg op[2]. Door twee geschriften van zijn hand werkt hij vooral op de school. - Het ééne is een vertaling van een boekje door Lessing over de opvoeding van het menschen-geslacht, die hij in 1828 bezorgde. Lessing had ten jare 1785, in honderd aforismen, de geschiedenis der leiding van den mensch door God behandeld. Hij had het menschen-geslacht als één collectief wezen beschouwd, dat door God werd opgevoed. De stellingen hielden zich eerst (de eerste 52) bezig met de ontwikkeling en opvoeding der Israëlieten volgens het Oude Testament - het a-b-c-boek van den mensch - bespraken dan, te beginnen met § 53, het plan, dat de Godheid zich had voorgesteld met de zending van Christus: 'een beter pedagoog moet komen en aan het kind het nu uit het hoofd geleerde a-b-c-boek uit de handen rukken'; 'het nieuwe testament is het tweede betere elementair onderwijs-boek, dat den mensch wordt gegeven', om in § 85 tot het besluit te komen, dat *een derde tijdvak* zou aanbreken, waarin een geheel '*Nieuw Evangelie*' aan den menschen zou worden gegeven, wanneer de menschen het goede zullen doen, enkel en alléén wijl 't het goede is. Terwijl dan ten slotte door Lessing in § 93 werd geleerd, dat die drie-ledige baan, langs welke het menschelijk geslacht tot zijn volkomenheid werd gebracht, ook door elk individu moest worden doorloopen. Dit puntig boekje werd door Eugène Rodrigues vertaald en in verband gebracht met het 'Nieuwe Christendom' van den graaf de Saint-Simon; aan wiens bespiegelingen dus een stevige grondslag werd gegeven. - Oin den godsdienstigen omkeer en de vernieuwing nog duidelijker te maken, schreef Eugène Rodrigues in het begin van het jaar 1829 zijn brieven over den godsdienst en over de staatkunde. De veertiende of laatste brief was hier vooral belangrijk, wijl hij aangaf wat in het derde tijdvak zou moeten

1) Zie Adolphe Guéroult, 'Etudes de politique et de philosophie religieuse' 1863, p. 50 en 51.
2) Zie Enfantin, Oeuvres II, p. 164, V, p. 215, VII, p. 26. 'Notices Historiques', I, p. 218, II, p. 23, 126.

geschieden. Het zou dan worden een afronden, een voltooien en volledig maken van hetgeen door het Christendom tot nu toe éénzijdig was verricht. Jezus had toch de liefde en de wetenschap geheiligd, maar altijd slechts de liefde en de wetenschap van den geest, want God is een geest, en de wereld, het vleesch, de aarde was onheilig, toen Cesar regeerde. Maar de vraag rijst, of niet die wereld, of niet dat vleesch, of niet de *menschelijke arbeid*, ook moet geheiligd worden? Dit nu zou in het derde tijdvak moeten geschieden, en de aarde zou dan in haar volheid den Heer lofzingen[1)].

Deze twee geschriften zouden duidelijk blootleggen, dat er nog een andere voorstelling aan het Saint-Simonisme te geven zou zijn. Voor het oogenblik - wij zijn in 1828 - hield de school, onder de collectieve leiding van Olinde Rodrigues, Bazard en Enfantin, zich nog niet met die in het verschiet liggende consequenties bezig: zij bleef nog staan bij de meeste gegevens van den ‘Producteur.’

Zelfs Enfantin, die het meest zich geestverwant gevoelde van Eugène Rodrigues, bewerkte in dien tijd toch vooral nog het vraagstuk van de industrie als arbeid der menschen. In die dagen van 1828 schreef hij een soort van droom, hoe hij zich dacht, dat die arbeidende wereld der toekomst er uit zou zien. Het zijn de ‘Mémoires d'un Industriel de l'an 2440’. Het was de autobiografie van een industrieel in de verre toekomst. De maatschappij zou dan ingericht zijn als een groote Bank. Overal was leiding en voorzorg. De verschillende beroeps-takken zouden elk een corporatie vormen, onder leiding van speciale banken, die aan het algemeene Bank-bestuur zouden onderworpen zijn. De corporatie gaf een ieder zijn plaats in het sociale atelier. Enfantin laat zijn industrieel, den zoon van een zijde-wever te Lyon, eerst opvoeden in de nijverheids-school, dan aan één der afdeelingen (het landbouw-departement) van het algemeen bank-bestuur werken; laat hem in een geschiedkundige studie het Fransche budget van 1828 aan een kritiek onderwerpen; doet hem verre reizen maken ten einde nog braakliggende gronden in Georgië te ontginnen; stelt hem later aan tot lid van het Europeesch congres, waar hij voor éénheid van maat, gewicht en munt ijvert; plaatst hem nog later in het rechterlijke, als industrieel scheidsman van Frankrijk, in welke betrekking hij zich met het failliet-wezen bezighoudt, zijn best doet alle termijn- of tijd-zaken te doen vervangen door dadelijke afrekeningen, en in 't algemeen ‘fraudes’ wil voorkomen door een stelsel van facultatieve keuring van alle handels-waren. Op het einde van zijn leven werkt hij aan pensioen-kassen, ondersteuningsfondsen en soortgelijke inrichtingen[2)].

1) Wij gebruiken van de vertaling naar Lessing en van de Brieven van Eugène Rodrigues een tweede uitgave, in 1832 verschenen, zie dáár vooral pag. 278-282. - Een kritiek en aankondiging van deze werkjes van Eugène Rodrigues vindt men in de ‘Globe’ van Zondag 13 Februari 1831.

2) Zie het stuk in de Oeuvres d'Enfantin, vol. III, pag. 142-214. Over het eigendom luidt het dáár als volgt: ‘Plus heureux mille fois que nos pères, nous ignorions des discussions interminables et pleines de haine relatives à la propriété. Si une contestation s'élevait entre des industriels sur leurs droits à l'emploi de tel instrument, de telle place, la banque qui était l'origine de leurs droits, qui les leur avait concédés à l'epoque de leur investiture industrielle, devenait l'arbitre naturel; elle expliquait sans appel les termes obscurs de la charte d'inféodation. De même le sort des veuves et des mineurs, assuré par la protection communale et non par la prévoyance directe des individus, n'exigeait aucune garantie contre les tiers. Enfin la transmission de la propriété, soit entre vifs, soit après décès, n'ayant lieu que sous la forme d'un bail nouveau, consenti en faveur du nouveau gérant, les ventes, licitations, transferts, nantissements, hypothèques, etc., etc. nous étaient inconnus. Ainsi disparaissaient de notre état social cette nuée d'archivistes (notaires) honorés autrefois du titre d'officiers publics, quoique les transactions reglées par eux fussent presque toujours individuelles, et cette armée de combattants (avocats, avoués, etc.) chargés jadis du soin de défendre et d'attaquer des droits qui ne donnaient plus lieu qu'à une décision arbitrale des banques, car c'est à cela que se réduisait tout le code de la propriété, puisque les échanges commerciaux, les ventes et dépôts

Om dergelijke inzichten veld ie doen winnen, moest het tijdschrift ‘Le Producteur’ weder opgericht worden. Intusschen begon de religieuse ader, door Saint-Simon-zelven opgewekt, door Eugène Rodrigues vooral gewaardeerd, meer te vloeien. Men ziet het in het jaar 1828 aan alles, tot zelfs in kleinigheden. De leiding der school, tot nu toe onder een bestuur of een redactie van een tijdschrift, komt nu in handen van een *college*, dat welhaast een gewijd college (‘collège sacré’) zal heeten. Het bestond in 1828 uit O. Rodrigues, Bazard, Enfantin, Buchez en Laurent, want Rouen, die vroeger met hen in het bestuur was geweest, verliet hen in 1828. In het volgend jaar zouden in dit college ook opgenomen worden Margerin en Eugène Rodrigues. Dat college hield geregelde wekelijksche vergaderingen. Ook de andere leden der Saint-Simonisten (Carnot, de Pereires, Sarchi, Fournel, enz. enz.) hadden geregelde samenkomsten op Woensdag: ‘le petit Mercredi’, terwijl nieuwe aankomelingen een derden trap of graad zouden uitmaken. Als van-zelf vormde zich dus reeds een hiëarchie onder de Saint-Simonisten.

Toen men eenmaal op dien weg was, begreep men, dat men het best de leer en denkwijze zou kunnen verbreiden door geregeld *mondelinge voordrachten* of uitéénzettingen te houden. Men ving daarmede als proef aan in het jaar 1828. Verschillende lokalen en zalen werden daarvoor opgezocht: in de Rue Taranne, in de Rue Dauphine, in de Rue Taitbout. Het begon hoogst eenvoudig.

d'objects mobiliers ne pouvaient jamais ressortir d'un autre tribunal.’ - In die dagen hield Isaac Pereire zich ook bezig met die vervorming van den eigendom, zie ‘Notices Historiques’, vol. I, p. 219.

Bazard, die het degelijkst en flinkst die mondelinge lessen gaf, had in het begin niet veel hoorders: een 25 of 30 personen[1]. Maar de loop nam spoedig toe. Telkens moest iets grooter zaal genomen worden. Men gaf op het einde van de les gelegenheid tot het vragen van inlichting of tot bestrijding. Aldus werd elk probleem van alle kanten bekeken. De tegenwerpingen werden gehoord en zoo mogelijk weêrlegd. Alle groote questiën van godsdienst, van broederschap, van exploitatie van den éénen mensch door den anderen, werden zóó onderzocht. Vooral werd bestreden het denkbeeld, alsof het Saint-Simonisme slechts een materieelen kant had, alsof het er slechts op uit was, om rijkdommen te zoeken. Meer en meer trad, door mondelinge discussie, het denkbeeld, op den vóórgrond, dat het Saint-Simonisme een geheelen omkeer van het gemoed vorderde, dat het geloof was, en dat het zich vierkant stelde tegenover het Voltairiaansch scepticisme. De Voltairiaansche type moest vooral bestreden en zoo mogelijk uitgeroeid worden. De Saint-Simonistische sprekers maakten in dien zin veel werk van Ballanche, den wijsgeerigen idealist en vriend van madame Récamier, die ook uit andere beweegredenen op dit aanbeeld had geslagen[2]. En ziedaar: al die sprekers verkregen allengs grooten invloed. Het begon toe te stroomen uit Parijs, van alle kanten. Door de wrijving der ideeën kwamen nieuwe adepten. Het uitgesproken woord werkte nog beter dan het gedrukte geschrift. Het denkbeeld van de weder-oprichting van het tijdschrift ‘Le Producteur’ werd dus verschoven, en daarentegen werd 10 December 1828 besloten, dat voortaan elken Woensdag-avond een geregelde uitéénzetting van de leer zou plaats hebben: nu niet meer als proef, maar definitief. In die ‘expositie’ zouden niet meer individueele opvattingen der enkele Saint-Simonisten mogen worden opgeworpen, maar zou alleen mogen worden voorgedragen, wat in het college-zelf, na rijpe discussie, was vastgesteld. Het zou dus een officieele verklaring der nieuwe leer zijn. Aan Bazard werd opgedragen die stelselmatige expositie te doen. Hij begon daarmede op het einde van het jaar 1828 en wel in het lokaal der Rue Taranne. Hij hield twee groote reeksen van voordrachten: de ééne reeks in de jaren 1828 en 1829, de tweede reeks in de jaren 1829 en 1830.

Naar die voordrachten zijn de beste geesten, niet alleen van Frankrijk, maar ook van elders, getogen. John Sterling, John Stuart Mill hooren ze; Heinrich Heine en Ludwig Börne vangen de echo's op. Ieder, die Parijs bezocht, ging, al was het enkel uit nieuwsgierigheid, derwaarts. De uitwerking was zeer groot, en de invloed werd des te machtiger, omdat allengs die voordrachten samenvielen met de gebeurtenissen van den dageraad der revolutie van 1830. Men zou die ‘séances’ van het Saint-Simonisme kunnen vergelijken met de zittingen van den ‘Cercle Social’, die Claude Fauchet

1) Zie Enfantin, ‘Notices Historiques’, II pag. 8.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, V pag. 80.

in het begin der groote Fransche revolutie in Parijs hield[1]. Maar alles was toch nog breeder op touw gezet. Wat als algemeene indruk van die voorlezingen dadelijk trof, was de doorloopende bestrijding van het ideaal der 'bourgeoisie'. Hier durfde men iets anders aan, dan wat de liberalen in en omstreeks het jaar 1830 bedoelden. Men wilde andere spillen voor de maatschappij in 't werk stellen dan individualisme en concurrentie; men meende, dat anders alles zou uitloopen op egoïsme en antagonisme, en ten slotte op anarchie. Onder die Saint-Simonisten durfde men zich illusiën maken over nieuwe levens-voorwaarden der maatschappij. Men ging onder hen den Staat opvatten als een associatie van allen, die op elken trap des levens bezig zijn te arbeiden. Politiek was, volgens hen, niet de enge sfeer, het kegel-spel, waarin enkele eerzuchtige personen zich bleven vermeien. Neen, de politiek moest het hare bijdragen, om een nieuwe economische ontwikkeling der maatschappij voor te bereiden; vervormingen van het eigendoms-recht lagen in de richting. De maatschappij moest worden georganiseerd als één geheel, gehoorzamend aan een vaste leiding, strevend naar een schoone toekomst, in haar vormen en geledingen te vergelijken bij een voor werken des vredes ingericht leger. Een ieder moest in dat leger de plaats hebben, die zijn geschiktheid hem gaf, en ieders inkomen moest dan geëvenredigd wezen aan de moeite van den arbeid. Terwijl ten slotte alle maatschappelijke instellingen zonder onderscheid, volgens hen, ten doel moesten hebben, de verbetering van het stoffelijk, verstandelijk, zedelijk lot der armste en talrijkste klasse der menschen.

III.

Wij zullen die twee reeksen van voordrachten, die later in druk in twee deelen zijn verschenen, kortelijk pogen te ontleden[2].

De eerste reeks omvat zeventien voordrachten, waarvan de vijf eerste algemeene beschouwingen, de drie volgende gedachten over het eigendom, de daaraan zich aansluitende drie meer bepaald werken over opvoeding, de twaalfde een studie over wetgeving en strafrecht, en de vijf laatste ontvouwingen van den godsdienst bevatten.

De *eerste* voordrachten loopen over dit thema: het is noodig,

1) Zie het eerste deel van de Socialisten pag. 320-322.
2) Bazard sprak de redevoeringen uit en bewerkte ze, doch aan de definitieve vaststelling voor de drukpers werkten allen mede. Hipp. Carnot heeft enkele daarvan definitief geredigeerd, Fournel andere. Zie Enfantin, Oeuvres, VI, p. 2 en 'Notices Historiques', II, p. 28 en 120. Wij gebruiken van het eerste deel 'Doctrine de Saint-Simon. Exposition, Première année, 1828-1829' den derden druk in 1831 verschenen; van het tweede deel, 'Doctrine de Saint-Simon. Exposition, 2me Année, 1829-1830' den derden druk, in 1830 uitgekomen.

dat er een nieuwe sociale leer komt. Wij zijn niet op den goeden weg. De drie organen der maatschappij werken niet regelmatig. De wetenschappen specialiseeren zich veel te veel en laten den band der éénheid, het harmonische gezichts-punt varen; orde en samen-werking wordt onder de geleerden niet meer gevonden; de academies vormen waarlijk geen vereeniging meer. Ook de schoone kunsten vervullen haar rol niet. Bij haar is alles leêg en zonder ware bezieling. Het is voor de kunsten de kritische tijd. Men doet zich ook in de kunst te-goed aan individualisme, men waardeert er isolement, en men dweept met de elegie en de lyrische ontboezeming. Men zou geen nobele algemeene hartstochten kunnen verwekken, zooals men vroeger de kruistochten opriep. En wat in de wetenschappen en in de schoone kunsten zichtbaar blijkt, is ook merkbaar in de industrie. De industrie is, onder de heerschappij van het 'laissez faire, laissez passer', geheel en al individualistisch en egoïst geworden. Zelfs uit het oogpunt der techniek lijdt de industrie, wijl het altijd individueele, fragmentarische proefnemingen zijn; de werkplaatsen en de werktuigen zijn in handen van hen, die door het toeval zijn aangewezen. Organisatie van den arbeid ontbreekt bijna geheel. Alles is willekeurig en toevallig. Nooit wordt het groote veld der behoeften breed in zijn onderdeelen nagegaan. Neen, er wordt slechts op goed geluk aan alle kanten geproduceerd. Leiding is hier nergens zichtbaar, en dus ook geen rust. Er is geen evenwicht tusschen productie en consumtie; het persoonlijk belang stemt niet samen met het algemeen belang; sociale voorzorg is er niet. Ook de betrekking tusschen de arbeiders en de bezitters der werktuigen van den arbeid of van de kapitalen laat veel te wenschen over; zij die geschikt zijn tot eenigen arbeid krijgen niet altijd den voor hun krachten geëigenden werkkring; de exploitatie der aarde gaat zóó een verbrokkelden gang; de algemeene concurrentie wordt een 'sauve-qui-peut général'; bijna geldt hier de regel: ieder voor zich en God voor niemand.

Inderdaad is onze maatschappij zeer egoïstisch geworden. Soms is het, alsof de gezinnen slechts aan den Staat nog hechten, omdat zij belasting moeten betalen. Tegen de partij van het verleden, der feodaliteit, weet men geen krachtiger strijdmiddel te bedenken dan den angst, dat men, als die partij het won, de 'nationale goederen' (de goederen aan Kerk en adel tijdens de groote revolutie ontnomen) weder zou moeten uitkeeren. Het positief beginsel ontbreekt. Er is geen liefde meer in de samen-leving. Het huwelijk lijdt daarvan de gevolgen. Wil men nog iets onzelfzuchtigs doen, dan worden het caricaturen van het heiligste. Helpt men de Grieken? Neen, men zou zich liever evenals Amerika verbinden met de Turken, om nog iets te winnen.

Toch moet dat egoïsme in de maatschappij bestreden worden, wil men de anarchie den kop indrukken. Daarom is noodig een nieuwe sociale leer.

Die leer is saâm te stellen, want er is een vaste wet van ontwikkeling der menschheid, een wet in de geschiedenis te toetsen.

Die wet beteekent, dat de menschheid als collectief wezen steeds vooruitgaat; vooruitgaat ook in haar zedelijke opvatting, waardoor de mensch zich telkens van zijn sociale bestemming bewust wordt, en elke politieke instelling slechts als vorm of verwezenlijking van die bestemming leert begrijpen.

Die wet van ontwikkeling leert nu, dat er in de menschheid onderscheid is tusschen de *organische* en *kritische* perioden. - Organisch heet de periode, wanneer alle pogingen, alle vermogens, alle krachten van dat tijdvak samen-stemmen tot één gemeenschappelijk oogmerk, wanneer de wetenschappen tot één afgerond geheel zich vereenigen, wanneer de gemoederen in één geloofsovertuiging godsdienstig zich gevoelen, wanneer geheel de maatschappij ook in haar arbeid bewustzijn heeft van het doel, dat zij zich-zelve stelt. Zulk een periode werkt iets uit in de beschaving, heeft een stellig beslist karakter. Het gezag heeft dáár kracht en wordt van-zelf geëerbiedigd. Alle maatschappelijke vraagstukken vinden er een natuurlijke oplossing. Het tijdvak is religieus. Voorbeelden van zulke organische perioden zijn Griekenland onder Pericles, en de toestand der Middeleeuwen in de dertiende eeuw[1]. - Kritisch is de periode, wanneer men de resultaten der organische periode gaat ontkennen en vernietigen, omdat de denkbeelden van zulk een periode zich-zelven overleven, en niet meer overeenkomen met de wet van ontwikkeling der menschheid. Er komt een tijd, dat de vormen der organische periode niet meer aan het volle krachtige leven beantwoorden en nu versteenen en verkalken. Dan kant men zich aan tegen het overgeleverde gezag. Dan treden de kritische perioden op. Tijden als die der wijsbegeerte in Griekenland, als der Hervorming der zestiende eeuw van Luther. Zulke kritische tijden kunnen ook even krachtig zijn als de organische; zij worden eerst een onzin, werken wanorde, antagonisme en egoïsme uit, wanneer zij hun grens overschrijden, wanneer zij ook dàn nog blijven bestaan, als de kritiek het werk heeft volbracht.

De wet van ontwikkeling der menschheid leert voorts het onderscheid in de drie vormen van uiting, in de drie wijzen van zijn en werken der menschen. Zij kunnen aangeduid worden door de woorden: gevoel, gedachte en bedrijf. Tot den kring van het gevoel behooren de mannen der kunst en van den godsdienst; tot de sfeer der gedachte de geleerden; terwijl de arbeiders en industrieelen den derden rang vormen. Deze indeeling in drie rangen treedt in de plaats der oude indeeling van monarchie, aristocratie en democratie. In elken dezer drie kringen is nu ontwikkeling waar te nemen, vooral in den laatsten kring, wanneer de tijden van oorlog, van verovering, van exploitatie van den éénen mensch door den anderen, plaats maken voor industrieele associatie en harmonische inwerking der menschen op de natuur. Gaan al die drie rangen van uiting en arbeid der menschen vooruit, dan is de evolutie der menschheid gezond, dan is er voortdurende ver-

1) Vergelijk een analoge uiting van Ruskin, ‘Fors Clavigera’, deel VI, editie 1876, p. 340, waar hij 't werk van Carpaccio behandelt.

betering van den stoffelijken, verstandelijken en zedelijken toestand van het menschelijk geslacht, dan komt de universeele associatie tot stand; elke wenteling der maatschappij is dan een noodzakelijk gevolg van een vroegeren arbeid. Zulk een evolutie gaat betrekkelijk langzaam, maar zeker. Men hoede zich slechts, bij de waarneming der ontwikkeling, groote gevolgen aan kleine oorzaken toe te schrijven: de Fransche revolutie van 1789 is geen gevolg van de berooidheid der toenmalige staats-financiën. Men meene ook niet met een wet van fataliteit, van het noodlot, te doen te hebben. Neen, met bewustzijn volvoeren de menschen hun bestemming. Een rugwaartsche beweging is zeer mogelijk, doch zij is slechts tijdelijk. Want de ontwikkeling der menschen bestaat in de voortdurende afneming van het rijk van geweld en van macht, en van de exploitatie van den éénen mensch door den anderen. Het einddoel is, dat allen geroepen en allen uitverkoren zijn.

De wet van ontwikkeling, haar regelmaat, haar orde, is nu door den graaf de Saint-Simon ontdekt. Hij ook zag, dat hij in een tijdperk leefde, waarin het kritische werk zijn taak had volbracht, waarin er weder behoefte was aan organisch gevoelen, denken en werken. Wij gaan nu naar den nieuwen toestand toe, door Saint-Simon gezien.

Dit was de hoofdzakelijke inhoud der vijf eerste voordrachten.

De *drie volgende* voordrachten (n°. 6, 7 en 8) zouden zich bezighouden met de geleidelijke afneming en vervorming der exploitatie van den mensch door den mensch. Zij zouden dat onderwerp in het hart aantasten, en dus het e i g e n d o m s - r e c h t gaan behandelen.

Zij gingen uit van de stelling, dat de exploitatie van den mensch door den mensch - die al de trappen en graden van slavernij, lijfeigenschap en onderdrukking door adel of feodaliteit doorloopen had - thans genaderd was tot de verhouding tusschen eigenaars en arbeiders, tusschen meesters en loon-trekkers. Dat probleem begon een oplossing te vragen. Het was toch een feit, dat het bewustzijn in de lagere klassen opkwam, dat de loon-trekkers niet vrij waren in het zoogenaamde contract, dat zij met de loon-gevers sloten. Zij waren en bleven afhankelijk: niemand hunner kon zich vrij man gevoelen. Die onzelfstandigheid, die belemmering, was het gevolg hunner geboorte, was de erfenis hunner armoede (‘l'hérédité de la misère’), en met recht werden zij proletariërs geheeten. Slechts de rijke lieden konden, terwijl zij-zelven niets behoefden te verrichten of te arbeiden, over de werktuigen van den arbeid beschikken. De arme lieden moesten afwachten of hun die arbeids-middelen werden gegund. Die verhouding zou echter op den duur niet kunnen stand houden. Een maatschappelijke wenteling was te voorzien. Zij zou merkbaar worden in het leerstuk van den eigendom, en vooral in de overdracht van den eigendom door het e r f r e c h t.

Om dit goed in te zien, moest men zich losmaken van het denkbeeld, dat het eigendoms-recht in zijn instelling en bevoegdheden iets onveranderlijks was. Men moest de geschiedenis van

dat recht nagaan, en dan zou men bemerken, dat dit recht zich telkens gewijzigd had. Reeds nù was een eigendom aan den mensch: slavernij, in Europa moeielijk meer denkbaar. De wetgeving had trouwens telkens haar invloed op dien eigendom en op de overdracht daarvan na den dood des erflaters doen gelden. Er waren telkens vervormingen van den eigendom geweest, en altijd vervormingen ten voordeele van hem die werkte. De historische lijn van eigendoms-verkrijging was deze: dat meer en meer de spreuk waarheid werd, dat hij die werkt de vruchten van zijn arbeid zou hebben; de niet werkende eigenaar werd telkens meer en meer in zijn positie verzwakt. Hij die zijn akker niet zelf bebouwde, had kwalijk recht op de vruchten van het land; hij die leêgliep en werkeloos ternederzat, had geen recht op vruchten van den arbeid. Dit alles werd reeds onbewust aller overtuiging. Maar er bleef een groote uitzondering bestaan: de geboorte. De zoon van een rijk man, al werkte hij niets, kreeg van-zelf fortuin. Rijkdom moest het loon zijn van arbeid en werkzaamheid, en ziet, fortuin is nu veelal het deel van ledigheid. Want erven is bezitting verkrijgen zonder werk daarvoor te doen. Op dit stuk zal dus de wijziging moeten aanvangen. De wet van vooruitgang zal willen, dat de Staat en niet de familie de rijkdommen erft, voorzoover die rijkdommen productie-middelen (‘fonds de production’) zijn. In een maatschappelijke organisatie, waar ieder ingedeeld is overeenkomstig zijn geschiktheid tot arbeid, en beloond wordt naar het werk dat hij verricht heeft, zal de Staat over de productie-middelen moeten beschikken. In de verste verte bedoelde dit natuurlijk geen gemeenschap van goederen of gelijkheid van verdeeling[1)]. Neen: een gelijke verdeeling der rijkdommen was geheel tegenstrijdig aan het beginsel, dat een ieder naar zijn werken zou beloond worden. De éénige maar groote wijziging was slechts deze: dat de Staat de vrijgevallen arbeids-werktuigen kon ter hand stellen aan hem, die ze het best kon gebruiken en aanwenden. Hoofdzaak was dus, dat het erfrecht kwam ten bate van den Staat. Dit alles kon in 't begin in de praktijk geleidelijk geschieden, door toepassing en uitbreiding van een progressief successie-recht[2)].

1) Zie ‘Doctrine de Saint-Simon. Exposition, Première Année’, pag. 183.
2) Zie over geheel deze Saint-Simonistische theorie van het erfrecht, I. Baron, ‘Zur Erbschaftssteuer’ in de ‘Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik von Hildebrand und Conrad’, 1876, Band I (26) p. 290, en A. von Miaskowski, ‘Das Erbrecht und die Grundeigen-thnmsvertheilung (Schriften des Vereins für Socialpolitik XX)’, deel I, 1882, p. 232. Men weet, dat die theorie der Saint-Simonisten samenhangt met inzichten van Bentham en later van John Stuart Mill. Wat de inzichten van Bentham over het erfrecht betreft, daarover spreekt de ‘Exposition de la Doctrine de Saint-Simon, Première Année’, op p. 240 en volgende vrij uitvoerig. - Later in de tweede helft der negentiende eeuw gaan de Socialisten veel verder met betrekking tot dat erfrecht. Het ‘Conseil-général’ der Internationale noemt het een groote dwaling der Saint-Simonisten, dat zij de questie van het erfrecht, niet als een gevolg, maar als een economische oorzaak der sociale revolutie willen beschouwen. Zie het rapport van het congres der Internationale te Bazel, 1869, p. 123 en 133.

De strekking was dus, dat het eigendom niet meer een voorrecht mocht wezen door de geboorte geschonken. De band tusschen den eigenaar en zijn eigendom zou daarom niet slapper worden, dan tegenwoordig het geval was, maar zou slechts een anderen oorsprong hebben. Het eigendoms-recht, dat tot nu toe op macht of op privilege steunde, zou voortaan alleen op capaciteit rusten. Alle individuen zouden moeten worden gerangschikt volgens die capaciteit, en niet meer naar het toeval der geboorte. Dan eerst, wanneer de arbeids-middelen telkens in handen van de geschiktste personen kwamen, zou het doel der menschheid op aarde, de exploitatie van den aardbol door alle menschen, het best geschieden. De menschheid moest daarvoor gedacht worden als een associatie, welke associatie dan als een hiëarchie was ingedeeld. Alle individuen waren geplaatst in een groot wereld-atelier. En hun aller arbeid zou nu zóó worden ingericht, dat de productie gelijken tred hield met de consumtie.

Hoe echter zou de Staat - gesteld eens, dat hij in het bezit was gekomen van allerlei gronden en kapitalen, welke de arbeidswerktuigen zijn - die verdeeling van de productie-middelen aan de geschiktsten kunnen bewerkstellingen?

Om die vraag te beantwoorden, moest men weder een blik slaan op de tegenwoordige toestanden. Zeer zeker, de verdeeling van de arbeids-middelen aan hen, die er behoefte aan hadden, ging tegenwoordig ellendig slecht. Feitelijk waren de rijke eigenaars de depositarissen der productie-werktuigen, en was het hun taak, die uit te reiken aan hen, die er mede konden en wilden werken. Maar die verdeeling doen zij zoo kwalijk mogelijk, en daarbij staan zij die instrumenten tot zoo hoogen prijs af, als zij maar kunnen eischen. Onkunde en duurte wisselen elkander af. Het toeval, dat de hoofden der industrie benoemt, blijft heerschen. Toch is er in den tegenwoordigen slecht geordenden toestand een klasse van tusschenpersonen, die ten minste eenige orde in het toeval der verdeeling der arbeids-middelen brengt: dit zijn de bankiers. Wanneer dezen de kapitalen tot lager interest konden beschikbaar stellen, wanneer dezen hunne kapitalen ook ter beschikking van den landbouw konden geven, dan was reeds iets geholpen. Maar stel nu, dat er, in plaats van die zich-zelf opgeworpen bankiers en banken, een sociale instelling kwam, die namens den Staat de leiding der verdeeling op zich nam, zoodanig, dat werkelijk de productie-middelen toevertrouwd werden aan de geschiktsten onder hen die arbeiden, dan zou een verbazende vooruitgang zijn verkregen. Er zou dan zijn tot stand gekomen een organisatie der industrie, welke industrie als een geheel een leiding zou gevoelen. Zulk een sociale instelling was nu in de

toekomst niet zoo moeielijk op te richten. Het moest zijn een groote C e n t r a l e B a n k , in welke alle andere banken zijn gecentraliseerd, en die in allerlei vertakkingen van bijkantoren zich zou moeten specialiseeren. Deze bank zou het verdeelings-werk met bewustzijn en overleg moeten doen[1)]. Zij zou de overdracht van het eigendom - een overdracht naar capaciteit en niet naar geboorte - in de hand hebben. Zij zou het waarachtige orgaan der sociale politiek zijn, en de maatschappij door zachte wentelingen, zonder schokken, tot gezonde toestanden voeren.

De *drie nu volgende voordrachten* (n°. 9, 10 en 11) houden zich bezig met de *opvoeding* der toekomst.

Een grondslag der nieuwe maatschappij is de indeeling der samenleving in drie klassen: de mannen der kunst en van het gevoel, de geleerden en de industrieelen. Elk dier klassen moet afzonderlijk opgevoed worden. Er zijn dus drie soorten van op-

1) Zie ‘Doctrine de Saint-Simon, Exposition, Première Année’, p. 193/194: ‘Transportons-nous dans un monde nouveau. Là ce ne sont plus des propriétaires, des capitalistes isolés, étrangers par leurs habitudes aux travaux industriels, qui règlent le choix des entreprises et la destinée des travailleurs. Une institution sociale est investie de ces fonctions, si mal remplies aujourd'hui: elle est dépositaire de tous les instrumens de la production: elle préside à toute l'exploitation matérielle: par là, elle se trouve placée au point de vue d'ensemble, qui permet d'apercevoir à la fois toutes les parties de l'atelier industriel; par ses ramifications elle est en contact avec toutes les localités, avec tous les genres d'industrie, avec tous les travailleurs; elle peut donc se rendre compte des besoins généraux et des besoins individuels, porter les bras et les instrumens là où leur necessité se fait sentir, en un mot, diriger la production, la mettre en harmonie avec la consommation, et confier les instrumens de travail aux industriels les plus dignes, car elle s'efforce sans cesse de reconnaître leurs capacités: et elle est dans la meilleure position pour les développer. Dans cette hypothèse, dans ce monde nouveau, tout a changé d'aspect, les garanties morales et intellectuelles existent aussi bien que les garanties matérielles; le travail est fait aussi bien que l'état de la société humaine et du globe qu'elle habite le permet: le cercle des hommes qui peuvent prétendre à devenir chefs, princes de l'industrie, embrasse l'humanité tout entière, les chances de bons choix se multiplient, et les moyens de faire ces choix se perfectionnent; les désordres qui résultaient du défaut d'entente générale, et de la répartition aveugle des agens et instrumens de la production, disparaissent, et, avec eux, disparaissent, aussi les malheurs, les revers de fortune, les faillites, dont aujourd'hui nul travailleur pacifique ne peut se croire à l'abri. - En un mot, l'industrie est organisée, tout s'enchaîne, tout est prévu; la division du travail est perfectionnée, la combinaison des efforts devient chaque jour plus puissante’. - Vergelijk ook Karl Marx, ‘Das Kapital’, dritter Band, zweiter Theil, Editie 1894, p. 145. Men herinnert zich de latere schepping van het ‘Crédit mobilier’ der Pereires.

voeding, maar terwijl de opvoeding eigenlijk voor niemand waarlijk ooit ophoudt en het geheele leven door blijft aanhouden, moet er in de opvoeding zelve onderscheid worden gemaakt. Er is voor elk dier drie klassen van aankomende geslachten een algemeene en een speciale opvoeding. - De algemeene opvoeding heeft tot taak, de gedachten en gevoelens in harmonie te brengen met het sociale doel; een ieder zal ten gevolge van zulk een opvoeding moeten liefhebben en willen, wat hij verplicht is te doen. Aan deze algemeene opvoeding wordt tegenwoordig haast niet gedacht. Men steunt slechts op individualisme, op welbegrepen eigenbelang[1)] en vertrouwt daarop, dat de strafrechter de maatschappij wel zal in orde houden. Het algemeen opvoedend karakter van het catholicisme der Middeleeuwen wordt niet meer gewaardeerd. Men begrijpt niet, dat die algemeene opvoeding noodig is, opdat de speciale opvoeding zich goed zal kunnen ontwikkelen. Men voelt niet, dat, eerst bij het bestaan van een algemeene opvoeding, de dwang der wetgevingen kan worden ingekrompen, daar de strafwet dan slechts dient voor de anomaliën. Die algemeene opvoeding moet in waarheid zijn een sociale voorzorg, een opvoeding waarlijk niet enkel voor de kindschheid, maar den mensch het geheele leven door begeleidend en steunend: zij moet werken als een correctief tegen de zich uitbreidende arbeids-verdeeling, die ieders kring zoo vernauwt. Doch zeer sterk moet worden begrepen, dat zulk een algemeene opvoeding niet slechts op verstand of op redeneering mag berusten, maar wel degelijk rekening moet houden met het gevoel. Er is hier in de opvoeding een taak voor de liefde. Die onderwijzers zullen het best leiden, die het meest sympathie weten te verwekken. Zij die besturen en leiden, moeten beginnen lief te hebben. De liefde wijst de plaats aan in de sociale hiëarchie. De Middeleeuwsche Kerk, met haar biecht en haar eeredienst, heeft dit altijd goed begrepen, en men zal dien weg weder moeten opgaan. - Wat nu de speciale opvoeding aangaat, zoo moet men goed opletten, dat zij zich moet regelen naar de capaciteiten en niet naar de geboorte. De Fransche revolutie heeft in dit opzicht niet veel verbeterd. De speciale opvoeding is steeds een privilege voor de rijken. Men moet dus beginnen het onderwijs toegankelijk voor *allen* te maken. Het moet een waarachtig volks-onderwijs zijn. Voorts moeten dan de functies, waartoe men de verschillende capaciteiten moet opleiden, beter worden gespecialiseerd. Wij volgen hier nog altijd indeelingen uit de Middeleeuwen, en de tijden zijn in kennis zoo vooruitgegaan. Als regel moet gelden, dat de sociale voorzorg ieder jong individu, door de speciale opvoeding, leidt tot de functie, waartoe zijn geschiktheid hem aanwijst. De aanleg van ieder kind moet dus goed worden waargenomen en nagegaan, opdat de juiste speciale weg, dien hij moet gaan betreden, hem kan aangetoond worden.

De *twaalfde* voordracht hield een studie in over *wetgeving en*

1) Zie over dit 'welbegrepen eigenbelang' 'Doctrine de Saint-Simon, Exposition, Première Année', p. 257.

strafrecht. De wetgeving moet, naar de leer der Saint-Simonisten, altijd evenwijdig loopen met de opvoeding. Zij schrijft voor, wat de opvoeding heeft geleerd dat men zou willen. En zij doet dat op positieven en negatieven weg, met belooningen en straffen met het opwekken tot deugd en het verhinderen van de ondeugd. Die begrippen van deugd en ondeugd kunnen, voor zoover zij onder de wetgeving vallen, verschillen in de onderscheidene tijdvakken. Slechts dit staat vast, dat dáár, waar het individu zich als middelpunt van alles beschouwt, er stellig ondeugd is. Nietsdoeners moeten gelijkgesteld worden met lafaards. - Hoe dit zij, het is maar al te duidelijk, dat het tegenwoordige recht- en strafstelsel allerlei leemten vertoont. Overal is hier halfheid. Niet alleen in het recht, in zooverre men enkel aan straffen en niet aan belooningen wil hechten, maar ook in de instellingen. Men dweept met de jury, nog wel door het lot gekozen, maar men vergeet, dat hier een verkeerd begrip wordt toegepast, in zooverre men niet door zijn 'gelijken', maar wel door zijn 'hoogeren' geoordeeld moet worden. Aan den anderen kant verloochent men weder dat gevoel van gezag der 'pairs', daar waar het juist te pas zou komen. De magistratuur moest niet één karakter vertoonen, maar drieledig zijn, hetzij het den kring van het gevoel of der kunst, der wetenschap en der industrie betrof. Iets, wat aan de handelsrechtbanken voor kooplieden deed denken, moest hier een voorbeeld zijn[1)]. Eindelijk moesten in een wetgevend lichaam niet juist de niets-doeners, de ledig-loopers zitten, die aan hun geld of grond-eigendom hun titel dankten. Neen, de mannen van het bedrijf, de industrieelen, moesten hier een plaats vinden. De industrie moest zich daarvoor organiseeren. Weest hier niet bang voor corporatiën of gilden; maar weest bang voor de onbeperkte concurrentie, het 'sauve-qui-peut général'.

De *vijf laatste voordrachten*, die de eerste reeks sluiten, handelen over den *godsdienst*.

De Saint-Simonisten betoogen, dat de godsdienst, de erkenning van God en van het providentieele plan, de kroon van het leven der maatschappij is. Maar godsdienst is niet uitsluitend iets individueels, het is de uitdrukking der sociale gedachte van een tijdvak. Tijden van grootsch handelen, van moedig begrijpen, van stout en warm gevoelen zijn altijd religieus. Het zijn de organische tijdvakken. Te meenen, dat de wetenschappen zouden leeren, dat de godsdienst een overwonnen standpunt is, dit spruit voort uit de hersens van kleine bet-weters. Waarheid is het, dat God zich schijnt terug te trekken in zulke kritische tijdvakken, als zij zich zelven overleven; in den bodem van het egoïsme wortelt het geloof niet. De bewegings-lijn, die Aug. Comte voor den menschelijken geest heeft getrokken[2)], de vooruitgang van een theolo-

1) Zij voegden er de woorden aan toe, die Enfantin gebruikt had in zijn 'Mémoires d'un Industriel de l'an 2440' en die wij als noot afgedrukt hebben op bladzijde 26.

2) Zie ons tweede deel der Socialisten, pag. 93.

gischen tot een metafysischen en daarna tot een positieven toestand, kan niet als algemeene regel worden aangenomen; zij is slechts waar voor den overgang van een organisch tot een kritisch tijdvak, doch heeft verder geen toepassing. Integendeel, de toekomst zal zeker niet louter wetenschappelijk positief zijn. Men moet de massaas weder hartstochten geven. Maar niet de hartstocht van haat en wraak, de passie van een Byron of Mirabeau. Neen, edele gedachten en edele gevoelens moeten de menschheid weder doordringen, liefde en gehoorzaamheid aan een God van Liefde. Dan zal een nieuwe toekomst voor de menschheid dagen. De godsdienst is bestemd haar heerschappij te hernemen. Zij zal de sociale drijfveer zijn, zij moet de uitdrukking wezen der collectieve gedachte van de menschheid, de synthese van haar opvattingen en gevoelens, de regel van haar handelingen. In het 'nieuwe Christendom' ligt de kiem van al die gegevens. De toekomst der menschheid zal godsdienstig zijn.

Deze eerste reeks voordrachten had negen maanden geduurd. De zittingen hadden soms zeer lang aangehouden door de uitbreiding, die de discussiën en debatten namen. Zij hadden een verbazenden indruk gemaakt. De bestrijding van het '*laissez-faire*' begrip, van het denkbeeld der absolute gelijkheid, van alle privileges ook die der geboorte, van het erfrecht, lokte allerlei tegenspraak uit. Maar het geheel maakte toch den indruk van een strooien met nieuwe ideeën. Want de door de Saint-Simonisten verkondigde stellingen druischten zeer heftig in tegen de door den geest des tijds aangenomen denkbeelden. Hoe vreemd klonk in die liberale Voltairiaansche tijden het betoog, dat beschaving zonder godsdienst geen beschaving is, de absolute vrijheid op zich-zelf niets beteekende, dat elke samenleving schikking en leiding onderstelde, en dat men zich dus er op toeleggen moest een gezag te eerbiedigen! Wat was die waardeering der Middeleeuwen - al trof zij samen met enkele uitingen der romantieke kunst en literatuur - en voorts de betrekkelijke lof aan de catholieke Kerk toegebracht, ongewoon en zonderling! Wij zwijgen van de meer bijzondere punten: hun in het licht stellen van de roeping der banken en bankiers, hun definitie van kapitaal als werktuig (instrument) van den arbeid, hun weinig ophebben met de jury, hun algemeen opvoeding-stelsel, en hun veroordeeling van het geldend strafrecht als iets halfslachtigs. Het was een wereldbeschouwing, die vierkant zich zette tegenover het stelsel der liberalen van het jaar 1830. Aan de opkomende geslachten, die in de begrippen van het individualisme cn vrijheid zouden worden grootgebracht, werd een sociaal systeem voorgehouden. En het tooverwoord, waarmede men allen hoopte te lokken, luidde: 'à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres'.

Om den indruk niet te doen verzwakken, begrepen de Saint-Simonisten nog in het jaar 1829 een t w e e d e r e e k s voordrachten te houden. Die nieuwe voordrachten strekten zich

uit over de jaren 1829 en 30. Zij zijn dertien in getal. Ook zij zijn grootendeels geformuleerd door Bazard[1)], volgens de besluiten en discussiën van het college, doch reeds hebben in die nieuwe voordrachten enkele geliefde overtuigingen van Enfantin een plaats gekregen. Van die voordrachten behandelen de vijf eerste historische onderwerpen; ontvouwen de zesde en zevende het leerstuk der rehabilitatie van het vleesch; bespreken de 8ste en 9de de godsdienstige opvatting; handelt voordracht no. 10 over den priester, no. 11 over den geleerde, en no. 12 over den industrieel; terwijl de dertiende voordracht de maatschappelijke orde en de machts-indeeling der samenleving uitéénzet.

De geheel nieuwe onderwerpen zijn: de rehabilitatie van het vleesch, en de geleidelijke overgang van het Saint-Simonisme tot een theocratie.

Aan het slot der eerste reeks voordrachten was betoogd, dat elk organisch tijdvak, en dus ook de toekomst, religieus moest wezen. Alle feiten der toekomst moesten dus worden afgeleid van het godsdienstig dogma. Om dat te bepalen, moest men dus het godsdienstig dogma der laatst voorbijgegane organische periode goed ontleden, toetsen en begrijpen, ten einde de fouten en leemten daarvan in de toekomst te ontgaan.

Daarom behandelen de *eerste vijf* nieuwe voordrachten dat verleden: namelijk de Christelijke Kerk en leer, zooals zij zich vestigde en in de Middeleeuwen verder ontwikkelde. Eén der karakter-trekken van dat Christendom, bij zijn verschijning, was de afscheiding van de geestelijke en wereldlijke macht. Toen het Christendom opkwam, heerschte Rome, heerschte een rijk van oorlog en macht; tegenover dat rijk der geweldigen trad het Christendom op met zijn begrip van liefde en broederschap, met zijn streven naar algemeene associatie. Maar, omdat het die broederschap in dat rijk van geweld niet kon verwezenlijken, verschoof het de broederschap naar den Hemel. ‘Mijn rijk is niet van de wereld’ - zoo heette het - ‘geeft den keizer wat des keizers is, en Gode wat aan God toekomt.’ Vandaar dus de oorzaak der scheiding van alle heerschappij in een geestelijke en in een wereldlijke macht. Men zou dus twee werelden hebben, twee rijken: het rijk van Cesar en het rijk van God. Het rijk van Cesar zou dalen, het rijk van God had de kiemen van vooruitgang. Die scheiding was op het oogenblik, dat zij volbracht werd, een zegen: daardoor kon het gebied van het reine en geestelijke zich ongehinderd ontwikkelen. Maar die scheiding zelve was toch een eenzijdigheid, een overgangs-tijd. Beide rijken zouden in de toekomst weder één rijk, één maatschappij vormen, al scheen het Christendom voorshands onmachtig die inéénsmelting te verwerkelijken. In de gansche Middeleeuwen bleef dan ook die scheiding der twee machten. Wel bleek onder Gregorius VII de geestelijke macht de krachtigste der twee, maar zij kon toch niet de algeheele heerschappij over de gansche samenleving op zich nemen; zij kon niet

1) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 106.

alles worden: het rijk van den keizer bleef naast het geestelijk rijk bestaan. Waarom kon nu echter - zoo vroegen de Saint-Simonisten - de geestelijke macht van het Christendom niet de éénheid bewerkstelligen, en bleef steeds de afscheiding der twee machten? En het antwoord was: omdat het dogma van het Christendom zelf incompleet was.

Zoo werd dan nu - in de zesde voordracht - die leemte van het Christendom ontvouwd.

Het denkbeeld toch der scheiding van de twee werelden viel namelijk samen met het dualisme van het Christendom zelf. Wel had het Christendom zijn best gedaan den tweestrijd der oude wereld-beschouwing, den kamp der twee goden, van het goede en van het kwade, zooals het Oosten dien kende, te bestrijden, maar slechts ten halve. Bij de leerstukken van den val der engelen en den val van den mensch had die godsdienst toch toegegeven, dat goed en kwaad in de wereld zelfstandige machten waren, en dat de mensch steeds op aarde aan de verzoekingen van het kwade bleef blootgesteld. Het Christendom had dit nu bevestigd door de scheiding tusschen geest en vleesch aan te nemen, en de zwakheid van den mensch aan dat vleesch toe te schrijven. En nu ging de Kerk voort op dien weg. Voortdurend werd het vleeschelijke en al het materieele veroordeeld. Al het stoffelijke was slechts verleiding en vormde slechts valstrikken. Het huwelijk zelf werd deswege onrein geacht. De Kerk moest, om haar heiligheid te bewaren, buiten alle bedrijf en stoffelijke beweging staan. Rijkdom was eigenlijk slechts een verzoeking. Armoede werd het schoonst geacht. En zóó vormde zich van-zelf een leer, waarbij het aardsche leven en het bedrijf op aarde als iets onwezenlijks werd opgevat, als een voorbereiding tot het waarachtige leven: het leven in den Hemel hiernamaals. De weelde en schoonheid der zinnen was òf in de hoogste mate broos en vergankelijk, òf haast met slijk te vergelijken. Wat onzinnelijk en geestelijk was, ontvluchtte, evenals de kerkklok-tonen, hoog in de lucht, de aarde. Het Christendom had zijn leer hoe langer hoe meer als het ware vergeestelijkt, en was telkens scherper geheel het stoffelijk bestaan gaan vervloeken. En daar de mensch toch op aarde moest leven en er zijn bestaan moest zoeken en verbeteren, was, door het toedoen van 't Christendom zelf, de weg om tot éénheid te komen versperd.

Daartegen nu lieten de Saint-Simonisten een gansch anderen toon hooren. Zij beweerden, dat de veroordeeling en vervloeking van het stoffelijke op niets rustte, zelfs niet eens op uitspraken van het eerste Christendom. Al het zijn was het werk der schepping van God, en zoowel geest als vleesch was een uiting Zijner kracht of liefde. Het stoffelijke had evenveel recht van bestaan als het geestelijke. Het was een gerechtvaardigde wensch, hier beneden reeds gelukkig te zijn. De vlijtige man moest in vol bewustzijn kunnen genieten van de vruchten van zijn arbeid. Op aarde kon men reeds het koninkrijk der hemelen vestigen. Dit nu was de befaamde ‘rehabilitatie van het vleesch’. Zij, bedoelde,

dat de aarde geen vallei van ellende en armoede behoefde te wezen, en dat het in de macht van den mensch stond, de vallei op te sieren en tot een bewoonbare plek te maken[1].

Eigenlijk waren stof en geest, volgens hen, slechts twee gezichtspunten (‘aspecten’) van het groote bestaan. Allengs werd dan ook door hen eene formule opgesteld van de Godheid, waarin - op min of meer pantheïstische wijze - dit werd verduidelijkt[2]. ‘God - zoo zeiden zij - is één. God is alles wat is; alles is in hem, alles is hij. God, het oneindige algemeene wezen, uitgedrukt in zijn levende en werkende éénheid, is de oneindige alles omvattende liefde, die zich aan ons openbaart onder twee voorname gezichts-punten, als geest en als stof, of met andere namen, als verstand en als kracht, als wijsheid en als schoonheid.’ Aan deze omschrijving van het Opperwezen voegden zij dan toe de volgende bepaling van den mensch: ‘De mensch, begrensde vertegenwoordiger van het onbegrensde wezen, is, evenals God, in zijn werkende (actieve) éénheid liefde, en, naar de wijzen van zijn uitdrukking of openbaring, geest en stof, intelligentie en kracht, wijsheid en schoonheid.’

Was eenmaal deze opvatting van den godsdienst aangenomen, dan zou dit beginsel geheel de maatschappij doordringen. Er zou weder een organisch tijdvak naderen, waarin de menschheid zich bewust zou zijn van haar doel. Dit doel was haar bestemming in God te vervullen, te groeien in liefde, verstand en in kracht, of anders gezegd in zedelijkheid, in wetenschap en in industrie. De liefde was het leven in zijn éénheid, was de samenhang van alles. Ging men dus na de organen van deze drie werkkringen (liefde of moraal, wetenschap, industrie), dan had het orgaan van den eersten kring den voorrang in alles.

Dat orgaan was de P r i e s t e r . De *tiende* voordracht besprak zijn taak. Hij was de tolk van het gevoel, van de exaltatie op elk gebied, dus ook op dat der wetenschap en der kunst. Hij is de persoon, in wien alle krachten van een tijdvak (van gevoelen, van weten en van kunnen) tot haar hoogste uitdrukking komen. In de eerste plaats heeft hij lief, hartstochtelijk lief. In hem zijn wetenschap en industrie verbonden in de liefde. Alle anderen zijn op hun gebied éénzijdig; hij is de veelzijdige. Hij weet niet slechts alles, neen, hij voelt het. Hij bindt en vereenigt (‘lie et associe’). Hij bestuurt en leidt, ook wetenschap en industrie. Hij staat niet (als in de christelijke Kerk) geïsoleerd, alléén; neen, hij beweegt

1) De ‘rehabilitatie’ van het vleesch was het eerst, zooals men zich zal herinneren, door Eugène Rodrigues geleerd. Eén der leerlingen - zie Enfantin, Oeuvres, III, pag. 130 - zegt dan ook later deze woorden: ‘Les lettres d'Eugène, poésie toute nouvelle, quand à la réhabilitation de la chair, m'attirèrent au sein de la doctrine.’

2) Zie ‘Doctrine de Saint-Simon, Exposition, seconde Année’, pag. 88; ‘Dieu est un. Dieu est tout ce qui est; tout est en lui, tout est par lui, tout est lui’, enz.

zich in de maatschappij, van wier gevoelens, gedachten en vermogens hij de drager is[1].

Onder den priester staan de organen van de wetenschap en van de industrie. Wat het orgaan der wetenschap betreft, de geleerde - zie voordracht n°. 11 - zoo moet deze aan den mensch het licht geven, om voort te schrijden naar het doel, dat de liefde hem heeft ontdekt. De geleerde, die thans zoo individueel werkt, moet opgenomen worden in een organisatie, aan welke de Staat vaste dotatiën geeft. Hij zal dus staan als in een wetenschappelijk atelier. Slechts begrijpe hij, dat de priester - die ook priester der wetenschap is - hem daarin zijn plaats aanwijst, zijn capaciteit tot haar recht brengt, en zijn belooning regelt. Evenzoo komt het orgaan van den arbeid - de industrieel, over wien voordracht n°. 12 handelt - nu tot zijn waarde. Tot nu toe zijn de industrieelen eigenlijk dienstbaar, zij hebben geen aanzien. Zij worden geëxploiteerd door de huur en interest, die zij van de kapitalen en gronden en arbeids-instrumenten moeten geven. Thans zal een vervorming met hen plaats grijpen. Zij zullen een organisatie bekomen; een organisatie, die zij verloren hebben, toen de gilden door het stelsel van 'laissez-faire, laissez passer' aan stukken werden geslagen. Daarbij zal het 'fonds' der productie in de toekomst sociaal eigendom zijn, geregeld en verdeeld door het openbaar gezag[2]. Voortaan zal industrie hand

1) Zooals men begrijpt is die rol, aan den priester toegedacht, voortgekomen uit de vroegere opvatting omtrent den kunstenaar ('l'artiste'). De Saint-Simonisten spreken nu op de volgende wijze over de verhouding van priester en 'artiste': Zie 'Doctrine de Saint-Simon, Exposition, seconde Année', pag. 125/126. (Vergelijk ook de definitie van Enfantin in 1829, Oeuvres V, pag. 164 en 219): 'Dans le cours de l'exposition que nous avons faite l'année dernière, comme dans plusieurs écrits que nous avons publiés, il nous est arrivé souvent de désigner les artistes, comme les seuls représentants de la faculté sympathique à laquelle nous attribuons la direction des sociétés; il nous est même arrivé quelquefois d'employer alternativement le nom d'artiste et le nom de prêtre, comme étant parfaitement synonymes: et c'est qu'en effet l'artiste et le prêtre vivent dans la même sphère et sont de la même famille; mais il existe pourtant entr'eux une différence importante, et au point où nous sommes maintenant parvenus du développement de nos idées, nous devons l'établir. Le prêtre conçoit l'avenir et produit le règlement que lie les destinées passées de l'humanité à ses destinées futures: en d'autres termes, le prêtre gouverne. L'artiste saisit la pensée du prêtre, il la traduit dans sa langue, et, l'incarnant sous toutes les formes qu'elle peut revêtir, il la rend sensible à tous: il réfléchit en lui le monde que le prêtre a créé ou découvert, et le réduisant en symbole, il le dévoile à tous les yeux. C'est par l'artiste que le prêtre se manifeste; l'artiste, en un mot, est le verbe du prêtre.'

2) Zie 'Doctrine de Saint-Simon, Exposition, seconde Année', pag. 154: 'Nous nous contenterons de vous rappeler le fait qui domine; savoir que le fonds de la production matérielle qui compose aujourd'hui le fonds divisé, morcelé des propriétés particulières, doit être à l'avenir une propriété sociale, directement régie et distribuée par l'autorité publique, et constituée de manière à ce qu'elle soit toujours pour elle; ce qui exclut l'héritage dans le sein des familles.'

in hand gaan met wetenschap. Maar ook op dit gebied zij de priester - die hier priester der industrie is - de opperste leider. De priester wijst den industrieel de plaats aan in het industrieel atelier, waar ieder volgens zijn geschiktheid is gerangschikt en beloond wordt naar zijn werk. De priester regelt den samenhang, het evenwicht van productie en consumtie. Hij combineert en verbindt en verdeelt al de door den industrieel tot stand gebrachte rijkdommen[1)].

Men ziet, dat de maatschappelijke orde - volgens de Saint-Simonisten - dus in 't vervolg zal rusten op de drie rangen der liefde, der gedachte en der kracht, vertegenwoordigd door den priester, den geleerde en den industrieel. De samenhang dier rangen constitueert nu de hiërarchie of orde. Er is dan niets meer individueels in de maatschappij: de samenleving is dan een waarachtige organisatie. Elke taak in die maatschappij is een functie, een bediening, niet meer een beroep, dat men kiest om voor zich-zelf alleen te zorgen. Opvoeding en wetgeving moeten de maatschappij voor die toekomst in staat stellen. Tegenwoordig is in den Staat de *wet* een abstractie. Nù moet zij een levende prikkel en drang worden. In de besten van ons geslacht wordt dan de mensch (de priester) tot een levende wet. De maatschappij zal het gezag van die *levende wet* eerbiedigen, en, steunende op dergelijke leiding, in haar hiërarchie gelukkig naar het ideaal voorwaarts schrijden.

IV.

Die voordrachten brachten ons reeds in het jaar 1830, en wij moeten nog de gebeurtenissen onder de leerlingen zelven in het jaar 1829 nagaan.

Door deze voorlezingen, die, zooals wij zeiden, in December 1828 begonnen, werd het eigen leven, de gisting der denkbeelden onder de jonge Saint-Simonisten zeer opgewekt. Hetgeen in de voordrachten aan het samenstroomend publiek werd verkondigd, was de vrucht en de conclusie van allerlei warme debatten en betoogen. Het college stelde dan, na over en weder alles gehoord te hebben, het geloofs-artikel vast, dat door Bazard in zijne voorlezing zou worden medegedeeld. Aan het besluit der meerderheid over elk aan te nemen dogma onderwierp men zich. Doch het werd steeds moeielijker zekere éénstemmigheid te verkrijgen. Enfantin toch wilde verder gaan dan de anderen, en had een belangrijken steun in den jongen genialen Eugène Rodrigues gekregen. Reeds in Juli 1827 had Enfantin eens een strijd met Bazard

1) Zie ‘Doctrine de Saint-Simon, Exposition, seconde Année,’ pag. 157.

aangebonden over de rol van het gevoel. Thans, een jaar later, begon hij zeer afwijkende en excentrieke denkbeelden in het college te uiten over de taak der vrouw. Hij mengde in alles zekere mystiek. In al die beschouwingen over den godsdienst, in dat weder opwekken van het begrip van God in de sceptische Fransche maatschappij, ging hij met hartstocht en warmte mede. Hij gaf, waar hij kon, hier den toon aan, en was vervuld met questies van eeuwig leven, van onsterfelijkheid. Eindelooze discussies hadden soms plaats, en meer en meer bleek het, dat er een progressieve en meer behoudende richting in het college was. Trouwens men was reeds zooverre verwijderd van de eerste grondslagen der eigenlijke leer van den graaf de Saint-Simon, er scheen dus geen reden om nu stil te blijven staan. Doch zij die bang waren voor buitensporigheden, en daarin een klip zagen, waarop de geheele school zou kunnen stranden, werden, ten gevolge van den drang der anderen om voorwaarts te spoeden, eerder iets conservatiever. Een enkele onder hen - Buchez - begon zijn enthousiasme te verliezen, en werd, sinds September 1829, zeer lauw[1].

Voorloopig merkte de wereld nog weinig van dien strijd. Gedurende het gansche jaar 1829 kwamen zeer belangrijke aanwinsten van uitstekende nieuwe adepten. Zoo liet zich in hun rangen opschrijven de talentvolle C h a r l e s D u v e y r i e r, de later zoo vermaarde publicist onder Napoleon III. Sainte-Beuve heeft hem een zijner warmste studiën toegewijd. Hij schildert hem ‘met zijn fijne, rijzige gestalte, zijn vasten, veêrkrachtigen stap, zijn opgewekten gang, zijn hoog voorhoofd, doch vooral met zijn oog, overhuifd door een donkeren wenkbrauw, met dien wijden oogappel, die begeerig was de gansche wereld in zijn kring op te nemen, met dien blik, die u doordrong en in u dook. ‘De oude Grieksche dichters - zoo gaat hij voort - hadden een enkel woord om de twee begrippen van *licht* en van *mensch* uit te drukken; alsof de mensch in waarheid de vuurbaak der beschaving was. Nooit heb ik Duveyrier ergens binnen zien treden, zonder mij die wisseling van woorden en verbinding van denkbeelden te herinneren. Indien de mensch een denkend riet is, dan is het riet bij hem aan den kop door het vuur aangestoken en altijd lichtend en stralend’[2]. Hij heeft van alles geschreven, ook opmerkelijke drama's, doch den meesten invloed had hij later als journalist door politieke geschriften. Wij noemen bijv. zijn ‘Lettres politiques’ onder de regeering van Louis Philippe in twee deelen (1843) verschenen. Doch vooral onder het tweede keizerrijk werd hij door zulke staatkundige stukken een man van belang. Als Napoleon III in 1855 aan middelen begint te denken, om de kaart van Europa te vervormen, laat hij Ch. Duveyrier zijn beroemde brochure over een Europeesch congres schrijven[3]. Hij stierf in

1) Zie ‘Notices Historiques’, vol. II, p. 70.
2) Zie Sainte Beuve, ‘Nouveaux Lundis’, tome X, p. 237-255.
3) Zie Taxile Delord, ‘Histoire du Second Empire’, Troisième Edition 1869, tome I, p. 629, 634, en tome II, p. 170. Bekend is ook zijn boek: ‘L'Avenir et les Bonapartes’ in 1864 uitgekomen. Charles Duveyrier was de vader van den fijnen schrijver en ‘explorateur’ Henri Duveyrier, den auteur van het boek ‘Les Touaregs’, enz., die in April 1892 zelfmoord pleegde.

1866. En naast Charles Duveyrier kwam uit rijke Israëlietische bankiers-kringen Gustave d'Eichthal, die tot nu toe, zoekende en naar waarheid dorstende, in de school van Auguste Comte was geweest, doch deze positieve studiën weder vaarwel zegde, om geheel en al op te gaan in ethnologische en religieuse onderzoekingen. Voortaan zou hij zich bijna uitsluitend bezighouden met geschriften over deze onderwerpen uit te geven. Hij was in 1804 geboren en zou in 1886 sterven. Bekend zijn zijne studiën over Griekenland, over het Boeddhisme en over het Oude en Nieuwe Testament[1]. Zijn verspreide opstellen over bijbelsche kritiek zijn na zijn dood door zijn zoon uitgegeven. In de school bepleitte hij vooral het erkennen en waardeeren der 'nieuwe geestelijke macht.' Hij hechtte zich bijna hartstochtelijk aan Enfantin, toen deze de rol van religieusen profeet trachtte aan te nemen, en werd in den kring der leerlingen toen de 'seide' genoemd, maar eigenlijk was er geen, die zoo dikwijls met Enfantin redetwistte, doch altijd over de door hen beiden zoo geliefkoosde godsdienstige stellingen.

In diezelfde dagen, in het najaar en tegen het einde van 1829, kwamen dan nog andere jonge aanhangers zich bij hen aansluiten. Wij noemen den ingenieur Edmond Talabot, die reeds in 1831 zal sterven[2], wij denken aan Floret uit het Zuiden van Frankrijk, en vooral aan enkele nieuwe leerlingen van de Polytechnische school, onder wie ook Bineau, die later minister van financiën onder Napoleon III zou worden.

Ten gevolge van deze uitbreiding der richting werd weder levendiger de behoefte gevoeld, om toch ook in de drukpers een eigen orgaan te hebben. Voor geregelde polemiek en vaststelling van enkele regelen was een periodiek blad onontbeerlijk. De mondelinge voordrachten moesten met die schriftelijke uitéénzettingen hand in hand gaan. Vooral Laurent hield zich met het ontwerpen van zulk een blad bezig. Zóó ontstond het weekblad 'L'Organisateur, Journal des progrès de la science générale', waarvan

1) Zie bijv. 'Les Evangiles, Première partie, Examen critique et comparatif des trois premiers Evangiles', 2 vol. bij Hachette, 1863. Voorts zijn boek: 'Etude sur la philosophie de la Justice, Platon'. Nieuw licht is op hem geworpen door de uitgave zijner briefwisseling met John Stuart Mill: 'John Stuart Mill, Correspondance inédite avec Gustave d'Eichthal' (1828-1842, 1864-1871). Avant-propos et traduction par Eugène d'Eichthal', 1898. Zie nog over hem Enfantin, Oeuvres, II, p. 113, 135, 142 en III, p. 120, 134. Charles Duveyrier schreef in 1838 een kleine acte 'Faute de s'entendre'. Men gaf 't nog in April 1900 door de Comédie Française.

2) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 119 en VI, p. 188.

het eerste nummer 15 Augustus 1829 verscheen. In den aanvang hield zich dit blad eenigszins op de vlakte, en bestreed het meer in het algemeen den ‘retrograden’ geest; weldra echter werden de artikelen meer bepaald Saint-Simonistisch. De beste leerlingen, vooral Laurent, Carnot, Jules Alisse, Fournel, Transon, d'Eichthal, Duveyrier werkten mede, terwijl geregeld in dat blad de voordrachten opgenomen werden van Bazard, behelzende de expositie der leer[1)].

Ook de conferenties van het college en van de andere kringen werden met ijver voortgezet. Het nieuwe was, dat aan de vergaderingen en kringen dames begonnen deel te nemen, zooals de echtgenooten van Bazard, Fournel en Sarchi en een zuster van Olinde en Eugène Rodrigues. Vooral de bijéénkomsten van den Woensdag waren werkplaatsen der gedachte. Natuurlijk waren de denkbeelden aan het gisten over al de nieuwe opvattingen, die Enfantin verdedigde: zijn ideeën over God-materie, over de vrouw, en over het toekomstig leven, waren nog altijd aan de orde, doch bleven altijd questies, daar tegen het einde van 1829 nog geen beslissing daarover werd genomen[2)].

Toch was het duidelijk, dat er onder de leiders zelven een rangorde of hiëarchie moest worden ingesteld, vooral daar Buchez ging tegenwerken. Er dreigde anders in den kring anarchie binnen te sluipen[3)].

Zóó kwam dan 31 December 1829 de vaste hiëarchie tot stand, en wel op een vergadering in het appartement van Charles Duveyrier. Olinde Rodrigues hield bij die gelegenheid de redevoering. Hij, de oudste en eigenlijke leerling van den graaf de Saint-Simon, gaf het voorbeeld van zelfverloochening. Hij trad zelf terug en droeg de leiding der school over aan Bazard en Enfantin[4)].

Te beginnen met 1° Januari 1830 was dus de geheele school met haar orgaan ‘L'Organisateur’ onder een tweemanschap gebracht. Alles kreeg nu vastere lijnen. Het bestuur werd gezuiverd. Uit het college trad Buchez. Het zou voortaan bestaan uit Olinde Rodrigues, Bazard, Enfantin, Laurent, Margerin en Eugène Rodrigues. Doch nauwelijks was het op die wijze geconstitueerd, of het verloor nog in dezelfde maand Januari door den dood Eugène

1) Zie over dien ‘Organisateur’, die nog in December 1829 niet veel abonnementen telde, Louis de Carné, ‘Souvenirs de ma jeunesse’, 1872, P- 145-150.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, VI. p. 157 en vergelijk ‘Notices Historiques’ II, p. 72.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, VI, p. 56, 60 en 221. Met Buchez gingen uit den ‘Petit Mercredi’ mede Boulland en de twee Alisses. De overigen: Sarchi, Pereire, Carnot, Barrault, Fournel, Jallat, Dugied en Duveyrier keerden zich allen tegen Buchez.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, VI, p. 197-199 en ‘Notices Historiques’, II, p. 114-118.

Rodrigues, den bemirmeliiken jongen dweper[1]. Het werd toen 20 Januari 1830 aangevuld met Barrault, d'Eichthal en Rességuier. De kring, die in rang dadelijk na het college volgde: 'Le petit Mercredi', verloor wel is waar Boulland en de twee gebroeders Alisse, die met Buchez uittogen, doch bleef nu bestaan uit Sarchi, Pereire, Carnot, Barrault, Fournel, Dugied, Duveyrier en Jallat. Ook die kring werd uitgebreid, onder anderen met Saint-Chéron, die een jaar later de dochter van Bazard zou huwen, en met Jules Lechevalier. Men rekende, dat tot de eigenlijke hiërarchie van het bestuur in Parijs veertig personen behoorden. De andere leerlingen waren in lagere kringen - 'le troisième dégré', enz. - ingedeeld, ze zagen nog altijd hun reien vergrooten. Tot zelfs in Algiers traden adepten (vooral uit het leger) toe; bekend is het, dat aldaar in die dagen de later zoo bekende militairen de Lamoricière en de Chabaud-Latour aanhangers der Saint-Simonistische school waren.

In Parijs vestigden de leiders hun hoofd-zetel in een huis der straat Monsigny, bij de passage de Choiseul, in een betrekkelijk groot gebouw, vroeger het hotel de Gèvres[2]. Aldaar werd op de tweede verdieping de drukkerij en uitgave van den 'Organisateur' ingericht. Enfantin ging dáár op de tweede 'étage' wonen met Transon, Lechevalier en Cazeaux. De Saint-Simonisten zouden ook dáár hun meer vertrouwelijke vergaderingen houden. In datzelfde huis was sinds Januari 1828 op de derde verdieping geplaatst de uitgave en drukkerij van het beroemde tijdschrift der liberalen: 'Le Globe'. Aldus waren zij vlak bij de school, die zij bestreden. Van uit die Rue Monsigny werden nu allengs alle mededeelingen en geschriften der leerlingen van Saint-Simon in de wereld gezonden. Zij allen bleven werken, schrijven en praten. Zondagsavonds kwamen de meer vertrouwde vrienden ter receptie bij mevrouw Claire Bazard, die allengs veel invloed op de leiders der school verkreeg[3].

Alles had zich thans misschien geregeld ontwikkeld, indien niet Enfantin met geheel eigenaardige beschouwingen zich was gaan bezig houden, waardoor zijn samengaan met Bazard op den duur hoogst moeielijk werd.

Met een enkel woord hebben wij het reeds vermeld. In het geheele jaar 1829 zien wij Enfantin aan den arbeid om al de meer excentrieke kanten van de leer uit te werken, die in de tweede reeks voordrachten van de Expositie der leer van Saint-Simon bereids waren aangeduid. Hij nam het leerstuk over den priester

1) Zie Enfantin, Oeuvres, VII, p. 43. Hij had nog een liefdesgeschiedenis gehad, waarover in de school veel te doen was geweest, zie Enfantin, Oeuvres, VI en 'Notices Historiques', II. p. 62.
2) Zie 'Notices Historiques', II, pag. 155, verder Enfantin, Oeuvres, VII, pag. 49 en 70.
3) Zie over Claire Bazard, 'Notices Historiques', VIII, pag. 15 en XII, pag. 64-66. Over het huwelijk van haar dochter met Saint-Chéron, zie 'Notices Historiques', IV, p. 113.

bij het woord, en ging zich allengs werkelijk als Saint-Simonistisch priester gedragen. Hij begon priesterlijke bediening uit te oefenen; sprak zijn vrienden toe als broeders; troostte vrouwelijke bloedverwanten van nu en dan stervende Saint-Simonisten, bijvoorbeeld, de zuster van den gestorven vriend van der Marck; hield een uitgebreide bijna herderlijke briefwisseling met zijn nichten; en was voortdurend in de weêr als oefenaar en leider der conscientiën[1]. Zeker zouden Bazard en zijn vrienden hem dat volkomen gegund hebben - ook waar hij, bij die vertroosting en leiding, zeer eigenaardige kracht toeschreef aan de werking en invloed van fraaie vormen en schoonheid - wanneer hij slechts de eenigszins netelige questie van den maatschappelijken toestand der vrouw nog wat had laten rusten. Van harte was het hem geoorloofd, te peinzen over het wezen Gods (geest en materie tegelijk) en over het leerstuk der onsterfelijkheid, in zooverre de hier op aarde gestorvenen telkens een nieuw leven weder zouden opnemen, maar zijn voortdurend terugkomen op de positie van de vrouw, maakte dat juist die questie aan de orde moest worden gesteld; en Bazard en de zijnen hadden nog geen oplossing hierover te geven en wilden dat vraagstuk nog verdagen.

Doch Enfantin behandelde bij voorkeur die bedenkelijke en voor hem aanlokkelijke vraag. In half sentimenteele, half zinnelijke, doch in allen geval zeer onbevallige brieven schreef hij daarover lange redeneeringen aan zijn nicht, de zuster van den generaal Saint Cyr.

Hij zocht naar het onderscheid tusschen man en vrouw, en was wonder-wel in zijn schik, toen hij de stelling had uitgevonden, dat de vrouw liefheeft, en de man daarentegen bemind wil zijn. Hij verdiepte zich in de waarde en eigenschappen der schoonheid, betoogde, dat de schoonheid vooral een gave Gods was, en dat de vrouw niet alleen in de danszaal schitteren, maar ook in den tempel moest stralen. Weldra kwam hij tot de slotsom, dat men God zelf zich als mannelijk en vrouwelijk beginsel, tot één vereenigd, moest voorstellen: ‘un Dieu androgyne’, en consequent voortredeneerende, vorderde hij naast den priester, zooals Bazard dien in zijn ontvouwing der leer had geteekend, de priesteres. De priesteres moest op haar wijze hetzelfde doen als hetgeen de priester zou volvoeren. Zij zou ook vooral moeten medehelpen de prostitutie - de groote sociale ziekte - te bestrijden, en de verloren kinderen der schoonheid tot regel en orde terug te voeren. Enfantin werd hoe langer hoe meer overtuigd, dat die priesteres een volstrekte noodzakelijkheid was. Hij begon haar reeds te zoeken. Hij schreef allerlei leemten, die hij in het stelsel van den graaf de Saint-Simon zag, toe aan de afwezigheid der vrouw bij Saint-Simon. Men moest die fout verbeteren; bij het vaststellen der nieuwe leer wel degelijk den invloed der vrouw toelaten; aan de inwerking der schoonheid volle

1) Zie Enfantin, Oeuvres, V, p. 65, 82, VI, p. 118, 170 en ‘Notices Historiques’, II, p. 150-152, 166.

speelruimte geven, en in het algemeen de uitspraak der vrouw als gezag eerbiedigen.

Het uitgangs-punt der gepeinzen en gedachten van Enfantin over dit onderwerp leidde dus tot den eisch, die in onze eeuw na hem zoo dikwijls is gesteld, namelijk: der e m a n c i p a t i e v a n d e v r o u w. Aan de vrouw moest volkomen gelijkheid van rechten worden gegeven als aan den man: in het huwelijk stonden beide partijen gelijk. Die volkomen gelijkstelling zou leiden tot meer eerbiediging van de vrouw, tot wering der prostitutie, tot reiner leven en tot gezonder huwelijks-opvatting, in zooverre het huwelijk niet enkel zou gezocht worden om den bruidschat en den rijkdom. Maar naast en nevens die vrij begrijpelijke stellingen, zag men reeds in het brein van Enfantin wonderlijke en grillige denkbeelden ontkiemen, over den invloed van den priester of de priesteres op al de Saint-Simonisten, ook op hen of haar die reeds gehuwd waren. De priester zou huwelijken kunnen ontbinden en den man of vrouw, die zijn of haar echtgenoot niet meer liefhad, kunnen voeren tot een hart dat liefde inboezemde. Hijzelf kon in zekere gevallen, om waarachtig invloed te hebben, een soort van mystieke minnaar zijn, en de priesteres zou den invloed van haar liefde ook zinnelijk kunnen laten gevoelen. Op die wijze werd de gesloten schakel van een huwelijk vrij wijd geopend; de gevolgen waren minstens zonderling: om prostitutie te weren, zou overspel worden gewettigd![1)]

In de school van Saint-Simon werd, tijdens het voorjaar van 1830, ijverig over al die denkbeelden gestreden. Die begrippen bleven echter nog alléén subjectieve opvattingen van Enfantin. Het college nam ze niet aan als geloofs-waarheden. Wat echter meer en meer bleek, was het verwonderlijk zelfgevoel dat Enfantin vervulde. Dat zelfgevoel uitte zich ook in zijn persoonlijk optreden. Trouwens, volgens zijn theorie, had men invloed op zijn mede-mensch, niet enkel door de argumenten, die men bezigde, maar door blik, houding, gebaren, kortom door invloed van persoon op persoon. Vandaar de waardigheid, die hij in zijn spreken en in zijn bewegingen ten toon ging spreiden. Vandaar het gewicht, dat hij ging leggen op k a l m t e. In Mei 1830 schreef hij een brief aan Charles Duveyrier, om zulk een kalmte in alle opzichten te waardeeren; een zonderlingen brief, aan welks inhoud door hem zelven en zijne leerlingen buitensporige prijs is gehecht. Door dien brief, zeide hij later, stichtte hij in werkelijkheid de hiëarchie, die tot nu toe slechts in naam bestond. Door dien brief rehabiliteerde hij het begrip van gezag. Later nog (18 Februari 1832) liet hij zich ontvallen, dat men blind geloof kon hebben in hem, die zulk een brief had geschreven. Hoe dit zij, in elk geval bewees de brief, dat Enfantin aan zijn eigen superioriteit niet twijfelde[2)].

1) Zie over dit alles Enfantin, Oeuvres, VI, p. 41, 48, 52, 57, 64, 98, 102, 106, 136, 142, 143.

2) Zie dien brief bij Enfantin, Oeuvres, VII, p. 95-100. (Vergelijk Oeuvres, I, p. 77 en II, p. 69): ‘Mais avez-vous bien songé que nous n'avons, Bazard et moi, personne au-dessus de nous, personne que celui qui est toujours calme parcequ'il est l'éternel amour. Comme nous, vous rendez tous à Dieu des actions de grâce: mais quelle est la manifestation humaine de Dieu, que nous pouvons, comme vous, bénir? A quel homme dirons-nous: mon père je vous aime; quelle bouche s'appuiera sur notre front et nous dira: mon fils, je t'aime? Grand Dieu, tu as voulu que celui qui gouverne les hommes, que celui qui ne relève que de toi, qui n'a de père que toi, s'initiât au calme de ton éternel amour. Tu as voulu que lui seul pût t'aimer, te connaître, te voir entre tous les hommes. comme tu peux t'aimer, te connaître, te sentir dans tout ce qui est: tu as voulu que ne bénissant que toi, son amour descendit comme le tien sur tous, et ne remontât comme le tien qu'à toi même: tu as voulu que le père des hommes fut pour les hommes ce que tu es pour l'univers, l'âme, la vie du monde. Mon fils, voilà pourquoi mon calme, qui vous intrigue, augmente, sans que vous sachiez pourquoi, votre amour: mais il faut qu'il cesse de vous intriguer, de vous causer du malaise: il faut que vous sachiez y lire clairement l'amour et non l'indifférence, et pour cela notre science vient vous éclairer, notre verbe vient vous révéler le mystère de notre amour, c'est celui de votre vie. Qu'un sourire de notre père soit aussi puissant sur nous que tous les concerts de joie de l'humanité. Car ce sourire vous les annonce, il les fait naître: c'est lui qui, par vous et par vos fils, se répétera

En dat gevoel van eigenwaarde en van verheffing van zich-zelf werd nog nadrukkelijker geuit in een tweede brief, dien hij, in Juni 1830, over het begrip van *het Eeuwige leven*, weder aan Charles Duveyrier schreef. Ruiterlijk en zonder omwegen verklaarde hij zich daarin tot den zoon en opvolger van den apostel Paulus[1)].

Er was dus reeds tweestrijd tusschen Bazard en Enfantin, daar Bazard, evenals zijn vrouw, van die nieuwe fraaie theorieën niets wilde weten, en zich bleef bepalen tot de strekking der leer, zooals hij ze in zijn voordrachten had uitéengezet. Hij achtte het de voor de hand liggende taak der school, thans in den zin dier voordrachten op de maatschappij te werken en haar geleidelijk te vervormen.

Doch terwijl zij beiden aldus, elk op zijn eigene wijze, het werk der school wilde voortzetten, werden zij eensklaps verrast en opgeschrikt door de Juli-revolutie van het jaar 1830, die aan de staatkundige liberale school een onverwachte zegepraal en heerschappij verschafte.

sur toute la terre. Ce peuple, mer immense qu'une pierre tombée de haut remue dans toute sa surface, dans toute sa profondeur: ce Jupiter dont les payens ont dit: “Nutu tremefecit Olympum”, voilà ce que le pape Saint Simonien doit savoir, doit sentir, doit exprimer.’

1) Zie dien brief afgedrukt in het boek: Enfantin, ‘Science de l'homme.’ 1858, pag. 200-228.

V.

Den 25sten Juli 1830 had Karel X te Saint-Cloud de ordonnanties geteekend, waardoor de grondwet van Frankrijk tijdelijk werd geschorst. De vrijheid van drukpers werd opgeheven, de Kamer ontbonden, en nieuwe kiesreglementen uitgevaardigd. De liberale middenstand, de 'bourgeoisie' begon op 26 en 27 Juli het volk te Parijs aan te sporen, zich daartegen te verzetten. Bij een sluiting van een drukkerij ving de weêrstand aan. De kweekelingen der Polytechnische school mengden zich in het straat-rumoer, straks in het gevecht. Daar werd - terwijl de 'bourgeosie' nog altijd wilde, dat Karel X capituleerde en zijn ordonnantiën introk - de 'driekleur' op straat ontplooid, en de stoot was gegeven, de geest der revolutie waarde rond. Den 28sten Juli vocht men op straat, en verrezen overal de barricaden in Parijs. Het stadhuis was reeds dadelijk in het bezit van het volk, en ziet op 29 Juli nam dat volk het paleis des konings, de Tuilerieën, in. De troepen trokken nu uit Parijs, de koning wilde thans zijn ordonnantiën intrekken, doch het was te-laat: de vaart was te-machtig geworden; het was voor allen duidelijk, dat de troon ledig stond; Karel X moest van zijn zetel afdalen. En nu vingen de beraadslagingen en intrigues aan. Het volk, dat op straat had gevochten tegen de troepen van Karel X, werd aangemaand, naar huis en aan den dagelijkschen arbeid te gaan. De liberale 'bourgeoisie' zou een man naar haar hart op den troon van Frankrijk zetten. Die man was de hertog van Orleans, Louis Philippe. Hij zou een troon beklimmen, omringd door de meest liberale instellingen.

Er was echter in Frankrijk nog een overblijfsel van een oude republikeinsche partij. Wat de Carbonari's hadden gezaaid was hier en dáár blijven hangen en had wortel geschoten. Die republikeinen weerden zich ook en gingen tot Lafayette, hun aller hoofd, met de vraag, of het niet soms tijd in Frankrijk voor de republiek kon zijn. Doch zij hadden hoegenaamd geen organisatie. De liberalen waren hen in alles voor. Toen de hertog van Orleans als luitenant-generaal van het koningschap binnen Parijs trok, en zijn eerste proclamatie uitvaardigde, zag Lafayette, dat het oogenblik voor de eigenlijke republiek voorbij was. Den 30sten Juli liet hij zich de woorden ontvallen: dat de hertog van Orleans de beste der republieken was. Trouwens de republikeinen waren niet anders dan een meer geavanceerde politieke partij. Zij wilden in graad iets verder gaan dan de liberalen, maar de soort van hun eischen was dezelfde. In de questie van eigendom was er geen onderscheid tusschen liberalen en republikeinen. Voor het wegnemen van sociale mis-standen hadden de republikeinen even weinig oog als de liberalen. Er was bij beide richtingen zekere geestdrift voor de vormen van den Staat, bij geen der twee partijen hart voor de aangelegenheden en zorgen der maatschappij[1].

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', Quatrième Edition, 1844, I, p. 480.

Slechts ééne richting had, bij zulk een wenteling der dingen in Frankrijk, in de eerste plaats op de zaken der maatschappij, op de sociale nooden en behoeften, de aandacht willen vestigen. Doch die richting was zelve nog niet geheel gereed met haar programma, en in allen geval bijna onmerkbaar klein tegenover het zwellend aantal der uitsluitend staatkundige drijvers.

Die kleine richting was de school der Saint-Simonisten.

Ditmaal was het vooral Bazard, die op den vóórgrond zou gaan staan. Hij voelde, bij het uitbreken van den opstand, het bloed der oude Carbonari's weder heftig in zijn aderen vloeien. De herinneringen aan samenzweringen en samenkomsten in het donker werden weder in hem wakker. Hij dacht er ook aan de oude betrekking met Lafayette weder op te vatten. Toch bleef hij trouw aan de leer van zijn school. Al deelde hij den weêrzin tegen de ordonnantiën, hij wilde geen geweld, geen revolutie. Aan de Saint-Simonisten buiten Parijs vaardigde hij met Enfantin, onder dagteekening van 28 Juli 1830, een circulaire uit[1)], waarin hij hun kalmte aanbeval. Hij maande aan niet met de revolutionnaire liberalen mede te doen. Wat die liberalen deden, was slechts een tijdelijk werk. Hun triomf was slechts een overwinning van den dag. De Saint-Simonisten wilden geen wanorde, geen bloed; zij wilden liefde en vrede. De liberalen waren, zonder het te weten, bezig, om alles gereed te maken voor de nadering van het Godsrijk op aarde. Als de tijd daartoe gekomen was, zouden Bazard en Enfantin de leerlingen waarschuwen. - De strekking van deze circulaire was dus deze: wij moeten toezien, scherp opletten, doch nog niet handelen. In dien geest en toon was ook een gesprek, dat Bazard, Enfantin en Laurent op den 29sten Juli voerden. Zij liepen op straat langs de Tuilerieën, zoo even ingenomen door het volk, en waarboven thans de driekleur wapperde. Glimlachend zeide Enfantin tot zijn vrienden: 'Welnu, is het voor ons tijd naar de Tuilerieën te gaan?' Bazard trok de schouders op. Doch Laurent antwoordde: '*Nog niet:* uw leerlingen zullen te eeniger tijd er binnentreden, onder een of anderen titel, maar voor uw beiden zal dit bezwaarlijk gaan[2)].

Toch wilde Bazard den tijd en de gelegenheid niet laten voorbijgaan, zonder ten-minste ééne poging bij Lafayette aan te wenden. In den nacht van 29 op 30 Juli ging hij met Michel Chevalier naar het stadhuis, om een onderhoud met Lafayette te hebben. Zijn schoonbroeder Joubert, die in de omgeving van den generaal grooten invloed oefende, had hun die samenkomst gemakkelijk gemaakt. Bazard vroeg nu aan zijn ouden 'chef', of hij niet bereid zou zijn zelf de dictatuur aan te nemen, geen koning uit

1) Zie 'Notices Historiques', II, p. 186, en Enfantin Oeuvres, VII, p. 116.
2) Zie 'Notices Historiques', II, p. 192 en IX, p. 44/45. Die woorden kwamen later dikwijls op de lippen, toen men onder Napoleon III al die oude Saint-Simonisten soms in het kabinet van den keizer zag.

het huis Orleans te laten benoemen, maar het volk te raadplegen. ‘Het oogenblik is dáár - zeide hij - wees zelf de macht, laat Frankrijk aan u zijn wedergeboorte danken!’ Doch voor Lafayette was de tijd niet meer dáár; de generaal was reeds gebonden door allerlei beloften; hij hoorde Bazards betoogen aan, doch liet hem zonder hoop weggaan[1)]. Bazard begreep nu, dat hij geen hulp van de republikeinen voor zijn ideeën kon wachten. Hij moest alles van den tijd hopen. Die tijd zou voor hem werken. Voorloopig moest hij dus slechts zorgen, tusschen liberalen en republikeinen in, zijn eigen standpunt te handhaven.

De proclamatie, die Bazard en Enfantin den 30sten Juli 1830 op de muren van Parijs deden aanplakken, was een uiting van dat streven. Zij behelsde een gelukwensch aan het volk, wijl de partijen van het verleden, de adel en de geestelijkheid, waren overwonnen. Het was thans de beurt van den *arbeid*. Maar men zorge, dat die arbeid zich door een nieuwe gedachte late doordringen. Waarom hebben feodaliteit en geestelijkheid zóólang kunnen stand houden? Het is, wijl zij een band van orde en éénheid, wijl zij hiëarchie hadden. De partij van den arbeid was daarentegen altijd slechts een ongeordende hoop fragmenten. Zorg dus ook orde en organisatie te hebben. ‘De feodaliteit zal voor altijd dood zijn, als alle voorrechten van de geboorte, zonder onderscheid, vernietigd zijn, en een ieder volgens zijn capaciteit geplaatst is en beloond wordt naar zijn werk. Wanneer dan door het nieuwe godsdienstig woord het rijk van God, van vrede en van vrijheid, dat de Christenen slechts in den hemel zochten, reeds op aarde zal worden verwezenlijkt, zal de catholieke Kerk in het niet vervliegen[2)]’.

Om die gedachte nog beter uit te werken, deden Bazard en Enfantin, in den ‘Organisateur’ van 1 Augustus 1830, een brief plaatsen aan de Saint-Simonisten buiten Parijs. In dien brief werd betoogd, dat men bij deze nieuwe revolutie inderdaad voor het volk, voor de armste en talrijkste klasse, niets deed. Zij die daarop wezen, werden droomers geheeten. De fout van alles was, dat het volk geen leiding had. Thans zal de ‘machine répresentative’ voor eenigen tijd weder haar beweging hernemen. Voor het zedelijk, verstandelijk en stoffelijk lot der armen is niets verkregen. Daarom verdient deze opstand van Juli 1830 niet eens den naam van omwenteling. Voor die stellig naderende werkelijke revolutie der maatschappij moeten wij intusschen op vredelievende wijze werken. ‘Want wij zijn - zóó spraken Bazard en Enfantin - de toekomst. In de toekomstige organisatie der maatschappij moet er een waarachtig gezag zijn: “un pouvoir aimant, intelligent et fort”, jegens 't welk gehoorzaamheid, en niet opstand, de heiligste der plichten is. Politiek moet niet gezocht worden in een stelsel van constitutioneele waarborgen alléén. Die waarborgen zijn niet

1) Zie over dien stap van Bazard, Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, I, p. 381/382 en ‘Notices Historiques’, II, p. 196/197 en 218.
2) Zie die proclamatie: ‘Notices Historiques’, II, p. 198.

te versmaden; zij moeten zelfs geëischt worden[1], maar zij zijn voor ons enkel middelen, om het vestigen der toekomstige orde van zaken gemakkelijker te maken. Zij zijn geen doel, slechts middel. Wanneer wij hetzelfde beoogen als de liberalen, dan doen wij het toch in een geheel anderen zin. Wij willen hetzelfde, maar anders. Wij blijven ons afscheiden van de liberalen, al vragen wij nu voor 't oogenblik gelijk onderpand. Onze leus staat hooger. Wij willen het Godsrijk op aarde vestigen. De mensch-God der Christenen is, in Saint-Simons geest, thans geworden mensch-volk. De souvereinen der toekomst, de *pausen* der nieuwe Kerk zullen eindelijk die volks-souvereiniteit verwerkelijken, een ijdele droom voor hen, die slechts in het volk een menigte zien zonder hoofd, doch een waarheid voor hen, die het volk als één mensch doen voortschrijden in liefde, wijsheid, macht, naar de door God voor de menschen bestemde toekomst[2]'

Ter zuivere afbakening van de positie, waarin het Saint-Simonisme zich tegenover de revolutie van het jaar 1830 het liefst geplaatst zag, gaven Bazard en Enfantin nog een soort van manifest uit, dat zij 'het oordeel van de leer van Saint-Simon over de laatste gebeurtenissen' noemden. Dit geschrift was geheel en al het werk van Bazard. Hij gaf daarin alle eer en lof aan de omwenteling van het jaar 1830, in zooverre de resultaten der revolutie van 1789 daardoor werden bevestigd, maar hij constateerde dadelijk, dat het *geen sociale revolutie* was. Bij een sociale omwenteling zal het begrip associatie in al zijn schakeeringen worden ingevoerd, zal het eigendom worden vervormd in de richting van den arbeid, zal het voorrecht der geboorte overal verdwijnen, zullen de vrouwen worden vrijgemaakt, daar het sociale individu uit man en vrouw zal bestaan, en het huwelijk tegelijk een individueele en een sociale instelling zal wezen. Dit alles is niet verwerkelijkt. Integendeel. Het oude is blijven bestaan. Het antagonisme en het individualisme zijn in de maatschappij gehandhaafd. Nieuwe elementen der toekomst zijn niet ingevoerd. Doch daardoor is geheel deze revolutie van het jaar 1830 tevens een volkomen rechtvaardiging voor het blijvend bestaan van het Saint-Simonisme. Het liberalisme als zoodanig vermocht en vermag niets. Het eigendom en het erfrecht kan het niet vervormen. Het kan kritiseeren in het oneindige, maar niets opbouwen. Onder de heerschappij van het liberalisme zal niets veranderen, ten ware dat, te midden van al het geraas, de middelmatigheid slechts wat treffender wordt[3].

1) Die te eischen waarborgen waren 'Notices Historiques', II, p. 213/214 geformuleerd.
2) Zie dien brief: 'Notices Historiques', II, p. 201-217.
3) Zie dit stuk: 'Notices Historiques', I, p. 222-244. Men vindt ook in dit stuk weder een warme aanprijzing der alliantie van Engeland en Frankrijk, tot welke alliantie de oude graaf Saint-Simon ook steeds drong. Vergelijk verder, wat betreft het oordeel van Bazard over de Juli-revolutie 'Notices Historiques', VII, p. 182.

Dit zijn de weinige stukken der Saint-Simonisten, die betrekking hebben op de Juli-omwenteling van 1830.

Nog eens waren zij in die dagen op het stadhuis. Het was op den 4den Augustus, toen democraten en republikeinen aldaar bij Lafayette aandrongen, om pressie op den hertog van Orleans en op de Kamer der afgevaardigden te oefenen, ten einde een wat liberaler grondwet te verkrijgen. Ditmaal waren het Carnot, Laurent, Michel Chevalier, Cazeaux en Transon, die aldus op het stadhuis ijverden. Doch het hielp hen niet. Louis Philippe was hun veel te slim.

De houding der Saint-Simonisten, om een oogenblik aan politiek mede te doen, werd door de meeste leden der school zeer afgekeurd. De adepten uit het Zuiden, vooral Rességuier, hadden er geen vrede mede. Zelfs Bazard moest zich tegenover de anderen verdedigen en nader uitéénzetten, wat hij had bedoeld met de opdracht van het dictatorschap aan Lafayette. De meerderheid wilde werkelijk enkel op de maatschappij werken. De staatkunde liet hen koud. In dien zin uitte Enfantin zich over de questie der republiek: 'wat de republiek betreft, dáár ligt de questie tegenwoordig niet meer voor de volken'[1]. Slechts in zooverre door die revolutie van 1830 sterker het onderscheid was uitgekomen tusschen de middelklasse ('les bourgeois') en het volk, of liever tusschen arbeiders en niet-arbeiders[2], scheen hun die omwenteling opmerkelijk. Men moest nu gaan werken op de mannen van de daad; de questies van eigendom, van erfrecht, van arbeidsorganisatie, van belooning voor het werk, en van verlaging van den rente-stand, bespreken en behandelen. Men moest ook voor de propaganda wat geld zien bijéén te krijgen, en zich niet schamen dit geld aan te nemen, in ruil van al de geestelijke gaven, die men bracht[3]. Men moest niet rusten, want dit ééne punt stond vast: de revolutie van het jaar 1830 had de overtuiging bij de Saint-Simonisten gewekt, dat een spoediger verwezenlijking hunner denkbeelden mogelijk was, dan zij ooit vroeger hadden gedroomd. Vóór de revolutie hadden zij, als men naar tijden en jaren hen vroeg, wel eens geantwoord: dat minstens vier of vijf eeuwen zouden moeten verloopen, vóórdat hun theorieën feiten zouden kunnen worden - nù begonnen zij te zeggen, dat dit geen halve eeuw meer zou duren[4].

Dit alles prikkelde zeer hun ijver en werklust. Hun prediking werd zeer positief. Zij traden meer en meer op tegen het kritische element van het liberalisme. Zij waren - naar hun zeggen - de mannen der organisatie, der toekomst; de liberalen wisten slechts twijfel te wekken en te verspreiden. Een nieuwe groote zaal in de Rue Taitbout was voor zulke voordrachten en lezingen

1) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 82.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, VII, p. 157/158.
3) Zij noemden dat 'rendre matériellement un peu, de ce que nous donnons spirituellement', zie Enfantin, Oeuvres, VII, p. 172.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 16.

ingericht, ook een zaal tegenover het Paleis van Justitie (Salle du Prado). Doch vooral in de Rue Monsigny werd het een bezige, gonzende bijenkorf.

Bazard en Enfantin bleven de leiders, en toen in de Kamer der afgevaardigden, op het einde van September 1830, twee der leden, Mauguin en Dupin, smalend over de Saint-Simonisten gesproken hadden, als van een half-godsdienstige, half-wijsgeerige sekte, die gemeenschap van eigendom en van vrouwen zoude leeren, namen Bazard en Enfantin de gelegenheid te-baat, om in een brief van 1 October 1830 aan den voorzitter van de Kamer der afgevaardigden hun stellingen toe te lichten[1)].

Die brief is zeer belangrijk.

Zij erkenden daarin, dat de Saint-Simonisten over de toekomst van den eigendom en over de toekomst der vrouwen eigenaardige denkbeelden hadden, die echter samenhingen met hun denkbeelden over den godsdienst, het gezag en de vrijheid.

Wat den *eigendom* aanging, zoo waren zij op de sterkste wijze gekant tegen gelijke verdeeling van goederen, zoowel van het fonds der productie, als van de vruchten van den arbeid. Zij wilden juist een rangschikking der individuen naar ieders capaciteit, en een belooning naar ieders werk. Zij verwierpen slechts alle voorrechten der geboorte, en vroegen de opheffing van het erfrecht, het grootste van al die voorrechten. Het toeval mocht, volgens hen, niet meer de talrijkste klasse tot verderf, onwetendheid en ellende doemen. '*Zij vroegen, dat alle arbeids-werktuigen, de gronden en de kapitalen, die tegenwoordig het verbrokkeld "fonds" der particuliere eigendommen vormden, zouden vereenigd worden tot een sociaal fonds, en dat dit fonds zou geëxploiteerd worden door associatie en langs hiëarchischen weg, en wel op zulk een wijze, dat ieders taak de uitdrukking van zijn geschiktheid, en ieders rijkdom de maat van zijn werken was*'[2)].

Wat de *vrouwen* betreft, zoo vroegen zij, evenals de Christenen, dat één enkele man zou hebben één enkele vrouw, maar zij leer-

1) Zie dien brief in de 'Notices Historiques', IV, p. 119-125, en in het dagblad 'Le Globe' van 3 October 1830, p. 2. Er stond in dien brief ook een zinsnede, dat de Saint-Simonisten geen leden waren van één der 'sociétés démocratiques', die toen te Parijs bestonden. Daartegen komen in de 'Globe' van 10 October 1830, p. 4, enkelen op, die leden waren van de 'Société des amis du peuple.' In dat protest kwamen diezelfden ook op tegen het religieuse karakter, dat aan het Saint-Simonisme werd gegeven. Deze protesteerenden waren Buchez, Boulland, P. Robert, H. Auger, Lempert, Patin, Belfield, Avril.

2) 'Ils demandent que tous les instruments du travail, les terres et les capitaux, qui forment aujourd'hui le fonds morcelé des propriétés particulières, soient réunis en un fonds social, et que ce fonds soit exploité par association et hierarchiquement, de manière à ce que la tâche de chacun soit l'expression de sa capacité, et sa richesse la mesure de ses oeuvres.'

den, dat de vrouwelijke echtgenoot de gelijke moest worden van haar man, en dat zij zijn deelgenoote moest zijn bij de uitoefening der drieledige werkzaamheid in den tempel, in den Staat en in het huisgezin; in dier voege, dat het sociale individu, tot nu toe alleen vertegenwoordigd door den man, voortaan zou wezen man en vrouw. De Saint-Simonistische godsdienst wenschte verder een einde te maken aan de legale prostitutie, die, onder den naam van huwelijk, zoo dikwijls haar wijding gaf aan een vereeniging van zelfopoffering en egoïsme, van kunde en onwetendheid, van jeugd en verval van krachten.

Door zulke nieuwe begrippen over eigendom en vrouwen meenden zij - en met nadruk herhaalden zij dit aan de liberale mannen van het jaar 1830 - te midden der in puin vallende samenleving een nieuwe maatschappij te kunnen opbouwen, die godsdienstige en vredelievende leiding aan alle vooruitstrevende eischen verzekerde, en die bereid zou wezen in haar omtrek de geheele menschheid op te nemen, bij de nadering der tijden, waarin de volken, afgemat door oorlog, haat en anarchie aan God een nieuwe wet van liefde, en daarmede het rijk van vrede en van orde, zouden afvragen.

VI.

Een nieuwe geestdrift bezielde hen dus na de revolutie van Juli 1830.

Bij Bazard en zijn onmiddellijke vrienden was het de zucht, om de mannen van het jaar 1830 te overtuigen, dat er een ander doel voor de maatschappij was na te jagen, dan het ideaal der liberale school, hetwelk op zuivere kritiek berustte. En inderdaad mocht hij op enkele bewijzen van instemming zich beroemen. Nieuwe leerlingen voegden zich bij de school, mannen van beteenis, zooals Jean Reynaud, oud-leerling der Polytechnische school, de talentvolle latere schrijver van ‘Ciel et Terre’[1]; Edouard Charton, die altijd in zijn leven heeft getracht, ook door de stichting van ‘Le Tour du Monde’, nuttige kennis in bevallige vormen aan de menschheid te geven[2]; en vooral Adolphe Guéroult, één

1) Zie over Jean Reynaud, den schrijver ook van ‘Merlin de Thionville’, 1860, van ‘L'Esprit de la Gaule’, 1864, vooral Légouvé, ‘Soixante ans de Souvenirs’, Deuxième partie, 1886, en Taine in zijne ‘Nouveaux Essais’, 1865. Wij handelen later uitvoerig over hem.

2) Zie over Edouard Charton, die, in 1807 geboren, sterven zou in 1890 als lid van den Senaat, Jules Simon in een ‘Notice’ voorgelezen in de ‘Académie des Sciences morales et politiques’ opgenomen in de ‘Temps’ van 4 December 1892. Let ook op het artikel van zijn in 1909 overleden schoonzoon Jean Paul Laffitte, opgenomen in de ‘Revue de Paris’ van 15 Maart 1911 onder den titel: ‘Lajeunesse d'un Saint-Simonien’. Aldaar wordt ook een briefwisseling tusschen Edouard Charton en Emile Souvestre uit de jaren 1831 en 1832 medegedeeld.

der uitnemendste journalisten van Frankrijk, die later onder Napoleon III als hoofd-redacteur van de 'Opinion nationale' een bij uitstek grooten invloed had[1]. Enkele mannen van de kunst, groote artisten, voegden zich bij hen, zóó de musicus Berlioz, en ook Franz Liszt, die zoo even in Parijs was aangekomen en nu door zijn vriend Heinrich Heine onmiddellijk naar een der conferenties in de Rue Taranne werd geleid[2].

Maar de belangrijkste overwinning, die in de laatste helft van het jaar 1830 door hen werd verkregen, was deze: dat zij onderhandelingen gingen voeren ter overmeestering van het beroemde tijdschrift der liberalen, dat op de derde verdieping van hun huis in de Rue Monsigny werd gedrukt en uitgegeven, wij noemen 'L e G l o b e '.

De 'Globe' dáár boven hen, was de citadel der vijanden, het arsenaal, waaruit de leiders van de revolutie van 1830 hun scherpste wapenen hadden gehaald. Het tijdschrift was gesticht in het jaar 1824 door Pierre Dubois[3], den talentvollen professor, die later afgevaardigde en directeur van de 'Ecole Normale' zou worden; hij-zelf - die zeer lang geleefd heeft: hij stierf eerst in 1874 op tachtig-jarigen leeftijd - was meer een 'improvisator' van artikelen en boeken, dan een eigenlijk geleerde. Maar hij was een uitstekend hoofd-redacteur, vol energie, stoutheid, vernuft, opgewektheid en fijnheid van geest. Hij had den 15^{den} September 1824 zijn blad gesticht. Het was toen in quarto-formaat, ongeveer zooals onze vroegere 'Nederlandsche Spectator', met vier bladzijden in twee kolommen fijn gedrukt. Driemaal in de week kwam het uit, des Dinsdags, des Donderdags en des Zaterdags, terwijl het nummer van Zaterdag weldra een dubbel nummer werd. Het was in 't begin een zuiver letterkundig blad, en heette 'Journal littéraire'. Maar in den kring der literatuur nam het geheel de nieuwe geestes-richting van Europa op. Waar iets nieuws werd gedacht, waar een fiksche aanloop werd genomen, waar een fijn gevoel zich openbaarde, waar met traditie werd gebroken, daar was dadelijk de 'Globe' bij de hand, en wees hij op het frissche verschijnsel. Goethe in zijn gesprekken met Eckermann prijst dat blad, en is telkens in Weimar benieuwd, wat het nieuwe nummer hem verrassends uit Parijs zal brengen. De beste jonge schrijvers en dichters werden medewerkers: Sainte-Beuve, Charles de Remusat,

1) Zie over hem Sainte-Beuve in de 'Nouveaux Lundis' tome IV, 1865, p. 140-162. Guéroult huwde met de zuster van Cazeaux, Anaïs Cazeaux; deze Anaïs en haar zuster Hortense waren beiden leerlingen en adepten van het Saint-Simonisme en bleven het haar gansche leven. Mevrouw Guéroult (Cazeaux) stierf Februari 1892. Hortense sterft ongehuwd, 94 jaren oud, te Parijs in April 1903. Zij was de laatste overblijvende der groep.
2) Zie Gustav Karpeles, 'Heinrich Heine und seine Zeitgenossen', Berlin 1888, p. 111, 112.
3) Zie over Dubois vooral de brieven van Eugène Manuel in de 'Revue de Paris', van 1 Nov. 1909.

I.I. Ampère, Duvergièr de Hauranne, Guizot, Duchâtel, gaven telkens artikelen[1]. Victor Hugo en Béranger schonken ‘primeurs’ van hun gedichten. En zij allen bewogen zich in de richting, die den val veroorzaakte der restauratie, der monarchie van de Bourbons. De literatuur alléén scheen weldra een te eng veld. Met 15 Augustus 1826 werd de titel dan ook eenigszins uitgebreid; het zou voortaan heeten: ‘Journal philosophique et littéraire’, en twee jaren later werd ook de politiek daarbij gevoegd, zoodat het blad van 16 Augustus 1828 af den naam droeg van ‘Journal philosophique, politique et littéraire’. Al dien tijd, tot op 15 Februari 1830, verscheen het blad in hetzelfde gemakkelijke formaat driemaal 's weeks. Met de Saint-Simonistische ideeën en school hield het zich zeer weinig bezig. Het waren de liberalen, die het woord hadden. Wanneer wij de oude deelen doorbladeren, dan vinden wij slechts een enkele maal den naam van Saint-Simon vermeld. Zoo wordt in het nummer van Zaterdag 21 Mei 1825 het verschijnen van het ‘Nouveau Christianisme’ even aangekondigd, en straks in het nummer van Zaterdag 4 Juni 1825 een soort van necrologie van den zoo even gestorven graaf gegeven. Overigens zwijgt men over de leer en spreekt men slechts met zekere schalkheid, in het nummer van 27 December 1825, over een brochure van H. Beyle (Stendhal) tegen die Saint-Simonisten, die onder den titel: ‘D'un nouveau complot contre les industriels’ juist verscheen. Wij vinden nog in het nummer van 9 September 1826 een eenigszins zijdelingsche polemiek tegen het blad der Saint-Simonisten ‘Le Producteur’, doch overigens gaat de ‘Globe’ de school voorbij[2]. Van geheel het socialisme schijnt zelfs de richting, die in den ‘Globe’ den boventoon voerde, zeer weinig kennis te nemen, al wordt een enkele keer (zie blad van 14 Mei 1828) Owen genoemd, voor wien toen Joseph Rey uit Grenoble propaganda in Frankrijk maakte. Doch het blad ontwikkelde zich. Het had nu sinds Januari 1828 zijn bureau gevestigd in dat hotel de Gèvres (Rue Monsigny, bij de passage de Choiseul), waar ook de Saint-Simonisten huisden. Voorts had het in Augustus 1828 besloten ook als politiek blad werkzaam te zijn, en heette dus - zooals we reeds zeiden - het nummer van 16 Augustus 1828 voor het eerst ‘Journal philosophique, politique et littéraire’. De liberale staatkunde werd nu tegen de ministers van Karel X met felheid verdedigd, en toen de prins de Polignac in Augustus 1829

1) Ook de doctor Alexandre Bertrand, vader van den beroemden in 1910 overleden mathematicus Joseph Bertrand, behoorde tot de medewerkers. Deze Alexandre stierf 1831. Zie Berthelot's intreerede in de Académie Française, 2 Mei 1901.

2) In het nummer van 30 Januari 1828 vindt men nog een aankondiging van een brochure van A. Cerclet ‘ancien redacteur-général du *Producteur*’. Uit die zinsnede aangehaald uit die brochure (‘Du ministère nouveau’) blijkt, dat Cerclet toch nog de hoofd-stellingen van het Saint-Simonisme beaamde.

met zijn ministerie optrad, was er geen woedender tegenstand dan juist bij den ‘Globe’ te vinden.

Op economisch en sociaal terrein scheen de ‘Globe’ ook volkomen eensgezind met de liberale leiders, die straks Louis Philippe tot koning zouden uitroepen. In het nummer van 4 Maart 1829 vindt men een lofrede op J.B. Say; in het nummer van 4 April 1829 een kritiek vol afschuw voor het werk van Buonarotti over Babeuf en diens ‘conspiration pour l'Egalité’. Toch was het opmerkelijk, dat een schrijver invloed op het blad verkreeg, die weldra een eerste rol onder de socialisten zou innemen: wij bedoelen P i e r r e L e r o u x, die onder het nummer van 5 Januari 1829 voor het eerst als ‘gérant’ van het blad vermeld stond. Met hem kwamen anderen, die niet zoo geheel afkeerig waren van het socialisme, bijv. de professor in de rechten Lherminier. En dit alles was te opmerkelijker, omdat de ‘Globe’ den kring van zijn werkzaamheid en invloed nog poogde uit te breiden, en met 15 Februari 1830 als dagelijksch blad, in het gewone groot folio-krant-formaat dier dagen, ging verschijnen. Voortaan wisselden in het jaar 1830 Pierre Dubois en Pierre Leroux elkander als ‘gérants’ van het blad af. Zij strijden mede tegen de ordonnanties van 25 Juli 1830 van Karel X. Zij helpen, om den opstand der Juli-dagen te doen zegevieren. In Augustus 1830 is Dubois weder de verantwoordelijke man van het blad, totdat Pierre Leroux hem nu voor goed vervangt. En ziet, allengs, in de tweede helft van 1830, wijzigt zich reeds eenigszins de toon. Men leest enkele kleine berichten en aankondigingen over de Saint-Simonisten in de krant, totdat in het nummer van 26 October 1830 voor het eerst een ernstige studie, van Lherminier, over de school en richting van Saint-Simon in den ‘Globe’ wordt opgenomen. Het was 't signaal, dat de onderhandelingen der leerlingen van Saint-Simon, om den ‘Globe’ te koopen, reeds begin van uitvoering verkregen[1)]. Sinds staan in het blad al de aankondigingen over de lezingen der Saint-Simonisten; treedt met 30 November 1830 Saint-Chéron (weldra Bazards schoonzoon) als mede-redacteur nevens Pierre Leroux op; wordt in het nummer van 6 December een fragment uit Barraults rede over den priester, in het nummer van 16 December een stuk van Barraults voordracht over het eclectisme en over Lamennais, in het nummer van 22 December 1830 een fragment uit een voorlezing van Laurent opgenomen. Weldra schrijven de andere Saint-Simonisten in het blad. Het nummer van 15 Januari 1831 bevat een zeer warm artikel van Carnot over de Poolsche zaak, en 18 Januari 1831 heeft de omzwenking van het blad de ‘Globe’ plaats. Pierre Leroux verklaart

1) De onderhandelingen gelukten misschien daarom te eerder, omdat de ‘Globe’ nooit als financieele speculatie gelukkig was geweest. In het nummer van 31 Augustus 1831 wordt dit herinnerd: ‘A l'époque où le Globe devint l'organe de la doctrine Saint-Simonienne par la conversion de ses principaux redacteurs, le nombre de ses abonnés était insuffisant pour couvrir les frais.’

die langzame evolutie van het blad, en geeft een nieuw programma der redactie. Het blad heet nu ‘Le Globe, journal de la doctrine de Saint-Simon’. Terwijl aan het hoofd van het blad de drie motto's van het Saint-Simonisme prijken: ‘Al de sociale instellingen moeten tot doel hebben de verbetering van het zedelijk, stoffelijk, verstandelijk lot van de talrijkste en armste klasse der menschen.’ - ‘Alle voorrechten der geboorte, zonder uitzondering, zullen worden afgeschaft.’ - En eindelijk: ‘A chacun selon sa capacité; à chaque capacité selon ses oeuvres’[1)].

Dit verkrijgen van het invloedrijke orgaan, dat in vele kringen werd gelezen, was zeer gewichtig, omdat de Saint-Simonisten daardoor in aanraking werden gebracht met andere belangen en kringen, dan waarmede zij tot nu toe zich hadden bezig-gehouden, ook met de politiek van geheel Europa, met de Poolsche questie en al dadelijk met de Belgische revolutie, naar welke Zuidelijke Nederlanden weldra allerlei zendelingen der school vertrokken; maar vooral ook was het van beteekenis, omdat het tijdstip der verwerving van dit orgaan samenviel met het feit, dat een gansche nieuwe partij allengs ook op het staatkundig terrein begon op te treden: de partij der arbeiders. Reeds was er gisting onder de massaas der werklieden in de fabrieken, en met de eischen dier arbeiders moesten de politieke heeren wel langzamerhand zich gaan vertrouwd maken. De ‘Globe’ kon hier een wegwijzer zijn.

De propaganda der school - nu in het bezit van het weekblad ‘L'Organisateur’ en van het dagblad ‘Le Globe’ - ging dus ijverig voort. Ook de mondelinge voordrachten werden krachtig aangehouden. De kring der schrijvers van den ouden staf van den ‘Globe’ zette zich in aanraking met de Saint-Simonisten. Wel viel Lherminier, van wien men juist veel verwacht had, weldra af, doch Sainte-Beuve[2)] bleef zeer aandachtig luisteren, en werd een zeer welwillend toehoorder en een oogenblik halve leerling, terwijl Pierre Leroux een bepaalde kracht in de school zou worden[3)]. Het college was reeds in December 1830 versterkt door de opneming als leden van het college van Carnot, Jules Lechevalier en Michel Chevalier. Onder die leden van het college werd het werk nu eenigszins geregelder verdeeld. Olinde Rodrigues en Margerin werden tot een soort van bestendigen raad benoemd van Bazard en Enfantin, terwijl aan mevrouw Bazard, die in Januari 1831 zelfs in het ‘conseil privé’ werd opgenomen, de leiding van al de vrouwelijke adepten werd toevertrouwd.

1) Als Dubois later in de Kamer der afgevaardigden het woord neemt, bijv. in October 1831, stelt hij er dadelijk prijs op, te doen uitkomen, dat hij niet Saint-Simonist is, zie ‘Globe’ van 5 October 1831.
2) Zie Sainte-Beuve, ‘Nouveaux Lundis’, tome XIII, (Ma Biographie) 1872; pg. 11 vgg. - en vergelijk ‘C.A. Sainte-Beuve’ par le Vte d'Haussonville, 1875, pg. 85 vgg. - Hij bleef, toen de ‘Globe’ Saint-Simonistisch was geworden, daaraan in het begin nog artikelen leveren.
3) Zie zijn eerste toespraak ‘Notices Historiques’, III, p. 82-85.

De vrouwen, of liever *de questie van de vrouw* in het Saint-Simonisme bleef echter de moeielijkheid uitmaken.

Hier op dit punt begon het verschil tusschen Enfantin en Bazard zich scherper te openbaren. Ook reeds met mevrouw Bazard was Enfantin tegen het einde van December 1830 daarover in oneenigheid geraakt, toen deze zich beklaagde over een relatie van Jules Lechevalier met een actrice, wier hand hij wilde vragen. Discussies over geheel het leerstuk der vrouw hadden reeds plaats. Enfantin nam zelfs toen tegenover Bazard zulk een aanmatigende en besliste houding aan, dat enkele leerlingen het woord mompelden: ‘er komt een paus op’ (le pape se fait).

Dit werd echter voor een oogenblik vergeten, en intusschen waren allen bedrijvig aan den arbeid. Het jaar 1831 begon onder goede voorteekenen. De missie in België scheen te gelukken. Men ging aldaar uitgeven het blad ‘L'Organisateur Belge’, waarvan het eerste nummer 29 Mei 1831 verscheen[1)]. De familie in Parijs breidde zich uit; ook nieuwe vrouwen traden toe met wier opvoeding en rangschikking mevrouw Bazard echter veel te stellen had. De nieuwe leer, door de leiders in hun voordrachten verkondigd, wekte overal bespreking en discussie op[2)]. Zij liet de menschen niet meer koel. Soms hadden de Saint-Simonisten bij hun voorlezingen reeds te kampen met rumoer, onlusten, samenscholingen en vervolgingen, zooals te Versailles, te Montpellier en elders. Maar hoofdzaak was, dat onder het publiek de onverschilligheid was gebroken. Te Parijs hadden na bijéénkomsten in de ‘Salle de la Redoute’ vijandige manifestatiën plaats, zoodat de

1) In België had het Saint-Simonisme adepten van eenig belang. In zekeren zin behoorde tot hen toen Charles Rogier, zie Wilmotte, ‘Gids’, 1902, II (April) pag. 121 noot. - Zie ook over België het boek van Louis Bertrand ‘Histoire de la Démocratie et du Socialisme en Belgique depuis 1830’, 1906, pag. 96 seqq.

2) De eerste oude leerlingen van den graaf de Saint-Simon - voor zooverre zij niet geheel aan den invloed der theorie zich hadden onttrokken, zooals Bailly, die naar Turkije ging (zie ‘Notices Historiques’, II, p. 162) - begonnen soms uit eerbied voor Saint-Simon, gelijk zij zeiden, zich te verzetten tegen de gevolgtrekkingen der Saint-Simonisten. Wij denken aan Léon Halevy: zie ons deel II, p. 98. - Hij was dichter van tragedies en gaf in Mei 1831 een ode uit, getiteld: ‘Saint-Simon’ zie ‘Le Globe’ 26 Mei 1831. De ode begint met een herinnering aan den graaf:

Je vois encor d'ici cette simple retraite,
Où j'épanchais vers lui mes rêves de poète!
J'assiste en souvenir
A ces longs entretiens, où sa haute pensée
A ma muse, aujourd'hui solitaire et glacée
Ouvrait un avenir!
.....Sa mémoire
A besoin qu'un ami se lève pour sa gloire.

zaal door de politie gesloten werd[1]. Kortom er was leven. En terwijl enkelen afvielen - onder anderen in Juni 1831 Margerin, die tot de beste leiders had behoord[2] - bleven de overigen des te warmer in hun opvatting. De samensprekingen in het college, waar de vaststelling der leerstukken plaats had, werden telkens hartstochtelijker, sinds Enfantin zijn afwijkende meeningen verdedigde; een groote exaltatie maakte zich van al de gemoederen der Saint-Simonisten meester.

In die stemming van geest en gemoed werd door hen op 8 Juli 1831 een groote communie gehouden. Het was een plechtige vergadering, die zij hielden, min of meer in kerkelijke vormen. De redevoeringen, die er uitgesproken werden, kregen eenigszins den toon en het karakter van een preek. Vooral Enfantin scheen met zijn gezwollen en vage woorden dien preek-toon wonderwel te treffen. Bazard bleef nog het soberst, ook toen hij het loonstelsel aanviel, en uitéénzette, dat men nog niet gereed was met de vaststelling van de leer der emancipatie van de vrouw. D'Eichthal weidde uit over de meer verheven opvatting der industrie, en Olinde Rodrigues bepaalde zich tot het constateeren van den vooruitgang der leer en secte sinds hij 31 December 1829 de leiding had nedergelegd. Ook mevrouw Bazard sprak over de roeping der vrouw. En om te toonen, dat men werkelijk in ernst een godsdienstige secte meende te kunnen zijn, werden in de samenkomst kinderen aangenomen en als het ware gedoopt (‘au saint baptême de l'égalité’)[3].

Aldus bevestigde men zich inwendig in de school. Uitwendig stelde men zich vooral in betrekking tot de klasse der werklieden. Men hield voor die werklieden geregelde reeksen voordrachten in verschillende wijken der stad. Carnot en Dugied hadden vooral de leiding dier voorlezingen, in welke het begrip

1) Zie ook Jules Lechevalier in den ‘Globe’ van 18 Februari 1831 over dergelijke opschuddingen; zie verder ‘Globe’ 19 Februari 1831 en 2 April 1831. Het protest van Bazard-Enfantin tegen de sluiting der zaal staat in den ‘Globe’ van 3 April 1831. - Op die voordrachten spraken ook de adepten ‘du troisième dégré’, o.a. Februari 1831, Moïse Retouret, over wien A. de Pontmartin in zijn ‘Mémoires, première Série’, 1885, p. 81 en volgende, zoo gezellig keuvelt.
2) Met zijn zending, om in België het Saint-Simonisme ingang te doen vinden, was hij ten slotte niet geslaagd, zie stukken daarover ‘Globe’ 2 en 8 Maart 1831. Hij had in Brussel propaganda pogen te maken, te zamen met Laurent, Carnot, Dugied en Leroux. Later ging ook Ch. Duveyrier derwaarts. Over het weekblad dat de Saint-Simonisten in België des Zondags deden verschijnen: ‘*L'Organisateur Belge*’, zie ‘Globe’ 2 Juni 1831.
3) Zij vierden later ook huwelijk op hun wijze, zooals toen Saint Chéron met Bazards dochter trouwde, en hielden ook op hun manier begrafenis, zooals geschiedde toen Léon Simon stierf. Zie ‘Notices Historiques’, IV, p. 113/114.

‘associatie’ werd verduidelijkt. Ook Claire Bazard trad voor de werklieden als spreekster op[1]. Henri Fournel werkte vooral in dien geest. Overeenkomstig zijn plannen was Parijs door de school verdeeld in twaalf arrondissementen, en voor elk dier afdeelingen was nu een bepaalde staf van Saint-Simonisten aangewezen: een directeur, een geneesheer, een apotheker, en vaste bezoekers; op die wijze meenden zij, door persoonlijke kennismaking en zelfopofferende hulp, de armoede te kunnen begrijpen en lenigen, en daardoor tot beter inzicht in het wezen der maatschappij bij te dragen. Geregelde vaccine werd door hen aan allen aangeboden, het geven en aannemen van aalmoezen tegengegaan. Kortom, waar zij onder het volk optraden, daar wenschten zij het niet te doen, om de arbeiders als het ware aan te werven tot een achterhoede van een liberale politieke partij; neen, zij stonden tegenover de liberale partij met haar constitutioneel goochelspel; zij wenschten op zuiver economisch terrein hier te blijven; zij vormden - als men wil - een eigen partij van den arbeid. Zij wilden geen wijzigingen van het bestaande, zooals Thiers en de Kamer beweerden, neen, zij wenschten iets geheel nieuws: e e n s o c i a l e p o l i t i e k, die aan de proletariërs denzelfden rang zou verschaffen, welke door de Fransche omwenteling van 1789 aan de ‘bourgeoisie’ was gegeven.

De ‘Globe’ werkte in dien geest[2].

Om goed te kennen te geven, wat zij met dit alles bedoelden, werkten zij een voorbeeld uit, ontleend aan het constitutioneel leven.

Het was 23 Juli 1831: de dag der opening der nieuw gekozen wetgevende kamers, en een ieder, die aan de zoogenaamde politiek mededeed, was verlangend te weten, wat de eerste regelmatige troonrede van Louis Philippe zou inhouden. Welnu, de Saint-Simonisten maakten zulk een ontwerp-troonrede op, zooals die, naar hun inzicht, wezen moest, en lieten dit ontwerp in hun ‘Globe’ van dien dag drukken[3]. Dat stuk luidde nu gansch anders dan de heeren Casimir Perier, Guizot en hun vrienden hadden kunnen droomen. Allervermakelijkst lachten die wijze heeren zeker het ‘waanzinnig’ stuk der Saint-Simonisten uit. Doch de toekomst der tijden heeft anders geoordeeld dan de bekrompenheid van Guizot en zijn vrienden. In de troonrede der Saint-Simonisten wordt een koning ondersteld, die zijn volk durft vóórgaan; hij geeft leiding aan de maatschappij; hij wekt op tot organisatie der industrie, door evenwicht te brengen tusschen productie en consumptie; hij wil door crediet-instellingen het kapitaal goedkooper

1) Zie haar voordracht ‘Globe’ 8 Juli 1831.
2) In het nummer van 11 Juli 1831 wordt de samenstelling der redactie van het blad nog eens aangegeven. Hoofd-redacteurs zijn de twee ingenieurs Michel Chevalier en Pierre Cazeaux.
3) Later gaven zij in den ‘Globe’ van 8 Augustus 1831 ook een concept-antwoord op de troonrede, zooals dat in hun geest had moeten luiden.

aan den arbeid doen toereiken; hij wenscht door het oprichten van hypotheek-banken den onroerenden grond roerend te maken; hij ziet niet op tegen productieve uitgaven; is geen onbepaald voorstander der amortisatie van de Staats-schuld; hij verlangt eindelijk afschaffing van enkele indirecte belastingen, als op het zout; hij kan niet dulden, dat de loterij op de Staats-begrooting als middel van inkomst ten behoeve van den Staat voorkomt. Hij eischt voor den minderen man twee zaken: scholen en voorschot-banken. De kosten, die dit volks-onderwijs en dit bankstelsel zullen veroorzaken, moeten gevonden worden in een belasting op de successie en in een afschaffing van het collaterale erfrecht, ten voordeele van den Staat. De koning vraagt voorts afschaffing van de doodstraf. Hij eischt erkenning van het recht van associatie op elk gebied. De doorgaande strekking der begrooting wordt aldus door hem aangegeven: vermindering van het budget, dat de lediggang, het niets-doen, thans heft van den arbeid.

Hoe wreven zich de doctrinairen van genoegen de handen, toen zij hun eigen troonrede[1)] konden leggen naast zulke dronken frases! Ééne zaak trof echter ook hen, dat, ten gevolge van allerlei 'malaise', zooals zij het noemden, de werklieden meer en meer in ontevreden stemming kwamen te verkeeren. Er was in de nadagen van 1831 veel gebrek aan werk. Toen begonnen allerlei uiterste mannen en fracties zich te roeren, en vingen aan - met herinnering aan hetgeen tijdens de eerste groote revolutie van 1789 was gedaan - zoogenaamde 'ateliers nationaux' te eischen, waarin aan de werklieden dadelijk voorschot en arbeid zou kunnen worden gegeven. Die eisch werd hier en dáár geformuleerd, doch de Saint-Simonisten bestreden dit ruw en al te eenvoudig Staatssocialisme dadelijk in hun 'Globe'. Zij verlangden niet zulk revolutionnair los grijpen in den gang der maatschappij; zij zagen daarin geen heil voor de toekomst; zij wenschten alles geleide-

1) Men herinnere zich hoe Heinrich Heine in zijn 'Atta Troll' spot met de officieele redevoeringen der ministers en dienaars van Louis Philippe:

Der Adjunkt des Maires hielt
Eine Rede vor dem Rathhaus,
Als der Zug dorthin gelangte,
Und er sprach von vielen Dingen -

Wie z.B. von dem Aufschwung
Der Marine, von der Presse,
Von der Runkelrübenfrage,
Von der Hyder der Parteisucht.

Die Verdienste Ludwig Philipps
Reichlich auseinandersetzend,
Ging er über zu.....

lijk en vredelievend tot stand te brengen; zij wilden met andere woorden een ‘evolutie’ der maatschappij[1].

Zóó werkten zij allen aan die stille vervorming der plooien van onze samenleving. Leest men de rapporten en verslagen, die de leerlingen, aan wie een opdracht was gegeven, uitbrachten aan het college, dan ziet men, dat zij onvermoeid zich weerden[2]. Het was Bazard, die in dit korte tijdvak den toon aangaf. Zijn leus was toch in het hart te prenten: niet aan ijdel schijnvertoon te offeren, niet te willen schitteren, maar stil en kalm voort te arbeiden. Wat zij aan geld zelven bezaten, offerden zij willig. De rijken onder hen gaven telkens hun bijdragen, en dat was noodig, want al de pogingen voor de arbeiders liepen telkens op voorschotten en giften uit. Daarbij kostte de ‘Globe’ reeds geld. Het blad had onder hun handen slechts 500 abonnementen[3], en werd door hen voor-niet aan ieder, die het wilde ontvangen, uitgedeeld. Zóó werden 2500 exemplaren verspreid. Inderdaad geraakten zij reeds soms in financieele moeiten, en, terwijl zij bezig waren, om voor-goed - zooals zij meenden - den oorlog te voorkomen van hen die niets bezaten tegen de bezitters, begonnen zij zelven te bemerken, dat hun eigen kassen en middelen hen in den steek gingen laten. Doch zij wanhoopten niet; zij werkten voort en exalteerden zich.

Schijnbaar was de eendracht en verstandhouding onder hen allen zeer groot.

Doch ziedaar: men had buiten Enfantin gerekend.

Hij wilde sterker en sterker de school in de richting eener Kerk stuwen; - en dan, hij wilde de q u e s t i e d e r v r o u w en van het huwelijk tot een oplossing brengen. Op dit laatste punt nu ontstond de breuk.

De aanleiding tot het sterker grijpen in deze questie door Enfantin was het wets-voorstel, dat de bekende en invloedrijke

1) Niettemin wilden de hoofden, als priester eener nieuwe leer, niet meer de gewone schutterlijke diensten waarnemen. Zie over de moeielijkheden, die hieruit voortkomen, ‘Le Globe’ van 1 en van 28 September 1831.

2) Sinds 23 Augustus 1831 begonnen zij ook in Parijs, des Dinsdags in de zaal Taitbout, in het Italiaansch voordrachten over het Saint-Simonisme te houden zie ‘Globe’ van 21 Augustus 1831.

3) Zie het hoofdartikel: ‘Situation du Globe’, in het blad van 31 Augustus 1831. Sinds November 1830 tot 31 Augustus 1831 had de ‘Globe’ hun 120,000 francs gekost. Zij vroegen nu geldelijke hulp, anders zou de ‘Globe’ het niet kunnen uithouden. In het blad van 5 September 1831 verklaarde Olinde Rodrigues echter dat de ‘Globe’ voortgezet zou worden. Aan het hoofd van het blad werd sinds 9 September 1831 gelezen, dat de ‘Globe’ geen speculatie was, maar een apostolaat, dat dus de nummers gratis zouden worden rondgedeeld. - Aardig was de brief, dien Charles Fourier hun 2 September 1831 schreef, om uit hun geldverlegenheid te komen, zie dien brief in den ‘Globe’ van 19 October 1831.

afgevaardigde van Parijs, de baron de Schonen, in de Kamer deed om *de echtscheiding* weder in Frankrijk in te voeren[1]. De catholieke Kerk begon zich dadelijk tegen dat ontwerp te verzetten, en wist werkelijk voor een vijftig-tal jaren in Frankrijk weder dat voorstel van de baan te schuiven. Allen echter, die aan den vooruitgang der maatschappelijke ontwikkeling geloofden, ondersteunden de poging, en de Saint-Simonisten hielden lange en warme discussies over dit onderwerp. Nu wist men reeds, dat Enfantin zonderlinge meeningen over het huwelijk had, doch hij had ze nog niet scherp geformuleerd. De indiening van het wetsvoorstel van de Schonen was voor hem een prikkel tot zulk een verklaring over te gaan. Zonderling! Het is in een brief van Augustus 1831 aan zijn eigen moeder, dat hij zijn meest aanstootelijke formules smeedde[2]. - Hij zette uitéén, dat hij, evenals zij die de echtscheiding voorstelden, twee vormen van huwelijk aannam: een duurzamen en een ontbindbaren. Maar hij meende, dat die twee vormen van den echt samenhingen met de tweederlei soort van gemoederen onder de menschen. Men trof toch dagelijks menschen aan met diepe affecties, en daarnaast lieden met levendige ontvlambare hartstochten. Beiden zochten bevrediging. Voor de eersten was het duurzame huwelijk het éénige verlangen. Voor de anderen mocht een meer veranderlijke vorm van echt gezocht worden, en de echtscheiding kon hier - mits goed geregeld - het middel worden, om weder huiselijken vrede te brengen, en de macht der prostitutie te verkleinen. Dit alles werd met voorbeelden ontwikkeld; voorbeelden, die hij later terugvoerde tot de twee door de poëzie geteekende typen: den *Othello*, die slechts gelukkig kan zijn met zijn Desdemona, die niets ziet dan die ééne vrouw en der wanhoop is prijsgegeven, als hij aan haar twijfelt, - en daartegenover den *Don Juan*, die van de ééne liefde naar de andere fladdert. Had hij het hierbij gelaten, dan zou alles nog misschien met de gewone vormen der samenleving zich hebben kunnen laten rijmen, maar Enfantin dacht nog aan een derde soort van vereeniging: een mystieken band tusschen de mannelijke en vrouwelijke ziel. Het was de invloed en bekoring van den priester of de priesteres, die hij op 't oog had. Die priester of priesteres moest het recht hebben, anderen te kunnen beminnen of door anderen te kunnen geliefd worden, wanneer die liefde

1) Zie ‘Globe’ van 18 Augustus 1831. De baron de Schonen had anders niet veel sympathie voor de Saint-Simonisten. In zijn verklaring van beginselen aan de kiezers van Parijs had hij zich in Juni 1831 aldus uitgelaten: ‘Tout le monde sent que l'égalité naturelle est blessée par l'hérédité. Cependant, malgré Owen et Saint-Simon, c'est une loi de la société, et, suivant moi, une loi vitale, sans laquelle il n'y a ni patrie ni famille.’ Zie ‘Globe’ 29 Juni 1831. Schonens voorstel over de echtscheiding werd later door de Kamer der Pairs verworpen, zie ‘Globe’ van 29 Maart 1832 en Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, Editie 1844. Vol. III, pag. 212.
2) Zie den brief Enfantin, Oeuvres, VII, p. 191-203.

een middel kon zijn om zielen te redden. Voor den priester of de priesteres was dus een reeds gesloten band van het huwelijk geen beletsel, om met vrouw of man, hetzij gehuwd of niet gehuwd, een geestelijk huwelijk aan te gaan. Hij en zij moesten in dit opzicht volkomen vrijheid hebben. Altijd uitsluitend in het geval, als de redding van een of andere ziel hierbij op het spel stond[1].

Die theorie had nu Enfantin in het college verdedigd. Hij was daarmede al in Juni 1831 voor den dag gekomen. Vijf maanden van lange discussies[2] had men aan de overweging van dat onderwerp reeds gewijd; vijf maanden van opwinding en van voortdurende spanning! Men had de questie der sociale bestemming van de vrouw in het college zoo grondig en zoo wetenschappelijk mogelijk pogen te onderzoeken. Men had de rol en taak van het huisgezin van alle kanten bezien. En meer en meer bleek het, dat men niet tot éénstemmigheid kon komen. Met smart werd die theorie der Saint-Simonistische vrouw opgebouwd. Want al die mannen waren, ook bij het bewerken van dit leerstuk, diep ernstig. Zij meenden groote evenredigheden te kunnen en te moeten geven aan de afwijkende opvattingen, die hen dreigden te scheiden. Trouwens, zij waren in de heilige overtuiging, dat zij werkten voor de toekomst. Elke nieuwe vorm van vereeniging van man en vrouw zou in de volgende eeuwen nog nawerken. Eens gebeurde het, dat, na een der debatten in het college, Bazard en Enfantin in de naast de vergaderzaal zich bevindende bibliotheek-kamer zich begaven, en dáár hun discussie weder opnamen. Zij stapten op en neder, van den éénen hoek der kamer naar den anderen, hun blikken kruisten telkens elkander, ieder hield een toon van gezag, bij het snel over en weêr raken der bewijsvoeringen, het was - zoo zeide Jean Reynaud, die bij hen kwam en toefde - alsof twee werelden slaags waren[3]. In allen geval waren hier twee wereld-beschouwingen, die tegen elkander aanbonsden.

1) Ziehier de woorden, Oeuvres, VII, p. 201. ‘Et maintenant, mère, me demanderas-tu jusqu'à quelle limite l'expression charnelle de cet amour du prêtre et de la prêtresse ira dans certains cas? A cela je te dirai que, pour répondre, j'aurais besoin de joindre á ma voix une voix de *femme*, et cependant moi homme, moi qui sens en mon coeur puissance d'amour pour une femme, et qui à cause de cela ne suis point marié, moi qui rève une femme que j'aimerais à l'adoration, moi qui ai besoin plus que tant d'autres de me sentir aimé plus que tout au monde, je conçois *certaines circonstances* où je jugerais que ma femme seule serait capable de donner du bonheur, de la santé, de la vie, à l'un de mes fils en Saint-Simon, de le rappeler aux sympathies sociales prêtes à le quitter, de le réchauffer dans ses bras caressants au moment où quelque profonde douleur exigerait une puissante diversion, au moment où son coeur brisé, flétri, serait tout saignant du dégoût de la vie.’
2) Zie Oeuvres, III, p. 69, 106, 107.
3) Zie ‘Notices Historiques’, IV, p. 28.

Enfantin deinsde voor het moeielijkste niet meer terug. Het begrip van het 'ewig Weibliche' had zich van zijn gedachte en verbeelding meester gemaakt. Intellectueele wellusteling, dacht hij niet meer aan dat wat passend of voegzaam was voor de tegenwoordige vormen der maatschappij. Hij liet zich voortwiegelen op zijn eigen droomen. Een ware tragedie had echter plaats in den boezem van Bazard. Hij zag de schoone constructie van Saint-Simon, die de toekomst (naar zijn gedachte) voor zich had gehad, breken en in scherven vallen door de ontploffende bom, gezwaaid door de hand van Enfantin. Zijn anders zoo sterke natuur kon bij die ramp niet meer stand houden. Eens, op den 29 Augustus 1831[1)], kreeg hij op de kamer van Jules Lechevalier een aanval van beroerte. Zijn ledematen werden stijf, zijn tong was als gebonden, alleen zijn oog bleef flikkeren. En bij dit alles bleef Enfantin zijn beminnelijke theatrale kalmte bewaren.

De discussies over dit onderwerp bleven in September en October 1831 aan den gang. Het publiek bemerkte wel is waar niet veel van de oneenigheid, en luisterde slechts naar de met vuur gehouden voordrachten, of las de goed in één geest gestelde stukken[2)]. Doch in de school der leerlingen begon men partij te kiezen, over en weder. Enkelen wilden zeer bepaald, dat men die questie zou laten rusten, en dat men voort zou gaan met de zegenrijke inwerking op de maatschappij en de arbeiders-bevolking; zij wilden, dat men dat 'praten' nu zou staken, meer werk zou gaan maken van het handelen. Doch de meesten meenden, dat die kleine practische daden op zich-zelf niets beteekenden, en dat alles gewonnen zou zijn, als slechts de dogmatiek voor-goed was vastgesteld. Het was duidelijk, dat een sentimenteele godsdienst vat op hen had. Zij wilden mede-dobberen op de golven van het vreemde en onbekende; zij wilden met Enfantin een nieuwe wereld opbouwen, waarin de betrekking van man en vrouw ruimer en breeder werd opgevat dan in de tegenwoordige samenleving.

Wankelmoedig was bij dat alles de houding van Olinde Rodrigues, die, als oudste en echte leerling van den graaf de Saint-Simon, den doorslag kon geven. Hij wilde het begrip van familie of van huisgezin, ten koste van alles, behouden, en moest in dat opzicht Bazard gelijk geven. Aan den anderen kant wilde hij blijkbaar de onderzoekingen der school nog niet sluiten, en zag hij den grooten invloed, dien Enfantin op de meeste leerlingen had. Hij liet gevoelen, dat, nu men eenmaal het begrip van 'priester' als leider en hoogste orgaan der maatschappij had aangewezen, men voor de gevolgtrekkingen van dat beginsel niet moest schrikken; in allen gevalle was de positie van zulk een priester of priesteres een uitzondering. Ten einde éénheid onder

1) Zie 'Globe' van 1 September 1831.
2) Onder die voordrachten merken wij ook op een voordracht van Isaac Periere over banken, bankiers en de Bank van Frankrijk, zie 'Globe' van 17 October 1831: onder de stukken een artikel tegen het volgen der leer van Malthus, 'Globe' 26 October 1831.

de twistende partijen te brengen, las hij nu 17 October 1831 een nota voor, over het huwelijk en de echtscheiding[1]. Hij nam aan, dat er naast de intieme liefde, die man en vrouw onafgebroken en onverbrekelijk in het huwelijk voor elkander koesterden, plaats en ruimte kon zijn voor andere affecties, daar toch het leven te-gelijk individueel en sociaal is. De vraag was slechts, hoe ver de uitingen en de grenzen dezer andere affecties zich konden uitstrekken. Het antwoord op die vraag kon nu slechts gegeven worden door het eerste paar menschen, man en vrouw, dat aan het hoofd der Saint-Simonistische hiërarchie zou geplaatst worden. De eerste vrouw, die op den priesterlijken troon zou komen te zitten, kon alléén de wet der 'convenances' openbaren, wier overschrijding onzedelijkheid zou wezen. Zij zou 'le code de la pudeur' ontvouwen.

Door deze vage zinsnede - ieder begreep het - was niet veel bijgedragen tot beslechting van den strijd. Rodrigues verschoof slechts de oplossing. De kamp en daarmede de opwinding der leerlingen begon op-nieuw. Grillige tooneelen hadden plaats. Soms profeteerde een der discipelen. Dan had een ander een visioen van verrukking. Er gebeurden voorvallen als vroeger bij de Wederdoopers[2]. Soms duurde in een zaal - waarvan de deuren zorgvuldig gesloten en de muren voor het gehoor der buitenwereld ondoordringbaar waren - de discussies geheele dagen, geheele nachten, zonder tusschenpoos, zonder afleiding, zonder rust. Het geschiedde, dat enkele jongelieden, minder in staat als hun metgezellen, om deze verterende worstelingen uit te houden, soms duizelden en flauw vielen. Men droeg hen dan weg, doch hield niet op met de discussie.

Er moest een eind aan dit alles komen.

Bazard was als een rots: hij week niet van zijne verklaring, die hij 1 October 1830 met Enfantin aan den voorzitter der Kamer van afgevaardigden had afgegeven. Claire Bazard was daarbij, nu zij ten volle de strekking van Enfantins leer meende te begrijpen, verontwaardigd. 'Hij wil een serail - zoo riep zij uit - en ik wil er niet van weten'[3]. Men schreef het begin van November 1831. Op den 8sten van die maand was er door bemiddeling van Olinde Rodrigues, die voortdurend nog op het zedelijk karakter van Enfantin bleef nadruk leggen, een soort van verzoening tot stand gebracht. Maar reeds den II^{den} November 1831 bleek die eendracht een schijn, een zeepbel. Bazard en zijn vrouw scheidden voor-goed zich van Enfantin af.

Met Bazard gingen uit de gevestigde school o.a. Carnot, Pierre Leroux, P. Cazeaux, Ed. Charton, Dugied, Saint-Chéron, Jean Reynaud, straks Transon en Jules Lechevalier[4].

1) Zie 'Notices Historiques', IV, p. 126-134.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', quatrième Edition 1844, tome III, p. 128 vgg.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, IX, p. 74.
4) Zie negentien namen in den 'Globe' van 29 November 1831.

VII.

Wij gaan thans een tijdvak van drie maanden in (van 11 November 1831 tot 14 Februari 1832), waarin Enfantin zoo mogelijk met behulp van Olinde Rodrigues, de school der Saint-Simonisten in zijn geest poogt te ontwikkelen en te vervormen.

Want Olinde Rodrigues bleef hem getrouw. Dadelijk, na het afscheid van Bazard, hadden er, op 19 November, heftige tooneelen plaats onder de Saint-Simonisten. Zij, die nu met Bazard weggingen, stelden er prijs op, aan Enfantin de volle waarheid te doen hooren. Carnot werd bitter. Zoo ook de anderen. Doch het heftigst in zijn rede tegen Enfantin was Jean Reynaud, die vroeger even hartstochtelijk in zijn waardeering was geweest. Hij sprak er van hoe juist de vrouw, die Enfantin had willen verleiden en vervoeren, den kop zijner theorie met den hiel zou vermorzelen. 'Hij heeft slijk op mij willen werpen,' riep Enfantin later uit[1]. Tegenover al de verwijten, op die bijéénkomst geuit, kon Enfantin niet anders doen, dan zijn onderscheiding der diepe en levendig opvlammende aandoeningen (affections profondes et affections vives') verdedigen, en verder uitéénzetten, hoe hij-zelf altijd had erkend, dat zijn leer nog onvolkomen was, wijl de vrouw ontbrak, die aan zijn theorie afronding en harmonie zou geven. Hij was de priester, het zij zoo, maar naast hem moest de priesteres zitten. Dan eerst zou het Saint-Simonisme zich volledíger en schooner kunnen ontplooien. Van nu af aan moest dus die ideaal-vrouw opgeroepen worden, zoo leerde hij op 21 November. Men moest roepen; het 'appèl' tot de vrouw doen hooren. Voortaan zou altijd op alle plechtige vergaderingen naast Enfantin e e n l e d i g e s t o e l staan, bestemd voor die vrouw. Een groot enthousiasme werd door deze woorden gewekt, en, in antwoord op de vroegere verwijten der vrienden van Bazard tegen het onzedelijke van Enfantins leerlingen, sprak Olinde Rodrigues hem, op den 21sten November 1831, toe als 'den zedelijksten man van zijn tijd' ('l'homme le plus moral de mon temps'), den waren opvolger van Saint-Simon, het opperste hoofd van den Saint-Simonistischen godsdienst[2].

Wat Olinde Rodrigues zelven betreft, hij zou vooral de financieele belangen in handen nemen, en aldus mogelijk maken een godsdienstige associatie der werklieden. Hij heette voortaan vader der industrie, hoofd van den eeredienst ('culte'). Als zoodanig werd hij 27 November 1831 geïnstalleerd. Hij zou de zedelijke kracht van het geld aanwijzen[3]; aantoonen hoe geld ten zegen der menschheid moest worden gebruikt. Hij riep de geld-mannen op

1) 'Il a voulu me salir'; zie Enfantin, Oeuvres VIII, p. 162.
2) Zie 'Notices Historiques', IV, p. 201.
3) Hij laat daarom in de nummers van den 'Globe', te beginnen met het nummer van 23 November, overdrukken de studie over de bankiers, die hij in de 'Opinions littéraires, philosophiques et industrielles' van 1825, op pag. 161-199, had doen opnemen. Vergelijk ons tweede deel, p. 99. Zie over de instellingen van Olinde Rodrigues den 'Globe' van 28 November 1831.

om een deel hunner middelen hem te geven. De groote bankiers: de Rothschilds, de Lafittes, de Aguado's moesten hem hier helpen. Hij zou een bank oprichten voor allen die werkten. Ten slotte maakte hij van het Saint-Simonisme, voor de taak, die het op zich genomen had, een financieele associatie der Saint-Simonisten. Het zou zijn een groote vennootschap, waartoe ieder Saint-Simonist toetrad. Het doel was de vervorming der maatschappij door overreding, door het stichten van inrichtingen van opvoeding en onderwijs, door het vestigen van industrieele en landbouw-vereenigingen, door het geven van tijdelijke voorschotten aan die vereenigingen, door het inprenten, dat concurrentie door associatie moest worden vervangen. Het zou zijn een collectieve maatschappij, van welke Olinde Rodrigues bestuurder zou wezen. Alle speculatie was natuurlijk uitgesloten. Het zou een apostolaat zijn[1]. Voor dit alles werd geld opgenomen. Flachat, Pereire, Henry en Holstein[2] zouden den staf vormen, met welken hij deze financieele operatie zou leiden.

Het doel van deze poging van Rodrigues was natuurlijk, om practisch de belangen der werklieden te behartigen. De massa's begonnen zich in Frankrijk in de groote steden te roeren. De gebeurtenissen van het jaar 1830 hadden verwachtingen gewekt, die niet verwezenlijkt waren. Er was juist overal veel gebrek aan arbeid. In Parijs werd dit bitter gevoeld. In den Elzas werden de werkplaatsen gesloten. En in Lyon stonden 22 en 23 November 1831 de fabrieks-arbeiders reeds op, onder de leus, die zij op hun vlaggen hadden geschreven: ‘vivre en travaillant, ou mourir en combattant’[3]. Tegen die schare van woelende arbeiders wisten Casimir Perier en Guizot niet veel anders te doen, dan de kanonnen te laten oprukken, en vuur te geven. Louis Philippe, de koning, had voor de deputatie uit Muhlhausen, die hem den arbeids-nood dáar schilderde, geen ander antwoord, dan het bekende: ‘ik kan

1) Zie ‘Notices Historiques’, IV, p. 219-224.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 107. De bankiers Rodrigues te Parijs waren zeer weinig ingenomen met deze zaak; zij protesteerden luid toen er obligaties werden uitgegeven (‘obligations de l'emprunt Saint-Simonien’), geteekend: Rodrigues. Vergelijk den ‘Globe’ van 30 December 1831. Zie overigens de circulaire der emissie van de eerste serie der leening in den ‘Globe’ van 1 Januari 1832, over de tweede serie handelt de ‘Globe’ van 17 Januari 1832. - Over den bankier Henri Rodrigues zie Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, Editie 1844, vol. II, p. 345. Een andere Rodrigues, Edouard, ‘agent de change’ te Parijs, tegen 1800 geboren, is nu bekend uit een briefwisseling met George Sand opgenomen in de ‘Revue de Paris’ van 15 September 1899. Hij was zeer rijk. Gustave d'Eichthal huwde zijn dochter.
3) Zie den ‘Globe’ van 27 November 1831.

er slechts bij zuchten,' ('je ne puis que gémir'[1]. Doch de arbeiders vroegen meer dan kogels of zuchten: zij vroegen een weinig plaats in het zon-licht, wat meer levens-onderhoud en levens-vreugde; en de Saint-Simonisten deden hun best aan die wenschen te-gemoet te komen[2].

Intusschen organiseerde Enfantin de kerkelijke hiëarchie der Saint-Simonisten. In het begin bleef alles bij het oude, zooals het met Bazard was ingericht. Het éénige onderscheid was, dat Bazard ontbrak. Bazard was in hun oog de protestant, die uit de gevestigde Kerk was getreden[3]. Trouwens Bazard bleef zich-zelf de Saint-Simonist bij uitnemendheid achten; hij verschilde slechts - naar zijn inzien - met Enfantin, in zooverre hij diens conjecturale theorie, over de toekomstige regeling en verhouding der zedelijke betrekkingen tusschen de twee seksen, niet aannam. Enfantin betreurde de scheuring, doch merkte dadelijk daarbij op, dat zulke scheuringen nog geen teekenen van zwakheid waren, zooals het verloop der Fransche revolutie van 1789 overtuigend had geleerd. Mocht ook een Chateaubriand zich minachtend over hen uitlaten[4], viel ook Auguste Comte hen nu aan[5], zoo gingen de Saint-Simonisten toch kalm voort. De 'Globe' werd in hun richting geleid. De propaganda nam toe. In Afrika wist Lamoricière hun aanhang in het leger te versterken[6]. De voorlezingen te Parijs en elders werden voortgezet. De sprekers begonnen nu even-als Enfantin de questie der vrouw aan te pakken. Zij vingen aan de prostitutie te bestrijden. Dit wekte onder de gezeten klassen overal den lachlust op. Doch zij lieten zich niet van de wijs brengen, bleven de aandacht vestigen op die maatschappelijke kwaal, en wisten over het algemeen op interruptiën goed te antwoorden[7].

In de samenstelling van het college en der overige kringen maakte Enfantin geen veranderingen. Het college bestond nu hoofdzakelijk uit Michel Chevalier, Transon, Barrault, d'Eichthal, Laurent, Lambert,

1) Zie 'Notices Historiques', VI, p. 88.
2) Zie de indeeling van den zoogenaamden 'dégré des industriels' in den 'Globe' van 19 Januari 1832.
3) Zie 'Globe' van 30 November 1831.
4) Zie 'Notices Historiques', IV, p. 29-37.
5) Zie 'Notices Historiques', V, p. 103. - Zie ook Aug. Comte in den 'Globe' van 13 Januari 1832.
6) Tegen de propaganda van het Saint-Simonisme in het leger vaardigde Soult, toen minister van oorlog, den 24 November 1831, een circulaire uit. Zie die circulaire in den 'Globe' van 23 December 1831.
7) Zie bijvoorbeeld zeer goed den advocaat Baud, 'Globe' 6 December 1831 en 'Notices Historiques', V, p. 26 en 27. Zie ook den strijd van Michiel Chevalier met den Figaro, V, p. 99 en 100. Denk ook aan Enfantins brief van 13 Augustus 1832 over de publieke vrouwen, Oeuvres, VII, p. 223.

Talabot, Flachat en Bouffard[1]. In de lagere kringen stonden op den vóórgrond Baud, Pereire, Guéroult, Holstein, Henry, Duguet, Rigaud, Huguet, Lesbaseilles en Delaporte. Doch geheel deze organisatie van college en 'dégrés' was niet meer zoo streng, als toen Bazard er nog bij was. Inderdaad was er geen eigenlijk college, dat de dogmatiek nu vaststelde. De reden van die lossere verhouding was de zorg, die men droeg, om Rodrigues te behouden. Deze toch was wel gebleven, maar was het over de afwijkende leerstellingen intusschen niet geheel ééns met Enfantin. Zoodra dus het college over die twistpunten nadere uitspraken had willen vaststellen, zou er strijd en botsing zijn ontstaan, die men nog wilde voorkomen[2].

Enfantin was zelfs niet geheel zeker van zijn beste leerlingen. Gelijk hij vroeger op Eugène Rodrigues had gesteund, zoo wilde hij thans het liefst werken met en door d'Eichthal en Transon; doch Transon weifelde reeds; hij beantwoordde het vertrouwen van Enfantin niet; hij zou in Januari 1832 met Jules Lechevalier naar de Fourieristen overgaan.

Om alles steviger te maken en te-gelijk de school in de richting der toekomst te leiden, zou Enfantin nieuwe onderwijzingen geven, vermengd met discussie en met *persoonlijke geloofs-belijdenissen* der leerlingen. Het zou spoedig en met zorg worden opgevat en uitgevoerd. Zij allen meenden het zoo ernstig. Smart lag op den bodem van hun ideeën van wereld-hervorming. Wanneer wij thans glimlachen over hun pogingen, waarbij zij met inspanning van alle geestelijke krachten het onmogelijke zochten te bereiken, dan is de ware rede soms deze: dat hun woorden voor de gewone wereld slechts verstaanbaar worden, als wij er een lichten tint van humor over werpen. In den lach, waarmede wij den Enfantin dier dagen en zijn vrienden bejegenen, ligt toch altijd, zelfs bij ons die op den drempel der twintigste eeuw staan, zekere weemoed.

Tot nu toe was in de twee reeksen 'expositiën', die wij behandeld hebben, slechts voorgedragen, wat door het college als zoodanig, na discussie, als 'doctrine' was vastgesteld. Alles, waarover geen besluit of slotsom was verkregen, was ter-zijde gelaten. Zulke questies konden louter als onderstelling, als gissing, worden bestudeerd en besproken. Op die wijze waren zoovele stellingen van Enfantin ter sprake gebracht. Doch nu ging hij zijn onderstellingen als 'doctrine' voordragen. En bij die voordrachten begon hij toe te geven aan al de buitensporige hoedanigheden, waarvoor zijn geest vatbaar was. Bazard had hem als het ware in toom gehouden en bedwongen. Doch nu werd hij geheel zichzelf. Een droomer, een visionaris, een profeet, een paus. Hij was die priester, van wien zooveel gesproken was; hij oefende vervoering en verleiding ('séduction') uit, waartegen Bazard eens had gewaarschuwd[3]. Niet meer de argumenten, neen, in de eerste

1) Over Bouffard, zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 120 en 126/127.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, III, pag. 105/106.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 105.

plaats werkte de persoon op hen en haar die hem aanhoorden. Hij was niet bang voor ‘extravaganties’. Hij liet zich medesleepen door zijn gevoel en verbeelding, om anderen op zijn beurt mede te sleepen. En de spil, om welke al zijn redeneeringen draaiden, was de vrouw[1)].

De onderwijzingen (‘les enseignements’) van Enfantin bestaan uit 18 ‘séances’, in de maanden November en December van 1831 en in Januari en Februari 1832 gehouden. Zij werden voor de helft gevormd uit eigenlijke voordrachten van Enfantin, en voor de andere helft uit discussiën en geloofs-belijdenissen der medestanders van Enfantin.

Wij zullen trachten ze thans te ontleden.

De eerste dier voordrachten werd door Enfantin den 28sten November 1831 gehouden. Zij was vooral gewijd aan een herinnering, dat de zoogenaamde verdere ontwikkeling of transformatie van het Saint-Simonistische dogma niet onlangs door hem bedacht was, maar dat zij in kiem reeds lag opgesloten in het ‘Nouveau Christianisme’ van Saint-Simon zelven, en in de zesde les van de tweede reeks expositiën van Bazard, waarin over de ‘rehabilitatie’ van het vleesch werd gehandeld. Het verwijt van onzedelijkheid, dat men tegen hem nu richtte, moest dus tot Saint-Simon en Bazard terugkaatsen. De nieuwe transformatie van de leer was niet anders dan de volkomen ontplooiing van het stelsel; een ontwikkeling, waarbij men, door het beroep op de vrouw, de drie zijden van het menschelijk leven tot volkomen harmonie bracht, dus de zedelijke richting in samenhang en evenwicht stelde met de stoffelijke en verstandelijke eischen. Geheel de mensch in zijn kracht, in zijn gedachte en in zijn liefde, moest zich in zijn volheid kunnen ontvouwen.

Dit in harmonie brengen der wereld-orde, dit volledig leven - aldus ging Enfantin in zijn tweede voordracht voort - is het vonnis over alle éénzijdigheid. Eugène Rodrigues had, in zijn laatsten brief over godsdienst en staatkunde, hierop reeds gewezen. Tegenwoordig wordt alles onvolledig, als van één kant opgevat. In de historie en in het staatsleven geeft men aan het Oosten een veel te lijdende rol, in plaats van daaraan een actieven werkkring toe te schrijven en te verschaffen in de beweging der menschheid. Men beduidt voorts de materie zich liefst niet te uiten; behandelt het lichaam als een dood blok. Dit alles moet veranderen. Daarom zijn de Saint-Simonisten nog geen materialisten, zij kampen slechts tegen de éénzijdigheid der mannen van den

1) Met 1 Januari 1832 werden de motto's, die boven den ‘Globe’ stonden, ook eenigszins gewijzigd; er kwam bij: ‘*appel aux femmes*’: terwijl in de plaats van het oude menschelijke: ‘*à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres*’, nu de meer religieuse spreuk werd gezet: ‘*à chacun selon sa v o c a t i o n , à chacun selon ses oeuvres.*’ Reeds sedert eenigen tijd was er bijgevoegd: ‘Association universelle’ en ‘Organisation pacifique des travailleurs.’

geest. Alle krachten van den mensch en van het leven moeten tot volle openbaring komen, ook door de vrouw. Het gevaar ligt in een te enge levens-opvatting en in armoedige halve beginselen. Wil men bijvoorbeeld geluk verspreiden, dan wendt men zich thans tot filanthropie, niet bedenkende, dat men zóó-doende in halfheid vervalt, en dat men juist een geheel nieuwe levens-opvatting moest beproeven.

Dat complete, dat volle, alles omvattende leven, waarbij de mensch naar het vleesch, naar het verstand en naar het gevoel, tot zijn waarde kwam, eischte nu - ziehier het onderwerp der derde en vierde voordracht - dat nadruk werd gelegd op sommige kanten, die nu verwaarloosd werden. De geheele wereld scheen thans om vrijheid te roepen, en toch was juist, nevens de vrijheid, *het gezag* een eisch van het complete leven. Toen Enfantin in Juni 1830 zijn brief aan Charles Duveyrier over het begrip *kalmte* schreef, had hij voor het eerst aan het denkbeeld van gezag zijn volle waarde weder toegekend. Toen had hij zich-zelf als autoriteit gevoeld. En dat gezag was voor de samenleving onmisbaar. In den persoon werd het gezag de levende wet. Het gezag nu moest in de maatschappij drie-ledig werken. Op de eerste plaats staat de priester, de persoon die bezielt, die liefde geeft, die opwekt, die heerscht, die gevoelt; dan komt de rechter, die met verstand regelt, die bestuurt, die ieder op zijn plaats stelt, die ontleedt; en eindelijk komt de uitvoerder der bezielingen en gevoelens van den priester en der oordeelen van den rechter. Hun drieledige werkzaamheid zal de samenleving tot harmonie brengen. Het strafrecht zal dan - wanneer de maatschappij als een samenhangend geheel zich beweegt - iets geheel eigenaardigs, en de toepassing daarvan iets zeer aandoenlijks wezen.

‘Eén der aangrijpendste ceremoniën der toekomst zal - zoo sprak Enfantin - die der hoogste veroordeeling wezen; wanneer het meest ontzettend misdrijf oordeel en uitvoering van dat vonnis zal verkrijgen: dag van rouw, maar te-gelijk dag van machtige opvoeding voor het menschelijk geslacht. Dàn zal de misdadiger niet getroffen worden door een onuitwischbaren smaad, noch door een eeuwige verdoeming, en het Opperste Hoofd, in tegenwoordigheid van dien ongelukkige, die, onder al zijn kinderen, het meest zich vergrepen heeft, zal een deel van het oordeel, dat over dien misdadiger is geveld, tot zich-zelf voelen toestroomen, want ook hij-zelf was, is en zal feilbaar zijn: hij is mensch. In dat plechtig oogenblik, zie ik het hoogste opperhoofd, tusschen den rechter en den uitvoerder geplaatst, zijn handen vaderlijk tot den schuldige uitstrekken, en hem ondervragen, om op zijn beurt van dien man, zoo laag, zoo diep gezonken, een openbaring af te wachten. ‘“Zeg mij, mijn kind, zeg mij, wat is er toch in mij, in ons allen, nog zoo verkeerds overgebleven, dat het gezin, welks vader ik ben, toch niet het geluk aan één zijner leden vermocht te geven, noch hem, ondanks alle uitingen der liefde, kon verhinderen in opstand te komen? Zeg, wat ontbreekt ons toch? Ik-zelf, welken stap heb ik nog voorwaarts te doen? Help mij dien

volbrengen. God is alles wat is, niemand is God, en geen mijner kinderen is buiten God"'[1].

Op die wijze zal de éénheid in de nieuwe maatschappij *gevoeld* worden. Tusschen het opperste hoofd en den laagsten der menschen zal de band blijven bestaan. Het gezag zal heerschen. En de vrouw zal het gezag doen liefhebben. Want elke functie zal door een paar, man en vrouw, worden vervuld. Het gezag heeft lief en wordt bemind. Het werkt op innige wijze, niet door verleiding of door vleierij der ondeugden. Waanzinnig zou een opstand tegen zulk een gezag wezen. Wij echter hebben elkander niet genoeg lief in onze maatschappij, wij zijn jaloersch op onze vrijheid, wij willen van geen gehoorzaamheid weten. En toch is alles in het heelal verbonden en gebonden, in één woord tot harmonie aangelegd: in alles is hiëarchie. Wanneer wij dit slechts begrijpen, dan zullen wij beide, èn gezag èn vrijheid, op haar waarde schatten. Wij zullen moedig voortschrijden, moedig in God[2], te-gelijk trotsch en nederig. Niet alleen ootmoedig, zooals het Christendom wil, maar ook hoogmoedig en fier, en vol zelfvertrouwen.

Zulk een complete wereld-beschouwing moest nu - dit was de vijfde les - de moraal vervormen.

In de verhouding der geslachten tegenover elkander moest men twee kanten leeren waarnemen, die door en in den priester telkens konden worden vereenigd. Die twee karakter-trekken waren standvastigheid en veranderlijkheid. Beide nu waren even gewettigd. Want de menschen hadden òf diepe liefde, òf levendige affecties. Zij hadden òf den jaloerschen alles uitsluitenden hartstocht van Othello, òf de ontvlambaarheid van een Don Juan[3]. In de toekomst zouden beide die zijden van het leven worden gewaardeerd, niet enkel de eerste. Het was niet genoeg, om alléén van de rehabilitatie van het vleesch te spreken, neen, men moest ook voor het gevoel der veranderlijkheid in de liefde een grond van rechtvaardiging erkennen. Deed men het niet, dan verviel men in

1) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 92 en 93. Vergelijk het met Nietzsche 'Vom bleichen Verbrechen', in het boek 'Also sprach Zarathustra' pag. 52-55.

2) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 116. Hij gaf nu deze formule:

> Dieu est tout ce qui est:
> Tout est en lui, tout est par lui.
>
> Nul de nous n'est hors de lui;
> Mais aucun de nous n'est lui.
>
> Chacun de nous vit de sa vie,
> Et tous nous communions en lui,
> Car il est tout ce qui est!

3) Zie Eufantin, Oeuvres, I, p. 155, 220 en III, p. 27. - Zie ook de hoofdartikelen getiteld (Othello-Don Juan) in den 'Globe' van 1 Februari 1832 en van 20 Februari 1832, geschreven door Barrault.

de onware schijnheilige toestanden van onze tegenwoordige maatschappij. Ziet men niet, hoe zoovele vrouwen, in haar worsteling om vrij te zijn, in allerlei bochten en vormen van veinzerij zich wringen? Het leven in haar, haar natuur wordt haast niet bedwongen door het keurslijf onzer éénzijdige leer. Die tegenstand, die tweestrijd knaagt en schrijnt aan haar geluk. Naast het huwelijk bloeit dus het overspel. Het tooneel en de roman hebben haast geen ander onderwerp, terwijl de prostitutie in massa rondwaart in onze straten en stegen. Het is niet genoeg louter een wet op echtscheiding vast te stellen. Neen, men moet het kwaad door een ander beginsel overwinnen, en de smet der prostitutie afwasschen.

Want in de vrouw zijn twee naturen: de bescheiden eenvoud, maar ook de zin naar glans, naar stralende weelde; de heilige Maria-aard, maar ook de macht der bekoring van een Venus. Ik wend mij - zeide Enfantin- tot die dienaressen van Venus: de in opstand gekomen engelen (‘anges rebelles’)[1]. Ik wil die paria's weder een plaats in de maatschappij geven, erkennende haar natuur. Alléén staande, kon Enfantin nog niets uitrichten. Naast hem moest de ideaal-vrouw, de priesteres, oprijzen, om met hem dat werk der geheele vrijmaking van de vrouw te volbrengen. De ware priester toch moest zijn de man en de vrouw te zamen[2]. Maar zulk een priester zal ook de rol en de waarde der schoonheid waardeeren, zal ook aan den zinnelijken invloed (‘influence charnelle’) een taak geven, hij zal hier opwekken, dáár tot kalmte stemmen. Hij zal leiden door gevoel, door verstand, maar ook door de kracht der zinnen[3].

1) Zie Enfantin, Oeuvres, 1, pag. 152: ‘En présence de ces femmes, ému par leurs douleurs et par les désordres que leur révolte enfante, frappé de la puissance prodigieuse, qui est étouffée et torturée de mille manières dans les êtres réprouvés par l'Eglise, anges rebelles qu'elle a en vain foudroyés depuis dix-huit siècles, filles de Satan qu'elle a crucifiées dans leur esprit, ne pouvant les crucifier dans leur chair, démons qu'elle a méprisés, avilis, damnés, j'ai glorifié Dieu.’
2) In de verte doet dit alles denken aan het beginsel van Anna Lee en der Shakers, dat in den eeuwigen Christus zoowel het man nelijk als het vrouwelijk element onderstelt. Zie ons eerste deel der Socialisten, pag. 403.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 162/163. De zinsneden worden hier weder zeer aanstootelijk: ‘Tantôt le couple sacerdotal calmera l'ardeur immodérée de l'intelligence ou modérera les appetits dérèglés des sens; tantôt, au contraire, il réveillera l'intelligence apathique ou réchauffera les sens engourdis; car il connait tout le charme de la décence et de la pudeur, mais aussi toute la grâce de l'abandon et de la volupté;.... il impose la puissance de son amour aux êtres qu'un esprit aventureux et que des sens brûlants égarent, et il reçoit d'eux l'hommage d'une mystérieuse et pudique tendresse ou le culte d'un ardent amour; il calme leur mysticisme ou leur idolâtrie, car il maîtrise l'esprit des uns et les sens des autres.’

Men meene niet - aldus gaat Enfantin in zijne zesde les voort - dat wij op deze wijze een brug bouwen voor de onzedelijkheid. Neen, wij wenschen juist een geheele zedelijke vernieuwing der maatschappij. De vroeger verboden lusten zullen niet meer die buitensporige bekoring onder de menschen bezitten. Daarenboven, de priester zal geen misbruik maken van zijn macht; hij is dan geen priester meer. Dit neemt niet weg, dat deze vervorming der samenleving een moeielijke taak zal wezen. De associatie der vroeger zoo vijandelijke twee naturen zal niet gemakkelijk gaan. Maar onze plicht is het, de questie onder de oogen te zien, gelijk wij vroeger de questie van den eigendom en van het erfrecht ter sprake brachten. Met behoedzaamheid en tact moeten geleidelijke hervormingen bedacht en uitgevoerd worden. Wij openen geen afgrond. Neen, zij bestaat, die kloof vol rampen, die poel van onzedelijkheid. Wij hebben haar niet gemaakt. Integendeel. Wij pogen bouwstoffen aan te brengen, om dat ontzettend, weêrzin en walging wekkend, onrein moeras met zijn vuile uitdampingen te dempen. Wij roepen tot dat werk der demping allen op, ook de mannen der kunst, vooral ook de vrouwen, die in haar leven voorbeelden van reinheid zijn geweest. Dat zij spreken, getuigen en helpen!

Op dat woord van Enfantin beginnen nu de o p e n b a r e b i e c h t e n, die in de 7de, 8ste, 9de, 11de, 12de, 13de en 14de der ‘onderwijzingen’ zijn opgeteekend.

Het zijn biechten en geloofs-belijdenissen. Zij zijn alle nog gehouden in de maand December van het jaar 1831. Het zijn de meest zonderlinge stukken, die men zich voorstellen kan. Voor een deel herinneringen aan de praktijk van de catholieke geestelijkheid, voor een ander deel navolgingen der Labadisten[1], maar toch ook bewijzen, dat het Saint-Simonisme op zijn beurt als Kerk, als godsdienst, in de eerste plaats wilde werken. Ieder der leerlingen werd uitgenoodigd bekentenis van zijn overtuiging te doen, voorts zijn eigen intiem leven te ontleden, en dat dan openlijk mondeling aan allen mede te deelen. Men verkreeg zóó fragmenten van psychologie. Karakters openbaarden zich. Maar vooral teekenden zich typen van geestdrijvers en apostelen, toegerust met opwinding, met flikkerend vuur, om onder Enfantins leiding de wereld te willen hervormen.

Enfantin zelf is voor hen allen ‘de vader’ en wordt als ‘vader’ toegesproken. Hij is hun geestelijk hoofd, wien zij volkomen gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Zóó biechten en getuigen Baud, Michel Chevalier, Guéroult, Fournel, Laporte, d'Eichthal, Massol, Huguet, Talabot, Lambert en zooveel anderen. Zonderlinge tooneelen hebben daarbij plaats. Tot barstens toe zwellen soms de woorden. Te straf wordt bij-wijlen de spanning van den geest. De meeste sprekers zijn droevig te moede. Zij gewagen, als de geneesheer Lesbaseilles, van treurige ondervindingen, van lijden en smart, van

1) Zie ons eerste deel der Socialisten, pag. 153. Vergelijk van Berkum, ‘De Labadie en de Labadisten’, 1851, deel II, p. 125.

worsteling om tot de waarheid te komen[1]. Nu eens belet de aandoening een der leerlingen te beginnen. - 'D'Eichthal (zoo zegt Enfantin), zeg ons uw geloof.' Deze antwoordt: 'Vader, gij weet, dat ik sedert eenige dagen wat lijdende ben, meer zedelijk dan lichamelijk, dezen dag zou ik niet uitgekozen hebben, om vóór uwe zonen en vóór u mijn godsdienstige overtuiging te ontvouwen... (na eenige oogenblikken stilte)... maar, daar het moet... (hij zwijgt weder en ziet Talabot, die dicht bij hem staat) Talabot, laat mij u omhelzen, dat zal mij sterken... (hij kust Talabot). Vader, enz.' - Dan weder, als in tegenstelling, roemt een ander met vollen levens-lust in zijn geluk. Het is bij voorbeeld Raymond Bonheur, een artist, een schilder, wiens dochter Rosa Bonheur zou worden[2]. Hoort hem Enfantin toespreken: 'Vader, ik geloof in u, zooals ik geloof in de zon. Gij zijt in mijn oogen de zon der menschheid; gij verwarmt haar door uwe liefde... Ik zal u mijn leven zeggen ... Ik heb groote vreugde en groote smart gekend, maar al mijn leven was, ik kan het zeggen, toegewijd aan die ééne taak om de vrouw te beminnen, en ik heb ze lief gehad als kunstenaar. Ter wille der vrouwen gevoel ik de behoefte om te spreken en te handelen. Ik wensch tot haar te naderen, omdat ik mij edeler, grooter, heiliger gevoel als ik een vrouw slechts aanraak.' - En weder anderen, zooals Michel Chevalier, ontleden nauwkeurig in het publiek hun eigen karakter. 'Op den leeftijd van vijftien jaren (zoo zegt hij) in een leeftijd dus, waarop men droomen zich vormt over zijn toekomst, heb ik nooit gedroomd, dat ik koning zou worden, maar wel dat ik minister zou zijn.' En hij gaat nu verder dat gevoel van eer- zucht, dat bij hem opkwam, tot in zijn schuilhoeken na. - Nog een ander, een smid, Haspot, bekent, dat hij, na het afscheid van Bazard, lang heeft geweifeld. 'Met droefheid zag ik mevrouw Bazard weggaan, voor wie ik een diepe vereering had opgevat. Toch ben ik, vader, bij u gebleven. Maar sedert dat tijdstip voel ik levendig het gezag der vrouw in de hiëarchie, en roep ik die vrouw met al mijn gedachten, al weet ik, dat de eerste vrouwen slachtoffers zullen zijn.' - En op die wijze rijst uit die breede rij van getuigen een niet altijd samenstemmend koor van allerlei stemmen en kreten op. Droefheid en gejubel volgen elkander op; lichte aandoenlijkheid grenst aan bitteren nadruk. De tonen en klanken wisselen telkens. Doch het innige blijft. Want wat niet vergaat of vervliegt, is de diepe ernst, die zich bij al die vormelijke plechtigheid, welke ons thans slechts een glimlach om den mond ontlokt, nooit verloochent. Allen zijn voor 't oogenblik overtuigd een heilige, gewijde handeling te doen.

1) Vergelijk het met de uitstortingen van vriendschap bij de dichters der Fransche Romantische Pléiade in 1830/31, bijv. Alfred de Vigny en Sainte-Beuve, zie het boekje Maurice Paléologue over Vigny, p. 41/42.
2) Raymond Bonheur leeft tot in 't jaar 1849; zijn dochter sterft Mei 1899; zij kwamen uit Bordeaux.

Van tijd tot tijd neemt Enfantin dan nog weder, midden onder hun geloofs-belijdenissen, het woord, om op enkele punten nog meer bepaald het licht te doen vallen. Opmerkelijk is het, dat hij altijd tot voorzichtigheid aanraadt in die questie der verhoudingen van de liefde en van het huwelijk. Voorshands volge men de Christelijke moraal, totdat de nieuwe zedelijke orde ook door de 'vrouw' is vastgesteld. Het zou onzedelijk zijn misbruik te maken van het vertrouwen van een getrouwde vrouw[1)], zoo heet het nu, al moet de priester soms aanraden den band van het bestaande huwelijk te breken. Op de vraag, hoe de priester naast de ééne diepe liefde, die hem vervult, achtereenvolgens affecties kan of mag hebben, wordt thans geantwoord, dat de priester slechts niet exclusief mag zijn; de grenzen der betrekkingen van priester en priesteres met de getrouwden kan hij niet bepalen; de ideaal-vrouw, als zij verschijnt, zal die grenzen openbaren[2)]. Ook op de vraag of het noodig is, dat in zekere gevallen het vaderschap twijfelachtig blijft, laat hij zich nu niet uit.

Weldra verlaat hij echter weder deze wijze van samensprekingen. Het eigenlijke biechten houdt op. Enfantin neemt weder zijn onderwijzingen ter hand.

Zóó zien wij hem in de tiende voordracht bezig met het behandelen der organisatie van de industrie en van den eeredienst. Wat de industrie aangaat, zoo komt het er slechts op aan, de drie groepen der arbeiders, der ingenieurs en der bankiers, thans te groepeeren. De arbeiders loopen rond zonder werk, de ingenieurs begrijpen hun sociaal gewicht niet, de bankiers blijven halfslachtige wezens. Welnu, wij moeten - zoo gaat Enfantin voort - voorstellen een groot werk te ondernemen, een werk van overgroot nut, te doen met behulp van het geld der bankiers, het beleid der ingenieurs en den arbeid der werklieden. Wij zullen dan al die groepeeringen tot één organisatie verbinden; wij zullen het kapitaal interesseeren en vooral zullen wij het voorbeeld geven, om de drommen van proletaries tot een machtig vredesleger te vervormen. - Voor geheel dat arbeidend leven moeten wij dan een eeredienst in orde brengen: een eeredienst voor de industrie. Een bijzondere kleeding voor de arbeiders, een vaste vorm voor hun arbeids-werktuig, zijn hierbij in te voeren. Vooral moet gelet worden op het gezamenlijk werken. Zeker ceremonieel moet daarbij worden in acht genomen. Onze dichters en toonkunstenaars moeten ons gezangen voor den arbeid geven. Vreugde-vol werkende, zal men het geheim der nieuwe rijkdommen vinden. De massa der arbeiders, die een groot leger zal vormen, moet in kleine vereenigingen afgedeeld worden. Maar één zaak is voor alles noodig: dat alle menschen hebben leeren arbeiden. Men moet in de meer bemiddelde kringen ook handenarbeid weten te doen. De fout onzer samenleving is, dat men den arbeid ten hoogste prijst, maar een deel van den arbeid - het handwerk -

1) Zie Enfantin, Oeuvres, I, p. 228.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, II, p. 123/24 en p. 66.

aan het volk overlaat. Dit moet veranderen. Men moet mede-leven het leven der arbeiders. M e n m o e t i n h e t v o l k g a a n. De hand van allen moet vereelten. Het blanke witte vel moet door zon en lucht bruin worden[1]. Dan eerst, als men zelf heeft mede-gearbeid, zal men het volk kennen en waarachtige volks-huis-houdkunde hebben geleerd. Te-gelijkertijd zal men dan practisch de handigheid en de kracht van den mensch kunnen waardeeren; begrijpen, hoe noodig hygiëne is, en ten slotte de ware menschelijke schoonheid op haar prijs stellen. Eerst dan zal de eeredienst van den arbeid volkomen zijn. Het geld voor dien arbeid zal dan toevloeien. Een waarachtige gemeenschap tusschen bankiers, ingenieurs en arbeiders zal dan een feit zijn. Men zal den tempel kunnen gaan bouwen.

De vier laatste onderwijzingen (15, 16, 17, 18) zijn de minst belangrijke. Enfantin poogt nog enkele punten van zijn zedenleer te verduidelijken. Hij blijft nog stilstaan bij de, naar zijn inzien, ongewettigde verachting van rijkdom en weelde door de theorie van het Christendom: neen - zegt hij - de man die zich baadt in zinnelijke weelde is niet slechter dan een wetenschappelijk egoïst[2]. Hij zet met welbehagen uitéén, hoeveel ridderlijke trouw de Middeleeuwen aan de vrouw pleegden toe te wijden; toont in ‘la belle châtelaine’, die tornooien en minnehoven leidde, en de ridders op haar wenk deed vliegen, een soort van priesteres der toekomst[3]. Eindelijk geeft hij een fragment van kritiek op Fourier[4], terwijl hij bij zijn voordracht inlascht een beoordeeling van Owen door zijn leerling d'Eichthal, die zoo even met Ch. Duveyrier van een zending uit Engeland was teruggekomen[5].

Doch de lessen hielden op, want twee gebeurtenissen, van groot belang voor dezen kleinen kring, hadden onder de Saint-Simonisten plaats.

De eerste dezer gebeurtenissen was de vervolging, die van regeerings-wege tegen de Saint-Simonisten werd ondernomen. Wat de Restauratie stil had laten begaan, werd door de mannen van het jaar 1830, de staatslieden van Louis Philippe, onvereenigbaar geacht met de publieke orde. Het begon eerst flink op 22 Januari 1832[6]. De vergaderingen werden door de politie gesloten; op de papieren in de Rue Monsigny beslag gelegd. De vervolging was tweeledig. - Vooreerst werd een aanklacht tegen hen ingebracht,

1) Zie Enfantin, Oeuvres, II, p. 89/90 en 123.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 71-73.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 50.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 75 en 76 en VIII, p. 185, vergelijk daarmede het artikel van Guéroult in den ‘Globe’ van 27 Maart 1832.
5) Zie Enfantin, Oeuvres III, p. 81 en 100.
6) Zie ‘Globe’ van 23 Januari 1832, het hoofd-artikel van Michel Chevalier. Reeds vroeger waren enkele maatregelen genomen tegen hen, zie ‘Globe’ van 10 December 1831, en 3 Januari 1832.

wegens ‘escroquerie’. Het betrof die financieele associatie of vennootschap der Saint-Simonisten, welke door Olinde Rodrigues was bedacht. De aandeelen, die daarin werden genomen, konden onmogelijk winst opleveren, en de mannen van het jaar 1830 zagen dus daarin een poging tot oplichting. Dit was een zeer dwaas standpunt der regeering. Armand Carrel, die geen Saint-Simonist was, maakte zich tot tolk der publieke opinie, toen hij uitriep: zij zijn visioenarissen, geen oplichters. Weinigen waren hier op de hand der regeering. - Anders was het gesteld met het tweede punt der aanklacht. Enfantin, Michel Chevalier, Duveyrier en Barrault werden, wegens schending der zedelijkheid, voor den rechter gedaagd. Hun voorlezingen en uitingen werkten, volgens de regeering, de immoraliteit in de hand. De aanklacht richtte zich vooral tegen de vijfde les (‘enseignement’) van Enfantin, die wij zoo even hebben ontleed. Enkele stukken en artikelen der drie leerlingen werden dan daarbij betrokken[1)]. Dit was een hoogst ernstige beschuldiging. Wel bewaarden de Saint-Simonisten hun kalmte, wel meenden zij zelfs, dat deze vervolging hen zou helpen, maar het was toch duidelijk, dat hier - in de questie der moraal en der opvatting van de verhouding der vrouw - een klip lag, waarop de nieuwe leer zou kunnen stranden.

Bazard had het voorzien, toen hij van hen scheidde. Hij hield zich echter stil[2)], en werkte slechts aan zijn wederlegging der denkbeelden van Enfantin, van welke refutatie hij het eerste stuk in Januari 1832 uitgaf en het tweede stuk in April 1832 het licht zou doen zien[3)].

Maar ook Olinde Rodrigues begon bang te worden voor de gevolgen der sentimenteele theorieën van Enfantin. De ‘enseigne-

1) Zie ze opgenoemd in de ‘Notices Historiques’, VI, p. 38-40; bijv. het artikel van Charles Duveyrier in den ‘Globe’ van 12 Januari 1832 onder den titel: ‘*De la femme*.’ Vergelijk den ‘Globe’ van 4 Maart 1832. De vervolgingen konden dadelijk tegen de personen zelven geschieden, daar ook in den ‘Globe’ de schrijvers hun artikelen allengs meer en meer teekenden: er werden niet vele anonieme hoofd-artikelen door hen geschreven.

2) Wij vinden slechts een kort protest van hem en zijn vrienden in den ‘Globe’ van 29 November 1831, toen Olinde Rodrigues de Saint-Simonistische financieele associatie stichtte.

3) Dat eerste stuk kwam, zonder vermelding van den naam op het titel-blad, uit onder dezen langen titel: ‘Religion Saint-Simonienne. Discussions morales, politiques et religieuses qui ont amené la séparation qui s'est effectuée au mois de Novembre 1831 dans le sein de la société Saint-Simonienne. Première partie. Relations des Hommes et des Femmes. Mariage, Divorce. Het had een voorrede van 16 bladzijden, voorts volgen dan slechts 30 pagina's. Op pag. XIII (noot) verklaarde Bazard zich sterk tegen de financieele associatie op aandeelen, zooals Olinde Rodrigues die had bedacht. Zie overigens ‘Notices Historiques’, VII, p. 40, en een brief van Bazard aan Rességuier aldaar p. 41-62.

ments' hadden hem de schellen van de oogen doen vallen. Wel had hij nog 21 November 1831 Enfantin den zedelijksten man van zijn tijd genoemd, doch na het aanhooren van zijn latere lessen kon hij zijn stelsel niet meer ten volle zedelijk achten. Hoe men de opvatting van Enfantin ook wendde of keerde, er bleef altijd een deur open tot gemeenschap van vrouwen. De mystieke liefde van den priester kon zinnelijk worden, en vond dan toch nog in het stelsel een plaats. Zóó kwam er, als men de zalvende woorden wegliet, vermenging van geslachten (promiscuïteit), en verviel men tot toestanden, waarbij de heiligheid en onschendbaarheid van het familie-leven - zoo hoog door Rodrigues gesteld - zou vervliegen. Reeds op den avond van den 14^{den} Februari 1832, toen Enfantin zijn 17de les hield, was het vrij duidelijk, dat Olinde Rodrigues zich van de nieuwe school had verwijderd. De geheele kring, en Enfantin vooral, deed nog het uiterste hem te behouden, doch op 18 Februari 1832 moest Enfantin, toen hij de laatste zijner 'enseignements' hield, openlijk verkondigen, dat Olinde Rodrigues voor-goed zich had afgescheiden.

In een manifest aan de Saint-Simonisten handhaafde Olinde Rodrigues zijn titel van eersten leerling en oudsten erfgenaam der leer van Saint-Simon, en sprak hij het uit, dat de questie der vrouw de scheuring tusschen hem en Enfantin had uitgemaakt. 'Ik heb verklaard, dat in de Saint-Simonistische familie elk kind zijn vader moest kennen. Enfantin heeft het verlangen uitgesproken, dat alléén de vrouw zich over dit ernstige vraagstuk zou kunnen uitspreken. Hij heeft dus gevallen van godsdienstige promiscuïteit toegelaten, terwijl ik slechts de bekrachtiging van de echtscheiding en de wijding van een tweede huwelijk had erkend. Onze zedenleer loopt uit elkander'[1)].

Bazard wilde nu tot Olinde Rodrigues weêr naderen, doch deze stap werd door Rodrigues niet goedgekeurd. Bazard moest dus in isolement zijn kracht blijven putten. Zijn protesten werden dan ook heftiger. 'Gij zijt - zoo riep hij Enfantin en zijn vrienden toe - in uw periode van ontbinding. In de richting van het kwaad werkende, bewijst gij slechts, dat uw gebouw uit elkander valt'[2)].

VIII.

Zóó was dan van het oorspronkelijk driemanschap Enfantin alléén, als hoofd der school, overgebleven.

Doch Enfantin was geen oogenblik ter-nedergeslagen. Hij beschouwde het pad, dat hij betrad, als de éénige brug, die de

1) Zie den 'Globe' van 19 Februari 1832 en 'Notices Historiques', V, p. 240-243.
2) Zie den 'Globe' van 20 Februari 1832 en de 'Notices Historiques', V, p. 228/229 en 243/245. Zie over deze periode in het leven der Saint-Simonisten ook het tweede deel van Maxime du Camp, 'Souvenirs littéraires.' Maxime du Camp, die Februari 1894 overleed, was door Lambert tot de Saint-Simonisten gebracht.

menschheid moest voeren tot groot geluk. Die er van afweken, vielen, volgens hem, in den stroom der vergetelheid. Aldus was eerst gevallen Bazard, in wien zich het Christelijk protestantisme voor hem had geteekend, en zoo viel nu Olinde Rodrigues, de Israëliet[1]. Trouwens de leerlingen schaarden zich nog om Enfantin en volgden Rodrigues niet[2]. Michel Chevalier, Emile Barrault, Charles Duveyrier, Gustave d'Eichthal, Henri Fournel, Isaac Pereire, Stephane Flachat, Charles Lambert, Adolphe Guéroult, Charles Lemonnier, Bouffard, Hoart, Holstein en de anderen bleven allen bij Enfantin[3].

De rechterhand van Enfantin was nu, na half Februari 1832, de scherpzinnige, practische M i c h e l C h e v a l i e r[4].

Al ging dus Olinde Rodrigues zich op zijn beurt voortaan beschouwen als het ware hoofd der Saint-Simonisten; al ging de gerechtelijke instructie, gevolg der in-beschuldiging-stelling, steeds door, de school zelve verloor geen oogenblik haar moed en haar zelfvertrouwen.

Zelfs was het, alsof Michel Chevalier haar een nieuwe geestdrift wist mede te deelen in de industrieele richting.

Reeds sinds het begin van Februari 1832 - zie den 'Globe' van 12 Februari - was hij daarmede bezig. Zich aansluitende aan de denkbeelden, die Enfantin in zijn tiende les had uitéengezet,

1) Dat Bazard en Olinde Rodrigues, beiden, hun eigen denkbeelden schielijk verloochenden, ten minste hun vroegere beginselen over het socialiseeren van den eigendom, blijkt uit het feit, dat de één bij deurwaarder Enfantin verbood het tweede deel der Expositie van de leer van Saint-Simon verder uit te geven, daar het zijn (Bazards) eigendom was, en Olinde Rodrigues evenzoo bij deurwaarder zich verzette tegen Enfantins uitgave van werken van den graaf de Saint-Simon, die hij, Rodrigues, geërfd had. Zie 'Globe' van 29 Februari 1832. Olinde Rodrigues gaf een voorrede voor die werken van Saint-Simon afzonderlijk 1 Maart 1832 uit.

2) Slechts Fritz Herrenschneider ging met O. Rodrigues mede, zie 'Globe', 19 Februari 1832. Hij schreef later (1867) een boek: 'La Religion et la Politique.' Ook Emile Pereire ging van de school af, zie 'Globe' van 28 Februari 1832.

3) Er werden zelfs telkens nog belangrijke aanwinsten gedaan, zoo Amédée Paget, zie 'Globe' van 9 Januari 1832. Op te merken is ook onder hen Charles Lemonnier, die van 1806 tot 1891 heeft geleefd; hij is onder Napoleon III werkzaam geweest aan het 'Crédit Mobilier.' Hij stichtte met Garibaldi te Genève 'la Ligue internationale de la paix et de la liberté.' Zijn vrouw Elise Lemonnier werkte voor de 'écoles professionelles de jeunes filles.'

4) Men verweet hem zijn 'allures bureaucratiques', zie Enfantin, Oeuvres, III, p. 131; zie verder over hem III, p. 123/124. Men vond ook, dat zijn stijl 'un style de maçon' was, en dat zijn 'métaphores puaient le mortier et la vapeur.' Zie Enfantin, 'Science de l'homme', 1858, p. 8. Jules Simon schreef na zijn dood een opmerkelijke 'Notice' over hem.

had hij zich scherp bezig-gehouden met de groote ondernemingen, die uit een industrieel oogpunt te doen waren. Hij was gaan peinzen over spoorwegen en waterwegen, over stoomboot-diensten en lijnen van vervoer, had zich voorgesteld, wat in de eerste toekomst daarvan kon worden uitgevoerd, en had voor dit alles een samenhangend plan opgemaakt, waaraan hij den naam gaf: Stelsel der Middellandsche zee ('*Système de la Méditerranée*'); voor dit plan ging hij nu, met behulp der school, propaganda maken[1].

Dit plan werd aldus door hem voorgesteld. Hij begon met te herinneren, dat de wereld-geschiedenis sinds eeuwen zich bewoog om de worsteling tusschen het Westen en het Oosten. Bevrediging zal er niet komen, vóórdat ook op materieel gebied die twee helften der wereld verzoend zijn. En die twee helften moeten, als twee massieve volken-agglomeraties, elkander de hand reiken over de Middellandsche zee. Want die Middellandsche zee, waartoe ook de Zwarte zee en de Caspische zee behooren, is als het ware het binnenmeer, rondom hetwelk aller volken belangen zich kunnen concentreeren. Zie slechts naar die Middellandsche zee. Zij is zoo uitstekend gevormd. Behalve de spiegelgladde vlakte in het midden, is zij haast niet anders dan een reeks van groote golven, aan ieder van welke inhammen een hoofd-haven is te kiezen. Trek nu om elk dier havens, als middelpunt, kleinere en groote halve cirkels op het achter liggend land, dan kan elk dier havens het uitgangs-punt en tegelijk de hefboom worden van een geheel stelsel van operaties, waardoor al de kringen van het Oosten en Westen met elkander in vaste aanraking kunnen komen. Mits dan naar zulke havens van elke kant groote spoorweg-lijnen volgens een vast 'tracé' worden heêngelegd, en machtige stoomboot-lijnen aldaar als verleng-stukken der spoorwegen dienst doen. Michel Chevalier gaat uit dat oogpunt alle aangrenzende of in den wijden cirkel vallende landen na. Spanje, Frankrijk, Engeland, worden behandeld. Hij stelt de lijnen vóór, die gebouwd moeten worden. Voor Frankrijk wordt alles dan gericht naar Marseille, aan den voet van die wonderschoone vallei van de Rhône; dat Marseille moet door een ijzeren weg langs Lyon en verder met het Noorden tot Amsterdam verbonden worden. Italië, dat in zijn lange strook als het ware de boodschapper is van Europa naar Afrika en Azië, moet allereerst een éénheid worden. En die éénheid zal op elke wijze bevorderd worden, wanneer een rechte spoorlijn van Venetië en Genua over Florence en Rome naar Napels loopt. Dan zal het oude Italië weder materieel ook in krachten winnen. Venetië en Triëst kunnen beiden schoone bazaars worden, en door hun spoorwegen met geheel Duitschland in verband

1) Zie den lof, dien Enfantin nog in 1858 geeft aan dat 'Système de la Méditerranée' in zijn 'Science de l'homme', p. 8: 'ce gigantesque travail de maçon, auquel personne autre que nous ne songeait à cette époque, qui a coûté des milliards et qui est presque fini maintenant.'

staan. Duitschland zal zich waarschijnlijk allengs geleidelijk splitsen in het protestantsche Noordelijk en in het catholieke Zuidelijk Duitschland. Uit het midden, van Mainz of Frankfort uit, is de lijn te trekken naar Weenen en Hongarije aan den éénen kant, naar Dresden en Breslau in de richting naar St. Petersburg aan den anderen kant. Dresden zal wellicht een middenpunt worden. - Maar het meest zal te doen zijn voor Rusland. Ontwerp en bouw dáár nu groote spoorweglijnen, laat Kiëf en Archangel verbonden worden aan de Wolga, laat St. Petersburg door zulk een ijzeren weg aan Odessa zijn gehecht, en gij zult dat onmetelijke rijk in den cirkel der Middellandsche zee en der industrieele beschaving hebben getrokken. - Éénzelfde studie als voor Europa, wordt nu door Michel Chevalier voor Azië en Afrika beproefd. Overal moeten spoorwegen en kanalen worden gevestigd, maar volgens een vast systeem, als een groot, met één worp, uit één gedachte, getrokken net. Banken moeten overal hier de bemiddelaars zijn der Staten om dat netwerk te vormen. Voor het ontwerpen, bouwen en graven dier onmetelijke werken zal een arbeids-kracht noodig zijn, die alle beschikbare hoofden en armen zal vereischen. De legers onzer werklieden zullen hun plaats dáár kunnen vinden. Mits maar alles door de Staten stelselmatig geschiede! De uitgaven zullen oogenschijnlijk ontzettend wezen: ongeveer 18 milliarden franken. Doch door het staken van amortisatie, door het heffen van progressieve successie-rechten, zou bij-voorbeeld Frankrijk een goed deel van zijn bijdrage aan uitgaven reeds kunnen innen. In allen geval krijgt men zóó een vast programma van arbeid en industrie, dat geheel en al te verbinden is met een stelsel van opvoeding, in dien zin, dat deze arbeid bijna een pedagogische school kan worden. Er zouden vredes-legers van arbeiders kunnen worden gevormd, waarbij leger-organisatie van-zelf een opvoedings-school zou kunnen zijn. Frankrijk en Engeland moesten zich verbinden, om een begin van uitvoering aan dit plan der Middellandsche zee te geven. Welk een opwekking zou aan alles geschonken worden, wanneer Louis Phillippe eens den rug wilde toekeeren aan het politiek geknutsel zijner staatslieden, en zulk een grootsch industrieel programma wilde volgen![1)]

Michel Chevalier poogde dus het Saint-Simonisme vooral als verkondiger en drager der i n d u s t r i e e l e p o l i t i e k te doen optreden. Industrieele politiek, die van-zelf sociale politiek werd, moest dus het doelwit zijn van allen, die de leiding der zaken van Staat en maatschappij in handen hadden. De zuiver staatkundige questies moesten tot het verleden behooren. Men moest evenveel moeite doen, om welvaart en vrede aan de naties te

1) Zie het plan in de ‘Notices Historiques’, VI, p. 55-87. Het is ook afzonderlijk in 1832 uitgegeven met eenige andere zeer opmerkelijke stukken over *industrieele politiek* van Ch. Duveyrier, 1832, p. 129-150. In het nummer van den ‘Globe’ van 8 Maart 1832 wordt zulk een nieuwe industrieele politiek op merkwaardige wijze verdedigd.

bezorgen, als men vroeger arbeid ten koste legde, om legers en krijgs-wezen te organiseeren. De gelden, die zulke ministeries van oorlog verslonden, zouden voldoende wezen, om een geheel nieuw stelsel van arbeid en welzijn te stichten.

Dit was de ééne richting, waarin de school van Saint-Simon zich thans wilde bewegen. Charles Duveyrier, Isaac Pereire[1] en Stephane Flachat hielpen Michel Chevalier met al hun kracht. Henri Fournel, die na eenige vervreemding weder geheel aan Enfantin zich onderworpen had, sloot zich volkomen daarbij aan, en sprak en werkte voor allerlei dergelijke industrieele plannen. Hij was het, die tot Louis Philippe in die dagen deze dikwijls herdachte woorden sprak: 'Sire, vergeet een weinig de Charte, en maak dat het in Juli vergoten bloed een waarheid worde. Te midden van een afgrijselijke worsteling van drie jaren, heeft de Conventie, alle gekroonde hoofden braveerende, den oorlog tegen het saâmgezworen Europa volgehouden, en op die wijze het werk voorbereid van een reusachtigen krijgsman. Gij, Sire, gelukkiger dan die stoute afbrekers, hebt, na een grooten opstand van drie dagen, een verzoenings-missie vervuld en de komst voorbereid van een Napoleon van den vrede. Want dit is de man, dien het in zich-zelf onzekere en dobberende Frankrijk met angstige hoop wacht. Er moet in den stichter van dat nieuwe tijdvak iets zijn van het hooge verstand van Descartes, het volhardende geloof van Hildebrand, en de vertrouwende stoutmoedigheid van Columbus. Zoo gij die man zijt, Sire, ga dan ons allen vooruit'[2].

Doch naast dien blik op algemeene plannen voor den ganschen arbeid der menschheid, stond een onmiddellijke zorg voor den kring, waarin men zich dagelijks bewoog. Het beginsel van broederschap moest door de Saint-Simonisten practisch worden verwezenlijkt, anders worden toegepast dan de economische maatschappij tot nu toe bedoelde.

Er was een aanleiding, om over zulk een werkkring voor de arme noodlijdende klassen dieper na te denken. Want met 1 April 1832 kwam de cholera in Parijs.

De gevreesde ziekte was van uit het Oosten neêrgestreken op de schitterende stad der weelde. Een ontzettende onbestemde angst voor den dood maakte zich van de bevolking en vooral van de onderste lagen der volks-klassen meester. Iets wat deed denken aan de verschrikking, die de zwarte pest in de Middeleeuwen veroorzaakte, benauwde de anders zoo luchthartige stad. Men sprak van vergiftiging van het water[3]. Onlusten en beroeringen

1) Isaac Pereire gaf nu in 1832 zijn inhoudrijke 'Leçons sur l'Industrie et les Finances', waarvoor te vergelijken is Karl Marx, 'Kritik der politischen Oekonomie', 1859, pag. 73.
2) Zie 'Globe' van 13 April 1832 en ook 'Notices Historiques', VI, p. 158/189. Zie ook de teekening van Louis Philippe als type der 'bourgeoisie' door Michel Chevalier in den 'Globe' van 1 April 1832.
3) Zie 'Globe' van 6 April 1832.

hadden plaats. Trouwens de ziekte waarde overal rond en spaarde niemand. Den 6^{den} April werd de eerste minister Casimir Perier aangegrepen. En onophoudelijk rolden de lijk-wagens door de straten. - De Saint-Simonisten nu begrepen, dat hier, bij zulk een gemoeds-stemming, hulp kon worden geboden. Zij kwamen dadelijk met hun geneesmiddelen voor den dag. Hoofdzaak was, volgens hen, preventief te werken in het belang eener goede hygiëne, en zulke gezondheids-maatregelen te verbinden aan het tot stand komen van groote werken, die arbeid aan het volk zouden kunnen geven. Zóó moest er een goede water-leiding en water-verspreiding wezen, gezond drinkwater en water om alles te reinigen moest overal te bekomen zijn, er moest meer gelegenheid tot baden wezen, er moest een goed goten- en rioolstelsel worden ingevoerd. Dan moesten enkele wijken van Parijs, ware doolhoven van stegen en sloppen, worden gezond gemaakt, door er lucht en licht in te brengen. Het best zou het wezen, wanneer men door het oude Parijs groote straten zou doorslaan, bij voorbeeld een straat, die van den Louvre naar de Bastille zou gaan[1)]. Dit alles is veel later uitgevoerd, ook de groote straat (Rue de Rivoli), maar het is een roem van de Saint-Simonisten, dat zij er in 1832 reeds op wezen. Vele ingenieurs hielpen hen in die dagen. Zelfs de groote Le Play, die later een meer zelfstandigen wetenschappelijken werkkring op zich zou nemen, had in die dagen veel sympathie voor hen[2)]. Voor het verbreeden of bouwen van nieuwe straten in oude bevolkte wijken waren onteigenings-wetten noodig; ook daaraan werd door hen gedacht. Dit alles zou arbeid verschaffen, en arbeid zou bij de lagere klassen te-gelijk weder den levens-moed terugroepen. Dat moest vooral Louis Philippe begrijpen. Aan de menschen, die om hem heên het woord ‘legaliteit’ bleven brommen, moest hij antwoorden: ‘Mijn volk lijdt, heeft honger, en uw eeuwig parlementair geredevoer geeft geen voedsel’. Doch juist, om het niet bij woorden te laten, maar zelven iets te doen, gingen de Saint-Simonisten in de cholera-dagen verder. Zij, die geneesheeren waren, bij voorbeeld Jallat, Simon, Rigaud, Lesbazeilles en Plaix, stelden zich Rue Monsigny permanent beschikbaar voor ieder die hen wilde laten halen. De zalen, waarin zij tot nu toe hun lezingen en voordrachten hielden, onder anderen de zaal in de Rue Taitbout, werden door hen tot zieken-zalen (‘ambulances’) ingericht. Zij deden daarin het werk van zieken-oppasser, en toonden nergens vrees voor de besmetting der ziekte. Zij bleven met raadgevingen aan de mindere klassen moed inspreken, en op het meer verlichte publiek werkten zij door hun artikelen in den ‘Globe’; artikelen vooral van Barrault en Duveyrier, die bestemd waren om aan de bezittende klassen vóór te houden, dat men de paniek moest bezweren, door inzonderheid het moreel der lagere bevolking op te heffen en te versterken.

Zóó werkten zij naar buiten.

1) Zie dat voorstel van Stephane Flachat, ‘Globe’ 2 April 1832.
2) Zie ‘Notices Historiques’; VI, p. 129/130.

Doch dat werken naar buiten vereischte geld, veel geld zelfs, en, helaas, dat geld begon te ontbreken[1]. Vooral de ‘Globe’, die voor-niet werd uitgedeeld, verslond sommen gelds (elke maand ongeveer 17,200 francs), en de hulpbronnen, waarop zij gerekend hadden, milde giften, aandeelen in de financieele associatie, afstand van geld, vloeiden niet toe, al gaf deze en gene geld[2].

Toen begrepen zij - om niet in groote schulden te geraken - den ‘Globe’ te moeten staken.

Het blad kwam elken dag uit, meestal in de laatste maanden met een hoofd-artikel van Michel Chevalier. Al bleven de artikelen in de hoogste mate opmerkelijk, zoo viel het niet te ontkennen, dat de toon allengs opgeschroefder was geworden, sinds Enfantin de alléénheerschappij had. Er kwamen zeer zonderlinge vreemde stukken daarin voor, die te meer in het oog sprongen, als men het blad met de gewone politieke bladen vergeleek. De artikelen der maand April 1832 spanden in dit opzicht de kroon. Zóó gaf het nummer van 4 April een soort van hymne aan God, in dol-geworden proza. Zóó behelsde een ander nummer een opdracht van Enfantin aan Michel Chevalier, om een soort van enquête te houden over de rechters en jury-leden, vóór wie zij, ten gevolge der instructie, eerstdaags zouden moeten verschijnen. Door een der schrijvers, een der mindere goden, was daarbij een groote fout gedaan, toen hij, bij de beoordeeling van een roman, de sensueele liefde van een broeder tot zijn zuster ging vergoelijken[3]. Het was maar goed dat het blad op zijn laatste beenen liep. Den 15^{den} April 1832 kwam de aankondiging, dat de ‘Globe’ weldra zou eindigen, daar het doel, om aan te toonen, hoe men uit een Saint-Simonistisch oogpunt de politiek moest behandelen, nu op vrij volledige wijze was vervuld; en vijf dagen later, den 20sten April, kwam het laatste nummer van den ‘Globe’ uit.

Het was de Goede Vrijdag vóór Paschen. Op dien dag nam, in het laatste blad van den ‘Globe’, Enfantin zelf het woord. Hij

1) Olinde Rodrigues, die zich bezig-hield thans de geschriften van den graaf de Saint-Simon uit te geven, - zie ‘Globe’ 26 en 28 Maart 1832 - begon hen zelfs lastig te vallen met liquidatie van sommige posten, waarin hij vroeger was betrokken. Zie die brieven van Rodrigues in den ‘Globe’ van 20 Maart 1832.
2) Vooral gaf een vrouw, mevrouw Petit, veel geld. Zie ‘Globe’ 19 April 1832.
3) Zie ‘Globe’ van 3 April 1832. Het werd in het volgend nummer dadelijk verloochend. Maar het drukte toch uit wat de leerlingen dachten. Het was naar aanleiding van een roman ‘L'Inceste’ dat H. Joncières het volgende liet drukken: ‘Ici c'est encore d'amour et de femmes qu'il s'agit; un frère aime sa soeur, il s'en fait aimer: voilà l'inceste. Certes c'était une large tâche que de s'élever contre l'anathème lancé par le christianisme sur l'amour du frère pour la soeur, de montrer qu'il n'y a rien dans ce fait que de très-naturel, de faire entrevoir que bientôt l'anathème disparaitra, etc.’

richtte zich bescheidenlijk tot ‘de wereld’ (‘*au monde*’). Aan die wereld werd nu medegedeeld, dat een fase van zijn leven geëindigd was. Tot nu toe had hij *gesproken*; gesproken tot de proletariërs en tot de vrouwen, maar van nu af aan zou hij gaan *handelen*. Doch vóórdat zijn daden zouden beginnen, wenschte hij eenigen tijd rust en stilte. Hij ging dus met veertig van zijn leerlingen zich afzonderen.

Begrijpen wij de strekking van dit besluit der afzondering goed, dan was 't het gevolg van tweederlei overweging. - Vooreerst was het voor de school een uitweg, om zekere houding te bewaren, terwijl toch inderdaad, door het niet toevloeien van financieele middelen, door het dientengevolge eindigen van den ‘Globe’, door de hangende rechts-vervolging der regeering, aan haar werkzaamheid naar buiten feitelijk bijna paal en perk was gezet. Wat beteekende het al, of Michel Chevalier zijn plan om spoorwegen en kanalen te leggen, ontvouwde? Voor dit bouwen was geld noodig, en de Saint-Simonisten hadden geen crediet. Geld ontbrak ten éénemale, zoodat zelfs de huur der dure lokalen in de Rue Monsigny bezwaarlijk viel. Een tijdelijk wegtrekken, onder een vorm, die toch indruk kon maken, was waarlijk niet te versmaden. In zooverre gaf Enfantin bewijs van zijn aanleg voor diplomatie en tactiek. Maar er was nog een andere ernstige beweegreden voor de ‘retraite.’ Nu Enfantin de éénige leider, het éénige hoofd der school was, werd sterker dan ooit te voren op den vóórgrond gezet, dat het Saint-Simonisme niet alleen een nieuwe politiek en een nieuwe zedenleer bracht, maar dat het in de eerste plaats een *nieuwe godsdienst* was. Het Saint-Simonisme wilde zich vooral vestigen als e e n K e r k. Met zijn hiërarchie, zijn indeeling in rangen, en zijn oppergezag van den priester, vormde het een ware theocratie. Die theocratie moest in het leven zich verwerkelijken. De beste leerlingen moesten leeren optreden als apostelen, en als zoodanig door de wereld worden erkend. Maar hoe zouden zij den moed en de geloofs-overtuiging verkrijgen, om aldus in de Fransche wereld op te staan, wanneer zij zich nog niet eerst sterkten en staalden door een tijdelijke afzondering van de wereld. In die afzondering zouden zij een voorbereiding ondergaan, een oefenings-tijdperk doorloopen. Het zou voor die leerlingen, als het ware, een vervolg wezen op de openlijke geloofs-belijdenissen, die zij in hun verschillende biechten hadden afgelegd. Men had elkander toen reeds in de nieren kunnen proeven; een ieder wist wat de ander was. Nu moest men nog ééne zaak leeren. Men moest met elkander te-zamen leeren leven, als een vaste priester-klasse. Tevens zou men door dat samenleven, door dat volgen van één regel, van ééne orde, een oefenschool van tucht en gehoorzaamheid doorloopen, die geschiktheid tot priesterlijke bediening kon verleenen.

Enfantin had in de laatste weken alles gedaan, om de ziel van zijn leerlingen tot de hoogste spanning te verheffen. Wijl de wereld hen, na het hooren van hun theoriën over de vrouw, van onzedelijkheid verdacht, had hij aan allen, sedert 3 Maart 1832,

de meest bindende praktijk van het celibaat opgelegd[1]. Hij had aan al de vormen van een nieuwen godsdienst werkelijk bestaan en leven pogen te geven. Enkelen van zijn meest geestdriftige leerlingen wandelden reeds als in visioenen rond. Het Parijs dier dagen, met zijn prikkelende vrees voor de cholera, met zijn voortdurende opschuddingen van het arbeiders-volk, verleende toch reeds aan hen, die dáár leefden, zekere zenuwachtige opwinding. In een korte spanne tijds werd een groote som van agitatie en onrust dáár door een ieder verteerd. Om echter als apostel te kunnen optreden, was vóór alles noodig kalmte, en het middel, om die kalmte te verkrijgen, werd nu door Enfantin gezocht in het klooster-leven der afzondering.

IX.

De wijkplaats, werwaarts Enfantin met zijn veertig vrienden zich begaf, heette M é n i l m o n t a n t . Het was een huis, met grooten tuin, gelegen op een der glooiende heuvels, die Parijs omringen, in een ver afgelegen buitenwijk, doch binnen den kring der vestingwerken. Het had aan de ouders van Enfantin behoord, die er vroeger wel in woonden. Hij-zelf had dáár als kind geleefd en gespeeld, en dikwijls week hij er naar toe, wanneer hij in eenzaamheid iets wilde overpeinzen.

De naam van Ménilmontant zou van nu af aan, door het verblijf der Saint-Simonisten aldaar, een eigenaardigen klank verkrijgen.

Wanneer wij dien naam thans uitspreken, denken wij aan een mengeling van comedie en tragedie, aan een roman vol pathos en toch vol lachwekkende tooneelen, aan een melodrama, zinneloos en toch weemoedig. Het beslaat een geheel éénige buitensporige bladzijde in de geschiedenis der beschaving. Op hoeveel manieren de zich-zelven zooveel inbeeldende menschen den hemel hebben willen bestormen, hier is wel een der dolste klouter- en stijg-methodes beproefd. En het zonderlingste was, dat al die veertig jonge mannen, die dáár samenkwamen, elk voor zich, scherp geteekende individualiteiten waren. Men kon hen niet vergelijken met makke schapen, die als van-zelf vaste regels opvolgden, neen, zij waren hartstochtelijke, excentrieke Franschen, niet gewend, om een bevel, dat hun niet aanstond, na te leven. Toch bleef Enfantin hen volledig beheerschen. Als hij later er aan dacht, sprak hij wel eens van de ‘menagerie’ van Ménilmontant[2]. Maar het was een feit, dat hij, als een andere Orpheus, die wilde dieren door de muziek van zijn woorden wist te bedwingen en te leiden. En als later de school uit elkander gestoven is, wordt het enkele woord Ménilmontant voor hen een wachtwoord, een weêrklank van iets ideëels, dat zij ééns beproefd hebben, een aandenken aan een innig samenleven, aan een onzelfzuchtig werken voor en door elkander, een herinnering aan een weinig poëzie,

1) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 158 en 181.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 146.

vermengd met veel dwaasheid, een toover-parool voor allen[1].

Op den 20sten April 1832 was Enfantin met zijn veertig leerlingen naar het buitenhuis gegaan. Niet alle vrienden konden medekomen. Enkelen, zooals Stephane Flachat en Bouffard, werden met opzet tot 'prêtres séculiers' benoemd, om de liquidatie der geldzaken en schulden af te wikkelen[2]. Thans zou men niet veel geld meer noodig hebben. Want het leven in Ménilmontant zou weinig kosten. Zóó ging men op dien goeden Vrijdag in optocht derwaarts. Vrouwen togen niet mede. Zij die gehuwd waren lieten hun vrouwen achter. Doch nauwelijks was men er, of daar kwam de droeve tijding tot Enfantin, dat zijn moeder nog dienzelfden dag in Parijs door de cholera werd aangegrepen en stierf. De buitenwereld riep hem dus weder. Enfantin was altijd een goed zoon voor zijn ouders. Voor den vader, die wegens de financieele ongelukken, waaronder hij in Frankrijk had gezucht, in het buitenland, thans in Génève vertoefde, zorgde hij steeds. Met de moeder was hij het wel meestal oneens over zijn theorie, doch over zijn belangrijkste vraagstukken, zelfs over de questie der vrouw, schreef hij telkens aan haar. Nu echter, op het oogenblik, dat hij een hoog voorbeeld van geest-vernieuwing aan de wereld wilde geven, stond hij vrij hulpeloos en verlegen bij het lijk zijner moeder. En het ergste van alles scheen, dat er geen geld hoegenaamd in de kas was, om de begrafenis plechtig te doen plaats hebben. Gelukkig zond de vader van Gustave d'Eichthal een bankbillet van duizend francs Nu vaardigde Enfantin ook zijn besten vriend Holstein naar zijn vader in Zwitserland af, om dien te troosten. De moeder zou op het kerkhof Père la Chaise ter aarde besteld worden. Die begrafenis, waaraan alle leerlingen in vast geschaarde orde deelnamen, had plaats. Wederom trok de optocht van het kerkhof naar Ménilmontant. Toen men de poort was binnengetreden, werden de deuren gesloten. Dit keer scheen men voorloopig voorgoed van de wereld gescheiden.

Men installeerde zich in het huis en in den tuin. Het zou een

1) Denk aan de woorden van Renan (in zijn boek 'Les Apôtres' p. 148). 'Ceux qui savent quel trésor inappréciable est, pour les membres encore existants de l'Eglise Saint-Simonienne, le souvenir de Ménilmontant, quelle amitié cela crée entre eux, quelle joie luit dans leurs yeux quand on en parle, comprendront le lien puissant qu'établit entre les nouveaux chrétiens le fait d'avoir aimé, puis souffert ensemble. Les grandes vies ont presque toujours pour principe quelques mois durant lesquels on a senti Dieu, et dont le parfum suffit pour remplir des années entières de force et de suavité.' Vergelijk voorts over Ménilmontant, behalve de 'Souvenirs littéraires' van Maxime du Camp, de 'Souvenirs anecdotiques' van Charles Pellarin, 1868, pg. 131 seqq. en ook (over den indruk in ons land) de 'Vaderlandsche letteroefeningen', 1833, tweede druk, mengelwerk, p. 86.

2) De geheele schuld werd eerst in 1845 gedelgd door een laatste storting van 60,000 francs, zie 'Notices Historiques', VI, p. 229.

vast samenleven wezen. Gezamenlijk zou men spijzen, en voorts opstaan, werken, studeeren en rusten op vaste en een ieder verbindende uren. Allen zouden in een hechte hiërarchie geplaatst worden, onder bevel van Enfantin, die hun kerkelijk en wereldlijk hoofd was: hun paus. Het doel was de vervorming van den ouden mensch tot een nieuwen[1)], door de instelling van een apostolische vereeniging, enkel van mannen, gewijd aan het celibaat, onderworpen aan een strenge en vaderlijke tucht, afgescheiden van de wereld, niet alleen door gevoelens en gedachten en zeden, maar ook door uitwendige teekenen: kleeding, baard en haar-snit. En dit alles zou zoolang plaats hebben, totdat de 'vrouwelijke Messias' zich zou hebben geopenbaard. De hiërarchie maakte onderscheid in rang, maar overigens waren allen gelijk. Ieder moest een handwerk doen: spitten, schilderen, timmeren. Een blies er op de trompet als signaal voor het beginnen der bezigheden. Geen dienstboden werden meer toegelaten. Ieder moest aan de bereiding der spijzen, aan het reinigen en schoonhouden der kamers en kleeding helpen. Het witte blanke vel van ieder moest bruin worden. En er was veel te doen. Het huis was erg vervallen en diende vertimmerd en anders ingedeeld te worden. De tuin was een wildernis. Welnu, de meesten waren ingenieurs en gingen dus aan het herstellen. Voorts waren er vaste uren van onderwijs, van lessen in de nieuwe godsdienst-leer, maar ook van onderricht in alles wat de industrie betrof. Fournel, die ook tot hen was gekomen, en tot wien zijn vrouw, Cécile Fournel, dus een tijdelijk vaarwel richtte, gaf uitnemend lessen over zijn ingenieurs-vak. En alles werd altijd begeleid door liederen en muziek. De zangen waren gewone, min of meer dichterlijke verzen, niet slechter dan andere gezelschaps-liederen, slechts iets gezwollener of verhevener van toon, maar de muziek, die ze begeleidde, was meestal zeer goed, want onder de leerlingen, die zich aldus afzonderden, was ook gekomen F é l i c i e n D a v i d, de latere componist van den 'Désert'; zijn schoone compositiën gaven aan het geheel een muzikale wijding, de liederen werden door de melodiën een onwaardeerbare schat voor al die jonge apostelen[2)]. Ook allegorische dansen werden ingestudeerd en uitgeoefend, dansen die de wentelingen der sterren aan 't uitspansel zouden afbeelden, welke gewijde voorstellingen geregeld werden door de oud-ingenieur Lambert, die een voortreffelijk mathematicus en astronoom was[3)]

Nadat zij zich eenigszins op deze wijze hadden ingericht, stelde Enfantin de kleeding voor hen vast.

1) Zie 'Notices Historiques', VII, p. 22/23.
2) Zie over F. David ook Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 143 en IX, p. 22. Zie enkele liederen: 'Notices Historiques', VII, p. 142-145. Félicien David is in September 1876 gestorven, zie 'Journal des Débats', 18 September 1876.
3) Zie over hem Henry Fouquier in 'Le Temps' van 25 October 1901.

Het zou in de eerste dagen van Juni 1832 gebeuren. Alles werd in gereedheid gebracht. Het costuum zou bestaan uit een gesloten kort blauw jasje, met leêren riem om het midden van het lichaam, uit een witten pantalon, en een roode kleine baret of fez, een doek kon om den open hals worden gebonden, de haren moesten op de schouders vallen, en in snit van baard en knevel volgde men het Oostersch model[1]. Die kleeding werd nu in den tuin - terwijl, behalve de veertig leerlingen, alle getrouwe Saint-Simonisten waren opgeroepen, en het publiek eenigszins uit de verte de plechtigheid kon aanzien - onder de dolste ceremoniën, waarbij aan elk kleedingstuk een symbool en allegorie werd gehecht, aangetrokken[2]. Het geschiedde op Woensdag 6 Juni 1832. Er was onweêr aan de lucht, en telkens rolden donderslagen, of viel er een stortbui over de hoofden der Saint-Simonisten. Maar even zwaar als dit rommelend wolken-geluid weêrklonken in de verte uit Parijs doffe schoten van het kanon. Want den vorigen dag was, bij gelegenheid der begrafenis van den radicalen generaal Lamarque, de arbeiders-bevolking der hoofdstad opgestaan[3]. Bij 't klooster Saint-Mery woedde op straat het gevecht. Het geschut ratelde over de keien van het plaveisel. En elke redevoering van Enfantin en zijn vrienden werd telkens afgebroken door dat somber beklemmend gedreun. ‘O ironie’, zegt Heinrich Heine, ‘juist, terwijl op straat het proletariaat gaat vechten tegen den koning der burgerklasse, trekt de gemeente der Saint-Simonisten in landelijke eenzaamheid zich terug!’

Het publiek was slechts een oogenblik in Ménilmontant toegelaten geweest. Straks vielen de deuren weder toe, en werd het afgesloten leven der veertig leerlingen met Enfantin weder voortgezet. Doch de afzondering was toch iets geheel anders dan het stil verblijf in een klooster. Het geheel gaf altijd den indruk van iets tooneelmatigs. Allerlei ceremoniën en symbolen waren ingevoerd, die aan iets opgeschroefds deden denken. Er was altijd iets onrustigs. En wanneer men iets bijzonders ging doen, werd telkens de wereld toch weder als getuige genomen, werd het publiek binnen geroepen[4].

1) Blauw was de kleur der Saint-Simonisten; reeds in Augustus 1830 hadden zij dit vastgesteld, zie ‘Notices Historiques’, III, p. 51/52. - Ook voor de vrouwen werd later een dergelijke kleeding vastgesteld als nu voor de mannen.
2) Enfantin hield bij die gelegenheid een biecht over zijn leven, en stelde aan den vergaderden kring een klein kind, zijn zoon buiten huwelijk geboren, voor. Zie ‘Notices Historiques’, VII, p. 104. De zoon wordt later door hem wettig aangenomen, ingenieur en spoorweg-directeur.
3) Het was toen 5 Juni 1832, denk aan de schildering in de ‘Misérables’ van Victor Hugo: ‘l'épopée de la rue Saint-Denis’.
4) Wij lezen op een der vliegende blaadjes die van hen uitgingen: ‘Notre Père a décidé que, pendant le mois de Juin, les portes de la retraite de Ménilmontant, où la famille nouvelle se fonde autour de lui, seraient ouvertes deux fois par semaine, le dimanche et le mercredi, aux personnes qui nous aiment. Les laissez-passer seront delivrés rue Monsigny.’

Zóó zou op Zondag 1 Juli 1832, onder allerlei plechtigheden, een aanvang worden gemaakt met een soort van tempel-bouw in den tuin. Wijd werden de deuren geopend. Wel twee duizend menschen vloeiden toe, en bleven in breeden kring de Saint-Simonisten aanstaren. Dezen begonnen hunne gewone redevoeringen te laten hooren. Enfantin en Barrault spraken de leerlingen en de volksmenigte toe. Weldra begon de arbeid der Saint-Simonisten. Daar klonk in opwekkend snel tempo de marsch van David:

Le soleil
Nous sourit,
Et le peuple
Est avec nous;
Dieu bénit
Nos travaux.

De arbeids-werktuigen: de spade, het houweel, werden ter hand genomen. De kruiwagens werden voortgeduwd. De groepen der verschillende afdeelingen gingen aan het werk, en al de arbeiders zongen nu iets meer statig het volgende ook door David gecomponeerd gezang:

Quand notre père nous appelle,
Et nous crie: 'enfants travaillons!'
Prenons la brouette et la pelle,
Serrons nos rangs, et commençons!
En nos chants que la gaîté brille!
Nous travaillons en nous donnant la main:
L'humanité sera notre famille,
Et l'Univers notre jardin!
Gloire à Dieu!

Terwijl zij aldus werkten als in een opera, en telkens elkander de hand gaven, terwijl de spade en houweel[1)] tot allerlei symbolische gebaren aanleiding gaven, terwijl de menigte met stomme verbazing hen aankeek, kwam daar plotseling, juist bij dien tempelbouw, de politie en de rechterlijke macht. Michel Chevalier stond hun te-woord, zette uitéén, dat al hun pogingen vredelievend waren en niets te doen hadden met verstoring der orde. Doch de regeering was niet geheel zeker, of niet door dit alles weder beroering in het licht ontvlambare Parijs kon worden veroorzaakt; wel trok de politie weg, doch een wacht van soldaten werd voortaan vóór den muur van Ménilmontant geplaatst.

En weldra zou ook de stad Parijs, en niet enkel die buiten-

1) Zie over 'la pelle et la pioche' ook Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 218.

wijken, weder iets van de Saint-Simonisten kunnen bemerken. Een droevig voorval toch had in Ménilmontant plaats. De cholera, die nog altijd slachtoffers vorderde, kwam ditmaal binnen de afgesloten muren van Ménilmontant, en greep daarbinnen Edmond Talabot, een der discipelen, aan. Een geheelen dag worstelde hij met den dood. Toen zijn pijnen het heftigst werden, poogde David, door zachte improvisaties op de piano, aan zijn gemoed wat kalmte te geven. Doch het lijden nam toe en 17 Juli 1832 overleed hij. Nu echter werd met alle ceremoniën het lijk tentoongesteld, en werd bepaald, dat allen in hun rang-orde en in hun kleeding, hun makker op Père-Lachaise plechtig zouden begraven. En op een der volgende dagen zag het verbaasd Parijs dien zonderling gekleeden optocht naar het kerkhof zich bewegen. Zij zongen een klankvol klaaglied over den geliefden vriend, onder het langzaam voorwaarts treden met de baar. Weldra waren zij omstuwd door een ontzettende menigte, die echter met eerbied hen liet gaan. Op het kerkhof gekomen, groeven zij zelven het graf. Daarna spraken zij. Een oogenblik kon het Parijsche volk zich niet goed houden, en begonnen de omstanders guitig te glimlachen, toen bij de lijkrede in vollen ernst tot lof van Talabot werd verkondigd, dat hij opmerkelijk was door zijn sterke passie voor de vrouwen[1]; - doch, behalve dit kleine tusschen-spel, liep de begrafenis geregeld af. Spoedig waren de Saint-Simonisten terug te Ménilmontant.

Dáár gingen zij weder geregeld aan den arbeid. Zij oefenden zich in allerlei handwerk; bleven de hiëarchie streng in acht nemen; leefden matig en kuisch; gewenden zich aan het gezamenlijk denken en gevoelen, en gaven een voorbeeld, hoe in nieuwerwetschen zin een klooster-leven kon worden geleid. Velen studeerden. Wat zij bij uitzondering schreven, werd bij wijze van *vliegende blaadjes* van uit Ménilmontant overal verspreid. Reeds vroeger, toen de 'Globe' bestond, hadden zij naast enkele zelfstandige boekjes allerlei studies van den 'Globe', onder den algemeenen titel: 'Religion Saint-Simonienne' telkens, als brochures, afzonderlijk uitgegeven, en altijd in hetzelfde octavo formaat, in denzelfden blauwen omslag[2]. Zij gingen daarmede voort, en

1) Barrault hield die lijkrede. Die zinsnede luidde: 'Vif, ardent impétueux, Talabot aima les femmes et en fut aimé (*quelques asistants rient*). Pauvres femmes! Je parle d'un homme qui vous rendait un culte et l'on rit!' Zie de brochure: 'Mort de Talabot', 1832, p. 17.

2) Zoo kennen wij, naast het boekje van Laurent: 'Considérations sur la politique extérieure et intérieure de la France, depuis la Révolution de 1830', 1831, 63 pag., de als vlugschrift uitgegeven overdrukken uit den 'Globe': 'Projet de discours de la couronne, Moyens de supprimer les impôts, La Vendée', 1831, en voorts de brochures: 'Politique Européenne, articles extraits du Globe', 1832, 'Politique Industrielle et Système de la Méditerrannée, extraits du Globe, Juin 1832,' La Prophétie, articles extraits du Globe, du 19 Février au 20 Avril 1832, Juin 1832', 'A tous', 1832, zijnde extracten uit het laatste nummer van den 'Globe'.

lieten in Juni nog verschillende van die vroegere artikelen in brochure-vorm herdrukken. Ook nieuwe vlugschriften werden een enkelen keer door hen uitgegeven: wij denken vooral aan het boekje: ‘Mort de Talabot, apôtre.’ Naast de brochures werden dan die losse, vliegende blaadjes verspreid. Deze werden dan, even als de brochures, onder den algemeenen titel: ‘Religion Saint-Simonienne’ saâmgevat. Meestal waren het ook nog overdrukjes van kleine opstellen uit den ‘Organisateur’ en uit den ‘Globe’, zooals de artikelen van den ‘Globe’, toen de cholera in Parijs kwam; de artikelen over openbare werken, over de vervolging door politie en regeering, enz. enz. Aan zulke overdrukjes van oude artikelen werden dan toegevoegd geheel nieuwe blaadjes, bijv. een briefwisseling met Fournel, enz. enz.[1)]. Doch anders zochten zij hun kracht thans niet in schrijven. Enfantin had hun gezegd: dat die tijd voorbij was, men moest nu handelen.

Doch het handelen was ongelukkig altijd min of meer melodramatisch. Altijd deed het denken aan de tooneelen van een opera. Nooit verzuimde Enfantin een aanleiding, om een ceremonie te vieren. Van alles wist hij gebruik te maken. Daar kwam te Ménilmontant de tijding, dat Bazard den 29sten Juli 1832 te Courtry, op eenigen afstand van Parijs, gestorven was. Dit was een te schoone gelegenheid om haar stil te laten voorbijgaan. Dadelijk besloot Enfantin, dat de Saint-Simonisten hem zouden begraven. Zij gingen in optocht in hun kleeding naar Courtry. Verschillende dorpen moesten zij doortrekken, en overal liep de bevolking tezamen; de ‘maires’ en de politie waren onophoudelijk in de weêr. Eindelijk kwamen zij, na op hun weg vrij wat opschudding verwekt te hebben, op een kwartier afstands van Courtry. Doch in allerijl vloog Jules Lechevalier namens mevrouw Bazard hun tegemoet, met de bede, niet bij de lijk-staatsie tegenwoordig te zijn. Toen keerden zij - na eenige protesten - om, en begaven zij zich weder naar hun plaats der afzondering[2)].

Intusschen liet de regeering altijd het zwaard van Damocles: de rechts-vervolging hun boven het hoofd hangen.

Eindelijk, in Augustus 1832, werden zij gedaagd, om 27 Augustus voor de ‘Cour d'assises de la Seine’ te verschijnen, ten einde zich te zuiveren van de aanklacht van onzedelijkheid. Vier hunner:

1) Voor mij ligt een collectie van zes en dertig van die vliegende blaadjes, met moeite verzameld, waarin geheel het leven en denken en gevoelen dier Saint-Simonisten zich afspiegelt. Ziehier enkele titels: ‘La femme du peuple’ - ‘Les chiffonniers’ - ‘Les empoisonnements’ - ‘Fin du choléra par un coup d'état’ - ‘Comment le peuple peut s'élever - “Le Saint-Simonien et les coups de poing” -“Qu'est-ce qu'un travailleur” - “Du bon et du mauvais prêtre catholique” - “Le tailleur et le fermier” - “Les médecins” - “Les orphelins” - L'hôtel Dieu’, enz. enz.
2) Zie ‘Notices Historiques’, VII, p. 178-188.

Enfantin, Barrault, Duveyrier en Michel Chevalier waren met Olinde Rodrigues (wegens zijn vroegere uitingen) in staat van beschuldiging gesteld. Op den aangewezen dag trokken zij, vergezeld van al de leerlingen, in optocht en in hun kleurrijke kleeding, omstuwd, soms uitgejouwd door een bonte menigte, naar het hof van justitie. Vooral Enfantin was wonderschoon uitgedost. En nu had vóór de rechters een der meest humoristische tooneelen plaats, van welke de geschiedenis heugenis draagt. Geen enkel blijspel, zelfs van Labiche, werkt zoo verbazend op de lachspieren, als het eenvoudig verhaal van deze gerechtszitting. De humor lag hier in de tegenstelling. Beschuldigd van de zedelijkheid dezer wereld aangetast te hebben, door zijn lessen en onderricht over de vrouw, ging Enfantin voor een oogenblik handelen, alsof de nieuwe orde der dingen, die hij altijd profeteerde, er reeds was. Hij deed, alsof de vormen der maatschappij, die hem te-rechtstelde, niet bestonden en verouderd waren. In de meest indrukwekkende houding binnentredende, stapte hij recht toe naar een leuningstoel, die naast dien van den president stond, en ging dáár plechtig zitten. Met moeite werd hij verwijderd. Toen nu de president hem vroeg, wie zijn rechts-bijstand, zijn raads-lieden waren, wees hij twee dames aan: Aglaé Saint-Hilaire en Cécile Fournel, die met hen waren gekomen[1]. De dames traden naar voren, en moesten weder niet zonder tumult worden weggeleid. Toen de getuigen werden ondervraagd - de getuigen waren de leerlingen - en zij den eed moesten doen, vroegen zij eerst eerbiedig aan Enfantin, of zij een eed mochten afleggen. Nieuwe toorn van den president. Het wordt er niet beter op, als Enfantin hun het zweren verbiedt. Na eindelooze verwarringen, allerlei misverstand en verklaringen, die volstrekt niet passen op de vragen van den president, na gehaspel en geharrewar, komt in de zitting van 28 Augustus 1832 Enfantin zelf aan het woord, om zijn zaak te verdedigen: de zaak der nieuwe orde van de zedelijkheid. Hij gaat zijn leer en theorie nu toepassen. Hij is de priester der nieuwe maatschappij; een priester werkende door gevoelens en gedachten, maar ook door zinnelijke vormen, door uitingen van den lichamelijken persoon. Welnu, hij ziet ze aan, die rechters, dien advocaat-generaal, lang en scherp. Zeer bij tusschenpoozen laat hij zich enkele woorden ontvallen. De president wordt woedend. Enfantin poogt hem en den ambtenaar van het openbaar ministerie door zijn blik tot kalmte te brengen. Weder ziet hij vast hen aan.... Ach de mannen der oude wereld begrepen niets van al die diepzinnige vormen! Zij vonden het zelfs verbazend ongepast. Enfantin, Duveyrier en Michel Chevalier werden veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf wegens aanranding der zedelijkheid[2]: de hoogepriester der Saint-Simonisten zou als gewoon sterveling achter slot en grendel worden gezet.

1) Zie over de beteekenis van die aanwijzing Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 7/8.
2) Barrault en O. Rodrigues kwamen met een geldboete vrij, zie ‘Notices Historiques’, VII, p. 255. Vergelijk Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 39 en IX, p. 43.

Hij teekende onmiddellijk cassatie aan, en begaf zich met al zijn leerlingen, terwijl koude regen-vlagen op hen vielen, weder naar Ménilmontant.

De rechterlijke macht had blijkbaar niets begrepen van zijn stellingen over de vrouw. Hij had in zijn verdediging vóór die rechters de questie als nog niet geheel opgelost beschouwd en voorgedragen, zich-zelven bescheidenlijk bij een Johannes den Dooper vergeleken[1)], maar hij had de aandacht der rechterlijke macht op het bittere probleem, de sociale ramp der prostitutie, willen vestigen, en wenschen aan-te-toonen, dat hier voor de maatschappij iets te doen was. Helaas, hij was uitgelachen! Toch hield hij zich, in Ménilmontant teruggekeerd, meer dan ooit met die questie bezig. Aan zijn nicht Thérèse Nugues schreef hij 19 September 1832[2)] een langen brief over de publieke vrouwen, die hij met de bacchanten vergeleek. Hij verduidelijkte, in een brief van October 1832, aan den kolonel Brack, dat 'gelijkheid' van man en vrouw niet beteekent, 'identiteit' van man en vrouw[3)]. De questies van het huwelijk en van de opvoeding der vrouw, lieten hem niet met rust[4)]; hij was altijd in gedachten.

Daar aldus in Ménilmontant niet veel werd gedaan en gehandeld, zoo als toch het oorspronkelijke denkbeeld was geweest, begonnen de beste leerlingen weder te schrijven. Onder de stukken, die er opgesteld zijn, behoort vooral een fantasie van Charles Duveyrier, die geplaatst werd in het vermaarde 'recueil', dat alle beroemde Fransche schrijvers, onder den titel: 'Le livre des cent-et-un' bewerkten ten voordeele van den uitgever Ladvocat. Het artikel heette: '*La Ville nouvelle*'[5)]. Het was een (in Saint-Simonistischen geest en verbeelding) voorgestelde verbouwing van Parijs. Er moest orde en karakter in onze steden blijken. In de richting en buiging der straten, in de constructie en plaatsing der openbare gebouwen, in de architectuur der huizen, moest een plan en een bedoeling zichtbaar zijn. Elke stad moest een éénheid wezen, een zinnebeeld der inwoners zelven. Uit het verwarde en verwarrende gekrioel en netwerk van straten en stegen moest een evenredig geheel worden gemaakt. En dit was mogelijk. Door onteigeningen in het groot en door verbouwingen, het doorsnijden van oude wijken met nieuwe breede straten, kon zooveel gedaan worden. Duveyrier liet hier aan zijn verbeeldings-kracht den vrijen teugel. Hij maakte van Parijs een menschelijk beeld; hij gaf zich aan de

1) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 87-89, vandaar de formule: 'Saint-Jean à la Cour d'assises.'
2) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 10, 17, vergelijk ook VII, p. 224.
3) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 24.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 32 en 133.
5) Zie het stuk in de 'Notices Historiques', VIII p. 65 tot 93. - Vergelijk de denkbeelden van Fourier daarover, zie mijn tweede deel der Socialisten, p. 177.

dolste illusiën over, doch schonk te-gelijk een voorbeeld, dat Napoleon III door Hausmann in enkele trekken liet navolgen.

Overigens werd het stil in Ménilmontant. Nog eens bemoeide de wereld er zich mede, toen den 19den October 1832 Enfantin en Olinde Rodrigues vóór de rechtbank der correctioneele politie moesten verschijnen, om zich te zuiveren van de aanklacht van oplichterij ('escroquerie'), wegens de questie der financieele associatie en leening, die door Olinde Rodrigues was bedacht. Ditmaal werd echter het geding niet scherp gevoerd. Het openbaar ministerie begreep zelf, dat het te ver gegaan was. Er volgde dan ook volkomen vrijspraak, en ook het Parijsche volk was ditmaal beleefd, toen zij het rechts-gebouw verlieten[1].

Het was bij gelegenheid van deze vrijspraak, dat hun hoop weder eenigszins opvlamde. Een nieuw lied werd toen door hen gezongen, dat sinds dien tijd haast hun lievelings-lied werd. Het was het gedicht, dat aangeduid wordt door het refrein: '*Peuple fier, peuple fort*', en dat aldus luidt:

Qui féconde la terre,
Qui plante bois et vignes,
Qui sème les moissons,
Qui pour chacun prépare
L'habit et la parure,
La chair, le pain, le vin?
Peuple fier, peuple fort,
  C'est toi;
Ton coeur est bon, voici mon coeur;
Ton bras est fort, je suis à toi;
Voici mon bras, je suis a toi:
  Je suis au Père,
  Au Père, à Dieu,
  A la vie, à la mort,
  A la mort, à la vie.

Qui pour les grandes choses
Enfante les grands hommes,
Qui sait les couronner,
Qui sur la terre entière
Six mille ans fit la guerre,
  Qui la fera cesser?
  Peuple fier, etc. etc.

On charge ses épaules,
On charge, on charge encore;
Il ne sait pas plier.
Bien, dit-il, Dieu m'éprouve;
  Espérons avec calme,

1) Zie 'Notices Historiques', VIII, p. 100-107, Oeuvres VIII, pag. 39.

Travaillons, je suis fort.
Peuple calme et puissant,
Salut,
Ton coeur est bon, voici mon coeur, etc. etc.

Doch het was slechts een opflikkering geweest. Het was voor allen duidelijk, dat die afzondering te Ménilmontant tot niets leidde. Men was met de meeste overtuiging op het denkbeeld van Enfantin ingegaan. Men had aan zeer strenge regels zich onderworpen, bijna een leven van ascetisme geleid, altijd in de hoop, dat er een oplossing door de vrouw zou komen. Men was bereid de wacht te blijven betrekken, maar altijd met het oog op het mogelijk oprijzen der vrouw. Het waken was goed, mits de gebeurtenis, die men verbeidde, dan ook eindelijk voorviel, mits de vrouw zich openbaarde. En zóó had men gewacht op 'de vrouw', doch ziet, de vrouw kwam niet.

Nog een tijd-lang hield de spanning der leerlingen aan[1]. Een enkel geval, bij voorbeeld, toen de zoon van den minister van financiën Humann tot hun kring kwam, hield soms de gemoederen wakker[2]. Doch de opwinding der leerlingen maakte allengs plaats voor afmatting en ontmoediging. Enkelen verlieten reeds den kring. Enfantin bedacht nog een uitweg, door van tijd tot tijd missies uit Ménilmontant te zenden[3], en aan die zendelingen volkomen vrijheid van handelen te geven. Het celibaat werd reeds opgeheven. Geheel het kloosterleven werd reeds minder streng opgevat. Doch de uitweg was niet meer voldoende. Het was duidelijk, dat de verspreiding zou beginnen. Toen was het, dat den 3^{en} November 1832 d'Eichthal als het ware het signaal gaf en zijn protest liet hooren. Hij verweet Enfantin te-veel aan zich-zelven te denken. Enfantin wilde volgens hem een volk fatsoeneeren voor zich; een volk, dat slechts wachtte op de vrouw. Neen, de discipelen moesten in de wereld gaan, de wereld doorreizen, om 'de vrouw' te zoeken en te vinden[4].

De vorm van dit protest was hard, maar Enfantin zag in, dat zijn leerlingen geen onrecht hadden. Hij wenschte nog een soort van apostolaat voor enkelen zijner leerlingen te behouden, met het voornemen, om door eenigen de vaste kleeding nog te doen

1) Zie 'L'attente', 'Notices Historiques', VIII, p. 56-64 In die dagen van 1832 en 1833 verscheen ook het blad 'La Femme nouvelle, apostolat des femmes', onder directie van mad. Suzanne Volquin.
2) De jonge Humann werd echter weldra, ook door de bejegening van zijn eigen familie, geestes-krank. Zie 'Notices Historiques', VIII, p. 119, 124, 134, 137/138, 143/144, voorts Enfantin, Oeuvres, VIII, pag. 37.
3) Zie over die missies en missionarissen, 'Notices Historiques', VIII, p. 125, 145.
4) Zie 'Notices Historiques', VIII, p. 146-148, en Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 79 en 197.

dragen. Maar reeds werd die fraaie kleeding door de meesten afgelegd. Men stelde er geen prijs meer op, wanneer men op straat kwam, uitgelachen te worden. D'Eichfhal nam de burgerkleeding weder aan. Zijn voorbeeld werd gevolgd. Duveyrier ging mede. Allengs vroegen zij allen hun vrijheid. Ook Lambert ging weg. Het werd voor Enfantin een tijdperk van bitter lijden[1]. Den 14^{den} November werd hij ziek.

En terwijl nu de meesten zijner leerlingen uit Ménilmontant waren vertrokken, om 'de vrouw' op te zoeken, naderde voor hem het oogenblik, dat hij (daar zijn eisch tot cassatie was verworpen) zijn gevangenis-straf van één jaar moest ondergaan. Den 15^{den} December 1832 werden Enfantin en Michel Chevalier in de gevangenis Sainte Pélagie gebracht[2].

In de gevangenis, die voor Enfantin tot 1 Augustus 1833 duurde, kwam hij tot meer rust. Het verblijf te Sainte Pélagie was zeer draaglijk. Hij had er een goede kamer en gelegenheid tot werken, tot schikking zijner papieren, zooveel hij wilde. Daarbij waren er zeer vele politieke schuldigen: republikeinen, legitimisten, die zich tegen de heeren Casimir Perier en Guizot verzet hadden. Zóó was er ook de hertog Sosthènes de la Rochefoucauld, die formeele recepties gaf. Enfantin droeg eerst in de gevangenis het hart vrij hoog, hij was slechts bang 'burgerlijk' te zijn, als gewoon mensch zich te gedragen. Hij ordende dus zijn dagelijksch leven met Michel Chevalier met eenige zorg. Hij ontving bezoeken, o.a. van den markies de Saint-Simon. Trouwens hij werd door alle mede-gevangenen als het hoofd van een nieuwe secte beschouwd[3]. Een oogenblik werd hij uit de gevangenis geleid, toen hij en Michel Chevalier, 8 April 1833, weder vóór het 'Cour d'assises de la Seine' werden gebracht, om zich te verantwoorden wegens het vergrijp tegen art. 291 Code Pénal, in zoover men ongeoorloofde, niet door de wettige overheid erkende vereenigingen en samenkomsten had gehouden[4]. Enfantin, prachtig uitgedost voor deze gelegenheid, verdedigde zich, door te verklaren, dat zijne bijéénkomsten godsdienstige bijéénkomsten waren, en dat de godsdienst-oefeningen vrij waren in Frankrijk. Hij deed dit in eene rede, die er zeer zonderling van vorm uitziet, doch die werkelijk

1) Zie bijv. Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 172: 'La nuit de Ménilmontant, départ de Lambert.'
2) Zie over de zonderlinge melodramatische tooneelen op den avond vóór dat Enfantin naar de gevangenis ging, Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 102/103, 174.
3) Als zoodanig schreef hij nog uit de gevangenis de dwaze brieven aan Cécile Fournel over vriendschap en liefde, bijv. dien van 3 Maart 1833, Oeuvres, VIII, p. 159-180, zie ook IX, p. 1-10. Den 3den Maart 1833 eindigde het jaar van het celibaat, zie Oeuvres, VIII, p. 181. Zie nog den brief in de Oeuvres, IX, p. 74/75 over het thema, hoe hij 'de vrouw' verwacht.
4) Zie ook Enfantin, Oeuvres, IX, p. 10/11, 18.

een vrij volledige aanéénrijging is van al zijne denkbeelden[1]. Hij werd vrij-gesproken. Beiden, op dit punt vrij-gelaten, gingen nu weder in de gevangenis Sainte Pélagie, wegens het vonnis over de schending der zedelijkheid. Het gewone dagelijksche leven, zelfs in de gevangenis, had echter reeds invloed gehad op beider stemming. Enfantin begon met Michel Chevalier te twisten[2]. Zij waren te veel met elkander. Enfantin liet zijn leerlingen vrij, om gratie te vragen. 'Blijf niet om mij,' zeide hij. Michel Chevalier wist dan ook reeds 6 Juni 1833 uit de gevangenis te komen, ging eerst in een 'maison de santé', en snelde daarna de wijde wereld in. Hij achtte zich van de regels der school ontslagen.

Trouwens Enfantin had, in de rede van 8 April 1833, zeer uitdrukkelijk aan het slot zijn autoriteit over alle leerlingen neêrgelegd.

De periode der vaste hiëarchie, der aanéénsluiting, der heilige afzondering in Ménilmontant, was geheel voorbij.

Toen hij 6 Juni 1833 uit den kerker kwam, vond hij nog wel Saint-Simonisten, maar geen school, geen goed gedrild 'bataillon' meer. Hij stond alléén. Ménilmontant was uitéengespat.

X.

Zij waren, met behoud nog van hun Saint-Simonistischen geloofs-ijver, uitéengegaan.

Enkelen waren met Emile Barrault reeds in Maart 1833 een zeer zonderling plan gaan volvoeren. Het 'ewig Weibliche' liet hun geen rust. Zij herinnerden zich bovendien, dat het Saint-Simonisme van den aanvang af altijd geleerd had, dat het Oosten in tegenstelling van het Westen slapend was, en dat het slechts opgewekt moest worden. Het denkbeeld kwam dus bij hen op, om naar het Oosten te gaan, en te zien, of dáár niet de ideaal-vrouw, 'de vrouw', te vinden zou zijn, die, te voorschijn tredende, geheel het Oosten zou doen oprijzen en alsdan met den priester de gansche wereld zou vervormen. Zij vroegen verlof aan den in de gevangenis vertoevenden Enfantin, om dit plan te volvoeren. Deze gaf het hun, zeggende: verkondig mij aan het Oosten, en roep de moeder op. En in het begin van April 1833 scheepten Barrault en een dertiental vrienden, allen gekleed in het Saint-Simonistische costuum, zich te Marseille in, om naar Constantinopel te stevenen. Aldaar zou de prediking aanvangen. Het schip, dat hen vervoerde, heette *La Clorinde*, en kapitein op dat schip was een jonge man, die later een verbazende rol in Europa zou spelen, namelijk: Garibaldi. In zijn gesprekken heeft hij later ver-

1) Zie de rede: 'Notices Historiques', VIII, p. 228-236.
2) Zie Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 200, 203, 301 en IX, p. 32, 34/35. Sinds 5 Mei 1833 zagen Enfantin en Michel Chevalier elkander niet meer in de gevangenis, 'Notices Historiques', IX, p. 27. Op de te-rechtzitting van 8 April was Michel Chevalier reeds in burger-kleeding.

haald, hoe hij op deze wijze met de denkbeelden der Saint-Simonisten is in kennis gekomen; hoe hij 's avonds laat op het dek, onder het sterren-geflonker der Zuidelijke zoele lente-nachten, en glijdende over de blauwe golven der Middellandsche zee, zich heeft laten inwijden in de leer, die een nieuwe toekomst voor de menschheid beloofde, en in de eerste plaats menschen-min en broeder-liefde onderwees. Garibaldi werd - zeide hij - door de Saint-Simonisten versterkt in het streven, dat reeds zijn ziel doorstroomde. In zijn strijd voor de hernieuwing van zijn vaderland, in zijn cosmopolitischen droom van een verbond aller volken, heeft hij dikwijls gedacht aan de jonge Fransche dweepers, die dáár op de golven der Middellandsche zee voeren; en in het ongeluks-jaar 1870 heeft hij de vriendschaps-banden, toen gesloten, de woorden toen gewisseld, met daden pogen te bezegelen[1)].

Intusschen legde het schip den weg af naar Constantinopel. Toen het 15 April 1833 dáár was aangekomen, stapten Barrault en zijn vrienden aan land. Zij namen hun baret af, en gingen hardop luide spreken tot de dochteren des lands, met vreemde gebaren, roepende de moeder. Kwamen zij een vrouw tegen, hoe omhuld haar gelaat ook was, dan bogen zij bijna ter aarde, en gingen haar op plechtige wijze groeten. Doch de Turken namen al die vormen bijster slecht op, en begonnen teekenen te geven van heftige verontwaardiging. Er was toch reeds opwinding in Constantinopel. Het was Paschen, en de Grieken waren toegestroomd, om dáár te Constantinopel het paasch-feest te vieren. Telkens kwamen er dus reeds oploopen en botsingen tusschen Turken en Grieken. Doch ziedaar: beiden, én Turken én Grieken, waren even gebeten op die zonderlinge Fransche indringers, die het op hun vrouwen schenen gemunt te hebben. Het denkbeeld der 'emancipatie' van de vrouw viel in de verste verte niet in den smaak dezer Oosterlingen, hetzij die Mohammedanen of Christenen waren. Het gedrang, de gisting nam toe. Reeds begon men handgemeen te worden. De Saint-Simonisten werden aangegrepen. Daar legde echter de Turksche politie snel de hand op de Saint-Simonisten, en plaatste hen, voordat zij de gevolgen van hun optreden konden ondervinden, op een schip, dat, volgens bevel der Turksche regeering, hen dadelijk naar Smyrna bracht. In Constantinopel had men geen tijd gehad 'de vrouw' te vinden. Het was ter-nauwernood, dat men het leven er niet bij had ingeschoten. Geleerd door de ondervinding te Constantinopel opgedaan, gedroegen zich de Saint-Simonisten te Smyrna meer Oostersch, en minder aanstootelijk. Barrault vestigde te Smyrna een middelpunt, om van dáár uit het nieuwe geloof te verbreiden, en ging toen naar Alexandrië, om vooral op de Arabieren te werken. Hij zond uit Alexandrië boden naar Caïro, naar de Pyramiden, naar

1) Een ander Italiaansch staatsman, later minister van buitenlandsche zaken te Rome, baron Blanc, was in zijn jeugd ook een vurig Saint-Simonist en aanhanger van Enfantin geweest. Zie Georges Goyan, 'Autour du catholicisme social', 1897, p. 178.

Damiette. Toen ging hij zelf over Rhodus weder naar Smyrna, en vaardigde zendelingen af naar Tenedos, Mitylene, Scio en Creta. Overal moesten zij ‘de moeder’ zoeken. Altijd en op alle plaatsen moest hun gedrag wezen als dat van hen, die op het punt waren de komst der ‘vrouw’ af te wachten. En in die afwachtende houding bleven zij staan.

Middelerwijl was Enfantin uit de gevangenis gekomen. Hij had dáár nog enkele zinnebeelden uitgewerkt, die voor de Saint-Simonisten herkennings-teeken en band konden zijn. Zóó had hij een halsketen, ‘collier’, voor hen samengesteld, en was hij een vasten ‘kalender’ met herinnerings-dagen en eigenaardige namen voor elken tijd van het jaar gaan bewerken[1]. Maar voorts was ook hij in den laatsten tijd zijner opsluiting zich met de questie van het Oosten gaan ophouden[2]. Hij echter verbond dat vraagstuk van het Oosten niet zoozeer met het probleem van de vrouw, als wel met de herleving en de herschepping der industrie. Het zoogenaamde plan der Middellandsche zee hield hem thans in de eerste plaats bezig. Hij bemoeide zich dus, toen hij vrij-man weder was geworden, weinig meer met de overgebleven gemeente in Parijs; met hen, die nog eenigszins in Ménilmontant huisden, of met het blad: ‘Les Actes des Apôtres’, dat vooral door de vrouwen uit de Saint-Simonisten werd uitgegeven en de handelingen en archieven der school bevatte[3]: - neen, ook hij wilde naar het Oosten.

Europa had niet gewild. Men moest een ander steunpunt zoeken.

Terwijl nu enkelen der Saint-Simonisten naar Zuid-Amerika, weder anderen (Michel Chevalier) naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika trokken[4], ging Enfantin naar Egypte.

Uitgaande van het denkbeeld, dat arbeid de ware aanbidding was, die de Godheid verlangde, en dat alleen door een nieuwe opwekking der industrie het gansche leven en ook de staatkunde der volken zou worden gewijzigd, wilde hij thans aller pogingen wenden en richten tot ééne groote onderneming dáár in Egypte. Het zou zijn de constructie van een kanaal, dat de Middellandsche zee met de Roode zee zou vereenigen. Naar het denkbeeld van Enfantin konden juist de Saint-Simonisten dit werk tot stand brengen, daar de meesten leerlingen der Polytechnische school en ingenieurs waren. Hun gedachten over een vredelievend leger van arbeiders konden zij dan tevens verwerkelijken. Hij ver-

1) Zie over den ‘collier’ de ‘Notices Historiques’, VIII, p. 215 en Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 154 en over den kalender, ‘Notices Historiques’, VIII, p. 216, 220/221 en Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 182-194, IX, p. 72.
2) Zie reeds 25 Januari 1833, Enfantin, Oeuvres, VIII, p. 144 en later p. 160.
3) Zie over ‘Les Actes des Apôtres’, Enfantin, Oeuvres, IX, p. 61/62 en p. 68.
4) Zie Enfantin, Oeuvres, IX, p. 46/47; het is een brief van April 1833.

zamelde daarvoor wat geld, en ging 23 September 1833 van Marseille naar Alexandrië. Vijf leerlingen vergezelden hem: Lambert, Holstein, Alexis Petit, Ollivier en Henri Fournel. Deze laatste verliet weder zijn vrouw - die de leiding van het blad 'Les actes des Apôtres' behield - om aan het groote werk zijn hulp te bieden. Vóór hun vertrek legden zij allen hun costuum af, en schoren zij hun langen baard. Zij zeiden - alhoewel vele ceremoniën nog bij hun inscheping plaats hadden - hun priesterlijke waardigheid vaarwel. Hun schip kwam weldra te Alexandrië. Hartelijk werd Enfantin dáár ontvangen door den vice-consul Ferdinand de Lesseps, en werd hij door diens bemiddeling twee maanden de gast van Soliman Bey. Fournel was op zijn beurt naar Mehemet-Ali gegaan, en poogde hem te overreden geld te geven en het werk te laten doen. Doch Mehemet-Ali wilde nog niet; hij had een ander plan op het oog, meer van dadelijk nut voor Egypte, te weten: een afdamming van den Nijl, in verband met de besproeiing van het land door die rivier. Fournel wilde dit werk niet uitvoeren, maar Enfantin en de overige leerlingen begrepen het werk niet te moeten afslaan: het was een taak, die misschien voor hen een voorbereiding zou wezen voor het grootere werk. Zij bleven dus, en daar ook Barrault en zijn vrienden in Alexandrië waren gekomen, was voor een oogenblik een goed deel der kolonie dáár te zamen. Félicien David gaf er concerten; Barrault hield er met grooten toeloop gevolgde voorlezingen; Lambert, die weldra Lambert Bey zou heeten, kreeg een opdracht van het Egyptisch gouvernement, om een polytechnische school te stichten; Bruneau werd directeur van de artillerie-school te Thora; Urbain[1)] en Granal werden professoren aan de school te Kanka; Alric, een jong beeldhouwer, kreeg een bestelling om een buste van Soliman-Pacha te maken; d'Eichtal ontving een missie van de Grieksche regeering, en Fourcade was als geneesheer in het hospitaal werkzaam.

Maar de meesten gingen, onder leiding van Enfantin, zich nu wijden aan de werken der afdamming van den Nijl. De hoofdleiding van dat werk werd aan den ingenieur Linart opgedragen, die door Paulin Talabot[2)] aan Enfantin, was aanbevolen. Het werk werd met blijde hoop begonnen. Het ging een tijd-lang goed. Velen, onder wie ook Xavier Raymond, waren aan den arbeid, en een organisatie als van een vredes-leger werd ingevoerd. Zóó

1) Urbain, die later Mohammedaan werd en toen Ismaël Urbain heette, is in Januari 1884 gestorven. Hij was later nog in Algiers; zie over hem 'Le Temps' van 31 Januari 1884.
2) Paulin Talabot, de broeder van Edmond, is een der zeer groote ingenieurs van Frankrijk geweest. Hij was later Directeur-Generaal van den spoorweg Paris-Lyon-Méditerrannée. Van 1863-1869 was hij ook lid van het Corps Législatif. Op het einde van zijn leven was hij blind. Hij stierf Maart 1885. Zie een artikel over hem in de 'Temps' van 22 Maart 1885. In 1886 kwam een biografie van hem uit door den baron Ernouf. Zijn buste is te Nîmes in October 1893 opgericht.

zag Marmont, hertog van Raguse, hen vlijtig bezig. Doch tegen het einde van het jaar 1834 begon de ijver te verslappen. De werklieden wilden naar huis. Midden onder de ontmoediging kwam dáár de cholera hen overvallen. Fourcade stierf het eerst, toen Lamy, toen Maréchal, toen Alric, Ollivier, Dumolard en zooveel anderen[1]. Enfantin en de overigen verwijderden zich nu van de plaats, waar men werkte, en gingen opwaarts den Nijl. Zij bleven echter niet lang meer te-zamen. De één vóór, de ander na, wilde voor-goed naar huis, naar Frankrijk. De cholera had aan hen allen de veêrkracht om vol te houden ontnomen, had hun moed gebroken. Trouwens het doel, dat zij hadden beoogd: de onderneming in Egypte was volkomen mislukt. Gewerkt werd er niet meer.

Toen Enfantin in Thebe in 1835 aankwam, was hij geheel verlaten. Zijn leerlingen waren òf dood, òf naar Frankrijk gevloden. Een diepe neerslachtigheid beving ook hem. Dáár bereikte hem de tijding van het overlijden van zijn vader. Straks stierf nog Hoart, aan wien hij zich altijd zeer had gehecht. Hij zat gebroken en verslagen ter-neder te-midden der bouwvallen van het oude Thebe, voor het eerst gedurende zijn leven verbrijzeld in alles wat hem het liefste was.

In het jaar 1836 keerde ook hij naar Frankrijk, geholpen door een boezemvriend en geestverwant, den vermaarden Arlès-Dufour te Lyon[2].

Het groote doel: een nieuwen godsdienst te stichten, alle menschen in een vaste rang-orde en organisatie te scharen, Oosten en Westen te verbinden, de materie te rehabiliteeren, de vrouw te emancipeeren, en aan een priesterschap de leiding van alles te geven, - dat idee werd nu door hem en de anderen voortaan slechts in het eigen hart besloten. Geen bepaalde propaganda zou daarvoor meer door hen worden ingesteld. Te inniger bleven zij echter al die denkbeelden als idealen in het gemoed bewaren, om, als de gelegenheid zich voordeed, in dien zin te getuigen, en te-zamen de vlam te kweeken[3].

In ééne richting konden zij echter uitwendig werkzaam blijven, en wel in de vredelievende hernieuwing der aarde door de industrie. Inderdaad wierpen zij zich dan ook allen, in de nog overige jaren der regeering van Louis Philippe, op de industrie. Hun werkkring werd die der banken, der spoorwegen, der stoombooten, der fabrieken en der dagbladpers. Henri Fournel bouwde den eersten

1) Zie over dit geheele verblijf in Egypte: Madame Suzanne V(olquin), ‘Souvenirs d'une fille du peuple ou la Saint-Simonienne en. Egypte, 1834 à 1836’, 1866, p. 333, 384 en volgenden.
2) Zie over Arlès-Dufour de biografie 1874 van C.L.
3) Zie nu het boek van Georges Weill, ‘L'école Saint-Simonienne, son histoire, son influence jusqu'à nos jours’, 1896; en Sébastien Charléty, ‘Histoire du Saint-Simonisme (1825-1864)’, 1896.

Franschen spoorweg van Parijs naar Saint-Germain, van welken spoorweg Adolphe d'Eichthal de eerste president was. Flachat werd een voornaam spoorweg-ingenieur. De Pereires begonnen als bankiers zich te doen gelden en democratiseerden op hun manier het crediet[1]. De anderen volgden. Kortom, zij allen gingen werken en arbeiden in de bedrijvige maatschappij, en namen overal in de wereld van zaken nu een eerste plaats in. Enkelen hunner werden professoren, zoo Michel Chevalier in 1841[2] aan het 'Collège de France', voor wien ook het 'Journal des Débats' zijn kolommen opende. Dat 'Journal des Débats' nam nog als schrijvers op de oud-Saint-Simonisten Emile Pereire, Adolphe Guéroult, Xavier Raymond, Broët en Urbain[3]. Soms schreef er één een boek: bijv. Charles Duveyrier in 1848 de twee deelen: 'Lettres Politiques'; Ed. Charton, 'Les Doutes d'un pauvre citoyen', terwijl ook Enfantin in 1847 een 'Correspondance Philosophique et Religieuse' (1843-1845) uitgaf. Maar overigens scheen het met hun leer gedaan. Slechts onder de werklieden bleven nog herinneringen levendig aan sommige broederlijke leuzen der Saint-Simonisten; leuzen, die dan door Pierre Vinçard, den liedjes-zanger, in zijn deunen en verzen voor het zingende volkje pasklaar werden gemaakt[4].

Daar kwam plotseling de revolutie van 1848 het gansche liberale getimmerte van Louis Philippe en Guizot omverwerpen. Wel waren de Saint-Simonisten geen republikeinen, eer voorstanders van het gezag dan van de vrijheid, maar toch was het een feit, dat zij altijd betoogd hadden, hoe de monarchie van het jaar 1830, op zuiver kritische beginselen gebouwd, onmogelijk lang stand kon houden. Hoofdmannen uit hun midden, vooral uit den kring dergenen, die den aanhang van Bazard vormden, kwamen als van-zelf. vóóraan in de beweging bij de stichting der tweede republiek. Hippolyte Carnot werd lid van het bewind en minister van onderwijs. Hij riep zijn Saint-Simonistische vrienden Jean Reynaud en Edouard Charton in dat departement van onderwijs, en begon in ouden geest te werken. In zijn programma stond

1) Zie de uitdrukking daarover van Karl Marx, 'Herr Vogt', p. 146.
2) Zie over zijn intree-rede 'Notices Historiques', XI, p. 160/161. In de 'Revue Indépendante', het tijdschrift van Pierre Leroux en George Sand, verwijt Godefroy Cavaignac hem zijn afval, zie 'Revue Indépendante', vol. IX, p. 536.
3) Zie 'Le livre du centenaire du Journal des Débats', 1889, p. 567 v.v.
4) Zie 'Mémoires épisodiques d'un vieux chansonnier Saint-Simonien par Vinçard ainé', 1878, p. 227. Hij gaf het blad uit: 'La Ruche populaire.' Ook Lechambeaudie, de fabeldichter was Saint-Simonist; zie over hem Daniel Stern. 'Histoire de la Révolution de 1848', 1868, tome II, p. 4, en ook 'Notices Historiques,' XI, p. 192 en XII, p. 141. Olinde Rodrigues had reeds 'Poésies sociales des Ouvriers' uitgegeven, zie daarover 'Revue Indépendante,' 1841, I, p. 257.

bovenaan algemeen kosteloos onderwijs voor een ieder; een stelsel dat hem echter niet gegeven was uit te werken, daar de reactie spoedig veld won[1]. Andere oud-Saint-Simonisten kregen zetels-in de Kamer. Zóó werd Laurent (die voortaan bij zijn naam voegde *de l'Ardèche*) in Mei 1848 en Barrault in 1850 volks-vertegenwoordiger. Ook minder bekende Saint-Simonisten als Bac, Allègre en Jules André werden afgevaardigden[2].

Maar toch was de tweede republiek niet het terrein voor aspiratiën en droomen van oud-Saint-Simonisten. Veelmeer voldeed daaraan het keizerrijk van Napoleon III. Zij toch waren geen hartstochtelijke vereerders van het begrip van staatkundige vrijheid, maar waren altijd geneigd een verstandige autoriteit te waardeeren. Had nu zulk een gezag neiging, om aan de behoeften en nooden der maatschappij te-gemoet te komen, bevorderde het op elke wijze, de productie van een land, dan was elk oud-Saint-Simonist bereid, ter wille van dit alles, voor veel te-kortkomingen van zulk een regeering de oogen te sluiten. Te-meer zou dit het geval zijn, wanneer zulk een regeering in questies van buiten-landsche politiek zich met Engeland verbond, de oude twistgedingen der diplomatie opgaf, en, door een erkenning van het recht der nationaliteiten, breed opgevat, een weg-bereidster werd van een tijd van vrede en vriendschap der volken, in welken tijd de arbeid of de industrie het schoonst zich zou kunnen ontplooien[3]. En werkelijk scheen somwijlen het fantastische bestuur van Napoleon III aan zulke droomen te beantwoorden. De Saint-Simonistische bankiers: de Pereires en hun vrienden beleefden een gouden eeuw; met hun instellingen van 'Crédit mobilier' en andere dergelijke banken volvoerden zij een deel van hetgeen de oude graaf de Saint-Simon en de 'Producteur' hadden gewild[4]. De ingenieurs uit hun midden werden geëerd en leden der Staats-lichamen. Michel Chevalier werd lid van den senaat en een der invloedrijkste raadgevers in de commercieele politiek: hij wist zelfs den keizer tot handels-vrijheid te bewegen. De knapste pennen onder hen werden journalisten van gewicht, en steunden de persoonlijke politiek van den keizer. Zoowel Charles Duveyrier,

1) Zie over Carnot en zijn arbeid in 1848, Daniel Stern, 'Histoire de la Révolution de 1848,' (Editie 1868), I, p. 475, Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848,' (Editie 1880), I, p. 278/279, en Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848.' (Editie 1861), II, p. 344 (een brief aan Duitschland), VI, p. 59, etc.
2) Zie 'Notices Historiques,' XII, p. 79/80. Ook Pierre Leroux kwam in de Constituante. Enfantin hernieuwde ook in Juli 1848 de kennismaking met zijn ouden leerling, den generaal Lamoricière, toen minister van oorlog, zie 'Notices Historiques,' XII, p. 117/118.
3) Men denke aan Charles Lemonnier, en aan zijn blad: 'Les États-Unis de l'Europe.'
4) Zie de woedende bestrijding van deze 'féodalité industrielle' der Pereires door Proudhon bij Saint-Beuve, 'Vie de Proudhon,' 1873, p. 316, 323.

die in 1865 zijn boek schreef: ‘La Civilisation et la Démocratie Française’, als Adolphe Guéroult werden mannen van hooge beteekenis.

En Enfantin?[1]... Hij meende werkelijk, dat Napoleon III aan alle wenschen van Frankrijk ging beantwoorden. Oude idealen werden weder in hem wakker. In 1858 schreef hij zijn breede studie: ‘Science de l'homme, physiologie religieuse’, die hij 15 Augustus aan Napoleon III met een warmen brief opdroeg, gelijk weleer de graaf de Saint-Simon in 1813 zijn brochure, over de wet der zwaartekracht ook bij de Staten, aan Napoleon I had toegewijd. Hij meende, dat de teekenen der tijden gunstig waren voor het Saint-Simonisme. Hij was intusschen lid geworden van het bestuur van den grooten spoorweg Paris-Lyon-Méditerranée, en bewoog zich in den kring der wereld van zaken. Wel gaf hij nog soms aan allerlei theoretische bespiegelingen zich over: hij schreef bijvoorbeeld in 1861 een boek getiteld: ‘La Vie éternelle’, maar hij versmaadde de praktijk niet. Zijn studiën en plannen hadden doorgaans een humanitair karakter, zoo zijn medewerking aan het voorbereiding der zoogenaamde Encyclopédie (Pereire)[2], zoo zijn plan om te zorgen voor allen, die in kunst en wetenschap of literatuur werken van een eersten rang hadden geleverd[3]. En met spanning bleef hij Napoleon III in zijn politiek volgen. Toen de keizer, een jaar vóór Enfantins dood - hij stierf Augustus 1864 - den 4^{den} November 1863, de vermaarde troonrede hield, waarin hij op algemeene ontwapening aandrong, en de regeeringen van Europa opriep, om met hem de tractaten van 1815 te herzien, kende het enthousiasme van den grijzen Enfantin geen perken. Den volgenden dag had hij een twintig-tal oud-leerlingen en vrienden bij zich aan tafel. De rede van den keizer werd dáár aan den maaltijd nogmaals voorgelezen. Men juichte vooral deze woorden toe: ‘Zal de jaloersche wedijver der groote machten dan eindeloos lang den vooruitgang der beschaving beletten? Zullen wij immer wederzijdsch wantrouwen onderhouden door onze buitensporige leger-wapeningen? Zullen de kostelijkste hulpbronnen altijd verslonden moeten worden door een ijdel praal-vertoon onzer krachten? - Laten wij toch den moed hebben, om, in de plaats van een ziekelijke en wankele gesteldheid, een regelmatigen en vasten

1) Hij had van 1839-1841 nog deel uitgemaakt van een door het gouvernement aangestelde wetenschappelijke commissie betreffende de colonisatie van Algerië, en schreef een boek daarover, zie de ‘Revue Indépendante’ van Pierre Leroux en George Sand, vol X, p. 193. In 1849 gaf hij uit zijn ‘Correspondance Politique.’ Voorts zijn uit 1849 nog brieven van hem bekend aan Lamartine, zie ‘Figaro’ 8 Juni 1903. Denk ook aan een brief van Ernest Renan aan Enfantin van 3 September 1851, in ‘Le Temps’ van 18 September 1903.
2) Zie ‘Notices Historiques’, XIII, p, 65 en 92.
3) Zie ‘Notices Historiques’, XIII, p. 176. Vergelijk over dat zoogenaamde ‘Credit intellectuel’ ook Blanqui, ‘Critique sociale’, 1885, tome II, p. 332.

toestand te vestigen, al moet zulk een vervanging offers kosten! Laten wij te-zamen komen zonder voorop gezet stelsel, zonder éénzijdige eerzucht, maar bezield door deze ééne gedachte, om een orde van zaken te vestigen, voortaan slechts gegrond op het welbegrepen belang der vorsten en der volken.' En toen de voorlezing gedaan was en allen met die woorden instemden, stond Enfantin van tafel op, en kwam hij terug met een boek van den graaf de Saint-Simon, vóór vijftig jaren geschreven, waaruit hij deze zinsnede voorlas[2)]: 'Ik heb zelf beproefd een plan te ontwerpen. Beter, voorzeker, ware het geweest, indien het ontwerp der reorganisatie van de Europeesche maatschappij bedacht ware door een machtig souverein.... dàn zou het ontwerp meer kansen van slagen aanbieden.... Mochten toch eindelijk zij, die de Staats-zaken leiden, zich op dezelfde hoogte stellen als ik, dan zullen allen aanschouwen, wat ik gezien heb. Dan zal in gansch Europa het algemeen, en niet meer het particulier belang wegen. Dan zullen de rampen verminderen, de troebelen tot rust komen, de oorlogs-vlammen uitdooven. Daarheên moeten wij zonder ophouden streven. De verbeelding der dichters heeft de gouden eeuw aan den dageraad van het menschelijk geslacht doen oprijzen, temidden van de onwetendheid en ruwheid der eerste tijden; men had beter gedaan dáár de ijzeren eeuw te plaatsen. De g o u d e n e e u w van het menschelijk geslacht is niet achter ons. *Zij is vóór ons uit*. Zij bestaat in de voltooiing der maatschappelijke orde. Onze vaderen hebben haar niet gezien, onze kinderen zullen er eenmaal komen. Onze taak is het, hun den weg te banen'.

Zóó droomden de Saint-Simonisten onder Napoleon III.

De oorlog van 1870 zou hun bewijzen, dat zij zeepbellen voor duurzame werkelijkheid hadden gehouden.

Het volk, de mindere man, voor wiens droevig lot de Saint-Simonisten vroeger vooral in de bres waren gesprongen, zag hen daarenboven, nu zij allen rijk en in aanzien waren gekomen, met scheele oogen aan. Hier en dáár mompelde een stakkert, die het in de wereld niet meêliep, een aardigheid van den 'Figaro'. Het was bij gelegenheid, toen voor de honderdste maal een prospectus van een nieuwe flnancieele onderneming werd verspreid. 'Zal het u wel lukken? - zeide een of andere snaak tot den ontwerper - Onder uw directie en commissarissen zie ik geen enkel Joodsch bankier.' - 'Wees maar niet bang (luidde het antwoord), nooit stond mijn kans zoo goed: ik heb twee Saint-Simonisten.'

Dit was het einde van al deze idealen.

2) Zie mijn tweede deel der Socialisten, p. 47.

Hoofdstuk III.
De Fourieristen.

I.

Geheel anders dan de school der Saint-Simonisten treedt die der Fourieristen op. Hier komt dadelijk een afgerond inéénsluitend stelsel voor den dag.

De Saint-Simonisten hadden eigenlijk geen vast systeem: zij teekenden slechts een richting. Hoofdlijnen daarvan waren bij den ouden graaf de Simon deze vijf regelen geweest. - Er is een wet van vooruitgang onder de menschen; de evolutie-leer beheerscht de geschiedenis; het paradijs ligt vóór ons uit, is niet in het verleden te zoeken; het doel der samenleving is de exploitatie der aarde door de menschen; steeds grooter productie is het hoofddoel, en die voortbrenging moet zóó ingericht worden, dat de producten aan allen ten goede komen, hiermede in verband staan dus de dringende eischen, om voor het armste en talrijkste deel der menschen te zorgen; het begrip om te arbeiden is een moreel beginsel, een plicht: een lui leven is even onzedelijk als een onkuische daad, de leêgloopende klassen zijn de hommels onzer samenleving; het bestaan en leven van zulke niet-werkende klassen is slechts te verklaren uit een militaire opvatting en ontwikkeling der maatschappij, toen de samenleving op het beginsel van verovering was gebouwd, doch die aan krijg herinnerende organisatie moet nu voor-goed worden vaarwel gezegd: de wereld is een vredelievende werkplaats, een vredes-atelier; de arbeid in dat wereld-atelier moet gemakkelijk worden gemaakt door een organisatie der maatschappij, waarin de denkende hoofden en bezielende harten, als een nieuwe geestelijke macht, de leiding van alles op zich nemen; de Staats-organisatie zou ingericht moeten worden als een groote arbeids-onderneming; leiding en gezag staan dáár veel meer op den vóórgrond dan het begrip van vrijheid; allen die een taak vervullen (en ook de vrouwen behooren hiertoe) moeten in een vaste rang-orde worden geschaard; dat alles moet nu geplooid worden in de vormen van een godsdienst; die godsdienst is de kroon en bloem der samenleving.

Uit die hoofdregelen van den graaf hadden de leerlingen deze

gevolgen getrokken. - Alle privileges der geboorte moeten zonder eenig voorbehoud vervallen; geen erfrecht mag in het vervolg worden toegelaten; het particulier eigendoms-recht moet gewijzigd en vervormd worden tot een meer sociaal eigendom; elke vroeger vrij gekozen arbeid, elke taak, moet een functie, een bediening, haast een ambt worden; het loon-begrip moet vooral opgeheven worden tot het denkbeeld van een toebedeeld aandeel in de samenwerking; de rangorde en classificatie der menschen mag enkel op de geschiktheid der menschen steunen (‘à chacun selon sa capacité’), de belooning en de verdienste mag enkel naar de som en het gehalte van den arbeid worden bepaald (‘à chaque capacité selon ses oeuvres’); de seksen van man en vrouw moeten in alle opzichten op voet van gelijkheid worden gesteld; de te-sterk bindende regelen van het bestaande huwelijks-contract moeten iets losser worden gemaakt; bevoegdheid tot echtscheiding dient te worden toegelaten; in het algemeen moet men strijden voor emancipatie van de vrouw; het Christendom heeft verkeerd en eenzijdig zich ontwikkeld tot een uitsluitende waardeering van het geestelijk beginsel, ook het stoffelijk element kan rechten doen gelden en eisenen vorderen, men moet dus komen tot een rehabilitatie der materie; alle volkeren der aarde moeten gedacht worden als één gezin, er is dus solidariteit van alle natiën onder elkander, vrede op aarde is derhalve de leus; in elken kring der samenleving is de leiding van alles (van denken, gevoelen, werken en handelen) toevertrouwd aan den priester of de priesteres, in wien of wie zich de hoogste aspiratiën eener maatschappij belichamen; de regeerings-vormen der maatschappij lossen zich dus op in een theocratie.

Zóó spraken de Saint-Simonisten. Doch zij wilden dit alles verwerkelijken op historischen weg, als geleidelijke ontwikkeling; zij konden nog medegaan met de lijnen en vormen der bestaande maatschappij, zij het dan met de bedoeling, om die lijnen allengs een andere plooi en wending te geven. Alles bleef bij hen eenigszins vaag en onbestemd; hun richting bedoelde wording en ontwikkeling.

De Fourieristen daarentegen zijn mannen, die van een bepaald stelsel zijn uitgegaan; een stelsel, dat als een goed sluitend geheel, als een wig, door den meester in hun brein is gedreven. Het is haast een mathematisch gesteld en opgelost probleem. En dat systeem beduidt omkeer, algeheele vernieuwing van de tegenwoordige maatschappij, en nog wel op stel en sprong, dus dadelijk. Door Fourier-zelven was dit onbewimpeld, scherp en vast uitgesproken. De tegenwoordige beschaafde maatschappij was, volgens hem, een onzin. Dat de menschen het niet inzagen, was het gevolg hunner kortzichtigheid en blindheid; zij moesten van het cataract gelicht worden. Eensklaps kon, als een geheel, het nieuwe stelsel een werkelijkheid blijken; de zoogenaamde beschaafde wereld zou dan, voor hun oogen, in scherven vallen. Zóó leerde de meester. Doch de leerlingen - in dit opzicht een gansch andere verhouding aannemende dan de Saint-Simonisten tegenover Saint-

Simon - begonnen, na het stelsel goed in hun brein opgenomen te hebben, het toch iets te verzachten, iets te matigen. Zij poogden enkele harde kanten wat af te slijpen. Zij zochten hier en dáár iets aan te passen aan bestaande levens-toestanden. Vooral zagen zij uit, of zij niet sommige trekken van het stelsel alvast in een tastbaren en zichtbaren vorm konden belichamen. Zij waren niet bang voor fragmentarische toepassingen van het systeem, mits dan dat deel, hetgeen in het leven trad, zich kon aansluiten aan het geheel, hetgeen later zou worden verwerkelijkt. Immers zij bleven architecten van hetzelfde groote gebouw, werktuigkundigen van hetzelfde maatschappelijke mechanisme. Zij allen volgden één lijn, één streep. Zij waren dadelijk te herkennen, droegen één geestelijke uniform. Al protesteerden zij tegen den naam van Fourieristen[1)], daar zij liever naar hun stelsel zouden worden genoemd, zoo aarzelde niemand hen naar hun meester te doopen, want zij waren slechts de twijgen en ranken van zijn stam. De Saint-Simonisten beteekenden op zich-zelven iets, als men hun meester wegdacht; de Fourieristen waren niets zonder Fourier.

Fourier nu had zijn stelsel als goedsluitend geheel reeds in 1808 aan de wereld medegedeeld. Hij noemde het een ontdekking. Losgemaakt van al het bij-werk kwam het op het volgende neder.

Tot nu toe was nergens volledig en volkomen toegepast het beginsel van a s s o c i a t i e . En toch was associatie de ware spil van het leven. Men kon het zien in kleine dingen. Let slechts op, wat tal van bezuinigingen er in het gewone leven te doen zijn, wanneer men zich wil samenvoegen. Sla uw blik op een dorp met landbouw-bedrijf. Alles is dáár thans verbrokkeld in huizen en tuinen, met honderd kleine schuren, dorschvloeren, mestvaalten, melkkarren, enz. enz. Stel nu daarvoor in de plaats, voor alle bewoners één schuur, één dorschvloer, enz. Dan zouden de onkosten belangrijk minder voor allen zijn; er zou geen verspilling van uitgaven meer wezen. Maar te-gelijkertijd zou er verdubbeling van winst te behalen zijn door de volle werking der veréénde krachten. Er zou concentratie wezen van vermogen. Talent, kapitaal en arbeid zouden te-zamen gebracht zijn, en elk dezer drie factoren zou later zijn aandeel verkrijgen in het product. Overeenkomstig de regelen eener juiste boekhouding zou die verrekening kunnen plaats hebben. Zulk een associatie of concentratie moest nu op alles worden toegepast. In geheel het samenleven moest éénheid worden verwezenlijkt. Vooral in de woning. In plaats van het ellendige verbrokkelde dorp moest oprijzen, midden in het landschap, tusschen bosschen, weiden en velden, een grootsch paleis, zich uitbreidend in galerijen, voorzien van werkplaatsen en fabrieken, dat alle bewoners in zijn muren omvatte.

In zulk een associatie, goed verbonden, in één grootsch huis wonende, zouden menschen leven met allerlei smaken, neigingen of hartstochten. Al de schakeeringen van een zekere neiging tot één tak van arbeid zouden na een poos zich van-zelf aanéén-

1) Zie Victor Considerant, ‘Contre Arago’, 1840, p. 6 noot.

sluiten. Groepen zouden zich vormen. Zij die bloemen liefhadden zouden allengs een onderlingen band gevoelen. Zij die rozen, die hyacinten, die tulpen, die dahlia's, die orchideeën opkweekten, zouden een groep van bloem-kweekers vormen. Onderdeden van groepen zouden zich mede samenvoegen. Stel u nu een groep van zeker bedrijf voor met al haar onderdeelen, en gij hebt een s e r i e , een reeks van dat bedrijf. Zulk een serie is, als men het goed nagaat, iets zelfstandigs, heeft een eigen leven, ontplooiing en beweegkracht. Veel ongelijkheid en wedijver is er inwendig in zulk een serie, doch het geheel werkt als een éénheid. En elk der onderdeelen, ja ieder individu werkt in die serie zoo goed en zoo hard als hij kan, want het is zijn smaak, zijn vóórkeur, zijn hartstocht, die hem gedreven heeft juist dat werk te doen. Die serie is nu de ware grondvorm van het bedrijf op aarde. Daar elk mensch veel neigingen of smaken voor verschillenden arbeid heeft, kan hij lid zijn van veel serieën en in elke dier serieën geldelijke verdiensten zich verwerven. Een vast aantal van zulke serieën: stel twaalf dozijn zou een '*phalanx*' kunnen vormen, en dan te-zamen wonen en werken als een waarachtige associatie. Springveer zou dáár zijn de verscheidenheid der neigingen, begeerten, smaken en fantasieën. Nergens zou gelijkheid en effenheid te bespeuren zijn. Ten-gevolge van een goed georganiseerde vereeniging, zouden allen er aan het werk zijn, en wel op zulk een wijze aan het werk, dat aan alle hartstochten vrij spel en vrije werking werd gegeven. Want dit was het ware. Alles moest gepassioneerd zijn. En dit was mogelijk, indien men lette op de ware natuur en aanleg der menschen, door God geschapen. Alle hartstochten zijn niet anders dan door God gelegde aantrekkingen tot iets: 'des attraits'. Een wet der attractie regelt dus alle verhoudingen en betrekkingen. Die wet was besloten in de theorie der 'a t t r a c t i o n p a s s i o n n é e '. Die wet van attractie, in het geheele heelal te bespeuren, was de ware wet der zwaartekracht. In al de rijken, in geheel het gebied van het heelal werkte zij. De gansche cosmogonie leerde haar. Wat wij op aarde zagen, was slechts een voortzetting van wat in het gansche heelal geschiedde. Overal en in alles was analogie. Eén richting, één drijvende kracht bewoog alles tot één doel. Zóó werden ook de menschen door hun hartstochten tot hun bestemming geleid. Doch eerst door de ordening der serieën kregen de hartstochten hun plaats en beteekenis. Eerst daardoor kon de maatschappij, in plaats van op plichten, op hartstochten worden gebouwd.

Resultaat voor de praktijk was dus volgens dat stelsel een gezamenlijk leven en een met hartstocht werken. Eénheid en harmonie werd dan in leven en bedrijf verkregen: in één woord orde. In plaats van de geïsoleerde huishoudens, met hun gebarricadeerde eigendommetjes, met hun onsamenhangend arbeiden; in plaats van het grillig werken van allerlei deelen tegen elkander, zou een eenvoudige organisatie van alle krachten zich kunnen ontvouwen. Fourier drukte dit aldus uit, dat de 'sociëtaire orde'

de ‘beschaving’ moest vervangen. De ‘beschaving’ was een der fases van de ontwikkeling der menschen geweest: een halfslachtige, gebroken, fietsene, in kleur verschoten fase. Nu stond in het verschiet iets gansch anders: een sociale metamorfose.

Dit was de ontdekking geweest van Fourier. Hij had haar nader toegelicht in verschillende groote boeken, vooral in zijn hoofdwerk van het jaar 1822. Zoolang hij leefde - hij stierf eerst in 1837 had hij onwrikbaar hetzelfde geleerd en uitéengezet. Voortdurend had hij aangespoord, dat slechts ééns de proef mocht worden genomen met de samenwoning van een ‘phalanx’ in het ‘phalanstère’. Maar de menschen hadden zijn boeken niet gelezen en van zijn ideeën geen kennis genomen. Scherper en scherper begon hij nu de bestaande maatschappij, de zoogenaamde beschaving, aan een kritiek te onderwerpen. In die kritiek waren soms uitnemende bladzijden, vol schittering en geest. Doch de éénige uitwerking was een hier gesmoorde, dáár zich schaterend uitende lach. Het gewone boeken- en dagblad-lezend publiek overwoog niet zijn bewijsvoeringen, dat ons Christendom een aanéénrijging is van woorden, die wij niet volgen; dat ons huwelijk een zaak van geld is geworden; dat onze handel een zaak van bedrog, ons bedrijf een vereering van het gouden kalf blijkt; dat onze fabrieken verblijven voor industrieele galeiboeven mogen heeten - neen, het had slechts vol-op schik en pret, wanneer het Fouriers leer der cosmogonie en der analogiën genoot.

Men deelde proestend van het lachen elkander mede, dat Fourier aan de menschen der toekomst een staart van wel 32 voet beloofde, aan welks einde zich een oog bevond[1)]. Anderen zochten in zijne boeken naar het recept, hoe de zee tot limonade te maken. Een journalist had gelezen, dat Fourier de haaien en walvisschen zou laten temmen. Een ander herinnerde zich, dat Fourier de

1) Zie ‘Résumé d'une exposition de la science sociale à Brest par Edouard de Pompery’, Novembre 1839, p. 33. ‘Et d'abord, comme l'objet le plus saisissant et le plus capable d'inquiéter, je me suis arrêté à cette *fameuse queue* de 32 pieds, dont certaines gens qui sans doute n'avaient pas de moins longues oreilles, ont jugé à propos d'effrayer le public. J'ai expliqué que si quelqu'un avait le droit de se préoccuper de ce qui se passe ailleurs que sur notre globe, c'était bien le fondateur des lois de l'unité universelle; qu'il n'y avait donc rien de bien monstrueux à ce que Fourier eut conjecturé que les habitans du soleil fussent doués, à notre différence, d'un membre capital, lequel jouissait des propriétés de tous leurs autres organes. D' ailleurs il n'a aucunement assigné la position occupé par ce membre: ces messieurs ont jugé convenable de le placer au bas de l'épine dorsale. C'est très-bien, voilà qui est à eux. Il faut rendre à chacun ce qui lui appartient’. Zie ook Victor Considerant, ‘Destinée sociale’, 4e Edit. 1841, I, p. 209. Men weet dat Considerant in de ‘Illustration’ van 1848 en 1849 nooit anders uitgeteekend wordt dan met dien langen staart, aan welks uiteinde een oog. Vergelijk ons tweede deel der Socialisten, p. 181 noot.

maan, die dood was, wilde laten vervangen door vijf jonge manen, elk van een andere kleur. Wat is het phalanstère? zoo vroeg men luchtig. Een doorééngeklutst amalgama van goederen, mannen, vrouwen en kinderen, was het antwoord. En de scherts, die weêrklonk, werd aanstekelijk. Men wond zich op. De caricatuur-teekenaars hadden motieven, de vaudevillisten 'bon-mots' voor hun liedjes. Het stelsel van Fourier - dit was niet te ontkennen - bevorderde het dieet, en werkte op de lachspieren van het groote publiek.

II.

Doch de leerlingen namen het ernstig op.

Zij beproefden, of zij, door hier en dáár enkele schreeuwende kleuren te temperen, de kern van het stelsel aannemelijker voor het publiek konden maken.

Reeds de allereerste leerling van Fourier was in dien zin werkzaam. Het was Just Muiron, die reeds in 1816 hem als meester erkende[1]. Hij was in September 1787 te Besançon geboren en heeft geleefd tot Juni 1881, toen hij op 94-jarigen leeftijd stierf. Hem was, toen hij dreigde tot folterend scepticisme te vervallen, met het jaar 1814 het eerste werk van Fourier in handen gevallen. Het had hem heftig aangegrepen, en hij had niet gerust, vóórdat hij den schrijver had opgespoord en gevonden. Nu volgde een gezette briefwisseling tusschen beide mannen. Straks ging Muiron, die te Besançon woonde, in het jaar 1818 eenige maanden bij Fourier te Belley - waar de meester bij zijne gehuwde zuster toefde - huizen. Hij wilde Fourier helpen met arbeid en geld, ten behoeve van het nieuwe, groote boek, dat in 1822 onder den titel: 'Traité de l'association domestique-agricole' zou verschijnen. Dit werk zou, op raad van Muiron, te Besançon gedrukt worden en dáár uitkomen. Fourier vertoefde dan ook daarvoor op het einde van het jaar 1820 drie weken te Besançon, en wel bij een zijner zusters, mevrouw Clerc. De vriendschap tusschen Fourier en Muiron werd, door dat samenwonen op ééne plaats, hoe langer hoe inniger. Het onderhoud bleef echter schriftelijk, want Muiron was reeds sinds zijn 21ste jaar onherstelbaar doof geworden.

Muiron was niet rijk. Hij was een bescheiden ambtenaartje. Zijn betrekking had hij aan de prefectuur te Doubs, waar hij op zijn tijd afdeelings-chef werd.

Hij nam zich nu voor in de richting van Fourier voor de pers te gaan werken. Zóó gaf hij in 1824 een boekje uit, getiteld: '*Aperçus sur les procédés industriels*, urgence de l'organisation sociétaire.' Van dit boekje kwam in het jaar 1840 een tweede druk uit. Het behandelt achteréénvolgens de drie wijzen van

1) Zie ons tweede deel der Socialisten, p. 140. Zie voorts 'Revue du Mouvement social', jaargang 1881, pag. 223, en het dagblad 'Le Temps' van 8 Juni 1881.

samenstelling en organisatie der maatschappij. Het eerste ‘procédé’ is dat der verbrokkeling, zoo als wij dat in onze bestaande samenleving kennen, met haar armoede, haar bedrog en haar onderdrukking. Het derde ‘procédé’ is de organisatie, welke Fourier heeft onderwezen, met haar schoone evenredigheden, haar groepen, haar serieën, haar trapsgewijze verdeelden rijkdom, haar individueele vrijheid te-midden der associatie, haar alles op zijn plaats en rang stellende rechtvaardigheid: in één woord haar evenwicht. Muiron wordt niet moede de schoonheid van het stelsel te prijzen. Vooral doet hij zijn best aan te toonen, dat niets zoo ver afstaat van de communauteit als juist de associatie. Van gelijke verdeeling van genietingen is geen sprake. Hij wekt zeer dringend op tot het nemen van een proef met het stelsel[1)]. Maar terwijl hij als het ware een scherpe tegenstelling tusschen het eerste en het derde ‘procédé’ maakt, op het eerste al het donkere, en op het derde al de lichte kleuren van zijn overigens vrij sober en eenigszins grauw palet werpt, laat hij, niet zonder eenige kunst, de aandacht van den lezer toch vooral pakken door zijn tweede afdeeling, door wat hij noemt: het ‘procédé mixte’.

Men weet toch, dat Fourier toen hij de bewegings-lijn der menschheid trok, de verschillende fases der geschiedenis uitvoerig had pogen te teekenen. Hij had trachten te béwijzen, dat de menschelijke maatschappij vier tijdperken reeds had doorloopen: den toestand van onbewust geluk, dien der wilden, dien van het patriarchaat en dien der barbaarschheid, en dat men zich nu in het vijfde tijdperk, dat der beschaving, bevond. Na dit tijdperk der beschaving zou als zesde tijdperk het waarborgstijdvak komen: ‘le garantisme’, en Fourier had (zie mijn tweede deel der Socialisten pag. 175 en volgende) al zijn best gedaan, de trekken van dien toekomstigen toestand goed aan te geven. De grondslag van die zesde periode is, volgens hem, nog wel het geïsoleerd huishouden en het verbrokkeld grondbezit, doch, wáár het vorige tijdvak (de beschaving) dit alles individueel opvatte, wordt nu op alles het begrip van het collectieve toegepast. Een beginsel van solidariteit of onderlinge verzekering, waardoor niemand uitgezonderd wordt van de weldaad van levens-onderhoud of van rustig samenleven, doordringt thans alles. Groote vennootschappen voor een gemeenschappelijk doel, voorschotbanken, zieken-fondsen, verzekerings-kassen tegen ongelukken, pensioen-kassen voor den ouden dag, zullen ontstaan, en hun merk of karakter aan dat tijdvak geven. Terwijl, volgens Fourier, dat alles in gang kon worden gezet, door in of naast iedere gemeente een ‘comptoir communal actionnaire’ te vestigen, welk kantoor als bank voor allen in het dorp werkt.

Welnu, aan dat denkbeeld van Fourier - dat trouwens van den meest scherpen blik getuigde, daar onze leeftijd werkelijk

1) Zie Muiron, ‘Procédés industriels’, Editie 1840, pag. 232. Wij zullen de bladzijden van dien tweeden druk aanhalen. Vergelijk de lof aan Fourier gebracht, pag. 208/209.

veel van deze denkbeelden verwerkelijkt - hecht Muiron zich vast. In de tweede afdeeling van zijn boek schetst hij dit overgangs-tijdvak, dat inderdaad practisch kon worden verwerkelijkt, terwijl het ideaal van Fouriers sociëtaire orde nog zoo verre lag. Een landbouw-maatschappij te Besançon had een prijsvraag uitgeschreven, om statuten te leveren voor zulk een gemeentelijk kantoor, met het oog op den landbouw, en Muiron geeft nu (pag. 71-115 van zijn boek) voor dien werkkring ontwerp-statuten. Het doel van het kantoor is omschreven in het tweede artikel: 'De gemeentelijke bank zal aan de landbouwers voorschotten van geld geven tegen depot van hun producten. Zij zal in rentmeesterschap of in pacht nemen de landerijen, die haar in een kring van vijf kilometers worden toevertrouwd; zij zal industrieele fabrieken organiseeren, magazijnen van opslag bezitten, winkels hebben voor den verkoop van de meest noodige koopwaren op het platteland: in één woord, zij zal zich op elken tak van nijverheid en handel kunnen toeleggen, waartoe de algemeene vergadering der deelhebbers haar machtigt'[1]. En nu worden achteréénvolgens het bestuur, de operaties, de winsten en haar verdeeling nagegaan. Muiron is in dat onderwerp geheel thuis. Hij levert hier een goede bijdrage, hoe het stelsel van Fourier op dit onderdeel practisch kan worden toegepast, en biedt gegevens aan, hoe hetzelfde collectieve idee ook voor andere onderwerpen in uitvoering kan treden.

In het jaar 1832 gaf hij een tweede boek uit, onder den titel: 'Les nouvelles *Transactions sociales*, religieuses et scientifiques de Virtomnius.' Het doel van dit schrijven was vooral, om te betoogen, dat de poging van Fourier niet revolutionnair of subversief mocht heeten, dat zij ook niet gekant was tegen het Christendom, maar dat integendeel het stelsel van Fourier alles tot zijn ware bestemming voert. De van den weg geraakte mensch wordt tot volle ontwikkeling zijner krachten geroepen. Zelfs de godsdienst wordt liefelijke godsvrucht. Het boek kwam anoniem uit en was eenigszins vervelend. Aan de verdichte persoons-verbeelding van Virtomnius werd echter eenige zorg besteed[2]. Doch toen in 1860 een tweede druk van dat boek verscheen, zette Just Muiron zijn waren naam op het titel-blad, en greep hij de gelegenheid aan, om zich uit te spreken over de stelling, hoe, niettegenstaande alle te-leurstellingen, die men ondervonden had, toch Fouriers ideeën ingang zouden vinden[3].

Inderdaad bleef Just Muiron voor de jongere aanhangers niet slechts de eerbiedwaardige oudste leerling, maar tevens de belichaamde hoop op goeden uitslag. Hij was in de laatste jaren van zijn leven ook nog blind geworden, maar, zoolang zijn ge-

1) Zie Muiron, 'Procédés industriels', Editie 1840, pag. 72.
2) Zie 'Transaction sociales de Virtomnius', 1832, pag. 145, 149 en 155.
3) Zie 'Transactions sociales de Just Muiron', 1860, pag. 325 en volgende.

zondheid het toeliet, zat hij als eere-voorzitter aan het hoofd van den maaltijd, dien de Fourieristen jaarlijks op 7 April (den geboortedag van hun meester) te Parijs hielden.

Just Muiron was geruimen tijd de éénige leerling. Toen Fourier in 1822 met zijn hoofdwerk was gereed gekomen, was hij naar Parijs gegaan, om den inhoud van dat boek meer bekend te maken en aanhangers te vinden. Doch die aanhangers kwamen niet. Een uittreksel, dat Fourier in 1823 van zijn leer gaf, vond ook niet veel lezers. Fourier verviel toen in een tijdelijke moedeloosheid, daar hij zich veel te sterke illusiën omtrent het veldwinnen van zijn ideeën had gevormd. Tijdens die vlagen van gedruktheid maakte hij kennis met eenige Engelschen in Parijs: een officier Smith en een mevrouw Wheeler, en dezen wisten hem weder wat zelfvertrouwen te geven.

Trouwens in diezelfde dagen won hij zijn eerste belangrijke vrouwelijke leerlinge: mevrouw C l a r i s s e V i g o u r e u x .

Zij heeft grooten invloed in de school gekregen, omdat zij later de schoonmoeder werd van Fouriers besten en meest schitterenden leerling: Victor Considerant, maar zij had ook eenige beteekenis voor Fourier-zelven, wijl zij haar geld en pen voor de goede zaak ten offer bracht. In November van het jaar 1834 gaf zij toch een boekje uit, onder den titel: '*Parole de Providence*', dat eenige opspraak verwekte. In April van datzelfde jaar 1834 waren van Lamennais verschenen de 'Paroles d'un croyant', die een ontzettenden weêrklank hadden gevonden. Zij wilde van dienzelfden vorm gebruik maken, om de stellingen van Fourier meer te verspreiden. Het was dus in den vorm een namaak van het boek van Lamennais: 'pastische' van een boek, dat zelf reeds een 'pastiche' van den bijbel-stijl was. Inderdaad schijnt dan ook het boekje van mevrouw Clarisse Vigoureux - het doet ons leed dit te moeten zeggen - een model van valschen smaak. Het is even heftig als vermoeiend. In zeventien kleine stukjes wordt, in een voortdurenden uitroepings-stijl, de ellende der wereld behandeld en voorgedragen. De oude beelden en loopers doen hier geregeld dienst[1)]. Nergens verrast .u een frissche wending of werkelijk gezien kijkje op het leven: het blijven frases en nog eens frases. En wanneer dan geheel de sociale ellende op alle wijzen is geschilderd, wordt eindelijk op de redders gewezen: op de school van Fourier. 'Zij komen van de hoogte, van de bergen af, ziet, hoe snel en zeker zij langs een nieuw aangelegden en tooverachtig schoon gebouwden weg naderen. Het is een krijgshaftige "phalanx" en toch hebben zij geen enkel oorlogs-wapen, want op hun banier leest men: vrede en hernieuwing der wereld.' En zóó gaat het in prospectus-woorden voort, totdat onze spreekster ademloos ophoudt, en de schrijfster (niet ongelukkig voor ons) de pen laat vallen. Ik kan niet gelooven, dat deze stijl-oefeningen veel bijdroegen tot uitbreiding der denkbeelden van Fourier.

1) Zie Clarisse Vigoureux, 'Parole de Providence', 1834, pag. 26, 68/69, later pag. 114-162.

Misschien vond echter het boekje eenig onthaal, omdat het al de details van Fourier liet varen, en slechts met het grond-denkbeeld der leer zich bezighield. Mevrouw Vigoureux schijnt echter door haar persoonlijken invloed werkelijk een niet te versmaden kracht voor de Fourieristen geweest te zijn.

Doch een andere dame was als schrijfster onder hen van grooter waarde. Wij noemen mevrouw G a t t i de G a m o n d .

Zij kwam uit België, had in Parijs Fourier leeren kennen en schreef dáár nu werkelijk merkwaardige boeken. Wat bij haar vooral treft, is de omstandigheid, dat door haar de leer van Fourier beschouwd wordt uit het oogpunt der reine, kuische vrouw. De leer werd door haar ontdaan van dien zotten, onzedelijken bijsmaak, die aan de oorspronkelijke bladzijden van den meester te dikwijls kleefde. Zij deed haar best de twee denkbeelden van ‘associatie’ en van ‘serie’ goed in het licht te stellen. Zij slaagde hierin vooral door het boek, dat in 1838 uitkwam: ‘*Fourier et son système*’, van welk werk achteréénvolgens vier drukken verschenen, terwijl in 1842 nog een Engelsche vertaling, door C.T. Wood bezorgd, het licht zag. Het is een knap, goed geschreven boek. Het bakent de eigenaardige stelling van Fourier tegenover en naast de Saint-Simonisten en de volgelingen van Owen scherp af. Het begrip ‘phalanstère’ wordt bij haar veréénzelvigd met het begrip ‘gemeente’, een gemeente die te-zamen woont. Niet onaardig zijn haar wenken, dat bij de bestaande verhoudingen in Rusland - collectief gemeentelijk bezit van het dorp - op het platteland aldaar een verwezenlijking van Fouriers plannen niet geheel ondenkbaar zou wezen[1)]. Bijzonder opmerkelijk zijn haar uitéénzettingen over het lot der vrouw, en over de verbeteringen, die daarin, met behoud van het huwelijk, zijn te brengen. Tegenover de leus ‘emancipatie der vrouw’, zoo als de Saint-Simonisten die leerden, sprak zij slechts van moreele emancipatie der vrouw; zij vroeg voor die vrouw een zelfstandige positie, die haar toeliet nooit zich te verkoopen, nooit zich aan iemand te geven zonder liefde, maar die haar vergunde den man te kiezen wien zij beminde, en aan wien zij vrijelijk trouw voor-altijd kon beloven[2)].

In het jaar 1840 schreef zij een tweede boek: ‘*Réalisation d'une commune sociétaire*, d'après la théorie de Charles Fourier.’ Dit werk werd verkocht ten voordeele van zulk een eventueele proefneming. Het betoogde, dat Fouriers leer een practische toepassing mocht heeten van het Christelijk begrip van liefde en broederschap, dat echter - hoewel de begrippen van huisgezin en van eigendom allernoodzakelijkst moeten behouden worden - het huisgezin een veel te enge grondslag is, om daarop uitsluitend de maatschappij te willen bouwen. Zij ontwikkelt dan, hoe de arbeids-organisatie der toekomst eerst door de wet der serieën kan worden verwezen-

1) Zie Gatti de Gamond, ‘Fourier et son système’, Editie 1838, pag. 329.
2) Zie Gatti de Gamond, ‘Fourier et son système’, p. 279, 293, 295/296.

lijkt[1)], en gaat achtereenvolgens de regels na, hoe nu een sociëtaire gemeente kan in het leven treden. Bij dat alles gaf zij natuurlijk niet veel nieuws: het was een aanlengen van den zwaren kost van den meester. Oorspronkelijk echter is op het einde van het boek weder de afdeeling, waarin zij opkomt tegen de onzedelijkheid, die zich, door Fouriers eigen toedoen, aan zijn overigens zoo schoon stelsel heeft gehecht. Zeker wil ook zij een vernieuwing van de vrouw, een verbetering van haar lot en toestand, maar gelijk zij hier weder ten sterkste afwijst de, volgens haar, al te dwaze opvattingen der Saint-Simonisten, die de vrouw zelfs op den leuningstoel van een pausin wilden plaatsen, protesteert zij te-gelijk op zeer ernstigen en doordringenden toon tegen dat deel der leer van Fourier, waarin de wetten der bestaande zedelijkheid met de voeten worden getreden. Van al die ‘vestales’ en ‘vestels’, van die ‘damoiseaux’ en ‘damoiselles’ wil zij in de verste verte niet weten. Bijna welsprekend wordt zij, wanneer zij Fouriers theorie der ‘bacchantes’ met afschuw bejegent[2)].

Aldus vormde zich reeds een kleine kern van een school.

En ziet: weldra kwamen ook andere leerlingen: jonge mannen, die zich met sociale studiën bezig hielden.

Al dadelijk eenige Saint-Simonisten: schipbreukelingen na den storm tusschen Bazard en Enfantin. Toen het begrip van maatschappelijke éénheid, dat zij in het stelsel van Saint-Simon hadden meenen te vinden, ten-gevolge van de twisten der nieuwe apostelen, als een zeepbel uit elkander sprong, hadden zij het oog naar iets anders gericht, naar een andere oplossing van het maatschappelijk vraagstuk, en waren zij tot Fourier genaderd.

Zóó kwamen allereerst Abel Transon en Jules Lechevalier. Met denzelfden ijver, waarmede deze twee eens het beginsel van het Saint-Simonisme hadden aangenomen, gingen de beide jonge mannen thans het stelsel van Fourier aanvaarden. Zij begonnen, haast vóórdat zij nog eigenlijk tijd hadden gehad het systeem goed te leeren kennen, er reeds voorlezingen over te

1) Zie Gatti de Gamond, ‘Réalisation d'une commune sociétaire’, 1840, pag. 153.

2) Zie Gatti de Gamond, ‘Réalisation d'une commune sociétaire’, 1840, p. 371: ‘Non, moi femme, moi qui m'incline devant le génie immense de Fourier, moi qui poursuis ardemment la réalisation de sa doctrine, et qui ne vois qu'en elle le salut des sociétés et la régénération de la femme; - je proteste contre la partie de cette doctrine qui traite des moeurs harmoniennes, je proteste au nom de toutes les femmes; - et je suis certaine qu'aucune ne viendra me démentir, et que toutes m'approuveront pleinement dans leur coeur.’ Zie ook pag. 403 vgg. In 1847 gaf zij nog uit het boekje: ‘Paupérisme et Association’. Haar dochter Isabella Gatti de Gamond leeft van 1839-1905. Zij had een school te Brussel voor meisjes met allerlei cursussen. Zij ook was een strijdster voor vrouwen-rechten, was socialist, en bleef ongehuwd.

houden[1]. Abel Transon schreef na zijne bekeering enkele brochures en artikelen, o.a. een 'Simple écrit aux Saint-Simoniens', en een tweetal artikelen in de 'Revue Encyclopédique', doch vooral Jules Lechevalier weerde zich. Zijn voordrachten in Parijs hadden eenigen toeloop. Hij heeft later een zeer bewogen en avontuurlijk leven gehad. Plannen tot colonisatie van Fransch Guyana zijn van hem bekend. In 1847 hield hij te Berlijn voordrachten over het Fourierisme, en na eenigszins betrokken te zijn geweest bij de Fransche revolutie-dagen van 1848 en 1849, ging hij naar Engeland, waar hij zich aansloot aan den kring van Kingsley en Maurice[2]. - Thans in deze dagen hield hij zich bezig met zijn voorlezingen in Parijs, die hij in 1834 tot een boekdeel verzamelde onder den titel: '*Etudes sur la science sociale*'. Het merkwaardige van deze studiën bestaat hierin, dat zij een doorloopende parallel en als het ware vergelijking leveren der Saint-Simonistische en Fourieristische opvattingen. Het sprak van-zelf, dat het brein van Lechevalier daarmede het meest was vervuld, en dat hij voor zichzelven dit onderscheid zoo helder en zoo scherp mogelijk wenschte te karakteriseeren. Hij stond eenigszins lang stil bij de theorie van Enfantin en wees de immoraliteit daarvan met bittere trekken aan[3]. Doch hij spaarde zijn hoorders en lezers ook niet de ontwikkeling van zijn eigen ziele-leven: zijn samengaan met de Saint-Simonisten en zijn bekeering tot de inzichten van Fourier. Voorts vindt men in die studiën een bestrijding van Malthus (p. 119) en kritiek op Owen (p. 251), een aanwijzing van de leerwijze van Jacotot (p. 361), en eindelijk een omschrijving hoe men zich de Fourieristische gemeente moet voorstellen. Hij bediende zich hierbij van het voorbeeld, waarop ook Fourier reeds wees, van het Palais-Royal te Parijs, en meende, dat op die wijze het best het groote gezamenlijke architectonische dorp kon worden opgebouwd[4].

1) Zie pg. 70 van dit deel der Socialisten, voorts Enfantin, Oeuvres III, pg. 75 en vergelijk 'Notices Historiques', XI, p. 141/142.
2) Zie over Jules Lechevalier (de St. André) ook V.A. Huber, 'Reisebriefe aus England im Sommer 1854', pag. 168-170, en ook mijne 'Studiën op sociaal gebied', pag. 153. Over zijn plannen tot colonisatie van Guyana, zie Toussenel, 'Les Juifs', II. p. 161. Reeds in 1832 had hij zijn eerste geschrift over Fourier gegeven, namelijk: 'Exposition du système social de Ch. Fourier.' Over zijn arbeid in Duitschland, zie Georg Adler, 'Die Geschichte der ersten sozialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland', 1885, p. 130 en Von Wenckstern, 'Marx', 1896, p. 240 seqq. In 1837 schreef hij een boek: 'Vues politiques', en in 1846 zijn 'Lettre sur l'organisation de l'Industrie'.
3) Zie Jules Lechevalier, 'Etudes sur la science sociale, théorie, de Charles Fourier', 1834, p. 405-410.
4) Zie Jules Lechevalier, 'Etudes sur la science sociale', p. 275: 'C'est pourquoi il nous arrive souvent de présenter le Palais-Royal de Paris, avec tous ses établissements de luxe et d'ulité, comme le symbole le plus rapproché du village harmonien, etc.'

Tot deze groep van overloopers uit het Saint-Simonisme kunnen nog twee vrij belangrijke personen gerekend worden: wij noemen de twee geneesheeren Amédée Paget en Charles Pellarin.

Wat Paget betreft, hij schreef nog in Januari 1832 in den 'Globe' en bekende zich toen nog als leerling van die school, doch weldra ging hij over tot Fourier, en schreef hij een '*Introduction à l'ètude de la science sociale*' in den geest van de sociëtaire theorie. Het boek, waarvan in 1841 een tweede eenigszins verkorte druk uitkwam, geeft een heldere uitéénzetting van het stelsel van Fourier, en wordt voorafgegaan door een algemeen overzicht van de sociale wetenschap en ook van de stelsels van Saint-Simon en Owen. Waar Fourier bij de beschrijving van den toestand der beschaving, waarin wij nu leven, zijn lezers verschrikte door de wonderlijk gesmeede termen en formules, daar zette hij alles over in verstaanbaar Fransch, en droeg hij dus bij, om het geheel begrijpelijker en voor een deel aannemelijker te maken[1)]. Hij stierf reeds in 1841.

Doch - wat de propaganda van het stelsel in Frankrijk betreft - moesten al deze oud-Saint-Simonisten wijken voor Charles Pellarin. Deze is een der populairste leerlingen van Fourier geworden. Hij was scheeps-dokter en hoorde eens te Brest de prediking van het Saint-Simonisme door Edouard Charton, later senator der derde republiek. Aanstonds omhelsde hij die leer, gaf zijn betrekking op, verkocht zijn klein familie-eigendom, en bracht het bedrag (een 4000 francs) naar de broeders in Ménilmontant. Hij, doch vooral zijn geld, kwam dáár zeer gelegen, want juist weigerden de bakkers langer brood op crediet te geven. Hij werkte nu mede in Ménilmontant: eerst vol vurig enthousiasme, doch de geestdrift verflauwde allengs, toen hij zag, dat men niets, niets vorderde. Eens, terwijl hij bezig was het kamertje aan te stoffen van zijn hoogeren in rang, den goedigen Charles Lambert, denzelfden die later Lambert-Bey zou worden, en die zóó zachtzinnig was, dat men hem de moeder van het Saint-Simonistisch gezin noemde, vielen zijn oogen op een exemplaar van Fouriers 'Traité de l'Association domestique-agricole'. Hij hield wat op met den vloer te vegen en begon te lezen; hij las en las, nam het deel mede naar zijn kamertje, verslond het boek, en, na twee dagen van onafgebroken lezen en denken, zeide hij de monnikken van Ménilmontant vaarwel, en was hij voor altijd genezen van de priestermanie der Saint-Simonisten[2)]. Vóórdat hij de poort uitging, vroeg

1) Zie Amédée Paget, 'Introduction à l'étude de la science sociale', Editie 1841, pag. 224/225. Zie vooral zijn bladzijden over het Saint-Simonisme, p. XXVI en volgenden.

2) Zie dit voorval aardig door Pellarin beschreven in het boek: 'Essai critique sur la philosophie positive: lettre à Littré par Charles Pellarin', 1864, pag. 133. Zie ook zijn oordeel over Enfantin aldaar, pag. 323. - Van Pellarin zijn nog verschenen in 1846 'Allocutions d'un socialiste'; in 1868 'Souvenirs anecdotiques' (zie dáár vooral p. 137 en 150); in 1872 'Considérations sur le progrès et la classification des sociétés'; in 1877 'Notice sur Jules Lechevalier et Abel Transon'.

hij zijn geld terug, doch, helaas, dit was verbruikt, en hij was blijde anderhalven franc te krijgen. Met die som toegerust liep hij uit Ménilmontant naar Parijs: 's ochtends gelukkig, doch 's avonds vrij wanhopend, en reeds vervuld met het plan, om door een sprong van den top van den ‘Arc de Triomphe’ een einde aan zijn bestaan te maken. Gelukkig ontmoette hij een vriend, die hem te dineeren gaf: wat biefstuk en wijn. Nu veranderde hij zijn plan, en besloot hij liever practisch Fourierist te worden. Hij was een knap en goed schrijver. Hij bewerkte een levens-beschrijving van Fourier, die de meeste bouwstoffen voor de kennis van dien socialist bevat, en op boeiende wijze is gesteld. Zij, die Fourier willen leeren kennen, doen altijd het best die biografie te lezen. Het boek verkreeg verschillende drukken. In 1871 verscheen een vijfde editie met een belangrijke voorrede, waarin hij op bittere wijze de mannen der commune hun misdaden verwijt. - Wij waardeeren voorts nog van hem een beknopte ontvouwing der ‘sociëtaire’ theorie, en een critische studie over de positieve wijsbegeerte. Dit laatste geschrift heeft den vorm van een brief aan Littré. Trouwens Littré was zijn schoonbroeder en steeds zijn vriend. Hij-zelf stierf in December 1883, 79 jaren oud.

Toen de school zich op die wijze, met Muiron, de dames Vigoureux en Gatti de Gamond, benevens die vroegere Saint-Simonisten, als het ware constitueerde, kwamen er allengs geheel nieuwe leerlingen en frissche krachten bij. Ook de polytechnische school, die zooveel adepten aan de Saint-Simonisten had gegeven, leverde nu aan het Fourierisme verscheidene aanhangers. Wij kunnen niet alle namen vermelden, doch wijzen bij voorbeeld op H i p p o l y t e R e n a u d en op L e M o y n e .

De eerste, kapitein Renaud, leverde in gedrongen vorm een goed overzicht van de leer van Fourier. Hij gaf aan zijn boek den titel: ‘*Solidarité:* Vue synthétique sur la doctrine de Ch. Fourier’. Een derde druk van dat werk kwam nog in 1851 uit. In stelselmatige orde wordt hier geheel het systeem behandeld, en in 't bijzonder wordt de nadruk er op gelegd, dat het recht van eigendom erkend blijft, en dat de theorie van Fourier het beginsel van ‘gelijkheid’ veroordeelt[1]. Renaud deed ook zijn best, om aan de grillige opvattingen van Fourier over de cosmogonie en over de analogieën zeker recht te laten gelden. - In later jaren heeft Renaud nog andere boeken geschreven. Wij kennen van hem een boek, dat in het jaar 1862 verscheen, onder den titel: ‘Destinée de l'homme dans les deux mondes’, en dat een pleidooi is voor de onsterfelijkheid van den mensch. Het is een poging, om door de redeneering den mensch weder tot het godsdienstig gevoel te brengen. Het geschrift heeft een zekere overeenkomst en gelijkenis met het bekende werk: ‘Ciel et Terre’

1) Zie Hipp. Renaud, ‘Solidarité’, Editie 1851, p. 101 vgg.

van den oud-Saint-Simonist Jean Reynaud, wien hij trouwens belangrijke citaten ontleent[1]. Het boek doorlezende, zouden wij misschien kunnen gaan meenen, dat de Fourierist van vroeger was gaan slapen, wanneer ons niet (op pag. 118) de uitval tegen den handel eensklaps al de vroegere dagen, met de oude bekende Fourieristische verwenschingen tegen de kooplieden, in de herinnering riep.

Naast Hippolyte Renaud is dan te noemen de ingenieur van den waterstaat N.R.D. Le Moyne. Hij gaf in 1834 te Metz een overzicht van Fouriers stelsel uit. De titel van het kleine boekje is haast een inhouds-opgave. Wij zullen dus dien titel hier mededeelen; hij luidt aldus: 'Association par phalange agricole-industrielle. Ensemble du système. Notions élémentaires et pratiques sur la théorie sociétaire, notamment sur la constitution de l'autorité, le quadruple produit, le travail attrayant, la répartition équitable du revenu social, et sur quelques autres avantages d'une réforme de notre industrie morcelée et incohérente en industrie sociétaire et combinée'. Inderdaad wordt dan ook dit alles op leerstelligen toon en langs mathematische bewijsvoering uitgelegd. Zijn doel was zooveel mogelijk bij den vlakken grond te blijven, en de hoogere gezichts-punten, de ideeën over het plan der Voorzienigheid met onze aarde, buiten beschouwing te laten. Later, na het jaar 1840, heeft Le Moyne een eenigszins gewijzigde opvatting van het Fourierisme gaan verdedigen en uitéénzetten. Hij schreef die latere boeken onder den naam van Medius. Hij nam toen het begrip van hiëarchie aan en noemde die rangorde: 'hierarchie fusionnaire'. Verschillende van die boeken van Medius worden aangetroffen[2]. Wij betwijfelen echter, of zij veel lezers hebben getrokken en geboeid. Wij hebben intusschen voor 't oogenblik enkel te doen met Le Moyne, den Fourierist.

Uit dit tijdperk der eerste vorming der school zouden wij nog kunnen noemen Alphonse Tamisier, Allyre Bureau, Devay[3] en anderen.

Wij gaan hen echter voorbij, wij zijn bang in een bibliografie te vervallen.

Dramatische voorvallen als bij de Saint-Simonisten kunnen wij hier niet vermelden. Integendeel, alles is hier in het begin, ook en vooral in de geschriften en boeken dier Fourieristen, eenigszins flets en tam. Zij vallen telkens in herhalingen en repeteeren elkander, komen haast in een sleur-gang. Die eerste adepten van

1) Zie Hipp. Renaud, 'Destinée de l'homme', p. 153.
2) Zoo bezitten wij deze drie werken: Medius, 'Baronnie d'Asile, Calculs agronomiques et Considérations sociales', 1842. - Medius 'Doctrine hierarchique fusionnaire: construction d'une société véridique, juste, affective et libre', 1860. - Medius, 'Lettres sociales et providentielles', 1865. Toch gaf hij ook nog geschriften uit onder zijn eigen naam, zoo in Maart 1848: 'Idées d'organisation sociale.'
3) Zie Pellarin, 'Vie de Fourier', Editie 1871, p. 119. Van A. Tamisier kennen wij 'Coup d'oeil sur la théorie des fonctions', 2e editie, 1843.

het Fourierisme hebben weinig met kunst en met artistieken zin te maken. Zij hadden zich-zelven trouwens tot doel gesteld, om dààr, waar de meester zijn tijd-genooten had doen ontstellen door al de zonderlinge en grillige vormen, waarin hij zijn denkbeelden had ontwikkeld, diezelfde mede-menschen tot kalmte te stemmen en tot bedaard nadenken aan te sporen. Zij waren zeer ernstig en zoo mogelijk deftig.

Doch reeds kwamen de grootere leerlingen, die, meer levendig van aard en aanleg, een genialer plooi en wending aan de propaganda zouden geven en een fikschen stoot aan de gansche Fourieristische beweging zouden meêdeelen. Vóór hen allen uit, gaat, dapper, met eenigszins militairen zwaai en houding, Victor Considerant.

III.

Pogen wij dus hier Victor Considerant te teekenen.

Hij was geboren 12 October 1808 te Salins in de Jura, uit de provincie Franche Comté, even als Proudhon[1]. Zijn vader was er aan het onderwijs verbonden: ‘professeur de rhétorique’. De omgeving van die Jura - wij merken dit in zijn geschriften telkens op - heeft allerlei indrukken bij hem achtergelaten. Hij zag, als kind, hoe dáár in die streken, bij het vervaardigen van kaas (‘fromage de gruyère’), bij het bouwen van den wijn, het werk gemeenschappelijk werd gedaan, en de voorbeelden van dien gezamenlijken arbeid werden dus ook in zijn boeken telkens aan de dorpjes van de Jura ontleend. Herhaaldelijk komen op zijn bladzijden later kleine voorvallen, uit zijn dwalen in de bosschen en bergen van de Jura, u verrassen; nu eens wordt gij verplaatst bij het binnenhalen van het hooi, dan weder bij het oogsten en lezen der druiven, en straks gaat gij met het krieken van den dageraad mede op de leeuweriks-jacht. Hij weet u te vertellen, hoe het hem reeds op zijn elfde jaar trof, dat de bisschop er zoo voornaam en rijk met lakeien en statie-rijtuig uitzag, terwijl toch in het kerkje bij de preêk de pastoor zich zoo minachtend over de aardsche goederen en zoo zalvend over de armoede had uitgelaten. Kortom, hij groeit op als een frisch kind in een der schoonste, het rijkst door de natuur bedeelde gewesten van Frankrijk, om later de man te worden, dien Sainte-Beuve zal noemen: ‘l'excellent et loyal Considerant’[2].

1) Zie dat geboorte-jaar nu goed vastgesteld door de volle nicht zijner vrouw madame C. Coignet in haar biografie ‘Victor Considérant, sa vie, son oeuvre’, 1895. Zij plaatst een ‘accent aigu’ op de derde lettergreep van zijn naam. In de oudere titel-opgaven van zijn boeken wordt dat accent niet gevonden.

2) Zie ‘Destinée sociale’, Editie 1851, pag. 224, 250 en II, p. 54/55, 122, 130. Zie ook zijn boekje ‘Les Quatres crédits’, Editie 1851, p. 143. Het citaat van Sainte-Beuve is uit diens biografie van Proudhon, editie 1873, pag. 127.

Hij werkte op de polytechnische school te Parijs, en zou tot officier in het wapen der genie worden opgeleid. Omstreeks 1825 - dus op zijn 17de jaar - was hij echter reeds met Fourier in aanraking gekomen. Hij werd een ijverig, vurig leerling van dien meester en begon in diens blad ('La réforme industrielle') mede te schrijven. Toen dat blad in 1834 eindigde, en in 't algemeen de zaak van het Fourierisme niet scheen vooruit te gaan, bleek Victor Considerant de man te zijn, die aan levendige overtuiging den gloed van het woord en de slagvaardigheid paarde, noodig om propaganda uit te werken. Hij begreep dadelijk waar het op aankwam. Er moest met cijfers en met feiten bewezen worden, dat werkelijk de bestaande maatschappelijke instellingen een verkeerde wending namen, en op die wijze moest de overgang tot landbouw- en nijverheid-associatieën voor verstand en verbeelding aanneembaar worden gemaakt. Al het nieuwe moest aan de werkelijke praktijk aangepast worden, niet in de lucht zweven. Daarvoor zou hij werkzaam zijn, en zou hij na niet al te langen tijd zijn militaire loopbaan laten varen.

Hij wordt ons geschilderd in die jaren als een jonge man met interessante, scherp gesneden gelaats-trekken: hij was bleek van kleur, een groote knevel hing over zijn bovenlip, in zijn manieren was hij eenigszins zenuwachtig, terwijl zijn stem wat fijn en hoog klonk[1]. Voor zijn school begon hij een plaats in te nemen als Enfantin bij de Saint-Simonisten. Maar was deze laatste altijd profeet, altijd sentimenteel, man van het gevoel en der ontboezemingen, Considerant had dadelijk al de eigenschappen van een geoefend, scherp duel-strijder, meester op den degen. Hij zag, dat de boeken van Fourier en van zijn eerste leerlingen niet gelezen werden. Het was alles te dor, te droog, te vreemd en toch te vervelend. Een zelfde grauwe vale kleur lag over alles verspreid. Hij zou nu daarentegen beproeven een werk over de theorie van Fourier te schrijven, dat geesten meê kon sleepen, dat haken in het gemoed kon slaan, dat daardoor lezers bij de vleet zou trekken. Hij verruilde zijn officiers-degen tegen de pen. Maar schrijvend was het, als-of hij met zijn vroegeren degen nog stooten gaf of kringen in de lucht trok. Het was een levendige, flikkerende stijl, een losse hortende toon, als van een ruiter te-paard. Ja, hij wist zich te verdedigen, maar liefst viel hij aan, en elk van zijn boeken, ook zelfs wanneer het uit meer dan één deel bestond, werd een pamflet.

Hij zette zich zóó aan het werk en schreef in de jaren 1834 tot 1836 zijn '*Destinée sociale*'. Het werd eerst in drie deelen, later, met weglating van een derde, dat afzonderlijk werd verkocht,

1) Zie hem beschreven bij Karl Grun, 'Die sociale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien', 1845, p. 235, en door Arnold Ruge, in 'Arnold Ruges Briefwechsel und Tagebuchblätter aus den Jahren 1825-1880', 1886, Band I, p. 324, 327. Zie echter ook Charles de la Varenne, 'Les Rouges', 1850, p. 114 vgg.

in twee deelen uitgegeven. Het is het populaire boek der school geworden, en wij zullen het dus moeten ontleden[1].

Het boek 'D e s t i n é e s o c i a l e' is verdeeld in *drie* groote afdeelingen: in een *kritiek* van het bestaande stelsel der maatschappij, in een *organisatie* van het nieuwe systeem, en in een voorstelling hoe de nieuwe levens-opvatting *harmonie* in alles te-weegbrengt.

Het *eerste deel* bevat *de kritiek*. Die kritiek wordt uit twee gezichts-punten toegelicht: namelijk met het oog op de algemeene gebreken der bestaande maatschappij, en daarna met een verwijzing naar de geschiedkundige ontwikkeling der samenleving. Wat de algemeene gebreken der tegenwoordige maatschappij aangaat, zoo worden de fouten van industrie en handel nagegaan. De oude, in de school gangbare opmerkingen komen hier terug: bij de industrie is het de bewijsvoering, dat de tegenwoordige maatschappij zich te veel moeite en arbeid voor te luttel resultaat geeft; dat er te veel improductieve klassen zijn, en dat nog daarbij overal zich onderlinge strijd voordoet, vijandige kampen zich vertoonen, in één woord: concurrentie in plaats van associatie heerscht. Vooral de handel werkt verkeerd. Handel distribueert tusschen voortbrenging en consumtie. Handel is dus eigenlijk dienaar: de ware knecht. Doch tegenwoordig stelt handel juist de wet aan allen. Veel te veel menschen zijn daarbij betrokken, en het wemelt dáár van parasieten. Het is waarlijk niet de Staat alléén, de regeering, die de rijkdommen van een natie uitzuigt of verspilt. Neen, het is vooral de handel. Tegen den dienst van het gouden kalf moet voortdurend worden gestreden. Het type van den 'épicier', den kruidenier, is, indien het als model voor de andere diensten en beroepen wordt opgevat, een verlagend voorbeeld[2]. Weg daarmede! Want het resultaat is, dat er afkeer

1) Om het werk als 't ware in te leiden en aan te kondigen had hij in 1843 uitgegeven zijn: 'Considérations sociales sur l'Architectonique'; het was een fragment en prospectus van de 'Destinée sociale', zie p. XLIII.

2) Zie 'Destinée sociale', 4e Edition, 1851, I, p. 57. 'Le commerce naguère déifié, est aujourd'hui moulé et baffoué dans la personne de l'épicier: l'épicier, type et prototype, personnification vulgaire et courant des rues de l'esprit mercantile, comme Mayeux est la personnification de l'esprit philosophico-bourgeois-libéral, l'épicier enfin, qui, tant cet esprit a fait des ravages chez nous, est peut-être aussi, à l'heure qu'il est, le type et la personnification de la France! - Allons, boutiquier, calme-toi! ne t'agite pas ainsi derrière ton comptoir, ne tourmente pas dans tes mains ton mètre qui n'a pas la longueur voulue, ne brise pas ton poing dans ta balance boiteuse; las! calme toi....ce n'est pas à toi qu'on en veut des vices du vaste système dont tu es un membre bénin; ce n'est pas toi qui as organisé la société, boutiquier. Il serait aussi déraisonnable de s'en prendre à toi de tous ces maux, que de la guerre au soldat. Le soldat désire la guerre, tu désires la vente, et vous avez raison tous les deux dans votre sphère. Vends, et tiens toi en repos. Dans cette société-ci, ta conscience peut être tranquille. Si tu spolies, il n'est pas non plus que tu ne sois spolié, toi, et comme consommateur et de mille autres manières. Car nous vivons dans un monde où les hommes se spolient à peu près par tous les points où ils se touchent; le salarié spolie le maître en faisant mal et gâchant le travail convenu: le maître spolie le salarié en payant au salarié un prix qui ne vaut pas sa peine et ses sueurs; le gouvernant spolie le gouverné en prélevant sur trente-deux millions d'hommes des impôts qui ne sont consentis que par la petite armée des électeurs; le gouverné spolie le gouvernant par la contrebande et la fraude, etc.'

voor elken arbeid wordt te-weeg gebracht. Zie slechts naar de drommen van onvergenoegde en morrende arbeiders. Zeker, de middelen en bronnen van welvaart zijn er, doch zij zijn zoo slecht aangewend en geordend. De Fransche revolutie bepaalde zich ten onrechte tot den politieken werkkring, en stond bij sociale vragen als met de handen in het haar. Barbaarschheid dreigt nu weder. Alles is te koop.

Deze punten van kritiek worden nog nadrukkelijker, wanneer men een blik werpt op de verschillende sociale tijdperken, die de menschheid in de geschiedenis reeds doorloopen heeft en nog doorloopen zal. De hoofdschuld van alles zal dit blijken te zijn, dat de familie, het gezin, het orgaan der reproductie van het menschelijk geslacht, tevens is geworden het uitgangs-punt der industrieele productie. Men nam het gezin als basis, als eerste organisme van den arbeid, en men had daarvoor de gemeente, de '*commune*', moeten nemen. Volgt men nu de historische tijdperken der samenleving, dan zal men zien, hoe telkens de fouten zijn ontstaan, hoe de ontbinding is gekomen. - Vier tijdperken zijn thans doorloopen. Allereerst het edenisme: de onbewuste paradijs-staat, die ophield, toen er wegens te groote bevolking gebrek kwam, en het egoïsme daardoor zegevierde; slechts de liefde van en in het gezin bleef over, doch werd nu ook de grondslag van alles. Na dien paradijs-toestand volgde de staat der wilden met de eigenaardige rechten dier wilden: het recht om te leven, om te jagen, te visschen, vruchten te plukken, enz. Een andere sociale drang ontnam allengs aan de menschen deze natuurlijke rechten, maar vergat als schadeloosstelling daarvoor in de plaats te geven 'het recht op arbeid'. In het derde en vierde tijdvak: het patriarchaat en den toestand der barbaarschheid, is het huisgezin volkomen gevestigd. De kring van het gezin beheerscht alles. Naar de familie-regelen plooit zich de verdere samenleving. Als eerste gevolg van haar gezag weet de familie het eigendomsrecht van den grond in te voeren en te doen eerbiedigen. Als tweede gevolg consolideert zich een zeker priesterschap: een theocratie[1)]. - Nu eindelijk begint het vijfde tijdperk, dat der be-

1) Volgens Considerant is de theocratie dus een overgang van de barbaarschheid tot de beschaving. Hij verwijt de Saint-Simonisten dus zeer 'rétrogade' te handelen, door die theocratie weder als einddoel te willen stellen, zie 'Destinée sociale', I, p. 94-95. Vergelijk de uitlating over den priester, II, p. 184-185.

schaving. De kiemen van verval in dien toestand der beschaving ontwikkelen zich eerst scherp en snel door het geld-systeem. De Staats-leeningen brengen in onze eeuw het gif der financieele feodaliteit. De achteruitgang is dáár, wanneer de kapitalen zich gaan concentreeren. Dan komt de afscheiding der economisch sterken en der economisch zwakken. Aan den éénen kant staan de proletariërs, aan den anderen kant de financie-baronnen. Door de werking der vennootschappen en der actie-maatschappijen consolideert zich de *macht der groote kapitalen*[1]. Met al de scherpte van zijn geest gaat Considerant die overweldigende heerschappij der steeds aangroeiende en aanzwellende kapitalen bestrijden. Hij is hier volkomen de antagonist der latere Saint-Simonisten, die van de macht der groote kapitalen voor hun doel gingen gebruik maken. Hij wijst echter aan, dat, nu eenmaal de beginselen niet zijn tegengegaan, de vaart dier beweging zeer moeielijk te stuiten is. Het groote magazijn, de weelderige bazaar, verdringt in de steden al de kleine winkels. Een sociaal materialisme drukt al het kleinere dood. En dat gaat steeds zoo voort. De industrieele feodaliteit heeft, na het geld, ook den grond in beslag genomen. Door banken van leening voor den boeren-stand, door hypotheekbanken, maakt zij het platteland van zich afhankelijk. Overal heerschen nu feitelijk groote diensten, groote inrichtingen, groote maatschappijen, groote banken, groote monopoliën. Totdat allengs de Staat, die dit alles heeft laten begaan, zich in de plaats gaat stellen van die industrieele feodaliteit, zelf die groote diensten, die maatschappijen, die banken, die monopoliën in handen neemt, en aldus den toestand van het garantisme inleidt. - Dan is het dood-vonnis uitgesproken over de beschaving, het waarborgtijdvak begint. Al de groote maatschappijen hebben den weg ge-

1) Zie ‘Destinée sociale’, I, p. 114: ‘Quoiqu'il en soit, la puissance des grands capitaux, multipliée par la concentration actionnaire, par les machines et les procédés de la grande fabrication, écrase déjà une foule de moyens et bas industriels et commerçants. Le prolétariat et le paupérisme marchent à pas de géant. Et comme les capitalistes habitent les villes, qui sont d'ailleurs les centres de consommation et de commerce, c'est dans les villes, que s'établit d'abord l'industrialisme féodal, et que ses effets désastreux se manifestent le plus promptement; c'est dans les villes que s'amoncellent des masses de prolétaires vivant au jour le jour, sans qu'il y ait entre eux et leurs maîtres le lien qui attachait autrefois le seigneur et les vassaux. Ces bataillons de la misère menacent la civilisation. - Toutefois au lieu d'éclater au nom des droits politiques, les révolutions se font pour des droits sociaux: il ne s'agit plus seulement des formes du gouvernement et de la société, il s'agit des formes de la propriété et du droit à la propriété. C'est la base méme de la constitution sociale qui est mise en cause’.

baand voor een nieuw tijdvak, zijn slechts middelen geweest voor een doel. In dat nieuwe tijdvak wordt het begrip associatie meer en meer gewaardeerd. De eigendom wordt meer en meer een eigendom op acties. De kleine woningen worden verlaten voor de groote blokken-huizen. De opvoeding wordt gericht op natuurkundige en reëele wetenschappen, in plaats van op letterkundige studiën; de vrouw verkrijgt een meer zelfstandige positie; in het huwelijk gaat de vrouw voortaan iets meer beteekenen dan bijlage of 'annexe' te zijn van den man.

Dit is de bewegings-lijn der maatschappij. Hierop heeft men te letten. Onzinnig is het, zooveel waarde te hechten aan politiek of staatkunde. Neen, op de sociale strooming komt het aan. De vraag naar monarchie en republiek is slechts een questie van vorm. Wat doet het er toe, welke vergulde wind-wijzer boven op het dak staat, mits slechts in het gebouw de grondslagen en verdiepingen stevig zijn gebouwd en gevestigd![1)]. Inderdaad zal men goed doen, die vraagstukken van staatkunde wat minder te achten. Trouwens de arbeiders-opstanden te Lyon, in November 1831, hebben wel bewezen, dat het den lageren standen om iets anders te doen is, dan enkele staatkundige rechten te verkrijgen. Wij van onzen kant - zegt Considerant - zouden ons liefst niet willen bemoeien met politiek; wij willen gaarne zelfs het gouvernement van Louis Philippe behouden; wij wenschen enkel en alléén reorganisatie der maatschappij; wij zijn een sociale partij.

Dit is de inhoud van zijn eerste afdeeling. Heeft hij nu door deze punten van kritiek doen gevoelen, dat de toestand der maatschappij tal van leemten aanbiedt, dan gaat hij, in zijn *tweede* afdeeling, der menschheid een ideaal voorhouden: een nieuwe *organisatie* dier maatschappij.

Eenmaal toegegeven, dat een ieder een minimum van welvaart moet bezitten; dat daarvoor noodig is, vermeerdering van productie en billijker verdeeling van het resultaat der productie tusschen kapitaal, arbeid en talent; dat politiek hier betrekkelijk weinig mede te maken heeft, en het nieuwe stelsel ingevoerd zou kunnen worden, met volkomen eerbiediging van de bestaande burgerlijke, staatkundige, zedelijke en godsdienstige wetten van het land, waar de proef wordt genomen, - is 't dus het eerste vereischte, een uitgangs-punt te vinden, ten einde tot de vervorming der maatschappij te geraken.

Dat uitgangs-punt nu is de gemeente, de c o m m u n e . Men moet geen heil in eenige politieke omwenteling zoeken, geen toekomst wachten van revolutionnaire stappen of bewegingen, maar - welke ook de regeerings-vorm van een land zij - een model-commune inrichten. Dit is een niet al te bezwaarlijke proef-

1) Zie 'Destinée sociale', I, p. 142. Over de politieke partijen, de Legitimisten, enz. sprekende, zegt hij: 'Je ne vois qu'une cohue de fous, se querellant avec tant d'acharnement sur la forme d'une girouette dorée dont ils veulent couronner le faite de leur édifice, qu'ils ne s'aperçoivent pas que l'incendie en dévore les bases'.

neming. Slechts een vierkante mijl gronds is noodig. De ‘bourgeois satisfaits’ zullen er zich tegen verklaren, doch reeds Napoleon had het begrepen, dat men voor de vernieuwing van het land eenvoudig met de gemeente moest beginnen[1]. In zulk een gemeente moest men een volkomen *associatie* toepassen. Door die associatie zouden weder de voordeelen van klein en groot eigendom kunnen worden verbonden: het gevoel van waarlijk eigenaar te zijn en toch te genieten van de exploitatie op groote schaal. De Fransche revolutie heeft, door den grond van Frankrijk te verdeelen, het eerste bewerkt: al de boertjes werden nu zelven eigenaars, maar tengevolge der al te groote versnippering van het land zijn de voordeelen der exploitatie in het groot te-loor gegaan. Het laatste wordt nu weder verkregen door de associatie. Dit is het eigenlijk probleem, wanneer men het van den materieelen kant beschouwt. Dit is de kern. Het is dus een doortastende wijziging niet van het huisgezin, maar van het huishouden; en wanneer men dit slechts in het oog houdt, zal men Fouriers stelsel beter begrijpen. Verder verwarre men toch niet de associatie met de communauteit. Communauteit is slechts mogelijk door toepassing der gelijkheid, en gelijkheid is dom, is iets onmogelijks, iets dat slechts te bereiken is door dwang, iets halfs, iets bijster primitiefs. Zij dwalen, die meenen, dat de Herrnhutters zulk een stelsel van communauteit volgen[2]. Neen, bestudeer de associatie, zooals zij zich in het leven, bij voorbeeld in de streken der Jura, heeft geopenbaard, en waardeer de schoone evenredigheden, die zulk een gezamenlijk huishouden aanbiedt. De waarde en kracht der persoonlijke individualiteit wordt juist verhoogd door de associatie. Communisme zou slechts een teruggang, een reactie zijn.

In deze door associatie verbonden ‘commune’ woont nu een bevolking, die door Fourier een ‘Phalanx’ wordt genoemd. Op een vierkante mijl zijn bijv. 300 gezinnen of 1800 personen vereenigd. Dezen oefenen verschillende takken van bedrijf, van landbouw en nijverheid uit, doch het geheel werkt samen als een éénheid. Het is dus een associatie van ‘coöperateurs’. Het in-

1) Zie ‘Destinée sociale,’ I, p. 189.
2) Zie ‘Destinée sociale,’ I, p. 219: ‘Quelques années après avoir écrit ces lignes, je suis allé visiter en Hollande, à Zeist, près d'Utrecht, un des plus beaux établissements de ces Moraves, de qui on n'a dit que des choses fausses ou confuses. Les Moraves forment une corporation religieuse, mais à l'exception de non-mariés pauvres, garçons, filles, veufs ou veuves, qui travaillent dans les ateliers des établissements, ils ne vivent pas le moins du monde en communauté. On m'a cité à Zeist une veuve qui avait deux millions de fortune, et j'y a : vu des familles extrêmement génées. Ceux qui vivent et travaillent en communauté, régis par une discipline très-sévère, sont rudément exploités par la corporation qui gagne beaucoup et emploie ses richesses à créer de nouveaux établissements.’ - Zie ons eerste deel, p. 424.

dividueel eigendom blijft bestaan, slechts wordt het saâmgevoegd. Ieder verwisselt zijn particulier bezit in acties of aandeelen, gedekt door een hypotheek op den grond. Er wordt dan te-gelijk verkregen een onderlinge verzekering van elks eigendom, een onderlinge assurantie. Tevens is het eigendom gemobiliseerd. Concurrentie in de 'commune' wordt opgeheven, zij wordt alléén toegelaten tusschen de verschillende gemeenten zelven. Het loon-stelsel gaat over in een systeem van participatie. Proletariërs kunnen er niet meer zijn. De commune is van-zelf ieders spaarkas.

Dit is de materieele constructie van het geheel. De bouw daarvan wordt nog in onderdeelen door Considerant nagegaan. Dit onderzoek is voor een goed deel slechts een parallel of vergelijking tusschen de productie in verbrokkelden (beschaafden) toestand en die in sociëtairen toestand. In het huishouden der gezinnen, in het landbouwbedrijf, in de door stoom gedreven industrie, in den handel, in de administratie (belastingen, enz.) komt men nu tot gansch andere resultaten, dan die wij kennen. Het stelsel der verbrokkeling, waarin wij leven, is het toonbeeld van kleine en bekrompen opvattingen, en leidt tot bedroevende resultaten.

Considerant wijst dit meer volledig op één punt aan, en de bladzijden, die hij daaraan wijdt, zijn werkelijk zeer schoon. Wij bedoelen zijn blik op onze woningen, en de aanwijzing der sociale taak van de architectuur.

'Wilt gij onze beschouwing goed leeren kennen en waardeeren - zoo begint hij - klim dan op een der torens van de Notre-Dame te Parijs. Het eerste, dat uw oogen treft, is een schouwspel van ongemeene wanorde. Gij ziet een chaos van steen: muren van allerlei ongelijke hoogte, die dooréén schieten, tegen elkander aanstooten, zich verdringen in duizend grillige vormen; daken van allerlei helling en richting, die zich op elkaâr stapelen of tegen elkander geeren; puntige, naakte, koude, berookte gevelspitsen, die hier en dáár ter-nauwernood de opening van een enkel dakvenster toelaten; kroonlijsten, afsluitingen, slagboomen, hekken, schoorsteenen warrelen door dit alles heên, in één woord: constructie-soorten uit alle eeuwen en van alle vormen zijn op elkaâr gehoopt, en overdekken en ontnemen elkander nog het weinigje lucht, licht en zonnewarmte, dat uit den hemel stroomt; het geheel vormt een ongeregeld bouw-gevecht, een worsteling der materie, een ontzettend architectonisch krijgsgewoel.'

Zóó schrijft en beschrijft hij dan voort, totdat hij bij het volgende stilstaat:

'Al de ramen, al de deuren, al de openingen, die gij ziet, zijn zooveel monden, die slechts vragen om adem te halen; en boven dat alles, kunt gij, wanneer de wind niet waait, een loodgrijze, zware, grauwe of blauwachtige atmosfeer zien hangen, saâmgesteld uit al de onzuivere uitdampingen der groote stad. Die atmosfeer is de kroon, die de stad op het voorhoofd draagt; in die atmosfeer ademt Parijs; onder haar stikt zij... Parijs is een onmetelijke werkplaats van verrotting, waar de ellende en de ziekte wedijverend samen arbeiden, en waar in de meeste woningen noch frissche

lucht noch zonlicht flink kunnen doordringen. Parijs is de onreine plaats, waar de planten kwijnen en wegkrimpen, en waar op zeven kleine kinderen er vier in het jaar sterven.'

'Toch is de natuur zoo moederlijk goed en zoo behulpzaam... Hoe? gij begrijpt 't niet: als gij 's avonds uit de schoone velden met hun weelderigen groei van kruiden en heesters en boomen, met hun zoo warmen en gekleurden hemel, met hun heldere beken, met hun wazig verschiet, en hun zoete geuren, teruggekeerd naar de stad, gij, vol gezondheid, die gij voor 't lichaam, vol veêrkracht, die gij voor de ziel hebt opgedaan, - dat gij eensklaps uw keel voelt toenijpen door die muffe benauwdheid, die vuile dampen, die beknellende stiklucht; - gij begrijpt 't niet, gij zegt 't niet te begrijpen...'

En zóó wisselt op die bladzijden de ironie af met de meest teekenachtige beschrijving[1)], om den schrijver te vergunnen, die ééne vraag dringender en dringender tot de maatschappij te richten: waarom woont de mensch zoo slecht? Ziet, - zegt hij - een tijdvak weêrspiegelt zich in zijn woning. Onze twee woning-typen zijn tot nu toe slechts de fabriek en de gevangenis. Wordt het geen tijd, dat wij voor de naderende periode het nieuwe sociale gebouw gaan construeeren, het gebouw, waarin de 'gemeente' zich gezond en behaaglijk zou kunnen gevoelen? Dat gebouw behoeft niet één vorm te hebben. Fourier heeft slechts één der vele typen bedacht, toen hij zijn 'Phalanstère' voorstelde. Maar allerlei andere vormen zijn te bedenken. Komt, kunstenaars, toont uw genie! Het gebouw moet in alle opzichten een goed berekend probleem zijn: een samenstel van mathesis en poëzie. Voor schepen doet men al die berekeningen en schikkingen. Men zal vaartuigen in het ruime sop drijven, waarop 6 à 700 man te-zamen uitnemend zullen kunnen huizen en werken, elk op zijn plaats; waarom wil men het niet doen voor de woning der gemeente, het vaste verblijf van 1800 menschen? Victor Hugo moet weêrlegd worden, toen hij in zijn Notre-Dame den val der architectuur voorspelde. De kolonie, die eens een proef zal willen nemen met het stelsel van Fourier, zal komen, en het gebouw moet er dan zijn, met al de ateliers, de werkplaatsen, de galerijen, de gemeenschappelijke zalen en de afzonderlijke woning-ruimten. Zoo zij het.

Doch wanneer men die materieele constructie klaar en goed gereed heeft, dan heeft men toch nog maar de helft. In het gebouw, in de te-zamen wonende gemeente, moet een nieuwe geest zich openbaren, een nieuwe adem blazen, een ware bezieling gewekt worden. Daarvoor behoeft men echter de menschen slechts hun eigen aanleg, hun natuur te laten volgen. Het ware leven toch bestaat niet in een bedwingen der hartstochten, maar in een ontwikkeling en ontvouwing dierzelfde hartstochten. Het verkeerde in het leven en werken onzer maatschappij is juist ook daardoor ontstaan, dat men al wat men liefheeft, en waartoe men zich aangetrokken gevoelt, is gaan ontvlieden. De tucht op school

1) Zie het geheel: 'Destinée sociale', I. p. 287 en volgende.

verscherpte dat. Men heeft de aantrekkings-kracht tot personen of zaken in ieders hart gaan verwringen en knellen. Neen, men moet integendeel aan dat alles vrije werking geven. Want hartstochten zijn niet anders dan aantrekkingen tot iets. En een wet van aantrekkings-kracht regelt ook in het zedelijke, op gelijke wijze als in de verschijnselen der natuur valt waar te nemen, al de drijfveêren en verhoudingen der menschen. Een eerste uiting zal zijn, dat de menschen gaan werken aan datgene, waarvoor zij smaak bezitten, en dat allen, die voor één tak van werk neiging zullen hebben, zich tot een groep zullen vormen. De industrieele associatie ontwikkelt zich het best in zulk een groep. Te-zamen leeft en werkt men het gemakkelijkst, veel beter dan wanneer men op zich-zelf als in een afgesloten cirkel arbeidt. Onze kinderen op onze kostscholen toonen ons dit reeds in hun verbindingen en spelen, terwijl op alle plaatsen, waar men gemeenschappelijk en gezamenlijk leeft en werkt - denk slechts aan onze vertegenwoordigende Kamers - het meest ‘intense’ leven door en in de groepen zich openbaart.

De vorming, ordening, en schikking in groepen is een strekking, die door de geheele schepping heên gaat: dieren, planten en mineralen eerbiedigen die wet. Het is de ordonnantie van het Heelal. De groepen, die de menschen vereenigen, welke tot éénzelfden arbeid zich aangetrokken gevoelen, voeren dus de arbeids-verdeeling in het groot door. Onze bestaande maatschappij kent die arbeids-verdeeling slechts zeer éénzijdig in het werk der fabriek. Maar die arbeids-verdeeling moet volledig in alles zich verwerkelijken. Uit aller verschillende bezigheid zal dan het vol accoord der groote menschelijke nijverheid tot stand komen. Geestdrift zal in dien arbeid heerschen, want door het te-zamen werken gaat alles met vuur. Men wedijvert met elkander, zoo als thans door de maaiers bij 't oogsten geschiedt, en dit des te sterker, omdat het een vaste regel moet zijn, dat men niet te-lang aan éénzelfden arbeid moet vertoeven. Door afwisseling in het werk, door korte werktijden, vlot de arbeid het best. De arbeid is dan aangenaam. Is de groep goed geconstitueerd, zijn daarin al de schakeeringen van één neiging tot zekeren tak van arbeid opgenomen, kunnen zoodoende alle onder-afdeelingen van één smaak of bedrijf tot haar recht komen, dan eerst kan de groep volkomen heeten. Zij wordt dan *serie* genoemd. Die serie heeft slechts één leus: de leus van Shakespeare: ‘As you like it’. Zij is de zelfstandige vereeniging, die zich volkomen ontplooit door eendracht, wedstrijd en afwisseling onder 't werk. Zij is het open gild, waarin ieder deelgenoot kan worden. Zij is de grond-vorm onzer bedrijvige maatschappij. Een oneindige hartstocht zet nu al die serieën aan het werk. Elke gemeente is als een orkest en het geheel vormt de schoonste wereld-muziek. Ieder werkt dat wat hij wil[1]. Men

1) Zie ook de uitéénzetting ‘Destinée sociale’, II, p. 214: ‘Et maintenant, si les services, les industries, les travaux sont hiérarchisés, ordonnés, classés, divisés et subdivisés dans la Phalange, si les cadres des séries et des groupes sont formés, trouvera-t-on convenable de forcer l'enrôlement, d'intervertir l'ordre des vocations, de contraindre Nodier à garder les vaches, madame Sand á écumer le pot, Vaucanson à composer des opéras, Mozart à faire des mécaniques, Raphaël à fabriquer des chandelles, Michel Ange à les vendre, et tel cuistre, que je dirais, à peindre des vierges ou à construire des basiliques? - Il me semble bien mieux de laisser aller chacun aux goûts que le bon Dieu lui a faits; - quitte à renforcer les doses d'attrait sur les parties de l'Industrie qui faibliraient. Et puis, imaginez que si Dieu nous a destinés au travail, s'il nous a départis des vocations diverses, imaginez qu'il a bien su nous les départir en doses et quantités convenables et proportionnelles aux besoins. Dieu aurait fait des vocations poétiques et il n'aurait pas fait de vocations pour la charrue! En vérité, c'est le supposer un peu bien inintelligent; car enfin, force est bien de manger pour pouvoir chanter. Ainsi l'enrôlement sera libre dans les groupes et les séries.’

leeft dubbel. Men gevoelt zich als medegesleept door groote bewegingen en krachten. Wat de bevolking in Parijs een oogenblik, tijdens de Juli-revolutie, gevoelde, zal voortdurend worden gesmaakt. Men zal gepassioneerd leven, niet altijd als binnen perken worden gehouden. De serie is in dit opzicht het ware werktuig der krachtige, volle, actieve éénheid, der sociale harmonie.

Met die sociale harmonie houdt de *derde* afdeeling van het boek zich nog bezig. Hoofdzaak is, volgens Considerant, dat in zulk eene nieuwe maatschappij er evenwicht blijkt te wezen; evenwicht, wijl er een gezonde ontwikkeling der fysieke krachten zich vertoont, welke gezondheid thans in de fabrieks-bedrijven alles te wenschen overlaat, wijl er een goede ontwikkeling der verstandelijke vermogens is, dus gezondheid der ziel, wijl op geen gebied de industrieele krachten dáár worden verspild. Dat alles is bij ons niet het geval. Wij laten geen vrijen werkkring aan de krachten, wij leggen alles op een Procrustus-bed, wij spreken als kleêrmakers, die de menschen aan de kleederen zouden willen aanpassen[1)]. Dit moet veranderen. Laat ons begaan, moet de leus in de maatschappij wezen. Had men slechts vertrouwen in de menschheid, dan zou alles, ook de keuze van hoofden of leiders, van-zelf beter worden. Thans verwacht men in zijn domheid alles van het algemeen stemrecht, hetgeen de zotternij ten

1) Zie ‘Destinée sociale’, II, p. 294: ‘Messieurs, vous êtes mal faits, très-mal faits: il faut rectifier les imperfections de votre mauvaise nature. Voici des chaussures, des habits, des chapeaux confectionnés d'aprés les saines doctrines. Il faut que vos pieds entrent ici, vos têtes, là. On fera entrer de force: allons! point de honteuses faiblesses, surmontez la nature, rien n'est plus noble: souffrez, résignez-vous, rien n'est plus glorieux, rien n'atteste mieux la dignité de l'homme.... C'est le signe de la grandeur d'âme.... La vertu exige que vos chairs et vos os entrent dans les formes que voici. Laisses-nous donc pétrir vos chairs, couper vos os, tailler vos muscles.’

toppunt voert[1]. Neen gelijkheid van rechten en bevoegdheden zal niet tot het doel brengen. Hoe meer ongelijkheid hoe beter, want zij wekt juist den wedijver op! Dát karakter is het best, dat veel begeerten en veel aantrekking heeft, en daardoor zich onderscheidt van anderen. Verscheidenheid moet de leus zijn. - En voorts moet in 't algemeen ten sterkste gestreden worden tegen het rijk van het geld; het rijk, dat de Saint-Simonisten, hun ondanks misschien, weder helpen oproepen.

Dit is een schets van het gerucht-makende boek der '*Destinée sociale*', dat in de jaren 1834 en 1835 door Victor Considerant werd geschreven. Het maakte opgang en verspreidde overal - daar het meêslepend en puntig was gesteld - de leer van Fourier. Te-gelijkertijd poogde Considerant, door een stoute redevoering, te bewijzen, dat het stelsel van Fourier werkelijk een goed sluitend geheel was. Hij zocht blijkbaar wat opspraak, om indruk te maken, en om een vaste stelling in te nemen. De gelegenheid bood zich hem aan, toen het Historisch Instituut in de maand December van het jaar 1835 een congres te Parijs hield, welks zittingen op het stadhuis zouden worden gehouden. Buchez, de oud-Saint-Simonist, thans hoofd eener catholieke sociale school, was voorzitter van het congres. De Fourieristen begrepen aan dit congres te moeten mededoen. Drie hunner lieten zich als sprekers inschrijven: Dain, d'Izalguier en Victor Considerant. Alle drie weerden zich, doch een storm van verwondering en verontwaardiging brak los, toen Considerant 11 December 1835 zijn *Rede op het stadhuis* hield.

1) Zie 'Destinée sociale', II, p. 318: Donc il faut le suffrage universel! entends je dire à mes côtés. Le suffrage universel? eh bien! la loi sortie du suffrage universel recueilli dans la société actuelle, ne serait pas plus légitime que celle du monopole électoral, comme vous dites; non, pas plus légitime, en vérité; car les dix-neuf vingtièmes des populations qui voteraient aujourd'hui seraient incapables de donner le moindre mandat en connaissance de cause; elles ne comprendraient seulement pas la valeur de leur droit; elles ne sauraient pas ce qu'elles feraient en votant! Oui, vos populations en sont là, qu'elles sont incapables de contracter. Elles sont frappées d'imbécillité politique, et, qui plus est, elles vous donneraient la belle collection de droits politiques possible pour un sac de pommes de terre, ou une paire de sabots.... Quelle obligation, quelle légitimité légale pourrait donc en sortir du suffrage universel? Et puis, vouz auriez de bien meilleures lois en recueillant toutes les voix ignorantes et stupides des masses? vous consolideriez bien l'Etat, en acceptant le suffrage de tous ceux qui veulent, ou à qui on ferait si facilement vouloir le renversement, je ne dirai pas de l'ordre de choses, mais du désordre de choses actuel, qui veulent mettre le désordre dans le désordre, multiplier le désordre par lui-même? Bravo, le suffrage universel!'

Het zou zijn een behandeling van de vraag, om door de gegeschiedenis te doen bepalen, of de fysiologische verschillen der volken evenredig zijn aan het onderscheid der sociale stelsels, welke onder die volken zijn waar te nemen. Inderdaad was het echter een aanval op de bestaande maatschappij, of liever op het overgeleverde Christendom.

In het begin zijner rede behandelde hij vooral de rassen-theorie. Hij vatte de questie geheel en al op als een cosmogonische questie, zoo als Fourier dit had gedaan. Doch weldra ging hij over tot een uitéénzetting der historische concepties van de verschillende maatschappijen, die op de aarde hebben geleefd. De opvatting der Grieken en Romeinen werd gewaardeerd, doch veroordeeld. Zij werkten slechts fragmenten uit; zij deden geen poging alles tot een éénheid, tot één doel terug te brengen - 'ils ne finalisaient pas, ils n'unitarisaient pas' - zij dachten aan de stad, aan het vaderland, niet aan de menschheid. Toen kwamen de Christenen en dezen maakten het erger. De Grieken en Romeinen hielden geen rekening met het 'principe régulateur', omdat zij dat beginsel niet kenden, maar de Christenen, zich losmakende van wat Christus zelf had geleerd, ontkenden die leer van regel en orde. Zij lieten alles afhangen van God, en God was voor hen een God van willekeur en toeval. Hun opvatting was grootsch, maar wreed en somber. De mensch leerde door hen beven. Hij vroeg genade. Dit was wel degelijk een godsdienst van slaven, door slaven gemaakt[1)]. Het was een religie van smart en vernedering. Allen gevoelden zich broeders, maar broeders in zwakheid en ellende. In de catacomben zwierven zij rond; hun symbolen waren het bloed en het kruis. En daar men een rechtvaardiging van dit alles zocht, trachtte men die te vinden in de natuur der menschen. Men leerde, dat de natuur van aanleg slecht was, door erfzonde bedorven, en dat daarom de mensch gestraft werd, voor wat hij niet eens zelf had bedreven. Slechts één 'revanche' hadden die slaven: het was het leven hier namaals, dàn zou de verlossing komen, hier op aarde was zij niet. Voorts leerde dat Christendom een oneindige egoïsme: men moest vrouw, ouders, kinderen verlaten, om zelf maar zalig te worden. De eigen zaligheid was het ideaal. En God zelf was een jaloersche, egoïstische godheid. Het individualisme zat ten troon. Waar men naar éénheid streefde, dáár was het slechts, om de heerschappij van het dogma te universaliseeren.

En ziehier nu het resultaat van dit alles. Alle ontwikkeling op aarde werd verkregen in weêrwil van en in tegenkanting aan dit Christelijk dogma. De genius der menschheid worstelde voortdurend met die Christelijke opvatting. Het begon reeds dadelijk, toen de Christenen uit de aarde, uit de catacomben, in het licht stegen, toen die slaven naar boven kwamen. Zij allen legden toen de hand op den rijkdom dezer aarde. De slaven namen de schatten

1) Zie 'Trois Discours prononcés à l'Hôtel-de-Ville par MM. Dain, Considerant et d'Izalguier', 1836, pag. 83: 'on voit bien que cette religion était une religion d'esclaves faite par des esclaves'.

hunner meesters. De catholieke Kerk had honger naar bezit. Aan ons den rijkdom, heette het; geen armoede meer. En zij namen het oude vernielde weder op, begonnen zelven in kunst zich te oefenen, bouwden hun cathedraal[1] nog schooner dan het paleis der Cesars. Zie thans eens de geestelijkheid, hoe zij troont! Let op den aartsbisschop van Parijs, als hij zijn gouden kruis draagt - en denk dan aan die arme slaven van vroeger!

De vooruitgang was nu, dat het Christelijk dogma werd ontkend en geloochend. Vooral de 18de eeuw heeft dit werk gedaan. Zij streed tegen de feodaliteit en tegen de heerschende ongelijkheid. Maar zij beging de fout, als beginsel aan te nemen: de gelijkheid. Zòò schoot men zijn doel voorbij. De rassen zijn niet dezelfde, evenmin als de menschen. Allen en alles over één kam te willen scheren, is ongerijmd. Als de ongelijkheid niet bestond zou men haar moeten uitvinden; want de ongelijkheid is de voorwaarde der maatschappelijke harmonie, en de volkomen gelijkheid leidt slechts tot het: 'Ça ira, les aristocrates à la lanterne'. Het geluk is alléén te bereiken door de verscheidenheid. Geen vast opgelegde regel, geen offers, geen kruisiging is meer noodig, zoo als de Christenen meenden; het geluk op aarde kon verwerkelijkt worden, mits men de natuur, zoo als zij in haar verscheidenheid zich ontplooit, volgt, en den socialen bouw doet rusten op alle de actieve krachten en vermogens (hartstochten) van de menschelijke ziel.

Aldus golfde zijn woorden-stroom op het einde van het jaar 1835 door het stadhuis te Parijs.

Intusschen begon hij des te ijveriger met de pen voor de propaganda te werken. Hij richtte in 1836, in plaats van het oude orgaan van Fourier: 'La Réforme Industrielle', dat in 1834 opgehouden was, een nieuw weekblad op: 'La Phalange', en hij schreef in datzelfde jaar 1836 een boek, getiteld: '*Débâcle de la Politique en France*'. Het was een geestig en scherp betoog, dat men breken moest in Frankrijk met die zoogenaamde staatkunde van den dag, die niet anders bleek dan een ellendig spel, waarvan ambts-bejag de inzet was, en die al de verstandelijke krachten der natie verspilde in noodlottige intriges of in onvruchtbare twisten over hervormingen louter van constitutioneele verdichtselen. Neen, men moest dat staatkundig geknutsel en gescharrel, dat zich-zelf doodde, laten varen, en met alle macht een vruchtbare en breede politiek volgen, om de grondslagen der maatschappij zelve te vervormen[2].

Het jaar 1837 was voor hem een belangrijk jaar. Hij zelf huwde toen met de dochter van Clarisse Vigoureux, en verkreeg door haar wat vermogen, doch vooral een goede en trouwe echtgenoote,

1) Zie 'Trois discours, etc.', 1836, pag. 93/94. Vergelijk ook de schoone beschrijving der cathedraal in 'Destinée sociale', I, p. 285.

2) Uit dit boek werd in 1847 de kleine brochure getrokken, getiteld: 'Petit cours de politique et d'économie sociale à l'usage des ignorants et des savants'. Het boek zelf verscheen anoniem. Aardig zijn steeds de opschriften der kleine hoofdstukken, zie p. 38, 44, 53. Het geheel vormt nog altijd een aantrekkelijke lectuur.

die eerst na een huwelijk van 43 jaar in 1880 zou sterven[1]. Zijn positie in de school was door de nauwe aanverwantschap met Clarisse Vigoureux een zoodanige, dat hij - toen Fourier 9 October 1837 stierf - in alle opzichten als het hoofd der school werd erkend. Hij bleek een goed leider te zijn. Den naam van Fourier hield hij in eere. Hij zorgde, dat de Fransche samenleving dien naam niet vergat. Op den sterfdag van Fourier deed hij telken jare met al de leerlingen een bedevaart naar het kerkhof Montmartre, waar de meester was begraven, bracht hij dààr kransen en hield hij er redevoeringen. Iederen jaardag van de geboorte van Fourier (7 April) vierde hij door een publiek diner, waarop zooveel doenlijk de leerlingen kwamen. In 1838 was het aantal gasten 90, een jaar later zaten er reeds 200. Just Muiron presideerde er. Den 7^{den} April 1840 was de generaal, later maarschalk, Bugeaud op het banket der Fourieristen tegenwoordig, en stelde hij er een geruchtmakenden heildronk in op de afschaffing van den oorlog en op de vervorming der destructieve in productieve legers[2].

Considérant deed ondertusschen reizen in België[3], ook in Holland, hield in Frankrijk voorlezingen, voerde polemiek met ieder, die het Fourierisme aanviel, en schreef kleine vlammende boekjes, die nieuwe vormen en begrippen aan de menschen brachten[4].

Uiterst merkwaardig is zoo het boekje, dat hij in Mei 1839 uitgaf, onder den titel: 'Théorie du droit de propriété et du droit au travail'. Uit dat boekje hebben niet weinige socialisten later geput.

Het was een poging, om het eigendoms-recht op beter grondslagen te vestigen. Want in tegenstelling van de Saint-Simonisten, wier denkbeelden in hun ontwikkeling het recht van eigendom en het erfrecht gingen aantasten, bleven de Fourieristen den particulieren eigendom handhaven. Maar hoe dat recht goed te verdedigen? - Considerant bespreekt eerst het abstracte eigendomsrecht, zoo als het natuurrecht dat leerde. Volgens dat natuurrecht is het menschelijk geslacht op aarde geplaatst, om er te leven en er zich te ontwikkelen. Het menschelijk geslacht is dus vruchtgebruikster van de aarde. Een ieder die er leeft heeft aanspraak op de vruchten, heeft een recht van vrucht-gebruik. Toch zien wij dat het gemeenschappelijk fonds, waaruit een ieder zou kunnen, en mogen plukken, door anderen reeds in bezit is genomen. Ieder

1) Zie 'Revue du Mouvement social', 1880 p. 126.
2) Zie Toussenel, 'La féodalité financière', Editie 1847, II. p. 161. Zie enkele toespraken op deze 'diners' bij Pellarin in zijn 'Allocutions'.
3) Over zijn propaganda van het Fourierisme in België, zie het boek van Bertrand 'Histoire de la Démocratie et du Socialisme en Belgique depuis 1830' 1906, pag. 188 seqq.
4) Wij wijzen bijv. op de brochure van het jaar 1838: 'Déraison et dangers de l'engouement pour les chemins de fer'.

zou nu echter daartegen kunnen protesteeren, en zeggen: geef mij mijn recht van vrucht-gebruik. Inderdaad worden dan ook zulke stemmen vernomen. De proletariërs laten zich vrij ruw reeds in dit opzicht hooren, zij spreken van spoliatie, die men hun heeft aangedaan, en die zij op hun beurt aan de anderen willen doen ondervinden. Anderen denken reeds aan een algemeene verdeeling der gronden, en bedenken niet, dat dit niets zou helpen, daar elk vliedend uur van den tijd weder nieuwe ongelijkheid zou scheppen. De meeste dichterlijke gemoederen droomen van een terugkeer tot den natuur-toestand: zij dwepen, op het voorbeeld van Jean Jacques Rousseau, met den toestand der wilden. Dezen hadden vier rechten: het recht van jacht, van visscherij, van vruchten-plukken, en van het vee te weiden. Welnu, deze vier rechten willen dan de volgers van Rousseau aan de menschen doen hernemen, doch dit gaat niet: men vergeet, dat de aarde niet alleen bestemd is om als tuin voor de menschen te dienen, maar dat de aarde ook door de industrie moet worden geëxploiteerd. Van terugkeer tot den toestand der wilden kan dus geen sprake zijn. Wel echter moet in beginsel het recht van vrucht-gebruik op de aarde voor een ieder als hoeksteen van alles vaststaan.

Hoe kan nu naast zulk een algemeen recht van vrucht-gebruik een particulier eigendoms-recht ontstaan en zich openbaren? Het beginsel van zulk een particulier eigendoms-recht is klaarblijkelijk het volgende: ieder mensch bezit rechtmatig de zaak, die zijn arbeid, zijn verstand, zijn werkzaamheid heeft gecreëerd. Let dadelijk op, dat dit dus niet het geval kan zijn met den grond: die is niet door den mensch geschapen, slechts het gebruik daarvan behoort aan allen. Maar pas nu die beginselen eens toe bij de ontwikkeling van een menschelijke maatschappij. Zet zulk een maatschappij eens op een eiland en laat haar dáár werken. Dan zullen de resultaten van dien arbeid zich dadelijk verdeelen in twee categorieën. 1°. Allereerst de producten van den grond, dien de maatschappij als vrucht-gebruikster dan bezat. Op de ruwe vruchten had ieder recht, die zich de moeite van plukken wilde geven. Maar als diezelfde vruchten vermeerderd, verbeterd of zelfs ontstaan zijn door der menschen arbeid, heeft de mensch er particulier recht van eigendom op. Hij kan ze genieten of opbergen voor later, en ze als voorraad of arbeids-instrumenten gebruiken. 2°. In de tweede plaats komt in aanmerking een ‘m e e r w a a r d e’ (‘plus-value’), aan de eerste oorspronkelijke waarde van den grond bijgeschonken door de bebouwing van den grond, door de constructies dien men er heeft opgericht. Hierop hebben de menschen afzonderlijk wel degelijk individueel recht van eigendom, wijl zij door hun arbeid die ‘meerwaarde’ hebben tot stand gebracht[1)].

1) Zie Considérant, ‘Théorie du droit de propriété et du droit au travail’ (wij gebruiken een editie van het jaar 1848) pg. 19/20. ‘Mais les créations dues à l'activité industrieuse de cette première génération ne sont pas toutes contenues dans la catégorie précédente. Non seulement cette génération a créé les produits que nous venons de désigner (objets de consommation et instruments de travail), mais encore elle a ajouté une P l u s - V a l u e à la valeur primitive du sol par la culture, par les constructions, par tous les travaux de fonds et immobiliers qu'elle a exécutés. Cette P l u s - V a l u e constitue évidemment un produit, une valeur due á l'activité de la première génération. Or si, par un moyen quelconque (ne nous occupons pas ici de la question des moyens) si, par un moyen quelconque, la propriété de cette Plus-value est équitablement, c'est à dire proportionnellement au concours de chacun dans la création, distribuée aux divers membres de la société, chacun de ceux-ci possèdera légitimement la part qui lui sera revenue. Il pourra donc disposer de cette propriété-individuelle légitime comme il l'entendra, l'échanger, la donner, la transmettre sans qu'aucun des autres individus, sans que la collection même des autres individus, c'est à dire la société, puisse jamais avoir, sur ces valeurs, un droit et une autorité quelconque’. - Men had het in de jaren der regeering van Louis Phillippe altijd druk met dat recht van ‘plus-value’, zie bijv. Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, Editie 1843, tome IV, pag. 99.

Wanneer dus de tweede generatie op het eiland komt leven, zal zij tweeërlei soort van kapitalen vinden: A. het oorspronkelijk en natuurlijk kapitaal, dat niet door de eerste generatie gecreëerd is: de grond; B. het gecreëerde kapitaal: zijnde 1°. de producten van den grond en de arbeids-instrumenten, die niet verteerd of verbruikt zijn door de eerste generatie, en 2°. de meerwaarde, die de arbeid der eerste generatie gegeven heeft aan de waarde van den grond. Ieder lid der tweede generatie heeft een gelijk recht op het primitieve kapitaal A, maar geen recht op B. Daarover, over B, kon ieder lid der eerste generatie beschikken, zoo als hij goed vond. Dit laatste is nu het particulier eigendoms-recht. Let echter wel op, dat het tot hoofd-voorwaarde heeft het bestaan van het vrucht-gebruik der aarde, het recht op kapitaal A. Kan men dat recht op kapitaal A, dat recht van vrucht-gebruik, niet meer geven, omdat de toestand der maatschappij op historischen weg zich geheel en al gewijzigd heeft, dan moet men voor dat recht van vrucht-gebruik aan ieder burger een *equivalent* geven, en dat equivalent is het r e c h t o p a r b e i d . Wijl de arme leden der maatschappij dit recht niet hebben, morren zij telkens, en ontstaan de sociale woelingen. Vóórkom nu de troebelen en onlusten door het recht-zelf te erkennen. Organiseer op die wijze de industrie, zorg dat er steeds regelmatig werk in genoegzame hoeveelheid te vinden zij, en gij zult te-gelijk aan het particulier eigendoms-recht een steun en bolwerk hebben gegeven[1)].

1) Zie Considérant, ‘Théorie de droit de propriété et du droit au travail’, pg. 23/24: ‘Dans toutes les sociétés civilisées l'homme du peuple, le prolétaire, qui n'hérite de rien et ne possède rien, est purement et simplement dépouillé de ces droits. On ne peut donc pas dire que le droit primitif ait ici changé de forme, puisqu'il n'existe plus. La forme a disparu avec le fond. Or, quelle serait la forme sous laquelle le droit pourrait se concilier avec les conditions d'une société industrieuse? La réponse est facile. Dans l'Etat sauvage, pour user de son droit, l'homme est obligé d'agir. Les travaux de la pèche, de la chasse, de la cueillette, de la pâture sont les conditions de l'exercice de son droit. Le droit primitif n'est donc que le droit à ces travaux. Eh bien! qu'une société industrieuse, qui a pris possession de la terre et qui enlève à l'homme la faculté d'exercer à l'aventure et en liberté, sur la surface du sol, ses quatre droits naturels: que cette société reconnaisse à l'individu, en compensation de ces droits dont elle le dépouille, L e d r o i t a u T r a v a i l : alors en principe et sauf application convenable, l'individu n'aura plus à se plaindre. En effet, son droit primitif était le droit au travail, exercé au sein d'un atelier pauvre, au sein de la nature brute; son droit actuel serait le même droit exercé dans un atelier mieux pourvu, plus riche, où l'activité individuelle doit être plus productive’.

Naast dat boekje over den eigendom en over het recht op arbeid is ook niet onbelangrijk het werkje, dat in 1841 van zijn hand uitkwam en tot titel draagt: '*Bases de la Politique positive*.' Het was een manifest of programma van de school, en poogde te doen uitkomen, dat de sociëtaire school de begrippen van vastheid en vooruitgang, van orde en vrijheid vereenigde. Er werd echter in dat boekje een voorstel gelezen, dat sinds dien tijd zeer dikwijls door de socialisten is besproken. Het was het betoog, dat men in den Staat, naast de gewone en bekende ministeriën, moest organiseeren een 'ministerie van den vooruitgang'. Er zou dan zijn een vast bureau in twee afdeelingen verdeeld. - De eerste zou alle uitvindingen en verbeteringen, gedaan en aangebracht in de industrie, zoowel wat de werktuigen en machines, als wat het eigenlijk 'procédé' betreft, onderzoeken. En niet alleen het veld der industrie, maar het gebied van alle bedrijven en kunsten, en van alle natuur-wetenschappen, zou onder het bereik dier afdeeling vallen. Ieder, die een uitvinding deed, kon ze naar het bureau zenden, dit zou ze onderzoeken, desnoods er een proef mede nemen, en zóó de uitvinding, onder toekenning van een belooning aan het brein, dat ze bedacht, ten nutte der maatschappij doen strekken. - De tweede afdeeling was nog belangrijker, zij zou al de verbeteringen en uitvindingen betreffende de *organisatie van den arbeid* toetsen en nagaan. Waar een nieuw denkbeeld werd uitééngezet en geopperd in de aangelegenheid der voortbrenging, der verdeeling en van het verbruik der goederen, dáár zou dat 'ministerie van den vooruitgang' een studie van zulk een questie ondernemen, en ook weder zulk een denkbeeld als proef zoo noodig in werking stellen. Op die wijze zou elk idee tot zijn recht komen, en zou zelfs de gedachte aan een revolutionnaire omwenteling in de kiem verstikt worden. - Considerant werkte dit plan tot in allerlei onderdeelen uit[1)]. Hij voor zich vermeldde wel niet, dat eigenlijk Saint-Simon het eerst iets dergelijks had geuit, toen hij de lijnen trok van zijn Kamer van inventie, doch beklaagde

1) Zie Considerant, 'Bases de la Politique positive' - wij gebruiken een tweede editie van 1842 - bl. 63 en 207-215.

zich slechts te nadrukkelijker, toen Louis Blanc later in 1848 dit denkbeeld verminkt in toepassing bracht[1].

Considerant bleef als hoofd der school en als schrijver in die jaren vóór de revolutie van 1848 voortdurend op de bres[2].

Den 15den Juni 1840 stichtte hij de maatschappij voor de propaganda en verwerkelijking der theorie van Fourier, door welke maatschappij een uitgebreide boekhandel van Fourieristische werken werd gevestigd. In 1844 richtte hij een dagelijksche krant, onder leiding der leerlingen van Fourier en onder zijn eigen hoofd-directie op, met den naam: '*La Démocratie pacifique*'. In 1845 begon hij het maandelijksch tijdschrift '*La Phalange*'. Voorts gaf hij kleine ontvouwingen en uitéénzettingen van het systeem uit, meestal uittreksels uit zijn groote geschriften. Wij denken aan zijn brochure '*Immoralité de la doctrine de Fourier*', die anoniem en zonder vermelding van het jaar der uitgave in den handel is gebracht. Wij vermelden zijn '*Exposition abrégée du système Phalanstérien*' in 1845 verschenen; zijn '*Description du Phalanstère* et considérations sociales sur l'architectonique' in 1846 uitgekomen, en vooral zijn '*Théorie de l'éducation naturelle et attrayante*, dediée aux mères', in 1844 afzonderlijk in het licht gegeven, zijnde eigenlijk het eerste stuk van het derde deel der 'Destinée sociale'. En dan gaf hij telkens kleinere brochures uit, waardoor hij greep in de questiën van den dag, en van het standpunt zijner school den leiders der politiek te-lijf ging. Wij vermelden hier een brochure in Februari 1839 uitgekomen, getiteld: '*La Paix ou la guerre*', waarin hij het zoogenaamde coalitie-ministerie besprak. Wij noemen zijn brochures '*De la Politique générale*' in 1840 uitgekomen, '*De la Souveraineté et de la Régence*' van het jaar 1842, '*De la Politique nouvelle* van 1843, '*La conversion c'est l'impôt*' in 1844 verschenen. Wij gedenken vooral een scherpe en goed gestelde brochure van 1840 *tegen Arago*. Arago, de beroemde sterrekundige en een der leiders der democratische partij in de Kamer, had den 16den Mei 1840 in die Kamer een redevoering gehouden ten voordeele van het algemeen stemrecht, en had bij die gelegenheid de Saint-Simonisten, Fourieristen en Babouvisten op heftige wijze aangevallen. Vooral de Fourieristen hadden het moeten misgelden. Victor Considerant nam den handschoen op; hij betaalde Arago met dezelfde munt. Waar deze geestigheden over de cosmogonie van Fourier ten beste gaf, ontving hij nu de vermaning, dat hij op zijn beurt beter deed, zich bij zijn sterren te houden en de politiek te laten varen[3]. Considerant betoogde, dat de arme klassen waar-

1) Zie o.a. ons tweede deel der 'Socialisten', pag. 62/63 en 'Revue du Mouvement social', 1885, pag. 10.
2) In Mei 1841 bezocht hem mr. J. van Lennep, over wiens indrukken, zie 'Het leven van mr. Jacob van Lennep', eerste druk, 1909, deel I p. 273.
3) Zie Victor Considerant, 'Contre Arago: Réclamation du droit de propriété'. Juni 1840. De voorrede is niet onaardig, het is een imitatie van Boileau's 9de satire tegen Chapelain:

> Attaquer Arago!.... mais c'est un astronome
> De grand savoir. Herschel en cent endroits le nomme.
> Il est vrai, s'il m'eût cru, qu'à la Chambre il n'eut point
> Parlé sur des sujets qu'il ignore en tout point;
> Il se tue à traîner le boulet politique;
> Que n'en reste-t-il donc aux problèmes d'optique,
> A la lune, au soleil, qu'il observe si bien
> Qu'aux récits qu'il en fait on ne conteste rien?
> Voilà ce que l'on dit: Eh! que dis-je autre chose?
> Ma-t-on vu dénigrer les calculs qu'il expose,
> Et, donnant dans l'écart d'un mouvement brutal,

lijk niet gebaat waren met dat algemeen stemrecht, dat zij veel meer zouden hebben aan een vastgesteld ‘recht op arbeid.’ Vooral trachtte hij aan te toonen, dat de questies der maatschappij niet uitsluitend met goede, eerlijke bedoelingen waren uit te maken, maar dat men, om zulke sociale vragen op te lossen, studie van de zaak moest hebben gemaakt. Het was een wetenschap op één lijn staande met de sterrekundige leer, die Arago zoo voortreffelijk beoefende.

De kern zijner beschouwingen, het kort-begrip der leidende beginselen van zijn leer, van zijn stelsel en zijn houding, legde hij sinds 1843 zorgvuldig en vast omlijnd neêr in een boekje, dat eerst in 1847 meer algemeen werd uitgegeven. Wij bedoelen de ‘*Principes du Socialisme, manifeste de la démocratie au dix neuvième siècle*’. Dat boekje was het programma van al wat de dagelijksche krant verder ging ontvouwen. Over dat boekje is later veel geschreven. Vele socialisten hebben in die brochure van

Renverser sa lunette et son cercle mural!
M'a-t-on vu charbonner sur son Observatoire
Des traits calomnieux lancés contre sa gloire.
Attaquer son honneur, ses talents, ses vertus,
Et pour dégager l'x des services rendus,
Posant sur son mérite une équation fausse,
Egaler à Zéro tout ce qui le rehausse?
Dieu m'en garde! Mais si l'infaillibilité
Du Pape, d'Aristote et de la Royauté,
Soulève le courroux de sa philosophie,
Sans doute ce n'est point pour que l'on édifie,
Comme un droit de vainqueur à ceux-là survivant,
L'infaillibilité du Député-savant;
Et s'il est bien prouvé que sur le Phalanstère,
L'Astronome n'en sait pas plus que le Saint-Père,
Le Phalanstère peut récuser l'arrêté
Du Député savant, du savant Député.

Over Arago's politieke rol in die dagen, zie Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, Editie 1844, Vol. V, p. 274-278. - Bij de opening der herbouwde Sorbonne op 5 Augustus 1889, waar de ‘bustes’ der beroemde Fransche geleerden prijkten, was Victor Considerant ook tegenwoordig, en gaf hij aan hoe men den kop van Arago hier en dáár nog wat moest bijwerken, zie den ‘Figaro’ van 6 Augustus 1889.

Considerant als het ware het voorbeeld meenen te zien van wat Marx en Engels in hun ‘Communistisch Manifest’ als dogma hebben gepredikt. Naar mijn inzien gaan zij in die vergelijking veel te ver, maar dat het boekje merkwaardig is, beaam ik ten volle[1)].

Één zaak werd echter meer en meer duidelijk, dat Victor Considerant, om naar eisch voor zijn stelsel te kunnen werken, een vaste tribune verlangde, waarop hij door ieder zou kunnen worden gehoord. Hij wenschte een zetel in de Kamer der afgevaardigden. Reeds in 1844 had hij zich daarvoor te Parijs candidaat gesteld, doch was door het kiezers-college nog afgewezen. Slechts werd hij lid van het ‘Conseil général de la Seine’. Doch hij gaf de hoop niet op, om in de Kamer te komen. Te sterker werd die wensch, omdat hij vooral zijn best wilde doen, zijn mede-burgers en dus allereerst de staatslieden te overtuigen, dat het Fourierisme geen denkbeeldig programma, maar een positief postulaat was. Hij wilde al de zoogenaamde wetgevers bewijzen, dat zijn leer geen utopie najoeg. Hij was werkelijk steeds bang - men kan het in alles zien - om voor utopist te worden uitgekreten. Doch die begeerte, die drang om een plaats te verkrijgen in het wetgevend lichaam, versterkte juist zijn kracht niet. Het bleek dus, dat het hem niet zoo geheel ernst was geweest, toen hij vroeger zoo smadelijk zich had uitgelaten over de politiek. Politiek kon dus nog middel zijn, om iets te bereiken. Zijn krant ondervond van die zienswijze de nawerking. Zij was in menig opzicht voor velen te behendig, ontzag te dikwijls anderen, en verdedigde te sterk het ‘status quo’, deed te weinig voor de armen, en verdaagde liefst de moeielijkste plannen. Enkele leerlingen van Fourier waren dus reeds soms ontevreden met den Paulus der nieuwe leer, zooals Victor Considerant door de ijverigste aanhangers werd genoemd. Zij wenschten meer vooruit te gaan.

IV.

Toch was Considerant steeds omringd van een vasten staf.

In die dagen van de jaren 1840 tot 1848 was er een geregelde keurbende, die de orthodoxe tradities der leer van Fourier bewaarde en verdedigde.

Zij kon de oude garde der Fourieristen genoemd worden, doch werd meestal door de aanhangers dier leer aangeduid onder den naam: ‘*le Centre*’. Het centrum, omdat het stond tusschen een linker- en rechtervleugel; een linkervleugel, die ongeduldig

1) Over het boekje zelf is een geheele literatuur voorhanden. Vooral de anarchisten wijzen op de stellingen daarin vervat, zie ‘Les Temps nouveaux’ van 14/20 April 1900 en 3/9 December 1904. Vergelijk voorts ‘La Revue socialiste’, September 1901, pag. 284, en Maart 1902, p. 313; en over het verband met het ‘Communistisch Manifest’ vooral ‘Die neue Zeit’ 1905/1906, II p. 693 seqq.

voorwaarts wilde en ten minste dadelijk een Phalanstère wenschte in het leven te roepen; en een rechtervleugel van hen, die de gematigdheid zóóverre uitstrekten, dat zij vooreerst niet verder wilden gaan dan het waarborg-tijdvak, en de volledige uitvoering van Fouriers stelsel nog wilden verdagen. Het centrum wilde zich daarentegen strikt houden aan Fourier en zijn laatste wenken, het ideaal van een phalanstère voorloopig in theorie blijven hoog houden, en zich practisch voorbereiden, om op vreedzame wijze tot de vestiging van een 'sociëtaire gemeente' te komen. Victor Considerant was een flikkerende degen van dit centrum. De krant 'La Démocratie pacifique' was de officieele standaard. Behalve de oudere personen, die wij reeds genoemd hebben, konden tot dat centrum gerekend worden Edouard de Pompéry, Victor Meunier, Victor Hennequin, F. Cantagrel, Adrien Berbrugger, Briancourt, Charles Harel, Henri Gorsse, P. Forest, A. Ottin[1] en anderen. Wij kunnen onmogelijk al deze verschillende adepten der school één voor één behandelen. Het is ook volkomen onnoodig. Want zij bepalen zich allen tot de ontvouwing en ontwikkeling van het ons reeds bekende. Geen hunner voegt iets toe tot de leer. Het zijn modulaties en variaties op hetzelfde thema. Elk doet slechts zijn best een eigenaardigen vorm te vinden, waaronder hij het oude weder als iets nieuws kan opdisschen.

Zóó schreef EDOUARD DE POMPÉRY, die 88 jaren oud in November 1895 te Parijs stierf[2], in 1837 '*Le docteur de Tombouctou*, nouveaux essais de science sociale et de philosophie,' waarin hij een inwoner van Centraal-Afrika zijn oordeel en veroordeeling laat uitspreken over onze bestaande maatschappelijke toestanden. Wij kennen ook nog van hem een '*Résumé d'une exposition de la science sociale*' van het jaar 1839, en een uitgebreid dik boek '*Théorie de l'association et de l'unite universelle*' in 1841 uitgekomen[3]. Van ADRIEN BERBRUGGER bezitten wij '*Conférences sur la théorie sociétaire*' in 1833 verschenen. VICTOR HENNEQUIN schreef '*Féodalité ou association*, type d'organisation du travail pour les grands établissements industriels', voorts '*Les amours au Phalanstère* (1847), doch zijn belangrijkste boeken kwamen eerst na 1850 uit[4]. MATH. BRIANCOURT schreef in 1845 een werkje

1) Zie over den beeldhouwer A. Ottin, de 'Revue socialiste' van December 1890, p. 756/757.
2) Hij is niet te verwarren met zijn jongeren broeder Théophile de Pompéry, die republikeinsch afgevaardigde van Finistère was in 1871, later van 1876-1880.
3) Wij kennen nog van E. de Pompéry een 'Lettre à George Sand (1838)', de brochure 'Despotisme ou Socialisme (1849)', en een geschrift 'La Question sociale aux réunions publiques (1869)'. Voorts een 'Appel aux vrais Socialistes (1892)' en 'Le dernier mot du Socialisme rationnel (1894)'.
4) Wij bezitten van Victor Hennequin: 'Programme démocratique', 1851 - 'Sauvons le Genre humain', 1854 - 'Religion', een deel van 629 bladzijden, 1854. - Hij was in de tweede republiek afgevaardigde, doch werd later verbannen. Sinds was hij een vurig adept van den tafeldans, en stierf hij krankzinnig, zie 'Revue du Mouvement social' 1880, pag. 128.

'*L'organisation du Travail et l'association*'. CHARLES HAREL bewerkte een boek '*Ménage sociétaire* ou moyen d'augmenter son bien-être en diminuant la dépense'. HENRI GORSSE gaf '*Notions élémentaires* de la science sociale de Fourier.' P. FOREST gaf in 1840 uit '*Organisation du travail*' en in 1845 '*Défense du Fourierisme contre M. Reybaud*, etc.'

Ten einde echter uit die oude garde ten minste één type van schrijver even scherper te teekenen, kiezen wij C a n t a g r e l .

Cantagrel was in 1810 te Amboise geboren en is in Februari 1887 als lid van de Kamer der afgevaardigden te Parijs gestorven. Hij heeft een werkzaam aandeel gehad aan al hetgeen de Fourieris-ten in dagbladen en tijdschriften ter wille van hun stelsel deden[1)], en werd, na de revolutie van 1848, in Mei 1849 volksvertegenwoordiger. Hij werd echter betrokken in de zoogenaamde Juni-gebeurtenissen en bij verstek tot deportatie veroordeeld. Hij leefde toen in België en Zwitserland als uitgeweken vluchteling, en schreef in die periode boeken en brochures over godsdienstige vraagstukken. In 1859 kwam hij in Frankrijk terug. Een politieke rol begon hij eerst na den oorlog van 1870 weder te spelen. Hij werd in Juni 1871 lid van den Parijschen gemeenteraad, en in April 1876 door Parijs tot afgevaardigde in de Kamer benoemd. Dáár behoorde hij tot de groep der uiterste linkerzijde en deed hij zijn best de socialisten te helpen.

Hij was een man van talent en een goed schrijver. In de jaren vóór 1848 heeft hij een boek over het stelsel van Fourier geschreven, dat door vorm en inkleeding de aandacht trok, en in zijn soort vrij belangrijk is. De titel van dat boek was: '*Le Fou du Palais-Royal*'.

De gek. Men weet dat Béranger het beroemde lied op de 'Dwazen' had gedicht, de helden der dwaasheid, wier waanzin zooveel heerlijker was dan het gezond verstand der bekrompen middelmatigheid. Toen wij Saint-Simon en Fourier behandelden, hebben wij gelegenheid gehad telkens een strofe uit dat lied te kunnen mededeelen[2)]. De woorden van dien zang bleven bij de besten uit de tijdgenooten in het brein hangen:

> Si demain, oubliant d'éclore,
> Le jour manquait; eh bien! demain
> Quelque Fou trouverait encore
> Un flambeau pour le genre humain.

1) Wij wijzen op het boekje van F. Cantagrel 'Mettray et Ostwald, études sur ces deux colonies agricoles', 1842.
2) Zie ons tweede deel der 'Socialisten', pag. 70 over Saint-Simon, en pag. 210 over Fourier.

En weemoediger, doch te-gelijk hartstochtelijker herhaalden anderen dan dit couplet:

Combien de temps une pensée,
Vierge obscure, attend son époux!
Les sots la traitent d'insensée;
Le sage lui dit: cachez vous!
Mais, la rencontrant loin du monde,
Un Fou qui croit au lendemain
L'épouse; elle devient féconde,
Pour le bonheur du genre humain.

Welnu, die dwaas, die het idee der toekomst liefhad, was en leefde in Parijs. Cantagrel had hem zien dwalen en hooren spreken in het Palais-Royal, in de galerij van het paleis, de lievelings-plaats van Fourier zelven, en had zijn best gedaan die gesprekken eens op te teekenen.

'Iedereen - zoo zegt Cantagrel - heeft in het Palais-Royal het levendig kijkje opgemerkt, dat door een hoek van den tuin, dicht bij de galerij Montpensier, wordt aangeboden. Het is vooral op de plek, tusschen het "restaurant" Very en de schilderachtige fontein, wier stralen, na zoo fier den zwaai in de hoogte te hebben genomen, in een zwerm van droppelen, schitterend van alle kleuren van den regenboog, stortvallend neêrsproeien, - dat, op elk uur van den dag, elk tijdstip van het jaar, zich tal van menschen-groepen vormen, die er blijven staan, grooter en kleiner worden, praten en schertsen, groepen wier herkomst, samenstelling en neigingen men zoo gaarne zou willen nagaan. Men moet die lichte ongedwongenheid, de vertrouwelijkheid van die zorgelooze wandelaars en bezoekers dan zien. Ieders aangezicht straalt van opgewektheid. Men hoort er dan ook geen afgemeten frases, geen deftige samenspraken: het is een vroolijk gesprek, vol zetten en ontboezemingen, het zijn luchtige twistgedingen, dialogen zonder eenig keurslijf. Het tintelt er van geest. Men praat er over alles, liefst over letteren en kunst. Te-midden nu van die groepen ziet men dikwijls een man, dien ik zal trachten te schetsen. Hij is, wat verstand betreft, beurtelings fijn en scherpzinnig als een advocaat, argeloos als een kind, koel als een cijferaar, vol geestdrift als een nieuweling, scherp snijdend en dan weder diep ernstig in zijn betoog, als hij wil vol vroolijken humor, met een aanstekelijken lach, en altijd man van bevalligen smaak, te-gelijk trotsch en bescheiden, luchthartig en stroef, alledaagsch en bijna verheven, hier eenvoudig, dáár declameerend, en boven alles onvermoeid improvisator. Uiterlijk is hij een knap man, met sprekend oog, met veel uitdrukking op 't gelaat, met levendige, eenigszins kort aangebonden, en altijd zeer besliste gebaren. Zijn woorden rollen gemakkelijk van zijn lippen, zijn stem is helder, zij weet alle tonen aantenemen en heeft ronding en buiging voor elke aandoening der ziel. Men is het over hem echter niet ééns. Eenigen beweren, dat hij een weinigje gek is. Anderen vinden hem vermakelijk,

oorspronkelijk en geestig. Zijn vrienden verzekeren, dat zijn vroolijkheid ernst blijkt te zijn, dat hij in het wezen zijner ziel een denker is, dat hij ideeën heeft, en dat, zoo hij al dikwijls verbaast door zijn paradoxen en door de stoutheid van zijn opvatting, hij toch altijd treft door de diepte zijner inzichten, altijd belangstelling wekt door de vlucht zijner verbeeldingskracht. Wat niemand hem betwist, is een gelukkig gestel, een uitstekend geheugen, en veel tegenwoordigheid van geest. Zóó is die vrij buitengewone man. Wij zeggen niet hoe hij heet. Wij zullen hem X noemen'.

Men ziet dat Cantagrel, bij het schilderen van dien man en die omgeving, enkele trekken heeft ontleend aan de teekening, waardoor Diderot eens aan zijn 'Neveu de Rameau' de onsterfelijkheid heeft verzekerd; en, bij de verdere ontwikkeling van het boek, zal die overeenkomst ons telkens nu en dan in de gedachte komen. Want Cantagrel laat zijn 'gek' in zestien of eigenlijk twee en dertig gesprekken, met allerlei toevallige bezoekers van het Palais-Royal, die in den tuin zich een oogenblik komen verpoozen, redeneeren over al de onderwerpen van Fouriers stelsel.

Het zijn levendige smaakvolle gesprekken, vol aardige geheimen, en blikken in het verre blauwe land. Zij staan dáár te praten, die architect, die acteur, die dichter, die republikein, die actrice, die schilder, allen met onzen 'dwaas', en allen lachen ze hem in het begin uit. Maar enkelen hunner blijven toch luisteren. Hun scherts wordt minder bijtend. 'Zou hij soms gelijk kunnen hebben?' vragen reeds enkelen zich af. De architect wordt bekoord door zijn beschrijving van het Palais-Royal, waar zij zich bevinden, en door de voorstelling, dat men op die wijze geheele wijken kon en moest inrichten. Wat zou een kasteel Chambord[1)] een kostelijk verblijf voor een associatie kunnen zijn! Hoe vernuftig weet onze gek de voordeelen der associatie te bepleiten, en, vastknoopend aan den roman 'Les treize'[2)], waar de dertien zich voor allerlei doel-einden vereenigen, aan te toonen, dat men zooveel zou kunnen uitwerken, als men nu ook ten-goede eens zich wilde vereenigen! Hoofdzaak blijft het flink organiseeren van het 'milieu'. Dan kan alles zich goed ontplooien, dan ordenen zich de groepen, dan zal het individualistisch egoïsme wijken voor het collectief egoïsme, of liever, 'le moi humain' zal dan in de plaats treden van 'le moi inhumain'. De menschen zullen elkander lief hebben, en daarom juist niet meer zich gaan beroepen op de utopie der chariteit, die in onze samenleving zoo weinig te vinden is (zie pag. 51). - En aldus wisselen dan die gesprekken, naar al de toevallige incidenten, die dáár in den kring der bezoekers plaats vinden. Als de 'demi-monde' voorbijgaat, praten zij over de ramp der prostitutie. Als de kinderen stoeiend huppelen, babbelen zij over opvoeding der jeugd. Als de regenbuien en koude April-dagen hen hinderen, keuvelen zij over den invloed, dien de mensch op het klimaat kon

1) Zie F. Cantagrel, 'Le Fou du Palais-Royal', pag. 290. Wij gebruiken de tweede editie van het jaar 1845.
2) Zie Cantagrel, 'Le Fou du Palais-Royal', pag 157.

hebben, bij voorbeeld, wanneer de regeering niet langer toeliet, dat de bergen in het Zuiden van Frankrijk van bosschen werden beroofd. Lamartines lof ook als sociaal staatsman wordt bij dat alles (zie pag. 281) door hen bezongen. In een gefingeerde redevoering, vol pathos en klank, wordt de politiek van den dag veroordeeld. Aan de actrice wordt uitéengezet, wat eigenlijk trouw beteekent in de verhouding tusschen vrouw en man. - De fontein blijft ruischen, de waterstraal stijgt schuimend omhoog, plast klaatrend in duizend droppelen neêr, en altijd praat onze 'gek' nog voort. Doch let wel: het is niets nieuws wat hij verkondigt. Hij geeft slechts in kleine munt uit, wat Fourier in zware metalen staven en baren had doen verstijven.

Hij populariseert de dogmatiek, die de oude garde, 'le centre', had doen vaststellen.

Voorzooverre de Fourieristen een partij in het Fransche staatsleven vormden, waren zij, volgens dat 'centre', een sociale partij. Een partij, die een broeder-band tusschen alle volken wilde aanknoopen, en die ten-sterkste bestreed het 'chacun chez soi' der mannen van 1830. Een partij, die uitging van het standpunt, dat de revolutie van 1830 gebleken was slechts een overwinning te zijn der bankiers en financiers, en dat het 'aide-toi' toen niet toegestaan was aan de arbeiders. Al dweepten de Fourieristen niet met het algemeen stemrecht, zoo stond toch het enge kiesrecht der revolutie van 1830 hun tegen de borst, een census, die, volgens die uitdrukking van Victor Considerant (Destinée sociale II, p. 310), 'gepatenteerde heiligen en engelen à 200 francs' in het leven riep. Neen, er moest, volgens hen, wezen distributieve rechtvaardigheid voor allen. De maatschappij was er voor allen, en was voor allen verantwoordelijk. Say vooral had gelogen en gelasterd, toen hij had beweerd, dat de maatschappij niets verplicht is aan haar leden. Doch terwijl zij, waar het pas gaf, bleven protesteeren, wilden zij niets revolutionnairs, en bleven zij in de eerste plaats vredelievend, wilden zij hun associatie op rustige, ordelijke wijze in het aanzijn doen treden.

In dien zin sloten zich velen bij de school aan, die in hun hart betrekkelijk gouvernementeel waren, en enkel de regeering hadden willen nopen, wat meer voor het volk te doen.

Wij noemen bij voorbeeld, den later zoo beroemden ingenieur I.B. KRANTZ - den 'organisateur' der Parijsche ten-toonstelling van het jaar 1878 - die, even vóór het uitbreken der revolutie van 1848, zijn boekje schreef '*Le Présent et l'Avenir*, coup d'oeil sur la théorie de Fourier'. Wij denken aan C. DALY[1)], die onder Napoleon III een architect van groote beteekenis zou worden, en die nu zich bevlijtigde met MAURIZE, een anderen Fourierist, plannen en teekeningen voor een model-'Phalanstère' te maken. En misschien mag ook de zee-officier DE FLOTTE, die in de

1) Over César Daly, zie vooral Barbey d'Aurevilly in zijn 'Critiques diverses', éd. 1909, pag. 223-237.

dagen der revolutie van 1848 zekere rol speelde, tot hen gerekend worden[1].

V.

Zij, wier namen wij opnoemden, gevoelden zich-zelf allen aan eenigszins vaste vormen gebonden, Zij waren een school. Er waren echter onder de Fourieristen geesten, die van geen band wenschten te weten, die niet terugdeinsden voor eenige afwijkende schakeeringen, die, ja, in 't algemeen de beginselen van Fourier hadden aangenomen, maar niet in eenig keurslijf eener leer hun gedachten wilden laten vast-zetten. Zij wenschten vrij te zijn. Vooral vrij, om de ideeën van Fourier op elk gebied van kennis, dat zij verkozen, toe te passen. Eén onder die afwijkende ketters was een man, uitmuntende door fantasie, bij uitstek fijn en geestig schrijver, wiens naam als auteur ook buiten de eigenlijk Fourieristische letterkunde een goeden klank heeft.

Wij noemen A l p h o n s e T o u s s e n e l.

Hij was in het jaar 1803 te Montreuil Bellay (Maine et Loire) geboren, en stierf, 82 jaren oud, den 1^{en} Mei 1885[2]. Hij had zich eerst gewijd aan den practischen landbouw, daar het landleven met zijn dierenwereld, zijn jachtveld en zijn vogels, altijd een zeer eigenaardige bekoring voor hem had. Allengs was hij gaan werken in de journalistiek. Hij diende onder Louis Philippe eenigszins in de rangen der ‘presse gouvernementale’, redigeerde allerlei bladen en krantjes, waarin de regeering werd verdedigd, en woonde toen in onderscheidene steden, nu eens te Lyon, dan te Lille, dan te Toulouse, dan te Parijs[3]. Op den vóórgrond stond bij zijn schrijven in die officieuse kranten dit beginsel, dat zoowel de belangen van het volk dienden te worden behartigd, als de eerbied voor het gezag moest worden aangekweekt. Langzamerhand was hij de questies der maatschappij, de sociale vragen, goed gaan

1) I.B. Krantz stierf als senator der Fransche republiek in Maart 1899, 84 jaren oud; hij was de oom van den minister Krantz. César Daly is 86 jaren oud in Juni 1894 overleden. De Flotte was later een vriend van Bakounin, zie Dragomanow, ‘Michaïl Bakunin's social-politische Briefwechsel’, 1895 p. 48 van de Inleiding. Hij wordt genoemd bij Daniel Stern, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, deuxième Edition, 1868, tome II, p. 162. Wij bezitten van de Flotte het boek ‘La Souveraineté du Peuple, essai sur l'esprit de la Révolution’, in 1851 verschenen. De Flotte sluit zich later aan bij Blanqui. Hij was een vriend van den dichter Louis Ménard.

2) Een jonger broeder, Théodore Toussenel, was ook als schrijver bekend. Hij vertaalde Wilhelm Meister en de vertellingen van Hoffmann. Deze broeder stierf ook in 1885, in den ouderdom van 80 jaren.

3) Hij noemt zich dan ook een ‘défenseur éprouvé de la cause de l'ordre’, zie Toussenel, ‘Les Juifs’, II, pg. 116, 298. Zie voorts over zijn journalistische werkzaamheden, ‘Les Juifs’, I, p. 209-210, 239, 242, 246-248 en II, p. 300.

bestudeeren, en was hij Fourierist geworden. Doch hij werd in geen enkel opzicht een streng doctrinair aanhanger van Fourier. Neen, hij behield zich allerlei eigenaardigheid voor. Hij schreef natuurlijk ook in de krant der Fourieristen, in 'La Démocratie pacifique', maar toen men hem verbood zijn artikelen te teekenen, daar alles als van één school, van één stelsel moest schijnen uit te gaan, werd hij boos en schreef hij niet meer in het blad[1]. Wij vinden hem ook nog in die jaren in Algerië, in 1847 te Boufarik, waar hij een jaar burgerlijk commissaris der regeering was, en practisch de 'associatie' aan het werk zag[2]. In 1848 weerde hij zich, was hij mede in het Luxembourg, en gaf een nieuw blad uit: 'Le Travail affranchi'. Doch na 1848 deed hij niet meer mede aan de actieve politiek. Hij schreef toen haast poëtische boeken over de wereld der dieren. Thans echter in 1846 - dus twee jaren vóór de revolutie van 1848 - gaf hij het boek uit, dat een der geweldigste aanvallen zou vormen tegen de plutocratie der negentiende eeuw. Het boek is sinds dien tijd herhaaldelijk herdrukt - in 1887 verscheen nog een nieuwe druk - en had een ontzettende weêrklank, ook door den titel, want die titel was: 'Les Juifs, rois de l'Epoque, histoire de la féodalité financière'.

Het boek behandelt de Joden als type bij uitnemendheid der plutocratie, der geldheerschappij, hoewel Toussenel er dadelijk bijvoegt: 'al de Joden, die ik aanval, stammen waarlijk niet uit Judaea'. 'J'appelle Juif - zoo gaat hij voort - tout trafiquant d'espèce, tout parasite improductif, vivant de la substance et du travail d'autrui'. Ja, op veel plaatsen van zijn boek ziet men geen onderscheid tusschen Joden en Calvinisten. De kooplieden en bankiers uit Holland en Genève komen er bij hem juist het slechtst af. Het is dus bij hem een gansch andere bestrijding dan in geschriften onzer dagen, bijv. van Drumont. Ook J.G. Fichte, die de Joden in onze landen verwijt overal een Staat in den Staat te vormen[3], leverde geen voorbeeld aan onzen Fourierist. Toussenel bemoeit zich niet met questies van ras of godsdienst, maar heeft slechts op 't oog de geld-makerij. Toch is hij wreed genoeg tegen de eigenlijke Joden. Met smart ziet hij hen overal naar boven komen, ziet hij hen zich slingeren om elk begrip, om elke gedachte, ten-einde die als middel te gebruiken, nooit als doel te bejegenen. Er zijn, zoo zegt hij, schitterende personen en figuren onder hen, maar in onze maatschappij loopen de meesten rond, als zochten zij een prooi.

Het oogmerk van zijn boek is aan te toonen, dat Frankrijk daalt, maar dat de financie-mannen er steeds vooruitgaan en een financieele feodaliteit, een geld-aristocratie vormen, een koninkrijk van de Joden. De Joden - ziehier het uiterlijk teeken - hebben

1) Zie Toussenel, 'Les Juifs', I, p. 216.
2) Zie Toussenel, 'Les Juifs', II, p. 125, 286-287.
3) Zie de uiting van Fichte in ons tweede deel der 'Socialisten,' p. 368. Vergelijk ook Harringtons betoog over de Joden in zijn 'Oceana', in het eerste deel der 'Socialisten', p. 200.

al de voorrechten, die vroeger het erfdeel der koningen waren. Zij hebben het kapitaal. Zij zijn meesters van de spoorwegen, der bank, der kanalen, der mijnen. Zij beheerschen de dagbladpers. Zij kunnen de rijke betrekkingen uitdeelen. In de buitenlandsche politiek hebben zij invloed door het 'Journal des Débats', en overreden zij de mannen van het gezag, om Engeland te dienen. Aan dat Engeland spelen zij Suez in handen, straks Panama. Tegen een kolonisatie als in Madagascar doen zij ter wille van Engeland afzien. In de gangbare binnenlandsche politiek beheerschen zij alle materieele questies. De suiker-industrie met haar premiën draait om hun inzichten. De concessies van nieuwe spoorwegen weten zij aan hun leiders, en nog wel op voor den Staat zoo onvoordeelig mogelijke voorwaarden, te verzekeren. Deze Joodsche bankiers, deze lieden der 'haute banque', bereiken altijd, hun doel. Het is waar, het volk betaalt ten slotte alles. Maar wij zijn de Staat, zeggen de bankiers.

Hoe is dit alles mogelijk geworden? - Voor een goed deel, zegt Toussenel, omdat er scheiding is gemaakt tusschen volk en regeering. De uit Engeland ingevoerde 'économie politique' heeft steeds geleerd, dat de theorie van het '*laissez-faire*' de ware was, dat de Staat tot een negatieven werkkring moest worden ingekrompen, dat de Staat een booze zweer was. Engeland heeft ons dat geleerd. Die natie leerde ons den Staat wantrouwen, het gezag der regeering, waar zij het initiatief wilde nemen, waar zij wilde leiden en grijpen in den gang der maatschappij, te haten. Nu is men in Frankrijk op die domheid ingegaan. Men is overal het gezag, dat toch eigenlijk het volk had gemaakt, gaan verzwakken. Men heeft zich niet herinnerd, dat, bij elken vooruitgang van de autoriteit, de vrijheid in Frankrijk vroeger gewonnen had, dat zelfs de tirannieke Conventie de eerste is geweest, die het 'recht op arbeid' had erkend. Men heeft in den Staat en in het gezag niets anders willen zien dan een 'état-gensd'arme': hij moest enkel beletselen uit den weg ruimen, diende tegen roof en inbraak, maar mocht niet verder gaan. De Staat moest allereerst zich onthouden. Juist dit zou de energie der burgerij prikkelen. Het resultaat echter is geweest, dat, nu het gezag overal verzwakt is, de arme aan zijn lot is overgelaten. De abstracte absolute vrijheid heeft het den maatschappelijken rijken veroorloofd, al de anderen van zich afhankelijk te maken. De kapitalist heeft geen tegenwicht tegenover zich. Er is overal armoede. Brood en werk wordt gevraagd. En de kapitalist, hij helpt - door een spaarbank te gaan oprichten!

Zóó ontstond de financieele feodaliteit. De bankier en de industrieel gingen heerschen. De geld-aristocratie deed haar intrede, toen de Staten door de oorlogen geldelijk waren uitgeput. Moskou en Waterloo waren de uitgangs-punten. De financieele feodaliteit kon nu de regeeringen met geldleeningen helpen, en tevens haar eischen stellen. En van nu af aan ziet men dan ook de baronnen der Beurs en de leiders der groote finantieele maatschappijen oprijzen. In de industrie, in de mijnen, in de questie der kanalen, gaven zij

den toon. Zij wonnen hun eigenlijken plaats en rang in Frankrijk met de Juli-revolutie van het jaar 1830. Het volk verkreeg toen niet veel, maar de bankiers, de Lafittes en consorten, des te meer. De Joden traden naar voren. En met hen de Saint-Simonisten. Deze verloochenden hun ideeën en wierpen zich op 'de zaken': zij namen de spoorwegen en banken onder hun hoede: zij gingen het 'gouden kalf' oprichten. Te-zamen onderwezen allen de vereering van het goud.

Dat rijk der financieele feodaliteit is een rijk van egoïsme. Niet meer geldt de leus: 'noblesse oblige', naar wel het: 'chacun pour soi'. De adel had altijd vroeger ten minste zijn bloed gegeven, als het land werd aangevallen. Deze financieele heeren laten de proletariërs vechten. Zij doen, alsof zij de 'Charte' als een bolwerk van vrijheid en gelijkheid beschouwen, maar zij weten te goed, dat in elk geval de gelijkheid een onwaarheid is, en dat hij die geld bezit recht kan doen gelden op alles, ook op de beambten in den Staat. Zij hebben nu slechts één zorg, om hun macht te versterken en te behouden. Zij doen dit op allerlei wijzen: door den handel te beschermen, en door dien handel, die in Frankrijk eerst laat is binnengekomen, overal het pad te vergemakkelijken. Zij doen dit, door het crediet en de crediet-instellingen uit te breiden. De bank van Frankrijk, die een Staats-bank moest zijn, is door hun tusschenkomst een bevoorrechte instelling voor de rijksten onder hen geworden. Het kleinste versmaden zij niet, wanneer het slechts strekken kan, om hun positie nog meer te handhaven. Woeker-wetten schaffen zij af, doch vervalschingen van eetwaren blijven ongestraft. Het hypotheek-recht wordt niet verbeterd, waardoor de landbouwer in de macht van den kapitalist blijft. Daarentegen blijft de gijzeling in stand. En bij dat werk der vóórzorg hebben het kapitaal en de handel allerlei bondgenooten. De procureur en de advocaat helpen. De notaris, de onschendbare notaris, maakt zijn kantoor tot een agentschap der bankiers[1]. Maar de groote hulptroepen voor hen zijn de drukpers en de kroeg. De dagbladen vooral, sinds elke krant een advertentie-blad is geworden en van die aankondigingen eigenlijk leeft. De vierde bladzijde der krant stuurt nu de richting van het blad. Elke krant heeft iets van zijn waardigheid daardoor verloren. De Saint-Simonisten begrijpen het, hoezeer van den invloed der advertenties op de kranten partij is te trekken, en gaan nu al de 'annonces' in alle kranten trachten te accapareeren[2]. Hoe dit zij, de advertentie heeft het oude dagblad, dat op beginselen steunde, gebroken. Het 'feuilleton' voltooit dit werk. En te-zamen werken dagblad en kroeg bij de verkiezingen, en zijn zij een macht in den Staat, een hefboom, waarvan thans de geld-aristocratie zich bedient.

Omdat die financieele feodaliteit zoo machtig is, daarom blijft alles in den toestand, zooals zij het nu heeft ingericht. Zij is volkomen tevreden met het lot, dat haar is beschoren. Alles is

1) Toussenel, 'Les Juifs', I, p. 207.
2) Toussenel, 'Les Juifs', I, p. 230.

dus, door haar toedoen, van nu af aan als onbeweeglijk. Voor niets wordt er verdere oplossing gevraagd. Het is de heerschappij van een knap behoud. Op elk gebied is stilstand, op elk gebied vindt men een privatieve jacht dier heeren. In het stelsel der belastingen blijft men een ruime plaats aan de accijnsen van Staat en gemeente gunnen: accijnsen op eerste levens-behoeften, zooals op het zout, zijn, volgens haar, zelfs te waardeeren; de vraag, of al het mindere volk iets meer moet betalen voor zijn consumtie-artikelen, treedt in de schaduw tegenover het belang van handel, industrie en veestapel. Daarom zijn beschermende rechten ten behoeve van den veestapel (het nationale vee), premiën voor de suiker-industrie, en in het algemeen in- en uitvoerrechten niet te versmaden. Conversie van een Staats-schuld is daarentegen een bedenkelijke zaak: neen, gillen de renteniers en financiers, de oude verplichtingen moeten door den Staat worden nagekomen. Spoorwegen en kanalen zouden uitmuntend voldoen aan de vereischten van monopoliën van den Staat te zijn, maar wijl zij eenmaal als concessies aan de vele Rothschilds en Foulds zijn gegeven, die op hun eigenaardige wijze deze middelen van vervoer tot hun eigen profijt exploiteeren, is daaraan niet te denken. Laat alles blijven zooals het is. Het volk, dat slechts over arbeid en over geen kapitaal kan beschikken, kan daartegen niets doen. De middelen, om eenig kapitaal te verkrijgen, zijn zelfs bezwaarlijker geworden. De arbeid wordt daardoor hopeloozer dan vroeger. De financieele feodaliteit helpt nergens de ellende van den arbeid wegnemen. Integendeel, zij is aan den arbeider het karakter van slaaf gaan geven. Na de doodstraf kent zij in haar wetboek als zwaarste straf: 'le travail forcé'[1)].

Welke zijn dan ook de voorrechten van het volk, nu de financieele feodaliteit die van adel en geestelijkheid heeft vervangen! Toussenel gaat ze opnoemen. Doch het zijn zwarte bladzijden, die hij dáár vult in het zevende hoofdstuk van zijn tweede deel. De gansche levens-loop van de kinderen uit het volk wordt door hem nagegaan. Van de geboorte af volgt hij dat bestaan. Hoe dat kind wordt opgevoed, te-hooi en te-gras iets leert, in de loting valt, onder het leger toeft, dan weder arbeider wordt, een vroeg huwelijk sluit, ten spijt van Malthus (der kapitalisten afgod[2)] een schep kinderen krijgt, - 'die armen groeien in aantal, als om elkander te kunnen tellen, en te zien hoe groot hun menigte is tegenover de enkele rijken' - voorts worstelt met het leven, altijd te weinig verdient en te veel betaalt, zich te goed moet doen aan vervalschte eetwaren, soms uit wanhoop gaat drinken, en eindelijk dan sterft. 'Rijken - zoo zegt Toussenel - ik beef voor u; uw rust en uw kalmte ontzet mij'. Eens zal de dag aan-

1) Zie Toussenel, Les Juifs', II, p. 90.
2) Zie Toussenel, 'Les Juifs', II, p. 103: 'Ah, jamais du moins, j'en suis sûr, les nobles d'autrefois n'ont revendiqué pour leur caste, comme vous autres Turcarets, le privilège du mariage et de la paternité'.

breken, waarop het volk zal begrijpen, hoe slecht de rijken hun verplichtingen hebben vervuld. Dan is de dag der wrake dáár. Dan zal de arbeider zijn rechten vragen en nemen. Tot nu toe heeft hij slechts het privilege in het vondelingshuis het licht te kunnen zien, en in het hospitaal te mogen sterven; het privilege om te werken, zoolang hij krachten heeft; het privilege om de prostitutie, het leger, de galeien bijna uitsluitend te alimenteeren; het privilege om slecht brood, rot vleesch en vervalschte dranken te drinken; het privilege, eindelijk, om uit eigen kring aan alle volks-beroerders hoopen lijken te leveren, die tot voetstuk voor de eerzucht dier volks-vrienden moeten dienen. Dit zijn de overwinningen van het volk[1].

Hoe aan dat alles zal worden te-gemoet gekomen, wordt op het einde van het werk ontwikkeld.

Toussenel wijst hier op den eersten stap, die te doen zal zijn, om de kracht der financieele feodaliteit te breken. Dit middel is hierin gelegen, dat de Staat zelf, de vertegenwoordiger van het algemeen, zich in de plaats moet gaan stellen dier financieele feodaliteit. Alles, wat monopolie kan worden, moet in handen van den Staat worden gesteld. Dat zal de ware overgang tot betere tijden zijn: het tijdperk van het garantisme, zooals Fourier dat heeft geleerd. De oude Napoleon had het reeds begrepen, toen hij de Bank en geheel de aangelegenheden der transporten tot Staats-zaak wilde maken[2]. Inderdaad kunnen allerlei takken van handel en industrie gemakkelijk tot Staats-monopoliën worden vervormd: de regie der tabak bewijst het, de suiker en geheel haar fabrikatie moest evenzeer alleen aan den Staat worden voorbehouden, die centraal-fabrieken daarvoor zou kunnen oprichten. De bank moest een Staats-bank zijn en ook het landbouw-crediet behartigen. Alle spoorwegen en verdere vervoermiddelen moesten uitsluitend zaken van den Staat wezen. En vooral moest de Staat

1) Zie Toussenel, ‘Les Juifs’, II, p, 115: ‘Riches: - quand, par ces chauds soleils qui mettent le feu aux colères du peuple et font sombrer les trônes, vos femmes étiolées voiturent sur nos boulevards leur paresse imprudente; quand la roue de leurs chars rapides renverse sur le pavé l'enfant ou le vìeillard, ou fait seulement jaillir aux vêtements de l'humble artisan la boue de nos ruisseaux... ces accidents si simples, cette provocation involontaire, suffisent pour me faire courir par les membres un frisson de terreur. Comme l'enfant ébloui par l'éclair et qui attend avec anxiété les grondements de la foudre, ainsi j'écoute venir les grondements de l'émeute; et le trouble de mes artères comprimées illusionnant mes sens, apporte à mon oreille les tintements trop connus de la cloche des tours appellant les populations à la révolte; j'entends les cris des insurgés qui se ruent au pillage et les sifflements de l'incendie qui dévore vos palais et je tremble sur vous.’

2) Zie Toussenel, ‘Les Juifs’, II, p. 131. Aardig is het, hoe Bismarck op dien weg, in zijn constitutie van het Duitsche rijk, Napoleon heeft gevolgd.

tot zich nemen het monopolie der assurantiën. Geheel het verzekerings-wezen kon binnen het bereik der bemoeiingen en der zorgen van den Staat vallen, en zoodoende voor het volk een waarachtige weldaad worden. Die Staat, machtig geworden, en niet meer negatief opgevat, zooals de Engelsche 'économie politique' wilde, zou nu een krachtig initiatief op elk gebied nemen. Hij zou het onderwijs volledig gaan maken, ook door oprichting van arbeids-scholen en landbouw-inrichtingen. Hij zou bosschen weder laten aankweeken op de bergen. Hij zou de legers organiseeren tot werken des vredes en der industrie. Hij zou de slavernij in de koloniën afschaffen. Hij zou zegen overal verspreiden, nu de financieele feodaliteit, de geld-aristocratie, voor-goed gebroken was.

Maar om dat alles te volvoeren, om dien toestand in te leiden, was noodig een staatsman als Sully of Colbert, en helaas, de ministers van Louis Philippe waren slechts politieke tinnegieters of knutselaars. Van hen viel niets te hopen. Toussenel constateert op het laatst van zijn boek slechts hun onmacht. Hij wendt zich dus tot de socialisten, bezweert ze eendrachtig te zijn, het terrein der vulgaire politiek te laten varen, en meer dan ooit alléén de zaak der armen ter-harte te nemen, want er is slechts één groote questie: de honger-questie. Ook tot de priesters keert hij zich, om hen aan te manen toch niet enkel den God der Joden te blijven prediken. Maar welsprekend vooral wordt, hij, waar hij zich tot het volk en tot den koning richt. Aan het volk wordt voorgehouden, dat het toch niet het gezag moet bestrijden, de autoriteit, die meer voor dat volk kan en wil doen, dan die zoogenaamde vrijheid der liberalen. Den koning wordt op het hart gebonden, dat hij toch zijn opvolger, zijn kleinzoon, opvoedt tot de taak der verzoening van het volk met het gezag en tot die der vrijmaking der arbeiders. De zoon des konings, de noodlottig omgekomen hertog van Orleans, had dit reeds begrepen[1)]. Hem stond de heerschappij der plutocratie in Frankrijk tegen de borst.... Indien de koning het niet deed; indien het volk onderdrukt bleef door die financieele feodaliteit, zou, na korter of langer tijd, de sociale krijg in Frankrijk uitbreken.

Dit was de inhoud van het veel gerucht-makende boek van Toussenel. Het was een groot pamflet, vol vlijmenden spot, vol bitterheid tegen de geldmakende gemeente. Sinds stond hij in 1848 nog voor de arbeiders in de bres door zijn weekblad 'Le Travail affranchi' en door zijn brochure van het jaar 1849 'Travail et Fainéantise, programme démocratique', doch overigens heeft hij den geweldigen stormloop tegen de plutocratie niet hervat.

Gedurende de verdere jaren van zijn leven heeft hij twee dichterlijke werken geschreven: ware meesterstukken, waarin hij de levende natuur is gaan bespieden. Hij was als teruggekeerd tot de jaren van zijn eerste ontwikkeling en liefde, toen hij, bij zijn studiën van practischen akkerbouw, het landleven genoot, de jacht op het wild medemaakte, en 's ochtends den dauw op gras en kruiden

1) Toussenel 'Les Juifs', II, p. 292.

zag glinsteren. Zijn eerste boek in die richting is bekend genoeg: '*L'Esprit des Bêtes*'. Hetzel, de bekwame uitgever, heeft het door een der beste teekenaars laten illustreeren, en gezorgd, dat het op die wijze in handen van alle groote en kleine kinderen kwam. Het is een der aardigste studiën van het dierenleven die er bestaan; zoo geestig, zoo los en toch zoo puntig geschreven, dat de lezing een ware verkwikking en verpoozing is. Men zit gezellig vóór aen open haard des winters met dat boek, en droomt dan van lange wandelingen door bosschen, waar de hond u vergezelt, die telkens zijn ooren spitst, omdat hij de sporen van een natuurgenoot van een ander ras snuffelt. En terwijl gij zoo voortleest, en met den schrijver medeleeft, tikt telkens de Fourierist u op den schouder. 'Ziet gij wel' - zegt hij - 'dat Fourier gelijk had, toen hij, in de dierenwereld, de analogie zocht van de menschen-typen en menschen-maatschappij om ons heên?' Hoe weet hij bij den ezel den boer te-pas te brengen! Wat is die kat geestig geschetst: 'lui en kouwelijk, den ganschen dag soezend of in slaap, onder voorwendsel van op muizen te passen, ongeschikt tot de minste inspanning voor een werk dat haar niet bevalt, maar onvermoeid als het genot, spel en wellust betreft: beminde van den nacht... van wie schrijven wij eigenlijk de geschiedenis?' En dan komen die met de fijnste pen getrokken beelden van het hert, van den haas, van het eekhorentje[1)], en vooral van den wolf, den vijand der beschaafde maatschappij. Het is een boek vol huiselijke sprookjes en vertellingen van jagers. - En naast dat kleinere boek schreef Toussenel nu het groote, in drie dikke deelen verschenen werk '*Le monde des oiseaux*, ornithologie passionnelle.' Wij hebben voor ons een vierden druk, wel een bewijs, dat het boek groote waarde heeft, en niet enkel voor letterkundigen. Ook hier kijkt de oude Fourierist telkens om den hoek. Trouwens de vogels hebben veel lief, hebben altijd lief, en hooren thuis in een rijk van harmonie. Dit neemt niet weg dat sommige vogels, als de koekoek en de gier, leelijke trekken hebben[2)], en dat Toussenel op die wijze al de klavieren van sympathie en antipathie kan bespelen. Gewetensnauw werd iedere soort echter beschreven. Het werk vorderde niet snel. In het jaar 1870 schreef hij nog aan zijn valk, en was hij juist bezig al de hoedanigheden van dien valk aan zijn eigen

1) Toussenel, 'L'Esprit des Bêtes', p. 142. Ziehier het begin van die teekening van L'écureuil: Saltimbanque politique de l'école libérale, tournant perpétuellement dans un cercle vicieux. - Joli, vif, sémillant, souple, adroit, habile aux tours de passe-passe parlementaires; inquiet, ambitieux, actif, capable des efforts les plus énergiques et des palinodies les plus honteuses pour s'élever aux plus hautes... dignités de l'Etat; - soigneux de ses intérêts personnels et de ceux de sa famille, bon fils, bon époux et bon père, dotant généreusement les siens de préfectures et de recettes générales.
2) Zie Toussenel, 'Le monde des Oiseaux', Troisième partie, Editie 1872, pag. 279.

natie toe te kennen. Hij verheerlijkte de krijgs-deugden van den Gallischen volks-stam, en liet zijn pen zweven over het papier... toen daar de krijg op ééns losbarstte met Pruisen en Duitschland, en hij begreep, die bladzijde, vol lof over het Fransche karakter, maar achterwege te moeten laten[1].

Toussenel is door het Fransche volk niet vergeten. Dertien jaren na zijn dood heeft men, 14 Augustus 1898, een gedenkteeken voor hem onthuld te Montreuil Bellay, bij welke gelegenheid André Theuriet, de teêre natuurdichter, de feestrede hield[2].

Toussenel is niet de éénige, die, onder de Fourieristen, zich onttrok aan den knellenden invloed van het eigenlijk partij-verband, zooals het door Considerant aan de volgelingen werd opgelegd[3]. Ook DESIRÉ LAVERDANT, een zeer goed kenner van beeldende kunst, en die als Fourieristisch kunst-criticus optrad, ontrukte zich aan de al te strenge regels van het 'centre'. Hij is bekend door zijn studies over de rol der 'artistes' en over de roeping van de kunst, en schreef ook nog in 1844 een gewaardeerd werk over de kolonisatie van Madagascar. Na 1848 hield hij zich vooral bezig met het doen oprichten van 'crêches' en diergelijke liefderijke instellingen. Later trachtte hij zijn best te doen, om het Fourierisme te verbinden met het strenge Catholicisme, en nam hij als zoodanig een eigenaardige plaats in. Hij stierf in 1884[4].

Onder de vrijere Fourieristen noemen wij ook nog VILLEGARDELLE, die hoofdzakelijk het denkbeeld der associatie uitwerkte en bepleitte in zijn boekje: 'Accord des intérêts dans l'association et besoins des communes 1848'[5]; voorts den rijmenden J. JOURNET[6]; dan JULIEN LE ROUSSEAU, den schrijver van 'De l'organisation de la démocratie;' PIERRE DORIAN, wiens gedenkteeken te

1) Zie Toussenel, 'Le monde des Oiseaux', Troisième partie, pag. 525/526. - Voor de insecten doet thans hetzelfde werk, doch nog wetenschappelijker, Henri Fabre.
2) Zie het nummer van de 'Figaro' van 15 en 16 Augustus 1898.
3) Ook Charles Pellarin scheidde zich van dat 'Centre' in 1845 af, zie zijn, 'Lettre à Littré (Essai critique sur la philosophie positive)', 1864, pag. 320.
4) Laverdant schreef met A. Savardan in 1851 de brochure 'Colonie maternelle', welke als het ware een prospectus van dergelijke werkzaamheid bevat. In 1841 schreef hij een brochure 'Socialisme catholique'. In 1851 het boek (Socialisme catholique) 'La Déroute des Césars. La Gaule très Chrétienne et le Czar orthodoxe'. Wij bezitten ook nog van hem een boekje, in 1881 verschenen, getiteld: 'Lettres à monsieur Littré et aux Positivistes.' Voorts een kunstkritiek in 1881 geschreven: 'Le Christ devant Pilate.'
5) Van Villegardelle kwam nog in 1846 uit een: 'Histoire des idées sociales avant la Révolution Française.'
6) Van Jean Journet kennen wij 'La bonne nouvelle ou idée succincte de l'association', 1844. Met den 'rijmenden' Journet, kan op één lijn geplaatst worden Eugène Stourm, 'Essai de Poésie Phalanstérienne.'

Saint-Etienne Juli 1905 is onthuld; en eindelijk GODIN van Guise, over wien wij later uitvoeriger spreken.

Zelfs de romanschrijver EUGÈNE SUE heeft een korten tijd zich onder de Fourieristen gerangschikt. Considerant kenschetste in zijn krant 'La Démocratie pacifique' voor het eerst Sue als den romanschrijver van het proletariaat, en wees hem den weg, toen hij zijn 'Mystères de Paris' ging schrijven. Later in 1848 schreef hij in dien socialistischen zin zijn boekje 'Le Berger de Kravan'. Na zijn verbanning uit Frankrijk droomde hij van Fourier in zijn kleine villa aan het schilderachtig Savooische meer van Annecy[1].

VI.

Wij hebben tot nu toe de voornaamste leerlingen en schrijvers der Fourieristische school vóór 1848 behandeld. De middelen, waardoor zij als school propaganda meenden te kunnen en te moeten maken, hebben wij nog niet opzettelijk nagegaan. Dit is thans onze taak. Die middelen zijn twee in getal: allereerst de pers, het tijdschrift, het weekblad of de krant; in de tweede plaats een proefneming met het stichten van een 'Phalanstère'.

Wat de drukpers betreft, zoo besloten Fourier en zijn eerste vrienden in Juni 1832 op te richten een weekblad 'La réforme industrielle ou *le Phalanstère*'[2]. Het bevatte vooral uitéénzettingen en inlichtingen van het stelsel der associatie. De bedoeling was natuurlijk, om, door die wekelijksche vertoogen, de kern van een school te vormen. Fourier zelf schreef veel in dat weekblad, veel meer dan voor het debiet misschien wenschelijk was. Hij liet er later geheele fragmenten van zijn 'Fausse Industrie' in afdrukken. Opmerkelijk was een artikel van zijn hand over de waarde der afwisseling in arbeid en in genoegens. Hij deed uitkomen, welk een marteling het zou wezen, een opera van 48 uren achter

1) Zie over zijn verblijf te Annecy het uitknipsel uit 'Le petit Temps' van 24 Nov. 1903 (in mijn bezit) waar men 9 Juni 1907 een monument te zijner eer inwijdde. Over Sue zie Legouvé in den 'Temps' van 14 Mei 1881. Vergelijk Victor Considerant, 'Le Socialisme devant le vieux monde', 1848, pag. 176 en 177. Denk ook aan Sue's schepping Clémence d'Harville in de 'Mystères de Paris'; vergelijk Marx en Engels 'Die heilige Familie', 1845, p. 309. - Uit de kringen der letterkundigen behoort tot de Fourieristen ook Eugène Nus, dichter van drama's, die in Januari 1894 overleed. Men weet dat Emile Zola in den roman 'Travail', dien hij in 1901 uitgaf, ideeën van Fourier als een ideaal voorstelde. De Fourieristen, onder presidium van Labusquière, lid van den Parijschen gemeenteraad, brengen aan Zola, op een banket van 9 Juni 1901, daarvoor dank en eer. Noirot, een Fourierist, had Zola tot die zienswijze: de reorganisatie van den arbeid door de associatie, bekeerd. Zie over Zola de Fourierist, 'Die neue Zeit, 1901/1902, I, pag. 324 seqq.

2) Zie het tweede deel van 'de Socialisten', pag. 224.

elkander aan te moeten hooren. Victor Considerant leverde levendige frissche artikelen, zoo, in het nummer van 18 Januari 1833, een opstel over de beschaving, die de armoede nog dieper doet dalen, met voorbeelden genomen uit Engeland. Wij merken nog op een studie van Charles Pellarin over het gezamenlijk werken, vooral met het oog op het dorschen van het graan; en een artikel van Tripont over de belastingen. Maar de loopbaan van dit weekblad was overigens vrij ongelukkig. In Augustus 1833 vervormde het zich tot een maandschrift, en in Februari 1834 hield het geheel op. Toch waren de leerlingen niet geheel ontevreden over de resultaten: zij waren niet ontmoedigd.

Twee jaren lang had echter het Fourierisme nu geen periodiek orgaan. Maar in 1836 besloot de school, die intusschen vrij wat talrijker was geworden, een nieuwen veldtocht met een blad of tijdschrift te ondernemen. Het zou weder een weekblad in quarto-formaat zijn, en den naam: 'LA PHALANGE' dragen.

Een eerste serie van dit weekblad 'La Phalange' loopt van 1836-1840. Men zocht toen vooral formules, om de sociëtaire leer meer ingang onder het publiek te doen vinden. Voorts bestreed men de gangbare politiek, en beschimpte men de staatkundige twisten en parlementaire knutselarijen van den dag. Men deed verder zijn best, om aan de gezeten burgerij duidelijk te maken, dat de leer van Fourier een beginsel van orde bevatte. Men betoogde, dat de maatschappij slechts behoefte had aan een organisatie van den arbeid. Een tweede serie van 'La Phalange', die in het jaar 1840 werd begonnen, zette dit werk voort, en wel tot en met het jaar 1843. Het doel, dat men zich nu meer bijzonder stelde, was, om, te-midden der oude partijen, een nieuwe en wel sociale partij te organiseeren. Men zou niet enkel meer een school wezen, die iets te onderrichten of te ontvouwen had, maar men wenschte ook een partij te vormen, die een eigen programma zou kunnen stellen. De 'Phalange' kwam nu drie malen in de week uit. Het blad verdedigde voor een deel dus een eigen politiek. Met warme geestdrift werd alles geschreven, en inderdaad had men in deze drie à vier jaren vrij groot succes.

Maar met dat al bleek die publiciteit toch niet voldoende, om op de massa's te werken. De 'Phalange' had slechts invloed op een kern, op een keurbende, niet op de eigenlijke publieke opinie. De kring, waarin dit kleine blad kwam, was te beperkt. Terzelfder tijd dreigde er nog daarbij eenige verwarring te ontstaan. Aan den éénen kant toch moest het blad voldoen aan de eischen van onderwijs en voordracht der nieuwe leer, aan den anderen kant moest men een dagelijksche polemiek voeren en ook over de politiek van den dag zijn meening uiten. Het ééne schaadde aan het andere. Men begreep dus, dat men tot een splitsing moest overgaan. Er zou nu voortaan zijn een degelijk maandelijksch tijdschrift, onder den ouden naam: 'La Phalange,' dat te beginnen met Jannari 1845 geregeld de sociale leer en wetenschap zou uitéénzetten. Maar daarnaast was, te beginnen met 1° Augustus 1843, een dagelijksche krant opgericht, onder den naam:

'La Démocratie pacifique,' welke krant eenigszins buiten de politieke partijen zou staan, en vooral de geld-aristrocatie benevens de groote industrieele en financieele maatschappijen, die toen in die dagen zich begonnen te vestigen, zou bestrijden[1].

Wij zullen op beide die organen even 't oog vestigen.

Het tijdschrift 'LA PHALANGE', revue de la science sociale,' dat maandelijks uitkwam, behelsde in zijn verschillende afleveringen enkele opmerkelijke artikelen. De meeste goede schrijvers van het Fourierisme leverden opstellen. Uit de nagelaten manuscripten van Fourier drukte men in bijna elk nommer een fragment af. En was die lectuur soms wel wat taai, zoo zorgden de anderen voor afwisseling. Victor Meunier, Victor Hennequin, F. Cantagrel, E. Bourdon, Desiré Laverdant schreven herhaaldelijk artikelen. De Engelschman Hugh Doherty zond 'essays,' die men voor het tijdschrift vertaalde. Ook enkele schrijvers, die niet bepaald Fourieristen waren, maar die toch in het algemeen sympathie voor het schrijven en werken dezer kleine uitgelezen groep van jonge mannen gevoelden, lieten in de 'Phalange' hun studiën drukken. Zoo vinden wij meermalen artikelen van den geleerden Elzasser Alexandre Weill, (in April 1899 gestorven) die voor de lezers den Boerenoorlog tijdens de Hervorming en de woelingen der Wederdoopers behandelde. Maar vooral vinden wij telkens als hoogste sieraad, als edele paarlen, gedichten van LECONTE DE LISLE[2]. De 'Phalange' had de eer, de beste van die zangen aan het publiek te kunnen mededeelen: wij noemen de wonderschoone antieke gedichten, die aan de Venus van Milo, aan Tantalus, aan Empedocles, aan de Idylle der ouden, aan Hylas, aan Niobé, aan Orpheus en Chiron zijn gewijd. Zij doen denken aan marmeren beelden, langs de muren en kroonlijsten van het oprijzend Fourieristisch gebouw. Met de leer-stelsels der school hebben zij niets te maken: als zij de liefde bezingen, wekken zij zelfs niet het flauwste vermoeden op, dat Fourier hier grof zinnelijk wist te schilderen, neen, de Venus van Leconte de Lisle is de gebeeldhouwde harmonie en rust:

> Non, les ris et les jeux, les grâces enlacées
> Rougissantes d'amour, ne t'accompagnent pas:
> Ton cortége est formé d'étoiles cadencées
> Et les globes en choeur s'enchainent sur tes pas!

De eigenlijke muren van het tijdschrift 'La Phalange' waren natuurlijk van gansch andere materie. Wij merken echter enkele merkwaardige stukken op. Zóó de inleiding, die in het eerste

1) Zie over de oprichting van het blad ook het het boekje: 'Projet financier pour la transformation de la Phalange en journal quotidien', 1843.

2) Leconte de Lisle, die in 1818 op't eiland Bourbon was geboren, kwam later te Parijs omstreeks de jaren 1840 en volgende, om dáár te studeeren. Zijn vriend was Paul de Flotte; hij werd aan Victor Considerant geïntroduceerd door Laverdant, ook een creool. Over de eerste ontwikkeling van Leconte de Lisle, zijn studenten-tijd tot op 1843, toen hij weder toog naar het eiland Bourbon, zie Louis Tiercelin, 'La Jeunesse de Leconte de Lisle', in de 'Revue des deux Mondes' van 1 December 1898. Zie over zijn gedichten in 'La Phalange' ook M.A. Leblond in 'la Revue socialiste', van Novembre 1901, pag. 563 seqq. en van Janvier 1902, pag. 96 seqq., maar vooral het boek door Fernand Calmettes 'Un demi-siècle littéraire: Leconte de Lisle et ses amis', 1902.

nummer (van Janvier-Février 1845) voorkomt. Zij geeft een helder overzicht van hetgeen tot op dat tijdstip door de school was tot stand gebracht, en tevens van de illusiën, waarmede die richting zich voedde[1]. Wij gedenken verder een goed stuk over Saint-Simon en zijn school van Paul de Boureulle, dat in het December-nummer van het jaar 1846 werd gelezen, en een zeer bewerkt artikel van Cantagrel over het 'recht van arbeid' en de practische organisatie daarvan, dat in het Februari-nummer van 1847 wordt gevonden. Niets stelt zoo te-leur als de jaargang van 1848. Men zou meenen, dat de revolutie van dat jaar haar adem over al de bladzijden van dat tijdschrift zou hebben laten blazen. Doch neen, men bemerkt hier niets van. De school liet het over aan de krant 'La Démocratie pacifique', om van zulke aandoeningen te trillen; het tijdschrift diende de rustige catheder, de lessenaar van een professor, te blijven. En zoo geeft die jaargang slechts uit dat oogpunt niet onbelangrijke bijdragen. Wij noemen een studie over de economisten, over Bastiat en Michel Chevalier. Hard vooral

1) Zie 'La Phalange, revue de la science sociale'. XIVe année. 1e serie in 8°, tome I. Het artikel heette: 'Système des développements de l'école sociétaire'. Ziehier volgens de school den stand der zaken in 1840-1843, nadat de tweede serie van de 'Phalange' met succes had gewerkt: 'Incontestablement le but spécial du travail de cette époque a été atteint. Où sont aujourd'hui les partis de 1834 et de 1836? La débâcle de la vieille politique est consommée, les vieux partis sont brisés, anéantis, et les questions sociales qu'ils repoussaient avec tant de dédain, il y a quelques années encore, ont tout envahi, de gré ou de force. A l'heure qu'il est, la cause de l'organisation du travail a fait accepter sa devise à tout ce qui a vie, jeunesse et avenir, non-seulement dans la famille française, mais encore chez les trois autres grands peuples, qui marchent avec la France à la tête du mouvement de l'humanité. En Angleterre, en Allemagne et dans l'Amérique du Nord, le mot d'ordre de l'évolution sociale du dix-neuvième siècle est irrésistiblement accepté. Ce mot, si dédaigné naguère, est déjà devenu un grand moyen de popularité; de toutes parts on réclame à grands cris l'Organisation du travail. La voix du peuple monte, monte et grossit, et les choses sont à tel point, que nous pouvons désormais laisser marcher le problème pour nous occuper, en système principal, de faire faire à l'opinion publique le grand pas qui consiste à en poser les conditions formelles et à le résoudre'.

is men tegen dezen laatste, den oud-Saint-Simonist van weleer, die nu zijn best doet ‘om in de middenklasse elke edelmoedige drijfveêr en opwelling te verstikken.’ En deze studie over de economisten wordt als het ware aangevuld door de breede onderzoeking, die Victor Meunier in het laatste nummer van den jaargang van 1848 plaatste over de socialistische traditie. Hier behandelt de auteur kalm en waardig de beteekenis der revolutie van Februari. Het is geen politieke omwenteling geweest, het was een sociale revolutie, oordeelt de Fourierist. Den 22sten, 23sten en 24sten Februari is een groote slag in de straten van Parijs geleverd door den arbeid tegen de industrieele feodaliteit, en de arbeid is meester van het terrein gebleven. Zeg niet, dat Louis Philippe in 1848 overwonnen is. Er is vrij wat belangrijkers voorgevallen, en Europa zou voor zoo weinig niet zoo heftig hebben getrild. Neen, het rijk der ‘bourgeoisie’ is te-niet gedaan[1)]. De sociale omkeer is gekomen, die ieder mensch tot den rang van mede-eigenaar van den aardbol zal maken. De 16e eeuw heeft het godsdienstig, de 18e eeuw het staatkundig, en de 19e eeuw het sociaal vraagstuk gesteld. En de Februari-revolutie van 1848 was een eerste practische stap op dezen weg.

1) Zie ‘La Phalange, revue de la science sociale’, XVIIe année, 1e serie in 8°, tome VIII. (Novembre-Décembre 1848) pg. 468-499. Snijdend zijn de zinsneden tegen de ‘bourgeoisie’ en tegen haar aanvoerders Guizot, Sauzet en Duchâtel: ‘Dressons la liste des bienfaits dont la classe bourgeoise a entouré le peuple. En politique, elle ne lui reconnut aucun droit. Elle fit de la souveraineté l'attribut de la fortune. Il y eut deux nations dans la nation, l'une se désigna elle-même sous le nom de nation légale, l'autre étant hors la loi, sans doute, hors la loi politique, assurément; et quand on réclamait contre le cynisme d'une législation qui faisait dépendre la dignité sociale du taux de la fortune, le chef austère de la bourgeoisie répondait: enrichissez-vous. Interrogé si le peuple ne devait pas s'élèver un jour à la possession des droits dont il était actuellement privé: “Jamais, rien par le peuple”, répondait-il de ce même ton doctoral dont quelques jours avant les révolutions de l'Italie’ il ajournait à vingt ans les progrès politiques de cette noble nation. Enrichissez-vous! Comment! Il y avait maints moyens de s'enrichir; la spéculation sur les fonds publics, l'agiotage sur les actions; la longue série de fraudes pratiquées dans le commerce; le trafic des consciences; la vente des concessions que la loi veut gratuites. Le moyen le plus en usage, c'était l'exploitation du travailleur par le capitaliste.... Alors si, désespérés de leur dénuement, épouvantés de leur abandon, les serfs du travail se tournent vers le pouvoir, dont la fonction est dans doute de sauvegarder les intérêts de tous et de protéger les faibles, le pouvoir parlementaire répond par l'organe de M. Sauzet, un bourgeois de bonne souche, que ‘la chambre ne donne d'ouvrage à personne’. Tournent-ils leurs mains suppliantes vers le pouvoir exécutif, un autre bourgeois, M. Duchâtel, répond ‘que la question du salaire est trop grave pour que le pouvoir ose s'en occuper’.

Wat in het tijdschrift 'La Phalange' dáár was uitéengezet, werd door de krant dagelijks herhaald. Die krant, wij noemden haar reeds, was: 'La Démocratie pacifique', sinds 1 Augustus 1843 dagelijks uitkomende. Zij behoorde onder Louis Philippe tot de oppositie, maar voerde toch een oppositie van eigen aard en karakter. Zij stond buiten de partijen. Het was haar niet te doen, om verandering van ministers of van ministerie; geen nieuwe artikelen in de constitutie of nieuwe politieke wetten werden door haar voorgesteld, neen, de krant bepaalde zich tot het bepleiten der associatie, als middel om den toestand van het volk te verbeteren. In een soort van manifest werd het oogmerk en doel der krant nader uitgewerkt. Het blad zou de voorwaarden der associatie van individuen, gezinnen en klassen, aanwijzen in de 'commune', welke 'commune' de kiem en cel van Staat en maatschappij was. Elke leer van maatschappelijke hervorming - zoo heette het - welke niet op zulk een stelsel der organisatie van een gemeente berustte, was, volgens de krant, slechts een illusie. Elke leer daarentegen, die een plan van zulk een organisatie van een gemeente aanbood, moest als proef eerst verwerkelijkt worden op een halve vierkante mijl, zonder daarbij in het geringste opzicht de maatschappij aan omwenteling bloot te stellen. Het stelsel, dat, door de ondervinding van zulk een plaatselijke proefneming, juist gebleken was te zijn, kon alsdan het bestaande maatschappelijk systeem vervangen, en wel door de kracht van zijn eigen superioriteit. Dit was als het ware het programma, dat in alle onderdeelen werd uitgewerkt[1)]. Het blad had grooten invloed. Allengs begrepen de schrijvers van het blad, dat sociale hervormingen meer kans van slagen hadden onder een meer democratisch gouvernement, dan onder een regeering, die geheel en al op privileges steunt, en bestreden zij dus feller dan vroeger Guizot en zijn partij[2)].

Tot zoover het ééne middel van propaganda: de drukpers[3)]. Maar er was nog een ander middel, dat veel afdoender voor de school had kunnen zijn, de proefneming namelijk met het stichten en verwerkelijken van een 'Phalanstère'. Fourier had er dadelijk op gewezen, dat men, indien men de wereld werkelijk wilde over-

1) De ontvouwing van dit programma werd verkrijgbaar gesteld in een afzonderlijke brochure, boven behandeld: 'Principes du Socialisme. Manifeste de la démocratie au XIXme siècle par V. Considerant'. 2e druk 1847. De jaarlijksche verslagen der 'Assemblées générales' van de aandeelhouders der krant dienden mede als propaganda-middelen, zie bijv. het verslag van 5 Mei 1844.
2) Zie ook Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', tome IV, Editie 1861, pag. 82.
3) Wij zouden hiertoe ook kunnen rekenen de jaarlijksche uitgaven van een almanak: eerst een 'Almanac social', dan een 'Almanac Phalanstérien' die van 1845 tot 1852 regelmatig verscheen, en van een 'Bulletin Phalanstérien' dat ook nog in 1850 uitkwam.

tuigen, het gemeenschappelijk gebouw voor de associatie, waar de arbeid met passie zou geschieden, overeenkomstig zijn denkbeelden moest doen oprijzen.

Inderdaad is dan ook drie-malen door Franschen die proef genomen; telkens echter is zij mislukt.

1. De eerste keer gebeurde het in 1832, nog tijdens het leven van Fourier zelven. Wij hebben die proef reeds vroeger met een enkel woord beschreven[1]. De heer BAUDET-DULARY had toen het initiatief genomen en het geld gegeven. Hij was geneesheer en afgevaardigde in de Kamer voor het departement Seine et Oise; hij was bovendien een vrij vermogend man. Als geneesheer had hij tijdens de cholera-epidemie in Parijs zich bij uitstek verdienstelijk gemaakt. Hij had Parijs toen geen dag verlaten, en was eerst weggegaan, toen de cholera dáár was bedwongen, om naar Etampes te vertrekken, waar de ziekte was neêrgevallen. Hij vooral had in die dagen door enkele geschriften betoogd, dat de cholera juist daarom zooveel uitbreiding verkreeg, omdat aan de arme lieden der groote steden letterlijk lucht en licht was ontnomen, omdat voor een goede hygiëne der behoeftige bevolking niets gedaan werd[2]. In de Kamer der afgevaardigden had hij zich beijverd, om de regeering van Louis Philippe tot wat breeder opvatting van de staatszorg te nopen. In den 'Globe' van 28 Januari 1832 vinden wij een rede opgenomen, die hij had opgesteld, om haar bij de behandeling van het budget van 1832 uit te spreken. Hij drong voornamelijk aan, om het stelsel der belastingen te herzien, de verterings-belastingen op de eerste levensbehoeften weg te nemen, de belasting op de deuren en vensters af te schaffen, de staats-loterij te doen vervallen, het patent te vervormen, en dat alles te vervangen door een proportioneele heffing op de huren boven de 150 francs, als eersten stap tot een progressieve belasting. Als hoofddoel moest de wetgeving zich stellen: voor de gezondheid, de verstands-ontwikkeling en de moraliteit van het volk te waken[3]. Dat goede doel moest een waarachtige regeering

1) Zie het tweede deel van 'de Socialisten', pag. 222.
2) Zie een fragment van zijn betoog bij Victor Considerant, 'Destinée sociale', Editie 1851, tome I, pag. 291-293.
3) In die rede komt dit goede fragment voor (zie 'Globe' 1832, p. 110: 'J'appuierai, je proposerai au besoin des amendements tendant à améliorer la santé, l'intelligence, la moralité du peuple. *La santé*. Vous savez combien la mortalité est grande parmi les enfants des pauvres: cinq enfants, qui meurent à huit ans ont consommé presque autant qu'un homme de quarante et n'on rien produit. L'homme qui languit, faible et malingre est en déficit de force, de temps, souvent d'intelligence. *L'intelligence*. L'ouvrier dont l'intelligence n'a pu se développer, celui qui ne peut plus être qu'un manoeuvre, l'homme-machine, vit misérablement et produit peu au delà de sa subsistance; le travailleur industrieux peut seul vivre et nous faire vivre dans l'abondance: il permet à la population de s'accroitre, il faut la force et la richesse de l'état. *La moralité*. Sans moralité l'intelligence et la force sont gaspillées, perdues, souvent dangereuses; l'absence de moralité entre pour beaucoup dans la misère des ouvriers de villes. Occupons nous activement, incessamment de l'amélioration morale des classes laborieuses; nous y gagnerons de plus d'une manière; il y aura réaction morale sur toutes les classes de la société, sur nous mêmes, messieurs; oui je ne crains pas le dire, car c'est pour moi la première des vérités: l'absence de haute moralité, de sympathie large dans les classes supérieures, est la grande plaie de l'humanité, le grand obstacle au progrès, à la prospérité générale'.

voor oogen hebben, dan zouden al die politieke kibbelpartijen en armzalige knutselarijen in 't niet verzinken. Men zou zich schamen een volk zóó te willen regeeren, als de heeren Guizot en Casimier Perier deden.

Het stelsel van Fourier vond in hem een ijverig aanhanger. Verschillende geschriften zijn in dien geest door hem geschreven: wij noemen o.a. zijn ‘Essai sur les harmonies physiologiques’. Doch hij was het vooral, die aandrong op het nemen van een proef met het systeem, en die daarvoor zijn geld beschikbaar wilde stellen. Hij vormde daarvoor een maatschappij op aandeelen, en kocht, niet ver van Versailles, langs den zoom van het bosch van Rambouillet, in den kring der gemeente *Conde-sur-Vesgre*, 500 hectaren te-bebouwen grond. Aldaar zou men de ‘sociëtaire’ kolonie vestigen. Men timmerde schielijk een gebouw op. Ieder gaf raad, en zoo werd het oorspronkelijke plan nog al eens gewijzigd. Het geld begon al op-te-raken onder het bouwen. Doch Baudet-Dulary hielp weder met zijn middelen, en dus kwam de stichting gereed. Toen het gebouw nu ongeveer klaar was, kwamen de leerlingen en verder allen, die de proefneming wel wilden wagen, omdat zij toch niets te verliezen hadden. Fourier-zelf schudde reeds bedenkelijk het hoofd. Dat ging te-schielijk, meende hij. De lieden, die dáár te-zamen kwamen, waren in geen enkel opzicht goed in het stelsel ingewijd: zij waren hoegenaamd niet voorbereid of geoefend. Hij, Fourier, had ook wel gedroomd van romanesk in practijk gezetten landbouw, van weelderige oogsten der kersen-boomgaarden, van kweeking en leiding der vruchtboomen, zoodat men tot twaalf variëteiten der bergamotten-peren konde komen, maar altijd had hij zekere vóórschool geëischt, had hij aan de menschen, die zijn stelsel wilden in toepassing brengen, zelfs zware voorwaarden of eischen gesteld. Hij had altijd betoogd, dat er reeds een kern van homogene, aan elkander sympathieke, elementen moest zijn; personen die volkomen toegewijd waren aan het sociale doel. En nu begon alles als een ‘pic-nic’. Inderdaad werd het een werken zonder plan. Het kapitaal was opgebruikt bij den bouw van het huis en ontbrak verder geheel en al. Er werd een week lustig gegeten en gedronken, ook soms een weinig gewerkt, maar de één voor, de ander na, ging weg en kwam niet meer terug. Het einde was dat alles uit elkander liep. Baudet-Dulary verloor er al zijn vermogen bij, en dat van zijn vrouw. Als éénig resultaat van deze proefneming kon geboekt

worden, dat men nu, bij de propaganda, nog een nieuwen hinderpaal had uit den weg te ruimen, namelijk: den indruk van een mislukt experiment. Men had te bewijzen, dat deze mislukking niets te maken had met de volledige in-gang-stelling der ideeën van Fouriers stelsel; dat er van de wet der 'serie' nog geen sprake was geweest. Men moest dit haarfijn uitleggen - en men overtuigde maar zelden. Daarentegen regende het aardigheden. Wat het publiek het meest had getroffen van 't gebouw, was het feit, dat de varkens-hokken zoo bijzonder fraai en ruim waren ingericht, daar Baudet-Dulary van een mesting dier varkens zich veel voorstelde, en men begrijpt, welk gebruik het publiek maakte van deze opmerking in verband met de leer der passies en der zinnelijke genietingen. De apotheose der 'zwijnerij' begon dienst te doen[1].

2. De tweede proef in Frankrijk met de vestiging van een 'Phalanstère' werd genomen in 1841 en 1842, in Bourgondië te Citeaux. Nú zou geen nieuw gebouw opgericht, maar een bestaand daarvoor gebruikt worden. Dit keer was het een Engelschman, die het geld daarvoor zou geven, de heer A r t h u r Y o u n g . In het kanton Nuits, ongeveer twaalf mijlen van Dijon, dicht bij de Saône, stond nog een oude abdij der Benedictijnen, de abdij *Citeaux*, met een klein kasteel en allerlei bij-gebouwen. Dit alles - groot 500 hectaren - werd door Arthur Young den 1sten September 1841 gekocht. Hij zou dit landgoed, waar hij besloot te wonen, gaan exploiteeren, en wel op gansch eigenaardige manier, met een associatie overeenkomstig de denkbeelden van Fourier. Ieder die wilde zou zich aan het plan kunnen verbinden met zijn persoon en zijn arbeid. Arthur Young vormde dus van zijn zaak een maatschappij op aandeelen, en maakte een acte van associatie, geteekend 31 Maart 1842 te Dijon, openbaar, waarbij hij ieder verzocht toe te treden[2]. Ook thans kwamen weder velen zich aanmelden. Het landgoed met zijn bosschen, vijvers en akkers, was zeer schoon, en velen meenden, dat hier een paradijs op aarde te vinden zou zijn. Er werd ook wel gearbeid. Maar spoedig bleek het, dat de lieden, die gekomen waren, nog ongeschikter waren dan zij, met wie in 1832 Baudet Dulary zijn proef had genomen. Trouwens in 1832 hadden de leerlingen van Fourier

1) Zie daar-tegenover de voorstelling van deze proefneming door Ch. Pellarin, 'Allocutions' pag. 60/61. De acte der oprichting van het 'Phalanstère' te Condé-sur-Vesgre is gedrukt. Baudet-Dulary deed in 1834 nog een brochure verschijnen 'Crise sociale', en gaf in 1848 uit: 'Quelques mots sur l'Organisation du Travail' (St. Germain-en-Laye).

2) Die acte van associatie wordt gevonden in de Engelsche vertaling van het boek van mevr. Gatti de Gamond, 'Fourier and his system', translated by C.T. Wood, Jun. London 1842, pag. 93-104. Vergelijk de krant 'The New Moral World' van 1841, vol. III pg. 150. Zie voorts 'An outline of Social systems and communities', 1844, pg. 211.

zelven in het begin nog mede geholpen. De schrijvers en denkers van de centrum-partij der Fourieristen hadden veel sympathie voor het plan gehad. Maar na het mislukken van die pogingen waren zij nog voorzichtiger geworden, dan Fourier-zelf reeds was geweest. Zij vooral hadden de stelling geuit, dat men, om een goede proef te nemen, eerst de menschen moest kiezen, dat het niet aanging altijd recruten aan te werven, maar dat men de jonge adepten moest drillen en exerceeren. Zij zagen dus minachtend op het werk van Arthur Young neder, en deden niet mede[1]. Deze proef beduidde volgens hen niets. Ook dit keer mislukte dus de proef weldra. Arthur Young zag, dat zijn exploitatie niets opleverde, en dat hij slechts een overgroot getal monden te spijzen had. Hij brak op en liet de zaak in den steek. Zij had hem zeven ton gouds gekost[2].

3. Den derden keer is door Franschen een proef genomen omstreeks het jaar 1848 in Algerië. Het was de maarschalk Bugeaud, die voortdurend op Algerië had gewezen als het terrein geschikt voor min of meer gemeenschappelijk landbouw-bedrijf. Die maarschalk was in 't algemeen niet zoo geheel onwelwillend voor Fouriers denkbeelden. Wij hebben reeds vroeger verhaald, dat hij zelfs ééns op een der banketten der Fourieristen - den 7^{den} April 1840 - tegenwoordig was als gast van Toussenel. Hij had toen bij dat banket een toost ingesteld op de afschaffing van den oorlog, en, onder het gejubel van vijf honderd aanzittenden, de vervorming der destructieve legers in productieve legers voorgestaan[3]. Sinds was hij wel een weinig veranderd, vooral nadat hij hertog d'Isly was geworden[4]. Maar altijd deed hij zijn best een soort van Cincinnatus te wezen, en sprak hij het liefst van ploegschaar en grond-ontginning. Hij wenschte voor Algerië een soort van militaire colonisatie, waarbij de militairen zelven ook den landbouw als middel van beschaving ter hand namen. Die denkbeelden drongen door in regeerings-kringen, en enkele gegevens daarvan werden in toepassing gebracht. Wij hebben gezien, dat ook de Saint-Simonist Barrault bij Algerijnsche landbouw-kolonies betrokken was. Toussenel had van zijn kant ook reeds vroeger

1) Zie Cantragel, 'Le Fou du Palais-Royal', p. 133 en F. Barrier, 'Principes de Sociologie', Editie 1867, vol. II, p. 409; vergelijk voorts 'Revue du Mouvement social' van 1884, pag. 200.
2) Van tijd tot tijd duiken nog kortstondige kleine proeven op, die buitenlanders (niet-Franschen) in het overig Europa ondernamen. Zij zijn meestal niet serieus: slechts een flauwe na-galm van wat Fourier had verkondigd: liefst een soort van landelijke idylle. Bekend is zóó de gril der prinses de Belgiojoso, die in 1847 haar kasteel Trivulcio, dicht bij Pavia, in een 'Phalanstère à la Fourier' vervormde; de Oostenrijksche politie zag het met argwaan aan.
3) Zie Toussenel, 'Les Juifs, etc.'. 1847, tome II, pg. 161 en 182.
4) Zie: 'Les Socialistes et le travail en commun', par M. le maréchal Bugeaud d'Isly, 1848, p. 19/20. Het is een artikel van den maarschalk-zelf in de 'Revue des deux Mondes' van 15 Juni 1848.

een associatie aldaar georganiseerd; hij had er vooral de gevonden kinderen, de vondelingen, willen heênvoeren[1]. Doch ook de andere Fourieristen zouden een taak in Algerië vinden. Bij de rivier *de Sig* werden hun 1300 hectaren vruchtbaren grond in bezit gegeven[2]. Akkers werden ontgonnen, gebouwen opgericht tot een prijs van 450,000 francs. Doch ook van deze poging kwam niet veel. Muiron, in de voorrede van 1860 aan den tweeden druk zijner 'Transactions sociales', constateert slechts, dat de proefneming als zoodanig mislukt is, maar dat financieel hier aan de Sig niet dadelijk schade is geleden. Omstreeks 1881 werd deze onderneming der 'Union du Sig' vervormd tot een Fourieristische landbouw-kolonie voor weezen en vondelingen[3].

VII.

In een ander werelddeel zouden die proefnemingen weder worden hervat. Wij bedoelen de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Dáár zouden, tusschen de jaren 1842 en 1848, de 'Phalanxen' bij dozijnen als uit den grond verrijzen, en zou de Fourieristische beweging een geweldige vaart schijnen te nemen.

Reeds was het gebleken, dat enkele Engelschen de zoogenaamde ontdekking van Fourier met instemming hadden begroet. Behalve de vertrouwelijke Engelsche vrienden en vriendinnen, die Fourier in 1823 hadden opgebeurd, toen hij bijna de hoop had laten varen, was, onder de latere leerlingen, Hugh Doherty uit Engeland op den vóórgrond getreden. De lessen, die hij in Parijs ontving, had hij in zijn vaderland pogen te verbreiden. In den 'New Moral World' - het blad der Owenisten - had hij reeds menige kolom gevuld met uitéénzettingen over Fouriers stelsel[4]. In 1840 had hij een eigen zelfstandig Fourieristisch orgaan te Londen opgericht, onder den titel: '*Morning Star*, a Phalansterian Gazette of Universal Principles and Progressive Association'[5]. En dat orgaan werd geholpen door een weekblad, dat ook in Londen in 1841 verscheen, onder den titel: 'The

1) Zie Toussenel, 'Les Juifs, etc.', II, p. 125-126 en 156.
2) Zie Eugène Bonnemère, 'Histoire de l'association agricole et solution pratique', 1850, pg. 109.
3) Zie 'Revue du Mouvement Social' van 1881 pag. 168 en 306. Behalve die proef in Algerië is nog bekend een mislukte proef in Nieuw-Caledonië, waar veroordeelden wegens deelneming aan de Parijsche Commune waren vervoerd, zie daarover het 'Sociaal Weekblad' van 1891, pg. 214.
4) Op het Congres der Owenisten in Juni 1840 las Hugh Doherty een adres der Fransche Fourieristen voor, zie 'The New Moral World' van 13 Juni 1840, pag. 1314 vlgg.
5) Zie Holyoake, 'The history of Co-operation', 1875, vol. I. pag. 229.

London Phalanx'[1]. Dit alles had echter geen groote uitwerking, daar het nog voortdurend worstelen moest met den tegenstand van Owens aanhang.

Doch naast Hugh Doherty had zich te Parijs onder de Fourierristen een jonge Amerikaan bewogen: A l b e r t B r i s b a n e , en deze zou in zijn land een krachtigen stoot aan het Fourierisme geven. Hij was omstreeks 1840 uit Parijs in New-York teruggekomen, en was onmiddellijk een handboek over het stelsel van Fourier gaan schrijven. Hij nam tot voorbeeld het boek van Victor Considerant en liet dus 1840 te Philadelphia uitkomen: '*Social Destiny of Man*, or association and reorganization of industry'. Dit boek bevatte in 480 bladzijden een heldere ontvouwing van de leer, en werd door zijn landgenooten druk gelezen en besproken[2]. Brisbane zelf was niet van geldmiddelen ontbloot, bewoog zich in allerlei kringen, en was in die dagen het type van een jong enthousiast.

Het was een tijdperk, toen in Noord-Amerika het idee van 'associatie', als nieuwe spil eener maatschappij, als het ware in de lucht zat. De nieuwe vrije godsdienstige opvattingen, die in het protestantsche Noord-Amerikaansche volk zich deden gelden, gaven aanleiding tot aanéénsluiting en samenleving. Zóó vormden zich reeds, onafhankelijk van het Fourierisme, vier betrekkelijk belangrijke genootschappen van lieden, die in een vastgesloten associatie wilden samenleven. Wij noemen Brook Farm, Hope-dale, de Northampton-associatie en de Communauteit van Skaneateles[3].

Van die vier is Brook Farm voor ons van het meeste belang. - Hopedale was geheel en al een uiting van religieuse opvatting. De eerwaarde ADIN BALLOU, een der leiders van het Universalisme, stichtte dat genootschap te Mendon in Massachusetts, in

1) Zie over dien 'London Phalanx', 'The New Moral World' van 24 April 1841, pag. 260.
2) Het boek was verrijkt met een schets en platte-grond van het gebouw van een 'Phalanstère'.
3) In Noord Amerika bestonden reeds sedert de vorige eeuw zulke religieuse genootschappen, meestal door buitenlanders gesticht. Toen wij Owen behandelden, hebben wij gewezen op de Rappiten, Duitschers, die Harmony aan Robert Owen verkochten, en zelven te Economy niet ver van Pittsburg in Pennsylvanië gingen leven. Maar buiten dezen telde men, behalve de gemeenten der Shakers: 1°. de kolonie Ephrata in Pennsylvanië, die in 1713 door Conrad Beitzel, een Duitscher, was gesticht, waar alle goederen gemeen waren en de inwoners in celibaat leefden (Zie daarover het boek van Sachse); 2°. de Separatisten der kolonie Zoar, door Jozef Baümeler, een Duitscher, in 1816, in Ohio gevestigd. - Later in het jaar 1842, werden nog daarbij gevoegd de Inspirationisten der kolonie Ebenezer of Amana, door Christian Metz, een Duitscher, dicht bij Buffalo, gevestigd; voorts in het jaar 1856 de kolonies Bethel (in Missouri) en Aurora (in Oregon) door dr. Keil, ook een Duitscher, gesticht; en eindelijk de kolonie der Jansonisten, door Eric Janson, een Zweed, te Bishop-Hill in Illinois neêrgezet.

Januari 1841. Zij kochten land (500 ‘ares’), poogden er een Christelijke republiek te vestigen, en gaven aan die republiek een socialistische kleur. Allen moesten werken, doch aan allen werd nu onderhoud verzekerd, het eigendom werd geëerbiedigd, doch werd zoogenaamd verchristelijkt, de vrouw kwam tot haar recht, de opvoeding werd behartigd. Het heeft stand gehouden tot 1857[1]. - De Northampton-associatie werd in 1842 ook in Massachusetts gesticht door een vereeniging van lieden, die een beter en reiner maatschappij wilden vormen, dan de bestaande, en die vooral in niets gehinderd wilden zijn door de heerschende vooroordeelen en praktijken hunner tijdgenooten. Zij noemden zich dan ook dikwijls aanhangers van het ‘Nothingarianisme’. Hun bezitting bestond uit 500 ‘acres’ land, een fabriek, een zaagmolen, enz. Zij beloofden elkander niet te plagen met vragen over hun geloof; een goed leven en goede beweegredenen voor hun daden waren hun toets-steen. Hun arbeid werd altijd gelijkelijk beloond, vrouwen en mannen deelden daarin. Zij ontbonden zich in November 1846. - De communauteit van Skeneateles, ook in Massachusetts, door John A. Collins in den zomer van 1843 gesticht. Dit genootschap kwam vooral voort uit de kringen van hen, die de slavernij wilden afschaffen. Zij kochten een hoeve met 350 ‘acres’, schaften dáár het individueel eigendom af, eerbiedigden echter het huwelijk, aten geen vleeschelijk voedsel en traden op tegen elken secte-geest in het godsdienstige. Zij hadden echter dadelijk te kampen met den wedijver tusschen Collins en Johnson, en moesten reeds in Mei 1846 hun genootschap ontbinden[2].

Verreweg het opmerkelijkst was echter B r o o k F a r m . De lotgevallen van dat genootschap beslaan bladzijden, welke voor altijd zullen gelezen worden door hen, die de menschelijke ziel in al haar schakeeringen en uitingen zullen willen bestudeeren. Brook Farm is een idylle vol ernst en weemoed. De gedachte der verwerkelijking van dat gedicht kwam op in het brein van een der uitnemendste Amerikanen, den eerwaarden dr. CHANNING[3]. Deze leefde te Boston in een kring van hoogbeschaafde, geletterde vrienden. Hij was er op zestig-jarigen leeftijd (in 1840) gevierd

1) Adin Ballou ontwikkelde zijn leer in een dik boek getiteld: ‘Practical Christian Socialism, a conversational exposition of the true system of human society’. Hopedale, 1854.
2) Wij volgen in de beschrijving van deze en de verdere genootschappen John Humphrey Noyes, ‘History of American Socialism’ 1870, en voorts Charles Nordhoff, ‘The Communistic Societies of the United States’, London, 1875.
3) Zie over Channing vooral Edouard Laboulaye, ‘La Liberté religieuse’ 1858, pag. 210-251. Vergelijk ‘Oeuvres sociales’ de W.E. Channing, 1854, pag. 75 vlgg. Dat dr. Channing de man was die 't idee van Brook Farm suggereerde, dit wordt ons verhaald door Emerson, zie Noyes, p. 104. Over Brookfarm en Nath. Hawthorne's Blithedale romance, zie men het stuk van mevrouw Bouman in de ‘Gids’ van October 1909.

als hoofd eener eigen richting. Tegenover het orthodoxisme der Beechers zocht hij een breed, verdraagzaam, allen omvattend, zeer geestelijk Christendom te prediken en te verbreiden. En die taak gelukte hem. In dat jaar 1840 nu hield hij zich voortdurend bezig met het denkbeeld, of het niet mogelijk zou zijn, uit de besten zijner omgeving een maatschappij of vasten kring te vormen, die een gezamenlijk leven zou durven ondernemen. Hij sprak daarover met knappe hoofden in Boston: met George Ripley, met Emerson, met Theodore Parker, met Margaretha Fuller en anderen. Het plan kwam tot zekere rijpheid, het vond instemming bij allerlei menschen, al bleven de gewone inwoners van Boston het hoofd bedenkelijk schudden, terwijl zij het woord 'Transcendentalisme' mompelden, hetwelk zooveel beteekende als ideologie en droomland. Doch Channing gaf de zaak niet op. George Ripley was bereid met zijn vrienden - vooral daar Margarethe Fuller met haar vroolijk en opwekkend gesprek ook mede wilde doen - de zaak te wagen. Zij kochten een hoeve met 200 'acres' te West Boxbury, niet ver van Boston, en besloten aldaar het gezamenlijk leven in gang te zetten. Dwight, Bradford, Burton, Curtis, Morton, Minot Pratt en Hecker kwamen tot hen, vooral ook William Ellery Channing, een jonge neef van zijn beroemden naamgenoot, die het socialisme in Frankrijk en Engeland had gadegeslagen. Voorts waren onder de velen, die tot de hoeve toegang verzochten, ook Hawthorne, de beste romanschrijver, dien Amerika gehad heeft, de bekende journalist en abolitionist Charles A. Dana, de excentrieke sociale hervormer en 'poseur' Brownson Alcott, terwijl ook Emerson telkens zijn bezoeken herhaalde. Men ziet het: uit de geleerde en deftige stad Boston waren de fijnste letterkundige talenten bijéengekomen, om te-zamen op het land, in de natuur, een gemeente van broeders en zusters te vormen, die een verre herinnering zou wezen van de eerste Christen-gemeente der apostelen, en een profetie van vooruitgang en ontwikkeling der menschheid door de associatie zou vormen.

Men zou vooral arbeiden, en zooveel mogelijk gemeenschappelijk arbeiden. Ieder zou een vast loon per uur voor zijn werk verdienen, onverschillig welk werk hij deed: lichamelijk of geestelijk werk zou gelijkelijk worden bezoldigd; niemand echter kon verplicht worden alleen lichamelijken arbeid te volbrengen. Met de inkomsten van het werk, en uit de rente van het door allen saâmgebracht kapitaal, zou het huishouden worden gedreven. Het huis en dat huishouden werden natuurlijk gemeenschappelijk ingericht; de benoodigde artikelen werden in het groot ingeslagen. Hoofdzaak was, dat er voor allen vrije tijd en volle gelegenheid zou wezen, om alle krachten en vatbaarheden der ziel te ontwikkelen. Het was een opvoeding der ziel. De uren, die door de gemeenschap aan het werk konden worden uitgespaard, zouden niet aangewend worden, om nog meer rijkdom zich te verwerven, maar om intellectueele goederen voort te brengen. De rijkdom, dien men zocht, bestond niet in de schatten dezer aarde, die de roest verteert en de mot bederft. Al die aardsche goederen zouden aan alle leden der gemeen-

schap gemeen zijn. Daardoor zou de ziel tot hooger doeleinden, dan tot het bezitten van aardsche dingen, worden opgewekt. Zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid - zóó was de leus - en al die andere zaken zullen u toegeworpen worden[1].

Brook Farm had al dadelijk een eigen orgaan, onder hoofdredactie van Margaretha Fuller, hetwelk den naam droeg: '*The Dial*,' den zonnewijzer. Het verscheen eens in de drie maanden, en vier deelen, die er van uitkwamen (zestien nummers), strekken zich uit van Juli 1840 tot April 1844. Onder hen en haar, die artikelen in dat tijdschrift schreven, is op te merken de begaafde schrijfster Elisabeth Peabody, die het best 't grond-denkbeeld van Brook Farm uitdrukte, toen zij het opstel schreef over de verandering der menschelijke maatschappij in een koninkrijk der hemelen, in het rijk van Christus. Dat koninkrijk is, volgens haar, in de eerste plaats een rijk van geesten, maar daarna een gemeenschappelijk rijk. De burgers van dat rijk zijn tot één organisch lichaam vereenigd en saâmgegroeid. Er bestaat tusschen hen volstrekte gemeenschap, volkomen doorzichtigheid van den één voor den ander, absolute samenwerking, zoodat ieders wil, gedachte en werkzaamheid slechts factor is in het gemeenschappelijk resultaat van den éénen algemeenen wil, de ééne algemeene wetenschap, de ééne algemeene daad[2].

Zóó werkte reeds het denkbeeld van associatie in Noord-Amerika, toen Brisbane zijn kruistocht voor het Fourierisme begon en ondernam.

In het jaar 1842 zou hij die propaganda met kracht kunnen doorzetten. Hij was op een meesterlijken inval gekomen. In plaats van met moeite een eigen blad te grondvesten, begreep hij gebruik te moeten gaan maken van de publiciteit van één der meest verspreide en gelezen kranten van New-York. In die stad toch redigeerde Horace Greeley de 'N e w - Y o r k T r i b u n e'. Op een ochtend, in de lente van 1842, konden de geabonneerden van dat blad daarin het volgende lezen boven een der kolommen: 'deze kolom is gekocht door de mannen der associatie, om hun

1) Zie over het leven in Brook Farm vooral 'Le Père Hecker par le père W. Elliot, préface par l'abbé Félix Klein', 1897, pag. 48-80. Hecker de latere stichter der Amerikaansche 'Paulisten' vertoefde geruimen tijd als adept in Brook Farm, en het aangehaalde werk geeft fragmenten uit zijn dagboek dáár gehouden. Andere bronnen van Brook Farm geeft dr. W.G.C. Byvank, 'Poëzie en Leven in de 19de eeuw', 1889, pag. 269 en 312. Tot hun kring behoorde ook eenigszins uit de verte Thomas Wentworth Higginson, over wien een artikel van Th. Bentzon in de 'Revue des deux Mondes' van 1 Juni 1901. Let op zijn boek 'Cheerful yesterdays'.

2) Zie over 'The Dial', Noyes, 'American Socialism', p. 109. In dat blad schreef ook de later meer bekende socialist Henry David Thoreau, de schepper van 'Walden'. In de inleiding voor de uitgave van het boek 'Walden' door Will. H. Dircks p. XIII en XIV vindt men allerlei inlichtingen over de personen van Brook Farm.

beginselen voor het publiek bloot te leggen; de redactie daarvan heeft niets te maken met de redactie van het blad zelf'. Brisbane stichtte zóó een blad in een blad, en hij gaf een kleine dagelijksche krant uit over zijn denkbeelden voor geheel den lezers-kring van 'The Tribune'. Erkend moet 't worden, dat Brisbane door het geluk werd gediend, want Horace Greely was vol sympathie voor de Fourieristen, en zou zeker den koop niet hebben gesloten, indien hij niet in zijn hart enkele ideeën van Brisbane had gedeeld[1]. Hoe het zij, Brisbane schreef met ijver zijn kolom vol, bewerkte daarin al de eigenaardigheden der leer van Fourier, en wees voortdurend op de practische middelen, waardoor men de denkbeelden van die school in het leven kon doen treden. Hij sloeg wakker de trom en wist de aandacht te wekken. Straks, in October 1843, toen hij dus een lezend publiek zich had veroverd, ging hij verder, en richtte hij een eigen onafhankelijk orgaan op, onder den naam: '*The Phalanx*'. Het zou maandelijks verschijnen, en breeder stelselmatiger de nieuwe leer van Fourier uitéénzetten.

En ziet, jong-Amerika werd wakker en liet zich door Brisbane meêsleepen: een gansche reeks van genootschappen vormde zich, alle met het vaste voornemen bezield, om eens de proef te nemen met het stelsel van Fourier. Doch verreweg het belangrijkste feit was dit, dat Brook Farm tot het Fourierisme zich bekeerde.

De oude dr. Channing, die (volgens Emerson) den stoot tot de oprichting van Brook Farm had gegeven, was in 1842 gestorven. Ripley had nog aan zijn traditiën vastgehouden, maar de neef, William Ellery Channing, was door Brisbane gewonnen. Een door dien neef geredigeerd magazijn: '*The Present*', ging reeds met al zijn abonnementen tot Brisbane over, die het aan zijn eigen tijdschrift: 'The Phalanx' hechtte. Doch nu geheel Brook Farm zich allengs losrukte van het Unitarisme en zoogenaamde Transcendentalisme, werd aan het tijdschrift de 'Phalanx' een einde gemaakt, zou ook 'The Dial' in Brook Farm ophouden, en begon Brisbane, gezamenlijk met de schrijvers en talenten, die in Brook Farm woonden, een geheel nieuw weekblad, genaamd: '*The Harbinger*'[2], hetwelk zeven en een half zes-maandelijksche deelen heeft verkregen, waarvan er vijf te Brook Farm zelf zijn gedrukt. In het laatste nummer van 'The Dial', van April 1844, constateerde Elisabeth Peabody, dat van nu af aan Brook Farm een Fourieristische stichting was. 'Wij verblijden ons daarover - zegt zij

1) Den derden Februari 1911 vierde men in New-York het eeuwfeest voor Horace Greely. Het was een type van een Amerikaansch journalist, partij-man, doch te-gelijkertijd werkend voor eigen belangen. In 1872 was hij candidaat voor het presidentschap der Vereenigde Staten, de man der 'liberale' republikeinen en der democraten. Hij werd echter niet gekozen. Altijd bepleitte hij de belangen der minvermogenden en verdrukten. Reeds twee standbeelden zijn in Amerika voor hem opgericht.

2) Zie Noyes, 'American Socialism', pag. 516/517.

- omdat zulke personen, als die deze associatie vormen, een gezonde en volledige proef met dit Fourierisme kunnen nemen. Wij wenschen het Gods zegen toe. Moge het een universiteit worden, waarin de jonge Amerikaan zijn plichten kan leeren, en opgeleid kan worden voor het uitgestrekte land zijner erfenls.' Toch herinnerde die laatste zin-wending nog te veel aan de eerste fase van Brook Farm. Van nu af aan zou meer nog op de vereeniging, op de samenwerking en associatie gelet worden, dan wel op de methode van opvoeding der ziel. Het zou nu zijn een regelmatig georganiseerde associatie, die al de verschillende takken van arbeid, kunst en wetenschap, volgens vaste regelen en vormen, zou omvatten. De oude grondslag der samenleving in geïsoleerde huisgezinnen had, volgens hen, tot geen gelukkige resultaten geleid. Het werd dus het streven van Brook Farm, om na te gaan, wat binnen den cirkel van het Christendom de geassociëerde familie zou kunnen opleveren[1)].

Er werd nu voor Brook Farm als Fourieristisch genootschap een nieuwe constitutie gemaakt. Reeds was 18 Januari 1844 door George Ripley, Minot Pratt en Charles A. Dana een manifest in dien geest opgesteld, waarin Fouriers beginselen, ook met betrekking tot de vorming van groepen en serieën, waren gehuldigd. De landbouw-ontginning werd verbeterd en een groote werkplaats werd opgericht. En in Mei 1845 werd de nieuwe grondwet openbaar gemaakt. De naam der associatie zou voortaan wezen: 'Brook Farm Phalanx'. Haar taak zou ook bestaan in een propaganda voor het Fourierisme; nog sterker, Brook Farm zou in Amerika het eigenlijke centrum van het Fourierisme zijn. Tot nu toe was onder Brisbane de stad New-York de hoofdplaats van de nieuwe socialistische leer geweest, thans zou de beweging uitgaan van Boston en zijn omgeving in Massachusetts. De jonge Channing was thans de bezielende leider van deze gansche onderneming.

De middelen van propaganda waren natuurlijk het weekblad, vervolgens voordrachten en uitzendingen van missionarissen. In dien zin was Channing in zijn hoofd-kwartier onvermoeid bezig. Van Fourier was natuurlijk slechts overgenomen het kunstig samenstel der associatie. Het idee der serie werd niet in toepassing gebracht. De Christelijke unitarische overtuiging van de vereeniging bleef daarentegen bestaan. De proefneming werd voortdurend voorgesteld als een te-gemoet-koming aan meer Christelijke eischen, dan de tegenwoordige samenleving wilde verwerkelijken. In de meest dichterlijke beelden werd dit in honderd-voudige manifesten en oproepingen door Channing getuigd. Charles A. Dana

1) Intusschen had Brownson Alcott zich reeds van Brook Farm afgescheiden en een afzonderlijke associatie gesticht op een pachthoeve: 'Fruitlands'. Deze nabootsing van Brook Farm duurde echter niet lang. Zie het aangehaalde boek 'Le Père Hecker', 1897, p. 81-93. Alcott, die in 1888 stierf, was een vriend van James P. Greaves, over wien mijn tweede deel der 'Socialisten', p. 329.

hielp vooral als rondreizend spreker op allerlei samenkomsten en vergaderingen. Ook John Allen en John Orvis traden in het belang der zaak in allerlei plaatsen op. Brook Farm begon een grooten naam en ruchtbaarheid te verkrijgen. Toen Robert Owen in den winter van 1844 naar Noord-Amerika was gereisd, bezocht hij ook Brook Farm[1]. Het hoofd-kwartier was in volle actie. In 1845 en 1846 was men met geestdrift bezig. Men scheen werkelijk vooruit te gaan.

Doch kiemen van bederf of liever van nog meer vervorming zouden omstreeks het begin van 1847 in Brook Farm worden gebracht. Het was in dat tijdstip, dat het Swedenborgianisme in Noord-Amerika zijn intrede deed. De groote Amerikaansche Swedenborgiaan, Andrew Jackson Davis, stond op, en met hem professor Bush[2]. Deze twee begonnen de geschriften van den Zweed *Emanuel Swedenborg* bekend te maken, en er van te gewagen, dat er een weg was, waarlangs de onzienlijke geesten der gestorvenen zich konden openbaren aan de op aarde levende menschen. Op zeer uitgebreide wijze werd in die leer van het stelsel van analogie gebruik gemaakt. In dien zin was er een parallelisme tusschen de methode van Fourier en van Swedenborg, en Hugh Doherty had dáár in Engeland reeds de aandacht op gevestigd. Nu was het verwonderlijk, hoezeer die geheimzinnige uitingen van Swedenborg de gemoederen der Noord-Amerikanen in beroering brachten. Emerson heeft dit aangetoond en toegelicht, toen hij in zijn rij van 'Vertegenwoordigende mannen' Swedenborg teekende als het type van den mystieken man. Ook de jonge Channing was voortdurend met de geschriften van den Zweed bezig. Het sprak van-zelf, dat, als de leiders aldus dachten, de gansche vereeniging van Brook Farm den invloed dier ideeën onderging. In vijf half-jaarlijksche deelen van 'The Harbinger' worden dertig à veertig artikelen over Swedenborg en zijn leer aangetroffen. Het is vooral de éénheid van Fourierisme en Swedenborgianisme, die men wenscht te betoogen. Aan den éénen kant had Swedenborg den godsdienst geopenbaard, dien Fourier had opgeroepen; aan den anderen had Fourier de goddelijke schikking der maatschappij ontdekt, die Swedenborg had doen vermoeden. Swedenborg en Fourier werden voortdurend door de schrijvers in Brook Farm op één lijn gesteld. Op gelijke hoogte met deze twee stonden in Brook Farm slechts Goethe en Beethoven. Doch Swedenborg was - als men zijn geschriften bestudeerde - in de eerste plaats de man der visioenen; en zijn gezag werd nu langzamerhand de brug, waarover de geestenklopperij en tafel-dans in den anders zoo uitgelezen kring naderde.

Vóórdat het echter zoover kwam, had den 3^{en} Maart 1846 een gebeurtenis plaats, die aan den bloei van Brook Farm reeds een onherstelbaren slag zou toebrengen. Er ontstond brand in het

1) Zie ons tweede deel der 'Socialisten', pag. 352 en Noyes, p. 87.
2) Zie Noyes, 'American Socialism' p. 539.

groote gemeenschappelijke gebouw, met zijn honderd kamers in de bovenverdiepingen, dat sinds het jaar 1844 was opgericht, en de vlammen vernielden het geheel en al. Geen verzekering was daarop gesloten, zoodat de schade uitsluitend ten laste van het genootschap viel. Dat verlies was in alle opzichten noodlottig. Wel gaf men den moed niet dadelijk op, wel bleef het weekblad 'The Harbinger' tot in October 1847 uitkomen, maar met de hoop, om een model-inrichting te vormen, scheen het gedaan. Met het einde van 1847 gingen de leden uit elkander en verspreidden zij zich.

De Fourieristen hebben beweerd, dat Brook Farm een te 'delicate' constitutie had, te veel met den geur van letterkunde en poëzie was doortrokken, dan dat het gehard had kunnen zijn tegen de ongelukken en onheilen, die het (in den vorm van brand en gemis aan woning) hadden getroffen. Wij wagen dit niet te beslissen. Doch wanneer wij denken aan het klaaglijk einde van zoo grootsche verwachtingen, werpen wij aan Brook Farm een afscheidsblik vol innig medelijden toe.

Intusschen waren, op den klank van Brisbanes geroffel, overal in Noord-Amerika 'Phalanxen' verrezen.

Wij zullen de tragische geschiedenis van elk dezer 'Phalanxen' niet verhalen. Zij gingen alle tegen het jaar 1847, de één wat vroeger, de ander wat later, te-niet. Meestal hadden zij na eenigen tijd veel te veel schulden. Het groote bezit van land, waarmede zij begonnen, was doorgaans haar ongeluk. Hadden zij zich iets meer aan industrie gewijd, dan zouden zij het wellicht langer hebben kunnen uithouden, doch, wat nijverheid aanging, bezaten zij alle meestal slechts den onvermijdelijken zaagmolen. Zóó kwamen zij dan in schulden, begonnen de leden onder elkander te twisten, en gingen zij uitéén. Al die Phalanxen namen Fourier tot haar patroon aan, maar in werkelijkheid pasten zij diens leer slechts zeer fragmentarisch toe. In de verste verte beantwoordden de stichtingen niet aan het 'Phalanstère', zooals Fourier dat had ontworpen en gewenscht. Van de 'serie' was nergens sprake. Slechts 'associatie' alléén zou worden verwezenlijkt. En wat die associatie betreft, dacht men veelal, dat het voldoende was, ten-einde de sociale harmonie te verkrijgen, om op een gegeven terrein te-zamen te leven, er een contract met elkander te sluiten, waardoor men zich aan elkander verbond, en dan vooruit te gaan. De eerste dier genootschappen was de 'Sylvania Associatie' in Pennsylvanië, aan de Delaware gelegen, met 2300 'acres'; zij begon in 1843, maar, daar het land bijster slecht was, eindigde zij reeds het volgende jaar. Wij noemen voorts de 'Clarkson Phalanx', waar alle godsdienst-secten verdraagzaam met elkander omgingen, de 'Sodus Bay Phalanx', de 'Marlboro Association', de 'Prairie Home Community', de 'Trumbull Phalanx', de 'Ohio Phalanx', de 'Clermont Phalanx', de 'Integral Phalanx', de 'Alphadelphia Phalanx', de 'La Grange Phalanx', de 'Wisconsin Phalanx', en zooveel anderen. De grootste en belangrijkste van die Phalanxen was de dicht bij New-York gevestigde 'North American

Phalanx', door Brisbane en Greeley bestuurd[1]. Zij is het langst blijven bestaan, ongeveer negen of tien jaren. Zij gaf aan de vrouwen een eigenaardig costuum, en beproefde ook een stelsel van tarifeering en crediteering van den arbeid naar het aantal uren, maar kon het toch ook niet houden. In haar toefde in den winter van 1852/53 Victor Considerant een zestal weken; lang genoeg voor hem, om in te zien, dat ook in haar het stelsel van Fourier slechts ten-halve was toegepast. Alle die Phalanxen, alle die proefnemingen gingen te-niet[2].

De leer en naam van Fourier was aan geen van haar ten blijvenden zegen.

Van al dat werken en tobben, dat hopen en lijden, dat zuchten en zwoegen, van al die geestdrift, dien hartstocht, die opwinding en die smart, is niets anders overgebleven dan een herinnering en..... een roman. Een teedere en toch ironisch getinte roman, geschreven door Nathaniel Hawthorne. Wij bedoelen 'The Blithedale Romance'. Het gelijkt op een sprookje uit het feeën-land. Het bevat telkens zinspelingen op den 'Dial'[3], ook verwijzingen naar Fourier. Het verhaal is daarbij een diepe tragedie van menschelijk lijden en hartzeer. Doch de vertelling zelve trekt ons niet het meest aan. Neen, wij leven eerst geheel en al met den schrijver mede, wanneer hij de hoeve (Brook Farm) en omgeving schildert. Die eerste avond, als de dichter dáár op een April-dag aankomt, verkleumd, koud, terwijl de heldere vlammen van den grooten haard knappend en sissend de houten blokken doen branden, zal in de voorstelling van hem, die het boek leest, niet licht vergeten worden. En dan de schuchtere aanloop van allen, die een paradijs op aarde weêr willen beginnen! Die droomerige, dwepende stemming der wereld-hervormers, tegenover de stoere daden en het waarachtig werken van den boer-pachter! Hoe wazig schijnt het landschap! Wat trekken die dunne, lichtgrijze nevelen zacht-wijkend op, wat voorspellen zij een schoonen morgenstond! En toch komt die nieuwe zonnige dag nooit; nimmer lichten de gulden stralen over een gezonde vruchtbare werkelijkheid. Het blijft altijd zilver-grijze damp en mist: - altijd droomland.

1) Zie Victor Considerant, 'Au Texas', 1854, p. 8-13. In datzelfde werk citeert hij op pag. 109 Brook Farm.
2) Noyes beschrijft in zijn boek de geschiedenis van al die Phalanxen. Zie berichten over die Fourieristische kolonies en drie brieven van A. Brisbane in een brochure van Hector Garnet 'Réponse à M Hipp. Marlet', 1846.
3) Zie 'The Blithedale Romance', Editie 1852, bijv. vol. I, pag. 219: 'It was an admirable place to make verses, tuning the rhythm to the breezy symphony that so often stirred among the vine leaves; or to meditate an essay for the Dial, in which the many tongues of Nature whispered mysteries, and seemed to ask only a little stronger puff of wind to speak out the solution of its riddle.' Zie ook pag. 114/115.

VIII.

Wij keeren tot Frankrijk terug.

Plotseling was in Februari 1848 de revolutie uitgebroken, en was dáár het stelsel der mannen van het jaar 1830 in stukken gevallen.

Voor de Fourieristen was de revolutie veel te onverwacht, veel te vroeg gekomen. Zij hadden gerekend op een vredelievende ontwikkeling en vervorming van Staat en maatschappij, en nu was plotseling de orkaan dáár.

Mochten echter de leiders van de school een oogenblik verschrikt zijn, zoo begrepen zij weldra, dat het hun taak was, van de beweging gebruik te maken. Een program van actie werd thans van hen gevraagd. Victor Considerant nam weldra een eerste plaats in onder degenen, die zoover mogelijk nu vooruit wilden. Tot nog toe waren de Fourieristen, onder de regeering van Louis Philippe, eer conservatief dan revolutionnair geweest, doch nu de revolutie dáár was, moest men haar, naar hun inzicht, niet tegenwerken - dit hielp toch niet - maar haar in de goede richting leiden. Een zwenking was dus noodig. In een artikel van de 'Démocratie pacifique' verdedigde Victor Considerant de nieuwe houding in het jaar 1848 der school tegenover de volksvertegenwoordigers, die zijn agressieve politiek en zijn medegaan met de uiterste linkerzijde minst genomen inconsequent vonden. Mijne Heeren - zoo zeide hij[1] - de sociëtaire school heeft gedurende twintig jaren slechts gesproken tot de meer ontwikkelden, tot de middenklasse, en zij heeft aan de liefde voor orde en vrede zóó sterk vastgehouden, dat zij gevaar liep bij de vrienden der vrijheid in verdenking te komen. Al onze opoffering en zelfverloochening is echter in het kamp der behouds-mannen miskend, en nog heden ontmoeten onze denkbeelden van vredelievenden vooruitgang bij u slechts een stelselmatigen weêrstand. Het is ons niet mogelijk onbeweeglijk rustig op onze plaats te blijven, omdat het u vleit, u, niet voort te gaan. Uw roerloosheid voert u tot den afgrond. Wij moeten dus werken, om u, in weerwil van u-zelven, te redden. Om echter te handelen, om de waarachtige orde en den broederlijken vrede te verwerkelijken, hebben wij een steunpunt noodig. Wij vragen u dat steunpunt reeds sedert twintig jaren, en gij blijft het ons weigeren; gij dwingt ons dus het te gaan zoeken buiten u om. Uw tegenpartij, de 'linkerzijde', is ongeduldig, maar zij streeft onbestemd naar een meer rechtvaardigen socialen toestand. Het arme volk is dikwijls ruw en roerig, maar het is edelmoedig, en het heeft het instinct der noodzakelijke hervormingen. Wij verbinden ons dus met die linkerzijde, en wij gaan steunen op het volk, om het welzijn van allen voor te bereiden. Wij beloopen daarom heden uw blaam, er zal echter een dag

1) Zie dit opmerkelijk artikel opgenomen in het boekje: 'Colonie maternelle, appel aux Phalanstériens' par A. Savardan et D. Laverdant, 1851, p. 4/5.

komen, waarin gij ons zult dank-zeggen. Wanneer wij het vertrouwen van het volk hebben gewonnen, en het alsdan mocht gebeuren, dat wij van dat vertrouwen geen gebruik maakten, om uw wettige rechten te doen waarborgen, om de klassen onderling te verzoenen, en aan de wereld vrede te geven: in één woord, wanneer wij ons niet toonden *alles aan allen*, ja, dan zoudt gij recht hebben ons te veroordeelen. Tot op dat tijdstip vragen wij verlof, naar den kant van het leven ons te wenden en de dooden hun dooden te laten begraven'[1)].

Zij gingen dus naar den kant van 't leven, mengden zich in de beweging en woeling der revolutie.

Trouwens Considerant kon opmerken, dat een der leden van het Voorloopig Bewind, Louis Blanc, het niet bij woorden wilde laten, maar de sociale ideeën in de practijk wenschte toe te passen. Reeds had Louis Blanc den 28sten Februari 1848 voorgesteld, om - in navolging van hetgeen vroeger door Considerant (zie pag. 145) was betoogd - een 'ministerie van den arbeid' in te stellen[2)], welk ministerie van-zelf een ministerie der toekomst en van den vooruitgang zou wezen, daar het tot taak zou hebben de organisatie van den arbeid in onze maatschappij in het leven te doen treden. Wel is waar was dit voorstel niet aangenomen. Maar op dienzelfden dag was toch besloten tot de benoeming van een gouvernements-commissie voor de arbeiders, onder presidentschap van Louis Blanc, welke commissie in het paleis van het Luxembourg zou gaan zitten, en dáár als in een congres de zaak der arbeiders zou bespreken.

In die commissie kwam op den 22sten Maart 1848 ook Victor Considerant, namens de Fourieristen, zijn advies uitbrengen. Het luidde aldus[3)]: 'Wij willen geen *gelijkheid* van loonen, maar *evenredigheid*. Ieder mensch, vrij zijnde in zijn werken en eigenaar der waarde van wat hij voortbrengt, heeft, wanneer hij, onder gelijke omstandigheden, driemaal meer voortbrengt dan een ander, recht op een driemaal grooter deel in het product van den gemeenschappelijken arbeid; maar het is zijn plicht vrijwillig een deel van wat hij heeft voortgebracht af te staan, om het noodzakelijke *minimum* te helpen verzekeren aan hen, die niet hebben kunnen voortbrengen: aan de zwakken, de kinderen, de ouden van dagen,

1) Zie over die 'Verklaring' van de 'Démocratie pacifique' ook Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', 1848 pag. 15. In de krant zelf traden nu nieuwe schrijvers op: zoo de door ons genoemde Eugène Nus, zoo ook Jean Fleury, de vader van mevrouw Henry Gréville, die na 1851 naar Rusland, in het onderwijs, ging, in Augustus 1894 overleed.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', cinquième Edition, 1880, Tome I, p. 134.
3) Zie dit advies opgenomen in Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', Edition 1862, Tome VIII, p. 189/190. Vergelijk ook over Considerants woorden in de Commissie het boek van Emile de Girardin, 'Droit au Travail', 1849, vol. I, p. 14/15 en 43/44.

de zieken. Dit moet vrijwillig geschieden. Werd die plicht als wet voorgeschreven, dan zou de geëischte opoffering den burger van den Staat maken tot een machine, bewogen door een legale stoompomp. De economisch volmaakte formule is de vrije en als zoodanig gewilde associatie van kapitaal, arbeid en talent. Die drie krachten, die, te-zamen wedijverend, de producten tot stand brengen, hebben in de associatie een verrekening, waarbij aan elke van haar de belooning wordt toebedeeld, die haar toekomt, evenredig aan het deel, dat zij aan het bewerken hebben genomen. Ten slotte vragen wij slechts - zoo eindigde Considerant - dat de voornaamste formules van oplossing, die door de verschillende denkers zijn voorgesteld, in onderscheidene inrichtingen eens een toepassing of proef mogen vinden, zonder dat een enkele zich aanmatige, vooraf aan de anderen de wet te stellen. De proef moet dan voor de maatschappij beslissen.'

In het gedrang en gewoel der gebeurtenissen en der personen werd Considerant thans als hoofd eener school en eener richting een man van beteekenis. Hij dreef de beweging voorwaarts. Hij werkte mede, om de revolutie van 1848 in waarheid tot eene sociale wenteling te stempelen. Zijn blad 'La Démocratie pacifique', vroeger zoo kalm, gaf nu zweepslagen van ongeduld. Zijn medestanders, de hoofden der school, weerden zich op alle wijzen. Zij waren nu allen 'militant'. Het algemeen stemrecht, dat Victor Considerant vroeger in zijn 'Destinée sociale' had bestreden, werd juist hun staatkundig werktuig. Zij stelden zich beschikbaar voor de Nationale Vergadering. Toen die 'Assemblée Nationale' (Constituante) den 23sten en 24sten April 1848 werd gekozen, kreeg Victor Considerant van het departement du Loire een mandaat als afgevaardigde. Hij zou het program van actie gaan uitvoeren.

In die groote vergadering van 900 leden, die den 4^{den} Mei 1848 voor het eerst bijéénkwam, nam hij vol moed en geestdrift zitting. Een nieuwe tijd-kring zou beginnen. Maar reeds de eerste elf dagen - toen de vergadering, onder het onvaste voorzitterschap van Buchez, bezig was de helft van een slecht reglement van orde te vervaardigen - deden hem inzien, dat de vergadering niet op de hoogte was van de taak, zooals hij die zich voorstelde, te weten: om een aan de geheel nieuwe toestanden geëvenredigde grondwet voor het land op te stellen. Er was naar zijn oordeel niets groots, breeds of vruchtbaars van die vergadering te wachten. Het ontbrak den volks-vertegenwoordigers aan waarachtig democratischen zin. Het was slechts al te duidelijk, dat Frankrijk Parijs niet wilde volgen in de droomende aspiraties van volks-geluk. Er kwam reeds spanning tusschen de vergadering en het Parijsche volk. Men begreep elkander niet. Telkens wilde wel Parijs door optochten en woelende manifestaties de vergadering beduiden, iets flinker den weg van den vooruitgang te betreden. Doch weldra was er bepaalde botsing tusschen de vergadering en het volk op straat. In de Juni-dagen van 1848 barstte de burger-oorlog te Parijs uit, en moest Cavaignac met zijn troepen de zoogenaamde orde herstellen. In die hartstochtelijke en droevige Juni-dagen van 1848

deed Considerant, nog vóórdat de eigenlijke strijd zou beginnen, een poging, om zoowel de vergadering als de arbeiders te Parijs tot inkeer te nopen, door het uitlokken van een verklaring der vergadering, dat deze aan rechtmatige sociale eischen gevolg zou geven. Hij vloog den 23sten Juni naar de tribune, en stelde een ontwerp-proclamatie aan het volk voor, door hem in overleg met Louis Blanc ontworpen, en geteekend door Jules Simon en zestig andere volks-vertegenwoordigers. 'Men bedriegt u - zóó luidde het dáár[1] - er is misverstand. Weet, dat de Nationale Vergadering zonder ophouden arbeidt aan de blijvende inrichting der sociale broederschap. De Nationale Vergadering wil door alle mogelijke en proefhoudende middelen het wettig recht van het volk verzekeren: het recht dat ieder mensch bij zijn geboorte verkrijgt, om door zijn arbeid te kunnen leven. De Nationale Vergadering wil door voorschot en steun het groote beginsel der associatie bevorderen, dat alle belangen en rechten in vrijen band moet vereenigen. De Nationale Vergadering wil, evenals gij-zelf, alles wat het lot van het volk, waaruit zij voortkomt, kan verbeteren; zij wil de waardigheid van den arbeider opheffen; zij wil alle leden van het groote nationale lichaam tot elkander brengen. Laat slechts aan uw vertegenwoordigers den tijd al die vraagstukken te bestudeeren....!' Doch het was te laat. De Vergadering onder voorzitterschap van Sénard stelde deze ontwerpproclamatie ter-zijde. Zij wilde die verplichtingen tegenover het Parijsche volk niet op zich nemen.

Toen Cavaignac meester van den opstand was geworden, bleek het duidelijk, dat, nog minder dan vroeger, deze Nationale Vergadering tot sociale maatregelen was te bewegen. Victor Considerant, hoewel met de uiterste linkerzijde medegaande, hield zich over het algemeen stil. Wanneer hij sprak, bleef hij bij algemeenheden. Den 13den September 1848 - Armand Marrast was nu voorzitter der Vergadering - werd hij echter door Thiers, duidelijk en ironisch, opgeroepen, om, als hij een oplossing wist voor den strijd van kapitaal en arbeid, die mede te deelen. Dadelijk beklom hij de tribune, om uit te spreken, dat hij werkelijk, in alle oprechtheid des gemoeds, de middelen meende te kennen, om het sociale vraagstuk verder te brengen. Hij geloofde, dat het mogelijk was, zonder inbreuk te maken op de drie beginselen, waarop volgens Thiers elke menschelijke maatschappij rustte - eigendom, vrijheid en concurrentie - maar wel, door ze uit te breiden en er het beginsel der associatie aan toe te voegen, een betere sociale organisatie te verkrijgen. Hij was bereid dit alles te ontwikkelen, maar niet in een parlementaire rede gebonden aan allerlei vormen, doch wel in vier vrije avond-zittingen, als in comité-generaal, evenwel publiek en met toelating van volledig debat. Considerant

1) Zie de ontwerp-proclamatie bij Daniel Stern 'Histoire de la Révolution de 1848', deuxième Edition, 1868. Tome II, p. 410 en 592-594.

dacht een zeer aanneembaar verzoek te doen, en was verwonderd, dat de groote meerderheid der vergadering in lachen uitbarstte[1)], en dat de ‘illustraties’ en spotbladen alle zijn beeld uitteekenden, met den langen staart aan welks einde een oog zich bevond.

Sinds nam hij nog meer dan vroeger een afwachtende houding in de Vergadering aan. Hij gunde het vervaardigen der constitutie, die 12 November 1848 gereed kwam, en van al de fraaie zaken die daarin waren vervat, aan de anderen[2)]. Hij liet zich niet tot rumoer of hartstocht verleiden, maar tot de verschillende leden, met wie hij in aanraking kwam, sprak hij telkens ter-loops over zijn ideeën, poogde hen aan den vorm van zijn denkbeelden te wennen, hopende, dat die medeleden, den één of anderen dag, hem werkelijk van-zelf zouden vragen, die ideeën op de ‘tribune’ te ontvouwen. Eindelijk, toen hij zeker vertrouwen meende te hebben gewonnen, toen hij het terrein op zulk een wijze meende te hebben bewerkt, dat hij ten-minste op een nieuwsgierig en belangstellend gehoor zou kunnen rekenen, verbrak hij zijn terughoudendheid, en vroeg hij een dag om de regeering te interpelleeren. De tijden waren intusschen zeer veranderd. Den 20sten December 1848 was Louis Napoleon als president der Republiek opgetreden. Daar diens ministers geen gelegenheid verzuimden, om de vergadering in angst te houden, door telkens te spreken over de gevaren, waarmede het socialisme de maatschappij bedreigde, vroeg hij verlof een interpellatie te richten over de middelen, waarover de regeering beschikte, om de maatschappij tegen die gevaren te beveiligen. De dag dier interpellatie werd gesteld op 14 April 1849.

Op dien voor hem gedenkwaardigen 14^{den} April 1849 hield hij een lange en met zorg uitgewerkte rede, die bijkans de gansche zitting vulde. Hij vroeg de ministers, hoe zij de door hen zoo gevreesde onheilen van het socialisme zouden bezweren, en zette uitéén, dat er in werkelijkheid slechts één middel was, om tot klaarheid te komen, en zich tevens van dat socialisme, indien het waarachtig gevaarlijk was, te ontdoen, te weten: om dat socialisme voor de daad, voor de practijk, te stellen, het een proef op te leggen, geldelijke hulpbronnen desnoods daaraan ter beschikking te stellen, ten einde het te dwingen 't bewijs der waarde van zijn theorie te leveren. Na een wetenschappelijk ingekleede voorstelling der moderne maatschappij, trok hij langzamerhand zijn betoog

1) Zie dit voorstel in Considerants boek: ‘Le Socialisme devant le Vieux Monde ou le Vivant devant les Morts’, 1848, pag. 52-54. Zie ook het verhaal der zitting in den ‘Almanach Phalanstérien’ van 1849, pag. 123. De rede van Considerant is opgenomen in Emile de Girardin, ‘Le droit au travail au Luxembourg et à l'Assemblée Nationale’, Paris 1849. Tome II, p. 241-250.
2) Wel vroeg hij in de commissie der Constitutie: ‘que les femmes majeures ne fussent pas privées du droit de suffrage’, zie ‘Le Socialisme devant le Vieux Monde’, pag. 117.

samen tot vier groote voorstellen. De twee eerste hadden betrekking tot een nieuw stelsel van crediet voor de moderne maatschappij, een rationeel universeel crediet, van hetwelk elk bedrijf, en vooral de landbouw, de vruchten zou plukken. Hij stelde daartoe voor, de stichting van kamers voor den landbouw, in den geest der kamers van koophandel, en voorts de organiseering van het crediet door den Staat-zelven. De twee laatste zijner voorstellen betroffen de questie der proef en in-practijk-brenging van de ideeën der socialisten. Daarvoor moest ingesteld worden een 'ministerie van den vooruitgang', dat belast zou worden met het onderzoek en het eventueel toepassen der nieuwe theorieën. Op die wijze zou men het beginsel der legale proefnemingen, '*le principe experimental*', op het gebied der sociale questie kunnen ingang-zetten. De begrippen van stabiliteit en van vooruitgang zouden in de maatschappij aldus tot een vruchtbaar huwelijk kunnen worden gebracht. Was zulk een ministerie ingericht, dan vroeg Considerant al dadelijk den vóórrang voor een proef met het stelsel van Fourier. De Staat moest middelen beschikbaar stellen, om een 'sociëtaire commune' als proef in practijk te brengen. Hij vroeg daarvoor een vierkante mijl gronds niet al te ver van Parijs, bij voorbeeld op terreinen van het domein en bosch van Saint-Germain, met de noodige voorschotten in geld, indien de middelen der school-zelve niet toereikend waren. - Considerant werd gedurende zijn voordracht telkens en telkens in de rede gevallen. Smaad, minachting en beleediging werden hem niet gespaard. In het begin was het een orkaan. De uiterste rechterzijde wilde hem het stilzwijgen opleggen. Toen dit niet mogelijk was, gingen de leden der rechterzijde babbelen en spreken en lachen, alsof er niemand op de tribune was. De meer beleefde leden gingen naar de koffiekamer. De 'rooden' alléén bleven op hun plaats. De vier voorstellen werden natuurlijk begraven[1)].

De 'Assemblée Nationale' (Constituante) ging 26 Mei 1849 uit elkander, en werd twee dagen later opgevolgd door de 'Assemblée égislative'. Ook in die vergadering was Considerant gekozen. Met hem werd het Fourierisme aldaar vooral vertegenwoordigd door Cantagrel en Hennequin.

Doch niet lang zouden Considerant en zijn vrienden in deze vergadering hun zetel kunnen blijven behouden. De atmosfeer werd hoe langer hoe ongunstiger voor het actieve socialisme. De vergadering zelve had op den 2^{den} Juni tot haar voorzitter gekozen den ouden Dupin, en had door die keuze verklaard welke richting zij wilde opgaan. Zij aarzelde niet, het tegen de Berg-partij, waarbij Considerant zich had aangesloten, op te nemen. De groote

1) Zie deze interpellatie beschreven in Considerants boek: 'Les quatre crédits', 1851, pag. 133-137. Vergelijk voorts Considerant, 'La solution ou le gouvernement direct du peuple', 1850, pag. 38. Zie het voorstel ook in den 'Almanach Phalanstérien' van 1850, pag. 126 en 127.

meerderheid der nieuwe vergadering wilde, dat met die zoogenaamde ‘République démocratique et sociale’ gebroken moest worden. Een aanleiding tot twee-spalt deed spoedig zich voor. Het betrof de questie van Rome. De generaal Oudinot, aan het hoofd van een Fransche expeditie, hielp in Mei en Juni 1849 de herstelling van het pauselijk gezag in Rome bewerken, en bedwong de republikeinsche krachten dier stad. De Fransche kanonnen werden tegen de Romeinsche republiek gericht. Nauwelijks waren de ontwijfelbare berichten hieromtrent te Parijs ingekomen, of LEDRU-ROLLIN, het hoofd der Berg-partij, hield 11 Juni 1849 een brieschende interpellatie. Hij bracht de questie van Rome op de tribune, en las een akte van beschuldiging voor tegen Louis Bonaparte en zijn ministers, die de constitutie hadden geschonden, welke in artikel 5 de nationaliteit van alle volken heette te eerbiedigen en te beschermen. Twee malen sprak hij daarbij deze woorden uit: ‘de constitutie is geschonden, wij zullen haar verdedigen, zelfs met de wapenen’. Toen nu 12 Juni die in-beschuldiging-stelling van de regeering was verworpen, begon werkelijk de Bergpartij zich te verzetten. Enkele afgevaardigden van de Bergpartij, wij noemen den sergeant Boichot en ook Sougeon (die later in Februari 1889 als senator zou sterven) spanden hun uiterste krachten in. Maar het volk in Parijs, in de Juni-dagen van 1848 door de kanonnen van Cavaignac verpletterd, volgde niet. Op den avond van 13 Juni 1849 werd Parijs in staat van beleg gesteld; de drukkerijen van uiterste dagbladen werden gesloten; op de bureaux der ‘Démocratie pacifique’ werd beslag gelegd, en dit blad benevens andere socialistische kranten geschorst; en machtiging werd gegeven, om de uiterste leden der vergadering in arrest te nemen en hen wegens hoogverraad terecht te stellen.

De meesten hadden de slagen der naderende reactie niet afgewacht, en waren 13 Juni 1849 ijlings gevlucht.

Zóó kwamen Victor Considerant, Cantagrel en Victor Hennequin in België. Wijl België echter, op last van Frankrijk hen beval om binnen 24 uren de grenzen te verlaten, togen zij naar Londen[1)].

Het resultaat van het actief optreden, van het medegaan der hoofden van het Fourierisme met de Bergpartij was dus - ballingschap. De oude maatschappij, aan wie zij een schitterende toekomst, een paradijs van harmonie en welvaart hadden beloofd,

1) Zie Taxile Delord, ‘Histoire du Second Empire’, Troisième Edition, 1870 p. 547 en 558. Zie voorts over het aandeel van Considerant in de gebeurtenissen van 13 Juni 1849 zijn twee brochures: 1° ‘Journée du 13 Juin 1849’ en 2° ‘Simples explicatons à mes amis et commettants’, 1849. Vergelijk voorts Karl Marx, ‘Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1848 bis 1850’ (Editie Engels) 1895, pag. 70-75. Voorts het boekje van Sebastian Seiler ‘Das Complot vom 13 Juni 1849 oder der letzte Sieg der Bourgeoisie in Frankreich’, 1850.

begon met hen uit te werpen[1)], nu zij eens meer hadden willen doen, dan enkel bladzijde na bladzijde met inkt vol te pennen.

Hun program van actie was door Frankrijk verscheurd.

IX.

De leiders van het Fourierisme waren dus in Londen. Dáár, in de groote wereld-stad, leefden zij het gewone leven van ballingen. Zij aten het brood van den vreemde, kwamen veel samen, spraken over den toestand van Frankrijk, en schreven dan verder den langen, vervelenden dag. Zij werkten ook mede aan tijd-schriften, die door de uitgewekenen van alle landen, Ledru-Rollin, Mazzini en Arnold Ruge dáár te Londen werden uitgegeven: wij noemen 'Le Proscrit' en 'La Voix du Proscrit'.

Doch Victor Considerant was meer dan enkel een politiek uitgewekene. Het was zijn roem, een hervormer te heeten der sociale wetenschap. Inderdaad vergat hij dan ook zijn eigenaardige positie niet als hoofd der Fourieristische school. Hij ging dus op-nieuw brochures en kleine boeken over het socialisme uitgeven, en zond artikelen aan de 'Démocratie pacifique'. toen dit blad weder mocht verschijnen. Hij ging verder de sociale theorie bewerken.

Reeds vroeger, in Parijs, tegen het einde van het jaar 1848, had hij de gansche theorie van het Fourierisme nog eens puntig uitéengezet in een boek getiteld: '*Le Socialisme devant le Vieux Monde ou le Vivant devant les Morts*'. Het bevatte een kritisch overzicht van al de verschillende socialistische theorieën, die in Frankrijk in de laatste twintig jaren op den vóórgrond waren getreden. Een aller-opmerkelijkste inventaris van al die verschillende denkbeelden werd daarin gegeven. Al de schakeeringen van het sociale idee werden besproken. Doch al die stelsels en die stellingen waren, volgens Considerant, slechts golven van een stroom, rivieren die zich naar den oceaan spoedden. Het socialisme zelf was de vereeniging van dit alles: was de groote zee, werwaarts het water van alle kanten kwam aanruischen. Dáár, bij dat socialisme was het zwellende leven. De partij van het verleden, die zich in de vormen van Légitimisme, Orléanisme, Behoud, enz. enz., door allerlei staketsels en dijken bleef verzetten, was ten ondergang gedoemd. Dit moest de republiek van 1848 bedenken. Thans, op het einde van 1848, ging de republiek weder den weg van vóór 1848 op, nam zij zelfs, bij haar buitenlandsche politiek, de kleine middelen en kunst-grepen van Louis Philippe ter hand[2)].

1) Zij die niet hadden kunnen vluchten, na aan de actie te hebben medegedaan, werden gevangen gezet, zoo Ferdinand Guillon, die later zou uitgeven: 'Accord des Principes: Travail des Ecoles Sociétaires' Juli 1850.

2) Zie Considerant, 'Le Socialisme devant le vieux monde' pag. 148/149: 'La force de la France est avant tout une force morale. Son autorité est dans sa parole, dans son attitude, dans son dévouement à la cause des peuples, dans sa confiance au droit, á son étoile, aux destinées, grandioses de la démocratie et de la liberté. Cette force immense, vous l'anéantissez! vous détruisez par la platitude de votre politique la foi des peuples dans la France! La tribune de la République devait être, pour son gouvernement, un foyer rayonnant, de chaleur et de lumière. C'est à cette tribune que vous devriez faire votre diplomatie, diplomatie de justice, de raison, de droit démocratique. Or, jamais la tribune n'a été plus terne et plus muette que vous ne faites celle de la République; et votre diplomatie, héritée et copiée de celle que vous avez vilipendée, se cache, se glisse, et se traine dans l'ombre, ne pouvant regarder le soleil et redoutant le moindre jour. Ah! que l'ancien redacteur du National doit être humilié et souffrir dans la peau de cet infortuné Bastide, ministre des affaires étrangères de la République! de cette République menteuse, honteuse et la queue basse, qui ne tient pas ses engagements solennels, qui fait bien pis que ce que la plume du National s'indignait tant de voir faire à la monarchie philippiste'.

Helaas, welk een val, welk een schande! En toch zou het tot niets leiden, evenmin als de binnenlandsche reactie ten slotte iets zou uitwerken. Al de materieele krachten, al de inerte blokken, die men nu voor de schreden van het socialisme wierp, waren niets waard. De tijd werkte voor het socialisme. Het doode hout, de kunstige afrastering zou van-zelf verteren.

Aldus schreef hij nog terwijl hij als volks-vertegenwoordiger te Parijs leefde. Doch nu te Londen nam hij wat breeder zwaai, en begon hij een denkbeeld te bewerken, dat inderdaad een deductie was van het oude Fourierisme, doch dat oogenschijnlijk, toen het voor het eerst door hem werd uitgesproken, iets geheel nieuws, laten wij zeggen iets geheel onverwachts en zonderlings, geleek.

Het is wel der moeite waard, dat wij bij die nieuwe wending van Considerant even stilstaan. Zijn zwenking bedoelde het bewijs te leveren, dat een volk het best zonder eigenlijk gezegde regeering kon stellen. Het is, zooals men weet een idee der Commune van 1871 geworden, dierzelfde Parijsche Commune, welke in haar oorsprong reeds zooveel gegevens te danken had aan het denkbeeld, hetwelk ontwikkeld was in de ‘Destinée sociale’ van onzen Considerant.

Hij had het idee het eerst geformuleerd, toen hij in 1850 bezig was een werkje te schrijven over de organisatie van het crediet. Dit boekje kwam uit onder den ‘reclame’-titel van ‘*Les quatres Crédits ou 60 milliards à 1½%*’. Het was in zijn kern een uitwerking van het begrip van Crediet-vereeniging. Men zou zoodoende vierderlei soort van crediet kunnen in het leven roepen: op gronden ten voordeele van landeigenaars, op oogsten ten voordeele van pachters en landhouwers, op goederen en producten ten bate der handelaars en industrieelen, op arbeid ten voordeele van den werkenden stand. Al die vier vormen van credriet en hun organisatie worden goed uit elkander gehouden en vrij duidelijk voorgesteld. Het grond-crediet wordt eenigszins ingericht als de daarop

betrekkelijke instelling in Pruisen en Pommeren. Uitnemend wordt het crediet op wassende oogsten en het oogst-verband uitéengezet. De beleeningen op goederen en producten bepalen zich bij hem natuurlijk niet op de grondstoffen alléén, maar ook op het fabrikaat. Eindelijk worden allerlei maatregelen voorgesteld, waaronder crediet zou kunnen worden gegeven aan den arbeider, wel is waar persoonlijk crediet, doch gedekt door allerlei voorzorgen. Het boekje van Considerant was in zijn opzet waarlijk niet onaardig. Hij erkende zelf veel verschuldigd te zijn, wat de onderdeelen van zijn uitwerking van het crediet betreft, aan een boekje, dat een ander Fourierist, *François Coignet*, een industrieel uit Lyon, in 1849 had uitgegeven, onder den titel: 'Réforme du Crédit et du Commerce'[1]. Voorts had hij dan aan het hoofd dier crediet-vereenigingen als het ware syndicaten willen stellen, die, onder verband van die gronden, enz. en onder de noodige regelen, credietpapier en bankbilletten zouden kunnen uitgeven, in den geest van het papier der Fransche Bank, welke bank dan allengs zou kunnen vervangen worden. Alles kwam echter neêr op associatie, op vereeniging. Door associatie der belangen konden die belangen crediet vragen en crediet geven. Het begrip van den eigendom kwam nu tot zijn volledigste recht; het werd op alle wijzen verstrekt, daar ieder in de gelegenheid kwam door het crediet zich eigendom te verwerven. De syndicaten der verschillende credieten konden dan tevens werken als verzekerings-maatschappijen, en alzoo het begrip van associatie in het groot verwezenlijken. Werden, door de invoering van dit geheele stelsel der vier credieten met het daarbij behoorende papier, enkele bestaande belangen benadeeld, welnu, dan moesten deze een schadevergoeding ontvangen uit de winst, uit de 'meerwaarde', die dit nieuwe stelsel noodzakelijker-wijze zou opleveren[2]. Het boekje was vol aardige wenken. Wij treffen er ook aan het denkbeeld, om bank-papier te creëeren, dat van-zelf een zekere rente zou dragen, papier,

1) Dit werk van Coignet is opgedragen aan Tourret, den oud-minister van landbouw en koophandel. Het was ook uitgegeven door de 'Librairie Sociétaire'. Als motto had het de bekende spreuk: 'Aide-toi, le ciel t'aidera.' Coignet is de man der levens-beschrijfster van Victor Considerant.

2) Zie Considerant, 'Les quatre Crédits' pg. 89: 'Nous disons que tout progrès qui réalise pour la Société en général ou pour une partie de la Société un plus grand bien, doit, d'orès et déjà et en attendant un régime meilleur, être astreint à payer sa bien-venue en éteignant le mal résultant du contrecoup que l'organisation fausse de la Société lui fait porter. En termes concrets: On doit prélever, sur la plus-value de l'innovation fructueuse, une part, la part de Dieu, c'est-à-dire la part de ceux qui ont à en souffrir, pour les indemniser du changement qui les frappe. Voilà notre thèse de transition sociale, à nous autres, féroces phalanstériens. Une thèse semblable n'a pas besoin de démonstration. On l'énonce: le coeur la saisit.'

dat als het geboomte bladeren doet groeien en wassen[1]. - De vorm van het geheele geschrift was vrij boeiend. De inhoud werd medegedeeld als een stenografisch verslag van drie groote vergaderingen, waaraan de vier klassen van lieden, voor wie de vier credieten werden ontworpen, deel namen. Natuurlijk speelt, bij die schildering, de herinnering der 'Assemblée nationale' onzen schrijver door het hoofd. De adel, prat op zijn grond-eigendom, stuift telkens op tegen den socialist. De deftige bejaarde heer, een caricatuur van Thiers en van de andere 'burgraves', vertelt in breeden omhaal zijn oude-vrouwen-wijsheid. Maar het aardigst en pittigst is de oude boer van de Jura, uit den omtrek van Salins, 'le père Girod', die nog de campagne in Holland heeft medegemaakt, die eerst altijd bang is bedot te worden, doch wiens gezond verstand later de beste bondgenoot is van onzen schrijver[2].

Doch het slot van het boekje wekte toch groote verbazing. Wanneer hij alles heeft uitéengezet, vragen allen hem, waarom hij dat stelsel der vier credieten op zijn tijd niet heeft medegedeeld aan de 'Assemblée nationale', toen hij in 1848 en 1849 van die vergadering lid was. Hij antwoordt daarop, dat hij werkelijk den 14^{den} April 1849, in zijn toen gehouden redevoering, deze organisatie der vier credieten reeds in hoofdzaak had ontvouwd, doch dat die vergadering goedgevonden had hem uit te lachen, en zijn stelsel dood te zwijgen. Uitgaande van dat feit begint hij nu te ontwikkelen, dat inderdaad volks-vertegenwoordigingen zoo slecht werken. 'Doet het,' zoo gaat hij voort, 'zonder volksvertegenwoordiging. H e t v o l k m o e t z i c h - z e l f r e g e e r e n, zonder eenige tusschenpersoon, en zelf weten wat het wil. Het is volstrekt onnoodig, dat het volk telkens zich een opperhoofd of vergadering van gedelegeerden kiest. Neen, door grondvergaderingen kan het telkens zijn eigen meening uitspreken. Al dat samenstel van macht en wetten is waarlijk overbodig. Groote volken, die het algemeen stemrecht hebben gekregen, - en Considerant verwijt zich in zijn jeugd dat algemeen stemrecht te hebben verdacht en bestreden - kunnen nu zelven uitspreken wat zij willen. De gansche maatschappij moet gedacht worden als een associatie van 'communes'. En elke 'commune' is het 'phalanstère', zooals Fourier dat had geteekend: de associatie, die zich-zelve regeert, haar eigen zaken doet en geen uitwendige macht noodig heeft. Overgangs-toestanden

1) Zie Considerant, 'Les quatre Crédits', p. 105: 'Le papier de la Banque, à rente et à terme, sera en effet une monnaie perfectionnée, invariable dans son cours et portant intérêt.' En op pag. 39 laat hij zijn boer zeggen: C'étiont tout ainsi comme les arbres de not' bois. Chaque jour du bon Dieu, sans que j' m'en occupions, les faisiont plus valoir. Même que pour not' Papier de Rente, n'étiont jamais de gelées ni de journées d'hiver. Y pousseint en toute saison quoi? Et quand je les passions à un compère, y poussereient entre ses mains tout semblablement qu'y végetieient dans les nôtres. Un chacun en voudront de la graine.'
2) Op pag. 143 van 'Les quatre Crédits' wordt hij geestig geteekend.

zijn hier natuurlijk wenschelijk, maar het ideaal moet zijn een toestand, waarin men op de volstrektste wijze ontberen kan ‘wetten en gezag.’ (‘Jusqu'à ce que nous puissions nous passer absolument de lois et du pouvoir.’) De menschelijke wetgever heeft slechts één wet in één titel, in één artikel, uit te vaardigen: ‘alle wetten zijn afgeschaft[1].’

Met het Staats-begrip scheen dus Victor Considerant geheel en al te willen breken.

Dit nieuwe denkbeeld, dat inderdaad slechts een gevolgtrekking was uit de eerste beginselen van het Fourierisme, was vooral bij Considerant gerijpt, sinds hij kennis had gemaakt met een Duitscher: Rittinghausen. Deze democraat, die al zijn best had gedaan, in het revolutie-jaar 1848, Duitschland wakker te schudden, die lid was geweest van het zoogenaamd Vóór-Parlement van Frankfort, die later uit zijn vaderland naar België had moeten vluchten, was in deze jaren geheel en al een adept van het Fourierisme Toen hij in het jaar 1849 in Parijs was gekomen, had hij met Considerant vooral de questie besproken, in hoeverre werkelijk een gouvernement nog noodig was. Hij meende, dat de volks-souvereiniteit door het volk-zelf moest worden uitgeoefend, en dat er niets slechters te bedenken was dan de souvereine vergaderingen. Hij schreef in December 1850 daarover een boek, dat met een voorrede van Allyre Bureau het licht zag[2].

Welnu, naar aanleiding van die bespreking met Rittinghausen, schreef Considerant zijn brochure, die ook eerst in de ‘Démocratie pacifique’ verscheen, getiteld: ‘La Solution ou le gouvernement direct du peuple’ (December 1850). Het was een betoog, dat de democratie niet veel anders tot nu toe deed dan de monarchie en de aristocratie. Evenals deze twee partijen uit het verleden, bleef zij hechten aan het begrip van delegatie. De monarchie klemde zich vast aan een delegatie voor altijd; bij haar was het een souvereiniteit van het doode volk over het levende. Maar de democratie, als zij het ergens won, stelde toch ook dadelijk éénzelfde delegatie weder voor, doch nu slechts voor

1) Zie Considerant, ‘Les quatre Crédits’, pag. 160.

2) Dit boek, dat eerst in de ‘Démocratie pacifique’ verscheen, droeg tot titel: ‘La législation directe par le peuple et ses adversaires, par M. Rittinghausen.’ In de editie van 1852 (Bruxelles) heeft het een narede over den ‘Coup d'Etat’ van Napoleon III, zie pag. 223 vgg. Brieven van Rittinghausen uit het jaar 1855 worden gevonden in de ‘Revue socialiste’ van 1896, vol. I, pag. 326 en volgende. Rittinghausen keerde later in Duitschland terug, nam deel aan de arbeiders-beweging van Lassalle, was met Liebknecht een der eerste socialistische leden van den Rijksdag (verkozen Januari 1877. Zie Franz Mehring, Gesch. der deutsche Sozialdemokratie, 1897, II p. 375; hij was verkozen voor Solingen) en stierf Januari 1891 te Ath in België. Zie over hem ‘Revue socialiste’, 1893, vol. I, pag. 570. Wij bezitten van Rittinghausen vijf afleveringen ‘Social-democratische Abhandlungen’, Köln, 1869-1872.

een tijd. Zij uitte zich als souverein. maar als een souverein van een oogenblik, want dadelijk liet zij mannen kiezen, aan wie zij de macht dan opdroeg. En de geschiedenis heeft geleerd, hoe slecht zulke gedelegeerden of volks-vertegenwoordigers die macht uitoefenden Inderdaad moest de democratie begrijpen, dat het volk geen voogdij meer noodig had, dat het best zich-zelf kon regeeren, dat het einde der tijden zou wezen: 'souvereiniteit van allen uitgeoefend door allen[1].' Er moet autonomie wezen van het geheele volk. Een papieren constitutie is waarlijk niet noodig, omdat er een levende grondwet is, en die levende grondwet is het volk-zelf. Wetten zijn niet meer een vereischte. Staats-partijen zijn geheel overbodig, slechts scholen van verschillende richting kunnen onder het volk ontstaan. Over het algemeen moest de kring van wat men den wetgevenden of gouvernementeelen arbeid noemde hoe langer hoe kleiner worden. De Staats-zaken als zoodanig waren zeer luttel in getal, terwijl de sferen der individueele souvereiniteit, en der communale en departementale bevoegdheden, een gedurige uitbreiding moesten en zouden ondergaan. In zijn secties stelt nu het volk-zelf zijn eigen regelen vast en beslist het over zijn eigen aangelegenheden. In zaken van algemeenen aard, die het geheele volk betreffen, wordt het oordeel van elke sectie in beginsel gevraagd. Hetgeen dan de meerderheid der secties ('communes') heeft aangenomen wordt vastgesteld, en als wet door een commissie - te vergelijken met den Staatsraad van Napoleon I - uitgewerkt. Kortom, het volk houdt zelf het gezag in handen, delegeert aan niemand zijn macht, benoemt commissies zooveel het wil, maar geeft aan deze een bepaalde, goed omschreven, tijdelijke taak. Hoofdzaak is het begrip, dat, indien het volk zijn souvereiniteit delegeert, dit volk tegelijk die souvereiniteit afstaat. En dat mag niet gebeuren[2].

Flikkerende bladzijden heeft Considerant in deze brochure doen drukken over het volk, dat alléén souverein is bij de stembus, en dan dadelijk abdiceert; bladzijden, die door de latere anarchisten, en vooral door prins Kropotkin, eenvoudig-weg zouden worden nageschreven[3]. Ook de strijd dien Kropotkin aanbindt tegen den bijgeloovigen eerbied voor wetten, dat 'fétichisme', hetwelk eerst

1) Zie Considerant, 'La Solution', pag. 26.
2) Zie Considerant, 'La Solution', pag. 14.
3) Zie Considerant, 'La Solution', pag. 17: 'Le peuple, je ne sais pas de mot meilleur, coupe dedans. Fier d'être souverain, il marche, le jour dit, aux boîtes électorales. Il y dépose son vote et voilà sa souveraineté dans des tire-lires dont il n'a plus la clef. Le voilà remis sous le joug. Ce souverain dépend d'une volonté extérieure à la sienne. Les partis aristocratiques et monarchiques n'ont plus désormais qu'à faire jouer leurs influences. On leur a rendu leur instrument, on a refait et remis au peuple une bride. Il n'y a plus qu'à s'en saisir, c'est-à-dire, à s'emparer de la majorité. C'est bientôt fait. Le dos du peuple a retrouvé un cavelier éperonné et tenant cravache. Et marche Populus! Marche donc, tu es Souverain!'

na de Fransche revolutie is ontstaan, wordt in deze brochure van Considerant reeds begonnen. De anarchisten van onze dagen vonden hier lessen, die zij slechts behoefden te spellen[1]. En toch was dit alles voor Considerant niet anders dan een gevolgtrekking uit de beginselen van Fourier, een logische afleiding uit het sociëtaire systeem.

Hij verdiepte zich weder geheel en al in dat stelsel van zijn meester, nu hij uit het actief optreden in de politiek was losgerukt[2].

Als balling rondzwervende, het meest in Engeland, doch ook soms in België toevende, hield zijn geest zich voortdurend weder bezig met de vraag, of toch niet ergens op aarde een proefneming met dat stelsel te doen was[3]. Het deelnemen aan de revolutie-koorts van het jaar 1848, het gansche zoogenaamde program van actie mocht een tijdelijke afwijking, misschien een afdwaling van de school genoemd worden. Thans, nu die tijd voorbij was, nu voor Considerant, door het (naar aanleiding der Juni-beroeringen) op 15 November 1849 gewezen vonnis, het politieke leven in het vaderland toch voor-goed gesloten bleek[4], was het, alsof hij terugkeerde tot de plannen van vóór 1848.

Zóó verliep het jaar 1851, en het grootste deel van 1852. Tegen het einde van het jaar 1852 kwam echter Brisbane - die in het jaar 1848 met de Duitsche socialisten was medegegaan, en op een volks-vergadering te Worringen, bij Keulen, den 17^{den} September 1848, de roode Republiek had helpen uitroepen[5] - hem een bezoek te brengen. Met dezen ouden vriend en vurigen leerling van vroeger, die in allerlei ondernemingen van het Fourierisme in Noord-Amerika betrokken was geweest, besprak hij de aangelegenheid, die hem nu in 't bijzonder ter-harte ging, namelijk, of niet nog ééns een goede proef met het stelsel te wagen zou zijn. Hij meende, dat wellicht Zwitserland het beste terrein voor zulk een ‘experiment’ zou wezen. Maar Brisbane wees hem op Noord-Amerika, en wist hem over te halen, een reis voor dat doel naar de Vereenigde Staten te doen.

Hij scheepte zich 28 November 1852 te Antwerpen in, en was

1) Zie ook daarover Lamennais in de ‘Oeuvres inédités publiées par A. Blaize’, 1866, tome II, p. 257.
2) In zekeren zin is dit ook merkbaar in de brochure, die hij in 1850 deed verschijnen: ‘La dernière guerre et la paix définitive en Europe’.
3) Wel had men beproefd hier en dáár buiten Europa soms het stelsel te acclimatiseeren. - Zóó in Brazilië blijkens een brochure van Louise Bachelet: ‘Phalanstère du Brésil: Voyage dans l'Amérique méridionale, 1842’. - Zóó op het eiland Mauritius, blijkens een brochure: ‘Banquet Phalanstérien de l'île Maurice, Avril 1849’.
4) Hij was, evenals Cantagrel, bij verstek veroordeeld tot deportatie.
5) Zie Franz Mehring, ‘Geschichte der deutschen Sozialdemokratie’, 1897, deel I, p. 378.

14 December 1852 te New-York[1]. Hij zou zich eerst in de nieuwe wereld als het ware oriënteeren; hij moest nog de Engelsche taal leeren en inderdaad zich van alles in Amerika nog op de hoogte stellen. Daarvoor ging hij wonen in de 'North American Phalanx', die, zooals wij vroeger vermeld hebben, niet ver van New-York was opgericht, en nog altijd haar bestaan rekte[2]. Deze 'Phalanx' was een eenvoudige associatie geworden, en had in geen enkel opzicht het begrip der 'serie' toegepast. Zij teerde, toen Considerant er toefde, op vroegere welvaart, doch beteekende als 'phalanx' niet veel meer. Nadat Considerant er een zestal weken was gebleven, kwam Brisbane, die intusschen te Buffalo was geweest, weder tot hem, en stelde hem voor, te-zamen een tocht door de Vereenigde Staten te maken, ten einde na te gaan, of niet ergens een geschikt terrein voor een vestiging van een beter ingerichte associatie zou te vinden zijn. Zij hadden daarover weder lange discussiën en debatten, bespraken reeds allerlei onderdeelen, en gingen werkelijk op het einde van April 1853 tezamen op reis.

Hun weg ging van het Noorden naar het Zuidwesten, langs de groote rivieren, de Ohio en de Mississipi, totdat zij in het gebied van Arkansas en Florida kwamen, en de oevers der Roode Rivier zagen. Dáár was de natuur allengs schooner, woester en minder ontgonnen, zwierven nog Indiaansche stammen, en lag alles meer braak en gereed om door 's menschen hand nog behandeld te worden. En aan de overzijde van die Roode Rivier strekte zich de Staat uit, die zoo heel lang niet geleden (1845) tot de Vereenigde Staten zich had gevoegd, een terrein bijna zoo groot als een Europeesch koninkrijk, te weten Texas.

Dat Texas werd nu door de beide vrienden van 27 Mei 1853 tot 10 Juli 1853 te-paard bereisd. De prairiën, akkers en wouden werden betreden en onderzocht. En de indruk van dat land was op Considerant overweldigend. Hij kon de vruchtbaarheid van het terrein, de geschiktheid van het klimaat, niet genoeg roemen. De wijn-bouw zou er naar zijn inzien bloeien; de graan-oogst er overvloedig wezen. Daarbij was de grond letterlijk voor niets te verkrijgen. Opgetogen meende hij, dat dit land, Texas, het ware terrein zou zijn, om een expeditie daarheên te leiden en er een proef met een plan in den geest van Fourier te wagen. Hij aarzelde niet langer. Hij zou een schets ontwerpen, om in Texas een vestiging te ondernemen en daarvoor kolonisten uit Europa pogen aan te werven.

1) Zie geheel deze reis in het belangwekkende boek van Victor Considerant: 'Au Texas', 1854.
2) Dat de zaken dier Phalanx niet schitterend stonden, dat de moed er in het begin van 1853 vrij wel uit was, blijkt uit Considerant, 'Au Texas', p, 148: 'Ce qui pèse le plus lourdement, en effet, sur la N.A. Ph. - il est facile de s'en convaincre quand on y passe quelque temps - c'est le sentiment du but manqué, et le peu d'espoir restant d'atteindre celui-ci désormais'. Zie voorts p. 8-13.

Hij keerde dus terug naar Europa en was 29 Augustus 1853 weder te Ostende. - In Europa nu schreef hij zijn boek, dat als het ware een prospectus zou wezen voor de nieuwe onderneming, het boek waaraan hij den titel gaf: 'N a a r T e x a s'. Wat ons, bij het doorlezen van die bladzijden, vooral treft, is de omstandigheid, dat Victor Considerant, door de geschiedenis en ondervinding geleerd, voorzichtig ditmaal zijn gegevens en voornemens rangschikt en blootlegt. Voorzichtig, in vergelijking met vroegere plannen. Der gedachten bleekheid had zich over zijn geestdrift van vroeger uitgespreid. Hij durfde zelfs niet in het prospectus het woord 'proefneming' bezigen[1)]. Hij wilde blijkbaar oppassen, om, na de reeds vroeger ondervonden te-leurstellingen, niet alles weder op één kaart te wagen. Het was dus slechts een kolonisatie-plan, dat hij aan de schipbreukelingen van Europa aanbood. Geen vooropgesteld denkbeeld zou aan hen, die naar Texas wilden gaan, worden opgelegd. Neen, elke levens-wijze - de individueele, de collectieve en de tusschen die twee polen in liggende - zoude er mogelijk zijn. Alles zou breed, en niet exclusief, opgevat worden. Maar zijn vaste hoop was natuurlijk, dat uit die aldus saâmgestelde bevolking dan de waarachtige associatie zou volgen. De 'Phalanx' was dus niet uitgangs-punt, maar zou slotsom worden: de vrucht van alles. Daarvoor zou alles behoedzaam worden ingericht. Telkens zou, voor een kern van een bevolking, eerst de omgeving goed in orde worden gebracht, dan aan die kern als het ware de kiemen van ontwikkeling worden medegedeeld, voorts hulpbronnen en middelen van bestaan worden toegereikt, opdat dan die kern zich-zelf, autonomisch, kon ordenen en vestigen. Het ééne groote gebouw, dat een gansche kern zou kunnen bevatten, was hier in Amerika niet noodig[2)]. Men kon allerlei alléénstaande huizen bouwen en ze met elkander in verbinding brengen. Hoofdzaak was, dat aan de geheele inrichting en neêrzetting elasticiteit werd gegeven. Het zou telkens een benadering van het ideaal kunnen zijn. Men moest de menschen niet verschrikken met dadelijk het woord 'Phalanstère' uit te spreken[3)]. Men zou kunnen beginnen met het tijdperk te verwezenlijken, dat men vroeger het waarborgs-tijdperk - 'le garantisme' - noemde. Om dit alles nu mogelijk te maken, moest land worden aangekocht, moesten voorbereidselen worden getroffen, was dus geld noodig. Considerant bewerkte daarvoor verschillende begrootingen, maakte een plan, op een schaal van vier millioen franken, doch gaf aan de hand, dat ook op minder grooten voet de onderneming kon worden begonnen. Met een oproeping, om naar het Verre Westen, het land der toekomst, te gaan, besloot hij zijn geschrift.

1) Zie Victor Considerant, 'Au Texas', p. 114.
2) Zie Considerant, 'Au Texas', p. 125. Hij wees echter op p. 132 naar het voorbeeld (zoo men één gebouw wilde) van het kristallen paleis te Londen.
3) Zie Considerant, 'Au Texas', p. 116.

Wat is er van dit plan van Considerant tot stand gebracht?[1] Wij erkennen het niet te weten. Slechts dit ééne hebben wij vernomen, dat er werkelijk vrij wat geld is ingekomen. Een som van 1,500,000 franken is bijéengebracht. Van den leerling van Fourier, den industrieel Godin, ontving hij 100,000 franken[2]. Aan geld heeft het dus daarvoor niet ontbroken. De tocht ging naar Texas. Doch geen enkele bijzonderheid is ons voorts bekend. Slechts lezen wij hier en dáár, in boeken en bladen van Fourieristen, als in een tusschenzin, dat het plan-zelf gruwzaam, wanhopend, is mislukt. Considerant was - zoo zeide Godin - een man van moote woorden, niet van daden[3].

Victor Considerant is in 1869 te Parijs teruggekeerd.

Hij heeft den tijd der Commune in Parijs beleefd. Het waren voor een deel ook zijn denkbeelden, die dáár aan het gisten waren.

Den 26sten April 1871 schreef hij - zoo lezen wij[4] - een brochure, om Versailles te nopen, zich aan den wil van Parijs te onderwerpen. Natuurlijk zonder eenig gevolg. De kleine, oude, krachtige Thiers zal wonderlijk achter zijn grooten bril hebben geglimlacht over zijn vroegeren tegenstander, een schim van weleer! Op denzelfden dag, dat Considerant zijn brochure liet uitkomen, gaf Thiers bevel de kanonnen voor het eerst vuur te doen geven tegen de hoofdstad.

Sinds leefde Considerant vergeten bij of in Parijs. Zijn vrouw, de dochter van Clarisse Vigoureux, stierf in April 1880. Hij was 43 jaren met haar innig gelukkig gehuwd geweest. Zelf overleed hij 27 December 1893[5]. De wet op de syndicaten van 1884

1) Vóórdat hij naar het Verre Westen ging werd hij in Augustus 1854 te Brussel nog lastig gevallen door de justitie. Men dacht dat hij wapens opkocht. Zie zijn brochure: 'Ma justification'.
2) Onder degenen die met Considerant mede naar Texas gingen was ook Karl Bürkli uit Zürich. Deze speelde van 1870-1900 nog een belangrijke rol, als democraat, in de politiek van Zwitserland; Hij stierf October 1901 te Zürich, zie 'Die neue Zeit' 1901/1902, I, pag. 205 en vergelijk ook 'Socialistische Monatshefte' van December 1901.
3) In 1868 schreef hij de belangrijke brieven daarover aan Renan zie 'La Revue' ('ancienne Revue der Revues') van 1 Augustus 1901 en 15 October 1902. Zie voorts 'Revue du Mouvement social' 1884, p. 200, Muiron, 'Transactions sociales', p. VII/VIII, Godin, 'Solutions sociales', 1871, pag. 147-151. Tijdens dit verblijf in Texas is Clarisse Vigoureux, die meestal met haar dochter en schoonzoon medeging, te San Antonio gestorven.
4) Zie 'Histoire de la Révolution du 18 Mars par Paul Lanjalley et Paul Corriez', 1871, pag. 342. De brochure droeg een reclame-titel die aan oude dagen herinnert: 'La Paix en vingt-quatre heures, dictée par Paris à Versailles.'
5) Zie over het afsterven van zijn vrouw: 'Revue du Mouvement social.' 1880, pag. 126, 127. Over Considerant zelven schreef Fr. Coppée een fraai artikel in 'Le Journal' van 20 Augustus 1896. In 1895 heeft madame C. Coignet het boek over zijn leven en werk uitgegeven. In 't begin van Augustus 1901 is een monument (buste) voor Considerant opgericht te Salins. De aanstellerige minister van oorlog André hield daarbij een rede: zie 'Temps nouveaux', 10/16 Augustus 1901.

beschouwde hij - na de stichting der republiek - als het gewichtigste moment der laatste tientallen jaren.

X.

Van het Fourierisme bleef niet veel anders over dan een eigenaardige opvatting van de wetenschap der Sociologie, en voorts één enkele fragmentarische verwerkelijking van het stelsel.

De eigenaardige opvatting der Sociologie, voor zooverre zij altijd de begrippen van ‘associatie’ en van ‘serie’ tot hun recht wilde brengen, werd van tijd tot tijd in een boek ontwikkeld - bijv. in 1867 in de ‘Principes de Sociologie par F. Barrier’[1] - en vond in de jaren 1880 tot 1886 een orgaan, in het verdienstelijk maandelijksch tijdschrift van Limousin, getiteld: ‘Revue du Mouvement social’. In dat tijdschrift heeft in het jaar 1885 Victor Considerant beproefd zijn denkbeelden nog eens te ontvouwen. Hij begon een reeks artikelen, die een kritiek zouden bevatten over den arbeid van Fourier en van zijn eerste school. De opstellen waren hoogdravend geschreven, in een stijl, die aan vergeten holle klanken deed denken: het scheen de bevroren wald-hoorn van Münchhausen, waarin lang geleden tonen waren geblazen die nu eerst ontdooiden. Nog altijd werd in die galmen-reeks de economie verwenscht. Toen vier voordrachten waren gegeven, bleef het instrument steken.

De fragmentarische realisatie van het stelsel werd in het leven geroepen te Guise in het ‘Familistère’ van Godin.

Wij hebben den naam van dien Godin reeds meermalen genoemd, en met hem moeten wij ons ten slotte nog bezighouden[2].

1) In 1872 kwam nog te Parijs een boekje uit, geschreven door een Fransch architect te Athene, F. Boulanger, en getiteld: ‘Projet de solidarité entre les disciples de Fourier et de réalisation prochaine d'un essai sociétaire par l'association de leurs intérêts immédiats.’
2) Wij gebruiken voor de volgende bladzijden: Godin, ‘Solutions sociales,’ Edition 1872: - Godin. ‘Mutualité sociale et association du capital et du travail, ou extinction du paupérisme par la consécration du droit naturel des faibles au nécessaire, et du droit des travailleurs à participer aux bénéfices de la production’, Edition 1880: - Godin, ‘les Socialistes et les droits du travail’, Editie 1874: - Godin, ‘La Richesse au service du peuple’, 1874: - Godin, ‘La Souveraineté et les droits du peuple’, 1874: - Godin, ‘La Politique du travail et la politique des privilèges’, 1875: - Godin, ‘Mutualité nationale contre la misère’, 1883. - Na zijn dood gaf zijn weduwe nog uit zijn boek: ‘La République du travail’, 1889.

Hij was in het jaar 1817 geboren en stierf den 15den Januari 1888. Geheel zijn leven heeft hij tot de meer vrije leerlingen van Fourier behoord, die zich niet aan de vaste leiding van de school of van het centrum hebben willen onderwerpen. Maar juist hij is de éénige dier richting geweest, die iets van beteekenis heeft weten tot stand te brengen.

Hij zag het levens-licht in een klein dorpje van Picardië, te Esquéhéries, waar zijn vader smid was. Na als arbeider zijn reis door Frankrijk gedaan te hebben, kwam hij in zijn dorp terug, en opende hij in 1840 een werkplaats, om verwarmings-toestellen te vervaardigen. Op de meest bescheiden wijze begon hij zijn zaak. Doch zij breidde zich uit. Hij wist jeen eigenaardige wijze om het metaal te gieten. Zes jaren later kon hij zijn onderneming verplaatsen naar een grooter middelpunt, en wel naar Guise. Hij werkte toen reeds met twintig arbeiders. Die fabriek te Guise, ingericht tot het vervaardigen van gegoten kachels, haard- en keuken-toestellen, kwam tot grooten bloei. Godin zelf werd een rijk man. Ieder jaar vergrootte hij zijn werkplaatsen, en maakte hij nieuwe modellen en nieuwe producten. Het aantal der arbeiders, door hem in het werk gesteld, steeg in gelijke evenredigheid.

Maar nu begon hij ook ter-zelfder tijd zich om het lot dier arbeiders te bekommeren. Trouwens, hij was uit hun midden voortgekomen: als twaalfjarige knaap was hij reeds aan het werk gezet in de smederij van zijn vader; als werkman had hij van vijf uur des ochtends tot acht uur des avonds moeten arbeiden; hij had de ellende der daglooners geproefd, en ondervonden, hoe, onder de werking der wet van vraag en aanbod, de dag van morgen nooit verzekerd is voor den loon-arbeider. Hij had ingezien, dat de groote Fransche revolutie wel zeer radicaal alle gilden en gilden-verbanden had vernietigd, maar niets daarvoor in de plaats gesteld had, om vastheid aan het leven der arbeidende bevolking te geven. Hij begon dus in zijn kring betere traditiën van arbeids-belooning en arbeids-betaling te vestigen. Bezoldiging per uur en per stukwerk werd beproefd. De betaling geschiedde om de veertien dagen, Dinsdags en Vrijdags. Hulp- en reserve-kassen werden ingericht. Doch al deze maatregelen waren - Godin begreep dit - slechts fragmenten. Allengs legde hij zich toe op de studie der sociale stelsels. Er moest een stelsel zijn, dat alle deelen van het geheel doordrong. De maatschappij in haar geheel heeft niet enkel tot doel het evenwicht tusschen voortbrenging en verbruik van goederen, neen, zij beoogt het evenwicht in het menschelijk leven zelf. Er moesten maatschappelijke instellingen wezen, die dat levens-evenwicht wisten te vestigen en in stand te houden. Bij het bestudeeren dier verschillende vraagstukken - een ernstige studie, waarbij Godin zijn best deed, zoowel de katholieke leer van de abbé Châtel[1)] als de voorschriften der Saint-Simonisten te be-

1) Zie over dien abbé Châtel, Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, quatrième Edition, 1844, tome II, p. 270 en P.J. Proudhon, ‘De la création de l'ordre dans l'humanité’, Edition 1873, pag. 24.

grijpen - scheen het licht hem alléén toe te stroomen uit de geschriften van Fourier. Bij hem vond hij bevrediging en in veel opzichten rust. Hij zag Fouriers overdrijving niet over het hoofd, maar in groote trekken meende hij toch diens inzichten te kunnen volgen. Toen Victor Considerant in 1854 naar Texas ging, om aldaar in Noord-Amerika weder een Kans te geven aan de verwerkelijking van Fouriers leer, gaf Godin, zooals wij reeds vermeld hebben, hem als bijdrage mede het derde deel van geheel zijn bespaard vermogen: namelijk honderd duizend franken aan geld.

Wat in Fouriers leer hem vooral trof, was de uitéénzetting en doorvoering van het beginsel der ‘associatie’, als beweegkracht der maatschappij.

Aan den tweeden spil, den nieuwen geest, dien Fourier aan zijn associatie wilde inblazen, kon voorloopig, volgens hem, niet gedacht worden. De ‘serie’ kon onmogelijk, volgens hem, in deze tijden grondvorm der menschelijke maatschappij worden: men moest het huisgezin en zijn huishouden als basis der samenleving blijven eerbiedigen Maar al moest dus die tweede drijfveer, met al de consequentiën, waartoe zij aanleiding gaf opgegeven worden, toch was er gelegenheid te-over, om het eerste deel van Fouriers stelsel toe te passen.

Al was het slechts een begin, het zou in allen geval een zegenrijke verandering voor de in een fabriek arbeidende bevolking wezen. Roep de duizend menschen, die des daags in de fabriek werken, uit hun kleine armoedige huisjes of kamers; wek ze op, om hun poovere slaapsteden, meestal gelegen in donkere gangen of nauwe stegen en sloppen, te verlaten; geef hun gelegenheid te wonen in een ordelijk groot gebouw, goed geventileerd en des winters goed verwarmd, voorzien van groote met glas bedekte binnenplaatsen, op welke binnenplaatsen langs alle verdiepingen galerijen uitkomen; richt in uw gebouw groote zalen in, waar men voor leeskamers en vergaderingen ruimte kan vinden, waar desnoods, voor die het begeeren, gemeenschappelijke maaltijden kunnen worden aangerecht; kortom, maak voor uw duizend arbeiders in het groot en in eenvoudige vormen iets, dat aan een der uitgebreide hotels in Parijs of Zwitserland doet denken: - en een gansch andere plooi, zoo meende Godin, zal aan de gewoonten uwer arbeiders-bevolking worden gegeven. Wellicht zou op die wijze het leven der ontevreden arbeiders tot rust worden gebracht, zou er een weldadig evenwicht tusschen hun wenschen en de bevrediging hunner behoeften kunnen komen. De arbeider zou in allen geval niet meer getroffen worden door de wreede tegenstelling, dat wel is waar voor de werktuigen en ovens grootsche gebouwen werden opgericht, maar dat zijn eigen verblijf, waar hij met vrouw en kinderen moest vertoeven, nog altijd van de geringste gemakken of eerste elementaire gezondheids-voorwaarden bleef verstoken. Hij zou, als zijn woning hem aangenaam werd gemaakt en daaraan

op eenvoudigen voet de voordeelen van de huizen der rijken werden gegeven, die woning als een wijkplaats vol kalmte en genieting gaan beschouwen. De met gas verlichte, blinkende kroeg zou te-vergeefs haar verlokkingen bieden. Gewoonten van orde, zindelijkheid en netheid zouden wellicht worden nagevolgd. De leeskamer zou misschien tot oefening van oordeel en tot nadenken aansporen. Ook zou er, wanneer slechts eerst de goede plooi aan de bevolking van het groote huis was gegeven, gelegenheid wezen, om aan andere, meer edele behoeften: stel den wensch om voordrachten te hooren of een eigen tooneel-zaal te bezitten, kunnen worden voldaan. De besparing van allerlei onkosten, die door het omvattende der inrichting van het huis van-zelf werd aan de hand gedaan, zou allicht een reserve-kas kunnen in het leven roepen voor allerlei genoegens, die tot nu toe door de beschaving alleen aan de rijken werden toegestaan.

Ziedaar het plan, dat Godin vóór den geest zweefde.

Een van de krachtigste middelen, om een gezonde, zedelijke en tevreden arbeiders-bevolking te verkrijgen was, naar zijn inzien, gelegen in het denkbeeld van Fourier, om die arbeiders, voor zoover zij aan een groote fabriek werkzaam waren en dus één groot gezamenlijk belang hadden, in één enkele, ruime, schoone en van alle gemakken voorziene woning te doen leven. Natuurlijk kon men hier geen dwang uitoefenen. Maar men kon dermate de voordeelen van het gezamenlijk wonen in één groot huis laten uitkomen, dat alle arbeiders, liever dan op zich-zelf te wonen, het als een groot voordeel zouden beschouwen, in het arbeiders-paleis zich te komen vestigen.

Omstreeks het jaar 1852 had hij alles daarvoor in zijn gedachten goed geordend, en was hij in staat - daar zijn zaken uitermate bloeiend waren geweest - een begin te maken met te Guise, naast zijn werkplaatsen, een groot huis te gaan bouwen. Een der vleugels werd toen opgericht. Allengs kwam het geheel gereed. Godin gaf het den naam van het ‘F a m i l i s t è r e ’, een naam herinnerend aan Fouriers woord ‘Phalanstère’, doch door de samenvoeging dadelijk aanwijzend, dat hier als uitgangspunt niet de ‘phalanx’ der seriën, doch het huisgezin, de familie, werd genomen.

Het ‘Familistère’ nu, zooals het te Guise oprijst, is een uit bruinrooden baksteen opgetrokken gebouw, bestaande uit drie groote vierkanten. De buitenmuren hebben te-zamen een lengte van 570 meter. Het front van het gebouw is 180 meter lang. Elk der drie deelen heeft een ‘*sous-sol*’, een ‘*rez-de-chaussée*’ en daarboven drie verdiepingen; ook heeft elk een groote binnenplaats, ter hoogte van het dak met glas bedekt. De galerijen, die in balcon-vorm elke verdieping naar de zijde van de binnenplaats omringen, zijn bij de drie gebouwen verbonden, en geven dus gelegenheid, dat de bewoners in het ‘Familistère’ zich kunnen bewegen, wanneer het slechte weder hen belet naar buiten te gaan. Achter aan het middelste vierkant, dat tusschen de beide anderen naar achteren uitwijkt, zijn, omzoomd door een groot grasveld,

kleinere gebouwen opgericht, voor de verpleging en voor de verzorging der zeer jonge kinderen. Zij zijn aan het groote huis door een gang verbonden, en bestemd voor '*la nourricerie*' en voor '*le pouponnat*'. Moeders kunnen in de '*nourricerie*' haar kinderen, wanneer zij nog geen twee jaren oud zijn, toevertrouwen aan kindermeiden en verpleegsters, die zich aan dat werk hebben gewijd; wiegen en kinderstoelen, enz. enz. vormen dáár het huisraad. Zijn de kinderen ouder, dan kunnen zij tot hun vierde jaar in het '*pouponnat*' worden gebracht: een soort van bewaarschool met kinder-tuin, waar de jeugd al spelend wordt opgevoed en bezig-gehouden. Vlak tegenover den vóórgevel van het gebouw is een in drieën verdeeld afzonderlijk gebouw: het bevat de scholen, eerst voor de kinderen van 4 tot 6 jaar, en dan drie groote klassen voor de leerlingen van 6 tot 14 jaar; eindelijk zijn in het midden daarvan geplaatst de vergaderlokalen en de zaal, bestemd tot voordrachten, muziek-uitvoeringen of tooneel-voorstellingen. Aan beide zijden van dit bij-gebouw, en dus tegenover de twee uiterste vierkanten van het 'Familistère', zijn de gebouwen, waarin de bakkerij, de slachterij, de restauratie, een koffiehuis, de stallen en schuren, benevens de waschgelegenheden en badkamers zijn te vinden. De rivier de Oise omringt al die verschillende gebouwen. Over een brug bereikt men, aan den anderen kant van de rivier, de zeer uitgestrekte fabriek en werkplaatsen.

In het 'Familistère' is een bijzondere dienst ingericht voor het schoon en zindelijk houden van het gebouw. Die dienst houdt zich voortdurend bezig met het rein houden der steenen trappen, der galerijen, der drink-fonteinen, der privaten, enz. Magazijnen zijn in het gebouw gevestigd, opdat de bewoners, indien zij het willen, dadelijk in het huis-zelf zich van alle benoodigdheden van het dagelijksch leven kunnen voorzien. Het water komt door een artesische put op alle verdiepingen, en kleine fonteinen en kranen verspreiden het op alle punten van het gebouw. De binnenplaatsen zijn den geheelen nacht met gas verlicht. Elk uur van den nacht doet een nachtwacht de ronde, van de kelders tot den zolder. Om de kamer van den werkman te ontlasten van al de ongelegenheden, verbonden aan het wasschen van het linnen, enz, is de wasscherij naast het gebouw ingericht. In die wasch-inrichting is dan tevens gelegenheid tot baden, en bevindt zich een 'bassin' om de kinderen het zwemmen te leeren, zoodat die kinderen, reeds op een leeftijd van 6 tot 8 jaren, zich in het water kunnen redden. Wasch- en bad-inrichting ontvangen het warme water door pijpen uit de fabriek. Rondom het gebouw zijn terreinen voor gras-velden en voor wandelplaatsen afgezonderd. De arbeiders-bevolking verpoost zich dáár, en de kinderen kunnen op het grastapijt spelen. Wat er aan terrein nog over is, wordt verdeeld in kleine stukjes, ter beschikking van de bewoners van het gebouw. Dáár worden tuintjes aangelegd en groenten en vruchtboomen gekweekt.

In dit gebouw wonen in goed geventileerde kamers nu drie honderd gezinnen, dat is ongeveer twaalf-honderd personen.

Zij vormen de kern der werklieden in de fabriek. Elk van die arbeiders-gezinnen behoudt echter zijn eigen onafhankelijkheid, heeft zijn eigen haard en zijn eigen te-huis. In de twee of drie kamers, die elk huurt, bezit ieder zijn eigen vesting, waarin hij zich met zijn gezin kan terugtrekken. Doch het samenwonen en samenleven, het hebben van gelijke belangen en het najagen van een gelijk doel, doen sterk geteekende plooien van gemeenschaps-zin ontwaken. Muziek-corpsen hebben zich uit de arbeiders gevormd; een brandweer-corps is uit hun midden opgericht; voor allerlei spelen en schietoefeningen zijn genootschappen ontstaan. Voor lees-gelegenheid en voor voordrachten wordt gezorgd. In één woord, er is in die aldus gegroepeerde arbeiders-bevolking een sociaal leven, dat langzaam maar zeker zich openbaart. Wel moet men nu hier niet overdrijven, of met gejaagdheid zekere gemeenschaps-vormen zoeken in te prenten. Er was een tijd-lang ingericht een zoogenaamde ‘sociëtaire’ keuken, waar de werklieden, na den arbeid, hun eten geheel en al gereed-gemaakt kochten, dat zij dan in hun kamers gingen nuttigen; maar die algemeene keuken gaf geen rekening, en men heeft daarmede opgehouden. Doch in het algemeen leert toch de samenwoning, door de onderlinge betrekkingen en aanrakingen te vermenigvuldigen, gewoonten van collectief leven. Zekere zedelijke verplichtingen en plichten worden als van-zelf nagekomen. De twisten, krakeelen en ruzies onder arbeiders verminderen, de tooneelen van onmatigheid en van dronkenschap verdwijnen; trouwens, strenge reglementen en bepalingen verwijderen elk, die de rust en orde in het gebouw verstoort. Er is natuurlijk uit den aard der zaak - en dit is wel de schaduwzijde - iets in het gebouw, dat in de verte aan een kazerne doet denken. Maar laten zij, die hieruit een verwijt zouden willen maken, eens de arbeiders-woningen en kamers in de andere Fransche steden opzoeken; en zij zullen de eigenschappen en hoedanigheden van het Familistère gunstiger beoordeelen. Het zij zoo: de benaming van ‘Sociaal Paleis’, dat Godin dikwijls gebruikt, is wel wat weidsch en grootsch. Er ligt over het geheel een nuchter, prozaïsch en practisch karakter. Het gebouw, vergeleken met de uit de weelderige fantasie van Fourier ontsproten lucht-kasteelen, ziet er wat heel eenvoudig, wat naakt uit, maar, vergeleken met de bestaande wonings-toestanden, is het toch voor de arbeiders een weldaad. Want de gangen zijn wijd, de trappen zijn breed, de binnenplaatsen onbekrompen en de kamers tamelijk groot, zoodat men zich los en vrij kan bewegen, zonder gevaar te loopen hoofd of elleboog te stooten. Men haalt in het hechte gebouw ruim adem, en de kinderen spelen er met lust. Allerlei gemakken, die men slechts bij name kent, wanneer men afzonderlijk woont, zijn hier voor de arbeiders een werkelijkheid.

Doch let wel: het is een huis voor arbeiders van een bepaalde fabriek. Het staat niet op zich-zelf. Daarnaast breiden zich in onafzienbare reeks de werkplaatsen uit. De hooge schoorsteenen stuwen er hun zwarte rook in pluimen naar boven. Het vuur gloeit er, en de werktuigen doen er hun eentonig; dreunend ge-

stamp hooren. Het ratelt en ploft en sist er. Die werktuigen zien er blinkend en net geschuurd uit. Het is, alsof onzichtbare geesten niet alléén al die pijpen en gewichten in beweging zetten, maar alsof zij ook voor het goed uitzien dier machines waken. Met onafgebroken vaart en onder veel gedruisch werken die machines haar dag-taak af. En te-midden van de machines krioelt de arbeiders-massa. Als het werk gedaan is, bekommerden in andere fabrieken de ondernemers zich niet meer om die menschen, de toevoegsels der machines. Zij werden betaald, en daarmede was alles gedaan. Van Godin blijft het de hooge eer, dat hij met zulk een toestand, waarbij toch zoo ontelbare fabrikanten in het midden onzer eeuw zich nederlegden, geen vrede had. Naast zijn zwarte werkplaats, vol rookende en gloeiende ovens, bouwde hij voor de arbeiders een rustig, vredig verblijf. De machines moesten goed in orde zijn, anders was er geen winst te behalen, maar de arbeiders, die bij en naast die machines werkten, moesten ook goed gehuisd en goed verzorgd worden. Omgeef de machines met muren, doch geef ook een dak aan uw arbeiders. Laat uw werktuigen helder en glanzend oppoetsen, maar zorg ook voor een reine omgeving van uw werklieden. Spaar geen olie en gas in uw fabriek, doch geef ook aanleiding tot zedelijke en verstandelijke ontwikkeling uwer daglooners. Waak met zorg voor de toekomst van uw afzet en markt, doch laat ook uw hart kloppen voor de kinderen uwer arbeiders, opdat dezen later deel kunnen hebben aan het zonlicht, en iets van den blauwen hemel reeds op aarde kunnen zien.

Met het bouwen en inrichten van een groot schoon huis, naast de fabriek, voor de in de fabriek werkende arbeiders achtte Godin zijn taak nog niet afgedaan.

Dit was werkelijk voor hem de helft slechts van het werk. Het beginsel van associatie, dat door hem was aangegrepen, vorderde veel meer. Het moest blijken, dat dit beginsel alles zou kunnen bezielen. Voor den in de fabriek werkenden en in het groote huis wonenden arbeider moest er nog hooger doel kunnen zijn, dan alleen dat werk in de fabriek en dat wonen in het huis. Er moest hem als eind-doel kunnen worden voorgespiegeld, dat de arbeider *mede-eigenaar van het huis* waarin hij woonde, en *aandeelhouder in de fabriek* waarin hij werkte, zou kunnen worden. Dan eerst zou de associatie een werkelijkheid, een volledige organisatie kunnen zijn.

In het jaar 1879 - dus twintig jaren nadat hij het huis is gaan bouwen - heeft Godin voor dat eind-doel de grondtrekken vastgesteld.

Tot op dien tijd was hij slechts de weldoende patroon geweest. Hij had het groote huis ingericht, welks kamers en alle verdere gemakken hij goedkoop aan de besten zijner werklieden, die daarvan wilden gebruik maken, verhuurde. De huurprijs was zóó gesteld, dat, na aftrek van alle noodige kosten voor belasting, onderhoud, verlichting, verwarming, schoonmaken, administratie, enz., er toch nog altijd 3% van het in het gebouw geplaatste

kapitaal overschoot. Hij had voor die arbeiders een goede eigen winkel-vereeniging opgericht; hij had hen geholpen, om een onderlinge hulp- en voorschot-kas bij ziekten en ongevallen te vestigen; hij verzekerde zelf een pensioen aan de ouden van dagen en waarborgde een zeker minimum van bestaans-middelen aan de gezinnen; hij gaf gratis voor de kindereen 'crêches', bewaarscholen en onderwijs. Maar al die diensten, welke hij alzoo aan zijn arbeiders bewees, behoorden toch eigenlijk min of meer tot het breede domein der weldadigheid, of liever der eigendunkelijke toedeeling van den patroon. De patroon gaf iets, ja zelfs zeer veel van zijn overvloed, en deelde ruim aan de arbeiders mede.

Zou het niet mogelijk zijn - aldus redeneerde Godin - dit willekeurig karakter van weldaad weg te nemen? Zou die aan geen regelen gebonden verdeeling niet kunnen vervormd worden en overgaan tot een toestand van geregeld samenzijn en samen-bezitten? Zou geen onderlinge maatschappij, waarbij het lot van een ieder vast gewaarborgd was, te grondvesten zijn? Een toestand van volledige associatie van kapitaal en arbeid, welke het pauperisme zou uitsluiten door bekrachtiging der natuurlijke rechten, die de zwakken hebben op noodzakelijk onderhoud, en door wettiging der eischen, die de arbeiders kunnen doen gelden op een deel in de winsten der productie?

Godin heeft het antwoord op die vraag gegeven in de *oorkonde van 1879*, waardoor hij zijn arbeiders tot den rang van *deelgenooten* in zijn fabrieks-onderneming heeft opgeheven.

Hij heeft van zijn fabrieks-ondernemingen (want hij heeft behalve te Guise ook nog een fabriek te Laeken bij Brussel)[1)] en van zijn groot gebouw te Guise een commanditaire vennootschap gemaakt, en wel voor den duur van 99 jaren. Vennooten zijn de stichter en al de tegenwoordige en toekomstige arbeiders in de fabriek. Godin bracht in, als stichter en geld-schieter, de fabriek, het gebouw, de voorraden, de bestellingen en een geld-kas van 355,000 francs. Zijn geheele inbreng vertegenwoordigde in 1879 een som van 4,600,000 francs, die later nog met twee millioen francs werden vermeerderd. De arbeiders brachten in, de resultaten hunner besparingen zoowel uit de winkel-vereeniging als uit de reserve-fondsen, te-zamen 266,266 francs. Die inbreng was dus het maatschappelijk kapitaal, en dat maatschappelijk kapitaal moest nu, volgens vaste regels, achteréénvolgens het eigendom worden van al de vennooten of 'coöperateurs'. De inbreng van den heer Godin is daarom verdeeld in certificaten van 500 francs, en deze certificaten worden nu uit de winst afgelost en op naam der arbeiders overgeschreven, die op winst recht hebben. Natuurlijk ontvangen de arbeiders dus niet de winst in handen, maar verkrijgen zij aandeelen in het gemeenschappelijk bezit der fabrieken en van het gebouw. Het is werkelijk een zeer grootsche poging, om alles in het gezamenlijk bezit van allen, die aan de

1) Zie over Godins fabriek te Laeken, B.H. Heldt, 'Instellingen op sociaal en coöperatief gebied in België', 1892, p. 79.

onderneming werken, te brengen. De groote trekken der verdeeling zijn deze: dat eerst altijd 25% van de winst aan een reservefonds, dat ter waarde van een tiende van het gezamenlijk kapitaal moet klimmen, worden gegund; dat daarna 25% aan de directie, en de overige 50% aan kapitaal en arbeid ten-goede komen. Die 50% worden dan verdeeld in verhouding der diensten, die de beide factoren bewijzen. Het kapitaal had bijv. in 1883 à 5% een rente van 230,000 francs, de arbeids-loonen bedroegen 1,880,000 francs, welnu, dus ontving uit de 50% de arbeid achtmaal meer dan het kapitaal.

Voor de meer nauwkeurige verdeeling van de winst onder de enkele arbeiders wordt wel degelijk rekening gehouden met verdiensten en dienst-jaren. De associatie omvat, behalve den stichter, wiens rechten afzonderlijk worden beschreven, vierderlei soort van leden, te weten: ‘associés’, ‘sociëtaires’, participanten en geïnteresseerden. De ‘associés’ staan op den eersten trap; zij hebben stem in de algemeene vergadering. Zij moeten ten minste 25 jaar oud zijn, minstens vijf jaren in het ‘Familistère’ hebben gewoond, even lang aan het werk hebben deelgenomen, kunnen lezen en schrijven, en bezitters zijn van een aandeel in het maatschappelijk kapitaal van niet minder dan 500 francs. Zij zijn de kern van alles. Zij deelen in de winst met het dubbele van hun arbeids-loon. In 1883 was hun aantal 68. De drie andere categorieën zijn veel grooter in getal, doch bezitten telkens minder rechten. Zeer vele leden daarvan wonen dan ook niet in het ‘Familistère’. Godin zelf was voor zijn leven administrateur-directeur; hij had de bevoegdheid zijn opvolger aan te wijzen, hetzij bij zijn leven, hetzij bij testament. Hij werd ter-zijde gestaan door een ‘*conseil de gérance*’. Deze raad bestond uit hem zelven, uit drie ‘associés’, door dezen bij geheime stemming te benoemen, uit de leiders der verschillende afdeelingen van het werk, en den huis-meester van het ‘Familistère’. Naast dien raad van administratie is er dan nog een bijzondere raad voor het ‘Familistère’, een raad voor de eigenlijke industrie, en als algemeene controle een raad van toezicht; eindelijk een raad van verzoening of arbitrage voor alle geschillen in de associatie.

De associatie heeft en bekostigt nu in eigen boezem alle inrichtingen voor de verzorging, de opvoeding en het onderwijs der kinderen. Op zeer omvattende wijze is dit alles, gelijk wij reeds bij de beschrijving van het gebouw aantoonden, geordend. Voorts zijn alle verhoudingen van de arbeiders en van hun vrouwen geregeld door onderlinge verzekeringen. Die onderlinge verzekeringen hebben tot hoofddoel, te verhinderen, dat de leden der associatie in eenig gebrek van het noodzakelijke vallen: zij komen dus te-gemoet aan de behoeften van zieken, gewonden en invaliden. De pensioenen zijn zeer uitvoerig voorgeschreven, hun grondslag is een verzekering van ⅔ van het loon. In het algemeen wordt aan allen een minimum van noodzakelijk onderhoud verzekerd. Dit minimum is voor alle categorieën van personen afzonderlijk berekend, voor de hoogste categorie (een weduwnaar of weduwe

aan het hoofd van een gezin), is met 1,50 franc daags, voor kinderen van 2 tot 14 jaar bedraagt het 50 centimes. Dit alles is in de statuten uiterst nauwkeurig omschreven, welke statuten werkelijk in dit opzicht een toepassing zijn van het beginsel der ‘mutualiteit’.

De betaling van het loon (om de veertien dagen) geschiedt des Dinsdags en Vrijdags, volgens een alfabetische loon-lijst. Die lijst is in vier deelen verdeeld, en telkens wordt aan een vierde deel het loon uitbetaald, zoodat steeds een niet al te groot aantal der arbeiders in het bezit is van klinkend geld. De arbeids-tijd is tien uren. De arbeid-zelf blijft volgens stukwerk geschieden, overeenkomstig een vast tarief.

Ziedaar dan de inrichting en den gang van het ‘Familistère’, zooals Godin het in het leven heeft geroepen.

Zij zijn niet talrijk in Europa de industrieelen, die, nadat zij door noeste vlijt een bezitting van over de drie millioen gulden zich verworven hebben, het plan opvatten en gaan verwerkelijken, om die bezitting tot een gezamenlijk goed van zich-zelf en de arbeiders te maken. Hier is een lichtend voorbeeld, hoe men in bezits-toestanden, die voortvloeien uit het privaat-eigendom, het c o l l e c t i e f beginsel onder zekere voorwaarden tot een feit kan gaan maken. De arbeiders, die Godin in zijn fabriek gebruikte, hadden werkelijk, toen zij bij hem kwamen, niet veel anders dan de kracht van hun arm of hand; zij brachten die arbeidskracht in de gemeenschap, en hij, hij wierp in de gemeenschap zijn millioenen en stelde regels vast waardoor die arbeiders met hem, na niet al te langen tijd, mede-eigenaars dier millioenen konden zijn. Die gisteren loon-trekkers waren, zouden heden ‘associés’ worden.

Het p a r t i c i p a t i e - s t e l s e l is hier bijna tot de uiterste grenzen, die het kan bereiken, doorgevoerd. Het is waar, alles was nog eenigszins autoritair of liever aristocratisch ingericht; de arbeiders zijn in vaste kringen onderscheiden en kunnen slechts langs trappen grootere rechten en aandeelen verkrijgen. Godin toch was een practisch man, die niet dadelijk zijn grootsche schepping in gevaar wilde brengen door een algemeene nivellements-strekking toe te passen, maar de brug was gelegd, waarlangs alles zich kon opheffen tot de aristocratie en tot de hoogste uitoefening van rechten. Ook de vrouwen waren door Godin op voet van volmaakte gelijkheid met de mannen gesteld. Voor zoover zij arbeiden in de fabriek, hebben zij bevoegdheid om lid te worden van de vele raden van bestuur. In de vergadering van 4 Februari 1883 werd tot een der drie vacante plaatsen van den ‘conseil de gérance’ gekozen een vrouw: madame Allart.

Godin stelde er prijs op, zijn schepping vast te knoopen aan een zedenleer, die op het begrip van liefde voor den naaste was gebouwd. Hier week hij zelfs ten éénemale af van de denkbeelden van zijn vroegeren leidsman Fourier. Terwijl deze alles verwachtte van het ongebreidelde spel der hartstochten, die, volgens hem, enkel ten kwade voerden, omdat zij werden verwrongen, maar die tot algemeene harmonie zouden leiden, wanneer de wet der attractie ook op dit gebied der menschelijke handelingen werd

gevolgd; terwijl deze voortdurend de begeerten, of aantrekkingen, of hartstochten ontleedde, en op de samenvlechting en samenwerking der hartstochten de harmonie onder de menschen wilde vestigen, ging Godin weder als van-ouds uit van het begrip van plicht. Het weekblad, dat hij voor zijn werklieden uitgaf en dat des Zondags verschijnt, heet dan ook 'de plicht' ('*Le devoir*'). Het is een veelszins strenge plichten-leer, die bij Godin aan alles ten grondslag ligt: een plichten-leer, voortvloeiend uit het deïsme. Het begin zijner statuten luidt dan ook op plechtige wijze aldus: 'Ten einde hulde te bewijzen aan God, hoogste wezen, oorsprong en algemeen beginsel van het leven; ten einde het leven-zelf tot eere te brengen, en rechtvaardigheid onder de menschen binnen te leiden, worden deze statuten op de volgende grondbeginselen gevestigd.' En dan volgen de beginselen, die saâmgetrokken worden in deze regels: 'Zijn naaste lief te hebben als zich-zelf; tegenover de andere menschen te handelen, zooals wij zouden willen, dat zij tegenover ons handelen; onze eigenschappen en talenten te doen strekken tot ontwikkeling van ons-zelven en van de andere menschen; nooit moede te worden het goede te doen en elke zaak met gerechtigheid (*avec droiture*) te behandelen; ons te vereenigen om onderling (*mutuellement*) elkander bij te staan.'

Dit alles, leidend tot een leer der broederschap en tot afwering van het welbegrepen egoïsme, dat de staathuishoudkunde onderwijst, was bij Godin hoofdzaak. Maar daarnaast stelde hij nog de volgende opvatting, mede aan Fourier ontleend. Hij herinnerde, dat de Schepper, terwijl Hij het leven aan den mensch gaf, hem plaatste op een aarde die alle hulpbronnen en benoodigdheden, noodzakelijk voor zijn bestaan, ruimschoots inhield. De grond, de vruchten die de aarde opleverde, de dieren waren dus een 'gemeenschappelijk fonds', waaruit een ieder, in den oorspronkelijken toestand, zijn bestaans-middelen nam, en waarop geen privilegiën waren gevestigd. Nu is de werkelijkheid echter thans geheel anders. Maar het is een verkrachting van de oorspronkelijke instelling, dat de menschen elkander het gebruik van het gemeenschappelijk natuur-fonds hebben ontnomen, zonder het te vervangen door rechtvaardige vergoedingen. Dit onrecht moet, naar zijn inzien, worden hersteld. De onterfden dezer wereld moeten een 'equivalent' van hun natuurlijke rechten vinden in de maatschappelijke voorzorg ('*prévoyance sociale*'), of liever in de instellingen, door die sociale zorg te verwerkelijken. Op de sociale voorbehoed-middelen komt het dus allereerst aan. De onterfden hebben een recht op die instellingen, hebben een recht op noodzakelijk onderhoud, hebben een recht op de waarborgen van onderlingen bijstand, omdat de natuurlijke rechten van allen voorrechten van enkelen zijn geworden. Wat men, in instellingen ter verzekering van leven en welvaart der arbeiders, tot stand brengt en regelt, is slechts een vergoeding wegens de ontneming der natuur-gaven door den loop der geschiedenis. Daarom moet de nijverheid en geheel de arbeid den weg inslaan, dien Godin in zijn 'Familistère' geteekend heeft. Wel degelijk meende hij, dat de oprichting van zijn 'Familistère' een

les en een voorbeeld moest zijn. Dezelfde beginselen, die hij had pogen te verwerkelijken, moesten en konden op elk ander gebied ook worden overgebracht. In een zijner laatste brochures beweerde hij, dat niets in den weg stond, om zulk een associatie ook op landbouw-gebied te beproeven, en hij voegde er bij, dat, wat hem betrof, geen der elementen van grond of kapitaal hem zouden ontbroken hebben, om ook dit doel te bereiken, wanneer hij zich slechts had kunnen omringen van de bijzondere vakgenooten, die noodig waren, om ook hier een goeden uitslag te bereiken.

Het 'Familistère' te Guise was dus, naar de bedoeling van Godin, de bladzijde eener sociale leer.

En werkelijk heeft de fabriek tot op den dood van Godin in den meest bloeienden toestand verkeerd. De jaarlijksche balansen hebben steeds winsten blijven aanwijzen. Reeds in het jaar 1883 was het hoofd der ingekochte certificaten, en dus het aandeel der productie-associatie, tot 1,969,000 franken gestegen. De 1400 arbeiders, die in de zaak werkten, hadden allen gegronde kans mede-eigenaars te worden.

Wel was hij-zelf - zoolang hij het bestuur van het 'Familistère' voerde - geen buigzame natuur. Op politiek terrein had hij zich vrij neutraal gehouden, al kozen hem de republikeinsche inwoners van zijn departement (de l'Aisne) in Februari 1871 tot lid der Nationale Vergadering, een mandaat dat hij in Februari 1876 vrijwillig vaarwel zegde, - doch in zijn zaak en in zijn sociale bemoeiingen was hij onverzettelijk. Zijn huiselijk leven droeg van die ingenomenheid met eigen denkbeelden de sporen. Van zijn vrouw leefde hij gescheiden; met zijn zoon, die eenige weken vóór hem op 41-jarigen ouderdom stierf, leefde hij op voet van oneenigheid. Doch den 14^{den} Juli 1886 had hij een tweede huwelijk aangegaan met Marie Moret, zijn mede-arbeidster en secretaresse in de sociale propaganda en in het werk van het 'Familistère. Een nieuwe bedrijvigheid scheen van hem uit te gaan, toen plotseling, 15 Januari 1888, zijn afsterven, op 71-jarigen leeftijd, werd gemeld[1)].

Bij het openen van zijn testament bleek het, dat hij de helft van al wat hij bezat - volgens de bladen 8 millioen franken - aan zijn werklieden had nagelaten. Met 86 van de 89 stemmen werd den 29sten Januari 1888 zijn weduwe tot 'gérante' van de zaak verkozen. Dequenne, die twintig jaren geleden gewoon arbeider in de fabriek was, werd door de algemeene vergadering der kameraden tot directeur der werkplaatsen benoemd[2)].

1) Marie Moret (madame Godin) sterft 14 April 1908 te Sens. Zij gaf na Godins dood verschillende deelen over 't werk van haar man uit: 'Documents biographiques': zij zette ook voort zijn weekblad 'Le Devoir'. Vooral over de pogingen om door het personeel zelf het bedrag der loonen te fixeeren, en door het personeel de distributie van 't industrieele werk spontaan te doen organiseeren

2) Zie Jules Huret, 'Enquête sur la question sociale en Europe', 1897, p. 135 seqq.

Gelukkig achten wij ons, dat wij ons overzicht van het Fourierisme[1)] met dit tafereel kunnen eindigen.

Zeker zou Fourier er niet volkomen vrede mede gehad hebben.

Hij zou er slechts een fragment van zijn theorie in herkend hebben, een deel van den grooten spiegel, waarin hij de harmonie van het heelal had willen weêrkaatsen. Doch dit stuk zou toch vóór hem getuigen, zou bewijzen, dat Fourier op zijn wijze een ideaal van niet alledaagschen inhoud aan de menschheid had voor-gehouden, al was dan ook de toover-formule, waardoor hij dit alles wilde tot stand brengen, min of meer vreemd, ja soms kluchtig van inhoud en vorm. Het zou in elk geval zijn beste verdediging zijn, wanneer dichters als Alfred de Musset in het Fourierisme niets anders zagen dan den triomf van het waanzinnigst ploertendom. Godin wreekte door zijn werk op de edelste wijze den smaad, dien de dichters Fourier aandeden, wanneer zij als type van den Fourierist teekenden den haveloozen wereld-hervormer, die, zonder hemd en zonder voedsel, van het ééne zolderkamertje naar het andere zijn eigen armoede verhuist, die alles wil verwarren en onderst-boven keeren, en die van de aarde een onnoozel en vervelend dambord zou gaan maken,

‘Ruminant de Fourier le rève humanitaire’.

1) De Fourieristen in Parijs (er zijn er nog een zestig-tal) blijven steeds hun jaarlijksch banket den 7den April, den geboorte-dag van hun meester, houden. In 1897 vierden zij zóó den 125sten jaardag zijner geboorte. Een dame, mad. Griess-Traut stelde toen nog weder 50,000 franken beschikbaar voor een eventueel ‘Phalanstère’. Sinds 1888 hadden de overgebleven Fourieristen weder een blad ‘La Rénovation’, met een supplement getiteld ‘L'Unité humaine’. Hippolyte Destrem was de redacteur dier beide bladen, en dus eenigermate het hoofd der school Hij stierf echter 30 Juni 1894, 79 jaren oud. Als hoofd-redacteur van ‘La Rénovation’ werd hij opgevolgd door den heer Alhaiza. Van Alhaiza bezit ik de brochure: ‘De Phalanstérien à Socialiste,’ 1900. Zie over de nog levende en ééns in de maand als groep samenkomende Fourieristen ‘Le petit Temps’ van Zaterdag 6 Februari 1897. 20 Juni 1904 staat in de ‘Temps’: ‘Le doyen de l'école phalanstérienne ou fourieriste M. Jean Noirot, percepteur des finances en retraite, vient de mourir. Esprit distingué et humanitaire convaincu.’ Hij had Zola tot Fourieristische denkbeelden gebracht.

Hoofdstuk IV.
Fransche communisten en revolutionnaire socialisten.
Etienne Cabet.

Tot nu toe, bij het behandelen der Saint-Simonisten en der Fourieristen, hebben wij te doen gehad met eenigszins saâmgestelde ontwerp-constructiën en reconstructiën der samenleving. Deze socialisten waren fantasten, maar toch ook op hun manier talentvolle architecten: zij wilden in allerlei lijnen en vormen een maatschappelijk gebouw optrekken, en maakten kunstige, ingewikkelde teekeningen. Zij vermeden bij die bouwplannen vooral de platte lijst, die alles op dezelfde hoogte wil voeren en alles onder éénzelfde juk of tot éénzelfde maat terugbrengt. Zij waren verklaarde tegenstanders van de strekking die tot nivellement leidt. Zij wezen dadelijk af en veroordeelden zoo beslist mogelijk het beginsel van absolute gelijkheid. Zij wilden het deel, dat uit de gezamenlijke productie aan ieder mensch toekomt, altijd afhankelijk stellen van ieders arbeid, vermogen of talent. - Wij komen thans echter tot wat ruwere vormen. De mannen, wier streven wij thans in het Frankrijk van het midden onzer eeuw moeten nagaan, zijn heele of halve communisten, en willen van al die saâmgestelde indeelingen, van al die samenvoegingen en verrekeningen, voor zoover zij gebaseerd waren op ieders arbeid, niet veel weten. Zij achten dit te kunstig en te artificieel. Er was, volgens hen, daarin te veel boekhouders-vernuft, iets dat aan een ingewikkelde rekeningcourant deed denken. Hun methode was eenvoudiger en naïever. Er was, volgens hen, zooveel omhaal van kennis en geleerdheid niet noodig, om weder vast te stellen, dat alle menschen gelijk van aanleg en natuur waren, en dat zij gelijke aanspraken hadden op materieel welzijn. De natuur was aller gelijke moeder en voedster. Alle menschen hadden gelijke behoeften, en die behoeften moesten kunnen worden bevredigd en voldaan. Waar een verfijnde en afgeleefde menschen-maatschappij dit beginsel had vergeten en verlaten, dáár moest het slechts nadrukkelijk weder worden betoogd. Een duidelijke herinnering van de aloude leer zou zekerlijk haar uitwerking niet missen. Kalme voorstelling der vergeten waarheid zou hier bijna voldoende wezen. Men moest slechts oppassen en zorgen, dat er in den Staat zulke instellingen

werden gemaakt, dat de gelijkheid zich nu ook duurzaam kon handhaven. Zóó oordeelden ten-minste de beste dier Fransche communisten, zich aansluitende aan de vredelievendheid, waarvan vroeger in Engeland Robert Owen, hun evenknie en meester, blijk had gegeven. Doch het viel niet te ontkennen, dat het streven dier school dikwerf samenliep met het ijveren dergenen, die in 't algemeen den geldenden Staat en maatschappij wilden omkeeren, die het betrekkelijk goed recht van de bestaande verhoudingen brutaal-weg ontkenden, die beginnen wilden om al het voorhandene af te breken, ten einde dan later de aarde meer bewoonbaar voor allen te kunnen maken. Waar elk particulier eigendom in de theorie werd opgevat als een soort van roof uit de gemeenschap, dáár werd natuurlijk van tijd tot tijd de hand toegereikt aan hen, die gewelddadig wilden optreden, om de menschen die niets hadden iets te doen bekomen van wat zij den buit van den rijkdom noemden. De logica van beide groepen van mannen was dezelfde, al verschilden zij hemelsbreed in de graden der toepassing. Communisten en revolutionnaire socialisten gingen dan samen.

I.

Vestigen wij eerst den blik op die revolutionnaire socialisten. Hun geestelijke voorganger was tijdens de Fransche revolutie, onder de regeering van het Directoire, B a b e u f geweest, wiens stelsel wij uitvoerig in ons eerste deel hebben beschreven. Hij had een samenzwering georganiseerd, om het privaat-eigendom geheel en al af te schaffen, en in de plaats daarvan te stellen een communauteit van goederen en arbeid. Daar hij echter zeer wèl inzag, dat die vervanging der maatschappelijke orde niet als met een tooverslag kon geschieden, had hij maatregelen van overgang voorgeschreven, waardoor alvast in Frankrijk een ‘stam-fonds’ van gemeenschappelijk eigendom zou worden gevestigd, en regels aan de hand gegeven, waardoor dat fonds steeds zou worden vergroot. Tijdstippen zouden dan later vastgesteld worden, waarop ieder Franschman lid der communauteit *moest* zijn; voorloopig kon men beginnen met te zeggen, dat niemand burgerlijk ambtenaar of militair kon wezen, indien hij niet lid was van de communauteit.

De doodstraf aan Babeuf voltrokken en de veroordeeling der saâmgezworenen maakte, op den 26sten Mei 1797, een einde aan deze plannen. Straks deden de verblindende veldtochten van Napoleon en de roem van het keizerrijk al die sociale pogingen in vergetelheid zinken. Doch de herinnering bleef toch hier en dáár hangen, al wist men niet zuiver meer, hoe het stelsel van Babeuf in de onderdeden er had uitgezien.

Nu was er echter onder de saâmgezworenen der jaren 1796 en 1797 een jong Italiaan uit Pisa geweest, in dien tijd 35 jaren oud, die zijn kost verdiende met muziek-lessen te geven: een revolu-

tionnair van temperament, namelijk B u o n a r o t t i [1]. Hij was, toen hij vrij kwam, in Genève en later in Brussel gaan wonen. Dáár had hij zich bezig gehouden, om in stille afzondering al de herinneringen en plannen van Babeufs groote samenzwering op schrift te stellen. Al de stukken en reglementen, waarvan hij afschrift had behouden, voegde hij daarbij; het proces zelf werd door hem beschreven, en toen hij alles goed gerangschikt en weêrgegeven had, liet hij in 1828 te Brussel zijn werk in twee deelen drukken en uitgeven onder den titel: '*Conspiration pour l'Egalité*, dite de Babeuf, par Ph. Buonarotti'. Hij had een duister vóórgevoel, dat die leer van Babeuf nog niet had uitgediend. Toch zou hij in het begin niet veel daarvan bemerken, want het boek vond, toen het uitkwam in 1828, geen lezers: de twee deelen bleven rustig liggen op de stoffige planken van het magazijn van den uitgever. Slechts een enkel exemplaar kwam hier en dáár in handen van dezen en genen bewonderaar der groote Revolutie. Buonarotti zelf leefde vergeten. Toen echter de Juli-omwenteling in Parijs was uitgebroken en Karel X was verdreven, ijlde hij, thans een oud man van bij de zeventig jaren, naar Frankrijk, en, de oude en lieve gewoonte volgende, was hij weldra lid aldaar der geheime genootschappen[2].

De Fransche *geheime* genootschappen waren hoofdzakelijk slechts staatkundige vereenigingen. Want te-gelijk met de omverwerping der regeering der Bourbons richtte zich op veel punten van Frankrijk een partij in, die verder wilde gaan dan het constituoneele koningschap, die meende, dat voor een opkomenden democratischen Staat de republiek de éénige geschikte Staats-vorm kon zijn. Zulke republikeinen organiseerden zich dan in geheime verbindingen of genootschappen[3], en trokken alle geavanceerde liberalen en radicalen in hun kring. De geheime verbinding der Fransche *Charbonnerie*, die, op het voetspoor der Italiaansche Carbonari's, tijdens de restauratie na het jaar 1820 onder leiding van Bazard, Flotard

1) Zie over Buonarotti vooral Alexandre Andryane, 'Souvenirs de Genève, complément des Mémoires d'un prisonnier d'Etat', tome I, 2me Edition, Paris 1839, p. 136 en volgende. Voorts een stuk van Georges Weill in de 'Revue historique' van Juillet-Août 1901 'Philippe Buonarotti' (1761-1837). Zie ook een brief van Buonarotti van of vóór 1830 in Bernstein's 'Documente des Socialismus', 1903, pag. 36/37.

2) Zulke genootschappen - meer of minder geheim - bestonden in Parijs sinds de Fransche revolutie. Het meest bekende was het genootschap, dat in 1794 is opgericht, en nog altijd bestaat, te weten 'La Société de la Tête-de-Veau'. Op 21 Januari, den dag der guillotineering van Lodewijk XVI, wordt de kalfs-kop gegeten. Die kop is symbool van het hoofd van den tiran. Gustave Flaubert in zijn 'Education sentimentale' wijdt aan dit genootschap enkele woorden.

3) De geschiedenis dier geheime genootschappen onder Louis Philippe is uitvoerig beschreven door Lucien de la Hodde, 'Histoire des Sociétés secrètes et du parti républicain, de 1830 à 1848'. Wij citeeren een Brusselsche editie van het jaar 1850.

en Buchez was tot stand gekomen, leverde, met haar samenstelling en geledering der 'ventes', het voorbeeld[1].

Grootendeels uit die 'Charbonnerie' was zoodoende, reeds tijdens de revolutie tegen Karel X, tot stand gekomen het geheime genootschap 'La Société des amis du peuple', een verbinding met allerlei vertakkingen, ook onder de arbeiders. Zij bleef onder Louis Philippe in stand. In het begin der Juli-revolutie had dit genootschap zelfs openbare vergaderingen gehouden in de Manège Peltier, een ruime zaal, waarin het zich verdringend publiek door een balustrade afgescheiden was van de eigenlijke leden van het genootschap. Maar den 25sten September 1830 had het, op aanmaning der overheid, die publieke zittingen gestaakt. Toch had het genootschap politieken invloed blijven oefenen. Het had op zijn kosten een bataljon naar België gezonden, om den opstand dáár te helpen. De hand van het genootschap werd ook gevoeld bij de twee bewegingen en opschuddingen der werklieden, van 20 November tot 3 Dec. 1831 te Lyon en den 5^{den} en 6^{den} Juni 1832 bij den barricade-strijd vóór het klooster Saint-Méry te Parijs. Eigen initiatief tot eenigerlei stoot tegen de regeering durfde de verbinding echter niet geven[2]. Zij kwijnde zoo weg in 1832[3].

Doch op het einde van het jaar 1832 ontstond, ook uit haar puinhoopen, een tweede veel machtiger geheim genootschap: 'La Société des droits de l'homme'. Reeds dadelijk in het begin van het jaar 1833 was dit genootschap van beteekenis. Het telde in Parijs meer dan drie duizend leden, en had een menigte onder-afdeelingen, altijd van niet meer dan twintig personen, op alle plaatsen van het koninkrijk. Twee kampen waren in het genootschap op te merken. Een deel wenschte, onder leiding van Kersausie, heftig vooruit, een ander deel wilde nog op indirecte wijze meer behoedzaam handelen. Na eenig getwist kwamen echter

1) Zie over de vier partijen in het Fransch Carbonarisme, Maxime du Camp, 'L'Attentat Fieschi', 1877 p. 34.
2) Zie over de 'Société des amis du peuple' Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', quatrième Edition, 1844, tome II pag. 347-350. Over haar gebrek aan werkelijk initiatief, zie tome II pag. 130 en pag. 208/209. Over haar proces op het einde van het jaar 1832 en haar verdediging door Godefroy Cavaignac, zie tome III pag. 406-413. Naast die 'Société des Amis du peuple' vormden zich dan enkele kleinere en minder belangrijke geheime genootschappen, als: 'Les condamnés politiques' - 'Les Refugiés' - Les Réclaments de juillet' - 'La Société gauloise' - 'L'Union' - 'La Société de propagande' - 'La Société pour l'instruction populaire' - 'La Société pour la défense de la presse' - Zie M. du Camp, 'L'Attentat de Fieschi', 1877, p. 36.
3) Aan de conspiratie der legitimisten en republikeinen, die uitliep op de zaak der 'Rue des Prouvaires' in Februari 1832 (zie Louis Blanc, 'Dix ans', tome III p. 168) nam het geheime genootschap geen deel.

die twee kampen overéén een centrale commissie te benoemen, en een duidelijk programma uit te vaardigen. De beste, meest radicale hoofden werden tot leden dier centrale commissie benoemd. Men zag daarin den markies de Voyer d'Argenson, Godefroy Cavaignac[1], Kersausie, Audry de Puyraveau, Guinard, Berryer-Fontaine en anderen. Het program, dat alsnu werd vastgesteld, bevatte o.a. de volgende punten. Er moest zijn een centraal gezag, door keuze gevestigd, tijdelijk en verantwoordelijk, voorzien van groote macht, handelend met éénheid; zulk een sterk gezag was voorhands noodiger dan vrijheid alléén: - volks-souvereiniteit moest zich uitdrukken in het algemeen stemrecht: - voorts stelde men als eischen: een systeem van goed algemeen Staats-onderwijs, een organisatie van het Staats-crediet en de emancipatie van den arbeiders-stand, door een betere arbeids-verdeeling, door een billijker repartitie der producten en door volledige toepassing der associatie, enz. enz. Eindelijk diende als bekroning van het geheele programma de verklaring der rechten van den mensch, zooals Robespierre die aan de Conventie had voorgesteld[2]. Opmerkelijk was daarin het artikel 6, waarin het recht van eigendom aldus was omschreven: ‘Eigendom is het recht, dat ieder burger heeft, om naar zijn goedvinden te genieten van dat deel van het goed, hetwelk hem door de wet is gewaarborgd’. Hier werd dus het eigendoms-recht opgevat als een door de maatschappij telkens vast te stellen of nieuw te wijzigen instelling. Al dadelijk kwam men daartegen op. In het algemeen werd dat programma, toen het in het midden van het jaar 1833 bekend werd, door de regeering en Staats-lichamen ten heftigste bestreden. In de Kamer der afgevaardigden deed men een poging die echter niet gelukte, om de heeren de Voyer d'Argenson en Audry de Puyraveau, die leden der Kamer waren, van het lidmaatschap vervallen te verklaren. Tegen zeven en twintig leden der vereeniging werd een proces begonnen, waarbij het openbaar ministerie hun verweet naar een agrarische wet te streven, en heftige tooneelen voorvielen[3].

Toen het scheen, alsof de regeering van Louis Philippe zich in een stelsel van behoud vastzette, werden de uitingen van dit genootschap allengs meer van dreigenden aard. Maar toch was het

1) Zie over de eigenaardige opvattingen van Godefroy Cavaignac betreffende het erfrecht, Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, tome III p. 409. In zijn pleidooi van December 1832 zeide hij o.a.: ‘il eut fallu aussi étendre le droit d'hérédité, c'est à dire que la division de la propriété se fut accrue et perfectionnée, si l'on eut, dans chaque héritage d'une certaine valeur, affecté une sorte de légitime à un fonds commun à répartir entre les prolétaires’.

2) Zie over die ‘Verklaring der rechten van den mensch’, ons eerste deel der Socialisten, pag. 356.

3) Zie over de ‘Société des droits de l'homme’ Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, tome IV pag. 111-127, pag. 232-238, pag. 246 seqq.; en voorts over het ‘procès des vingt-sept’ het gedrukte en uitgegeven verslag van het jaar 1834.

niet opgewassen voor de taak om werkelijk iets te durven. Het bleef meer een school van propaganda, dan wel een gevaarlijk ten strijde toegerust bataljon. Het was ook te veel in de eigenlijk gezegde politiek verward. De oude Buonarotti had er dan ook een soort van minachting voor: hij beweerde, dat het genootschap veel te veel aan openbaarheid en aan manifesten hechtte, om iets te kunnen uitrichten. Er waren, volgens hem, te veel leiders in dat genootschap, te veel fatsoenlijke heeren, die bang waren zich te compromitteeren. Inderdaad werd de socialistische kleur in dat genootschap verdedigd door mannen, die nu juist niet tot de geweldige maatregelen van Babeuf hun toevlucht wilden nemen. Wij noemden reeds de Voyer d'Argenson en moeten nog een oogenblik bij dezen uiterst merkwaardigen man stilstaan. Hij behoorde tot het roemrijke, aanzienlijke adel-geslacht, dat in de achttiende eeuw aan de Staats-regeering van Frankrijk had deelgenomen[1]. Hij was gehuwd met de weduwe van den tijdens de revolutie geguillotineerden hertog van Broglie, en dus de stiefvader van den beroemden doctrinair, Guizots vriend. Maar terwijl die hertog in de Kamer der Pairs, onder de regeering van Louis Philippe, de conservatieve politiek verdedigde, bestreed zijn oudere stiefvader, de markies, in de Kamer der Afgevaardigden al die maatregelen op vrij krasse en zeer revolutionnaire wijze. Zijn beginsel formuleerde hij op deze manier: het naast ons liggend doel is gelijkheid der staatkundige rechten, ons eind-doel is gelijkheid der levens-voorwaarden. Toch is de hertog de Broglie altijd op goeden voet met zijn stiefvader gebleven. Hij vond hem slechts een utopist. In de gedenkschriften van den hertog, die door zijn zoon in 1886 in vier deelen zijn uitgegeven, vindt men van tijd tot tijd een warme waardeering van d'Argenson. Zie-hier bij voorbeeld eene bladzijde[2]: 'Ik kan vrij-uit spreken over den heer d'Argenson. Ik ben hem alles verschuldigd. Nooit heeft het verschil van onze beginselen over godsdienstige wijsbegeerte, en het onderscheid van onze gevoelens over politieke of sociale opvatting, de minste afbreuk gedaan aan de teedere liefde, die hij voor mij had, en nog minder, zoo mogelijk, aan de innige dankbaarheid, die ik altijd voor hem heb gekoesterd. Er waren in hem twee zeer bijzondere menschen: een oprechte en belangelooze droomer en een man van zaken, ja zelfs een staatsman van den eersten rang. In de wereld getreden, bij het begin der sterkste opbruising der beginselen van 1789, had hij die ideeën al vroegtijdig voortgestuwd tot vèr buiten

1) Zie over d'Argenson, minister van buitenlandsche zaken van 1744-1747, ons eerste deel der Socialisten, pag. 258.
2) Zie 'Souvenirs (1785-1870) du feu duc de Broglie', 1886, tome I p. 100 en volgenden. Zijn schoonzoon, de baron de Lascours, was ook onder Louis Philippe lid van het Huis der Pairs. Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome IV p. 306. In 1837 werd d'Argenson niet in de Kamer gekozen, zie Louis Blanc, tome V, p. 284. Het was d'Argenson, die den zwervenden Buonarotti in zijn huis een tijd-lang had opgenomen.

en boven hun wettigen draagkracht. Hij was een socialist in zijn hart en in zijn overtuiging. Hij geloofde en verkondigde, zoodra hij kans had begrepen te worden, dat de verdeeling der goederen van deze wereld het werk van geweld en bedrog was, en dat er dus aanleiding bestond, om die verdeeling te verbeteren door billijke schikkingen. Hij was van meening, dat het de plicht van ieder eerlijk man was, om zich, als het pas gaf, aan het volvoeren van zulk een onderneming te wijden, en telkens, wanneer een politieke crisis naderde of tot feit werd, was hij die eerlijke man; hij was dàn bereid voor die zaak, *zijn* zaak - het was wel zeker zijn zaak, want hij alléén was ter goeder trouw en zonder eenige persoonlijke bij-bedoeling - zijn fortuin en zijn leven te wagen'.

Naast den markies d'Argenson, die meestal op het schilderachtig kasteel des Ormes, tusschen Tours en Poitiers, leefde[1], en in Augustus 1842 stierf, moest dan als socialist hier nog vermeld worden C h a r l e s T e s t e . In Februari 1833 had deze een ontwerp-constitutie in druk gegeven, die tot grondslag de twee volgende artikelen had: 'Alle roerende en onroerende goederen, die in het nationaal grondgebied zijn begrepen, of in het algemeen door de leden der maatschappij zijn bezeten, behooren in eigendom aan het volk, dat alleen de verdeeling daarvan kan regelen. - De arbeid is een schuld, die ieder gezond lid der maatschappij aan de samenleving verschuldigd is; niet te arbeiden moet worden gebrandmerkt als diefstal en als een steeds vloeiende bron van slechte zeden'. Al de bepalingen van deze ontwerp-constitutie droegen nu den stempel van dit socialistisch puritanisme. Zóó stelde Teste commissies van toezicht aan, om voor de openbare zeden te waken, en de uitoefening der staatsburgerlijke rechten te doen afhangen van het levens-gedrag der menschen[2]. Met d'Argenson kon hij zich zeer goed verstaan. Te-zamen met dezen gaf hij in het jaar 1833 uit een brochure, vol liefde voor het volk en uitgaande van het gevoel van Christelijke charitеit. Om deze brochure werden beide heeren vóór de rechtbank gedaagd, maar vrijgesproken. Louis Blanc noemt Charles Teste een groot burger van Frankrijk, en de ietwat socialistisch getinte graaf d'Alton Shee, pair van Frankrijk onder Louis Philippe, acht hem opmerkelijk wegens zijn rechtschapenheid en zijn toewijding aan het onderwijs van het volk[3].

Gesteund door den socialistischen invloed en werking van d'Argenson en Charles Teste, ging de 'Société des droits de

1) Zie over dat kasteel in Touraine, 'Souvenirs du feu duc de Broglie', 1886. I p. 24 en 25. Men leefde dáár als op een feodaal huis der Middeleeuwen. Twee natuurlijke kinderen van den vader van d'Argenson, een abbé en een weduwe van een hoofd-officier, huisden er ook.
2) Zie over Charles Teste, Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome IV, p. 109, 127 en 196.
3) Zie d'Alton Shee, 'Mes Mémoires (1826-1848)'. Première partie, tome I, Edition 1869, p. 271.

l'homme' voort. Hoofdzaak bleef echter bij dit genootschap de politieke beweging, en wèl de samenzwering, om in Frankrijk de republiek te vestigen. Vooral werden in het jaar 1834 daarvoor de koorden van een net gespannen. De omstandigheden drongen tot een stap, want het wetsontwerp, dat 25 Februari 1834 aan de Kamers was aangeboden en dat 10 April 1834 wet zou worden, verbood de associaties van twintig personen, zelfs als dezen zich in secties van een minder aantal splitsten. Hiertegen moest men zich verzetten, daar anders elke samenspanning en samenwerking onmogelijk werd. De beweging moest op veel punten te-gelijk uitbarsten. En werkelijk hadden in het voorjaar van 1834 in Frankrijk allerlei revolutionnaire bewegingen plaats. - Den 5^{den} April 1834 begon de geweldige opstand der arbeiders te Lyon, waarbij de Mutuellisten de groote rol speelden, en de Faubourg de Vaise één bloedbad werd. - In Parijs concentreerde zich, 13 en 14 April 1834, de strijd om en in de straat Transnonain, waar in het huis n°. 12 een der wreedste slachtingen van die jaren door de troepen werd aangericht. - In Lunéville beproefden 12 April 1834 acht onderofficieren, met Clement Thomas aan het hoofd, een opstand, in verband met soortgelijke pogingen te Nancy en te Metz. En ook te Saint-Etienne, te Grenoble, te Clermont-Ferrand, te Vienne, te Châlons-sur-Lâon, te Marseille werden schokken gevoeld. De regeering van Louis Philippe begreep op groote schaal de gansche beweging in het licht der openbare discussie te moeten brengen, en besloot al de schuldigen van al die verschillende oproerige bedrijven, te-zamen, als medeplichtigen van één complot, vóór het hof van de Kamer der Pairs te brengen. Het is het vermaarde proces geworden over de gebeurtenissen van April 1834. Het begon in Februari 1835 en eindigde in Augustus van dat jaar. Allerlei incidenten hadden daarbij plaats. De beste advocaten der republikeinsche partij traden voor de beschuldigden op: een Audry de Puyraveau, een Trelat, een Michel de Bourges, een Jules Favre. Cormenin (Timon) mengde zich in het gewoel met zijn meesterlijke en vergiftige pamfletten. Eindelijk werd het vonnis uitgesproken, dat een volmaakte nederlaag was voor de republikeinsche partij.

Wij hebben daarbij natuurlijk niet stil te staan. Doch op twee bijkomstige omstandigheden moeten wij even de aandacht vestigen. Vooreerst kwam reeds hier in het licht de hooge gestalte van Armand Barbès, die in Juli 1834 er in slaagde enkele gevangenen uit de gevangenis Sainte-Pélagie te Parijs te doen ontsnappen[1)]. En ten andere hebben wij hier, bij en tijdens dit proces, een onverwachten blik op de gedachten en droomen, die in het brein der mannen van die dagen aan 't gisten en woelen waren; een blik, die ons doet zien, hoezeer de politieke vaart dier dagen nauw verwant was aan de sociale beweging. Wij wijzen op een bladzijde van George Sand over Michel de Bourges, den republikeinschen advocaat. George Sand leefde in die dagen met hem.

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome IV, p. 447-450.

In haar gedenkschriften wijdt zij nu uit over dit proces van April 1834. Des avonds, na over-dag de pleidooien gehoord te hebben, ging zij met Michel naar een der theaters. Eens - het was eene goddelijke avond - bracht zij, nadat beiden te-zamen in het 'Théatre-Français' geweest waren, met een ander vriend, Planet, den advocaat naar zijn huis. Zij spraken met hun drieën over de sociale questie. George Sand was altijd in een vage socialistische stemming geweest, doch had het begrip van een andere verdeeling der goederen nooit 'à la lettre' aangenomen. Het beduidde voor haar slechts het aandeel in het geluk, dat aan alle menschen toekomt. Hoe ontstelde zij, toen Michel de Bourges haar op dien avond eens klaren wijn inschonk! Zij stonden stil op de brug over de Seine. Er was bal op het paleis der Tuileriën, en men zag het tintelend schijnen van het licht op de boomen van den tuin. Men hoorde uit de verte het luchtig en fijn gestrijk der violen: een muziek, die met elken zucht van den wind, in de met lentegeuren bezwangerde lucht drong, en dan even boven het dof gerol der rijtuigen over het plein van het Carroussel weêrklonk. De verlaten kaai, de stilte en roerloosheid op de brug, vormden een sterke tegenstelling tegen die echo's der rythmische dansmuziek en de hoorbare doch onzichtbare beweging van en om 't paleis. George Sand begon te droomen en luisterde niet meer naar de uitéénzetting der sociale questie. Dáár werd zij uit haar gemijmer opgewekt door de stem van Planet, die tot Michel sprak: 'Aldus, mijn goede vriend, denkt gij éénstemmig met Buonarotti en zoudt gij tot het Babouvisme overgaan'. 'Wat (riep George Sand uit) zoudt gij dien ouden kost weder opwarmen! Ik heb Buonarotti gelezen, zijn boek is fraai, maar die geweldige middelen konden slechts in de borst van menschen zijn opgekomen, die zoo even Robespierre hadden zien vallen. Thans zouden die plannen onzinnig zijn, en het is niet op dien weg, dat men de beschaving kan vooruit-brengen!' - 'De beschaving! (aldus barstte Michel de Bourges minachtend nu los) Ik zeg u, dat er slechts één weg is, om uw bedorven maatschappij te verjongen en te vernieuwen. Deze schoone rivier moet rood worden van bloed; dit vervloekte paleis moet tot asch worden verbrand; en deze groote stad, waarin uw blikken staren, moet een naakt veld worden, waar het gezin van den arme zijn ploegschaar zal drijven en zijn hut zal bouwen'[1]. Zóó dacht men in sommige Parijsche kringen in het jaar 1834. Zóó smolt de politieke en sociale revolutie inéén.

En wat op dien schoonen avond, onder het geflonker der sterren, werd gesproken, zou weldra herhaald worden in de ruime zalen der gevangenissen in Parijs. Want het proces, door de regeering gevoerd tegen al de republikeinsche onrust-stokers, had tot eerste gevolg, dat alle die hoofden, die tot nu toe verspreid waren in allerlei plaatsen van het land, thans tot één massa, zij het ook een gevangen massa, werden verzameld. De gevangenen waren

1) Zie George Sand, 'Histoire de ma vie', Edition 1876, tome IV, pg. 328/329.

vóór en na het proces bij elkander. En daar bij velen toch reeds twijfel was ontstaan, of het louter staatkundig republikeinsche stelsel wel het laatste woord der waarheid bevatte, of dit politieke stelsel, in één woord, wel der moeite waard was, om daarvoor het leven op te offeren, - zette de afgeslotenheid van de gevangenis hen aan het mijmeren en verder nadenken. Er waren enkelen onder hen, die het boek van Buonarotti kenden. Zij kwamen met den inhoud daarvan in de gevangenis voor den dag, en ontwikkelden aan hun lotgenooten de leer der gelijkheid van alle goederen. Die leer - in de stilte der gevangenis medegedeeld - werd met geestdrift ontvangen. Toen later de kerker-deuren zich voor hen ontsloten, lieten zij de staatkundige republikeinsche leiders: een Armand Carrel en anderen, ter-zijde; zij vormden een nieuwe secte: een secte van Communisten, wier naam d e B a b o u v i s t e n zou zijn.

Deze Babouvisten waren van oordeel, dat de zuiver staatkundige democratie niet het middel was, waardoor men tot de hoogste vrijheid en tot het grootste welzijn kon komen. Er was eigenlijk slechts ééne vrijheid, namelijk: de absolute gelijkheid. In dien kring of sfeer der gelijkheid kon er eigenlijk geen sprake meer zijn van particulieren eigendom. Want particuliere eigendom werkte en ontwikkelde zich alleen door de begrippen van onderscheid en van tegenstelling, en de gelijkheid vorderde opheffing van al die verschils-verhoudingen.

Deze leer werd nu overal onder de arbeiders verspreid, en de menigte luisterde met verbazing naar dat alles. Dit was ten-minste iets nieuws en iets zeer belangrijks. De stelsels van Saint-Simon en van Fourier stonden te hoog boven de bevatting der mindere klasse, en gingen over de hoofden heên, maar deze boodschap werd begrepen. Zij beteekende, dat allereerst zou gelet worden op de behoeften der menschen, en dat alle menschen een gelijk recht hadden ter bevrediging dier behoeften. Zij beteekende, dat ten onrechte door de rijken de goederen dezer aarde waren in bezit genomen, en dat een ieder, omdat hij mensch was, recht had op die goederen. Er mocht geen onderscheid zijn tusschen rijken en armen. Integendeel, niemand mocht rijk en niemand mocht arm wezen. De Staat moest zóó ingericht worden, dat het beginsel van gelijkheid, en dus van opheffing van elk geschil, duurzaam en altijd-door in de toekomst werd gehandhaafd. Met een oogen-blikkelijke verdeeling van alles zou men enkel voor 't oogenblik zorgen: neen, overgangs-maatregelen, vaste inrichtingen en instellingen waren noodig, om voor-altijd de gelijkheid van alle burgers, in socialen en politieken zin, te bewerken en te handhaven.

Toen die leer, de oude leer van Babeuf, aldus in de gevangenissen was onderwezen, zocht men van-zelf naar het boek, waarin Buonarotti dat alles had opgesteld en uitéengezet. Een ondernemend Parijsch boekhandelaar kocht van den Brusselschen uitgever de vele honderden exemplaren, die op zijn zolders rustig lagen, en zette dat werk nu met winst van de hand. Weldra werd het tegen verhoogde prijzen verkocht; allengs werd het in de

talen der andere beschaafde natiën overgezet. Daar het boek vrij dik was, werden er uittreksels uit vervaardigd, om onder het volk te worden verspreid. Bekend is zóó geworden de brochure: '*Système politique et social des Egaux*, extrait du livre de Ph. Buonarotti'[1]. Het bevatte een analyse van het stelsel van Babeuf, een 'résumé' van datzelfde stelsel, zooals het door het eigen geheim comité van Babeuf in 1796 was vastgesteld, en een opstel van Babeuf, waarin hij Antonelle had trachten te weêrleggen, waar deze de meening had verkondigd, dat het stelsel van Babeuf wel uitstekend in theorie was, maar hoogst bezwaarlijk in de practijk thans te verwerkelijken zou zijn. Een 'preliminair' overzicht ging aan alles vooraf. Wat ons in dit 'extract' uit Buonarotti, in dit stelsel der gelijken, vooral treft, is het feit, dat deze Babouvisten in de eerste plaats en in hoofdzaak een 'Communistischen Staat' willen oprichten en vestigen. Zij doen in dit opzicht hetzelfde, als hetgeen later voor een deel de Duitsche sociaal-democratie zich als doel heeft voorgesteld. Men gaat uit van het denkbeeld, dat er volmaakte gemeenschap van goederen en van arbeid moet zijn. De Staat moet dat verwerkelijken. Daarvoor is de Staat de algemeene eigenaar van alles, maar ook de éénige ondernemer of exploitant. De Staat is eigenaar van alles, maar wijst ook een ieder zijn plaats in den arbeid aan. Natuurlijk moest allereerst dan door den Staat de aarde of de grond worden geëxploiteerd; landbouw is dus hoofdzaak, maar ook alle andere industrieën worden door den Staat ingesteld. De Staat slaat dan het deel van den tot stand gebrachten voorraad, dat niet tot verbruik behoeft te dienen, in groote magazijnen op. Volgens algemeene regelen verdeelt de Staat dien voorraad, waarbij voor ouden en zwakken gezorgd wordt. Het overtollige kan verkocht worden. De Staat is echter weder de éénige koopman met het buitenland. Er is dus geen particulier eigendom, geen handel, geen munt in dezen Staat. Ieder burger is beambte, ook in economische verhoudingen. - Om dat alles nu duurzaam te vestigen, daarvoor zijn in dezen communistischen Staat vaste instellingen noodig, vooral met betrekking tot de opvoeding van de jeugd. Uitvoerig wordt dat onderwerp dus geregeld. Grondslag is, dat de kinderen aan den Staat behooren, en dat geheel hun opvoeding moet gericht zijn op broederschap. Jongens en meisjes worden afzonderlijk opgevoed. Ook de meisjes moeten leeren werken, hard werken. De jongelieden worden in de jongelings-jaren in kampen geoefend. Het gezag staat in dezen Staat zeer hoog. Drukpers-vrijheid is opgeheven[2]. Een godsdienst van Deïsme bekroont alles.

Zulke denkbeelden werden nu in de hersens en in de gemoederen van het Fransche proletariaat gebracht. De 'Société des droits de l'homme' deed daarbij het hare, om de verbittering tegen den bestaanden koninklijken regeerings-vorm van Louis

1) Wij hebben voor ons een uitgave van het jaar 1842, te Parijs 'au bureau du journal La Fraternité, rue Mazarine'.
2) Zie 'Systême politique et social des Egaux', p. 50/54.

Philippe te vergrooten. De aanslag tegen het leven van den koning door Fieschi, den 28sten Juli 1835, was van dit alles een gevolg[1]. De September-wetten tegen de drukpers waren weder het antwoord dat de regeering nu gaf.

Daar ten-gevolge echter van al de pleidooien en discussiën in het proces tegen de republikeinen van April 1834 de rol der 'Société des droits de l'homme' zeer was bemoeielijkt, werd dat geheime genootschap als zoodanig ontbonden. Er was te veel openbaarheid over haar manier van handelen verspreid.

Nu werd ecn derde geheim genootschap gevormd, dat geheimzinniger zou werken, en dat den naam zou dragen van 'La Société des Familles'.

Het was reeds opgericht in Juli 1834, toen de 'Société des droits de l'homme' de nadeelige gevolgen had ondervonden van de omstandigheid, dat het publiek haar bestaan en haar hoofden te goed kende. Het nieuwe genootschap zou dus anders worden ingericht. Het zou een bijna uitsluitend militair karakter hebben, terwijl de hoofden en leiders onbekend zouden blijven tot op den dag van het gevecht. De grondslag en type van dit genootschap was een vereeniging van zes leden, aan welke vereeniging men den naam van familie gaf. Vijf of zes van zulke families, verbonden onder één hoofd, zouden een sectie vormen, en twee of drie secties een kwartier ('quartier'). De hoofden van het kwartier stonden onder de bevelen van den revolutionnairen agent, lid van het geheimzinnig comité, dat de geheele associatie leidde. Men had depots van krijgs-middelen of munities en het wapentuig was van te-voren verdeeld. Dit laatste werd later als fout aangemerkt, daar het vooreerst tot gevaarlijke vertrouwelijkheid aanleiding gaf, maar ten andere daar het de samenzweerders te sterk ontvlamde tot een strijd, die echter soms nog moest worden verschoven. Het genootschap had echter in het begin een snelle uitbreiding. In de eerste maanden van het jaar 1836 telde het genootschap 1200 leden en onderhield het ernstige verbindingen met twee regimenten te Parijs in garnizoen. Men was ongeduldig om te handelen en de leden gingen reeds in het geheim kruit vervaardigen. Maar die werkzaamheid berokkende den ondergang van het genootschap. De politie werd wakker; huis-onderzoekingen hadden plaats; men vond papieren en deed belangrijke arrestatiën[2], onder anderen van Auguste Blanqui, die nu 11 Augustus 1836 tot twee jaren gevangenisstraf werd veroordeeld. Toen een kleine poging tot verzet en opstand mislukte, ontbond men ook dit genootschap, natuurlijk met het doel, om het onder andere vormen weder te doen herleven. Het had in zijn kort bestaan vrij heftig gewerkt, en, waar het kon, de gemoederen tegen de bestaande

1) Maxime du Camp heeft in zijn boek van 1877 uit dat oogpunt vooral Fieschi's aanslag beschouwd. Zie zijn boek: 'Les ancêtres de la Commune: l'attentat Fieschi'.
2) Zie over de 'Société des Familles', Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', Editie 1844, tome, V, pag. 410, voorts pag. 84.

orde van zaken verbitterd. Het streven naar een politieke omwenteling, dat bij de leus der invoering van de republiek vroeger op den vóórgrond stond, was hier reeds meer volledig geleid in de richting eener sociale omwenteling[1)].

Geleerd door al de ondervindingen, stelde men nu in 1836 en 1837 de organisatie vast van een vierde geheim genootschap: 'La Société des Saisons'. Dit genootschap was op de volgende wijze geconstitueerd. Een man was een *dag;* zes mannen waren een *week* onder bevel van een Zondag; vier weken vormden een *maand* onder de orders van een Juli; drie maanden stelden een *seizoen* samen, dat aan een lente gehoorzaamde; vier seizoenen waren een *jaar*, onderworpen aan het souverein gezag van een revolutionnair agent. Dit genootschap zat vrij stevig in elkander. De vragen, die aan ieder nieuw lid werden gesteld, de antwoorden die van hem verwacht werden, toonden dadelijk aan, dat het hier meer gold dan enkel een politieke omwenteling ter wille van de republiek in het leven te roepen. Let bijvoorbeeld op de omschrijving van de aristocraten. De vraag was: 'wie zijn dan de aristocraten?' - en het antwoord luidde: 'de geboortearistocratie is in Juli 1830 afgeschaft; thans zijn de rijken de aristocratie, die een evenzoo roofzuchtige en verslindende kaste vormt als de vroegere. Men moet die aristocraten, wie zij ook zijn, en alle privileges van elke soort te-niet doen, anders zal men niets uitrichten'. Voorts wordt in die soort van geloofsbelijdenis de republiek uitdrukkelijk omschreven als het gouvernement der *gelijkheid*. Een revolutionnair bewind is echter als overgang noodig, om het volk in staat te stellen zijn rechten uit te oefenen. Wanneer het nieuwe lid al de vragen goed had beantwoord, en op den dolk den dood aan alle onderdrukkers der menschheid had toegezworen, ontving hij een nummer: 'Burger', zoo luidde het tegen hem, 'uw naam zal nooit in ons midden uitgesproken worden, ziehier het nummer, waaronder gij in onze werkplaats zijt ingeschreven. Gij moet u voorzien van wapenen en munitie. Het comité, dat het genootschap bestuurt, zal onbekend blijven tot op het oogenblik, waarin wij de wapenen zullen opvatten'[2)].

Inderdaad werd dat genootschap vrij sterk. Het nam daarenboven - toen den 7^{den} Mei 1837 door de regeering een amnestie was verleend aan alle politieke gevangenen - al de vroegere saâmgezworenen der oude genootschappen, die nu in vrijheid kwamen, in zijn schoot op, en in de eerste plaats den aarts-samenzweerder Auguste Blanqui. Aldus versterkt arbeidde het genootschap in het jaar 1838 onverpoosd aan de taak, om een opstand mogelijk te maken. Blanqui, Barbès en Martin Bernard hadden de koorden der samenzwering in handen. Den 12^{den} Mei 1839 had de uitbarsting in Parijs plaats. Een oogenblik hadden

1) Zie over de Société des Familles, Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', Editie 1844, tome V, pag. 410, voorts pag. 84.
2) Zie over de 'Société des Saisons' Lucien de la Hodde, 'Histoire des Sociétés secrètes', pag. 186-194.

de saâmgezworenen, onder leiding van Barbès, het stadhuis te Parijs in hun macht. Doch dat, waarop zij gerekend hadden, geschiedde niet. Het volk volgde niet en liet hen in den steek. Zij bleven alléén staan met een acht-honderd-tal verbondenen. De regeering kon de hand op hen leggen, en een lang proces was het einde.

Door dien klaaglijken uitslag van dezen met zooveel zorg voorbereiden opstand viel ook het genootschap ‘des Saisons’ in duigen.

Sinds vormden zich nog drie van zulke genootschappen. Allereerst de ‘Association des Travailleurs’, waartoe Darmès behoorde, die den 15den October 1841 Louis Philippe poogde te vermoorden. Dan het genootschap ‘des Communistes révolutionnaires’, en eindelijk ‘La Société des Égalitaires’[1]. Van dit laatste genootschap was Quenisset lid, hij, die 13 September 1840 op de hertogen van Orléans, Nemours en Aumale schoot. Deze drie genootschappen kwamen echter niet tot groote kracht. Zij kwijnden weg. Zij vereenigden zich later tot één genootschap onder den naam: ‘Les nouvelles Saisons’. De heftigste leden echter wilden niet in dat amalgama treden en constitueerden zich afzonderlijk onder den naam: ‘La Société dissidente’. Alle waren op hun post, toen de revolutie van 1848 uitbrak.

Er was echter door de hoofden van al die geheime genootschappen den 14den September 1840 een soort van *programma* vastgesteld, dat als leiddraad en einddoel van al hunne pogingen door hen werd aangenomen, en dat sinds dien tijd door alle min of meer als bindend werd beschouwd. Dit programma was op de volgende wijze tot stand gekomen. Na den voor hen noodlottigen dag van 12 Mei 1839 hadden de verschillende leiders en hoofden afgesproken, elkander den 4den November 1839 te Londen te ontmoeten. Dáár hielden zij, voor zoover zij niet in de gevangenis zaten, een vergadering, en een commissie werd benoemd, om een bepaalden vorm te geven aan de aspiratiën der Fransche democratie. Den 18den November 1839 bracht die commissie een rapport uit[2]. Achttien vragen zijn daarin gesteld, op welke de rapporteur de antwoorden geeft, maar in de inleiding wordt vermeld, dat de denkbeelden alle uitgaan van het ‘communautaire stelsel’; en die communauteit is (volgens het rapport) de participatie van allen aan alles, dat is: de participatie van alle menschen aan de opvoeding, den arbeid, de ambtelijke bedieningen (het gezag) en aan de genietingen. Er wordt dan in het rapport bepaald, dat dadelijk, na de overwinning, zich een triumviraat zal vestigen, benoemd, niet door de groote meerderheid van het volk, dat zich

1) Zie Maxime du Camp, ‘L'Attentat Fieschi’, 1877, pg. 269 en volgende.
2) Zie Maxime du Camp, ‘L'Attentat Fieschi’, 1877, pg. 276-283; het rapport heette: ‘Rapport sur les mesures à prendre et les moyens à employer pour mettre la France dans une voie révolutionnaire, le lendemain d'une insurrection victorieuse effectuée dans son sein’.

zou kunnen vergissen, maar door de aanleggers van den opstand. Dit voorloopig bewind moet (zie de tiende vraag) o.a. dadelijk decreteeren: dat ieder mensch recht heeft op het bestaan, het moet den uitvoer van granen verbieden en zich van het graan meester maken, onmiddellijk alle belastingen op voedings-middelen afschaffen en een maximum vaststellen voor gezegde waren. De arbeid moet dan georganiseerd worden. Het gouvernement moet daarvoor 1°. ten profijte der natie zich de opperste leiding van alle bedrijven toekennen, zich als 'premier manufacturier' beschouwen; moet 2°. een enkele kas en een enkele directie voor al die industrieën hebben; moet 3°. magazijnen inrichten, waar de voorraad der geproduceerde zaken wordt opgestapeld en verkocht; en moet 4°. 'ateliers nationaux' in het leven roepen. - In de achttiende of laatste vraag wordt nog nader de economische questie behandeld. De vraag luidde: welke zullen de middelen zijn, om zich het noodige geld te verschaffen, ten einde aan al de Staats-uitgaven het hoofd te bieden?' Het antwoord luidde: 'Wij gelooven, dat de beste middelen deze zijn: 1°. een emissie van papieren geld, dat zijn dekking zou vinden hetzij in den grond, hetzij in de industrie; 2°. een sequestratie van de goederen, die behoord hebben aan de familiën der individuen, die sinds 1793 hebben deelgenomen aan regeerings-handelingen; 3°. de capitalisatie in sommige gevallen van de belasting; 4°. de afschaffing der erf-opvolging in de collaterale linie, zelfs in den eersten graad; 5°. de toeëigening door den Staat van het beschikbaar deel bij de erfenissen in de rechte lijn; eindelijk de opbrengst van alle belastingen, die zonder bezwaar aan het volk zouden kunnen worden opgelegd. Hierbij zouden komen eene ontzettende vermindering van alle salarissen der ambtenaren en een onmiddellijke afschaffing van alle pensioenen of tractementen van de geestelijkheid.

Dit waren de hoofdlijnen van het rapport, dat overigens alle bepalingen der republiek van 1793 en 1794 betreffende politieke maatregelen overnam. Het werd te Londen gedrukt, en aan alle secties der genootschappen ter overdenking en bestudeering toegezonden. In September 1840 zou dan een beslissing plaats vinden. Die stemming geschiedde 14 September 1840, en de conclusies van het rapport werden aangenomen. Het werd het revolutionnaire wetboek bij uitnemendheid.

II.

Wie waren nu de eigenlijke leiders dezer revolutionnaire socialisten.

Zij waren drie in getal: Auguste Blanqui, Armand Barbès en Martin Bernard.

Met hun persoon en arbeid moeten wij ons thans een oogenblik bezighouden.

Auguste Blanqui heeft van 1805 tot 1884 geleefd[1]. Hij is dus 79 jaren oud geworden. Van die levens-jaren heeft hij er 37 in de gevangenis doorgebracht. Van 1830 tot 1880, dus in een tijdvak van vijftig jaren, heeft hij slechts dertien gekend, waarin hij in vrijheid kon leven. De Staat en hij waren dus steeds op voet van oorlog. Het begon met het jaar 1831. Den 12den Januari 1831 werd hij door het hof van Versailles veroordeeld tot één jaar gevangenis-straf, wegens beleediging der overheid. Een jaar later, Januari 1832, werd hij te Parijs, wegens oproerige kreten en samenspanning, weder een jaar opgesloten. Den 11den Augustus 1836 werd hij tot twee jaren gevangenis-straf verwezen, wegens deelnemen aan het geheime genootschap der 'Société des Familles' en het in 't geheim vervaardigen van kruit. De amnestie van Mei 1837 gaf hem de vrijheid terug, doch den 31sten Januari 1840 werd hij ter dood veroordeeld door het hof der Pairs, wegens den opstand van 13 Mei 1839. Den 4den Februari 1840 werd die doodstraf vervangen door altijd-durende deportatie. De revolutie van 1848 opende de poorten van zijn kerker. Doch den 2den April 1849 werd hij veroordeeld tot tien jaren opsluiting, wegens de gebeurtenissen van 15 Mei 1848[2]. Den 17den Juli 1861 ontving hij een straf van vier jaren gevangenis, wegens gebleken deelneming aan een geheim genootschap. Gedurende het beleg van Parijs van 1870-1871 was hij de opstoker der oproerige bewegingen van 17 Augustus en 31 October 1870 en van 22 Januari 1871; na 18 Maart 1871 werd hij, al was hij niet in Parijs, benoemd tot lid der commune; den 29sten April 1872 veroordeelde om al die feiten de krijgs-raad hem tot deportatie in een vesting. Men ziet het: doodvonnis, altijddurende kerker-straf, gewone gevangenis-straffen van één, twee, vier en tien jaren tijds, - alles wordt tegen hem geslingerd. Doch de Staat, die zelf gedurende dat leven telkens van vorm verandert: nu eens koningschap, dan keizerrijk, dan republiek is, kan hem niet klein krijgen. Hij sterft oud en zat van dagen. En thans rust zijn gebeente onder het schoone monument, zijn eigen liggend marmeren beeld, dat de groote beeldhouwer Dalou op het kerkhof Pêre la Chaise voor hem heeft gebeiteld, en gaan op zijn sterfdag scharen van heftige, socialistische revolutionnairen derwaarts, als in een bedevaart.

Want hij is hun hoofd; hij is de samenzweerder bij uitnemendheid geweest. Een moderne Dante zou, als hij den Inferno der negentiende eeuw wilde voorstellen, Blanqui als type-samenzweerder moeten nemen. Een zich inhoudende, gedistingeerde, in zichzelf gekeerde, éénzaam levende man, klein en mager van gestalte, half Franschman, half Italiaan - hij was dicht bij Nice geboren - met een hart van vuur en een koel hoofd, met een wilde verbeelding en een scherp cijferend verstand. Een 'nerveuse' man,

1) Zie over hem het bij uitstek fraaie boek van Gustave Geffroy, 'L'Enfermé', 1897.
2) Op 15 Mei 1848 werd Blanqui geholpen door de Flotte en Louis Ménard.

die - al kon hij uitnemend schrijven en glashelder zijn denkbeelden mondeling uitspreken - toch slechts aan de *daad* dacht, een daad, die altijd een waagstuk was. Hij was stoutmoedig zooals geen ander, en vol initiatief. Maar te-gelijkertijd was hij geduldig, taai en onverpoosd bezig aan het onderaardsche werk der ondermijning en knaging van de grondslagen van den Staat, en liet hij bij dat werk nooit het brein rusten. Door zijn wegschuilende en sobere levenswijze, als van een kluizenaar, door de smartelijke trekken, die het langdurig verblijf in de gevangenis op zijn gelaat had gegrift, door de trotsche minachting, die om zijn dunne en fijne lippen speelde, door de wilde vervloeking, die eensklaps, na lang stilzwijgen, uit zijn mond spatte, maakte hij zich meester van de hartstochten der arme klassen. Hij haatte, zooals vóór hem weinigen hadden gehaat. Doch hij had heerschappij zelfs over zijn eigen drift. Want hij was bovenal een berekenend man, en wist op te houden en zich terug te trekken, met beleid niets te doen, als hij zag dat de partij verspeeld was.

Zijn vader was afgevaardigde in de groote Conventie geweest. Met zijn ouderen broeder Adolphe Blanqui was hij in de laatste jaren der Restauratie in Parijs gekomen, en had hij zich met dien broeder in den stroom en beweging der liberalen geworpen. Beiden waren toen als stenografen aan de redactie van het blad 'Le Globe' verbonden. Maar terwijl weldra Adolphe den fatsoenlijken weg der deftigheid opging, allengs zich ontwikkelde tot een, nu vergeten, doch in zijn tijd welsprekend, hoogleeraar der staathuishoudkunde[1)], werd Auguste Blanqui lid en ziel der geheime genootschappen. Hij zag de worsteling der klassen aankomen, de tegenstelling tusschen arm en rijk, en hij was overtuigd, dat daden noodig waren, om het sociale onrecht te herstellen. Zijn ijzeren wil, zijn onvermoeibare woede, zijn bittere gal, zijn kunst en geoefendheid om de menschen te overreden, maakte hij dienstbaar aan het ééne voornemen, om tot die daad over te gaan, als de omstandigheden medeliepen. Hij nam in zich op de klacht, de smart en de bedreiging van den proletariër. Hij veréénzelvigde zich met den haat en wraaklust der misdeelden. Hij knoopte zijn overtuigingen vast aan de Jacobijnsche overleveringen der Conventie, waarvan zijn vader lid was geweest, en zou, als neo-Jacobijn, het vaandel der 'Gelijkheid' hooger en verder plaatsen, dan vóór hem was aangedurfd[2)].

1) Adolphe sprong in 1831 en 1832 herhaaldelijk voor zijn broeder in de bres, zie 'Globe' van 26 Januari 1831, van 14 Februari 1831, van 30 Juli 1831 en van 14 Januari 1832. - Adolphe is het meest bekend door zijn geschiedenis der staathuishoudkunde, zelfs nu nog een leesbaar boek.

2) Zie enkele trekken van zijn beeld bij Daniel Stern, 'Histoire de la Révolution de 1848' 2me Edition, 1868, tome I, pag. 364-366; en bij Mermeix, 'La France socialiste', 1886, pag. 195 en volgende. Vergelijk voorts het artikel over Blanqui in de 'Revue socialiste' van Februari 1889, en zie het artikel 'Blanqui im Jahre 1834' in Bernstein's 'Documente des Socialismus', 1903, pg. 205 seqq.

Zijn doel en zijn ideaal zou hij in enkele opstellen verduidelijken. Het zijn twee opstellen, die hier vooral onze aandacht moeten trekken: het ééne draagt tot titel: ‘Le Communisme, avenir de la société’; het tweede heet: ‘Le Communisme primitif’. Wij moeten deze twee stukken nog ontleden.

Zij worden gevonden in de twee deelen, die onder den titel: ‘Critique sociale’ na zijn dood in 1885 zijn uitgegeven. Zij zijn merkwaardig genoeg. Zij bevatten al zijn uitingen en losse geschriften over maatschappelijke en staatkundige onderwerpen. Het zijn voor het meerendeel kleine adviezen en korte beschouwingen, wenken en opmerkingen over de feiten, die tijdens zijn leven gebeurden. Om een groot werk te schrijven had hij natuurlijk geen tijd en geen geld. ‘Voor een vagebond, die geen stuiver bezit, die in den kerker toeft, die vlucht of zich verschuilt, is het geen lichte zaak eens een ernstig boek machtig te worden,’ zegt hij in zijn voorrede. Boeken van anderen kon hij dus niet koopen, en een geleerd betoog is niet bij hem te zoeken. Doch hij had dadelijk een bitter woord pasklaar over de economische feiten, die hij waarnam; een woord, dat dan weder een leus voor zijn partij-genooten werd.

Uitgangs-punt van al die opmerkingen zijn wel de stellingen tegen het kapitaal. Volgens hem, is het kapitaal niet anders - welke fraaie omschrijvingen men ook bedenke - dan opééngehoopt geld (‘numéraire accumulé’)[1], en is het wezen van het socialisme gelegen in de verklaring der onwettigheid van de rente of den intrest, dien het kapitaal geniet. Dit gegeven wordt door hem op allerlei wijze ingekleed. Nu eens is het een dialoog (tusschen Lazarus en Gobseck), dan een vlijmende satire, dan een soort van ernstig onderzoek, - maar altijd is het een oorlogs-verklaring tegen het sparen en oppotten, altijd wordt ‘l'homme-épargne’ aangevallen. Woedende bladzijden, bladzijden vol ironie[2], worden tegen den kapitalist door hem geschreven en tegen den ‘mangetous’, die nog erger is dan de ‘mange-tout’. Altijd brandmerkt hij op zijn wijze de mannen, die geen ander doel schijnen te

1) Zie Auguste Blanqui, ‘Critique sociale’, 1885, I pag. 132, en II p. 150.
2) Zie Auguste Blanqui, ‘Critique sociale’, 1885, I pag. 63: ‘Quand un prolétaire, crèvant de la faim, invective ce cher seigneur, l'économie politique lui gazouille d'un ton paterne: ‘Tu es capital toi-même, mon bon ami. Ne te dis pas d'injures. N'est-ce pas admirable de charrier partout son capital avec soi-même quand on est sans chemise, “*in naturalibus*”. Un avocat a pour capital sa langue, un ouvrier ses bras, une couturière ses dix doigts, un facteur ses jambes, un portefaix ses épaules, et un chacun son cerveau, quand il a un cerveau. Oui, mon ami, tout homme est un capital. Je suis capital, tu es capital, ton frère est capital, nous sommes tous capitaux. Embrassons nous. Si l'affaire ne s'arrange pas, à qui la faute?’

hebben, dan ‘faire valoir l'argent’. Natuurlijk is het volkomen in die richting, wanneer hij de spaarbank aanvalt, en het coöperatieve stelsel, dat in zijn tijd opkwam, ten doode toe bestrijdt. De spaarbank is, volgens hem, een leugen, want de proletariër heeft niets ter-zijde te leggen, en de coöperatie is een valstrik, die de staathuishoudkunde aan de arbeiders spant; een valstrik, waardoor men de besten der arbeiders van de overige proletariërs wil afscheiden. Over al die punten polemiseert hij dan met de heeren economisten, natuurlijk met zijn ouderen broeder, dien hij echter zelden noemt, slechts een enkele maal aanhaalt, maar het liefst met Bastiat, dien hij in zekeren zin op zijn wijze waardeert, al rafelt hij zijn voorbeelden en economische anecdoten zoo wreed mogelijk uit elkander, totdat de draden langs zijn vingers als rag wegfladderen.

Tegenover de fabel, die deze economisten schrijven ten voordeele van het kapitaal, stelt hij zijn ideaal: het communisme. Dat communisme zooals hij het omschrijft, is echter einddoel der beschaving. Het is het resultaat van een lange opvoeding en van veel onderwijs, dat de menschheid nog noodig heeft. Er is een school - zoo zegt Blanqui - die het communisme aan het begin der beschaving, aan den dageraad van de menschelijke ontwikkeling stelt. Dit is, volgens hem, geheel verkeerd. Het mehschdom begint met individualisme en zal eerst eindigen met communisme. Dat men, bij het begin der beschaving, de gronden niet deelde, is geen bewijs van communisme; men deelde niet omdat niets werd bebouwd, gelijk men nu de zee niet deelt. Juist toen men gronden ging verdeelen, deed men een stap in de richting van het communisme. Want het communisme is gevolg, niet oorzaak. Het ontwikkelen en voortschrijden van het communisme kan alléén hand aan hand gaan met onderwijs. De vijand ligt daarom altijd op de loer, om dit onderwijs te bestrijden. Die vijand is het driemanschap van Loyola, Cesar en Shylock: het bondgenootschap van priester, krijgsman en kapitalist: de samenvoeging van wijkwast, sabel en dukaat. Tegen deze drie gealliëerden moet men dus voortdurend strijden en hun geen genade geven. De ondergang van den vijand roept dan van-zelf het communisme op. Men behoeft daarvoor niets te imponeeren of te improviseeren. Neen, men moet slechts laten worden, en zich niet bekommeren over de mogelijke vormen, die de toekomst zal aannemen. Er zijn scholen geweest, die deze toekomst nauwkeurig hebben beschreven; de scholen van Saint-Simon, van Fourier, van Comte, van Cabet en anderen hebben zich daarmede bezig gehouden. Dit is echter ijdel kinderen-werk. Het communisme wil niets van die fraai gebouwde utopieën weten. Het vertrouwt op de geschiedenis en op den historischen gang van het menschdom. Het kan een fout wezen, dat men te-vroeg het socialisme wil invoeren, wanneer niet vooraf goed onderwijs de menschen heeft voorbereid. Zóó begonnen de eerste Christenen te-vroeg het communisme, en werkten zij slechts uit, dat dit communisme zich vervormde en vastzette in een ware caricatuur: de kloosters. Communisme is een

toestand van betrekkelijke volkomenheid, het is geen landlooperij, maar stelselmatige exploitatie der aarde; een exploitatie, die tot beginsel heeft, dat de natuur voor en onder leiding der menschen werkt. Particulier eigendom op de in de aarde werkende natuur, op den grond, is dus een belachelijke ongerijmdheid[1]. Het straft zich-zelf, want elke toepassing van individualisme is de hel.

In theorie wijst dus ook Blanqui op de ontwikkeling van den tijd. Onderwijs moet alles doen. Het is de onwetendheid, die al de valsche toestanden van eigenbaat en roof in het leven houdt. Doch men moet nu niet rusten of berusten: neen de leus moet wezen de vijanden van het onderwijs te knevelen. Zijn dezen feitelijk in Frankrijk door een stoute worsteling overwonnen, dan zijn - en hier komt de felle practische revolutionnair voor den dag - bij dien triompf onmiddellijk enkele regelen te stellen, waardoor voor Frankrijk de zegepraal wordt beveiligd.

In die regelen - 'dispositions immédiates'[2] - wordt nu het volgende voorgeschreven. - Parijs moet de dictatuur van Frankrijk op zich nemen; de provincies moeten niet dadelijk uitgenoodigd worden, om vertegenwoordigers te kiezen; men roept zoodoende slechts den vijand binnen. - Voorts worde in het *economische* bepaald: 1°. Bevel aan alle hoofden van industrie en handel, om, onder straffe van uitzetting uit het grondgebied, voorloopig hun eigen positie, hun personeel en het aan die arbeiders te geven loon te handhaven. De Staat zal schikkingen met hen treffen. Voor elken patroon, die wegens weigering uit het land wordt gezet, wordt een *régie* in de plaats gesteld[3]. 2°. Bijéénroeping van bevoegde vergaderingen, om de questie der in- en uitvoerrechten, het vraagstuk der mijnen, der groote industrieele maatschappijen, en van het crediet en ruilmiddel te regelen. 3°. Opdracht

1) Zie Auguste Blanqui, 'Critique sociale' 1885, II, pag. 49: 'La terre, question reservée dans l'histoire du capital et du travail. L'oeuvre humaine est là peu de chose. C'est la nature qui fait presque tout, 99 pour cent au moins. Le vivant travail de la nature ne ressemble guère au nôtre. L'homme, dans son orgueil, rapporte tout à lui et ne voit partout que d'humbles agents de sa personnalité. Il qualifie la terre instrument de travail! N'est-ce pas bien modeste? Qu'est-ce que le rôle de l'homme dans la productivité du sol? Un infiniment petit et un infiniment grossier. Quand il a labouré, fumé, semé, il se croise les bras et attend l'oeuvre mystérieuse sans la comprendre. La terre ou plutôt la nature travaille pour lui; l'eau, le soleil, l'atmosphère se mettent de la partie et donnent leur concours gratuit dans cet ensemble merveilleux. Voilà pourquoi l'appropriation du sol, sous prétexte de travail, est une si prodigieuse effronterie'.
2) Zie die regelen bij Auguste Blanqui, 'Critique sociale' 1885, I pag. 204-206.
3) Zie Auguste Blanqui, 'Critique sociale' 1885, I. p. 205: 'Par le commandement aux patrons, le coup de Jarnac du capital sera paré. A la première heure, c'est l'essentiel. Les travailleurs pourront attendre ailleurs que dans le ruisseau les nouvelles mesures sociales'.

aan een vergadering, om grondslagen te vestigen voor de arbeiders-associatiën. - In het *politieke* ga men dadelijk over tot opheffing van leger en magistratuur, tot afzetting van alle hoogere ambtenaren (onder voorloopig behoud der lagere beambten), tot uit het land jagen der geheele zwarte bende, mannen en vrouwen. Men voege aan het domein van den Staat alle roerende en onroerende goederen van kerken, geestelijke communauteiten en congregaties van beide seksen, en evenzoo van haar 'prête-noms'. Men achterhale alle ernstige vijanden der republiek voor daden vroeger door hen bedreven, en wel op hun goederen, waarbij men hun handelingen van koop en verkoop of van hypotheek vernietige. Men reorganiseere het geheele beambten-personeel. Er zij geen code van strafrecht, noch magistratuur. In het burgerlijke spreken scheidslieden, in het crimineele gezworenen recht. De straf zij geëvenredigd aan het misdrijf en altijd bepaald door de jury, volgens haar geweten, zonder verplichtend tarief. De aard der verschillende straffen worde slechts vooruit geformuleerd. Er worde een nationaal rustend (sédentaire') leger gevormd. Een algemeene wapening der arbeiders en der republikeinen worde voorgeschreven. Geen vrijheid worde aan den vijand gelaten. - In het *financieele* ga men over tot uitdelging van het grootboek der nationale schuld; benoeme men een commissie voor de regeling der spaarbank; vervange men alle directe of indirecte belastingen door één directe progressieve belasting op de erfenissen en op het inkomen. - Wat het algemeen Staats-onderwijs betreft, stelle men een onderwijzend lichaam aan, in de drie trappen van lager, middelbaar en hooger onderwijs.

Dit was de praktijk. Zóó keek de zich verbijtende samenzweerder om den hoek. Op die wijze zette hij de bestaande vormen der samenleving onder de schroef, en wilde hij, met één draai de beenderen der burgelijke maatschappij doen kraken[1)].

Een gansch ander man was A r m a n d B a r b è s .

Bij dezen golden slechts geestdrift en gevoel. Hij was communist, omdat hij een onverbeterlijk idealist was, omdat hij geloofde dat werkelijk de hedendaagsche samenleving kon worden gevestigd op de grondslagen en beginselen der eerste Christen-gemeente in Jeruzalem - 'niemand zeide dáár, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen' - en hij was revolutionnair, omdat hij geloofde, dat de daad de overtuiging moest bezegelen, en dat het niet aanging de zaken te laten zooals zij waren. Hij was een der meest ridderlijke mannen van onze negentiende eeuw, doch men houde wel in 't oog, dat in ridderlijkheid altijd enkele greinen dwaasheid verholen zijn.

1) De manuscripten van Auguste Blanqui, zeer zorgvuldig en correct door hem in vijftien volumineuse liassen verzameld, werden door hem vermaakt aan Ernest Granger, die ze blijkens de 'Temps' van 14 Mei 1899 overgebracht heeft in de 'Bibliothèque nationale'. Ernest Granger heeft ook een geschrift gewijd aan Blanqui's leven.

‘Ame espagnole’ zegt men van zulke geesten, met het oog op Don Quichote, en men voegt er bij, wanneer zij het verdienen, ‘et plus grande encore que folle’. Wat Barbès betreft, hij staat voor ons op één lijn met Garibaldi, met wien hij in zooveel opzichten, in trouwhartigheid, in kinderlijke liefde voor het volk, in naief geloof aan beginselen, overeenkomt. Wel is het leven van zulk een man een raadsel voor de machthebbenden en overheden dezer wereld! Schijn en wezen van recht komen dan menigwerf of tegenover elkander als contrasten uit. Weinigen zijn zoo streng vervolgd door den arm van het gezag als juist Barbès. Nu eens werd hij gekerkerd, dan verbannen en verdreven, dan weder ter dood veroordeeld. Toch bleef hij altijd in zedelijken zin haast de meerdere van hen, voor wie hij te-recht stond en drukten de beste burgers hem de hand[1]. Er was in die dagen - onder de regeering van Louis Philippe - een voorzitter van de Kamer der Pairs, kanselier van Frankrijk, hertog de Pasquier, met allen glans en eer der wereld omgeven en behangen. Hij was een zeer deftig man met veel tact en beleid. Toen nu de 30-jarige Barbès vóór hem en het hof der Pairs stond als aangeklaagd misdadiger, tengevolge van den opstand van 12 Mei 1839, had dáár een samenspraak tusschen hen plaats, die niet schielijk vergeten zal worden. Reeds had het voorkomen en optreden van Barbès velen in de zaal van het gerechts-hof aangetrokken. Zijn hooge gestalte, de ingetogen fierheid van houding, zijn mannelijk gelaat, de eenvoud van zijn gezegden, deden bijna al het licht uitsluitend op hem vallen. De kanselier nu vroeg hem zich te verdedigen. Hij ontweek die taak en sprak eindelijk: ‘Wanneer de wilde krijgsgevangen is geworden, verdedigt hij zich niet meer, maar levert hij zijn hoofd aan den vijand over’. - ‘Gij doet wèl, Barbès, (antwoordde de kanselier) u te vergelijken met een wilde’. - ‘De wilde, mijnheer de kanselier (hernam Barbès met verheffing van stem), is niet degeen die gescalpeerd wordt, maar hij die scalpeert’[2]. Er was stilte in de zaal na het hooren van dit woord, en inderdaad kwam bij dien dialoog treffend uit de tegenstelling van twee wereld-beschouwingen. In het oog van Barbès vormde het rijk van Louis Philippe, met de éénzijdige vereering van rijkdom en begrenzing van het Staats-leven tot de gegoeden, met het overal veldwinnend egoïsme en de exploitatie der armen door de rijken, een toestand als die der barbaren. Het volk uit dien toestand te verlossen, was voor hem een heilige plicht. Al bleef hij alléén over, dan nog zoude hij luide, op straat, in het volle daglicht,

1) Iets van een Gracchus was in hem: ‘Quel Barbès que ce Gracchus’, zeide de streng conservatieve Rousse, zie de receptierede in de Académie van den markies de Ségur op 16 Januari 1908.

2) Zie dezen dialoog bij d'Alton Shee, die toen lid van de Kamer der Pairs en dus van de ‘Haute Cour’ was: ‘Mes Mémoires (1826-1848)’, tome I, 1869, pag. 325-327. Het vonnis draaide vooral om de vraag, of de dood van den luitenant Drouineau ook aan Barbès kon geweten worden.

daartegen getuigen, en de menschen oproepen, om zulk een schijnheilige orde van zaken, zulk een sociale onrechtvaardigheid te verbreken. Hij echter werd nu door Pasquier en zijn hof ter dood veroordeeld. Maar geen koning ter wereld zou dat vonnis hebben willen laten volvoeren; allerminst Louis Philippe, tot wien - zinspelende op een sterfgeval in het paleis - Victor Hugo in den middernacht van 12 Juli deze roerende smeekbede richtte:

> Par votre ange envolée, ainsi qu'une colombe!
> Par ce royal enfant, doux et frêle roseau!
> Grâce encore une fois! Grâce au nom de la tombe!
> Grâce au nom du berceau![1)]

De koning gaf genade en sprak op die wijze werkelijk recht uit.

Barbès was 18 September 1809 geboren, en stamde uit het Zuiden van Frankrijk, uit Carcassone, waar zijn familie nog leeft. Hij ging als jongeling naar Parijs, om dáár de medicijnen te studeeren, welke studie hij weldra verwisselde met die van het recht. Met hart en ziel nam hij deel aan de revolutie van 1830, en aan alle pogingen, om de aspiraties dier dagen tot een werkelijkheid te maken. In het romantisme der nieuwe dichterlijke school ging hij op, en aan het socialisme nam hij deel. Weldra was hij lid der geheime genootschappen en werkte hij in dat opzicht samen met Blanqui. In April 1834 stond hij op zijn post te Parijs, om den strijd op straat te beginnen, toen het bevel van Godefroy Cavaignac hem dwong zich stil te houden. De strijd bleef toen slechts bepaald tot het straat-gevecht in de Rue Transnonain. Toch werd hij (hoewel hij buiten 't gevecht was gebleven) gevangen genomen, en eerst na vijf maanden weder ontslagen. Doch den 12^{den} Mei 1839 stond hij weder te Parijs met de wapenen in de hand. Blanqui, die dadelijk bemerkt had, dat de partij reeds in den aanvang verloren was, hield zich schuil Barbès nam nu het bevel der saâmgezworenen op zich, deed den wanhopigen tocht naar het stadhuis, doch werd gewond en gegrepen en vóór het hof der Pairs gebracht. De omwenteling van 1848 ontsloot voor hem den kerker ‘au mont Saint Michel’[2)] en gaf hem de vrijheid weder. Den 15^{den} Mei 1848, toen de Nationale vergadering door het gepeupel werd overrompeld, deed hij wel eerst niet mede, maar werd hij toch dadelijk bereid bevonden, na de verspreiding der afgevaardigden, om aan het hoofd der overrompelaars naar het stadhuis te trekken, ten einde dáár een nieuwe regeering te vestigen. Het hof te Bourges veroordeelde hem deswege tot altijd-

1) Zie ook den brief van de prinses Clementine van 13 Juli 1839 over die gratie in de ‘Revue bleue’ van April 1907: het is een brief aan haar broeder Joinville.
2) Zie over ‘le trou noir’ waar hij dáár opgesloten was, E. de Cyon, ‘Nihilisme et Anarchie’, 1892, p. 268.

durende opsluiting. Hij werd in de gevangenis van Belle-Isle gezet[1]. In het jaar 1854 openden zich weder voor hem de deuren der gevangenis[2] wegens zijn patriotischen brief over de inneming van Sebastopol. Zijn protest over zijn vrijlating is echter bekend. Hij ging naar België, doch mocht dáár niet toeven. Toen vertrok hij naar den Haag, waar hij tot aan zijn dood in Juni 1870 gebleven is.

Enkele kleine stukken zijn slechts door hem geschreven. Wij kennen zoo van hem een stukje, gericht aan de inwoners van Carcassonne, bestemd om, onder Louis Philippe, op den publieken weg verkocht te worden, en getiteld: 'Quelques mots à ceux qui possèdent, en faveur des prolétaires sans travail'[3]. Het is een dringend betoog, om toch de armen te helpen, maar niet in dien zin, als ware men bereid uit chariteit een aalmoes te geven, neen, men moest het doen als heilige plicht, daar de arme een recht daarop heeft. 'De eerste van alle rechten is het recht om te leven.' Christus heeft wijding aan dat recht gegeven. Op deze wereld is er solidariteit voor allen, en het is even zinneloos als ongerijmd, om rustig onheilen te blijven aanschouwen, onder het opdreunen van het wreede gezegde: 'ieder voor zich en God voor ons allen.' 'De ongelukkigen en ellendigen - zoo eindigt hij - zijn de machten dezer aarde. Zij hebben het recht als meesters te spreken tot de regeeringen, die hen verwaarloozen.' 'Les riches ne sont que les économes du bien des pauvres.' - Nog bezitten wij van hem een stukje, geplaatst in den 'Almanach de la libre conscience' van het jaar 1870, waarin hij zijn gevoelens beschrijft, toen hij, Juli 1839, in den kerker toevende, werkelijk meende naar het schavot te gaan, na het doodvonnis van het Hof der Pairs. Dit kleine geschrift, opgedragen aan de nagedachtenis van zijn leider en meester Godefroy Cavaignac, is diep aandoenlijk. In zijn soberheid doet het denken aan bladzijden uit het gevangenis-leven van Silvio Pellico. Hij vermeldt daarin, hoe hij rustig het doods-uur verbeidde, slechts gehinderd door het dwangbuis, dat het slapen hem belette, en hoe hij toen het leven hier-namaals zich poogde voor te stellen met herinneringen uit de lezing der geschriften van Jean Reynaud. Hij sterkte zich ook met een herdenking der

1) Zie de tooneelen in den kerker, twist met Blanqui, bij Sebastien Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs', 1888, I, p. 375, II, p. 79. Sebastien Commissaire stierf 20 Februari 1900 te Lyon. Hij was lid der Legislative in Mei 1849; hij zat er in 't uniform van sergeant; hij werd toen echter gecompromitteerd Juni 1849 en gevangen genomen. Later was hij in 1870 conservator van Saint-Cloud en daarna in Duitschland gevangen gezet. Na den vrede kwam hij terug en woonde te Lyon.

2) Zie de omstandigheden van zijn loslating bij Taxile Delord, 'Histoire du second Empire', 1870, tome II, p. 578-580.

3) Het is slechts 4 bladzijden groot en was te verkrijgen 'au Bureau central des Crieurs publics, Rue de la Harpe'.

groote Fransche revolutie, en was slechts bang, dat een oogenblik van vrees hem zou hebben kunnen bevangen[1)].

Doch in deze kleine geschriften zit natuurlijk niet de waarde van dezen man[2)]. Wat hem in zijn kamp onderscheidde was de zelf-verloochening, de algeheele en ridderlijke overgave van zijn persoon, zijn gevoelens en gedachten, aan de zaak die hij de ware achtte. En dat uit vrije aandrift, zonder zweem van berekening. Ziehier een zeer rijke natuur, met schatten van verbeeldings-kracht, met overvloed van telkens ontkiemende denkbeelden, met weelde van teederheid en van liefde voor anderen, met aangeboren hoogheid van manieren en vormen; - en de man, met zulk een aanleg voorzien, geeft jeugd, fortuin, bekoring van persoon, alles waarover hij te beschikken heeft, prijs, ten beste van een zaak, die in zijn dagen werd geminacht. De zware steen der kerkers, waarin hij bijkans twintig jaren vertoefde, heeft nooit de vlucht van zijn ziel kunnen neêrdrukken![3)]

1) Daarin komt de uiting voor, die van zijn lippen kwam, toen men hem aanmaande om gratie te vragen: ‘Dieu n'est jamais du parti des lâches’. Zie pag. 57 van dien almanak.
2) Zie ook nog een brief van hem bij Pierre Leroux, ‘Le Grève de Samarez’ 1863, II p. 321 en volgende.
3) Ziehier een oordeel over hem van George Sand (‘Histoire de ma vie’, Edition 1876, tome IV, p. 449): ‘La véritable grandeur de Barbès se manifesta dans son attitude devant ses juges et se compléta dans le long martyre de la prison. C'est là que son âme s'éleva jusqu'à la sainteté. C'est du silence de cette âme profondément humble et pieusement resignée qu'est sorti le plus éloquent et le plus pur enseignement à la vertu qu'il ait été donné à ce siècle de comprendre. Là, jamais une erreur, jamais une défaillance dans cette abnégation absolue, dans ce courage calme et doux, dans ces tendres consolations données par lui-même aux coeurs brisés par la souffrance. Les lettres de Barbès à ses amis sont dignes des plus beaux temps de la foi. Mûri par la réflexion, il s'est élevé à l'appréciation des plus hautes philosophies; mais, supérieur à la plupart de ceux qui instruisent et qui prêchent, il s'est assimilé la force du stoïque unie à l'humble douceur du vrai chrétien. C'est par là que, sans être créateur dans la sphère des idées, il s'est égalé sans le savoir aux plus grands penseurs de son époque. Chez lui la parole et la pensée des autres ont été fécondes; elles ont germé et grandi dans un coeur si pur et si fervent que ce coeur est devenu un miroir de la vérité, une pierre de touche pour les consciences délicates, une rare et véritable sujet de consolation pour tous ceux qui s'épouvantent de la corruption des temps, de l'injustice des partis et de l'abattement des esprits dans les jours d'épreuve et de persécution’. Aldus George Sand. Trouwens men leert Barbès 't best kennen in de brieven, die hij-zelf aan George Sand schreef. Zie enkele daarvan bijéénverzameld in het boek van Edmond Planchut, ‘Autour de Nohant’, 1898: uit een idealistisch oogpunt is vooral opmerkelijk de uitlating op pag. 331/332. Men vergelijke daarmede een brief uit den Haag van 10 December 1866 over Jeanne d'Arc in Fauvety's ‘Solidarité’, I, p. 24.

Toen hij voor goed uit die gevangenissen was bevrijd, leefde hij kalm en eenzaam in den Haag, op kamers, op de Plaats. Slechts van tijd tot tijd kwam een of andere uitgewekene uit Frankrijk, meestal een man van grooten naam en beteekenis onder de republikeinen, hem bezoeken[1]. Als deze vertrokken was, werd het weder stil om hem heên. Hollanders zag hij niet veel. De enkele, die soms tot hem toegelaten werd, vond hem lezende, hetzij in den bijbel, hetzij in een deel van de parlementaire geschiedenis der Fransche revolutie van Buchez en Roux. De aanleiding van zulk een vluchtige kennismaking met Barbès was voor een Hollander - ook mij viel dit voorrecht te-beurt - meestal deze, dat men, bij het bezoeken der woning van een arm en ziek gezin, de hooge gestalte van Barbès over den drempel had zien gaan, gaven en versterkende middelen brengende. Zóó bewoog hij zich zonder gedruisch en ongestoord voort in den Haag. Zijn vroeger kastanjebruin haar en baard waren wit geworden. Zijn oogen hadden zulk een ernstige uitdrukking. Doch het lange zwijgen, dat zijn deel was geweest, de smartelijke trek op zijn gelaat, gaven hem het eigenaardige, dat den wandelaar doet omzien, en den blik doet wenden naar den man, die dáár op straat voorbijgaat en stil zijn weg vervolgt.

Zijn ideaal bleef tot op het einde van zijn leven het communistisch systeem, doch zeer spiritualistisch opgevat. Hij voorspelde een steeds feller verzet tegen de bestaande toestanden, waarvan hij de gebreken opsomde. Hij scheen daarbij te vergeten, dat die gebreken voor een goed deel aan den aard der menschen zelven te wijten zijn. Hij dacht slechts aan broederschap, aan de heilige liefde der eerste Christenen, die hun goederen gemeen hadden. Voorts had hij Frankrijk lief als zijn oog-appel, en dacht nog altijd, dat dit land de bevrijder van alle volken zou worden.

Uit de dagen van het jaar 1839, toen hij ter-dood werd veroordeeld, was nog in 1886 hier en dáár een enkele van zijn rechters, een aanzienlijk oude Staats-dienaar, over. Hoe moet het dezen temoede zijn geweest, toen, den 26sten September van dat jaar 1886 te Carcassone, in het bijzijn van senatoren, volksvertegenwoordigers en prefecten, het bronzen standbeeld van Armand Barbès werd onthuld![2] Het is een schoon beeld door Falguière, den beroemden

1) Zie bij voorbeeld een bezoek van Louis Blanc in de ‘Questions d'aujourd'hui et de demain’, troisième Série, 1880, pag. 239 en volgende; - en voorts een bezoek van Charles Hugo in ‘Les hommes de l'exil, précédés de mes fils, par Victor Hugo, 1875’, p. 305 en volgende. - Zie ook dr. Jan ten Brink, ‘Haagsche bespiegelingen’, 1870/71, pag. 93 vlgg.

2) Zie de beschrijving van de onthulling, waarbij de senator Marcou (deze stierf Juli 1893) de groote rede hield, in het dagblad ‘Le Temps’, van Dinsdag 28 September 1886. Op de ‘socle’ staat: ‘Vivre libre, ou mourir’.

kunstenaar, ontworpen. Hij staat dáár ten strijde bereid, doch met peinzenden, droomenden blik; een geweer is dwars tegen het lichaam aangeleund.

De laatste uit het drie-manschap was M a r t i n B e r n a r d .

Deze was in 1808 te Montbrison geboren. Hij kwam voort uit de zeer kleine burgerij, en werd van beroep letterzetter. In 1830 vocht hij mede op de barricades. Aan alle samenzweringen der geheime genootschappen tegen Louis Philippe nam hij deel. Van tijd tot tijd schreef hij in het belang der arbeiders welsprekende bladzijden, o.a. in de 'Revue républicaine'. In 1839 werd hij tot altijd-durende kerker-straf veroordeeld. Doch de revolutie van 1848 gaf hem de vrijheid weder, en weldra was hij volks-vertegen-woordiger voor het departement van de Loire. De republiek had hem intusschen ook reeds gebruikt als commissaris-generaal van de Rhône. In de 'Assemblée nationale' trad hij meermalen als spreker op, vooral bij gelegenheid der discussie over het recht van arbeid[1)]. In Juni 1849 was hij onder hen, die, bij gelegenheid der expeditie tegen de Romeinsche republiek, de regeering in staat van beschuldiging wilden stellen. Met Ledru Rollin en Victor Considerant vlood hij, toen deze beweging mislukte, naar Engeland. Sinds leefde hij in het duister of in ballingschap, totdat de oorlog van 1870 hem weder in het licht riep. Dadelijk, na den vrede van 1871, werd hij afgevaardigde voor Parijs; hij was nog in Januari 1875 als lid der Kamer tegenwoordig bij de begrafenis van Ledru Rollin, doch zijn mandaat werd in 1876 niet hernieuwd.

Hij werkte geheel zijn leven voor de 'république égalitaire', en was daarvoor vooral werkzaam onder de arbeiders. Overal waar zoogenaamde Babouvisten te vinden waren, was hij in hun midden en gaf hij hun regelen van orde en van tucht. Blanqui en Barbès spraken met de hoofden; Martin Bernard was de man uit het volk, die met zijn stadgenooten overlegde en beraamde. Hij was dus een kostelijk element voor de soms meer doctrinaire leiders. Voeg daarbij, dat hij in edelmoedigheid de evenknie was van Barbès, en dat hij in slimheid soms Blanqui op zijde streefde. De arbeiders droegen hem op de handen, en zijn sterke, energieke figuur stond altijd op de plaats, waar het gevaar het grootst was.

Bij het drietal leiders dezer revolutionnaire socialisten in Frankrijk stond dus op den vóórgrond het politiek geweld, het gewelddadig optreden en handelen in en door den Staat. Van deze drie mannen heeft alléén Blanqui zijn naam gegeven aan de methode die zij allen wilden toepassen. Blanqui's merk - H e t B l a n q u i s m e - blijft voor altijd gegrift op pogingen in dezen geest. Zijn greep zal dan ook - zoo als wij later zullen zien - brandend gevoeld worden in de gebeurtenissen der Parijsche commune van

1) Zie zijn rede in het boek 'Le droit au Travail au Luxembourg et à l'Assemblée Nationale avec une introduction par Emile de Girardin', 1849, tome II, pg. 279 vlgg.

1871. Zijn leer en die zijner aanhangers is de voortzetting der traditie van de Fransche geheime revolutionnaire genootschappen, welke overlevering haar oorsprong en kiem vond in de formules der oude samenzwering van Babeuf. Bij het optreden en doen doordrong de felheid der felste Jacobijnen deze groep. Het terrorisme der uiterste Bergpartij van de groote revolutie trok hen steeds aan. Het programma van het Blanquisme, om het nu zijn eigen naam te geven, was lomp-weg de omver-storting der 'bourgeoisie' door het als erfgenaam der burgerklasse optredend proletariaat, en wel bij wijze van een gewelddadige onteigening met behulp van de veroverde Staats-macht. Het autoritaire communisme heeft de leer opgesteld, dat de genotmiddelen door de genooten regelmatig naar de mate *van hun behoeften* kunnen worden toegeëigend[1]. Het beginsel, dat tot uitgangs-punt van het Blanquisme strekte, was de overtuiging, die het koesterde, omtrent de onbegrensde scheppende kracht van het revolutionnair politiek geweld. Men kon, volgens Blanqui, de rol van dat geweld niet licht overschatten. Men moest durven neêrwerpen, om in en door den Staat weder op te bouwen. In dien zin moest de revolutie permanent zijn, totdat het proletariaat, door den éénen ruk na den anderen zijn zege had behaald. Daarvoor moest echter de gansche socialistische richting steunen op een kleine, haar doel zich bewuste, naar een wel-overlegd plan handelende partij van actie, die de politieke revolutie zou inleiden. Die kleine groep moest steeds bereid zijn, bij elke gunstige politieke kans van 't proletariaat, in storm-marsch op te trekken.

III.

Wij verlaten thans deze mannen van actie.

Tot de zuivere theoristen van het communisme onder de regeering van Louis Philippe gaan wij over. Zij kunnen gebracht worden tot twee kringen of scholen[2]. De eerste beroept zich veelal op Dézamy, de tweede volgt als leider Cabet.

Met T h é o d o r e D é z a m y of liever met zijn stelsel zullen wij ons het eerst vertrouwd moeten maken.

Van Dézamy zelven weten wij weinig af. Hij was te Luçon geboren. Na een moeitevol leven als schrijver en journalist te Parijs, na veel strijd met de mannen van zijn eigen richting, vooral met Cabet, keerde hij arm en ziekelijk in zijn geboorte-plaats terug en overleed hij aldaar in 1850.

1) Zie Menger, 'Staatslehre', pag. 18.
2) Eenigszins als tot een derden kring behoorende, kunnen beschouwd worden de hier en dáár in Frankrijk wonende schrijvers die de richting van Robert Owen volgen. Wij hebben in ons tweede deel der Socialisten, pag. 314 van hen vermeld Joseph Rey uit Grenoble, Ad. Radiguel en Jules Gay.

Hij schijnt werkelijk van gebrek en kommer gestorven te zijn. Hij was zelf in zekeren zin een proletariër, een daglooner met den geest; vastheid van bestaan kon hij zich nooit verwerven; de dag van morgen was altijd even onzeker voor hem[1]. Met al wat fijns of edels was, in de wereld om hem heên, lag hij voortdurend overhoop. Hij was een materialist en kwam daarvoor openlijk uit. Elke soort van godsdienst was hem vreemd. Zijn stelsel van communisme werd door hem teruggebracht enkel en alléén op de behoeften van 't individu. De persoonlijke behoefte en het persoonlijk belang golden voor hem als uitgangs-punt. Al de denkbeelden zijner tijdgenooten werden door hem afgewezen. Vaderlands-liefde was, volgens hem, een dwaasheid. Toen de commune van Parijs in 1871 de kolom Vendôme neêrwierp, kon zij zich voor dat feit beroepen op wenken van Dézamy[2].

Doch al schijnt zijn persoon weinig waardeering te hebben verdiend, zoo was toch zijn verstand zoo bijtend en raak mogelijk. Hij had geen vóórkeur voor iets ter wereld, maar scheen nu ook niet te weten wat inschikkelijkheid, wat inachtneming van zekere maat of vorm kon beteekenen. Hij ging onbehouwen aan't werk. Op den grondslag van Morelly's betoog, richtte hij, met steenen, aan Babeuf en aan Fourier ontleend, een veel omvattend gebouw op, dat in menig opzicht de opmerkzaamheid zou trekken. Hij is werkelijk een persoon geworden, tegen wien men opzag. Meestal een woest gezel: - geen ordelijk man, maar een rauwe gast, die zeer snel zijn tanden of vuisten deed zien[3]. Hij heeft betrekkelijk veel geschreven. Bekend zijn van hem (vóór het jaar 1842 gesteld) een ‘Discours sur l'égalité’; een weêrlegging van Lamennais: ‘M. Lamennais refuté par lui-même’, en een door hem geredigeerd tijdschrift: ‘*L'Egalitaire*, journal de l'organisation sociale’, waarvan echter slechts twee nummers verschenen[4]. Doch zijn hoofdwerk was de in 1842 uitgekomen: C o d e d e l a c o m m u n a u t é ’.

De ‘Code’ doet denken aan het bekende boek van Morelly: ‘Code de la Nature’. Inderdaad zijn veel van de voorbeelden en soms de stijl daaraan ontleend. Het boek is verdeeld in negentien hoofdstukken, die tamelijk ordelijk op elkander volgen, en bevat tegen het einde (pag. 264-269) een samenvatting van al zijn betoogen en wenschen in 47 artikelen: zeer zonderlinge artikelen des geloofs! Eerst spreekt hij over zoogenaamd fundamenteele wetten, om dàn tot de distributieve en economische wetten over te gaan. - De eerste zijn natuurlijk de basis van alles. Zij houden

1) Vandaar komt hij misschien in zijn ‘Code de lacommunauté’, 1842, telkens terug op die ‘horrible crainte du lendemain’ en op de ‘certitude de l'avenir’. Zie pag. 75, 154, en 212.
2) Zie bijv. Dézamy, ‘Code de la communauté’, 1842, pag. 222.
3) Zie over hem Karl Grün, ‘Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien’, 1845, pag. 384-400 en L. Stein, ‘Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich’, Band II, 1850, pag. 406 vgg.
4) Zie over ‘L'Egalitaire’ ook Proudhon, ‘Oeuvres’, I, p. 221.

de stelling in, dat grond en producten gezamenlijk één sociaal domein moeten worden, maar dat dan ook alle menschen, die daarvan kunnen gebruiken, gelijkelijk moeten werken. Op gelijken rang staan allen in hun arbeid en in hun bevrediging der behoeften. Het geheele menschdom moet in dat opzicht bezig zijn als een reusachtige bijenkorf. Iedere bij vindt dan, in den door allen saâm-gebrachten voorraad, tevens de vervulling van zijn behoeften. Van individueel eigendom is geen sprake. Dit is de grondwet van alles, niet de politieke, maar de maatschappelijke wet. - De distributieve wetten wijzen nu aan, hoe de menschelijke maatschappij met inachtneming van die grondrechten, moet worden ingedeeld. Hier gaat Dézamy onverstoord, zonder zich om iets te bekommeren, aan den gang. Hij verdeelt de groote nationale of sociale communauteit in ‘c o m m u n e s ’. Elk dezer ‘communes’ moest ongeveer tienduizend personen bevatten. De groote steden waarheên zooveel menschen samenvloeien, moeten dus allengs vervallen. Die tienduizend menschen moeten in ééne groote woning huizen, een ontzettend groot vierkant, dat een ander kleiner vierkant omspant, terwijl tusschen de evenwijdig loopende gebouwen parken zijn aangelegd. Dézamy geeft zich de moeite dat paleis te teekenen en in plattegrond ons voor te stellen. Wij laten dit aan de fantasie van den lezer over, doch stippen slechts aan, dat zeer veel fraais uit Fourier is overgenomen, o.a. ook de ‘rue galerie’, de keukens, enz. In die ‘commune’ huizen nu alle inwoners: ieder persoon kan drie goed gemeubelde kamers krijgen, wier stoffeering nauwkeurig wordt omschreven. Het beheer over het domein, dat rondom het paleis ligt, het opslaan en verdeelen der voorraden van den oogst en van den handen-arbeid gaat ordelijk in zijn werk. Bepaalde registers worden daarvoor in de ‘commune’ gehouden. - Wat nu de levens-wijze der inwoners betreft, zoo vestigt Dézamy dadelijk hierop de aandacht, dat in elk dier ‘communes’ steeds de *maaltijden gemeenschappelijk* moeten zijn. Het stelsel van Sparta en van Creta (de wensch der heethoofden uit de Fransche revolutie) moet weder worden ingevoerd. Voor het omvatten dier tienduizend dagelijksche gasten bouwt hij, in zijn verbeelding, tien aan elkander gehechte zalen, wier afsluitingen desnoods weggenomen kunnen worden, zoodat op een feestdag al de tienduizend personen in ééne reusachtige zaal dan éénen dronk op de Broederschap konden drinken[1)].

1) Zie Dézamy, ‘Code de la communauté’, pag. 44/45. ‘Le but principal des repas communs étant de développer et d'entretenir parmi les égaux le sentiment de la fraternité, je voudrais, s'il était possible, qu'il n'y eut qu'une vaste, unique et magnifique salle de repas. Cette pièce, qui occuperait en entier une des ailes de la petite enceinte, pourrait être divisée en plusieurs compartiments entièrement séparés entre eux par d'élégantes cloisons mobiles et à coulisses. Dans les jours ordinaires, ces cloisons demeureraient abbatues, mais, les jours de fêtes, toutes disparaîtraient comme par enchantement, ainsi que cela se pratique déjà dans les théâtres, afin que nos dix mille citoyens pussent, au même instant, porter un toast solennel au bonheur de l'humanité et à la perpétuité de la patrie commune!’

Hier aan deze lange tafels moeten de seksen en de kinderen door elkander gerangschikt zitten. Bij het gebruiken van spijzen en in alles is gelijkheid de regel. Natuurlijk niet de absolute gelijkheid, maar de proportioneele, in zooverre, dat ieder neemt of ontvangt naar evenredigheid van zijn behoeften. De gansche voorraad is als de fontein, waarvan Morelly spreekt: een ieder drinkt zooveel teugen als hij wil, en de bron blijft toch overvloedig en helder voor ieder stroomen. Op dezelfde wijze neemt ieder zijn kleeding uit den grooten voorraad van gemaakte kleederen.

Een paar hoofdstukken wijdt Dézamy aan den arbeid. Hoofdzaak is, dat in de communauteit elke arbeid van ieder een 'functie' is. Voorts moet dan die arbeid aangenaam worden gemaakt. De bittere ramp van het hedendaagsche zwoegen moet worden verholpen. Daarvoor moet het werk goed georganiseerd worden. De 'ateliers' moeten gemeenschappelijke werkplaatsen zijn, waarin ieder persoon - en ieder persoon is arbeider - zijn plaats vindt. Het werk moet dan zóó worden ingedeeld, dat ieder persoon niet enkel en alléén aan één soort van werk zij verbonden, maar zooveel mogelijk afwisselend in verschillende onderdeelen van verschillende arbeidstakken kan werken ('travail parcellaire'). Want éénzelvigheid moet vooral worden vermeden. Arbeid moet juist vroolijk kunnen worden gedaan. De dagtaak behoeft zoo lang niet te duren. Stilzittend werk of werk op één plaats kon opwekking ontvangen door muziek. De verbanning van het monotone moet ook bij het werk op het veld worden toegepast. Tenten konden hier verstrekt worden aan de landbouwende leden, terwijl allerlei uitvindingen het al te bezwarend torsen zouden temperen en verlichten. Is er onder al het werk soms wat morsig of vuil werk, dan zou dat - indien geen uitvindingen hier raad wisten - om beurten door allen moeten geschieden. Zóó regelt Dézamy dan den ganschen arbeid zijner 'commune', waarbij hij doet opmerken, dat zoovele beroepen (geestelijken, advocaten, enz.) zullen verdwijnen. In het algemeen wil hij ook, op het voetspoor van Fourier, den handel afschaffen. Dit is bedrijf voor boeven en schurken, een bezigheid van een Robert Macaire. Door de toekenning van het crediet-papier der promessen hebben die Robert Macaires, gebruik makende van allerlei monopoliën, en handig steunend op de kracht van het geld (de munt), een financieele feodaliteit gevestigd, die ongehoorde afpersingen thans weet te ontlokken.

Van eigenlijk gezegd huwelijk - zooals wij die instelling kennen - is in deze communauteit van Dézamy geen sprake. Trouwens het verbrokkelde huishouden van een paar menschen met hun kinderen was opgeheven. Alle huiselijke haarden zijn opgezwolgen in éénen socialen haard. De 'foyer paternel' is daarmede verdwenen. Al kant Dézamy zich aan tegen de inrichting der Wachters bij Plato, voor zooverre dáár het huwelijk bij het lot plaats vindt, de scheiding van den echt gedwongen is, en het kind na de ge-

boorte dadelijk van de ouders verdwijnt, zoo prijst hij toch zeer aan een toestand, dien hij in deze woorden beschrijft: ‘Plus de ménage morcelé! Plus d'éducation domestique! Plus de familisme! Plus de domination maritale! Liberté des alliances! Egalité parfaite entre les deux sexes! Libre divorce!’[1] Het is dus een verbinding, die slechts zóó lang duurt, als de liefde stand houdt. Geen andere band zal man en vrouw aan elkander kunnen hechten. ‘De wederzijdsche liefde, de innige sympathie, de gelijkheid van hart (“parité de coeur”) der twee wezens, vormen en wettigen hun vereeniging’. Slechts de communauteit zal de éénige familie vormen; het woord familie zal dan weder zijn oorspronkelijke beteekenis hernemen: het zal een waarheid worden. Nooit hebben (volgens Dézamy) de naturalisten aan de bijzondere vereering van twee wezens den naam van familie gegeven; eerst aan het geheel, de samenvoeging van elke soort, hebben zij dien naam verleend.

De kinderen nu, die uit het samenleven van mannen en vrouwen ontstaan, worden door de communauteit en voor de communauteit opgevoed. Het vaderlijk gezag is vervangen door het gezag der ‘commune’. Dézamy schrijft hier eenvoudig over de regelen van opvoeding en onderwijs, die door Babeuf waren bedacht. Hij beroept zich echter ook op het plan dienaangaande van Lepelletier de St. Fargeau. Doch hij breidt alles verder uit, in den zin van Fourier. De geheele opleiding der kinderen is namelijk wel voor een deel theoretisch, in zooverre die kinderen de lessen uit den mond der grijsaards opvangen, maar vooral professioneel. Zij moeten onderricht worden tot arbeid. Daarom wordt aan de kinderen al zeer vroegtijdig toegang gegeven tot de werkplaatsen, waar de leden der ‘commune’ arbeiden. Door het zien van het werken willen zij zelven werken, en kiezen dan voor later leeftijd het beroep, dat zij het liefst zouden uitoefenen. Ook naar den arbeid op het land, op den akker, worden de kinderen medegenomen, en spelende tot het werk gebracht. Zijn de kinderen aldus opgeleid en is voorts de geheele ‘commune’ aan den arbeid, dan zullen, volgens de verwachting van Dézamy, industrieele legers kunnen ontstaan, die te-zamen groote werken zouden gaan ondernemen. Bij het uitwerken van dit denkbeeld, heeft de schrijver blijkbaar in het hoofd, ten eerste sommige plannen der Saint-Simonisten (bijv. de doorgraving der land-engte van Suez), en ten tweede enkele opmerkingen van Fourier, waar hij bijv. klaagt over het verdwijnen der bosschen op de bergen en heuvelen van Zuidelijk Frankrijk, en op het dientengevolge bijna regelmatig voorkomen van overstroomingen aldaar. Eens met zulke denkbeelden bezig, geeft Dézamy aan Fourier de vrije hand. Evenals Fourier, gelooft hij vast, dat door zulke groote werken, en door een betere exploitatie der aarde, het klimaat van sommige landstreken kan worden verbeterd. Dézamy is niet voor-niet een man der natuur en der materie. Hij noemt zich dan ook trotsch (zie pag. 228) ‘un physiologiste de l'école communiste’.

1) Zie Dézamy, ‘Code de la communauté’, pag. 132.

Met die fysische opvatting der maatschappij hangt dan ook samen, dat door hem elk bovennatuurlijk idee wordt verbannen. Godsdienstig geloof is onzin. Een leven na dit leven is een fabel[1]. Daarentegen wordt de hoogste waarde gehecht aan *hygiënische* wetten. Men kan zien, dat Dézamy altijd armoede heeft geleden en in dak-kamertjes en kelders heeft moeten huizen. Want voor lucht en licht, voor voedsel en drank, voor kleeding en baden, voor rust en slaap, worden zeer wenschelijke regels door hem vastgesteld. Met groote uitvoerigheid wordt de inrichting van het hospitaal en de instelling van een Prytanéum voor de ouden van dagen door hem behandeld. Doch die hygiëne dient te-gelijk een moreele gezondheids-leer te wezen, in zooverre de mensch de gedrags-lijn moet volgen, welke hem zijn organisatie voorschrijft, en die uit zijn behoeften, zijn neigingen, zijn natuurlijke en oorspronkelijke gevoelens voortspruit.

De ‘commune’ voegt zich in haar politie-wetten naar de voorschriften der hygiëne. Voor reinheid en gezondheid moeten alle bepalingen worden voorgeschreven. Ook voor veiligheid van het leven, het voorkomen van ongelukken, - in mijnen, bij spoorwegen, bij overstrooming, bij brand, enz. - moeten regelen worden getroffen. In het bijzonder moet de questie van een goede woning steeds worden behartigd. Orde en zekerheid moeten op straat heerschen. De wandelaars moeten steeds in één vaste richting van den weg zich bewegen. Ten slotte moet, in plaats van begrafenis in de aarde, de lijk-verbranding worden toegepast.

Aldus komt dan Dézamy langzamerhand tot zijn zoogenaamde politieke wetten. Hier wordt nu het, idee ontwikkeld, dat in Parijs in 1871 de hoofden op hol bracht, namelijk dat elke Staat niet anders mag zijn dan een collectie van ‘communes’. Het ‘commune’-idee is het hoogste en het zwaarwichtigste. De Staatsvorm is slechts een zeer losse band. Zeer dwaas is het zooveel aandacht te vestigen op Staats-leer en politiek. Een kieswet zelf beteekent zoo weinig. Zij zullen bedrogen worden, zegt Dézamy, die meenen, dat algemeen stemrecht zal helpen. Neen, de proletariërs moeten op andere zaken hun opmerkzaamheid vestigen. Zij moeten in leven en gedrag zich voorbereiden tegen den grooten dag, waarop alle die kunstige en geknutselde politieke vormen in elkander vallen. De eeuw geeft hun misschien slechts één uur om de wedergeboorte te verwezenlijken, en om hun eigen rijk te vestigen[2]. Doch zij moeten dan ook op dat uur klaar en gereed zijn. Hebben zij éénmaal dan de heerschappij gegrepen en hun maatschappelijke inrichting ingevoerd, dan moeten zij vaarwel

1) Zie Dézamy, ‘Code de la communauté’, pag. 261/262.
2) Zie Dézamy, ‘Code de la communauté’, pag. 254: ‘Prolétaires, pour se régénérer, les peuples n'ont quelquefois qu'une heure par siècle! Lorsque cette heure viendra à sonner, gardez vous de la perdre en disputes et en déchirements! Dès aujourd'hui songez que ce n'est que par l'étude des questions sociales que vous pouvez vous trouver en mesure d'en profiter!’

zeggen aan al de tradities van politieke gouvernementen. De Staat zij niet anders dan de samenvoeging der ‘communes’. De zaken van algemeenen aard, welke voor al de ‘communes’ van belang zijn, moeten nu op een congres dier gemeenten worden besproken en vastgesteld. Doch daarvoor zijn allerminst afgevaardigden of volks-vertegenwoordigers noodig. Neen, met dezen onnutten en huichelachtigen vorm van volks-vertegenwoordiging moet volstrekt gebroken worden. Men wijze dus slechts bij beurten aan de ‘commune’, waar het algemeen congres zal gehouden worden. Allen, die in deze gemeente wonen, en allen die op reis er tijdelijk vertoeven, kunnen dan aan de beraadslagingen deelnemen, en stellen dan op hun beurt de wetten voor alle ‘communes’ vast[1].

Ziedaar dan, volgens Dézamy, een samenleving, waarin het begrip van de natuur in alles gevolgd is. Alles rust voortaan op fysiologie en op algemeene fysica. De materie is alles. Dit neemt echter niet weg, dat kunsten en wetenschappen in zulk een maatschappij tot haar volle ontplooiing zullen komen. Ten sterkste bestrijdt Dézamy de meening van Jean Jacques Rousseau, alsof kunsten en wetenschappen tot ontzenuwing zouden moeten leiden.

Dézamy maakt zich geen illusies, alsof dit alles op stel en sprong kon worden ingevoerd. Een overgangs-toestand zal noodzakelijk zijn. In dien tijd van overgang zal het begrip van vaderland van minder gewicht moeten worden; zal ook het begrip van huwelijk moeten worden verbreed. Komt dan een betere tijd, dan kunnen voor de andere aangelegenheden maatregelen van urgentie worden genomen. Alle ledigstaande huizen, alle onbewoonde paleizen, konden bijv. ten gebruike van de arme klassen worden toegewezen. Is het niet iets tergends, dat al die groote woningen ter-nauwernood bewoond worden, terwijl de ellendigen in krotten en holen, zonder lucht en licht, een verblijf moeten zoeken? Had het ‘Comité de salut public’ van 1793 dat alles maar eens aangedurfd!

Eén ding is zeker: halve maatregelen, als die Cabet voorstelt, helpen - zoo eindigt Dézamy - allerminst.

Théodore Dézamy heeft sinds dien tijd nog verschillende andere werken geschreven. Wij noemen zijn boekjes: ‘Jésuitisme vaincu et anéanti par le socialisme’ van het jaar 1845[2] en ‘Organisation de la liberté et du bien-être universel’ van het jaar 1846. Geen van die studies had echter het gewicht en de draagkracht van zijn ‘Code de la communauté.’

En hij stond in zijn streven niet geheel alléén. Een maandelijksch tijdschrift: ‘*L'Humanitaire*’ was opgericht, dat de taak zou voort-

1) Zie Dézamy, ‘Code de la communauté’, pag, 255/256.
2) Wij kennen dit boekje slechts in de Duitsche vertaling van E. Weller in 1846 uitgekomen onder den titel: ‘Der Sieg des Sozialismus über den Jesuitismus’. Zie over het geschrift: ‘Organisation de la liberté et du bien-être universel’ Garnier Pagès, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, Editie 1861, tome V, p. 391.

zetten van het te-niet gegane orgaan 'L'Egalitaire'[1]. Doch ook van dat tijdschrift verschenen slechts twee nummers. Intusschen verwierf hij een waren adept in PILLOT, die later nog een rol in de commune te Parijs van het jaar 1871 zou spelen. Deze Pillot gaf in 1840 twee studies of brochures uit. De eerste onder den titel: 'Histoire des égaux ou moyens d'établir l'égalité absolue parmi les hommes'; de andere onder het veelzeggend opschrift: 'Ni châteaux ni chaumières, ou état de la question sociale en 1840'[2]. - Ook R. LAHAUTIÈRE werkte (hoewel meer gematigd) in denzelfden geest. Deze had in 1839 met Choron een klein werkje uitgegeven: 'Petit cathéchisme de la réforme sociale', schreef in 1841 een brochure: 'De la loi sociale', gaf voorts uit een boekje: 'Déjeuners de Pierre', en redigeerde in de jaren 1841-1848 een maandelijksch tijdschrift onder den naam: '*La Fraternité*'[3]. - Eindelijk moet hier nog genoemd worden LAPOMMERAYE, die van 1837 tot 1839 werkte aan een journaal: 'L'intelligence'.

Al de communisten van die richting waren gewoon jaarlijks zich aan een feestmaal te vereenigen: wij gedenken zoo 'le premier banquet Communiste' van 1 Juli 1840, waarop Dézamy, Pillot en anderen tafel-redenen hielden.

IV.

Doch het wordt tijd E t i e n n e C a b e t te gaan behandelen, den opmerkelijksten van al die Fransche communisten.

Volgens Dézamy is Cabet altijd ter helfte van zijn weg blijven staan. En inderdaad vormen Dézamy en Cabet, mogen zij voor hetzelfde begrip van communisme werken, in karakter, aanleg en gedrag, de scherpste tegenstelling. Cabet was, al stond hij moedig op de bres voor zijn denkbeelden, en al was hij in zijn ééns gekozen richting eigenzinnig en koppig, toch steeds van natuur een zeer welwillend man, in dit opzicht volkomen het evenbeeld van zijn lateren vriend Robert Owen. Overvloeiende goedheid was bij Cabet de eigenlijke kern van zijn wezen. Er kleeft zelfs iets

1) Zie over 'L'Humanitaire' het boek van Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs', 1888, II, pag. 10-15, voorts Proudhon, 'Contradictions économiques', 1872, tome II, pg. 275. 'L'Humanitaire' predikte de gemeenschap der vrouwen. Zie ook de Inleiding voor de 'Oeuvres' van Bakounine, 1895, pag. XXII. Vergelijk Most, 'Internationale Bibliothek' n°. 16, p. 5.
2) Pillot was vroeger 'Abbé' geweest, zie over hem ook Proudhon, 'De la Création de l'Ordre', 1873, pg. 24.
3) 'La Fraternité' van Lahautière bestond tot 19 Maart 1842. Het predikte een 'Communisme Athée', zie Garnier Pagès, 'La Révolution de 1848'. V, p. 389. Malarmet was in 1848 mede-redacteur. Zie over het blad Proudhon, 'Oeuvres', II, p. 88/89 en 'Contradictions économiques', II, p. 298, voorts Corbon, 'Le secret du Peuple', 1863, pg. 118.

sentimenteels aan zijn stelsel. Daarbij worden de begrippen van godsdienst en van huwelijk steeds door hem heilig geacht. Er is iets kinderlijk in zijn naïef geloof aan de vredelievende verwerkelijking der algemeene broederschap. Maar aan den anderen kant is er tegelijk soms iets onnoozels, iets laf-oppervlakkigs in al zijn beschouwingen: het is een leer voor den alledaagschen minderen man, wel is waar zonder eenige opwekking tot haat of wraak, maar ook zonder eenige diepte of hooge gehalte.

Hij was den 1sten Januari 1788 te Dijon geboren. Zijn vader was kuipers-knecht. Hij werkte eerst (op zijn twaalfde jaar) mede in dat ambacht, toen zijn vlug verstand hem in aanmerking deed komen voor iets hoogers in de maatschappij. Hij werd toen - Jacotot was zijn leeraar - voor het onderwijs opgeleid en werd spoedig ondermeester en meester. Doch dat was nog niet genoeg. Hij was waard te studeeren. Eerst ging hij in de medicijnen werken, daarna in de rechten, en weldra was hij advocaat. Een gevierd advocaat der provincie. Hij nam, onder de Restauratie, levendig deel aan de politiek en reeds in 1816 werd zijn naam in de politieke processen als die van een heftig advocaat genoemd. De Juli-revolutie bezorgde hem de betrekking van procureur-generaal in Corsica. Hij was intusschen een vurig democraat geworden, die in verschillende politieke manifestaties altijd op de uiterste grens der vrijheid stond. Zóó werd hij allengs door de kiezers van zijn vaderstad Dijon, het departement de la Côte-d'Or, naar de Kamer der Afgevaardigden gezonden. Ook dáár, in de debatten der volks-vertegenwoordiging, onderscheidde hij zich door zijn sterk democratischen zin. Toen, in het jaar 1832, in de Kamer het bekende tooneel plaats had, naar aanleiding van het woord *onderdanen*, dat de jonge minister van binnenlandsche zaken, de Montalivet, zich had laten ontvallen - 'indien de weelde uit het paleis des konings wordt verbannen', had deze gezegd, 'zal zij weldra uit de huizen der *onderdanen* worden verdreven' - toen schreeuwde en tierde Cabet het hardst van allen, dat er geen onderdanen meer waren, dat de mannen, die koningen maakten, geen onderdanen zijn, dat de natie door den minister was beleedigd, en dat de minister tot de orde moest worden geroepen. In Juni 1831 werd, bij den opstand te Parijs, tijdens de begrafenis van generaal Lamarque, tegen Cabet een 'mandat d'arrêt' uitgevaardigd. Ook bij gelegenheid van de debatten over de rechts-vervolging van de hertogin de Berri viel hij telkens de regeering aan, die, naar zijn inzien, volgens haar willekeur de individueele vrijheid zou willen aan banden leggen[1)].

Cabet was dus een geëxalteerd, warm kampioen der democratie, bewoog zich toen geheel en al op staatkundig terrein, en had tot ideaal het vestigen der republiek. In dien zin was hij dan ook werkzaam in de geheime genootschappen, die wij vroeger

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', 1844, tome III, p. 154, p. 313 en tome IV, p. 9 en 108. Vergelijk ook Pierre Leroux, 'Grève de Samarez', I, p. 363 seqq.

genoemd hebben. Zeer geavanceerde geschriften werden in die dagen door hem bewerkt, doch altijd in zuiver politieken zin. Wij kennen zóó van hem een brochure van 14 October 1831 onder den titel: 'Péril de la situation présente', en voorts de heftig geschreven *Geschiedenis der revolutie van 1830*, die op het einde van het jaar 1832 uitkwam en aan zijn kiezers was opgedragen. In dit laatste boek stipte hij aan, hoe hij met Louis Philippe, toen nog hertog van Orléans, in betrekking was gekomen, en hoe hij hem, daar de hertog op het punt stond de kroon aan te nemen, aanbeval, rondborstig en zonder omwegen de zaak der revolutie te aanvaarden[1)]. Te-gelijkertijd had hij een blad op touw gezet, dat hij van 1830 tot Maart 1834 redigeerde, en waaraan hij den naam: 'L e P o p u l a i r e' had gegeven. Dit blad was in de eerste jaren der regeering van Louis Philippe het oppositieblad bij uitnemendheid. Het had grooten invloed op het rumoerigst gedeelte der natie. De democratische ideeën werden er op dringende wijze het volk aanbevolen. Vooral in het jaar 1833 werd de toon hoe langer hoe stouter. Het blad kwam dus reeds telkens in botsing met de politie. Toen de republikeinsche woelingen op het einde van 1833 en in het begin van 1834 sterker werden, en de geheime genootschappen bezig waren de oproerige bewegingen van April 1834 voor te bereiden, toen de Voyer d'Argenson en Teste hun brochure schreven, voerde het blad van Cabet een dreigenden toon. Het werd nu in den persoon van zijn hoofdredacteur vervolgd. Cabet, hoewel lid der Kamer, werd, met goedkeuring der meerderheid der volks-vertegenwoordiging, vóór de jury gedaagd. Doch gaf hij natuurlijk zijn houding niet op. Den 26sten Januari 1834 had in de Kamer der Afgevaardigden het incident plaats tusschen den generaal Bugeaud en den afgevaardigden Dulong. Sprekende over de krijgstucht had de generaal gezegd, dat het leger beginnen moest met te gehoorzamen. 'Moet men dan zóóver gaan, om de taak van een cipier op zich te nemen?' had Dulong gevraagd, doelende op de rol van Bugeaud bij de hertogin van Berri[2)]. Een duel was noodzakelijk geworden, en Bugeaud had Dulong neêrgeschoten. De begrafenis van Dulong, den bloedverwant van Dupont de l'Eure, was een politieke gebeurtenis. Alle troepen waren op de been. De heftigste leden der Kamer hielden lijk-redenen bij het graf, en onder die sprekers behoorde weder Cabet. In Februari 1834 zien wij hem geraadpleegd door de Lyonnezen over den opstand, die weldra zou

1) De titel van het boek is: 'Révolution de 1830 et situation présente' (Septembre 1832), expliquées et éclairées par les révolutions de 1789, 1792, 1799 et 1804 et par la Restauration, par M. Cabet, député de la Côte-d'or'. Over zijn betrekking tot Louis Philippe zie aldaar pag. 387. De brochure 'Péril de la situation présente' is beoordeeld door Ranke in zijn 'Geschichte Deutschlands und Frankreichs', pag. 104 seqq.

2) Zie daarover ook E.D. Forgues, 'Correspondance de Lamennais', 1861, tome II, pg, 552.

uitbreken. Getrouw aan zijn beginselen, ried hij nog gewapend verzet af, en beval hij slechts een legale worsteling aan. ‘Men moet liever strijden - zoo riep hij uit - om te vóórkomen dat men strijdt’[1]. Doch het verloop van den opstand van April 1834 was toch voor hem noodlottig. De vervolging der regeering kreeg vat op hem. Hij week dus naar Londen.

Dáár, in Engeland, had een omkeer in zijn gemoed en denkwijze plaats. Ver van de politieke bemoeiingen van zijn eigen land, begon hij zich af te vragen, of het ideaal der democratie, dat hij lot nu toe had nagejaagd, wel het hoogste goed van een volk was. Hij was in zijn gedachten-loop altijd vrij consequent, volgde altijd in zijn overdenkingen een vaste lijn, en hij moest zichzelven dus antwoorden: dat niet de democratische republiek als zoodanig, maar het welzijn van het volk het doel van zijn streven moest wezen. Zóó begon hij, in plaats van met de politiek, zich van lieverlede bezig te houden in Engeland met de huishouding der maatschappij. Juist in die dagen viel zijn oog op de ‘Utopia’ van Thomas Morus, en dat boek deed voor hem het licht opgaan. Hij zag er een begin in van een solutie van het probleem. Hij zou - volgens dat model - ook een oplossing pogen te geven. Zijn grond-denkbeeld werd het communisme: de bevrediging van het materieele welzijn volgens iedere behoefte. Maar die gemeenschap van het leven, van goederen en arbeid, moest niet door samenzwering of geweld, maar door discussie en propaganda, door overtuiging en door de kracht der openbare meening, tot stand komen.

In dien zin schreef hij het boek, dat in 1840 voor het eerst uitkwam: ‘Voyage en Icarie par Cabet’[2].

Een reis in Icarië. Dus een Staats-roman. Want Cabet dacht dat die vorm weder eens dienst kon doen. En inderdaad leverde hij iets, dat voor propaganda niet ongeschikt bleek. Natuurlijk moet men daarin niet zoeken de lichte vlugge ironie van een Sir Thomas More, de fijne omtrekken, de snel gewiekte zinspelingen, die een Erasmus bekoorden; ook de grootsche oorspronkelijkheid van een Campanella, met zijn zware breede teekening, is in Cabets werk niet te vinden, maar bij de andere meer moderne Staats-romans steekt dit verdichtsel van Cabet niet ongunstig af. De stijl doet wel is waar soms denken aan de middelen, waardoor onze uitvindingen der negentiende eeuw zich zoeken aan te bevelen: zinnen en woorden passen soms uitnemend in een fraai

1) Zie over Cabet en zijn blad: ‘Le Populaire’, Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, tome IV, p. 102, 202-203; over zijn rede bij het graf van Dulong, tome IV, p. 211, en over zijn woord: ‘il faut plutôt se battre pour qu'on ne se batte pas’, tome IV, p, 259. Wij kennen ook een brochure van Cabet van 1833: ‘La République du Populaire’.

2) Dézamy in zijn ‘Code de la communauté’ p. 36, toont aan, dat de latere drukken telkens wijzigingen, zelfs op hoofdpunten, bevatten.

aangekleede prikkelende ‘annonce’. Doch juist als ‘reclame’ voor een communistischen Staat moest deze nieuwe roman dienst doen. Daarom moest men den vulgairen banalen toon voor lief nemen, en verdragen, dat alles in een prospectus-taal, bezaaid met uitroepings-teekens, was geschreven. Want de roman diende om op den grooten hoop, op de massa te werken; het verhaal moest ook de vrouwen trachten te boeien; het was niet enkel gesteld voor een kleinen uitgelezen kring van geleerden als weleer de ‘Utopia’.

Het geschrift was in drie deelen verdeeld, waarvan het *eerste deel* (het voornaamste) de eigenlijke voorstelling en uitéénzetting van Icarië bevatte, en de afbeelding gaf van een groote natie, van vijftig millioen zielen, die als gemeenschap (communauteit) was georganiseerd.

Cabet begon met te vertellen, dat hij in 1834, toen hij in Londen kwam, de kennismaking hernieuwde met den jongen Lord William Carisdall, dien hij vroeger te Parijs bij den generaal Lafayette had ontmoet. Op zekeren dag ontving hij hem op bezoek. De jonge Lord was zeer rijk en had veel gereisd, maar had overal de menschen ongelukkig gevonden. Thans had hij plan zich te vestigen en een huwelijk aan te gaan. Daar vielen echter zijn oogen op een boekje, dat op de tafel van Cabet onder allerlei verspreide papieren lag, een werkje uit Icarië. Hij verdiepte zich daarin en besloot naar dat verre eiland te gaan. Hij verliet Londen den 22sten December 1835 en kwam 24 April 1836 vóór Icarië aan. In Juni 1837 was hij - door ziekte overmand - in Londen terug, en verzocht hij Cabet zijn dagboek over zijn reis uit te geven.

Dit dagboek leidt ons nu in een tooverwereld, waar statige steden verrijzen, zilverblauwe stroomen kronkelen, breede beschaduwde wegen zich uitstrekken; waar het landschap, nu eens glooiend over bergen en heuvelen, dan wijkend in lachende dalen, aan een Arcadië doet denken; waar de gebouwen in schoone evenredigheid van stijl zich verheffen; waar bloemperken kleuren en geuren aanbieden; waar, onder het bladergroen der boomen, op straat en weg, flinke rijtuigen of ‘cavalcades’ zich bewegen; waar de geheele bevolking aan het werk is; waar nergens armoede wordt gevonden; waar muziek weêrgalmt; waar de bezoeker omringd wordt door mannen, die voor altijd (zóó lang de droom duurt) zijn ziels-vrienden worden, door jonge meisjes, beeldschoon van vorm, wier hart hij dadelijk kan veroveren. Men laat zich als van-zelf voortdrijven door de deinende woeling en beweging der menigte op het eiland. Zijn de lijnen, die men ziet, niet altijd even vast en streng, zoo zijn toch de kleuren bijzonder liefelijk getint. Alles klinkt welluidend. Men vergeet het werkelijk leven. Op zijn met dauw bedekte vleugelen ontsnelt, wegglijdend, de tijd.

Dát is het land der gemeenschap! Het land der onbezorgdheid; het ‘beloofde land’ van melk en room!

Dáár, in de steden en velden, wandelt nu Lord Carisdall rond, en wordt verrassing op verrassing zijn deel. Het begrip, dat alles aan de gemeenschap behoort, is hem eerst zoo vreemd. Als hij onder het geleide van een jonkman uit Icarië (Valmor) naar de hoofdstad

Icara reist, en telkens gebruik maakt van booten of rijtuigen of paarden, of van huisvesting in een hotel, - moet hij, wanneer betaling hoffelijk wordt afgewezen, altijd hooren, dat die booten, die rijtuigen, die paarden, die hotels het eigendom zijn van de milde 'Souvereine', en altijd blijft hij meenen, dat die 'Souvereine' een regentes of koningin van den Staat is, totdat de schellen hem van de oogen vallen en hij eensklaps inziet, dat die vorstin niemand anders is dan de gemeenschap zelve, de Staat, de ware republiek[1]. - Nu wordt allengs de maatschappij van Icarië en geheel het maatschappelijk leven hem duidelijker. Die maatschappij kent geen persoonlijk eigendom, geen geld, geen handel onderling, geen afzonderlijken, ten eigen voordeel verrichten arbeid, geen winkels, geen onderscheid van rang en stand, geen dienstboden, geen koffiehuizen en kroegen, en leeft toch in volmaakten overvloed. - Alle arbeid wordt er gemeenschappelijk gedreven in groote gemeenschappelijke werkplaatsen. Mannen en vrouwen werken aldaar. Ieder burger is met uitzondering der ouden van dagen en der kinderen nationaal arbeider. Alle beroepen zijn gelijkelijk geacht. Een vast aantal uren is ieder geregeld aan het werk. Doch de Staat, de gemeenschap, is de éénige algemeene *ondernemer* van al het werk. Hij bepaalt en regelt alles. Hij doet op zulk een wijze arbeiden, dat eerst het noodzakelijke, dan het nuttige, en eindelijk het aangename wordt tot stand gebracht. Ieder beroep is een functie, een bediening. De Staat laat de jonge burgers en burgeressen, wanneer zij 18 en 17 jaren oud zijn, kiezen en zich inschrijven voor die beroepen, waarin zij voortaan zouden wenschen werkzaam te zijn. Hij zorgt, dat die arbeid zoo regelmatig, zoo veilig, zoo gemakkelijk en zoo rustig mogelijk kan geschieden. - Uit den door den arbeid tot stand gebrachten voorraad wordt weder ieder burger van Icarië van al het noodige en aangename voorzien. De Staat is de algemeene *uitdeeler* van alles. Er wordt bij die verdeeling niet gelet op het aandeel, dat ieder tot den gemeenschappelijken voorraad, door zijn arbeid, heeft toegebracht; neen, er wordt slechts acht gegeven o p i e d e r s b e h o e f t e , met dien verstande, dat weder eerst voor het noodzakelijke, dan voor het nuttige, en eindelijk voor het aangename wordt gezorgd. Aan een ieder wordt dan uit het sociale kapitaal en uit den socialen voorraad alles toegereikt, waarop hij (volgens vaste regelen en orde en op zijn beurt) aanspraak kan maken. In elke straat van elke stad zijn gebouwen opgericht, waar de maaltijden, die aldáár worden aangerecht, gemeenschappelijk worden genoten. Uit de magazijnen wordt voor het huiselijk gebruik aan ieder gezin, volgens vasten maatstaf, de provisie ter hand gesteld. Huizen, in drieërlei grootte gebouwd, doch overigens volgens vast model, worden aan de gezinnen ter bewoning gegeven. In die huizen bevinden zich sierlijke en solide meubels, aan welker verbetering telkens nieuwe zorg wordt besteed, en tot

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie' - wij gebruiken een editie van 1848 - p. 19.

welker versiering de edele metalen dienen. Kleeding, in vaste, fraaie modellen vervaardigd, wordt aan al de bewoners uit den grooten voorraad uitgedeeld. Van paarden om te berijden, van het tooneel, kan ieder, bij beurten, volgens een rooster, gebruik maken.

Het leven is dan ook een leven zonder zorgen. In het gewone dagelijksch bestaan is er groote regelmaat. De geheele maatschappij staat op hetzelfde uur op, werkt gedurende denzelfden tijd, eet op dezelfde uren, en gaat weder op denzelfden tijd naar bed. De oud-Engelsche wet van het 'Couvre-feu' is hier weder als gewoonte ingevoerd[1]. Na zekeren tijd is de geheele bevolking ter ruste. - Het is een vroolijk aangenaam leven: in de werkplaatsen, ook die der meisjes en vrouwen, zijn er zekere uren, waarop niet wordt gepraat, maar als ter afwisseling gonst weder op andere uren het gezellig gebabbel en gekeuvel, of weêrklinkt blijde en harmonisch het lied en gezang van allen. De aanblik van zulke werk-zalen, stel die der naaisters, is dan ook in waarheid verrassend[2]. - En bij dit alles zijn de zeden rein en kuisch. Het huwelijks-leven wordt heilig gehouden. Het celibaat is niet geacht. Tusschen man en vrouw bestaat volmaakte gelijkheid: van gehoorzaamheid van de één aan den ander is geen sprake[3]. De vrouw werkt een deel van haar tijd aan huiselijke bezigheden in de eigen woning. Voor de opvoeding der kinderen zorgt in de eerste plaats de moeder. Daar aan bruids-schat of medegift der bruid zelfs niet gedacht kan worden, wijl er geen afzonderlijk eigendom bestaat, wordt het huwelijk enkel en alleen geregeld door de liefde. Heeft die liefde, als hartstocht, soms toch tot een allengs onduldbaren toestand of band geleid, dan kan in zulke enkele gevallen echt-scheiding worden toegelaten. Maar overigens wordt alles zóó door den Staat ingericht, dat het leven in het gezin in waarheid een bron van genietingen kan zijn. De avondmaaltijd wordt dan ook niet in het gemeenschappelijk gebouw gehouden, maar wordt door iedere familie in het door haar bewoonde huis gebruikt, met koude spijzen, die uit de magazijnen zijn uitgedeeld. De vader onderhoudt zich dan met zijn kinderen, en wekt hen tot deugd en vaderlands-liefde op. Die avond-kout, op de balkons of terrassen voortgezet, wanneer in de zoele zomeravonden de sterren flonkeren, vervult de gemoederen met verheven gevoelens.

In het algemeen berust het ordelijk leven in de maatschappij van Icarië op goede opvoeding en op flink onderwijs. Aan de school wordt bijzonder gewicht gehecht. Jongens en meisjes zijn; hoewel aan afgescheiden tafels en banken geplaatst, in dezelfde lokalen verzameld. Voor het gevoel van het kiesche ('la pudeur') wordt met de uiterste zorg gewaakt. In de scholen wordt voorts het begrip van gelijkheid den kinderen ingeprent en streng in alles doorgevoerd. Onderscheidingen en belooningen worden niet

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', p. 108.
2) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', p. 136.
3) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', p. 299.

toegelaten[1]. Straffen, wanneer die soms noodig mochten blijken, worden door de kinderen zelven, die als jury dan oordeelen over het te berispen feit, uitgesproken. Een zedelijke opvoeding wordt aldus verkregen. Maar de verstandelijke wordt niet verwaarloosd. In den regel blijft men leeren tot op het 17de en 18de jaar. Goede leerboeken zijn door prijsvragen tot stand gekomen. Hoofdzaak is, in het begin, dat niet de woorden, maar de zaken geleerd worden[2]. Op goed duidelijk schrift wordt vooral gelet. Teekenen wordt op de meest uitgebreide methode onderwezen. Daarentegen wordt geen werk gemaakt van Grieksch en Latijn. Musea staan aan het onderwijs ten-dienste. Onderling onderwijs der kinderen wordt in de hand gewerkt. Voeg daarbij, dat het elementair onderwijs voor jongens en meisjes hetzelfde is, en dat de onderwijzers tot vast beginsel moeten hebben, zich nooit boos te maken op de kinderen.

Hand aan hand met die voorschriften van onderwijs gaan regelen voor gezondheid. Dit is eigenlijk een fysieke opvoeding van het volk. Het begint reeds tijdens de zwangerschap der vrouw. Voorts wordt door lichaams-oefening, door het beschikbaar stellen van veel baden, door ruimte van woning, door het binnenlaten in alle huizen van licht en lucht, door een regelmatige levens-wijze, door goede spijziging, voor de gezondheid gezorgd. Met groote oplettendheid wordt voor reinheid van straat en weg gewaakt. Overal wordt alles door water besproeid. In de straten worden door overdekte galerijen de menschen tegen guur weêr en regen beschermd. Het vervoer der karren moet niemand overlast aandoen. Tegen ongelukken op straat worden voorzorgs-maatregelen genomen. Overal zijn in de steden parken, terwijl de tuinen achter de huizen als groote gemeenschappelijke bloemhoven zijn aangelegd, waar al de kinderen spelen en de bewoners der huizen wandelen of rusten. Is men ziek, dan wordt men naar het gasthuis gebracht, dat voor alle burgers open staat en voortreffelijk is ingericht. Sterft men aan een ziekte, dan wordt het gestorven lichaam ter dissectie aan de geneesheeren gegeven. Voorts worden de lijken niet begraven, maar verbrand[3]. Het beroep van arts wordt zoowel door de vrouwen als door de mannen uitgeoefend, en de vrouwen moeten in den regel door vrouwelijke artsen worden behandeld. Op twee omstandigheden wordt dan nog in Icarië gelet. Vooreerst wordt er geen tabak gerookt, en wordt dus die onreine en ongezonde gewoonte nagelaten[4]; en ten andere, wordt er wel degelijk gezorgd voor verbetering van het menschelijk ras. Bij huwelijken wordt daarop zeer gelet.

De Staats-vorm is betrekkelijk eenvoudig. Het volk delegeert voor de zaken, die den ganschen Staat raken, zijn macht aan een volks-vertegenwoordiging, volgens algemeen stemrecht gekozen.

1) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 91.
2) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 83.
3) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 119.
4) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 120.

In die volks-vertegenwoordiging zitten 2000 afgevaardigden en de vergadering is permanent. Elk jaar wordt de helft hernieuwd. Voorts is er nog een provinciale vertegenwoordiging, en vergaderen alle de inwoners der commune mede te-zamen. Naast de algemeene volks-vertegenwoordiging is een uitvoerend comité van 15 leden, met een voorzitter, die allen weinig macht hebben en ondergeschikt zijn aan de Kamer der Afgevaardigden. Het is in alle opzichten, wat den Staats-vorm betreft, een volledige democratie. Een eigenlijke president der republiek, die dezen naam zou verdienen, is er niet. De Staat heeft natuurlijk weinig met strafrecht te maken, want misdaden zijn hoogst zeldzaam, nu alle vergrijpen tegen het particulier eigendom zijn vervallen. Een stand van advocaten is er niet. Jury's zitten slechts, wanneer bijv. laster wordt bewezen. De straffen zijn dan, uit een Icarisch oogpunt, zeer hard. Zij bestaan in de openlijke verklaring der rechters, in de censuur, in de meer of minder uitgestrekte openbaarheid, in de ontneming van zekere rechten in school, werkplaats of commune, en in het verbod op openbare plaatsen te komen. Gevangenissen zijn er niet. Hij, die bijv. uit hartstocht van liefde een ander zou hebben gedood, zou als krankzinnige behandeld, worden[1].

Maar heeft dus de Staat hiermede niet veel te doen, is er zelfs geen politie, zoo heeft hij des te meer voorzorgs-maatregélen te nemen en toezicht uit te oefenen, opdat de zaken in de maatschappij-zelve haar regelmatigen plooi behouden. Wanneer men alles op de keper beschouwt, dan ontwaart men, hoezeer er een vaste, uit één beginsel voortvloeiende, reglementatie is. De gemeenschap drukt haar zegel op alles, maar laat nu geen willekeurige individueele afwijkingen toe. Er is geen zelfstandig oorspronkelijk leven meer. In alles is uniformiteit. Alles is vooruit bepaald, tot op het aantal knoopen aan elke jas of jurk. De drukpers staat onder vaste contrôle. Er is eigenlijk slechts één krant: het uitgebreide officieele blad. Schrijvers en geleerden zijn eigenlijk beambten. Het auteur-zijn is een bediening. Overal is een moreele censuur. Verouderde boeken worden in massa verbrand. De Staat deelt aan ieder burger allengs een kleine bibliotheek van keurboeken uit. In de groote openbare bibliotheken kunnen dan als curiositeit enkele exemplaren van die anders ten vuur gedoemde werken bewaard blijven. Er is overigens in alles éénheid. Één nationale officieele geschiedenis, die de feiten vermeldt, zooals zij door een commissie van historie-kenners is vastgesteld. Één algemeene taal, die de taal der geheele wereld moet worden. Eén reeks van vaderlandsche feesten, die op dezelfde dagen worden gehouden. Één tooneel, dat overal hetzelfde historisch stuk opvoert. Één pantheon voor de groote mannen. De volmaakte gelijkheid is hier volmaakte éénheid.

Dit drukt zich ook uit in den nationalen godsdienst; zij het dan ook, dat die godsdienst - een Deïsme - eigenlijk slechts

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', pag. 131.

een zeden-leer is, en geen ander doel heeft, dan de menschen te bewegen elkander als broeders lief te hebben, door de inscherping van deze drie regels: heb uw naasten lief als u-zelf; doe aan een ander nooit het kwaad dat gij-zelf niet van hem zoudt willen ondervinden; doe aan een ander al het goed, dat gij voor u-zelven begeert. De eeredienst is zeer eenvoudig. Ieder vereert, dankt en bidt de Godheid, zooals hij dat verkiest, in de binnenkamer van zijn huis. Wel zijn er tempels, om te-zamen God te aanbidden en elkander te onderwijzen, maar de beste eeredienst, de godsdienst, die het meest welgevallig aan God kan zijn, is rechtvaardigheid te beoefenen en in broederschap te leven. De priesters en priesteressen in Icarië zijn eigenlijk priesters en priesteressen der Rede.

Zóó ontvouwt zich dan voor Lord Carisdall de Icarische maatschappij.

Voor ons, die nu reeds zooveel Staats-romans hebben kunnen genieten, is uit den aanblik op Icarië niet veel oorspronkelijks op te merken. Slechts wil het ons voorkomen, dat de doorvoering van het begrip der gemeenschap, *beide op stad en op land*, iets nieuws is. De andere utopieën geven meestal slechts een verdeeling van den Staat in steden of blokhuizen met daartoe behoorend domein aan. Icarië daarentegen is een stelsel van gemeenschap, waarbij ook de dorpen en hoeven zelfstandig bestaan, buiten de naar vast model gebouwde steden om[1)]. Het zijn niet de minst aardige kijkjes, die men verkrijgt, wanneer Cabet ons het leven op het land, den akkerbouw, de jacht, de vischvangst en den oogst schildert. Zelfs uit 't oogpunt van beschrijving zijn die bladzijden het best. Wij hooren gelukkig dan slechts flauw het ééntonig getik van het monotoon maatschappelijk uurwerk.

Cabet doet overigens zijn best in dit eerste deel het leven van Lord Carisdall met eenige avonturen op te vroolijken. Zijn verblijf in het huis van Valmor's grootvader, zijn ‘flirten’ met Corilla (Valmor's zuster), zijn liefde en hartstocht voor Dinaïse, eens de geliefde van Valmor, zijn gesprekken met Dinarus, den professor der geschiedenis en broeder van Dinaïse, maar vooral zijn prettige ontdekkings-tochten met den Franschen balling, den jongen schilder Eugène, - die slechts één verdriet heeft, dat Frankrijk, na de Juli-dagen van 1830, niet zulk een rijk van gemeenschap heeft ingevoerd - behooren tot de luchtige romaneske inkleeding van het verhaal. Cabet vertelt, als ieder Franschman, niet onaardig, maar is toch geen groot novellen-dichter, zoodat wij zijn opzet soms vrij onnoozel vinden. Puntig wordt hij dàn slechts, wanneer hij een satire op eigen doorleefde toestanden schildert. Scherp en raak is (dunkt ons) zóó de ironie, waarmede de Kamer der Afgevaardigden onder Louis Philippe wordt bejegend[2)]. Hier treedt

1) ‘A l'égard de l'agriculture Cabet réhabilite la petite exploitation’, zegt Proudhon, ‘Contradictions économiques’, 1872, tome II, p. 286.
2) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 186/187.

hij op vasten grond en verlaat hij het gebied der wolken met de luchtspiegelingen, de vlakke, ijle tafereelen, en den wervelwind der bedriegelijke verschijningen.

Met het slot van het eerste deel eindigt (streng genomen) reeds de staatsroman, want het *tweede deel* wordt grootendeels ingenomen door een breed betoog. - Cabet poogt daarin aan te toonen, hoe zulk een rijk van volstrekte gemeenschap ontstaan kan uit den tegenwoordigen toestand der maatschappij. Dinarus houdt hierover, naar onzen zin, vrij vervelende voordrachten tot de in Icarië aanwezige vreemdelingen. Hij schildert de vroegere geschiedenis en ontwikkeling van Icarië, hoe dit land allengs een Staat was geworden, die al de ondeugden had onzer tegenwoordige maatschappij, totdat een glorie-rijke revolutie in 1782, onder leiding van den dictator Icar, plaats had, en de 'communauteit' er werd ingevoerd. Let wel op, dat, niettegenstaande alle vredelievende en vreedzame betuigingen van onzen schrijver, de heilstaat toch inderdaad met een revolutie begint; en bereid u voor op een schildering der maatschappij vóór de revolutie met de schreeuwendste kleuren, die gij u denken kunt. Ongelijkheid van fortuin, recht van particulier eigendom en invoering van het muntstelsel hadden een samenleving doen geboren worden met al de gebreken onzer maatschappij. Dáár heerschten egoïsme en eigenbaat; een aristocratie had alles ten eigen voordeel geregeld; de arbeider werd uitgezogen; het stelen was haast een bedrijf; het twee-kinderstelsel gold er als leefregel; in kroegen zat de mindere man; de landbouw werd verwaarloosd; er was geen orde en samenhang in het werk[1]; het bouwen en inrichten van steden en huizen was een daad van gril en toeval. Wat de Staats-instellingen betreft, zoo werd het koningschap er als een goddelijke instelling beschouwd; liet de aristocratie er de last der belastingen vooral op de armere klassen drukken; wisten de rijken zich van den krijgs-dienst te ontheffen, en verwarden de hoogere klassen de lagere door een weefsel en netwerk van wetten; opvoeding en godsdienst waren slechts regeerings-middelen. Toen dit alles door het volk niet meer te dulden was, had de omwenteling van 1782 plaats, onder leiding van Icar. Deze was de redder, vaardigde op echt-Fransche wijze decreten en adressen aan het volk uit[2]; deed altijd-door een beroep op de grootmoedigheid van het volk en bood een constitutie aan. De constitutie bestond uit twee deelen: 1°. een zeer uitvoerig plan van een nieuwe organisatie, rustend op de goederen-gemeenschap, en toe te passen in vijftig jaren: en 2°. het plan van een voorloopige (transitoire) organisatie gedurende die vijftig jaren.

Op die 'transitoire' organisatie komt het natuurlijk aan, wanneer

1) Zie over 'le défaut d'ordre dans le travail', Cabet 'Voyage en Icarie', pag. 321.
2) Het schijnt soms werkelijk, alsof de mannen van het jaar 1848 hun adressen aan het volk naar het model der adressen van Cabet in zijn Icarië stelden.

men de invoering van het communisme wil bestudeeren. Zij is vervat in 23 artikelen[1)], die in hoofdzaak aldus luiden: 1°. Het stelsel der volstrekte gelijkheid, der gemeenschap van goederen en van den verplichten arbeid, zal eerst volledig, algemeen en voor-goed toegepast worden na 50 jaren. 2°. Gedurende die 50 jaren zal het recht van eigendom worden gehandhaafd en zal de arbeid vrij en onverplicht blijven. 3°. De tegenwoordige fortuinen zullen geëerbiedigd worden, hoe ongelijk zij ook mogen zijn, maar van stonde af aan en vóór elke andere verkrijging zal een stelsel van afnemende ongelijkheid en van toenemende gelijkheid gelden, als overgang tusschen het oude stelsel van onbeperkte ongelijkheid en het toekomstige systeem van volmaakte gelijkheid en van gemeenschap. 4°. Al de tegenwoordig bestaande eigenaars zullen hun eigendommen blijven behouden; er zullen slechts wijzigingen worden gebracht in de erfstellingen, de schenkingen en de toekomstige verwervingen. 5°. Geen der personen, die tegenwoordig 15 jaar oud zijn, zullen verplicht worden te werken als de gemeenschap begint, maar de kinderen nu geboren en minder dan 15 jaren oud, en alle kinderen die nog geboren moeten worden, zullen een algemeene elementaire *industrieele opvoeding* ontvangen, ten einde een beroep te kunnen uitoefenen, wanneer de gemeenschap zal beginnen. 6°. Van nu af aan zullen alle wetten tot doel hebben: het overvloedige en overtollige te verminderen, het lot der armen te verbeteren, en op progressieve wijze de gelijkheid in alles te vestigen. 7°. Het budget zal wellicht niet behoeven te worden ingekrompen, maar de omslag daarvan en ook het gebruik dier gelden zullen geheel verschillend wezen. 8°. De armoede, de voorwerpen van nooddruft (eerste noodzakelijkheid) en de arbeid zullen vrij zijn van elke belasting. 9°. De rijkdom en het overtollige zullen progressief belast worden. 10°. Alle onnutte openbare uitgaven zullen worden afgeschaft. 11°. Alle openbare functies zullen bezoldigd worden. 12°. Al die functies zullen genoegzaam en niet onmatig betaald worden. 13°. Het loon van den arbeider zal zóó geregeld en de prijs der voorwerpen van nooddruft zal zóó vastgesteld worden, dat ieder landbouwer, ieder arbeider en ieder eigenaar op voegzame wijze zal kunnen leven van de opbrengst van zijn arbeid en van zijn eigendom. 14°. Vijf honderd millioen franken ten minste zullen elk jaar aangewend worden, om werk aan de arbeiders en woning aan de armen te verschaffen. 15°. Te dien einde zullen alle vóórbereidende werkzaamheden voor de vestiging der gemeenschap onmiddellijk begonnen worden. 16°. Het leger zal zoo spoedig mogelijk worden opgeheven met toekenning van een belooning. 17°. Inmiddels zal het, met een bijzondere soldij, gebruikt worden voor werken van openbaar nut. 18°. Het Staats-domein zal, zoo mogelijk, dadelijk aangewezen worden ter toepassing van het stelsel der gemeenschap, zal voorts in steden, dorpen of hoeven worden omgezet, en aan een deel der armen worden overgegeven. 19°. Men

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', pag. 358/359.

zal alle maatregelen nemen, om de bevolking te vermeerderen en het celibaat te doen ophouden. 20°. Het huwelijk der arbeiders zal worden aangemoedigd en vergemakkelijkt. 21°. Het onderwijs en de opvoeding der nieuwe geslachten zullen een der voornaamste voorwerpen van de openbare zorg zijn. 22°. Zij zullen ten doel hebben om burgers en arbeiders te vormen, die geschikt zijn om het stelsel der gemeenschap in toepassing te brengen. 23°. Honderd millioen franken, zoo noodig zullen jaarlijks daarvoor worden gebruikt. Alles zal in het werk worden gesteld, om alle noodige leeraren en onderwijzers daarvoor te bekomen. De republiek zal dezen, voor hen en hun gezinnen, een onbezorgd bestaan verzekeren, en zal hen als de voornaamste van haar Staats-ambtenaren beschouwen.

Op die wijze moest dus Icarië zachtkens geleid worden tot het rijk van gemeenschap en van gelijkheid: het ware communisme. Het probleem was natuurlijk dit, om, met voorloopig behoud van den particulieren eigendom, de ellende te vernietigen en op progressieve wijze het lot der armen te verbeteren, op zulk een wijze, dat allen zoo spoedig mogelijk, goed gevoed, gekleed en gehuisd zouden wezen. En inderdaad - Cabet heeft het slechts voor het zeggen - beschaamden in den roman de feiten nog de vooruitzichten. De voorloopige toestand van 50 jaren moest op aller wensch telkens worden ingekrompen, en reeds in 1812 - 30 jaren na de revolutie en 14 jaren na den dood van Icar - kon het communisme volledig worden ingevoerd.

Cabet zocht dit - altijd door den mond van zijn wijsgeer Dinarus - aannemelijk te maken. Wij behoeven natuurlijk al de redeneeringen niet over te nemen; de lezer begrijpt van-zelf hoe dit alles wordt betoogd. Op twee punten willen wij echter nog even de aandacht vestigen. Het eerste betreft de manier van opvatting van het vraagstuk van het eigendoms-recht. Bedriegen wij ons niet, dan heeft Cabet hier een voorbeeld gegeven aan latere schrijvers, ook van onze dagen. Hij neemt namelijk een aanloop, om dat eigendoms-recht in zijn historische ontwikkeling en in zijn menigvuldige schakeeringen te ontleden, toont aan, dat geen leerstuk meer wijzigingen in den loop der tijden heeft ondergaan, en zet uitéén, hoeveel vormen er nog over zijn in onze maatschappij, die uitloopen op gemeenschappelijk bezit. Op de verschillende wetgevingen over den eigendom bij de onderscheidene volken wordt door hem gewezen, om tot de slotsom te komen, dat men zich toch hoeden moet een absoluut onveranderlijk karakter aan het particulier eigendoms-recht toe te kennen[1]. - In de tweede plaats schijnt het ons opmerkelijk, dat Cabet waarlijk de keerzijde van het communisme niet in het donker laat. Als zwaarste tegenwerping tegen zijn stelsel noemt hij-zelf, dat het systeem misschien zich niet geheel verdragen laat met de *vrijheid*. Hij meent dat

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', pg. 398-400: 'Aucune histoire ne présente plus de révolutions que l'histoire de la Propriété'. Denk aan het boek van de Laveleye.

verwijt te kunnen ontzenuwen. Hij doet opmerken, dat dit begrip van vrijheid, zoo vaag, zoo onbepaald, zoo saâmgesteld is. Hij meent, dat de tegenwoordige hartstocht voor de vrijheid een verkeerdheid, een kwaad is, voortgekomen uit den heftigen haat tegen despotisme en slavernij; de overmaat van dwingelandij heeft de menschen in het andere uiterste: de overmaat van liefde voor onafhankelijkheid geworpen. Zeer zeker de communauteit legt zekeren toom en band op, want haar voornaamste strekking is rijkdom en geluk te scheppen, en opdat zij verspilling en ververliezen kan vermijden en de landelijke en industrieele productie kan sparen en verdubbelen, is het een volstrekte noodzakelijkheid, dat de maatschappij alles concentreert, alles beheert en over alles beschikt. Zij moet ieders wil en ieders handeling aan haar regel, haar orde en haar tucht onderwerpen. Maar op die wijze ontstaat slechts een andere vrijheid, die niets te maken heeft met willekeur en anarchie[1]. Toch is het niet te ontkennen: de vrijheid, zooals wij die verstaan, vlucht uit Cabets Icarië weg.

Dinarus redeneert en betoogt nog maar altijd-door. Straks begint hij zijn redetwist met Antonio, een Spaansch inquisiteur. Weldra verdiept hij zich geheel in de geschiedenis der verschillende socialistische stelsels, die elkander op deze aarde hebben opgevolgd. Dinarus en Cabet veréénzelvigen zich langzamerhand tot één persoon. Cabet toont zóó aan het veldwinnen der begrippen van democratie en gelijkheid. De gansche geschiedenis wordt - soms vrij onoordeelkundig - nagegaan, en alles loopt dan uit op de Fransche revolutie van 1789. Daarna wordt de vooruitgang der industrie en productie beschreven. Straks worden alle vroegere en latere socialisten door hem historisch behandeld; de oudheid, het eerste Christendom, de Middeleeuwen[2], de achttiende eeuw, de revolutie-tijd na 1789, leveren gegevens; zoowel personen als stelsels worden even aangestipt en ontleed. Nieuws is hier natuurlijk in dit betoog niet te vinden. Slechts blijft het ons treffen, hoezeer Cabet steeds te-velde trekt tegen elk gebruik van geweld. Hoe sterker hij de gemeenschap van het volk wenscht, des te heftiger vreest hij elk geweld[3]. Opmerkelijk blijkt ook zijn steeds toenemende sympathie voor Robert Owen[4]. Slotsom van alles is, dat men propaganda voor het rijk der gemeenschap moet maken. Het ijveren voor de republiek alleen geeft niets. Wat beteekent die republiek zonder vermindering der ellende en der overtollige

1) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 403-405.
2) Uitvoerig wordt hier ook stilgestaan bij de kloosters.
3) Zie Cabet, ‘Voyage en Icarie’, p. 515.
4) Door de Fransche geschriften van den Owenist Joseph Rey uit Grenoble kon Cabet zeer zeker de werken van Owen hebben leeren waardeeren. Denk slechts aan de brochure van Joseph Rey uit het jaar 1828: ‘Lettres sur le système de la cooperation mutuelle et de la communauté de tous les biens, d'après le plan de M. Owen’. Raadpleeg ‘Le Globe’, tome VI, p. 402 en 470. Vergelijk ook nog over hem ‘Le Globe’ van 8 Januari 1831.

weelde, zonder onbezorgdheid en geluk voor het arbeidende volk? Er is hier werkelijk een keus te doen: tusschen alles of niets.

Aan de reis in Icarië is door Cabet nog een *derde* deel toegevoegd. Dit gedeelte is echter zeer klein van omvang. Het is een 'résumé' van de leer en de beginselen der communauteit. In een soort van catechismus, in vragen en antwoorden, wordt het stelsel van het communisme hier behandeld. Nieuws wordt hier niet geleverd. Slechts het oude wordt vrij kantig en scherp geformuleerd. Wij wijzen bijvoorbeeld op het leerstuk over het overtollige ('*le superflu*'). Nadat hij verklaard heeft, dat het bezitten van dat overtollige een onrecht, een diefstal is ten aanzien van hen, die het noodzakelijke niet hebben, stelt hij deze vraag: 'Maar indien de eerste in-bezit-nemer, bezitter van het overtollige, dit persoonlijk door zijn eigen arbeid heeft verkregen: wat dan?' Het antwoord luidt: 'Dit doet er niet toe: het overtollige was het deel der anderen, die er aan zouden hebben kunnen beginnen te arbeiden, wanneer hij er de hand niet had aangeslagen; zijn arbeid kan hem niet het deel der anderen doen verwerven; hij heeft er slechts aan gearbeid, onder het beding, dat hij het moest overgeven aan anderen; hij heeft van zijn arbeid profijt getrokken gedurende zijn bezit; niets ter wereld kan de anderen berooven van het deel, dat hun noodzakelijk is in de gemeenschappelijke goederen, door de natuur aan al haar kinderen geschonken, en niets kan den bezitter van het overtollige de volmacht geven het te behouden.' - Ook de bepalingen over den volks-arbeid zijn vrij opmerkelijk. 'Wat is het beginsel der industrie?' zoo wordt gevraagd. En het antwoord luidt: 'De sociale industrie is een éénheid: dat wil zeggen, zij vormt één enkele industrie, geëxploiteerd door het volk als door één man, op zoodanige wijze, dat alles wat noodig is, voortgebracht wordt door den arbeid goed te verdeelen en te regelen, opdat aldus het meest mogelijke wordt voortgebracht zonder verspilling of verlies.' 'Maar - zoo vraagt men - is het niet onrechtvaardig, dat iemand, met talent en genie begaafd, slechts een gelijk deel aan dat der anderen verkrijgt?' 'Neen - is het antwoord - omdat talent en genie slechts het resultaat zijn der opvoeding die de maatschappij geeft, en omdat een man van talent niets zou wezen zonder de maatschappij.' - 'Is er geen belasting' zoo wordt gevraagd. 'Geen andere - is het antwoord - dan het gelijke deel, dat ieder in den arbeid en in de diensten of betrekkingen levert.' - Ten slotte wordt nog eens nadruk daarop gevestigd, dat nooit geweld, revolutie of samenzwering mag worden aangewend[1)]: er wordt uitdrukkelijk geleerd, dat men, terwijl men het egoïsme moet haten, de menschen, die in de wereld verdacht

1) Zie Cabet, 'Voyage en Icarie', pg. 561-565: 'Si je tenais une révolution dans mes mains, je la tiendrais fermée, quand même je devrais mourir en exil'.

worden van het egoïsme te huldigen: de winkeliers en kooplieden, nooit moet bedreigen of beleedigen.

‘Wanneer men ons vraagt, wat is uw wetenschap? dan antwoorden wij: de broederschap. Wat is uw beginsel? de broederschap. Wat is uw leer? de broederschap. Wat is uw theorie? de broederschap. Wat is uw stelsel? de broederschap’[1].

‘Zeg niet, dat het communisme de agrarische wet is, want het is juist het tegenovergestelde, wijl het van deeling niets wil hooren. Zeg niet, dat het communisme berooving is, want het wil niemand berooven nog verarmen. Zeg niet, dat het communisme geweld is, want het doet slechts een beroep op bespreking, overreding, de kracht der openbare meening en den nationalen wil.’

‘Inderdaad is de communauteit de algemeene verzekering of *assurantie*. Niets is tegenwoordig meer in zwang dan het verzekerings-contract, hetzij onderling, hetzij als particulier winst-bejag: verzekering tegen brand, tegen hagelslag, tegen vorst, tegen het vallen in de loting, tegen ziekte of sterfte, tegen schipbreuk, enz. Ga nu slechts wat verder. Richt verzekeringen op tegen faillissement, werkstaking, ellende; onderstel nu verder, dat de regeering, de Staat of de maatschappij, de verzekeraar zij, en gij zult tot de communauteit komen. Ja, de communauteit is een onderlinge en algemeene verzekering van allen voor alles. Op voorwaarde van een matigen arbeid, verzekert of waarborgt de communauteit aan een ieder: onderwijs, opvoeding, het vooruitzicht om een huishouden op te kunnen zetten, voedsel, kleeding, huisvesting, in één woord: alles.’

Zóó eindigt het boek, de reis in Icarië. De slotsom was min of meer een patriarchaal autoritarisme van Cabet-zelven.

V.

Cabet kon in het jaar 1839 uit Engeland in Frankrijk terug-keeren. Hij hield zich nu allereerst bezig met zijn boek over Icarië, dat hij in ballingschap geschreven had, geheel te doen afdrukken, en wilde wachten, welken indruk dit geschrift op zijn landgenooten maakte.

En werkelijk was die indruk vrij groot. Het alledaagsch geschreven boek werd dadelijk in 1840 zeer veel verkocht onder de arbeidende klasse, en beleefde, al was het een dik deel (600 zeer dicht in elkander gezette bladzijden) onderscheidene drukken. Trouwens de inhoud van dezen roman werd door het lagere volk, als men het daarvan vertelde, dadelijk begrepen. De denkbeelden der Saint-Simonisten en der Fourieristen stonden voor het brein der minder ontwikkelden te-hoog. Maar deze beginselen van gelijkheid en broederschap werden door allen verstaan. Hier was geen kunstig saâmgevat stelsel te doorzien of te bestudeeren; neen, hier werden slechts gegevens opgewekt, die reeds in veler gemoederen

1) Zie daarover niet onaardig Proudhon, ‘Contradictions économiques’, 1872, vol. II, p. 268-274.

sluimerden. Men laafde zich aan een zoeten, bedwelmenden drank. De zoetsappige, goedhartige stijl was de suiker die het geneesmiddel deed slikken.

Bedenk nu verder, dat Cabet volstrekt niet mededeed aan eenige revolutionnaire bedoeling. Van de pogingen door Blanqui, Barbès en Martin Bernard aangewend, die op de beweging van 12 Mei 1839 waren uitgeloopen, hield hij zich op verren afstand. Hun drijven werd door hem afgekeurd. Toen zijn boek over Icarë goed werd ontvangen, besloot hij verder propaganda te maken voor zijn leer en beginselen. Een wettelijke en vrede-lievende propaganda. Zoo richtte hij in April 1841 weder op zijn orgaan: 'L e P o p u l a i r e', dat echter voortaan, niet als dagblad, maar als maandelijksch tijdschrift zou uitkomen. In dat maandschrift ontwikkelde hij zijn ideeën, bleef hij strijden tegen Dézamy en vooral tegen de Babouvisten. Hij was vooral bezorgd, dat het volk bang zou worden gemaakt voor de communisten[1]. Datzelfde streven om het communisme meer aanneembaar te doen zijn, is ook op te merken in twaalf brieven, die hij onder den titel: '*Douze letters d'un Communiste* à un réformiste sur la Communauté' in de jaren 1841 en 1842 deed verschijnen. Altijd blijft bij hem de karakter-trek om alles te wachten van een wenteling van inzicht en gemoed. Tegen elke uiting van geweld verzette hij zich met woord en pen[2].

Voorts had hij al vroeger op touw gezet een *Geschiedenis der Fransche Revolutie*, in vier deelen, die in de jaren 1839 en 1840 verschenen. Het was een zeer populaire geschiedenis der groote omwenteling, zoo democratisch mogelijk opgevat, en zooveel doenlijk, voor zoover Cabets kennis reikte, rekening houdende met de ontwikkeling der sociale feiten en ideeën. Wel is waar werd in dat boek het streven van Robespierre verdedigd, maar Cabet deed eerst al zijn best, om zijn held behoorlijk te idealiseeren. Hij wees er uitdrukkelijk op, dat Robespierre zich verzette tegen elke agrarische wet. En opmerkelijk bleef Cabets veroordeeling der samenzwering van Babeuf, al deelde hij op veel punten diens denkbeelden. Doch de vormen, waaronder Babeuf zijn stelsels wilde uitvoeren,

1) Zie over dien strijd van 'Le Populaire' ook Dézamy 'Code de la Communauté', pg. 128 noot. Vergelijk ook een kritiek van 'Le Populaire' in het orgaan van Robert Owen, 'The New Moral World' (de krant) September 1844, pg. 119.

2) Wij wijzen nog op enkele brochures van zijn hand. Een daarvan (in 1840 uitgekomen) behelst een aanval op wat hij de 'Bastilles' noemt, en geeft het relaas van een proces, dat hij daarover met den 'National' voerde. Voorts een tegen het ministerie dat de Coalitievaan ophief. Dan een van Juni 1843: 'Etat sur la question sociale en Angleterre et en France'. En een van 1843: 'Bombardement de Barcelone'. Voorts de brochure: 'Eau sur feu, ou réponse à Timon' van het jaar 1845. Vergelijk eindelijk een geschrift van Georges Bourgin in de 'Revue socialiste' van December 1907: 'Documents sur le mouvement icarien, 1840 à 1844'.

het geweld, waarvoor deze niet terugdeinsde, had, volgens Cabet, het grootste kwaad aan het communisme gedaan. Het had de menschen bevreesd gemaakt, en de verwezenlijking van het communistisch ideaal jaren-lang verschoven[1)].

Maar dit alles was aanloop tot een dieper studie. Cabet begreep, dat zijn stelsel, wilde het een blijvenden greep in het hart van het volk hebben, nog op een andere wijze moest worden ontwikkeld. De roman over Icarië deed zijn dienst, maar bleef als overredings-middel toch half-werk. Het verdichtsel werkte alléén op de verbeelding. Blijvend slechts zou het stelsel zich hechten in het gevoel, wanneer men de theorie als een godsdienst kon aanbevelen. En ziedaar: die taak was gemakkelijk te volvoeren. Men behoefde niet iets nieuws te bedenken. Men moest de oude evangeliën slechts met de pen in de hand doorlezen, en aantoonen, dat de beginselen van het communisme niets anders leerden dan de voorschriften en woorden van het eerste Christendom. Cabet toog aan het werk en schreef: '*Le vrai Christianisme*, suivant Jésus Christ'; een boek in klein formaat van 636 bladzijden, dat vóór het jaar 1848 reeds drie drukken beleefde.

Men kan veilig zeggen, dat de gevoelens, die Saint-Simon er toe brachten, '*Le Nouveau Christianisme*' te schrijven, twintig jaren later Cabet vervulden, om 'L e v r a i C h r i s t i a n i s m e te ontvouwen. Beiden begrepen, dat zonder het zegel van den godsdienst hun stelsel geen duurzamen invloed zoude hebben. En beiden zochten die wijding in het Christendom. De één wilde dat Christendom nog verder ontwikkelen; de ander meende enkel terug te moeten treden tot het aller-eerste Christendom van Christus zelven en van de apostelen.

Inderdaad was voor Cabet het Christendom in alle opzichten de godsdienst der broederschap en der gelijkheid.

Wat is het werk van Christus geweest? zoo vroeg hij. En het antwoord luidde: *de vervorming der menschelijke maatschappij in een koninkrijk Gods*. Dat Gods-rijk te stichten, en op aarde te verwezenlijken, was de taak, die Christus volvoerde. En het rijk dat hij stichtte, vormde een rijk van liefde en van barmhartigheid. In dat rijk waren nederigheid en bescheidenheid, zelfverloochening, reinheid, de kenmerkende eigenschappen. Het welbegrepen egoïsme was hier verre, verre afwezig. De individualistische drang, en de rustelooze zucht om eigen positie te veroveren of te verbeteren, werden er niet gewaardeerd. Daarentegen trad de sociale drang met vol bewustzijn in toepassing. Samenleven en samenwerken

1) De titel van het boek is: 'Histoire de la Révolution Française, de 1789 à 1830, précédée d'une introduction contenant le précis de l'histoire des Français, depuis leur origine jusqu'aux Etats-Généraux, par M. Cabet, ex-procureur-général et député'. Zie over Robespierre deel II, p. 458 en III, p. 175/176 en 468. Zie over de September-moorden deel III, p. 112/113, 117/118; over Saint-Just III, p. 469/470; en over Babeuf deel IV, p. 327-334.

werd als regel letterlijk opgevat. Dit nieuwe beginsel leerde alle zaken te bezien in het licht van den te-zamenhang der menschen. Al de deelen van dat Gods-rijk werden voor elkander verantwoordelijk geacht. Alles liep daar uit op volstrekte gemeenschapszin. Daardoor werd het koninkrijk Gods, dat door Jezus Christus was gesticht, een toevlucht en hoop voor de armen, ellendigen en onterfden der menschelijke maatschappij. In waarheid werd het Christendom dadelijk, bij zijn eerste optreden, een godsdienst der ongelukkigen en der proletariërs. En met volle recht. Want het koninkrijk Gods - zooals Christus dat instelde - beloofde troost en rust. In dit leven zou het reeds worden gevestigd. Jezus zelf was aan dat werk begonnen, maar het was, onder zijn leiding, aan de menschen ter afwerking overgedragen. Het was een werk uit één stuk, rustende op een bepaald plan, dat met zekere en vaste schreden zijn voltooiing zou naderen. De voortgang van dat werk was de éénige wezenlijke inhoud der gansche wereldgeschiedenis.

Dat koninkrijk Gods en der hemelen was nu in alle opzichten een rijk der gemeenschap. De burgers daarvan mochten zich-zelven en hun kring niet als afzonderlijke individuen beschouwen, ieder voor zich, maar waren gelijke onafscheidbare deelen van één geheel. Er bestond tusschen hen volstrekte gemeenschap, absolute samenwerking, algeheele communauteit. Christus had zich allereerst gewend tot het arme volk, tot de visschers, tot de arbeiders; hij was zelf uit hun midden opgestaan, uit een kring van handwerkslieden, en had hun geleerd, dat zij een geest van broederschap moesten volgen, met geen ander voorschrift, dan God te beminnen en den naasten als zich-zelf lief te hebben. “Doet aan de anderen, zooals gij wenscht dat u gedaan wordt”, - dit was zijn eerste regel. En die regel werd nu in alle gevolg-trekkingen doorgegevoerd. Heb uw vijanden lief, zoo weêrklonk het. Stel zachtheid tegenover geweld. Inderdaad werd zóó het Christendom in wezen en inhoud een godsdienst der duldende, weêrlooze liefde. Want alle kinderen der menschen waren broeders, en tegen broeders mocht men de hand niet opheffen.

In de tweede plaats was dit rijk een rijk van gelijkheid. Het vloeide uit het beginsel der broederschap voort. Dit nu was (naar Cabets opvatting) de groote omwenteling, die Christus in de menschelijke maatschappij bracht. Hij zou de bestaande ongelijkheid gaan effenen. De eersten zouden de laatsten, en de laatsten de eersten worden. Wat hoog was zou worden vernederd, het lage opgeheven. De rijke lieden, die zich op hun rijkdom verhoovaardigden, zouden bezwaarlijk in het koninkrijk, dat hij stichtte, een plaats kunnen vinden. De sociale rechtvaardigheid eischte hun verlaging. Zag daarentegen Christus de arme lieden, die door de rijken als onterfden werden behandeld, dan werd hij innerlijk door erbarming ontroerd. “Miserebatur supra turbam”. Hij weende over de arme schare, en dan vloeide de woorden van zijn lippen: Wat gij aan de minsten dezer broederen hebt gedaan, dat hebt gij Mij gedaan. Want zij zijn hongerig, en gij zult hun te eten

geven. Zij zijn dorstig, en gij zult hun te drinken bieden. Zij zijn vreemdelingen, en gij zult hen herbergen. Zij zijn naakt, en gij zult hen kleeden. Zij zijn krank, en gij zult hen bezoeken. Zij zijn in den kerker, en gij zult tot hen komen. Treedt dan, gij die dit doet, gezegenden, in het koninkrijk mijns Vaders, hetwelk u bereid is van de grondlegging dezer wereld'.

Er zouden dus - zóó ging Cabet voort - in het koninkrijk Gods noch armen noch rijken wezen. De maatschappelijke kloven waren gedempt. Het avondmaal, de gemeenschappelijke maaltijd van allen aan één tafel, was het symbool der volmaakte gelijkheid[1]. De rijke jongeling, die tot nu toe alle voorschriften van den godsdienst had meenen op te volgen, moest nog één daad verrichten, te weten: al zijn goederen verkoopen en den prijs daarvan aan de armen geven. Zag hij hiertegen op, dan kon hij geen burger van het Gods-rijk worden. Kooplieden, tuk op winstbejag, waren in dat rijk een ergernis. Let wel op, dat in dat nieuwe rijk *allen moesten werken*[2]. 'Benaarstigt u stille te zijn - zóó zeide de apostel Paulus - en te werken met uw eigen handen'. Niemand mocht ledig zijn, want op die wijze wierp men slechts den last op zijn mede-menschen. Maar waren dan ook allen aan het werk, dan was het loon voor allen gelijk. *Gelijkheid van loon* voor allen stond op den vóórgrond[3]. De gelijkenis van de arbeiders in den wijngaard (Mattheus XX) behelsde, volgens Cabet, den bindenden regel. 'Want het koninkrijk Gods is gelijk een heer des huizes, die met den morgenstond uitging, om arbeiders te huren in zijn wijngaard. En als hij met de arbeiders ééns geworden was, voor een penning des daags, zond hij hen heên in zijn wijngaard. En ultgegaan zijnde omtrent de derde uren, zag hij anderen, ledig staande op de markt. En hij zeide tot hen: gaat gij ook heên in den wijngaard, en zoo wat recht is, zal ik u geven. En zij gingen. Wederom uitgegaan zijnde omtrent de zesde en negende ure, deed hij desgelijks. En uitgegaan zijnde omtrent de elfde ure, vond hij anderen ledig staande, en zeide tot hen: wat staat gij hier den geheelen dag ledig? Zij zeiden tot hem: omdat ons niemand gehuurd heeft. Hij zeide tot hen: gaat ook gij heên in den wijngaard, en zoo wat recht is zult gij ontvangen. Als het nu avond was geworden, zeide de heer des wijngaards tot zijn rentmeester: roep de arbeiders, en geef hun het loon, beginnende van de laatsten tot de eersten. En als zij kwamen die ter elfder ure waren gekomen, ontvingen zij ieder eenen penning. En de eersten, komende, meenden, dat zij meer ontvangen zouden: en zij ontvingen zelven ook elk een penning. En dien ontvangen hebbende, murmureerden zij tegen den heer des huizes, zeggende: deze laatsten hebben maar één uur gearbeid, en gij hebt ze ons gelijk gemaakt, die den last des daags en de hitte

1) Zie Cabet, 'Le vrai Christianisme', 3me édition, 1848, p. 228-230.
2) Zie Cabet, 'Le vrai Christianisme', p. 151.
3) Zie Cabet, 'Le vrai Christianisme', pag. 169.

gedragen hebben. Doch hij, antwoordende, zeide tot één van lien: vriend, ik doe u geen onrecht; zijt gij dan niet met mij ééns geworden voor een penning. Neem het uwe en ga heên. Ik wil dezen laatsten ook geven, gelijk als u. Of is het mij niet geoorloofd, te doen met het mijne, wat ik wil? Of is uw oog boos, omdat ik goed ben? Alzoo zullen de laatsten de eersten zijn en de eersten de laatsten....'[1)].

Uit dit alles vloeide nu, volgens Cabet, voort *gemeenschap van goederen*[2)]. Trouwens Christus wees hierop, door de rijken te gebieden, al hun goederen te verkoopen en aan de armen te geven. Niet aan één armoedige of aan enkele nooddruftigen moesten zij hun geld geven, maar aan de massa, aan alle armen. Al de goederen werden dus de gemeenschappelijke schat van alle armen, zooals de beurs, door Judas bewaard, de gemeenschappelijke beurs van Christus en de apostelen was. Gelijk weleer Mozes in de woestijn aan het volk van Israël had geleerd, dat de manna, welke als brood uit den hemel daalde, een gemeenschappelijk eigendom was, dat als zoodanig moest worden verzameld, en tusschen allen, *volgens ieders behoefte*, moest worden verdeeld, zóó was het met al de goederen dezer aarde. Toen dan ook Christus de aarde verlaten had, werd dit aldus door de apostelen opgevat. Zij stelden voor zich-zelven een communistische maatschappij in: - 'niemand zeide, dat iets van hetgeen hij had zijn eigen was, maar alle dingen waren hun gemeen': - 'er was ook niemand onder hen, die gebrek had, want zoovelen als er bezitters waren van landen of huizen, die verkochten zij, en brachten den prijs der verkochte goederen, en legden dien aan de voeten der apostelen; en aan een iegelijk werd uitgedeeld, *naar ieders behoefte*'.

Zóó leerde het oude Christendom. Voeg daarbij, dat het den menschen tot plicht werd gesteld de vrouw te eerbiedigen en te beschermen, dat het huwelijk heilig werd geacht[3)], dat het hart der kinderen rein werd gehouden, en gij hebt de trekken der nieuwe maatschappij bijéengevoegd vóór u.

Die maatschappij - welke slechts door vredelievende propaganda kon worden uitgebreid - was werkelijk, volgens Cabet, het ideaal der communisten. Het ware Christendom was niets anders, volgens hem, dan het communisme. De broederschap was hier de grondslag van alles; terwijl dan die volmaakte broederschap hand aan hand ging met oprechte achting en waardeering van het huwelijk. Juist deze wijding van het communisme door den godsdienst maakte, volgens Cabet, dat de communisten niet als een secte konden worden beschouwd. Neen, de ware Christenen

1) Men herinnere zich hierbij het boekje dat Ruskin in 1860 uitgaf, onder den titel 'Unto this last', welk geschrift ik heb trachten toe te lichten in mijn boek: 'Beelden en Groepen', 1892, p. 250 en volgende.
2) Zie Cabet, 'Le vrai Christianisme', pag. 218-226.
3) Zie Cabet, 'Le vrai Christianisme', pg. 131-137 en p. 625.

waren allen communisten en verwerkelijkten hier op aarde tezamen het paradijs.

Cabet poogde dit nog in de onderdeelen uit te werken, en gaf daarbij tevens een zeer opmerkelijke bloemlezing uit de geschriften van al de kerkvaders, die - volgens de door hem gekozen bewijsplaatsen - éénstemmig waren, om het communistisch karakter der maatschappij van het ware Christendom te erkennen[1].

Met de afwerking van dit boek was Cabets leer volledig ontvouwd. Het stelsel rustte op de twee hoofd-werken: de reis in Icarië en het Ware Christendom. Cabet hield zich nu bezig met de verschillende hoofd-punten van zijn leer - behalve door zijn maandschrift - ook door kleine brochures te verduidelijken. Zóó gaf hij in de jaren vóór de revolutie van 1848 allerlei vlugschriften uit. In bonte menigte werden zij verspreid. Doch er stond niet veel anders in, dan hetgeen reeds in de twee hoofd-werken was vervat. Het was slechts een omzetting en wisseling van de groote munt in kleine muntstukken. De titels van enkele dezer brochures hebben wij op pag. 263 reeds vermeld. Wij wijzen nog afzonderlijk op de kleine brochure: '*Comment je suis communiste*', waarin hij de omkeer van zijn denkbeelden tijdens zijn verblijf in Engeland ontvouwde, en weder waarschuwde tegen het gebruik van geweld en samenzwering: hij was (naar zijn zeggen) een democraat en 'reformist', doch waarlijk geen revolutionnair[2]. - Hand aan hand met deze brochure ging het kleine geschrift: '*Mon credo communiste*', waarin van al de hoofd-begrippen van zijn leer (eigendom, gelijkheid, broederschap, enz. enz.) bepalingen en verduidelijkingen werden gegeven[3]. - Voorts stonden dan op één lijn hiermede de brochures, die in 1847 verschenen; wij bedoelen: '*Ligne droite ou vrai chemin du salut pour le peuple*', en voorts '*Le Démocrate devenu communiste malgré lui*'[4]. In deze laatste brochure vindt men, op pag. 5-8, een opsomming van alle communistische blaadjes en geschriften van het toenmalig communisme in Frankrijk. - Eigenaardig zijn ook de twee brochures van zijn hand, getiteld: '*L'ouvrier*' en '*La Femme*'[5]. In de eerste werden de verschillende stelsels der socialisten tegenover het communisme gesteld, en aangetoond, dat alléén dit laatste werkelijk te-gemoet kwam aan de nooden der arbeiders. Slechts liet hij zich vrij gunstig uit over het Fourierisme: 'ik geef de voorkeur - zoo zeide hij p. 41 - aan de communauteit, maar

1) Zie deze zeer opmerkelijke uitéénzetting in Cabet, 'Le vrai Christianisme', pg. 572-618.
2) De kleine brochure verkreeg drie drukken.
3) Wij bezitten van dit geschriftje een vierde editie.
4) De onder-titel van deze tweede brochure luidt: '(ou) Réfutation de la brochure de M. Thoré, intitulée: Du Communisme en France'. Tot deze groep van brochures behoort ook: 'Le voile soulevé sur le procès Communiste à Tours et Blois', 1847.
5) Deze brochures werden voor 10 à 15 centimes verkocht.

ik zou het oprijzen van veel Phalanstères blijven begroeten, overtuigd, dat deze instellingen toch weldra tot communauteiten zich zouden vervormen'. In de brochure getiteld: '*La Femme*' wordt betoogd, dat eerst in het communisme de vrouw haar rang kan hernemen, daar alle berekening en zucht om rijke huwelijken aan te gaan dan verdwenen is.

Eindelijk deed Cabet voor de propaganda hetzelfde, als hetgeen door de Fourieristische school werd gedaan. Hij gaf namelijk sinds het jaar 1844 een vasten almanak uit, dien hij: '*Almanach Icarien*' noemde. Het waren almanakken voor den minderen man, vol practische wenken voor het gewone leven, en voorts vol lessen en onderwijzing in het vrede-lievende en rustige communisme.

VI.

Zóó naderde het geweldige jaar 1848.

Het was duidelijk genoeg geworden, dat de propaganda, door Cabet zoo onophoudelijk en onverstoorbaar uitgeoefend, onder de arbeiders vruchten begon te dragen. In het jaar 1847 ontving hij telkens en telkens brieven uit die arbeiders-klassen, met de vraag: of er geen mogelijkheid zou zijn, om in een ander wereld-deel den roman van Icarië tot een werkelijkheid te maken.

Cabet moest een antwoord geven. En in Mei 1847 stond voor het eerst in '*Le Populaire*' een artikel: '*Allons en Icarie*.' Dit opstel werd onder allerlei vormen telkens herhaald, dan eens onmiddellijk aan de arbeiders, dan aan hun vrouwen gericht[1)]. Van alle kanten kreeg Cabet uit de kringen der lagere klassen brieven, dat men hem wilde volgen. Maar waarheen? Cabet ging daarvoor naar Londen, om zich te beraden met den socialist, voor wiens denkbeelden hij de meeste sympathieën had, namelijk: met Robert Owen. Het is zeer waarschijnlijk, dat deze hem Texas aanried als geschikt oord, om zijn denkbeeld te verwezenlijken. Trouwens had Robert Owen zelf in het jaar 1829 zich dáár willen vestigen[2)], toen dat land nog aan Mexico behoorde. Texas was nu juist tot de Vereenigde Staten van Noord-Amerika toegevoegd, en groote concessies van land werden aan maatschappijen gegeven, om land-verhuizers te lokken. Een dier maatschappijen was de Peters-Company uit Cincinnati, en met den agent van deze maatschappij ging Cabet onderhandelen. Hij zond iemand om het terrein te verkennen. Doch hij wachtte ter-nauwernood dit onderzoek af; hij was in volle geestdrift voor zijn plan. Dus stond in 'Le Populaire' van 17 Januari 1848 het bericht: '*C'est au Texas*.' Cabet zette nu verder uitéén, dat hij na veel onderzoek dit T e x a s had uitgekozen, en wel het Noord-Oostelijke deel, waar

1) Opmerkelijk is het dat Lahautière's orgaan, het communistisch blad: 'La Fraternité' (zie onze pag. 247), zich dadelijk tegen dit plan verzette.
2) Zie ons tweede deel der 'Socialisten', pag. 305.

de grond en het klimaat uitstekend waren; aldaar had hij een millioen ‘acres’ verkregen aan de Roode Rivier[1].

Hierop gingen nu de menschen in. Er werd besloten, dat Cabet vooreerst nog voor de propaganda in Frankrijk zou blijven, doch dat verschillende bezendingen van kolonisten, achteréénvolgens, met bepaalde instructiën, naar het aangewezen land van Texas zouden gaan. Den 3den Februari 1848 waren dan ook op de steigers te Hâvre 69 menschen aanwezig, als eerste vóórhoede der Icarische emigratie. Cabet en enkele vrienden waren tegenwoordig bij hun vertrek met het schip Rome. Voordat zij afvoeren, gingen de 69 landverhuizers een vaste verbintenis aan, waarbij zij, in den vorm van vraag en antwoord, Cabet als hoofd-leider of dictator voor tien jaar erkenden. Daarop vertrokken zij op reis naar Nieuw-Orleans.

Toen het schip Rome den 27sten Maart 1848 te Nieuw-Orleans binnenkwam, hoorden de reizigers begroetende kanon-schoten. Het was echter geen saluut om hen te verwelkomen, maar de viering van de tijding, die reeds door een sneller zeilend schip was aangebracht, dat Louis Philippe was gevallen en dat de republiek in Frankrijk was uitgeroepen. Waren zij dus - dit was hun eerste kreet - maar drie weken langer in Frankrijk gebleven! Wellicht zou Frankrijk nu zelf met langzame overgangen een Icarië kunnen worden! Het was de eerste te-leurstelling der Icariërs!

Inderdaad koesterde Cabet een oogenblik dezelfde verwachting omtrent Frankrijk, toen dáár de revolutie van Februari 1848 uitbrak. Hij bleef getrouw aan zijn vredelievende opvatting, maar begon toch wat beslister te spreken[2]. Zijn orgaan ‘Le Populaire’ werd een dagblad en kreeg luider, klemmender toon. Hij hield in de zaal Montesquieu samenkomsten (‘Réunions Icariennes’), waar twee à drie duizend arbeiders geregeld zijn voordrachten kwamen aanhooren[3]. Hij organiseerde een vaste club: ‘La Société fraternelle centrale.’ Wel is waar hield hij zich ver van elke revolutionnaire daad. Toen den 17den Maart 1848 de arbeiders in Parijs den grooten optocht en ‘betooging’ hielden langs het stadhuis, om het Voorloopig Bewind wat voort te dringen in de richting der sociale revolutie, hield Cabet zich nog ter-zijde. Maar het was, alsof hij schielijk berouw had, niet medegedaan te hebben. Ten minste in ‘*Le Populaire*’ van 23 en 26 Maart verweet hij bitter aan de leden van het Voorloopig Bewind, dat zij de zaak van het

1) De verschillende inlichtingen over Texas gaf hij in een ‘Supplément-almanach Icarien’ voor het jaar 1848, 214 pagina's met 3 kaarten.
2) Zie Louis Blanc, ‘Histoire de la Révolution’, Edition 1880, tome II, p. 14/15.
3) Zie Garnier-Pagès, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, Tome VI, 1862, p. 331. Vergelijk ook Cabets brochure, die in deze dagen uitkwam onder den titel: ‘Bien et Mal. Danger et Salut. Après la révolution de Février 1848’.

volk lieten vallen, dat zij niets uitvoerden, dat zij het kwaad der reactie lieten voortwoekeren[1]. En zijn verwijten werden dringender. Wel is waar predikte hij nog altijd in zijn blad en in zijn club een vredelievende propaganda. Hij wierp zoover mogelijk van zich af de beschuldiging, alsof hij verdeeling van goederen wenschte. 'Neen, wat ik wil, is de toepassing van het evangelisch woord van Christus: de werkelijking der broederschap.' Doch die woorden werden als door den wind weggewaaid. Want het was een feit, dat niemand de groote en kleine burgerij zóó bang maakte als juist Cabet, met zijn steeds luider uitgesproken woord van communisme. Toen dan ook 16 April 1848 weder een 'betooging' der arbeiders langs het stadhuis te Parijs plaats had, en ditmaal het Voorloopig Bewind overal, waar de tocht zou voorbijgaan, een dubbele rij van 'gardes-nationaux' met den bajonet op het geweer had geplaatst, daverde plotseling, uit alle monden der min of meer gezeten burgers, de kreet, die Cabet en zijn vrienden deed beven: '*A bas les Communistes!*'[2] Cabet was gewaarschuwd. Hij deed wel niet mede aan de overrompeling der Nationale vergadering van 15 Mei 1848, doch hij werd toch maar vervolgd en reeds tot een maand gevangenis-straf veroordeeld. De reactie kwam[3]. Cabet liet dus den droom varen, alsof Frankrijk reeds geschikt zou wezen voor een vervorming in een Icarië, en ging zich harder dan ooit bezighouden met het afzenden van emigranten naar Texas.

Den 3^{den} Juni 1848 verliet dan ook de tweede afdeeling Frankrijk. Maar geen honderden of duizenden - zooals men zich had voorgesteld - hadden zich voor de reis komen aanmelden. Er vertrokken nu slechts 19 personen.

De eerste vóórhoede van 69 personen had inmiddels reeds allerlei lotgevallen gehad. Toen zij te Nieuw-Orleans de uitroeping der Fransche republiek hoorden, wilden enkelen reeds dadelijk terug naar Frankrijk. Drie of vier hunner, onder wie een later bekend architect Piquenard, reisden weg naar het vaderland. De anderen besloten voorwaarts te gaan naar T e x a s . Om nu in die landen van Texas der Peters-Company te komen, moesten zij eerst per stoomboot langs de Roode Rivier naar Shreveport in Louisiana gaan, en dan verder van daar met wagens de voor hen bestemde plek in Texas pogen te bereiken. Te Shreveport aangeland, bemerk-

1) Zie Garnier-Pagès, 'Histoire de la Révolution', Tome VII, pg. 92 en 93.
2) Zie Garnier-Pagès, 'Histoire de la Révolution', Tome VIII, p. 192 en vergelijk Proudhon, 'Les confessions d'un Révolutionnaire', Editie 1868, pg. 81. Op het voorval van dien dag van 16 April 1848 heeft betrekking het lied van Pierre Lachambeaudie, getiteld: 'Ne criez plus: A bas les Communistes!'
3) Brochures uit dien tijd van Cabet zijn: 'Insurrection du 23 Juin 1848' - 'Aux membres du Gouvernement Provisoire' 17 Avril 1848 - 'Société Fraternelle', etc. en 'Persécution' 5/6 Juni.

ten zij tot hun grievenden schrik - het was hun tweede te-leurstelling - dat het zoogenaamd Icarië wel 250 mijlen van de Roode Rivier verwijderd was. Het blad: 'Le Populaire' had altijd verzekerd, dat de plek vrij dicht bij de rivier was. Neêrslachtig bleven zij eenige dagen te Shreveport; zij vormden dáár een tros of trein van wagens, en namen natuurlijker wijze veel onnoodige bagage mede. Zij zouden van Shreveport nu eerst trekken naar Sulphur-Prairie, een groote hoeve, ongeveer 100 mijlen verwijderd van Shreveport, die door Cabets agent was gekocht, om als halte, rustplaats en basis der verdere onderneming te dienen. Derwaarts ging dan ook, met twee of drie ossen-spannen, een deel der 69, terwijl zij, die reeds den moed hadden verloren, in een tijdelijke loods te Shreveport bleven huizen. Intusschen verliepen weken. Zij waren Franschen, wisten van niets, kenden de taal van het land niet, waren voor het meerendeel kleêrmakers en schoenmakers, terwijl vóór alles boeren en boeren-knechts noodig waren. Daarbij hoorden zij te Sulphur-Prairie, dat een nieuwe, derde te-leurstelling hen wachtte. Het blad: 'Le Populaire' had altijd gesproken van een bezitting van een millioen 'acres'. Doch geheel die verwerving van land bleek niet absoluut, maar zeer voorwaardelijk te wezen. Ieder man toch kon een halve sectie (320 'acres') voor-niet zich verzekeren, door een huis te gaan bouwen en daarin te gaan wonen. Doch die milde bepaling gold slechts tot 1 Juli 1848. Na dien datum moest voor elke 'acre' een dollar betaald worden. Toen zij dus eindelijk op de bestemde plek aankwamen - ruim twee maanden hadden zij doorgebracht, om van Nieuw-Orleans Icarië te bereiken - gingen zij als waanzinnigen huizen bouwen. Doch niettegenstaande hun verwoed snel werken, waren zij 1° Juli slechts in het bezit van 32 huizen en dus van 10240 'acres'. En daarenboven grensden die verkregen akkers niet aan elkander. Zij hadden (dank zij al de belemmerende bepalingen van de Peters-Company) een soort van dambord van grond nu verkregen. Aldus was de éénheid van leven en levens-wijze, het hebben van één keuken, enz. enz. dadelijk reeds verstoord. Het beraamde plan der volledige gemeenschappelijke huishouding viel reeds voor een deel in duigen. Zij telden de te-leurstellingen reeds niet meer. Doch zij verloren den moed nog niet. Een groot blokhuis en verschillende schuren werden opgericht. Nu begonnen zij aan het bebouwen van den grond voor den oogst. Doch zij waren helaas! geen boeren, ploegden veel te diep, braken hun ploegen en werktuigen, en konden het daarbij niet uithouden van de hitte. De maand Augustus ging voorbij. Van oogst was geen sprake. Er was letterlijk niets opgelegd voor den winter. Toen de maand September dáár was, besloten zij maar liever weg te gaan. Zij namen wat geld op van den agent der Peters-Company, en trokken terug, bij troepjes, elk op zijn eigen gelegenheid, naar Shreveport.

De tweede afdeeling der 19, die 22 Juli 1848 te Nieuw-Orleans was aangeland, was slechts voor een deel in Augustus 1848 te Icarië aangekomen. Tien of twaalf hadden den tocht bestaan, terwijl de anderen te Sulphur-Prairie waren blijven toeven. Nu

trokken ook deze lieden van de tweede bezending terug naar Shreveport.

Van daar gingen allen naar Nieuw-Orleans. Slechts een enkele der Cabetianen bleef voor-goed in Texas hangen: zoo bijvoorbeeld Gouhémans, die later met twee vrienden in Mei 1853 door Victor Considerant er nog werd aangetroffen[1].

Inmiddels was Cabet in Frankrijk voortdurend werkzaam geweest aan den arbeid der propaganda. Hij wist telkens nieuwe bekeerlingen en emigranten te winnen, en zond in den loop van 1848 nog een vierhonderd-tal Franschen naar Nieuw-Orleans. Zelf verliet hij Frankrijk den 15den December 1848, en kwam hij in Januari 1849 ook te Nieuw-Orleans aan.

Zóó waren dan in dat Nieuw-Orleans - met het begin van 1849 - alle Icariërs, 480 zielen, vereenigd onder leiding van Cabet. Zij bezaten te-zamen 86,000 ffrancs en hadden zich ingericht in twee groote steenen huizen. De vraag was echter: wat nu te doen? Naar Texas kon men niet terugkeeren. Cabet zond overal agenten uit, om te zien, waar zijn kolonie zou kunnen neêrstrijken. Er kwam onder zijn volgers groote ontevredenheid: enkelen wilden bepaald terug naar Frankrijk. Zij vorderden geld voor de terugreis, en Cabet was blijde, toen hij 200 zijner aanhangers met 30,000 francs kwijt was. Er bleven 280 personen bij Cabet, en dezen trokken met hun leider de Mississippi op[2].

Want Cabet had voor het eerst een ‘fortuintje’. Ver, Noordelijk, in een schoone bocht van de Mississippi, te Nauvoo (in Illinois) woonden de Mormonen. Hun nederzetting was zoo bloeiend, zoo voorspoedig mogelijk. Doch zij konden het in die welvarende streek niet uithouden. Hun buren maakten het hun te lastig. Zij besloten, onder leiding van Bringham Young, weg te gaan naar Salt-Lake. Nauvoo stond nu ledig en Cabet was met den agent der Mormonen overééngekomen, om derwaarts zijn aanhang te brengen. Zóó gingen zij op de booten, hadden nog wel allerlei ongelukken: de cholera overviel hun vaartuig, doch den 15den Maart 1849 waren zij werkelijk te N a u v o o aangeland[3].

Dáár te Nauvoo, in de verlaten plaats, richtten zij zich in de bestaande woningen in; zij begonnen te arbeiden; het communisme werd in praktijk gebracht; de tempel der Mormonen gingen zij

1) Zie Victor Considerant, ‘Au Texas’, 1854, pg. 42 en 59.
2) Zie over dit alles Cabets brochure ‘Icarie’, van Maart 1849. Voorts de brochure ‘Système de Fraternité’, extracten uit het blad ‘Le Populaire’, September 1849, no. 1-6.
3) Zie over dezen geheelen tocht en over de verdere lotgevallen der Icariërs het aardige boek van Albert Shaw, ‘Icaria, A chapter in the History of Communism’, New-York 1884, pg. 29-44. Een uittreksel daaruit is het boekje van Adolf Hepner, ‘Die Ikariër in Nord-Amerika’, 1886. Vergelijk voorts het artikel van A. Holynski, ‘Cabet et les Icariens’, in ‘La Revue socialiste’, nummer van November 1891, pag. 539-551.

tot hun gemeenschappelijke ‘hal’ verbouwen, welke bouw hun echter slechts gedeeltelijk gelukte; voorts werden scholen en werkplaatsen door hen nieuw opgericht; zij kwamen in het bezit van een meelmolen, zaagmolen en branderij; hadden weldra een drukkerij voor hun krant; lieten boekjes en bladen dáár drukken; vormden een bibliotheek; onthielden zich zorgvuldig van sterken drank of tabak, en leefden voorts zooals Cabet dit in zijn verschillende boeken en brochures had onderwezen. En werkelijk ging het hun vrij voorspoedig. Doch wijl het hun doel was, om vooral het landbouw-bedrijf ter-hand te nemen, en de omstreken van Nauvoo geen verwerving van land - ten-minste op goedkoope wijze - mogelijk maakten, besloten zij tegen 1852 een deel uit hun midden, als dochter-kolonie, naar Iowa te zenden, om aldaar gouvernements-land te verkrijgen, hetgeen hun gelukte, daar zij 3115 acres er wisten te bemachtigen.

Doch nu begonnen de ongelukken.

Men herinnert zich, dat Cabet voor een tijdvak van tien jaren als eigenlijke dictator door allen was erkend. Doch Cabet wilde van die bevoegdheid geen misbruik maken, en had reeds, nadat zij allen bijna een jaar te Nauvoo waren, aan zijn volk een constitutie gegeven. Die grondwet was Februari 1850 aangenomen. Er zou, overeenkomstig die wet, een ‘Comité de Gérance’ zijn, bestaande uit zes directeuren, van wie één president zou wezen. Voorts berustte de macht bij de Algemeene Vergadering, die alle Zaterdagen bijéénkwam. Dit alles werd nader omschreven, en op die grondwet der gemeenschap werd (hoewel met veel moeite) een goedkeurend charter gekregen van de Wetgevende macht van den Staat Illinois.

Toen dit alles gereed was, deed Cabet een reis naar Frankrijk. Hij was namelijk te Parijs - waar een bureau van zijn school bleef gevestigd - op de grievendste wijze belasterd. Zij, die hem na Mei 1848 hadden vervolgd, hadden dit keer hem aangeklaagd wegens oplichterij. Zij hadden de prospectussen der emigratie als bewijs-stukken overgelegd, voorts beweerd, dat er geen landen ooit door hem in Texas waren gekocht, en dat Nauvoo, zoo het al bestond, een ‘humbug’ was. De correctioneele rechtbank te Parijs had hem bij verstek daarop veroordeeld tot twee jaren gevangenis-straf en ontzegging zijner staatsburgerlijke rechten. Hij vloog nu naar Frankrijk, om zich te rechtvaardigen. Den 15^{den} Mei 1851 vertrok hij uit Nauvoo en was in 23 dagen te Parijs. Dáár stelde hij zich dadelijk voor een maand gevangen, doch begon nu zijn proces bij het Hof. Na uitvoerige pleidooien - Cabet zelf sprak vier uren achteréén - gaf het Hof zijn vonnis, en vernietigde het de uitspraak van den correctioneelen rechter[1)]. Cabet

1) Zie de brochure: ‘Confession d'un Communiste Icarien’, 1849, dan het geschrift: ‘Défense du citoyen Cabet, accusé d'escroquerie, devant la Cour d'appel de Paris’, 1851, voorts het boekje: ‘Colonie Icarienne aux Etats-Unis de l'Amérique’. Paris, Janvier 1856, pag. 21 en volgende.

had zijn eer gewroken. Hij had tevens de gelegenheid waargenomen, om de beginselen van zijn 'Vrai Christianisme' nog eens te verdedigen in een brief aan den aartsbisschop te Parijs[1]. Hij wilde thans uit Parijs weder vertrekken, toen onverhoeds Louis Napoleon den 2den December 1851 een staatsgreep deed. Als in één moeite werd nu ook Cabet maar gevangen genomen, en voorloopig in de casematten van Bicêtre geplaatst. Eerst in Februari 1852 kon hij vrij komen, en in Juli 1852 was hij weder te Nauvoo te-midden van zijn kolonie.

Maar teruggekomen scheen hij voor de kolonisten niet geheel meer dezelfde man. Hij had iets willekeurigs in zijn doen en laten gekregen. Hij verbeeldde zich nog altijd de dictator te zijn, terwijl toch de constitutie van Februari 1850 van kracht was. Men vergete ook niet, dat hij allengs wat ouder werd. Hoe het zij, hij stelde in December 1855 een nieuwe wijziging der constitutie voor, een wijziging in meer dictatorialen geest. De meerderheid was echter hiertegen, en toen Cabet bleef aandringen, werd een ander, J.B. Gérard, tot president verkozen. Nu gaf Cabet toe en trad Gérard af. Doch de oppositie bleef zich uiten, verzette zich tegen de handelingen van het Icarisch bureau te Parijs, en kantte zich tegen de vage drukpers-propaganda aan, die veel gelden verslond. Nog was het 'Comité de Gérance' op de hand van Cabet, doch in de Algemeene Vergadering had hij niet langer een meerderheid. In Augustus 1856 draaide, ten-gevolge van nieuwe verkiezingen, ook het comité om. Onlusten en krakeelen hadden plaats. Sommigen werkten niet meer. 'Welnu, wie niet werkt, zal niet eten', zeiden de directeuren. Cabet van zijn kant stak overal een spaak in het wiel. Hij wilde de geheele gemeenschap desnoods ontbinden, en deed daarvoor stappen bij de Wetgevende macht van Illinois. Het einde was, dat zijn eigen gemeenschap hem uitwierp. Cabet en zijn factie (180 personen) verlieten Nauvoo den 1sten November 1856. Zij gingen naar St. Louis. Dáár stierf hij plotseling aan een beroerte den 8sten November 1856, 69 jaren oud[2].

Wij willen de lotgevallen van Icarië hier echter nog even, als aanhangsel, bijvoegen[3].

De 180 lieden, Cabets eigenlijke aanhang, die te St. Louis

1) Zie zijn: 'Lettre du citoyen Cabet à l'archevêque de Paris, en réponse à son mandement de 8 Juin 1851'. Paris, Août 1851.
2) Schoonzoon van Cabet is de heer Beluze. Hij huwde 1862 Cèline Cabet. Beluze sterft arm 28 Februari 1908 te Mendon. Hij was redacteur geweest van 'Le Populaire' en dirigeerde van 1848-1863 het Icarisch Bureau te Parijs. Na het échec van Cheltenham, ging Beluze zich werpen op de productieve arbeiders-associaties. Hij stichtte daarvoor een credietvereeniging op arbeid. Zijn papieren zullen uitgegeven worden door M.J. Prudhommeaux, die een thèse onlangs heeft geschreven over Cabet.
3) Wij volgen hier het boek van Albert Shaw, 'Icaria', en voorts Richard T. Ely 'French and German Socialism in modern times', New-York 1886, pag. 42-52.

toefden, waren als verpletterd door het sterven van hun hoofd. Een jonge Duitscher, Fritz Bauer, stak uit wanhoop zich dood. De anderen bleven bij elkander, en daar er knappe handwerks-lieden onder hen waren, vonden zij hun brood in de stad. Zij vestigden zich als ‘gemeenschap’ te *Cheltenham*, zes mijlen ten Westen van St. Louis. De plaats was niet ongeschikt, daar zij dicht bij een stad lag. Maar er waren slechts 28 ‘acres’ land, en de pacht daarvan was duur; voorts was het klimaat voor hen niet gezond. Er was nog-al afwisseling in hun personeel. Men scheen er te komen en te gaan. Toch bleef de gemeenschap bestaan. De handwerks-lieden werkten braaf, en met het bureau te Parijs hield men geregeld voeling, zoodat men van tijd tot tijd nieuwe emigranten kreeg. Er was een goede school met kindertuin; des Zaterdags-middags werd een ‘cours Icarien’ gehouden. Er was onder hen - 8 Mei 1858 telden zij 150 personen - eenige welvaart. Doch in 1859 begon de tweespalt. De meerderheid wilde een ‘gérant unique’; de minderheid vond dit te weinig democratisch. Die minderheid (42 personen) ging nu weg. Weldra volgden anderen. In 1864 waren er nog slechts 8 mannen, 7 vrouwen en wat kinderen. Zij staken in schulden wegens de huur van het land. De veêrkracht verslapte. Toen nu de secessie-oorlog in Noord-Amerika uitbrak, ontbond hun president de kleine gemeenschap, en in Maart 1864 ging de laatste Icariër uit Cheltenham.

Doch wij moeten het oog richten op Nauvoo.

De partij te Nauvoo was natuurlijk zeer verzwakt, toen Cabet en de zijnen waren weggetrokken. Toch behielden zij den moed. Zij telden 239 leden, waaronder 18 pioniers te Iowa. Zij kozen nu Gérard tot president en Marchand tot secretaris. Doch zij hadden veel schulden. In het begin van 1857 bracht nog daarbij de algemeene handels-crisis hen in ongelegenheid. En daar de erfgenamen van Cabet alle titels en eigendoms-bewijzen van Nauvoo hadden medegenomen, konden zij zich niet redden. Toen besloten zij een stout stuk. Zij zouden Nauvoo ontruimen en aan de crediteuren ter-in-bezit-neming overlaten, en zelven naar I o w a , de dochter-kolonie, waar zij 3115 ‘acres’ bezaten, gaan. Gérard zou alles liquideeren. Eerst tegen het einde van 1860 konden zij Nauvoo geheel vaarwel zeggen, en zich te Iowa vestigen, waar zij in September 1860 een nieuw charter van de Wetgevende macht van Iowa verkregen. Zij woonden nu als gemeenschap in het Zuidwesten van Iowa, in Adams-county, 60 mijlen ten Noorden van de Missouri-rivier. Door die bezitting gaat thans de Chicago-Burlington en Quincy-spoorweg, dicht bij de stadjes Corning en Creston. Toen ten tijde (40 jaren geleden) was alles er woest en wild. Het land hadden zij daarbij veel te duur. Als echte Franschen waren zij onhandige kolonisten. Zij kwamen dus weder in schulden. Doch de Amerikaansche secessie-oorlog deed hun goed. Hun schapen en wol werden nu veel waard. Zij maakten dus een overeenkomst met hun crediteuren, lieten dezen 2000 ‘acres’ over, en behielden er voor zich duizend. Zij waren nu in 1863 slechts 35 in getal. Zij werkten hard, hadden geestkracht en kwamen de moeielijkheden te

boven. In 1868 waren zij aangegroeid tot een zestig-tal. Zij gingen vooruit. Het stelsel van communisme scheen hun te gelukken. Zij hadden goede Fransche manieren, sierden hun huizen wat op, kweekten bloemen, beoefenden den zang, en gaven een vriendelijken indruk. Icarië scheen een soort van Arcadië te kunnen worden. Doch juist, toen zij op die hoogte waren, en een stroom van sympathie hun scheen toe te vloeien, kwam er weder tweespalt. Ditmaal tusschen de ouden en jongen. De ouden hadden de meerderheid der stemmen; zij hielden vast aan hun overgeleverde regels en traditie. De jongen waren meer principiëel; zij wenschten het communisme vollediger toe te passen; zij wilden ook kiesrecht en algeheele gelijkstelling aan de vrouwen geven; zij wilden propaganda uitoefenen; voeling houden met de uiterste socialisten in Frankrijk, Duitschland en Rusland. Er was dus gisting tusschen ouden en jongen te Iowa. Daar kwamen tot hen schipbreukelingen uit de Parijsche commune van 1871: een Emile Péron, een A. Sauva. Nu volgde in Februari 1877 de uitbarsting. Bij de periodieke verkiezingen werden twee uit de partij der jongen gekozen. Sauva werd president. Deze wilde laveeren tusschen de partijen, veréénzelvigde zich zelfs nog met de conservatieven. Een incident - de ouden wilden de kleine tuintjes bij de huizen behouden, de jongen eischten de opheffing dier tuintjes als aandruischende tegen de beginselen van het communisme - deed echter den beker der driften overloopen. Den 26sten September gaven de jongen te kennen, dat zij wilden scheiden. De ouden echter gaven niet toe en wilden niet deelen. Daar het dus niet op minnelijke wijze kon gaan, klaagden de jongen de communiteit aan, dat zij zich niet aan het charter, door den Staat Iowa gegeven, had gehouden. Den 17^{den} Augustus ontbond nu het Hof van Iowa de gemeenschap. Het eigendom zou worden verdeeld in een Oostelijk en Westelijk deel.

Er was eerst stilzwijgend verstaan, dat de ouden (33 personen) in de bestaande neêrzetting zouden blijven, doch de jongen waren hen vóór. De *ouden* gingen dus weg, naar het Oostelijk deel, en noemden zich: de Nieuwe Icarische Communiteit. Tot president kozen zij Marchand, die reeds in 1848 naar Texas was medegegaan. Zij bouwden een 'hal' en blokhuizen. Daarlangs gaat nu de spoorweg. Zij lieten eenige vrijheid toe; behielden hun tuintjes; hadden niet een éénvormige kleeding; vrouwen konden over sommige zaken medestemmen; Zondags-rust werd door hen gehouden. In hun godsdienst zochten zij de beginselen van het 'Vrai Christianisme' toe te passen. Zij waren echter verdraagzaam, en richtten met hun niet-communistische buren een school in. Op rijkdom was hun zin niet gericht. Zij leidden eeu eenvoudig, stil leven. Om hun toestand bekend te maken, en een soort van propaganda uit te oefenen, gaven zij een maandschrift uit: '*La Revue Icarienne*'. Het gevaar dat hen dreigde was stilstand en versteening.

De *jongen* namen het scherper op met hun beginselen. Zij ontwierpen een nieuwe grondwet, waarvan Péron de auteur was. Er zou geen president zijn, doch vier 'trustees'. Zij waren 47 in

aantal, hadden veel energie en verkregen goede oogsten. Hun orgaan was: '*La jeune Icarië*', vooral door Péron geschreven. Zij gingen vooruit. In 1880 telde hun gemeenschap 80 leden. Doch hun gebrek was, dat zij, bij hun klein aantal, te veel zoogenaamde knappe hoofden hadden. Dezen werden het telkens onééns. Toen gingen enkelen weg: eenigen naar Florida, anderen in de lente van 1881 naar Californië. Nu werd het den overgeblevenen in Iowa te duur. De landbouw was hun ook te zwaar. Zij wenschten een zachter klimaat, wilden liever enkel aan de bloemen-cultuur zich wijden. Zóó gingen zij allengs allen uitéén, en van '*La jeune Icarie*' bleef niet veel over[1].

De meesten hadden zich in betrekking gesteld met de uitgewekenen, die in de lente van 1881 naar C a l i f o r n i ë waren gegaan. In den winter van 1883 en 1884 hadden zij met dezen onderhandeld, om met hen zich te vereenigen. Er was op die wijze een contract van unie tot stand gekomen tusschen enkele leden van den jongeren tak der Icariërs te Iowa en tusschen de neêrzetting in Californië. Deze laatste kolonie woonde bij Clovendale op de Bluxome Rancho; zij werd geleid door Dehay, een schoonzoon van Jules Leroux[2]. De twee zonen van Jules Leroux - zijnde Pierre Leroux en Jules Leroux fils - met hun gezinnen en nog twee of drie andere families vormden thans het geheele genootschap. De zwervers hadden, toen zij Iowa in 1881 hadden verlaten, lang gewacht, voordat zij iets kochten, en hadden zich eindelijk gevestigd 18 mijlen ver van San Francisco, aan een rivier, dicht bij het stadje Clovendale. Zij hadden Bluxome Rancho voor 15 duizend dollars verkregen en leefden dáár als 'associatie'.

Nu kwamen tot hen andere leden der Jong-Icariërs. Te-zamen gaven zij een nieuwen naam aan hun bezitting en wel: *Icaria-Speranza*. - In dat Icarië is echter weinig overgebleven van het eigenlijke communisme. Iedere inbreng wordt als een crediet-post beschouwd. Het beginsel van het particulier eigendom wordt wel beperkt, maar toch toegelaten. Er zijn arbeids-premies vastgesteld: wanneer iemand in de maand geen werk-tijd heeft verzuimd, ontvangt hij een kleine premie. Ieder kan zich kleeden zooals hij wil. Er is geen vast bestuur. Van het groote beginsel der communisten - een ieder naar zijn behoeften - wordt niet gerept.

Het eigenlijk Icarië blijft op aarde onzichtbaar als de blauwe roos der romantische school. Het leeft alleen in een roman.

1) Zie over Oud- en Jong-Icarië 'La Revue du Mouvement social', jaargang 1880, pg. 167, 245, 342; 1881, pg. 58; 1882, pg. 182; 1884, pg. 121 en 1885 pag. 221.
2) Jules Leroux, die in Noord-Amerika was geweken, gaf dáár een tijd-lang uit een vliegend socialistisch blaadje: 'L'Etoile du Kansas', en stierf in 1881.

Hoofdstuk V.
Godsdienstig en wijsgeerig socialisme in Frankrijk.

Wij gaan thans over tot een beschouwing van het godsdienstig en wijsgeerig socialisme van Frankrijk in dit tijdvak.

Wel is waar, maakte het Fransch socialisme van de negentiende eeuw over het algemeen reeds veel gebruik van den factor van godsdienst of wijsbegeerte. Wij hebben Saint-Simon zien optreden met zijn ‘Nouveau Christianisme’, wij hebben Cabet zien aandragen zijn ‘Vrai Christianisme’. Maar altijd gaven zulke stappen toch den indruk, alsof, voor de ontwerpers zelven, het samenvallen van hun leer met de beginselen van het Christendom als het ware iets bijkomstigs, een gelukkig toeval, was. Toen de socialist aan het einde van zijn systeem was gekomen, was hij blijde, dat de resultaten, die hij had verkregen, ook bij het Christendom (in zijn eerste reinheid) waren terug te vinden. Dit versterkte hem dàn in zijn opvattingen, en gaf hem een brug, waarlangs hij tot het volk kon naderen.

Doch er waren andere socialisten, die godsdienst of wijsbegeerte als uitgangs-punt van geheel hun streven namen. Dezen begonnen met datgene, waarmede de eersten eindigden.

Voor zoover zij godsdienstige socialisten waren, kwamen zij in Frankrijk uit den kring of schoot der catholieke Kerk. Uit de leerstukken en indrukken van hun godsdienstig geloof brachten zij mede een verwerping van voorrechten en hoogmoed van enkelen. Zij ontstelden, dat zij overal zooveel onderdrukking en overmacht zagen. De godsdienst der liefde en der gelijkheid veroordeelde - naar hun inzien - zulk een samenleving. En toch scheen de Kerk in dien bedroevenden toestand der maatschappij te berusten, deed zij in allen geval niets daartegen. Een bittere ergernis beving hen dus, en zij stelden tegenover eene zelfzuchtige maatschappij het probleem van den waren godsdienst en van de reine Kerk. De catholieke Kerk - zoo redeneerden zij - moest weder een reddende, haar oorsprong bewuste Kerk zijn, en zich in de eerste plaats met de zaak der armen en dus met de democratie verbinden.

I.

Beste type van die godsdienstige socialisten is de abt de L a m e n n a i s , die van 1782 tot 1854 heeft geleefd.

Lamennais (Félicité de la Mennais) is eerst na zijn dood volledig begrepen en gewaardeerd, toen zijn briefwisseling is verschenen. Die correspondentie omvat in acht deelen verscheidene groepen. De eerste, nog min of meer deftig, waarin toch altijd, als met 't oog op de buiten-wereld, zekere vormen zijn in acht genomen, is uitgegeven in 1861 door E.D. Forgues in twee dikke deelen; daaraan sluit zich dan de briefwisseling tusschen Lamennais en den baron de Vitrolles, in 1886 door Eugène Forgues (zoon van E.D. Forgues) in het licht gegeven: deze groep bevat de correspondentie, die Lamennais zelf voor de uitgave bestemd had, om werkelijk licht op zijn daden te doen vallen. Een tweede groep van brieven is uitgegeven in 1866 in twee deelen door den neef van Lamennais: A. Blaize. Die brieven zijn vertrouwelijker en inniger, en behelzen de correspondentie met al de bloedverwanten en vooral met den ouderen broeder, den abt Jean de la Mennais. Een derde groep behelst de brieven aan J. Marion (een oud vriend uit Saint-Malo) gericht, welke in 1886 zijn uitgegeven door Arthur du Bois de la Villerabel. Ten vierde komen de opmerkelijke brieven aan Benoît d'Azy door A. Leveille, 1898, in druk geleverd. Ten slotte volgt de aandoenlijke correspondentie met Ch. de Montalembert in 1898 door Eugène Forgues bezorgd.

Uit die brieven vooral zijn nu het bedrijf, de gedachtenloop en de diepe hartstocht van Lamennais goed op te maken[1)].

Het eerste tijdvak uit dat leven vormen de 33 jaren vóórdat hij priester wordt.

Hij was in het jaar 1782 te Saint-Malo geboren. Dat stadje, ook de geboorteplaats van Duguay-Trouin en van Chateaubriand, ligt op de rotsige kust van Bretagne. Het was toen een donker nest van schuimers, kapers en reeders. Van uit de nauwe haven zeilde het stoere zeevolk, om op de schepen in vredes-tijd goederen en koopmanschappen aan te brengen, en in oorlogs-tijd op eigen avontuur den vijand afbreuk te doen. De vader van Lamennais was één dier reeders. Hij dreef met zijn broeder een groote handels-zaak. Hij heette Robert de la Mennais. Gehuwd met een

1) Over de eerste brieven is allerlei rumoer en proces ontstaan. Forgues wilde alles uitgeven; de familie betwistte het. Zie over die brieven: Sainte-Beuve, ‘Nouveaux Lundis’, I, p. 22, XI, p. 347, Edmond Scherer, ‘Etudes sur la littérature contemporaine’, IV, p. 47, Taxile Delord, ‘Troisièmes, Pages d'un Journal’, 1861, pag. 1 seqq., enz. enz. Le docteur Cabanès geeft in de ‘Revue des Revues’ van 't begin van 1901 nog enkele onuitgegeven brieven van Lamennais, brieven van 1847-1851. Evenzoo deelt Victor Giraud in de ‘Revue des deux Mondes’ van 15 October 1905 brieven mede van Lamennais aan Vuarin, den pastoor te Genève. Ook d'Haussonville geeft 1909 de briefwisseling uit van Lamennais en madame Cottin.

stadgenoote van Iersche afkomst had hij zes kinderen: vijf zonen en een dochter. Drie zoons, van welke twee in zee-dienst reeds waren getreden, stierven echter spoedig, zoodat slechts overbleven twee zoons: Jean-Marie en Félicité, en een dochter, die in 1804 met den heer Blaize huwde. Het huishouden was overigens vrij somber. Wel won de vader schatten, kreeg hij zelfs in 1788 adel-brieven, omdat hij voor zijn mede-menschen zijn rijkdom over had, maar de huiselijke haard was koud en kil. Trouwens, de moeder was al vroeg overleden, en de vrouw van den broeder en compagnon des vaders nam de leiding van het huis op zich. De nabijheid van de zee, met haar huilende stormen, haar loodgrijze luchten en haar zware indrukken van onmetelijkheid en oneindigheid, lieten een onuitwischbare nawerking achter op het gemoed van onzen reeds zenuwachtigen, zwakken knaap. Nog lang zal hij van die kust van Bretagne blijven droomen. Als hij later, dertig, veertig jaren later, naar Rome gaat, en over de in zonlicht badende, schilderachtige Corniche langs het strand der Middellandsche zee reist, komt, te-midden van de lichtgele en blauwende zachte kleuren, plotseling in zijn gedachte de naakte, grauwe kust van het rotsachtige Bretagne, waar de donkergroene golven, met wit schuim overhuifd, tegen de klippen slaan en de zeemeeuw haar schril geluid doet hooren[1)]: - en voor die herinnering geeft hij geheel het zachte getoover met het vervluchtigend schoon der Zuidelijke lijnen en tinten willig prijs.

Daar kwam - toen onze knaap 7 jaren oud was - de Fransche revolutie binnen Saint-Malo. Zij verstoorde het oude en voerde in haar nasleep wraak-oefeningen, bloed en vuur. Vooral tegen de geestelijkheid van het stadje scheen de nieuwe orde van zaken gemunt, en onze knaap trok - evenals het geheele gezin - in zijn hart partij voor die vervolgde pastoors, die nu allengs ter sluik hun missen moesten bedienen. De vader was echter, bij dat alles, goed patriot. Hij stelde, toen er oorlog kwam, zijn schepen beschikbaar voor den Staat, en voorts dreef hij handel. De kinderen waren veel alléén. In de lange winter-avonden was het in de huiskamer zoo stil. ‘L'ennui naquit en famille: une soirée d'hiver’ zou hij later schrijven[2)]. Maar in die winter-avonden las hij altijd-door. Zijn oom leidde zijn studiën. Hij leerde Latijn, Grieksch, allerlei, ook muziek en schermen. Hij was voorts altijd samen met zijn twee jaren ouderen broeder Jean, die in Februari 1804 priester en vicaris te Saint-Malo werd. Die broeder, een ware heilige, is in 1860 te Ploërmel gestorven. Hij was stichter van de orde der ‘frères de l'instruction Chrétienne’, en is onder de leeken buiten Bretagne vooral bekend geworden door de schitterende bladzijde, die Guizot in zijne ‘Mémoires’[3)] aan hem wijdde.

1) Zie F. Lamennais, ‘Affaires de Rome’, Edition Garnier, p. 11.
2) Zie ‘Oeuvres inédites de F. Lamennais publiées par A. Blaize’, 1886, I, p. 19.
3) Zie Guizot, ‘Mémoires pour servir à l'histoire de mon temps’, 1860, tome III, p. 80-82.

In het jaar 1805 (onze Lamennais was thans 23 jaar oud) trokken de beide broeders, Jean en Félicité, uit de stad naar een klein landgoed in Bretagne, dat zij van den kant der moeder geërfd hadden. Het was niet al te ver van Saint-Malo, had een bosch en vijvers, en in het ruime huis een groote bibliotheek. Het heette 'La Chênaie'. Dáár wilden zij in al die oude boeken, van kerkvaders en godgeleerden, werken en studeeren. Het inkomen, dat zij bezaten, was zeer klein, maar zij zagen niet op tegen een sober leven en vergenoegden zich met weinig, nu zij het rijk der gedachten wilden bestormen. Onze Félicité was in die jongelings-jaren in een gemoeds-toestand van zoeken en tasten. Jean Jacques Rousseau's mijmerijen hadden veel invloed op hem. Hij zocht de waarheid ernstig en vurig, maar deinsde telkens terug, als hij een beslissing moest nemen. De eerste communie had hij niet willen doen, omdat men zijn tegenwerpingen niet had kunnen weêrleggen. Eerst in 1804 - hetzelfde jaar toen zijn broeder priester werd - legde hij die eerste belijdenis af. En nu zou hij, in de eenzaamheid der wouden en velden van 'La Chênaie', zijn denkbeelden vasten vorm pogen te geven. Wat hem vooral bezig-hield was de rol en taal der Kerk. Zóó schreef hij en gaf hij in 1808 (anoniem) zijn eerste werk uit: '*Réflexions sur l'état de l'église en France pendant le XVIII*^{me} *siècle et sur la situation actuelle*'. Dat boek werd geschreven toen Napoleon, die juist de Kerk aan den Staat wilde onderwerpen, op het hoogste punt van zijn macht stond. Er werd dus reeds van regeerings-wege beslag op het boek gelegd. Sinds bleef hij echter voortwerken. De broeder kreeg hoe langer hoe meer invloed op hem. Onder diens zachte overreding begeerde hij nu ook in dienst der Kerk te komen, priester te worden. In Maart 1809 (hij was 27 jaar) ontving hij de tonsuur. Doch verder ging hij op dat oogenblik niet[1)]. Hij was intusschen met zijn broeder bezig aan een groot werk, dat in drie deelen in 1814 uitkwam, onder den titel: '*Tradition de l'église sur l'institution des Evêques*'[2)]. Het was een betoog, dat vooral gericht was tegen den invloed van den Staat op de Kerk, tegen de zoogenaamde nationale Staats-kerk; hij wilde een volkomen zelfstandige, vrije geestelijkheid. Lijnrecht stond hij dus tegenover de ideeën van Napoleon, en van harte verheugde hij zich, dat de keizer viel. Het was hem te-moede, alsof hij zijn eigen vrijheid herkreeg. Heftig ontstelde hij dan ook, toen plotseling, den 20sten Maart 1815, Napoleon uit Elba terugkwam. Hij dacht een prooi van vervolging te worden en week eerst naar Guernsey, daarna naar Engeland.

In Engeland toevende onderging hij het overwicht van een tweeden priester (zijn broeder was de eerste die hem leidde), namelijk den abbé Carron[3)]. Lamennais was uiterst zwaarmoedig

1) Zie 'Oeuvres inédites publiées par A. Blaize', I, p. 50.
2) Niet Jean maar Félicité is de hoofd-auteur van dit boek, zie Blaize I, p. 206 en 408. Zie hem werken aan dat boek, Blaize I, p. 84, 115, 143, 159, 168 en 178.
3) Zie Blaize I, p. 210 en 226.

op dat tijdstip, in alles ‘nerveus’ en buitensporig. Zijn vriendschap voor een jongen Engelschman, dien hij wilde bekeeren, Henry Moorman[1)], grensde aan het onmatige. Van die stemming maakte de abbé Carron gebruik. Hij drong hem een beslissing voor zijn levens-richting te nemen, en haalde hem in October 1815 over, volledig priester te worden. Toen hij op het einde van het jaar 1815 in Frankrijk terugkwam, deed hij den stap. Hij was nu 33 jaar oud en priester der catholieke Kerk.

Als priester trad hij op en werkte hij tijdens de *Restauratie*. Misschien had hij niet geheel van harte deze bediening gekozen. ‘God had hem soldaat gemaakt’, zeide zijn broeder. Maar hij was toch uit overtuiging en met zijn verstand deze loopbaan ingeslagen. Hij dwong zich-zelven.

Bovendien, het was voor een jongen, denkenden priester een schoone tijd, die zou aanbreken. De ‘Restauratie’, dieper opgevat, bedoelde een weder opnemen der tradities van het verleden, maar nu gereinigd, nu gelouterd, sinds zij het vuur der revolutie hadden doorstaan. Het was de tijd, toen Joseph de Maistre begon gewaardeerd te worden. Deze had aangetoond, dat er door de wereld een barst, een scheur liep, en dat het de taak van het catholicisme moest zijn, weder éénheid in de samenleving te brengen. Er moest bewustzijn van orde wezen. Vrijelijk kon men aan alle menschelijke ziels-krachten de meest mogelijke vaart toelaten, mits slechts de Kerk afmetingen aannam en verkreeg, breed en hoog genoeg, om al dat woelen en dringen der gedachten en uitingen in haar omtrek te kunnen omspannen. Eénheid in alles, door godsdienst en Kerk, - dit was zijn leus. Hij werd in dat streven gevolgd door de Bonald, en ook Lamennais ging dien weg op[2)].

Voorts was hij door zijn leidsman, den abbé Carron, te Parijs geplaatst in een kleine geestelijke communauteit. Het was eigenlijk een soort van kloosterlijk pensionnaat, waar Carron en zijn leerlingen de hun toevertrouwde jongelingen een opvoeding gaven. Tot die communauteit behoorden ook enkele vrije vrouwelijke kloosterlingen, adellijke dames, die van een klein pensioen dáár stil, van de wereld afgescheiden, leefden. Met haar, die naar de wijk waar zij woonden Les Feuillantines’ werden genoemd, - het waren vooral de dames de Lucinières, de Tréveneuc, de Villiers - bleef Lamennais steeds in betrekking en later in briefwisseling. In die rustige omgeving schreef en arbeidde hij. In den geest van Joseph de Maistre hield hij zich bezig met het vraagstuk van den

1) Zie ‘Lamennais, Correspondance. Oeuvres posthumes publiées selon le voeu de l'auteur par E.D. Forgues’. Nouvelle Edition, 1863, tome I, p. 15-23.
2) Zie over zijn betrekking tot Joseph de Maistre, Blaize I, p. 391, en Forgues I, p, 363. Zijn oordeel over de Bonald is in 1824 niet gunstig, zie Blaize, I, p. 439. Vergelijk Forgues I, p. 49 en 382, II, p. 38. Men herinnere zich, dat ook Bazard een oogenblik in de Maistre zich had verdiept, zie pag. 16 van dit deel der ‘Socialisten’.

godsdienst. Zóó gaf hij in 1817 uit het eerste deel van een werk, dat vier deelen zou tellen: het '*Essai sur l'indifférence en matière de Religion*'[1]. Het was een vurig pleidooi tegen de onverschilligheid en lauwheid der wereld. Het bedoelde de harten weder warm te maken voor den godsdienst en de Kerk. Het was prikkelend en aangrijpend geschreven. Dit werk zou een doode opwekken, zeide de abt de Frayssinous. Het werd overal besproken en in zeer veel kringen toegejuicht. Het maakte geweldig veel opspraak. De naam van den schrijver was in ééns beroemd. De officieele catholieke Kerk zag met welgevallen op den nieuwen bondgenoot neder. Dit veranderde echter eenigszins met het tweede deel, dat in 1819 uitkwam. Het bleek nu, dat de schrijver een geheel zelfstandigen weg opging. Te-recht begreep hij dat, om de onverschilligheid te breken, de grond van den godsdienst zelven stevig moest worden vastgesteld. Men moest den godsdienst bij het woord nemen. En nu zocht hij in dat tweede deel den oorsprong der macht van den godsdienst in het beginsel van de algemeene toestemming ('le principe du consentement universel'). Het natuurlijk verstand van allen ('le sens commun') werd de grondslag, waarop de godsdienst moest rusten. Tegen die bewijsvoering stak echter in de Kerk een storm op[2]. De geestelijkheid in Frankrijk scheen nog niet zoo ontstemd over de denkbeelden zelven, als over het feit, dat de rust der vroegere bewijsvoering, die van het gezags-begrip uitging, was verstoord. De wereld zou zich dan willen bemoeien met questiën, die tot nog toe alleen tot het privaat-domein der geestelijkheid hadden benoord. Indien de godsdienst weder een kracht in de maatschappij moest zijn, dan moest hij, volgens het oordeel dier geestelijkheid, buiten het debat staan, en Lamennais riep juist in de eerste plaats, als een echte radicaal, de discussie op.

De twee laatste deelen kwamen in 1823 uit. De inhoud der denkbeelden vond in Frankrijk veel aanhang. Een maandelijksch catholiek tijdschrift, dat in die dagen werd gesticht en tot welks redacteuren ook de abt Gerbet behoorde: 'Le Mémorial catholique', steunde die beweging[3]. Maar de groote questie werd: wat zou Rome over dit alles zeggen? Paus was in die jaren, van 1823 tot Februari 1829, Leo XII, uit het huis Castiglione. Deze scheen geneigd de poging van Lamennais goed te keuren. Doch in de omgeving van den paus waren de geesten zeer daarover verdeeld. Men was juist bezig in Rome het werk van Lamennais te vertalen, en geestelijken van beteekenis: 'le père Orioli', 'le père Ventura', volgden met groote aandacht dezen arbeid. Toen besloot Lamennais zelf in 1824 naar Rome te gaan, begeleid door den pastoor Vuarin uit Genève, ten-einde op de stemming van de hooge geestelijkheid

1) Zie Blaize I, 273, 319.
2) Zie van het tweede deel van zijn werk chap. VIII, (wij gebruiken een editie van 1843), pag. 246 en volg. - Voorts over de ontvangst van dit deel, Blaize I, p. 395, 410 en Forgues I, p. 159.
3) Zie over 'Le Mémorial catholique', Blaize I, p. 438.

aldaar te kunnen werken. De paus was voor hem welwillend en vriendelijk. Trouwens in zijn kamer hing het portret van Lamennais. Een oogenblik zelfs scheen hij er aan te denken, Lamennais tot kardinaal te verheffen[1]. Doch het eigenlijke Rome bleef zich toch op een afstand van hem houden. De poging van Lamennais scheen te hartstochtelijk, te kras, en had te veel het karakter van een rukwind. De Jezuïeten, met hun fijnen tact, voelden dit dadelijk en begonnen zich tegenover hem te stellen. Zulk een vernieuwing van den godsdienst, waarbij het oude spoor van bewijsvoering geheel werd verlaten, begeerden zij niet.

In Parijs teruggekomen begon Lamennais zich van de questie van den *godsdienst* tot de questie der *Kerk* te wenden. In Frankrijk was de officieele Kerk Gallicaansch. De declaratie van 1682, die de Fransche geestelijkheid onder leiding van Bossuet had vastgesteld, was inderdaad voor allen de grondwet. Overeenkomstig de verklaring van 1682 had de paus alléén in geestelijke zaken gezag, maar had de Kerk, vertegenwoordigd in een algemeen concilie, nog hooger kracht; had de paus voorts niet te treden in de gehoorzaamheid, die de volken aan hun vorsten verschuldigd waren, en moest eindelijk de paus de constituties en regels der Gallicaansche Kerk eerbiedigen[2]. Die declaratie maakte van den paus een constitutioneelen paus, en drong de Fransche Kerk, om zich als een nationale Kerk te gedragen. Tegen dat streven begon Lamennais nu op te komen. Al ging hij in Parijs met de hooge wereld om, al bewoog hij zich in kringen van diplomaten - wij noemen graaf von Sennft, den Oostenrijkschen gezant, en zijn vrouw en dochter - al was hij een vriend van den ultra-royalist, baron de Vitrolles, den man, die de Bourbons weder op den troon van Frankrijk had gebracht, toch deelde hij in zijn hart geenszins de conservatieve stemmingen dezer hooge wereld, die vooral de kracht en beteekenis van den Staat op het oog had. Hij wilde kracht aan den godsdienst geven, maar nu ook zelfstandigheid aan de Kerk verzekeren, ten bate der maatschappij. De Kerk moest in de eerste plaats weder de leiding van den waren vooruitgang hebben. Maar daarvoor moest de Kerk universeel wezen, gehoorzamen aan één algemeene impulsie, die van Rome moest komen. Met de enge nationaliteits-politiek van een lands-Kerk moest gebroken worden. En voorts moest dan in den Staat de Kerk vrijheid van beweging hebben, niet staan onder eenig toezicht of politie van den Staat.

Hij ontwikkelde dit alles in een boek, dat op het einde van het jaar 1823 uitkwam, onder den titel: '*De la Religion considérée dans ses rapports avec l'ordre politique et civil*'. Het behelsde een betoog, dat in Frankrijk de godsdienst, uit het oogpunt van de wet, slechts een zaak van administratie was geworden, dat inderdaad de Staat atheïstisch was, en dat men uit

1) Zie Forgues, I, p. 183-186, voorts p. 50 en 53, II, p. 49.
2) Zie die declaratie o.a. bij Henri Martin, 'Histoire de France' tome XIII, p. 622.

Staats-motieven de zoogenaamde Gallicaansche kerkelijke vrijheden handhaafde[1]. Wegens den aanval tegen de declaratie van 1682 werd Lamennais, in April 1826, vóór den rechter gedaagd. Hij werd verdedigd door Berryer, doch 22 April veroordeeld tot een kleine boete, met in-beslag-neming van zijn boek. - De strijd tegen de Gallicaansche Kerk was dus aangebonden. En vanzelf werd dit bij Lamennais een strijd tegen het regeerings-stelsel der Bourbons. Zeer zeker had hij met hart en ziel de Restauratie verdedigd, maar dan had het een ware restauratie, een wedergeboorte der maatschappij moeten zijn. Hij had een herboren catholicisme in het leven willen zien treden, een Kerk, die in volkomen vrijheid zich kon bewegen. Maar wanneer men slechts het verleden handhaafde, omdat het verleden was, erger nog, dat verleden aannam met al de misbruiken en fouten van het verleden, dan ging hij niet mede.

Hij stortte zich dus in het strijd-gewoel. Dikwijls werd hij ongesteld, want hij was niet sterk. Zijn fijnbesneden, somber stralend gelaat, met den sterk vooruitspringenden neus was bleek, zijn gestalte klein, schraal en vermagerd. In Juli en Augustus 1827 overviel hem een zware ziekte. Hij had dringend rust noodig, en vond die altijd in het verblijf in Bretagne te 'La Chênaie'. Doch de gebeurtenissen van Kerk en Staat werden hoe langer hoe aangrijpender. Kalmte vond hij niet. Daar vaardigde in Juni 1828 de regeering van Karel X (op advies van den bisschop-minister Feutrier) de ordonnanties van 16 Juni 1828 uit, waarbij de Staat in de zaken der Kerk sterker dan vroeger op den vóórgrond trad. Aan de Jezuïeten werd het recht ontnomen onderwijs te geven, het getal kleine seminariën werd beperkt, en de benoeming der directeuren dier inrichtingen moest door den koning worden goedgekeurd, enz.[2]. Dit was, volgens Lamennais, nu juist een stap in de verkeerde richting. Onmiddellijk schreef hij en gaf hij uit, in het begin van het jaar 1829, zijn boek: '*Des Progrès de la Révolution et de la guerre contre l'église*'. Dit boek was een program. Hier werd de questie der Kerk rond-uit gesteld en het betoog geleverd, dat de Kerk nooit dienares van den Staat mag zijn. Uitgangs-punt van zijn beschouwing was de bul van paus Bonifacius VIII '*Unam Sanctam*', waarin de leer van het wereldlijke en geestelijke zwaard wordt ontwikkeld. De Kerk, het geestelijk zwaard, moet dus, volgens hem, niet bukken voor de machten dezer wereld. De Kerk moet integendeel zich van haar roeping meer bewust worden; het onderwijs is haar eigendom en zij moet

1) Zie 'De la Religion', enz. Wij gebruiken een derde editie van 1826, pag. 93, enz. - Zie voorts Forgues I, p. 193, 205, 236 en Blaize II, p. 32-36.

2) Zie over die ordonnanties van 1828 Forgues I, p. 454, 455. Hoe Lamennais over Feutrier spreekt bij zijn dood in Juli 1830, zie Forgues, II, p. 127/158. Vergelijk ook het geschriftje dat Lamennais in deze dagen uitgaf: 'Quelques réflexions sur la censure et sur l'Université'.

het opvorderen. Alléén door het begrip van vrijheid kan de Kerk bloeien. In geen enkel opzicht moeten catholieke geestelijken uitsluitende dienaren van den Staat willen zijn. Doch de Kerk moet, op straffe van ondergang, op de hoogte van haar taak zijn en blijven. Zij moet leidster zijn. In de tegenwoordige tijden is al de kennis der Kerk half-werk en verbastering. In tijdstippen, nu de maatschappij zich ontbindt, weet de Kerk geen orde te brengen. En dat is enkel te wijten aan het feit, dat de Kerk bang is, en zich niet aan den steun van den Staat durft onttrekken. De Kerk moest juist op haar beurt de zwakken steunen, en zich met de armen dezer wereld, niet met de vorsten, verbinden. Weest niet bang voor vervolging, zoo roept hij aan de priesters toe. Vreest niet voor hen, die slechts het lichaam kunnen dooden[1].

Het was een machtig geschrift. Het behelsde andere taal dan de Jezuïeten dagelijks deden hooren. Lamennais vroeg ook zelfstandigheid van de Kerk, maar zelfstandigheid, die aan de maatschappij ten-goede zoude komen. Wel streed hij even als zij tegen het Gallicanisme, maar zijn motieven waren gansch anders. Het was hem niet te doen om aanzien, rijkdom of glans aan de Kerk te geven. Neen, de Kerk moest slechts berekend zijn voor haar taak. Die taak was orde en éénheid in de maatschappij te brengen. De begrippen van het verleden moesten verjongd worden[2]. Nieuwe geest moest daaraan worden ingeblazen. Dan alléén was een waarachtige restauratie mogelijk. Wilde men dat niet, en bleef men steunen op het dorre, vermolmde hout van vroeger, dan zou een inéénstorting volgen.

De revolutie kwam in Juli 1830. Toen Lamennais zich den nieuwen toestand voor den geest stelde, begreep hij, dat die omwenteling aan zijn denkbeelden zou ten-goede komen. Hij wilde een door de vrijheid herhoren catholicisme, dat de gansche maatschappij zou kunnen vernieuwen en doordringen, welnu, dat ideaal kon in het vrijgevochten Frankrijk in het leven treden. Mits men nu de handen aan het werk sloeg. En Lamennais draalde niet. Twee middelen werden door hem daarvoor ter-hand genomen: een dagblad en een instelling.

Het dagblad was het beroemde blad: ‘L ' A v e n i r ’. Het prospectus van dat blad werd in de eerste dagen van September 1830 het publiek aangeboden. Het zou 16 October 1830 verschijnen. Redacteurs waren Lamennais, de abbés Gerbet, Rohrbacher en

1) Zie het boek ‘Des Progrès de la Révolution’, enz. 1829, pag. 100, 150, 165, 210, 217, 267, 275, 281. - Zie over de Jezuïeten, al scheen hij nu hun zaak te verdedigen, p. 169. - Er was in Rome sprake, dat boek op den Index te zetten, doch neen, zie Forgues II, p. 67.

2) Nog in 1829 werd Lamennais in de ‘Doctrine de Saint-Simon’, dus te-recht als de man van het verleden beschouwd. Zie ‘Doctrine’ I, p. 214. Zie echter ook in Maart 1829, Enfantin, Oeuvres V, pg. 158 en 170.

Lacordaire[1], voorts Ch. de Coux, Ad. Bartels, Daguerre, d'Ault-Duménil en Charles de Montalembert. De uitgangs-punten waren godsdienst en vrijheid; het naastbijliggend doel handhaving der vrijheid van de Kerk. Dus verdedigden zij alle dagen de vrijheid der Kerk tegen de aanvallen der regeering. Het werd in hun blad allengs een strijd op dat gebied tegen het gouvernement. Want Louis Philippes regeering trad in dit opzicht spoedig in de voetstappen van vroeger. De man, die wellicht het best 's konings denkbeelden uitdrukte: Dupin, was de heftigste kampvechter voor de declaratie van 1682. De Kerk moest dus, volgens de regeering, ook na 1830 weder aan den Staat gehoorzamen. Doch waar dit werd doorgezet, verhief 'L'Avenir' zijn stem: bij benoemingen, bij schoolquesties en op elk gebied.

Het tweede middel, dat Lamennais ter-hand nam, was de stichting van de '*Agence générale pour la défense de la liberté religieuse*'. Naast het woord de daad. Lamennais en zijn vrienden maakten den 18^{den} December 1830 de statuten van hun instelling bekend. De voornaamste punten, die de doel-einden van het agentschap aangaven, waren de volgende: het doen herstellen van elken inbreuk op kerkelijke vrijheid door gerechtelijke vervolgingen; het ondersteunen van alle inrichtingen van onderwijs, (lager, middelbaar en hooger) tegen alle schendingen der vrijheid van onderwijs; het handhaven van het recht van vereeniging; het vormen en organiseeren van een gemeenschappelijken band van alle dergelijke associaties in Frankrijk[2].

Met deze twee middelen: krant en agentschap, zou men gaan strijden.

En al dadelijk kwam men in botsing met het gouvernement. De krant (L'Avenir) dorst den handschoen tegen de regeering slingeren bij de benoeming van zekeren, naar hun oordeel onwaardigen abt tot bisschop, in Januari 1831. Nu werden de abbé's Lamennais en Lacordaire vóór de 'cour d'assises' gedaagd. Zij verschenen er 31 Januari 1831[3]. De catholieken steunden de beschuldigden. Inschrijvingen van geld, voor de kosten van het proces, bij bedragen van 5 centimes en meer, leverden dadelijk 20,000 francs op. Geheele kerspelen zonden bijdragen; de bisschoppen bleven niet achter: het was de zaak van den godsdienst, van de Kerk. Bij het proces vielen de beschuldigden de artikelen der declaratie van 1682 aan, en de Jury sprak hen vrij. Nu ging het blad nog veel zelfstandiger en onafhankelijker te-werk. Het had geld noodig, maar kreeg het dadelijk van het publiek: in Mei

1) Volgens d'Haussonville in zijn biografie van Lacordaire, 1895, p. 151, waren de talrijkste en heftigste artikelen in 'L'Avenir' van Lacordaire.
2) Zie over het werken der vrienden voor de 'Agence', de 'Lettres de Lamennais à Montalembert', 1898, pag. 6 en volgende. Vergelijk de brieven aan J. Marion ('Confidences de la Mennais') 1886, pag. 89. Voorts de brieven aan Benoit d'Azy, Editie 1898, pag. 258/259.
3) Zie Forgues II, p. 186.

1831 ongeveer 70,000 francs. Het blad had invloed op het buitenland; het zond 80,000 francs naar Ierland, toen dáár de hongersnood uitbrak. Met de zaken van Zwitserland, België en Duitschland bemoeide het zich. Overal, waar de Kerk vervolgd werd, was het blad 'L'Avenir' een goede spreêkstoel tegen willekeur van regeeringen.

Op dezelfde wijze kampte nu ook de 'Agence' en kwam zij in strijd met de regeering van Louis Philippe. Het bestuur van die instelling bestond uit negen personen, van wie Lamennais voorzitter was. De fondsen der instelling werden bijéengebracht door contributies van leden à 10 francs per jaar. Die bijdragen leverden bijv. voor het jaar 1831 een som van 31,510 francs op. De 'Agence' begon met verzoekschriften aan de Kamer der Afgevaardigden in te leveren, om de vrijheid van onderwijs, door de charte voorgeschreven, te verwerkelijken; zulke petities hadden 15000 onderteekeningen. Toen dit niets hielp, kondigde zij 29 April 1831 aan, dat zij een school zou openen, zonder autorisatie van de universiteit. Drie van haar bestuurders, de heer de Coux, de abt Lamennais, en de graaf de Montalembert, zouden als onderwijzers optreden. Inderdaad werd op den bepaalden dag de school geopend. Twintig arme kinderen zaten er. Doch de politie kwam en sloot de school. Te-gelijkertijd werden de drie onderwijzers vóór den rechter gedaagd, die hen naar het Hof van 'assises' verwees. Doch juist stierf de vader van Montalembert: Charles de Montalembert; één der meesters, was nu van rechts-wege pair van Frankrijk, en het proces moest dus voor het Hof der Pairs komen[1)]. Wel werden zij dáár veroordeeld, maar zij hadden de voldoening gehad, dat het pleidooi van de vrijheid der Kerk en der school vóór het hoogste Staats-lichaam van Frankrijk was gevoerd. - De 'Agence' bleef inmiddels steeds werkzaam. Onderscheidene vrije scholen werden door haar gesubsidieerd. De Trappisten in de abdij Melleraye in Bretagne werden door haar verdedigd. Enkele bladen werden geldelijk ondersteund.

Lamennais en zijn vrienden werkten zóó in het jaar 1831 vol geestdrift aan hun taak om Kerk en vrijheid te verzoenen. De Gallicanen en parlementaire grootheden waren woedend.

Wat dacht echter de paus te Rome over dat stout bestaan van Lamennais?

Er was iets in de lucht, dat aanduidde, dat Rome de poging van Lamennais niet volkomen goedkeurde. Leo XII was in Februari 1829 gestorven. Hij was opgevolgd door Pius VIII, die echter reeds in December 1830 overleed. Nu was paus geworden de vrome, doch niet zeer heroïeke kardinaal Mauro Capellari, van de orde der Camaldulen, die 2 Februari 1831, onder den naam van Gregorius XVI, den heiligen stoel beklom. Deze nieuwe paus scheen weifelend zich uit te laten over de stappen van Lamennais, en de vijanden van den abt begonnen zich op hem te beroepen.

Toen begreep Lamennais en zijn vrienden, dat het voor hen

1) Zie Forgues II, p. 211.

allernoodzakelijkst was, zekerheid te hebben omtrent de bedoelingen van den paus te hunnen opzichte. Zij besloten naar Rome te gaan en middelerwijl, hangende de beslissing, het blad 'L'Avenir'[1] en de 'Agence' te schorsen. Zóó deden zij 15 November 1831, na dertien maanden strijdens. In den 'Avenir' van die dagteekening las men deze woorden: 'Den stok der pelgrims in de hand, maken wij ons op naar de eeuwige stad, en dáár, neêrgeknield aan de voeten van den priester, dien Jezus Christus tot gids en meester aan zijn discipelen heeft gesteld, zullen wij hem zeggen: O, vader, verwaardig u de blikken neêr te slaan op eenige der minsten van uw kinderen, die men beschuldigt opstandelingen te zijn tegen uw onfeilbaar en zacht gezag. Zie hen vóór u en lees in hun hart: er is dáár niets, dat zij willen verbergen. Indien een hunner gedachten, één enkele slechts, zich verwijdert van uw gedachten, dan verwerpen zij haar, dan zweren zij haar af. Gij zijt de regel van hun leerstellingen: nooit, neen nooit, hebben zij andere gekend. O, vader, spreek over hen het woord, dat leven geeft, wijl het licht schenkt; dat uw hand zich uitstrekke, om hun gehoorzaamheid en hun liefde te zegenen'[2].

Op weg naar Rome gingen in den November-maand van het jaar 1831 Lamennais, Lacordaire en de Montalembert. De reis-zelf is door Lamennais, vijf jaren later, in 1836, beschreven in het vlammend boek: 'Affaires de Rome', een historisch boek, dat meêtelt, wanneer men de geschriften onzer eeuw opnoemt, welke in waarheid bij hun verschijning teekenen der tijden, ideëele tijdspiegels waren. Trouwens, al is reeds dikwijls in onze eeuw door machten en grootwaardigheids-bekleeders een reis naar Rome afgelegd, al is soms een keizer den paus gaan begroeten, zelden is gewichtiger en gedachtenvoller tocht naar de eeuwige stad gedaan, dan door de drie mannen, die den stok dáár opnamen. Zwaar woog, terwijl zij voortschreden, in hun ziel de vraag: zou Rome zich durven verbinden met het denkbeeld der vrijheid? Het was een drama, hoog van toon, dat zich in Rome zou afwikkelen. En het boek, waarin dit alles door Lamennais wordt opgeteekend, is die stofte waardig. Het is in den besten stijl geschreven. Het is weemoedig, sober en toch hier en dáár flikkerend van vuur.

Wij volgen hen niet stap voor stap op hun reis; wij teekenen slechts op, dat zij, toen zij door Lyon trokken, juist getuigen waren van den socialen opstand, waar de arbeiders, met hun leus: 'arbeidend te leven of strijdend te sterven,' tegen de regeering van Louis Philippe zich hadden verzet. Zij gingen voort, voort, totdat zij Rome naderden.

Maar te Rome hadden alle hoven van Europa den paus reeds

1) Al de artikelen van zijn hand in 'L'Avenir' heeft Lamennais in 1840 in twee deeltjes verzameld onder den titel: 'Questions politiques et philosophiques, recueil des articles publiés dans L'Avenir'.

2) Zie 'Affaires de Rome', Edition Garnier, p. 84 en Blaize II, p. 86.

gewaarschuwd voor deze bezoekers. De Jezuïeten legden als ten overvloede hun onder-aardsche mijnen. Er was dus voor deze pelgrims uit Frankrijk, met hun programma van verzoening van Christendom en vrijheid, zeer weinig te-gemoetkoming. Het pausdom zelf gevoelde zich in die dagen juist vrij zwak: zwak door het bezit der wereldlijke macht. De revolutie-koorts had ook de onderdanen van den kerkelijken Staat aangegrepen, en, om zich te handhaven, achtte de paus het veel geschikter en veiliger op goeden voet te blijven met de souvereinen van Europa, dan juist over vrijheid te spreken. Het 'durf u afscheiden van de machten dezer aarde' was vergeefs voor dezen paus geschreven. Hij weifelde, hij wist niet goed een dadelijk rond antwoord aan Lamennais te geven[1)].

Toen besloten de drie vrienden aan den paus een memorie over de aangelegenheid aan te bieden. De memorie werd door Lacordaire opgesteld en den 3^{den} Februari 1832 overgereikt. Zij bevatte een verhaal van wat tot nu toe door hen in Frankrijk was verricht, om voor de zaak der vrijheid van de Kerk op te komen. Uitdrukkelijk werd tevens verklaard, dat, naar hun inzicht, het catholicisme als op een tweesprong stond. Men moest kiezen tusschen alliantie met den troon of met het volk. De conclusie was een vraag naar onderzoek. 'Spreek, o paus, - zoo eindigde het stuk - zwijg niet langer'. - In antwoord op die memorie liet de paus door kardinaal Pacca hun weten, dat hij het niet met hen ééns was, doch zou onderzoeken. Lamennais bleef dus in Rome. Hij had zelfs den 13^{den} Maart 1832 een audientie bij den paus[2)]. Doch toen de zaak nog sleepende bleef, ging hij uit de stad Rome, om in den omtrek in de natuur wat verfrissching te bekomen. Zóó was hij geruimen tijd te Frascati bij 'le père' Ventura. Dáár begon hij zelfs een boek te schrijven, met den titel: 'Des maux de l'Eglise et de la Société, et des moyens d'y remédier,' een boek, waarin hij op den vóórgrond stelde, dat de Kerk harde tijden beleefde, maar dat het volk een oplossing dier moeielijkheden eischte, al liep de weg tot herstelling dwars door den tempel. Het volk was niet ongodsdienstig, maar de priester moest zorgen geen partijman te zijn en niet laf te wezen. De priesters hadden te letten op wat de maatschappij wilde. Eigenaardig was de beschouwing, waarbij de Fransche revolutie zelfs als een weldaad werd geprezen. Frankrijk was - aldus stelde hij - op het einde der 18de eeuw in merg en been zóó ongodsdienstig, dat God medelijden had en de revolutie gaf[3)]. Terwijl nu Lamennais bezig was aan dit boek, dat hij niet voltooide, begon de paus een beslister houding aan te nemen. De vorsten, die hem hielpen in zijn staatkundige moeielijkheden, lieten hem

1) Zie 'Affaires de Rome', p. 34; voorts over den paus, Blaize II, p. 92, Forgues II p. 235/236, 'Correspondance entre Lamennais et Vitrolles', p. 215.
2) Zie Blaize II, p. 100. Zie voorts over den paus p. 115.
3) Zie Lamennais, 'Affaires de Rome', pag. 260.

niet los. Hij moest Rusland en Oostenrijk naar de oogen zien. De eerste prijs was Polen. Polen werd aan Rusland opgeofferd; in de 'breve' van den paus van 9 Juni 1832 aan de Poolsche bisschoppen werd de Poolsche opstand afgekeurd, en onderwerping aan het wereldlijk gezag van Rusland bevolen[1].

Lamennais en zijn vrienden begrepen dus, dat hun voorstel tot verbond van Kerk en vrijheid weinig kansen van slagen had. In Juli 1832 verlieten zij Rome. Lamennais-zelf reisde over Tyrol en Munchen huiswaarts. In Munchen werd hem, met een brief van kardinaal Pacca, de bul van den paus gezonden, waarbij de paus de poging van Lamennais afkeurde. Het was de bekende encycliek van 15 Augustus 1832: '*Mirari vos*.' In dien zendbrief aan alle patriarchen, priesters, aartsbisschoppen en bisschoppen werd op de strengste wijze het indifferentisme en de daaruit voortvloeiende gewetens-vrijheid, de vrijheid van drukpers en de zelfstandigheid tegenover de vorsten veroordeeld[2]. Het verbond tusschen Kerk en vrijheid was daarmede verworpen. Wat Lamennais had beproefd was in de oogen der Kerk een misdadige, zondige zaak geweest[3].

Het blad 'L'Avenir' en de 'Agence' werden nu door Lamennais 10 December 1832 voor goed opgeheven[4].

Door die opheffing scheen de paus vooreerst tevreden. Toch waren er bedenkingen, of de onderwerping van Lamennais wel volkomen was. Montalembert en Lacordaire hadden, zonder eenig beding, dadelijk den wil van den paus aanvaard, maar over Lamennais scheen men te Rome onzeker. Een briefwisseling daarover had plaats door tusschenkomst van den aartsbisschop van Toulouse, den bisschop van Rennes en den aartsbisschop van Parijs. Lamennais bleef in zijn verschillende brieven en antwoorden altijd

1) Zie Lamennais, 'Affaires de Rome', pag. 104 en 307. Forgues II, p. 189.
2) Zie de encycliek in Lamennais, 'Affaires de Rome', p. 316-355. Over het indifferentisme, zie pag. 335, over de gewetens-vrijheid, pag. 337, over de vrijheid van drukpers, pag. 339, over de gehoorzaamheid aan de vorsten, pag. 347/349.
3) Eerst veel later zou er een paus wezen, die in zekeren zin en in enkele hoofd-trekken de gedachten van Lamennais zou willen aanvaarden. Wij denken aan Leo XIII. In zijn encycliek: 'Rerum novarum' van 1891 is op menig punt samenhang met de ideeën van Lamennais. Vergelijk George Goyau, 'Autour du Catholicisme social', 1897, pag. 43 en volgende. Denk nu aan den 'Sillon' van Marc Sagnier, en de veroordeeling van dien 'Sillon' door paus Pius X, Augustus/September 1910.
4) In October 1832 had Lamennais nog te Parijs een proces over geldzaken wegens een drukkerij, zie Forgues II, pag. 243 en Blaize II, pag. 129 seqq. Over de liquidatie van 'L'Avenir' en van de 'Agence' zie vooral de brieven aan Charles de Montalembert, 1898, pag. 110 en 114.

hierop nadruk leggen, dat er in het gezag van den paus onderscheid moest worden gemaakt tusschen hetgeen hij in wereldlijke en in geestelijke zaken gebood. Aan de laatste onderwierp hij zich; in het gebied der eerste bleef zekere vrijheid heerschen. De paus had dus niet het recht, om in den meest absoluten zin vrijheid van drukpers te verbieden. Met groot beleid en groote fijnheid werd echter die discussie door de hooge geestelijkheid gevoerd. Het was werkelijk, alsof zij Lamennais in de netten hunner betoogen wisten te lokken. Inderdaad - het was December 1833 geworden - onderwierp zich Lamennais en teekende hij eene daarop betrekkelijke verklaring[1]. Doch bij die verklaring voegde hij schriftelijk een voorbehoud: 'de uitdrukkelijke reserve van zijn plichten jegens zijn land en jegens de menschheid, van welke plichten geen macht ter wereld hem kon ontslaan'[2].

Wat dit beteekende zou weldra blijken. Bijna verward in al de strikken en draden van de Kerk, scheurde Lamennais zich eensklaps uit al dat netwerk los.

Een geheele vervorming van zijn gemoed had in hem plaats. Hij was vijftig jaren. Tot nu toe had hij gedacht, door ruimer en breeder opvatting van de Kerk, éénheid in de menschelijke samenleving te kunnen brengen. Wanneer de Kerk het begrip van vrijheid aannam, zou de afgeslotenheid, de engheid van het verleden gebroken zijn. Maar de Kerk wilde hem niet volgen. Van de Kerk verlaten, vestigde hij de blikken rechtstreeks op de lijdende maatschappij.

Hij had, na zijn reis naar Rome, zich weder teruggetrokken op zijn landgoed 'La Chênaie' in Bretagne. Sinds eenigen tijd had hij dat landgoed gemaakt tot een soort van verblijf van diepere studie en hooger onderwijs voor begaafde jonge mannen, die aan vaste tucht zich wilden onderwerpen. Onder hen bewoog hij zich als de geestelijke leider. Als de studie-uren voorbij waren, wandelde hij met hen in het bosch, langs den vijver en over de velden in de buurt, soms tot naar de ruischende zee, om te-zamen met hen en voor hen de groote vraagstukken uit het leven te bespreken. De kring bestond voor een deel uit jonge twintig-jarige zonen uit Bretagne: een de la Morvonnais, een Henri de Cazalès, een Elie de Kertanguy, een Eugène Boré, een Rohrbacher[3] en anderen, doch ook soms kwam een jonkman uit Zuidelijk Frankrijk. Zóó was dáár uit den omtrek van Toulouse in het jaar 1833 ge-

1) Zie Lamennais, 'Affaires de Rome', p. 167 en Forgues II, p. 343.
2) Zie over deze periode vooral de 'Lettres de Lamennais à Montalembert', 1898. De brieven loopen van 1831-34 en bevatten dus het voorspel, vóórdat hij uit de Kerk gaat. Men vindt dáár telkens de intieme gedachte van de 'Affaires de Rome'.
3) Zie over den abbé Rohrbacher en zijn verhouding tot Lamennais de 'Oeuvres oratoires', enz. van den kardinaal Mathieu, deel I, 1910, pag. 299 seqq.

komen de toen achttien-jarige Maurice de Guérin[1]. Deze heeft ons den Lamennais van die dagen goed weêrgegeven. Guérin was uitstekend stylist, schilder met de pen, en heeft vooral de natuur begrepen en gevoeld, zooals geen ander. Hij hield een dagboek, en in die bladzijden staat nu ieder oogenblik de peinzende gestalte van Lamennais droef op den achtergrond. Guérin weet wel niet, wat er omgaat in het gemoed van Lamennais, bevroedt den strijd niet, die de twee werelden: de oude en de nieuwe, in dat hart elkander leveren, een strijd, waarbij het slaags raken van legers verbleekt; hij let in de eerste plaats op de teekening van het landschap in Bretagne, op de wisseling der tinten en kleuren, op de boomen, struiken en heesters, de zwermen raven en wilde eenden die onder de wolken vliegen, - maar plotseling, dolend en mijmerend langs de paden, ziet hij dáár in het verschiet den meester eenzaam stappen, in gedachten verzonken. Eens bespeurde hij hem zittend onder denneboomen; met een stok teekende de abt een graf op 't zand, en zacht mompelde hij: ‘hier wil ik rusten, maar geen zerk, slechts wat graszoden mogen mij bedekken. O, wat zal het mij dáár goed wezen!’ Zulke ontmoetingen hadden hij en de anderen dikwijls. De jongelieden begrepen dus, dat er stormen in het hoofd van Lamennais woelden en woedden. Verzuchtingen naar het oneindige, verlangens naar vrede op aarde, afgewisseld met bittere smart en uitgesproken hoon over al de werkelijk bestaande ongerechtigheden dezer wereld, opstand tegen het geweld en misbruik van macht, vervulden beurtelings dat brein. Gierden en floten de wind-vlagen ook door de zwiepende kruinen en takken der boomen, waaronder hij liep, veel sterker huilde de orkaan zijner gedachten. Hij vond geen kalmte. Soms was het, alsof de oude ziels-kreten en gedachten van Rousseau, die hem vóór het jaar 1804 zoo hadden bekoord, weder invloed op hem kregen. Dan was 't het in die dagen uitkomend gedicht van den Pool Adam Mickiewicz: ‘Les Pélerins Polonais’, door Montalembert vertaald, dat wonderlijk hem aangreep en op hem inwerkte[2], totdat hij-zelf zulk een gedicht ging bewerken, waarin hij zijn geest tot rust bracht, en aan zijn

1) Zie Maurice de Guérin, ‘Journal, Lettres et Poèmes’ - wij gebruiken een editie van 1862, - p. 19/20, 51, enz. enz. Vergelijk ons opstel over de Guérins in mijn ‘Studiën en Schetsen’, 1886, p. 168 vlgg. Raadpleeg thans over het leven te ‘La Chênaie’ de brieven aan Benoît d'Azy, editie 1898, pag. 269 en de brieven aan Montalembert, editie 1898, van de jaren 1832 en 1833, uit ‘La Chênaie’ gedagteekend. Zie ook het boekje van J. Marie Peigné, ‘Lamennais, sa vie intime à la Chênaie’, 1864, en thans het boek van Abel Lefranc over Maurice de Guérin.

2) Zie Morley, ‘Rousseau’, II, p. 226, Maurice de Guérin, p. 202-204, Forgues II, p. 291 en Blaize I, p. 20. Vergelijk over den oorsprong der ‘Paroles d'un Croyant’ vooral de brieven aan Montalembert, editie 1898, pag. 133; hij was er reeds aan begonnen, vóór de lezing van Mickiewicz, zie ook pag. 255.

denkbeelden over lijden en vertroosting van het volk een vorm gaf.

Op die wijze ontstonden, op lange wandelingen in Bretagne in het jaar 1833 ‘L e s P a r o l e s d ' u n C r o y a n t .’

Hij schreef dit boek als Christelijk geloovige. De maatschappij wilde hij terugvoeren tot het ideaal van het Godsrijk, als priester den menschen hun plicht voorhouden, maar nu zonder Kerk, zonder paus. - Het geschrift bootste, evenals het gedicht van Mickiewicz, den stijl van den bijbel na: als profeet uitte hij zich; het boekje was opgedragen aan het volk en zegde aan het volk bevrijding toe, bevrijding van al de moeiten, rampen en onrechtvaardigheden, die het leed. Er werd gezinspeeld op Staats-verbetering, maar de hoofd-zaak was sociale hervorming. In dien zin zijn de ‘Paroles d'un Croyant’ de sterkste en sprekendste uiting geworden van het godsdienstig socialisme dezer eeuw. Maar men houde wel in het oog, dat de toon van dit socialisme uitermate vaag is. Een bepaald afgerond en afgebakend stelsel zal men er niet in vinden. Hier wordt slechts, met niet afnemende kracht, op het gemoed gewerkt. Als in een reeks strofen van één groot gedicht wordt de toestand der armen, der verdrukten dezer wereld, voorgesteld, en wordt straks de toorn Gods den onderdrukkers aangekondigd. De bewijs- of liever overredings-kracht wordt hier gezocht in tegenstellingen en indrukken der bestaande maatschappelijke verhoudingen.

Dat begint al dadelijk met de tweede strofe: ‘Luister, en zeg mij, van waar dat verwarde, vage, vreemde gedruisch komt, dat gij van alle kanten hoort. Leg de hand op de aarde en zeg mij, waarom zij trilt. Iets, dat wij niet verstaan, beweegt zich in de wereld: er is dáár een werk Gods gaande. Is iedereen niet in afwachting, als op den uitkijk? Is er een hart, dat niet klopt? Zoon des menschen, stijg op de hoogten, en meld wat gij ziet.’ - Men aanschouwt ellende, onderdrukking, knevelarij en wanhoop in de menschelijke samenleving; ellende vooral onder hen, die van hun handen-arbeid leven.... ‘In den beginne was arbeid niet noodig om te leven; de aarde voorzag van-zelf in alle behoeften. Maar de mensch deed het kwaad, en, gelijk hij was opgestaan tegen God, zóó stond de aarde nu tegen hem op.’ En de menschen zijn in dien arbeid elkander gaan overheerschen. De oudheid kende den meester en zijn slaven. De nieuwere tijd kent den ondernemer, die, gebruik makende van den honger van het lagere volk en lettende op den overgrooten aanbod van het werk, altijd-door het loon doet dalen. ‘De naam van den man der oudheid was tiran; de ander heeft slechts een naam in de Hel’. - ‘Toch moet men niet te zeer jammeren, want er is geschreven van hem, die de menschheid verlost: de vossen hebben holen en de vogelen nesten, maar de zoon des menschen weet niet, waar hij zijn hoofd zal nederleggen; hij heeft zich arm gemaakt om de armoede te verdragen.... Er zullen wel altijd armen zijn, omdat de wereld de zonde nooit geheel kan te-boven komen, maar er zullen altijd minder armen zijn, omdat van lieverlede de dienstbaarheid van de aarde zal verdwijnen.’ - ‘De kreet van den arme stijgt tot God,

maar komt nog niet tot de ooren der menschen. Waarom? Omdat de arme nog alléén staat. In de lente, als het nieuwe leven komt, verheft zich uit de kruiden, uit al de gras-sprieten, een zacht gedruisch, een lang aangehouden gegons. Het wordt gevormd door al de tallooze kleine, bijna onzichtbare insecten. Op zich-zelf zou geen hunner zich kunnen doen verstaan: te-zamen hebben zij een stem. Gij ook zijt verborgen op de aarde; waarom stijgt daar geen stem van beneden uit u op? Waarom vereenigt gij u niet?' - De liefde moet de samenleving weder doordringen. 'De liefde rust op den bodem eener reine ziel, gelijk een dauwdruppel in den kelk van een bloem. O, zoo gij wist wat het beteekent lief te hebben! Gij zegt dat gij liefhebt, en velen van uwe broeders missen het brood om hun leven te onderhouden, missen kleeding om hun ledematen te bedekken, missen een dak boven hun hoofd, soms een bundel stroo om op te slapen, terwijl gij al die zaken in overvloed hebt. Gij zegt dat gij liefhebt, en in grooten getale kwijnen de zieken hulpeloos op hun armoedige legerstede, weenen de ongelukkigen, zonder dat iemand naar hen luistert, gaan kleine kinderen, verkleumd van koude, huis aan huis, bedelend bij de rijken rond, om kruimkens van hun tafel te bekomen. Gij zegt, dat gij uw broeders liefhebt, en wat zoudt gij dan doen, indien gij hen haattet? Ik zeg u, dat ieder die zijn lijdende broeder niet helpt, terwijl hij het vermocht te doen, de vijand is van zijn broeder; en dat ieder, die, als hij kan, den hongerenden broeder geen brood geeft, diens moordenaar is.' - 'Heer, wij roepen tot u uit het diepst van onze ellende, als de dieren die geen voedsel hebben om hun kleinen te verzorgen, als het schaap waaraan men het lam ontneemt, als de duif die door den gier wordt gegrepen, als de stier neêrploffend onder het zware werk en bloedend door het steken van den prikkel, als de zwaluw die bij het vliegen over de zee afgemat ter-neder valt en met de golven om 't leven worstelt, als reizigers die in een brandende woestijn zonder water zijn verdoold, wij roepen tot u, Heer'. - 'Indien de onderdrukkers aan zich-zelven worden overgelaten, zonder steun, zonder vreemde hulp, wat zouden zij uitrichten? Satan, die de koning der onderdrukkers is, heeft hun een helsche list ingeblazen. Hij zegt hun: ziehier wat gij moet doen. Neem uit elk gezin de krachtigste jonge lieden, en geef hun wapenen, oefen en dril hen, en zij zullen voor u strijden tegen hun vaders en tegen hun broeders; want ik zal hen overtuigen, dat dit een roemrijke daad is. Ik zal hen afgoden maken, die den naam zullen dragen van Eergevoel en Trouw, en ik zal een wet stellen, die lijdelijke gehoorzaamheid zal heeten. Zóó geschiedde het. En zij schoten. En als men hun zeide: in naam van al wat heilig is, denkt aan het onrecht, aan de afschuwelijke daad, die men u beveelt te doen, antwoordden zij: wij denken niet, wij gehoorzamen. En als men hen zeide: is er dan geen liefde meer in u voor uw vaders, uw moeders, uw broeders, uw zusters, antwoordden zij: wij hebben niet lief, wij gehoorzamen'. - Maar het zal verkeeren. De jonge krijgsman, zal voor andere leuzen de wapens gaan opnemen, en zal de twee

oude afgoden verbrijzelen. De dageraad der nieuwe orde van zaken zal oprijzen. Dàn zal men vragen: ‘Jonge krijgsman, waar gaat gij héén?’ En het antwoord zal luiden: ‘Ik ga strijden voor de *rechtvaardigheid*, voor de zaak der volken, voor de rechten van het menschelijk geslacht. Ik ga strijden, opdat velen niet de prooi worden van eenige weinigen, om de gebogen hoofden op te heffen, en de wankele knieën te schoren. Ik ga strijden, opdat de vaders niet meer den dag vervloeken, waarop hun gezegd was: een zoon werd u geboren, noch de moeders dien, waarop zij voor het eerst het kind aan haar borst drukten. Ik ga strijden, opdat de broeder niet meer zich bedroeve, wanneer hij zijn zuster ziet wegkwijnen, als het gras, dat de aarde weigert te voeden; opdat de zuster niet meer onder tranen den broeder behoeft aan te zien, die weggaat en niet weêr zal keeren. Ik ga strijden, opdat ieder in vrede de vrucht van zijn eigen arbeid zal kunnen eten. Ik ga strijden, opdat allen in den hemel een God en op aarde een vaderland hebben....’ ‘Dat God uw wapenen zegene, jonge krijgsman!’

En zóó golft de stroom van dat boekje voort. Schijnbaar ééntonig, bevat het in zijn loop allerlei schilderachtige tafereelen. Gij ziet de zolderkamer, waar de arme weduwe met haar dochter aan het handwerk zwoegen, om het karig leven op te houden. Gij ziet den ter-dood veroordeelde naar het schavot brengen. Gij ziet de voorstelling der zeven gekroonde mannen, als aan de apocalypsis ontleend. Gij ziet den uit het land gestootene: ‘Hij ging heên, dwalend over de aarde, dat God den armen balling leide!’ De inhoud is zoo onbestemd en toch zoo duidelijk. De spanning neemt nergens af. Het is een stuk muziek. Het is poëzie en profetie. De oude priester met zijn denkbeelden: mengeling van dogmatisme en teêrhartigheid, wijst telkens op nieuwe maatschappelijke tegenstrijdigheden. Diepe weemoed is de grondtoon. Doch de klacht wordt verscherpt. De klagende zucht, die als van de toppen der boomen, waaronder hij doolde, neêrgedaald is in de bladzijden, suist en ruischt niet meer zacht, maar blaast en loeit. Uit donkere wolken flikkert het weêrlicht. Vlammen breken uit. En een stem roept: Wee, wee, over de rijken!

Toen hij het handschrift had gereed gemaakt, liet hij het aan een enkelen zijner bloedverwanten en vrienden lezen. De broeder Jean was zeer ontroerd en bedroefd over den inhoud; de schoonbroeder Blaize deed zijn best hem te overreden, het drukken nog uit te stellen[1)]. Doch Lamennais was vast besloten het boekje 't licht te doen zien. Hij zocht zijn ouden kring van legitimistische vrienden als het ware voor te bereiden op de uitgave[2)], en bracht toen het manuscript op het eind van April 1834 aan Sainte-Beuve te Parijs, met het verzoek, of deze op het drukken wilde

1) Zie een brief van Jean de Lamennais, Blaize II, p. 142, zie ook een antwoord van Lamennais aan zijn zwager, Blaize II, p. 140.
2) Zie Forgues II, p. 366, een brief van 27 April 1834 aan de gravin von Senfft: ‘Il va paraître un petit livre, qui vous déplaira fortement’.

toezien. Sainte-Beuve waardeerde, toen hij het las, dadelijk den letterkundigen vorm, doch voelde niet onmiddellijk, welk vuur in die zinsneden gloeide. Hij moest (aardige les aan den scherpsten criticus onzer eeuw!) eerst daarop worden wakker gemaakt door de letterzetters der drukkerij, waar het boekje werd gezet. Want het werd dáár in die werkplaats een gedruisch, een gefluister, een gemompel, straks een gejuich, toen die bladzijden in proef het eerst werden gelezen[1]. De werkplaats was in opstand, zeide de meesterknecht. Het werkvolk begreep dadelijk, dat het een beroep was op recht en gerechtigheid. En overal: in Parijs, in Frankrijk, in geheel Europa, was de indruk even groot. Iedereen las het, tot zelfs de oude, verdreven koning Karel X. Meer dan honderd-duizend exemplaren werden verkocht; in bijna alle talen werd het vertaald[2].

De hooge geestelijkheid in Frankrijk en Italië ontstelde, toen de inhoud bekend werd. Rome was nog altijd in een stemming van bekommering, of Lamennais zich wel goed en volledig aan den paus had onderworpen. Al die bisschoppen hadden, met hun brieven, hem tot toegeven zachtkens meenen te kunnen overhalen. De paus was nu juist haast tevreden. En op dit oogenblik scheurde plotseling alles uitéén. De ware Lamennais vertoonde zich. Aan den aartsbisschop van Parijs, die hem nog zocht te weêrhouden, schreef hij het trotsche woord: 'je me fais peuple'[3]. Doch Rome talmde nu niet. Zoo spoedig doenlijk werd een nieuwe encycliek opgesteld. En den 25sten Juni 1834 verscheen de zendbrief van den paus: de bul 'Singulari nos'. Nadat het boekje was aangeduid als gering van omvang, maar overweldigend van boosheid - 'libellum, mole quidem exiguum, pravitate tamen ingentem' - werd het, volgens de vormen der catholieke Kerk, veroordeeld, en in alle eeuwigheid verdoemd[4].

De paus zeide, dat het boekje opstanden zou wekken of voeden. En wat dit laatste betreft, bedroog hij zich niet. In het jaar 1834 waren juist in Frankrijk op veel punten de republikeinsche woelingen begonnen, en hadden te Lyon (in Februari 1834) de Mutuellisten hun vaan en leus doen zien en hooren. In April 1834

1) Zie Sainte-Beuve, 'Nouveaux Lundis', I, p. 40. Het boekje werd uitgegeven bij den vermaarden uitgever der meest moderne schrijvers van die dagen: Renduel; zie over Renduel het artikel in de 'Revue des deux Mondes' van 1 December 1895.
2) Zie over Karel X, Forgues, I, p. 112. Zie voorts een brief van Mlle de Lucinière, Forgues, II, p. 375 en een brief van Lamennais aan den markies de Coriolis, 10 Mei 1834, Forgues, II, p. 368. De algemeene indruk is het best weêrgegeven in de 'Correspondance de Vitrolles', zie p. 247, voorts in de brieven aan Montalembert, 1898, p. 269, 279 seqq.
3) Zie Lamennais, 'Affaires de Rome', p. 171 vlgg.
4) Zie de bul 'Singulari nos', Lamennais, 'Affaires de Rome', pag. 378 vlgg. Zie ook 'Correspondance de Vitrolles', p. 260, en de brieven aan Montalembert, p. 304, 313.

- dezelfde maand, toen de ‘Paroles d'un Croyant’ werden gedrukt - zou het groote proces der republikeinen vóór het Hof der Pairs worden gevoerd. Overeenkomstig de denkbeelden der regeering zou juist de republiek in Frankrijk juridiek voor-goed vernietigd worden. En ziedaar: de zaak van de omwenteling verkreeg dáár in Lamennais een schitterenden bondgenoot. De republikeinen begrepen dadelijk hun voordeel, en de in het proces beschuldigden gaven, onder andere namen, ook den naam van Lamennais als verdediger op. De regeering liet dit echter niet toe, en nam alleen rechtsgeleerde verdedigers aan.

Lamennais-zelf kwam van nu af aan in gansch andere kringen. Montalembert onderwierp zich 8 December 1834 aan den paus, Lacordaire had reeds 11 December 1832 zich van Lamennais afgescheiden[1]. De baron de Vitrolles en anderen bleven wel zijn vrienden, maar voortaan zag men hem omgaan met George Sand, met Pierre Leroux, met Béranger en met al die mannen en vrouwen, wier naam alléén reeds vooruitgang beduidde[2]. Hij had het verleden den rug toegekeerd, wijl hij met die begrippen van het verleden niets had kunnen uitrichten. Hij was in dienst getreden der toekomst. ‘Lamennais échangea une foi pour une autre,’ zeide Renan[3].

Toen de eerste indruk van zijn stap eenigszins in het jaar 1835 had uitgewerkt, gaf Lamennais in het daarop volgend jaar zijn: ‘A f f a i r e s d e R o m e ’ uit. Het eerste gedeelte van dit boek is, zooals wij reeds gezegd hebben, een soort van dagboek van al die reizen en audienties, doch nu, vijf jaren later, voegde hij daaraan een conclusie toe. Dat woord tot besluit was tevens een programma. Hij herinnerde, dat zijn vrienden en hij in het jaar 1831 Kerk en vrijheid hadden willen verzoenen, maar dat de Kerk, het gezag der Kerk, het niet gewild had. Wat was nu echter het gevolg van de pauselijke beslissing geweest? Tijdelijk was de paus (door aldus de regeeringen ter-wille te zijn) misschien schijnbaar versterkt, maar inderdaad was hij verzwakt, nu hij zijn besten aanhang, o.a. Polen, had moeten in den steek laten. En wat te denken van Rome, uit 't oogpunt der toekomst? Drie oplossingen waren mogelijk. De solutie van het verleden, - maar de maatschappij komt niet terug op haar baan. Het bondgenootschap der vorsten, - maar de macht en het geweld dier vorsten onderging allengs een geheele vervorming. De zegepraal der volken, - daarmede zal Rome juist nu rekening moeten houden. Het Chris-

1) Zie ‘Lettres de Lamennais à Montalembert’, 1898, p. 342 en 29.
2) Zie George Sand, ‘Histoire de ma vie’, IV, p. 356 vlgg., Pierre Leroux, ‘La Grève de Samarez’, 2me livraison, p. 328 vlgg.; over zijn kennismaking met Béranger, zie Forgues, II, p. 390. Vergelijk Louis Blanc, ‘Dix ans’, tome IV, p. 432. Zie ook Fourier over hem, Pellarin, ‘Vie de Fourier’, p. 138.
3) Zie Renan ‘Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse’, Edit. 1883, pag. 148 en 195.

tendom heeft de volken geleerd gelijkheid en rechtvaardigheid te eischen. Wat willen de volken thans? ‘Zij verlangen de verbetering van het lot der overal lijdende massa, zij wenschen wetten van bescherming voor den arbeid, waaruit een meer billijke verdeeling van den gemeenschappelijken rijkdom moet volgen. Zij willen niet langer, dat eenige weinigen, in het bestuur van alles, invloed hebben te hunnen eigen profijte; dat een wetgeving zonder ingewanden, altijd-durende wijkplaats van het privilege, 't welk men te-vergeefs onder bedriegelijke namen poogt te bemantelen, den arme steeds blijft terugstooten in zijn ellende. Zij willen dat de goederen, door den hemelschen Vader voor allen bestemd, nu ook voor allen toegankelijk worden; dat de menschelijke broederschap ophoude een ijdele klank of leugen te zijn. In één woord: door God zelven opgewekt, om aan de oude maatschappij haar laatste oordeel te doen hooren, hebben zij haar voor zich gedaagd, en onder herinnering der verloopen eeuwen haar gezegd: “Ik heb honger geleden, hebt gij mij te eten gegeven? Ik had dorst, hebt gij mij te drinken gereikt? Ik was naakt, hebt gij mij gekleed? Ik was verlaten, hebt gij mij opgenomen? Ziek, zijt gij tot mij gekomen? In den kerker, hebt gij mij bezocht? Ik vraag u, in naam der wet: antwoord”. En de oude maatschappij heeft gezwegen, want zij had niets te antwoorden, en zij heeft de gewapende hand opgeheven tegen de volken, aan wie God bevolen had haar te oordeelen. Maar wat kan zij tegen de volken en tegen God? Haar vonnis is daarboven opgeschreven. Zij zal het niet uitwisschen met het bloed, dat haar nog vergund is gedurende een kleinen tijd te storten. - Men moet dus wel in hetgeen onder onze oogen gebeurt de werking erkennen van het C h r i s t e l i j k b e g i n s e l, dat, na geruimen tijd slechts het *individueele* leven te hebben geleid, thans onder een meer algemeenen en volmaakten vorm optreedt en in *sociale* instellingen zich gaat belichamen. Dit is de tweede fase der ontwikkeling van dat beginsel, ontplooiing waarvan wij nu slechts den eersten aanvang zien. Iets onbewust en onweêrstaanbaars drijft de volken op dien weg. Eenige weinigen hadden zich van de aarde meester gemaakt; zij hadden er beslag op gelegd, haar in bezit genomen, en aan de anderen tot zelfs het geringste deel der gemeenschappelijke erfenis onthouden. De volken willen nu, dat de menschen als broeders gaan leven, overeenkomstig het goddelijk bevel. Zij strijden voor rechtvaardigheid en liefde. Zij kampen voor de leer, die Jezus Christus aan de wereld is komen aankondigen, en die deze wereld zal redden, ten spijt van alle machten der aarde’.

Dit was de weg, dien Lamennais opging: de weg van het Christelijk godsdienstig socialisme.

Hij zette zich nu bedrijvig en ernstig aan het werk. Hij zocht een orgaan te stichten, en in het jaar 1837 zien wij hem bezig aan een poging, om met George Sand, Charles Didier en Franz Liszt een tijdschrift op te richten: ‘*Le Monde*’[1]. Te-gelijkertijd

1) Zie aardige bijzonderheden bij Sainte-Beuve, ‘Nouveaux Lundis’ XI, pg. 364/365. Vergelijk ook Forgues II, p. 473, 475 en 476. Zie voorts over ‘Le Monde’ de ‘Correspondance de George Sand’, deel II, pg. 47/48, 56, 62. Franz Liszt was in die dagen min of meer Saint-Simonist, vergelijk Fanny Lewald, ‘Zwölf Bilder’, 1888, p. 242/243, 369/370, (Liszt sterft in 1886).

zocht hij zijn opvatting in een boek nog eens uitéén te zetten. Het is 't in 1837 verschenen ‘Le livre du Peuple’. Het was een ontvouwing van het meest volkomen democratisch begrip[1]. Doch het was ook bedoeld als een les voor het volk. Zeer zeker - zoo leerde hij - het volk is machtig boven alles, maar het eigen gemoed van het volk moet veranderen. ‘Zoo gij - aldus luidt één der merkwaardigste plaatsen uit het boek - tot nog toe zeer weinig vruchten van uw pogingen hebt gezien, waarlijk, men moet er zich niet over verwonderen. Gij hadt in uw handen dat wat dient om neêr te stooten; gij hadt niet in uw hart dat wat opbouwt. Het ontbrak u te dikwijls aan rechtvaardigheid, altijd aan liefde. Het was uw taak uw recht te verdedigen, en gij hebt dikwijls, òf zelf, òf door anderen, het recht der anderen aangetast. Gij hadt de broederschap op aarde te vestigen, het rijk van God en der liefde, en in plaats daarvan heeft ieder slechts aan zich-zelf gedacht, ieder had slechts in 't oog zijn eigen-belang: wedijver, jaloerschheid en nijd hebben u voortgedreven. Steek de hand in uw hart en bijna altijd zult gij er deze geheime gedachte vinden: ik werk en ik lijd, mijn buurman doet niets en kan zich toch te-goed doen, waarom hij liever dan ik? En de verlangens, die gij koestert, strekken om in zijn plaats te wezen, om te leven en te doen als hij. Op deze wijze echter wordt niet het kwaad gekeerd, maar juist bestendigd. Het kwaad zit in het onrecht, en niet daarin, dat de één meer voordeel trekt uit dat onrecht dan de ander. Wilt gij slagen? Doe dan wat goed is langs goede middelen. Verwar niet de door recht en liefde gedreven kracht met het plompe en woeste geweld. Wilt gij slagen? Denk aan uw broeders even dikwijls als aan u-zelf. Dat hun zaak de uwe zij, hun genot uw genot, hun leed uw leed. Zie en gevoel u-zelf slechts in hen. Dat uw zorgeloosheid zich in diepe sympathie vervorme, en uw egoïsme in zelfverloochening’[2].

In de jaren 1838, 1839 en 1840 vervolgde hij die werkzaamheid[3].

In die jaren kwamen uit zijn brochures: ‘*Politique à l'usage*

1) Zie ‘Le livre du Peuple’, editie van Michel Levy 1872. In plaats van het denkbeeld rechtvaardigheid moet komen het begrip van ‘chariteit’, pg. 104, 132; door de ‘chariteit’ toe te passen handelt men Christelijk en komt men ook alleen tot ware associatie, p. 166; geen gelijkheid is de leus, maar betere distributie p. 170; de menschen hebben alles slecht gemaakt, ‘l'homme a troublé l'ordre’, pg. 87.
2) Zie ‘Le livre du Peuple’, editie van Michel Levy 1872, p. 98/99. Zie voorts de uitéénzetting van zijn godsdienstig geloof, p. 154/155.
3) Hij trad ook in correspondentie met andere socialisten. Zie bijv. zijn brief van 25 April 1838 aan Cabet, Blaize II, p. 154.

du peuple'[1] en zijn '*De l'Esclavage moderne*' (December 1839). - Wij vermelden voorts, dat hij in het jaar 1838 in de 'Revue des deux Mondes' (nummer van 1°. September) liet opnemen een artikel getiteld: '*L'Omnium*, Association de crédit général'. Het was eigenlijk een uitéénzetting van een financieel plan, bedacht en op touw gezet door zijn vriend den baron de Vitrolles. Het zou een uitbreiding van het bank- en crediet-systeem zijn, in zooverre dat de nieuwe bank-instelling over alle landen zou loopen, geen papier zou uitgeven, dat niet door eenig onderpand van waarden zou zijn gedekt, en eindelijk altijd rentegevend papier (zij het dan ook met matige kleine rente) zou in omloop brengen. Zulk een bank-instelling zou op die wijze steeds kapitalen aan de productie kunnen aanbieden, maar in de tweede plaats de 'distributie' bevorderen, door den arbeider in staat te stellen, zich op eenigszins meer onafhankelijken voet van den kapitalist te stellen, daar hij tegen lage rente zelf kapitaal zou kunnen bekomen. Een wijziging van het eigendoms-stelsel zou zelfs in de verre toekomst daardoor in de hand worden gewerkt, daar de rente-voet zeer zou dalen, en het leven van een rentenier op die wijze bijna onhoudbaar zou worden. Ieder zou moeten werken[2]. - Te-gelijkertijd had hij een groot werk ondernomen, dat in vijf deelen zou uitkomen en den titel zou voeren: '*Esquisse d'une philosophie*.' In het jaar 1840 verschenen daarvan de twee eerste deelen. Doch naast die ernstige studie bleef hij zijn polemiek tegen de macht-hebbers aanhouden. Scherper en scherper werden zijn aanvallen op de regeering van Louis Philippe, die niets voor het volk deed. Zóó kwam den 13den October 1840 uit zijn felle brochure: '*Le Pays et le Gouvernement*.' Het was een geweldige bestorming der regeering van het jaar 1830 in haar binnenlandsche en buitenlandsche politiek. In het buitenland was, volgens Lamennais, Frankrijk vernederd; in het binnenland had men sterker dan ooit de scheiding gemaakt tusschen een bevoorrechte klasse en de bezitloozen. De beurs maakte de mannen van den handel en van het geldwezen rijk. Geheel de wetgeving vergemakkelijkte hun speculaties, maar de arbeiders hadden niet eens recht zich te verstaan of zich te vereenigen. Het kiesrecht sloot al de armen uit. Het regeerings-stelsel was één samenvoegsel van privileges voor enkelen. Elk hooger beginsel werd gemist. - Deze brochure maakte een grooten indruk. Juist wilde Lamennais een tweeden druk daarvan uitgeven, met een nieuwe voorrede, waarin hij er op wees, dat hij de grondslagen der maatschappij niet ondermijnde, maar opbouwende kritiek uitoefende, in zooverre

1) In 1839 liet hij nog afzonderlijk uitkomen de inleiding van de brochure: 'Politique à l'usage du peuple', onder den titel: 'De la lutte entre la Cour et le Pouvoir parlementaire'.
2) Zie een afdruk van dat artikel in 1838 bij H. Fournier te Parijs uitgegeven, vooral p. 13, 17 en 19. Vergelijk 'Correspondance entre Lamennais et le baron de Vitrolles', 1886, pg. 282 en 289.

dat hij altijd eerbied voor het eigendom predikte[1)], toen, den 20sten October 1840, de regeering beslag op het werkje liet leggen en den schrijver deed vervolgen. Lamennais werd dus wederom voor het Hof der 'Assises' te Parijs gevoerd. Dit proces verkreeg een groote ruchtbaarheid. Na het pleidooi, voor hem uitgesproken door Mauguin, nam hij, op het einde der rechtszitting van 26 December 1840, zelf nog het woord, om een 'verklaring' af te leggen. Hij zeide daarin, dat geheel zijn streven zich oploste in het zoeken naar verbeteringen van het lot der arme klassen. De groote revolutie had dit werk niet verricht, maar slechts aan politieke bevrijding gedacht. De sociale questie moest nu onderzocht worden. Hij legde er echter nadruk op, dat die verbetering van den toestand der armen slechts kon tot stand komen door vredelievende middelen; middelen, die zoo ver mogelijk afstonden van wanorde, geweld of beroering. Hij wenschte slechts een samenhangend geheel van progressieve maatregelen: kiemen van het goede, die uitbotten moesten. 'De begrippen van *huisgezin* en *eigendom*, vast saâmgeweven met de zedelijke geloofs-overtuiging der menschen, zonder welke geen leven denkbaar is, zouden de eerste grondslagen van geheel de maatschappij blijven'[2)], - Het Hof veroordeelde hem tot een jaar gevangenis-straf en tot 2000 francs boete.

De gevangenis, welke hij op 4 Januari 1841 werd binnen gebracht, was de bekende Sainte-Pélagie te Parijs. Voor den bijna zestig-jarigen zwakken man was de straf vrij hard. Hij werd op de hoogste verdieping, onder het dak, in een lang vertrek geplaatst, door vier nauwe openingen verlicht. Het bleek er ijskoud in den winter en gloeiend heet in den zomer te zijn. Er was uit de kleine vensters niets te zien dan een chaos van daken. Hij had er echter een stoel en een tafel, en mocht schrijven. Twaalf maanden lang heeft hij er dan ook zitten schrijven, van tijd tot tijd door vrienden bezocht. Den drempel van het vertrek heeft hij-zelf al dien tijd niet willen overschrijden[3)].

Hij heeft in die gevangenis, gedurende dat jaar 1841, enkele zeer merkwaardige geschriften opgesteld. Wij bedoelen niet zoozeer de twee brochures, die in Juni verschenen, onder den titel: '*De la Religion*' en '*Du Passé et l'Avenir du Peuple*', waarin het oude onder andere vormen werd herhaald, als wel het uiterst merkwaardige boek: 'D i s c u s s i o n s c r i t i q u e s

1) Zie die voorrede in de brochure 'Procès de M.F. Lamennais devant la Cour d'assises à l'occasion d'un écrit intitulé: "Le Pays et le Gouvernement", relation complète'. Paris 1841, p. 8.
2) Zie 'Procès de M.F. Lamennais', etc. 1841, pg. 69-71. Nadruk legde hij steeds op de stelling: 'La société repose tout entière sur la résignation des pauvres'. Dit zal en moet veranderen.
3) Zie Forgues I, p. 119 seqq. - en zie het begin van een dagboek in de gevangenis, Blaize II, pg. 341 seqq.

et Pensées diverses sur la religion et la philosophie'[1].

Dit boek is eigenlijk slechts een aanéénrijging van vroeger en later ter-neder-gestelde indrukken, gedachten en oordeel-vellingen. Maar als verzameling van zulke opmerkingen staat het zeer hoog. Door al die opteekeningen heên loopt een roode draad: het bewustzijn, dat de godsdienst niet langer als een instelling van bovennatuurlijke orde moet worden beschouwd, maar aan gewone natuurlijke wetten zich vasthecht. De goddelijke oorsprong van den godsdienst mag niet bij uitsluiting op den vóórgrond gesteld worden. De goddelijke tusschenkomst, die vroeger telkens als verrassend wonder werd opgevat, moet voortaan als vaste regelmatige leiding der wereld worden begrepen. Uit dat oogpunt wordt het stelsel der catholieke leer telkens aangevallen. De boven-natuurlijke openbaringen worden aan kritiek onderworpen. Een trapsgewijze voortgaande verandering en omwenteling in de denkwijze der menschen wordt aldus door hem voorbereid. Maar midden onder die fragmenten van dat betoog vallen dan woorden, bitter, hard, scherp en vlijmend, soms weder zacht, roerend, ideëel, en altijd in het beste Fransch vervat, over geheel den gang der maatschappij. Hoor bijv. deze bittere uitvallen: In het jaar 249 kwam St. Gatianus het Christendom in Touraine prediken. Hij vestigde zijn zetel te Tours en stierf er in het jaar 301. Hij werd buiten de muren der stad in het kerkhof der armen begraven. Men stichtte op dat graf een kerk onder den naam: 'Onze Lieve Vrouwe der Armen' en sinds geheeten: 'Onze Lieve Vrouwe de Rijke' (Notre Dame la Riche). In twee woorden hebt gij hier, uit het oogpunt van zwakheid en bederf, de geschiedenis der gansche Kerk'. - 'De geschiedenis wat is zij? Een lang proces-verbaal van de voltrekking van het vonnis der menschheid. Het gezag houdt de bijl in de hand, en de priester vermaant den veroordeelde'. 'Na de neêrlaag van Leipzig kwam een Fransche afdeeling soldaten in het vaderland terug. Beiersche troepen stonden dáár op wacht en versperden hun den weg. Na een woedenden weêrstand werden de Beieren verpletterd en afgemaakt. De Fransche soldaten gingen op het slagveld liggen. Het was geen aarde, geen grond meer, maar modder en bloed. Hoe dáár te rusten? Men hoopte de lijken opéén, om daarop te slapen. Ziedaar het rustbed, dat men aan de maatschappij voorstelt.' - 'Zij maken aan het volk een schrikkelijk verwijt; een verwijt, waarvan het inderdaad moeielijk kan worden schoongewasschen: het volk wil eten, het volk heeft honger.' - Aldus gaat het in de scherpste uitdrukkingen voort. Zweepslagen, die ons striemen, totdat ons dan weder de zachtste tonen verteederen. Let bijv. op het volgende: 'Dikwijls, des nachts, als ik in de gevangenis wakker lag, kwam de maan, half verscholen door een zilverachtige wolk, mij beschijnen. Ik zag haar allengskens rijzen en met haar donsachtig licht alles omwikkelen. Het was zoo stil. Alles zweeg, behalve mijn hart: en dat hart

1) Van dat boek heeft Forgues, na den dood van Lamennais, een tweeden, vermeerderden druk uitgegeven in 1856.

zegende Hem, die geen zijner schepselen vergeet, en, onder het beschuttend loof, den slaap van een kleinen vogel beschermt.' - 'Het woord, dat, als van-zelf, frisch van een edele ziel uitgaat, ik weet niet waarlangs het gaat, maar tot zijn doel komt 't altijd. Als voor den regendroppel, die in den schoot der aarde doordringt, heeft God in ons, opdat de gevoelens, die den mensch maken, nooit verloren zouden gaan, geheime wegen gegraven, die naar het hart leiden.' - En al die harde en die zachte uitspraken worden, op haar beurt, weder afgewisseld door puntige opmerkingen en fijne wenken. Herinneringen uit Rome en Ferrara wisselen af met beschrijvingen van het protestantisme; in woorden gevatte tranen over Polen met harde verwijten aan de Hollandsche Oost-Indische Compagnie. Dan treffen ons deze opmerkingen: 'Onder verschillende vormen en bij alle volken, hoe ook hun godsdienst heette, was er altijd veel aarde in de zaken van den Hemel.' - 'Wat men ook zeggen of doen moge, het mijn en het dijn zal langen tijd bestaan; om het af te schaffen, moet men eerst het "u" en "ik" vernietigen.'

En zóó komen wij in dit boek tot de twee bladzijden, die voor ons doel het opmerkelijkst zijn: de veroordeeling van het in zijn tijd gangbare socialistische stelsel, en, desniettemin, de algemeene verdediging en aangrijping van het socialisme-zelf.

Wat de veroordeeling betreft, zij is werkelijk merkwaardig. Zij luidt in de eigen woorden van Lamennais aldus: 'Er is een voorstel (zoo zegt hij), dat de maatschappij haar eigen bestuurders zou kiezen, die dan natuurlijk de meest verlichte, wijze en deugdzame menschen zijn. Dit algemeene bestuur (als gezag optredend) organiseert dan den arbeid, wijst aan een ieder zijn betrekking en dienst aan, geeft aan de kinderen, die in de openbare instellingen opgevoed worden, een gelijke en éénvormige opleiding, voor allen geldend, en bepaalt dan den stand of het beroep, dat zij verplicht zijn aan te nemen. Ieder lid der maatschappij krijgt van de door den arbeid voortgebrachte goederen een deel, evenredig aan zijn capaciteit en aan zijn werk, of, volgens anderen, een voor allen gelijk deel. Ten-einde geheel deze stelling en dit voorstel te rechtvaardigen, zegt men, dat ieder individu zich moet wijden aan het geluk van allen, een offer moet doen ten bate der maatschappij, waarvan hij slechts een klein deel is. Alzoo: om dit algemeen geluk te verwerkelijken, begint men, met aan ieder individu zijn vrije wil, zijn vrijheid als mensch, te ontnemen, en aan dat individu, welke ook zijn geestes-gaven, zijn bedrijfs-kracht, zijn werkzaamheid mogen zijn, wordt, volgens eenigen, een loon gegeven, dat door het maatschappelijk gezag is vastgesteld, of, volgens anderen, als het ware de bedeeling van een monnik in zijn klooster toegestaan. Ik begrijp, voorwaar, dat dit een groot offer is. Maar daar dit offer voor iedereen verplichtend wordt, vraag ik, aan wien het dan ten-goede komt? Wat is deze abstractie, maatschappij geheeten, die vrij en gelukkig zal zijn, terwijl ieder werkelijk levend lid daarvan meer slaaf zal wezen dan de lijfeigene der Middeleeuwen, niets zijn eigen zal mogen noemen,

en, van de wieg tot aan het graf, geen enkel oogenblik over zich-zelf zal kunnen beschikken? Men zal *collectief* vrij, *collectief* gelukkig wezen; en *individueel* slaaf, *individueel* ellendiger zijn dan de neger uit de koloniën, die zich een kleinen spaarpot kan verzamelen, en zich daarvan kan bedienen om zich vrij te koopen. En stel eens, dat al die menschen aan het werk zijn. Wie zal ze leiden? Wie zal toezicht op hen houden? Wie zal op de hoogte zijn, op welke wijze ieder hunner zijn taak volvoert? Wie zal de vruchten opzamelen? Wie zal ze ruilen, ze verkoopen? Want een deel daarvan moet door den handel aan het buitenland toekomen. Wie zal den prijs van den verkoop ontvangen? Wie zal die waarde verdeelen? Er zullen (dit spreekt van-zelf) even zooveel bewakers en controleurs, even zooveel agenten van 't bestuur noodig zijn, als werkelijke arbeiders. En is dit iets anders dan de slavernij der oudheid, te weten deze indeeling: één klasse van meesters, die beveelt en bestuurt, God weet in naam van wie, en één klasse van menschelijke werktuigen ten dienste der productie? In allen geval is er geen erfelijkheid dezer klassen, zou men kunnen aanvoeren. Doch die erfelijkheid zou er spoedig komen, den volgenden dag misschien, indien niet van alle onmogelijke zaken dit gansche stelsel het onmogelijkst was.'

Streng luidt dus het vonnis van Lamennais over het stelsel der Saint-Simonisten, Fourieristen en communisten. Toch is hij socialist. Men hoore slechts het volgende. Bezig, om den gang der Fransche maatschappij na te gaan, constateert hij dat in 1830 het liberalisme triomfeerde. 'Doch achter het liberalisme - zoo gaat hij voort - was het volk, waaraan niemand gedacht had tijdens de Restauratie; het volk, buitengesloten van den Staat door de grondwet van dien Staat-zelven; het volk, verlaten, overwerkt, in voorspoedige jaren een zwoegend, hijgend, tobbend en wisselvallig leven leidend; in de periodieke tijdstippen eener crisis van honger stervend. Dit volk vroeg ook zijn deel in de overwinning van 1830. Het vroeg, dat in zijn persoon de menschen-waarde werd geëerbiedigd. Het wilde niet als zaak, als werktuig, uitsluitend als middel ter productie, behandeld worden..... Het wilde zijn aandeel in het onderwijs, in de menschelijke kennis. Het wilde niet door onwetendheid tot onmacht gedoemd worden..... Het wenschte eindelijk fysiek te kunnen leven. En wie zou van dit laatste het recht daarin willen ontzeggen? Wie zou durven beweren, dat God, om de genietingen van enkelen te vermeerderen, het volk zou hebben veroordeeld tot de straf van hongerdood? En indien, desniettemin, enkelen van honger sterven, indien het volk in den regel honger lijdt, vanwaar komt dan toch die onnatuurlijke wanorde, die schrikwekkende bestemming van een deel der menschen? Is er materieel gebrek aan voedsel? Neen. De arbeid-zelf van het volk vermeerdert de bestaans-middelen op zulk eene wijze, dat zij aan aller behoeften kunnen voldoen, en wanneer die arbeid nog beter was ingericht, zouden die bestaansmiddelen nog menigvuldiger en sneller tot in het oneindige kunnen vermeerderen. Indien de honger op den drempel van zooveler

woningen neêrgehurkt gaat zitten, dan is de oorzaak te zoeken in *de uiterst gebrekkige organisatie van den arbeid* en in *de schromelijk slechte verdeeling van het resultaat der productie!* Wel is waar, vraagt het volk niet om terug te komen op de oude verdeeling, hetgeen, in plaats van de kwalen te verminderen, ze nog zou vermeerderen; het volk vraagt ook niet om eenige tegenwoordig verkregen bezitting aan te tasten; het vraagt slechts dit ééne: dat de wet er een einde aan maakt, om, ten nadeele en verderve der arbeiders, de arbeids-vruchten, den jaarlijks voort-gebrachten rijkdom, juist naar die middelpunten te richten en te leiden, waar de rijkdom zich ophoopt ten profijte van enkele weinigen; het volk wil, dat de arbeids-vrucht tot den arbeider-zelven in grooter mate terugkeert, en dat aldus, door de vermeerdering van het verbruik, de productie-zelve een overvloediger bron van algemeene welvaart worde'[1].

Aldus zat Lamennais te schrijven in zijne gevangenis. - Toen hij in 1842 weder vrij-man was geworden, ging hij nog een boek bewerken, dat hij in 1843 uitgaf, en waaraan hij den vreemden titel gaf: '*Amschaspands et Darvands*.' Het was een, in quasi-Perzische vormen ingekleede, voorstelling van de werking van het goede en kwade op aarde. Het behelsde den invloed der zoogenaamde goede en der booze geesten. Het werd bedoeld als satire op de tegenwoordige maatschappij, haar inrichting, haar regeering, en was vermengd met mystieke verzuchtingen naar het geluk van het verleden en der toekomst. Wij kunnen dit boek, dat vrij buitensporig in zijn uitlatingen en oordeel-vellingen was[2], hier voorbijgaan. Slechts merken wij op, dat, tegen het einde van dit geschrift, eensklaps, de oude Lamennais nog weder het woord opneemt als in de 'Paroles d'un Croyant.' Er komen dáár, als een der laatste hoofdstukken, een vijftig-tal bladzijden voor, die den naam hebben gekregen van een 'stem uit de gevangenis,' en die vrij wat indruk hebben gemaakt. Het zijn weder kleine strofen van een gedicht in proza; strofen, waarin het lijden der kinderen dezer aarde wordt weêrgegeven. Roerend is het derde stukje: 'mijn God, heb medelijden met den armen proletariër', waarin geheel de marteling van een zoon des volks wordt verteld; en innig weemoedig, donker en toch zacht van stemming is het bijna beroemde slot, dat bekend is onder den titel: 'gedenk de dooden'[3].

Sinds gaf hij in 1846 het derde en vierde deel uit van zijn 'Esquisse d'une Philosophie,'[4] en bewerkte hij eene nieuwe ver-

1) Zie Lamennais, 'Discussions critiques et Pensées diverses', 1841, pag. 176-179 en pag. 280-288.
2) Zie ook Blaize II, pag. 353.
3) Zie Lamennais, 'Amschaspands et Dervands', 1843, p. 330-387. Vergelijk ook over 't huwelijk, p. 133, over Guizot en Thiers, pag. 213-215, over het goud, p. 285.
4) Van het vijfde deel is niets anders (op het einde van 1848) verschenen dan een fragment. Het draagt den titel: 'De la Société première et de ses lois ou de la religion'. Het is 258 bladzijden groot. Zie daarover ook Blaize II, pag. 230. Van het derde deel is afzonderlijk uitgegeven een fragment, onder den titel: 'De l'Art et du Beau'.

taling der *Evangeliën*, met noten en overdenkingen op het einde van ieder hoofdstuk[1]. Overigens was hij in dat tijdstip van zijn leven vrij geïsoleerd. De oude kring van vrienden, met wie hij vroeger had geleefd, stond nu op eenigen afstand van hem af, en met den nieuwen kring van gelijkheids-apostelen kon hij het toch inderdaad niet vinden. Hij stond vrij wat hooger dan zij allen. Hij meende nog niet de waarheid gegrepen te hebben. Hij worstelde steeds in gepeinzen en gedachten. Om in zijn onderhoud te voorzien gaf hij les in de wijsbegeerte. Zóó vinden wij onder zijn leerlingen in 1847 ook prins Napoleon[2].

Wat zijn verhouding tot de socialisten in dit jaar (vóór de revolutie van 1848) betreft, zoo heeft hij die nog eens uitééngezet in een brief van 2 Mei 1847, waarin hij zijn ons bekend standpunt uit de 'Discussions critiques' weder duidelijk aanwees. Zijn oordeel luidde aldus: 'Ik zie in de leerstelsels, die zich tot dit tijdstip hebben opgedaan, slechts een symptoom van de diepgevoelde behoefte der maatschappij aan een *betere toepassing van rechtvaardigheid op de arbeidsbelooning*, om zóó tot een gezonder toestand van het overal betreurens-waardige lot der werklieden te komen. Van die zijde gezien kan men slechts de pogingen toejuichen, welke in deze richting en geest zijn gedaan. Maar de middelen, die door de verschillende scholen zijn voorgesteld, laten veel te wenschen over. Ik ken geen enkele school, die niet, op meer of minder rechtstreeksche wijze, tot de slotsom komt, dat persoonlijke toeëigening de oorzaak is van het kwaad, dat men wil verhelpen; dat dus de eigendom ophouden moeten individueel te wezen; dat die eigendom dus uitsluitend moet saâmgetrokken worden in handen van den Staat, die, éénig bezitter van de arbeids-werktuigen, die arbeid zelf zal organiseeren, door aan ieder zijn verplichte en voor hem geschikte functie aan te wijzen, en voorts overeenkomstig zekere regels (waarover verschil van meening is) het resultaat van het gemeenschappelijk werken zal verdeelen. Bij mij staat het nu boven alle bedenking vast, dat zulk een stelsel de volken zou onderwerpen aan een slavernij, zooals de wereld ze nog niet gekend heeft'[3].

1) Op de vertaling van de evangeliën heeft de politie van Louis Philippe het vooral begrepen. Zie het rapport van den prefect bij Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', tome V, p. 390. Voor ons zijn thans vooral opmerkelijk de noten van dit boek. Tot deze groep van godsdienstige studiën van Lamennais behoort ook zijn vertaling der Imitatie: 'L'Imitation de Jésus-Christ, Traduction nouvelle avec des réflexions à la fin de chaque chapitre'. Wij bezitten de veertiende uitgave van het jaar 1845.
2) Zie Sainte-Beuve, 'Nouveaux Lundis', XI, p. 369.
3) Zie den brief aan den hoofd-redacteur van 'Le National' bij Forgues, II, pag. 495-497. De aangehaalde zinsnede wordt ook geciteerd door Rodbertus-Jagetzow, 'Das Kapital', Editie 1872, p. 229. Vergelijk ook de brieven, die Lamennais aan een kleêrmaker Dessoliaire schrijft, reeds dadelijk den eersten brief bij Blaize II, p. 184 en later p. 207. De verhouding, waarin hij tot dien man des volks staat, de tact en het geduld, waarmede hij hem onderwijst, werpen een vriendelijk licht op Lamennais.

Ter wille der menschelijke vrijheid verwierp hij dus die stelsels van gelijkheid.

De revolutie van 1848 vond hem in die stemming. Hij was nu 66 jaar oud. Zijn vage godsdienstige gemoeds-toestand paste volkomen in die ideëele fase der geschiedenis. Hij had aspiratiën, en kantte zich aan tegen elk dogmatisch stelsel, ook der maatschappij. Met behulp van Pascal Duprat en Barbet stichtte hij dan ook, reeds drie dagen na het uitbreken van de omweteling, den 27sten Februari 1848, een blad: '*Le Peuple Constituant*'. In dit blad deed hij al zijn best de beweging der geesten, de vaart der tijden voort te drijven. Hij was een van de meest radicale, vooruitstrevende leiders. Doch hij was een diepe geest, en verzette zich dus steeds tegen de domheden van het socialisme, waar communisten het vrijheids-begrip wilden aantasten[1]. De menschelijke vrijheid stond voor hem het hoogst. En hij had invloed op het volk van Parijs. Toen, den 23sten April 1848, Parijs zijn afgevaardigden koos voor de Nationale Vergadering, behoorde Lamennais tot de gekozenen. Hij kreeg 104,071 stemmen.

In zijn blad bleef hij voortdurend zijn denkbeelden over de sociale vragen uitéénzetten. Verschillende van die dagblad-artikelen werden door hem nog afzonderlijk, als kleine brochures, ter verdere verspreiding uitgegeven. Wij kennen drie van die kleine tractaatjes. Het ééne draagt tot titel: '*De la famille et de la propriété*.' Het is een strenge verdediging van de heiligheid van het gezin, en kant zich (zie pag. 13) uit dat oogpunt zelfs scherp aan tegen het door den minister Cremieux voorgedragen wets-ontwerp, waarbij de echt-scheiding werd toegelaten. Het huwelijk was, volgens Lamennais, voor-altijd gesloten en kon slechts door den dood ontbonden worden. Ook het individueele eigendoms-recht moest onschendbaar zijn. Dit recht was niet anders dan het uitvloeisel, de versterking en de verheffing van het recht der vrije persoonlijkheid. Eerst daardoor kwam de mensch als persoon tot zijn volledige ontwikkeling.

In een tweede brochure ontleedde hij den arbeid. Zij heette dan ook: '*Question de Travail*.' Ook hierin bestreed hij allereerst het dwingend socialistisch stelsel[2]. De arbeids-organisatie, waarbij,

1) Zie Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848' VI, pag. 341, VIII, pag. 14-15, 188, 273.

2) Uitdrukkelijk zegt hij op pag. 8 van de brochure het volgende: 'On nous a demandé: êtes-vons ou n'êtes vous pas *socialiste?* Si l'on entend par *socialisme* quelqu'un des systèmes qui, depuis Saint-Simon et Fourier, ont pullullé de toutes parts et dont le caractère général est la négation, explicite ou implicite, de la propriété et de la famille, non, nous ne sommes pas *socialiste*, on le sait assez. Si l'on entend par socialisme, d'un côté, le principe d'association admis comme un des fondements principaux de l'ordre qui doit s'établir; et, d'un autre côté, la ferme croyance que, sous les conditions immuables de la vie elle-même, de la vie physique et morale, cet ordre constituera une *société nouvelle*, à laquelle rien ne sera comparable dans le passé, oui, nous sommes *socialiste*, et plus que qui que ce soit, on le verra bien'.

in de plaats van vele patroons of ondernemers, een enkele abstracte, onbuigzame, ongevoelige meester (de Staat) wordt gesteld, zonder directe verhouding met den werkman, welke arbeider alzoo beroofd wordt van de bescherming, welke de mensch altijd vindt in hetgeen er menschelijks overblijft tot zelfs in het verhardste hart, - die arbeids-organisatie zou nog erger zijn dan de slavernij der oudheid. Het meesterschap van den Staat is de optel-som van alle meesterschappen, en zou gelijken op een universeele en goed doorgezette coalitie aller patroons onzer maatschappij. In de oudheid kon een slaaf zich nog soms loskoopen; hier zou geen bevrijding mogelijk zijn. Toch moet de arbeider geholpen worden. Hem het recht van vrijheid in den meest volkomen zin te geven, zooals nu weder bij de revolutie van 1848 is geschied, helpt hem niet: om volledig vrij te zijn, moet hij eenig bezit hebben. Men moet dus, in plaats van het individueel eigendom af te schaffen, dit toegankelijk voor hem maken. Het probleem van den arbeid bestaat hierin: aan de arbeiders de middelen te verschaffen, te hunnen eigene profijte een deel van het product van den arbeid te kunnen op zijde leggen en te doen vermeerderen. En dit is te doen, wanneer men bij den arbeid uitgaat van het denkbeeld, dat de arbeider recht heeft op het volle arbeids-product. Men laat de arbeiders tegenwoordig meer voor anderen dan voor zich-zelven werken. In den rijkdom, die elk jaar door een volk tot stand wordt gebracht, hebben zij een te-gering deel. De arbeids-belooning is nog steeds bedorven en vol gebreken, door de onrechtvaardigheid van een stelsel, dat aan den gedwongen arbeid van vroeger herinnert, aan verdiensten, die naar gril en willekeur zijn vastgesteld. Is eens het recht van den werkman op het volle arbeids-product vastgesteld, dan zal ook het stelsel van eigendom gewijzigd zijn, zonder dat men aan een enkel eigendom de hand heeft geslagen[1)]. Hoe zal men echter tot de verwezenlijking en toekenning van het volle arbeids-product aan den arbeider komen? Allereerst door patroon en arbeider op gelijken voet te stellen, zooals nu in 1848 door de revolutie is verkregen. Maar verder heeft de arbeider noodig onderwijs en kapitaal. Er moet dus zijn een goed stelsel van kostelijk lager onderwijs, en kosteloos ambachts-onderwijs. De

1) Zie ‘Question de travail’, pag. 21: ‘Il est aisé de voir que, lorsque chacun recueillera *tout le fruit* de son travail, le système entier de la propriété sera transformé, sans qu'on ait touché à aucune propriété acquise’.

maatschappij in haar geheel moet de verplichting, om die beide takken van onderwijs te verschaffen, op zich nemen. Voorts moet de questie der kapitaal-vorming allereerst door de *associatie* onder de werklieden, en voorts door een organisatie van *Staats-crediet* voor de arbeiders worden opgelost.

Over dit Staats-crediet of sociaal crediet gaf hij nu nog een derde brochure uit, die hij met Barbet vervaardigde, onder den titel: '*Projet de Constitution du Crédit Social*'. De arbeider, die geen ander onderpand kan geven dan zijn toekomstigen arbeid, waarvan hij niet eens zeker is, wijl ziekte of dood hem kunnen overvallen, en die dus in de tegenwoordige maatschappij geen credriet kan verkrijgen, moet hier door den Staat worden te-gemoet gekomen. Het privaat crediet moet sociaal crediet worden. Het crediet mag geen zaak van egoïsme of van individueele winst zijn. De Staat organiseere daarvoor een groote bank, die in elke gemeente door gemeentelijke banken, als agentschappen, werkt. Die banken houden zich bezig met disconteeren, beleenen, en hypotheek voorschieten, en met verzekering of assurantie tegen alle ongevallen. Het kapitaal van die groote bank is alles wat de Staat aan onroerend en roerend eigendom bezit. Het crediet, dat elk arbeider, behoorend tot een handels- of nijverheids-associatie, kan krijgen, zou het maximum van 1200 francs kunnen beloopen, zoo hij ongehuwd, en van 2400 francs, zoo hij gehuwd was. Hij zou dit crediet bekomen op promesses van 3 maanden, die elke drie maanden - twee jaren lang - zouden kunnen worden vernieuwd. Zijn recht op crediet vloeit hieruit voort, dat hij zijn aandeel in de toe-ëigening van alle voortgebrachte werktuigen en rijkdommen afstaat en aan den Staat overdraagt, die, als hoofd der gemeenschap, dezen schat (onder den vorm van crediet) weder verdeelt. Daarvoor is het een verplichting, dat alle mannen van hun 21ste tot hun 65ste jaar werken. Na den ouderdom van 65 jaar hebben zij recht op pensionneering. De vrouw is vrijgesteld van elken arbeid. Het spreekt van-zelf, dat de Staat waarborgt aan alle burgers kosteloos onderwijs, uitoefening en toepassing van het recht op arbeid, hulp en ondersteuning bij ziekte; aan ouden van dagen en kinderen worden eveneens bestaans-middelen verzekerd. Het kleine geschrift geeft nu in allerlei artikelen het mechanisme van deze banken aan, en wil ons overtuigen, dat op deze wijze een progressieve afneming en ten-slotte een algemeene vrijstelling der belasting mogelijk is.

Wij laten Lamennais droomen. - Trouwens hij zat vrij eenzaam en stil op zijn bank aan de uiterste linkerzijde der Nationale Vergadering, te-midden der leden van de Bergpartij[1]. Vooral

1) Zijn uiterlijk is zeker 't best beschreven door George Sand, 'Histoire de ma vie', deel IV, Editie 1876, p. 357 en volgende. Men weet dat Ary Scheffer een aangrijpend fraai portret van hem heeft geschilderd; een staalgravure naar dat portret is toegevoegd aan de 'Lettres de Lamennais à Montalembert', 1898. Vergelijk vooral het nagelaten boek van Jules Simon 'Figures et Croquis', 1909, en aldaar de bladzijden 183 en 187.

tegen Louis Blanc en zijn Staats-socialisme verzette hij zich. Toen de Nationale Vergadering na Juni 1848 den weg der reactie opging, en een borgtocht eischte voor alle bladen, moest hij, daar hij die som niet kon bestrijden, zijn blad 'Le Peuple Constituant' 11 Juni 1848 doen eindigen[1]. Wel werkte hij toen nog eenige maanden mede aan de redactie van de 'Réforme'. Ook ontwierp hij een concept-constitutie voor de Fransche republiek. Doch veel dadelijken invloed had hij niet meer. Over Considerants denkbeelden met betrekking tot het: '*Gouvernement direct du peuple*', uitte hij slechts zijne ongeveinsde verbazing[2]. De Staats-greep van 2 December 1851 maakte hem geheel verslagen. Hij bleef nu slechts in zijn kamer aan den arbeid. Zóó heeft hij voleindigd een heerlijke vertaling van Dante in ouderwetsch sappig en pittig Fransch[3]. Hij stierf den 27sten Februari 1854. Overeenkomstig zijn wilsbeschikking werd hij - al was hij op het laatst van zijn leven door erfmaking van een ouderlijken vriend betrekkelijk rijk geworden - begraven in het graf der armen. Er mocht geen teeken gezet worden op de plaats, waar hij voor altijd rustte[4].

Lamennais was de uitstekendste type van de Christelijke socialisten, voor zoover zij uit de catholieke Kerk kwamen. Doch nog andere zulke vertegenwoordigers kunnen in Frankrijk in dit tijdperk worden opgenoemd. Allen 'abbés' of oud-'abbés'. Wij noemen den 'abbé' Châtel, den 'abbé' Chantôme en den 'abbé' Constant[5].

Wat den abbé C h â t e l betreft, deze deed reeds in 1831 van zich spreken. Hij had toen gewaagd, om in de liturgie de gewone dagelijksche taal in te voeren, waardoor hij den godsdienst meer onder het bereik der lagere klasse wenschte te brengen. Hij wenschte

1) Zie Blaize II, p. 355 en zijne verwijten aldaar. Vergelijk over de veroordeeling van 'Le Peuple Constituant', Blaize II, pag. 221. Over Louis Blanc, Blaize II, pag. 247.
2) Zie Blaize II, pag. 257 en onze bladzijde 194 van dit deel der 'Socialisten'.
3) Die vertaling is in 1855 door E.D. Forgues in drie deelen uitgegeven. In de inleiding komt hij telkens terug op het begrip vrijheid, zie pg. 50-57.
4) Zie over zijn geldmiddelen de 'Lettres à Benoît d'Azy', 1898, p. 168. Zijn vroeger liefste leerling en vriend, Ch. de Montalembert, had hem na 1836 nooit meer gezien of geschreven. In zijn dagboek (zie Lettres à Montalembert, 1898, p. 394) teekende deze slechts op: 'j'apprends l'horrible mort de l'abbé de Lamennais, mort avant-hier dans l'impénitence finale, après avoir été pendant vingt ans infidèle à la foi qu'il avait si éloquemment glorifiée'. Zie over zijn begrafenis. Lefrançais 'Souvenirs', pag. 237/238.
5) Den oud-abbé Pillot hebben wij onder de communisten vermeld, zie dit deel der 'Socialisten', pag. 247.

het mysterie uit de Kerk te bannen. Hij had een oogenblik grooten toeloop, doch werd weldra alléén gelaten. Sinds predikte hij een Christendom der armen. Godin, een der laatste Fourieristen, behoorde een oogenblik tot zijne leerlingen. Hij heeft verschillende boeken nagelaten; zijn hoofd-werk is wel 'Le code de l'Humanité', een eenigszins uitvoerig werk van 488 bladzijden in 1838 uitgekomen[1].

De abbé C h a n t ô m e stichtte, tijdens de Februari-revolutie, een blad, onder den naam: 'Le drapeau du Peuple'. Hij deed zich kennen door eenige edele en verheffende aspiraties, en door zijn liefde voor het volk, doch had geen grooten aanhang[2].

De meest geruchtmakende van die 'abbés' is echter geweest de abbé C o n s t a n t, die in 1875 gestorven is. Van tijd tot tijd schreef hij onder den naam: Eliphas Lévy, maar zijn meest bekende werkjes zijn onder zijn eigen naam uitgekomen. Wij hebben zoo vóór ons liggen: '*La bible de la liberté*' in 1841 geschreven; 'L'Assomption de la femme ou le livre de l'amour', mede in 1841 in het licht gegeven; voorts: 'La mère de Dieu, épopée réligieuse et humanitaire', van 1844; 'Le livre des larmes ou le Christ consolateur', van 1845; 'La dernière incarnation, légendes évangéliques du XIXme siècle', van het jaar 1846. Al die geschriften zijn in zeer mystieken toon vervat en verbreiden een sterk socialistischen geur. Wie zich daarvan wil overtuigen, leze het hoofdstuk over den eigendom in 'La bible de la liberté' met het begin, waarin elke rijkdom diefstal aan de armen wordt genoemd[3]. Het zwakke punt van dezen priester is de vrouw. In die stemming, en terwijl hij reeds als priester een liefde voor zekere Adèle niet kon weêrstaan, las hij tot zijn ongeluk de mystieke geschriften van madame Guyon, Fénélons vriendin. Hij begreep nu, dat de eeredienst van Maria de brug of overgang was tusschen het rijk van Christus en het rijk der Duif of van den Heiligen Geest. Zijn gansche leer en leven werd thans een vereering der Liefde, die hij in al haar vormen op aarde wilde tot uitdrukking brengen. Min of meer schandaal maakte zijn huwelijk met mejuf-

1) Zie over hem van dit deel der 'Socialisten' pag. 201. Hij hield nog in 1850 redevoeringen in de clubs, zie Leo Lespès, 'Histoire de la présidence du prince Louis Napoléon', 1852, tome II, pag. 97.
2) Zie over Chantôme, Guépin, 'Philosophie du Socialisme', 1850, pg. 625.
3) Zie 'La Bible de la liberté par l'abbé Constant', 1841, pg. 85. 'Si un riche me demande: Est-ce que la religion de l'esprit que tu prêches absout les brigands et les voleurs? je lui répondrai: Non, car elle te condamne. Et c'est pourqoui je t'adjure, en ton nom, de rendre au pauvre son pain, que toi ou tes pères vous lui avez volé. Rien sur la terre n'appartient à tel ou tel homme; tout appartient à Dieu, c'est à dire à tous'. Van l'abbé Constant kennen wij ook nog het in eenzelfden toon geschreven boek: 'Des moeurs et des doctrines du rationalisme en France', 1839.

frouw Cadiot, in de wereld der kunst en literatuur bekend als Claude Vignon, toen ter tijde jonge leerlinge van den beeldhouwer Pradier. Zij huwde later met den in radicale politiek en Panamazaken verwarden, doch overigens zeer bekwamen minister van financiën Rouvier[1], en stierf in April 1888.

II.

Zij die socialisme en godsdienst willen verbinden, komen ook nog van een anderen kant. Niet uit de Kerk treden zij dan voort, maar uit het gebouw der filosofie. Zij ontwerpen dan groote constructies der maatschappij, en, daar zij bij dien arbeid, alle mogelijke lijnen en vormen der samenleving rangschikken en verwerken, dragen zij te-gelijk allerlei bouwstoffen aan van een vaag, doch edel socialisme. Voor een deel zijn zij halve Saint-Simonisten zooals: Buchez, Pierre Leroux, Jean Reynaud en zelfs eenigermate Auguste Comte. Voor een ander deel zijn zij vrij oorspronkelijk zooals: Guépin, de Tourreil en anderen. Doch allen steunen op het begrip der éénheid van de menschheid en der menschen-waarde in het algemeen, en vorderen nu voor hun mede-menschen een betere regeling ook der materieele verhoudingen hier op aarde.

Wij willen uit hun midden allereerst B u c h e z behandelen, die van 1795 tot 1865 heeft geleefd, en die gewoonlijk wordt aangeduid als den stichter der 'École Catholico-Conventionnelle'.

Buchez (P.J.B.) zag het levens-licht in een dorpje der Belgische Ardennen, Mattaigne-la-Petite, dat in 1796 nog aan het bisdom van Luik behoorde, doch weldra door Frankrijk zou worden ingelijfd[2]. Zijn vader en grootvader waren trouwens Franschen, en onze Buchez heeft zich nooit anders dan als Franschman beschouwd. De vader ging omstreeks 1798 naar Parijs, en werd er beambte bij de stedelijke octrooien en accijnsen. Hij wist zijn zoon in 1811, toen deze 15 jaren oud was, dáár ook een plaatsje als surnumerair bij de stedelijke belastingen te bezorgen. Zóó schreef de jongen aan den lessenaar, verdiende zelfs in 1812 reeds een klein loon, doch gebruikte nu zijn vrijen tijd, op raad van zijn vader, om de natuuur-wetenschappen bij de professoren Cuvier, Geoffroi-Saint-Hilaire en Lamarck te bestudeeren. Hij werkte zeer hard, doch doorleefde een droevigen tijd. In 1813 stierf zijn goede moeder, een knappe, groote vrouw, van wie hij zelf zijn hooge

1) Rouvier-zelf stierf in Juni 1911. Hij is later voor de tweede maal gehuwd met eene geborene Pommisseul, ook artistiek (als 'musicienne') begaafd.

2) Wij volgen voor die levens-beschrijving de 'Notices sur la vie et les travaux de Buchez par A. Ott', die geplaatst is vóór het eerste deel der 'Traité de politique et de science sociale par P.J.B. Buchez'. Paris 1866. - Vergelijk verder een artikel in het tijdschrift 'Unsere Zeit' van het jaar 1868, pag. 458-464.

gestalte en zijn krachtigen lichaams-bouw had geërfd, en in 1816 overleed zijn vader, aan wien de Bourbons zoo even het baantje aan de stads-octrooien hadden ontnomen. Op zijn twintigste jaar stond dus Buchez vrij eenzaam in de groote stad. Veel berichten van hem op dien leeftijd hebben wij niet. Wij weten alleen, dat hij in die dagen een groot vriend was van Bazard[1)], die, even als hij, een klein beambte was. Met hem en eenige anderen had hij een zoogenaamd wijsgeerigen krans. Zeer vijandig stonden zij beiden tegenover de Bourbons, zonder daarom met de Bonapartisten te willen samengaan. Zijn politieke denkwijze drong hem in de vrijmetselarij te gaan, waar hij van rang tot rang allengs opklom. Diezelfde politieke beginselen noopten hem zijn postje bij de stads-belastingen neêr te leggen. Hij begon nu - hoe bekrompen hij 't ook had - in de medicijnen te studeeren en weldra had hij onder de studeerende Parijsche jeugd (ook wegens zijn zeer geavanceerde staatkundige denkbeelden) naam, overwicht en gezag.

Het was de tijd der geheime genootschappen en der militaire samenzweringen. Ook hij nam daaraan deel[2)]. Tot nog toe, in het jaar 1820, waren echter al die pogingen tegen de Bourbons altijd mislukt. Nu waren echter twee jonge vrienden van Bazard en Buchez, namelijk Dugied en Joubert, naar Italië getogen, waar zij deelgenomen hadden aan de revolutie te Napels. Zij hadden dáár kennis gekregen van het Carbonarisme en brachten de statuten van die Carbonari's mede naar Parijs[3)]. In het begin van het jaar 1821 vinden wij hen met eenige vrienden - te-zamen waren zij acht in getal - op de kamer van Buchez (in de Rue Copeau) bijéén, waar zij bezig waren die statuten voor te lezen en te verduidelijken. Dadelijk worden drie uit hun midden benoemd (Bazard, Buchez en Flottard) om die statuten aan de Fransche toestanden aantepassen. Zij blijven den ganschen nacht zitten werken en maken een reglement, dat den volgenden dag onmiddellijk door allen werd aangenomen. Zóó onstond de eerste ‘Vente’ van het genootschap der Carbonari's in Frankrijk, welk genootschap op het einde van datzelfde jaar 1821 reeds 80,000 leden telde. Dit genootschap werd een macht, toen in 1822 Lafayette, Voyer d'Argenson en andere leiders der liberalen daaraan toetraden. Buchez reisde in Frankrijk rond, om den aanhang te vergrooten. Hij was daarvoor werkzaam in Lotharingen en in den Elzas en bereidde een beweging voor in de Vogeezen. Hij werd

1) Zie van dit deel der ‘Socialisten,’ pag. 16 en volgende.
2) Zie hem in de ‘Loge des Amis de la Vérité’ in het jaar 1820, bij Louis Blanc, ‘Histoire de dix ans’, Edition 1844, tome I, pag. 88.
3) Zie ‘Constitution et Organisation des Carbonari ou documens exacts sur tout ce qui concerne l'existence, l'origine et le but de cette société secrète par M. Saint-Edme. Paris 1821’. - Maar vooral: ‘Denkwürdigkeiten der geheimen Gesellschaften in Unter-Italien, insbesondere der Carbonari. Aus dem Original übersetzt von Heinrich Doering. Met 12 Kupfern. Weimar 1822’.

echter te Metz gevangen genomen, en vóór de rechtbank van Colmar gebracht. De doodstraf werd tegen hem geëischt. Doch de jury te Colmar sprak hem den 21sten Augustus 1822 vrij.

Hij keerde terug naar Parijs en hervatte zijn studiën in de medicijnen. Hij werkte met grooten ijver, en in Maart 1825 kreeg hij den doctors-titel. Doch de genees- en heelkunde, hoe vlijtig door hem beoefend, was toch niet de zaak van zijn hart. Hij had een vóórkeur voor de wetenschap der maatschappij. Met Bazard was hij het in de meeste opzichten ééns. Beiden waren sterk overtuigd van de voosheid en van de half-heid der liberale begrippen, en zochten een breeder en omvattender theorie. Opmerkelijk was het, dat beiden met ernst de denkbeelden van Joseph de Maistre nagingen en toetsten[1]. Trouwens bij de Maistre vonden zij een stelsel van éénheid, een ordelijke organisatie der samenleving, terwijl de liberalen niets deden dan individualiseeren, kritiseeren en ontkennen. Het absolute vrijheids-begrip van het individu, zooals de liberale school dat leerde, was daarbij al zeer nauw aan egoïsme verwant. Doch met-dit-al de richting van de Maistre wees naar het verleden, en zoowel Bazard als Buchez wenschten vooruitgang, en een weg naar de toekomst. Daar verscheen in het jaar 1825, als een soort van evangelie te hunnen behoeve, 'Le Nouveau Christianisme' van den graaf de Saint-Simon. Zij namen de daarin vervatte formules aan, en beloofden beiden hun medewerking aan het tijdschrift '*Le Producteur*', dat na den dood van Saint-Simon in zijn geest zou uitgegeven worden. Buchez leverde dan ook in dat tijdschrift in 1826 vier studiën. Doch hij had toch eigenlijk nog niet geheel zijn eigen weg gevonden. In het diepst van zijn overtuiging stond hij nog altijd op min of meer materialistischen grond. Zijn studiën der natuurwetenschappen en der medicijnen hadden hem als ongemerkt op den bodem van het materialisme medegevoerd, en hij bleef tot nu toe dáár stand houden. In dien zin zette hij zijn medische onderzoekingen voort en stichtte hij een geneeskundig tijdschrift. Gedurende de jaren 1827 en 1828 was hij aan zijn meer materialistische opvatting getrouw. Doch op het einde van het jaar 1828 wijzigden zich zijn denkbeelden. Hij zag in, dat het materialisme onmogelijk de basis van éénheid kon zijn; dat het slechts bijzondere krachten liet zien, die eeuwig in worsteling en antagonisme met elkander stonden; dat het daarenboven niets omtrent den oorsprong en het doel van het heelal deed kennen; hij zwoer het af, nam nu volledig de denkbeelden der Saint-Simonisten aan, en beleed, dat het toekomstige tijdperk der menschheid *godsdienstig* moest wezen. Het volkomen en in alle opzichten samengaan met de leiders van het Saint-Simonisme duurde echter niet lang. De wenteling, die Bazard en Enfantin in 1829 aan het Saint-Simonisme deden ondergaan, was in de richting van het Pantheïsme; en

1) Zie over Bazard en de Maistre ook Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', Edition 1844, tome III, p. 121.

daarvan wilde Buchez niets weten. Hij was een zeer weinig mystieke natuur, en had daarenboven een sterken afkeer van al de theatrale vormen, die Enfantin bij de school in zwang begon te brengen. Hij vond het belachelijk zich als 'vader' te hooren toespreken. Hij scheidde zich dus, in 't begin van 1830, van de school der Saint-Simonisten en ook van zijn vriend Bazard af[1]. Ter-zelfder tijd aanvaardde hij echter positiever dan vroeger de geloofs-belijdenis van het Christendom. Had hij vroeger enkel de zedenleer van dat Christendom voor zich-zelven gehuldigd, thans waardeerde hij meer en meer de opvoeding en vooruitgang der menschelijke maatschappij onder den invloed der Christelijke leer, en klom hij op tot de openbaring Gods, zooals het Christendom die gaf; openbaring, die tegelijk beginsel en regel van de sociale organisatie moest wezen.

Zóó vond hem de revolutie van het jaar 1830. Hij wond zich op in de vrijheids-denkbeelden, die deze tijden medebrachten[2], doch was even beslist in zijn overtuiging, dat er positieve lijnen van vervorming der maatschappij moesten worden gegeven en geëerbiedigd. De gang van de wereld mocht niet op materialisme[3], individualisme en antagonisme of concurrentie uitloopen. Integendeel. Het begrip van vrijheid moest dadelijk verbonden worden aan dat van godsdienst. In dien zin zou hij gaan getuigen, te sterker, daar de revolutie van 1830, na Louis Philippe tot koning te hebben gekozen, allengs slechts een weg van expediënten en transactiën opging.

Zijn stelsel was dus een vereeniging van het Christendom en van de leer van den vooruitgang der maatschappij. Hij zou dit verdedigen en uitéénzetten in een weekblad, dat hij in December 1831 stichtte: 'L'Européen.' De hoofd-gedachte van den inhoud van dit weekblad was de aanwijzing der economische en staatkundige instellingen, die een sociale verwezenlijking der Christelijke leer zouden kunnen bewerken. Krachtig werden de individualistische denkbeelden der liberale school bestreden. Men moest niet opzien tegen een sterk en leidend gezag. Maar in plaats van een maatschappelijke hiëarchie vóór te staan, zooals Bazard en Enfantin in den kring der Saint-Simonisten dit ontvouwden, stelde het blad op den vóórgrond, als grondslag van een betere sociale regeling, de *werklieden-associatie*, die dan allereerst uit het particulier initiatief der arbeiders-zelven moest ontstaan. De voornaamste mede-redacteur, dien Buchez bij het schrijven van dit weekblad had, was de oud-Saint-Simonist Boulland. Maar ook anderen hielpen, zooals Roux-Lavergne, en de geneesheeren Cerise

1) Ziet van dit deel der 'Socialisten' pag. 19, 44, 47.
2) Denk aan zijn ceremonie in Juli 1830 op de Place de Grève, bij Louis Blanc, 'Dix ans,' II, p. 347.
3) Vooral was hij geërgerd door de consequenties van de rehabilitatie der materie, zie Victor Considerant, 'Trois Discours,' etc. 1830, pag. 63 en 70.

en Belfield-Lefèvre. Het blad had echter geen langen leeftijd en moest reeds in October 1832 eindigen[1]. Het merkwaardigste onderwerp, dat daarin werd ontwikkeld, was de uitéénzetting, hoe de arbeiders, als middel ter emancipatie van hun klasse, waar 't pas gaf, productie-associaties moesten vormen. Daardoor zouden de arbeiders zich tot zekere onafhankelijkheid kunnen opwerken. Zij zouden zelven de voordeelen kunnen bekomen van de kapitalisten. Want al hun streven moest dan daarop gevestigd zijn, om, door elk dezer associaties, zooveel te verdienen, dat zij, behalve hetgeen zij noodig hadden voor hun dagelijksch leven, te-zamen een vast ondeelbaar fonds konden vormen, dat onvervreemdbaar en gemeenschappelijk goed van alle leden der associatie zou zijn. Een deel der netto-winst van de productie moest dus jaarlijks besteed worden, om zulk een fonds te constitueeren en te vergrooten; de enkele leden of erfgenamen der leden moesten zich verbinden dit niet aan te tasten, daarop geen vordering te doen gelden. Had men ééns dat kapitaal, dan zouden daaruit aan alle deelgenooten de arbeids-middelen kunnen verstrekt worden. Naast het vormen van zulke productie-associaties der arbeiders, wier ontstaan hij uit de eigen energie der werklieden wilde doen voortvloeien, zonder eenige tusschenkomst van den Staat, beval Buchez dan ook nog in het weekblad aan het stichten van een centrale Bank: '*Caisse générale du Crédit public*', wederom zonder interventie van den Staat, waardoor gemakkelijk crediet aan de werklieden zou kunnen worden verleend, en door welker invloed en leiding zekere orde en éénheid op het veld der productie en der distributie der rijkdommen zou kunnen worden verkregen[2].

Aldus strooide hij in zijn blad enkele denkbeelden onder het publiek. De breedere motiveering van zijn volledige gedachte beproefde hij in een merkwaardig boek, dat in het jaar 1833 uitkwam, onder den titel: 'Introduction à la science de l'Histoire ou science du développement de l'humanité.' Dit boek heeft een groote invloed gehad. Buchez heeft er later, in het jaar 1842, een tweeden druk de vorm van het boek geheel en al is gewijzigd, en er bijna geen bladzijde uit de eerste editie onveranderd is overgenomen, zoo is de kern der denkbeelden dezelfde gebleven als in het jaar 1833. Wij zullen dus,

1) De deelen van 'L'Européen' zijn nog altijd een opmerkelijke verzameling. Al dadelijk is het plan goed uitéengezet in n°. 3, pg. 37. Zie voorts deel II, pg. 51 en 82 (het plan), p. 102 (het plan), p. 307. Over gilden zie deel II, pg. 116, 132, 149 en 164. Over de Conventie, zie deel II, pg. 225, 257, 272, 289.

2) Zie over de 'Caisse' door Buchez voorgesteld: 'L'Européen', deel I, pg. 229, 276 en 309, voorts A. Ott, 'Traité d'Economie sociale ou d'Economie politique coordonnée au point de vue du progres', Paris, 1851, pag. 545-547.

bij onze ontleding van het boek, gebruik maken van den tweeden druk, die trouwens ook het meest bekend is[1].

Uitgangs-punt van het boek der ‘Inleiding tot de wetenschap der Geschiedenis’, is de kritiek op den tegenwoordigen toestand der maatschappij. Er is thans, volgens Buchez, geen zekerheid, geen tevredenheid, geen rust in de maatschappij: twijfelzucht en egoisme beheerschen alles, in plaats van uitingen van toewijding en zelfopoffering ziet men meestal verschijnselen van vijandschap; over de geheele aarde waart ellende rond. Uit een materieel oogpunt is de tegenwoordige Europeesche maatschappij verdeeld in twee klassen. De ééne is in het bezit van al de arbeids-werktuigen, der gronden, werkplaatsen, huizen en kapitalen; de andere heeft niets en arbeidt voor de eerste. Doch die twee klassen zijn letterlijk twee vijandige kampen. Door de werking van het eigendoms-recht blijft de ééne klasse in het erfelijk bezit van al wat zij heeft, en heerscht zij tevens over de andere klasse, aan welke zij heffingen en belastingen oplegt. In de handen der leden van die klasse vermeerderen - onder het industrieel ‘régime’ - steeds de kapitalen. De rijken nu werken niet zelven, maar laten door een tusschenklasse hun arbeids-werktuigen, hun gronden en kapitalen exploiteeren. Deze chefs der industrie zetten zich aan het hoofd van den arbeid; zijn tusschen armen en rijken in geplaatst, en staan met beide klassen op voet van oorlog; zij zijn slechts de dienende rentmeesters der rijken en halen op hun beurt uit het werk der armen al wat die arbeid bij mogelijkheid kan opleveren. De drijfveêr der concurrentie zet dan het gansche maatschappelijk werk in gang en drijft het voort. Doch groote wanorde in de productie, groote onvastheid in het bedrijf, is het gevolg. De chefs der industrie bezuinigen, om toch vooral het product goedkoop te maken, op de loonen; straks worden de onrijpe krachten, de kinderen[2], weldra de vrouwen, in de werkplaats gebracht, en al de wanhoop van het leven wordt nu eerst goed gevoeld. Een troostelooze wereld-beschouwing is tegenwoordig het gevolg van dit alles. Toch heeft de mensch behoefte aan iets hoogers: aan hoop, aan geloof. De samenleving moet rusten op liefde en onderling vertrouwen. Doch ziedaar, de tegenwoordige maatschappij wil thans juist alles vestigen alléén op het begrip van vrijheid. Dit beginsel der vrijheid, wanneer het streng wordt doorgevoerd en in absoluten zin toegepast, sluit de gedachte van liefde of gemeenschap uit. Het leert den mensch egoïst te zijn, van zijn eigen persoon zijn God, zijn geloof, zijn roem, zijn reden van bestaan, en zijn kracht te maken. Het vrijheids-idee doet den mensch altijd als in staat van tegenweêr zijn. Hij is steeds op

1) De eerste druk van 1833 is in één deel vervat en bevat 568 bladzijden. De tweede druk van 1842 bestaat uit twee deelen van 503 en van 521 pagina's. De inhoud is bijna verdubbeld.
2) Zie Buchez, ‘Introduction à la Science de l'Histoire’, I, pg. 25/26.

zijn hoede. Hij is bang in zijn rechten bedreigd of verkort te wezen. Hij staat op voet van oorlog met al degenen, die even groote vrijheid willen hebben. Want de vrijheid van een ieder heeft steeds tot grens de vrijheid van den buurman, en die buurman is dus de man voor wien men zich in acht moet nemen. Onder de uitsluitende heerschappij der vrijheid is er dus geen bewuste orde of samenleving. Elk individu, elk aantal van individuen heeft afzonderlijke begrippen, afzonderlijke wetenschap, afzonderlijken godsdienst. Het collectieve leven ontbreekt, en het individualisme is van alles de spil.

Het is dus duidelijk, dat er tegenwoordig iets in de maatschappij hapert, en even duidelijk is het, dat men aan dat antagonisme in de maatschappij, aan al die gevoelens van wrevel en eigenbaat een einde moet zoeken te maken. Om de kiemen dier fouten te ontdekken, moet men het probleem der samenleving nauwlettend bestudeeren. Want het leven der maatschappij beheerscht natuurlijk het leven der enkele menschen. Nu kan men op den vóórgrond stellen, dat er slechts dáár een maatschappij bestaat, waar er e e n d o e l is. De gemeenschap wordt gedreven en geleid door het doel, dat zij wil bereiken. Om dus de maatschappij te begrijpen, moet men eerst doorzien, welk doel haar drijft. Daarvoor moet men opklimmen tot de leidende gedachte van alles. Van de natie moet men opklimmen tot de menschheid, van de menschheid tot het heelal, van het heelal tot God, want men kan het doel der gansche schepping slechts kennen, wanneer men den wil van God begrijpt. Is men zóó hoog opgeklommen, dan zal men zien, dat er wel degelijk éénheid, samenhang en orde in geheel de schepping, en dus ook in dat onderdeel, dat men maatschappij noemt, is te bespeuren. - De verschillende functiën der menschheid moeten dan vervolgens één voor één worden nagegaan. Want in het wezen der zaak heeft de menschheid altijd gehandeld in overéénstemming met de taak, die haar was opgedragen en opgelegd. Wel is waar, de menschheid heeft reeds veel geleefd en veel gedaan. Uit haar midden zijn verscheidene maatschappijen ontsproten, die weder te-niet zijn gegaan en plaats hebben gemaakt voor andere. Maar wijl die maatschappelijke daden, die menigvuldige staatkundige verschijnselen niet tot een vernietiging der menschheid hebben geleid, moet men er wel het besluit uit trekken, dat elk van die maatschappelijke feiten of ten-minste het meerendeel, iets bevatte, dat betrekking had tot de in-standhouding der maatschappij onder de menschen. Mocht het dus gelukken, om dit iets, dat in al die sociale verschijnselen vervat en als het ware verholen is, te onthullen en uit de windselen los te maken, dan zou men het geheim bezitten der krachten, die aan het leven der naties en der politieke omwentelingen ten grondslag liggen; men zou de juiste aanwijzingen hebben over de wet, die de menschheid voortbeweegt. - Op die wijze moet men derhalve een wetenschap der geschiedenis construeeren. Heeft men eens die wetenschap verkregen, dan kan men daardoor het geheim vinden der ellende, die aan onzen tijd knaagt, doch tevens kan

men daaraan hoopvol een oplossing vragen, om een einde aan al dien jammer te maken.

Op die wijze gaat nu Buchez zijn wetenschap der geschiedenis optrekken. Het spreekt dus van-zelf, dat voor hem het eigenaardige daarvan gelegen is in de gegevens, die zulk een kennis aanbiedt, om vóóruit te kunnen zien. Wetenschap is vóór alles '*moyen de prévoyance*.' De wetenschap der historie is een wetenschap, waarvan het doel is de sociale toekomst van het menschelijk geslacht in den kring van zijn vrije werkzaamheid te voorzien[1]. Een vooruitzicht. En dat is mogelijk. Want er is beweging in den gang en loop der menschheid. Het is dus slechts de vraag, om het 'tempo' dier beweging te meten. Men moet dus in de eerste plaats twee grondslagen aannemen, vaststellen en in al hun bijzonderheden toetsen. Zij zijn deze: dat de menschheid een éénheid is, en dat zij onderworpen is aan de wet van den vooruitgang. Beide deze grondslagen zijn door de oudheid niet gekend of gewaardeerd. De oudheid kende alleen het begrip van natie, wie daarbuiten viel, was een vreemdeling, haast een vijand: menschelijkheid als zoodanig was haar vreemd. En evenzoo miskende de oudheid de wet van den vooruitgang. Eerst het Christendom bracht dat idee, en door de Fransche revolutie, steunende op wat een Baco, een Vico, een Turgot, een Condorcet hadden onderwezen, werd het een voor allen duidelijke openlijke verklaring. Sinds hebben Kant en Saint-Simon dat denkbeeld nog hechter en steviger bevestigd.

Men moet zich dit begrip van vooruitgang voorstellen onder de vormen der reeksen, waarmede de mathesis cijfert: arithmetische of geometrische reeksen; in zulk een reeks is altijd het opvolgend cijfer grooter dan het voorgaande, doch de rede der vermeerdering gaat met optelling of met vermenigvuldiging te-werk. Die rede, die drijvende kracht wordt nu bij den vooruitgang der menschheid aangegeven door het doel, dat de menschheid najaagt. Het doel der menschheid bepaalt en leidt den loop der menschheid; dat doel is het motief, de grondslag en de verklaring der verschillende momenten van haar beweging; te-gelijkertijd vormt het de verbinding en het kenmerk der maatschappij. De groote vraag blijft ten-slotte, wie aan de menschheid dat doel heeft gegeven? Buchez nu ontvouwt, dat onmogelijk de menschheid zich-zelve dat doel kan hebben gesteld, en komt tot de vaste overtuiging, dat alléén God aan de menschen dat doel heeft geopenbaard[2].

Aannemende den vooruitgang in de menschheid, verkrijgt men nu, volgens Buchez, het inzicht, dat het lijden der maatschappij een tijdelijke zaak moet zijn. De maatschappij heeft zelve in haar loop en wording die toestanden, waaronder zij thans zucht, in het leven geroepen; zij zal ook door eigen kracht uit dien droeven

1) Zie Buchez, 'Introduction à la Science de l'Histoire', pg. 54 en 60.
2) Zie Buchez, 'Introduction à la Science de l'Histoire', I, p. 170.

staat kunnen treden. Daarvoor is echter juist noodig de nieuwe leer, die een vooruitzien in de toekomst moet wezen en ook als zoodanig dient opgevat te worden. Zij is en schenkt de ware '*prévoyance sociale*.'

De methode van die leer of wetenschap wordt dus door Buchez behandeld. Over het algemeen kan men zeggen, dat Buchez hierbij de methode der natuur-wetenschappen op de geschiedenis gaat toepassen. Hij ontwerpt een sociale fysiologie. Wij kunnen hem natuurlijk in zijn uitvoerig betoog niet volgen. Wij merken slechts op, dat hij, wat de levens-voorwaarden der maatschappij betreft, onderscheidt tusschen zoogenaamde 'constante wetten' en tusschen afwijkingen of variaties. Beide deze groepen van regelen worden door hem afzonderlijk nagegaan en ontleed. Onder de 'sociale constante' beginselen rangschikt hij o.a. de wetten van in-stand-houding der maatschappij, de organisatie der familie, de wet van den eigendom, de begrippen van recht en plicht, enz. enz. Zij zijn de conservatieve elementen der maatschappij, de eigenlijke grondslagen van haar bestaan. Daarnaast geven al de verschillende variaties de afwijkingen der vaste beweging aan. Zij zijn de overgangen, die de maatschappij, nadat zij ééns haar doel zich heeft gesteld, doorloopt, vóórdat zij dat doel verwerkelijkt. Ook in die transities, die overgangs-periodes, zijn bepaalde regelen en reeksen waar te nemen. Zij vormen op ieder oogenblik den aanloop, de worsteling, het zoeken en dwalen der maatschappij.

Een belangrijk deel van zijn boek houdt zich op met enkele van de 's o c i a l e c o n s t a n t e n.' Hij behandelt achteréénvolgens de zedenleer, de kunst[1)] en de wetenschap, altijd als uitvloeisels der gemeenschappelijke werkzaamheid eener maatschappij, en bespreekt daarbij ook den materieelen arbeid van een volk. Het is bij die gelegenheid, dat hij zich uitlaat over de studie der staathuishoudkunde. De Franschen der 18de eeuw: een Quesnay, een Turgot, een Necker hadden, volgens hem, die leer breed opgevat; zij wilden wel degelijk, bij hun studie der maatschappij, instellingen zoeken, die de kracht hadden, de ellende der zeer talrijke klasse der armen te verbeteren. Maar de Engelschen hebben, volgens Buchez, een gansch andere wending aan die 'economie' gegeven. Adam Smith gaf het voorbeeld. De leerlingen hebben zijn arbeid voortgezet[2)]. Doch het resultaat veroordeelt het werk. Deze lieden hebben de taak volbracht, om een nauwkeurige statistiek op te maken van hetgeen tegenwoordig bestaat; zij hebben onze ellende ontleed; zij hebben de materieele oorzaken daarvan aangegeven; zij hebben aangetoond, dat het lijden, waardoor een deel der bevolking wordt gedrukt, slechts vermeerderen kan onder

1) Zie over de kunst vooral de bladzijde, Buchez, 'Introduction à la Science de l'Histoire', I, p. 144.
2) Zie Buchez, 'Introduction à la Science de l'Histoire', I, p. 483-494. Op pag. 484 zegt hij: 'A nos yeux, l'économie politique est à la science de l'histoire, ce que dans les sciences mathématiques l'art de l'ingénieur est à la théorie pure.'

de werking dier oorzaken; - maar zij hebben te-gelijkertijd betoogd, dat die oorzaken niet konden verdwijnen, omdat zij noodzakelijke gevolgen waren van een maatschappelijke orde, Zóó hebben zij (bij voorbeeld) uitéengezet, dat de concurrentie het uitsluitende beginsel van alle ontwikkeling, de éénige toewijzing van den rijkdom was, en zij hebben daarop medegedeeld, hoe de concurrentie natuurlijk de loonen doet dalen, en hoe die daling der loonen jaarlijks een zeker aantal loon-trekkenden van honger en ziekte doet kwijnen en omkomen, hoe voorts die daling tot prostitutie, bezoedeling en diefstal aanleiding geeft. Eenigen hunner hebben getracht te bewijzen, dat elke poging om hier in te grijpen een anti-economische daad was, een improductief streven, barbaarsch in dien zin, dat het slechts kon uitloopen op verlenging van het lijden der slachtoffers; anderen hebben de leniging der armoede, voor zoover zij door aalmoezen en hospitalen te-werk ging, zoeken op te heffen; een derde klasse heeft het bewijs meenen te kunnen leveren, dat oorlogen en ziekten de middelen zijn, die te-groote bevolking tegenhouden. In één woord: de economisten der Engelsche school hebben, terwijl zij een vrij welgelijkend beeld van ons industrieel tijdvak ontwierpen, te-gelijkertijd een lang pleidooi geleverd, dat de noodwendigheid van dien ellendigen toestand scheen te bewijzen. De lezing van hun boeken heeft het hart der regeerings-mannen verhard; zij heeft de mannen van het gezag doof gemaakt voor de droevigste en redelijkste klachten; zij heeft het kwaad gerechtvaardigd en ontmoediging voor het goede verwekt.

Buchez meent, dat de dwaling der economisten voortkomt uit het feit, dat zij meer op het individu dan op de maatschappij hebben gelet. Niet het sociale doel, maar het particulier belang is door hen tot richtsnoer genomen. Op de groote zedelijke stroomingen der zich voortbewegende maatschappij is geen acht geslagen. Daardoor is het voor hen een raadsel of een geheim gebleven, dat zelf-opoffering en toewijding een beginsel van welvaart of rijkdom kan zijn; de opvoedende taak der menschheid is hun ontgaan. Zij hebben tot maatstaf der waarde de behoefte van het individu genomen. Zij hebben nu hun inzicht besloten in de kleine ruimte, die het leven van een mensch omvat; zij hebben slechts gevonden en moesten slechts vinden het egoïsme; zij hebben daarvan een theorie opgebouwd, want zij konden op zoo gering een veld, als het kortstondig leven van een individu is, niet de groote, breede moreele beweging waarnemen, die de menschheid voortstuwt en die de omwentelingen voortbeweegt. Intusschen hielden zij zich slechts op met uitvoerige en tot in onderdeelen afdalende berekeningen over de aanraking en kruising der verschillende soorten van egoïsme. Geen smart, die men lijdt en waaraan men sterft; geen toeschroeving van het hart, of de economisten wisten er een argument en verdediging voor te bedenken. Toch was het aanwenden van het beginsel van het sociale doel zooveel voordeeliger zelfs voor de individuen geweest, dan het toepassen van het door de economisten van den dag aangeprezen particulier belang. Het sociale doel zou gesproken hebben

van de verbetering der arme klassen. Uit het individueel oogpunt daarentegen komt men niet verder dan de leus: ‘laat een ieder begaan’ (‘laissez faire à chacun’), hetgeen in andere woorden overgezet beteekent: ‘men moet de toevallige feiten, die op 't oogenblik machthebbend zijn, niet veranderen’ (‘Il ne faut point changer les hasards qui sont en puissance’).

Neemt men echter eens het oogpunt der collectieve voorzorg (‘*prévoyance collective*’) aan, dan veranderen alle vraagstukken van aangezicht. Niet langer is het de vraag, hoe de werklieden, door hun talrijkheid onnut geworden, moeten sterven ten-gevolge van het geringe bedrag van hun loon; neen: de questie wordt om te zorgen, dat er geen onnutte menschen meer zijn; het is dan geen zaak meer, om op honger, pest, oorlog of prostitutie te rekenen, ten-einde de bevolking te dunnen; niet meer geldt de zucht om het kwaad te rechtvaardigen, maar de groote zaak wordt, te onderzoeken, hoe onze aardbol een twintigmaal grooter bevolking kan voeden....

Buchez gaat nu in zijn tweede deel de leer van den vooruitgang niet alleen in de menschelijke maatschappij, maar ook in de natuur na. Langzamerhand klimt hij in zijn beschouwingen der wetten van natuur en maatschappij op tot de hoogste bron: tot God, en ontwikkelt hij hier de leer der Christelijke openbaring. Aan het stuk der erfzonde wordt door hem groote waarde en beteekenis gehecht. De menschheid staat volgens hem thans in een kritiek tijdstip. Haast op een twee-sprong[1]. De Europeesche naties hebben te kiezen tusschen de politieke en zedelijke stelling der Christelijke Kerk, en de verdeeldheid van hun eigen standpunten en aanmatigingen. In het ééne geval komt er dadelijk vaste éénheid; in het andere twee-dracht en ontzettende tijdelijke vijandschap. Buchez sluit met een warm beroep op de geestelijkheid, om haar taak te begrijpen en de menschheid tot die éénheid te voeren. ‘Onze Vader - dat uw koninkrijk kome!’ moet de bede van allen zijn.

Dit boek was als het ware een programma. Buchez zou zich echter niet bij de theorie der wetenschap der geschiedenis bepalen, maar ging reeds in datzelfde jaar 1833 aan den arbeid om een geschiedenis te schrijven, waarin hij als in bijzonderheden al die groote beginselen zou toepassen. Hij koos daarvoor de Fransche revolutie. Zijn boek, dat hij met medewerking van den heer Roux-Lavergne[2] tot stand bracht, was de kolossale: ‘Histoire parlementaire de la Révolution Française’, die in 40 deelen in de jaren 1833 tot 1838 verscheen. In 1846 heeft hij beproefd, met behulp van zijn vrienden en leerlingen: Jules Bastide, de Bois-le-Comte en A. Ott, een tweeden minder kost-

1) Zie Buchez, ‘Introduction à la Science de l'Histoire’, II, pag. 506 vlgg.
2) Roux-Lavergne werd in 1848 lid der ‘Assemblée constituante’. Later werd hij priester.

baren druk van dit werk te geven, doch van dien tweeden druk zijn van 1846-1848 slechts zeven deelen verschenen. Dit werk over de Fransche revolutie is de onmisbare bron voor allen, die het tijdvak willen begrijpen. De andere Fransche geschiedenissen der revolutie - die van Thiers, van Mignet, van Louis Blanc, van Michelet en van Quinet - geven een min of meer breed gemotiveerd oordeel over die revolutie; de uitéénzetting van Buchez is inderdaad de aanéénrijging der officieele stukken en redevoeringen. Slechts in de min of meer 'indigeste' inleidingen geeft Buchez telkens zijn eigen denkbeelden[1]. Natuurlijk hebben de tijdgenooten dankbaar gebruik gemaakt van de door Buchez voor het eerst goed toegankelijk gemaakte officieele mededeelingen, maar zich voorts geërgerd en verbaasd over de denkbeelden, die in al de voorredenen en inleidingen werden te-boek gesteld. En inderdaad was er het één en het ander, dat hier opspraak kon verwekken. Buchez vereenigde hier tot één geheel zijn bewondering voor het Jacobinisme der Conventie en zijn innigen eerbied voor den catholieken Christelijken godsdienst. De leer der Jacobijnen was, volgens hem, slechts een onbewust, inconsequent catholicisme. Het dogma der mannen van het Schrikbewind was, in het wezen der zaak, niet anders dan een toepassing van de leer der broederschap. De éénige groote *plicht* der menschheid is die broederschap, en daaruit moet het *recht* voortvloeien. De revolutie zette dit breed op. Zij kantte zich tegen de catholieke Kerk, want inderdaad was die catholieke Kerk niet meer Christelijk, 'elle avait Judaïsé'; de revolutie weêrstond ook het protestantisme, want het protestantisme is van top tot teen individualistisch: het gaat uit van het 'ik'. De Jacobijnen nu, die het diepst het denkbeeld der revolutie begrepen, zagen dit scherp in, en hadden slechts op het oog het doel, waarnaar de nieuwe maatschappij streefde. Ter wille van dat doel: de fraterniteit, offerden zij al het andere op. Om de souvereiniteit van dat doel der gemeenschappelijke pogingen en handelingen te vestigen, zagen zij niet op tegen het terrorisme en de wreedheden der September-moorden, gelijk eens de catholieke Kerk niet was afgeschrikt voor den Barthlomeus-nacht. De hardheden der Jacobijnen zijn, volgens Buchez, enkel negatieve te-kort-komingen. Een Marat wordt door hem niet veroordeeld. Een Robespierre verdient slechts lof voor zijn consequentie, om het doel der revolutie te verwerkelijken. Slechts één groote grief is tegen hem in te brengen, dat hij het positieve der Christelijke openbaring niet begreep: hij bleef slechts staan bij het Deïsme, doch waardeerde het eigenlijk Christelijke beginsel niet genoeg. Wellicht is het daaraan toe te schrijven, dat de revolutie der Jacobijnen toch nog te veel de gelijkheid heeft opgeofferd aan de vrijheid, en ten-slotte door de in merg en been individualistische burgerij of middenstand is overwonnen. Voortaan moet de leuze

1) Michelet en Paul Janet beweren, dat Buchez in zijn inleidingen veel ontleend heeft aan de ideeën van den baron d'Eckstein, zie Paul Janet, 'Philosophie de la Révolution française', 1875, pag. 69.

deze zijn: de denkbeelden der Fransche Conventie volkomen te doen samengaan met de ideeën van den catholieken Christelijken godsdienst. Vandaar de naam, dien de school van Buchez ontving: 'Ecole Catholico-Conventionnelle'.

Buchez bleef dus op positief Christelijken grondslag staan. Hij vormde in die dagen een bepaalde school. In dezelfde jaren 1833 tot 1838, toen hij zijn geschiedenis der Fransche revolutie uitgaf, hield hij voortdurend wekelijksche voordrachten in de Rue Chabannais. Vele jonge geleerden, letterkundigen en kunstenaars, kwamen dáár telkens samen. In 1835 begon hij zelfs weder zijn uitgaaf van 'L'Européen', dat nu een onregelmatig verschijnend maandschrift zou worden, en dat van October 1835 tot December 1838 bleef uitkomen. Maar juist in die school van leerlingen van Buchez kwam een twee-spalt. Het was de opvatting der school omtrent het Christendom, die tot dat schisma zou leiden. Buchez zelf bleef, met al zijn eerbied voor het catholicisme, toch altijd op eenigen afstand staan van de Kerk. Hij was van meening, dat de catholieke Kerk of liever de geestelijkheid, sinds de 14de eeuw, een dwaalweg had ingeslagen. De kerkvoogden hadden hun progressieve taak niet begrepen, en zich verzet tegen de sociale toepassing der Christelijke zedenleer. De geestelijkheid had de sociale zijde van het Christendom miskend en te-veel op den vóórgrond gezet het heil der individuen. De Kerk was daardoor niet meer in staat het orgaan van den vooruitgang te zijn. - De beste leerlingen van Buchez konden dit laatste gevoelen niet deelen. Zij meenden, dat het in hun macht stond, de Kerk in dit opzicht te vernieuwen. Reeds Roux-Lavergne scheidde zich daarom af van Buchez. En toen Lacordaire, die zoo even Lamennais alléén den weg van opstand tegen Rome liet bewandelen, de poging begon, om de orde der Dominicanen, der 'frères prêcheurs', weder op te wekken, sloten zich juist bij hem aan enkele uitnemende jonge leerlingen van Buchez. Twee van hen, die het witte Dominicaner-gewaad aannamen, stierven vroeg. Buchez houdt in de voorrede van zijn Inleiding tot de wetenschap der geschiedenis over hen een korte, warme lijkrede. Zij zijn Requedat, die op 23-jarigen leeftijd te Rome in 1840 overleed, en de jonge architect Piel, die, 32 jaren oud, in het klooster van Bosco in Piemont, ten jare 1841 stierf[1)].

De overige leerlingen - wij noemen vooral Cerise, Ott, Feugueray, enz. - bleven aan de opvatting van Buchez getrouw en hielden zich dus op zekeren afstand van de Kerk. Hun trok ook bijzonder aan de wetenschappelijke arbeid van hun meester. Buchez ging dan ook voort wekelijksche voordrachten te houden. Langzamerhand besloot hij, enkele dier voordrachten door den druk onder grooter publiek te brengen. Zóó liet hij de voordrachten, die hij over de medische en natuurkundige wetenschap op zijn

1) Tot de leerlingen van Buchez, die eveneens in de Dominicaner-orde zich lieten inschrijven, behoorde ook nog Besson.

wekelijksche bijéénkomsten hield, in 1838 door een der leerlingen uitgeven in een boek: '*Introduction à l'étude des sciences médicales*'. Voorts hield hij zich bezig een reeks lezingen over de wijsbegeerte tot boekdeelen te verzamelen. Het zijn de drie dikke deelen geworden, die van 1838 tot 1840 zijn verschenen onder den titel: '*Essai d'un traité complet de philosophie au point de vue du catholicisme et du progrès*'. Het was een zwaar betoog, dat alles in de geschiedenis naar het Christendom wentelde, en dat dit Christendom dan ook een nieuwe sociale en politieke leer had aangebracht[1)].

Doch Buchez liet het niet bij boeken of theorieën; hij zocht een daad. In zijn 'Européen' van het jaar 1831 had hij uitéengezet, dat in den gang der tegenwoordige maatschappij reeds veel zou worden verbeterd, wanneer de werklieden zich onafhankelijk van de kapitalisten konden maken, en zelven, door een goede vereeniging, zoogenaamde p r o d u c t i e - a s s o c i a t i e s zouden vormen. Welnu, hij en al zijne vrienden deden hun best, de werklieden in Parijs aan te sporen, tot zulke associaties zich te verbinden. Het is een uiterst belangrijke poging geweest, om in Frankrijk of Parijs het begrip van coöperatie in het leven te roepen, en wel in zijn meest volkomen uiting. Want het waren geen winkel-vereenigingen of iets dergelijks, die door Buchez werden bedoeld: hij had niet op 't oog de middelen, om beter en goedkooper consumptie onder het bereik der arbeiders te brengen, neen, hij wenschte de werklieden te vereenigen, ten-einde hen gezamenlijk als collectief lichaam aan de productie te doen deel nemen, op zulk een wijze, dat het verschil van kapitaal-winst en loon voor hen zou zijn opgeheven. Zoodoende zou men den toestand der arbeiders verbeteren, en te-gelijk lijnen trekken voor een toekomstig maatschappelijk gebouw. Bij die poging om de arbeiders, daartoe te brengen, stond op den vóórgrond, dat de arbeiders, als vereeniging werkende, een deel van hun netto-winst moesten opofferen, om de kern van een fonds te vormen, dat onvervreemdbaar gemeenschappelijk eigendom van hen allen zou wezen. Voorts zou de associatie, die zekere tak van beroep of bedrijf zich gekozen had, zich geheel en al stellen op de basis der concurrentie. Men zou gaan mededingen met de firma's of zaken, die eenvoudig-weg met kapitaal en loon-trekkende arbeiders werden gedreven. Men zou geen vaste subsidies aannemen, ten-einde geheel en al vrij te blijven en in de associatie geen leiding van krachten of machten buiten het arbeids-gebied te ondergaan. Voorts zou men, als het mogelijk was, onderscheidene of vele van die associaties vormen, en vooral die verschillende zelf-werkende associaties niet tot één geheel willen centraliseeren. - Aldus toog men aan den arbeid. Buchez heeft in een fraaie schets, die hij over zijn leerling H.R.

1) Zie bijv. Buchez, 'Traité complet de philosophie', tome III, p. 569, 571-573.

Feugueray heeft geschreven[1], uitéengezet, hoeveel moeite zij in 't begin hadden, de arbeiders te overtuigen. Veel geld werd ook door zijn vrienden verloren bij de eerste oprichting van zulk een associatie. Deschamps, Hubert-Valleroux, Goudchaux - wij noemen slechts enkele vrienden van Buchez - moesten nog-al geldelijk verlies boeten. De leertijd en leerwijze der arbeiders vorderde veel geduld, daar de arbeider zich wennen moest, om de gewoonte van persoonlijke berekening, die hem als in het bloed zat, te laten varen voor regelen van gemeenschaps-leven. Maar toch scheen het te lukken. Verschillende van die productie-associaties werden opgericht en enkele daarvan begonnen allengs tot zekeren bloei te komen. Vooral de in het jaar 1834 opgerichte vereeniging van bewerkers van imitatie-bijouterieën ('*les bijoutiers en faux dorè*') te Parijs had een flink bestaan. Dertig jaren later had die associatie een ondeelbaar kapitaal van 100,000 francs[2].

Voor Buchez had de oprichting van associaties onder de werklieden tweeërlei doel. Vooreerst moest het zijn een middel ter emancipatie en bevrijding uit het loon-stelsel, maar ten andere moest nu in de associatie-zelve het leven der deelhebbers een nieuwe plooi aannemen. Begrippen van samenleving, van zelf-opoffering, van toewijding, moesten de harde en wreede drijfveêren van hebzucht en egoïsme vervangen. De Christelijke godsdienst, en de leer van den vooruitgang, moesten in zulke vereenigingen de grondslagen van het samenzijn wezen. Men moest het ernstig durven opnemen met het belijden van het Christendom. Men moest niet ter-sluiks, maar met opgeheven hoofde voor de wereld naar communie en biecht gaan[3]. Men moest de Zondags-rust houden. De gansche levens-wijze moest verbeteren. En voorts moest men zelfstandig alle questies van den arbeid overwegen en bespreken in den zin van den vooruitgang. Ten-einde dat te kunnen doen, wekte Buchez de arbeiders op, een blad te stichten, en daarin zelven te gaan schrijven. Aldus ontstond het in de richting van Buchez gestelde merkwaardige blad: 'L ' A t e l i e r ', dat van het jaar 1840 tot het jaar 1848 heeft bestaan.

Van de vier arbeiders-organen, die in Parijs vóór 1848 bestonden - de (Saint-Simonistische) 'Ruche populaire', de (communistische) 'Fraternité', de 'Union' en het 'Atelier'[4] - is het laatste

1) Zie de 'Notice' van Buchez vóór het nagelaten 'Essai sur les doctrines politiques de Saint Thomas d'Aquin par H.R. Feugueray', 1857, pag. I-XXII.
2) Vergelijk W. Lexis, 'Gewerkvereine in Frankreich' (Schriften Socialpolitik XVII) 1879, pag. 139. Zie verder de geschiedenis en de eerste contracten ('ouvriers menuisiers') bij Feugueray, 'L'Association ouvrière, industrielle et agricole', 1851, pg. 205.
3) Zie V.A. Huber, 'Genossenschaftliche Briefe aus België, Frankreich und England', Editie 1855, Band I pag. 267.
4) Zie over 'La Ruche populaire', die in 1839 begon, dit derde deel der 'Socialisten' pag. 109 noot; over 'la Fraternité', dit deel pag. 247.

zeker het merkwaardigste. Het heeft onder de werklieden grooten invloed gehad. Trouwens, de besten van die arbeiders waren hier zelven aan het woord. De twee hoofd-redacteurs waren een beeldhouwer in hout (‘sculpteur en bois’) en een boekdrukkersgezel (‘ouvrier imprimeur’). De eerste, die hier zijn leerjaren volbracht, is een man van beteekenis geworden in Frankrijk: hij is opgeklommen tot lid van den Franschen senaat en heette Corbon. De ander was ook een kloeke geest en een man van doorzicht, en droeg den naam Pascal. Zij wisten werkelijk aan het blad invloed te geven, en deden hun best de arbeiders afkeerig te maken van het leunen op den Staat. Bij hen stond op den vóórgrond eigen zelfstandigheid en vrije vereeniging der werklieden. Zij drongen aan op strenge zeden en in 't algemeen op een leven van broederschap en zelf-opoffering

Buchez-zelf stichtte naast dit arbeiders-blad, waarin zijn denkbeelden als kleine munt werden verspreid, nog een eigen orgaan, waardoor hij meer op de hoogere en staatkundigen kringen zou kunnen werken. Het was: ‘*La Revue nationale*’, die in 1847 en 1848 als tijdschrift is verschenen. Redacteurs waren naast hem vooral Ott, Feugueray, Danguy en Jules Bastide. Zij bestreden in dat maandschrift vooral Louis Blanc, wiens streven, volgens hen, tot onvrijheid, tot de vervorming der vrije maatschappij in een kazerne, zou voeren. Die ‘Revue nationale’ nam eigenlijk in zich op de ontvouwingen en betoogen, die vroeger een plaats hadden gevonden in ‘L'Européen’. Al de adepten van Buchez leverden er bijdragen[1)].

Zóó was, op den vóóravond der revolutie van 1848, Buchez een man geworden, met wien te rekenen viel. Zijn godsdienstige overtuigingen maakten, dat de catholieken zich niet van hem afkeerden. Geheel zijn stelsel had een ideëelen tint. Zijn aanhangers waren brave, onbesproken en talentvolle mannen. Zijn richting had werkelijk zekere resultaten bereikt, door practisch arbeiders-vereenigingen te vormen, waarvan enkele als productie-associaties inderdaad gelukten. Onder de republikeinen was hij een leider en hoofd, daar hij de geschiedenis der Fransche revolutie had geschreven, die het meest aan de uiterste denkbeelden voldeed, en te-gelijk aan al de kampioenen van die richting de beste bouwstoffen en materialen ter-hand stelde. In één woord hij was een zaaier van ideeën.

Dáár brak de revolutie van 1848 uit. Onmiddellijk werd Buchez door den wassenden stroom naar de hoogte gedreven. Toen het Voorloopig Bewind 24 Februari was opgetreden, en een zijner

1) Zie over de ‘Revue nationale’ en haar redacteurs ook Garnier-Pagès, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, tome IV, pag. 79, en tome VIII, pag. 188/189. De ‘Revue nationale’ noemde zich ‘Organe de la démocratie Chrétienne’; zij was gesticht in 1847; tot op 9 Maart 1848 was zij een maandschrift, na dien tijd werd zij weekblad.

leden, Garnier-Pagès, tot maire van Parijs was benoemd, begreep deze dadelijk, dat hij, bij zijn lidmaatschap van het Bewind, onmogelijk de leiding en administratie der woelige stad op zich kon nemen. Er werden dus reeds 25 Februari twee adjunct-maires van Parijs gekozen, die het eigenlijk werk zouden doen; en één dier adjuncten was Buchez. De stedelijke gemeente-raad was den 27sten Februari ontbonden, dus moest hij met enkele vrienden (zijn mede-adjunct Recurt, en den administrateur der stad Flottard) inderdaad alles doen. Het geheele raderwerk der bureaucratie moest in gang blijven, daarenboven moest arbeid bezorgd worden aan al de werklieden, en moesten overal toespraken gehouden worden aan het telkens te-zamen loopende volk[1)].

Buchez voldeed aan al die wenschen en eischen. Hij was met hart en ziel republikein, en meende in gemoede, dat, met de revolutie van 1848, een ideëel moment in de geschiedenis was aangebroken. De begrippen van godsdienst en broederschap konden, volgens hem, nú aan het woord komen. Zóó diende hij trouw en eerlijk het Voorloopig Bewind. Op al de revolutionnaire 'dagen', wanneer dat Bewind de betoogingen en omgangen der meer roode factiën moest ontvangen of in de oogen zien, stond hij, naast de leden van dat Bewind, op zijn post. Zoowel op 17 Maart als op 16 April 1848 deed hij zijn plicht en steunde hij Lamartine. Hij beschouwde het als zijn naastbij-liggende taak, om tegen Louis Blanc zich te verzetten. Voorts loste hij de meer conservatieve leden in het Bewind af, wanneer het gold de arbeiders toe te spreken en tot kalmte aan te manen. Toen den 20sten Maart al de besturen ('Devoirs') der 'Compagnonnages' naar het stadhuis te Parijs togen, was Buchez dáár om hen te begroeten. Vooral was hij op zijn plaats, wanneer het gold de catholieke geestelijkheid te overtuigen, dat de revolutie van 1848 waarlijk geen ongodsdienstig karakter droeg. Toen de pastoor van het kerspel Saint Gervais te Parijs den 25sten Maart een vrijheids-boom plantte op hetzelfde plein, waar de onder-officieren van la Rochelle in 1822 waren ter-dood gebracht, beantwoordde Buchez namens het Bewind de rede van den geestelijke. Toen de geestelijkheid, eenige dagen later, éénzelfde plechtigheid volvoerde in de door den abt de Bervenger gestichte scholen van Saint-Nicolas, was wederom Buchez de aangewezen man om te spreken. Hij sprak over het aan den mensch opgelegde kalm volbrengen van zijn plicht. 'Een plicht - zoo zeide hij - wordt slechts volvoerd op ééne voorwaarde, te weten: dat men niet denkt aan een belooning. De belooning van volbrachten plicht is elders te zoeken dan op deze aarde: God-zelf heeft zich daarmede belast'[2)]. Op die wijze was hij werkzaam, om beide beginselen: godsdienst en vooruitgang te vereenigen en hand aan hand te doen gaan.

1) Zie Garnier-Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', tome VI, pag, 73, 208/209, 223, 309.
2) Zie Garnier-Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', tome VII, pag. 159, 161, 166 en 173.

Het viel niet te ontkennen, dat de eigenlijke revolutionnaire heethoofden zich van hem begonnen af te wenden, wijl zij hem te gematigd en te zoetsappig vonden. Doch Parijs was nog op zijn hand. Toen, op het einde van April 1848, Parijs zijn afgevaardigden koos voor de Nationale Vergadering, werd Buchez met 135,678 stemmen benoemd. En te-gelijkertijd gaf Parijs het mandaat van volks-vertegenwoordiger aan twee zijner geestverwanten: aan Corbon met 135,043 en aan Jules Bastide met 110,228 stemmen[1].

De Nationale vergadering kwam 4 Mei bijéén. Haar eerste werk was een voorzitter te benoemen. Zij koos voor die betrekking Buchez, omdat zijn naam het glanzend symbool was der verbinding van de toekomst en van de traditie, van den vooruitgang en van het godsdienstig geloof. Hij kreeg dus den hoogsten rang in Frankrijk.

Men is het er vrij wel over eens, dat hij geen uitstekend president der Nationale vergadering is geweest. Op het meest kritieke oogenblik dier vergadering, toen den 15^{den} Mei 1848 de volksmenigte binnen de zaal drong, en Barbès met zijn vrienden een meer roode republiek eischten, was hij niet geheel op de hoogte van zijn taak. Hij poogde te redeneeren en wilde de gemoederen tot bedaren brengen. Doch door zijn niet begrepen talmen werd de onrust nog grooter. Hij scheen geleid te worden, niet te leiden[2]. En intusschen werd na 15 Mei de Vergadering iederen dag conservatiever. Hij-zelf werd als voorzitter niet meer herkozen. Bij de bloedige worsteling op straat van den Juni-opstand in 1848 was hij droevig toeschouwer. Slechts beleefde hij zekere voldoening, toen de Nationale Vergadering, bij decreet van 5 Juli 1848, een voorschot van drie millioen franken toewees aan de productie-associaties. Bij het ministerie van landbouw en koophandel werd een commissie toegevoegd, om dat crediet zorgvuldig te verdeelen. En, als onwillekeurige hulde aan Buchez, die deze associatie toch eigenlijk in het leven had geroepen, werden in die commissie al zijn leerlingen benoemd: Feugueray, Corbon, Ott en Danguy. Zij waren trouwens de éénige lieden, die goed op de hoogte van deze associaties waren[3].

Buchez werd niet herkozen in de Législative. Sinds trad hij op den achtergrond. Wel werd hij bij den Staats-greep van Louis Napoleon een oogenblik gevangen genomen, doch spoedig weder vrijgelaten. Hij trok zich in zijn studeerkamer terug, Enkele kleine historische geschriften verschenen nog van zijn hand. Wij noemen

1) Ook Roux-Lavergne werd, door een ander kiesdistrict, in de Vergadering gekozen. Ott had juist zijn brochure geschreven: ‘Comment doit être élue l'Assemblée Nationale?’ 1848.
2) Zie Marquis of Normanby, ‘A Year of revolution’, 1857. vol. I pag. 123 en 451. Zie ook over hem Jules Simon in den ‘Temps’ van 15 Augustus 1890.
3) Zie over het verdere leven dier productie-associaties te Parijs ook mijn boek: ‘Studiën op Sociaal gebied’, 1877, pag. 108 en volgende, in het artikel over Victor Aimé Huber.

de twee boekjes, waarin hij de vorming der Fransche nationaliteit beschreef: ‘Les Mérovingiens’ en Les Carlovingiens’; boekjes die in goedkoope uitgaven nog in onze dagen worden herdrukt. Voorts werkte hij aan een: ‘Traité de Politique et de Science sociale’, een werk in twee deelen, dat als het ware een vervolg is op zijn in 1838 begonnen en in drie deelen toen uitgekomen ‘Traité complet de philosophie au point de vue du Catholicisme et du Progrés’. Het manuscript van deze verhandeling over de politiek en de wetenschap der maatschappij werd geheel door hem gereed gemaakt, maar hij moest het drukken aan zijn leerlingen Cerise en Ott overlaten. Het boek kwam uit in 1866, doch hij-zelf was reeds in Augustus 1865 gestorven.

Hij was zulk een rechtschapen, onbaatzuchtige natuur. Eenvoudig en ingetogen ging hij zijn weg. Hij had door een kleine erfenis een uitkeering van 2800 francs in het jaar, en heeft, nooit meer willen hebben. Toen hij adjunct-maire of eigenlijk maire van Parijs was, nam hij het salaris voor die betrekking niet aan. Zijn praktijk als geneesheer had hij laten varen, om geheel en al aan zijn studiën der maatschappij zich te kunnen wijden. Om die studiën grondig en zonder zich door iets te laten afleiden te kunnen behartigen, ontzegde hij zich de weelde van het huwelijk. Hij leefde alléén en stil, aalmoezen uitdeelend van hetgeen hij op zijn uitgaven sparen konde.

Het grond-denkbeeld van zijn streven: de verbinding van den catholieken godsdienst met het meest volkomen radicalisme in de richting der broederschap - het revolutionneeren van de Kerk en het catholiceeren der Fransche revolutie van 1789 - heeft geen toekomst gehad. Doch uit zijn onderwijs hebben toch enkele zijner leerlingen overtuigingen geput en inzichten opgedaan, die wel degelijk grooten invloed op de denkwijze in Frankrijk hebben doen voelen. De uit den stroom zijner gedachten afgeleide beken hebben sommige Fransche terreinen verkwikt. Ik wijs op het in 1851 uitgekomen zeer fraaie boek van zijn leerling H.R. Feugueray ‘L'Association ouvrière, industrielle et agricole’[1], en op het in hetzelfde jaar 1851 verschenen, en in 1892 op-nieuw herdrukte, werk van zijn anderen leerling A. Ott, ‘Traité d'économie sociale ou l'économie politique coordonnée au point de vue du progrès’[2]. Doch vooral vestig ik de aandacht op de geschriften van C o r b o n - niet slechts op zijn handboekje: ‘De l'enseignement profession-

1) Feugueray had ook in de revolutie-dagen van 1848 en 1849 invloed zoeken te oefenen door zijn vlugschrift: ‘La République et la Commune’. Vroeger, in 1844, had hij de brochure uitgegeven ‘Le Catholicisme est-il hostile à l'Industrie?’ John Stuart Mill waardeerde zeer het boek van Feugueray over de associatie, zie ‘Principles of Political Economy’, Book IV, ch. VII § 6. pag. 465/466 van de ‘People's Edition’.

2) Auguste Ott stierf September 1903 te Parijs. Hij legateert 70,000 francs voor de ‘associations ouvrières de production’, en aan de stad Parijs zijn bibliotheek met de papieren van Buchez.

nel', dat in onze dagen voor de vierde maal is herdrukt en door Marx (zie 'Das Kapital', deel I, 4e druk, pag. 453), wordt aangehaald - maar voornamelijk op zijn in 1863 verschenen werk: *Le Secret du peuple de Paris*. Dit boek heeft blijvende waarde, en wordt door allen, die aan de studie der maatschappij zich wijden, herhaaldelijk opgeslagen[1]. Het is een van de edele boeken, die in Frankrijk zijn geschreven. Met groot talent wordt daarin uitéengezet, hoe het Parijsche volk leeft, denkt, gevoelt. Aan de socialisten - zie pag. 52/54 - wordt alle hulde gebracht: hun streven wordt met lof herdacht. De richting van de toekomst wordt ook door hem gezocht in een ontwikkeling van het godsdienstig denkbeeld (pag. 406 en 407). Doch wat ons in dit gevierde boek altijd treft, is de warmte der herinnering aan Buchez. Niet slechts komt dat uit, waar hij de oprichting van het blad: 'L'Atelier' (pag. 126) of het verschijnen van: L'Européen' (pag. 241) herdenkt, maar vooral, waar hij dien droeven terugblik werpt op het streven van zijn meester, om catholicisme en revolutie te doen samengaan. Ziehier zijn eigen woorden: 'Terwijl ik dus openlijk afstand doe van de illusiën, die ik zóó lang heb gedeeld, neem ik de gelegenheid nog eens waar, om getuigenis af te leggen der hooge achting en onveranderlijke dankbaarheid, die ik altijd zal koesteren voor de hervormende school, die deze begrippen heeft ontwikkeld. Indien die school zich vergist heeft door het onverzoenbare te willen verzoenen, heeft zij toch in zooveel opzichten juist gezien en juist getroffen. Haar illusie heeft daarenboven haar overgang en vervorming begunstigd. Maar bovendien: welke school zou zich kunnen vleien, geheel en al vrij van dwalingen te zijn geweest? Ik schat mij zeer gelukkig te kunnen verklaren, dat ik de lessen gevolgd heb van de school, waarvan Buchez de leider en ziel was. Vele scholen hebben edele harten en heldere vernuften kunnen aanwijzen, maar geen enkele zou mij beter meester en meer onzelfzuchtige vrienden hebben kunnen geven'[2].

III.

Wenden wij ons thans tot den zachten en beminnelijken P i e r r e L e r o u x, die van 1797 tot 1871 heeft geleefd[3].

1) Zie bijv. d'Haussonville, Misère et remèdes', 1886, pag. 124, p. 157, enz.
2) Zie A. Corbon, 'Le secret du peuple de Paris,' Paris 1863, pag. 353. Corbon was vice-president in de 'Constituante'; hij werd echter niet herkozen in de 'Législative.' Hij stierf, 83 jaren oud, Februari 1891, als senator der derde republiek. In het jaar 1870 was hij nog 'maire' in Parijs geweest. Den 2den Juli 1871 werd hij in de 'Assemblée Nationale' gekozen. - In de jaren toen hij nog werkman was, had hij de 'sculptures' bewerkt voor het orgel der kerk Saint-Germain-des-Prés te Parijs.
3) Wij wijzen op de studiën van Hector Denis over Pierre Leroux, in 'La Société nouvelle', tweede deel, 1896.

Hij was, het kind van arme arbeiders, in Parijs geboren[1]. De moeder heette Arnaud, zoodat hij zich wel eens Arnaud Leroux noemde. Twee zijner broeders, Jules en Charles, verkregen later ook zekere bekendheid. Hij-zelf was de oudste zoon en moest reeds vroeg zijn eigen kost verdienen. Zóó toog hij naar Parijs en werd er drukkers-gezel. Hij vond een plaats als leerling-typograaf bij zijn neef Herhan, die een armoedig drukkerijtje had in de 'Passage du Caire'. Die Herhan, zoon van een soldaat, was op zijn manier een soort van genie in zijn vak. Hij had allerlei kleine verbeteringen in het drukken weten aan te brengen, doch, daar hij geen geld had, moest hij zijn brood meestal verdienen met het opzetten en in orde brengen van drukkerijen voor andere rijkere gilde-broeders. Aan zijn eigen kleine werkplaats kon hij niet veel kosten besteden. Toch leerde Pierre Leroux er veel, en, twintig jaren oud, bedacht hij - het was in het jaar 1817 - zelf een uitvinding, die tot strekking had, om de voordeelen van den stereotypen druk en van het zetten met beweegbare letters te verbinden. Daar was eenig kapitaal als voorschot noodig, om die uitvinding practisch in het werk te stellen. Pierre Leroux, wiens vader inmiddels was overleden, wist zijn moeder en zijn beide broeders te overreden, het vaderlijk huis en erfje te verkoopen, en met de opbrengst - die zeer gering was - de nieuwe manier van typografie te beproeven. Doch het geld bleek niet toereikend; maanden gingen voorbij en de armoede van het gezin werd hoe langer hoe grooter. Vooral de moeder begon van gebrek te kwijnen. Een vriend, die de taak van voogd vervulde, dwong hem nu de belofte af, van zijn uitvinding vooreerst af te zien en weder als gewoon drukkers-gezel zijn dagloon te verdienen. Hij gaf hem wat geld, om in Londen een betrekking in een drukkerij te bekomen. Pierre Leroux ging naar Londen, doch vond er geen plaats: de Engelsche werklieden wilden den vreemdeling niet naast zich dulden. Hij keerde dus naar Parijs terug, en werd nu allengs letterzetter in de drukkerij van Didot. Zijn moeder stierf intusschen in 1821. Toen begon de uitvinding, die hij vóór vier jaren had gedaan, hem weder heftiger door het brein te spoken, en, met goedvinden van zijn patroon, liet hij in 1822 op de drukkerij van Didot een kleine brochure van 16 bladzijden zetten, waarin zijn nieuwe manier van drukken werd aangewezen en uitgelegd[2].

1) Zie zijn biografie door P. Félix Thomas, 1904, en Bernstein's 'Documente des Socialismus' 1904, pag. 308. Vergelijk een opstel van J.E. Fidao in de 'Revue des deux Mondes' van 15 Mei 1906 over P. Leroux.
2) Zie al de details hiervan verteld in een artikel van Pierre Leroux, in de 'Revue Indépendante' van 1843, tome sixième, pag. 262-291. Het artikel draagt den titel: 'D'une nouvelle typographie'. Vergelijk ook Pierre Leroux, 'La Grève de Samarez', 1863, tome I, pag. 19, 171, 328. Zie hem, op de drukkerij van Didot, Plato (in de vertaling van Victor Cousin) in proef zetten, in het geschrift 'Le Carrosse de M. Aguado'. (1848) p. 114.

Van de uitvinding kwam niet veel. Doch zij had hem in betrekking gebracht met Lafayette en zijn kring. Hij was namelijk, omstreeks dien tijd, in een der Parijsche afdeelingen (‘ventes’) der Fransche Carbonari's gekomen. Pierre Leroux wilde nu dat Carbonarisme vervormen tot een meer vredelievende propaganda. In plaats van een militaire samenzwering moest het, volgens hem, een vereeniging worden, om de liberale ideeën te verspreiden. Zijn, nieuwe manier van drukken kon hierbij der vereeniging te stade komen. Hij kreeg een audientie daarover bij Lafayette, die zijn denkbeelden echter als illusiën behandelde[1].

Intusschen was dit alles voor hem aanleiding, zich met staatkundige en maatschappelijke vraagstukken bezig te houden. De drukkers-gezel werd van-zelf schrijver. Hij begon oppositie te voeren tegen de regeering der Restauratie. In het jaar 1825 werd hij verbonden aan de uitgave van het beroemde liberale weekblad: ‘Le Globe’, en begon hij dáár sinds dien tijd allengs een hoofdrol in de redactie te bekleeden. Alle jonge geesten en vernuften schreven in dien ‘Globe’. Voor alle nieuwe denkbeelden had het blad zijne kolommen open. Zóó begon de weg van dien ‘Globe’ zich te kruisen met het pad der Saint-Simonisten, en Pierre Leroux zou vooral de man zijn, die de zwenking van het blad in de Saint-Simonistische richting zou bewerken. Hij was zelf geheel en al een adept van de ideeën van S a i n t - S i m o n geworden. Hij bewonderde met al den geestdrift van een jonge ziel het streven en werken van den graaf. Nooit heeft hij die eerste liefde verloochend. Het groote doel van den ouden Saint-Simon, om, volgens de grondslagen door een Condorcet gelegd, aan de maatschappij bewustzijn van éénheid te geven, had zijn volle sympathie. Hij leerde uit de geschriften van den graaf, hoe het een noodzakelijkheid was, thans den weg der synthese op te gaan, en hoe voor de geslachten der negentiende eeuw allereerst herleving en opwekking van godsdienst een gebiedende eisch was. Hij begon de leêgheid en voosheid der stellingen van het zoogenaamde liberalisme te begrijpen. Hij nam van Saint-Simon over de formule van de verbetering van het zedelijk, stoffelijk en verstandelijk lot der armste klasse van het menschdom. Hij meende voortaan, dat hij moest medewerken aan de organisatie eener godsdienstige democratie, en hij was overtuigd, dat Saint-Simon die questie had gesteld.

In dien geest begroette hij jubelend de revolutie van het jaar 1830. Straks was hij een tijd-lang hoofd-redacteur van het Saint-Simonistisch orgaan, de ‘Globe’[2]. Van de twee leiders der

1) Zie het hierboven aangehaald artikel der ‘Revue Indépendante’, pag. 227.
2) In den ‘Globe’ schreef hij o.a. ook 24 November 1827 het artikel: ‘De l'union Européenne’, 24 Juni 1829 het artikel: ‘Etude sur Napoléon’, 29 Maart 1829 het opstel: ‘De la poésie du style’, en 18 Januari 1831 het artikel: ‘Plus de libéralisme impuissant’, welke vier artikelen later als bijlagen zijn opgenomen achter het geschrift; ‘Trois discours sur la situation actuelle de la Société et de l'esprit humain’.

Saint-Simonisten volgde hij in zijn gedachten-gang hier vooral Bazard. Enfantin werd al spoedig door hem met wantrouwen bejegend, en toen nu allengs Enfantin geheel nieuwe theorieën ging verkondigen over de beteekenis en emancipatie van de vrouw, begon hij Bazard te steunen, om zich tegen Enfantin te verzetten. De scheuring in den Saint-Simonistischen kring was weldra dáár. Toen den 11^{den} November 1831 Bazard zich voor-goed afscheidde van Enfanfin, ging ook Pierre Leroux - met blijvende waardeering voor de ideeën van den graaf - uit de Saint-Simonistische gevestigde school.

Naarmate zich de regeering van Louis Philippe allengs meer teekende als het stelsel der gezeten en tevreden midden-klasse, begon Pierre Leroux luider zijn stem daartegen te verheffen. Slechts des te harder zette hij zich aan den arbeid. Hij zou zijn hoofddenkbeeld: de organisatie eener religieuse democratie, nu zelfstandig gaan bepleiten en verdedigen. In het blad ‘Le Globe’, waaraan hij van 1825 tot 1831 had medegewerkt, kon hij niet langer schrijven; trouwens hield het 20 April 1832 op te bestaan. Doch hij was sinds de Juli-omwenteling ook redacteur van de ‘*Revue Encyclopèdique*’, en daarin zou hij van 1830 tot 1834 zeer opgemerkte artikelen leveren. Hij schreef namelijk daarin in 1832 zijne reeks: ‘Discours sur la situation actuelle de la société et de l'esprit humain’. De bedoeling was, dat er zeven zulke betoogen van zijn hand zouden verschijnen. Inderdaad kwamen er slechts drie. Later heeft Pierre Leroux ze, eenigszins uitgebreid, nog eens geplaatst in de ‘Revue Indépendante’, en wel in 1841/42. Voorts zijn zij - onder den naam: ‘T r o i s D i s c o u r s ’ - ook afzonderlijk uitgegeven. Wij zullen ze thans behandelen, en wel zóó als zij definitief het laatst zijn geredigeerd[1)].

De inhoud is een betoog, om aan te toonen, dat in denkwijze, overtuiging en handeling, niets voor de menschelijke maatschappij der 19de eeuw zoo noodig is als éénheid. Het is een doorgaande en voortdurende bestrijding van het fragmentarische, hetwelk, volgens Leroux, het groote euvel onzer samenleving is. Opmerkelijk is, bij de bewerking en rangschikking der stof, reeds hier de voorkeur van Pierre Leroux, om, op 't voetspoor der Saint-Simonisten, alles telkens in drie deelen te onderscheiden en te ontleden. Het motto van het boek was: ‘Futuram civitatem inquirimus’: wij zoeken den Staat der toekomst.

Daarom wendt hij zich allereerst tot de *wijsgeeren*. Hij toont in deze eerste rede aan, dat de godsdienst van vroeger weggevloden is. Vóór het uitbreken der revolutie van 1789 was de wereld-beschouwing deze: dat de aarde een soort van doorgangs-huis

1) Wij citeeren ze, zooals zij voorkomen in het eerste en éénige deel der complete ‘Oeuvres de Pierre Leroux’, in 1851 te Parijs uitgekomen.

was. Onze wezenlijke plaats was, volgens haar, de hemel. Heerschte er ook al op de aarde schreeuwende ongelijkheid, de hemel was geopend voor een ieder, naarmate zijner verdiensten. In den hemel was er dus voor allen rechtvaardigheid. Maar ziedaar: die hemel is weggenomen, en men verlangt nu op aarde, wat men vroeger verschoof tot in het leven hiernamaals. Ieder wenscht zijn deel van de aarde. Ieder eischt gelijkheid voor allen. Maar door dien drang is de gansche samenleving als op losse schroeven gezet. Dat wat de wijding gaf aan het eigendom is er niet meer. De broederschap van weleer is met den godsdienst verdwenen. Het recht is een feit geworden. Er heerscht moreele anarchie. De vrouwen gevoelen 't meest die afwezigheid van godsdienst[1]. Ook tot haar dringt het denkbeeld door, om dan maar te genieten op aarde, tot elken prijs te genieten. Egoïsme en genot worden de twee krachten onzer maatschappij. Geld regeert. Maar die maatschappij levert dan ook op een schouwspel van ellende, is een veld van ontbinding. Nu de oude godsdienst is verdwenen, heerscht er overal twijfel en onrust. Er is nergens vertrouwen en geloof. Er is een éénheid van maten en gewichten, doch niet van overtuigingen. Toch is juist dit laatste noodig: het éénige noodige. Leroux doet dus een beroep op de wijsgeeren, om éénheid van levens-beschouwing en levens-overtuiging te vestigen. Niet op de enkele deelen van het weten moet de blik der wijzen zijn gevestigd, maar op den band, op het geheel.

In de tweede rede richt hij zich tot de *kunstenaars*. Waarom - zoo zegt hij aan de dichters - zijn uw zangen zoo somber, uw gedichten zoo droef? En het antwoord luidt: wijl er overal twijfel en scepticisme is. Ook de mannen der kunst hebben geen geloof. Er zijn er onder hen, die zich vastklemmen aan de gedachten van weleer, maar zij meenen het niet innig, en komen te-berde met conventioneele, geleende en aangeleerde gevoelens. Zij laten te-over bemerken, dat er in hun inzicht en overtuiging geen waarachtig leven is. Toch is juist het leven het eigenaardige van de kunst. ‘La vie qui s'adresse à la vie’, zóó zou men kunst kunnen vertolken. De éénige ware poëzie is thans die van Byron: een wanhoops-kreet, een lied van vertwijfeling. De oude orde van zaken is dood en de nieuwe levert anarchie. De poëzie heeft geen hemel meer, en hecht zich nog niet aan de aarde. Ook voor de kunst is het dus een levens-questie, mede te werken tot het doen veldwinnen der begrippen van éénheid. Zij verlate het veld der

1) Zeer schoon zijn de bladzijden van Leroux over de vrouw. Zie ‘Trois Discours’, pag. 29-39. Vooral pag. 33 over de heilige Thérèse en haar uitspraak over Satan: ‘le malheureux, il n'aime pas’ - en pag. 37 over de duchesse de Berry (als tegenstelling). Hij wijst goed aan, hoe de geloofs-overtuiging van Milton medebracht, dat de vrouw op lageren rang dan de man werd gesteld: ‘He for God only, she for God by him’. Vergelijk ons eerste deel der ‘Socialisten’, pag. 438 noot.

subjectieve klachten of wenschen; zij verkondige de taak, de roeping der geheele menschheid.

Het derde en meest uitgebreide betoog keert zich tot de *mannen der politiek*. Ook hier is de hoofd-inhoud, dat politiek niets is zonder synthese, dat is: zonder godsdienst. Niet alleen een zedenleer maar een godsdienst is noodig, die in de plaats kan treden van het vroegere Christendom. De democratie moet religieus worden, en de sociale wetenschap, die opgebouwd en saâmgesteld moet worden, dient allereerst een godsdienstige wetenschap te wezen. Hij ontwikkelt deze gedachte door de uitéénzetting der beginselen en der praktijk van de Staatskunst. Hij doet in dat opzicht natuurlijk slechts grepen. - Bij het bespreken der beginselen houdt hij lang stand bij 't idee der Saint-Simonisten, die ook in het staatkundige slechts heil schenen te verwachten van een soort van Messias, een 'Révélateur', een bevrijder. De betrekkelijke waarheid van deze *helden*-vereering ontging hem niet, maar hij wees er toch op, dat de taak van zulk een 'wetgever' thans volbracht werd door de publieke opinie, door de drukpers, in dien zin, dat de stem van het volk de stem van God kon genoemd worden. Evenzeer verwijlt Leroux bij het beginsel der volks-souvereiniteit, zooals dat door Rousseau is geleerd. Hij poogt aan te toonen, dat die leer van Rousseau verkeerdelijk is opgevat en toegepast. Rousseau wilde, dat de souvereiniteit van een ieder zou overgaan op wettige wijze in de souvereiniteit van allen, in dien zin, dat individu en maatschappij, beiden, zelfstandig zouden worden. Vrijheid moet samengaan met gelijkheid. Maar men bleef hechten aan de souvereiniteit van een ieder, en klemde zich dan vast aan een vrijheid, die eigenlijk op individualisme en egoïsme uitliep; of men nam een absolute heerschappij der maatschappij, een dwangjuk van gelijkheid aan, zoodat dan de vrijheid vernietigd was. Neen. Men moest hier niet eenzijdig te-werk gaan. De 'Révélateur' der Saint-Simonisten was geen solutie. Maar evenmin mocht men zijn heil zoeken in het vrijheids-begrip der individualistische school of in een bekrompen socialisme, dat het individu opofferde aan de maatschappij[1)]. Ook in dit opzicht was synthese

1) Aardig is het, dat Pierre Leroux hier het woord 'socialisme' - dat hij het eerst van allen in den regel gebruikt als tegenhanger tegen 'individualisme' - altijd nog in afkeurenden zin opvat. In een artikel 'De l'Individualisme et du Socialisme', dat hij in 1834 plaatste in de 'Revue Encyclopédique', en dat hij achter zijn 'Trois Discours' deed opnemen - zie pag. 365 tot 380 - zet hij nog uitéén, hoe het socialisme, dat alles wil bouwen op zelf-opoffering, inderdaad geen maatschappij kan constitueeren. Het is op zijn beurt even eenzijdig als het individualisme. Het leidt tot tirannie en dwang. Eerst later gaat Pierre Leroux er toe over, het woord socialisme te gebruiken uitsluitend in de meer ideëele beteekenis. Hij ontdoet het van de vroeger door hem afgekeurde eenzijdigheid. Men moet hier zeer op letten bij het lezen van zijn geschriften. Er is bij hem een tweeledig gebruik van het woord socialisme; in den, aanvang is 'socialisme' voor hem evenzeer een halfheid als 'individualisme'. Zie overigens over den oorsprong van het woord 'socialisme' in verband met Pierre Leroux een brief van zijn zoon, opgenomen in 'Die neue Zeit', 1895/1896, deel I, p. 283/284. Zie echter ook Menger 'Staatslehre' p. 22 noot.

een eisch. Wetenschap en liefde zijn noodig om de politiek op te bouwen. Zonder het beginsel van godsdienst, dat alles aanéénvoegt en doordringt, komt men er niet.

Zóó stapt hij als van-zelf over tot de praktijk der politiek. De praktijk der Staatskunst beweegt zich nog steeds op enge, nauwe wegen. Men durft den breeden weg van den vooruitgang niet bewandelen. De drukpers doet niets, om de groote questies voor den wetgever voor te bereiden. Men houdt zich slechts bezig met het bepleisteren van het oude, of wapenen te leveren tegen iets dat van-zelf inéénstort en niet meer te bestrijden valt. De nieuwe politiek vraagt als begeleiding een nieuwe Staathuishoudkunde. Maar de economie blijft staan op de grondslagen der Engelsche school, en weet geen anderen stelregel dan 't ‘laissez faire’, hetgeen het strijdperk van het egoïsme is. Zij neemt den eigendom op als een absoluut recht, en niet als een historischen vorm, die uit zijn aard veranderlijk is. Zij begrijpt niet, dat het afschaffen der privileges van den adel slechts een voorspel is geweest van de wegneming van de voorrechten van den midden-stand, en dus van de verheffing van het proletariaat. Zij wil niet inzien, dat *alle* leden der maatschappij genieten moeten van het resultaat der productie der maatschappij[1)]. Inderdaad is in de tegenwoordige tijden de eigenlijke vijand, die bestreden moet worden, niet meer de partij van het verleden, die een ijdele schim is, maar wel de egoïstisch bloeiende ‘tiers-état’: de midden-stand. Die ‘bourgeoisie’ moet inwendig worden vervormd; dat is de taak der politiek. Alle questies moeten hooger dan vroeger worden opgevat. Het beginsel der associatie moet overal als spil worden gebezigd. Doch dit alles is niet mogelijk, zonder inzicht in den te-zamenhang van alle dingen, zonder geloofs-overtuiging, zonder godsdienst.

Aan deze beschouwingen over de beginselen en de praktijk der politiek heeft Pierre Leroux later in 1842 (toen hij die stukken liet overdrukken in de ‘Revue indépendante’) nog twee afdeelingen toegevoegd, te weten: over de regeering en over de buiten-landsche politiek in Frankrijk. Het eerste stuk over de regeering is niet anders dan een scherpe kritiek op het vertegenwoordigend stelsel, zooals het onder Louis Philippe in Frankrijk werkte. Het was, volgens Leroux, slechts een schijn en schaduw van een ware vertegenwoordiging. Alléén de vormen waren er; het wezen

1) Zie Pierre Leroux, ‘Trois Discours’, pag. 190: ‘Le but de la politique est de faire jouir tous les membres de la société, chacun suivant ses besoins, sa capacité et ses oeuvres, du résultat du travail commun, que ce travail soit une idée, une oeuvre d'art, ou une production matérielle’.

ontbrak[1]. Vandaar dat er eigenlijk geen goed gezag in Frankrijk zich deed gelden. Wat nu als autoriteit gold, was onwaar en voos. Men heeft iets verkregen, dat inderdaad *geen naam* kon dragen. Men zou dat rijk van Louis Philippe en der doctrinairen nog het best kunnen vergelijken met het stelsel der Girondijnen. Maar die Girondijnen waren hoogst eenzijdig, gelijk de Royalisten eenzijdig zijn, en de Republikeinen evenzeer eenzijdig zich betoonen. Op zich-zelven zijn al deze drie partijen iets leêgs en onechts. Eerst een synthese van de beginselen, die aan elk dezer partijen ten grondslag liggen, zou hier een ware oplossing kunnen geven. Een beroep op Engeland en op Montesquieu helpt niet meer. - In de tweede afdeeling over Frankrijks buitenlandsche roeping is slechts opmerkelijk het betoog, dat alle naties met elkander in verbinding moeten staan en zich niet kunnen isoleeren. Vroeger was oorlog het groote wrijvings- en verbindings-middel, thans moet bewuste samenhang en samenwerking daarvoor in de plaats treden. Vooral Saint-Simon heeft dit goed begrepen. Hij zag in, dat er een synthese tusschen alle volken moest zijn; een synthese, die de oude religie zou vervangen. Vroeger maakte de Kerk de éénheid in Europa uit; thans moet Frankrijk zijn best doen, de drager te worden van het éénheids-idee der volken. De Heilige Alliantie was slechts een caricatuur van een waarheid geweest; maar de kern der waarheid bleef bestaan. Ook hier moest een nieuwe godsdienstige geest tot éénheid voeren.

Pierre Leroux bleef nu gedurende de jaren 1830 tot 1840 aan deze soort van godsdienstig-maatschappelijke studiën, die voor een deel slechts de ontwikkeling waren van hetgeen hij bij het Saint-Simonisme had geleerd, zich wijden.

In de ‘Revue Encyclopédique’ schreef hij niet meer na 1834. In het jaar te-voren was hij toch met zijn besten vriend Jean Reynaud, die ook een tijd-lang tot het Saint-Simonisme had behoord, begonnen een groot wijsgeerig-sociaal woordenboek te redigeeren, in den trant als Diderot en d'Alembert in de 18e eeuw met hun ‘Encyclopédie’ hadden te-zaâmgebracht. Het zou worden ‘L ' E n c y c l o p é d i e n o u v e l l e ’. Het werd in groot quarto-formaat in twee kolommen gedrukt, en is van 1833 tot 1843 in zes (acht) deelen gereed gekomen. De eerste vier deelen zijn goed en grondig bewerkt; de beste schrijvers der nieuwere scholen boden hun hulp. Toen echter werd in het 5de, 6de en 7de deel - in één deel

1) Voortreffelijk zet hij dit - zie Pierre Leroux, ‘Trois Discours’, pag. 201-205 - uitéén, door de schildering der abdij Haute-Combe, aan het meer de Bourget (Lamartine's ‘Lac’), waar de vorsten van Savoye hun grafkelder hadden. Dat gansche klooster met zijn monniken was iets wat voor die gelegenheid was opgericht, en had geen gehalte of waarachtigen ernst. De bladzijden zijn ook uit 't oogpunt van stijl uitnemend geschreven; zie den lof, dien Sainte-Beuve daaraan geeft in zijn ‘Nouveaux Lundis’, X, pag. 154 en volgende; en Sainte-Beuve, Chateaubriand, I, p. 365.

saâmgevat - alles meer beknopt behandeld. De uitgever drong blijkbaar aan op haastiger voltooiing. Toch blijft het een allerbelangrijkst werk, dat soms de gedachte tot geheel frissche banen leidt. Verschillende van de jonge schrijvers - wij treffen er vele oud-Saint-Simonisten onder, bijv.: H. Carnot, Renouvier[1)], Ed. Charton, Laurent, Cazeaux, Abel Transon en Saint-Chéron, doch ook Edgar Quinet, Henri Martin, H. Fortoul, Le Play, Thoré en Legouvé - openden in deze schatkamer de deur tot nieuwe ongekende bezittingen van den geest. Wat de sociale wetenschap allengs had weten bijéén te garen, werd hier geordend. Pierre Leroux had het leeuwen-deel aan den arbeid. Hij en Jean Reynaud leverden de meeste artikelen[2)].

Maar te-gelijkertijd schreef hij in de jaren 1838 tot 1840 twee boeken, die een breed programma van zijn leer zouden bevatten. Het eerste van die boeken, dat in 1838 verscheen, droeg tot titel ‘De l'Egalité’. Wij moeten op den inhoud van dat werk even de aandacht vestigen.

Het is in drie afdeelingen ingedeeld. In het eerste stuk wordt de tegenwoordige toestand der maatschappij behandeld Leroux poogt aan te toonen, dat de Fransche revolutie zeer te-recht haar leus had samengevat in de drie sacramenteele woorden: vrijheid, gelijkheid en broederschap, wijl die drie termen beantwoordden aan de drie uitingen van 's menschen leven: ‘sensation - sentiment - connaissance’. Herinneringen uit het Saint-Simonisme spelen hier Leroux parten, waar hij de vrijheid doet slaan op de sensatie, de broederschap op het sentiment, en de gelijkheid op het weten en kennen. Leroux ontvouwt nu, hoe die drie leuzen of begrippen, evenals de drie levens-uitingen, waarmede zij overeenstemmen, te-zamen als 't ware drieéénig moeten gedacht worden, - maar terwijl aan vrijheid en broederschap reeds haar rechten worden gegeven, meent hij, dat het heerlijk begrip der gelijkheid nog niet in waarheid wordt geëerbiedigd en gevolgd. Toch is juist die gelijkheid beginsel en doel der maatschappij. Elke miskenning van dat beginsel straft zich-zelve, zooals onze tegenwoordige maatschappij door haar schijnheilige toepassing der gelijkheid, die haast een bestrijding daarvan blijkt, een ding zonder naam is geworden. Cirkels der hel zijn verkregen, door een Dante te teeke-

1) Renouvier sterft 1 September 1903. Hij wordt later een beroemd filosoof, stichter van het neocriticisme; zie over hem Henry Michel in ‘Le Temps’ van 4 September 1903. Hij was zeer geïsoleerd. - Hij schreef in 1848 het fameuse ‘Manuel républicain de l'homme et du citoyen’ waarop Hippolyte Carnot als minister viel. In dat ‘Manuel’ stonden de woorden: ‘N'y a-t-il aucun moyen d'empêcher les riches d'être toujours oisifs et d'empêcher les pauvres d'être toujours mangés par les riches’. Bonjean bracht die woorden ter-sprake in de ‘Constituante’ als zuiver ‘anthropophagie’.

2) In die ‘Encyclopédie nouvelle’ vinden wij ook de twee artikelen van Pierre Leroux, die later te-zamen het boekje vormden: ‘Du Christianisme et de son origine démocratique’, 1848.

nen, wanneer men let op de verhoudingen tusschen armen en rijken, nu slechts een zeer klein getal menschen zich weet te handhaven in het uitsluitend bezit der arbeids-werktuigen, en de overgroote menigte der anderen als ongelijken uitstoot. Wetgeving, bedrijf, strafrecht, burgerlijke overeenkomsten, arbeids-contracten, huwelijk, liefde[1], - alles is allengs bedorven, wijl het begrip van gelijkheid slechts in schijn wordt gehuldigd. In plaats van op 'gelijkheid' is de maatschappij gevestigd op kracht en op macht.

Leroux gaat vervolgens in zijn tweede afdeeling het verleden na, om te zien, in hoeverre de gelijkheid dáár van tijd tot tijd tot regel is gesteld. Niet de politieke schrijvers hebben hier den toon aangegeven, zij wisten slechts het feit tot recht te vervormen. Hugo de Groot en Montesquieu bieden ons dus weinig gegevens aan. Ook de oudheid was slechts bezig aan het miskennen van het begrip. Aristoteles en Plato bouwden alles op ongelijkheid, zelfs op slavernij. Ongelijkheid van de rangen der maatschappij is bij hen een levens-beginsel. Toch zijn er in de oudheid telkens verzuchtingen naar gelijkheid. Plato sprak zelfs ééns zijn toehoorders aan met het woord: 'gij zijt allen broeders'. Maar de broeders werden tot cariatieden gemaakt, die lasten droegen. Eerst Jezus Christus verbrak de ongelijkheid. Hij bracht het groote denkbeeld der broederschap en der gelijkheid aan. En als symbool daarvan verordende hij den gemeenschappelijken maaltijd - het avondmaal - waar allen in volkomen gelijkheid naast elkaar aan tafel zaten[2]. De gemeenschappelijke maaltijd ('le repas egalitaire') is in de oudheid altijd de roode draad, die het begrip der gelijkheid vertegenwoordigt. Men vindt dien 'maaltijd der gelijken' in Sparta, in Creta, in Klein-Azië, onder de broederschappen van Pythagoras, en ook in Egypte. Leroux gaat die instelling aldaar nauwkeurig behandelen. Hij spoort ze vervolgens na in het pascha der Joden en in hun nuttiging van het lam. In de overlevering omtrent de invoering en instandhouding van den sabbat, het sabbats-jaar en het jubel-jaar, poogt hij de verwerkelijking dier gelijkheid door de Israëlieten nader aan te toonen. Terwijl hij dat gansche onderzoek als het ware bekroont door een uitéénzetting der gebruiken en zeden van de Esseërs[3]. Het doel van zijn betoog was aan te wijzen, hoe in het verleden overal kiemen zich bevinden van de leer der volkomen gelijkheid, en hoe het Christendom die gegevens tot één geheel, als in een stralen-bundel, heeft verzameld.

Het derde stuk of besluit resumeert nu het onderzoek en trekt de koorden van het betoog te-zamen. De gelijkheid, die in het verleden slechts als kiem aanwezig was, die in den tegenwoordigen tijd maar in schijn wordt gehuldigd, moet de drijvende kracht der maatschappij worden. De menschheid heeft tot nu toe

1) Pierre Leroux bestrijdt hier Enfantin. Zie 'De l'Egalité', nouvelle édition van 1848, pag. 44, 45. Hij noemt hem echter dáár 'homme de génie'.
2) Zie Pierre Leroux, 'De l'Egalité', editie 1848, pag. 125.
3) Zie Pierre Leroux, 'De l'Egalité', editie 1848, pag. 174-252.

slechts het régime der '*kasten*' gekend. Drieërlei soort van *kasten*-instelling is door het menschdom doorloopen. Eerst de kaste van het *huisgezin*, waarvan het Oosten en Indië het voorbeeld aangaven. Daarna de kaste van het *vaderland*, waarvan Griekenland en Rome het schouwspel leverden: wie geen burger van den Staat was, gold dáár als barbaar. In de derde plaatst de kaste van den *eigendom*, waarvan Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika thans het sprekendste toonbeeld aanbieden. De mensch wordt dáár een zaak, en waardeert zich-zelf naar het goud en goed dat hij bezit, of waardoor hij bezeten wordt. Dat rijk der eigendoms-kaste is begonnen met de invasie der barbaren en loopt door de Middeleeuwen heên tot ons. De edelman was in de tijden der feodaliteit dat, wat hij was, door zijn versterkt kasteel, door zijn eigen vaste burcht. De 'bourgeois' onzer tijden poogt thans datzelfde te bereiken door het bezit van zijn kapitaal waarover hij beschikt: dat kapitaal is zijn feodaal slot. Al die 'kasten' of beperkingen en omheiningen moeten echter verdwijnen. Het menschdom heeft de lange opvoeding der ongelijkheid achter den rug[1]. De verschillende 'kasten' moeten ééne algemeene, alle omvattende 'kaste' worden: dat is het menschelijk geslacht. De nieuwe mensch moet opstaan, en in zijn bewustzijn en geweten opnemen de ware gelijkheid voor allen.

Het onderzoek, door Pierre Leroux aldus naar het begrip van 'gelijkheid' ingesteld, werd omstreeks het jaar 1840 door hem voortgezet in een tweede boek, dat voorloopig in twee deelen verscheen en tot titel: 'De l'Humanité' droeg.

Het boek was opgedragen aan den dichter Béranger. Deze had in een zijner (het gewoon kader der liedjes overschrijdende) zangen den menschen aldus toegesproken:

> Humanité, règne! Voici ton âge,
> Que nie en vain la voix des vieux échos.
> Déjà les vents au bord le plus sauvage
> De ta pensée ont semé quelques mots,
> Paix au travail! paix au sol qu'il féconde!
> Que par l'amour les hommes soient unis;
> Plus près des cieux qu'ils replacent le monde;
> Que Dieu nous dise: enfants, je vous bénis!

Leroux zou wetenschappelijk nu pogen aan te toonen, hoe juist en goed dit alles was gezegd. Hij zou nagaan, hoe alle positieve godsdiensten begrepen waren in dat ééne woord: 'Menschheid'; hij zou de fantastische ideeën, die men zich van den hemel gemaakt had, bestrijden en te-niet doen; hij zou trachten aan te wijzen, waar werkelijk voor het menschdom den hemel te zoeken was. In het boek over de 'Gelijkheid' had hij vooral zich tot het verleden bepaald; thans zou hij meer over de toe-

1) Pierre Leroux beroept zich hier op Lessings boekje over de opvoeding van het menschelijk geslacht.

komst spreken. Hoofd-zaak was echter daarvoor een vast uitgangspunt, een stevige grondslag om op te bouwen, en dat vaste punt kon slechts door een godsdienstig inzicht gevonden worden. De godsdienst toch leerde de gemeenschap van het menschelijk geslacht, of, in andere woorden: de onderlinge *solidariteit* der menschen[1]. Op die solidariteit, op die éénheid van den mensch met de menschheid, kwam het dus aan. Daarin bestond het geluk, dat te bereiken viel. Geluk was dus een betrekkelijk begrip, vatbaar voor inkrimping of uitzetting: een vorm van beweging, niet een absoluut gegeven. Met en in de menschheid vond de mensch zijn geluk. Den mensch zonder de menschheid zich voor te stellen was een ijdel streven. Neen, het collectieve leven der menschheid droeg den mensch, dreef hem voort, en ontwikkelde hem in zijn drie onafscheidbaar verbonden uitingen van sensatie, sentiment, en van kennis of wetenschap; welke drie levens-functiën hem dan tot de drie begrippen van eigendom, familie en vaderland voerden. De fout was vroeger geweest, dat die drie begrippen (eigendom, familie en vaderland) als het ware geïmmobiliseerd bleven, terwijl zij telkens, bij de voortgaande beweging der menschheid, zekere wijziging en ontwikkeling hadden moeten ondergaan[2]. Vroeger waren die begrippen van familie, vaderland en eigendom zóó georganiseerd, dat de mensch in zekeren zin aan die begrippen was onderworpen; inderdaad moesten, in omgekeerden zin, die begrippen dienstbaar gemaakt worden aan de onbepaalde en innige vereeniging van den mensch met zijn mede-menschen. De vroegere beschouwing lette enkel op de verdeeling, scheiding, afsluiting en omheining; zij wilde die afperkingen bestendigen, en maakte nu den mensch in zijn gezin tot *erfgenaam*, in zijn vaderland tot *onderdaan*, en in zijn verhouding tot de aarde en de middelen van voortbrenging tot *eigenaar*. Men was tevreden als men aldus alles in juist afgebakende rangen had ingedeeld. Maar dit was juist de fout. Familie, vaderland en eigendom zijn begrensde zaken, die met het oog op het onbepaalde moeten worden georganiseerd. De mensch is een eindig wezen, dat naar de oneindigheid streeft. Wordt die weg naar de oneindigheid hem afgenomen, wordt alles behoedzaam afgeperkt en ingedeeld, dan komt het kwaad op aarde[3]. Welke rampen kunnen er niet voortkomen uit het gezin! Maar ga eens na, of al die rampen niet daaruit voortvloeien, dat het gezin zich geïsoleerd en versteend heeft, dat is: zich tot ‘kaste’ heeft vervormd. Welk een tal van kwalen ontstaan uit het begrip van burger-maatschappij of Staat! Maar let eens op, of die ongelukken niet veroorzaakt zijn, wijl de maatschappij zich ommuurd, zich gesloten, zich ‘kaste’ heeft gemaakt. Eindelijk, welk een menigte onheilen spruiten uit den

1) P. Leroux gebruikt eigenlijk dat woord voor't eerst in dien zin (een vroeger juridische term) zie ‘Philosophie de la Solidarité’ pag. 23.
2) Zie Pierre Leroux, ‘Del'Humanité’, Paris 1840, tome I, p. 163/164.
3) Zie Pierre Leroux, ‘De l'Humanité’, Paris 1840, tome I, pag. 178, 180.

eigendom voort! Maar onderzoek evenzeer eens, of die ongelukken niet het gevolg daarvan zijn, dat de eigendom zich omheind, zich omrasterd, voor een ieder (behalve den eigenaar) ontoegankelijk gemaakt, en zich tot ‘kaste’ heeft ingericht. Op die wijze is de goddelijke wet, die gemeenschap en vereeniging wil, telkens in haar loop gestoord en gestremd. De wet der liefde is verkracht. Het egoïsme is gaan heerschen. Het Christendom was mede schuld aan dit alles, want het wekte het dualisme op tusschen aarde en hemel, beschouwde het aardsche leven als een tranen-dal, vond ieder mensch op aarde beklagenswaardig of afkeuringswaardig, en verwees voor het geluk naar den hemel. Voorts leerde het slechts één liefde, te weten: God alléén lief te hebben. Wel sprak het ook van liefde voor de mede-menschen. Maar die chariteit was geen solidariteit. Christelijke liefde voor den mensch was werkelijk soms meer medelijden en ontferming, dan wel zucht tot gemeenschap. Intusschen, zóó moest het niet zijn. En wat het dualisme betreft, dit bestaat niet. De aarde is niet buiten den hemel. De ware hemel is het leven-zelf, de oneindige ‘projectie’ van ons zijn. De hemel omvat alles[1)]. Hij behoort waarlijk niet uitsluitend tot het gebied der kennis; hij is in de sensatie, in het sentiment, gelijk in de wetenschap. Of liever de hemel is de gelijktijdige ontwikkeling van de drie aspecten onzer natuur, verbonden in de éénheid van die natuur. Maar bekommer u niet om een leven na dit leven. Er is reeds toekomst in dit tegenwoordig leven, omdat verleden, tegenwoordige tijd en toekomst slechts een ondeelbare éénheid van het leven vormen. Wanneer wij op die wijze het toekomstige leven in dit leven hebben gegrepen, dan zullen wij in waarheid den hemel bezitten. Gij zijt er, dus zult gij er zijn: dat moet het beginsel worden. In haar wezen (essentie) is er geen verschil tusschen het toekomstige en het tegenwoordige leven. Te leven is oneindig te zijn in het eindige, of (hetgeen hetzelfde is) eindig in het oneindige. Hoofd-zaak is echter aan het begrip menschheid vast te houden. En die menschheid is in ieder mensch, en wel in zijn oneindig bestaan. Giordano Bruno had het (volgens Leroux) zoo goed gezegd: ‘wanneer ik een mensch zie, dan zie ik de menschheid.’ De menschheid, in welken zin men ook dit woord opneme, bestaat in ons, zooals de liefde, de vriendschap, de haat en al onze hartstochten. De liefde, de vriendschap, de haat, al onze passies hebben geen werkelijk bestaan, geen bestaan voor zich, en toch bestaan wij slechts door haar[2)]. Zóó is het met 't begrip menschheid. Tusschen menschheid en mensch bestaat een vooruit gevestigde harmonie, en die harmonie ligt in de identiteit in God van menschheid en mensch. Individueele ontwikkeling en volmaking is volmaking der menschheid. De menschen zijn golven op den breeden oceaan der menschheid.

1) Zie Pierre Leroux, ‘De l'Humanité’, Paris 1840, tome I, pag. 228, 231, 241.
2) Zie Pierre Leroux, ‘De l'Humanité’, 1840, tome I, pag. 252.

Deze waren de algemeene beschouwingen, waaraan hij nu, na 1840, het bijzondere zou gaan toetsen. Men herkent bij dit alles den gewezen Saint-Simonist, die in de onderdeelen dier leer van de ‘doctrine’ is afgeweken. Alles is vrij vaag en nevelachtig. Van stelsel kan men ter-nauwernood spreken. Doch hij-zelf meende, dat uit zulke beginselen wel degelijk enkele practische gevolgtrekkingen konden voortvloeien. Het ideaal stond vrij hoog, dit erkende hij, maar het sociaal programma, dat hieruit af te leiden viel, was, naar zijn oordeel, volstrekt niet waardeloos. Het waarachtig toepassen der ‘gelijkheid’ zou veel onrecht doen verdwijnen en allereerst het machts-begrip verbrijzelen. De eisch der ruimere gelijkmaking van de voorwaarden van den levens-strijd moest voeren tot grootere vrijmaking van de arbeidende standen. In allen geval moest men beginnen met een protest tegen de bestaande maatschappelijke toestanden. Een betere maatschappelijke organisatie moest worden gevraagd; een organisatie, waarin de gansche maatschappij verantwoordelijk (‘solidair’) zou gesteld worden voor al haar leden. Verbreeding van het huis, uitbreiding van den familie-band, tot over de grenzen van het soms enge huwelijk heên, verwijding van het begrip Staat, en verruiming van het beginsel van ons particulier eigendom, stonden daarbij op den vóórgrond. En alle vernieuwingen van deze levens-voorwaarden moesten steunen op een godsdienstig gevoel, dat steeds het ideaal in het oog bleef houden.

Pierre Leroux was allengs met de edelste geesten van Frankrijk in aanraking en betrekking gekomen. Allen in Frankrijk, die de gedachte op ruimer baan wilden voeren, die voor het gemoed ook wat meer innigheid of verheffing wenschten, die niet terugdeinsden voor zeker mysticisme, gevoelden zich aangetrokken tot den eenvoudigen, stil voor zich heên levenden man. Hij wekte dadelijk, reeds door zijn uiterlijk, eenigszins boersch voorkomen, vertrouwen. Zijn rustige manieren, zijn zachte, en toch doordringende blik, zijn kloek gelaat, getooid door overvloedig weelderig hoofdhaar, zijn eenigszins gebogen gestalte, gaven den indruk van een diep ernstig man. In Parijs krijgt men allicht een vast etiket. Welnu, hij was al zeer spoedig bekend als een soort van mystiek wijsgeer. Daar de Fransche romantische school dier dagen niet afkeerig was van zekere dweperij met Duitsche dichters of geleerden, en Pierre Leroux zijn best deed, Frankrijk met de Duitsche letterkunde bekend te maken - hij vertaalde o.a. Goethes ‘Werther’ - verwerkelijkte hij voor velen het beeld van een in Frankrijk verdwaalden Duitscher. Hij kwam in de mode[1)]. De Franschen van het midden der negentiende eeuw waren geen groote meta-

1) Michelet, in zijn boek ‘Le Peuple’ een zinsnede van Pierre Leroux aanhalende, zegt: ‘observation de Pierre Leroux, aussi judicieux ici qu'il est ailleurs ingénieux et profond’, zie Edition 1877, pag. 239. Zie voorts Louis Blanc over hem in zijn ‘Révolution de 1848’, II, pag. 59. Vergelijk Heinrich Heine over hem in het derde deel der ‘Französische Zustände’, pag. 211 seqq.

fysici of wijsgeeren, en konden niet beoordeelen, of hij werkelijk op de hoogte der Duitsche filosofie stond. Zij waardeerden dus goedgeloovig, op gezag, de wijsgeerige studiën van Pierre Leroux. Zij vonden het uitstekend, dat hij de idealistische frasen-makerij van Victor Cousin ontleedde en uitkleedde. Zijn stukken daarover in de 'Encyclopédie nouvelle' maakte zelfs een tijd-lang opspraak. Hij verzamelde ze later tot een boek onder den titel: '*Réfutation de l'éclectisme*', waarin hij behalve Cousin ook Jouffroy behandelde[1]. Aldus werd hij in Parijs een man van naam.

Onder degenen, die het meest hem bewonderden, behoorde in de eerste plaats een nobele vrouw: George Sand[2]. Zij dweepte met al degenen, die op min of meer mystieken filosofischen grondslag zeer ernstig de maatschappij wilden vervormen. Zij durfde altijd medegaan met hen, die van het gewone pad afweken, vooral wanneer zulke pioniers een nieuwe, schoon verlichte vallei aan de menschen meenden te kunnen aanwijzen. Zóó was zij in 1837 mede uitgetogen met Lamennais. Thans in 1841 wilde zij de reis doen met Pierre Leroux. Zij stelde hem voor, te-zamen met Louis Viardot, een flink degelijk maandschrift uit te geven: 'L a R e v u e i n d é p e n d a n t e '. Dit tijdschrift heeft een betrekkelijken bloei gehad, en jaren-lang bestaan. Pierre Leroux heeft er van 1841 tot 1843 allerbelangrijkste artikelen in geleverd. Wanneer wij toch die deelen vóór ons leggen - het tijdschrift begon 1 November 1841 en kwam voorts op den eersten dag van elken maand uit - dan treffen ons in 1841 en 1842 daarin zijn omgewerkte 'Discours de la situation actuelle de l'esprit humain'; zijn studie 'De Dieu, ou de la vie considérée dans les êtres particuliers et dans l'être universel', (tome III p. 17-89); zijn artikel over de wijsbegeerte van Schelling (p. 289-348); zijn breed opgezet onderzoek 'Du Christianisme' (pag. 577-691); zijn bijdrage over Petrarca (tome IV p. 347-426), en voorts artikelen over Cousin en Jouffroy. Na 1842 werd de 'Revue indépendante' nog meer uitgebreid en zou zij voortaan elke twee weken verschijnen. Doch de medewerking van Pierre Leroux werd minder gezet. Slechts nu en dan vindt men een kleinere bijdrage van zijn hand. Hij bewerkte echter daarin voor het jaar 1843 nog een studie van sterk socialistisch karakter, die een grooten indruk zou

1) Wij bezitten een uitgave van dit boek van het jaar 1841 bij Charles Gosselin verschenen. Het is een deel der zoogenaamde 'Bibliothèque d'élite'. Het is 350 fijn-bedrukte bladzijden groot. Zie over dit werk: 'Réfutation de l'eclectisme' een opstel van Paul Janet († October 1899) in het nummer van 15 April 1899 der 'Revue des deux Mondes'.

2) Zie George Sand, 'Histoire de ma vie', Edition 1876, tome IV, pag. 363 en volg. Men weet, dat George Sand haar roman 'Spiridion' onder zijn invloed schreef; ook het tweede gedeelte van 'Consuelo' is uit den omgang met Pierre Leroux te verklaren. Men vergelijke een brief van George Sand, 'Société nouvelle' 1896, II, pag. 142.

maken: wij bedoelden de opstellen over de heerschappij van den rijkdom.

Die artikelen zijn later tot een boek verzameld, dat met en door zijn luid-klinkenden titel: 'De la Ploutocratie'[1] de aandacht der menschen pakte. Wij moeten bij dat geschrift eenige oogenblikken stilstaan. Het doel daarvan is een uitéénzetting van bouw en samenstel der economische maatschappij van Frankrijk; in 't bijzonder wordt bij den toestand van *het loon* en bij *het netto inkomen* van het land de opmerkzaamheid bepaald. Er wordt op den vóórgrond gesteld, dat Frankrijk, wat zijn Staatswezen betreft, niet anders heeft gedaan dan in de negentiende eeuw Engeland na te volgen. Aldaar vertegenwoordigde het hoogerhuis de adel, de feodaliteit, terwijl in het lagerhuis de afgevaardigden der rijke burgerij zaten. In Frankrijk nu was er sinds de revolutie geen adel of feodaliteit meer; men had dus, als men tot elken prijs een vertegenwoordigend stelsel van alle rangen en standen had willen verwerkelijken, van de vertegenwoordiging der middenstanden ('bourgeoisie') een soort van hoogerhuis moeten maken, en het Fransche lagerhuis moeten samenstellen uit afgevaardigden der arbeiders en der proletariërs. Op die wijze had men, als men dan volstrekt Engeland had willen naäpen, iets redelijks verkregen. Men had dan een vertegenwoordiging gehad van dat wat is, van al wat is, en niet van hetgeen er niet is. Maar neen: men heeft het niet gedaan; men heeft den arbeid, het loon, het volk, de werklieden, de geheele wereld met uitzondering van den 'tiers-état', buitengesloten van het Staatswezen. Men heeft alle Staatsrechten bij uitsluiting gegeven aan hen die iets hadden, die een zeker eigendom konden aanwijzen. - Om dit te betoogen, gaat hij in een breedvoerig, min of meer statistisch onderzoek zich begeven, ten-einde aan te toonen, dat verreweg het grootste deel van Frankrijk geen eigendom heeft. De tabellen der grondbelasting vooral worden door hem nagesnuffeld, om te bewijzen, dat die kleine boertjes, op wier bestaan Frankrijk zich verhoovaardigde, ter-nauwernood bezitters mochten heeten. Na veel becijferingen meent hij tot het resultaat te kunnen komen, dat het geheele kapitaal van Frankrijk in handen is van betrekkelijk weinig eigenaars. De 35 millioen Franschen worden verdeeld in zeven klassen, waarvan slechts de drie laatste klassen deel aan het eigendom hebben. De maatschappelijke pyramide, die hij opbouwt, geeft 6 millioen huisgezinnen van proletariërs tegen ruim 1 millioen eigenaars[2]. Cijfert men dit alles nog scherper na, en vraagt men niet alleen naar elk eigendom, hoe groot of klein ook, maar naar eenigszins welgesteld bezit, dan ziet men, dat het *groote* kapitaal van Frankrijk in handen is van slechts twee maal honderd duizend

1) Wij gebruiken een editie van het jaar 1848 te Boussac uitgekomen, met het motto: 'Make money, my son, honestly if you can, but make money'.
2) Zie bij Pierre Leroux, 'De la Ploutocratie', 1848 de twee tabellen pag. 92 en 100.

rijkere lieden. Deze 200,000 lieden regelen en ordenen de netto opbrengst van Frankrijk; zijn de ‘régulateurs’ van de opbrengst die niet in de schatkist komt, welke som op vier milliarden wordt geschat. Die som zou men het eerste groote budget kunnen noemen. Maar gelieft nu ook op te merken, dat diezelfde eigenaars door de kieswet tevens zijn aangewezen, om, met uitsluiting van ieder ander, de éénige beschikkers te zijn van het 1½ milliard, dat jaarlijks als belasting in de schatkist wordt gestort: het eigenlijke (tweede) budget. Zij zijn de éénigen, die over dat geld der schatkist naar welgevallen beschikken. Geen ander der 35 millioen Franschen heeft eenig aandeel aan dat verdeelen van de Staats-begrooting, tenzij bij wijze van raadgeving of uiting van grieven, voor zoover de vrijheid van drukpers dat toelaat. Men heeft van de twee honderd duizend eigenaars het geheele constitutioneele gouvernement gemaakt. Hooger- en lagerhuis zijn in Frankrijk samengesteld uit de vertegenwoordiging van die twee honderd duizend gepriviligeerden. De millioenen proletariërs tellen niet mede in den Staat. De dagblad-pers der bevoorrechten let zelfs op hen niet. Zij werpt geen blik op sociale questies, maar heeft slechts lynx-oogen voor al de kleine voorvallen, die in de ‘coulissen’ der politiek gebeuren.

Dat is de ware Plutocratie. Frankrijk is een groot atelier van arbeid en productie, met dertig millioen beambten en gesalarieerden, vier millioen kleine eigenaars, wier inkomen ter-nauwernood in de behoeften voorziet, en een millioen rijke eigenaars, wier inkomen hun behoeften overtreft. Wil men cijfers der productie, zoo zou men kunnen stellen, dat Frankrijk in het geheel per jaar negen milliarden rijkdom voortbrengt: vier milliarden gaan als ‘netto revenu’ aan de rijken, anderhalf milliard wordt aan het budget opgebracht, er blijven drie en een half milliarden voor de armen over. De armen of arbeidende klassen hebben uit het feit der Fransche revolutie weinig voordeel genoten. Zij worden wel is waar minder dan vroeger gehinderd door afsluitingen, perken en banden, maar hebben in werkelijkheid niet veel aan die vrijheid. Zij mogen nu altijd en overal, zelfs vrijelijk op Zon- en feestdagen werken, maar moeten nu ook inderdaad dien Zondag of feestdag arbeiden, om te kunnen leven[1)]. En toch weten de bevoorrechte klassen, door middel der accijnzen, nog handen-vol belastingen uit die arme klassen te trekken. De armen mogen niet mede-tellen in den Staat, maar betalen desniettemin nog een overgroot deel in de Staats-lasten[2)]. Zelfs zou (o bittere ironie!) het hun niet baten, wanneer zij van die Staats-lasten werden vrijgesteld, *want onmiddellijk zouden, bij de tegenwoordige economische regeling, de loonen in diezelfde evenredigheid dalen*. Die economische wet is in de tegenwoordige orde van zaken even vast en onveranderlijk als het noodlot[3)]. In waarheid drijft alles heên naar

1) Zie Pierre Leroux, ‘De la Ploutocratie,’ pag. 181.
2) Zie Pierre Leroux, ‘De la Ploutocratie’, pag. 236.
3) Men denke aan de door Lassalle later geformuleerde ijzeren wet.

het ‘netto revenu’, dat de rijken beuren; niets dan het strikt noodige loon wordt aan het volk gelaten[1]. Malthus heeft in zijn troostelooze leer dit alles zeer goed ingezien. De bezittende klassen waren volkomen in hun recht, toen zij Vincent-de-Paul van zijn voetstuk rukten en tot nieuwen heilige dezen Malthus kozen[2]. Vroeger waren er priesters en krijgslieden, voorts kooplieden en ambachtslieden. Thans zijn het eigenlijk alléén de rijke lieden, die alles te zeggen hebben. De edellieden en de mannen der Kerk worden geregeerd door de rijken. Wij leven onder een Plutocratie. Het kenmerk van die Plutocratie is samenvoeging van rijkdom en politieke rechten. De Plutocraten bezitten rijkdom en regeeren nu voorts den Staat, niet voor den Staat, maar voor zich-zelven[3]. De politieke wet wordt door hen ondergeschikt aan de economische wet. Zij vinden die wet uitnemend en noemen zich derhalve ‘behouders’. Zij hebben de vereering van den proletariër Jezus vervangen door den eeredienst van God Plutus.

Het boek over de Plutocratie was een scherp pamflet. Zonder omwegen werden hier de conclusiën aangewezen, waartoe de algemeene hoogere begrippen van Pierre Leroux leidden. Het werkje zou een snijdend wapen in de handen der socialisten worden. Het was echter meer een oogenblikkelijk tijdelijk strijd-schrift dan een programma van socialisme. Pierre Leroux was echter in staat ook zulk een programma te leveren. Werkende in dezelfde socialistische lijn, als waartoe zijn geschrift over de Plutocratie behoorde, zou hij een paar jaren later een klein boek schrijven, dat als leiddraad van begrippen voor de socialisten dienst zou kunnen doen. Hij nam daarvoor den dialoog-vorm, aan Grieksche modellen ontleend, en stelde het boekje op, dat den titel zou dragen: ‘Le Carrosse de M. Aguado’, en dat in alle opzichten een zijner meest opmerkelijke geschriften zou wezen. Daar het geschrift in zekeren zin een vervolg en aanvulling is van zijn werkje over de Plutocratie, zullen wij den inhoud reeds nú behandelen, al springen wij op die wijze een twee- of drietal jaren (met andere geschriften van Leroux die wij straks zullen opnoemen) voorbij.

Het is een fragment: deel van een samenspraak, zooals weleer Socrates en zijne vrienden die hielden. Ver zijn wij echter verwijderd van de schoone omgeving en lijst, waarin een Plato zijn ‘Republiek’ plaatste. Wij bevinden ons in een kroeg, in een der volks-wijken van het stoffig en rumoerig Parijs, onder de regeering van Louis Philippe. Onze samen-sprekers zijn Leroux-zelf en een soort van socialistisch droomer, die hij vroeger als kameraad-letterzetter bij Didot heeft gekend en van wien hij weet, dat hij

1) Zie Pierre Leroux, ‘De la Ploutocratie’ de berekening op pag. 224.
2) Zie Pierre Leroux; ‘De la Ploutocratie,’ pag. 36, 61 en 239.
3) De belastingen konden anders zoo goed werken ten-voordeele van allen. Pierre Leroux (pag. 118) beaamt hier het woord van Charles de Rémusat: ‘l'impôt est pour la nation le meilleur des placements.’

in de Juli-dagen van 1830 hard mede heeft gestreden, voorts een oud matroos, een stoker op een stoomboot, een lid der geheime genootschappen ‘homme aux lèvres pincées’, en eenige arbeiders, die hun liter wijn bij de juffrouw aan het buffet (madame Noireau) komen halen. Het is een Maandag. Het volk knoopt dien dag aan den Zondag vast. In de kroeg is het druk en vol, een gonzende korf. Daar rijdt een schitterende koets langs de ramen, met koetsier en knecht in rijk livrei. De stoker wijst er met den vinger naar en zegt, dat het rijtuig van den koning is. Doch een huurkoetsier, die ook in de kroeg zijn borrel neemt, onderwijst hem, op een toon van gezag, dat het niet de koning, maar een rijk particulier is, de Cubaansche bankier Aguado, wiens paarden dáár draven. De kroeg-bezoekers beginnen nu op den bankier en op de rijken in 't algemeen te schelden. Maar de man van de zweep zegt, dat zij wel zwijgen mochten, want dat zij leven van den rijkdom....

Nu ontspint zich een twist en allengs een dialoog, gevoerd vooral door den droevig peinzenden droomer en door zijn vroegeren kameraad Pierre Leroux[1)].

De vriend van Leroux begint met aan de lieden uitéén te zetten, dat werkelijk de arbeid van het volk de rijken doet leven. Het volk betaalt dus inderdaad de bankiers, gelijk het de ministers bezoldigt. De volledige ondeelbare arbeid der natie doet allen en alles leven. De kapitalisten (bankiers) weten slechts, bij de verdeeling van de geheele productie, zich een leeuwen-deel te verzekeren, doch zij teren op het werk van allen. Inderdaad zijn de rijken, die de arbeids-werktuigen bezitten en aan het volk uitleenen, in zekeren zin slechts beambten van het volk, doch indirecte beambten, zonder toezicht, zonder controle. Het zou dus de omgekeerde wereld wezen, wanneer men bleef volhouden, dat die beambten het volk, dat arbeidt, doen leven. - De dialoog begint, na deze inleiding, te pakken en de aandacht der aanwezige arbeiders te prikkelen. - De werking der belastingen komt van-zelf aan de orde. Zeer sterk wordt nu de nadruk er op gelegd, dat die belastingen slechts het kleinste deel uitmaken van hetgeen de arbeiders opbrengen. Inderdaad betalen die arbeiders, behalve hun belasting, ook de bezitters van het kapitaal, de leiders der industrie en al degenen, die hen doen werken. Dat is het tweede budget, vrij wat

1) Wij gebruiken van het boekje: Le carrosse de M. Aguado, fragment par Pierre Leroux,’ een uitgave van 1848, te Boussac uitgekomen. Aguado was de groote Spaansche bankier toen ten tijde te Parijs. De titel had ook kunnen luiden: Rothschild, of ieder ander rijk bankier. Wij bezitten over Aguado. marquis de las Marismas, een ‘notice biographique’ van het jaar 1853 ‘extrait de la Revue générale, biographique et nécrologique, publiée sous la direction de M.M. Arnoul et Pascallet.’ Zié over Aguado ook J. Minter Morgan ‘Letters to a clergyman’ 1846, pg. 36 seqq. De zoon van dezen Aguado was later een bekend kamerheer van Napoleon III en stierf 1893; diens dochter is gehuwd met een Talleyrand Périgord, hertog de Montmoreney; zij was een groote vriendin van keizerin Eugénie.

aanzienlijker dan het eerste. Het is, alsof de kapitalisten de opdracht hadden, van den arbeid der arbeiders het deel te heffen, dat hun goeddacht voor het gebruik der werktuigen. De kapitalisten stellen zelven hun emolumenten vast. Zij hebben éénmaal het ‘outillage de l'humanité’ in handen, en laten zich voor den dienst dier werktuigen beloonen. Zij kunnen dit blijven doen, omdat er naast het recht van eigendom, dat ieder op zijn eigen persoon heeft, erkend wordt een eigendom, dat de beschikking vergunt over den persoon van anderen. Zóó komt men tot een scheiding tusschen de winsten van kapitaal en tusschen arbeids-loon. Doch dit alles is onjuist. Er kan van geen scheiding sprake zijn. De arbeiders kunnen niets doen zonder de arbeids-werktuigen, maar de arbeids-werktuigen kunnen niets tot stand brengen zonder de arbeiders. Er is in de productie *ondeelbaarheid* (‘indivisibilité’). Die ondeelbaarheid of éénheid was zelfs de sluit-steen van het maatschappelijk gebouw der revolutie. Zij was de voltooiing van het devies: ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap’. De productie van een natie is iets ondeelbaars, gelijk wetenschappen en kunsten het collectieve erfdeel van alle menschen zijn. De ondeelbaarheid van de productie leidt tot de ware gemeenschap (‘communion’) onder de menschen.

Houdt men aan die ondeelbaarheid van de productie vast, dan wijzigt zich het begrip, dat de menschen tegenwoordig hechten aan eigendom. Onze eeuw klampt zich aan den eigendom vast, als ware hij de grondslag der geheele maatschappij, doch men moet onderscheiden. Het recht op eigendom is heilig, maar het gebruik, dat men van dat recht maakt, hangt af van de menschelijke associatie en dus van de wet. Nu heeft de maatschappij nog veel te veel sporen van de feodaliteit bij die gebruik-making van het eigendom toegelaten. In dit opzicht staat de kapitalist van heden soms gelijk met den roof-ridder van vroeger; vervangt zijn brandkast het bewapend kasteel uit het verleden. Goud is slechts in de plaats gekomen van ijzer. De grond-rente, die thans door de eigenaars der gronden wordt genoten, is inderdaad het ‘heerlijk recht’ van den baron van ouds. Wanneer men de maatschappelijke ordening historisch eens wilde nagaan, dan zou men inzien, dat de maatschappij slechts van meesters is veranderd. Doch de meester, de onrechtmatige heffer van voordeelen, blijft er steeds. Hij is niet meer de Tempelridder uit den ‘Ivanhoe’, neen, hij is nu de jood Isaac van York, vader van Rebecca, die in onze dagen zelf baron is geworden, en die het oude feodale privilege in andere, moderne, vormen weder doet gelden. Baron Isaac heeft een bankiers-zaak, heeft de leiding van conversieën, bezit groote fabrieken, vormt syndicaten, werkt op de beurs met concessiën of consortia van spoorwegen en mijnen: hij ‘preleveert’ op geheel de productie der natie zijn ‘droit du seigneur’. En de heeren economisten buigen nederig voor hem, en bewijzen hem in logische doctrinaire handboeken, dat hij volmaakt gelijk heeft, en dat hij door zijn bestaan en werkkring reeds een weldoener van zijn volk is. Van tijd tot tijd verwaardigt baron Isaac zich een plaats in de wetgevende

Kamers in te nemen, of anders zendt hij er zijn advocaten heên. Hij is en gevoelt zich heer en meester in den lande.

Dit alles vloeit voort uit de tegenwoordige opvatting van eigendom, en hangt samen met de leer, dat het individu door zijn arbeid zijn eigen loon of winst zou verdienen. Maar dat is niet juist. In de productie kan men niet spreken van den verdienste-opleverenden arbeid van het individu. De arbeid van een ieder is ondeelbaar verbonden aan den arbeid van allen. Ieder die werkt moet dus bij den arbeid het recht van allen erkennen. Er is geen individueele arbeid, die voortbrengt of verdient. De arbeid, die voortbrengt of verdient, is ondeelbaar de arbeid van allen en van een elk: in dier voege dat deze arbeid vast verbonden is aan de geheele menschelijke associatie[1]. Rijkdom ontstaat niet uit grond, kapitaal of arbeid: rijkdom komt voort uit de maatschappij, uit de menschelijke associatie. De ware grondslag van den eigendom is de associatie. Eénheid moet dus het beginsel zijn der samenleving, niet de dissociatie, de krijg of concurrentie van het heden. Gaat men dien weg niet op, dan blijft het recht van eigendom niets anders dan een brokstuk uit de tijden der verovering en der feodaliteit. En begrijpelijk is het dan, dat de leus opkomt: eigendom is diefstal.

Alles hangt, bij de regeling van den eigendom, dus af van de associatie; de maatschappij kan zelve de voorwaarden van den eigendom instellen, de wetten moeten dit dus regelen; wetten die gebruik, niet misbruik van eigendom onderstellen. Erkend moet echter worden de onafscheidelijkheid van het recht van een ieder en van het recht van allen; welke beide rechten te-zamen het collectieve recht der menschheid zijn. In ieder werk moet geëerbiedigd worden het particuliere recht van hem die daaraan arbeidt en het recht van allen[2]. Indien onwetendheid of schuld een scheiding maken tusschen rechten van mensch en van menschheid, indien het recht der menschheid wordt ontkend, dan komt men tot toestanden, waarin een ‘onwaar eigendom’ de wereld beheerscht. Het kwaad neemt dan een schijn van goed aan,

1) Zie Pierre Leroux, ‘Le Carrosse de M. Aguado,’ pag. 74: ‘Encore une fois, ce qui produit, ce qui mérite, c'est bien le travail, mais ce n'est pas le travail individuel, c'est *indivisiblement* le travail de tous et de chacun: en sorte que c'est le travail uni à l'association humaine, ou plutôt encore l'association humaine manifestée par l'individu, par le travail individuel fonctionnant légitimement.’

2) Zie Pierre Leroux, ‘Le Carrosse de M. Aguado,’ pag. 103: ‘Oui, dans toute oeuvre humaine il y a un droit individuel de propriété, puisque pour produire cette oeuvre il a fallu le besoin et le travail d'un ou de plusieurs individus à un moment donné. Mais il avait fallu aussi et il faut éternellement le travail collectif de l'espèce tout entière, de toute l'Humanité. Le droit individuel est donc, en essence, indivisiblement mêlé avec le besoin et le droit de tous à la propriété. Que chacun reconnaisse donc cette indivisibilité de son droit particulier et du droit de tous; que chacun paie la dïme à l'Humanité’.

maar de tijd nadert, dat de maskers zullen worden afgerukt.

In dien trant spreken de droomers en werklieden in de kroeg. Van tijd tot tijd vallen zij elkander in de rede, zingen zij, of worden zij boos. Maar Pierre Leroux en zijn vriend weten altijd de uitingen der hartstochten tot kalmte te stemmen. Soms is er welsprekendheid in de gesprekken, en altijd groote droevige ernst in al hetgeen Leroux door zijn vriend laat ontvouwen. De dialoog eindigt met een betoog, dat Jezus Christus de ondeelbaarheid van den arbeid en van den rijkdom, de erkenning van het recht van een ieder en van allen, steeds heeft gewild. Uit de bergrede worden de bewijzen hiervoor aangehaald. En ééns in de revolutie, tijdens de Conventie, is, volgens Leroux, datzelfde ook beoogd. Het was, toen Robespierre in 1793 zijn 'Verklaring van de Rechten van den Mensch' opstelde; een stuk, zorgvuldig en geheimzinnig door enkelen als op 't hart bewaard, en welks artikelen met eerbied en ontzag thans in de kroeg, waar de samenspraak wordt gehouden, worden voorgelezen[1].

O, die kroeg van Pierre Leroux zou een zinnebeeld, een voorspel der toekomst zijn. In een naderend tijdvak, zonder Kerk en zonder bewustzijn van hoogere orde, zouden de vraagstukken der menschheid allengs in de meest triviale plaatsen en lokalen ruw en woest besproken worden door alle misdeelden der maatschappij, die toevallig er samenkwamen. Tevreden zou de wijsgeer dan reeds zijn, als, bij de eerste de beste gelegenheid of tegenstelling, bij voorbeeld: wanneer de koetsen der geld-mannen voorbijrolden, de wilde, verhitte woorden niet onmiddellijk tot daden opvlamden!

Aldus werkte en schreef Pierre Leroux in Parijs in deze jaren. Met de meeste socialisten en radicalen dier dagen stond hij in betrekking. Wij vinden hem in briefwisseling met Lamennais, met Cabet, met Barbès, met Louis Blanc, met Greppo. Hij was ook een vertrouwde van Godefroy Cavaignac, den edelen en grooten broeder van den generaal[2]. Pauline Roland en Flora Tristan waren reeds vroeger met hem bevriend. Hij werd in al die kringen een welkome gast. Hij was gelukkig gehuwd, al glimlachten enkelen over de eenvoudige vrouw, op wie zijn keuze was gevallen[3]. Het huishouden werd met kinderen gezegend. Ook de broeders

1) Zie ons eerste deel der 'Socialisten', pag. 356, voorts Buonarotti, 'Conspiration de Babeuf,' I, pag, 26 vlgg. Het tweede artikel van die 'Déclaration' luidde uitdrukkelijk: 'Les principaux droits de l'homme sont ceux de pourvoir à la conservation de l'existence et la liberté.' En het zesde artikel behelsde deze bepaling: 'La propriété est le droit qu'a chaque citoyen de jouir et de disposer à son gré de la portion de bien qui lui est garantie par la loi.'

2) Zie brieven van de vrienden, in Pierre Leroux, 'La Grève de Samarez,' 1863, tome I, pag. 320 en volgende. Over Godefroy Cavaignac, pag. 332 en volgende.

3) Zie 'Correspondance inédite entre Lamennais et le baron de Vitrolles,' 1886, pag. 341/342, vergelijk ook pag. 370 en 398.

bleven steeds in zijn nabijheid en vormden met hem een vasten kring: een gemeenschap van gevoelens en gedachten. Er was iets patriarchaals in die familie Leroux. Misschien kwam daardoor als van-zelf bij hen het verlangen op, buiten Parijs met al de geestverwanten een soort van kolonie te organiseeren, waarin men zich geheel en al zou kunnen inrichten overeenkomstig de denkbeelden, die in de geschriften van Pierre waren uitééngezet.

Op die wijze ontstond de inrichting te B o u s s a c in de provincie.

Omstreeks het jaar 1844 ging Pierre Leroux met huisgenooten en vrienden uit Parijs. Zij betrokken een landhoeve in de oude provincie Berry, in het departement la Creuse. Dáár woonde in de nabijheid, op een eenvoudige buitenplaats - 'château' is de Fransche uitdrukking, die echter niet dadelijk het denkbeeld van een kasteel moet oproepen - Nohant geheeten, zijn beroemde vriendin George Sand. Met haar was hij altijd in gedachten innig verbonden. Zij stelde van haar kant steeds den hoogsten prijs op zijn opwekking en onderwijs. Zij hielp met geld; en de landhoeve Boussac - ook al 'château' genoemd - niet ver van Nohant, was door George Sand zelve voor haar vriend uitgekozen. Men was dan te-zamen in voortdurende verbinding. Het huis lag op een hooge, dorre plek boven op een rotsachtigen berg. Men had het uitzicht op een zacht en eenigszins droefgeestig landschap, door George Sand beschreven in haar roman 'Jeanne'. Uit de vensters aan de ééne zijde zag men in de laagte neder op het kerkhof, waar de lijkgraver, om plaatsen voor nieuwe afgestorvenen te bekomen, de doodshoofden op het groene gras wierp, zoodat de zon ze wit bleekte.

Het voornemen was dáár te Boussac een landbouw-kolonie te vestigen, doch landbouw te verbinden aan eenige industrie. Voorloopig zou men op coöperatieven grondslag een drukkerij inrichten, waar men de werken van Leroux zou drukken. Boussac zou door die uitgaven een brandpunt van propaganda voor de stellingen van Pierre Leroux zijn. Doch de proef op de som, dat wat de menschen in de eerste plaats van de waarheid van het stelsel van Leroux moest overtuigen, zou het feit-zelf wezen van het samenzijn en samenleven te Boussac.

Zóó begrepen het ook al de vrienden van Pierre Leroux. Met hem togen derwaarts zijn broeders Jules en Charles Leroux, dan twee jonge vrienden, die later zijn schoonzoons zouden worden: Luc Desages en August Desmoulins, voorts Pauline Roland en Ulysse Charpentier, Grégoire Champseix, Louis Nétré, Ernest Lebloys, Adolf Berteault en Alfred Frezières. Dezen waren de blijvende kolonisten. Van tijd tot tijd kwamen anderen er maanden of weken vertoeven, waarna zij weder de gewone maatschappij ingingen: zoo Philippe Faure, de gebroeders Soudan, Marcellin Dussoubs, Paul Rochery, Emile Aucante, Henri Touchet, Collet de wever, voorts enkelen, die later in de politiek zekere vermaardheid zouden krijgen, als: Pierre Lefranc, de republikeinsche senator en minister, die in Juni 1877 zou sterven, en Talandier, geruimen

tijd radicaal lid van de Kamer der afgevaardigden van de derde republiek[1)].

Te Boussac, te-midden van het landbouw-bedrijf en het gewone dagelijksche werk, ontwikkelde zich het overigens vrij nevelachtig en eenigszins droomerig stelsel van Pierre Leroux tot een meer afgerond geheel. Het werd aldaar de zoogenaamde 'Doctrine de l'Humanité'. In de stellingen van die 'doctrine' - want de begrippen dier leer werden tot een reeks aforismen te-zamen gedrongen - vinden wij natuurlijk al de ideeën terug, die achtereenvolgens uit de behandelde boeken en brochures van Pierre Leroux door ons zijn aangestipt. Toch komt er allengs ook iets nieuws bij. In drie woorden wordt het geheele stelsel nu voortaan uitgedrukt. Die drie woorden zijn: 'S o l i d a r i t é - T r i a d e - C i r c u l u s'. Met de verduidelijking daarvan moeten wij ons dus even bezighouden.

Bij het eerste woord '*Solidarité*' behoeven wij niet lang stil te staan. Het is vroeger ontvouwd. Het hangt samen met het dogma van Leroux. Alles gaat bij hem uit van het drieëenig Godsbegrip. Daarna worden dan, op de ons bekende wijze, de begrippen van 'menschheid' met haar wet van vooruitgang en van drieëenheid van het heelal vastgesteld. Het universeele leven hangt in alle deelen van elkander af. Alles is solidair. - Dit was het dogma. In de tweede plaats viel dan de aandacht op de organisatie der maatschappij. En die organisatie werd, volgens de denkbeelden van Leroux, weêrgegeven door het woord: '*Triade*'. Het beteekende de tot in alle onderdeelen doorgevoerde indeeling in drieën van alle verschijnselen, instellingen en toestanden der maatschappij. Reeds de menschen openbaarden zich eerst als individu, dan als huisgezin, dan als maatschappij. Aan de heiligheid van het huwelijk werd alle hulde gegeven; echt-scheiding was slechts (volgens Leroux) een uitzondering en tijdelijke zaak: zij was tegenstrijdig met het ideaal. Voorts kwam dan de reeks drievoudige leuzen, die uitgedrukt werden door deze samenvoegingen: 'eigendom - familie - Staat', 'vrijheid - broederschap - gelijkheid', 'burgers - geassociëerden - beambten' en in het algemeen 'sensation - sentiment-connaissance'. Al de leden van die samenvoegingen werden dan weder gesplitst. In het bijzonder kwam dat uit bij het begrip 'associatie'. Ieder mensch, zoo heette het, is lid van een gezin, ieder mensch heeft vrienden, ieder mensch maakt deel uit van een 'atelier'. In dat 'atelier' treedt hij op als geassociëerde. De grondslag der associatie in het atelier is het 'compagnonnage', de basis daarvan is de vriendschap, en de wet van de vriendschap is de trias. Die trias was òf natuurlijk òf organisch. De natuurlijke trias was de vriendschap van drie menschen, die elk één der drie kanten of uitingen van het menschelijk leven meer bepaald tot overheerschende uitdrukking brachten: de één zou meer de sen-

1) Zie die namen bij Pierre Leroux, 'La Grève da Samarez' tome I, pag. 298/299. Zie ook tome II, p. 77. Vergelijk over Talandier, 'Revue du Mouvement social,' première Année (1880-1881), pag. 235.

satie, de ander het sentiment, de derde het weten en kennen vertegenwoordigen. Organisch was die trias van vrienden, wanneer zij zich zóó vereenigd te-zamen op eene maatschappelijke functie gingen toeleggen. Op die wijze moest de arbeid in de menschelijke ateliers geschieden, en het bestuur dier werkplaatsen moest dan weder in zijn eigen inrichting de driedeelige splitsing toelaten en huldigen. - Eénzelfde indeeling moest in de administratie van elke 'commune' worden gevonden. Er moest dáár zijn een besturende trias, een rechterlijke trias, aan wie ook de opvoeding en het onderwijs was toevertrouwd, en een wetgevende trias. Wij behoeven bij dat alles niet lang stil te staan. De oplettende lezer kan zelf aan het splitsen gaan. Wij stippen slechts aan, dat in dit plan een derde deel van het onderwijs gewijd werd aan de gymnastiek. Bij de ontwikkeling van het leerstuk van den eeredienst is zeer opmerkelijk de absolute wijding van den Zondag, den socialen dag bij uitnemendheid, den heiligen rustdag. De Zondag heeft tot doel, in ieder onzer het gelijkheids-begrip op te roepen. De Zondag moet dus ook wezen de dag voor den gemeenschappelijken maaltijd: het symbool der volstrekte gemeenschap[1)].

Maar naast de woorden 'solidariteit' en 'triade' stond als derde lid het woord '*Circulus*'. Wat beteekent dat? Het is het woord van Leroux, dat altijd in 1848 en ook later den lachlust van een ieder opwekte. Tegenwoordig echter is het een stelling, waarmede onze materieele tijd zich meer en meer bezighoudt. Want het is niet anders dan een kort begrip van wat wij in ons land zouden noemen een denkbeeld van het Liernur-stelsel. Bij Leroux beteekende het vooral een protest tegen de leer van Malthus. Men behoefde, volgens hem, niet bang te zijn, dat de productie der aarde niet gelijken tred zou houden met de vermeerdering van het menschelijk geslacht. Alle wezens toch gaven aan de aarde terug dezelfde organische stoffen, die zij voor hun eigen onderhoud aan de aarde hadden ontnomen. Ieder mensch produceert den mest noodig ter reproductie van zijn voedsel. Er was een cirkelgang, een kringloop (een 'circulus') tusschen productie en consumtie. De mensch was te-gelijk voortbrenger en verbruiker. De riolen moesten aangewend worden, om het bouwland van mest-speciën te voorzien. Hield men dit goed in 't oog, en paste men dit beleidvol toe, dan zou men inzien, dat het feit, waarop Malthus had gewezen, niet zoo zorgwekkend kon zijn. Er zou altijd genoeg voedsel voor de menschen wezen. Zelfs de mensch die niet werkt, zou nog het recht van te leven hebben, 'en se mettant à l'abri sous la loi du circulus'. - Onder dit leerstuk van den 'circulus' rangschikte Leroux bepalingen omtrent het in stand houden van het bestaan. Ieder mensch had, volgens hem, een recht op woning, voeding en kleeding. Het recht van

1) Wij volgen hier 'Aphorismes, Doctrine de l'Humanité,' zooals zij zijn geformuleerd door Luc Desages en Auguste Desmoulins. Wij hebben een editie van 1848, te Boussac uitgekomen; zie over de 'triade,' pag. 13-26.

een ieder op deze zaken is begrensd door het recht van allen. Allen en een ieder hebben het recht op den eigendom. Arbeid is een uiting van het leven van ieder mensch, hetzij door industrie, door kunst of door wetenschap. De arbeid heeft drie termen. Één die beantwoordt aan het verleden, en die de wetenschap, de traditie, de uitvindingen, en de door een vroegeren arbeid vervormde materie vertegenwoordigt: dit is het kapitaal, beter genoemd de arbeids-werktuigen. De tweede term beantwoordt aan de toekomst en is de levende kracht van den mensch, die op de natuur wordt aangewend: men noemt dien term meer speciaal arbeid, beter heette hij 'arbeider' ('travailleur'). De derde term beantwoordt aan het tegenwoordige, en ziet op het fonds, waarop de mensch zijn krachten uitoefent, met behulp der arbeids-werktuigen: het is de aarde of de materie. - Wat eindelijk de 'retributie' betreft, heeft Leroux deze formules: 'aan ieder volgens zijn capaciteit, aan ieder volgens zijn arbeid, aan ieder volgens zijn behoeften'. De capaciteit wordt beloond of vergolden door de functie en legt de functie op; de voleinde arbeid wordt beloond door de rust en den vrijen tijd ('le loisir'); de behoefte wordt bevredigd door de producten, hetzij zij natuurlijk (industrieel), artistiek of wetenschappelijk zijn[1)].

Te Boussac hield Pierre Leroux zich hoofdzakelijk bezig met proeven te nemen, betrekking hebbende op de leer van den 'circulus'. Zoodoende meende hij de beste weêrlegging te kunnen geven van het stelsel, dat zich naar Malthus heeft genoemd. 'Wij bleven - zoo zegt Pierre Leroux zelf - vier jaren lang in een soort van woestijn, op een dorren berg, om aan te toonen, dat de economie een anderen uitweg heeft dan het eeuwige proletariaat; dat de leer van Malthus onwaar is; dat er een natuurlijke cirkel is, van ouder herkomst en van hooger orde dan de circulatie der economisten; dat eindelijk ieder mensch voortbrenger is, en zelfs letterlijk "reproducteur" van zijn eigen verbruik'[2)].

Voorts was hij steeds bezig met schrijven en uitgeven, ook vooral om zijn drukkerij werk te verschaffen. Wij vermelden zijn boekje: 'D'une Religion nationale ou du Culte', in 1846 te Boussac gedrukt, en eindelijk het tijdschrift, dat hij sinds 1845 onder den naam: 'Revue sociale' te Boussac uitgaf.

In die 'Revue sociale' plaatste hij nu o.a. stukken (bijv. zijn studie over Diderot), zijn geschrift 'Le carrosse de M. Aguado', en behandelde hij wederom uitvoerig het vraagstuk door Malthus gesteld. Hij schreef er in 1846 de stukken, die later tot een boek verzameld, onder den titel: 'Malthus et les économistes', zooveel verontwaardiging zouden veroorzaken. Een

1) Zie 'Aphorismes, Doctrine de l'Humanité,' Boussac 1848, pag. 27 en volgende. Zie over den 'Circulus' van Pierre Leroux ook Blanqui, 'Critique sociale,' 1886, tome I, pag. 58.
2) Zie Pierre Leroux, 'La Grève de Samarez', tome I, pag. 299. 292/294.

ontleding van dit kleine boekdeel is voor ons doel dus noodzakelijk[1].

Het bestaat uit vier afdeelingen. In de eerste wordt met terugslag op Toussenels beroemd boek (‘Les Juifs, rois de l'Epoque’) aangetoond, dat onze maatschappij thans onder de heerschappij gekomen is van de Beurs en van de Bank. Er is slechts één ware, innige vereering: de aanbidding van het Gouden Kalf. De industrie weet alle begeerten, alle verstandelijke en lichamelijke vermogens der menschen tot zich te trekken. De mensch wordt soms enkel beschouwd uit het oogpunt van een artikel als katoen (‘calicot’): hoe het te bewerken en te verbruiken. In dat opzicht zou de oude graaf de Saint-Simon over het vervullen van zijn vurigen wensch, dat toch het tijdperk der industrie eindelijk mocht worden verwezenlijkt, ontstellen. Doch Saint-Simon had dàt, wat nu geschiedde, waarlijk niet gewild. Want het was niet de industrie, als zoodanig, die alles was gaan beheerschen, het was het kapitaal door middel van de industrie, dat de macht in handen had genomen. En dat kapitaal werkte nu met even eigenaardige wapenen, als vroeger in de Middeleeuwen de geharnaste feodaliteit. Slechts waren de wapenen, die het gebruikte, van vrij wat snijdender scherpte en verder-reikende draagkracht: zwaard en speer waren vervangen door wisselbrief en banknoot. Te-zamen vormden die stukken de moderne artillerie. De Jood[2] onzer dagen wist die artillerie te bedienen als geen ander. Hij wist met zijn wapenen de rijkdommen te veroveren en te accapareeren. En de financieele feodaliteit liet die door het kapitaal onderworpen industrie werken en zweeten, voor zich, voor zich alléén. Rijkdommen en goederen zijn toch niet anders dan gecondenseerde menschelijke arbeid of zweet[3], en de kapitalist legt daar de hand op als op zijn wettig eigendom.

De heeren economisten merken dat alles op en bewonderen het resultaat. Hoe heerlijk werkt dat kapitaal, zoo prevelen zij binnen'smonds; zij die het opsparen en oppotten zijn reeds van-zelf (zonder nog iets verder uit te richten) weldoeners der menschheid! Pierre Leroux laat hen voor een oogenblik van hun verrukking

1) Wij gebruiken een editie te Boussac en te Parijs in 1849 uitgegeven onder den titel: ‘Malthus et les Economistes, ou y aura-t'il toujours des pauvres?’ Nouvelle édition.
2) Spreekt Pierre Leroux van den Jood, zoo bedoelt hij altijd ‘l'esprit Juif,’ die zoowel in Christenen als in Joden werkt. Voor de Joodsche natie heeft juist Leroux warme hulde, over haar heeft hij zijn schoonste bladzijden geschreven. Zie ‘Malthus et les Economistes’, pag. 17 en 18.
3) Zie Pierre Leroux, ‘Malthus et les Economistes’, pag. 47: ‘Au fond, toutes les richesses, toutes les marchandises du monde, ne sont que du travail humain, de la sueur humaine plus ou moins condensée.’ Marx heeft zijn formule: ‘alle Waaren sinds nur bestimmte Masse festgeronnener Arbeitszeit’ waarschijnlijk hieraan kunnen ontleenen. Denk ook aan Thompsons formuleering.

genieten, en wendt zich in een tweede afdeeling tot de predikers van het evangelie, en wel tot Lacordaire. Deze had zoo-even, in de kathedraal Notre Dame te Parijs, een schitterende conferentie gehouden over de grondslagen der maatschappij, en dus ook over den eigendom. Hij had daarin op het juiste evenwicht gewezen, dat tusschen rijken en armen was tot stand gebracht, en op de harmonie die in de maatschappij was gekomen: ‘de voortdurende arbeid der maatschappij was - volgens Lacordaire - een vrijwillige, rechtvaardige, liefderijke verdeeling der goederen dezer aarde’. Tegen deze stellingen van den Christen-leeraar kwam Pierre Leroux op. Hij meende, dat Lacordaire dan ook het geven van aalmoezen had moeten bestrijden: een verdienstelijk werk volgens de Kerk, een misgreep volgens de heeren economisten, verkeerd reeds daarom, omdat, volgens hen, aalmoezen heeten afgestaan te worden van het overtollige, en een rijk man niets overtolligs heeft, maar al zijn rijkdommen laat werken als kapitaal. Neen, Lacordaire sprak niet als verkondiger van het evangelie, hij sprak in den geest van den jood. Langs zijn adem was, terwijl hij sprak, zachtkens voorbijgegaan de schim van Malthus. Deze had, op gansch andere wijze dan Vincent de Paul, het op de kinderen voorzien. Hij verlangde ze niet koesterend in zijn armen te nemen: hij wilde, als hij kon, hun het leven ontnemen, of ten-minste vóór de geboorte ze vernietigen. De aarde toch was, volgens hem, te klein, leverde niet genoeg voedsel op voor de telkens aanwassende bevolkingen. ‘Heb geen ziekelijk medelijden, - zóó sprak Malthus - wees wetenschappelijk’. Eerbiedig het onwedersprekelijk feit, dat er alléén dán plaats is voor het leven van nieuwe menschen, wanneer de ruimte en het voedsel voorhanden zijn voor die komende gasten; erken, dat die ruimte en dat voedsel allengs gaan verminderen, wanneer te-veel kinderen een plaats vragen, en zorg, dat er dus niet te veel nieuwe burgers zich aanmelden. ‘Een mensch, - zóó zijn de eigen woorden van. Malthus - die het levens-licht ziet in de wereld die reeds ingenomen is, heeft, wanneer hij geen onderstand kan bekomen van ouders of verwanten, en wanneer zijn arbeid niet door de maatschappij wordt gevraagd, geen aanspraak van recht op het kleinste stukje voedsel. Hij heeft inderdaad niets te maken dáár waar hij is. Aan den grooten disch der natuur is er voor hem geen gedekte plaats. De natuur beveelt hem te vertrekken, en zal niet verzuimen haar eigen gebod zelve ten-uitvoer te brengen’. Dat was eenigszins rhetorisch gezegd, maar de inhoud was duidelijk en de stelling was dan ook het uitgangs-punt der verdere leer. Vóórdat Pierre Leroux nu zijn opvatting en bestrijding dier leer voordraagt, meent hij even den evangelie-prediker op het troostelooze van zulk een wereld-beschouwing te mogen wijzen. Het zij zoo: de bijbel is geen handboek voor economische lessen, maar toch, welk een gansch anderen indruk verkrijgen wij, wanneer wij die oude gewijde bladzijden lezen! Dáár betrapt men geen schrijver, die in de geheimen der generatie wroet, om de levens-kiemen te dooden, vóórdat zij nog tot ontwikkeling komen. Neen, dáár leest men

het redden van den vondeling Mozes, toen Pharao de ter-wereld gekomen kinderen, die te-talrijk zouden worden voor de Egyptenaren, ten-doode doemde. Dáár valt het licht op de eigenaardige geboorte van Christus, midden onder de gruwelen van den kindermoord, den dood der onschuldigen, door Herodes bevolen. Dáár gebiedt Jezus de kinderen tot hem te brengen. Dáár spot in zijn verhevenheid Christus met den Mathusiaanschen angst zijner discipelen voor gebrek aan voedsel, door het wonder der duizendvoudige spijziging en vermenigvuldiging der visschen en brooden! Stel - zóó fluistert Pierre Leroux den eerwaarden Lacordaire toe - stel, dat het evangelie eens gelijk had! Doe uw best eens het te gelooven. Gij zult dan misschien verlost worden van het wanhopig beeld, dat de aarde naar de Malthusiaansche beschouwing oplevert. Dat beeld is te zien op de beroemde schilderij van Géricault in de Louvre: 'De schipbreuk der Medusa'. Op het drijvend vlot - te-midden der rijzende, schuimende en zwellende golven - woedt onder de menschen, die er zich vastklemmen om het leven te redden, de hongerdood. Zij zien strak vóór zich uit, als om elkander te verslinden. Geen hunner wil nog sterven. Zij vechten en kampen nog om een brok voedsel. Met den wissen dood vóór oogen, rukken zij elkander een bete uit den mond, storten zij elkander in de rollende golven. Angst-kreten dringen door de lucht. Aan het huilend gieren der winden paart zich het gejammer der rampzalige schipbreukelingen. Het is de 'boot der menschheid', die, zonder geloof, zonder hoop en zonder liefde, over den afgrond des tijds heênglijdt, terwijl de ongevoelige planeet, die zulk een menschen-last draagt, in de onmetelijke ruimte haar eeuwig onveranderlijke loopbaan beschrijft[1].

Maar dat beeld is onwaar, zoo leert Pierre Leroux in zijn derde en vierde afdeeling. Er behoeft geen hongers-nood op aarde te zijn. Er is op de aarde voor de steeds aanwassende bevolking geen gebrek aan voedsel. Indien er eene andere inrichting was der maatschappelijke orde, zou het weldra blijken, dat de voorraad leeftocht groot genoeg voor allen is. De natuur blijft oneindig vruchtbaar. Planten en dieren vermenigvuldigen zich duizelingwekkend snel. Nog altijd is de aarde een tuin, waar allerlei kiemen zich kunnen ontwikkelen, als wij slechts zorgen, dat de levensvatbaarheid dier kiemen niet wordt verstikt door gebrek aan plaats, licht en lucht[2]. Het voedsel, dat zoo overvloedig kon wezen, wordt slechts zeldzaam en karig door de schuld-zelf van het menschdom. De geheele productie en de toebedeeling van het eigendom is toch allengs gekomen onder de wet van het kapitaal. Dat kapitaal vermeerdert door den interest nog veel sterker dan 't menschdom. Neemt men aan, dat een bevolking in 33 jaar zich zou kunnen verdubbelen, zoo rekent men, dat elke som gelds in

1) Zie de bladzijden bij Pierre Leroux, 'Malthus et les Economistes' pag. 155-159.
2) Pierre Leroux ontwikkelt hier natuurlijk ook weder zijn leer van den Circulus, zie 'Malthus et les Economistes,' pag. 277-223.

dien tijd zich viervoudig kan vermeerderen. En nu is het een feit, dat het kapitaal, in den tegenwoordigen toestand der maatschappij, het grootste deel van den aanwas der voedingsmiddelen tot zich en voor zich neemt. De armoede, de leemte, die daardoor ontstaat, kan alléén veranderen, wanneer het beginsel verlaten wordt, dat het kapitaal in individueele handen brengt. Op zich-zelf is het kapitaal zulk een goede zaak, maar het moet niet in handen van het egoïsme gekneld worden: het moet onder het bestuur der collectieve maatschappij komen[1)]. Dan zal ook de aanwas der productie, waarop thans het kapitaal ten voordeele van enkelen de hand legt, ten bate van allen komen. Dan zal vooral gebroken worden met de leer, dat kapitaal rente opbrengt aan den eigenaar, zonder dat de eigenaar eenige persoonlijke moeite bij de productie heeft aangewend. Vervloekt is, volgens Leroux, die leer, dat de rijkdom zonder arbeid aan den bezitter klimmend voordeel kan opleveren. Elke geldelijke vermeerdering (zonder dat daarbij arbeid is aangewend) valt onder de termen van woeker. De voortbrengende kracht van den opgehoopten rijkdom, zonder dat men persoonlijke inspanning van den verkrijger ziet, is een onding. De kapitalist-rentenier moest in onze maatschappelijke organisatie niet kunnen bestaan: Het kapitaal moest in handen van allen komen. Een Rothschild moest niet anders dan een bij uitstek bekwaam ambtenaar der gemeenschap zijn. Komt er zulk een organisatie tot stand, dan zal ook de arbeid-zelf een functie worden. Eigendom verbonden aan arbeid zal voor een persoon een sociale functie kunnen zijn. In zulk een toestand zal het winstbejag van het kapitaal niet meer een slachting kunnen aanrichten onder het menschelijk geslacht. Het ‘groeit en vermenigvuldigt u’ van den ouden bijbel zal niet meer huiveringwekkend schijnen. En de dagelijksche bede van alle menschen zal dan in waarheid weder kunnen vervat worden in de woorden, die thans op de lippen der rijke kapitalisten min of meer ironisch klinken: ‘Onze vader, die in de Hemelen zijt, geef ons heden ons *dagelijksch* brood’.

Het leven te Boussac duurde totdat de revolutie van het jaar 1848 uitbrak. Pierre Leroux was intusschen 50 jaar oud geworden. Die revolutie riep al zijne illusies weder wakker. De dageraad van een nieuw leven der maatschappij brak, volgens hem, aan. De arbeid der landbouw-kolonisatie te Boussac, was slechts een

1) Zie Pierre Leroux, ‘Malthus et les Economistes’ pag. 195. ‘Considéré en lui-même, le capital est une bonne, une excellente chose, puisque c'est la prise de possession par l'Humanité de l'espace et du temps, le moyen d'augmenter la production, et par là de suffire à la loi-même de l'espèce, à sa faculté de procréation. Mais c'est précisément parceque c'est une excellente chose, que, placé entre les mains de l'égoïsme, et ravi à la surveillance et à la direction de *la Société eollective*, il produit tous les genres de maux, et, loin de servir la faculté humaine de procréation, la détruit et, comme nous l'avons dit, tue l'Humanité.’

proef, een fragment. Hij zou nu volledig werk kunnen leveren. Hij snelde naar Parijs, weerde zich in de clubs, en stelde zich dáár candidaat voor de 'Assemblée nationale'. Wel werd hij niet dadelijk gekozen[1]. De stemming van den 28^{en} April gaf hem slechts 47,284 stemmen. Doch bij de supplementaire verkiezingen van Parijs op 4 Juni 1848 werd hij, te-gelijk met Thiers en Proudhon, tot lid der Nationale vergadering benoemd.

In die vergadering zou hij nu, namens het volk, voor het volk gaan arbeiden. Hij zou zijn ideeën kunnen toepassen. Geestdrift bezielde hem. Doch ziedaar: hij gevoelde zich al dadelijk in dat parlement zeer weinig op zijn plaats. Hij werd wel-is-waar door iedereen met welwillendheid bejegend. Zijn kalme, rustige manieren wonnen hem vrienden. Zijn eenvoudige kleeding deed denken aan een deftig landbouwer. Men wilde het ernstig met hem opnemen[2]. Doch hij was de eerste om te bemerken, dat de begrippen, waarin hij leefde, niet samenstemden met de politieke leuzen, die schering en inslag bij het dagelijksch gepraat der Kamer vormden.

Hij-zelf heeft dit later aardig verhaald. 'Eens - zeide hij - had ik de onvoorzichtigheid op de tribune over de drieëenheid te spreken, als van een beginsel, waarop men niet laag moest neêrzien, dat integendeel voor de sociale organisatie tot nuttige gevolg-trekkingen leidde. Er waren in de vergadering veel priesters, herkenbaar aan hun kleeding. Onwillekeurig zag ik rond, om na te gaan, welken indruk mijn woorden op hen maakten. Ik keek naar den bisschop van Orleans, die onder-aan de tribune vlak naast de bank der ministers zat; ik zag hem in een gullen lach uitproesten. Dat verwonderde mij niet. Hij was een vroolijk heerschap, dien ik elken dag op de bibliotheek lustig den "Charivari" zag lezen. Maar de bisschop van Langres ging door voor een ernstig man en voor een goed theoloog. Ik zocht hem met mijn oogen; hij plooide zijn trekken tot een glimlach en kneep de lippen eenigszins scherp toe. Is dan de drieëenheid zoo lachwekkend? Midden in de ruimte vóór het spreekgestoelte schitterde een groep pastoors, gezonden uit Puy, uit Auvergne, uit la Corrèze; ook dezen hielden zich de zijden vast, schuddend van 't lachen. Wanhopend richtte ik nu mijn blikken tot de "abbés" Cazales en Sibour, twee jonge en knap uitziende geestelijken, die op de hoogste banken der uiterste rechterzijde gezeten waren, en wel eens de gewoonte hadden onder al die redevoeringen te dutten. Dit keer soesden zij niet, zij knikten elkander toe en verkneukelden zich van genoegen. Zoo opgewekt keek heel de geestelijkheid in de vergadering, en ik behoef niet te zeggen, hoe al de leeken schaterden. De geheele vergadering was in één lachbui geschoten,

1) Zie zijn wijsgeerige verklaring van beginselen in de 'Club de la Révolution', waar hij naast Barbès zitting nam, in Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', Tome VIII, pag. 190 en volgende.
2) Zie hem beschreven in Daniel Stern, 'Histoire de la Révolution de 1848,' deuxième Edition, 1868, Tome II, pag. 351.

die niet eindigde; negenhonderd vijftig wetgevers, gekozen door zes en dertig millioen Franschen, barst'ten uit in een Homerischen lach, omdat ik gesproken had van de drieëenheid!'[1)]

Die lachbui is het symbool gebleven der ontvangst en bejegening van Pierre Leroux in de Nationale vergadering.

Wel beproefde hij een enkele keer de vergadering tot rustiger aandacht te dwingen. Hij poogde het den 15^{en} Juni 1848 te doen, toen de wilde opstand der werklieden begon. Een huivering voer door de gemoederen der uitnemendste kamerleden, toen hij de rechter-zijde bezwoer aan de toekomst van Frankrijk te denken: 'Zoo gij niet wilt treden - aldus sprak hij - uit de banen der oude Staathuishoudkunde, zoo gij de beloften der Fransche revolutie niet wilt gestand doen, zoo gij niet wilt dat het Christendom één stap vooruit zet, zoo gij niets weten wilt van het denkbeeld der associatie, dan zult gij, ik zeg het u, uitwerken, dat de beschaving in een ontzettenden dood-strijd sterft'[2)]. Maar de rechter-zijde hoorde niet naar hem. - Eéns kreeg hij een soort van gehoor om zijn denkbeelden te ontwikkelen. Het was den 30sten Augustus 1848. De ministers hadden voorgesteld, het eerste groote decreet der revolutie van 1848, waarbij de werkdag te Parijs op tien uren en in de provincie op elf uren was vastgesteld, en tevens de onder-aannemingen van werk (de 'marchandages') werden afgeschaft, in te trekken. Bij die gelegenheid hield Leroux zijn groote rede over den normaal-arbeidsdag ('sur la fixation des heures de travail'). Die rede is zeer belangrijk[3)]. In een kort begrip werden hier samengedrongen de verschillende onderwerpen, die hij in zijn 'Ploutocratie,' in zijn 'Carrosse de M. Aguado' en in zijn 'Malthus et les Economistes' reeds had ontvouwd. Bijzonder opmerkelijk was bovendien de rede, omdat Leroux hier een stelsel van *Sociale Politiek* verdedigde, dat voor Frankrijks Kamers betrekkelijk nieuw was. Eerst werd door hem de questie uit 't oogpunt van 't recht, daarna uit een economisch standpunt behandeld. Wat het recht aangaat, toonde hij aan, dat de Staat zich wel degelijk met zulke zaken van arbeids-regeling mag ophouden; hij knoopte hier zijn wenschen vast aan de bepalingen der wet van 1841 - ter bescherming van kinderen en jonge personen in de fabrieken - onder Louis Philippe tot stand gebracht, en zette uitéén, hoe het vaststellen van een normaal-arbeidsdag slechts een logische gevolg-trekking was van dat éénmaal aange-

1) Zie Pierre Leroux, 'La Grève de Samarez', 1863, Tome I, p. 58 en volgende. De bisschop van Orleans was Mgr. Fayet 'homme d'esprit,' de bisschop van Langres was Mgr. Parisis, weinig sympathiek, ijskoud en knap.
2) Zie het incident beschreven bij Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848,' cinquième Edition, 1880, Tome II, pag. 134/135.
3) Wij bezitten haar in een uitgave van Gustave Sandré à 15 centimes. Het is een 'extrait' uit den 'Moniteur universel' van 31 Augustus 1848. Zie over die rede de 'Documente der Socialismus' (Bernstein) van Mei 1902

nomen denkbeefd. Voorts betoogde hij dat de Staat, die er te-recht niet tegen opzag de Zondagsrust te bevorderen, slechts op dien goeden weg voortging, door ook verder het leven van den arbeider te beschermen tegen overmatige uitputting. Wat het economisch oogpunt betreft, was zijn rede een betoog, dat, bij de tegenwoordige ordening der maatschappij, het netto-inkomen van het kapitaal als van-zelf vermeerderde, terwijl de loonen de strekking hadden te dalen tot het noodzakelijk levens-onderhoud. Daartegen moest de Staat zich keeren, en één der middelen, die de Staat kon aanwenden, was het vaststellen van een normaal-arbeidsdag. Het bestaan van de *zoogenaamde ijzeren loonwet* werd met citaten uit Turgot, Necker en Ricardo bewezen. De toon van het betoog bleef kalm en wetenschappelijk, toch moest de vergadering zich dwingen naar hem te luisteren, en van tijd tot tijd barstte de verontwaardiging der getergde rechter-zijde los. Vooral toen hij uitéénzette, dat het kapitaal niet mag veréénzelvigd worden met het eigendoms-recht; het kapitaal was, volgens hem, het omgekeerde daarvan, of liever het misbruik van den eigendom. Het Christendom had het vroeger altijd zóó begrepen en de rente van geld - 'le droit procréatif donné à la richesse accumulée sans emploi personnel du propriétaire, sans fonction et sans travail de sa part' - altijd als woeker verboden. De economie had dit verbod weten te doen afschaffen, en aan het kapitaal-bezit, alléén reeds als zoodanig, een zekere, zelfs zedelijke verdienste toegekend; doch van nu af aan loopt ook alles den verkeerden gang. Het is de heerschappij geworden 'de la fausse propriété': Frankrijk is onder de regeering gekomen van den Mammon[1)]. Pierre Leroux bezwoer de vergadering het vaderland op andere banen te voeren. Hij prees daarbij aan, het leiden van Frankrijk op betere beoefening van den landbouw. Op dat gebied was, wanneer men de associatie wilde toepassen, zooveel te doen. Landbouw zou een gezonde ontwikkeling van Frankrijk in de hand werken. De koortsachtige uitputting der bevolking door industrie en handel moest daarentegen beperkt worden. - De vergadering liet hem natuurlijk praten, en sloeg verder geen acht op zijn wenken.

Toen hij het nog eens waagde in de vergadering op den vóór-

1) Zie Pierre Lerouv, 'Sur la fixation des heures de travail', pag. 14: 'Considérez bien en effet, citoyens, que c'est nous-mêmes qui faisons notre mal. Depuis une cinquantaine d'années que fait l'Etat? Il n'est occupé qu'à fournir à Midas les moyens d'augmenter sa fortune. Ce que les banquiers, ministres des finances et ceux qui, sans être banquiers, ont marché dans le même voie, ont organisé sous le nom de *crédit public*, est la vraie ruine du public et de l'Etat. Ils n'ont fait autre chose, en effet, que s'évertuer à trouver à Midas des placements qui le mettent à même de faire sans discontinuité de gros bénéfices. Après les emprunts sont venus les chemins de ter, sans préjudice de nouveaux emprunts. Si l'état n'offrit pas sans cesse à Midas de si bons placements, Midas placerait comme il pourrait; il prêterait à l'agriculture, à l'industrie, à bas intérêt.'

grond te treden, begon de aanstekelijke lachbui weder. Trouwens er was eenige aanleiding. Het liep tegen het einde van September 1848. Men was in de Nationale vergadering bezig een grondwet voor Frankrijk vast te stellen. Ieder leverde ontwerpen en ideeën. Ook Pierre Leroux bleef niet achter. Trouwens een der leiders der reactie, de markies de la Rochejaquelin, had hem uitdrukkelijk, na een of andere verklaring, gesommeerd, met een plan voor den dag te komen. Hij gaf gevolg aan die aanmaning en leverde een ontwerp-constitutie in. Te-gelijkertijd liet hij het voorstel drukken onder dezen wijdloopigen titel: 'P r o j e t d ' u n e c o n s t i t u t i o n démocratique et sociale, fondée sur la loi même de la vie, et donnant, par une organisation véritable de l'état, la possibilité de détruire à jamais la Monarchie, l'Aristocratie, l'Anarchie, et le moyen infaillible d'organiser le travail national sans blesser la liberté'[1]. Deze ontwerp-grondwet, in honderd artikelen vervat, is wel het zonderlingste stuk, dat men zich voorstellen kan. Het behelst eerst een afkondiging van het republikeinsche dogma, en een uitéénzetting, dat de drie woorden: 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' als het ware een heilige driehoek vormen, daar zij beantwoorden aan de drie elementen en uitingen van den mensch, zooals Leroux ze zoo dikwijls had geformuleerd in zijn beschrijving van het gewaarworden, het weten en het beminnen. - Daarop volgt dan in de tweede plaats een verklaring, van de rechten en plichten der burgers. Na een verwijzing naar de constituties van 1791, 1793 en van het jaar III, worden die rechten en plichten als het ware gecatalogiseerd in deze negen punten: het recht en de plicht om te leven of het eigendom, het huisgezin, de opvoeding, de gewetens-vrijheid, de vrijheid om te vergaderen, de industrieele vrijheid, de vrijheid van drukpers, de vrijheid van stemrecht, en de persoonlijke veiligheid. - In de derde plaats wordt de erkenning der souvereiniteit omschreven, en aangewezen, hoe de burgers zich drie bevoegdheden als souvereine bevoegdheden moeten voorbehouden: *a*. het recht van een ieder om iets voor te stellen en te kunnen protesteeren, *b*. de vrijheid van de drukpers en het houden van volks-vergaderingen, *c*. het vormen van een Staat. - De vierde afdeeling der ontwerp-constitutie houdt zich bezig met een constitutioneel decreet over de organisatie van den Staat voor te dragen. Alles wordt hier ontwikkeld en gezocht in een verdeeling in drieën. Er zal zijn ééne nationale vertegenwoordiging van 900 leden, maar die vertegendiging zal bestaan uit drie afdeelingen van 300 leden, die telkens tot één groot geheel zich zullen kunnen samentrekken. Die drie afdeelingen zijn het rechterlijk of wetenschappelijk lichaam, het wetgevend lichaam, en het uitvoerend lichaam. Voorts zal gezorgd worden dat, door een kunstige indeeling, de drie hoofd-standen of groepen van menschen: de geleerden, de kunstenaars en de industrieelen, in die drie vertegenwoordigende lichamen hun uiting

1) Het boekje, 74 bladzijden groot, is in het jaar 1848 verschenen bij Gustave Sandré.

en orgaan vinden. De bevoegdheden van die drie lichamen der nationale vertegenwoordiging worden zeer uitvoerig beschreven. Naast de Nationale vertegenwoordiging, die telkens voor drie jaren wordt verkozen, bestaat dan een ‘Gérance nationale’ van drie leden, die te-zamen een soort van presidentschap der republiek vormen. - Daarna wordt de verantwoordelijkheid van allen, die deel nemen aan het Staats-bestuur, omschreven, wordt nog de vorming van eene nationale jury van 300 leden bevolen, en wordt op enkele vaste vormen en ceremoniën, die in de republiek moeten worden gevolgd, de aandacht gevestigd. Tot zulke gegevens moet gerekend worden, dat er geen rangen meer zijn in het Staatsbestuur: er zijn geen meerderen of minderen, er zijn slechts ambtenaren in den Staat. Alle leden der Nationale vergadering krijgen gelijke bezoldiging, maar kunnen òf als president òf als minister niets meer aan geld vorderen dan ieder ander. Voorts behoort tot die regeerings-beginselen, dat er op den zevenden dag der week of des Zondags een vaste rustdag in den Staat zal worden gehouden: ‘le repos social’; andere feestdagen zullen door den Staat worden aangewezen. Eindelijk zal - en dat is een derde punt - de vlag der Fransche republiek bestaan uit vier kleuren in plaats van uit de drie der ‘tricolore’: naast het rood, wit en blauw zal ook het goudgeel in een vaste vierde baan geplaatst worden. - Dit was het geraamte van zijn wets-voorstel, dat later moest gevolgd worden door een organisatie van den nationalen arbeid. Het was, wat den inhoud betreft, niet beter of niet slechter dan zooveel andere van dien aard. Er viel wanneer men op den inhoud bleef letten, hoofdzakelijk in op te merken de sterk Saint-Simonistische kleur, de herinnering aan zeer veel stellingen van den ouden graaf de Saint-Simon. Overigens was het een voor den toenmaligen toestand van Frankrijk bijster onpractisch stuk. Het beste wat de Nationale vergadering kon doen, was het aan te zien en voorbij te gaan. Maar Pierre Leroux had zich als een profeet en als wetgever aangemeld, en men schold hem dus zijne hoedanigheden niet kwijt. Men las het ontwerp, alsof het een constitutie uit een operette was. Trouwens Pierre Leroux had alles mystiek ingekleed, had zijn drie-deeling van Staatsbestuur, van kiezers en van alles, altijd weder tot één beginsel herleid, en op die wijze alles meenen te grondvesten op het principe der drieëenheid. Hij had zelfs de natuurkunde te baat genomen, om zijn drieëenig stelsel aan te prijzen[1)]. Hij had aan zijn vaandel de vierde kleur gegeven, omdat de drie kleuren van goud, azuur en purper (geel, blauw, rood) zich oplossen in

1) Zie bijv. zijn ‘Projet de constitution’ pag. 50: ‘La constitution de l'Etat telle qu'elle vient d'être déterminée, est, au surplus, conforme à tout ce que la science a pu nous apprendre jusqu'ici sur la constitution des êtres organisés. Comme le Rayon de lumière est composé de trois couleurs, Or, Azur, et Pourpre, dont l'unité est le Blanc, l'Etat est composé de trois Corps, dont l'unité se montre dans la Gérance Nationale’, etc.

het ééne wit, en dus ook het vaandel als symbool de drieëienheid zou prediken. Hij had als embleem der republiek aangewezen den populier, en daarbij als mystieke teekenen voor het Staats-zegel voorgesteld den cylinder, den driehoek en de sfeer..... Een onstuimig gelach had dit alles begroet. Ditmaal kende de vroolijkheid geen perken. Op alle voorste rijen der vergadering weêrgalmde het gegiechel en gejoel: breed, scherp, hoog of half-gesmoord klonk overal dezelfde lachende toon. Het maakte op al die Franschen den indruk, alsof een schuinsche aardigheid was verteld. En de pret bereikte haar toppunt toen Bertall, de geestige teekenaar van die dagen, met zijn snaaksche prent voor den dag kwam[1]. Dat stelde een schilderij op een ezel voor. Op dat doek was een graf-monument geteekend tusschen enkele populieren. Het monument-zelf was een cylinder-vormige cubus, waarboven een driehoek, weder bekroond door een bol, uit welke bol een vlag met de vier kleuren woei. Op het vlak van den cubus stonden deze woorden: 'Hier rust Pierre Leroux, weggenomen aan zijn talrijke vrienden, niettegenstaande de sterkte van zijn constitutie'. Vóór dien schilders-ezel stonden twee figuren: Thoré (de kunstkenner en democraat, ons zoo bekend onder den naam: W. Burger) en Pierre Leroux. En Thoré toonde de schilderij aan zijn vriend met de woorden: 'Ziedaar een schoon ontwerp van constitutie!.... Het is een verheven gedenkteeken!.... Gij moet onder uw constitutie begraven worden'.

Laat ze allen in de Nationale vergadering lachen, rumoer maken of krakeelen, één is er die zwijgt en onder zijn knevel hen allen op zijn beurt onmerkbaar uitlacht. Hij deed den tweeden December 1851 zijn Staats-greep en joeg hen allen weg. Ook onze Pierre Leroux moest ijlings over de grenzen vluchten. Geholpen door eenig geld van de gravin d'Agoult (Daniel Stern), week hij met vrouw en kinderen naar Engeland.

Dáár, in Londen, begon hij het leven van den balling, brochures bewerkende, in kranten schrijvende, en voorts lessen gevende. Zeer kommerlijk kon hij het brood voor zich en de zijnen verdienen[2]. Het ging den eenigszins boerschen socialist niet gemakkelijk af, in de 'deftige kringen' les-uren te bekomen. Wel hielpen hem zijne lotgenooten, doch ieder oogenblik kwam zijn gemoed in opstand tegen het knechts-werk dat hij deed; een werk, waarbij men hem telkens beleefd in overweging gaf, zijn

1) Zie die plaat o.a. in het prentwerk in 1848 te Parijs uitgekomen: 'Bêtisorama, ou le socialisme, le communisme, le Fourièrisme et les autres folies de notre époque, par les dessinateurs du Journal pour rire.'

2) Zie ook 'George Eliot's Life, arranged by J.W. Cross,' 1885, vol. I, p. 268 en 269. George Eliot ontmoette hem in Londen in Januari 1852: Zij noemt hem 'a dreamy genius'. 'He is in utter poverty (zóó schrijft zij aan een vriendin) going to lecture - *autrement il faut mourir*.'

diepste overtuiging en zijn beste vrienden te verloochenen. Hij kon het in de groote, mistige stad niet uithouden.

Toen ging hij met zijn gezin en met zijn broeders zich neêrzetten op het eiland Jersey, aan de baai of inham van Samarez.

Als men, te Jersey toevende, van St. Hélier uit, in de richting van Samarez wandelt, komt men dáár op een strand, dat oogenschijnlijk door niets zich onderscheidt van de andere punten van het eiland. De éénige bijzonderheid is misschien deze, dat men er zoovele zee-anemonen vindt. Toch zal die naam 'Grève de Samarez' wellicht eenigen tijd, onder letterkundigen en geleerden, blijven leven door den titel van het boek, dat Pierre Leroux aldaar schreef. Het geschrift 'La Grève de Samarez' zou een soort van verzamel-werk worden, waarin zijn verschillende denkbeelden konden worden afgerond: 'un poème philosophique' moest het naar zijn eigen woorden zijn. Zoover is het niet gekomen. Het is slechts twee deelen groot geworden. Het is echter een der aantrekkelijkste boeken van den schrijver gebleken, vooral ook, omdat er telkens als doorhéén geweven worden fragmenten van zijn eigen gedenk-schriften. Het boekwerk is opgedragen aan zijn ouden vriend Jean Reynaud en beweegt zich voor een deel op letterkundig gebied. Nooit had hij trouwens die literarische studiën geheel vaarwel gezegd. Nog in 1851 had hij een uitgebreid opstel geschreven over de historische waarde der fabelen, als voorrede voor de uitgave der fabelen van den ouden Saint-Simonist Pierre Lachambeaudie. De stijl van dat stuk was echter zwaar op de hand. Dit keer is alles losser en behaaglijker geschreven. Er komen in die 'Grève de Samarez' werkelijk zeer boeiende gedeelten voor. Wij wijzen op zijn herinneringen uit den tijd toen hij te Londen les gaf (I pag. 235 en volg.), op zijn inkleeding der ontmoeting van den graaf de Saint-Simon met Dupuytren (I pag. 260 vgg.), op zijn beantwoording van Eugène de Mirecourt, op zijn teekening van Barbès, van Lamennais, en van Godefroy Cavaignac. Zeer lezenswaardig zijn ook zijn mededeelingen over Cabet en over Robert Owen. In 't algemeen kan men zeggen, dat de zee-lucht van Samarez een prikkelende uitwerking had op zijn schrijverstalent: het golven-geglinster fonkelt soms op zijn bladzijden.

Hij bleef echter niet voor-goed aan die baai te Jersey wonen[1)]. Hij verhuisde naar Zwitserland, en later - toen de amnestie werd uitgevaardigd - keerde hij in Frankrijk terug. Hij hield zich toen vooral met theologische studiën bezig, Wij vermelden een werkje, waarvan wij een derden druk van 1869 bezitten: 'Des conciles ou de l'origine démocratique du Christianisme'. Doch vooral in het oude testament studeerde hij. Op zijn 64ste jaar had hij zich nog weder ijverig op de kennis van het Hebreeuwsch toegelegd. Als vrucht van die studiën gaf hij in het jaar 1866 uit, eerst een

1) Zijn broeder Jules en diens kinderen waren naar Amerika in de Vereenigde Staten gegaan. Zie van dit derde deel der 'Socialisten', pag. 278. George Sand stuurt aan Jules Leroux wat geld, zie 'Atour d'un Enfant', brief van 12 October 1866.

kleiner geschrift: ‘Le véritable livre de Job retrouvé par Pierre Leroux’, en daarna het dikke boekdeel: ‘Job, drame en cinq actes avec prologue et épilogue, par le prophète Esaïe, retrouvé, rétabli dans son intégrité, et traduit littéralement sur le texte hébreu par Pierre Leroux’. De plaats, waar het boek te krijgen was, wijst tevens aan waar hij toen woonde: het boek is te ontbieden ‘à Grasse, chez le traducteur, Route de Saint-Vallier’.

Tijdens den oorlog en de commune was hij in Parijs. Hij leefde stil en teruggetrokken, doch bij zijn dood zou er een oogenblik rumoer zijn. Het was in het midden van April 1871. De commune vierde haar wildsten triomf. Zoo-even was (12 April) het decreet genomen, om de Vendôme-kolom, dat teeken van krijg en verovering, ter-neder te werpen. Men was bezig het zilver der kerken en der ministeries te laten smelten. Daar kwam tot de vergadering op het stadhuis de tijding, dat Pierre Leroux was gestorven. Toen herinnerde zich de commune, dat hij de man was geweest, die 't sterkst het begrip van ‘solidariteit’ in Frankrijk had gepredikt: zij dacht ook aan zijn schoone woorden tijdens den opstand der Juni-dagen, en besloot zich bij zijn begrafenis te doen vertegenwoordigen[1].

Ironie van de geschiedenis! De meest vreedzame en zachte socialist wordt juist gevierd door de allerbloedigste uiting van het socialisme! Den 20sten Juni 1903 heeft men te Boussac zijn standbeeld, een zittend beeld, onthuld, onder voorzitterschap van den onstuimigen minister van marine, Camille Pelletan[2].

IV.

Tot de groep van wijsgeerige socialisten tusschen de jaren 1830 en 1850 kunnen nog enkelen gebracht worden, die inderdaad slechts min of meer indirect het socialisme huldigden, maar door geheel hun optreden en onderwijs zich scherp tegenover de heerschende economische denkbeelden en machten stelden.

Een eerste plaats onder hen neemt de groote vriend van Pierre Leroux in: wij bedoelen J e a n R e y n a u d , die van 1806 tot 1864 heeft geleefd.

Hij kwam uit Lyon, en genoot het onderwijs te Parijs aan de polytechnische school. Zijn studie gold in de eerste plaats de mathesis, doch weldra gevoelde hij zich getrokken tot religieuse

1) Zie G. Lefrançais, ‘Etude sur le mouvement communaliste à Paris en 1871,’ pag. 247.
2) Men denke aan het eind-oordeel over hem van Renan, zie ‘Souvenirs d'Enfance et de Jeunesse’, Ed. 1883, pag. 249. Hij gewaagt dáár van zijn ‘sentiment profond des grands problèmes, l'insuffisance des études, fausseté de l'esprit’. - Dupont-White in zijn vermaard boek ‘L'Individu et l'Etat’ zegt van Pierre Leroux: ‘esprit original et fécond, écrivain qu'on peut dévaliser avec le plus de fruit et d'impunité.’

en wijsgeerige bespiegelingen. Al was hij knap ingenieur, hij was niet afkeerig van zekere mystiek. Hij behoorde allengs tot de groep jonge mannen, die met de maatschappelijke vraagstukken zich gingen bezighouden. Hippolyte Carnot en Edouard Charton waren vooral zijn vertrouwden[1]. Met hen werd hij leerling der Saint-Simonistische school. Hij was zelfs een oogenblik een bepaald gunsteling van Enfantin, die de kracht van zijn geest en de macht van zijn overredings-gave waardeerde. Toen echter Enfantin van de school geheel en al een Kerk maakte, scheidde Reynaud zich met zijn vrienden van de Saint-Simonisten af[2]. Toch bleef hij - evenals Pierre Leroux, met wien hij een innige vriendschap had gesloten - de idealen, die eens de Saint-Simonisten hadden gekoesterd, najagen. Zijn wetenschappelijke kennis was zeer uitgebreid en grondig. Bij het onderzoek van sociale, wijsgeerige of religieuse questies gaf hij bewijs van groote onafhankelijkheid en onbevangenheid. Hoewel in staat een revolutionnair te zijn, als het moest, geloofde hij in het algemeen aan een vreedzame, geleidelijke ontwikkeling. Hij versmaadde het, met zeker rumoer of drukte op te treden, maar bezat de mannelijke welsprekendheid, die uit de kracht van een overtuiging en de verheffing van gedachten voortspruit. Drie ideeën beheerschten al zijn gedachten: God, onsterfelijkheid en vooruitgang. En al zijn denkbeelden werden door hem in een schoonen vorm gegoten. Zijn geschriften hadden wat de Franschen noemen: ‘un grand style’[3].

Dit kwam al dadelijk uit in een artikel, dat hij, na den opstand bij gelegenheid van de begrafenis van den generaal Lamarque, in 1832 in de ‘Revue Encyclopédique’ plaatste. Dat opstel met den titel: ‘De la nécessité d'une représentation spéciale pour les prolétaires’ heeft in die dagen en later zeer de aandacht getrokken[4]. Het ging uit van het denkbeeld, dat het volk uit twee klassen bestond, onderscheiden in wezen en in belangen: de proletariërs en de gezeten burgers. Proletariërs noemde hij de menschen, die al den rijkdom van een natie voortbrachten, die slechts het dagelijksch loon van hun arbeid bezaten, en wier arbeid afhing

1) Ook Le Play behoorde tot zijn vrienden. Met Le Play deed hij in 1829 een groote reis in de Rijn-provincie, Hannover, Brunswijk, Pruisen en Saksen om de sociale toestanden dáár te leeren kennen. De brieven van Le Play, op die reis geschreven, zijn in April 1899 uitgegeven.
2) Zie van dit derde deel der ‘Socialisten’ pag. 70.
3) Wij ontleenen de trekken van deze karakter-schets ook aan Jules Simon, uit de ‘notice’, die hij 1 December 1888 in de Académie voorlas over Henri Martin (den leerling van Jean Reynaud). Zie ‘Supplément au journal Le Temps du 2 Décembre 1888’. Over Jean Reynaud schreef Jules Simon nog opzettelijk in ‘Le Temps’ van 5 Augustus 1890.
4) Men kan het stuk van Jean Reynaud ook vinden in den: ‘Appendice aux trois discours van Pierre Leroux’. Zie tome premier des Oeuvres de Pierre Leroux, 1851, pag. 346-364.

van oorzaken, die buiten hen lagen; die iederen dag van het resultaat van hun zwoegen slechts een klein gedeelte trokken, onmiddellijk nog ingekrompen door de concurrentie; die voor den dag van morgen slechts konden bouwen op een zoo wankele hoop als den onzekeren en onregelmatigen gang der industrie, en die, als eindperk van hun ouderdom, óf een plaats in een hospitaal óf een vroegen dood konden voorzien. Proletariërs noemde hij de werklieden in de steden en de landbouwers op het veld, 60,000 menschen die zijde te Lyon vervaardigden, 40,000 die katoen bewerkten te Rouen, 20,000 die linten en band te Saint-Etienne aanmaakten, en zooveel anderen, wier opsomming men in de statistische tabellen kon vinden; de overgroote bevolking der dorpen, die akkers en wijn-velden bebouwde, zonder recht te hebben op het bezit van den oogst van het graan of der druiven; eindelijk 22,000 menschen, zonder opvoeding, verwaarloosd, ellendig, zóó diep gezonken, dat zij met zes stuivers per dag hun leven moesten rekken. Ziedaar de proletariërs. Gezeten burgers noemde hij de lieden, aan wier bestaan dat der proletariërs was onderworpen en vastgeklonken: de menschen die kapitaal bezaten, en die leefden van het jaarlijksch inkomen, dat die kapitalen opleverden; die de industrie aan zich dienstbaar hielden en haar deden rijzen of dalen naar gelang van hun eigen belang; die in ruimte vol-op genoten van het tegenwoordige, en voor den dag van morgen slechts één wensch hadden, namenlijk: de voortduring van hun lot van gisteren en de duurzame instandhouding en het behoud der Staatsinstellingen, die hun den eersten rang en het beste deel gaven. Gezeten burgers noemt hij de eigenaars, van de rijkste heeren in de steden tot de kleinste aristocraten in de dorpen, de 2000 fabrikanten te Lyon, de 500 fabrieks-heeren te Saint-Etienne, in 't kort, al die feodale macht-hebbers der industrie; hij noemde gezeten burgers de 200,000 kiezers op de kiezers-lijsten ingeschreven, en al degenen die nog verder op die lijsten konden komen, indien de liberalen hun doel bereikten en den census tot een lager grens wisten te doen dalen.

Welnu, deze proletariërs en deze gezeten burgers - zóó redeneerde Jean Reynaud - zijn het op alle punten onéén s. - De burgerij aanbidt den vrede, de mindere klasse ziet niet op tegen den oorlog. - De proletariërs, gedragen door het begrip van gelijkheid, dat zoo sterk bij de minderen werkt, vragen, dat het *onderwijs* hetzelfde is dáár, waar de bevattelijkheid en de geest niet verschilt; zij eischen dat de constitutie, die allen toelaat tot alle ambten, ook de gelijke toelating en opneming op de scholen beveelt. Zij begrijpen zeer goed, dat, waar de concurrentie de éénige wet der inwendige associatie vormt, zij noodzakelijk overwonnen zullen worden, wanneer hun de wapenen ontbreken, en wanneer zij zich zonder toerusting vertoonen in het aangezicht van hun mededingers, die al de hulp-middelen bezitten, welke privilege en opvoeding geven. Maar de gezeten burgers denken hier anders over. Zij zien in, dat een gelijke verdeeling van kundigheden voor hen noodlottig wordt, daar alsdan van-zelf noodwendig

een sociale beweging ontstaat naar een toestand, die minder met voorrechten is overdekt, minder goed de aristocratie zal verdragen. Zij zijn bang voor dat verplichte onderwijs der mindere klassen. Zij weten te goed, dat in de eerste plaats de geest en niet de kracht alléén de proletariërs zal vrijmaken, en sinds langen tijd hebben zij gevoeld, dat een welsprekend proletariër in dezelfde mate voor hen te duchten is, als voor de slaven-eigenaars van weleer een Spartacus der oudheid. - Voorts verschillen proletariërs en gezeten burgers hemelsbreed op het stuk der belastingen. - Wat eindelijk den Staat aangaat, zoo leiden de economische theorieën, door de gezeten burgers omhelsd, er hen toe, om langzamerhand de regeering van elke sociale inmenging los te maken: de Staat moet volgens hen zuiver negatief zijn, terwijl de proletariërs den Staat willen dwingen allengs positieve maatregelen van voorzorg en van associatie te nemen, en voorts van den Staat flinker waarborg en wat steviger zedelijke kracht willen eischen.

Op alle punten is dus verschil van inzicht. Een verschil van inzicht hetwelk niet uitsluit, dat er eens samenwerking kan komen. Maar daarvoor moeten de proletariërs worden vertegenwoordigd: zij moeten stem hebben in de Staatszaken. De Staat mag niet toegewezen worden enkel en alleen aan de 'bourgeoisie', die er het éénzijdige 'régime' vestigt, hetgeen thans in Frankrijk zich doet gelden. Die éénzijdigheid is halfheid en tevens gruwzaam onrecht.

Zóó uitte zich Jean Reynaud, en hij was bereid met daden zijn woorden te bevestigen. In het proces der republikeinen van April 1834 werd hij reeds tot gevangenis-straf veroordeeld[1]. Toen hij in 1836 met Pierre Leroux het groote woordenboek ging uitgeven, dat een overzicht zou leveren van de geheele menschelijke kennis in de negentiende eeuw: de Encyclopédie nouvelle, schreef hij in die acht deelen vooral de artikelen, die betrekking hadden op den toestand der maatschappelijke klassen. Opmerkelijk is bij voorbeeld zijn artikel: 'Bourgeoisie'[2]. 'Wat is de reden - zóó vroeg hij - dat van de menschen, die zich aan arbeid wijden, een deel vrij zich gevoelt en het ander zulks niet is. De reden is zoo eenvoudig mogelijk: zij bestaat daarin, dat een gedeelte in staat is, om over het contract, dat voor hen den arbeid regelt, te kunnen onderhandelen en bedingen te stellen, terwijl het andere gedeelte verplicht is blindelings voorwaarden te onderschrijven,

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans,' tome IV, Editie 1844, pag. 439.
2) Zie het derde deel der 'Encyclopédie nouvelle, ou dictionnaire philosophique, scientifique, littéraire et industriel, offrant le tableau des connaissances humaines au dix-neuvième siècle, par une société de savans et de littérateurs, publiée sous la direction de M.M.P. Leroux et J. Reynaud.' Met het motto van Leibnitz: 'Videtur homo ad perfectionem venire posse.' Zie pag. 35 en volgende. Op het belang van dit artikel wees ook Dézamy, 'Code de la communauté,' pag. 58.

ijlings, zonder te kunnen afdingen, zooals Esau, die zijn recht voor een schotel linzen verkoopt. Want Esau had *honger*. Hij heeft den ganschen dag gezwoegd, gejaagd, hij heeft geen bete, geen dronk. De nood zet scherpe punten in zijn zijden en hij geeft zich over. De ander, de gezeten burger, kan wachten, heeft den tijd om te onderhandelen en de voorwaarden goed te omschrijven; hij alléén is vrij en de ander niet. Dit is het ware fundamenteele kenmerk van de “bourgeoisie”, dat zij onafhankelijk is. Hoe zullen de proletariërs zich ooit uit dien toestand kunnen opheffen? Zal dit mogelijk zijn enkel door een fragmentarische ophooping van eenige kapitalen in de spaarbanken? Of moeten niet, integendeel, al deze ter-zijde gelegde gelden op beleidvolle wijze samengevoegd worden door de wetten der associatie? Wij werken dit punt hier niet nader uit....’

Naarmate de regeering van Louis Philippe zich allengs geheel veréénzelvigde met de belangen der ‘bourgeoisie’, wendde Jean Reynaud zich meer en meer tot studiën over wijsbegeerte, godsdienst en opvoeding. Bij het uitbreken der revolutie van 1848, was hij een dergenen die de taak kregen het onderwijs te reorganiseeren. Het waren oud-Saint-Simonisten die zulks zouden doen. Hippolyte Carnot werd minister van onderwijs, onder-secretaris in dat ministerie werd Jean Reynaud, terwijl Edouard Charton secretaris-generaal van het departement werd[1)].

Toen daarna de reactie kwam en hem zijn betrekking ontnam, keerde hij zich weder geheel tot zijn oude boeken, vooral onder het keizerrijk. Historische studiën hadden voor hem aantrekkelijkheid. Hij schreef in 1860 een uitstekende biografie van Merlin de Thionville; een boek dat een scherp licht werpt op den angst van Robespierre voor de klimmende populariteit der mannen van het leger[2)]. Voorts gaf hij in het jaar van zijn dood, 1864, een aan Henri Martin opgedragen historisch boek uit: ‘L'esprit de la Gaule’; eigenlijk slechts een verzameling en uitbreiding van vroeger in de encyclopédie verschenen studiën over de leer en den eeredienst der Druïden[3)].

Maar bijzonder veel opgang maakte een boek van zijn hand dat in 1854 verscheen onder den titel: ‘T e r r e e t C i e l, philosophie religieuse’. Dit boek, meesterlijk geschreven, heeft de beste geesten van Frankrijk bekoord. Een Renan, een Taine, een Eugène Pelletan hebben het bij de verschijning begroet. Dwepende, idealistische droomers vonden in dat boek hun troost. Het bracht

1) Zie ook Daniel Stern, ‘Histoire de la Révolution de 1848,’ deuxième édition, 1868, tome I. p. 475.
2) Het boek heet: ‘Vie et Correspondance de Merle de Thionville.’ Bijzonder opmerkelijk is daarin het pamflet van Merlin tegen Robespierre, pag. 180-189. Merlin had Jean Reynaud in zijn kinderjaren opgevoed en gevormd in zijn liefde voor vrijheid en vaderland. Hij behoorde tot zijn familie.
3) Het boek ‘L'Esprit de la Gaule’ heeft tot motto: ‘Transitoriis quaera aeterna.’

niet den hemel op aarde, zooals Pierre Leroux eens had meenen te kunnen doen, neen, het wierp de aarde als het ware in den hemel. Het poogde te bewijzen, dat de ziel, ook na dit aardsche leven, altijd nieuwe werkzaamheid zou vinden, dat er onsterfelijkheid van arbeid zou wezen. Na den dood zou de ziel langs alle sterren reizen, zou zij voortdurend een baan van vooruitgang bewandelen, totdat zij eindelijk in den boezem van God zich zou oplossen als einde van al hare gedaante-verwisselingen. Het slot van alles was pantheïsme. Reynaud meende in dat boek de rede met het geloof te verzoenen. Het geschrift was stout gedacht, had iets bezielends, doch ook veel hersenschimmigs en verwekte bewonderende verbazing, ook dáár waar het niet overtuigde. Want Jean Reynaud sprak zoo stellig, zijn stijl was zoo wegsleepend[1]. De reis der ziel naar het oneindige was voor hem waarlijk niet slechts een hypothese. Hij volgde die ziel op haar langen tocht; hij had een duidelijk en helder visioen van die reis. De mystieke man gaf hier de hand aan den ingenieur van vroeger, en de historicus voegde daaraan toe de overlevering, dat, bij het eerste ontstaan der Fransche nationaliteit, de Galliërs reeds dergelijke geloofsovertuiging hadden gekoesterd[2].

In de tweede plaats moeten wij wijzen op den geneesheer uit Nantes: op A. G u é p i n , die van 1806 tot 1873 heeft geleefd.

Zij, die in de eerste week van September 1888 in Bretagne reisden, hadden het voorrecht kunnen hebben te Pontivy een eigenaardige plechtigheid bij te wonen. Op het hoofd-plein van dat stadje - ook bekend als geboorte-plaats van den Duitschen dichter Adelbert de Chamisso - werd een standbeeld onthuld. Jules Simon hield de redevoering; senatoren, volks-vertegenwoordigers en notabiliteiten van allerlei aard waren aanwezig. Die plechtigheid en eer, welke dáár bewezen werden, waren voor Guépin, die er was geboren. Het was zijn beeld, dat dáár in brons oprees. Men huldigde vooral ook in hem den vermaarden oculist. Maar op het voetstuk plaatste men onder zijn naam enkel en alléén deze twee gedachten, zijn lijfspreuken: ‘Aan de meest onterfden de meeste liefde’ (‘Aux plus déshérités le plus d'amour’) - en ‘Lief te hebben, den arbeid te eerbiedigen, de deugd te betrachten’. En men had recht juist deze gezegden in het steen te griffen. Want Guépins leven is één toewijding geweest aan de zaak der armen en der verdrukten. Hij had in de medicijnen gestudeerd, en zette zich in de hoofdstad van zijn Bretagne, Nantes, neder. Dáár kreeg hij bij zijn praktijk spoedig een betrekking als leeraar in de industrieele economie voor de werklieden. Met de arbeiders kwam hij dus dadelijk in vaste aanraking. Hij werd hun vertrouwde, hun onderwijzer, hun geneesheer. Zochten de rijken hem op, omdat

1) Zie bijv. ‘Terre et Ciel’ pag. 216 en volgende over den sterrenhemel.
2) De weduwe van Jean Reynaud stierf in Mei 1903 te Neuilly sur Seine, 90 jaren oud.

hij een specialiteit was in het genezen van oog-ziekten, de armen namen zijn diensten aan als die van een ouderen broeder. Hij gaf hun zijn wetenschap, zijn geld, zijn hart. Men kwam bij hem als toehoorder of zieke, en men verliet hem als vriend. In het staatkundige was hij republikein, maar in geen enkel opzicht ging hij in de politiek agressief te-werk. In het jaar 1831 was hij hoogleeraar aan de school der medicijnen te Nantes geworden, maar in zijn leven en omgang met de arbeiders en armen wijzigde hij niets. Toch begon hij sinds dien tijd ook te schrijven. Met twee zijner vrienden: met Freslon, die later minister was onder Cavaignac, en met Bordillon[1] richtte hij een tijdschrift op: 'Réunion de l'Ouest', dat vooral de aandacht vestigde op questies van decentralisatie. Voorts schreef hij de geschiedenis der stad Nantes. En dan hield hij zich bezig met wijsgeerige, maatschappelijke studiën in den geest van Jean Reynaud. Hij kreeg invloed in Nantes. Hij was reeds lid van het 'Conseil général' van het departement, en toen de revolutie van 1848 uitbrak, benoemde het Voorloopig bewind hem tot commissaris-generaal in het Westelijk deel van Bretagne.

In die dagen (1850) gaf hij zijn breedvoerig en uitgewerkt boek uit: '*Philosophie du Socialisme* ou étude sur les transformations dans le monde et l'humanité', met dit motto van Manuel: 'dat het ideaal steeds doel en regel van uw leven zij; het ideaal voor een edel hart is noch fortuin noch eer, maar het rijk der hemelen op de aarde.' Het merkwaardigste in dit boek was de geschiedenis en ontwikkeling der verschillende socialistische stelsels. Het grootste deel van zijn werk is daaraan gewijd.[2] Over de Fransche socialisten van de jaren 1830 tot 1850, dezelfden, die wij in dit deel behandelen, vindt men in het boek van Guépin vele goede gegevens. Zijn wijsbegeerte was een betoog, dat het socialisme niet de aanmatiging mocht hebben, het bestaande te doen vervangen door iets anders, tenzij het een meer volledige wetenschap, een meer rationeele fysiologische wijsbegeerte, een meer waarachtige Christelijke geloofs-overtuiging met zich voerde. Bij hem ging alles uit van natuur-studie, om te komen tot den grooten band van het geheel aller wezens: den godsdienst. Zijn socialisme was dus zeer vaag, doch zeer practisch ten-bate der arme klassen. In het jaar 1851 gaf hij de grond-trekken van zijn stelsel uit in een kleiner boek, getiteld: '*Le Socialisme expliqué aux enfants du peuple*'. In dit geschrift bepaalde hij zich meer tot practische vraagstukken en tot alle verbeteringen, die in landbouw, handel en industrie zouden kunnen worden aangebracht. De maatschappelijke vervorming moest een feitelijke verwerkelijking worden der begrippen van vrijheid, gelijkheid en broederschap[3].

1) Bordillon was een vriend der Carnots. Hij woonde te Angers; men richtte dáár October 1889 een 'buste' voor hem op.
2) Zie A. Guépin, 'Philosophie du socialisme' 1850, pag. 260-700.
3) Opmerkelijk was in dit boek de stichting eener maatschappij: 'De la Presse du Travail.' Zie A. Guépin, 'Le Socialisme expliqué aux enfants du peuple', 1851, pag. 162 en volgende.

Toen hij aan dit alles bezig was, deed Louis Napoleon zijn staats-greep. Guépin werd van zijn ambt ontzet en in de gevangenis geworpen. In vrijheid gesteld, nam hij zijn geneeskundige praktijk weder op, en onthield hij zich in 't begin van elke staatkundige bemoeiing. Hij zette een groot boek op touw, dat hij in 1854 uitgaf onder den titel: '*Philosophie du XIXme siecle, étude encylopédique sur le monde et l'humanité*'. Dit zeer uitgebreide boek - het telt ongeveer 1000 bladzijden - behelst ook een breed overzicht van alle sociologische studiën. Het sluit zich geheel bij zijn: 'Philosophie du socialisme' aan. In 1864 werd hij weder lid van het 'Conseil général' van zijn departement. In 1867 schreef hij een brief van verontschuldiging aan het Vredes-congres dat hij 't niet kon bijwonen, en onderteekende zich: 'Guépin, Européen, de votre province de France'[1)]. In 1870 - toen de Duitschers in Frankrijk vielen - liet hij zich tot prefect in Bretagne benoemen. De val van Metz verpletterde hem. Hij kreeg een aanval van beroerte en moest elken arbeid vaarwel zeggen. Sinds kwijnde hij weg, totdat hij in Maart 1873 overleed. Hij stierf in het vaste vertrouwen op de eeuwigheid. Hij was gewoon de woorden van zijn vriend Bordillon na te zeggen: 'De aarde is een spoortrein op reis naar de eeuwigheid: bij de geboorte neemt men plaats in den trein; bij den dood komt men het eind-station binnen.' Zijn uitvaart werd door dertig duizend menschen gevolgd. Catholieken, protestanten, Israëlieten, vrijdenkers - allen sloten zich aan. De beurs te Nantes werd dien dag gesloten. Allen eerden dáár in Bretagne den man, wiens leuze was geweest: aan de meest onterfden de meeste liefde.

Het spreekt van-zelf, dat tot deze categorie van religieuse en wijsgeerige socialisten ook allerlei visionarissen kunnen gebracht worden. Zij, die een nieuwen godsdienst meenden te kunnen aanbrengen, verwarden zich ook in socialistische droomen. Een van de meest vermaarde apostelen in dit opzicht was Louis Jean Baptiste de Tourreil. Hij stamde uit een oud adellijk Fransch geslacht en stierf in 1864. Hij verkeerde echter haast uitsluitend onder de arbeiders, en werkte voor hen een godsdienst uit, dien hij noemde: 'Religion Fusionnienne, ou doctrine de l'universalisation réalisant le vrai catholicisme'. Het is niet gemakkelijk zijn stelsel volledig te begrijpen, al is zijn leer in 1879 door zijn discipelen in een groot dik werk uitgegeven. Trouwens de studie van dat boek raakt slechts zeer zijdelings de ontwikkeling van het socialisme. Bepalen wij ons tot de aanstipping, dat de wet der fusie aldus door hem werd ondersteld: 'La fusion est cette loi universelle qui soumet tous les êtres à transpirer perpétuellement leur substance et à absorber en même temps la substance transpirée par les autres, d'où résulte le mélange de tous dans chacun et

1) Zie Georges Goyau 'Revue des deux Mondes', van 15 October 1900, p. 865.

de chacun dans tous, produisant la solidarité avec la faculté de se constater un jour dans l'universel comme s'il n'existait qu'un seul être'[1]. Met opzet vertalen wij hier niet. De Fransche taal heet de duidelijkste van de wereld te zijn. In het Hollandsch zou deze uitéénzetting vrij wel onbegrijpelijk wezen. Vermelden wij voorts, dat de Tourreil in de Godheid zoowel het mannelijk als het vrouwelijk karakter erkent, en dat hij de Godheid altijd aanroept met den naam: 'Map'. 'Ce monogramme est composé - zóó zette hij deftig uitéén - des initiales du véritable nom de Dieu, qui est Mère-Amour-Père, signifiant la Mère éternelle et le Père éternel de tout être, créant sans cesse et régissant la création par un Amour éternel'[2].

Wij zijn op het ruime veld der fantasie en der mystiek. Slechts een *Gannot* of *Ganneau*, bijgenaamd *Ma-pah*, wist hier de perken der dwaasheid nog iets verder te verzetten[3].

Op het gebied der strenge, haast mathematische wijsheid voeren ons de *positivisten*. Ook A u g u s t e C o m t e heeft altijd een kleine wending en buiging tot de socialisten gemaakt. Dat begon reeds dadelijk, toen hij in 1817, op twintig-jarigen leeftijd de betrekking van secretaris van den ouden graaf de Saint-Simon aannam. Zeven jaren stond hij hem ter-zijde, en in het jaar 1824 schreef hij voor hem het beroemde derde 'cahier' van den 'Catéchisme des Industriels', waarin hij de grondslagen vestigde der zoogenaamde positieve politiek[4]. Doch de overhelling tot het socialisme was slechts onderdeel van een meer algemeen stelsel. 'Het socialisme van Auguste Comte is een socialisme voor de geleerden', zóó zeide men op het congres der Internationale te Bazel in 1869 (zie het verslag van dat congres, pag. 133). Inderdaad construeerde hij een leer der maatschappij, een sociologie, een 'physique sociale', en in zooverre als hij toegaf, dat de maatschappelijke wetten en verschijnselen voor wijziging vatbaar waren, naderde hij soms tot enkele stellingen van het socialisme. Hij vatte het begrip vrijheid negatief op, wilde van geen 'finaliteit', wel van classificatie weten. Zijn twee spreuken waren: 'Vivre pour autrui' en 'Ordre et progrès'. Van zijn tooverwoord 'a l -

1) Zie 'Religion fusionnienne. Explication de Dieu et de l'homme', Paris 1845, pag. 17.
2) Zie 'Religion fusionnienne. Livre de la Connaissance', Tours, 1879, (Invocation et préface). - Met bijzondere voorkeur wordt in dit boek het huwelijk en de procreatie behandeld, zie pag. 653 en volgende, vooral pag. 667. Over het socialisme en over het communisme van Cabet, zie pag. 725 en volgende. De arme standen worden altijd aangesproken als 'Lazarus', zie pag. 327 en 377.
3) Zie over hem vooral den Fourierist Victor Hennequin, 'Religion', tome I, 1854, pag. 316-322, alsmede Flora Tristan, 'L'Emancipation et la Femme', pag. 114.
4) Zie ons tweede deel der 'Socialisten,' pag. 59 en 90-96.

t r u ï s m e ' hebben intusschen de socialisten later een dankbaar gebruik gemaakt[1].

Men weet, dat Comtes leerlingen in twee groote takken zich verdeelden. - De ééne helft, onder leiding van Littré, nam slechts aan de gegevens van zijn ééne hoofdwerk: 'Système de philosophie positive', en verstiet de resultaten van zijn tweede hoofdwerk: 'Système de politique positive'. Littré heeft in 1879, in een tweeden druk van zijn boek: 'Conservation, révolution et positivisme', zeer fijn de verschillende verhoudingen, waarin hij zich door die gedeeltelijke aanneming van Comtes leer, geplaatst had, ook tegenover de politiek der socialisten, uitéengezet. - De tweede tak der leerlingen van Auguste Comte neemt de stellingen van beide hoofdwerken van den meester aan, en nadert ook meer tot de socialisten. Een eerste plaats onder deze groep nam Pierre Lafftte in[2]. In het tijdschrift, dat hij sinds jaren redigeerde: 'La Revue Occidentale', plaatste hij dikwijls artikelen, die onder de rubriek: wijsgeerig socialisme te rangschikken zijn. Pierre Laffitte is in Januari 1892 professor geworden aan het 'Collège de France', en wel 'à la chaire d'histoire générale des sciences', den leerstoel dien Guizot in 1833 aan Auguste Comte weigerde. Hij stierf Januari 1903 op 80-jarigen leeftijd. Tot zijn opvolger in den leerstoel benoemde de minister Chaumié den heer Wyrouboff. - Er is tegenwoordig zelfs een derde richting onder Comtes leerlingen: een school die vooral den nadruk legt op zijn behoudende stellingen voor de maatschappij, zie het boek 'Auguste Comte méconnu: conservateur', 1898[3].

1) De ontwikkeling der denkbeelden van Auguste Comte ziet men goed in de 'Lettres inédites de John Stuart Mill à Auguste Comte', publiées par L. Levy-Brühl, 1899. Het zijn brieven van 1841-1847. Dezelfde Levy-Brühl schreef in het nummer van 15 Januari 1898 der 'Revue des deux Mondes' het opstel: 'Le Centenaire d'Auguste Comte'. Den 21sten Juni 1911 heeft men in zijn geboortestad Montpellier een gedenkteeken voor hem opgericht: natuurlijk Comte's eigen figuur, maar daarnaast symbolische beelden die, volgens 'Le Temps', het volgende moeten voorstellen: 'Pallas-Athené, la Science, l'Intelligence conduisant l'ouvrier vers l'idée de famille, vers la maternité douce, belle et féconde.' Het monument is opgericht in den tuin van de Esplanade der stad.
2) Uit de school van Pierre Laffitte is het woord: 'La propriété est de source sociale' 'Bergeret à Paris' p. 253 van Anatole France.
3) Zondag 18 Mei 1902 is 'Place de la Sorbonne' een gedenkteeken voor Aug. Comte opgericht: een marmeren zuil waar boven zijn buste op het marmer staat: 'Vivre pour autrui'. Namens de regeering sprak de minister van oorlog André. Het testament van Aug. Comte institueerde een rente van 100 fr. aan den catholieken 'clergé' van Parijs, te rekenen van den dag waarop de scheiding van Kerk en Staat is uitgesproken. Die scheiding geschiedde door de wet van 1905, zie over die bepaling van het testament 'Le petit Temps' van 13 April 1906.

Hoofdstuk VI.
Louis Blanc en het Fransche staats-socialisme.

Het is nu onze taak Louis Blanc, den vertegenwoordiger van het Fransche Staats-socialisme, onder de oogen te zien.

Bijna een ieder kende vroeger het uiterlijk van dezen rijkbegaafden man. Zijn kleine, tengere gestalte, de beweeglijke fijnheid van zijn sprekend gelaat, de lange zwarte haren die het aangezicht omlijst'ten, maakten hem een overal herkenbaar figuur, vooral in het jaar 1848. De werklieden waren toen gewoon, als het gedrang te sterk werd, hem op de schouders te nemen en als lichten last voort te dragen. Alles in hem teekende den Zuidelijken Franschman, met zijn passie en zijn gloed. En die hartstocht ging over in zijn geschriften, met dit eigenaardige echter, dat het vuur in die gloeiende zinnen meestal bedwongen werd: de vlam werd ingehouden, doch dreigde ieder oogenblik uit te slaan. Zijn stijl doet denken aan het geflikker van den degen, maar vooral aan de stooten, als het bloed vloeit. Het was een kleine nerveuse en toch vaste hand, die hier het staal voerde; een hand, die ook het gebaar van het bevel scherp kon uitdrukken. Want Louis Blanc was van aanleg een gouvernementeel man. Hij wilde actie en resultaten, en wèl van boven af. Hij was een man van het gezag. Hij wilde het socialisme leiden en besturen door den Staat. Doch de Staat moest in die richting ‘dienen’; van hem is de formule: ‘L'Etat serviteur du peuple’. Men moest zich meester maken van het gezag van den Staat en dàn de sociale vraagstukken oplossen. Vrijheid van arbeid werd dus in zijn stelsel ordening van arbeid. Geheel de maatschappij moest de regeling, die de stoot aangaf, volgen. Met verbazende werkkracht, met groot doorzettings-vermogen, en met niet weinig fanatisme, zou hij voor zijn systeem gaan strijden. Hij zou aan dat stelsel, omdat hij de scherp geteekende Louis Blanc was, een eigen stempel, zelfs zekere oorspronkelijkheid geven. In waarheid was hij echter meer ‘vulgarisateur’, meer verbreider, dan wel een schepper van eigen ideeën. Maar hij wist de gedachten van anderen te drillen en te exerceeren, hij stak ze in een uniform, en voerde zoodoende in het socialisme bevel over een eigen aangeworven bataljon soldaten. Op zijn practische raad of leiding der arbeiders kwam het aan, nog meer dan

op het gehalte van zijn eigen denkbeelden. Hij toch was de man die het eerst, onder gejuich van duizenden en tienduizenden werklieden op straat, zou gaan spreken over de mogelijke verovering der politieke macht door de arbeiders-klasse. Was die Staats-macht veroverd dan zou men later wel zien hoe verder het werk der maatschappij goed moest worden geordend.

Wij zullen zijn leven in drie afdeelingen rangschikken. Wij zullen eerst de periode vóór 1848, dàn het jaar 1848-zelf, en voorts het daarop volgend tijdperk, met betrekking tot zijn geschriften en daden, behandelen.

I.

Hij was den 29sten October 1811 te Madrid geboren. Zijn vader, die uit Rodez stamde, was derwaarts gegaan, in het gevolg van koning Jozef Bonaparte, en wel als inspecteur-generaal der financiën. Zijn moeder behoorde tot de Corsicaansche familie Pozzo di Borgo. Een jonger broeder van Louis was Charles Blanc, bekend wegens zijn beschrijvende kritiek op het gebied der kunst. Met dien broeder is hij zooveel mogelijk altijd te-zamen geweest. Zij waren boezem-vrienden. Als later Charles een eerbewijs ontvangt, bij voorbeeld als hij lid der Académie Française wordt, dan dankt hij het openlijk daaraan, dat hij een broeder van den beroemden Louis is. In die broederlijke vriendschap was iets zeer aandoenlijks; het feit treft daarom des te meer, dat zij in hetzelfde jaar 1882 stierven, en dus elkander haast niet overleefden.

Hij verloor zijn ouders vroeg. In het jaar 1830 - 17 of 18 jaar oud - zien wij hem te Parijs rondloopen, om werk te zoeken en zijn kost te verdienen. Hij had het bitter arm. Hij zorgde echter steeds voor zijn jongeren broeder, wien hij soms te-eten gaf, ook wanneer hij zich-zelf geen eigen middagmaal kon bezorgen. De bloedverwanten van vaders- en moeders-zijde hielpen niet veel. De generaal, gezant Pozzo di Borgo, in zijn weidsch hotel, gaf hem, toen hij zich liet aandienen, smadelijk wat goudstukken, die hij weigerde[1]. Slechts een oude vriend van zijn moeder, Flaugergues, die vice-president van de Kamer was, toen Napoleon den slag van Waterloo verloor, liet zich iets aan hem gelegen liggen, en stelde hem voor aan den hertog Decazes, die op dat tijdstip groot-referendaris van de Kamer der Pairs was en als zoodanig het paleis van het Luxembourg bewoonde. De hertog lag nog te-bed, en den jongen Louis Blanc op de wang tikkende, zeide hij: ‘Welnu, wij zullen zien of wij wat voor den jongen kunnen doen’. Het was de eerste keer dat Louis Blanc in het Luxembourg kwam[2]. Die bescherming hielp echter niet veel. Meer werkte een kennismaking uit met den heer Hallette, een

1) Zie Daniel Stern, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, 2me Edition, 1868, tome II, pag. 43.
2) Zie Louis Blanc, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, 5e édition, 1880, tome I, pag. 139/140.

rijk fabrikant uit Arras. Deze vond zijn uitzicht nog wel wat jongensachtig, maar overwon die bedenking en gaf hem een plaats van gouverneur van zijn zoon. Dáár te Arras begon hij een opgewekt leven te leiden. Hij kwam in betrekking met de arbeiders van de fabriek en stelde artikelen op voor een radicaal blad van die stad. Hij bleef er tot het jaar 1834.

Toen kwam hij weder in Parijs. Hij kreeg nu allerlei vrienden onder het jong opkomend geslacht, ook onder de dichters. Béranger was een goede raadgever: deze leerde hem af slechte verzen te maken[1]. Op zijn advies bepaalde hij er zich toe het proza te bewerken. En dat proza werd in zijn handen een vast gesmeed flink werktuig, laten wij liever zeggen: wapentuig. Zijn artikelen in het blad te Arras hadden reeds de aandacht getrokken. Hij besloot dus ook te Parijs journalist te zijn. In die dagen nam, onder de radicaalste bladen te Parijs, naast de 'Populaire' van Cabet een eerste plaats in: '*Le Bon Sens*'. Aan dat blad bood hij zijn diensten aan, en weldra was hij mede-lid der redactie van het blad. Met de jonge politieke radicale geestverwanten: allen democraten en voor het meerendeel republikeinen, redigeerde hij dit blad in den zin van een scherpe, heftige oppositie tegen Louis Phillippe. Onder zijn beste medewerkers en bondgenooten telde hij Eugène Duclerc, geboren 1812, die als corrector der drukproeven bij het blad was gekozen, en van 1836 tot 1838 mederedacteur was. Duclerc was onder de derde republiek in 1882 president-minister en stierf in Juli 1888. Met hem en de anderen striemde hij de doctrinaire ministers, die hun armoede aan daden met groote woorden bemantelden[2]. Louis Blanc wilde echter nog een breeder 'tribune' hebben dan het uitsluitend politieke blad. Onderwerpen van socialen aard hielden vooral zijn geest bezig. Het kader van 'Le Bon Sens' voldeed hem dus niet geheel. Ten einde meer uitvoerige uitéénzettingen, ook over de zaken der maatschappij te kunnen verbreiden, stichtte hij in 1838 een tijdschrift, onder den naam: '*La Revue du Progrès*'[3].

Die revue leefde maar korten tijd, doch zou een studie van Louis Blanc bevatten, waarvan de echo's jaren-lang in Frankrijk en geheel Europa zouden dreunen. In dat tijdschrift plaatste hij namelijk in 1839 een serie stukken, die onder den naam:

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', 5e édition, 1880, tome II. pag. 74.
2) Zie over het blad 'Le bon Sens' en de redacteurs Cauchois-Lemaire en Rodde, Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome IV, pag. 102-105; vergelijk de houding van het blad tegen Emile de Girardin, ibidem, tome V, p. 60. (Capo de Feuillade was toen lid der redactie); zie ook de houding van het blad op het einde van het jaar 1837, bij de vorming van het 'Comité central' der democratische partij, tome V, p. 282. Zie ook tome V, p. 77.
3) Zie ook Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', Edition de 1844, tome V, p. 331, noot.

'L'Organisation du Travail' later tot een klein boekdeel of brochure werden verzameld.

Het boekje 'L'Organisation du Travail' was niet veel meer dan een pamflet, doch vestigde dadelijk daarom haast te-meer de grootste aandacht op den schrijver. Wat daarin werd gezegd, was niet geheel nieuw, maar het vroeger door anderen betoogde werd in de helderste orde en in den besten Franschen vorm den lezers voorgesteld. De prikkelende, spannende eenigszins rhetorische stijl, die altijd dezelfde vaart en zwaai behield, deed vooral het werkje leven. - Het ging uit van het betoog, dat de maatschappij, hoeveel moeite zij zich ook gaf om gezond te schijnen, inderdaad ziek was[1]. De algemeene concurrentie toch, zooals de beginselen der staathuishoudkunde die leerde, was, volgens hem, voor de lagere standen (het volk) een stelsel van verderf, en voor de midden-klasse ('la bourgeoisie') een steeds werkende oorzaak van armoede. Hij poogde beide stellingen nu te bewijzen. Wat de lagere standen ('*le peuple*') aangaat, wees hij met breede statistieken aan, dat de arbeids-loonen van het volk werkelijk steeds tot een minimum daalden. Hoe dat ging? 'Een ondernemer heeft een arbeider noodig; drie melden zich aan. - Hoeveel eischt gij voor uw werk? - Drie franken; ik heb vrouw en kinderen - Het is wèl. En gij? - Twee en een halven frank; ik heb geen kinderen, maar een vrouw. - Uitstekend. En gij? - Aan twee franken heb ik genoeg; ik ben alléén. - Dus u neem ik aan'[2]. De steden worden verblijf-plaatsen van de ergste armoede, en de richting van den tijd brengt mede, om door goedkoope spoorwegen de bevolking van het platte-land naar de steden te brengen. De kinderen worden nu door het volk overal aan het werk gesteld. De ouders moeten hun kinderen wel exploiteeren, om toch iets bij hun eigen loon te verdienen De rampzalige ellende der armoede, ten-gevolge der steeds lagere loonen, wordt met de scherpste kleuren geschilderd. Zelfmoord wordt een gewoon einde; misdaad een

1) Ziehier dadelijk het treffend begin van het boekje: 'L'Organisation du Travail' - wij citeeren een 5e uitgave van 1848: - 'N'ayant plus que quelques jours à vivre, Louis XI fut tout à coup saisi d'un immense effroi. Ses courtisans n'osaient plus prononcer devant lui ce mot terrible, ce mot inévitable: la mort. Lui-même, comme si pour éloigner la mort, il eût suffi d'en nier les approches, il s'étudiait misérablement à faire briller dans son regard éteint les éclairs d'une joie factice. Il dissimulait sa pâleur, il ne voulait point chanceler en marchant. Il disait à son médecin: 'Mais voyez donc! jamais je ne me suis mieux porté'. Ainsi fait la société d'aujourd'hui. Elle se sent mourir et elle nie sa décadence. S'entourant de tous les mensonges de sa richesse, de toutes les pompes vaines d'une puissance, qui s'en va, elle affirme puérilement sa force, et dans l'excès même de son trouble elle se vante'.
2) Zie Louis Blanc, 'Organisation du Travail', Edition 1848, p. 30.

hulpbron, waarop men rekent. Een maatschappij, die zóó ingericht is, sterft. De regeering heeft de handen vol met het uitdeelen van straffen. Doch ware het niet veel beter geweest - vraagt Louis Blanc - het kwaad te voorkomen? Bovenal, daar op de straffen-zelven zeer veel is aan te merken. Het cellulaire systeem toch is voor ontwikkelde karakters haast een aanleiding krankzinnig te worden. Er is op het gebied der voorkoming van armoede en dat van misdrijven wel iets te doen, wanneer men slechts eerst overtuigd is, dat de gewone middelen, die men thans bezigt: spaarbanken en wat daarmede gelijkstaat, voor het volk niet veel beteekenen. Men moet dieper en flinker het kwaad aantasten. - Doch het zijn niet enkel de lagere standen, die door de mededinging (bij hen op het gebied der loonen) te-gronde gaan, ook de eigenlijk gezeten burgerij (‘la bourgeoisie’) vaart bij die concurrentie niet wel. Zij lijdt aan de goedkoopte van het product. De goedkoopte bevoordeelt slechts den verbruiker, om ter-zelfder tijd tusschen de voortbrengers kiemen van de meest verderfelijke anarchie te verspreiden. Er wordt te-goedkoop gewerkt en geproduceerd. Het ééne kantoor onderkruipt en ondermijnt het andere; de ééne fabriek brengt de andere ten-val; de ééne onderneming slaat de andere dood. Eene ontzettende worsteling, een verschrikkelijke strijd is de slotsom van alles. Een slagveld, ordeloos en verbijsterend verward. Straks, als de rook van het geschut is weggetrokken, ziet men eerst al de dooden en gewonden. Engeland heeft hier aan Europa het voorbeeld gegeven. Het liet het beginsel der concurrentie in volle kracht bij de productie werken. Maar toen zorgde het ook voor een ‘débouché’: een markt voor dit goedkoope product. Het deed de grootste krachts-inspanning, om de markt gelijken tred te doen houden met de productie. Tot elken prijs moesten in alle oorden der wereld verbruikers worden gevonden. De Engelsche handels- en koloniale politiek had slechts dit ééne doel. Indien nu Frankrijk diezelfde handels-staatkunde zal willen volgen, die met eenig succès door Engeland wordt gedreven, dan zal alles moeten uitloopen op een strijd op leven en dood tusschen Engeland en Frankrijk. Reeds schijnt Frankrijk dien weg te willen opgaan. Maar Louis Blanc vraagt: is dit voor Frankrijk der moeite waard? Engeland toch, met al zijn drijven en werken in dit opzicht, is ten-slotte toch neêrgevallen bij een armen-belasting zóó groot als geen land ter-wereld die kent: ‘Ah! pour arriver à la taxe des pauvres, ce n'est pas la peine de mettre l'univers au pillage’[1)].

De vraag rijst dus scherper en scherper: indien de maatschappij - volk en burgerij -ziek is, bestaat er dan niet een werkelijk radicaal redmiddel?

Dat redmiddel wordt in de conclusie van het boekje medegedeeld. Het is de organisatie van den arbeid. De Staat moet zelf de zaak in zijn handen nemen. Het gouvernement moet zich-zelf beschouwen als de hoogste ‘regulator’ van de productie. De Staat

1) Zie Louis Blanc, ‘Organisation du Travail,’ Editie 1848, p. 101.

moet dus een leening uitschrijven, waarvan het bedrag bestemd zou worden voor de oprichting van ‘s o c i a l e a t e l i e r s’ in de voornaamste takken der nationale productie. Men moet beginnen met eenige weinigen van zulke ateliers: voor elk bedrijf of tak van werk één atelier. De regeering moet voor die ateliers statuten vaststellen. In die ateliers moeten alle arbeiders van éénzelfde bedrijf worden toegelaten, die aan de eischen der zedelijkheid voldoen, en wel tot een cijfer, dat met het kapitaal, hetwelk in arbeids-werktuigen was vastgelegd, samenstemt. Het loon der arbeiders zou voor allen hetzelfde zijn. In het eerste jaar zou het gouvernement een rangorde (hiëarchie) der arbeiders en der werkzaamheden instellen. Na dat eerste jaar, als alle arbeiders de gelegenheid zouden gehad hebben elkander te kennen en te waardeeren, zou dit alles bij wijze van verkiezing plaats hebben. Telken jare zou de balans en winst- en verlies-rekening van zulk een sociaal atelier worden opgemaakt. Eén deel zou gelijkelijk onder de leden van het atelier worden verdeeld. Het andere deel zou in drie deelen worden gesplitst: 1°. een deel zou worden toegewezen voor het onderhoud van ouden van dagen, zieken en verminkten; 2°. een tweede gedeelte zou worden gebruikt tot verlichting van den druk van elke crisis, die andere industrieën mocht teisteren, daar alle industrieën onderlinge hulp en bijstand elkander moeten verleenen; 3°. het laatste deel zou worden besteed, om arbeids-instrumenten te verschaffen aan hen, die ook tot het atelier wilden behooren, zoodat elk sociaal atelier zich op onbepaalde wijze kon uitbreiden. - Zulke ateliers zouden allengs de individueele werkplaatsen als 't ware opslorpen. Elk bedrijf, elke tak van werk, zou één groot atelier kunnen vormen, en dan in een hoofd-atelier en ‘succursales’ kunnen worden ingedeeld. Het beginsel van concurrentie in den arbeid van elk bedrijf was dan ter-zijde geschoven. Elke tak van arbeid was in een vaste regeling geordend. Was dit zóó tot stand gebracht, dan kon allengs de Staat de hand loslaten. De stoot was dan gegeven. De ateliers zouden als van-zelf, op eigen beenen, volgens eigen regels loopen en zich-zelven kunnen bedruipen. - Men moest zich die gansche vervorming en samenvoeging van verschillende individueele fragmenten van een bedrijf tot één sociaal atelier van hetzelfde bedrijf duidelijk maken met het voorbeeld van de post-administratie. Ook die brieven-dienst, en wat daarmede samenhangt, was vroeger in vorige eeuwen door allerlei corporatiën verricht. Hoe lang heeft in Duitschland niet het huis Turn en Taxis een deel dier taak uitgevoerd? Nu heeft allengs de Staat dien ganschen dienst der post op zijn schouders genomen, éénheid en orde gebracht, dáár waar vroeger wanorde, concurrentie en duurte heerschten; en het gevolg is, dat alle billijke voordeden voor den Staat en voor een ieder verkregen zijn. Laat zóó de Staat manmoedig zich aan het hoofd stellen van alle industrieën[1)]. Zorge hij, dat aller pogingen in elk bedrijf tot één midden-punt heênbuigen. Dan zal in elke tak

1) Zie Louis Blanc, ‘Organisation du Travail’ Editie 1848, p. 111.

van bedrijf orde, in plaats van tweedracht en strijd, gaan heerschen. Allerlei bijkomstige voordeelen zullen dan daarbij worden verkregen. Uitvindingen zullen weder voor een ieder zegenrijk kunnen zijn. Geen octrooien van uitvinding zullen meer behoeven gegeven te worden. De handel, die inderdaad allerlei kwade praktijken thans al te schielijk aanleert en uitoefent[1], zal niet meer alles aan winst-bejag behoeven op te offeren. Er zal rust zijn ook in het handels-bedrijf. Het crediet kan beter geregeld worden, daar men met groote associaties - want dat zijn de sociale ateliers - te doen heeft. Ja overbevolking zal, daar ieder zijn bestaan kan vinden, geen ramp meer zijn. En voor-goed gedaan is het met den toestand van het heden, waarin de rijke lieden steeds rijker en de armen steeds armer worden.

Dit is een dor geraamte van het betoog.

De oplettende lezer zal reeds bij zich-zelf overwogen hebben, dat hier door Louis Blanc met enkele denkbeelden van anderen was gewerkt, doch dat Louis Blanc tevens aan die denkbeelden een wending, een strekking gaf, die veel verder reikte dan de voorgangers hadden bedoeld. Duidelijk is het vooreerst, dat Louis Blanc, het onderscheid van volks-klasse en ‘bourgeoisie’ opnam uit de geschriften van Pierre Leroux en Jean Reynaud. Maar in de tweede plaats treft het, dat Louis Blanc slechts scherper uitwerkte het denkbeeld, dat Buchez in het jaar 1831 in ‘L'Européen’ had uitéengezet[2]: het idee namelijk der productieve associatie. Buchez had die associatie als een hefboom beschouwd ter emancipatie der arbeidende klassen. Maar Buchez bedoelde de arbeiders door die associatie slechts in onafhankelijker stelling tegenover den ondernemer te plaatsen. Slechts langzamerhand zouden de arbeiders een reserve kunnen winnen, een onvervreemdbaar kapitaal, waaraan geen der leden mocht raken. Hij wilde de arbeiders nog niet zelven dadelijk tot kapitalisten maken, zooals Louis Blanc bedoelde, door hun een voorschot van den Staat te geven. Buchez hief ook het begrip concurrentie niet op. Hij liet voorts in elken tak van bedrijf zooveel associatiën toe, als men maar begeerde, terwijl Louis Blanc voor elk bedrijf één groot uitsluitend sociaal atelier wilde oprichten. Buchez wenschte daarbij geen gelijkheid der salarissen. Buchez liet eindelijk die productieve associatiën ontstaan uit het vrije initiatief der arbeiders, door patroons hier en dáár geholpen. Louis Blanc vertrouwde niet allereerst op die zelf-werkende kracht der arbeiders. Hij meende, dat men zich geen illusies moest vormen van hun vermogen, om uit eigen middelen zulke vereenigingen tot stand te brengen. Hij voor zich wachtte het heil voor de werklieden van de opperleiding van den arbeid door den Staat. Hij gaf dus een eigenaardige draai of duw aan de ideeën van Buchez, waardoor hij het geheele stelsel veranderde. De zwevende aspiraties van Buchez kregen een lichaam en ont-

1) In zooverre is Louis Blanc het met Fourier eens, zie ‘Organisation du Travail,’ p. 113.
2) Zie van dit derde deel der ‘Socialisten’ pg. 327.

vingen pantser en harnas. De vóórschotten van den Staat - de eerste stoot dien de Staat moest geven, - in 't kort het initiatief van den Staat - werd een practische eisch. Staats-leiding van het socialisme werd een leus. Het autoritair socialisme trad in het leven.

Het boekje maakte als pamflet een buitengewonen opgang. Het was als in een koorts geschreven. De hartstocht bleef gloeien onder de woorden, doch barstte niet los. Zeker, niet alles daarin was bezadigd overdacht, maar juist het onrijpe, het geprecipiteerde, miste zijn werking niet. Ook buiten Frankrijk maakte het indruk. Nieuwe drukken daarvan waren dus herhaaldelijk noodig, en telkens werden zulke uitgaven dan verrijkt met kortere of langere na-redenen of toelichtingen, die meestal weêrleggingen bevatt'en op bezwaren, tegen het stelsel ingebracht. Louis Blanc deed zijn best, bij voorbeeld, om goed de punten van onderscheid tusschen zijn systeem en dat der Saint-Simonisten uit-één te zetten[1)]. Voorts was hij dan in zulke herdrukken bedacht op overgangs-toestanden en overgangs-reglementen, waardoor het gemakkelijkst sociale ateliers zouden kunnen worden ingevoerd. Wat echter vooral op het volk indruk maakte was een inleiding, die hij in 1847 aan zijn boekje toevoegde. Die voorrede was vol pikante zetten en leuzen, die de misdeelden als zoovele brandende gezegden konden opnemen en gebruiken. De Duitscher Lassalle heeft later nog uit die bron geput, en daaruit enkele ‘Schlagwörter’ ontleend. In die voorrede werd hard-op gezegd, dat men naar een politieke revolutie stuurde, om tot de sociale omwenteling te komen. De emancipatie der proletariërs moest nu door den Staat worden tot stand gebracht; en alléén de Staat kon dit doen, want de zuiverste definitie van den Staat was toch deze: dat hij de bankier der armen was. Geen ‘laissez-faire’ of ‘laissez-passer’ moest dus op het terrein van arbeid en industrie meer worden toegelaten; - neen, de Staat moest positief ingrijpen en rechtstreeks sociale ateliers oprichten. Men schermde thans met het woord vrijheid. Maar dit was een vrijheid voor de rijken, niet voor de armen. De arme lieden konden zich niet opheffen: zij vermochten niets. Wij zijn - zoo zegt Louis Blanc - in een toestand als onder de wilden, waar macht regeert. De rijken hebben alles voor: ‘hun geld wint geld voor hen’, zonder dat zij iets behoeven te doen. De Staat moest voortaan zorgen, dat alle burgers, rijken en armen, hun bevoegdheden konden uitoefenen en ontwikkelen. De Staat en de staatkunde moesten ter-hulpe worden genomen door de socialisten. ‘Le socialisme ne saurait être fécondé que par le souffle de la politique’.

Twee punten troffen bij het eerste verschijnen van het boekje een ieder. Ten-eerste, dat de schrijver veel minder waarde hechtte aan vrijheid dan aan gezag. Treffend juist was de kritiek, die Lamartine in 1844 in het dagblad de ‘Presse’ over het boekje

1) Zie Louis Blanc, ‘Organisation du Travail’, Edition 1848, pag 165 en volgende.

schreef. Hij wees op de consequentiën van dwingelandij en reglementatie, die uit het toepassen der arbeids-organisatie dadelijk zouden voortvloeien. Met de wezenlijke vrijheid zou het, volgens Lamartine, gedaan zijn.[1] En ten-tweede trof de haat, dien Louis Blanc tegen de bestaande orde der dingen aan den dag legde. Later heeft hij gesproken van een Hannibals-eed, dien hij als jonkman tegen de maatschappij had afgelegd. In een redevoering, die hij 29 April 1848 in het Luxembourg hield, verklaarde hij het volgende: 'Ja, mijn vrienden, in mijn jeugd heb ik geleden, evenveel, meer dan één onder u: ook ik ben arm geweest; ook ik heb mijn brood gezocht in het zweet van mijn aangezicht; ook ik heb op mijn borst voelen drukken al de zwaarte van die onrechtvaardige maatschappij, en het is daarom, dat ik, zoo-even de kinderschoenen ontwassen, heb gezegd: ik zweer bij God, en bij mijn geweten - zoo ik ooit mocht worden geroepen, om de voorwaarden van bestaan van deze maatschappij te helpen regelen - nooit te zullen vergeten, dat ik een der ongelukkigste kinderen van het volk ben geweest. En tegen de sociale orde, welke een zoo groot aantal van mijn broeders tot ellendigen maakt, deed ik den eed van Hannibal.'[2]

Welnu, het boekje over den arbeids-organisatie was een eerste gevolg van dien eed.

Een tweede gevolg zou het boek zijn, waaraan hij na 1840 ging werken, en dat in vijf deelen van 1842 tot 1844 uitkwam. Wij bedoelen de bekende: 'Histoire de Dix Ans.'

Het was een geschiedenis van de eerste tien jaren der regeering van Louis Philippe, en zou als het ware een historisch bewijs leveren der stelling van zijn brochure. Hij zou bewijzen, dat inderdaad onder Louis Philippe de maatschappij ziek was, en dat al de staatkundige kunstenarijen en knutselarijen van Guizot, Thiers, Odilon-Barrot niets hielpen. Zoolang de Staat het probleem der maatschappij eenvoudig niet wilde zien, was en bleef er (volgens hem) anarchie. Maar het boek der tien jaren was meer nog dan een toelichting of bewijs van een thesis, het was te-gelijkertijd een acte van in-beschuldiging-stelling der 'bourgeoisie'. De regeering toch van Louis Philippe was, volgens Louis Blanc, de heerschappij der midden-klasse, die inderdaad niets voor het volk deed. De midden-klasse was tot bewustzijn van haar macht gekomen, toen Napoleon viel en de Bourbons terugkwamen. Want die Bourbons hadden, om zich te handhaven, moeten gaan steunen op alle mercantiele egoïstische passies, op bezit, eigendom, kapitaal, zelfzucht, winstbejag: op beurs, bank, crediet, handel, concurrentie,

1) Zie de kritiek van Lamartine opgenomen in Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', 1848, pag. 22-26. Vergelijk ook de kritiek van Proudhon, in 1846, in zijn 'Contradictions économiques', editie 1872, tome I, pag. 209-217.

2) Zie die woorden bij Louis Blanc, 'Le Révolution de février au Luxembourg', 1849, pag. 146.

en naamlooze vennootschappen: in 't algemeen op alles wat met de financiën samenhing. Nog was het gedurende de Restauratie een soort van worsteling gebleven tusschen deze individualistische motieven en het collectief belang. Maar toen Louis Philippe koning was geworden, hadden al de materieele en individualistische belangen gezegevierd. De midden-klasse werd regeering. Het koningschap van den Orleans was het instrument der midden-klasse.[1] En die klasse bevoordeelde nu zich-zelve op alle manieren. Men zorgde voor de kapitalisten, door de regeling der Staats-schulden, door de conversies; een financieele feodaliteit kon opkomen en bloeien; de Staat capituleerde zelfs in de spoorweg-questie voor de heeren financiers; de beurs regeerde[2]; het werd een klasse-politiek, de heerschappij van den rijk geworden 'tiers-état', in één woord: der 'bourgeoisie'. Maar voor het volk werd niets gedaan.

Twee punten komen dus in deze 'Histoire de dix ans' op den vóórgrond. Een telkens scherper uitgewerkte onderscheiding tusschen midden-klasse en volk, en voorts de uitéénzetting, dat de Staat krachtiger moet optreden, zijn gezag moet doen gelden ten bate der lagere klassen.

Wat het eerste punt betreft, zoo vraagt Louis Blanc zich herhaaldelijk af, wat het kenmerkende van het *volk* tegenover de *midden-klasse* is; en het antwoord, dat hij zich geeft, luidt: dat het volk steeds afhankelijk blijft, niet verzekerd is (hoe het ook arbeidt) zijn voedsel, kleeding en woning te allen tijde te kunnen bekomen.[3] Aan de belangen van dat arme volk hebben de ministers van Louis Philippe niet gedacht, niet uit boos opzet, maar instinctmatig, omdat de burgerij, de midden-klasse, slechts voor zich-zelf zorgde, en de politiek der zelf-opoffering eenvoudig-weg niet begreep. Men kon niet inzien, dat men op de arbeiders nog anders had te letten, dan uit het oogpunt van hen in toom te houden. Wel werd men nu en dan eens opgeschrikt door opstanden der werklieden. De arbeiders te Lyon deden een oogenblik, van 20 November 1831 tot 3 December 1831, de gezeten burgers beven. Maar men dacht, toen men van den schrik bekwam, dat dit wel voorbij zou gaan. O ironie! De Kamer der afgevaardigden meende toen zelfs het kwaad te genezen door een fraai gestileerd adres aan den koning! Trouwens het beste orgaan der midden-klasse, het 'Journal des Débats', zeide reeds: het is niets, slechts een twist tusschen fabrikanten en werklieden, een botsing van privaat-

1) Zie Louis Blanc, Histoire de dix ans.' Wij gebruiken een uitgave van 1844, tome II, pag. 363. Vergelijk over de 'Histoire de dix ans' van Louis Blanc ook Heinrich Heine, 'Französische Zustände', editie 1862, deel II, pag. 188 seqq.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', deel V, pag. 318-323 en pag. 341.
3) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', deel V, pag. 494, 498-501.

belangen[1]. Doch ziedaar, de sociale woelingen gingen niet voorbij. Op den 5den en 6den Juni 1832 brak te Parijs, na Lamarques begrafenis, het straatgevecht uit bij het klooster Saint-Méry. Den 9den April 1834 woedde de opstand der Mutuellisten te Lyon. De geheime genootschappen stookten het vuur aan. Den 12den Mei 1839 brak te Parijs de samenzwering uit, geleid door Blanqui, Barbès en Martin Bernard. Een oogenblik was Barbès toen zelfs meester van het stadhuis. Het was duidelijk, dat de midden-klasse haar taak van regeering niet begreep, slechts voor zich-zelf zorgde, en wederom, even als vroeger het 'ancien régime', een klasse-regeering was. Egoïsme bleef de traditie. Voor de armen, voor de werkloozen deed het koningschap van Orleans niets. Alles voor de midden-klasse, niets voor het volk, scheen de leus[2].

Het tweede hoofd-denkbeeld van het boek der tien jaren is dit: dat de Staat werkelijk een Staat voor het gansche volk moet zijn. De Staat moet een hefboom wezen, een drijfrad voor het volksleven. Dit denkbeeld is in onze oogen zelfs het opmerkelijkste van het boek. Het geheele werk is een protest tegen het liberalisme. Tegenover den Staat van het 'laissez-faire', den negatieven Staat, roept Louis Blanc op een stevige autoriteit, een werkelijk bestuur. Het S t a a t s - i d e e domineert bij hem. De Staat moet een voortstuwende kracht in de maatschappij zijn; uit dit oogpunt moet men de centralisatie waardeeren (deel II, p. 277 en IV, p. 88). De Staat moet een vaste éénheid zijn (deel III, p. 37). De Staat moet macht en kracht hebben; het beginsel van gezag moet gerehabiliteerd worden, vooral ook uit het oogpunt om de zwakken te kunnen beschermen (deel IV, p. 122-125). In de questie van het onderwijs moet daarom de Staat de richting geven: vrijheid van onderwijs moet niet worden toegelaten (deel IV, p. 93). De Staat-zelf moet de spoorwegen bouwen en in handen houden (deel V, p. 331-335). De Staat-zelf moet de kolonisatie in Algerië ter-hand nemen (deel V, p. 169). De Staat moet zorgen voor 'débouchés', voor scheepvaart-lijnen (deel V, p. 487 en 504). De Staat moet zelfs invloed hebben op het tooneel (deel IV, p, 481). Doch voor dit alles zijn in den Staat noodig hoofden en leiders, aan wie autoriteit moet worden gegeven (deel V, p. 244). Het constitutioneele stelsel voldoet niet. Het is slechts een naäperij van Engeland (deel IV, p. 147 en 366): een eeuwig geknutsel, een knoeierij zonder ophouden, een vertooning vol schijn en onwaarheid, een weefsel van frases, in één woord: het parlementarisme (deel II, p. 432). Voor Frankrijk is dat parlementaire stelsel der doctrinairen, volgens Louis Blanc, een ramp. Het negatieve vrijheidsbegrip kan op zich-zelf niets goeds voortbrengen, gelijk op zichzelf vrijheid van drukpers nog niet *per se* een weldaad is (deel IV, p. 315). Neen, niet de vorm, maar de inhoud redt. Hoofdzaak is, dat er een positieve leiding is. De Staat moet de teugels der maatschappij

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome III, pag. 85-87.
2) Vergelijk Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome I, pag. 477, 480, 483-488 en de conclusie in deel V.

op zich nemen. En wat van den Staat verlangd wordt op den hoogsten trap, wijl de Staat de vertegenwoordiger is van allen, datzelfde moet voor al de lagere en kleinere kringen der maatschappij geschieden door de gemeente, de ‘commune’. In zooverre kan men spreken van twee spillen, die het geheele maatschappelijk leven van een volk in beweging brengen: de Staten en de commune (deel V, p 301).

De slotsom, waartoe Louis Blanc, na al zijn overdenkingen en bepeinzingen van het maatschappelijk vraagstuk kwam, was het volgende: om de nooden van de maatschappij te verhelpen, is er, naast het ééne redmiddel, dat door de socialisten wordt aangegeven, te weten: de ‘associatie’, noodig een tweede redmiddel, namelijk: de tusschenkomst van den Staat. Het één en het ander was noodzakelijk. De Staat moest het initiatief nemen, den stoot geven, door geldelijke subsidie 't mogelijk maken, om overal het beginsel van associatie in de plaats te doen treden van het motief van het individualisme. Let wel: de Staat moest niet de productie of de industrie geheel tot zich trekken (accapareeren); neen, de Staat moest slechts zorgen en maken, dat de maatschappij in haar geheel eerst de arbeids-werktuigen, en later de arbeids-vruchten volledig verkreeg.

Als een roode draad liep dit door de voorstelling der tien jaren heên. Afgescheiden van die strekking en leering, was de voorstelling der geschiedenis-zelve een bijzonder schoone, artistieke groepeering der feiten. Het verhaal is vol anecdoten, tafereelen en karakter-schilderingen. De best vertrouwde getuigen hebben aan Louis Blanc hun geheimen verteld. Het boek veroudert dan ook niet, en zal met evenveel genoegen steeds gelezen worden, als toen Gerrit de Clercq, in den ‘Gids’ van 1846, door zijn magistraal opstel, het aan ons Nederlandsch publiek smakelijk maakte.

Louis Blanc was een beroemd man geworden. Hij had zijn naam verbonden aan een bepaald stelsel. Ten-einde nu voor zijn denkbeelden meer terrein te winnen, ging hij éénsdeels nog in de dagblad-pers werken en anderdeels weder een groot boek op touw zetten.

Wat zijn arbeid als journalist betreft, zoo teekenen wij op, dat hij sinds 1845 vooral medewerkte aan het republikeinsche blad ‘La Réforme’, waarvan Flocon de hoofd-redacteur was. Het blad ‘La Réforme’ stond met ‘Le National’ aan het hoofd der republikeinsche organen, maar de ‘Réforme’ was meer sociaal en meer revolutionnair. De geheime genootschappen stonden met het blad in betrekking. Overigens schreven daarin alle geesten die vooruit wilden: in het comité van redactie, den eigenlijken staf der medewerkers, vond men, naast Ledru-Rollin, Pascal-Duprat en Schoelcher, ook leiders van het socialisme, zooals Lamennais en onzen Louis Blanc[1)].

1) Zie Garnier Pagès, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, tome IV, p. 73/74.

Het boekwerk, dat hij ondernam, was een geschiedenis der groote Fransche revolutie: 'Histoire de la Révolution Française'. Opmerkelijk is het, hoezeer hij bij het vormen van dit plan weder Buchez volgde. Toen hij zijn 'Organisation du travail' ging bewerken, ontleende hij aan Buchez het denkbeeld der productie-associatie, en gaf hij aan datzelfde begrip slechts een anderen meer forschen zwaai. Dit keer volgde hij ook Buchez in de verte, nu hij de Fransche revolutie tot terrein van zijn studiën koos. Van hem nam hij weder over de paradoxaal klinkende stelling: dat het beginsel der 'broederschap' in de Fransche revolutie het best vertegenwoordigd wordt door de Jacobijnen en door de mannen van het Schrikbewind[1]. Doch waar Buchez tot een vast geheel zijn bewondering voor het Jacobinisme der Conventie en zijn innigen eerbied voor den catholieken Christelijken godsdienst vereenigde, dáár verwierp Louis Blanc zeer bepaald het laatste lid van die samenvoeging, en zette hij als tegenstelling van wat Buchez bedoelde, in de plaats van het catholiek Christelijk beginsel het autoritair socialisme. Voorts verschilde zijn bewerking der stof hemelsbreed van die van Buchez. Het boek van Buchez geleek bijna een aanéénrijging van stukken, en behelsde alléén in de inleidingen en voorredenen eigen beschouwingen en eigen beginselen. De geschiedenis van Louis Blanc was daarentegen niet anders dan één breed historisch verhaal en betoog; het was een grootsche doorloopende voorstelling, bezien uit één vast gezichtspunt, gericht op één bepaald oogmerk. Het doel wordt geen oogenblik verheeld. Er wordt niet van onpartijdigheid en objectiviteit gewaagd, neen, Louis Blanc weet zeker, dat hij, en hij alléén, in het bezit der waarheid is. Het is een verhaal met een vaste strekking, die op elke bladzijde den lezer in de oogen valt. Dit ving al dadelijk bij het begin aan. Er zijn - zóó zegt hij - drie beginselen, die de wereld hebben beheerscht en beheerschen: het beginsel van het gezag, het beginsel van het individualisme of der vrijheid, en het beginsel der broederschap. Het tijdperk, waarin het gezag tot uitdrukking kwam, was de periode der Middeleeuwen. In de eeuw, die met Luther begint, viert het beginsel van vrijheid of individualisme zijn triomf. Het rijk der broederschap vangt aan met de Fransche revolutie. Wel zijn er edele vóórloopers, die de denkbeelden van fraterniteit reeds vóór dien tijd verbreid'den - en Louis Blanc telt ze allen op, meestal socialisten, onder wie hij ook La Boétie rekent[2] - doch in uitvoering en toepassing komen die beginselen eerst na 1789. Nu is echter het drama der Fransche revolutie hierin vervat: dat de begrippen van vrijheid en van fraterniteit met elkander een geweldige worsteling aangaan. Een deel dergenen, die de Fransche revolutie vertegenwoordigen wil slechts

1) Zie van dit derde deel der Socialisten pg. 325.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution', tome I, p. 79 (wij gebruiken de Brusselsche editie).

het absolute begrip der vrijheid invoeren. Zij, die aldus denken, trachten overal het beginsel van associatie, wijl het vóór 1789 verbonden was met privileges en monopoliën, omvèr te werpen. Zij nemen het individualisme, in zijn volledigste kracht, tot richtsnoer bij hun daden. Reeds de 18e eeuw had er op gewezen, dat dit de bedoeling van sommigen der verlichtste koppen zou zijn. Tegenover Morelly, Mably, Jean Jacques Rousseau en voor een deel Necker, die begrippen van fraterniteit ontvouwden, stonden Voltaire, d'Alembert, Helvétius, Montesquieu en Turgot, die alléén en uitsluitend op het beginsel van vrijheid den nadruk legden. En in de revolutie-zelve werd die leuze van individualisme tegenover Jacobijnen en bergpartij verdedigd door de constituante en de Girondijnen. Dat begrip van het individualisme voert nu tot de partij en het rijk der ‘bourgeoisie’. Vandaar dat het een strijd op leven en dood tusschen de beginselen der vrijheid en der broederschap wordt. Louis Blanc kiest dadelijk partij bij den strijd. Hij staat altijd aan de zijde van hen, die volgens hem het idee der broederschap willen verbreiden. Hij velt dus een streng vonnis over de constituante. Zij wierp, volgens hem, slechts de aristocratie van adel en geestelijkheid omvèr, om zelve een ‘aristocratie bourgeoise’ voor zich te vestigen: in plaats der voorrechten van de geboorte werden door haar slechts de privileges der fortuin gesteld: zij teekende zich-zelf in de door haar bedachte onderscheiding van actieve en rustende (inactieve) burgers, waarbij het bezit van eigendom den doorslag gaf. Inderdaad kan men, volgens hem, zeggen, dat de constituante alleen verbetering heeft aangebracht voor de toestanden op het platte-land. Even kras is het oordeel van Louis Blanc over de Girondijnen. De Girondijnen hadden, volgens hem, twee fouten: federalisme en individualisme, vooral echter het laatste gebrek. Dit wordt dan door hem bewezen uit de tegenstelling der twee ontwerp-declaraties van de rechten van den mensch, zooals die door Condorcet (den-Girondijn) en Robespierre (den Jacobijn) werden ingeleverd. De Girondijnen waren dan ook, volgens Louis Blanc, de vóórloopers der Fransche ‘bourgeoisie’. Alleen de Jacobijnen hebben het ware woord der revolutie begrepen. Zij hebben vastgehouden aan het begrip van broederschap. Hun leer was een geanticipeerd socialisme.

Het boek loopt dus uit op een apotheose van Robespierre. En wilt opmerken, hoezeer die vereeniging geheel en al past en sluit in het systeem, dat Louis Blanc huldigt. Want Robespierre is te-gelijk in de Fransche revolutie de man, die het sterkst het Staats-idee vertegenwoordigt. Bij hem wordt alles een dwang van boven-af. Zijn rijk zou een wereldlijk klooster gebleken zijn. Hij wilde gelijkheid, maar gelijkheid op gezag doorgevoerd.

In dien geest ging Louis Blanc het boek schrijven, dat eerst jaren later, in 1863, in dertien deelen is voltooid Hij schreef nu in 1846 en 1847 slechts de twee eerste deelen, die echter reeds het volledig programma en idee van het geheel behelzen. Hard was hij aan 't werk, om den verderen loop van zaken der revo-

lutie te-boek te stellen, toen daar eensklaps in Frankrijk een nieuwe revolutie uitbarstte, die hem-zelven in de regeering riep. In plaats van te schrijven moest hij - hij was nu 34 jaren oud - gaan handelen.

II.

Toen, op den avond van 23 Februari 1848, te Parijs de opstand begon, die 24 Februari het koningschap der 'bourgeoisie' verjoeg, viel de regeering als van-zelf den republikeinen in de handen. De twee machtigste pers-organen dier republikeinen waren 'Le National' een uitsluitend politiek blad, geleid door Armand Marrast, en 'La Réforme' van Flocon en zijn vrienden, onder wie Louis Blanc, die dikwerf daarin ook den socialen toon lieten hooren. Deze twee bladen maakten een lijst op der personen, uit wie het Voorloopig bewind zou bestaan. Op die lijst plaatsten zij natuurlijk enkelen van hun redacteurs. Het volk op straat had het vormen van die lijst uitgelokt en juichte nu de namen toe. In de Kamer der afgevaardigden werd, na het afwijzen van het regentschap bij monde van Lamartine, de door de twee bladen gevormde lijst ook voorgelezen; - en zóó bestond het gouvernement op 24 Februari uit Lamartine, Dupont de l'Eure, Arago, Marie, Crémieux, Garnier-Pagès, Armand Marrast, Ledru-Rollin, Flocon, Louis Blanc en Albert den arbeider[1)].

Louis Blanc was dus tijdelijk mede-regent van Frankrijk.

Op het Hôtel-de-Ville, als zetel der regeering, zaten al de leden van het Voorloopig bewind bijna voortdurend te-zamen. Maar al zaten zij samen, al moesten zij te-zamen werken, zij hadden niet hetzelfde oogmerk, dezelfde bedoeling. Allen wilden de republiek. Maar de groote meerderheid wilde, onder Lamartines leiding, een zuiver staatkundige republiek, terwijl Louis Blanc, soms gesteund nog door Flocon, maar meestal slechts alléén in het gezelschap van Albert den arbeider, de sociale republiek wilde verwerkelijken. Er was dus dadelijk oneenigheid tusschen Louis Blanc en Lamartines aanhang. Gering was nog de eerste twist. Lamartine had niet dadelijk zoo vast de republiek willen uitroepen, hij had slechts den wensch naar dien Staats-vorm willen doen hooren, totdat de Nationale vergadering bijéénkwam en beslissen kon, doch Louis Blanc drong reeds dadelijk tot de proclamatie der republiek, en dreef zijn denkbeeld door[2)]. Straks werd de oneenigheid duidelijker. Louis Blanc wilde de roode vlag, in plaats van de driekleur, als vaandel voor het land doen aannemen: hij wees op de beteekenis van de oude 'oriflamme'. Lamartine bleef echter

1) Over Albert zie men vooral: 'Mémoires et souvenirs de Sébastien Commissaire, ancien répresentant du peuple', 1888, tome II, p. 65.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', cinquième édition, 1880, I, p. 84-86.

op het standpunt der revolutie van 1789 staan en wist de ‘tricolore’ te doen behouden[1]. Aldus stonden in de eerste dagen Louis Blanc en Lamartine tegenover elkander.

En al dadelijk teekende en verscherpte zich de houding van Louis Blanc, als leider eener sociale beweging. Op den ochtend van 25 Februari zaten de leden van het bewind te-zamen, toen een arbeider, Marche, binnendrong, en met het geweer in de hand, stampend met de kolf op den grond, de erkenning van ‘het recht op arbeid’ eischte. Louis Blanc nam de partij van den arbeider, en deed een decreet vaststellen, dat 26 Februari in den ‘Moniteur’ verscheen. Dit decreet luidde als volgt: ‘het Voorloopig bewind verbindt zich het levens-onderhoud van den arbeider te waarborgen door den arbeid. Het verbindt zich werk aan alle burgers te waarborgen. Het erkent, dat de arbeiders zich onder elkander vereenigen (“associer”) moeten, om van de verdienste van hun arbeid het volle genot te hebben. Het bewind geeft aan de arbeiders, waaraan het behoort, het millioen terug, dat van de civiele lijst afkomt.’ Het ‘r e c h t o p a r b e i d’ was dus door de regeering uitgesproken, en om dit in toepassing te brengen, vroeg Louis Blanc, dat een afzonderlijk zelfstandig m i n i s t e r i e v a n d e n a r b e i d zou worden opgericht; een ministerie, dat saâmgesteld zou worden als de ministeries van koophandel of als dat van landbouw: dat dus een afzonderlijke begrooting en inrichting van personeel zou hebben, ten-einde al de questies, waartoe de arbeid en de verhoudingen waarin de arbeiders geplaatst waren aanleiding gaven, te onderzoeken en zoo mogelijk op te lossen, en in de allereerste plaats pogingen in het werk te stellen of voor te bereiden, om de anarchie in de arbeids-toestanden te vervangen door orde en organisatie[2].

De wensch scheen niet onbillijk. Maar de meerderheid van het Voorloopig bewind deinsde toch terug. Hoe: men zou aan Louis Blanc een stevig ministerie geven, met beschikking over een goed gedrild ambtenaars-personeel en een vaste som op het budget! Men was bang, dat men op die wijze het sociale kamp voor-goed tot een vesting vervormde. Lamartine weigerde dus dit ‘ministerie van den arbeid.’ Toen - het was 28 Februari - bood Louis Blanc zijn ontslag aan. Hij was nog geen volle vier dagen aan

1) Zie Louis Blanc, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, I, p. 117-119.
2) Zie Louis Blanc, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, I, p. 134. Het ‘ministère du travail’ van Louis Blanc had veel van het ‘ministère du progrès’ vroeger door Victor Considerant voorgesteld. Zie daarover dit derde deel der ‘Socialisten’ pg. 145. Men weet dat den 23sten November 1899 de Kamer van afgevaardigden te Parijs, op voorstel van den abbé Lemire, het besluit heeft genomen zulk een ‘ministerie van den arbeid’ in te stellen. Het is voor het eerst ingevoerd in October 1906, toen Clémenceau zijn ministerie samenstelde. De socialist Viviani was de eerste ‘minister van arbeid’ in Frankrijk.

het bewind. Doch zijn naam was een symbool voor het volk op straat. Arago en de anderen bezwoeren hem dus in het belang der republiek aan te blijven. Men zou een compromis bedenken. Inderdaad bouwde de meerderheid een brug, om oogenschijnlijk Louis Blanc tevreden te stellen. Er werd een decreet gemaakt, waarbij het volgende werd bepaald: 'Er wordt een permanente commissie benoemd, die "gouvernements-commissie voor de arbeiders" zal heeten, en die tot uitdrukkelijke en speciale opdracht zal hebben, zich met het lot der arbeiders bezig te houden. Louis Blanc zal voorzitter, Albert onder-voorzitter dier commissie zijn. Arbeiders zullen geroepen worden, om deel der commissie uit te maken. De zetel dier commissie zal zijn het paleis van het Luxembourg'[1]. Dit decreet was door de meerderheid van het bewind uiterst handig bedacht. Het zeide of gaf niets: noch beloften, noch geld. Daarentegen stelde het de hongerende menigte der arbeiders uitsluitend in aanraking met Louis Blanc. Men kon de arbeiders-massaas nu naar hem alléén verwijzen. De werklieden werden uitgenoodigd met hem te beraadslagen en te redekavelen juist op een tijdstip, dat zij in een stemming waren om handelend op te treden. Daar Louis Blanc slechts woorden te zijner beschikking had, kon men er op staat maken, dat het einde van alles zou zijn een afgrond van te-leurstellingen. Louis Blanc zag den strik niet, die men hem spande, nam het plan aan, en ging met den meest mogelijken ijver aan den arbeid, om die gouvernements-commissie voor de arbeiders in het werk te stellen. Hij voegde een commissie samen, waarin, zonder onderscheid van school of richting, de mannen plaats kregen, die in de laatste achttien jaren het meest van zich hadden laten spreken door hun geschriften of uitingen over sociale theorieën; wij noemen Charles Duveyrier, Cazeaux, Jean Reynaud, Toussenel, Victor Considerant, Wolowski, Le Play, Dupont-White, Dupoty, Malarmet, redacteur van het arbeiders-blad 'La Fraternité', en Pascal, redacteur van het arbeiders-blad 'L'Atelier'. Dat enkelen daarin ontbraken, wier naam in deze aangelegenheid een goeden klank had, was daaraan te wijten, dat zij nog niet in Parijs waren, zooals Pierre Leroux, of wel bedankten, zooals Emile de Girardin, of hun denkbeelden reeds genoegzaam vertegenwoordigd achtten in de commissie, zooals Enfantin en Olinde Rodrigues. De beste krachten der commissie waren de secretarissen Vidal en Pecqueur. Die commissie zou plannen bedenken en formuleeren, en ze dan ter discussie, aanneming of verwerping brengen in een arbeidsparlement, waartoe elke arbeiders-corporatie drie gedelegeerden kon afzenden[2]. Zoowel de commissie als de eigenlijke arbeiders-

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', I, pag. 136 en 137.
2) Zie Louis Blanc 'Histoire de la Révolution de 1848' I, pag. 171 en 172. Van die drie afgevaardigden zou dan één in de permanente-commissie worden opgenomen.

vertegenwoordiging vergaderde in het L u x e m b o u r g ; de arbeiders zaten op de roode fluweelen zittingen, waarop zoolang de Pairs zich hadden neêrgevleid. Louis Blanc, die eens als arme jongen het reeds een eer achtte, in een der vertrekken van het paleis van het Luxembourg als sollicitant bij den hertog Decazes te worden toegelaten, was nu heer en meester in datzelfde paleis.

Woensdag den 1sten Maart 1848 had 's ochtends ten 9 ure de eerste gezamenlijke zitting van commissie en van arbeiders-parlement plaats. Er waren 150 à 200 arbeiders, gedelegeerden van verschillende corporaties. Louis Blanc opende de vergadering met een rede, waarin hij als doel der samenkomsten stelde: het onderzoek van alle questies betreffende den arbeid en de voorbereiding van ontwerp-wetten dienaangaande, welke aan de Nationale vergadering zouden worden onderworpen. Intusschen zouden reeds - volgens Louis Blanc - de meest dringende vragen dadelijk te-berde kunnen worden gebracht, om daarop recht te kunnen doen. Twee dier punten kwamen dus onmiddellijk dien dag aan de orde: de vermindering van het aantal arbeids-uren in 't algemeen en het verbieden van onder-aanbestedingen. Den volgenden dag (2 Maart) hield over diezelfde twee punten Louis Blanc een vergadering in het Luxembourg met een talrijke commissie van patroons. Het resultaat van die verschillende besprekingen was, dat door het Voorloopig bewind den 2 Maart 1848 een decreet werd uitgevaardigd, waarbij 1o. de arbeidsdag met een uur werd verminderd, zoodat die dag te Parijs tien uren en in de provincie elf uren zou bedragen; en 2o. de exploitatie der arbeiders door onder-aannemers (‘Marchandage’) werd afgeschaft[1]. - Dit was dus het eerste werk, dat Louis Blanc in het belang der arbeiders kon doen. Nadat hij den 3den Maart zich beraden had met de permanente-commissie, hield hij den 5den Maart wederom een vergadering met de breede arbeiders-vertegenwoordiging. Ditmaal gingen zijn voorstellen iets verder en bewogen zij zich meer in de lijn van vroeger door socialisten uitééngezette plannen. Hij stelde namelijk voor in vier wijken van Parijs vier groote stichtingen of blokhuizen voor arbeiders te doen bouwen;

1) Zie ‘Le droit au Travail au Luxembourg et à l'Assemblée Nationale’, avec une introduction par Emile de Girardin, 1849, tome I, pag. 12, Zie uitbreidingen en versterkingen van dat decreet, pag. 13, 28/29 (toepassing op de vrouwen) pag. 45/46, pag. 82 en pag. 116. Nog in Februari 1901 werd vóór het Hof van Cassatie gebracht de questie, of die decreten van 1848 voor het ‘marchandage’ steeds van kracht zijn. Men kwam tot een sofistische uitlegging: niet 't marchandage is een delict: ‘il ne devient délictueux que lorsqu'il est abusif, lorsqu'il se produit dans des conditions telles que l'exploitation des ouvriers en est la conséquence’. Zie ook ‘Sociaal Weekblad’ 1901, pg. 177. - Het ingewikkelde probleem der ‘Marchandage’ is thans (in 1911) weder aan de orde in de Kamer der afgevaardigden van Frankrijk. Men twist over en weder over het decreet aangaande die zaak van 2 Maart 1848. Zie ‘Le Temps’ van 12 Juli 1911.

in elk dier stichtingen zouden vierhonderd gezinnen huisvesting verkrijgen; elk gezin zou een eigen kamer bezitten, voorts zouden er een leeszaal, een crêche-zaal, school, bad-inrichtingen en tuin aan elke stichting verbonden zijn. De architecten Not en Daly hadden er teekeningen van opgemaakt. Elk dier stichtingen kostte een millioen franken en een leening zou daarvoor uitgeschreven worden. Over dit plan ontstond een uitvoerige discussie, waaraan ook Vidal en Malarmet deelnamen. De bezwaren waren, dat men in het begin hiermede te weinig hielp, dat er te veel aanvragen zouden zijn, dat er strenge condities voor opneming moesten gesteld worden, bijv. dat alléén wettig gehuwde gezinnen er een plaats konden krijgen, en eindelijk, dat zij die toegelaten waren in een exceptioneel gunstigen toestand zouden komen tegenover de arbeiders die afgewezen waren: zij konden zich nu met minder loon vergenoegen, en zouden dus alle andere arbeiders een onbillijke concurrentie aandoen. Louis Blanc gaf dit laatste toe. Hij erkende echter, dat hij niet dadelijk het beginsel van concurrentie kon onderdrukken. Men moest slechts een aanvang daarmede maken. Hoofdzaak was, dat de Staat begon. De Staat trok zóó lijnen van leiding en orde en bekampte op die wijze de anarchie[1].

Terwijl dat plan van het bouwen der vier groote blokhuizen in gang werd gezet, hield Louis Blanc in die twee eerste weken van Maart 1848 zich onafgebroken bezig met de arbeiders-belangen. Door proclamaties van den 6^{den} Maart gaf hij den werklieden vaderlijken raad en spoorde hij hen aan, in hun corporaties of beroepen gedelegeerden te kiezen. Voorts wist hij het Voorloopig bewind te bewegen den 8sten Maart een decreet uit te vaardigen, waarbij in elke ‘mairie’ van Parijs een (kosteloos) bureau van inlichtingen werd opgericht; welke bureaux statistische, goed ingerichte tabellen van vraag en aanbod van arbeid (een arbeidsbeurs) moesten opmaken. Hij stelde wijders zich-zelf aan tot scheidsman of verzoener voor alle questies van arbeid. Zóó kwamen 8 Maart vóór hem de ondernemers van omnibussen en fiacres en de koetsiers dier vervoermiddelen, en wist hij deze patroons en knechten, over het loon, over de boeten en over de toelagen bij ongelukken, tot zekere overeenstemming te brengen. Eindelijk beraadslaagde hij 14 Maart in de permanente commissie over de maatregelen ten-einde den arbeid in de gevangenissen en kloosters te doen ophouden. Ten-slotte poogde hij overal den stoot te geven tot het oprichten van associaties onder werklieden van één beroep. - Zóó verkende hij stap voor stap het terrein. Hij zou nu alles voorbereiden voor zijn eigenlijk voorstel en programma. Eerst zou hij echter nog eens het beginsel vaststellen[2]. - Den 10^{den} Maart (ten 2 ure) hield hij dus weder een groote

1) Zie Louis Blanc, ‘La Révolution de février au Luxembourg’, 1849 Pag. 9-14.
2) Zie ‘Le Droit au Travail au Luxembourg’, Emile de Girardin, 1849, tome I, pg. 25-28 en pg. 42-45.

vergadering van de arbeiders-vertegenwoordigers. Ditmaal waren 250 gedelegeerden van corporaties tegenwoordig. De rede, die hij hield, was vaag en voornamelijk berekend, om die arbeiders tot geduld aan te manen. De questies waren zeer moeielijk. Het doel bleef natuurlijk, de *associatie* te verwerkelijken en de solidariteit te vestigen. Maar het doel was nog zoo verre. Allereerst moest de slavernij op aarde worden afgeschaft; slavernij, die nog overal heerschte: slavernij der armoede, der onwetendheid, van het kwaad; slavernij van den arbeider, die geen dak heeft voor zijn gezin; van het meisje uit het volk, dat zich op 16-jarigen leeftijd prijs-geeft om te leven; van het kind uit de volks-klasse, dat men op zijn 10^{e} of 12^{e} jaar begraaft in een verpeste weverij. Wets-ontwerpen waren voor dit alles noodig, en moesten gereed gemaakt worden voor de aanstaande Nationale vergadering. Hij verzocht de arbeiders tien gevolmachtigden te kiezen, die als engere raad hem steeds ter-zijde zouden staan. Zij werden door het lot aangewezen[1)]. - Op even vage wijze sprak hij 17 Maart een vergadering van patroons in het Luxembourg toe. Hij bestreed bij hen het werk der eerste revolutie van 1789, in zooverre deze omwenteling wel had weten te vernietigen, maar niet had kunnen opbouwen. Het begrip van vrijheid, door de revolutie op den vóórgrond gezet, had geleid tot individualisme, tot het stelsel van 'laissez-faire', tot concurrentie, tot monopolie en tot antagonisme. In plaats daarvan moest men nu de *associatie* vestigen. De patroons noodigde hij evenzeer uit een commissie van tien leden te benoemen, die hem steeds ter-zijde konden staan. Ook dezen werden door het lot aangewezen[2)].

Ter-zijde gestaan door die commissies zou Louis Blanc nu weldra een veel omvattend groot voorstel in orde brengen, om van wege den Staat productie-associaties te organiseeren.

Hij zou den 20sten Maart 1848 dat voorstel aanbieden. Maar intusschen hadden de gebeurtenissen der revolutie een eigenaardigen loop genomen. De tweestrijd in het Voorloopig bewind tusschen de politieke revolutionnairen en Louis Blanc was hoe langer hoe grooter geworden. Telkens als Louis Blanc aandrong op maatregelen van socialen aard, vond hij bij de overige leden van het bewind den grootsten tegenstand. Men was nog bang voor hem en voor de massa's, die op straat hem steeds toejuichten, maar als zij gedurfd had, had de meerderheid van het bewind hem reeds nu verloochend. Vooral Lamartine, die vroeger de scherpste kritiek had geleverd op de 'organisatie van den arbeid' van Louis Blanc, ging slechts weêrbarstig en onwillig met hem mede. Het decreet van 26 Februari over het 'recht op arbeid' was voor Lamartine een steen des aanstoots. De vergaderingen

1) Zie de namen der tien arbeiders-gedelegeerden, bij Louis Blanc, La Révolution de Février au Luxembourg,' 1849, pg. 25.
2) Zie de namen der tien patroons, bij Emile de Girardin, 'Le droit au travail,' 1849, tome I, pg. 58/59.

in het Luxembourg, waar Louis Blanc bezig was een arbeidersparlement te organiseeren, wekten bij Lamartine en zijn vrienden de levendigste bezorgdheid. Liet men dat alles begaan, zonder eenigen stap van andere zijde te doen, dan was het te verwachten, dat Louis Blanc, zelfs als zijn plannen en voorstellen mislukten, toch nog veel te veel invloed op het arbeiders-personeel zou verkrijgen of behouden. Vandaar dat enkele leden van het bewind - vooral Marie - er op uit waren iets te doen, dat schijnbaar in de richting van Louis Blanc zou wezen, doch inderdaad aan zijn streven den doodsteek kon geven.

Het denkbeeld, dat men koesterde, was de aankweeking en verzorging der zoogenaamde 'Ateliers Nationaux'.

Wat men bedoelde was duidelijk. In plaats van het organiseeren der productie-associatie met Staats-voorschot en onder leiding van den Staat, zou men slechts overgaan tot eenvoudige werkverschaffing. Een filanthropisch idee zou in de plaats treden van de sociale gedachte; een tijdelijk hulpmiddel in de plaats van opbouwende lijnen der maatschappij van de toekomst. Een aalmoes, een bete broods, zou gegeven worden aan hen, die een werkkring vroegen in de groote aardsche nijverheid. Men liet wat onnoodig, overtollig werk doen, en dan heette het, dat men den arbeider een plaats had gegeven in het nationale atelier. Het was een caricatuur van het denkbeeld van Louis Blanc, en ten-slotte zou dat spotbeeld de kiem, die er in de plannen van Louis Blanc lag, voor-goed bedekken en verstikken. De 'nationale ateliers' zouden de 'sociale ateliers' voor-goed onmogelijk maken.

Het is een bitter droevige geschiedenis, die aldus werd opgevoerd. Men kan haar lezen in het duidelijk geschreven boek van Emile Thomas, 'Histoire des Ateliers Nationaux,' dat in 1848 in Parijs verscheen. Emile Thomas, de directeur dier veelbesproken nationale werkplaatsen, was wel de aangewezen man, om haar verloop mede te deelen. Hij-zelf was een volmaakt eerlijk man, die in deze geheele aangelegenheid slechts het werktuig is geweest in handen van den minister Marie en van Garnier-Pagès. Hij beoefende het vak der scheikunde, voor-zoover het ten-dienste der industrie strekte, en had ten-behoeve van dit bedrijf een werkplaats en kantoor. Daardoor was hij steeds in betrekking geweest met de verschillende industrieelen, en ook met de arbeiders. Toen nu de Februari-revolutie was uitgebroken, en een aantal lieden werkloos waren geworden, had Marie, zoo-even als minister van openbare werken opgetreden, reeds den 28sten Februari door het Voorloopig bewind een decreet doen uitvaardigen, waarbij het openen van werkplaatsen ten-dienste der natie werd bevolen. Hij had tevens laten aankondigen, dat met 1^{e} Maart belangrijke werken zouden worden begonnen, en dat alle arbeiders, die er aan deel zouden willen nemen, zich bij een der 'mairies' van Parijs moesten aanmelden[1)]. Er waren echter niet veel openbare werken. Zoolang er dus niet

1) Zie Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', 1848, pg. 27-28.

al te veel werklieden kwamen, ging alles goed. Maar het aantal groeide aan: meer dan 6000 quasi-arbeiders trokken reeds geld; de ‘mairies’ werden wanhopend, daar elken ochtend nieuwe groote benden, al samenscholend, zich aanmeldden. Toen werd 1 Maart de fout begaan, dat voor die allen gelijkheid van loon werd voorgeschreven, en van dat oogenblik aan werden het inderdaad corpsen van officieele lazaroni, want eigenlijk gezegd werk was er niet. Er waren wel is waar twee bureaux van centralisatie, maar de mannen, die aan 't hoofd dier twee bureaux stonden (Wissocq en Higonnet), waren voor hun taak niet berekend. Thomas, wiens huis vlak over het bureau van Higonnet was gelegen, zag al die verwarring aan. Hij dacht een middel te weten, om een soort van orde onder die bandelooze hoopen van bezoldigde werkloozen te brengen. Hij was toch steeds in betrekking gebleven met de jongelieden van de ‘école centrale’, die aan de polytechnische school een opleiding vonden. Deze jonge-lieden waren in hun uniform overal geliefd en ontzien, en wisten zich te doen gehoorzamen. Zijn idee, dat hij 3 Maart aan den minister Marie deed, was hem te vergunnen, die jonge-lieden der ‘école centrale’ te gebruiken, om orde onder die menigte te brengen en de ‘mairies’ dus te ontlasten en vrij te maken. Het voorstel was half en half Saint-Simonistisch. De aangenomen arbeiders zouden in brigades op min of meer militaire wijze ingedeeld worden, aldus naar het werk trekken of bezig gehouden worden, en de jonge-lieden (in uniform) zouden, onder zijn leiding, het commando voeren. De minister Marie nam op een conferentie van 5 Maart, waarbij ook Buchez en Flottard tegenwoordig waren, het voorstel van Thomas aan. Hij kon dus aan 't werk gaan. Een decreet van 6 Maart 1848 bepaalde, dat er te Parijs een centraal bureau zou wezen tot organisatie der nationale ateliers van het departement van de Seine, en dat dit bureau onder de directie zou staan van Emile Thomas, die daarvoor tot commissaris der republiek werd benoemd[1)].

En het was tijd. Er waren nu te Parijs meer dan 27,000 van die werkloozen. De maires zaten met de handen in het haar. Thans werden ijlings al die werkloozen naar het bureau van Emile Thomas gestuurd; deze moest hen ordenen, aan 't werk stellen en betalen. Hij richtte zijn bureau in ter-zijde van het park Monceaux. Dáár installeerde hij zich in een soort van paviljoen, en den 9^{en} Maart had hij al de jonge-lieden der ‘école centrale’ onder zijne orders gerangschikt, om de benden der werkzoekenden te ordenen en te drillen. Doch ook hij stuitte op moeielijkheden zonder tal. Wel-is-waar was hij in staat reglementen voor die zoogenaamde arbeiders te maken[2)]; wel was zijn regeling der werk-uren goed, maar.... er was geen eigenlijk gezegd werk.

1) Zie Emile Thomas, ‘Histoire des ateliers nationaux,’ 1848, pag. 56-57.
2) Zie Emile Thomas, ‘Histoire des ateliers nationaux,’ 1848, pg. 52-61 en 61-73.

De Staats-ingenieurs wilden of konden voor die zonderlinge arbeiders niets bedenken. Men liet hen aarde ophoogen, aan straten werken, doch het was slechts arbeid voor de leus. Het werk, dat zij volbrachten, was van geen beteekenis. En toch deden die in regimenten verdeelde leêgloopers een grooten dienst aan de meerderheid der regeering. Zij zouden als steunpunt kunnen dienen tegen het arbeiders-parlement, dat Louis Blanc in het Luxembourg organiseerde. En wel in dubbelen zin. Hun onsamenhangend, slordig, slonzig tijd-verbeuzelen, dat nog wel arbeiden in 'nationale ateliers' heette, zou voor den onnadenkenden burger het bewijs leveren, dat ook Louis Blanc met zijn 'sociale ateliers' de plank deerlijk had misgeslagen. Voorts zouden zij wellicht waarachtige hulptroepen voor de regeering zijn, als de arbeiders van Louis Blanc eens in den zin mochten krijgen, de sociale revolutie feitelijk te gaan verwerkelijken.

Zóó worstelden en botsten de ideeën tegen elkander. De partij van het Luxembourg zag den storm tegen zich opkomen. Toen begrepen de arbeiders, die het met Louis Blanc eens waren, hun leider en meester te moeten gaan steunen. Het politieke punt in geschil, tusschen Louis Blanc en zijn collega's in het Voorloopig bewind, was vooral het bepalen van het tijdstip, waarop de algemeene verkiezingen voor de Nationale vergadering zouden worden gehouden. Lamartine en zijn vrienden wenschten die verkiezingen zoo spoedig mogelijk te doen geschieden, om uit den onregelmatigen toestand te kunnen treden; Louis Blanc daarentegen wilde nog eerst een aantal sociale hervormingen in het leven roepen, die men dan als zoovele voldongen feiten door de vergadering zou kunnen doen goedkeuren. Dat punt van geschil werd overal, op straat, in de clubs, besproken. De min of meer gematigde lieden steunden hier Lamartine; de uiterste partijen waren op de hand van Louis Blanc. Toen het nu ruchtbaar werd, dat op 16 Maart een manifestatie der nationale garde ('les bonnets de poil') zou plaats hebben, om aan Lamartine in deze questie een bewijs van adhaesie te geven[1)], besloten de arbeiders te Parijs ook van hun kant een groote manifestatie te doen, ten einde de positie van Louis Blanc te versterken. Het zou den 17^{den} Maart geschieden. Toen die dag was gekomen, bewoog zich een ontzettend lange optocht van arbeiders, meer dan honderdduizend in aantal, rustig en kalm, met banieren, naar het stadhuis, ten-einde aan de leden van het Voorloopig bewind den wensch te kennen te geven, om de verkiezingen te verschuiven en de troepen uit Parijs te verwijderen. De leden van het bewind waren op hun post. Zij hadden reeds vooraf twist gehad; Louis Blanc had zelfs zijn ontslag willen nemen, ditmaal echter, geholpen door Ledru-Rollin, wist hij zijn zin door te drijven: het Voorloopig bewind zou aan de manifestatie antwoorden: dat het de ver-

1) Zie Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', 1848, pag. 94.

kiezingen nog wat zou uitstellen. Daar naderde de geweldige stoet. Het Voorloopig bewind trad naar buiten, op de stoep van het stadhuis. Doch ziet: - in betrekkelijke stilte werd ieder lid van het bewind door het volk ontvangen; doch nauwelijks kwam Louis Blanc naar beneden, of een donderend gejuich weêrgalmde uit aller kelen. De straten en het plein weêrkaatsten overal den naam van den gevierden volks-tribuun.

Het was voor Louis Blanc een gewichtig oogenblik. De bedoeling der arbeiders was natuurlijk geen andere dan deze: dat hij zich van het Voorloopig bewind zou afscheiden, en zelf het bewind zou voeren. Hij werd dus op een twee-sprong gezet. Hij moest overwegen, en zeer snel overwegen, of hij de kracht in zich voelde, om van de gelegenheid gebruik te maken en zich tot dictator te laten verklaren. Hij aarzelde een oogenblik. Doch hij wierp de verleiding van zich. Zijn slotsom was, dat hij zich niet zou afscheiden van zijn mede-leden van het Voorloopig bewind. Ledru-Rollin sprak nu den dank van het bewind uit voor de schitterende manifestatie van het volk[1)].

Twee zaken waren echter nu voor allen duidelijk geworden. De eerste was deze: dat Louis Blanc de aangeboden dictatuur niet had *durven* aanvaarden. Aan zijn felle woorden ontbrak dus gehalte. Hij miste den revolutionnairen moed. Van de zijde der uiterste leidslieden werd dit voortdurend hem verweten. Zij sarden hem telkens met dat geleverd bewijs van niet te durven. Vooral Proudhon werd niet moede hem dit voor te houden. Hij wees op de ironie van de geschiedenis, die den draak met hem stak![2)]. - Maar nog een andere zaak was glashelder geworden, en ditmaal voor-goed aan al de leden van het Voorloopig bewind. Zij hadden namelijk den ontzettenden invloed gezien, dien Louis Blanc op de arbeiders had. Wat beteekende het, dat al de werkloozen der ‘ateliers nationaux’ door Emile Thomas zorgvuldig in toom waren gehouden, en aan de betooging niet hadden kunnen mededoen[3)], het leger van Louis Blanc bleek slechts te grooter. De meer behoudende elementen van het bewind besloten dus van dit oogenblik af Louis Blanc ter-zijde te zetten. Zijn val zou volgen op zijn triomf[4)].

Voor 't oogenblik was hij echter bezig, met de commissies en

1) Zie Ledru-Rollins proclamatie bij Emile Thomas, ‘Histoire des ateliers nationaux’, 1848, pag. 100-102.
2) Zie P.J. Proudhon, ‘Les confessions d'un Révolutionnaire’, Editie 1868, pag. 73/74.
3) Zie Emile Thomas, ‘Histoire des ateliers nationaux’, 1848, pag. 97.
4) Zeer te-recht zegt ‘La Vie socialiste’, November 1904, pag. 124/125: ‘Avec Louis Blanc le socialisme parut être au pouvoir sans y être. Constamment berné durant son passage au pouvoir il porte une lourde responsabilité’.

de arbeiders-vertegenwoordiging in het Luxembourg, zijn groot voorstel gereed te maken.

Den 20sten Maart hield hij een vergadering der permanente commissie, en met de commissies der tien arbeiders en der tien patroons, te-zamen ongeveer veertig menschen. Hij zou zijn probleem nu stellen. Het kwam op het volgende neder. - Van de ondernemers, wier zaken en fabrieken thans door de tijds-omstandigheden ellendig stonden, zou de Staat de inrichtingen overnemen, tegen obligatiën met vaste rente, verzekerd door hypotheek op die fabrieken, enz. - De Staat zou dan aan de arbeiders zeggen: gij zult in de werkplaatsen werken als geassocieerde broeders; wat betreft uw loon, zoo is er te kiezen tusschen twee stelsels: òf gelijkheid, òf ongelijkheid van loon. Louis Blanc zou aanhanger zijn van de leer der gelijke loonen, omdat gelijkheid een begrip van orde is, dat jaloerschheid en haat uitsluit. De bezwaren tegen die gelijkheid zijn overkoombaar[1)], en de gelijkheid van loon werkt in de hand, dat, bij de verkiezingen van hoofden en leiders van het werk, de candidaturen worden afgeweerd van hen, die uit winst-bejag een ambt najagen. Die zijn vak goed verstaat, zal dan slechts de moeielijkste taak willen trachten te bekomen. - Hoe dit ook beslist worde, na de bepaling der hoegrootheid der loonen, komt de verdeeling van het overschot, van de winst. Na aftrek van het bedrag der loonen, van de rente van het kapitaal, van de kosten van onderhoud en van materiaal, zal het overschot in vier deelen verdeeld worden: een vierde voor amortiseering van het kapitaal, toebehoorende aan den eigenaar, met wien de Staat heeft gecontracteerd; een vierde voor de vestiging van een hulpfonds ten-bate der ouden van dagen, der zieken en der gewonden; een vierde ter verdeeling onder de arbeiders; en een vierde voor de vorming van een reserve-fonds. - Zóó zou de associatie in het atelier ingericht zijn. Er zou nu de taak overblijven, om die associatie uit te breiden over al de ateliers van éénzelfde tak der industrie, om ze allen solidair voor elkander te maken. Twee voorwaarden waren daarvoor noodig. Men zou een inkoops-prijs aannemen, en men zou een geoorloofd winst-cijfer daarop stellen, om tot een uniformen prijs te komen, en alle concurrentie tusschen ateliers van éénzelfden tak van industrie te beletten. Voorts zou men in alle ateliers van éénzelfde industrie een zoo niet geheel gelijk, dan toch evenredig gelijk loon uitbetalen[2)]. - Was dit alles bereikt, dan moest men de solidariteit inrichten tusschen al de verschillende takken van de industrie, met andere woorden: tusschen al de leden der menschelijke maatschappij. Daarvoor was dan noodig, dat de totale som der overschotten of

1) Zie Louis Blanc, ‘La Révolution de février au Luxembourg’, 1849, pg. 44. De bezwaren worden dáár door hem geformuleerd.
2) ‘Un salaire, non pas égal, mais proportionnel, les conditions de la vie matérielle n'étant pas identiques sur tous les points de la France’. Zie Louis Blanc, ‘La Révolution de février au Luxembourg’, 1849, pg. 46.

winsten van alle industriën tusschen alle arbeiders werd verdeeld, dat alle verschillende reserve-fondsen tot één fonds van onderlingen bijstand tusschen alle industriën werden geconcentreerd, met dien verstande, dat de industrie, die in een jaar lijdend was, zou bijgesprongen worden door de industrie die dat jaar bloeide. Dit alles zou geschieden door een grooten raad van administratie aan het hoofd van alle ateliers. - De Staat zou zulk een plan allengskens, door op elkander volgende maatregelen, kunnen verwerkelijken. Er zou nergens geweld worden gepleegd. De Staat zou slechts zijn model-inrichting leveren. Daarnaast zouden de particuliere associaties, en geheel het tegenwoordig economisch stelsel in stand blijven tot tijd en wijle, dat zij wilden overgaan tot de lijnen door den Staat getrokken.

Over dit voorstel van Louis Blanc ontstond een zeer levendige gedachten-wisseling tusschen de leden der commissiën, aan welke discussie, behalve Vidal, Toussenel en Dupont-White, ook vooral Le Play en Wolowski deel namen. Le Play wees op de mijnen in den Hartz en in Hongarije, waar begrippen van associatie werden toegepast[1]. Wolowski verdedigde het denkbeeld van economische vrijheid, en was de éénige die flink en ruiterlijk het duel uit naam van de economie tegen het socialisme hier voerde. Zijn gedachte was, dat in het stelsel van Louis Blanc de vrijheid werd vernietigd, en dat juist de individueele vrijheid de krachtigste hefboom was der vermeerdering van de productie.

Wat echter een Wolowski mocht aanvoeren, Louis Blanc gaf in de verste verte zijn eigen plannen niet op. - Steeds was hij bezig werkzaam te zijn in de richting van verzoening bij geschillen van patroons en arbeiders: ditmaal 26 Maart onder de werklieden van Derosne en Cail, en wist hij 24 Maart het Voorloopig bewind te bewegen een decreet uit te vaardigen tegen den arbeid in de gevangenissen[2]. Voorts riep hij tegen 3 April de arbeidersvertegenwoordiging te-zamen, om ook voor haar zijn nader programma te verdedigen. De rede, die hij op dien 3^{den} April 1848 vóór de arbeiders hield, is theoretisch vrij merkwaardig. Hij ging uit van het standpunt, dat men zijn plan overal bestreden had, wegens de gelijkheid der loonen, die hij voorstond. Maar men moest bedenken, dat men, bij het beoordeelen van zijn stelsel, zich in een andere atmosfeer moest plaatsen, dan waarin men tot nu toe verkeerde. Men was dan niet meer in het rijk der concurrentie, in het rijk waar het recht van den sterkste heerschte. Onzin was het te denken, dat alléén in de atmosfeer der concurrentie de vrijheid tot haar recht kwam. Neen: wij willen - zeide Louis Blanc - juist de vrijheid, maar *de vrijheid voor allen*, niet voor enkelen, zooals thans het geval is. Vrijheid moet de mogelijkheid voor iederen mensch zijn, om zijn vermogens te ontwikkelen:

1) Zie Louis Blanc, 'La Révolution de février au Luxembourg', 1849, pag. 59. Vergelijk ook 'Sociaal Weekblad' van 1889, pag. 175.
2) Zie Emile de Girardin, 'Le droit au travail au Luxembourg', 1849, Tome I, pag. 83-86.

ieder mensch moet, om waarlijk vrij te zijn, onderwijs en arbeids-werktuigen hebben. Op zich-zelf kan de mensch zich dat niet verschaffen. De Staat moet dus tusschenbeide komen, en door het middel der associatie den mensch aan dit alles helpen, opdat hij de ware zelfstandigheid kan bekomen. Dit zal het nieuwe 'régime' zijn. - De vraag rijst nu: welke zal in dien nieuwen toestand de wijze van verdeeling wezen, hetzij onder den arbeid-zelf, hetzij bij de winst? Het ideaal zal wezen, *dat ieder werkt naar zijn krachten en verbruikt naar zijn behoeften*[1]. Maar dit ideaal zal eerst trapsgewijze kunnen worden ingevoerd. Gelijkheid van loon kan zulk een trap wezen, om tot het ideaal te komen: is dus een maatregel van overgang. Men moet die gelijkheid van loon niet als een absolute wet beschouwen: het is een schakel in een keten, een richting in de voorwaartsche beweging. - In 't algemeen moest men, bij al de uitlatingen van Louis Blanc over gelijkheid en ook over vrijheid, altijd in aanmerking nemen, dat hij sprak van een ander régime, dan het individualistische, waarin wij nu leven. In dat nieuwe 'régime' zou een andere maatschappelijke dampkring zijn, een gansch andere stroom van moreele electriciteit. Gelijkheid van loonen was slechts een overgang tot rechtvaardigheid. Want einddoel van alles was niet gelijkheid, maar wel deze leus voor een ieder: plicht naarmate de geschiktheid en de krachten; recht naarmate de behoeften[2].

Uit al die fraaie, gezochte en gewrongen volzinnen kan men opmaken, dat het aantastbare punt in Louis Blanc het begrip der *gelijkheid van loonen* was. Men liet in de practische gangbare politiek, als men hem bestreed, voor een oogenblik al het andere rusten: de productie-associatie met haar vóórschot van den Staat, doch men nam dat ééne gegeven der gelijkheid van loonen uit het stelsel, en betoogde nu vooral, op straat en in de clubs, dat Louis Blanc het communisme wilde. Men dacht er niet aan, dat in de feitelijk bestaande 'ateliers nationaux' van Emile Thomas, de betaalde leêgloopers werkelijk gelijkelijk werden bezoldigd, - maar men schreeuwde des te harder tegen de gelijke verdeeling der verdiensten in de denkbeeldige 'sociale ateliers' van Louis Blanc, die tot nu toe slechts op het papier te zien waren.

Hij zou weldra bemerken, dat de stemming te zijnen opzichte veranderde.

Het was half April geworden. Louis Blanc worstelde nog altijd in het Voorloopig bewind met de meerderheid. Slechts Crémieux

1) Zie Louis Blanc, 'La Révolution de février au Luxembourg', 1849, pag. 72: 'chacun doit travailler selon ses aptitudes et ses forces, chacun doit consommer selon ses besoins'. Zie de formule eenigszins anders op pag. 75 en pag. 77.

2) Naar aanleiding van deze rede van 3 April beweerde men, dat Louis Blanc een omkeer in zijn stelsel te-weeg bracht. Hij leerde nu niet meer gelijkheid van loon - zeide men - doch retributie volgens de behoeften, zie Michel Chevalier, 'Lettres sur l'organisation du travail', 1848, pag. 49 en volgende.

reikte hem van tijd tot tijd de hand. Maar een andere vijand kwam op. De vroeger heerschende belangen en richtingen, die 24 Februari 1848, verschrikt door de uitbarsting van het volk, zich hadden verschuild of weggevloden waren, begonnen allengs weder het hoofd op te steken. Vooral de provinciën waren verbolgen op Parijs, en namen het besluit zich te doen gelden. Tegenover die opkomende reactie, en ook tegenover den onwil der meerderheid van het bewind, die Louis Blanc niet volgde, wilden de arbeiders in Parijs nog eens een manifestatie doen, om hun rechten en eischen door het Voorloopig bewind te doen erkennen. Zij wenschten luide aan die regenten van Frankrijk te verklaren, dat zij volledig de democratische republiek eischten, dat zij voor-goed de exploitatie van den mensch door den mensch afgeschaft wilden zien, en dat zij, arbeiders, de organisatie van den arbeid door de associatie begeerden.[1)] Hiertoe werd onder de arbeiders besloten. De manifestatie zou den 16^{den} April plaats hebben, en wel als groote optocht van alle arbeiders naar het stadhuis, waar een commissie uit hun midden een adres zou voorlezen. Alles was bedoeld als steun voor Louis Blanc. Maar de meerderheid van het Voorloopig bewind was niet van zins dit keer alles even zoetsappig te gedoogen als op 17 Maart. Geen beleediging wilde zij verduren, als toen was gevoeld. Men had thans een anderen steun: de publieke opinie der oude ‘bourgeoisie’. Armand Marrast wist onder de ‘garde nationale’ het bericht te verspreiden, dat de beweging der werklieden ten doel zou hebben het Voorloopig bewind omvèr te stooten, en voorts, dat de geheele manifestatie een communistische tint had. De naam Cabet werd als bangmaker gebruikt. De meerderheid van het Voorloopig bewind werkte in dien zin op den minister van binnenlandsche zaken, den Jacobijnschen, fellen Ledru-Rollin.[2)] Het heette dat Louis Blanc vóórhad, de krachten van het socialisme de revue te doen passeeren. Ledru-Rollin liet dus het appèl slaan en de ‘garde nationale’ bijéén-trommelen. Deze kwam.[3)] Toen nu de lange optocht der arbeiders op den 16^{den} April zich in beweging zette, moest de stoet loopen tusschen de dubbele rij bajonetten der ‘garde nationale’. En uit al die rijen van gewapende burgers daverde zonder ophouden, als de werklieden voorbijgingen, de luid uitgestooten kreet op: ‘Weg met de communisten’.

Dit was de waarschuwing, die het gezeten Parijs den 16^{den} April aan Louis Blanc gaf.

1) Zie Louis Blanc, ‘Histoire de la Révolution de 1848’, 5e Edition, 1880, tome II. pag. 13.
2) Lamartine had 15 April een conferentie met een der uiterste heethoofden: Sobrier. Toen men het hem later verweet, zeide hij: ‘Oui, j'ai conspiré, mais comme le paratonnerre avec la foudre’.
3) Zie over de ‘garde nationale’ Emile Thomas, ‘Histoire des ateliers nationaux’, 1848, pg. 199 en volgende. Merkt dáár op, hoe de ‘ateliers nationaux’ nog tegen de manifestatie van 16 April worden gebruikt.

Het was het eerste dreigend protest van de gezeten burgerij tegen het socialisme Van die dagteekening af - het is Proudhon die het opmerkt - zou het socialisme in Frankrijk onder de midden-standen zeer bijzonder gehaat worden. Men had het vroeger algemeen slechts voor een vrij onschuldige liefhebberij gehouden. Maar op 16 April 1848 schoot eensklaps het denkbeeld in het brein der burgers, dat socialisme inderdaad communisme was. De schrik sloeg de menschen in het hart. Men werd bang en dus weldra wreed[1].

Louis Blanc zag, dat hij zijn spel verloor. De meerderheid van het Voorloopig bewind ging meer en meer steunen op de ideeën en richtingen der oude partij van de orde. Zij versterkte zich op alle wijzen tegen Louis Blanc: door feesten aan het leger gegeven, door het aanhooren en goedkeuren van zuiver politieke (republikeinsche) manifesten. Van het sociale element wilde men niet meer hooren. Straks werden tegen 23 April 1848, den eersten Paaschdag, de verkiezingen volgens het algemeen stemrecht in Frankrijk uitgeschreven.

Daar die Nationale vergadering eerstdaags zou samenkomen, wilde Louis Blanc al de ideeën, voorstellen en wenschen, die in de verschillende zittingen van de arbeiders-commissiën en van het arbeiders-parlement in het Luxembourg waren te-berde gebracht, nog eens resumeeren. Hij deed dit in het 'Exposé général' van 26 April 1848. Op dat stuk moeten wij dus onze aandacht vestigen[2].

In het eerste deel van dat 'Exposé' wordt vermeld, wat door hem en zijn vrienden werkelijk in de afgeloopen twee maanden was verricht ten aanzien van het maatschappelijk vraagstuk. Hij en zijn vrienden waren opgetreden als scheidsrechters en bemiddelaars tusschen patroons en werklieden, bijvoorbeeld: bij de bakkers, bij de stratenmakers, bij de koetsiers der 'fiacres', bij de werklieden, die de zaal van de Nationale vergadering bouwden,

1) Zie P.J. Proudhon, 'Les confessions d'un Révolutionnaire', Edition 1868, pg. 81. Van dien dag dateert ook de zang en weeklacht van Lachambeaudie, 'Ne criez plus: A bas les communistes':

'Quoi! désormais tout penseur est suspect!
Pourquoi ces cris et cette rage impie?
N'avons-nous pas chacun notre utopie
Qui de chacun mérite le respect?
Ah! combattez vos penchants égoistes
Par les élans de la fraternité;
Au nom de l'ordre et de la liberté,
Ne criez plus: A bas les Communistes!'

2) Zie het 'Exposé' in Louis Blanc, 'La Révolution de février au Luxembourg', 1849, pag. 78-144. Men vergelijke daarmede de latere formuleering in 7 artikelen in Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', Editie 1880, tome I, pag. 161-164.

en eindelijk bij enkele firma's[1]. Overal hadden zij hier getracht den duur van den arbeids-tijd iets te verminderen. Voorts had hij associaties van arbeid en bedrijf weten te stichten, zóó onder de kleêrmakers te Clichy en de zadelmakers in de kazerne ‘de l'Allée des Veuves’. Door zijne bemiddeling hadden ten-slotte vele patroons van werkplaatsen hun fabrieken en ateliers den Staat aangeboden. - Doch dit alles was slechts fragmentarisch werk; op de maatregelen voor de toekomst, de nieuwe lijnen der sociale orde, kwam het aan, en Louis Blanc zou in het tweede deel van zijn ‘Exposé’ ontvouwen, wat dienaangaande in het Luxembourg was bedacht[2]. De strekking van al zijn plannen was - wanneer men het kortelijk wilde uitdrukken - hierin gelegen: de financieele feodaliteit te breken door toepassing der associatie en door tusschenkomst van den Staat. Een samenstel van combinaties was daarvoor noodig. Men moest niet uitsluitend blijven hechten aan arbeids-organisatie in de industrie en aan het doen bouwen van groote arbeiders-huizingen, neen, alles moest meer omvattend aangedurfd en bewerkt worden. Naast het sociale industrieele atelier moest het sociale landbouw-atelier komen, en daarnaast ateliers van koop, verkoop en ruil. De Staat moest positief ingrijpen. Allereerst moest de Staat fabrieken overnemen, om de particuliere industrie te helpen; dan moest de Staat nieuwe centra van werk scheppen, door de overneming van spoorwegen, kanalen en mijnen, door de vestiging van entrepots en bazaars, en door het organiseeren van landbouw-ateliers; eindelijk moest de Staat het grond- en gemeentelijk crediet vestigen, banken stichten, het assurantie-wezen tot zich nemen, en het denkbeeld van één enkele belasting verwerkelijken. - Enkele van die gegevens werden dan in het ‘Exposé’ nader uitgewerkt. - Wat den landbouw betreft, zóó moest de Staat landbouw-kolonies vestigen. Honderd millioen franken moesten daarvoor worden uitgetrokken. Bij de samenstelling van zulk een kolonie moest op twee zaken vooral gelet worden, namelijk: op de verbinding van het industrieele werk met den veld-arbeid, en dan op de bevordering van het collectieve leven der deelhebbers, zoo mogelijk in één gebouw. De regeling der winsten van zulk een landbouw-associatie, en de toevoegsels of aanhangsels van zulk een kolonie, als vondelings-huizen, enz., werden nauwkeurig beschreven. - Daarnaast stond dan de organisatie van den binnenlandschen handel door de vestiging van entrepots en bazaars. Hoofdzaak was hier, dat de handel binnen zijn eigen perken werd teruggebracht. Een ieder moest in de

1) Zie de proces-verbalen van die schikkingen in Louis Blanc, ‘Pages d'histoire de la Révolution de février 1848’, Paris 1850, pag. 325-352.
2) De resumtie van die plannen is het werk van François Vidal en van C. Pecqueur, zie Louis Blanc, ‘La Révolution de février au Luxembourg’, 1849, pag. 87. Er komen daarin voor de merkwaardige woorden, dat het doel ook moet zijn: ‘exploration de l'idéal et même de l'utopie’.

bazaars van den Staat zijn producten kunnen brengen. Opkooperij zou niet meer kunnen plaats hebben. De handel der goederen in de entrepots zou dan op ceelen of ‘warrants’ kunnen geschieden. Voor dien handel zou papieren geld worden ingericht. De strekking was hier, dat het collectieve belang op den vóórgrond kwam. Sommige particuliere belangen zouden worden geschaad, maar dit was niet te ontgaan. Met het ‘laissez-faire’-begrip moest voor altijd gebroken worden[1]. - De Staat moest dan verder alle verschillende vormen van assurantie als Staats-instelling tot zich trekken, en geheel dat verzekerings-instituut centraliseeren; hij moest zich van ‘experts’ daarvoor bedienen, en bureaux daarvoor oprichten, de mannen der wetenschap te-hulp roepen, kortom het groote en gewichtige samenstel der verzekerings-inrichtingen, als een groot netwerk en weefsel, ten-dienste der natie organiseeren. - Eindelijk moest de Staat het crediet uit de handen der kapitalisten nemen. De Staat-zelf moest zich tot taak stellen dat crediet toegankelijk te maken: een crediet ook voor de armen, niet alleen voor de rijken. Persoonlijk crediet moest een plaats bekomen naast het zakelijk crediet. En natuurlijk was het ware geld der toekomst papier in plaats van metaal. - Dit leidde Louis Blanc tot zijn beschrijving der Staats-bank, die opgericht moest worden. De bank van Frankrijk moest, in plaats van particuliere inrichting, Staatsbank worden; zij zou haar werk der disconto's en beleeningen dienen uit te breiden; zij zou mede op ceelen van goederen gelden moeten kunnen voorschieten; zij zou ook kleiner papier moeten uitgeven, tot zelfs ‘coupures’ beneden de 50 francs; zij zou alles daarheên moeten leiden, om een duurzamen lagen rente-stand (bijv. van 3%) te vestigen; zij zou de bevoegdheid moeten hebben, in tijden van crisis, rente-gevende obligatiën te kunnen uitgeven; zij zou eindelijk ook voorschotten kunnen geven aan associaties van werklieden, wanneer zulke arbeiders-vereenigingen machines en werktuigen wilden aankoopen.

Dit was de inhoud van het ‘Exposé général’, dat 26 April 1848 door hem was vastgesteld, en bestemd was aan de Nationale vergadering, die 4 Mei zou samenkomen, te worden ingediend.

Allengs waren de keuzen der mannen, uit wie de vergadering zou bestaan, bekend geworden. Voor Louis Blanc en zijne vrienden waren die keuzen echter een bittere te-leurstelling. Niet zoozeer trof hem het feit, dat hij-zelf in Parijs slechts 121,140 stemmen verwierf, terwijl Lamartine 259,800 stemmen op zich vereenigde, als wel de omstandigheid, dat voor het meerendeel in de eerste plaats politieke mannen waren gekozen, en de partij der arbeiders bijna niet vertegenwoordigd was. In de laatste vergadering, die hij met de gedelegeerden der arbeiders in het paleis van het

1) Over L. Blancs organisatie van den boekhandel door den Staat, waardoor de slechte pers zou worden tegengegaan, en de goede letterkunde goedkoop zou worden gebracht onder het bereik van het volk, zie Karl Marlo, ‘Organisation der Arbeit’, Erster Band, zweite Abtheilung (Eerste druk van 1853), pag. 536.

Luxembourg hield, sprak hij dan ook een rede uit, die niet anders was dan een lange weeklacht[1] 'Ik kom hier met het hart vol droefheid', - zóó begon hij die rede - 'de lijst der verkiezingen naziende, heb ik een diep gevoel van bitterheid, wijl ik zoo weinig namen van arbeiders ontdek'. En nu neemt hij daaruit aanleiding, om nog eens zijn stelsel te ontvouwen en zijn sociaal ideaal te verdedigen, vervat in de woorden: *voortbrengen naar de krachten, verbruiken naar de behoeften*. Tegenwoordig waren, volgens hem, de twee punten van dat programma een onmogelijkheid. De maatschappij kon in werkelijkheid niet voortbrengen naar gelang der krachten, omdat alle geschiktheden, bekwaamheden en vatbaarheden als het ware gedéclasseerd waren: niemand was anders dan bij toeval in zijn lijn van arbeid. En het verbruik naar de behoeften was ook in de tegenwoordige samenleving niet gezond geregeld, omdat de opvoeding, de ware opleiding der maatschappij door de associatie, heeft ontbroken. Toch moest men dien weg op. Het doel moest wezen: 'à chacun selon ses facultés, à chacun selon ses besoins'. Gelijkheid van loonen was slechts een eerste schrede op dien weg, waarlijk geen absoluut beginsel. Wel was het waar, dat het reeds een verbazende verbetering zou zijn, vergeleken bij den tegenwoordigen toestand, nu de maatschappij een ieder beloont overeenkomstig zijn geschiktheid. Inderdaad was dit ten-hoogste onrechtvaardig, daar de reeds door de natuur begunstigde: de knapste, nu ook het meest kon verkrijgen. Bij het stelsel van gelijkheid van loon steunde daarentegen de sterke den zwakke: er zou dus een beginsel van orde zijn. De groote spil der nieuwe maatschappij moest de associatie wezen. Onder de heerschappij dier associatie behoefde gelijkheid van verdienste niet een minimum te vormen, integendeel, die verdienste kon een maximum worden. De revolutie van 1789 heeft die associatie in haar verkeerde toepassing omvèr geworpen; heeft echter, wegens enkele slechte gevolgen, het beginsel-zelf vernietigd. Sinds dien tijd hebben dan ook het individualisme en de concurrentie gezegevierd. Doch het zal verkeeren. Men zal terugkomen op die fout der eerste revolutie. 'Ben ik daarom - zóó riep hij uit - tegen de vrijheid? Neen, duizendmaal neen: juist ik wil de werklieden vrij maken, die thans erger er aan toe zijn dan de slaven. De gebeurtenissen in Lyon van het jaar 1831 - toen voor het eerst de vlag werd ontplooid met de woorden: arbeidende leven of strijdende sterven - hebben voor-altijd de leuze der toekomst aangegeven'.

Toen den 4^{den} Mei 1848 de Nationale vergadering te Parijs bijéénkwam, was het vrij duidelijk, dat de behoudende elementen der provinciën daarin een overwicht hadden bekomen. Men wees elkander weder de oude parlementaire leiders. Het bleek dus al zeer spoedig, dat Louis Blanc in die vergadering geen macht of

1) Zie de rede in haar geheel bij Emile de Girardin, 'Le droit au travail au Luxembourg', 1849, tome I, p. 184-225

invloed zou kunnen hebben. Hij en zijn vriend Albert verkregen geen plaats in de Uitvoerende commissie, die het Voorloopig bewind verving. Ook geen ministerie werd hem toegedacht. Hij zou echter daarom de zaak van het proletariaat niet opgeven. Wel is waar kon hij zijn 'Exposé' van 29 April niet meer als een samenstel van wets-ontwerpen aanbieden, maar, na vóóraf op de tribune verzekerd te hebben, dat hij dat ministerie niet begeerde, deed hij, 10 Mei, het voorstel, een 'ministerie van den arbeid' te benoemen en saâm te stellen. Hij wees, als men het niet deed, op het gevaar van een omwenteling uit honger ('révolution de la faim'). Woedend stoven echter alle leden van de banken op, en het voorstel werd bijna éénstemmig verworpen[1].

De arbeiders-massa te Parijs was echter nog altijd in onrust en beweging. De werklieden op straat dachten nog altijd dezelfde rol te kunnen spelen, als onder het zachte juk van het Voorloopig bewind. Doch de Nationale vergadering van 4 Mei had vast besloten, hen dit te zullen afleeren. Donkere banken van wolken pakten zich dus reeds samen. Er zat electriciteit in de lucht. Een vonk was slechts noodig, om de uitbarsting te doen plaats hebben. Die vonk was ditmaal een frase. De tijding toch was te Parijs aangekomen, dat Polen was opgestaan, en de vraag werd nu onder de arbeiders overal besproken, of men Polen niet tegen zijn onderdrukkers moest helpen. Niemand had een duidelijke voorstelling, hoe men werkelijk met daden Polen kon helpen, maar ieder had de frase op de lippen: Leve Polen! De clubs waren reeds bezig een manifestatie in dien zin op touw te zetten. De heftigste leiders bogen het hoofd voor dien wil van de arbeiders. Blanqui zelfs liet begaan: hij wilde meêdoen, mits de manifestatie kalm bleef. Barbès verzette zich te-vergeefs en Proudhon bleef alléén staan, toen hij luide 't uitriep: Wij gaan, ten-einde de vrijheid daar ginds te dienen, onze eigen vrijheid in de waagschaal stellen. Zóó zou dan 15 Mei de groote 'kalme' betooging geschieden, langs en voorbij het paleis waar de Nationale vergadering zat. De stoet kwam aan. Juist stond Wolowski, de afstammeling uit Polen, op de tribune. Eensklaps verbrak de menigte de door de leiders haar opgelegde orde. Het volk stroomde in de zaal der Afgevaardigden - en ziet: aan Louis Blanc werden nu allerlei ovaties gebracht. Deze zag het gevaar en poogde nog den storm tot bedaren te brengen. Doch te-vergeefs. De wilde kreten in de zaal werden heftiger en heftiger; de president bleek onmachtig. Daar riep uit het volk een verrader, Huber[2]: 'De vergadering is ontbonden'. - 'Naar het stadhuis', weêrgalmde het aan den

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', Editie-1880, tome II, p. 72.
2) Dat Huber of Hubert een verrader was, is later vrij duidelijk geworden. Zie ook Sébastien Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs', 1888, I, p. 398/399, en II, p. 7. Vergelijk ook Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et sa correspondance', 1873, p. 320-323. Zie voorts de brochure van Louis Blanc, 'Quelques paroles d'un proscrit', 1848.

anderen kant. En vóór men tot bezinning kwam, bewoog zich de stoet, onder leiding van Barbès en Albert, naar het stadhuis.

Louis Blanc was niet mede naar het stadhuis getogen, maar de gelegenheid was voor de meerderheid zijner tegenstanders al te fraai, om er geen gebruik van te maken. Toen de nationale garde de orde had hersteld, en de vergadering weder rustig hare zittingen kon houden, deed, in de zitting van 31 Mei, Jules Favre namens die meerderheid het voorstel, om Louis Blanc in staat van beschuldiging te stellen. Het motief was de hem aangewreven gang naar het Hôtel de Ville. Louis Blanc bewees, dat hij niet medegegaan was, dat dus de aantijging niet waar kon zijn. Er volgde dan ook te zijnen aanzien op den 3^{den} Juni eene stemming, die het voorstel zou afwijzen. Doch de vrijspraak had slechts plaats met 369 tegen 337 stemmen[1)]. Louis Blanc was dus in de Nationale vergadering zedelijk dood gemaakt. De gezeten burgerij had haar 'revanche' op hem genomen.

De ontknooping volgde weldra. De behoudende elementen in de Nationale vergadering waren zich bewust geworden van hun kracht, en besloten aan al de droomerijen van Februari 1848 een einde te maken. Allereerst zouden zij de 'ateliers nationaux' van den goeden Emile Thomas, welke werkplaatsen haar dienst hadden gedaan tegen de ontworpen sociale ateliers van Louis Blanc, gaan ontbinden. Er waren dáár 110,000 personen of zoogenaamde arbeiders, die zoodoende nog, op trouwens zeer verkeerde wijze, door den Staat werden onderhouden. Emile Thomas had, op het laatst, ten-einde er nog iets van te maken, enkele denkbeelden van associatie onder hen weten te verwerkelijken[2)] Doch de Nationale vergadering eischte, dat er een einde aan die ateliers werd gemaakt. Omdat men hiervoor niet op Emile Thomas kon rekenen, werd deze afgezet en in stilte gevankelijk naar Bordeaux gebracht. De minister van openbare werken, Ulysse Trélat (oud-Carbonarist), die Marie was opgevolgd, benoemde zijn zwager Lalanne om de ontbinding door te zetten[3)]. Zij zou plaats hebben op 22 Juni. Een geweldige opschudding en beroering begon zich nu onder de arbeiders in Parijs te openbaren. Ditmaal waren allen het eens. De partijen van het vroegere Luxembourg en van het

1) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution 1848. Editie 1880, tome I, p. 107. Vergelijk over de aantijging ook Jules Simon, in 'Le Temps' van 22 Januari 1891.
2) Zie Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', 1848, p. 174-178.
3) Zie Emile Thomas, 'Histoire des ateliers nationaux', p. 288 en volgende. Marie had 8 Mei 1848 nog een rede over die 'ateliers nationaux' gehouden. Vergelijk Marquis of Normanby, 'A year of revolution', 1857, vol. I pg. 416. Over Ulysse Trélat, den vriend van Buchez, zie Philibert Audebrand, 'Nos révolutionnaires', 1886, pg. 228-235. Léon Lalanne, geboren te Parijs in 1811, is een van Frankrijks groote ingenieurs geweest. Hij stierf als senator der derde republiek 13 Maart 1892.

park Monceaux sloegen de handen inéén. Het werd de zaak van al de arbeiders. Zij beriepen zich op het decreet van 25 Februari, overeenkomstig het initiatief van Louis Blanc genomen, waardoor het levens-onderhoud van ieder burger door den arbeid werd gewaarborgd. Al de ontevredenen kregen een leus, en die leus was deze: brood of lood ('du pain ou du plomb').

De opstand begon 23 Juni. Louis Blanc was in de vergadering en deed niet mede aan de volks-uitbarsting[1]. De strijd woedde weldra in de arbeiders-wijken. Cavaignac werd 24 Juni dictator der republiek. Het werd een kamp op leven en dood in Parijs. Het bloed stroomde overal. De meest verheven zelf-opoffering openbaarde zich naast den wildsten en gruwzaamsten hartstocht. Ten-slotte werden de arbeiders verpletterd. Het was de eerste geweldige klassen-strijd der negentiende eeuw geweest.

En nu nam de politieke reactie, vooral geleid door de Falloux en Thiers, de teugels van het bewind steviger in handen. Een commissie van enquête werd door de vergadering benoemd, om een onderzoek naar de mannen te doen, die aanleiding hadden kunnen geven tot den opstand. Ook Louis Blanc werd dadelijk in het geding betrokken. Wederom werd te-berde gebracht het valsche getuigenis, dat hij op 15 Mei 11. op het stadhuis was gezien. Zelfs zijn redevoeringen als lid van het Voorloopig bewind en in het Luxembourg - men denke aan de vermelding van zijn Hannibals-eed - werden tegen hem ingeroepen. Toen het rapport der commissie van enquête gereed kwam, behelsde het een verzoek tot vervolging, ook tegen Louis Blanc. Op den 25sten Augustus 1848 stond hij voor 't laatst op de tribune om zich te verdedigen[2]. Nog eens bepleitte hij de zaak van het socialisme. Doch hij zag, dat hij verloren was. Hij vluchtte. Vergezeld door Félix Pyat week hij ijlings uit Parijs, en begaf hij zich naar Londen.

Een speciaal gerechts-hof werd te Bourges bijéengeroepen, om zijn zaak en die zijner mede-beschuldigden te berechten. Hij werd bij verstek veroordeeld.

In de nieuwe constitutie, die allengs aangenomen werd, stond alsnu deze bepaling: 'De maatschappij bevordert en moedigt de ontwikkeling van den arbeid aan door onderwijs, enz. enz'. Van 'het recht op arbeid' was geen sprake meer.

III.

Van Augustus 1848 tot September 1870, toen Napoleon III viel, heeft hij in Engeland vertoefd.

Hij was, toen hij in ballingschap ging, nog slechts 34 jaren oud, en kon dus onverzwakt zijn vroegeren letterkundigen arbeid weder ter-hand nemen.

1) Hij vermeldt zelfs aanslagen tegen zijn leven. Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', Editie 1880, tome II, p. 166.
2) Zie Louis Blanc, 'Histoire de la Révolution de 1848', Editie 1880, tome II, p. 201.

Allereerst schreef hij enkele brochures, om zijn gedrag en houding tijdens de revolutie van 1848 in het, volgens hem, ware licht te plaatsen. Eerst verscheen nog in 1848 ‘Le Socialisme: droit au travail, réponse à M. Thiers’. Daarna in 1849 een boekje: ‘Appel aux honnêtes gens, quelques pages d'histoire contemporaine’. Dit betrekkelijk kleine geschrift werd in 1850 uitgebreid tot het boekdeel: ‘Pages d'histoire de la révolution de février 1848’. Later werden die bladzijden vervormd tot het hoogst opmerkelijk boek in twee deelen over de geschiedenis van de revolutie van 1848, dat als antwoord en weêrlegging moest dienen van het bekende dagboek van Lord Normanby, den Engelschen gezant te Parijs tijdens de Februari-omwenteling.

Voorts bewerkte hij de latere deelen van zijn geschiedenis der eerste Fransche revolutie, die hij in 1846 begonnen had. Slechts twee deelen waren toen afgewerkt; nu schreef hij het vervolg, en wist hij aan die geschiedenis nieuwe aantrekkelijkheid en belang bij te zetten, omdat hij voor het eerst goed gebruik ging maken van al de schatten, die de Engelsche (nationale en andere) bibliotheken over dat tijdvak bezitten. Daargelaten dus de strekking-zelve van het verhaal, zal de uitéénzetting der feiten, die voor het eerst werden bekend gemaakt, de grootste belangstelling blijven verdienen.

Voor de dagblad-pers bleef hij werkzaam: deels door een eigen orgaan ‘Le nouveau Monde’, waarin, nevens een polemiek tegen Proudhon, verschillende stukken kwamen, die later een plaats vonden in zijn geschiedenis der revolutie van 1848; deels door inzending van brieven over Engeland in het dagblad ‘Le Temps’. Die brieven zijn later verzameld tot vier deelen, ‘Lettres surl Angleterre’. Het trok de aandacht, dat Louis Blanc met de grootste waardeering hier over Engeland sprak, en bijna niet meer terugkwam op zijn socialistische utopieën van vroeger[1)]. Zij, die echter goed lazen, konden slechts opmerken, dat de socialist van vroeger zweeg, hoewel hij niet bekeerd was. In de artikelen over de Engelsche armen-wet kwam dit trouwens nog even uit.

De socialist echter hield zijn geheimste denkbeelden voor zich, sinds de gebeurtenissen hem voorloopig ongelijk hadden gegeven. Onvermoeid bleef hij arbeiden aan historische en letterkundige geschriften.[2)]

1) Zie Edmond Scherer, ‘Etudes sur la littérature contemporaine’, tome III, (Ed. 1885) pg. 273-282. Scherer prijst in zijn stijl: ‘La netteté lumineuse, la sureté de correction, la mâle simplicité, le mot qui peint et plus souvent encore celui qui burine’.

2) Wij bezitten ook nog van hem een brochure, herdruk van een studie, die hij reeds onder Louis Philippes regeering schreef: ‘L'Etat et la Commune’, 1866; voorts een brochure: ‘Plus de Girondins’, 1851, tegen Considerant gericht; en een brochure, ook van het jaar 1851, onder den titel: ‘La République, une et indivisible’. In den ‘Nouveau Monde’ van October 1849 bepleitte hij sterk de echtscheiding, zie daarover François Huet, ‘Le règne social du Christianisme’,, 1853, pg. 173 en 350.

Hij was niet zeer bemind. Trouwens zijn opvatting van het socialistisch stelsel was altijd vrij doctrinair geweest, en zijn karakter was eenigszins ‘raide’, eng en soms kleingeestig ijdel.[1)] Van de amnestiën van Napoleon III had hij geen gebruik willen maken. Doch toen de keizer viel, ijlde hij in 1870 naar Parijs.

Het is echter voor hem geen bijzonder aangenaam leven in de derde republiek geweest. Al zijn vroegere kamp-genooten, die meestal veel ouder waren dan hij, waren gestorven of van 't tooneel. De socialistische strooming, waaraan hij vroeger had deelgenomen, ging in Frankrijk een gansch andere richting uit, dan die hij goedkeurde. De man van het Staats-socialisme was de grootste tegenvoeter van de richting, die in de ‘commune’ had gezegevierd. Tegenover de anarchie had hij juist altijd den Staat, of, als *onderdeel* van den Staat, de stevig georganiseerde ‘gemeente’ willen zetten. Wel werd hij dadelijk in de Nationale vergadering van 1871 gekozen, maar toen hij zich ook tegen de Commune-mannen verzette, kwam hij, al hield hij nog een rede tegen Jules Favre's wets-ontwerp betreffende het verbod van de Internationale, bij de uiterste partijen in een scheeve verhouding.

In de oogen der felste socialistische partij-gangers, die de kern van zijn vroegere leer niet begrepen, was hij bijna een opportunist. Wel poogde hij, door verschillende opstellen, zijn standpunt nog te verduidelijken; opstellen, die verzameld zijn in de drie deelen: ‘Questions d'aujourdhui et de demain’. In het begin van 1877 begon hij zelfs nog een nieuw blad ‘L'Homme libre’.[2)]. Doch het feit bleef vaststaan, dat hij niet meer populair was. Met eenige moeite werd hij in 1876 weder in de Kamer gekozen.

Hij had het verdriet in Januari 1882 zijn broeder Charles Blanc, den bekenden kunst-historicus, met wien hij innig vertrouwd was, te verliezen. Zelf stierf hij arm te Cannes 6 December 1882.[3)].

Zijn dood ging bijna onopgemerkt voorbij. Doch in 1887 richtte men, met zekeren ophef, in Parijs een standbeeld voor hem op.[4)]

1) Zie een brief van George Sand aan hem van 10 Juli 1857 in de ‘Petit Temps’ van 27 Mei 1899.
2) Zie over den arbeid in die krant Maurice Talmeyr in de ‘Revue de Paris’ van 15 Aug. 1895. Talmeyr levert daar een vrij komiek portret van Louis Blanc.
3) Vergelijk over de verlatenheid waarin hij in de Kamer verkeerde, Jules Simon, ‘Figures et Croquis’, 1909, p. 246/247.
4) Zonderling is het dat de Duitsche sociaal-democraten, wien hij den weg wees ter verovering der politieke macht door de arbeidersklasse, hem thans ter-nauwernood een socialist heeten, zie ‘Neue Zeit’, 1898/99, deel II, pg. 289. - De anarchisten onzer dagen spreken, uit den aard der zaak, den naam van Louis Blanc met afkeer uit. Wanneer het oud-lid der Parijsche Commune van 1871, G. Lefrançais, al zijn wrevel wil luchten tegen den opportunistischen socialist Jaurès, noemt hij den Louis Blanc der Juni-dagen van 1848 ‘le Jaurès de ce temps’. Zie ‘Les Temps nouveaux’ van 14/28 October 1899.

Hoofdstuk VII.
De Fransche collectivisten.

Wij naderen allengs tot hen, die uit al de verspreide meeningen en inzichten van het Fransch socialisme, zooals het zich na de revolutie van het jaar 1830 had geopenbaard, beproeven zouden, een breed, algemeen en toch afgerond stelsel te construeeren. Zij waren in hun tijd de minst bekende der socialistische leiders, maar hun invloed zou met de jaren klimmen, en hun leus zou ten-slotte het wachtwoord van het grootste deel van het strijdend hedendaagsch socialisme worden. Zij namen de gegevens voor hun stelsel weg van alle kanten. Aan de Saint-Simonisten, aan de Fourieristen, aan de communisten, aan de religieuse socialisten, aan de mannen van het Staats-socialisme, - aan allen werd iets ontleend. Doch zij zorgden er voor, dat, bij de formuleering van hun stelsel, de éénheid hunner gedachte al het fragmentarische van het verzamel-werk doordrong en ordende. Die gedachte kwam hierop neder, dat de maatschappij der toekomst tot vasten regel 'het collectief eigendom aan grond en kapitaal' zou hebben. Het individueel eigendoms-recht zou slechts toegepast worden op de zaken, die onmiddellijk tot verbruik dienden. Dit was het ideaal, waarnaar, volgens hen, de samenleving zich moest richten en inrichten. Om dat ideaal te bereiken, moesten allengs onder de menschen de grond en alle arbeids-werktuigen worden gesocialiseerd of genationaliseerd. Elke individueele toeëigening van een stuk land of van een kapitaal was een fout, een daad van teruggang. Het was het werk der achterblijvers. - Wat de socialisatie van den *grond* betreft, konden zij zich op groote namen beroepen. De diepste wijsgeer, dien de nieuwe tijd had voortgebracht: Spinoza, had het reeds in zijn 'Politiek Tractaat' uitgesproken: 'dat de akkers en al de grond en zoo mogelijk de huizen in eigendom van den Staat moesten behooren, die de onderscheidene woningen en landerijen aan de burgers zou verhuren. De aanzienlijke opbrengst van die huur zou alle overige belastingen, althans in tijd van vrede, kunnen overbodig maken'.[1)] Op dien weg van Spinoza waren andere denkende geesten: een Rousseau en Fichte voortgegaan.

1) Spinoza, 'Tractatus Politicus,' Caput VI, § 12.

Het leerstuk bleef dan echter behooren tot het ideëel domein der geleerden of geletterden. In Engeland was die leer meer onder het volk opgekomen en verspreid. In het jaar 1775 toch had, zooals wij vroeger zagen, een arme schoolmeester te Newcastle-on-Tyne, Thomas Spence geheeten, een lezing gehouden, om al het land weder tot eigendom van het gezamenlijke volk te maken, welke lezing hem wel eenigen last had veroorzaakt, maar hem tevens tot hoofd van een kleine secte van aanhangers had bevorderd[1]. Zóó had het denkbeeld-zelf hier en dáár reeds wortel geschoten. - Wat de socialisatie der arbeids-werktuigen of van het *kapitaal* betreft, hadden Bazard en Enfantin, vooral in hun brief van 2 October 1830 aan den voorzitter van de Kamer der afgevaardigden, dit punt vrij duidelijk op den vóórgrond gezet. - Er waren dus antecedenten genoeg voor de leer der collectivisten. De tijdgenooten van de Fransche collectivisten zagen dan ook in hen niet in de eerste plaats iets oorspronkelijks. Zij namen hen aan voor leerlingen uit de scholen van Saint-Simon, van Fourier en der communisten. Doch ten-onrechte. Het is waar, de Saint-Simonisten wilden ook wel het erfrecht afschaffen, maar behielden toch den levenslangen persoonlijken individueelen eigendom. En Fourier verdedigde wél een gemeenschappelijke bebouwing van den grond, maar het grondbezit-zelf bleef (in zijn systeem) als individueel eigendom gehandhaafd door het stelsel der vertegenwoordiging van aandeelen, waarin elk gezamenlijk landgoed als het ware was verdeeld; bovendien werd het begrip van kapitaal als voorwerp van individueel bezit zeer bepaald door Fourier in bescherming genomen[2]. De collectivisten bedoelden iets meer consequents, iets meer doortastends, dan hetgeen door leerlingen van Saint-Simon of van Fourier werd gevraagd. Zij bouwden een eigen vrij volledig stelsel op. Gebruik makende van de noten hunner voorgangers poogden zij het accoord saâm te vatten.

I.

De eerste onder hen was C o n s t a n t i n P e c q u e u r die van 1801 tot 1887 heeft geleefd.

Hij was geboren te Arleux in het Noorden van Frankrijk. Van zijn eigenlijk leven en levens-omstandigheden is zeer weinig bebekend[3]. Dit staat vast, dat, toen hij ging nadenken over de vraagstukken der maatschappij, twee uitgangspunten altijd bij zijn ontwikkelingen konden worden waargenomen, te weten: zijn hooge

1) Zie ons eerste deel der ‘Socialisten,’ pag. 443 en volgende.
2) Vergelijk Proudhon, ‘Contradictions économiques,’ Editie 1872, tome II, pag. 275, 285 en 304.
3) Zie over hem een opstel van Benoît Malon in 1886 verschenen. Het is het zevende stuk van de ‘Bibliothèque de la Revue socialiste,’ en is een afzonderlijk uitgegeven extract uit ‘La Revue moderne.’ - Zie voorts over hem Edouard Drumont, ‘La fin d'un Monde,’ 1889, pg. 114 en volgende. - Pecqueur wordt weinig geciteerd, zelfs door de socialisten. Karl Marx noemt hem echter in zijn boek ‘Das Kapital’ I, Ed. 1890, pg. 578 noot, en later in het derde deel. Proudhon noemt hem in zijn ‘Correspondance’ vol. II, pg. 321.

eerbied voor het Christendom en zijn vereering voor de groote Fransche revolutie. Hij voegde zich in 't begin bij de Saint-Simonisten. In het jaar 1831 zien wij hem onder die jeugdige enthousiasten. Enfantin schrijft in een brief van 15 Juni 1831 aan Duveyrier in België, dat hij Pecqueur uit Duinkerken, waar hij voor het Saint-Simonisme werkzaam was, hem zou toezenden om hulp te verstrekken[1]. Toen het echter aan Pecqueur meer en meer duidelijk werd, dat het Saint-Simonisme het begrip van vrijheid volkomen weggoochelde, daar in dit stelsel alles van boven-af werd bepaald en geregeld, onttrok hij zich uit die school en wendde hij zich elders. Slechts dit ééne begrip hield hij van hen stevig vast: dat een hernieuwing der maatschappij een onafwijsbare noodzakelijkheid was. Pecqueur zocht nu licht daarover bij de leerlingen van Fourier. Doch ook dezen voldeden hem niet geheel, al erkende hij het genie van Fourier, en al leerde hij van hem voor het eerst goed het begrip van ‘associatie’ waardeeren en uitwerken.

Toen ging hij eigen gedachten bewerken en neêrschrijven. In het jaar 1839 gaf hij een boek uit in twee deelen onder dezen titel: ‘Economie sociale. Des intérêts du commerce, de l'industrie et de l'agriculture, et de la civilisation en général, sous l'influence des applications de la vapeur.’ Het was een antwoord op een prijsvraag der ‘Académie des sciences morales et politiques’, waarbij deze naar den invloed van de stoomkracht en van de daardoor gedreven middelen van vervoer op de geheele materieele huishouding en den toestand der naties een onderzoek had gevraagd. Het antwoord, dat door Pecqueur was ingeleverd, was met eenig voorbehoud in 1838 bekroond. De rol en beteeken is van de nieuwe door stoom gedreven middelen van vervoer werden door hem uitvoerig aangetoond. Hij wees er met nadruk op, dat een spoorweg geen speelgoed was voor menschen, die eens op een Zondag een vroolijken dag wilden hebben, maar dat het een productie-factor bij uitnemendheid was; een productie-factor vooral van waarde, nu meer en meer het begrip van associatie bij de voortbrenging werd toegepast. Het wezen en de ontplooiing van die associatie wordt in alle takken van bedrijf door Pecqueur in dit werk nagegaan, de uitbreiding van het bank- en crediet-systeem besproken, en een goedkeurende blik wordt daarbij door hem geworpen op het zoogenaamde bankplan van het ‘Omnium’, dat reeds Lamennais had bekoord[2]. Opmerkelijk is in zijn boek het voorstel der organisatie van ‘centres de travail’ onder het

1) Zie Enfantin, ‘Notices historiques,’ III, pg. 150, vergelijk ook IV, pg. 102.
2) Zie Pecqueur, ‘Economie sociale, des Intérêts du Commerce, etc.’ 1839, vol. I, pg. 489, seqq. Men vergelijke ons derde deel der ‘Socialisten’ pg. 302.

patronage van een nationale crediet-instelling. In 't algemeen wordt geheel de productie altijd uit het oogpunt van de gemeenschap en van distributie besproken. Het moet, volgens hem, een arbeiden en werken zijn van een zich-zelf bewuste democratie, die wederkeerigheid van rechten en plichten, maar nu ook solidariteit van allen eerbiedigt; een democratie, die, geleid door een vast godsdienstig gevoel, éénheid begeert en zich tegen de verbrokkeling verzet, welke door de concurrentie en door de consequentie van het tegenwoordig eigendoms-recht wordt in 't leven geroepen. Neen, het sociale leven moet weder een bestaande en feitelijke werkelijkheid worden. Het doel der menschheid is de broederschap, de chariteit. De huishouding der menschheid zal echter eerst dan volmaakter worden, wanneer de bronnen, waaruit de rijkdom ontspringt, gemeenschappelijk worden gemaakt, dat is gesocialiseerd. De socialisatie van de werktuigen van den arbeid is het doel, dat de tegenwoordige productie steeds op het oog moet hebben[1)]. Kan dat worden bereikt, dan is een stevige grondslag verkregen voor de breedere toepassing der voorwaarden van volks-welvaart.

Dit boek was nog nauw door hem in 't licht gegeven, toen hij reeds weder aan het werk was, om drie nieuwe geschriften te doen verschijnen.

Allereerst een boek getiteld: ‘Des Améliorations matérielles dans leurs rapports avec la liberté’[2)]. Het is weder een betoog, om de particularisatie onzer maatschappij te doen vervangen door socialisatie: om zooveel mogelijk in plaats der individualistische motieven gemeenschappelijke of collectieve te doen aanwenden. Hij gaat in dit boek een stap verder dan in het voorgaande, en poogt te bewijzen, dat de zoogenaamde kapitaal-winst in onze samenleving de ongelijkheid kweekt en bevordert[3)]. Schoon is de geheele inleiding, waarin hij, gebruik makende van de wenken van den Florentijnschen kunstenaar der Renaissance Ghiberti, op het feit wijst, dat wij in ons leven er niet genoeg op letten den completen mensch te vormen. Wij denken slechts aan het fragment, nooit aan het geheel. Vandaar dat wij aan alles tornen, alles beginnen, en niets ten-uitvoer brengen. Uit het sociaal oogpunt zijn wij haast bij ‘wilden’ te vergelijken. - Dit deel werd in 1842 gevolgd door een studie, getiteld: ‘De la Paix, de son principe et de sa réalisation’. Het was een antwoord (dat bekroond werd) op een prijsvraag van de ‘Société de la morale chrétienne’. Ook hier wordt overal het gemeenschaps-gevoel meer op den

1) Zie Pecqueur, ‘Economie sociale, des Intérêts du commerce etc’, 1839, vol. II, pg. 197 en 275. Denk ook aan zijn uitdrukking: ‘le parlementarisme industriel,’ vol. II, p. 244/245.
2) Wij bezitten een tweeden druk van dit boek, in 1841 uitgekomen, behoorende tot de ‘Bibliothèque d'élite’ van Charles Gosselin.
3) Zie Pecqueur, ‘Des Améliorations matérielles, etc.’ pg. 346 en volgende.

vóórgrond gezet; inzonderheid wordt er op gewezen, het begrip ‘vaderland’ minder eng op te vatten[1]. - In de derde plaats schreef hij een boek, met den titel: ‘Des armées, dans leurs rapports avec l'industrie, la morale et la liberté, ou des devoirs civiques des militaires’. Dit werk, dat als het ware een vervolg was op het voorgaande, werd evenzeer in 1842 door de ‘Maatschappij der Christelijke zedenleer’ met een prijs begiftigd.

Al deze geschriften waren echter slechts aanloopen voor de grootere studie, die hij thans wilde ondernemen; een werk waarin hij geheel zijn stelsel volledig zou gaan ontvouwen. Het boek kwam in 1842 uit onder den titel: ‘T h é o r i e n o u v e l l e d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés’.

Het is een stevig dik deel van 900 bladzijden. De lezing van dit werk is juist niet verkwikkelijk: de vorm is saai, droog en eentonig, doch de inhoud is in alle opzichten merkwaardig. Er komt in dat logge geschrift een fragment voor (bladz. 699 tot 765), door hem als ‘project van nationale en universeele associatie’ voorgesteld, dat, naar ons inzien, het meest volledige socialistische programma, *in vredelievenden zin*, is, hetwelk in dit tijdperk het licht heeft gezien. De latere Duitsche socialisten, al noemen zij Pecqueur niet altijd, zullen veel punten slechts herhalen en nader uitwerken, die door Pecqueur in 1842 in dat ‘Project’ waren aangeduid.

Het eigenlijke boek, de nieuwe theorie, is niet anders dan een breede inleiding, om tot dat ‘Project’ te komen. Wij zullen dus bij de 44 paragrafen, waarin die theorie is ingedeeld, even stil moeten staan, om daarna onze aandacht te bepalen tot het eigenlijk programma.

In het algemeen vat hij zijn stof hoog op. Hij knoopt alles vast aan het Gods-bestaan en Gods-bestuur, en is een zeer besliste spiritualist. Van het pantheïsme wil hij niet weten. Maar de leiding der wereld door een persoonlijk God, heer van geest en van stof, van lichaam en ziel, wordt zeer openlijk en duidelijk door hem gehuldigd. Gelooft hij dan ook aan een vervorming der maatschappij, die, naar zijn inzien, in onzen tijd moet plaats hebben, dan verklaart hij uitdrukkelijk, dat die transformatie weder alles op de grondslagen der gerechtigheid zal vestigen, en dat die sociale rechtvaardigheid niet anders kan zijn dan de uitgedrukte wil van God. Aan twee socialisten erkent hij zich verwant, al bestrijdt hij op veel punten hun denkwijze, te weten: aan Buchez en Pierre Leroux. Overigens hecht hij zich vast aan de Christelijke zedenleer: al wat Christus heeft geleerd over de liefde tot den naaste, over het ‘dienaar’ zijn, over den nederigen zin, om liever de ‘laatste’ te wezen dan zich vooruit te dringen op eerste plaatsen, over zelfopoffering en zelfverloochening, over het positieve wezen van

1) Zie Pecqueur, ‘De la Paix, etc.’ pg. 281-289.

het kwaad dat bestreden moet worden, vindt in hem volle waardeering. - Maar evenwijdig en naast de individueele zedenleer plaatst hij dan de sociale zedenleer. De sociale zedenleer is de grondslag der wetenschap van de maatschappij. Zij berust hierop, dat de maatschappij 'supérieur' is aan het individu. De maatschappij bestaat er, vóór dat elke tegenwoordige mensch het leven ziet. Er is dus een sociale band, waarin de menschen zich hebben te voegen, waarin zij zich geplaatst vinden. De individuen moeten het niet in hun macht hebben, om al of niet willekeurig te willen medewerken tot het collectief geluk van allen. Ook de individuen moeten (zie p. 178) gesocialiseerd worden. De luim van den enkelen mensch, het doen wat men wil, moet overal tot zwijgen worden gebracht.

Wordt op deze wijze het bestaan en leven der maatschappij erkend, dan is het een eerste taak, de constitutieve elementen dier maatschappij te begrijpen. Die elementen zijn de sferen of kringen der maatschappelijke werkzaamheid: zij komen overeen met de wijzen van zijn der menschelijke natuur. En nu is het groote probleem van onzen tijd, om die constitutieve elementen te vervormen. Zij zijn bestemd van gedaante te veranderen. Reeds is men bezig haast ongemerkt daaraan de hand te slaan. Eigendom, erfrecht, arbeid, - het wordt allengs alles gewijzigd onder onze oogen[1)]. Een groote transformatie en reorganisatie heeft zóó plaats. Uit een economisch oogpunt wordt de maatschappij allengs opgevat als een reusachtig 'atelier', waar de arbeids-indeeling tusschen alle leden onder den naam van functies geschiedt. Die transformatie der elementen van de samenleving is de door God gewilde vooruitgang. Zij wordt niet verkregen dan ten-koste van eenige offers. '*Le sacrifice est la loi du progrès*'; dit schijnt nu éénmaal de groote levens-voorwaarde te zijn. De vervorming dier elementen is nu de socialisatie der elementen. Wat vroeger individueel bezit was, komt in het bezit der maatschappij. De particuliere kring wordt verwijd tot de collectieve sfeer. - Dit alles wordt breed door Pecqueur ontwikkeld en op alle levens-

1) Zie Pecqueur, 'Théorie nouvelle d'Economie sociale', 1842, pag. 227: 'La forme des éléments constitutifs est destinée à changer du tout au tout par le progrès nécessaire du savoir et de l'expérience, qui en feront naître des combinaisons inouïes. De ces modifications dans la forme sortiront infailliblement des améliorations immenses dans le bien-être des classes nombreuses. Déjà l'on peut prévoir à quelles modifications sont destinées la propriété et l'héritage, c'est à dire la forme des éléments: rétribution du travail, division des tâches et des rôles, transmission des croyances et des dogmes, des idées et procédés, des fonctions et des instruments. La presse, la socialisation du sol et du capital mobilier, ou la désappropriation individuelle; le droit au travail, à l'éducation et à l'instruction; le droit de la capacité et du mérite, et l'élection ou la souveraineté du peuple dans toutes les sphères, vont peu-à-peu renouveler et transformer radicalement, mais non détruire, tous ces éléments constitutifs.'

uitingen van den mensch toegepast. - Op het familie-leven, waar het huwelijk (dat hij overigens volledig eerbiedigt) te enge kanten en afsluitingen heeft gekregen, omdat het huisgezin zich veel te veel heeft vastgeklampt aan het eigendom, en op die wijze de twee begrippen van familie en eigendom heeft veréénzelvigd. - Gelijke slotsom wordt door hem getrokken bij het behandelen van de opvoeding en het onderwijs, bij het bespreken der wijze van regeering en der volks-souvereiniteit of der volks-vertegenwoordiging. - Langzamerhand komt hij zoo tot den *eigendom* en tot de leer der productie. Wat eigendom betreft, zoo ontwikkelt hij het betoog, dat de aarde door God aan alle menschen gegeven is om te bebouwen, dat individueele toeëigening van die aarde nooit het geldend beginsel kan zijn, en dat slechts collectieve participatie hier kan worden toegelaten. Maar er is meer. Niet enkel de grond, maar alle arbeids-werktuigen moeten evenzeer collectief eigendom worden. Ieder mensch heeft het recht om te leven; en om te leven en zich te ontwikkelen, heeft de mensch aanspraak op de middelen en voorwaarden van het leven. Dit is het standpunt, van waaruit men den eigendom moet beschouwen. De productie moet collectief zijn, en een ieder moet zijn deel hebben aan het resultaat dier collectieve productie. Aan de bron zelf heeft men nooit individueel eigendoms-recht; dat laatste kan alleen worden verstaan van het deel dat op elk oogenblik wordt geconsumeerd. Noodig is dus socialisatie van den grond en van de arbeids-werktuigen. Men meene niet, dat, door die wijziging van het eigendoms-recht, het salaris (het loon) wordt afgeschaft, of dat aan het individu de vrucht van zijn arbeid wordt ontnomen; neen, men verzekert juist het recht van eigendom aan allen, maar nu ook aan *allen*.

Heeft Pecqueur op die wijze het ideaal voorgesteld, waarnaar de gang der maatschappij zich (volgens hem) moet bewegen, dan gaat hij vervolgens een uitgewerkte kritiek leveren op de tegenwoordige wijze van verdeeling van eigendom en van arbeids-werktuigen. De scherpe, wreede kanten onzer tegenwoordige samenleving worden toegelicht. Hoe het grootste deel der menschen voor anderen werkt; hoe een deel rijk wordt en blijft zonder eenigen arbeid; hoe voor zeer velen het hebben van kinderen een ramp is; hoe de jonge levens, in groote menigte, verwelken in de fabrieken en de mijnen! Zes oorzaken worden opgeteld, die dezen jammer doen ontstaan[1)]: individueele toeëigening, vrije mededinging in alles, het uitleenen tegen interest of kapitaal-winst, het recht om arbeids-werktuigen aan een ieder over te dragen, het recht van erfenis door het bloed, en het zich niet solidair gevoelen der individuen en gezinnen. Dit is de bron van al het kwaad. Wel poogt men tegenwoordig dien wanhopenden toestand der maatschappij door correctieven te verbeteren, men bedenkt maatregelen

1) Zie Pecqueur, ‘Théorie nouvelle d'Economie sociale’, 1842, p. 423.

van sociale politiek[1)], doch al die maatregelen beduiden alleen iets als vormen van overgang: het zijn fragmenten, zij helpen wel eenigszins, doch een goed gesloten gilden-stelsel zou noodig zijn, om de duurzame werking van deze regelen te verzekeren.

Socialisatie van grond en van arbeids-werktuigen (of kapitaal) is het éénige radicale redmiddel.

Vooral tegen de werking van de kapitaal-winst als eigendomsverrijking van het individu verzet Pecqueur zich. De geheele samenleving is hierop gevestigd, dat ieder arbeidt. De materie is door God aan alle menschen collectief gegeven, opdat allen daarop hun krachten aanwenden. Het is onrecht, dat men iets voor zichzelf bezit, om dan verder daaruit den eisch te ontleenen niets te doen. Elk niets-doener of ledig-ganger doet kwaad aan de maatschappij. Ieder moet een functie waarnemen: arbeid is een schuld, die ieder aan de maatschappij moet afdoen. Kapitalisten echter, die eenvoudig rusten, toezien en leven van de rente van het door hen toegeëigend kapitaal, zijn leêgloopers. Al de veroordeelingen en smaadredenen, die de Kerk in de Middeleeuwen en later tegen den interest van het kapitaal heeft doen hooren, worden weder door Pecqueur herhaald. Wat de heilige Gregorius heeft gezegd, wat Pascal met de bitterste en fijnste ironie heeft gesatiriseerd, wordt nogmaals betoogd. De traditie der catholieke Kerk en van het steile Calvinisme over het leerstuk van het woeker-verbod was, volgens Pecqueur, volkomen goed. Christus had het trouwens rondweg als voorschrift gegeven (Lucas VI v. 34 en 35) ‘Leent, zonder iets weder te hopen’. Doch met allerlei sofismen heeft men dat zoo heldere gebod weten te bedekken en te omfloersen. Men heeft weten te bewijzen, dat het leenen zonder hoop op winst juist moest beduiden: het voorschieten met uitzicht op rente. Inderdaad echter is de kapitaal-winst eerst voor-goed onder de menschen gevestigd, toen de individueele toeëigening van den grond veld won. Men kon toen met kapitaal land koopen; land echter brengt van-zelf vruchten op, dus ging nu ook op

1) Zie Pecqueur, ‘Théorie nouvelle d'Economie sociale’, 1842, p. 428. ‘On propose en conséquence: la fixation des heures de travail; la fixation des salaires; le tarif maximum des denrées et marchandises; une certaine assiette des impôts, ou l'impôt progressif; un droit progressif sur les successions collatérales, etc.; des institutions de crédit, de banques, etc.; l'institution des prud'hommes; une loi sur l'apprentissage; les colonies agricoles; les corporations avec jurandes et maîtrises; les salles d'asile; les sociétés de secours mutuels; les caisses d'épargne; les phalanstéres de Fourier, etc. Nous ne nierons pas qu'il ne soit possible d'améliorer les choses par l'adoption bien ménagée de moyens transitoires, parmi lesquels on peut comprendre quelques-uns de ceux que nous venons d'énumérer; mais nous entendons que ce soit uniquement à titre de moyens transitoires et non définitifs. Il est facile en effet de prouver qu'ils n'ont point en eux mêmes l'efficacité et la vertu de moyens radicaux, et que la plupart sont vains ou dangereux’.

indirecte wijze het geld-zelf vruchten baren. De grond-rente was de brug voor de kapitaal-rente. En het resultaat was een voortdurende zelfvermeerdering van het kapitaal zonder eenigen arbeid van den eigenaar van het kapitaal. Dit echter is één der zes hoofd-oorzaken van de maatschappelijke ellende.

Daarentegen moet de regel zijn, dat de gansche maatschappij arbeidt. Alle leden eener natie moeten werken, elk op zijn bepaalde plaats. Want ook in den arbeid moet er rang-orde en stelsel zijn. Een leiding in den arbeid is noodig. Banken, moeten de productie regeeren[1]. Als uit één middelpunt moeten alle stralen naar den omtrek schieten. Het zuiver empirisch werken op het veld is goed, maar moet geleid worden door agronomen. Want geheel een natie is een groote landbouw-, arbeids- en nijverheids-onderneming. Niemand denke daarbij uitsluitend aan zich-zelven. Noch om te verkoopen, noch om te genieten. Neen, de maatschappij zorgt daarvoor. Zij preleveert, zij verkoopt, zij waakt ook, dat de consumtie van den één geen schade berokkent aan den ander. Zij ordent aller werkzaamheid.

'In beginsel - zóó zegt Pecqueur - moet er in een natie slechts één enkele eigenaar, één enkele ondernemer, één enkele patroon, één enkele kapitalist-voorschieter, één enkele crediet-instelling zijn, te weten: de Staat, dat is, het volk in zijn vertegenwoordigers. Ieder voortbrenger, ieder handelaar, ieder bezitter van arbeids-materie moet ambtenaar zijn van de nationale associatie. 1°. De *grond*, waarop een volk is gevestigd, behoort collectief aan al zijn leden, en behoort aan niemand individueel. Zij die het dus zullen bebouwen, zij die de grondstoffen in onderscheidene producten zullen omzetten, en zij die deze producten zullen vervoeren, dat is: de landbouwers, de industrieelen en de kooplieden, zijn slechts tijdelijke bezitters voor het algemeen welzijn. Zij kunnen dus niet willekeurig of absoluut over den grond en de producten van dien grond beschikken. Zij kunnen, qua bezitters, slechts aangemerkt worden als te allen tijde opzegbare ambtenaren, en nooit, onder éénig motief, kunnen zij er het absolute eigendom, het uitsluitend genot, van verwerven. Elke positieve wet, die er zóó over zou hebben beschikt, zou geen andere kracht hebben dan die van een tijdelijke dispositie, welke door een andere wet weder zou kunnen worden vernietigd. 2°. De leden van het volk kunnen met het recht of de functie der bebouwing en bewerking der materie slechts bekleed worden door de wet, in het algemeen belang der nationale welvaart. En geheel het groote *roerend bezit*, geheel dat wijd uitgestrekte arbeids-atelier, moet beschouwd worden als een altijd vloeiende, onvervreemdbare, ondeelbare bron, waaruit ieder het recht heeft een gelijk of evenredig verbruikbaar deel rijkdom te putten, onder voorwaarde van getrouwelijk de functie te vervullen, die hem door het nationaal bestuur, overeenkomstig zijn gebleken werkkracht en zijn uitgedrukte wil (op

1) Vergelijk Karl Marx, 'Das Kapital', dritter Band, zweiter Theil, 1894, pag. 147/148.

wettige wijze geconstateerd), is toegedeeld. Indien, op een gegeven oogenblik der economische kennis van een volk, de sociale macht het nuttig had gerekend, het bezit van het arbeids-werktuig levenslang aan hen, die de functie deden, over te laten; de overdracht of overgang van de functie en de daaraan verbonden arbeids-werktuigen door geboorte-recht van vader op zoon goed te keuren, dan staat het toch altijd als een paal boven water, dat die beschikking des wetgevers geheel en al tijdelijk en voor intrekking vatbaar is, en dat het 't grootst mogelijke misbruik en onrecht zou wezen, die voorbijgaande en tijdelijke opvatting te vervormen tot een absoluut recht, vastgehecht aan zekere hoedanigheden van een zeker persoon of aan het feit van zijn eerste in-beslag-neming'[1)].

Het is dus met het oog op den tegenwoordigen toestand altijd slechts een questie van middelen. Indien de maatschappij zich van beter middelen bewust wordt, zal zij, in het belang van allen, kunnen ontbinden, wat zij ééns in het belang van allen als verbintenis had vastgesteld: zij zal u bij onteigening, met of zonder schadevergoeding, kunnen afnemen, wat zij u voor een tijd-lang heeft toevertrouwd.

1) Zie Pecqueur, 'Théorie nouvelle d'Economie sociale', 1842, pg. 565-567. Hij vervolgt nu aldus: 'Le propriétaire (je devrais dire le possesseur ou le détenteur, car il n'y a pas de propriétaire en ce sens) d'un champ, d'un capital quelconque de production, doit donc le considérer comme appartenant à la société, non à lui; comme lui étant confié en dépôt, afin qu'il le fasse valoir avec conscience et désintéressement pour le plus grand bien de l'association, sous la condition implicite qu'il prélève sur les produits qu'il aura créés la part du dividende général due à son travail utile. Jamais donc il ne devrait substituer dans ses spéculations son intérêt individuel à l'intérêt général. S'il se met à un autre point de vue que l'utilité la plus grande de l'association, il perd moralement son droit à l'exercice de sa fonction, à la libre disposition du capital, ou des instruments de travail à lui confiés. Propriétaires et capitalistes! si la société vous a donné le droit de transmettre à votre sang vos fonctions et les instruments de ces fonctions, c'est qu'elle ne connaissait pas d'autres moyens de classement, d'élection, de répartition du travail et des instruments. Si elle a laissé à vos soins l'échange des produits de votre action sur les matières premières des utilités; si vous êtes appelés à débattre les prix vous-mêmes, etc., c'est encore parce qu'elle y a été conduite par la nécessité, par la force des choses, c'est à dire par l'absence de meilleurs moyens, par le cours des moeurs, des croyances, des lumières. Si elle nous à confié la libre disposition des instruments de travail fonciers et des autres capitaux de production que vous appelez vos propriétés, c'est qu'il eût fallu, pour mieux faire, avoir des populations éclairées, posséder un système industriel d'asssociation savant et compliqué, qui ne devait être le partage que d'une civilisation beaucoup plus avancée'.

De tijd nu nadert allengs, dat werkelijk dat alles zal worden toegepast. Tot nog toe is het verzuimd. De Staten hebben in alles éénheid gebracht, maar in het economische de schandelijkste anarchie gelaten. Langzamerhand begint men de oogen hiervoor te openen. Reeds is men overgangs-maatregelen hier en dáár gaan aanwenden; aan associatie en onderlinge alles omvattende assurantie of verzekering heeft men veel grooter plaats dan vroeger toegestaan; men is zoo bang niet meer voor een waarachtige arbeids-organisatie: men begrijpt, dat elke natie als het ware een groote vennootschap is. De moeielijkheid zal natuurlijk wezen, alle individuen goed in te deelen, de functies nauwlettend te rangschikken, en alles aldus te regelen, dat de belooning gelijkmatig uit alles voortvloeit. Dit zal echter gemakkelijker gaan, wanneer men zich beter bewust is gaan worden van het samenstel en de éénheid der maatschappij. Het zal een axioma wezen, dat eerst het noodzakelijke, dan het overtollige werk wordt gedaan. Een werken aan de riolen zal waarlijk niet geminacht worden. Eigenlijk zal ieders arbeid, uit het oogpunt van het geheel, evenveel waard zijn. De werkelijk geleverde en doorgestane moeite zal de belooning moeten bepalen. Met de formules ‘aan ieder volgens zijn capaciteit’ of ‘aan ieder volgens zijn behoeften’ komt men er niet[1]. Er moet vooral bij den arbeid daarop gelet worden, dat een zeker evenwicht in het werk bestaat. Noodzakelijk is het, grenzen aan ieders productie en dus ook aan ieders belooning te stellen. Op ouderdom moet worden acht geslagen. Niemand mag werken zooveel hij wil. Teugelloosheid moet ook hier worden vermeden. Niet de gemeenschap van goederen, hoe schoon in veel opzichten dit ideaal ook zou wezen[2], moet worden ingericht; neen, slechts het sociaal atelier moet worden in werking gesteld. En daarvoor moeten alle maatregelen - ook een vaste verstrekking aan allen van een gelijke som munt die waarde vertegenwoordigt - dienen.

Dit alles - een betoog van 681 bladzijden - is de inleiding, die het ‘Project of Voorstel’ voorafgaat.

Dat ‘Project’ voor de Fransche natie is een plan van nationale en algeheele associatie, of samenstel der middelen en wegen om den arbeid te organiseeren. Het komt hierop neêr.

In naam van God besluiten de drie machten van het Fransche Staats-wezen, dat de grond voortaan het eigendom der natie is, dat de arbeids-werktuigen aan allen zullen behooren, en dat er

1) Zie Pecqueur, ‘Théorie nouvelle d'Economie sociale’, 1842, pg. 616: ‘La formule du droit à l'égale satisfaction des besoins, doit donc faire place à celle-ci: Droit à une égale rétribution, en signe monétaire, représentatif de la richesse en général, pour des fonctions socialement équivalentes et également bien remplies; puis, faculté de satisfaire nos besoins tels que nous les entendons, avec cette part égale de monnaie’.

2) Pecqueur behandelt ook hierbij van pg. 681-698 de Christelijke economische gemeenschap, zooals die in de kloosters is toegepast.

in het vervolg slechts individueel eigendom van de verteerbare en te verbruiken vruchten van den arbeid zal zijn. Ieder lid der associatie is in een of andere functie werkzaam, en ontleent aan die functie zijn recht, om arbeids-werktuigen te gebruiken. Een jury is er, om ieders taak op te leggen en de arbeids-werktuigen te verdeelen. De Kamer der vertegenwoordigers van het Fransche volk regelt dit alles: zij beschouwe zich als het bestuur van een naamlooze vennootschap. Frankrijk blijft verdeeld in departementen, gemeenten, enz. Slechts hebbe elk departement of gemeente nu ook binnen haar omtrek de leiding der productie en van geheel den arbeid. Elke gemeente zij te-gelijk landhoeve en werkplaats. Voorts moet elke gemeente zich verbonden gevoelen aan het geheel, niet op zich-zelf staan, niet zich afsluiten; vooral zorge elke gemeente, dat zij zich niet bestendigt of versteent door erfelijkheid der gezinnen. De verdeeling der functies geschiedt overeenkomstig een groot arbeids-reglement. In elke gemeente is het werk hiëarchisch verdeeld. Niemand is volkomen vrij in de keuze van zijn arbeid. Dit alles wordt geregeld. Ieder is als het ware ambtenaar, en staat dus ook bloot aan het voorschrift, dat hem verplaatsing in een andere gemeente kan opleggen. De arbeids-groepen in elke gemeente zijn verbonden aan de arbeids-groepen der andere gemeenten. Want de natie beschouwt aller productie als één geheel. Hier in dit opzicht let zij niet op het individu. Slechts bij de verdeeling wordt op de individuen acht geslagen. Er is bij het werk-zelf verscheidenheid. Ieder burger leere meer dan één ambacht. Ook behoeft het werk niet langdurig achteréén te geschieden, indien men slechts in acht neme, dat in geen enkel opzicht de fantasie hier mag heerschen. In geheel de indeeling van het werk is regel en regelmaat. Waarin één der gemeenten te veel personen aan één arbeids-tak zich zouden wijden, worden dezen naar andere gemeenten overgebracht. Er is een zeer uitgewerkte rangregeling door middel van examens. Het examen wijst aan wat ieder kan doen. In het arbeids-reglement wordt voorgeschreven, hoe de lagere werkzaamheden der maatschappij zullen geschieden. Grondslag der arbeids-belooning of vergelding is g e l i j k h e i d v a n l o o n, behoudens uitzonderingen. Ancienniteit geeft geen voorrang. Doch ‘avancement’ is niet uitgesloten. De vrouw is niet tot geldelijken last van haar man; ook de kinderen zijn niet ten-laste der ouders. Toch kan elk paar echtgenooten, als zij willen, de kinderen bij zich houden, maar in beginsel voedt de associatie ze op. De associatie bepaalt den leeftijd, waarop de kinderen zelven iets moeten gaan uitrichten en verdienen. Overigens treedt, met het verleenen van steun bij ziekten, enz., de associatie op. In ruwe trekken zou men kunnen zeggen, dat de betaling van den arbeid geschiedt naar het uur arbeids. Fijner uitgedrukt beduidt dit, dat het verlies van zenuwkracht of spierkracht in elk opzicht moet worden vergoed. Grondslag der bezoldiging is dus niet het nut, dat de maatschappij van het werk trekt, maar de opoffering, die het individu zich getroost. Het bedrag van het levens-onderhoud vormt altijd het minimum van de bezoldiging. Ruil of verkoop

bestaat er niet meer van individu tot individu, maar alléén van de associatie aan het individu. Alle levens-nuttigheden worden voor rekening der associatie door beambten verkocht. Meubels worden door de associatie verhuurd. Geheel het resultaat der productie wordt opgeslagen in groote magazijnen en dáár uitgestald. Prijs regelt zich niet meer naar vraag en aanbod, maar de tijd, de arbeids-dag, geeft den prijs aan. De kosten van vervoer en van transport van het product zijn voor rekening der associatie. Ieder heeft de vrijheid, om wat hij heeft verkregen òf te sparen òf te verteren, maar het is hem volstrekt verboden, het gespaarde aan anderen uit te leenen tegen winst. Geen interest van het bespaarde mag worden gemaakt. Wil men het 'idool' kapitaal behouden, dan zou desnoods de associatie de depots in bewaring kunnen aannemen, die men aan haar wilde toevertrouwen, en daarvoor een kleine uniforme rente geven. Maar de burgers der associatie leenen elkander om-niet. Munt is slechts teeken-munt. Het crediet moet zich volledig vervormen onder den invloed der associatie De instelling der hypotheken kan wellicht als overgangsmiddel dienen, om den grond te socialiseeren. Er is volkomen vrijheid van drukpers, en in elke gemeente een openbaar drukpersbureau, gelijk er nu aldaar een kantonrechter en een school is. De associatie zorgt, dat er evenwicht van bevolking zij. Een kleine rem tegen het onbedachtzaam vermeerderen der bevolking is misschien noodig[1)]. Overigens moeten, bij te groote vermenigvuldiging, kolonies uitgezonden worden. - Het bedrag aan belasting wordt eenvoudig afgenomen van het resultaat der jaarlijksche productie, van het jaarlijksch dividend. Sommen voor pensioen-kassen of hulp-kassen worden daarvan ook afgevoerd. - Bij het bouwen der woningen lette men op de voordeelen van het gezamenlijk wonen; men volge Fouriers wenken, zonder zijn overdrijvingen na te bootsen. Het algemeen bestuur regele voorts al de onderdeelen.

Het spreekt van-zelf, dat, zelfs naar Pecqueurs oordeel, dit 'project' niet dadelijk voetstoots kan worden ingevoerd. Er zullen dus enkele '*overgangs-maatregelen*' noodig zijn. Pecqueur slaat het volgende daartoe voor. - Begin, zóó zegt hij, met kleine associaties in den hierboven geschetsten geest te maken, en verbind dan die associaties tot één geheel. - Bepaal, dat een ondernemer van een groote zaak niet meer absoluut mag beschikken over al zijn arbeiders; schrijf voor, dat hij met deze zijn arbeiders

1) Pecqueur, 'Théorie nouvelle d'Economie sociale', 1842, pag. 749: 'Pour donner un frein personnel, légitime, au peuplement inconsidéré, pour forcer indirectement les pères de famille à une reproduction modérée, on pourrait décider une *retenue générale* sur le revenu ou traitement annuel de chaque fonctionnaire des deux sexes, proportionnelle au nombre de leurs enfants; retenue qui serait affectée aux fonds généraux consacrés à l'entretien et à l'éducation de la jeunesse nationale, jusqu'à l'âge où chacun doit prendre rang dans les classes actives, et faire oeuvre productive.'

in overleg moet treden; laat er een arbeids-beurs zijn, een bureau, waar de werklieden arbeid kunnen vinden. - Geef eenige uitbreiding aan de vereenigingen, die op godsdienstigen grondslag levens-gemeenschap prediken en uitoefenen; vergemakkelijk aan zulke vereenigingen het vormen van een onvervreemdbaar kapitaal en het doen van uitkeeringen uit dat kapitaal. - Laat eindelijk (en dit is het voornaamste) de Staat zich meester maken van alle collaterale openvallende erfenissen, en voor het bedrag van die successies al den grond koopen, die beschikbaar is, voorts dien grond in erfpacht uitgeven, met beding de erfpacht in een niet al te langen termijn te kunnen intrekken. Op die wijze zou de Staat een eersten grondslag van een domein verkrijgen, dat elk jaar zou vermeerderen en zich uitbreiden, en wellicht op gemakkelijke wijze geheel den grond van een volk in het collectief bezit der natie zou brengen.

Frankrijk zou, als het wilde, dat stelsel dadelijk in Algerië kunnen toepassen, en dus een begin van uitvoering maken.

Met een breede studie over het individueele en absolute recht van eigendom op den grond - behelzende vooral een kritiek der schrijvers over dit onderwerp - besloot Pecqueur zijn lijvig boek.

Het boek der ‘nieuwe theorie’ blijft Pecqueurs hoofdwerk. Het bevat trouwens de eerste wetenschappelijke ontvouwing van het collectivisme.

Opmerkelijk is het, dat hij zijn stelsel altijd bleef vasthechten aan godsdienstige inzichten en grondslagen. Zelfs schreef hij in 1844 een klein boek, waarin hij zijn geestverwanten aanspoorde, een min of meer religieusen band aan te gaan. Hij betitelde dit boek: ‘De la République de Dieu, Union réligieuse pour la pratique immédiate de l'Egalité et de la Fraternité universelle’.

Zóó vond hem de revolutie van het jaar 1848. Wij zien hem onder degenen, tot wie Louis Blanc zich wendde, toen hij in het Luxembourg de questie der organisatie van den arbeid liet bespreken. Pecqueur en Vidal maakten toen zelfs het eind-rapport op. Overigens was hij niet gemengd in den politieken strijd. De ‘Assemblée nationale’ benoemde hem tot onder-bibliothecaris van hare instelling, welke positie hem den 2^{den} December 1851 werd ontnomen.

Intusschen bleef hij schrijven. Op het einde van het jaar 1849 begon hij een maandelijksch tijdschrift uit te geven, onder den naam: ‘Le Salut du Peuple, Journal de la Science sociale’. Vijf nummers zijn in 1849 en 1850 daarvan verschenen. De verschillende artikelen van deze ‘revue’ zijn slechts uitwerkingen en uitweidingen van stellingen uit zijn groot boek. Een artikel voorkomende in het vijfde nummer (10 April 1850) is zeer merkwaardig. Het draagt tot titel: ‘Le Progrès par la Douleur’. Het betoogt, hoe elke verbetering der maatschappij tot nu toe onder tranen en bloedstorting is tot stand gekomen. Nimmer hebben de menschen zich willen verstaan, om vreedzame wentelingen in de samenleving te doen plaats hebben. De nacht van 4 Augustus

1789 blijft een schitterend eenzame uitzondering. En wijl de partij van het verleden in den regel nooit vrijwillig heeft willen afstand doen van haar voorrechten, is altijd gevolgd de gewelddadige, brutale liquidatie, het maatschappelijk bankroet. Soms heeft men te goeder trouw gemeend tot een maatregel van overgang te besluiten, en inderdaad deed men niets dan een transactie te beproeven, welke niemand bevredigde en den gang der maatschappelijke wenteling slechts verhaastte. Dàn werd het revolutie, en die omwenteling werd in zulk een geval een providentieel feit, een barsche overgang, een solutie, waardoor de waarachtige aanéénschakeling van den historischen loop van zaken zich deed gelden. 'Wij zijn - aldus vervolgt Pecqueur in dit artikel van het jaar 1850 - weder tot zulk een uiterste gekomen. Voor Frankrijk en Europa geldt dit probleem, te weten: om van de laatste en uiterste toepassing van het individualisme op alle zaken over te gaan tot de eerste toepassing van een geheel verschillend beginsel van solidariteit, namelijk het beginsel van het c o l l e c t i v i s m e '. - 'Er zal een laatst duel noodig zijn, om in de economische sfeer de gelijkheid te stellen in de plaats van het privilege. Men zal strijdend den voorrang moeten doorzetten van het beginsel van den collectieven eigendom der arbeids-werktuigen, van het kosteloos sociaal crediet, en van de reglementeering der productie en van het ruilverkeer, boven het beginsel van monopolie op grond en kapitalen, van privaat- en woeker-crediet, en van onbegrensde vrije concurrentie'.[1)].

Inderdaad zag hij den nieuwen en bloedigen strijd naderen.

Hij zonderde zich stil af. In eenzame afgeslotenheid leefde hij met de zijnen te Taverny-Saint-Leu. Dáár is hij omstreeks 1887 vergeten gestorven[2)]. Hij was altijd bezig nieuwe geschriften te vervaardigen, die echter geen drukker konden vinden. Benoît Malon, die hem in 1883 bezocht, vult in de brochure, die hij aan hem wijdt, een halve bladzijde met titels van manuscripten, die Pecqueur achter elkander af had gemaakt. Over wijsbegeerte, over godsdienst, over geschiedenis, over belastingen schreef hij onvermoeid en rusteloos voort. De wereld zal zich van die studiën moeten spenen. Men kan er zich mede troosten. Door het formuleeren van het begrip van het collectivisme had Pecqueur zijn dag-taak meer dan voldoend afgewerkt.[3)]

1) Zie 'Le Salut du Peuple', 10 Avril 1850, pag. 1-7. Het opstel is veertig jaren later weder herdrukt in 'La Revue socialiste', Paris, 1889, tome IX, pag. 543 en volgende. Uit datzelfde nummer van 'Le Salut du Peuple' neemt de 'Revue socialiste' van Mei 1890 over 'un Projet de rachat en 1850' van Pecqueur.

2) Thans, in September 1899, wordt een 'place' in het 18de Arrondissement van Parijs, naar hem genoemd: 'place Constantin Pecqueur.'

3) Zie over Pecqueur en de niet aanhaling van zijn naam in het Communistisch Manifest, al behelst het veel van zijn denkbeelden, Charles Andler 'Le Manifeste Communiste', 1901, II, pg. 86/87.

II.

De tweede belangrijke auteur, dien de Fransche collectivisten van dit tijdperk opnoemen, is F r a n ç o i s V i d a l.

Hij is een der goede schrijvers onder die socialisten, en zijn boeken werden vlijtig gelezen en bestudeerd, ook door de economisten dier dagen. Hij was in de Gironde, te Coutras, in het jaar 1812 geboren. Omstreeks het jaar 1840 kwam hij in Parijs, en vond hij een betrekking in de bureaux van de 'préfecture de la Seine,' bij de werken van onteigening noodig voor de nieuwe vesting-werken der hoofdstad. Tevens trad hij op als schrijver. Zijn heldere en puntige stijl deed de aandacht op hem vallen. Hij begon - bij de behandeling der maatschappelijke vraagstukken - groote vóórkeur aan het Fourierisme te geven. Hij schreef artikelen in het blad der Fourieristen: 'La Démocratie pacifique'. Toussenel waardeerde hem zeer[1)]: zij beiden werden spoedig vrienden. Doch tevens ging hij opstellen leveren voor het tijdschrift van Pierre Leroux en George Sand: de 'Revue indépendante'. In het jaar 1843 schreef hij daarin twee opstellen over 'Economisten van het Instituut' zooals hij ze noemde. De eerste studie is te vinden in het nummer van 25 September en behandelt den economist Blanqui; de tweede is geplaatst in het nummer van 10 December en houdt zich bezig met Rossi. Die opstellen werden in het jaar 1844 gevolgd door stukken van meer algemeene strekking: wij noemen het opstel in het eerste nummer van 1844 onder den titel: 'Lutte du Capital et du Travail dans l'agriculture, de la rente de la terre' en voorts het artikel: 'Les Economistes libéraux et les Socialistes.' In al die stukken bestreed hij de officieele economische wetenschap van die dagen, en stelde hij tegenover de leuzen der theorie van het 'laissez-faire' en der 'concurrentie', de strijdwoorden: 'organisatie' en 'associatie'. Een socialistisch ruil-stelsel werd door hem dan steeds voorgedragen[2)].

Naast dat werk aan bladen en tijdschriften begon hij ook zelfstandige geschriften in 't licht te geven. In het jaar 1843 gaf hij zóó een brochure van 80 bladzijden uit over de *Spaarbanken* ('les caisses d'épargne'). Hij wilde die spaarbanken, voorzoover zij door den Staat waren opgericht, tevens dienst laten doen als crediet-instellingen. Onder garantie van den Staat moesten zij voorschotten kunnen geven aan de arbeiders. Op die wijze zou de arbeid gecommanditeerd worden met het kapitaal, dat door de arbeiders-zelven was opgespaard. De eerste toepassing moest zijn,

1) Zie Toussenel, 'Les Juifs, rois de l'Epoque' II, p. 139. Hij prijst dáár zijn stijl, enz. Wederkeerig heeft Vidal slechts lof over voor Toussenel, zie Vidal, 'De la répartition des Richesses' pag. 177.

2) Zie over zijn 'système socialiste d'échange', het boek van Marc Aucuy over die verschillende 'systèmes socialistes d'échange', 1908. Naast Vidal wordt dáár gezet Haeck, een Belg, levende 1818-? Zijn voornaamste boek 'Organisation du crédit industriel, commercial. agricole et foncier' 1857, is totaal vergeten even als de auteur.

dat aldus mogelijk gemaakt en gesticht zouden worden landbouw-kolonies. Deze kolonies zouden voorschotten uit die spaarbanken kunnen bekomen; de fondsen der spaarbanken zouden zoodoende dienst doen als opereerend kapitaal van een groote Staats-bank. De brochure werd gelezen en besproken[1]. Vidal verzamelde nu zijn krachten voor een grooter boek, en gaf in 1846 het bekende werk uit: 'De la Répartition des Richesses, ou de la justice distributive en économie sociale'.

Het is een boek van eenige beteekenis, en wij moeten ons dus met den inhoud daarvan bekend maken. Het bestaat (in zijn 500 bladzijden) uit drie afdeelingen. In de eerste geeft hij een uitéénzetting van beginselen; in de tweede gaat hij na, hoe de economisten het vraagstuk der verdeeling der rijkdommen verstaan; in de derde wijst hij aan, hoe de socialisten het probleem hebben meenen op te lossen. - Reeds de eerste afdeeling is dadelijk een bestrijding der economisten. Zij willen, volgens Vidal, om het begrip van vrijheid te redden en te handhaven, niets weten van 'organisatie', en zij zien niet in, hoe door hun stelsel van 'laissez-faire' het begrip van vrijheid te-loor gaat, wijl het recht van den sterkste nu alles onderdrukt. Neen, (zegt Vidal) juist de vrijheid moet georganiseerd worden: een leiding, een gezag is op economisch terrein noodig. Het negatieve begrip van vrijheid, met de consequenties van individualisme en concurrentie, helpt hier niet. De economisten bepalen zich echter slechts tot een kennen en weten der dingen, wijzen dat helpen af. Toch moest hun wetenschap wel degelijk ook een kunst zijn; niet alleen een fysiologie, maar ook een gezondheids-leer wezen. Er is, wanneer gebreken in de instellingen zich laten zien, verbetering aan te brengen, zoo niet, dan moest de economie zich tevreden stellen met statistiek te worden en statistiek te blijven. De liberale economisten houden het dan ook nooit op dat éénzijdig standpunt uit, en zijn, gelukkig, veelal inconsequent. Vidal verwijt hun de kortzichtigheid, wanneer zij steeds van harmonie spreken en zich aanstellen, alsof er geen strijd der belangen in een volk is; hij werpt hun het vage en weinig preciese van hun begrippen vóór de voeten: hun tobben om tot een definitie der waarde-leer te komen; hun verwarring van gebruiks- en ruilwaarde; en hun strekking om den mensch, den producent, ondergeschikt te maken aan de goederen, aan het product.

Nadat hij zóó als het ware een inleiding geleverd heeft voor zijn betoog, onderzoekt hij nu, wat de economisten hebben geleerd over de verdeeling der rijkdommen onder een volk. Hij gaat daarvoor enkele groepen van economische schrijvers na. Allereerst wijdt hij - na eenige korte woorden over de Physiocraten - zijn aandacht aan de zoogenaamde liberale school, die in Adam Smith haar vader eerbiedigt. Hij herinnert, hoe Smith de verdeeling van

1) Zie ook een kritiek in de 'Revue indépendante,' tweede nummer van 1844 (XXI) pg. 413 en volgende.

het resultaat der productie tot een indeeling in drieën heeft gemaakt door zijn leer over loon, grond-rente en kapitaal-winst. Vidal zal dus achteréénvolgens elk dier drie onderwerpen behandelen. - Wat het loon betreft, is zijn betoog, dat er na aftrek van grond-rente en kapitaal-winst (ondernemers premie) veel te weinig voor de talrijke arbeiders overblijft. Hun deel is onder het geldend stelsel der economie veel te gering. Adam Smith-zelf heeft dit nog niet geheef kunnen doorgronden. Hij stond nog in de 18e eeuw, hij zag niet de reusachtige ontwikkeling, die de nijverheid zou nemen onder toepassing van de stoomkracht. Zijn fout is echter ook geweest, dat hij 'rijkdom' min of meer als een geïsoleerd voorwerp van onderzoek beschouwde, niet genoeg het in verband bracht met den mensch en met de maatschappij. Adam Smith had moeten inzien, dat de loon-arbeiders associatie en organisatie noodig hebben. Tegenwoordig staat de arbeider zwak, op zich-zelf, hulpeloos, alléén; hij schept rijkdom en sterft van honger; hij is er slechter aan toe dan de slaaf van weleer: '*il travaille à s'appauvrir*'[1]. - Want wat er van het resultaat der productie aan grond-rente en kapitaal-winst afgaat, is veel te groot. Grond-rente is reeds dadelijk de prijs van een monopolie. De eigenaar verhuurt eigenlijk de krachten der natuur. Nu is de grond, wat ruimte en vruchtbaarheid aangaat, beperkt. Ricardo heeft dus zeer goed aangewezen, dat de grond-rente moet stijgen naarmate de bevolking vermeerdert. De grond-eigenaar wordt, zonder iets te doen, steeds rijker: de tijd werkt (in dat stelsel) voor hem. Is dat echter recht, is dat billijk? zóó vraagt Vidal. Moet dit zoo blijven? De natuur, die voor allen moest dienstbaar zijn, arbeidt zóó voor slechts enkelen. Wil men dit systeem tot zijn uiterste gevolg-trekkingen dóórzetten, dan zal men eindelijk noodzakelijkerwijze tot algemeene *onteigening van den grond* ten-dienste van allen moeten komen[2]. - Gelijke opmerkingen zijn te maken bij

1) Zie F. Vidal, 'De la Répartition des Richesses,' 1846, pg. 117.
2) Zie Vidal, 'De la Répartition des Richesses' 1846, pg. 157-158: 'Ah! s'il en est ainsi; si contre les travailleurs, contre les consommateurs, contre la société toute entière, les propriétaires ont prescrit par le temps, à leur avantage, le droit exclusif à l'usage et à la fécondité de la nature; le jour est proche où l'on se verra dans la nécessité absolue d'invoquer contre les propriétaires les bénéfices de la loi d'expropriation pour cause d'utilité publique, dans la nécessité d'affranchir le travail de la plus ruineuse de toutes les servitudes. On indemnisera une fois pour toutes les propriétaires, puis on rachetera à tout jamais le droit à l'air, à l'humidité, aux rayons du soleil, à l'influence de l'atmosphère, la fécondité de la nature, enfin! Sinon la société ne pourrait subsister, toute production, étant hors d'état de couvrir ses frais, deviendrait impossible; et les travailleurs réduits à l'extrémité, ne pouvant vivre à de pareilles conditions, seraient forcés de reclamer hautement la jouissance gratuite des bienfaits gratuits de la nature! - Aujourd'hui déjà, l'Angleterre, l'Ecosse, l'Irlande, le pays de Galles, en sont là.'

de leer van de kapitaal-winst. Het licht valt dadelijk hier op het feit, hoezeer de belangen van kapitalisten en arbeiders tegenstrijdig zijn. Als de kapitaal-winst stijgt, daalt natuurlijk het deel, dat de loon-arbeid uit de productie kan verkrijgen. Wanneer nu echter het deel van het kapitaal steeds grooter wordt, wanneer de handel ook voor dikwijls overbodige diensten groote belooningen zich voorbehoudt, wanneer de richting van de nijverheid deze is: dat de groote bedrijven de kleine dooden, wanneer dus alles naar groote ondernemingen heênwijst, welke uitgebreide ondernemingen aan het daarin gestoken kapitaal overgroote winsten opleveren, - dan, ja dan, kon het denkbeeld opkomen, op al zulke ondernemingen, vanwege het algemeen, een stelsel van 'régie' toe te passen. De massa der arbeiders zal vragen, dat de machines, die nu slechts als werktuigen voor enkelen werken, ten-voordeele van allen gaan arbeiden. Zij zullen op *onteigening der arbeids-werktuigen* voor het algemeen gaan aandringen[1)]. - De indeeling in drieën, zooals Adam Smith en zijn school die hebben geleerd, is dus wel een verdeeling van het resultaat der productie, maar geen verdeeling naar recht en billijkheid. Aan de bezitters, die stille zitten en niet werken, wordt veel te veel afgestaan. De toestand der loon-arbeiders is niet in overeenstemming met den vooruitgang der maatschappij. Adam Smith had nog soms daarvan een vóórgevoel. Hij waarschuwt nog soms voor de raadgeving en de zienswijze der kapitalisten, maar zijn leerlingen en vooral J.B. Say laten dien schroom varen, en roepen luidkeels, zonder zich om de arbeiders te bekommeren: Leve de kapitalisten en speculanten!

Van de andere scholen der economisten behandelt Vidal nog de zienswijze van Malthus, die de rijken tot weelde-uitgaven zou willen aanzetten, de opvatting der statistische geleerden, die meestal veel te spoedig uit hun cijfers een of andere conclusie trekken, de beschouwingen der 'eclectici', die niets zeggen en slechts dobberen op den stroom van den tijdgeest, en eindelijk iets breeder de afwijkende theorie van Sismondi. Aan hem, den veelszins uitstekenden man, wordt alle hulde toegebracht: hij heeft het probleem gezien, al heeft hij 't nog niet kunnen oplossen. Hij heeft zijn adem ingehouden en is huiverend stil blijven staan, toen hij begon te vermoeden, dat een meer integrale associatie van alle belangen, van voortbrengers en verbruikers, noodzakelijk was; hij had reeds het vóórgevoel, dat de bevrediging dan eerst zal komen wanneer

1) Zie Vidal, 'De la Répartition des Richesses,' 1846, pg. 174: 'Mais que vont devenir les millions d'êtres humains qui n'avaient pour vivre que le travail de leurs bras? Croyez-vous donc qu'ils se laissent paisiblement et stoïquement mourir de faim? Quand tout travail sera ou pourra être accompli par la mécanique, le peuple demandera à participer aux produits des machines, il réclamera le droit de vivre! Il demandera que les machines, qui fonctionnent aujourd'hui au profit de quelques uns fonctionnent au profit de tous; il demandera enfin q'on exproprie, pour cause d'utilité publique, les propriétaires des machines comme les propriétaires du sol.'

de machines werkelijk arbeiden zullen voor alle geassocieerde menschen.

Zoo verlaat Vidal de economisten. Die school heeft geen steekhoudende theorie uitgedacht voor de verdeeling der rijkdommen. Zij beschrijft slechts, doch lost het vraagstuk niet op. En inderdaad loopt de theorie der economisten uit op strijd en krijg der belangen. Engeland heeft hen geloofd, en zie nu eens, hoe het pauperisme dáár voortwoekert onder de gezonde en krachtige arbeiders. Het verbruik is gemakkelijker gemaakt, de verbruiks-artikelen zijn goedkooper, maar de arbeider mist overal koopkracht, en wanhopend zoeken de economisten naar verbruikers die er niet zijn, naar markten en débouchés. Te-midden der opschietende en weelderig bloeiende productie heerscht de diepste ellende. Weeklagend heffen de vrouwen en kinderen, die door den nood zoo vroeg in de fabrieken worden gezweept, de vermagerde armen ten hemel!

Vidal wendt zich dus tot de socialisten.

Er zijn onder hen drie scholen, die op den vóórgrond dringen: de school der Saint-Simonisten, der Fourieristen en der communisten. Met elke daarvan houdt hij zich een oogenblik op, voorzoover zulk een school zich met de verdeeling der rijkdommen heeft ingelaten[1)]. De oplossing der Saint-Simonisten neemt hij niet aan. Wèl prijst hij hun zorg voor de armen, hun bestrijding van het erfrecht, hun socialiseeren van den eigendom, maar hun autoriteits-zin, hun willekeur, hun neiging tot theocratie, hun al te vasthoudend doorvoeren van rangen - zoodat de grootst mogelijke ongelijkheid onder de menschen, nog wel op het beginsel der capaciteit, wordt gehandhaafd - stuit hem tegen de borst. Hij wendt zich dus tot de Fourieristen. Hier is weder een theorie over verdeeling zooals bij de economisten. De indeeling van het resultaat der productie naar kapitaal, arbeid, talent, volgens eenmaal vast aangenomen verhoudingen en cijfers - benevens de vaststelling voor altijd van het minimum levens-onderhoud - wordt besproken. De tegenwerpingen van Vidal zijn echter deze: dat alles in het Fourierisme afhangt van het inrichten van een zeker mechanisme, waarin de maatschappij moet worden opgelost; dat het voorts aan gegronden twijfel onderhevig is, of werkelijk dat mechanisme (het 'phalanstère') zoo groote winsten kan opleveren, en dat de eigenlijke deeling (hetzij in natura, hetzij bij wijze van schatting) nergens nauwkeurig is omschreven. Vidal meent, dat de repartitie, zooals Fourier ze voorslaat, alléén mogelijk is bij het eerste gevestigde 'phalanstère'; hij acht alles zeer bezwaarlijk in te voeren, wanneer de gansche maatschappij zich in 'phalanstères', zou hebben ingericht; het stelsel kan, volgens hem, slechts een voorbijgaand stelsel, een overgangs-toestand, wezen.

Met meer sympathie keert Vidal zich tot de zoogenaamde communisten, de school der communauteit. Zij zijn de ware utopisten:

1) Slechts zeer kort behandelt hij de eigenlijke 'égalitaires': de mannen, die onder alle omstandigheden gelijkheid van loon voorstaan.

zij willen de Christelijke broederschap verwerkelijken. Zij gaan recht op het doel af, zij het dan ook, dat hun overtuiging meer op sentiment dan op wetenschap berust. Zij vestigen hun systeem op *de behoeften* der menschen. Uitvoerig staat hij hier stil bij Morelly, die waarlijk geen gelijke deeling wil, maar ondeelbare éénheid in het fonds en gemeenschappelijk gebruik der producten. Men doet verkeerd de communisten te verwijten alles gelijk-op te willen deelen. Neen, zij willen slechts niet aan de natuurlijke ongelijkheden verbinden en vastknoopen sociale ongelijkheden. Zij erkennen wel degelijk hiërarchie en rangen, maar willen geen voor-goed geteekende en afgebakende grens-lijnen, geen blijvende categorieën. De verdeeling mag dus niet geschieden volgens vaste graden. Tegenover het recht der capaciteit zou spoedig zich doen gelden het recht van den sterkste. Neen, beginsel moet zijn: dat ieder werkt naar zijn krachten en verbruikt naar zijn behoeften. De dichter en de boer staan, elk in zijn kring, op gelijke lijn. Geenszins vernietigen de communisten de vrijheid en de familie, of leeren zij gemeenschap van vrouwen en kinderen. Dit zijn dwaze bangmakerijen. Maar zij willen een georganiseerde democratie vestigen, waar de woning gemeenschappelijk zal zijn ingericht als bijv. een Palais-Royal te Parijs, waar de levens-wijze zal kunnen plaats hebben als in de groote reizigers-hotels in Zwitserland. Zij willen juist den eigendom beveiligen door hem te socialiseeren. Zij zetten op hun programma het socialiseeren der arbeids-werktuigen. Zij onderscheiden zich van de Fourieristen in hun opvatting van het kapitaal. Dezen nemen het kapitaal als een productie-agent aan. Maar het kapitaal is geen agent - zeggen zij - het is slechts instrument, en de mensch kan nooit geassocieerd zijn met dat instrument, anders zou het kunnen gebeuren, dat dit instrument den mensch de baas zou zijn. Stel u slechts het feit voor, dat het kapitaal, door interest op interest, zich op waarlijk ontzettende wijze kan vermeerderen, en zóó aller productie zou kunnen opslorpen. Kapitaal is, zegt men, vóóraf gedane arbeid, maar de vraag rijst: door wien is dat werk vóóraf gedaan? Waarom kan in onze maatschappij een industrieel zich een kapitaal verwerven, dat eeuwig zou kunnen bestaan en toenemen, terwijl een bekwaam zee-officier het niet verder kan brengen dan tot een pensioen, dat met zijn leven ophoudt? Is dat verschil tusschen het winnen van een kapitaal en het verdienen van een pensioen niet een anomalie? - En evenzeer als de communisten strijden tegen het kapitaal-begrip der Fourieristen, verzetten zij zich tegen de Saint-Simonistische repartitie volgens de capaciteit. Dat uitsluitend nadruk leggen op de geschiktheid en den aanleg van het individu is verkeerd. Wie doet in onze maatschappij iets op zich-zelf? Wie werkt alleen door eigen krachten? De geheele maatschappij, de gansche tijd werkt voor en met het individu. Het einddoel der communisten is dus een verdeeling naar de behoeften, en dien droom - indien het een droom is - laten zij niet los[1)].

1) Zie Vidal, ‘De la Répartition des Richesses’, 1846, pag. 432.

Men ziet dus, dat Vidal zich het liefst zou willen verstaan met de school der communauteit. Hij is van meening, dat die mannen der broederschap ideëel gelijk hebben. Om hun denkbeeld, om hun theorie te verwezenlijken, is echter een organisatie noodig, en verschillende gegevens van Fourier zouden hierbij te gebruiken zijn. Organisatie en associatie moeten de twee spillen der nieuwe maatschappij wezen. Vidal zou als proef, als eerste begin, weder voorstellen het project, dat hij in zijn brochure over de spaarbanken reeds heeft geschetst. Hij zou willen gaan vestigen landbouw-kolonies. In dien trant moet men een begin van een oplossing beproeven. Dit is echter zeker, dat geheel ons industrieel 'régime' veranderen moet. Wij dienen ons wat meer te haasten, om tot die verandering mede te werken. Het zou eens kunnen gebeuren, dat het eigenlijke volk zijn geduld verloor, en dat het aanvoerders kreeg in de *proletariërs van den geest*, in de gedeclasseerden....[1)]. De moderne Catilina's zouden kunnen opstaan!

Zóó scheen Vidal rustig voort te arbeiden. Hij was in zijn boek haast meer kritisch dan opbouwend te-werk gegaan. Zijn geschrift toch, al behelsde het een vergoelijking der communisten, was meer een soort van onderzoek dan wel een ontvouwing en verdediging van een stelsel. Tot nu toe kon men Vidal bezwaarlijk een apostel van het collectivisme noemen, tenzij men zijn betoog:

1) Zie Vidal, 'De la Repartition des Richesses', 1846, pag. 495: 'A côté des prolétaires de jour en jour plus nombreux de l'industrie, il y a désormais des prolétaires de l'intelligence, que nos collèges vomissent chaque année par milliers, et qui viennent grossir le nombre des déclassés. Ces prolétaires intelligents sont naturellement destinés à devenir les meneurs, les chefs des mécontents, à fournir des Catilina et des Spartacus pour une guerre sociale: ils sauront grouper autour d'eux et exciter tous ceux qui, poussés à bout, auront été réduits à mettre leur dernière espérance dans les révolutions. Quiconque n'a rien à espérer, n'a non plus rien à craindre; quiconque ne peut trouver à vivre en travaillant, songe à mourir les armes à la main, voue à la société une haine implacable, se fait conspirateur, recrute des auxiliaires, et n'attend plus qu'une occasion pour assouvir sa vengeance. L'excès de la souffrance rend l'homme féroce et le pousse à la rage, et quand ceux qui souffrent sont en majorité, la révolte est toujours imminente. Une révolution, aujourd'hui, serait terrible, épouvantable! Elle ferait des victimes, des débris et des ruines, sans organiser un ordre nouveau. Les révolutions utiles et fécondes sont celles qui réalisent les progrès accomplis dans les idées, qui détruisent pour créer et qui arrivent à propos. Or, aujourd'hui que la majorité n'a guère que des idées critiques, quels principes viendraient réaliser une révolution? Les idées nouvelles qui germent ne sont pas mûres encore; les esprits ne sont point suffisamment initiés à une transformation sociale. Les meneurs eux-mêmes sont loin d'être d'accord; à peine savent-ils vaguement ce qu'il faudrait proposer le lendemain'.

dat de leer en praktijk der economisten noodwendig het volk zou voeren tot den eisch van onteigening van den grond en van de arbeids-werktuigen, als zoodanig wilde doen gelden. De politieke gebeurtenissen in Frankrijk kwamen echter weldra tot een keerpunt en sleepten ook François Vidal mede. De revolutie van 1848 brak uit. Hij sloot zich toen eenigszins aan bij Louis Blanc in zijn streven, om aan de nieuwe republiek een sociaal karakter te geven. Hij werd secretaris der commissie voor de arbeiders, die, onder voorzitterschap van Louis Blanc, op het Luxembourg zetelde. De groote rapporten dier commissie werden door hem met medehulp van Pecqueur gesteld[1] Bij de bemoeiingen tot bevrediging van de werklieden der fabriek van Derosne en Cail was hij zeer betrokken. Hij stelde zich ook candidaat voor de 'Assemblée nationale', doch verkreeg slechts 24,680 stemmen, en werd dus niet gekozen[2].

Toen echter die vergadering in Mei bijéén was gekomen, gaf hij in Juni (1848) een klein boek van 325 bladzijden uit, dat het programma van zijn wenschen en eischen zou bevatten. Het kwam uit onder den klinkenden titel: 'V i v r e e n t r a v a i l l a n t ! projets, voies et moyens de réformes sociales'.

In dit boek nu stelde hij onder meer het beginsel van het *collectivisme* beslister en steviger op den vóórgrond. IJverig bezig met in dit geschrift de maatschappelijke hervormingen, die volgens hem dringend noodig waren, uitéén te zetten[3], werd hij er toe gebracht het idee, dat hem reeds had bekoord toen hij zijn eerste boek over de verdeeling der rijkdommen bewerkte, nu onbewimpeld voor te dragen. Nadat hij toch achteréénvolgens het recht op arbeid, de verbeteringen in den landbouw, de vervorming der industrie en van den handel, in den geest der rapporten van het Luxembourg, had besproken - dus het oprichten van 'entrepots', van bazaars en van Staats-ateliers had verdedigd - kwam hij als van-zelf tot de uitbreiding, welke aan de crediet-instellingen zou kunnen worden gegeven. Er moest natuurlijk een algemeene Staatsbank wezen, die tevens als bank van grond-crediet werkte. Die bank moest door lagen interest ook vooral in die richting werken, dat de eigenlijke boer in plaats van daglooner eigenaar van het stukje grond kon worden, dat hij bebouwde. De aarde moest het eigendom zijn van hen, die haar bewerken: '*la terre aux travailleurs*'. De grond-rente moest ontnomen worden aan hen, die niet zelven werken. In deze richting redeneerde hij voort.

1) Zie Louis Blanc, 'La Révolution de Février au Luxembourg', pag. 11, 13, 50, 57 en 87.
2) Zie Garnier Pagès, 'Révolution de 1848', tome VIII, pag. 181, 272, 286.
3) Hij heeft bij die uitéénzetting allerlei puntige gezegden, bijv. (zie Vidal, 'Vivre en travaillant', pag. 55): 'La fortune, dit-on, s'acquiert par le travail. Oui, mais surtout par le travail d'autrui'. Zie voorts pag. 250 over de uitdrukking 'travaux forcés'; pag. 258 over het 'laissez-faire'; pag 265 tegen Malthus en de Malthusianen.

In alle onderdeelen werd dit door hem duidelijk gemaakt. Doch let nu wel op. 'Wanneer hij - aldus luiden zijn eigen woorden - vraagt, om het aan de landbouwers gemakkelijk te maken grond te koopen, dan geschiedt dit niet uit de beweegreden, om nog tot grooter verbrokkeling van het eigendom te drijven, om nog sterker de bezwaren te vergrooten van de kleine cultuur en de beletselen te verzwaren tegen elke rationeele exploitatie. Neen, het is enkel, omdat hij overtuigd is, dat de verdeeling en versnippering van den grond noodwendig moet leiden tot *socialisatie van den grond*, evenals de verdeeling der roerende kapitalen heeft geleid tot socialisatie der kapitalen, tot groote industrieele maatschappijen gevestigd op collectief kapitaal'[1)]. Vidal gaat dus hier niet in rechte richting op zijn doel af: hij volgt in zijn gang der redeneering een gebogen lijn. Doch, het einddoel staat helder hem voor oogen. De boeren - zoo meent hij - zijn op 't oogenblik te dom, om dat groote doel te begrijpen. Het is een kortzichtig en koppig ras[2)]. Verlok hen nu slechts door het lokaas van het eigendom. Laat hen, waarop zij trouwens

1) Zie Fr. Vidal, Vivre en travaillant', 1848, pag. 162.
2) Zie Fr. Vidal, 'Vivre en travaillant', 1848, pag. 166: 'Race ignorante, egoïste, âpre au gain et impitoyable au malheur, obstinée dans ses préjugés, rebelle à toutes les innovations, même à celles qui ont pour objet l'amélioration de son sort, elle n'a d'affection que pour son champ et pour ses écus; elle tient à son bétail plus qu'à sa famille; elle porte plus sincèrement et plus longtemps, au fond du coeur, le deuil d'un boeuf mort que le deuil de son vieux père, et elle trouve que le bonheur de l'humanité serait payé trop cher, s'il devait momentanément lui coûter quelques centimes additionnels. - Ceux qui se font les plats courtisans du peuple des campagnes, qui en exaltent les fausses vertus, ne connaissent pas le paysan, le paysan de la France centrale, le paysan qui ne sait lire ni écrire, mais qui sait compter, qui n'est sorti de son hameau, qui n'a point été décrassé par le service militaire, qui n'a de la créature humaine que la forme extérieure et le langage. C'est généralement un être stupide et grossier, auquel on ne peut s'intéresser que par amour de l'humanité; qui fera la résistance la plus opiniâtre, la plus féroce même, à toute idée généreuse, s'il n'entrevoit pas pour lui un profit immédiat; qui tuerait au besoin ceux qui veulent l'affranchir, comme les prétoriens tuent ceux qui veulent les délivrer du joug du despotisme. Le plus grand ennemi du peuple ignorant, c'est-lui-même. - Cependant ces hommes ont été créés comme nous, à l'image de Dieu; ils ont une âme et des entrailles! Oui, sans doute, mais c'est l'ignorance, qui les a faits ce qu'ils sont; c'est le souvenir traditionnel de la servitude qu'ils ont subie depuis des générations, qui les rend défiants et farouches jusqu'à la cruauté. Nous ne pouvons leur faire un crime de cette ignorance, mais nous devons nous hâter de les instruire, de les civiliser; et, comme ils ne sont accessibles qu'à l'intérêt, c'est par l'appât de la propriété qu'il faut les séduire, pour les attirer de là, toujours par l'intérêt, et l'éducation aidant, vers le nouveau monde de l'association et de la fraternité!'

recht hebben, eigenaars worden. Doch juist de geringe omvang van hunne, aldus met behulp der banken verkregen eigendom-metjes en stukjes grond zal hen ontvankelijker maken, later het stelsel van den collectieven eigendom van den grond te begrijpen. Want als eindpaal moet staan: de mogelijke inkoop van al den grond door den Staat. De individueele toeëigening der arbeids-instrumenten, zoowel van kapitaal als van grond, heeft tot nu toe de dienstbaarheid, de slavernij op de wereld bestendigd. Daaraan zal een einde moeten komen. De economische instellingen moeten gewijzigd worden.

'Ik geloof - zoo gaat hij voort[1)] - dat vroeger of later *alle* arbeids-instrumenten zullen worden gesocialiseerd; ik geloof, dat de kapitalen de collectieve eigendom van de geheele maatschappij zullen worden, en dat de individuen slechts ten-volle eigenaars zullen kunnen wezen van de vruchten van den arbeid, van alle waarden die niet als middelen tot voortbrenging kunnen worden beschouwd. Ik geloof, dat de collectieve eigendom steeds in breeder verhouding en uitgestrektheid zal toenemen, en dat de individueele eigendom daarentegen zal inkrimpen, naarmate de beschaving zal voortschrijden; en ik voeg er bij, dat dit voor de toekomstige maatschappijen niet enkel een voorwaarde van ontwikkeling, maar een voorwaarde van bestaan zal uitmaken. Men zal beginnen de kapitalen te socialiseeren, eerst met betrekking tot het *gebruik*, zooals dit thans reeds geschiedt bij de spoorwegen; dan zal men de socialisatie uitbreiden tot den *eigendom*-zelven der kapitalen, zooals dit het geval is, wanneer de spoorweg-aandeelen zullen genaast worden, of wanneer de concessie verstreken is. Maar dat alles zal door den loop der dingen als van-zelf geschieden, zonder dat het noodig zal zijn (zooals de Saint-Simonisten wilden) het erfrecht te vernietigen.'

Terwijl nu echter de kapitalen gesocialiseerd zullen kunnen

1) Zie François Vidal, 'Vivre en travaillant', 1848, pag. 178, 179, 181-184, 272; 'Moi aussi, je crois que tôt ou tard tous les instruments de travail seront socialisés; je crois que les capitaux deviendront la propriété collective de la société toute entière, et que les individus ne pourront être pleinement propriétaires que des fruits du travail, de toutes les valeurs qui ne peuvent pas être considérées comme instruments de production. Je crois que la propriété collective ira toujours s'élargissant, la propriété individuelle s'amoindrissant, à mesure que la civilisation progressera davantage; et j'ajoute que ce sera pour les sociétés à venir, non seulement une condition de développement, mais une condition d'existence. - Un jour viendra nécessairement où la terre qui avait été donnée à tous les hommes, sera rendue à sa destination première, non par voie de spoliation, mais par voie de rachat pour cause d'utilité publique. La société rachètera le sol, cela me parait inévitable, et elle le rachètera dans l'intérêt des propriétaires eux-mêmes, dans l'intérêt général, pour mettre fin pacifiquement à cette injustice qui s'appelle, en économie, la rente de la terre.'

worden door de organisatie van het crediet en van de industrie, en men hier een min of meer geleidelijken overgang zal kunnen afwachten, zal omtrent den grond een enkele vaste, bepaalde maatregel noodig zijn. ‘De aarde toch is niet een kapitaal zooals elk ander kapitaal. De aarde is niet een product van menschelijken arbeid: zij is als arbeids-veld aan de geheele menschheid gegeven, aan de tegenwoordige en aan de toekomstige geslachten. De dag zal komen, waarop die aarde, welke aan alle menschen was geschonken, terug zal worden gegeven aan haar eerste bestemming, maar niet bij wijze van gewelddadige ontneming, doch door afkoop of onteigening ten algemeenen nutte. De maatschappij zal den grond inkoopen, en zij zal dit doen ten-bate der eigenaars-zelven, ten bate van het algemeen, om op vredelievende wijze een einde te maken aan het onrecht, dat in de economie, den naam: *grond-rente* draagt. Zóó zal de tijd naderen, dat de grond-eigendom aan de geheele maatschappij zal toebehooren; welke maatschappij alsdan aan de arbeiders het bezit of het gebruik van dien grond tegen huur zal afstaan.’ Met alle andere kapitalen zal dit alles meer geleidelijk gaan. ‘En dàn zullen alle arbeids-werktuigen gesteld worden tot beschikking van een ieder die werken wil; de voorwaarden voor allen in den arbeid zullen gelijk wezen, en de laatste vorm van exploitatie van den mensch door den mensch zal verdwijnen. Alle menschen zullen vrij, gelijk, en broeders zijn. Om dat groote doel te bereiken, vooral wat betreft de socialisatie van den grond, moeten wij nu, zonder al te veel zorg te hebben voor de naaste toekomst, de boeren tot eigenaars maken; wij moeten zelfs er niet tegen opzien, de stuksgewijze splitsing van den grond, die samenhangt met het ideaal der economisten en met de vooroordeelen onzer tijdgenooten, te helpen verhaasten. Want eerst als het kwaad der verbrokkeling op zijn hoogst gestegen is, als de nood 't felst nijpt, zal de noodzakelijkheid van het redmiddel des te beter in de oogen springen: - en dat redmiddel is territoriale verschikking, is afkoop en inkoop van den grond door de maatschappij.’

Vidal acht het zeker en vast, dat het hiertoe zal komen. Zal dit gebeuren in twintig, in vijftig jaren, na een eeuw? Dit weet hij niet. Maar hij hoopt oprechtelijk, dat het zoo spoedig mogelijk zal geschieden, want eerst dan zal het tijdperk der bittere ellende voor de menschen gesloten zijn.

Wij houden ons nu niet uitvoerig meer bezig met de plannen die Vidal voorstelt tot geheelen in- en afkoop van de Staats-schuld, van de spoorwegen, van de kanalen en van de mijnen. Dit alles hangt natuurlijk met zijn geheele opvatting samen. Wij wijzen er slechts op, dat onder de maatregelen, die hij voorstelt, ook behoort een algemeen stelsel van verzekering of assurantie, als bepaalde instelling van den Staat. De verzekering moet verplichtend worden gemaakt en liefst monopolie van den Staat wezen. Voorts moet de Staat overal den stoot geven tot het bouwen van groote economische huizingen, waarin tot gezamenlijk leven wordt uitgelokt. Eindelijk moet de Staat arbeids-legers inrichten.

Wij behoeven dit alles echter maar aan te stippen. Het zijn in Vidals boek slechts schetsen, omtrekken. Op dat wat nieuw was: het collectivisme toegepast allereerst op den grond, valt van-zelf bij hem het volle licht. Dit gedeelte alleen is goed uitgewerkt. Hij sloot zich hier geheel aan bij Pecqueur, wiens naam echter in zijn boek niet door hem genoemd wordt.

In den kring der socialisten bleef hij voorts het meest in verbinding met Toussenel. Hij richtte met dien geestigen Fourierist in het jaar 1849 een weekblad (Zondagsblad) op, onder den titel: 'Le Travail affranchi.' Het eerste nummer daarvan kwam den 7den Januari 1849 uit. Medewerkers waren vooral Victor Meunier, Leopold Graffin en Pierre Vinçard. Voorzoover wij uit enkele nummers mogen oordeelen, gelooven wij niet, dat Vidal hier rechtstreeks de vaan van het collectivisme ophief. Hij streed meer in 't bijzonder voor het recht op arbeid, voor de afschaffing van elke exploitatie van den mensch door den mensch, en voor de organisatie van den arbeid door de associatie. Vidal hielp dus in dit blad slechts voorbereiden, hij droeg zijn aandeel bij, om de maatschappelijke vervormingen in gang te zetten, opdat later het volledig stelsel zich zou kunnen vestigen. Het blad werd goed geschreven en kreeg een flinken naam. Door zijn verdediging van het recht op arbeid, gold Vidal bij de werklieden voor een adept van Louis Blanc. Ten-onrechte, zooals wij zagen. Doch dit alles schaadde niet aan zijn populariteit. Ten-minste bij gelegenheid van aanvullings-verkiezingen voor de 'Assemblée législative' op 10 Maart 1850, werd hij zoowel door Parijs als door het departement Le Bas-Rhin tot afgevaardigde gekozen. Te Parijs verwierf hij 138,439 stemmen en kwam hij te-gelijk met H Carnot en de Flotte uit de stembus. Toch koos hij ter-wille van zijn partij liever den zetel door de provincie hem aangeboden. In Parijs was de verkiezing van een socialist gemakkelijker. Hij zag juist, want in zijn plaats werd nu te Parijs als afgevaardigde benoemd de bekende socialistische roman-schrijver Eugène Sue[1]. Deze verkiezing van Vidal maakte op de bezittende klassen een grooten indruk. Er werd zekere angst door verwekt. Het roode spook der Juni-dagen van 1848 scheen zich even weder te vertoonen. Aanleiding en aanknooping werd deze gebeurtenis voor Louis Napoleon, om hier en elders een steun te zoeken en te vinden, ten einde later zijn Staats-greep te wagen.

Die Staats-greep ontrukte natuurlijk François Vidal aan het

1) Zie Léo Lespès, 'Histoire de la 1re Présidence du prince Louis-Napoléon Bonaparte,' Paris 1852, tome II, pag. 72, 82, 88; en Pierre de la Gorce, 'Histoire de la seconde République française,' 1887, tome II, pag. 314-316, 323. Vergelijk voorts Karl Marx, 'Die Klassenkämpfe in Frankreich', editie 1895, pag. 96 en 103, en 'Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte,' editie 1869, pag. 44.

politiek leven. Hij ontweek Parijs, ging op het land wonen, en stierf in 1872 vergeten[1].

III.

De derde der Fransche collectivisten van dit tijdperk was de baron de Colins.

Jean, Guillaume, César, Alexandre, Hippolyte, baron de Colins was van geboorte een Belg[2]. Hij zag in Brussel den 24sten December 1783 het levens-licht, doch al jong ging hij naar Frankrijk, en verder bleef zijn lot verbonden aan de geschiedenis van dat land. Hij was uit een oud geslacht gesproten, en zou - na eerst door de zorgen van zijn vader, den 'chevalier' Colins de Ham, bij den vicaris te Dison zijne eerste opleiding te hebben genoten - de militaire loopbaan volgen. Zóó was hij op zijn 17de jaar naar Parijs getrokken, om aldaar op de polytechnische school te komen. Doch juist - men schreef het jaar 1800 - was Napoleon in het kamp te Boulogne bezig met zijne plannen, om in Engeland eene landing te beproeven. Dit trok ieder vurig hart aan. De jonge Colins wierp dus studie-plan en boeken op-zijde, en snelde als volontair naar het legerkamp, waar hij eene plaats kreeg onder de huzaren[3]. Langzaam klom hij nu de rangen op. De groote veldslagen van Napoleon woonde hij bij. In een zijner werken herdenkt hij later - in een brief van 2 December 1858 - dat hij den slag van Austerlitz heeft bijgewoond[4]. In het jaar 1811 - hij was ondertusschen officier geworden - schreef hij iets over landbouw-economie. In 1815 was hij bij den slag van Ligny dapper op zijn post als kapitein en adjudant van generaal Excelmans. In dienzelfden veldtocht vinden wij hem 15 Juni 1815 te Waveren strijdende onder Grouchy. Na den slag en neêrlaag bij Waterloo week hij eerst terug naar Frankrijk. Hij was echter een te groot bewonderaar geweest van den keizer Napoleon, om als militair onder de Bourbons te dienen. Dus verliet hij Frankrijk en ging hij de wijde wereld in. Eerst vinden wij hem in België, daarna in Amerika. Hij leerde op zijne tochten en reizen allerlei kennis en wetenschap, te-hooi en te-gras: nu eens de medicijnen, dan weder de natuurkunde. Met allerlei proefnemingen hield hij zich bezig; zóó was hij druk in de weêr met de questie der luchtballons, en bedacht hij een plan om Napoleon op die wijze van

1) Zie over François Vidal een studie van Paul Louis in 'Die neue Zeit', 1901/1902, II, pg. 545 seqq.
2) Zie over hem een artikel van Félix Guilleaume in de 'Revue du Socialisme rationnel' van December 1904.
3) Onder de officieren van Napoleon treffen wij een enkele maal een socialist aan; zóó bijv. den generaal der genie Caffarelli du Falga, zie over hem 'Les Temps nouveaux', Supplément, vol. II, 88 (1899); pg. 697, seqq.
4) Zie Colins, 'De la Justice dans la science', tome III, 1861, p. 250.

St. Helena te doen ontvluchten. Het slot van deze zijne lot-wisselingen was, dat hij op 47-jarigen leeftijd tegen 1830 in de Havanna op eene plantage of landbouw-onderneming leefde, waar hij tevens als geneesheer werkzaam was.

Daar brak in Juli 1830 de revolutie in Parijs uit, die de Bourbons verdreef. Onmiddellijk verliet nu Colins zijne plantage en keerde hij naar Frankrijk terug. Te Parijs zien wij hem eerst in politieke samenzweringen verward, ten-einde Napoleon II op den troon van Frankrijk te helpen. Doch toen de hertog van Reichstadt in Juli 1832 stierf, zegde de baron Colins vaarwel aan de politiek. Wel bleef hij in nauwe verbinding met Jozef Bonaparte, die zijn denkbeelden over landbouw en economie waardeerde, maar over staatkundige plannen of droomen spraken zij niet meer. Colins had het besluit opgevat, zich geheel en al aan maatschappelijke hervormingen te wijden. Zóó begon hij ernstig te studeeren en te schrijven. Hij werkte hard: nu eens volgde hij de colleges der hoogleeraren, dan weder sloot hij zich eenzaam op. Hij leefde zooals eens de oude graaf de Saint-Simon zijne dagen had doorgebracht: luisterende, leerende, peinzende en schrijvende. Reeds in 1835 gaf hij eene proeve van zijne sociale onderzoekingen, een eerste geschrift, dat echter nog anoniem uitkwam, onder den titel: ‘Le pacte social’. Wij hebben dit werk niet onder de oogen kunnen krijgen. Zelf heeft hij gezegd, dat in dit boekje zijne denkbeelden reeds in kiem en knop waren vervat. Intusschen schijnt dit wel wat overdreven, al zij het waar, dat hij daarin reeds op het programma zette: dat het onroerend goed aan allen moest toebehooren (‘la propriété immobilière appartient à tous’). Zijne leerlingen vooral blijven bijzondere waarde aan dat boek hechten, wellicht omdat zij daaruit aanleiding nemen, den baron de Colins boven Pecqueur de prioriteit van het initiatief van het Fransche collectivisme toe te kennen[1)].

Het geschrift ‘Le pacte social’ maakte overigens weinig indruk, maar Colins was niet ontmoedigd, en bleef dag aan dag voortschrijven. Vooral na het jaar 1840 begon hij uitgebreide boekwerken saâm te stellen. Doch die boeken bleven manuscript. De éénigen, die er kennis van namen, waren zijne onmiddellijke leerlingen. Hij verzamelde toch steeds om zich heên een kleinen kring van belangstellende mannen. Vroeger was de Saint-Simo-

1) Zie Emile de Laveleye, ‘Le Socialisme contemporain’, deuxième édition, 1883, pag. 287. Vergelijk ook ‘La Revue socialiste’ van Februari 1889, pag. 154 noot, en van Mei 1889 pag. 546 noot. Zie overigens over Colins het artikel van César de Paepe, ‘Die sociale Wissenschaft nach Colins und de Potter’ in het ‘Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik’, herausgegeben von dr. Ludwig Richter, erster Jahrgang, zweite Hälfte, 1880, pg. 26-59. In de laatste jaren drukt men er sterker dan vroeger op, dat Colins zijn denkbeelden heeft ontleend aan den Zuid-Amerikaan, dr. Rivadavia, zie ‘Socialistische Monatshefte’, 1898 pg. 42.

nistische volks-schrijver en dichter Pierre Vinçard[1] een tijd-lang zijn adept; later zien wij den Spanjaard Ramon de la Sagra in zijn omgeving, en voorts de Belgen de Potter, vader en zoon[2].

Uit het geleerde kluizenaars-leven schijnt hij zich een oogenblik onttrokken te hebben, toen de revolutie van 1848 uitbrak. Al was hij 65 jaren oud, zoo deelde hij in de koorts dier dagen. Waarschijnlijk vocht hij in de Juni-dagen van 1848 op de barricaden naast het arbeiders-volk; hij werd ten-minste gevangen genomen en stond op het punt gefusilleerd te worden. Hij ontliep den dood, doch werd met de andere lotgenooten in de kazematten (de 'cabanons') geworpen[3]. Toen hij vrij-kwam, begon hij al zijne manuscripten en ontwerp-boeken te ordenen en voor den druk gereed te maken. Het was een overweldigende voorraad copie[4]. Hij-zelf had geen vermogen, om dat alles te laten drukken, en geen uitgever was roekeloos genoeg dit op eigen risico te doen. Eindelijk vond hij een vermogend vriend, die de kosten van den druk van het voornaamste op zich wilde nemen. Op die wijze zijn van 1853 tot op onze dagen, behalve enkele brochures en dagblad-artikelen[5], acht en twintig vrij dikke deelen verschenen. Het zijn de volgende zes werken:

1°. Qu'est-ce que la science sociale? vier deelen, 1853-1854.
2°. L'Economie politique source des révolutions et des utopies prétendues sociales, eerst drie deelen, 1856-1857, later gevolgd door drie andere.
3°. Société nouvelle, sa nécessité, twee deelen, 1857.
4°. De la Souveraineté, twee deelen, 1857-1858.
5°. Science sociale, elf deelen, 1857[6].
6°. De la Justice dans la science hors l'Eglise et hors la Révolution, drie deelen, 1860-1861.

Toen het laatste boek uitkwam - het was verrijkt met eene voorrede van Emile de Girardin en met een voortreffelijk schoon portret van den ouden baron de Colins-zelven - was de auteur reeds gestorven. Hij stierf te Parijs, den 12^{den} November 1859, in

1) Zie Colins, 'L'Economie politique, source des révolutions et des utopies prétendues sociales', tome I, 1856, pag. 118.
2) Zie Colins, 'De la Justice', tome I, 1861 pag 614.
3) Zie Colins, 'De la Souveraineté', tome I, 1857 pag. 168.
4) Dat die copie vroeger geschreven was blijkt telkens, zie bijv. Colins. 'Science sociale', II, pag. 27, waar hij een stuk opneemt van het jaar 1845.
5) Wij vonden artikelen van hem in het dagblad van Charles Delescluze, 'La Révolution démocratique et sociale', dat 7 November 1848 begon. In de nummers van 1 Januari 1849, 5 Januari, 8 Februari en 11 Februari, 18-24 Februari, 4 en 11 Maart 1849 staan artikelen van Colins.
6) Dit werk schijnt nog steeds vervolgd te worden. Zelfs de meer verwoede adept van Colins zal het lezen daarvan moeten opgeven. In het tijdschrift 'la Société nouvelle' van April 1896, deel I, pag. 515, zijn extracten opgenomen uit het XIX^{de} deel.

den ouderdom van 76 jaren. Den vorigen dag had hij de bladzijde afgeschreven, waarmede het derde deel ‘De la Justice’ afbreekt[1)].

De hoofd-inhoud dier boeken is tusschen de jaren 1840 en 1850 geschreven en wij moeten dus de geschriften van Colins nog in dit deel van ons werk rangschikken. Toch kunnen wij hier onze tot nu toe gebruikte methode niet volgen, om van de opgenoemde werken van Colins het één na het ander te ontleden, en zoo getrouw mogelijk den inhoud daarvan verkort weêr te geven. Voor-eerst toch vormen die zes werken als het ware één geheel. Het ééne geschrift vult het andere aan, met dien verstande, dat telkens herhalingen voorkomen, voor zoover de auteur vergeten heeft, dat hij reeds in een vroeger deel hetzelfde had betoogd. En dan is de vorm dier geschriften eindeloos vermoeiend. Colins is eigenlijk niet zoozeer een zelfstandig schrijver als een ‘commentator’. Soms is hij te vergelijken met een dier glossatoren der Middeleeuwen, die met taai geduld de plaatsen der Pandecten uit hun verband rukten, en ze dan weder poogden te verduidelijken. De vorm van elk zijner boeken is dan ook eene aanéénrijging van citaten, en voorts van opmerkingen naar aanleiding dier citaten van anderen. Het meest gelijken die boeken op verzamelingen van aanteekeningen, die elk schrijver maakt, voordat hij zijn boek in den passenden vorm tot een kunstwerk stempelt. De lezing van een boek van Colins roept het beeld op van den baron, zooals hij in zijn huispels gewikkeld, op zijn kamer, omringd door stoffige boeken, die opengeslagen vóór hem liggen, als een soort van sociale Faust arbeidt, peinst en combineert, en uit al de vóór hem liggende materialen zijn toovergebouw construeert. Doch de gedachten sleepen hem telkens mede: de ééne inval verdringt den anderen: soms stijgt plotseling de geest hemelwaarts en droomen de gedachten, terwijl de oogen schijnbaar zich bezighouden met waarnemingen op aarde. Er is bij die overgangen van indrukken en gewaarwordingen weinig orde en samenhang. Het citaat van het boek, waarop de blik viel, bepaalt den gang der denkbeelden.

Wij zullen dan ook zelfs geen poging wagen om onze lezers te vermoeien met eene afzonderlijke uitéénzetting van den inhoud der boeken van Colins; wij geven dit op; wij zijn niet in staat den rooden draad te vatten, die al deze boekdeelen aanéénsnoert.

1) In zijn testament, dat op den dag van zijn sterven geopend werd, las men deze woorden, - zie ‘De la Justice’ tome III, pag. 523: - ‘Je meurs dans la religion rationnelle dont j'ai dans mes ouvrages démontré scientifiquement la réalité. Avant peu d'années, la religion rationnelle, scientifiquement démontrée réelle, sera la religion de l'humanité. Sans appartenir à aucune religion sur-rationnellement révélée, j'ai le plus grand respect pour tout homme professant sincèrement une de ces religions: tant que la religion rationnelle n'est point devenue absolument nécessaire par l'impuissance des religions révélées. C'est sur ces religions exclusivement, que les débris d'ordre social peuvent reposer..,.’

Wel heeft de oude baron meermalen die taak beproefd of laten beproeven. In het tweede deel der ‘De la Souveraineté’ van pag. 598-612 en in het eerste deel der ‘De la Justice dans la science hors l'Eglise et hors la Révolution’ van pag. 602-610, staan overzichten, hetzij van hem-zelven, hetzij van zijn leerling Agathon de Potter, door welke overzichten een soort van geleidelijke aanéénschakeling zijner afzonderlijke boeken zou worden geleverd. Maar ons wil het voorkomen, alsof het op die plaatsen geleverde ‘résumé’ buiten de boeken omgaat, die het vóórgeeft in 't kort weêr te geven. Elke korte inhoud, dien hij geeft, is eene brochure op zich-zelf.

Liever trachten wij dus uit het geheele samenstel van al de boeken - zonder de volgorde der deelen in aanmerking te nemen, en gebruik makende van de wenken vooral van Emile de Laveleye - zijn stelsel te construeeren en te verduidelijken.

Wij hebben in dat stelsel van den baron de Colins te doen met drie groote rubrieken: 1°. met een filosofisch-godsdienstigen grondslag, 2°. met een theorie eener historische ontwikkeling der menschheid, en 3°. met een organisatie der maatschappij, vooral wat betreft haar arbeid en haar eigendom. In de laatste rubriek werkt hij zijn begrip van het collectivisme uit, doch hij protesteert er telkens ten-sterkste tegen, wanneer men deze zijne denkbeelden over collectief eigendom van den grond als iets afzonderlijks zou willen opvatten: hij wil ze slechts als onderdeelen of als gevolg van een breeder en hooger plan doen gelden. Wij zijn dus verplicht dat hooge plan-zelf even in oogenschouw te nemen.

I. - Colins noemt zijn stelsel het ‘*rationeele*’ socialisme. De filosofische inzichten, waarop hij het bouwt, waren de volgende. Zonder het bestaan van een persoonlijken God aan te nemen vestigde hij alles op de onsterfelijkheid van ons geestelijk wezen. De begrippen van zedelijkheid, rechtvaardigheid en gelijkheid hebben, volgens hem, geen anderen grondslag dan de voortduring van het bestaan der menschelijke persoonlijkheid. De ziel is eeuwig. Een ieder is zedelijk verantwoordelijk voor elke daad die hij op aarde doet, en de belooning of straf voor die daad zal in een volgend bestaan zich doen gevoelen, Dit is juist het onderscheid tusschen den mensch en de hem omringende natuur. Colins omschrijft de natuur met dezen naam: ‘la série continue des êtres’, en acht nu onomstootelijk vaststaand, dat de menschheid van die serie is afgesneden, en volgens eigen wetten zich voortaan beweegt[1)]. In de overige natuur heerscht de wet der fataliteit: alles geschiedt, wijl het moet geschieden, maar bij de menschheid heerscht de ‘sensibiliteit’, ontspruit de zedelijke orde, een rijk van rechtvaardigheid en van vrijheid. Het begrip en het inzicht hiervan is de grondslag der maatschappij onder de menschen. Uit dit begrip volgt ook het denkbeeld der gelijkheid van alle menschen. Alle menschen zijn gelijk, want zij hebben dezelfde geestelijke onsterfelijkheid. Het samenstel van alle deze, volgens Colins,

1) Zie over die ‘coupe absolue de la série, dite série continue des êtres’ ook Colins, ‘De la Justice dans la science’, tome III, pag. 243.

onweêrsprekelijke gevolgtrekkingen, vormt nu eene onpersoonlijke rede, eene ‘rationeele’ gedachte, welke rede, wanneer zij de richtsnoer der menschelijke daden is, den naam van souvereiniteit aanneemt.

II. - Aan deze ideëele opvatting der wereld-orde knoopt nu Colins een theorie der historische wording der aardsche maatschappij - zooals die zich volgens zijn inzicht heeft ontwikkeld - vast.

In 't begin deed, volgens hem, op aarde het recht van den sterkste zich gelden: het was de souvereiniteit der brutale macht of der kracht. Maar onder eene eenigszins grootere samenhooping van menschen kon die soort van souvereiniteit niet al te lang stand houden, omdat hij, die voor een oogenblik de macht in handen had, toch niet altijd de sterkste kon blijven. Om dus als meester zich te blijven handhaven, moest die sterke man zijne kracht vervormen tot recht, en de gehoorzaamheid der anderen stempelen tot plicht. Te dien einde verzekerde hij met nadruk, dat er een almachtig, anthropo-morfisch wezen was, dat hij God noemde, en dat die God een richtsnoer voor al de daden der menschen had geopenbaard, en hem-zelven tot wetgever en onfeilbaar uitlegger dier openbaring had aangesteld; dat voorts God aan ieder mensch eene onsterfelijke ziel had gegeven; eindelijk dat de mensch in een volgend leven zou worden beloond of gestraft, naar gelang hij zijn leven al of niet had ingericht overeenkomstig den geopenbaarden regel. Doch het was niet voldoende, dat de wetgever deze stellingen verzekerde en bevestigde, hij moest verhinderen, dat zij in twijfel werden getrokken, met andere woorden: hij moest beletten dat het vrije onderzoek zich daarmede bezig hield. Hij moest dus de onwetendheid handhaven en de vrije gedachte in toom houden. Zóó vestigde zich de *theocratische* souvereiniteit der heerschappij van het goddelijk recht. De maatschappij werd van-zelf aristocratisch en feodaal. Het is de historische periode, die door het rationeele socialisme aangeduid wordt met de benaming: tijdperk der sociale onwetendheid en der intooming van het onderzoek (‘période d'ignorance sociale et de compressibilité de l'examen’).

Maar na een zekeren tijd ontwikkelt zich langs alle wegen het verstand, worden allerlei uitvindingen gedaan, en vermeerderen de gelegenheden tot toenadering onder de menschen; het gevolg van dit alles is, dat het vrije onderzoek niet meer in toom kan worden gehouden, ten-minste tijdelijk. Dàn wordt die anthropomorfische sociale grondslag van alles betwijfeld, het gezag daarvan daalt en zinkt, en de souvereiniteit vervormt zich. Die souvereiniteit laat haar theocratisch masker vallen en vertoont zich zooals zij is: dat is als souvereiniteit der meerderheid van het volk. De maatschappij, die weleer aristocratisch of feodaal was, wordt ‘*bourgeoise*’: zij treedt in het historisch tijdperk der onwetendheid en der ontoombaarheid van het onderzoek (‘période d'ignorance et d'incompressibilité de l'examen’). In dat tijdperk is de maatschappij in al hare grondslagen geschokt en gaat de desorganisatie

steeds verder. De beginselen, die de volken in onderwerping hielden, verliezen hunne heerschappij. Alles wordt besproken, betwist en betwijfeld. Zóó begint men de wijding van het heden door het leven hiernamaals, en de persoonlijkheid van den anthropomorfischen God te ontkennen: men gelooft niet meer aan de onsterfelijkheid van de ziel, men verwerpt het één na het ander, en het tijdperk van het vrije onderzoek loopt ten-slotte uit op eene vestiging en bevestiging van het materialisme. In zulk een stand van zaken neemt het persoonlijk eigenbelang meer en meer de overhand op de ideeën van orde en toewijding, en het feit komt aan het licht, hetwelk Colins aldus formuleert: dat in dit tijdperk de onzedelijkheid toeneemt in evenredigheid met de ontwikkeling van het verstand.

Intusschen, daar ter-zelfder tijd het pauperisme zich uitbreidt in gelijke verhoudingen, volgt hieruit, dat de 'bourgeoise' sociale vorm niet kan standhouden. Dan ziet men gebeuren, dat het 'régime bourgeois' op ééne of andere wijze inéénstort, en dat de souvereiniteit van het goddelijk recht gerestaureerd wordt, totdat weder eene nieuwe omwenteling nog eens de zegepraal van de 'bourgeoisie' aanbrengt. Het wordt een 'vicieuze' cirkel. En de maatschappijen kunnen uit den knellenden band van dien cirkel, waarin zij sedert den oorsprong der menschheid gesloten zijn, zich niet losrukken, voordat, door de volledige werking der drukpers en der universeele ontoombaarheid van het vrije onderzoek, elke terugkeer tot den theocratischen vorm voor-altijd en voor-goed onmogelijk is geworden. Dan is de tweesprong dáár. Of de menschheid moet ondergaan en verbrokkelen in de anarchie, òf zich organiseeren overeenkomstig de rede, die nu methodisch bewezen en erkend is. Volgt de menschheid dien tweeden weg, dan treedt zij in het derde tijdperk van hare historische ontwikkeling: in het tijdperk der *kennis*, welk tijdperk zóó lang zal duren als het leven van het menschelijk geslacht op den aardbol mogelijk zal zijn. Het theocratisch 'régime' was de orde door het despotisme. Het 'régime bourgeois' en het democratisch 'régime' was de vrijheid, die op anarchie uitliep. Het rationeele of logocratische 'régime' geeft te-gelijk orde en vrijheid.

III. - Wat nu de toekomstige en definitieve organisatie der maatschappij betreft, zoo meende Colins, dat hieromtrent het volgende vast te stellen was.

Alle menschen hebben gelijke rechten, maar daar zij gelijke rechten hebben, moeten zij ook in maatschappelijk gelijke voorwaarden van arbeid gesteld worden. De mensch is vrij, en zijn arbeid moet dus ook vrij zijn. Te dien einde moet de materie ondergeschikt wezen aan het verstand. De mensch is, om zoo te zeggen 'agent'. De materie is 'patient', waarop de mensch zijne werkzaamheid uitoefent met het doel om voort te brengen. In den oorspronkelijken toestand is er eigenlijk niets dan de mensch en de planeet, waarop hij leeft en zich beweegt. Aan den éénen kant staat de arbeid; aan den anderen *de aarde* of de eerste grondstof, zonder welke elke arbeid onmogelijk zou wezen. Maar door de

samenwerking van die twee elementen van productie ontstaan weldra goederen van eigenaardige soort; goederen, waarin de arbeid als het ware is saâmgedrongen, roerende goederen, van de planeet losgemaakt: m.a.w. kapitaal-goederen. Dit kapitaal doet den arbeid versnellen: het is het instrument en werktuig van den arbeid. Maar ook om het kapitaal aan het werk te zetten, is eene materie, waarop het kan worden aangewend, onvermijdelijk noodig. Uit die noodzakelijke behoefte voor den mensch aan eene zaak, waarop hij zijne krachten kan uitoefenen en toepassen, vloeit, volgens Colins, deze gevolgtrekking voort: *de arbeid is vrij, wanneer de eerste grondstof, de aarde, hem toebehoort;* de arbeid is onvrij in het tegenovergestelde geval. Want de mensch kan dàn slechts zijn werkvermogen in gang zetten onder verlof van hen, die de materie in hun bezit hebben, en hij, die de machtiging van een ander noodig heeft voor zijne handelingen, is uit den aard der zaak niet vrij. Doch, opdat alle leden van eene maatschappij eigenaars van den nationalen grond kunnen zijn en nimmer van die bevoegdheid kunnen worden uitgesloten, is het volstrekt noodig, *dat die grond het collectief eigendom van de leden dier maatschappij zij*.

Om den grond in waarheid in collectieven eigendom te doen zijn, moet die grond ter-beschikking staan van ieder, die er gebruik van wenscht te maken, en moet de rente, die door de huurders daarvan aan de maatschappij wordt betaald, besteed en uitgegeven worden ten-bate van allen.

Er zijn dus (volgens Colins) slechts twee goed onderscheiden eigendoms-organisatiën: de ééne, die heden bestaat, waarin de grond onder de individuen of onder verschillende groepen van individuen is verdeeld en vervreemd, en waarin de arbeid dient; de andere, de vorm der toekomst, waarin de grond collectief en de arbeid vrij zal wezen.

Wanneer de arbeid vrij is - hetgeen noodzakelijkerwijze plaats zal hebben, wanneer het bezit van grond voor allen toegankelijk is - kan een ieder leven, zonder de verplichting te hebben zich in vasten huurdienst van een ander te stellen. In dat geval werkt men slechts voor anderen, zoo dezen, als belooning, meer bieden dan hetgeen men verdienen kan, wanneer men voor zich-zelf werkt. Economisch kan die toestand op deze wijze uitgedrukt worden: dat het salaris stijgt tot het maximum der voorwaarden en omstandigheden. En wanneer die toestand in het leven is getreden, geschiedt de verdeeling der rijkdommen op deze wijze: dat het grootste deel van de opbrengst naar de zijde van den arbeid en het kleinste deel naar den kant van het kapitaal gaat. De rijkdom van ieder vermeerdert in evenredigheid met de moeite, die hij zich geeft. - Is daarentegen, zooals nu, de arbeid dienstbaar, dàn zijn de arbeiders wel genoodzaakt, uit vrees van anders den hongerdood te sterven, elkander concurrentie aan te doen, en den arbeid hunner handen aan de bezitters van gronden en kapitalen aan te bieden. Alsdan wordt het salaris van-zelf verlaagd tot dat wat strikt noodig is, om te kunnen blijven leven en

voorts kinderen te verwekken. Hebben de bezitters van den rijkdom den arbeid niet noodig, dan is er voor den werkloozen arbeider geen andere uitkomst dan te verdwijnen. De salarissen dalen tot het minimum der voorwaarden en omstandigheden, en de repartitie der rijkdommen heeft plaats op die wijze: dat het grootste deel van het voortgebrachte naar de kapitalisten, het kleinste deel naar de arbeiders gaat. De rijkdommen van elk groeien en vermeerderen in verhouding met het kapitaal, dat hij saâmgehoopt heeft.

Tweeërlei zijn de resultaten. Is de grond in individueel bezit, dan klimt de rijkdom van enkelen en de armoede van anderen volgens twee evenwijdige lijnen, en steeds in verhouding met de verstands-ontwikkeling van de maatschappij. Is de grond in collectief bezit, dan vermeerderen de rijkdommen van allen in verhouding met de werkzaamheid van een ieder en in de mate van den vooruitgang der beschaving.

De tweede eigendoms-organisatie - die van het collectief bezit - is dus die der toekomst. Zij berust op het denkbeeld der *gelijkheid* van rechten van alle menschen. Zij vloeit tevens voort uit het denkbeeld der *broederschap*, dat het leidend beginsel der toekomstige samenleving moet wezen. Alle menschen zijn broeders, want zij hebben een gemeenschappelijken oorsprong. Er vloeit dus hieruit voort, dat, indien er menschen leven, die niet in staat zijn in hun onderhoud te voorzien, de maatschappij voor hen zorg moet dragen. In het domein van den geest moet er eene sociale verdeeling van alle kennis zijn; op het stoffelijk gebied eene sociale toeëigening van de planeet en van een groot deel der rijkdommen, die door de voorgaande geslachten zijn verworven en tot kapitaal vervormd. De maatschappij zal op hare kosten opvoeding en theoretisch en practisch onderwijs aan alle minderjarigen geven, die door de natuurwetenschappen zullen leeren, hoe men op de materie moet werken, om er het grootste profijt van te trekken, en voorts door de zedenleer zullen vernemen, hoe zij zich jegens huns gelijken moeten gedragen. Verlaten de jongelieden, meerderjarig geworden, de openbare inrichtingen van onderwijs, dan zullen zij eerst een ‘stage’ of leerlingschap van het actief leven doorloopen, door eerst een zekeren tijd in dienst van den Staat te blijven, en op die wijze eene sociale schuld af te doen voor de voogdijschap, die hen tijdens hunne minderjarigheid heeft beschermd. Treden de meerderjarigen als actieve leden in de maatschappij, dan zal ieder een uitzet krijgen, dat van het overschot der Staats-ontvangsten zal worden afgenomen. Op dat tijdstip liggen drie wegen open voor hem, die werken wil: hij kan geïsoleerd op zich-zelf blijven staan, òf zich met anderen verbinden om gemeenschappelijk voort te brengen, òf eindelijk zoo hij niets op eigen risico durft ondernemen, kan hij zich in dienst stellen van een' anderen arbeidenden mede-mensch, die eene onderneming leidt. Aan hen, die de twee eerste wegen verkiezen, biedt de maatschappij grond of een kapitaal ter exploiteering aan. Te dien einde wordt de grond verdeeld in hoeven meer

of minder groot volgens de localiteiten, de behoeften der bevolkingen, en de landbouw-eischen. Die hoeven worden met het noodige materiaal verhuurd aan hem, die er het meest voor biedt, doch onder vaste voorwaarde, dat hij er niets van in onderhuur mag geven. De maatschappij leent ook kapitalen uit, om de individueele kapitalisten te noodzaken, geen hooger interest te nemen dan die wettelijk is vastgesteld. Nog op andere wijze wordt dit gansche stelsel, waarin de arbeid altijd voorrang heeft boven het kapitaal, meer volledig gemaakt. Zóó wordt - in het systeem, van Colins - afgeschaft de perpetuïteit van den interest, en wordt de perpetueele rente vervangen door eene afbetaling der schulden bij wijze van annuïteiten tijdens het leven van den uitleener. Voorts wordt streng verboden de associatie der kapitalen; slechts associatiën van arbeiders zijn geoorloofd. Aan den individueelen handel wordt overal concurrentie aangedaan door de maatschappij-zelve. Maar de belangrijkste maatregel van het stelsel bestaat in de *begrenzing van het erfrecht tot de rechte lijn*, en in de erkenning van het recht om op de volledigste wijze bij testament over het vermogen te beschikken. De testamentaire erf-opvolging wordt nu echter met eene groote belasting bezwaard, terwijl de successies ab intestato - behalve die in de rechte lijn - in het Staatsdomein vallen[1)].

Op die wijze meende de baron de Colins het ideaal der toekomst geteekend te hebben. Uitgaande van de twee door hem waargenomen feiten: dat aan den éénen kant het vrije onderzoek tot anarchisme in de denkbeelden voerde, en aan den anderen kant naast een toenemenden rijkdom zich een toenemend pauperisme uitbreidde, achtte hij tweeërlei transformatie noodig, namelijk: eene wijziging der zedelijke verhoudingen, en tevens eene betere organisatie van het eigendom. Aan beide die voorwaarden meende hij in zijn rationeel stelsel voldaan te hebben.

In al zijne werken ontwikkelde hij op de meest zonderlinge en grillige wijze dit samenstel van denkbeelden. In elk afzonderlijk geschrift wordt als het ware ééne zijde van het groote vraagstuk meer opzettelijk toegelicht. Het is als eene samenrijging van fragmenten. Eene eindelooze reeks denkbeeldige dialogen breidt zich telkens uit. Want het is geen geregelde uitéénzetting die wij vinden: neen, het gewone opzet van een boek van onzen baron is dit: dat een of ander citaat hem treft, naar aanleiding van dat citaat begint hij te schrijven, te disputeeren met den auteur aan wien hij het aangehaalde ontleent, andere bewijsplaatsen worden gezocht, en weldra is men in het midden van de questie. Dit alles geeft schijnbaar den indruk van groote levendigheid en afwisseling, doch in werkelijkheid is het uiterst

1) Zie over die regeling van het erfrecht de discussie op het congres der Internationale te Bazel in 1869, zie van het rapport van dit congres pag. 138. Vergelijk César de Paepe in zijn geschrift 'Les Services publics', pag. 34.

afmattend en vervelend, en kost het zeer veel inspanning en goeden wil, om zich door de boeken van den baron heên te slaan. Men kan dan ook niet zeggen, dat Colins een zweem van populariteit heeft verkregen. Zelfs in het kamp der socialisten gaat men zijne tent toch eigenlijk voorbij. Wie zich-zelf eene voorstelling wil geven van zijne manier van schrijven, doet misschien het best het tweede der op bladzijde 446 door mij opgenoemde hoofdwerken eens te lezen, of de poging te wagen het te lezen. - Het eerste hoofdwerk 'Qu'est-ce que la science sociale?' is nog het regelmatigst geschreven; het houdt zich vooral bezig met Lamennais (vooral met zijn Amschaspands en Darvands), met Pierre Leroux en Proudhon, en geeft de hoofdtrekken van zijn eigen *rationeel* socialisme vrij stelselmatig en bijna helder weder. Vooral het tweede deel met de 'Théorie générale de l'organisation de la Propriété'[1] kon de belangstelling eenigermate opwekken. Het geheele werk is ook uitverkocht. - Maar het meest karakteristieke van zijne boeken is toch, naar mijn oordeel, het tweede hoofdwerk: 'L'Economie politique, source des révolutions et des utopies prétendues sociales'. De drie deelen, waaruit het bestaat, zijn nog slechts een fragment van het geheel. Het 4de, 5de en 6de deel zijn onuitgegeven en wachten nog altijd op een drukker, die wel nooit zal komen.[2] Doch dit onvoltooide boek stelt, dunkt mij, volledig al de hoedanigheden en gebreken van onzen schrijver, al zijne dwaasheden en grillen, en ook al de eigenaardigheden van zijn stijl, in het ware licht. Wij zullen eene poging wagen, er even een soort indruk van te geven.

Het boek 'L'Economie' is een betoog, dat de staathuishoudkunde eigenlijk uitgevonden is door filosofen als protest tegen alle openbaring. Deze filosofen hadden eensdeels erkend, dat de orde der maatschappij vroeger gebaseerd was op het gemeenschappelijk geloof, maar evenzeer waargenomen, dat er allengs, ten-gevolge van de ontoombaarheid van het vrije onderzoek, geen gemeenschappelijk geloof meer was Bij de onmogelijkheid, om de orde in de maatschappij op eene onwederlegbare wetenschap te vestigen, hadden zij nu getracht de sociale orde uitsluitend te doen rusten op eene organisatie en ontwikkeling der materieele rijkdommen. Hun leer werd dus eene rechtvaardiging van het feit, niet eene huldiging van het recht-zelf. Jean Baptiste Say had eens het volgende gezegd: 'het rechts-punt blijft altijd min of meer behooren tot het domein der opinie, het feit daarentegen is vatbaar voor bewijs en levert zekerheid; het rechts-punt oefent bijna geen invloed op het lot van den mensch,' en elders had hij

1) Zie Colins, 'Qu'est-ce que la science sociale?' tome II, pag. 283 en volgende, pag. 295, enz.
2) Zie Colins, 'De la justice dans la science hors l'Eglise et hors la Révolution', tome III, pag. 421. Karl Marx citeert dit boek 'L'Economie politique source des révolutions et des utopies prétendues sociales' in zijn eerste deel van 'Das Kapital', vierde editie, pag. 578.

beweerd: ‘de zeden en gewoonten der natiën, hare wetten, haar godsdienst hebben wel in hoogen graad invloed op het lot der volken, toch zijn zij niet eene essentieele voorwaarde voor het bestaan dier volken’. Welnu, op dien weg zijn de economisten voortgeschreden, en daartegen komt Colins op. Uitgangspunt van zijn boek is een citaat (want zonder citaten is Colins onbestaanbaar!) van Napoleon. In het memoriaal van St. Helena leest men deze bladzijde: ‘Eens nam de generaal Gassendi deel aan eene discussie en gaf als argument op: de beginselen en leer der economisten. De keizer, die zeer veel van hem hield, tikte hem op de vingers en zeide: ‘mijn waarde, wie heeft u die geleerdheid bezorgd, waar hebt gij die “principes” vandaan gehaald?’ Gassendi, die slechts zelden sprak, raakte in de war en antwoordde eindelijk: dat hij dit argument vroeger uit den eigen mond van den keizer had gehoord. ‘Hoe - riep nu Napoleon met zekere drift uit - wat zegt gij daar? Is het mogelijk? Uit mijn mond, van mij, die altijd overtuigd ben geweest, dat, zoo er eene monarchie van graniet bestond, één ding in staat zou wezen, die monarchie tot stof te vergruizelen, namelijk: de ideologie der economisten!’ - Wat keizer Napoleon dáár had gezegd, zou Colins in zijn boek bewijzen.

Het geschrift begint nu met het overnemen van een artikel van Bazard uit den ‘Producteur’ van het jaar 1826, om te betoogen dat ‘doctrines’ noodig zijn. Daarna volgen een artikel van Colins over de tegenstelling van proletariërs en gezeten burgers, en een artikel van Pierre Vinçard (zijn adept) over het Fransche pauperisme in de 19de eeuw; dit laatste opstel beslaat pag. 115-282. Wanneer dit alles afgedaan is, begint het eigenlijke boek. Het bevat een en twintig breede studiën. Slechts acht van die studiën zijn nu gedrukt. - Het eerste deel bevat er twee: 1°. over het feit en het recht, en 2°. over gouvernement, wet, religie en zedenleer. Deze beide studiën, wonderlijk geschreven en soms louter eene aanéénrijging van citaten, doen zich voor als eene doorloopende weêrlegging van Jean Baptiste Say en trachten te betoogen, dat de maatschappij onwetend is op het stuk van het recht, en onwetend in zaken van haar regeering, van haar wet, van haar godsdienst en van haar zedenleer. - Het tweede deel bevat de derde en vierde studie. De derde draagt dezen titel: ‘Abstractie - verwerkelijkte abstractie - logomachieën of galimatias - het figuurlijke als werkelijk bestaand opgenomen - waarneming en ondervinding - opinie en redeneering - wetenschap’. Welnu, de toelichting van al deze onderwerpen wordt hoofdzakelijk geleverd in negentien dialogen. De eerste heeft tot opschrift: ‘twee blinden sprekende over de kleuren of twee “académiciens” redeneerende over de wetenschap.’ Het is onmogelijk den inhoud dezer dialogen weêr te geven. De opgevoerde personen spreken nu eens over de rede, dan eens over de ziel, straks over lichaam en materie: in n°. 13 over de passie, in n°. 14 over de vrijheid, in n°. 15 over de gelijkheid, in n°. 16 over de broederschap, in n°. 17 over de moraal, in n°. 18 over de toekomstige straffen en

belooningen, en in n°. 19 over den godsdienst. Veel wijzer zouden wij door dit alles niet worden, wanneer het ons uitsluitend te doen was om het eigenlijke onderwerp van het boek. De questie der economie is niet veel helderder geworden. Doch wij hebben geduld en zetten ons aan de vierde studie (in dit tweede deel): de studie over ‘Beginsel of Beginselen’. Dit wordt in eene serie van citaten zoogenaamd verduidelijkt, en daarna in twee toevoegsels (‘appendices’) nader toegelicht. De eerste bijlage houdt zich bezig met Proudhon, maar de tweede is in hare soort éénig van vorm. Hij noemt haar: ‘eene maand vol zotheid, gebabbel naar aanleiding van beginselen’. En dáár beginnen werkelijk negen en twintig ‘samenspraken zonder zin’ over alles en nog wat tusschen Pierrot en Jacquot. De meest gelaten lezer wordt nu ongeduldig, en laat het boek uit zijne handen glippen, struikelt nog even over twee opstellen van Pierre Vinçard over den arbeider en de arbeidster, en doet het tweede deel voor-goed dicht. - Het derde deel bevat nog vier studiën, te weten: de vijfde studie over Onderwijs en Staathuishoudkunde, de zesde over Eigendom, de zevende over den Grond, en de achtste over Waarde en Rijkdom. In de zesde studie wordt nadruk gelegd op de woorden van Necker, die wij-zelven in ons eerste deel der ‘Socialisten’ pag. 313 aanhaalden[1)]. Werkelijk opmerkelijk is de zevende studie over den grond, waarin Colins zijne denkbeelden over collectief bezit ontwikkelt, en waarin hij ook eene goede kritiek en uitéénzetting gaat geven van het boek, dat ons weldra zal bezig houden, namelijk: ‘Le Règne social du Christianisme’ van Fr. Huet. De toon tegenover Jean Baptiste Say en de economie wordt in dit derde deel hoe langer hoe scherper: reeds wordt de Staathuishoudkunde gekarakteriseerd als de wetenschap van Shylock[2)].

Ziedaar een overzicht van het boek ‘L'Economie politique, etc’. Wij hebben slechts het dorre geraamte kunnen laten zien, of liever een stuk van een geraamte. In het boek-zelf wemelt het van snedige opmerkingen en aardige analogiën. Doch als geheel is zulk een boek totaal onmogelijk. Wij kunnen ons voorstellen, dat een éénzaam kluizenaar - zooals onze oude baron op het laatst van zijn leven was - op dergelijke wijze voortschreef en voortschreef, maar wij begrijpen evenzeer, dat zijne boeken, toen zij uitkwamen, bijna niet gelezen werden. Wij vertrouwen, dat onze lezers ons dus ook verder zullen ontslaan van de moeite, om hetzij van de twee deelen der ‘Société nouvelle’, hetzij van die ‘De la Souveraineté’, of van de elf of meer deelen ‘Science sociale’ een afzonderlijk en opzettelijk relaas te geven. Om nog te zwijgen van de enkele brochures, die hij opstelde, bijv. die met den titel: ‘Qu'est-ce qu la liberté de conscience?’ waarin hij betoogde, dat, uit het oogpunt eener zuivere redeneering, de vrijheid om te oordeelen, en de vrijheid om eene eigen meening te hebben, slechts

1) Zie Colins, ‘L'Economie politique, etc.’ tome III, pag. 131 -134.
2) Zie Colins, ‘L'Economie politique, etc.’ tome III, pag. 356.

de vrijheid der onwetendheid was[1]. Wij slaan dat alles over[2].

Wij moeten echter eene uitzondering maken voor zijn laatste werk, dat eerst na zijn dood met eene voorrede van Emile de Girardin is uitgekomen. Hierbij dienen wij nog even stil te staan. Het boek-zelf is eene worsteling tegen Proudhon. Deze had in 1858 uitgegeven zijn schitterend werk: 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise'. Tegenover dat werk stelde nu Colins zijn geschrift 'De la Justice dans la science hors l'Eglise et hors la Révolution'. Hij beschouwde Proudhon als den vertegenwoordiger, als het 'enfant terrible' der tegenwoordige zoogenaamde wetenschap. Hij had den grootsten eerbied voor zijn karakter[3], maar meende dat de richting van Proudhon noodzakelijkerwijze tot anarchie ook in het denken leidde. Daartegenover stelde Colins zijn rationeel stelsel van orde. Het wordt nu eene doorloopende citeering en weêrlegging van Proudhon. Wij kunnen hem natuurlijk op dien weg niet volgen, al zouden wij uit het derde deel gaarne de laatste helft, betrekking hebbende op het onderwijs en de opvoeding der opkomende geslachten, willen ontleden. Toch is dit boek van Colins voor ons dubbel merkwaardig, omdat aldaar (in het derde deel) Colins zijn stelsel in eenige wets-artikelen heeft samengevat. Nadenkende, hoe ooit zijn denkbeelden zouden kunnen worden verwerkelijkt, weet hij geen andere uitkomst te vinden dan het kinderlijk middel, dat eens aan Cabet in zijn 'Icarie' had voorgezweefd. Er moest een dictator of autocraat opstaan, die het aan de menschen oplegt. Dan zal een overgangs-tijd komen, waarin de menschen van het heilrijke der denkbeelden van den autocraat zullen overtuigd worden. En daarna zal de menschheid het stelsel voor-goed omhelzen en voor-altijd gelukkig wezen. In de verwachting, dat die autocraat weldra zal oprijzen, stelt hij al vast de proclamatie op, die van dien dictator zal uitgaan. Die proclamatie nu is een samenvatting van zijne verschillende voorstellen en luidt aldus:[4]

Proclamatie der Autocratie.

Wij.... (de naam van den persoon en de aanwijzing der plaats zijn geheimen der toekomst) wij, in naam der sociale noodzakelijkheid en onder onze eigene verantwoordelijkheid, verklaren ons Autocraat.

Krachtens dit besluit decreteeren wij:

Art. Tot op het tijdstip, dat de souvereiniteit der reëele wetenschap algemeen is

1. erkend en aangenomen in den boezem van onze

1) Zie ook Colins, 'De la Souveraineté' tome II, pag. 601.
2) Soms verrassen ons toch opmerkelijke brieven, bijv. die van 't jaar 1850 aan Ch. Delescluze, in 'L'Humanité nouvelle' van Februari 1901: vooral pag. 167.
3) Zie Colins, 'De la Justice, etc.' tome I, pag. 62 en volg.
4) Zie Colins, 'De la Justice' tome III, pag. 281-291.

autocratie: evenzoo, tot op het tijdstip, dat de souvereiniteit der meeningen met wortel en tak aldaar is uitgeroeid, rust de souvereiniteit uitsluitend bij ons.

Art. 2. Elke onafzetbaarheid van een ambt is opgeheven.

Art. 3. Alle corporatiën of lichamen van welken aard ook zijn ontbonden; elke vereeniging, hetzij volledig of gedeeltelijk, van individuen, die haar samenstellen, is, indien zij zonder onze uitdrukkelijke machtiging en niet overeenkomstig de voorwaarden, die wij zullen aanwijzen, is aangegaan, verboden; de bezoldigingen kan men behouden.

Art. 4. Tot op de vernietiging der meeningen, door de troonverheffing der wetenschap, is de geloofs-vrijheid voor ieder individu eene sociale noodzakelijkheid. - De politieke discussie, hetzij mondeling, schriftelijk of bij wijze der drukpers, over de meeningen betreffende de maatschappij, kan niet plaats hebben, dan onder uitdrukkelijke machtiging van den autocraat, het absolute hoofd van de maatschappij.

Art. 5. De maatschappij, waarvan de autocraat het hoofd is, bezoldigt geen enkel geloof. De bezoldigingen der dienaren van de Kerk, die op het tijdstip der proclamatie in betrekking zijn, blijven uitbetaald, echter niet meer als salaris, maar als persoonlijke en levenslange vergoeding of schadeloos-stelling.

Art. 6. De kinderen, van den leeftijd af van twee voleindigde jaren, behooren aan de maatschappij.

Art. 7. De kinderen ontvangen allen, en allen met dezelfde zorg, de opvoeding en het onderwijs, onder de opperleiding van den autocraat, en dit tot op hun meerderjarigheid.

Art. 8. De inrichtingen van opvoeding en onderwijs zullen volstrekt afgescheiden worden van de samenleving der meerderjarigen.

Art. 9. De inrichtingen van opvoeding en onderwijs zullen geheel en al ingedeeld en afgescheiden worden volgens de seksen.

Art. 10. Wanneer de kinderen de sociale opvoeding en het onderwijs ontvangen hebben, zullen zij een uitzet van de maatschappij verkrijgen.

Art. 11. De mannelijke jongelieden zullen, wanneer zij op hun meerderjarigheid de inrichtingen van opvoeding en onderwijs verlaten, daarna vijf jaren aan het oorlogs-leger wijden (zoolang namelijk de overgangs-tijd duurt), of vijf jaren aan het vredes-leger toebehooren, als de overgangs-tijd voorbij is.

Art. 12. Alléén de mannen, die sociale opvoeding en onderwijs hebben genoten, zullen tot de openbare betrekkingen worden toegelaten, zoodra zij in voldoend aantal aanwezig zijn.

Art. 13. De geloofs-vrijheid is voor het tijdperk van overgang slechts met betrekking tot elk individu op zich-zelf te verstaan; elke vrijheid, die op meer individuen zou voorgeven betrekking te hebben, is voor dit tijdperk opgeheven; dit tijdperk toch is dat eener minderheid, onder voogdij der wetenschap en in verbond met kracht.

Art. 14. Elke keuze of verkiezing, die zich van rechtswege zou willen doen gelden, is afgeschaft. De autocraat kiest en benoemt tot alle betrekkingen, rechtstreeks en indirect.

Art. 15. Daar waar de feitelijke toestand verkiezingen noodzakelijk maakt, zullen die verkiezingen slechts plaats hebben met machtiging

van den autocraat, en onder zijne hoede, en zij zullen slechts van kracht zijn, wat het resultaat betreft, na zijne goedkeuring.

Art. 16. De erfelijkheid der macht is afgeschaft, behalve voor den autocraat.

Art. 17. Elke soort van erfelijkheid van den adel is afgeschaft, zonder terugwerkende kracht.

Art. 18. Elke adel, tot op het tegenwoordig decreet door de geboorte verkregen, wordt persoonlijke adel.

Art. 19. De persoonlijke adel is een uitvloeisel der benoeming van den autocraat.

Art. 20. De erfelijkheid van den eigendom is afgeschaft, buiten de rechte lijn.

Art. 21. Ieder eigenaar, zonder uitzondering, heeft het recht, om over zijn individueelen eigendom bij erfmaking te beschikken.

Art. 22. Iedere successie door middel van een testament wordt bezwaard met 25% van hare waarde ten profijte van den Staat.

Art. 23. Elke successie ab intestato, en buiten de rechte lijn, behoort aan den Staat.

Art. 24. De eigendom van den Staat, de eigendom van allen, de *collectieve eigendom*, is onvervreemdbaar, wat betreft den grond en wat daarop kleeft. De eigendom der kapitalen van den Staat wordt door den Staat ten nutte van allen gebruikt.

Art. 25. De Staat bestaat (is saâmgesteld) uit allen.

Art. 26. Voor het overgangs-tijdperk is de voogd-autocraat de Staat.

Art. 27. De openbare schuld en de inrichting van de staats-schuld worden te-niet gedaan.

Art. 28. Elke altijd-durende rente is afgeschaft. De interest daarvan wordt nog 50 jaren uitbetaald.

Art. 29. Elke leening tegen rente zal voortaan levens-lang of tijdelijk zijn. Is de schuldenaar gestorven, dan zal de schuld-eischer uit de successie betaald worden, nadat de schulden van den gestorvene aan den Staat eerst zullen zijn afbetaald. Indien de successie ontoereikend is, zal de schuld-eischer het verlies dragen.

Art. 30. De grond, de woningen, die daaraan gehecht zijn, het roerend goed noodig voor exploitatie of voor gebruik, en behoorende tot den collectieven eigendom, zullen verdeeld worden overeenkomstig de behoeften der localiteiten, en verhuurd aan de meest en laatst biedenden: hetzij aan individuen, hetzij aan associatiën van individuen.

Art. 31. Iedere hoeve of huizinge zal bewoond en geëxploiteerd worden door den huurder. Onderhuur mag niet plaats hebben.

Art. 32. Elke associatie van particuliere kapitalen is in de toekomst verboden.....

Art. 33. De autocratie is de algemeene associatie van alle arbeiders en van alle kapitalen, die aan de collectiviteit behooren. De arbeiders-associatiën hangen niet af van een kapitaal, dat als grondslag wordt beschouwd. Zij zullen slechts een fonds van omloopend kapitaal (‘fonds de roulement’) hebben, dat het eerste resultaat van den arbeid vertegenwoordigt.

Art. 34. Het rouleerend fonds van elke particuliere associatie zal door die associatie worden bepaald en omschreven. Iedere deelgenoot

zal zijn deel er toe bijdragen: hetzij dat hij dit afneemt van het uitzet dat de Staat hem geeft, hetzij dat hij het op zijn voorafgedanen arbeid preleveert, hetzij dat hij het kwijt uit eene leening, die hem òf door den Staat, òf door een particulier, die hem dit waardig acht, wordt voorgeschoten, tenzij dat de associatie ter-wille van zijne talenten of rechtschapenheid hem zonder dit deel van het rouleerend fonds als lid zou willen aannemen.

Art. 35. Alle jaren wordt de gemeenschappelijke winst in elke associatie verdeeld naar gelang van de salarissen. Het rouleerend fonds zal nooit uitgebreid worden.

Art. 36. Alle jaren zal de inventaris van elke associatie opgemaakt worden. Indien het rouleerend fonds mocht verminderd zijn, en indien noch de Staat, noch iemand anders, een bedrag aan de associatie wil uitleenen om het rouleerend fonds weder op zijn oorspronkelijke hoogte te brengen, zal de associatie geliquideerd worden.

Art. 37. Alle huren zijn voor 30 jaar, doch ontbindbaar als de huurders het willen.

Art. 38. Een nieuwe verdeeling der grond-oppervlakte zal plaats hebben op 't tijdstip, dat de associatiën der kapitalen zullen worden geliquideerd. De kleinste der districten, de gemeente, moet alle voor de maatschappij noodige elementen bevatten.

Art. 39. In elke afdeeling van het nieuw gevestigde district zullen één of meer bazaars zijn, toebehoorende aan den Staat en bestuurd door den Staat, waar de producenten hunne producten kunnen overbrengen om te worden verkocht, overeenkomstig den prijs, dien zij zullen bepalen, welke prijs aan de koopwaren zal worden gehecht. De kosten, die de Staat voor zulk een verkoop zal preleveeren, zullen altijd zoo laag mogelijk zijn.

Art. 40. De producenten, die hunne producten niet zullen willen toevertrouwen aan de bazaars van den Staat, zullen die producten zelven verkoopen of ze toevertrouwen aan particuliere ondernemingen.

Art. 41. De binnenlandsche handel is vrij.

Art. 42. De buitenlandsche handel behoort uitsluitend aan den Staat, tot op de verdwijning en vernietiging der nationaliteiten.

Art. 43. De individuen, die de autocratie samenstellen, zijn volstrekt afgescheiden van de andere nationaliteiten.

Art. 44. Alle honderd jaren wordt er een inventaris opgemaakt van den collectieven rijkdom der autocratie.

Art. 45. Geen vreemdeling zal ter naturalisatie in de autocratie worden toegelaten, zoo hij niet eerst in de schatkist van den Staat eene som stort van gelijke waarde als het deel, dat aan ieder in den collectieven rijkdom toekomt, tenzij dat de autocraat hem ter-wille van zijne talenten of van zijne armoede vrijstelt van die storting.

Art. 46. Geen vreemdeling zal in de autocratie kunnen binnentreden zonder verlof van den autocraat, of zonder vooraf in de schatkist van den Staat de som te hebben gestort, die voor hem noodig zal zijn gedurende den bepaalden tijd van zijn verblijf.

Art. 47. Geen lid der autocratie zal naar den vreemde mogen gaan zonder verlof van den autocraat, tenzij hij vraagt om zijne burgerschapsrechten te verliezen.

Art. 48. Geen vreemdeling zal eene betrekking kunnen bekleeden, noch een winstgevenden arbeid kunnen waarnemen, noch iets bezitten in den kring van de autocratie.

Art. 49. De oorlogs-marine zal den internationalen handel voeren in naam en onder leiding van de autocratie. Die handel zal met zeilschepen geschieden. Geen schip der autocratie zal in eene vreemde haven kunnen binnenloopen, zonder de machtiging van den autocraat en van het vreemde gouvernement, tenzij in geval van ramp.

Art. 50. De algemeene circulatie: munt, bank, telegrafie, brieven-post, kanalen, pakket-dienst, goederen-vervoer, enz. behoort aan den Staat, en zal door den Staat ten-uitvoer worden gebracht, zoo goedkoop mogelijk, en zonder een schaduw van winst.

Art. 51. Elk particulier bezit, dat in dit circulatie-wezen zich zou hebben gevestigd, zal door den Staat onteigend worden.

Art. 52. De individuen en de associatiën van individuen zullen den Staat concurrentie kunnen aandoen voor elke particuliere circulatie.

Art. 53. De Staats-bank zal muntpapier uitgeven, dat altijd onmiddellijk bij de schatkist van den Staat aflosbaar zal zijn tot een bedrag van een budget van één jaar van ontvangsten; hetgeen daarboven nog per jaar is uitgegeven, zal gerealiseerd worden in de kassen van de schatkist.

Art. 54. De Staats-bank is eene deposito bank, en zal nooit eenig individueel papier mogen aannemen.

Art. 55. Elk muntpapier is, door het feit alleen dat het uit den eigendom van een lid der autocratie is voortgekomen, vernietigd.

Art. 56. De gewapende macht, zoowel te-land als ter-zee, en tot aan het ophouden der nationaliteiten, zal altijd zoo sterk mogelijk gehouden worden.

Art. 57. In tijd van vrede zal de gewapende land-macht gebruikt worden voor de werken der collectiviteit: dat is voor groote straatwegen, buurt-wegen, kanalen, constructiën van materieel voor de inrichtingen van onderwijs en voeding, enz.

Art. 58. Boven en behalve met de militaire soldij, zullen de werken, door het leger te-lande verricht, betaald worden tegen den loopenden prijs, en het bedrag daarvan zal aan de individuen worden ter-hand gesteld als zij het leger verlaten.

Art. 59. De instelling van het niet bezoldigd leger, met andere woorden: de ‘garde nationale’ wordt afgeschaft.

Art. 60. De autocratie, die geïsoleerd moet zijn, blijft in vrede met de andere maatschappijen, die nog onder het juk der macht zijn. Maar met geen enkele van die maatschappijen gaat zij een verbond aan.

Art. 61. De autocratie zweert alle verovering door wapen-geweld af, in alle mogelijke gevallen.

Art. 62. De autocratie is een gouvernement van vrede. De autocratie zal geen oorlog met eenig gouvernement voeren, tenzij zij door geweld wordt aangevallen, of een ernstige beleediging ondergaat, die niet wordt hersteld.

Art. 63. Elke oorlog der autocratie met eene nationaliteit is een krijg ten-doode van gouvernement tot gouvernement. De autocratie zal er geheel hare mannelijke bevolking aanzetten. Indien de auto-

cratie overwint, zal zij bij de overwonnen nationaliteit elke organisatie van macht en eigendom breken, en aan het algemeen stemrecht van die natie de zorg overlaten, om hare macht en haar eigendom te reorganiseeren zooals zij dat wil. De autocratie zal die nationaliteit onzijdig verklaren, en als vijand beschouwen elke vreemde nationaliteit, die tegen de vrijheid van die natie, zooals de volks-massa dier natie haar verstaat, tegenstand of beletselen zou willen opwerpen. - Dit artikel zal altijd meer bepaaldelijk aan de individuen door middel van de opvoeding worden ingeprent, totdat de nationaliteiten zullen ophouden.

Art. 64. De autocraat zal reglementen uitvaardigen noodig tot uitvoering van ieder der bovenstaande artikelen.

Art. 65. Het tegenwoordig decreet zal door den autocraat gewijzigd worden, telken keere, wanneer de omstandigheden hem daarvan de noodzakelijkheid zullen aanwijzen.

Dit nu is de fameuze proclamatie van Colins. Onze lezers vinden hier in korte stellingen bijéén, hoe hij zich de ordening dier maatschappij dacht. Zij zullen echter dadelijk opmerken, dat alles vrij vaag is, en dat zelfs het begrip van het collectivisme niet bijzonder scherp is afgerond. De collectiviteit van den grond wordt absoluut uitgesproken, maar op de kapitalen wordt het begrip slechts relatief toegepast. Waar is hier de grens? Over dit alles zwijgt Colins en laat hij ons slechts gissen, gelijk hij mede geen bepalingen stelt, waardoor het uitzet, dat ieder van den Staat krijgt, wordt beschermd. Hoe zal het wezen, als iemand dit uitzet dadelijk verkwist? Kortom wij kunnen allerlei vraagteekens plaatsen.

Misschien zullen die vragen beantwoord worden in de tallooze manuscripten, die nog van hem over zijn, maar tot nog toe hebben die papieren, al werden zij door enkele leerlingen soms aan het stof der vergetelheid ontrukt, deze vraagpunten niet opgehelderd.

Zijne leerlingen doen nog altijd hun best, die manuscripten in fragmenten te doen drukken, en in het algemeen zijne denkbeelden te verspreiden. Vroeger behoorde tot die leerlingen ook de Spanjaard Ramon de la Sagra[1]. Later waren en zijn zij vooral Belgen. Zijn meest vertrouwde leerling is altijd geweest de aan ons Hollanders zoo goed bekende Louis de Potter. Toen Colins bezig was aan zijn groot werk ‘Science sociale’, zond hij de vellen, welke hij afgeschreven had, aan Louis de Potter, die er gebruik van zou maken voor de opvoeding van zijn zoon Agathon de Potter[2]. Ook deze Agathon de Potter, later

1) Van Ramon de la Sagra zijn het meest bekend deze boeken: 1°. ‘Organisation du Travail, questions préliminaires à l'examen de ce problème’, Paris 1848. 2°. ‘Opuscules socialistes’, Paris 1849, en 3°. ‘Le Mal et le Remède, aphorismes sociaux’, Paris 1859.

2) Zie Colins, ‘Science sociale’ tome V, pag. 244. Voorts een artikel van Louis de Potter in ‘L'Humanité nouvelle’ van October 1900. Dáár zijn portret.

doctor in de medicijnen, is een warm adept van Colins geworden. Van den ouden de Potter is het meest bekend het min of meer socialistisch werk: 'La Réalité déterminée par le raisonnement, ou questions sociales sur l'homme, la famille, la propriété, le travail, l'ordre, la justice et sa sanction nécessaire, la religion'. Het is te Brussel in 1848 uitgekomen. De zoon (Agathon), die zeer vermogend is, schrijft en geeft nog altijd werken uit in de richting van Colins. Wij vermelden hier slechts enkele titels dier boeken, bijv. 1°. 'Qu'est-ce que la guerre et la paix?' 1862; 2°. 'De la propriété intellectuelle', 1863 - beide deze boekjes zijn gericht tegen Proudhon; - 3°, 'La logique', 1866; 4°. 'La connaissance de la vérité', 1866; 5°. 'De l'instruction obligatoire', 1866; 6°. 'Economie sociale', 2 deelen, 1874; 7°. 'M. Poulin et le socialisme rationnel', 1875; 8°. 'Résumé de l'économie sociale d'après les idées de Colins', 1881; 9°. 'La peste démocratique', 1884; 10°. 'La révolution sociale prédite', 1886, en 11°. 'Anarchisme et Bourgeoisisme' 1894[1)].

Met de Fransche vrienden en adepten van Colins heeft Agathon de Potter helpen oprichten een tijdschrift: '*La Philosophie de l'Avenir*', dat om de twee maanden verschijnt en thans reeds verscheidene jaargangen beleeft. Dit tijdschrift heeft uitsluitend ten doel de denkbeelden van Colins levendig te houden, en draagt dan ook den onder-titel: 'Revue du socialisme rationnel'. De hoofd-redacteur is of was Frédéric Borde, bekend ook door afzonderlijk uitgegeven brochures[2)]. Het tijdschrift publiceert altijd-door manuscripten van den ouden baron de Colins en plaatst voorts stukken der leerlingen. De kring van dat tijdschrift geeft dan nog vliegende blaadjes uit, waardoor de propaganda wordt bevorderd; wij bezitten bijv. het blaadje: 'Programme économique des Collectivistes rationnels', dat voor 5 centimes werd verspreid.

Tot de leerlingen van Colins behoort ook A. Hugentobler, die allerlei boeken en brochures heeft geschreven, zoo 1°. 'Dialogues des morts entre Proudhon et Colins', 1867; 2°. 'Communisme et Socialisme rationnel', 1868; 3°. 'Extinction du paupérisme', 1871[3)]. - Een der laatste adepten is de Belg J. Putsage, wiens dik boek: 'Etudes de Science réelle', in 1888 is verschenen. De woorden van den ouden baron zijn dus niet zonder echo gebleven.

1) Naast Agathon de Potter stond en staat César de Paepe, over wien wij later nog wel spreken. César de Paepe stierf 18 December 1890 te Cannes.
2) Zie 'La Crise économique à la Chambre des députés par Frédéric Borde' 1884.
3) Hugentoblers naam werd genoemd op het congres der 'Internationale' te Lausanne in 1867, toen hij op de zitting van 4 September 1867 zijn groet dáár deed hooren. Nog behoorde tot de leerlingen van Colins Jules Brouez over wien in 'L'Humanité nouvelle' 1900 I pg. 50 seqq. en October p. 386.

IV.

Er is nog een figuur, die wij onder deze Fransche collectivisten moeten rangschikken. Het is François Huet, die in de jaren 1850 en 1851 zijn hoofdwerk schreef: 'Le Règne social du Christianisme'.

Wij ontveinzen ons echter niet, dat hij slechts zijdelings tot de socialisten behoort. Had hij langer blijven leven, dan zou hij zich waarschijnlijk gerangschikt hebben onder de 'Christen-socialisten', of misschien onder de 'katheder-socialisten', wier voorlooper hij in zekeren zin kan genoemd worden. Hij staat op de grens van het gebied, waar economie en socialisme in elkander samensmelten. Dat hij daarbij zijne stellingen in het algemeen aan een positief religieuse - ditmaal zeer Christelijke - wereld-beschouwing vastknoopt, heeft voor ons, die Pecqueur en Colins in deze rubrieken hebben bestudeerd, niets bevreemdends.

François Huet zag ten jare 1814 in het dorp Villeau, in Beauce, het levens-licht. Hij stierf te Parijs in het jaar 1869. Hoewel Franschman, heeft hij echter het belangrijkste deel van zijn leven in België gesleten, en wel aan de hoogeschool te Gent. In het jaar 1834 toch, werd hij, hoewel hij even 22 jaren oud was, als professor in de wijsbegeerte aan die academie benoemd. Zijn schitterende aanleg en zijn verbazende werkkracht hadden hem, die te Parijs leerling was van het college Stanislas, tot het bekleeden van dien leerstoel aanbevolen. Hij was een leerling van den spiritualistisch gezinden Bordas - Demoulin, en volgde, evenals deze meester, de richting van Descartes. Zij namen het Christendom volledig aan, bekenden zich verwant aan Pascal en Bossuet, verdedigden het Gallicanisme, en bestreden wakker het voortschrijden van het ultramontanisme. Zij plaatsten zich schrap tegen het stelsel van Joseph de Maistre in zijn boek over het pausdom. Tegen het jaar 1846 begonnen Huets filosofische studiën hem op het gebied der economische en sociale questiën te voeren. Hij wist een kleinen kring van studenten om zich heên te rangschikken, met wie hij aan de hoogeschool te Gent al die vraagstukken overwoog en besprak. Hij gaf op die wijze den stoot aan eene eigenaardige sociale richting. Tot de beste leerlingen, die hij dáár te Gent had, behoorde de later zoo bekende Emile de Laveleye[1)], die den 2^{den} Januari 1892 overleed. De jonge vrienden kwamen, onder Huets leiding, op gezette tijden bijéén, en maakten geregeld bijgehouden aanteekeningen en besluiten van hunne discussiën en onderzoekingen. De processen-verbaal van die samenkomsten gedurende de jaren 1847, 1848 en 1849, worden nog altijd te Gent bewaard. Alle stelsels van sociale hervorming werden nauwkeurig bezien en getoetst, en de leiding van François Huet gaf dan eene vaste kleur aan al de betoogen. Dit duurde tot het jaar 1850.

1) Huet noemt hem in zijn boek: 'Le Règne social du Christianisme', pag. 375. Laveleye spreekt over Huet in zijn 'Lettres et Souvenirs', 1894, pag. 68.

Toen legde hij zijn professoraat te Gent neêr, en vertrok hij weder naar Frankrijk.

Dáár gaf hij in 1853 zijn werk uit: 'Le Règne social du Christianisme', voorts hield hij zich bezig met wijsgeerige studiën, zooals zijn boek in twee deelen: 'Science de l'Esprit', dat in 1864 uitkwam, en zijn werk van het jaar 1868 'La Révolution religieuse au XIXme siècle' bewijzen[1]. Overigens leidde hij de studie van prins Milan, die later de onwaardige, potsierlijke koning van Servië zou worden, en verhuisde hij zelfs met dezen prins naar Belgrado[2] Zwaar ziek geworden keerde hij terug naar Parijs, om zich dáár aan eene operatie te onderwerpen. Hij hield dáár 7 April 1867 een rede ter inwijding van een gebouw voor de metselaars en steenhouwers Hij stierf echter aan de gevolgen zijner kwaal in het jaar 1869. Hij werd te Parijs begraven, en zijne vrienden hebben hem in die stad op het kerkhof Montparnasse (waar thans ook zijn naamgenoot Busken Huet rust) een gedenk-teeken opgericht

Zijn beste gedenk-teeken is echter het boek, dat door hem geschreven is naar aanleiding der discussiën en debatten met zijne Gentsche studenten, en dat tot titel heeft: 'Le Règne social du Christianisme'.

Het is een ernstig, fraai geschreven boekdeel, eenigermate te vergelijken met het werk, dat de Engelsche geestelijke Maurice in 1869 uitgaf onder den titel: 'Social Morality'. De inhoud was in vele opzichten merkwaardig. Dat het in Frankrijk zoo weinig de aandacht trok, moet voorzeker geweten worden aan de politieke omstandigheden en aan het feit van het optreden van Napoleon III. Men was in hoogere kringen de vroegere pogingen tot maatschapelijke hervorming moede en wenschte tot elken prijs rust. En voor de leiders der uiterste revolutie was dit werk met zijne streng godsdienstige beginselen te vroom en te zachtmoedig. Dus vond het bij zijn verschijnen geen publiek. Eerst later heeft men het boek leeren waardeeren.

De opzet van het boek is zeer eenvoudig. Er zijn, zoo zegt Huet, twee meeningen, twee machten, die men onverzoenlijk acht, en die telkens de wereld op hare grondslagen doen schudden. De ééne dezer machten is de Kerk en haar leer is het Christendom; de andere heet de revolutie en haar leer is het socialisme. De menschheid acht die twee machten onvereenigbaar Welnu, een gansch andere overtuiging heeft zich van François Huet meester gemaakt. Hij heeft lang nagedacht over de zending van den Zaligmaker op aarde, en hij heeft, door de eigen woorden van Christus te overwegen, ingezien, dat diens taak niet enkel daarin

1) Zie over het laatste boek Ch. Fauvety's 'Solidarité', pag. 150.
2) Wat Milans gedachten betreft, zij zwierven vèr weg van François Huet, zie den brief aan zijn zoon, in 'Le Temps' van 24 Januari 1902: 'Nous ne sommes faibles que parceque nous sommes pauvres: tâche de faire un riche mariage'.

bestond, om een koninkrijk in den hemel te stichten, maar wel degelijk om ook een vrije burgerlijke maatschappij van broeders op aarde te grondvesten: dezelfde maatschappij, waarvan de revolutie, van al hare buitensporigheden ontdaan, de overwinning moet bevestigen. Ter-zelfder tijd heeft hij de verschillende leerstellingen der socialisten nagegaan, al de wenschen, al de beloften der economie en der staatkunde overwogen, en nu evenzeer, wat hartstocht en onwetendheid daaraan hadden toegevoegd, verwijderd, en toen was het hem duidelijk geworden, dat die denkbeelden van bevrijding, welke men als eene nieuwe openbaring predikte, òf slechts het oude evangelie herhaalden, óf de noodzakelijke gevolgtrekkingen waren van de leer van het Christendom.

Zóó verdween voor hem de scherpe tegenstelling tusschen Christendom en moderne democratie. Het was éénzelfde ideaal, dat beide machten beoogden: het maatschappelijk rijk van het Christendom, steunende op de leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap.

Dit wordt nu in vier afdeelingen of boeken aangewezen: eerst spreekt Huet over de maatschappij in 't algemeen, dan over de geestelijke, daarna over de stoffelijke, en eindelijk over de staatkundige maatschappij. Wij zullen slechts even aanstippen datgene, waarop hij in deze afdeelingen het licht laat vallen, om iets langer te verwijlen bij een onderdeel van het derde boek, dat voor ons doel de hoofdzaak uitmaakt.

Het eerste boek ontvouwt nader de algemeene grond-gedachte van het geschrift. Aan den éénen kant is, volgens Huet, het socialisme, mits goed begrepen, het ééne ware sociale stelsel; aan den anderen kant heeft Christus zulk eene samenleving altijd als met den vinger aangewezen. Wat het socialisme[1)] betreft, zoo plaatst het zich tusschen de beide uiterste stelsels van het individualisme en van het communisme. Eerst door het socialisme komt de leus der revolutie van vrijheid, gelijkheid en broederschap tot haar recht. Het individualistisch streven leidt tot egoïsme, en het communisme doodt de vrijheid. Slechts het socialisme lost die twee eenzijdigheden en tegenstrijdigheden in hoogere harmonie op. Christus had bij zijn optreden dit geopenbaard, en voortreffelijk wist Paulus in zijne brieven die leer der broederschap uitéén te zetten[2)]. Zóó was de groote catholieke gemeente of Kerk ontstaan, waartegen zeer ten-onrechte het Protestantisme, die individualistische uiting van het Christendom, zich had verzet. De revolutie van 1789 deed in 't begin niet anders dan de waarheden van het

1) Zie Huet, ‘Le Règne social du Christianisme’ 1853, pag. 42: ‘Ces diverses erreurs écartées nous ramènent à l'idée première de société et par conséquent au socialisme’, etc.
2) Zie Huet, ‘Le Règne social du Christianisme’, pag. 85: ‘Le principe de la fraternité pénètre tout l'Evangile, mais on peut dire que les épîtres de saint Paul, par la profondeur, comme par la précision de la doctrine, renferment vraiment la charte du Socialisme’.

Christendom weder tot haar recht brengen. De samenleving zou weder in waarheid een rijk van broeders worden.

Die samenleving - en ziehier de hoofd-inhoud van het tweede boek - was allereerst eene *geestelijke* maatschappij: een rijk van geesten. Alle die geesten dienen de Godheid en voltooien het werk, door God-zelven gewild. Godsdienst is dus iets zeer positiefs en legt allerlei eischen en plichten op. Wat men 'geloof' noemt, is niets anders dan het zich stellen in dienst van de Godheid. Is men van die overtuiging waarachtig doordrongen, dan begrijpt men, hoe voos het zoogenaamd 'eclectisme' is, dat tegenwoordig soms als grondslag van wijsgeerige beschouwingen wordt gepredikt. Neen, met dat soort van scepticisme is de geestelijke maatschappij niet gediend. Zij kan alléén zich vestigen en uitbreiden, wanneer een hooge opvatting hoofd en hart bezielt. Allereerst moet er zijn vrijheid van gedachten in den meest volstrekten zin, vrijheid van gedachten, die met gewetens-vrijheid samenvalt; uit dien eisch vloeien dan voort al die rechten, waarop onze maatschappij gevestigd is: volmaakte verdraagzaamheid, afscheiding van Kerk en Staat, verplichting tot het geven van onderwijs, uitbreiding der wetenschap, vrijheid van drukpers, enz. enz. Doch alle die rechten komen eerst tot hun volle beteekenis, wanneer men overtuigd is, dat zij wortelen in het Christendom, dat zij slechts gevolgtrekkingen van dit beginsel zijn: dat Christus met zijn koninkrijk der hemelen allereerst bedoelde de vestiging van een rijk van vrije geesten. Maar, en dit is het tweede punt dat onze aandacht moet trekken, dit rijk van vrije geesten is een *gemeenschappelijk* rijk van geesten Zij staan niet als afzonderlijke individuen ieder voor zich, maar zijn allen onafscheidbare deelen van het geheel. Niet slechts de gedachte heft hen op, maar de liefde smeedt hen samen: eene liefde sterk als de dood. Die liefde geeft aan alles de wijding. Uit dat idee der liefde - zoo hoog mogelijk opgevat - wordt het begrip van huisgezin afgeleid, de toestand der vrouw verklaard, en de opvoeding der kinderen ontvouwd. Een broeder-band omvat allen. Houdt men dien ideëelen band vast, dan stoot men verre van zich al die vragen naar vrouwen-emancipatie, naar echtscheiding, enz., die men in onze troebele tijden ziet opborrelen.

De samenleving der menschen is echter ook eene *stoffelijke* maatschappij. Huet ontwikkelt dit in zijn derde boek. Hij gaat de grondslagen dier stoffelijke maatschappij na. Hij noemt als zoodanig het recht, dat ieder heeft op zijn persoon, en het recht, dat ieder kan doen gelden op de goederen der natuur. Beide vormen voor den mensch het recht op het leven, maken als het ware den kring uit van zijne uitwendige vrijheid. Geeft het eerste recht hem de bevoegdheid om zijn persoon tegen een ieder te verdedigen, zoo verzekert het tweede hem een toerusting in 't leven, een eigendom, zonder hetwelk geen vrijheid denkbaar is. Ieder mensch heeft in dit opzicht recht op zeker voorschot: 'avances naturelles', waarbij hij dan later zijn 'avances acquises' voegt. Eerst door die voorschotten kan hij in waarheid zich bewegen op aarde, kan hij werkelijk arbeiden en arbeidend leven.

Wij zijn hier gekomen tot het punt, dat wij op het oog hadden: het eigenaardige, waarom wij François Huet in dit hoofdstuk der collectivisten hebben geplaatst; wij bedoelen zijn programma over de verkrijging en beërving van den eigendom, dat hij aldus formuleerde: ‘le droit au patrimoine et l'institution de l'héritage social’.

Dit programma of stelsel was een gevolg van de opvatting: dat de goederen dezer aarde, als behoorende tot alle menschen, altijd bestemd waren weder gemeenschappelijk te worden, zonder daarom op te houden aan ieder mensch afzonderlijk toe te behooren. Enkel en alleen de hoedanigheid van mensch te zijn, gaf den mensch het recht op het leven en dus op zekere natuur-gaven, die het leven moesten onderhouden en beveiligen. Niet op arbeid of op ‘occupatie’ moet men het recht van eigendom vestigen, neen, slechts op het wezen van den mensch-zelven, op zijn recht van op aarde te leven. Wij menschen zijn schipbreukelingen, die op een onbewoond groot eiland zijn gekomen en ons dáár hebben gevestigd, maar komt na jaren een tweede schip er stranden, dan moeten wij ons inrichten, om ook die tweede bezending menschen het leven doenlijk te maken. De nieuwe gast mag niet van het strand worden gestooten, zooals Malthus wilde. Neen, de aarde en haar goederen behooren gemeenschappelijk, collectief aan allen. Hoe dit alles practisch toe te passen op onze tegenwoordige toestanden? Huet meent, dat dit niet al te bezwaarlijk is. Hij onderscheidt scherp tusschen ‘patrimoniale’ goederen en ‘verworven’ goederen. Patrimoniale goederen zijn goederen, die iemand van zijne ouders geërfd heeft, waarvoor hij niets heeft gedaan. Welnu, deze goederen kan de mensch gebruiken en zich daarvan op alle wijzen bedienen, doch hij heeft de plicht die goederen - bij zijn overlijden - weder af te staan aan de gemeenschap. Die goederen vallen niet onder zijne erfbeschikking. Zij waren zijn vóórschot in het leven, dat hij bij zijn dood aan de groote samenleving overdraagt. Daarentegen kan ieder mensch, hetzij door testament, hetzij door wegschenking, vrijelijk beschikken over al de goederen, die hij door eigen arbeid en talent zich-zelven verworven heeft. Die maken zijn compleet eigendom uit. Hij geeft ze bij zijn leven, of na zijn dood, aan wie hij wil, waarschijnlijk aan zijne kinderen. Doch zij, die zulke goederen ontvangen, verkrijgen ze slechts voor zich. Slechts ééns mag over zulke goederen worden beschikt. Sterven de daarmede begiftigden, dan keeren zulke goederen ook tot het patrimoniale erfgoed voor allen.

Er is dus voor elk opkomend geslacht een gemeenschappelijk erfgoed beschikbaar. Ieder lid van zulk eene generatie kan rechten doen gelden op een deel van een groot domein. Elk kind kan, als het op zekeren leeftijd komt, een soort van eigendom of toerusting in de maatschappij verkrijgen. Reeds op zijn 14de jaar zou elk kind, eerst onder waarborg en hoede van eene voogdij, het genot hebben van een deel van het kapitaal, dat hem zou kunnen toevallen, bij voorbeeld van een derde deel. De beschikking over het geheel, van hetgeen hij zou verkrijgen, zou hij dan eerst op zijn

25ste jaar hebben. Onder die bepalingen zou het eerste artikel van eene wet op de successie aldus kunnen luiden: 'Ieder jaar worden de patrimoniale goederen, die door overlijden *vacant* worden, verdeeld. Alle jongelieden van de eene of andere sekse, die in dat jaar den leeftijd van veertien, of vijf en twintig jaren hebben bereikt, krijgen hun deel van die toewijzing. Meerderjarigen ontvangen het dubbele van hetgeen aan minderjarigen wordt toegestaan'.

Dit nu was Huets 'droit au patrimoine', volledig gemaakt door het sociale erfrecht[1]. Op die wijze zou, volgens Huet, de natuurlijke orde der successies weder zijn hersteld. Door het recht op het patrimoniaal erfgoed was de samensmelting en verbinding van het individueel eigendoms-recht en van het gemeenschappelijk eigendoms-recht verkregen. 'Een ieder kon zeggen: ik ben mensch, geen menschelijk eigendom is mij vreemd. Die vruchtbare velden, die wonderen der industrie, die prachtige huizen, die mij niet toebehooren, zullen in het erfdeel van mijne kinderen komen. Er is geen plaats voor jaloerschheid of nijd: de rijkdom-zelf heeft amnestie en volledige kwijtschelding verkregen, omdat zij verplicht wordt, in dienst te komen der toekomstige geslachten. Geen beletsel hindert meer de weldadigheid, en toch wordt de erfelijke leêglooperij een onmogelijkheid. Ieder vader heeft het recht, in zijn geheel, aan zijne kinderen de vruchten van zijn arbeid en van zijn besparingen na te laten: alle edele beweegkrachten, die den mensch tot arbeid kunnen aanzetten, zijn behouden, en toch is het kind van den arme altijd zeker van een erfdeel. Wat kan men meer doen voor de familie? Zou men dan de menschheid aan die familie willen opofferen? De erfopvolging krijgt, door hare algemeenheid, eene meer zedelijke strekking. Men weet toch te goed, aan welke verzoekingen het tegenwoordig stelsel bemoeizuchtige erfgenamen, die zich wat willen reppen, blootstelt. Elke erfenis wordt een prooi, waarop de meest lage hartstochten hun blikken werpen. Helaas, wie heeft niet wel eens die afschuwelijke begeerlijkheid betrapt! Verre verwijderd van de familie aan te tasten, wordt juist die familie door het "droit au patrimoine" veredeld en versterkt. Dit beginsel brengt zekerheid in den boezem van het gezin. De schuld of het ongeluk van een vader veroordeelt zijne kinderen niet tot eene blijvende vermindering van toestand. Onder dit waarachtig sociale stelsel bestaat er feitelijk eene algemeene "assurantie" tusschen alle ouders en alle kinderen. Uit de solidariteit der particuliere gezinnen vormt zich het groote menschelijke gezin. Tegenwoordig valt het kind van den arme naakt op de naakte aarde, alsof het een kind der wilden was. Het hecht en bindt zich aan niets, het heeft geen voorvaderen. Maar het recht op dit groote patrimonium herstelt dat kind in zijn eer en

1) Huet omschrijft op pag. 209 van zijn: 'Règne social du Christianisme' het 'patrimoine' aldus: 'A la terre, patrimoine primitif et divin, se joint dans la suite des âges, le capital héréditaire, pour former le patrimoine général, sur lequel vit l'humanité industrieuse'.

bevoegdheid bij het menschelijk geslacht. Verwonderlijk schoone agrarische wet, die, zonder willekeur en zonder geweld, zonder in iets de uitgebreidheid der fortuinen te begrenzen, zonder iemand te berooven of te ontrieven, voor-altijd de vrijmaking der arbeiders bevestigt, en geheel de reeks der toekomstige geslachten onder het peil der gelijkheid vasthoudt'![1)].

Huet stelde zich niet voor, dat dit alles in ééns, op stel en sprong, kon worden ingevoerd. Zulke radicale maatregelen (dat begreep hij) konden niet dadelijk worden toegepast. Men moest dus aan overgangs-middelen denken, en nu sprak het van-zelf (zoo redeneerde hij) dat eene zware progressieve belasting op de successies eene nuttige voorbereiding en inleiding kon zijn, mits de opbrengst dier belasting, in haar geheel, ten-nutte der arme klasse werd aangewend, tot uitgaven voor onderwijs en arbeids-instrumenten.

De stoffelijke hervorming der maatschappij zou echter altijd moeten samengaan met een zedelijken vooruitgang, en zou zich eerst volledig kunnen verwerkelijken in een sociaal 'milieu', dat beter was voorbereid, dan het tegenwoordig is. Dan eerst zouden al die tegenwerpingen tegen het stelsel, die nu als voor de hand lagen, verdwijnen. Voorloopig zou men de patrimoniale goederen, waarvoor de eigenaar, op het einde van zijn leven, wetende dat zij na zijn dood toch niet aan zijne kinderen zouden komen, soms geen behoorlijke zorg zou dragen, met hypotheek kunnen bezwaren, of ze aan zeker toezicht moeten onderwerpen. De eigenaar zou er dan slechts de opbrengst of renten van hebben. Men zou bij voorbeeld voor allen dat tijdstip van toezicht op die goederen kunnen doen ingaan op het 60ste jaar. Aldus poogde hij zijn stelsel van collectivisme aannemelijk te maken.

Overigens bleef Huet - wanneer men hem slechts eens het voor alle menschen gelijk recht van toegankelijkheid tot of toe-eigening van eigendom bewilligde - verder individualistisch gezind wat betreft de organisatie van den arbeid. Hij wilde steunen op de energie der personen. Elke tusschenkomst van den Staat werd sterk door hem afgeweerd. Wel is waar, achtte hij het lot van den loon-arbeider in onze tijden afschuwelijk: de arbeider, die door het gemis van voorschot altijd-door in een toestand van afhankelijkheid zich bevond[2)], maar juist daarom wilde hij hem recht op eigendom geven. Die arbeiden wil, moet dan de bevoegdheid hebben, òf op zich-zelf òf geassocieerd met anderen te kunnen werken. In volle vrijheid moest die arbeid gedaan kunnen worden. Van gesloten corporatiën of gilden wilde Huet niet weten. Hij was van meening, dat als eens 'le droit au patrimoine' en het verplicht onderwijs waren ingevoerd, de spreuk: 'laissez faire, laissez passer' een feit kon worden. Huet verdedigde dus de vrijheid van verkeer en van ruil, al kon hij zich voorstellen, dat soms maatregelen van protectie goed werkten, wanneer er namelijk

1) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme', pag. 274-275.
2) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme', pag. 288 en 290.

commercieele anarchie was[1]; hij pleitte voor de wettigheid van den interest van het kapitaal en bestreed al de theorieën van 'crédit gratuit'[2]; hij waarschuwde tegen het voortwoekeren van het geld-bejag, het 'divitisme', en bleef vooral aandringen op den regel, dat ieder, die arbeidt, ook het volle product van zijn arbeid mocht verkrijgen[3].

De vierde afdeeling, waarmede het boek sluit, behandelt de *politieke* samenleving. Wij kunnen hier zeer kort zijn. Huet beschouwde de constitutioneele monarchie als eene halte, en dacht, dat de republiek de regeerings-vorm der toekomst was. Doch de volheid der tijden zou eerst, naar zijn inzicht, aanbreken, wanneer alle volken een éénheid zouden vormen, wanneer zelfs de nationaliteiten haar afscheidingen en onderscheidingen zouden verliezen. Midden onder die droomen bleef Huet toch steeds op den vasten bodem der werkelijkheid staan. Hij bleef strijden tegen de ultra-montanen, hij bleef ijveren tegen de doctrinaire liberalen, en hij waarschuwde luide tegen Napoleon III, wiens 'coup d'état' hij zag aankomen. Ook in deze afdeeling protesteerde hij tegen de troostelooze levensbeschouwing van Malthus. Het individualistische egoïsme werd tot in al zijne schuilhoeken vervolgd en opgejaagd. Opmerkelijk is het, dat hij, als type van dat politiek egoïsme, steeds Thiers bleef beschouwen, en hem brandmerkte als den man, die het evangelie voor de rijken en gegoeden op aarde had gebracht[4]. Tegenover dit evangelie voor de rijken stelde Huet dan voortdurend het programma der bergrede en de zalig-sprekingen van Christus voor de armen, met andere woorden: het sociale rijk van het Christendom.

Het stoffelijk overschot van François Huet ligt te Parijs. Zij echter, die, bekoord door zijne geschriften, herinneringen aan dien edelen socialen denker mochten wenschen te vergaren en bijéén te voegen, doen altijd het best naar Gent te gaan. Dáár worden enkele zijner denkbeelden nog in kloeke hoofden en harten herdacht. Dáár trilt in sommige kringen nog steeds een klank, een toon, die eene verre echo is van Huets gedachten, van zijne droefheid over het wee der aarde, van zijne vreugde, toen hij het raadsel meende opgelost te hebben. Illusiën! Zeepbellen! zoo roept men uit. Welnu 't zij zoo. François Huet heeft op zijne wijze slechts stuk-werk, slechts fragmenten geleverd. Doch het is niet

1) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme', pag. 309.
2) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme', pag. 322; hij zegt dáár niet onaardig: 'le crédit est l'art d'utiliser les capitaux existants et non pas l'art de s'en passer'.
3) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme' pag. 346: 'Pour que la liberté, l'égalité et la fraternité règnent, il suffit de laisser à chaque producteur l'intégrité de son produit, après le prélèvement de sa part dans les dépenses communes'.
4) Zie Huet, 'Le Règne social du Christianisme,' pag. 248, 255, 367-368 en 478.

geheel ijdel wat hij heeft gezegd. Het is ook niet geheel vergeten. Trouwens slechts wat vulgair en laag bij den grond is, daalt klankloos in het graf. Toevende dáár te Gent in de gastvrije woning der Fredericqs, Huets verwanten, levendig en gezellig ons onderhoudend in de huiskamer, waar ook Virginie Loveling rustig zat te kouten, gaf onze vriend Paul Fredericq ons het deel der gedichten van de gezusters Loveling in handen. Wij bladerden even daarin, doch reeds nam hij het boek ons af, en las hij ons, met zijn volle, welluidende stem, het gedicht van Rosalie Loveling voor, getiteld: ‘Het eigendom’.

De koning spreekt: ‘Dat zijn mijn landen;
Ik ben de heer, ik draag de kroon;
Dat zijn mijn bergen en mijn stroomen,
Dat is het erfdeel van mijn zoon.’

De landheer zegt: ‘Deez' velden waren
Ons eigendom van overoud
Mijn vader erfde van zijn moeder
Die weiden en dat donker woud.’

Het knaapje toont de vogelkopjes,
Half weggedoken onder 't mos,
En zegt: ‘Dat nestjen is het mijne,
Ik heb 't gevonden in het bosch.’

Als moest de mensch alleen bezitten,
Om eigenaar en heer te zijn;
Als moest steeds de een aan de and'ren zeggen:
‘Dit is het u w e en dat het m i j n !’

Aan wie behoort de sterrenhemel?
Aan wie behoort het ruim der zee?.....

Ik luisterde naar de muziek dier verzen. Mij was het plotseling te-moede, alsof François Huet dáár in de kamer te Gent tegenwoordig was.

Hoofdstuk VIII.
Gevoels-socialisme in Frankrijk.

Tot nu toe hebben wij in dit deel ons bezig gehouden met socialisten, die een zeker s t e l s e l construeerden of verdedigden. Naar zulk een systeem werden zij als het ware tot eene vaste klasse gerangschikt. Maar naast die lieden van een stelsel - hoe geschakeerd die leerstellingen dan ook waren - was er in Frankrijk een breede rij van mannen en ook van vrouwen, die niet door zulke dogma's, maar uitsluitend door eene zekere socialistische s t e m m i n g zich lieten leiden. Zij dobberden op een stroom van meeningen, opvattingen en overtuigingen, die naar den kant van het socialisme golfden. De meesten waren geen eigenlijk gezegde socialisten, maar helden tot zulk eene stemming over, omdat zij in oppositie kwamen tegen de heerschende ideeën der regeerende midden-klasse. Waar die gezeten burgerij steeds een beroep deed op het (welbegrepen) eigenbelang, en dus met opzet of onwillekeurig de leus van het egoïsme deed hooren, dáár spraken die tegenstanders van gemeenschaps-gevoel. Waar de regeerende kringen alles wilden vestigen op den grondslag van een verstandig en beredeneerd ‘juste-milieu’, dáár gewaagden zij van verzuchtingen naar iets beters en hoogers. Overal poogden zij de perken te breken, waarin de maatschappelijke orde was gekneld: zij lieten zich voortbewegen en medevoeren door vage ideeën van verbreeding en verwijding der maatschappelijke schikkingen. Er zat socialisme in de atmosfeer, hun bloed werd daardoor geprikkeld, en het joeg sneller door hun aderen. Het verschijnsel kwam bij de meesten hunner meer voort uit ‘sentiment’, uit gevoel, dan wel uit overlegging van het verstand. Zij waren aangegrepen door een strooming van mededoogen over het lot der ellendigen om hen heên. Eene verteedering des harten had zich van hen meester gemaakt.

Velen van hen bewogen zich reeds van-zelf in eene ideëele sfeer, waren letterkundigen of dichters, en lieten aan edele hartstochten het woord. Anderen koesterden meer bepaald een droom van algemeene gerechtigheid voor een ieder. Nog weêr anderen spraken van het geluk, dat aan de menschen-kinderen op aarde moet beschoren zijn. Maar allen waren in zekeren zin ideologen, geloofden aan een idee, en wilden dat verwerkelijken.

Voorboden meestal van de wielende beweging, die reeds woelde onder in de diepte van het volks-leven, waren zij te vergelijken bij het lichte, witte, glanzende schuim boven op de oppervlakte der zee. Waar passies vlamden, dáár zag men ze; waar grootsche aspiraties zich deden gelden, dáár bevonden zij zich op den vóórgrond; waar sentimentaliteit de gemoederen verweekte, dáár waren zij; waar vurige drift vormen overboord wierp, dáár joegen zij altijd mede.

Opmerkelijk is het, dat alle standen in Frankrijk als het ware elementen aan deze soort socialisten leveren. Het gevoels-socialisme wordt op dit tijdstip in Frankrijk niet als een geïsoleerde hooge uitzondering aangetroffen, zooals in Engeland en Duitschland het geval was: neen, het komt voor in velerlei kring en werkt als een gist die sommige deelen der samenleving doet rijzen. Kerk, kunst, adel, geleerdheid, poëzie, magistratuur, arbeids-stand, - alles draagt contingenten bij. Slechts de groote industrieelen en de bankiers houden zich schrap, en staan geen leden van hun groep aan deze gevoels-socialisten af. Doch alle overige kringen laten zich niet onbetuigd. Trouwens deze gevoels-socialisten zijn geen menschen uit één stuk, hebben geen gepantserde leer; enkelen hunner willen zelfs ter-nauwernood den naam van socialisten voeren; meestal staan zij op de grens, waar het veld van het socialisme begint.

Wij hebben reeds kunnen opmerken, hoe de a d e l van Frankrijk van tijd tot tijd, dergelijke vertegenwoordigers aan het socialisme geeft. Zulke edellieden herinneren zich dan de dagen der 18de eeuw, even vóór het uitbreken der Fransche revolutie, en laten zich nogmaals door de lichte dronkenschap dier ideeën van vrijheid vervoeren. Of zij zijn legitimisten, die uit de hoogte neêrzien op het Staats-geknutsel der ministers van Louis Philippe, en nu de rechten, die aan de 'bourgeoisie' zijn gegeven, ook aan het eigenlijk gezegde volk willen mededeelen. Als typen van zulke edellieden, bij wie het socialisme toch inderdaad zaak van het gevoel was, kunnen wij noemen den markies d e V o y e r d ' A r g e n s o n , over wien wij (in dit deel der 'Socialisten' pag. 218) reeds spraken, en den graaf d ' A l t o n - S h é e . Deze laatste, oud-page van Karel X, pair van Frankrijk onder Louis Philippe, en overleden in Mei 1874, heeft in het jaar 1869 twee deelen 'Memoires' uitgegeven, waarin hij zijn aandeel aan de politieke gebeurtenissen onder den Juli-koning heeft beschreven. Hij verheelde reeds daarin zijne groote bewondering voor Barbès niet[1)]. In het jaar 1848 richtte hij een weekblad op: 'Le Démocrate', waarin hij zijne zeer uiterste denkbeelden ontwikkelde[2)]. - Naast deze twee

1) Zie 'Le Comte d'Alton Shée, ancien pair de France, Mes Mémoires (1826-1848), 1869, Première partie', pag. 325, vlg. Zie ook over hem: 'Erinnerungen von Ludwig Bamberger,' herausgegeben von Paul Nathan, 1899, pag. 465.

2) Het blad heette voluit: 'Le Démocrate, semaine sociale et républicaine, journal des villes et des campagnes, Propriétaires-fondateurs et rédacteurs uniques: d'Alton-Shée et Fréd. Gérard. - Liberté, égalité, fraternité, solidarité.' Het eerste nummer kwam uit 2 April 1848. Een nicht van d'Alton was de geliefde van Alfred de Musset en huwt later met Paul de Musset, na Alfreds dood.

vermaarde namen vestigen wij nog de aandacht op twee zonen van Bretagne. Allereerst op H i p p o l y t e d e l a M o r v o n n a i s . Deze is aan alle vrienden van het dagboek van Maurice de Guérin bekend. Telkens gewaagt de Guérin dáár van zijn edelen, dichterlijken jongen vriend, met wien hij in het jaar 1833 - te La Chênaie bij Lamennais vertoevende - die heerlijke wandelingen maakte en die lange, zoete gesprekken voerde[1]. Hij schreef later werken over de sociale questie, vooral uit een godsdienstig oogpunt. De zaak der armen ging hem zeer bijzonder ter-harte, en in 't bijzonder was hij gewoon te betoogen: dat het persoonlijk gelukkig en welvarend zijn zoo dikwijls de sympathie en het medegevoel doodt[2]. Heftiger en wilder gaat de andere edelman uit Bretagne te-werk: de graaf d e K e r s a u s i e . Deze liet zich reeds in met een zeer bepaalde propaganda, en steunde als commanditair met geld het blad ‘Le Réformateur’ van Raspail. Hij gold onder republikeinen als de meest belanglooze dienaar van de zaak van het recht[3]. - Zóó zouden wij nog andere personen kunnen noemen, maar één figuur volsta nog voor allen. Door het noemen van zijn naam geven wij ook slechts des te beter te kennen, in welken zin wij hier van adepten van enkele socialistische denkbeelden spreken. Wij bedoelen den vicomte de C h â t e a u b r i a n d . ‘Wij willen nu niet wijzen op enkele citaten en ‘boutades’ uit zijn ‘Mémoires d'outre-tombe’, maar wij schrijven nog eens over de bladzijde, die hij in 1836 - aan het slot van zijn ‘Essai sur la littérature anglaise’ - ter-neêr stelde[4]. Aldaar betoogde hij het volgende: ‘De maatschappij, zooals zij thans is ingericht, zal niet blijven voortbestaan. In verhouding, dat het onderwijs neêrdaalt tot de mindere klassen, ontdekken dezen de geheime wonde, die sinds het begin der wereld aan de maatschappelijke orde knaagt; eene wonde, die de oorzaak is van al ons leed-gevoel en van al onze volkswoelingen. De te-groote ongelijkheid der levens-voorwaarden en fortuinen kon stand houden,

1) Zie ‘Maurice de Guérin, Journal, lettres et poèmes’, 1862, bv. pag. 60 en later pag. 425. Vergelijk ook van dit deel der ‘Socialisten’, pag. 293.
2) Charles Pellarin, ‘Allocutions d'un Socialiste’, 1846, pag. 40.
3) Zie o.a. ‘La Revue socialiste’, Janvier 1890, pag. 40.
4) Zie die bladzijde ook overgenomen door Lamennais, ‘Affaires de Rome’, Edition Garnier, pag. 181-183. Over het gebruik, dat de socialisten van Châteaubriand maken, vergelijke men bijv, Pecqueur in zijn ‘Théorie nouvelle’ pag. 405 en 818, Vidal, ‘De la Répartition’ pag. 494, en François Huet, ‘Le Règne social’ pag. 288 en 361.

zoolang zij aan den éénen kant door onwetendheid en aan den anderen kant door een kunstmatige organisatie van den Staat was verborgen, maar zoodra die ongelijkheid door allen werd gezien, trof de doodelijke slag zijn doel. Herstel, zoo gij 't kunt, de aristocratische ficties; beproef het, den arme te overreden, als hij eens lezen kan, den arme, wien het levend woord elken dag door de pers, van stad tot stad, van dorp tot dorp wordt gebracht; beproef het dien armen man te bewijzen, wanneer hij hetzelfde verstand, dezelfde kennis bezit als gij, dat hij zich moet onderwerpen aan alle ontberingen, terwijl zijn buurman, zonder arbeid, duizendvoudig den overvloed des levens geniet, uw pogingen zullen vruchteloos zijn; vraag aan de menigte geen deugden boven de natuur-zelve'[1]. 'Eens zal er eene toekomst zijn machtig en vrij, in al de volheid der evangelische gelijkheid, maar die tijd is nog verre'. Zóó sprak Châteaubriand, en men begrijpt, welken indruk zulke woorden uit zulk een mond maakten.

Ook de mannen der Kerk en allen, die zich met godsdienstige questiën bezig hielden, lieten zich niet geheel onbetuigd. In een vorig hoofdstuk hebben wij afzonderlijk deze dienaren der Kerk en van den godsdienst behandeld, voor zoover zij een aanloop namen, om een stelsel op te bouwen. Hier te dezer plaatse spreken wij slechts over gevoels-uitingen. Wij slaan thans over al die verstootenen uit de geestelijkheid, al die afvalligen der Kerk, op wie wij reeds (zie bladzijde 280 en 312 van dit deel der 'Socialisten') de aandacht vestigden, maar misschien mogen wij even vermelden den mystieken Coëssin. In oude dagen, nog tijdens de revolutie, had hij zich bij den graaf de Saint-Simon aangesloten. Later was hij een eigen weg gegaan, doch altijd in

1) Het vervolg van deze bladzijde van Châteaubriand luidt aldus: 'Le développement matériel de la société accroîtra le développement des esprits. Lorsque la vapeur sera perfectionnée; lorsque, unie aux télégraphes et aux chemins de fer, elle aura fait disparaitre les distances, ce ne seront pas seulement les marchandises qui voyageront d'un bout du globe à l'autre avec la rapidité de l'éclair, mais encore les idées. Quand les barricades fiscales et commerciales auront été abolies entre les divers Etats, comme elles le sont déjà entre les provinces d'un même Etat; quand le salariat, qui n'est que l'esclavage prolongé, sera émancipé à l'aide de l'égalité établie entre le producteur et le consommateur; quand les divers pays, prenant les moeurs les uns des autres, abandonnant les préjugés nationaux, les vieilles idées de suprématie ou de conquête, tendront à l'unité des peuples, par quel moyen ferez-vous rétrograder la société vers des principes épuisés? Bonaparte lui-même ne l'a pas pu. L'égalité et la liberté, auxquelles il opposa la barrière inflexible de son génie, ont repris leurs cours et emportent ses oeuvres: le monde de force qu'il créa s'évanouit; sa race même a disparu avec son fils. La lumière qu'il fit n'était qu'un météore....'

zekere aanraking gebleven met de Saint-Simonisten[1]. Allengs was hij, geprikkeld door de materieele richting der eeuw, geheel en al in het tegenovergestelde uiterste overgeslagen, en had hij een soort godsdienstig mysticisme gepredikt. Dit mysticisme was vrij nauw aan het socialisme verwant. Tegen het einde der Restauratie wilde hij zoogenaamde godsdienstige genootschappen stichten, min of meer in den trant der Herrnhutters, doch zeer streng catholiek. Hij gaf daarover uit, in het jaar 1829, zijn 'Bulletin des enfants de Dieu, réunis en familles spirituelles, addressé aux enfants de Dieu, dispersés sur toute la terre'. Zien wij dat boekje in, dan treft het ons dadelijk, dat de inhoud vooral eene tegenstelling is tegen de heerschende industrie onzer eeuw. Hij vervloekt de concurrentie: 'die hel, nedergedaald op aarde'. Hij vaart uit tegen het kapitaal en den Mammon. Daarentegen eert hij de armoede en al de lagere betrekkingen op aarde. 'Het individualisme, dit nieuwe woord, dat toch dadelijk begrepen wordt, schept menschen om katoen te produceeren en te verbruiken... Welk een schoone toekomst! Geheel uw geest wordt gericht om *calicot* te maken, en geheel uw vreugde zal daarin bestaan om het te dragen. Hoe, zegt de industrieel, springen hemel en aarde niet op van zaligheid, bij het hooren van die edele woorden... Werk, kerel, zegt de patroon tot den arme, die zijne hulp inroept!... Werk.' Coëssin wenscht nu alles op godsdienst en innig samengaan met God terug te brengen, overtuigd, dat dan van-zelf gevoeld zal worden, dat het overbodige aan hen behoort, die niet het noodige hebben[2]. Naast Coëssin noemen wij dan den zooveel lateren C. F. Chevé. Ook bij hem komt de mystieke ader aan het stroomen. Hem ook bezielde de adem van een Lamennais, doch een Lamennais zonder bitterheid of gal. Hij had zich bovenal geërgerd aan het feit, aan het schandaal, dat de Kerk zich geheel en al afgewend had van de democratie, en zijne verschillende boekjes hebben vooral ten doel eene verzoening van de Kerk en de democratie te bewerken. Op streng catholieken grondslag was hij in dien zin werkzaam. Vóór ons liggen drie van zijne werkjes: één getiteld 'Catholicisme et Démocratie ou le Règne du Christ', dat in 1842 uitkwam; een tweede dat onder den naam: 'Simples Notes'

1) Zie over F.G. Coëssin, ons tweede deel der 'Socialisten', pag. 20. Zie voorts Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin. 'Notices historiques', I, pag. 212, VI, pag. 101 en VII, pag. 16, en de Oeuvres d'Enfantin, VII, pag. 94. Raadpleeg ook den 'Globe' van 6 Januari 1832.

2) Zie F.G. Coëssin, 'Premier Bulletin des enfants de Dieu', Paris 1829, pag. 25, 39, 78, 84, 129, 134 en 151. - Pierre Leroux in zijn 'Malthus et les Economistes' 1849, spreekt op pag. 25 over Coëssin en zijn beeld van den mensch en de katoen. - Eenigszins uitvoerig over Coëssin spreekt ook Alexandre Erdan, in 'La France mystique' 2 vol. 1858. Zie deel I p. 144. - Erdan spreekt in zijn tweede deel, pg. 206 en volgende, ook over het 'Institut Thalisien de Gleizes', dat echter weinig socialistisch is.

in 1851 het licht zag; en een derde, dat later in 1868 is verschenen onder den titel: ‘Visions de l'avenir’. De toekomst-visioenen vooral zijn edel getint. Soms zijn het louter verheffingen tot het onzienlijke, en gaat de toon als van-zelf in dien van het gebed over. Zij roepen een rijk van liefde en van vrede op. Een rijk, waarin de menschen als broeders elkander zullen liefhebben; waarin er een werkelijke sociale ‘communie’ zal wezen; waarin de arme als gelijke zal worden behandeld. Chevé schreef slechts voor een kleinen kring, en zijne geschriften, hoe roerend soms, behooren tot de vergeten bladen[1)].

Mede uit den kring der magistraten en geleerden traden van tijd tot tijd mannen op, wier hart in opstand was gekomen tegen het individualisme en materialisme van hun tijd, en wier gevoel hen drong enkele stellingen van het socialisme aan te nemen en te verkondigen. - Wij zouden hier een eersten rang geven aan J o s e p h R e y uit Grenoble. Hij was later raadsheer in het gerechtshof te Angers. Hem had vooral de ongelijkheid onder de menschen tegen de borst gestuit. Toen Robert Owen in Engeland voor het eerst opgestaan was met zijne ideeën van coöperatie, had hij zich sterk tot die denkbeelden aangetrokken gevoeld. Hij had toen in 1826 brieven over dat stelsel van Owen uitgegeven, onder den titel: ‘Lettres sur le système de la coopération mutuelle et de la communauté de tous les biens, d'après le plan de M. Owen’. Over die brieven was in die dagen veel te doen geweest. De ‘Globe’ der Saint-Simonisten had er zich zeer mede bezig gehouden[2)]. Doch Joseph Rey liet die ideeën rijpen in zijn hart, en gaf in het jaar 1836 zijn hoofdwerk uit in twee deelen, onder den titel: ‘Des Bases de l'Ordre social’. In dit werk worden de grondslagen der sociale orde altijd nagegaan uit het oogpunt der ‘harmonie sociale’. Die schoone evenredigheid onzer samenleving is er niet, zoolang de maatschappelijke ongelijkheden blijven voortduren. Rey gaat op het einde van zijn tweede deel ook de middelen na, die voorgesteld zijn, niet om progressief tot eene verbetering der sociale elementen te komen, maar met de hoop, om reeds dadelijk en volledig de maatschappij tot hetzelfde doel te leiden. Zoo kwam hij er toe, de stelsels van Saint-Simon en van Fourier te bespreken. Hij deed echter opmerken, dat zij eene radicale fout hadden, te weten: de afwezigheid van een krachtdadig middel, om den geest van exclusief individualisme, dien knagenden worm van elke associatie, te doen verdwijnen. Daarentegen bleef hij zijn voorkeur bekennen voor het coöperatieve communauteits-stelsel

1) Zie C.F. Chevé, ‘Visions de l'avenir’, 1868, pag. 18, 32, 47 enz. zie over hem ook Edouard Drumond, ‘La Fin d'un siècle’, 1889, pag. 110 en volgende. Chevé werkte een tijdlang (in 1849) onder Proudhon. Wij komen later op hem terug.
2) Zie ‘Globe’ van 14 Mei 1828, tome VI, pag. 402 en 470. Vergelijk nog over Joseph Rey den ‘Globe’ van 8 Januari 1831, voorts ons tweede deel der ‘Socialisten,’ pag. 314.

van Robert Owen, omdat, naar zijne meening, dit systeem alléén scheen te voldoen aan de voorwaarden van eene geheel harmonische maatschappij, omdat verder enkel dit systeem de samenwerking naar één doel in de plaats stelde van de concurrentie tot verschillende afzonderlijke oogmerken; welke concurrentie slechts een gevaarlijken wedijver en wedstrijd kon opleveren. Joseph Rey was daarenboven vast overtuigd, dat het door Owen voorgestelde practische plan alle middelen van geluk voor onze menschheid bevatte. Hij aarzelde niet het warm aan te bevelen en daarvoor propaganda te gaan maken[1)].

Uit de rijen der mannen van wetenschap en geleerdheid, wier stemming hen tot het socialisme deed afdrijven, zouden wij ook willen noemen E Littré. Als leerling van Auguste Comte, met andere woorden als positivist, was hij reeds van-zelf een voorstander van eene breedere opvatting der maatschappij, dan die in zijne dagen door de liberale school werd geleerd. In zijn 'sociologie' nam hij bovendien, op het voetspoor van zijn meester, het beginsel van het 'altruïsme' op; welk begrip zich natuurlijk lijnrecht tegenover het 'eigenbelang' der heeren economisten stelde. Toch zou die eigenaardige 'doctrine' hem nog niet bepaald tot het socialisme hebben geleid, wanneer niet de weêrzin, dien hij gevoelde voor de hooghartige afwijzing der grieven van de arbeiders door de heerschende klasse, wanneer niet de minachting der liberale 'coterie' voor wat zij noemde 'la vile multitude', hem als onwillekeurig aan de zijde der arbeiders had gedreven. In een keurig boek: 'Conservation, Révolution et Positivisme', dat niet anders is dan eene verzameling van artikelen door hem in den 'National' gedurende de Tweede republiek geschreven, verrijkt met aanteekeningen, opmerkingen en 'na-redes' van het jaar 1878, heeft hij die wenteling van zijn geest beschreven. Opmerkelijk zijn in dit boek de stukken over het socialisme. Hij erkende, dat het socialisme in zijn tijd een zeer bepaalde en bijzondere beteekenis had, dat het van de arbeidende klassen uitging, en als doel zich stelde de verhouding tusschen arbeid en kapitaal. 'Maar' - zoo ging hij voort - 'als ik abstraheer van zijn oorsprong en strekkingen, dan kan ik er ook voor een oogenblik in zien eene poging tot volledige sociale vernieuwing, en kan ik onder dien naam het geheel der meeningen samenvatten, die aan de revolutie een gansch ander oogmerk geven, dan uitsluitend de politieke vervorming'. In dien geest was Littré socialist[2)].

Velen zullen misschien verwonderd zijn, dat ik als derden vertegenwoordiger dier gevoels-socialisten, onder de meer wetenschappelijke Franschen, noem den bekenden revolutionnairen arts François Vincent Raspail. Toch geloof ik die plaatsing te kunnen verdedigen, al hebben dergelijke schikkingen in

1) Zie Joseph Rey de Grenoble, 'Des Bases de l'Ordre social', Angers, 1836, tome II, pag. 453, 456, 461 en 541.
2) Zie E. Littré, 'Conservation, Révolution et Positivisme', 1879, pag. 142, 147 en volgende.

bepaalde categorieën uit den aard der zaak steeds iets willekeurigs. Maar Raspail was, al heeft hij in zijn lang leven van 1794-1878 vooral met het populariseeren van regelen der volks-gezondheid zich bezig gehouden, in zijn vak een man van ongewone beteekenis[1]. Hij heeft in dit opzicht belangrijke boeken geschreven, o.a. zijn nieuw systeem van organische scheikunde van het jaar 1833, boeken die dan telkens vergezeld gingen van kleinere geschriften, waarin hij goede raadgevingen aan de volks-klasse gaf[2]. Zijne verschillende 'manuels annuaires de la santé' zijn in Frankrijk volks-boeken geweest. Toch zou hij door zijn werkkring als raadgevend geneesheer - wegens het uitoefenen zelf dier geneeskunst werd hem 19 Mei 1846 een geruchtmakend proces door de regeering van Louis Philippe aangedaan[3] - niet dien invloed op het Fransche volk der arbeiders verkregen hebben, dien hij inderdaad bezat. Maar hij deed meer dan aan die arbeiders goedkoope artsenijen te geven. Hij stoof dadelijk op en stond op de bres, wanneer hij meende, dat zij verongelijkt waren. In het begin der regeering van den Juli-koning begon hij zijne krant 'Le Réformateur' uit te geven, in welke krant hij reeds in 1834 het algemeene stemrecht bepleitte. In dat blad heeft hij alle questies, die het volk raakten, besproken. Maar één zaak was er, die hem meer dan iets anders ter-harte ging, te weten: de toestand der gevangenissen in Frankrijk en Parijs. Daar hij telkens in den kerker werd geworpen, wist hij daarover bij ondervinding te spreken. Zijn 'brieven over de Parijsche gevangenissen' zijn vermaard geworden, en hebben een stoot gegeven, om hierin verbetering aan te brengen[4]. Zóó gunde hij zich geen rust. En als er eene uitbarsting was van woede of hartstocht onder het volk, als de kogels floten, dan wist elk arbeider, dat Raspail nabij was en zou helpen zooveel hij vermocht[5]. Hij kon niet anders. Zijn hart dreef hem dien kant

1) Zie bijv. Jean Saint-Martin, 'F.V. Raspail, sa vie et son oeuvre', Paris 1877.
2) Zie bijv. 'Le Choléra en 1865' par F.V. Raspail 1865, prix 50 centimes. Vergelijk ook Sebastien Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs', 1888, I, pag. 128 (over 'la cigarette de camphre' van Raspail).
3) Zie de proces-stukken in het 'procès et défense de F.V. Raspail'. Paris, Mai 1846.
4) Zie al deze stukken en de artikelen van 'Le Réformateur' in het boek: 'Réformes sociales par F.V. Raspail', Paris 1872. Over de gevangenissen pag. 257 en volgende. In het jaar 1848 redigeerde en gaf hij uit een blad 'L'Ami du Peuple', waarvan het eerste nummer 27 Februari 1848 verscheen.
5) Bij de arbeiders heette hij dan ook 'le père Raspail'. Hij en Cabet waren de éénigen, die dezen naam van 'père' bij het volk hadden. Zie 'Mémoires et Souvenirs de Sébastien Commissaire, ancien représentant du peuple', 1888, tome I pag. 99. Bekend werden zijn almanakken voor 't volk, bijv. die voor 1849, met het opstel 'La lunette du Donjon de Vincennes'; hij zat toen in de gevangenis. Hij werd meestal bij zijn mannelijk optreden voor het volk vergezeld door zijn in 1823 geboren zoon Benjamin Raspail, die in 1849 afgevaardigde was in de 'Assemblée législative', sinds werd verbannen, doch in 1876 en later altijd als 'député' zitting nam in de Kamer. Deze zoon stierf in September 1899.

op. In het jaar 1889 - in de maand Juli, toen men de groote omwenteling van 1789 herdacht - heeft men dan ook te Parijs, dáár waar de boulevards Raspail en Edgar Quinet samenloopen, een bronzen standbeeld voor hem opgericht.

Die wij tot nu toe hebben opgenoemd waren edellieden, mystieke peinzers, magistraten en geleerden. Maar zij, die van tijd tot tijd den luidsten klank, een klank als van een bazuin, onder die gevoels-socialisten deden hooren, waren d i c h t e r s .

Er zijn er vier in dit tijdperk, die, als door eene krijgs-klaroen, 't hart van het Fransche volk hebben doen kloppen. Wij noemen: Lamartine, Victor Hugo, Béranger en Pierre Dupont

Bij dichters verwachten wij niet in de eerste plaats geleidelijke logica. Wij zullen ons dan ook geen schijn van moeite geven, om hunne opwekkingen en verzuchtingen te verklaren, of in samenhang te brengen met hunne overige meeningen. Wij beoordeelen hier niet. Neen: wij zullen hier niets doen dan constateeren, hun juichtoon herhalen of hunne droeve klacht overnemen, in enkele woorden doen waardeeren, hoe breed zij soms alles omvingen, hoe hoog zij dachten, hoe diep zij voelden, en hoe doordringend zij zongen.

Allereerst heeft L a m a r t i n e het woord. Wij hebben niet noodig veel van hem te citeeren, of zelfs de rede over te nemen, die hij den 13^{den} Mei 1834 in de Kamer der afgevaardigden uitsprak. Merkwaardige rede overigens, die wel bewijst, hoezeer hij het gevoel had, dat op andere wijze voor de arbeidende standen moest worden gezorgd, dan de ministers van Louis Philippe wilden![1)] Maar de wezenlijke kracht van Lamartine stak in zijn

1) Zie die merkwaardige rede in Emile Ollivier, ‘Lamartine’, Paris, 1874, pag. 120 en volg. Een fragment luidt aldus: ‘Les forces de pure résistance n'ont qu'une durée que l'on peut calculer à jour fixe. Tout s'émousse, mème les baïonnettes. Il faut une force d'impulsion à notre politique; il lui faut *un sens social*, une pensée organisatrice; il faut l'intelligence de ce que la société demande. Elle demande d'abord de la morale et de la lumière, que vous lui donnez avec trop de parcimonie dans votre système trop étroit d'instruction publique. Elle demande un système d'élection plus vaste qui, en élargissant la base politique de la société, lui donne plus d'aplomb sur elle-même et permette à toutes les classes de faire représenter leurs besoins et leurs intérêts devant la législation; elle demande des enquêtes permanentes sur nos maladies industrielles; elle demande l'allègement ou le redressement de certains impôts qui, comme l'octroi et d'autres impôts indirects, atteignent aveuglement le riche et le pauvre, et portent d'un poids plus lourd sur les classes ouvrières; elle demande que vous retiriez de l'état où ils sont une partie surabondante de vos prolétaires, *en leur fournissant du travail*, soit par voie d'association, soit par avances de capitaux et de terres dans les colonisations à l'intérieur ou au dehors. Ce qu'il faut au peuple, ce qu'il faut aux gouvernements, ce qu'il faut aux oppositions, c'est l'amour du peuple, c'est le zèle du bonheur des masses, *c'est la charité dans nos lois;* jetons-en à pleines mains; elle sera plus puissante que la force brutale’. Zie ook over hem Jules Simon, in het dagblad ‘Le Temps’ van 28 en 29 Augustus 1890, waar hij Lamartine in verband brengt met ‘le parti social’.

trillend lied. Hoort slechts deze enkele regels uit de ‘Marseillaise de la Paix’ met hun ideëelen zwaai:

Et pourquoi nous haïr et mettre entre les races
Ces bornes ou ces eaux, qu'abhorre l'oeil de Dieu?
De frontières au Ciel voyons nous quelques traces?
Sa voûte a-t-elle un mur, une borne, un milieu?
Nations, mot pompeux pour dire barbarie,
L'amour, s'arrête-t-il ou s'arrêtent vos pas?
Déchirez ces drapeaux! une autre voix vous crie:
L'Egoïsme et la Haine ont seuls une Patrie,
La Fraternité n'en a pas.

Deze vage klanken, die echter hunne uitwerking zelden misten, kregen vaster beteekenis in sommige verzen van Victor Hugo. Het begon bij hem ook eerst nog onbestemd en onbepaald. Het uitgangs-punt was altijd bij hem de antithese, de wreede tegenstelling in het leven. In de eerste bundels, die hij uitgaf, wordt het contrast tusschen rijkdom en armoede te-berde gebracht, en het volle licht, de straal der liefde, op de misdeelden dezer aarde geworpen. Uit de ‘Chants du Crépuscule’ herinnert men zich die woorden, om de gevallen vrouw niet te beleedigen: ‘O! n'insultez jamais une femme qui tombe’, met het verpletterende slot: ‘La faute en est à nous, à toi, riche! à ton or!’ - In de ‘Feuilles d'Automne’ slaat men van-zelf op het vers getiteld: ‘Pour les Pauvres’ met den aanhef: ‘Dans vos fêtes d'hiver, riches, heureux du monde....’ - In de ‘Rayons et les Ombres’ zoekt men 't gedicht ‘Rencontre’ op, het tafereel der arme kinderen op straat, die eene aalmoes krijgen. Doch de toon, waarin elk onderwerp behandeld wordt, is nog altijd min of meer elegisch: het is steeds eene klacht, samenvallende met de bede aan God, om Frankrijk rust en harmonie te geven:

O, Dieu! si vous avez la France sous vos ailes,
Ne souffrez pas, Seigneur, ces luttes éternelles;
Ces trônes qu'on élève et qu'on brise en courant;
Ces tristes libertés qu'on donne et qu'on reprend;
Ce noir torrent de lois, de passions, d'idées,
Qui répand sur les moeurs ses vagues débordées;

Ces tribuns opposants, lorsqu'on les réunit,
Une charte de plâtre aux abus de granit;
Ces flux et ces reflux de l'onde contre l'onde:
Cette guerre, toujours plus sombre et plus profonde,
Des partis au pouvoir, du pouvoir aux partis;
L'aversion des grands qui ronge les petits,
Et toutes ces rumeurs, ces chocs, ces cris sans nombre,
Ces systèmes affreux échafaudés dans l'ombre,
Qui font que le tumulte et la haine et le bruit
Emplissent les discours, et qu'on entend, la nuit,
A l'heure où le sommeil veut des moments tranquilles,
Les lourds canons rouler sur le pavé des villes!

Maar die klacht, zoo roerend en zoo zacht, gaat met de jaren haast onmerkbaar over in het verwijt. De toon wordt bitser en heftiger. Het verwijt klinkt snerpend en fel. Straks in 1852 gilt door de lucht het woeste vers: ‘Joyeuse Vie’, tegen de fabrieksheeren[1]:

Caves de Lille! on meurt sous vos plafonds de pierre!
J'ai vu, vu de mes yeux pleurant sous ma paupière,
Râler l'aieul flétri.
La fille aux yeux hagards de ses cheveux vêtue,
Et l'enfant spectre au sein de la mère statue!
O Dante Alighieri!

C'est de ces douleurs-là que sortent vos richesses,
Princes! ces dénûments nourrissent vos largesses,
O vainqueurs! conquérants!
Votre budget ruisselle et suinte à larges gouttes
Des murs de ces caveaux, des pierres de ces voûtes,
Du coeur de ces mourants.

Sous ce rouage affreux qu'on nomme tyrannie,
Sous cette vis que meut le fisc, hideux génie,
De l'aube jusqu'au soir,
Sans trève, nuit et jour, dans le siècle où nous sommes,
Ainsi que des raisins on écrase les hommes
Et l'or sort du pressoir.

C'est de cette détresse et de ces agonies,
De cette ombre, où jamais, dans les âmes ternies,
Espoir, tu ne vibras,
C'est de ces bouges noirs pleins d'angoisses amères,
C'est de ce sombre amas de pères et de mères
Qui se tordent les bras,

1) Zié over die ‘kelderwoningen’ te Rijssel ook de woorden bij Ruskin, ‘Fors Clavigera’, deel VIII, editie 1878, pag. 119 en volgende.

Oui, c'est de ce monceau d'indigences terribles
Que les lourds millions, étincelants, horribles,
Semant l'or en chemin,
Rampant vers les palais et les apothéoses,
Sortent, monstres joyeux et couronnés de roses,
Et teints de sang humain!

En wat Victor Hugo nog in breede, golvende strofen deed hooren, dat werd door B é r a n g e r in korte, vlug gewiekte coupletten gezongen, zoodat het van-zelf in het geheugen zich grifte. Wie denkt niet aan het:

D'un globe étroit divisez-mieux l'espace,
Chacun de vous aura place au soleil!

Wie herinnert zich niet zijn lied over ‘de Dwazen’ dezer aarde, met zijne beschrijving van Saint-Simon en Fourier, en zijn gedicht over ‘Les quatre Ages’, met die schildering van het toekomstige rijk der humaniteit[1)]? En wat hier in die verzen de keur der Fransche kritiek bewonderde, dat werd door het eigenlijke volk dadelijk begrepen, zoodra Béranger in vaste typen zijne opvatting als verpersoonlijkte. Ieder arbeider zag de figuur van ‘Jeanne la Rousse’, en bewaarde het beeld in zijn hart:

Un enfant dort à sa mamelle,
Elle en porte un autre à son dos.
L'ainé, qu'elle traine après elle,
Gèle pieds nus dans ses sabots.
Hélas, des gardes qu'il courrouce,
Au loin, le père est prisonnier,
Dieu, veillez sur Jeanne la Rousse;
On a surpris le braconnier.

Ieder man uit het volk begreep de beteekenis van het verwijt van den ‘Vagebond’:

Ah, plutôt vous deviez m'instruire
A travailler au bien de tous.
Mis à l'abri du vent contraire,
Le ver fut devenu fourmi:
Je vous aurais chéri en frère,
Vieux Vagabond, je meurs votre ennemi!

Doch men kon in deze poëzie nog een stap verder gaan. Het lied kon als zang op straat worden overgebracht, en desnoods opstands-

1) Zie coupletten van het vers ‘Les Fous’ door ons aangehaald in het tweede deel der ‘Socialisten’, pag. 70 en pag. 210. Het couplet uit de ‘Quatre Ages’ is door ons geciteerd in dit deel der ‘Socialisten’, pag. 343.

lied worden. De stap werd gedaan door P i e r r e D u p o n t [1]. Dit waren liederen, geschikt om te doen hooren, als het volk van honger samenschool, of zich aanéénsloot om straks weêrstand te bieden aan de soldaten der gevestigde orde. Hoort, hoe die liederen op straat werden aangeheven, wanneer de arbeiders dreigend optrokken! Waar die zangen klonken, dáár begon de gezeten midden-klasse te beven, daar werd 't onrustig in de binnenkamers der rijken:

Denkt aan ‘Le Chant des Ouvriers’.

Mal vêtus, logés dans des trous,
Sous les combles, dans les décombres,
Nous vivons avec les hiboux
Et les larrons, amis des ombres....

Nos bras, sans relâche tendus,
Aux flots jaloux, au sol avare,
Ravissent leurs trésors perdus,
Ce qui nourrit et ce qui pare:
Perles, diamants et métaux,
Fruit du coteau, grain de la plaine:
Pauvres moutons, quels bons manteaux
Il se tisse avec notre laine!

Quel fruit tirons-nous des labeurs,
Qui courbent nos maigres échines?
Où vont les flots de nos sueurs?
Nous ne sommes que des machines.
Nos Babels montent jusqu'au ciel,
La terre nous doit ses merveilles:
Dès qu'elles ont fini le miel,
Le maître chasse les abeilles.

En dan dat lied om ‘het brood’! Nog altijd hoort men het zingen - nog altijd dreunt het refrein:

On n'arrête pas le murmure
Du peuple, quand il dit: j'ai faim;
Car c'est le cri de la nature:
Il faut du pain!

C'est que le pain est nécessaire
Autant que l'eau, l'air et le feu.
Sans le pain on ne peut rien faire;
Le pain est la dette de Dieu.
Mais Dieu nous a payé sa dette:
A-t-il refusé le terrain?
Le soleil luit sur notre tête,
Et peut toujours mûrir le grain.

1) Pierre Dupont kwam uit een zijwevers-familie te Lyon. Zijn monument is er 29 April 1899 onthuld in den ‘Jardin des Chartreux’.

Du peuple, océan qui se rue,
Craignez le flux ou le reflux;
Donnez la terre à la charrue,
Et le pain ne manquera plus.

Wij schrijven niet meer af. Wij geven slechts de noot aan, die deze dichters aansloegen. Door deze liederen werden vleugelen gegeven aan de gedachten der anderen. Aan de stemming van hen, die meenden, dat de maatschappij verantwoordelijk was voor al hare leden, die dus de maatschappij ook verantwoordelijk stelden voor het ongeluk en het kwaad in haar eigen midden, werd eene uiting, een parool gegeven. 'De eeuw is ziek' zoo herhaalden zij op alle wijzen. En de halve poëten, de liedjes-zangers, de werkmans-dichters - wij noemen een Lachambeaudie, een Vinçard, een Boissy, een Savinien Lapointe, een Poncy, den vriend van George Sand,[1] - wisselden dat goud der groote dichters in pasmunt om, en strooiden die penningen op straat voor Jan en alleman:

Naast die meesters van het lied schikten zich dan dichters in proza: r o m a n - s c h r i j v e r s , dramatisten, kunst-critici en anderen. Niet weinigen deden hier den socialistischen toon hooren. Eenigen schreven sociale romans, waarin het lijden van het volk met harde kleuren werd aangegeven, en al de wreedheden der samenleving werden blootgelegd.

Een van hen - E u g è n e S u e , in de verte leerling der Fourieristen - nam het penseel van een Jordaens en schilderde in joelende vaart de mysteriën van het leven der lagere klassen. Zijn 'Mystères de Paris', in het 'Journal des Débats' als feuilleton uitgegeven, stelden op een kleurrijk doek tooneelen voor uit het Parijsche stads-leven, in achterbuurten, in nauwe straten, waar de ellende welig voortwoekerde en het kwaad geheimzinnig samenschool. Honderdduizenden lazen dien roman. Het prikkelde de zenuwen eener geblaseerde 'bourgeoisie'. Het scheen eene soort van fantastische enquête naar den toestand van het lagere gepeupel. Men huiverde voor 'den schoolmeester', den 'chourineur', en men bewonderde de bloem, die uit die modder rein en

1) Wij bezitten van Boissy een bundeltje, met zijn portret in 1881 uitgegeven, getiteld: 'Poésies Saint-Simoniennes et Phalanstériennes'. De verzen van Savinien Lapointe staan vooral in de 'Revue indépendante'; hij was geboren in 1812 en stierf in December 1893; hij bleef schoenmaker, zooals zijn vader ook geweest was, en leefde dicht bij Sens, waar hij geboren was. Over Lachambeaudie en Vinçard zie onze 'Studiën en Schetsen', 1886, pag. 295. Lachambeaudie stierf, 65 jaren oud, in het jaar 1872. Hij had zich vooral gehecht aan de Saint-Simonisten. In dien kring maakten zijn fabelen zekeren opgang. In de maand Juli van het jaar 1911 heeft het stadje Mortignac in Dordogne, waar hij geboren was, een 'buste,' te zijner herdenking opgericht.

slank oplook: ‘Fleur de Marie’. Het doel van Sue werd bereikt: men vond de verwenschingen tegen de maatschappelijke orde niet meer vreemd, men kwam van lieverlede in eene socialistische stemming. En wat Eugène Sue door zijn roman deed, dat werkte F é l i x P y a t door zijne drama's uit, en vooral door: ‘Le Chiffonnier de Paris’[1]. Hij was wel een der bitterste schrijvers van dit tijdvak. In zijn lang leven (hij was in October 1810 geboren en stierf in Augustus 1889) heeft hij altijd-door fel aangevallen. Hij liet der burgerij geen rust. Wel werd hij telkens veroordeeld en gekerkerd - dit begon in 1844, toen hij zijn woedend pamflet schreef tegen Jules Janin, naar aanleiding van diens critiek op Marie-Joseph Chénier; een pamflet dat hem zes maanden gevangenis kostte[2], - doch menschen van den stempel van Félix Pyat zijn door wat opsluiting niet klein te krijgen. Integendeel, elke veroordeeling gaf hem slechts een stoot om zijn pen in nog meer gal te doopen. Eigenlijk was hij eenvoudig-weg een anarchist. Hij vervolgde met zijn haat een ieder, die regeerde. En daar hij werkelijk groot stijl-talent bezat, troffen zijne woorden als zoovele pijl-worpen. In 1848 kozen de kiezers van het departement du Cher hem in de Nationale vergadering. In 1849 moest hij echter reeds uit Frankrijk vluchten, en begon hij in Londen de ‘Lettres d'un proscrit’ en de ‘Loisirs d'un proscrit’[3] te schrijven, die eene lijn aangaven, welke naar de Commune voerde. Hij ging van dien tijd af uitsluitend op in de politiek[4]. Slechts in 1885 deed hij nog eens een min of meer socialistisch drama opvoeren: ‘L'Homme de peine’. Doch in de dagen vóór 1848 is hij nog vooral letterkundige, al is die letterkunde een wapen, waarmede hij strijdt ten-bate van het socialisme.

Andere letterkundigen werkten in dien geest mede. Wij noemen bijv. A l p h o n s e E s q u i r o s . Doch bij hem is de bittere toon in den regel afwezig. Het is meer een pogen, een trachten, een beproeven, om den zin der menschen, de ziens-wijze der heerschende klassen, om te keeren. Want niet het schrale, bekrompen programma van een beteren regeerings-vorm, maar een streven naar eene andere maatschappelijke organisatie, moest, volgens hem, op den vóórgrond staan. De wreede ongelijkheden der samenleving waren waarlijk niet altijd het gevolg van natuur of schuld, maar

1) Zijn andere drama's zijn: ‘Une Révolution d'autrefois’ (1832), ‘Une Conjuration d'autrefois’ (1833), ‘Le Brigand et le Philosophe (1834)’, ‘Ango’ (1835), ‘Les deux Serruriers’ (1841), ‘Diogène’ (1846).
2) Het was eerst geschreven in het blad ‘La Réforme’, doch later afzonderlijk uitgegeven. Het droeg den titel: ‘Marie-Joseph Chénier et le prince des critiques’, 1844. Uit dien tijd dagteekent ook de schildering uit de regeering van Domitianus: ‘Les deux Martyrs’.
3) Beide boekjes kwamen in 1851 uit. Ter-zelfder tijd verschenen de ‘Deux lettres de Félix Pyat à M. de Chambord et à Barbès.’
4) Vergelijk zijn ‘Discours aux Ouvriers’ van 1867 en zijne brochure van 1869: ‘Les inassermentés’.

voor het meerendeel van opvoeding, wetten en instellingen; in 't algemeen van het gemis aan voorzorg der leidende klasse. Een oneindig mededoogen, eene fijngevoeligheid voor 's menschen behoeften en nooden, moest in de plaats treden van het welbegrepen eigenbelang. In dien geest schreef hij, na eerst gedichten te hebben uitgegeven, in 1841 (anoniem) zijn ‘L'Evangile du peuple’, met de zeer geruchtmakende bladzijde, waarin Frankrijk als de stervende Messias der volken werd voorgesteld[1]. Na dien tijd schreef hij in 1844 het boek ‘Les Vierges Folles’ met de twee vervolgen ‘Les Vierges Sages’ en ‘Les Vierges Martyres’. Dit boek scheen een der grondslagen der ordelijke maatschappij aan te tasten en bracht hem in de gevangenis[2]. In 1848 kwam uit zijn ‘Fleur du peuple’, een lang dichtstuk, en in 1850 deed hij zijn werk ‘De la vie future au point de vue socialiste’ het licht zien. Hij was intusschen lid der ‘Assemblée législative’ geworden. Trouwens hij was in de actieve politiek opgetreden, met zijn in 1848 opgericht blad: ‘L'accusateur public’. De ‘coup d'état’ van Napoleon III wierp hem echter als balling uit het land. Om te kunnen leven, schreef hij in zijn ballingschap die schoone beschrijving van Engeland en vooral van de Nederlanden (‘La Néerlande et la vie Hollandaise’), waarvoor ieder Hollander hem dankbaar is. De socialistische ader was echter niet geheel opgedroogd. In 1869 - hij was weder tot afgevaardigde gekozen - gaf hij een merkwaardig opvoedkundig boek uit: ‘L'Emile du dix-neuvième siècle’, en in 1873 zijne studie over de geschiedenis der Fransche en Duitsche boeren: ‘Les Paysans’.

Wij vermelden hier ook nog Théophile T h o r é . Hij is te La Flèche in het jaar 1807 geboren en stierf te Parijs in April 1869. Onder de Fransche kunst-kenners, vooral wat de beoordeeling der schilderwerken betreft, staat hij bovenaan. Hij vooral is het, die in Europa weder voor-goed de aandacht gevestigd heeft op onze Hollandsche musea. Voor de waardeering der oud-Hollandsche schilderschool heeft hij kostbare bijdragen geleverd. Die boeken over kunst zijn echter niet geteekend met zijn waren naam. Hij was toen reeds balling, werd overal door de Fransche regeering vervolgd en op de hielen gezeten, en schreef die boeken liever onder een pseudoniem: W. Burger, met welke signatuur dan ook zijne kunst-kritieken beroemd werden. In zijn vaderland had hij zich onder zijn eigen naam als uiterste republikein en socialist doen kennen. In het tijdschrift van Pierre Leroux: ‘La Revue indépendante’, was hij vast medewerker. Hij was het, die in 1842 bijv. de aankondiging schreef over het tweede deel van het boek

1) Zie ‘L'Evangile du peuple’ pag. 301 en volgende. Frankrijk bij Waterloo wordt vergeleken bij den kruisdood van Christus: ‘Un dur Cosaque au flanc la perça d'une lance’. Bekend is ook zijn ‘Histoire des Montagnards’, opnieuw uitgegeven in 1903 bij Garnier.
2) Het boek wordt nog telkens herdrukt. Wij bezitten eene uitgave van 1873.

van Louis Blanc, 'Histoire de dix ans'[1]. In het jaar 1848 behoorde hij tot de heftigste clubs; met Barbès, Sobrier, Félix Pyat trok hij meestal ééne lijn; hij redigeerde met Pierre Leroux en George Sand een blad getiteld: 'La vraie République'. In 1850 schreef hij zijn boekje: 'La Liberté'. Zijn haat tegen den 'bourgeois satisfait' was dubbel sterk, omdat die kruideniers te-gelijkertijd gewoon waren de meest banale enormiteiten over de kunst, niet zonder deftigheid, ten-beste te geven.

Overigens gaven van zulk eene socialistische stemming bij wijlen, en als het ware sporadisch, allerlei Fransche schrijvers dier dagen blijk. Een L o u i s U l b a c h gaf tegen 1851 uit zijn: 'Lettres à Jacques Souffrant', waarin de sociale questies uit het gevoelsstandpunt werden toegelicht. Trouwens hij zeide dáár in dat boek ruiterlijk: 'het socialisme bestaat niet als strenge algebraïsche wetenschap, maar het is als eene 'inspiratie', als een 'sentiment'[2]. In dat opzicht noemde hij zich socialist, en wilde hij, dat politiek opgevat zou worden als de kunst om de menschen door de rechtvaardigheid tot het geluk te brengen. - Eenigermate ging zelfs de beroemde geschiedschrijver J . M i c h e l e t dien weg op, toen hij in 1846 zijn wegsleepend boekje schreef: 'Le Peuple'.

Maar van allen, die in Frankrijk op dien stroom van 'sentimenten' zich lieten wiegen, waren er geen, die verder op de golven zich waagden dan de v r o u w e n .

Zij vooral waren die socialisten zonder stelsel, die in de eerste plaats gehoor gaven aan enthousiasme, aan teeder medelijden met de arme menschheid, en aan zucht naar emancipatie.

Teekenen wij enkelen dier vrouwen.

Op den vóórgrond staat natuurlijk G e o r g e S a n d . De geheel éénige vrouw, die dezen naam, dien zij-zelve zich had gegeven, voor-altijd in de letterkunde zal voeren, blijft eene der belangwekkendste figuren uit onze eeuw. De omstandigheid zou zich kunnen voordoen, dat al haar romans, hoe schitterend geschreven, - en om haar stijl geheel te waardeeren legge men hare gloeiend levende zinnen naast eene bladzijde van mevrouw de Stael - zouden kunnen verloren gaan, en toch zou die vrouw haar eigen plaats blijven innemen. Slechts passe men de gewone regelen van het vrouwenleven niet op haar toe. Hoewel geheel en al vrouw, bekorend den man en door den man (mits hij eenig talent had) steeds bekoord, was zij het beeld van uitbundige kracht. Weekelijke zoetsappigheid was haar ten éénenmale vreemd. Den overvloed van leven, die zij in haar aderen voelde stroomen, liet zij onbelemmerd bruisen. Aan knellende maat onderwierp zij haar opulente vormen niet, en aan haar moraliseerende tijdgenooten riep zij de woorden van Goethe toe: 'Gij kunt het maar niet zetten, dat een

1) Zie in de 'Revue indépendante,' tome IV (1842) pag. 457 en volgende.
2) Zie Louis Ulbach, 'Lettres à Jacques Souffrant, ouvrier' 1851, pag. 162 en volgende.

half-God zich van tijd tot tijd bedrinkt en als een vlegel zich aanstelt. zonder dat dit iets aan zijne goddelijkheid schaadt'. Zij nu gevoelde levendiger dan anderen, hoe éénzijdig en half onze beschaving is, met hare conventioneele behandeling van het huwelijk, met hare cynische vergoding van rijkdom. Zij tastte dus in haar romans zoowel het huwelijk als het gebruik van den eigendom aan. Zij droeg aanhoudend gloeiende kolen aan, die het vuur der socialisten voor uitdooven moesten behouden. Wel lieten die kolen soms eene soort van rook achter, die de menschen benauwde - hoe verontwaardigde men zich bij de verschijning van een Lelia, van een Mauprat! - maar zij bekommerde zich niet om de lieden, en ging ongestoord, opgewekt en goed-gehumeurd haar weg. En die weg liep altijd evenwijdig met de baan, die de socialisten bewandelden. Trouwens een Lamennais, een Pierre Leroux, een Louis Blanc waren haar vrienden. In samenwerking met Pierre Leroux schreef zij enkele van haar romans. Zelfs bij de 'Consuelo' is de inwerking van Leroux te bespeuren. De 'Compagnon du tour de France' van het jaar 1842 (Pierre Huguenin) is zuiver socialistisch gedacht en opgevat. In haar eigen levens-beschrijving, de 'Histoire de ma vie', zijn de beste gegevens te vinden, voor het intieme leven der Fransche socialisten, die wij achtereenvolgens behandeld hebben[1)]. En de zes deelen brieven, welke na haar dood zijn uitgegeven, zijn ware archieven en documenten, èn voor het socialisme dier dagen, èn voor het diep en ernstig streven, dat den achtergrond vormde van haar schijnbare luidruchtigheid en onbesuisdheid. Het blijkt uit die brieven, dat er werkelijk bij haar kracht was, die zich-zelve soms intoomde; kracht, die harmonie kon scheppen. Haar bij wijlen zoo streng-ernstige gelaatstrekken waren naar de toekomst gericht.[2)]

En naast haar staat in die richting de vriendin van Franz Liszt, de gravin d'Agoult, die voor de nakomelingschap zich ook een eigen naam heeft weten te veroveren: den klinkenden naam van D a n i e l S t e r n . Ook tot haar kwamen de leiders van het socialisme, wanneer zij hulp en troost noodig hadden. Pierre Leroux

1) Men vergelijke de bladzijde, die wij op pag. 220/221 van dit deel der 'Socialisten' hebben aangehaald en vertaald.

2) Men vergelijke uit de brieven: 'Correspondance de George Sand,' editie 1883, deel I, pag. 341, 355, 369 (Lamennais); deel II, pag. 46 (Vinçard), 101, 128 (Leroux), 161 (over den 'Compagnon du tour de France'), 197, 201, 258 (Leroux, drukker), 293, 304 (over Boussac), 306, 324 (Louis Blanc), 331, 346 (Agricol Perdiquier); deel III, pag. 99, 153 (Louis Blanc). Overigens raadplege men van haar de 'Questions politiques et sociales', in 1879 uitgegeven, waarin de artikelen uit den: 'Eclaireur de l'Indre', de 'Lettres au peuple' van 1848, het stuk, 'La Guerre' van 1859, en de meeste van hare overige pamfletten zijn opgenomen. Thans is ook gepubliceerd in de 'Revue Bleue' van 28 Januari en 11 Februari 1899 een: 'Catéchisme social,' in den vorm van brieven aan haar vriend Edouard Rodrigues, Gustave d'Eichthals schoonvader. Zij stierf 10 Juni 1876.

kreeg van haar het geld, om als balling uit Frankrijk te kunnen vluchten. Haar geschiedenis der omwenteling van het jaar 1848, in twee deelen, blijft altijd de beste bron, om de bedoeling te leeren kennen der mannen, die werkelijk een oogenblik dachten, dat zij den hemel op aarde konden brengen. Nergens worden die illusiën, die idealen en die achter elkander uitéénspattende zeepbellen, met zooveel weemoed en aandoening beschreven. Daniel Stern ging als 'artiste' met al de socialisten om; zij reikte hun allen haar fijngevormde hand; zij was hun vriendin. Wie al de diepte van haar geest en al het liefelijke van haar hart willen leeren kennen, verzuime niet het boekje op te slaan, dat het beste van hare gevoelens en gedachten bevat. Wij bedoelen: 'Pensées, Réflexions et Maximes par Daniel Stern' versierd met haar edel profiel, dat als een 'camée' voor het titel-blad prijkt. Wij zouden uit het elfde hoofdstuk 'over het volk' gaarne bladzijde na bladzijde willen overnemen, wanneer het ons slechts er om te doen kon zijn, schoone gedachten in zuiveren vorm te laten waardeeren[1].

Doch ons zoo uitgestrekt onderwerp gedoogt ons niet te veel uitweidingen. Wij hebben nog de namen van andere Fransche vrouwen in dit hoofdstuk te vermelden. George Sand en Daniel Stern waren toch eigenlijk slechts bondgenooten, zij het zeer vertrouwde bondgenooten der socialisten. Doen wij hebben kennis te maken met werkelijke socialisten onder die vrouwen. Wij noemen als zoodanig: Flora Tristan en Pauline Roland.

Flora Tristan[2] schijnt ons de vrouw in opstand. George Sand, die voor ieder mild, goedhartig en vergevens-gezind was, noemt haar heerschzuchtig en toornig[3]. Zij kon of wilde zich

1) Wij citeeren slechts pag. 266 (wij gebruiken den derden druk, 1859, van de 'Pensées, Réflexions et Maximes par Daniel Stern'): 'Sont-ils donc vraiment atteints de démence ceux qui croient non seulement possible, mais nécessaire, une société qui assurerait au travailleur ces conditions de sécurité et de salubrité sans lesquelles son existence n'est qu'un lent et inutile martyre, où l'angoisse du jour prévoit, sans pouvoir la conjurer, la détresse du lendemain? Sont-ils insensés ceux qui demandent qu'une nation telle que la France institue pour la vieillesse et l'infirmité de ses armées industrielles des retraites honorables, sur le modèle de ce majestueux asile qu'un geste du grand roi ouvrit un jour à ses soldats invalides? Serait-il impraticable ce système d'éducation souhaité par tant de bons esprits, qui, prenant pour point de départ l'égalité civile, saurait, en des épreuves graduées, élire perpétuellement les intelligences supérieures destinées au travail de la pensée, et donner aux autres, avec les connaissances spéciales de métier et de profession des notions générales qui les rattachent à la vie commune par un lien spirituel?'

2) Zie over haar J.L. Puech in de 'Revue de Paris' van 1 December 1910.

3) Zie George Sand, 'Correspondance,' 1883, vol. II, pag. 332 (het is een brief van Januari 1845).

blijkbaar niet voegen in de vormen onzer samenleving. Te verwonderen was dit niet. Onecht kind van een Zuid-Amerikaansch officier, - don Mariano de Tristan - die echter met haar Fransche moeder ging samenwonen, bleef zij met haar moeder op 5-jarigen leeftijd - zij was in April 1803 te Parijs geboren - zonder het minste fortuin in de Fransche hoofdstad over. De moeder deed altijd-door, doch steeds vergeefs, beroep op de rijke Zuid-Amerikaansche familie, die in Peru leefde. De dochter, die intusschen tot een verleidelijk mooie, romaneske jonge vrouw was opgegroeid, deed haar best als 'ouvrière coloriste' het brood te verdienen. Achttien jaren oud trouwde zij met een 'peintre lithographe'; drie kinderen werden haar geboren, doch zij versmachtte in armoede en verveling. Zij ontvluchtte haar man, wilde zelf naar Peru, werd - wat men noemt - een 'aventurière', hechtte zich aan dezen en genen, wist werkelijk in Peru te komen, verwierf van den rijken broeder van haar vader, don Pio de Tristan, een klein jaargeld van 2500 francs, en week nu in 1834 weder naar Parijs, waar zij aan letterkunde zich wilde wijden. In 1835 kwam dan ook aldaar haar eerste brochure uit, een levens-bekentenis, onder den titel: 'Nécessité de faire un bon accueil aux femmes étrangères'. Zij voorspelde daarin, dat een nieuwe eeuw voor de vrouw zou oprijzen door het socialisme. Haar ideeën ontleende zij aan het Fourierisme. In allerlei kringen van kunstenaars en 'bohémiens' werd zij gezien. In 1838 schoot haar vroegere echtgenoot op haar, doch miste zijn schot en werd zelf veroordeeld tot twintig jaren 'travaux forcés'. Haar leven was niet bepaald rein. Zelve laat zij er zich aldus over uit: 'het geestelijke huweis zonder twijfel schoon, ik begrijp dit, ik, die men voor eene "gedebaucheerde" vrouw laat doorgaan, omdat ik genoeg heerschappij over mijne zinnen heb om van preutschheid den brui te geven'.[1)] Maar hoe dit zij: de zaak der vrouwen en der armen trok zij zich met hartstocht aan. In 1838 liet zij een brief drukken aan de Kamer van afgevaardigden om de doodstraf af te schaffen, nadat zij eerst een petitie aan de Kamer had gericht om de 'divorce' als wet te regelen. In 1842 gaf zij eene beschrijving uit van eene reis naar Engeland. Het boekje heette: 'Promenades dans Londres, ou l'aristocratie et les prolétaires anglais'. Het is een woedend vertoog tegen den rijkdom in Engeland: er komen bladzijden in voor, die op meesterlijke wijze den jammer van het fabrieksleven teekenen, maar ook episodes, die der welvoeglijkheid een blos op de wangen jagen[2)]. In Frankrijk teruggekomen, gaf zij het werkje uit: 'Union ouvrière', dat in 1844 verscheen. Het eigenaardige van dit boekje was, dat zij daarin de arbeidende klassen opwekte voor zich-zelven te zorgen, geen heil te verwachten van de bezittende standen. Klassen-strijd kwam voor het

1) 'L'émancipation de la Femme, Ouvrage posthume de Flora Tristan,' 1846, pag. 87.
2) Zie Flora Tristan, 'Promenades dans Londres,' pag. 57 en volg. ('Filles publiques,')

eerst als leidend beginsel voor. Ook vond men daarin een plan, om alle arbeiders te bewegen eene kleine jaarlijksche bijdrage, bijv. van 2 francs af te staan, ten-einde een groot paleis, als dat der Invaliden te bouwen, waarin alle ouden van dagen, alle gebrekkigen en verminkten, hun dagen zouden kunnen slijten en de kinderen zouden kunnen worden opgevoed. Het boek of programma zette alles vrij breed uitéén, en was verrijkt met verschillende 'marseillaises,' gedichten van een werkman, van een schilder en van een student. Noch het prospectus, noch de verzen schijnen echter het talent te hebben bezeten, om de harten der menschen te kunnen vermurwen. Flora werd hoe langer hoe bitterder en beschouwde zich-zelve als een 'paria'. Zij zwierf rond in Frankrijk, overal de arbeiders door redevoeringen opwekkende. Doch reeds in November 1844 stierf zij te Bordeaux. Na haar dood gaf in 1846 de oud-abbé Constant nog van haar uit: 'L'Emancipation de la Femme, ou le testament de la paria'. Het is een deels mystiek, deels woedend betoog tegen de bestaande orde van zaken, vol pathos, declamatie, opwinding, vertwijfeling en drift. Bij haar is het socialisme reeds in staat van verzet[1].

Veel edeler en reiner is het beeld van P a u l i n e R o l a n d. Deze gaat rustig en bedaard, zonder ongeduld, haar weg. Zij is wèl met hart en ziel de denkbeelden van het socialisme toegedaan, zij ziet wèl scherp de schaduw-zijden van onze instellingen betreffende eigendom en arbeid, maar zij houdt zich binnen de perken, zij wanhoopt niet: al worden de veldslagen door het volk telkens verloren, zoo zal toch de zaak van het socialisme (hiervan is zij overtuigd) de nederlagen overleven. Dit geeft haar kalmte en zelfbedwang, ook later, als zij wreed wordt vervolgd door de mannen van de orde. Zij was in 1810 in Normandië geboren en hield zich eerst bezig met letterkundige studiën, vooral betreffende Engeland. Op den leeftijd, dat zij haar overtuigingen vaststelde, was zij aanhangster van Pierre Leroux geworden. Zij schreef in de 'Revue indépendante,' die Pierre Leroux met George Sand uitgaf. In den jaargang van 1842 (pag. 184-193) treffen wij van haar een artikel aan, over den arbeid der vrouwen en kinderen in de steenkolenmijnen. In 1847 volgde zij Pierre Leroux naar zijne kleine kolonie te Boussac. Aan de 'Revue sociale,' die dáár te Boussac werd uitgegeven, werkte zij mede. In de aflevering van October 1847 (pag. 57 en volgende) vinden wij van haar een opstel met den titel: 'De l'Esprit de la paix et de la Fraternité humaine,' waarin enkele populaire nationale zangen (ditmaal ook een zang uit Italië) worden behandeld. Na de Februari-omwenteling stortte zij zich vurig midden in de meer actieve socialistische beweging. Zij hield zich ijverig bezig met de organisatie van arbeiders-

1) Zie een gunstiger oordeel over haar bij Sebastien Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs,' 1888, tome I, pag. 108-110. Zie voorts Dézamy, 'Code de la Communauté,' pag. 60 en Pierre Leroux, 'Grève de Samarez,' II, pag. 44. Zij kreeg later in October 1848 te Bordeaux het onvermijdelijk gedenkteeken.

associaties. Toen Napoleon III zijn staats-greep deed, werd zij dus gestraft en naar Algerië getransporteerd. Na een bitter en smartelijk lijden kreeg zij eindelijk - zij had inderdaad niets misdaan - gratie. Zij kon naar Frankrijk teruggaan, doch hare gezondheid was in Afrika geknakt: zij stierf op de terugreis te Lyon, den 29sten December 1852. Pierre Leroux heeft in zijn 'Grève de Samarez' (deel II pag. 337) haar een weemoedige herinnering gewijd. Maar de dichter Victor Hugo deed meer. Hij stichtte haar in harmonieuse klanken een monument, hechter dan metaal, duurzamer dan graniet. Zoolang de 'Châtiments' zullen worden gelezen, zal het gedicht 'Pauline Roland' de menschen bekoren en doen mijmeren[1)]

Die atmosfeer van gevoels-socialisme omgaf, tegen het einde der regeering van Louis Philippe, een groot deel van het Parijs dier dagen. Het was eene soort van electrische, al te warme, zoele dampkring, waarin men verwijlde[2)]: een soort van romantiek, soms sentimenteele vermooiing. Natuurlijk had dit invloed op de publicisten en journalisten der stad. Voorzoover zij echter niet behoorden tot eene der vroeger ontwikkelde socialistische theorieën of scholen, is het zeer moeielijk hen als bepaalde socialisten te onderscheiden. Zij vormen een bont allerlei. Meestal reiken zij de hand aan politieke progressisten en aan zeer geavanceerde democraten. Het is soms zelfs uitermate bezwaarlijk, den overgang tusschen radicalen en socialisten te bespeuren en aan te geven. De staf van het radicale dagblad 'La Réforme' (zie dit deel der 'Socialisten' pag. 394), geleid door Flocon, was niet afkeerig van tijd tot tijd den socialen en socialistischen toon aan te slaan. De leiders van de uiterste linkerzijde der staatkundige groepeering versmaad'den de hulp der socialisten niet. Ledru Rollin was vóór 1848 niet uitsluitend een politieke Jacobijn[3)], en Michel de Bourges had buien, dat hij verder wilde gaan dan de meest roode socialisten[4)]. Emile de Girardin was bereid elke maatschappelijke questie op de meest breede en pikante

1) Wij nemen dit vers als bijlage tot ons hoofdstuk over. Zie voorts over Pauline Roland nog de 'Correspondance de George Sand,' deel II, pag. 281 en deel III, pag. 296. Het voornaamste over haar vindt men in Ch. Ribeyrolles, 'Les bagnes d'Afrique', histoire de la déportation de Décembre, Londres, Jeffs. 1853. Men leest dáár, pag. 184 en 245 en volgende, zeer schoone brieven van Pauline Roland uit hare gevangenis in Algerië; brieven, die haar karakter duidelijk doen uitkomen.
2) De jonge Duitschers, die na 1830 in Parijs kwamen, ondergingen allen die prikkelende werking: wij denken aan H. Heine, L. Börne, Karl Grün, Arnold Ruge, enz. enz.
3) Vergelijk vooral Sébastien Commissaire, 'Mémoires et Souvenirs', 1888, tome I, pag. 182 en 110.
4) 30 October 1910 wordt een buste van Michel de Bourges te Bourges geïnaugureerd door Henri Brisson, president der Kamer.

wijze te bespreken[1]. Zóó liepen de kleuren dezer heeren vrij verward door elkander. Is de oud-senator Victor Schoelcher, de man die den stoot in Frankrijk gaf tot algeheele afschaffing der slavernij in de koloniën, niet een soort van socialist geweest?[2] Was Caussidière, die in 1848 zulk een rol zou spelen, man zonder stelsel en zonder vooroordeelen, doch die slechts één passie kende: den haat tegen den 'bourgeois', niet een socialist zonder het zelf te weten?[3] Wij kunnen niet beslissen. Wel behoort zeer beslist tot de socialisten 'le citoyen' G r e p p o , die in 1848 een plaats in de Nationale vergadering verkreeg. Wij bezitten van hem een antwoord aan den maarschalk Bugeaud, die Augustus 1848 in de 'Revue des deux Mondes' een kritiek op het socialisme had geleverd. Greppo verweet den maarschalk een Malthusiaan te zijn, en ontwikkelde, hoe de algeheele associatie van alle arbeiders het reddings-anker der menschheid zou wezen. Voorts schreef Greppo nog in November 1848 een socialen catechismus, waarin hij een beknopt overzicht gaf van de leer der solidariteit[4]. - Wij vermelden hier ook S i m o n G r a n g e r , die de questie der Kerk uit een socialistisch standpunt behandelde. Hij schreef, vóór het uitbreken der revolutie van 1848, verschillende geschriften, die het volstrekte gelijkheids-beginsel poogden uitéén te zetten en te verbreiden.[5] - Voorts noemen wij nog: Adolphe Boyer, die in 1841 zijne brochure 'De l'état des ouvriers et de son amélioration' het licht deed zien; René Didier, die in 1845 'Le livre des Communistes' schreef; en G. Desjardins, den ouden adept der geheime genootschappen, die in 1848 uitgaf zijn: 'De l'organisation de la fraternité, ou d'une constitution sociale à donner aux peuples'.[6] Overigens kunnen wij slechts herhalen, dat menig min

1) Zie vooral 'Pensées et Maximes, extraites des Oeuvres de M. Emile de Girardin par Albert Hetrel', 1867.
2) Men zie vooral zijn 'Histoire des Crimes du 2 Décembre', Bruxelles, 1852 met de merkwaardige inleiding. Hij stierf in December 1893. Voor Victor Schoelcher werd 1 Juli 1904 een buste opgericht te Houilles (Seine-et-Oise); de geheele officieele wereld was daarbij; Camille Pelletan sprak.
3) Zie over hem: 'Mémoires de Caussidière, ex-préfet de police et représentant du peuple', Paris, 2 vol. 1849.
4) Beide brochures kwamen te Parijs bij Gustave Sandré (den uitgever van Pierre Leroux) uit. Zie over Greppo en Duvergier de Hauranne een aardige anecdote bij Jules Simon in de 'Temps' van 13 Januari 1891, als zij beiden, bij den staats-greep van December 1851, in dezelfde gevangenis opgesloten zijn.
5) Wij beroepen ons op de brochure van Simon Granger, 'L'Eglise et le pouvoir', die in 1847 verscheen.
6) Ch. Fauvety (die in Februari 1894 stierf en altijd zeer voor de vrouwen-emancipatie ijverde) en E. Barat behooren tot een later tijdperk. - Tot dit tijdperk behooren nog Henri Lecouturier, die in 1850 uitgaf zijn: 'La cosmosophie ou le socialisme universal'; - voorts Alphonse Jobez, die in 1848 schreef 'Une préface au socialisme', en in 1852 'La femme et l'enfant ou misère entraine oppression'; - eindelijk den Belg I.B.A.M. Jobard, die in 1844 uitgaf zijn 'Nouvelle Economie sociale ou Monautopole'.

of meer heet gebakerde politieke publicist dier dagen, die in zijn eenvoud slechts de sociale beweging in Frankrijk dacht te helpen, zich telkens zinsneden liet ontvallen, waaruit het socialisme in 1848 munt zou gaan slaan.[1)].

En opgewekt door al die prikkelende invloeden, begonnen van uit de eigenlijke v o l k s k l a s s e allerlei figuren op te staan, die het socialisme luide en openlijk gingen verkondigen. In de vier volks-tijdschriften, die het Parijs dier dagen kende, journalen, waarin de beste arbeiders schreven, volgde men nog in de verte zeker stelsel. Het 'Atelier' zette koers in de richting van Buchez; 'La Ruche Populaire', in 1839 begonnen, was min of meer Saint-Simonistisch; 'La Fraternité' huldigde het communisme; 'L'union' was misschien het minst systematisch[2)]. Maar buiten die tijdschriften om waren er arbeiders-schrijvers, die juist in eene meer vage gevoels-stemming de aansporing vonden, om, tegenover het, naar hun inzien, georganiseerd egoïsme van den 'bourgeois satisfait' te getuigen van het recht, dat *een ieder* kon doen gelden. Er waren wel is waar onder die arbeiders mannen, bij wie de stemming reeds tot daden aanzette: mannen, die in de maanden November en December 1831, en in April 1834, te Lyon op de barricades hadden gevochten, die aldaar in 1831 de leuze: 'arbeidende leven of strijdende sterven' hadden doen hooren, en in 1834 zich hadden laten inlijven in de organisatie der mutuellisten; anderen, die te Parijs in Juni 1832, in de straat van het klooster Saint-Méry, duur hun leven hadden verkocht, - maar die strijdende en hun leven op 't spel zettende socialisten onder de arbeiders waren vóór 1848 toch nog slechts eene minderheid. De meer algemeene stemming onder de arbeiders was vredelievend. Zij wilden niet allereerst verzet, wraak of geweld. Er heerschte onder hen nog een geest van broeder-liefde. De man, die hun zou weten duidelijk te maken, dat dit gevoel van broeder-liefde zich allereerst moest openbaren in hunne onderlinge verhoudingen, vond reeds daarom een open oor bij hen allen. Het was A g r i c o l P e r d i g u i e r, van huis-uit een schrijnwerker[3)]. Hij stelde

1) Zie bijv. de woorden van Godefroy Cavaignac, in Louis Blanc, 'Histoire de dix ans', tome III, pag. 409.
2) Zie Corbon, 'Le Secret du peuple', 1863, pag. 118 Vergelijk ook de Colins, 'Science sociale', V pag. 489, en Proudhon, 'Oeuvres complètes', tome II, pag. 83. Vergelijk voorts het derde deel der 'Socialisten', pag. 338.
3) Zie een artikel over hem in 'La Revue socialiste' van Juli 1901 en verder het boek van E. Martin Saint-Léon 'Le Compagnonnage, son histoire, ses coutumes, ses règlements, ses rites', 1901, pg. 118 seqq. Dit boek geeft een goed overzicht van geheel het verloop van het 'compagnonnage' in Frankrijk tot op 1901.

zich tot levens-taak, de herinneringen der vroegere verbindingen van handwerks-lieden, der ‘compagnons’, te verzamelen, en de schatten dier overleveringen van kameraadschappelijk, gemeenschappelijk leven aan het tegenwoordige arbeiders-geslacht ter hand te stellen. Die traditie der ‘compagnons’ moest, naar zijn inzicht, weder een werkelijkheid worden. Van alle kanten zocht hij bouwstoffen voor zijn boek, dat voor het eerst in 1839 verscheen, maar later herhaalde malen werd herdrukt[1)], wij bedoelen: ‘Le livre du Compagnonnage par Agricol Perdiguier’. Perdiguier nam later in 1848 zitting als afgevaardigde voor Parijs in de Nationale vergadering, werd, gelijk het gewone lot dier toenmalige volksleiders was, in December 1851 door den man van den ‘coup d'état’ verbannen, schreef in die verbanning zijne gedenkschriften (‘Mémoires d'un compagnon par Agricol Perdiguier’) en is in Maart 1875 gestorven. Voor ons is hij merkwaardig, omdat hij de zuiverste vertegenwoordiger is van de socialistische stemming dier dagen onder de arbeiders; eene stemming van enthousiasme en van mystiek broeder-bewustzijn, van ernst, en van zucht om de levens- en arbeiders-conditiën te verbreeden; een gevoel niet vrij van sentimentaliteit, vaag en onpractisch, doch waarlijk niet onedel; eene reactie tegen de individualistische beschouwing der regeerings-klassen, doch wars van alle Staats-geknutsel, en er nog op uit, om te verhoeden, dat de maatschappij een gewapend kamp zou worden. George Sand ontleende voor haar roman ‘Le Compagnon du tour de France’ veel aan zijne mededeelingen.

Op den achtergrond van dit kleurrijk panorama, met al die door éénzelfden adem van mededoogen gedreven kleinere en grootere figuren, staan nu enkele behendigen.

Zij maken gebruik van die aspiratiën der massa, om ze naar eene voor hen gewenschte richting te voeren; zij achten zich in staat, al die verschillende stroomingen van meeningen, opvattingen en overtuigingen tot één grooten stroom te leiden, die hen-zelven - hun eigen ik - zou kunnen dragen tot op de hoogst verheven plaats van Frankrijk.

Er is bij hen - zoo men wil - ook stemming, maar vooral in de eerste plaats de vaste wil, om door de stemming der anderen een doel te bereiken, dat tevens hun eigen persoon ten-goede komt. Zij deelen enkele van die vage socialistische neigingen van hunne tijdgenooten, maar zijn bereid, tijdelijk aan elke gevoelsuiting, vooral der anderen, het stilwijgen op te leggen. Type en meester van al die behendigen is prins L o u i s N a p o l e o n , de latere keizer Napoleon III. Men miskent hem, wanneer men uitsluitend bij hem aan egoïsme denkt. Neen, hij voelde iets mede voor de socialistische droomen; later zou het blijken, dat hij werkelijk Saint-Simonistische illusies koesterde, maar hij volgde allereerst de ster der Napoleons, en Napoleon de Groote had eens gezegd:

1) Wij gebruiken een derden druk van 1857. Hij schreef in 1862 nog een drama: ‘Les Gavots et les Devoirants’.

‘alles voor het volk, niets door het volk’. In de dagen, waarmede wij ons nu bezig houden, zit hij als gevangene op het fort van Ham. En zie, in die gevangenis schrijft hij een boekje, dat eensdeels als programma moest dienst doen, anderdeels een soort van aanloksel moest vormen voor al die socialistische elementen, om zich onder zijne leiding tegen het ‘régime’ der ‘bourgeoisie’ van Louis Philippe te verzetten. Het scheen verleidelijk genoeg. Het heette: ‘Extinction du paupérisme, par le prince Napoléon-Louis Bonaparte’[1]. Het plan bestond hoofdzakelijk hierin: dat Frankrijk door eene wet zou decreteeren, dat al de niet ontgonnen gronden (circa 9 millioen hectaren) in eigendom zouden komen van arbeids-associaties, mits deze jaarlijks aan de tegenwoordige eigenaars der gronden zouden vergoeden, wat zij er nu van trokken; aan die arbeids-associaties zou de Staat voorschotten geven, en voorts zou de Staat die arbeids-associaties behoorlijk organiseeren. De schrijver dacht zich die arbeids-associaties als landbouw-kolonies, welke landbouw-kolonies echter op haar beurt arbeiders zouden kunnen afstaan aan de industrie. Het model, dat bij de organisatie dezer landbouw-kolonies zou gevolgd worden, was het voorbeeld van het leger. Het zwaarte-punt dier organisatie viel op de menschen, die men zou kunnen vergelijken bij de onder-officieren van het leger. Tusschen de arbeiders en hen, die ze aan 't werk stelden, stonden zoogenaamde ‘prud'-hommes’, en deze tusschenpersonen, gekozen door de arbeiders-zelven, zouden aan het hoofd staan van bijv. tien arbeiders, en het vertrouwen bezitten, zoowel van hen die werkten, als van hen, die 't werk bestuurden. Elke landbouw-kolonie, goed ingericht als model-hoeve, zou in elke streek eene missie vervullen als die, welke de kloosters in de Middeleeuwen volvoerden: weldadig en beschavend te-gelijk. De prins rekende uit, dat zulk eene kolonie in 't begin zich behoorlijk kon bedruipen, en later een niet onaanzienlijk overschot zou winnen, waardoor ieder arbeider deel aan 't eigendom zou kunnen bekomen, en in 't algemeen de consumtie van Frankrijk zou toenemen. Men behoefde dus niet meer overal verbruikers op te zoeken. - Wat geheel dit plan echter karakteristiek maakte, was de vorm en inkleeding. De prins gebruikte al de termen der socialisten. Hij wilde de industrie organiseeren en vooral den stand der arbeiders opheffen. Maar hij vergeleek dan de tegenwoordige arbeiders bij heloten te-midden van een volk van sybarieten (zie pag. 12). Hij prees zijne organisatie aan als eene uiting der goddelijke rechtvaardigheid, die wil, dat het zweet van den arme het hem toekomend loon verkrijgt (zie pag. 26). Hij wees op de schande van onze beschaving: dat in het Frankrijk, zóó rijk uitgerust door den hemel, een tiende der bevolking in lompen gekleed ging en van honger stierf naast de millioenen producten van grond en industrie (pag. 49). Hij wilde dat recht werd gedaan aan de arbeiders-klasse, die van alles, wat onze beschaving oplevert, onterfd is (pag. 50). Hij drukte er op, dat de retributie van den arbeid tegenwoordig

1) Wij gebruiken de tweede uitgave, Parijs 1844.

aan het toeval of aan het geweld was overgelaten. Hij vroeg, dat de welvaarts-voorwaarden aldus zouden worden gewijzigd, dat niet meer ieder meester of patroon voor den arbeider een vijand zou wezen. Hij hoopte, dat men weldra zou kunnen zeggen: ‘de zege van het Christendom heeft de slavernij ten-onder gebracht; de zege der Fransche revolutie heeft de dienstbaarheid vernietigd; de zege der democratische ideeën heeft het pauperisme verdelgd’.

Verleider - zeggen de meesten. Verrader - mompelen de latere slachtoffers. Droomer, fantast, herneemt de geschiedenis!

Zeker is het, dat Napoleon III het hart van het Fransche volk, voorzoover het klopte voor eene milder maatschappelijke orde der toekomst, beter verstaan heeft dan de koning der burgerij: Louis Philippe.

En wat geheel zijn opkomen als keizer aangaat, zoo valt het niet te ontkennen, dat ja de zuil op de plaats Vendôme zijn eerste keurvorst, zijn ‘grand électeur’ was, maar is het evenmin te loochenen, dat Louis Napoleon voor de verbeelding der massa soms een soort van herziene en verbeterde Louis Blanc scheen, een man, die de heerschappij van den kapitalist wellicht vervangen zou door den invloed van den werkman[1)].

1) Zie Jules Simon, in de ‘Temps’ van 9 April 1890. Vergelijk ook de meening van Victor Aimé Huber, in onze ‘Studiën op sociaal gebied’, 1877, pag. 107. Denk ook aan de brieven van Louis Napoleon, gevangene te Ham, aan George Sand, brieven die door den ‘Figaro’ van 5 April 1897 zijn bekend geworden. ‘Je désire - leest men in den brief van 24 Januari 1845 - un gouvernement qui s'occupe du bien-être *du plus grand nombre*’. D'Haussonville zegt in den ‘Figaro’ van 6 September 1910 te-recht over Napoleon III: ‘Ce n'était pas un homme de génie, tant s'en faut. C'était un doux rêveur dans le cerveau embrumé duquel se livraient bataille des vues politiques parfois sagaces, des instincts souvent généreux, des *songes humanitaires* et des rêveries internatonales.’

Bijlage.

Pauline Roland. (Zie pag. 494).

Elle ne connaissait ni l'orgueil ni la haine;
Elle aimait; elle était pauvre, simple et sereine;
Souvent le pain qui manque abrégeait son repas.
Elle avait trois enfants, ce qui n'empêchait pas
Qu'elle ne se sentit mère de ceux qui souffrent.
Les noirs évènements qui dans la nuit s'engouffrent,
Les flux et les reflux, les abîmes béants,
Les nains, sapant sans bruit l'ouvrage des géants,
Et tous nos malfaiteurs inconnus et célèbres,
Ne l'épouvantaient point; derrière ces ténèbres,
Elle apercevait Dieu construisant l'avenir.
Elle sentait sa foi sans cesse rajeunir;
De la liberté sainte elle attisait les flammes,
Elle s'inquiétait des enfants et des femmes;
Elle disait, tendant la main aux travailleurs:
La vie est dure ici, mais sera bonne ailleurs.
Avançons! - Elle allait, portant de l'un à l'autre
L'espérance; c'était une espèce d'apôtre
Que Dieu, sur cette terre où nous gémissons tous,
Avait fait mère et femme, afin qu'il fût plus doux.
L'esprit le plus farouche aimait sa voix sincère;
Tendre, elle visitait, sous leur toit de misère,
Tous ceux que la famine ou la douleur abat,
Les malades pensifs, gisant sur leur grabat,
La mansarde où languit l'indigence morose;
Quand, par hasard moins pauvre, elle avait quelque chose,
Elle le partageait à tous comme une soeur;
Quand elle n'avait rien, elle donnait son coeur.
Calme et grande, elle aimait comme le soleil brille.
Le genre humain pour elle était une famille,
Comme ses trois enfants étaient l'humanité.
Elle criait: progrès! amour! fraternité!
Elle ouvrait aux souffrants des horizons sublimes.

Quand Pauline Roland eut commis tous ces crimes,
La sauveur de l'église et de l'ordre la prit
Et la mit en prison. Tranquille, elle sourit,
Car l'éponge de fiel plait à ces lèvres pures.
Cinq mois elle subit le contact des souillures,
L'oubli, le rire affreux du vice, les bourreaux,
Et le pain noir qu'on jette à travers les barreaux,
Edifiant la geôle au mal habituée,

Enseignant la voleuse et la prostituée.
Ces cinq mois écoulés, un soldat, un bandit,
Dont le nom souillerait ces vers, vint et lui dit:
- Soumettez vous sur l'heure au règne qui commence,
Reniez votre foi; sinon, pas de clémence,
Lambessa! choisissez. - Elle dit: Lambessa.
Le lendemain la grille en frémissant grinça,
Et l'on vit arriver un fourgon cellulaire.
Ah! voici Lambessa, dit elle sans colère.
Elles étaient plusieurs qui souffraient pour le droit
Dans la même prison. Le fourgon trop étroit
Ne put les recevoir dans ses cloisons infâmes;
Et l'on fit traverser tout Paris à ces femmes,
Bras dessus bras dessous avec les argousins.
Ainsi que des voleurs et que des assassins,
Les sbires les frappaient de paroles bourrues.
S'il arrivait parfois que les passants de rues,
Surpris de voir mener ces femmes en troupeau,
S'approchaient et mettaient la main à leur chapeau,
L'argousin leur jetait des sourires obliques,
Et les passants fuyaient, disant: filles publiques!
Et Pauline Roland disait: courage, soeurs!

L'océan au bruit rauque, aux sombres épaisseurs,
Les emporta. Durant la rude traversée,
L'horizon était noir, la bise était glacée;
Sans l'ami qui soutient, sans la voix qui répond,
Elles tremblaient. La nuit, il pleuvait sur le pont.
Pas de lit pour dormir, pas d'abri sous l'orage,
Et Pauline Roland criait: mes soeurs, courage!
Et les durs matelots pleuraient en les voyant.
On atteignit l'Afrique au rivage effrayant,
Les sables, les déserts qu'un ciel d'airain calcine,
Les rocs sans une source et sans une racine;
L'Afrique, lieu d'horreur pour les plus résolus,
Terre au rivage étrange où l'on ne se sent plus
Regardé par les yeux de la douce patrie.
Et Pauline Roland, souriante et meurtrie,
Dit aux femmes en pleurs: courage, c'est ici.
Et quand elle était seule, elle pleurait aussi.
Ses trois enfants! loin d'elle! Oh, quelle angoisse amère!
Un jour, un des geôliers dit à la pauvre mère,
Dans la casbah de Bone aux cachots étouffants:
- Voulez-vous être libre et revoir vos enfants?
Demandez grâce au prince. - Et cette femme forte
Dit: - J'irai les revoir lorsque je serai morte.
Alors sur la martyre, humble coeur indompté,
On épuisa la haine et la férocité.
Bagnes d'Afrique! enfers qu'a sondés Ribeyrolles!
Oh! la pitié sanglote et manque de paroles!

Une femme, une mère, un esprit! ce fut là
Que malade, accablée et seule, on l'exila.
Le lit de camp, le froid et le chaud, la famine,
Le jour l'affreux soleil, et la nuit la vermine,
Les verrous, le travail sans repos, les affronts:
Rien ne plia son âme; elle disait: - Souffrons;
Souffrons comme Jésus, souffrons comme Socrate. -
Captive, on la traina sur cette terre ingrate;
Et, lasse, et quoiqu'un ciel torride l'écrasât,
On la faisait marcher à pied comme un forçat.
La fièvre la rongeait; sombre, pâle, amaigrie,
Le soir elle tombait sur la paille pourrie,
Et de la France aux fers murmurait le doux nom.
On jeta cette femme au fond d'un cabanon.
Le mal brisait sa vie et grandissait son âme.
Grave, elle répétait: - Il est bon qu'une femme,
Dans cette servitude et cette lâcheté,
Meure pour la justice et pour la liberté! -

Voyant qu'elle râlait, sachant qu'ils rendront compte,
Les bourreaux eurent peur, ne pouvant avoir honte;
Et l'homme de décembre abrégea son exil.
- Puisque c'est pour mourir, qu'elle rentre! dit-il. -
Elle ne savait plus ce qu'on faisait d'elle.
L'agonie à Lyon la saisit. Sa prunelle,
Comme la nuit se fait quand baisse le flambeau,
Devint obscure et vague, et l'ombre du tombeau
Se leva lentement sur son visage blême.
Son fils, pour recueillir, à cette heure suprême,
Du moins son dernier souffle et son dernier regard,
Accourut. Pauvre mère! Il arriva trop tard.
Elle était morte; morte à force de souffrance,
Morte sans avoir su qu'elle voyait la France,
Et le doux ciel natal aux rayons réchauffants;
Morte dans le délire en criant: mes enfants!
On n'a pas même osé pleurer à ses obsèques;
Elle dort sous la terre. - Et maintenant, évêques,
Debout, la mitre au front, dans l'ombre du saint lieu,
Crachez vos Te Deum à la face de Dieu!

Hoofdstuk IX.
Proudhon.
- De anarchist. -

Het had den schijn, alsof de ontwikkeling van het socialisme, zooals het in Frankrijk na 1830 in allerlei stelsels en verschijnselen zich openbaarde, tot zekere afronding zou komen. Al de richtingen, die wij achteréénvolgens hebben behandeld - die der Saint-Simonisten, der Fourieristen, der communisten, der religieuse socialisten, der staats-socialisten, der collectivisten, en soms zelfs dergenen, bij wie het socialisme meer stemming dan stelsel was - schenen éénzelfden koers aan te nemen. Allen waren het er over ééns, dat de individualistische wijze van arbeiden en van huishouden onzer maatschappij, waarbij ieder voor-zich in concurrentie en wedstrijd tegen de anderen zijn stelling zocht te veroveren en te behouden, plaats moest maken voor een gezamenlijke in gang stelling der productie en gezamenlijke ordening der samenleving, met dien verstande, dat het gemeenschappelijk verkregen product weder op gemeenschappelijke wijze aan allen ten-goede kwam. Het zou dus altijd uitloopen op een strenge organisatie der maatschappij. Er zou een stevige maatschappelijke éénheid zijn. Een leiding, in één vaste hand geplaatst, zou alles besturen. De voorwaarden der welvaart van een volk zouden als het ware een gareel wezen, waarin een ieder werd opgenomen en waardoor ieders beweging werd gericht en gesteund. Naar dergelijk een doel streefden de pogingen van de meeste socialisten. Zij schenen rustig, bedaard, zonder ongeduld, gelijkmatig voort te spinnen aan de draden van dit netwerk, dat weldra, volgens hen, de samenleving zou bedekken en binden....

Toen echter weêrklonk eensklaps, uit het eigen kamp der Fransche socialisten, plotseling een geweldige en felle interruptie, een luid en doordringend ‘neen’.

Het was de stem van Proudhon. - Hij oordeelde, dat de Fransche socialisten zich illusiën maakten, wanneer zij dachten, dat zij de verschillende deelen van hun ideeën-kring reeds in behoorlijk verband hadden kunnen brengen. Doch tevens was hij vast overtuigd, dat die socialisten, terwijl zij zeer krachtig en goed de

denkbeelden en uitingen der ‘économie politique’ bestreden, op weg waren een gansch *andere tirannie* te stellen in de plaats der bestaande. De vrijheid liep bij hen gevaar. Hij achtte het dus zijn dure plicht hen te-recht te wijzen. Aan den éénen kant verweet hij zijn partijgenooten hun naïefheid en halfheid; aan den anderen kant brandmerkte hij hun miskenning en onderdrukking der persoonlijke, individueele vrijheid. Op dit laatste punt nam hij zonder zich van zijn voorganger bewust te zijn, de lijn op, weleer door Godwin aangegeven. Hij kwam tot Frankrijk met de leuze der A n a r c h i e .

In dien geest - de vrijheid van het individu boven alles stellend - sprak en schreef hij een hard protest tegen zijn medestanders: de socialisten zijner dagen. Voor die socialisten werd hij de man, die altijd ontkende. Hij werd in hun oog de belichaamde negatie, een ware ‘dissolvans’. Zijn snijdende dialectiek liet hen geen rust. Hij schudde al die socialistische constructies door elkander. ‘Wat ik 't meest op aarde haat, na de opzettelijke leugen, is de deftige onzin’, zoo liet hij zich uit[1)]. En dien deftigen onzin, ‘l'amphigouri’, heeft hij dan ook ten-bloede toe vervolgd. Tartend, een frons tusschen de oogen, zag hij zijn bondgenooten en tegenstanders aan. Zijn spot was altijd raak. Zijn kritiek ging zoo radicaal mogelijk te-werk. Geen atoom van mystiek stak er in dien man. Hij liet aan de logica van zijn verstand vrije vaart. Doch bij al zijn redeneerende dialectiek is hij toch te-gelijk zulk een verbazende realist. Hij blijft met zijn forsche gestalte op aarde staan. Hij stampt op den grond, snuift de frissche lucht op, en het bloed vloeit hem bruisend door de aderen. Hij wil den mensch niet veranderen, maar neemt hem zooals hij is. Hij wil hem geen instellingen doen opleggen door maatschappij of Staat, maar wenscht het gansche menschelijk verkeer in beweging te doen brengen door de overeenkomst van individu tot individu, waaruit wederkeerige rechten en plichten voortvloeien. Zelf is hij bij zijn omvattend streven volkomen in evenwicht, gezond naar lichaam en ziel, rein van zeden. De koortsachtige zenuwachtigheid van zijn tijdgenooten deelt hij niet. Van artisten is hij geen vriend. Hij komt dan ook uit de rangen van de mindere volks-klasse: geen fijne, tengere geleerde, maar een boersche, stevige, soms wat barsche autodidact. Vroolijk doet hij zijn werk; en hard werk is het, want meer dan dertig deelen zijn door hem volgeschreven in een niet te lang leven van 56 jaren. In alle opzichten een eerlijk man, die zich-zelven nooit zoekt, en nooit offert aan de goden van den dag. Hij is arm, doch draagt op stoïcijnsche wijze zijn armoede, zonder er over te klagen of zelfs van te gewagen. Van het begrip van ‘chariteit’ wil hij niets weten voor de samenleving. Als doel van al zijn streven, stelt hij slechts dit ééne: ‘rechtvaardigheid’ te doen eerbiedigen op aarde[2)]. De éénige vraag, die hij bij alles

1) Zie Proudhon, Oeuvres complètes, Editie Lacroix 1873, tome I, pag. 290.
2) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions’, Editie 1872, tome I, p. 226.

doet is deze: hoe rechtvaardigt zich dit of dat verschijnsel, en rechtvaardigheid wordt dan door hem verééenzelvigd met gelijkheid.

Zóó stond hij omstreeks 1840 als schrijver in Frankrijk op. Zijn stoere individualiteit, zijn oorspronkelijkheid maakte weldra een scherpen indruk, vooral daar zijn stijl die der beste schrijvers van Frankrijk was. Men poogde hem in een klasse van auteurs te rangschikken. De economisten dier dagen deelden hem dadelijk in bij een zoogenaamd 'kritisch' socialisme. De socialisten spraken van hun kant van de 'individualistische reactie' van Proudhon, en verweten hem niet anders te zijn dan het 'enfant terrible' van het economisme[1]. Doch hij bleef éénig, singulier in zijn opvatting. Hij-zelf noemde zich: 'sentinelle perdue du prolétariat'[2]. Eén ding was zeker. Hij brak den geregelden loop der socialistische strooming. Zijn optreden bedoelde op zich-zelf iets geheel anders dan de eischen van het in zijn tijd gangbare socialisme. Hij wilde het huis zijner kameraden zuiveren van de spinnewebben der muffe stelsels. Krachtig en gespierd nam hij den bezem ter-hand, om de rommel-kamer van een reeds verouderend socialisme te vegen, en met zijn zwaaiende rukken joeg hij allerlei uitvaagsel van wolkend stof uit de wijd opengezette vensters.

I.

Hij zag 15 Januari 1809 te Besançon in de Franche-Comté, ook de geboorteplaats van Fourier, het levenslicht: in de oostelijke grens-provincie, niet vèr van Zwitserland. Gaarne noemde hij zich later een zoon uit de bergen van de Jura[3]. Zijn ouders behoorden tot de lagere klasse van het volk. Zijn vader was knecht in de bierbrouwerij van den heer Renaud, en zijn moeder was meid in diezelfde brouwerij. De moeder - Catherine Tournesi - was een sterke, aardige, brave vrouw, zij was een dochter van een soldaat en niet weinig trotsch op al wat die soldaat had bedreven. Zij wist haar zoon snedige anecdoten te vertellen van zijn grootvader, die niet altijd op den besten voet met de pastoors stond[4].

1) Zie vooral Victor Considerant. In zijn boek 'Au Texas' 1854, spreekt deze pag. 2 van 'la réaction individualiste de Proudhon'. In de 'Revue du Mouvement social' van April 1885, pag. 102, zegt hij: 'Proudhon qui se croyait socialiste, quand il n'a jamais été qu'un enfant terrible de l'économisme'. Zie ook later Ferdinand Lassalle over hem in zijn 'Herr Bastiat-Schulze', in de complete uitgave van Lassalles 'Reden und Schriften' deel III, Editie 1893, pg. 214.
2) Proudhon, Oeuvres complètes, tome I, pag. 300.
3) Zie Proudhon, Oeuvres complètes, tome II, pag. 2. Voorts 'Mémoires sur ma vie' in de 'Revue socialiste' van Augustus 1904, en Bernstein 'Documente des Socialismus', Mei 1905, p. 225.
4) Zie de pittige bladzijden bij Proudhon, 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise'. Eerste editie, 1858, tome I, pag. 465, 471/472.

De brouwerij van den heer Renaud werd in 1814 door de geallieerden plat geschoten, en de ouders van Proudhon verloren dus hun kostwinning. Toen begon de vader een kleine kuiperij. Hij was een vroolijke, wat losse man, die niet veel wist en te schielijk zijn vrienden opzocht, doch de moeder - al kon zij kwalijk lezen of schrijven - was flink en hield het huishouden bij elkander. De vader stierf 22 October 1846[1)], de moeder later in Januari 1848[2)]. Doch aandoenlijk is het op te merken, welk een brave zoon onze Proudhon voor die ouders was. Als hij later een man, een revolutionnair van beteekenis, geworden is, moeten zijn vrienden soms zacht en fluisterend op zijn kamer komen, want zijn moeder slaapt, en hij is bezig de vliegen van haar gezicht weg te jagen.

De opvoeding, die de ouders hem gaven, was zooals Gods water over Gods akker valt. Hij was de oudste van vijf kinderen, en hielp tot zijn twaalfde jaar in huis, of verdiende eenige stuivers met vee voor de boeren te hoeden. Op die zwerftochten met de ossen en de koeien, in het lange gras, langs den zoom van bergen, of op de vlakte, deed hij de liefde voor de natuur op, die van tijd tot tijd schittert in zijn boeken. Hij heeft bladzijden geschreven, die aan Rabelais en aan Zola doen denken, en die tot het allersappigst Fransch behooren wat onze eeuw heeft voortgebracht. De bladzijden zijn even frisch, even vochtig, even weelderig, even natuurlijk als de natuur die zij beschrijven. Proudhon dacht dan aan de tochten, die hij, als opgroeiende jongen, met zijn koeien deed[3)].

1) Zie dien dood aandoenlijk beschreven in Proudhon ‘De la Justice’, enz., tome II, pag. 134/135; zie over dien vader ook ‘De la Justice’, tome I, pag. 201/202.
2) Zie ‘Correspondance de Proudhon’, 1875, tome II, pag. 275.
3) Zie de bladzijden in ‘De la Justice, etc.’, tome II, pag. 90-93 ‘Quel plaisir autrefois de me rouler dans les hautes herbes, que j'aurais voulu brouter, comme mes vaches; de courir pieds nus sur les sentiers unis, le long des haies; d'enfoncer mes jambes, en rechaussant (rebinant) les verts turquies, dans la terre profonde et fraiche! Plus d'une fois, par les chaudes matinées de juin, il m'est arrivé de quitter mes habits, et de prendre sur la pelouse un bain de rosée. A peine si je distinguais alors *moi* du *non-moi*. Moi, c'etait tout ce que je pouvais toucher de la main, atteindre du regard, et qui m' était bon à quelque chose; non-moi était tout ce qui pouvait nuire ou résister à moi. L'idée de ma personnalité se confondait dans ma tête avec celle de mon bien-être, et je n'avais garde d'aller chercher là-dessous la substance inétendue et immatérielle. Tout le jour je me remplissais de mûres, de raiponces, de salsifis des près, de pois verts, de graines de pavots, d'épis de maïs grillés, de baies de toutes sortes, prunelles, blessons, alises, merises, églantines, lambrusques, fruits sauvages; je me gorgeais d'une masse de crudités à faire crever un petit bourgeois élevé gentiment, et qui ne produisaient d'autre effet sur mon estomac que de me donner le soir un formidable appétit. L'alme nature ne fait mal à ceux qui lui appartiennent. - Que d'ondées j'ai essuyées! que de fois, trempé jusqu'aux os, j'ai sèché mes habits sur mon corps, à la bise ou au soleil! Que de bains pris à toute heure, l'été dans la rivière, l'hiver dans les sources! Je grimpais sur les arbres; je me fourrais dans les cavernes; j'attrapais les grenouilles à la course, les écrevisses dans leurs trous, au risque de rencontrer une affreuse salamandre; puis je faisais sans désemparer griller ma chasse sur les charbons. Il y a, de l'homme à la bête, à tout ce qui existe, des sympathies et des haines secrètes dont la civilisation ôte le sentiment. J'aimais mes vaches, mais d'une affection inégale; j'avais des préférences pour une poule, pour un arbre, pour un rocher. On m'avait dit que le lézard est ami de l'homme, et je le croyais sincèrement. Mais j'ai toujours fait rude guerre aux serpents, aux crapauds et aux chenilles. - Que m'avaientils fait? Nulle offense. Je ne sais; mais l'expérience des humains me les a fait détester toujours davantage.’ - Zie ook den lof, dien Sainte-Beuve, ‘Nouveaux Lundis’, III, pag. 160, aan dit Fransch geeft.

Toen hij twaalf jaren oud was, zou hij in de wijn-kelders gaan werken, zijn vader helpen bij het kuipen. Maar de moeder had opgemerkt, dat de jongen wat wist, en zij ging dus naar haar vroegeren patroon, mijnheer Renaud, en vroeg hem ondersteuning. Deze hielp, en Proudhon kwam zóó op de Latijnsche school te Besançon. Hij was een koppig kind, doch ook koppig, hardnekkig in het werk. Dikwijls moest hij de lessen missen, als hij thuis moest bij-springen, doch hij haalde het verzuimde spoedig in. Zijn ouders hadden het zoo zuinig, dat hij geen enkel boek kon koopen. Hij moest ze dus leenen van zijn kameraden, en ze afschrijven. Doch op het einde van den cursus kwam hij met alle prijzen thuis. Er was juist dien dag niet veel eten: het was een dure, harde tijd. Op die wijze leerde hij Latijn en Grieksch. Toen hij wat ouder werd, behoefde hij de boeken niet meer af te schrijven, maar kon ze leenen van de stadsbibliotheek. Hij leende toen, zooals hij mocht, van alles. De bibliothecaris, Weiss, een bekende naam, gaf hem dan die boeken, doch vroeg hem eens: ‘Maar mijn jonge vriend, wat moet ge toch doen met al die boeken?’ - ‘Wat raakt u dat?’ is het antwoord. Proudhon is nog altijd hoofdig, en in zijn manieren onvriendelijk, stug, kort-af.

Op zijn achttiende jaar moest dat studie-leven een einde hebben. Hij moest zijn kost gaan verdienen. Bij het rondzien naar een beroep, trok zijn hart hem naar hen, die de boeken drukten. Hij werd, even als een Pierre Leroux, letterzetter, typograaf, en wel in de drukkerij der heeren Gauthier en Co. te Besançon. Weldra was hij bekend als een knap werkman en goed corrector. Hij zette de Latijnsche juridische boeken van Voet en Vinnius; ook ‘Le nouveau monde industriel’ van Fourier, doch het meest zette hij godgeleerde boeken, omdat het huis Gauthier en Co. vooral in theologie deed. Was het werk op de drukkerij gedaan, dan nam hij drukproeven mede, die hij mocht behouden, en zat dan, met zijn ellebogen op tafel, met zijn handen in 't haar, die vellen te

overdenken. Zóó peinsde hij over de Vulgata, zóó werkte hij in de Kerkvaders. Om den bijbel goed te verstaan leerde hij Hebreeuwsch. Zij, die later zich zoo dikwijls over het feit verwonderden, dat Proudhon zooveel bijbelsche zin-wendingen en beelden in zijn stijl gebruikte, hebben er niet aan gedacht, dat dit een overblijfsel was uit zijn typografen-tijd.

Als typograaf deed hij ook zijn 'tour de France'. De reizende gezel bezocht vooral het Zuiden van Frankrijk. Zijn 'livret' wordt nog altijd bewaard. Zóó kwam hij ook in den zomer van 1832 te Toulon. Hij had te Lyon en te Marseille vertoefd, maar nergens vast werk gevonden. Zijn bezitting was tot 3 francs 50 centimes geslonken, en de nood kwam aan den man. Maar te Toulon was ook geen werk. Toen - hij was 23 jaar en de vroolijkheid-zelve - had hij dat vermakelijk gehoor bij den burgemeester, dien hij sommeerde hem werk te geven. Hij was, bij dat optreden, reeds flink in de rol van het proletariaat tegenover den dienaar dier Juli-monarchie, welke de revolutie van 1830 ten eigen bate had weggegoocheld, en nu van volkswenschen niets meer wenschte te hooren[1)]. De burgemeester gaf geen werk en Proudhon moest

1) Zie Proudhon, 'De la Justice dans la Révolution, etc.', tome II, pag. 254-256: 'Celui à qui je m'adressais était un petit homme, rondelet, grassouillet, satisfait, portant des lunettes à branches d'or, et qui certes n'était pas préparé à cette mise en demeure. J'ai pris note de son nom, j'aime à connaître ceux que j'aime. C'était un M. Guieu, dit Tripette ou Tripatte, ancien avoué, homme nouveau, découvert par la dynastie de juillet, et qui, quoique riche, ne dédaignait pas une bourse de collège pour ses enfants. Il dut me prendre pour un échappé de l'insurrection qui venait d'agiter Paris à l'enterrement du général. - Monsieur, me dit-il en sautillant dans son fauteuil, votre réclamation est insolite, et vous interprétez mal votre passe-port. Il veut dire que, si l'on vous attaque, si l'on vous vole, l'autorité prendra votre défense: voilà tout. - Pardon, monsieur le maire; la loi, en France, protège tout le monde. même, les coupables qu'elle réprime. Le gendarme n'a pas le droit de frapper l'assassin qu'il empoigne, hors le cas de légitime défense. Si un homme est mis en prison, le directeur ne peut s'approprier ses effets. Le passeport, ainsi que le livret, car je suis muni de l'un et de l'autre, implique pour l'ouvrier quelque chose de plus, ou il ne signifie rien. - Monsieur, je vais vous faire délivrer 15 centimes par lieue pour retourner dans votre pays. C'est tout ce que je puis faire pour vous. Mes attributions ne s'étendent pas plus loin. - Ceci, monsieur le maire, est de l'aumône, et je n'en veux pas. Puis, quand je serai au pays, où je viens d'appendre qu'il n'y a rien à faire, j'irai trouver le maire de ma commune comme je viens aujourd'hui vous trouver; en sorte que mon retour aura coûté 18 fr. à l'Etat, sans utilité pour personne. - Monsieur, cela ne rentre pas dans mes attributions.... Il ne sortait pas de là. Repoussé avec perte sur le terrain de la légalité, je voulus essayer d'une autre corde. Peut-être, me dis-je, l'homme vaut-il mieux que le fonctionnaire: air placide, figure chrétienne, moins la mortification: mais les mieux nourris sont encore les meilleurs. - Monsieur, repris-je, puisque vos attributions ne vous permettent pas de faire droit à ma requête, donnez-moi un conseil. Je puis au besoin me rendre utile ailleurs que dans une imprimerie, et je ne répugne à rien. Vous connaissez la localité: qu'y a-t-il à faire? que me conseillez-vous? - Monsieur, de vous retirer. Je toisai le personnage. Le sang du vieux Tournési me montait au cerveau. - C'est bien, monsieur le maire, lui dis-je les dents serrées; je vous promets de me souvenir de cette audience. Et quittant l'hôtel de ville, je sortis de Toulon par la porte d'Italie.'

op zich-zelf blijven vertrouwen. Hij kwam weêr terug te Besançon in de drukkerij der Gauthiers, en droeg het plan in zijn hoofd, om zelf ook iets te schrijven. - Aldus bewerkte hij, 28 jaar oud, in 1837, zijn eerste geschrift. Het was een toevoegsel tot een ander boek. De abbé Bergier gaf namelijk een herdruk uit van zijn 'Eléments primitifs des langues, découverts par la comparaison des racines de l'hébreu avec celles du grec, du latin et du français.' Dit waren ook de talen, die Proudhon kende. Hij voegde er nu aan toe, anoniem, met verlof van den abbé, een 'Essai de grammaire générale.' Doch dit geschrift beteekende natuurlijk niet veel. Het was in Europa de tijd van de Bopps en der Grimms, en Proudhon stond niet op de hoogte van die taalkenners. Er staat hier en dáár een fraaie volzin in, voorts is het geheel bijbelsch gesteld, doch de studie der taal wordt er niet door vooruitgebracht. Later wilde hij er niets meer van weten, en toen het in 1850 werd herdrukt, was dit zeer tegen zijn wil.[1)]

Eens opgetreden als schrijver wilde hij wel op dien weg voortgaan. Hij had de drukkerij der heeren Gauthier verlaten, en met een 'associé' (Lambert) een eigen drukkerijtje opgezet. Dit gaf echter niet veel. Juist had echter de Academie te Besançon een beurs te begeven. Om de drie jaren kon zij aan den knapsten jongen man der provincie een jaargeld van 1500 francs toeleggen. Dit heette 'la pension Suard,' naar den man, te wiens eere die beurs was ingesteld.[2)] Proudhon dong er naar. Er was veel oppositie tegen zijn candidatuur. Hij was zoo zonderling zelfstandig; hij liet zich zoo voorstaan op zijn afkomst uit den arbeiders-stand. De vraag kon zelfs worden geopperd, of hij wel waarlijk godsdienstig was. Dus waren er allerlei bezwaren. Doch het viel niet te loochenen, dat hij tot de zeer knappe jonge menschen uit Besançon behoorde; hij werd dus den 22sten Augustus 1838 met de beurs begiftigd.

Hij was 29 jaren oud en voor drie jaren zonder zorg. Die 1500 francs per jaar waren voor hem een ongekende weelde. Hij was de wereld te rijk. Hij toog naar Parijs, om dáár vooral in de bibliotheek van het Instituut te gaan werken. En hij werkte er met verwoede vlijt; eerst aan literarische studiën. Wij kunnen,

1) Zie Proudhon, 'De la Justice', etc., tome II, pag. 324.
2) Zie over de 'pension Suard', Langlois in de voorrede van de briefwisseling van Proudhon, 'Correspondance', tome I, pag. XIX.

als wij willen, zulke aardige blikken in dien tijd van Proudhon werpen, wanneer wij in zijn brieven bladeren. Zijn boezemvrienden dier dagen waren twee Elzassers, die beiden redelijk figuur in de wereld hebben gemaakt, te weten: Ackermann en Bergmann. - De eerste is vooral bekend geworden door de sombere poëzie van zijn vrouw. Hij was een goed Fransch literator en ging, met aanbevelingen van Alexander von Humboldt, later in 1840 naar Berlijn, waar hij bij de uitgave der werken van Frederik den Grooten behulpzaam was. Hij stierf jong in 1846[1)]. De tweede, Bergmann, werd professor der filologie te Straatsburg. Hij schreef boeken over de Scandinavische literatuur. In 1866 kreeg hij moeielijkheden met de clericalen over de uitgave der 'Evangiles annotés par Proudhon,' welke editie hij had nagezien en bezorgd. Later opteerde hij (wellicht wegens dat voorval) voor Duitschland; hij stierf in 1887. - Welnu, de briefwisseling met die beide vrienden is vol aardige incidenten uit het studie-leven van Proudhon te Parijs in de jaren 1838 en 1839. Zij schrijven elkander lange brieven, doch niet veel. Want de post is voor hen duur. 'Als ik eens rijk word - zegt Proudhon - schrijf ik u alle dagen franco.' - Van Parijs keerde hij weder naar Besançon, vooreerst om beter de zorgen voor zijn eigen drukkerij te behartigen - welke drukkerszaak zeer onvoordeelige zaken maakte - en ten andere, omdat hij aan een stuk bezig was, dat hij te Besançon moest indienen. Dit stuk was een antwoord op een prijsvraag, door de Academie van Besançon uitgeschreven, en is zijn eerste geschrift van beteekenis geweest.

Het is 't boekje over de Z o n d a g s - v i e r i n g ('De la célébration du Dimanche') in 1839 uitgegeven.

Het is zijn eerste sociaal of, wil men, socialistisch geschrift. Want het onderwerp werd geheel en al uit 't oogpunt der maatschappij en der maatschappelijke verhoudingen behandeld. Het boekje zette uit-één de theorie der maatschappelijke rust. In engeren zin is het geschrift haast een lofrede op Mozes en op de Israëlietische instelling van den sabbat. Maar een zeer eigenaardige lofrede. Het vraagstuk wordt van *vier* kanten bekeken: uit het standpunt van Staat of maatschappij, uit dat van het huisgezin, uit dat der zedelijkheid, en uit dat der gezondheid. En al de gezichts-punten, die men zoodoende op vierderlei wijze verkrijgt, moeten aantoonen, hoe de instelling van den sabbat de uiting was van de gedachte, om een beginsel van *gelijkheid* onder de menschen te bevorderen. Achter elkander worden nu die vier rubrieken toegelicht. - Eerst komt aan de orde het doel, dat Mozes door de sabbats-instelling beoogde voor Staat en maatschappij. De sabbat was in dit opzicht een tastbaar en zichtbaar vereenigingspunt, een symbool voor 't volk, voor de vaders en de kinderen. Men vierde dàn de verlossing uit Egypte. Alle bedrijven stonden stil, de tekst der wet werd her-

1) Zie over Ackermann vooral Sainte-Beuve, 'P.J. Proudhon, sa vie et sa correspondance,' 1873, pag. 238-241.

dacht en uitgelegd, onderwijs in dit alles werd gegeven. Men voelde op zulk een sabbat, dat men te-zamen van één geslacht was. Dit is, volgens Proudhon, nog altijd het geval in de Fransche dorpen, niet meer in de steden, maar de dorpen hebben het hier aan 't rechte eind[1]. - Die sabbat gaf nu een plooi aan het huisgezin. Er stond geschreven; 'gij zult op dien dag niet werken.' Maar dit gebod gold evenzeer voor de vrouw, voor den dienstknecht, voor den os en den ezel. De dienstboden waren op dien dag vrij en gelijk aan de meesters. De vrouw en de dochters konden zich op dien dag gelukkig gevoelen. Ieder mensch mocht zich zijn adel dien dag bewust zijn, en het gevoel van een menschwaardig lot hebben, zooals thans nog op onze dorpen[2]. In dien kring van het huishouden had Mozes vooral tegen ééne zaak te

1) Zie Proudhon, 'De la célébration du Dimanche', in de 'Oeuvres complètes', tome II, pag. 133/134: 'Le dimanche, dans les villes, n'est guère qu'un jour de fériation sans motif et sans but, une occasion de parade pour les enfants et les femmes, de consommation pour les restaurateurs et marchands de vin, de fainéantise dégradante, et de surcroit de débauche. - Dans les campagnes, où le peuple cède plus facilement au sentiment religieux, le dimanche conserve encore quelque chose de son influence sociale. L'aspect d'une population rustique réunie comme une seule famille à la voix du pasteur, et prosternée dans le silence et le recueillement devant la majesté invisible de Dieu, est touchant et sublime. Le charme opère sur le coeur du paysan; le dimanche, il est plus bienveillant, plus aimant, plus affable: il est sensible à l'honneur de son village, il en est fier; il s'identifie davantage avec l'intérêt de sa commune'.
2) Zie Proudhon, 'De la célébration du Dimanche', 'Oeuvres', tome II, pag. 139: 'Le dimanche est le jour de triomphe des filles et des mères. Brillante de santé et de jeunesse, belle du témoignage de sa conscience, reconnue à la messe paroissiale entre toutes ses compagnes, quelle villageoise, une fois dans sa vie, ne s'est crue la plus aimable, la plus diligente, ou la plus sage? Quelle femme, au jour du dimanche, ne donne à son ménage un certain air de fête et même de luxe, et ne reçoit plus volontiers et d'une humeur plus caressante les amis de son époux?... La joie du dimanche se répand sur tout; les douleurs, plus solennelles, sont moins poignantes; les regrets, moins amers; le coeur malade trouve une douceur inconnue à ses cuisantes peines. Les sentiments se relèvent et s'épurent; les époux ont retrouvé une tendresse vive et respectueuse, l'amour maternel ses enchantements; la piété des fils s'incline avec plus de docilité sous la tendre sollicitude des mères. Le domestique, ce meuble à figure humaine, ennemi né de celui qui le paye, se sent plus dévoué et plus fidèle; le maitre plus bienveillant et moins dur; le paysan et l'ouvrier, que tourmente un vague soupçon d'égalité, sont plus contents de leur sort. Dans toutes les conditions l'homme ressaisit sa dignité, et dans l'infini de ses affections, il reconnait que sa noblesse est trop haute, pour que la distinction des rangs puisse la dégrader et l'avilir'.

strijden gehad, te weten: tegen de hebzucht, het jagen om steeds rijker te worden. Daarom gaf hij de wijding aan de rust. Daarom verordende hij hier voor allen gelijkheid van levens-voorwaarden. Hij deinsde hier niet terug voor de meest absolute consequentiën. De instelling van het jubeljaar, waarin alle landerijen op-nieuw moesten worden verdeeld, was slechts een toepassing van dit beginsel. De eigendom werd overal ingetoomd. De ware gelijkheid - die Christus ook in zijn parabel van de arbeiders in den wijngaard ontvouwde - werd voorgeschreven. Het gebod: gij zult niet stelen, had eigenlijk in het wezen der zaak deze beteekenis: *gij zult niets voor u zelven wegleggen*.[1)] De priester moest voor het handhaven van dit gebod zorgen en waken. - De Zondags-viering wordt daarna door Proudhon nagegaan uit de oogpunten der zedenleer en der gezondheidsleer. Wat het eerste betreft, de mensch komt op den rustdag tot inkeer van zich-zelf. Hij kan stille zijn. In die stilte en afzondering, vèr van het gedruisch en het geraas van het op andere dagen zoo bedrijvig leven, kan hij dieper nadenken, hooger zijn gedachte laten rijzen. De gegoeden en rijken der aarde waardeeren dit niet. Zij kunnen, als zij willen, altijd zich afzonderen: zij hebben geen eigenlijken Zondag meer, maar het volk, het lagere volk, heeft behoefte aan zijn Zondag. Voor hen, die dagelijks sloven, is die rustdag een uitkomst, een dag geheel anders dan de andere dagen van de week. - Ook voor de hygiëne werkte de sabbats-instelling uitstekend. Ter-wille van dien sabbat werd, ten-minste éénmaal in de week, het lichaam en vooral de woning op zorgvuldigste wijze gereinigd. Er kwam regelmaat en vastheid in dit schoonmaken van alles wat den mensch omgeeft. Het werd een vaste gewoonte. - Inderdaad is, volgens Proudhon, dit wel het opmerkelijkste van die instelling van Mozes, dat hij de gelijkheid van condities, die hij op deze wijze bevorderde, als iets instinctiefs, als iets onopzettelijks, als iets zeer gewoons wenschte te doen opvolgen en in stand te houden.

1) Zie Proudhon, ‘De la célébration du Dimanche’, ‘Oeuvres’, tome II, pag. 149: ‘L'égalité des conditions est conforme à la raison et irréfragable en droit, elle est dans l'esprit du christïanisme, elle est le but de la société; la l'égislation de Moïse prouve que ce but peut être atteint. Ce dogme sublime, si effrayant de nos jours, a sa racine dans les profondeurs les plus intimes de la conscience, où il se confond avec la notion même du juste et du droit. Tu ne voleras pas, dit le Décalogue, c'est-à-dire, selon l'énergie du terme original, *tu ne détourneras rien, tu ne mettras rien de côté pour toi*. L'expression est générique comme l'idée même: elle proscrit non seulement le vol commis avec violence et par la ruse, l'escroquerie et le brigandage mais encore toute espèce de gain obtenu sur les autres sans leur plein acquiescement. Elle implique, en un mot, que toute infraction à l'égalité de partage, toute prime arbitrairement demandée, et tyranniquement perçue, soit dans l'échange, soit sur le travail d'autrui, est une violation de la justice communicative, est une concussion’.

Hoe meer men de geheele wetgeving van Mozes bestudeert, des te grooter wordt steeds onze bewondering voor hem. Hij is in waarheid de groote hervormer geweest. Wanneer zal eens in ons midden ook een maatschappelijk hervormer met een vast programma optreden? Dit programma[1)] moet ook de zaak van den eigendom regelen, want rijkdom en armoede nemen toe, en als men niets doet zal de strijd tusschen beide komen. Is de tijd der hervormers voorbij, welaan dan moet de maatschappij zelve de handen aan het werk slaan en het sociale probleem oplossen.

Dit nu was het antwoord, dat hij op de prijsvraag der Academie van Besançon indiende. Het was in alle opzichten buitengewoon. Een loffelijke vermelding kon men op zijn minst daaraan niet onthouden. Maar een prijs? Goede hemel, hoe waren de brave, deftige leden der Academie opgeschrikt door dergelijke sociale theorieën! En dan te denken dat de jonge man, die zoo iets schreef, die op deze wijze met vuur speelde, de jeugdige stadgenoot was, aan wien men nog wel een beurs had gegeven! De haren rezen te-berge bij die zinsneden over eigendom, gelijkheid en sociale reorganisatie. Men zou dan ook meer dan vroeger gaan toetsen of Proudhon wel al de verplichtingen nakwam, die het hebben van de beurs hem oplegde. Men had den economist Droz te Parijs reeds gevraagd, eens wat scherper toezicht namens de Academie op de studiën van Proudhon te houden. Hemel en aarde! Die bange, voorzichtige, langzame Droz ergerde onzen jongen berg-bewoner onuitsprekelijk, toen hij weder naar Parijs was gegaan. Het kookte in zijn hoofd en in zijn brein. Hij zou eindelijk eens rond-uit gaan zeggen, waar het dan met de maatschappij op stond.

II.

Hij was dertig jaren oud. Hij was zich bewust geworden, dat hij kon schrijven, dat hij stijl had. Moed had hij zooals geen

1) Zie Proudhon, ‘De la célébration du Dimanche,’ Oeuvres, tome II, pag. 189. De regelen van zulk een programma zouden zijn: ‘Le crime est imputable, la satisfaction nécessaire, la peine juste et légitime. - Le travail est obligatoire, *la propiété n'est qu'usufruit*, l'hérédité un mode de conservation des partages; la liberté est équilibre; l'inégalité de nature s'affaiblit par l'éducation, et s'efface par l'égalité des fortunes. - Le mariage est exclusif et saint; toute fornication est un délit contre nature, contre les personnes et contre la société. - La raison surveille les sens; la conscience impose un frein aux passions animales. Jouir n'est pas la fin de l'homme mortel; mais cultiver son âme et contempler les oeuvres de Dieu. - Le mensonge est l'assassinat de l'intelligence; le serment est inviolable, - La loi n'est l'expression ni d'une volonté unique, ni d'une volonté générale; elle est le rapport naturel des choses, découvert et appliqué par la raison. - La sanction de la loi est en Dieu qui l'a donnée.’

ander. Hij nam zich dus voor met den laatsten der valsche goden gelijk hij hem noemde: den eigendom te gaan worstelen.

Alzoo schreef hij en gaf hij in 1840 zijn tweede sociale studie uit, onder den titel: 'Qu'est-ce que la Propriété?'

Hij noemde het een memorie[1]; de economisten spraken van een pamflet; alle tijdgenooten waren het er over eens, dat het een pistoolschot was.

Let - als in 't voorbijgaan - op, hoe Proudhon als socialist geheel anders in het begin te-werk gaat dan de overige socialisten. Dezen leveren meest altijd dadelijk algemeene betoogen, generaliseering van den gang der menschheid; Proudhon pakt daarentegen, bij zijn optreden, een concreet onderwerp aan en werkt dat uit: eerst de Zondags-rust, nu den eigendom.

Ook deze studie over den eigendom is weder doordrongen door ééne overtuiging, dezelfde, die hem bezielde bij het schrijven der bladzijden over den sabbat, namelijk: die der gelijkheid der levensvoorwaarden en der gelijkwaardigheid van de capaciteiten der menschen[2]. Met groote zorg ging hij het onderwerp van den eigendom behandelen. In de brieven aan zijne vrienden Ackermann en Bergmann geeft hij omstandig bericht van den opzet van zijn werk; hij deelt zijne schetsen mede, en overlegt met hen wat de beste methode van voorstelling der questie is[3]. Zijn doel is dit: dat hij het dogma der gelijkheid wil vestigen door het begrip van eigendom van zijn absoluut karakter te ontdoen. Hij wenschte den eigendom te universaliseeren, te nivelleeren. Het quiritarisch Romeinsch begrip, met zijn absoluut recht van gebruik en misbruik der eigendoms-goederen, moest worden te-niet gedaan; en in plaats daarvan moest komen een recht van bezit, hetwelk dan behoorlijk moest worden gedisciplineerd, in dien zin, dat nooit ofte nimmer een recht van bezit kon worden erkend, hetgeen een ander liet werken, terwijl de bezitter-zelf niets uitvoerde en rustte[4]. Elk recht van eigendom moest dus beschouwd worden uit 't oogpunt niet van het individueel, maar van het algemeen belang. Tegenwoordig stonden aan den éénen kant de individueele eigenaars, en aan den anderen kant de voorstanders der gemeenschap van goederen. Hij wilde een synthese zoeken, waarbij zoowel de particuliere eigenaars als de aanhangers der gemeenschap vrede zouden kunnen hebben[5]. Hij wilde, door zijn voorstel van

1) Zie 'Correspondance de Proudhon', tome I, p. 333/334; zie aldaar over het effect van het geschrift pag. 223.
2) Zie ook Proudhon, Oeuvres complètes, tome II, p. 76.
3) Zie Proudhon, 'Correspondance', tome I, p. 176, 178-180 aan Bergmann (de schets), p. 183, 190. - Zie ook de anecdote met Cuvier pg. 184.
4) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres complètes, tome I, p. 183.
5) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres complètes, tome I, p. 202.

geleidelijke metamorfose van den eigendom, dus eigenlijk zelfs (ten minste hij vleide zich daarmede) iets conservatiefs.

Maar om dadelijk de aandacht van allen te trekken, plaatste hij de conclusie, waartoe hij na het slot van een logisch betoog gekomen was, op de eerste bladzijde van zijn geschrift, en wel in de klinkendste frase die hij kon vinden. 'Wat is het eigendom?' zoo vroeg hij, en het antwoord was: 'h e t i s d e d i e f s t a l.'

De inhoud van 't betoog wordt in vijf hoofdstukken gedemonstreerd, die wij achtereenvolgens even zullen doorloopen.

Het *eerste* hoofdstuk is als 't ware een inleiding. Het is een aanwijzing, hoe hij tot zijn onderwerp gekomen is. Hij had zichzelf afgevraagd, waarom er zooveel smart en ellende in de wereld is. Toen vond hij, dat het begrip van rechtvaardigheid niet werd toegepast. Er was geen gelijkheid van condities en van levensvoorwaarden onder de menschen. De Fransche revolutie verhoovaardigde zich het begrip van gelijkheid ter-dege te hebben gevestigd, maar die omwenteling bevestigde juist de ongelijkheid van fortuinen en rangen, versterkte juist den eigendom. Is dat begrip van eigendom echter rechtvaardig? In de volgende hoofdstukken gaat hij dat na.

In het *tweede* hoofdstuk spreekt hij dus over den eigendom als natuurlijk recht; voorts over de occupatie en de wet, als oorzaken van eigendoms-verkrijging. Hij heeft niet veel moeite om te betoogen, dat eigendom in de tegenwoordige toestanden der maatschappij geen natuurlijk recht van den mensch is. Wel stond het in de verklaring der rechten van den mensch, tijdens de groote revolutie. Naast de rechten van vrijheid, gelijkheid en zekerheid was ook, als natuurlijk recht, eigendom opgegeven. Maar de drie eerste begrippen werden werkelijk geëerbiedigd en als het ware vastgesteld, doch het vierde niet. Denk slechts aan de toepassing der belastingen. Eigendom is geen sociaal recht geworden. Indien eigendom een natuurlijk recht was, zou men niet zoo voortdurend bezig zijn naar den oorsprong van den eigendom te zoeken. - Men heeft dien oorsprong allereerst gezocht in de occupatie. Proudhon onderzoekt de argumenten der schrijvers, die dat hebben gedaan. Hij gaat de betoogen na van Grotius, Destutt de Tracy, Cousin en anderen. Altijd rijst echter uit al die theorieën het beginsel van gelijkheid op, dat dan den eigendom doodt; occupatie kan nooit verder leiden dan tot bezit of tot vruchtgebruik. Verder reikt het niet. - Evenmin kan, volgens Proudhon, de burgerlijke wet grondslag en wijding van den eigendom wezen. Wel zweren de rechts-geleerden hierbij, maar de besten, een Pothier, beginnen met te erkennen, dat God de aarde en alles wat daarop is aan de menschen gaf. De vraag rijst dan echter van-zelf op veler lippen: 'waarom heb ik niets gekregen?'[1] Inderdaad had grond in die

1) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres complètes, 1873, tome I, pag. 59: 'Dieu a fait donation de la terre au genre humain: pourquoi donc n'ai je rein reçu? Il a mis la nature sous mes pieds, et je n'ai pas où poser ma tête! Multipliez, nous dit-il par l'organe de son interprète Pothier. Ah! savant Pothier, cela est aussi aisé à faire qu'à dire; mais donnez donc à l'oiseau de la mousse pour son nid.'

theorie dus nooit voorwerp van eigendom kunnen worden. Ook hier had men niet verder dan tot bezit of vruchtgebruik moeten komen. De maatschappij had door haar wetten dat vruchtgebruik kunnen regelen, want de mensch gaat voorbij, de maatschappij blijft. Men had daarbij de erf-opvolging kunnen behouden - want Proudhon is niet zoo radicaal als de Saint-Simonisten die de erfopvolging willen afschaffen - maar tot privaat-eigendom had de maatschappij niet kunnen besluiten; het gelijkheids-begrip had zich daartegen dadelijk verzet.

In het *derde* hoofdstuk spreekt hij over den *arbeid* als grondslag van den eigendom. De juristen - zoo zegt hij - hebben vrij algemeen prijsgegeven en losgelaten de theorie: dat occupatie grondslag van den eigendom was. Zij noemen thans als zoodanig den arbeid. 'Ik heb iets gewerkt en bewerkt, daarom behoort het mij', zóó kan de eigenaar spreken. 'Maar hebt gij waarlijk iets gewerkt?' vraagt Proudhon op bijna sarrende, tartende wijze[1)]. En indien arbeid het éénige fondament van den eigendom is, wat beteekent dan het accessie-recht, het successie-recht, het donatie-recht, kortom uw gansche 'code'? Proudhon gaat hier met snijdende logica te-werk, en laat zijn tegenstander niet los. Hij behandelt daarbij nog drie onderdeelen, die met dat leerstuk van den arbeid als eigendoms-grondslag samenhangen. Allereerst de appropriatie of vorming van den eigendom door het bezit. Hier werkt hij het thema uit, dat de aarde niet kon geapproprieerd worden, wijl de aarde in beperkte hoeveelheid aanwezig is, bepaalde grenzen heeft[2)]. Evenmin wettigt de algemeene toestemming der menschen den eigendom. Dat zou dan op eene overeenkomst moeten berusten: het contracts-idee, zooals Hugo de Groot of Jean Jacques Rousseau het leerden. Maar de afstand aan den eigenaar had dan immers een tweezijdige rechts-handeling moeten zijn. Men staat geen recht af zonder equivalent. Eindelijk

1) Zie de meesterlijk geschreven bladzijden in Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres I, p. 71: 'Tu as travaillé, etc.'
2) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres I, p. 76: 'Car, que l'on s'approprie une quantité quelconque d'air ou de lumière, il n'en peut résulter de dommage pour personne, puisqu'il en reste toujours assez: quand au sol, c'est autre chose. S'empare qui voudra ou qui pourra des rayons du soleil, de la brise qui passe et des vagues de la mer: je le lui permets et lui pardonne son mauvais vouloir; mais qu'homme vivant prétende transformer son droit de possession territoriale en droit de propriété, je lui déclare la guerre et le combats à outrance.'

betoogt hij, dat verjaring geen eigendom kon geven. Dat nooit![1] - Zóó komt Proudhon dan terug tot de questie: of arbeid eigendom kan vormen? Hij meent van 'neen': arbeid op zich-zelf geeft geen macht tot appropriatie. De eigendom der producten kan nooit de eigendom der materie met zich sleepen. In plaats daarvan leidt arbeid, volgens Proudhon, juist tot gelijkheid van eigendoms-recht. De arbeider behoudt, zelfs na zijn salaris te hebben bekomen, een natuurlijk recht van eigendom op de zaak, die hij heeft voortgebracht. Voorts is er bij de productie van eene of andere zaak altijd een collectieve kracht, die de zaak tot stand brengt. Denk slechts aan het voorbeeld van de opheffing der obelisk van Luxor. Driehonderd grenadieren hieven haar te-zamen in één uur op. Die collectieve arbeid beteekent nog iets anders dan 300 uren arbeids van één sterk man. De gezamenlijke kracht doet het meerendeel in de productie. Altijd blijft er dus over een collectief eigendom, dat het individu op zich-zelf niet heeft verkregen, en dat hij ten-onrechte zou genieten. Arbeid wijst dus van zelf op gelijkheid. Het is juist een schreeuwend onrecht, wanneer bij den arbeid de sterke den zwakke benadeelt, of wanneer een knapper en behendiger arbeider den meer eenvoudigen terugdringt. Neen, in een goed geordende maatschappij moeten *de loonen gelijk zijn*. Want elke waarde heeft slechts tot maat den tijd en de uitgaven, die de zaak heeft gekost, en deze zijn voor allen gelijk. Geen strijd of concurrentie mag hier de spil zijn. Er is nergens tot den mensch gezegd, dat hij zijn brood aan zijn naaste moet betwisten. De ongelijkheid der capaciteiten moest juist leiden tot gelijkheid van het fortuin. Ieder is in zijn kring even noodig: zoowel de boer als Homerus. Arbeid is, als men het wel beziet, eigenlijk de oorzaak, die den eigendom vernietigt, in plaats van hem te scheppen. De maatschappij eischt inderdaad elk product op, dat ontstaat. Men zou kunnen zeggen, dat elk product bezwaard is met een hypotheek ten-bate der maatschappij.

Wij zijn thans gekomen tot het *vierde* hoofdstuk. In dat vierde hoofdstuk poogt Proudhon te bewijzen, dat eigendom iets onmogelijks is.

Eigendom is, volgens hem, een hersenschim, iets ijls, en daarbij nog iets tegenstrijdigs in zich-zelf. Hier, in dit hoofdstuk komen alle paradoxen, waartoe het talent van Proudhon hem verleidde, aan den dag. Het is een mengeling hier van woorden-spel, van valsch vernuft, van bijtenden humor, van verblindende sofistiek, van overbluffing, van verwarring van namen met verschijnselen, van een voortspinnen met gedachten, in één woord: het is een vuurwerk van den geest. Telkens echter blinken door dat alles heên stralen van 't genie. Hij gaat uit van 't idee, dat eigendom

1) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' Oeuvres I, p. 83. Als Grotius vraagt: 'Où est l'homme à l'âme assez peu chrétienne, qui, pour une misère, voudrait éterniser le péché d'un possesseur, ce qui arriverait infailliblement, s'il ne consentait à faire abandon de son droit?' - antwoordt Proudhon: 'Pardieu! je suis cet homme là.'

een ‘droit d'aubaine’ is, een premie, een buitenkans, iets wat niet voortvloeit uit 't wezen der verhoudingen-zelf, een vóórsprong, iets wat - om 't kort uit te drukken - rente heft. De eigenaar behoeft nu niet meer te werken, maar laat anderen arbeiden, en slaat zelf de armen over elkander: hij vordert slechts op zijn tijd een ‘*prime d'oisiveté*’.

En nu worden al de consequenties getrokken. - Eigendom is onmogelijk, wijl het van niets iets eischt. Alleen de Schepper kon zich zoo iets voorbehouden. Bij den mensch moeten altijd de drie productie-factoren te-zamen werken. De eigenaar, die een altijddurende huur vraagt voor het werktuig dat hij afstaat, doet een daad van oplichterij. - Eigendom is onmogelijk, omdat dáár, waar het eigendom bestaat, de productie meer kost dan zij waard is. De arbeider moet, wanneer hij iets noodig heeft, weêr inkoopen voor 5 francs, wat hij voor 4 francs heeft geleverd. Er is toch nevens den arbeider een leêglooper te onderhouden, de eigenaar, die uit den aard der zaak zich nu weelderig inricht: hij verteert om-niet een deel van het product, en verkoopt het overblijvende deel voor den prijs van het geheel. - Eigendom is onmogelijk, omdat op een gegeven kapitaal de productie, bijv. bij pacht, zich stelt naar evenredigheid met den arbeid en niet naar verhouding tot den eigendom. - Eigendom is onmogelijk, omdat zijn richting en vaart aan manslag verwant is. De eigenaar vordert altijd meer: hij heeft valken-oogen voor wat hij meer kan vorderen; de arbeider wordt altijd armer. - Eigendom is onmogelijk, omdat met dat stelsel van eigendom de maatschappij zich-zelve steeds verslindt. De industrieel wordt even als de boer altijd meer uitgezogen. De eigenaar neemt, zooals de leeuw in de fabel van Phaedrus, alles; de rente, de woeker verslindt het product. Ik neem dit en nog dát en nog een derde deel van den buit: ‘*quia nominor leo*’. Dan komt de concurrentie en decimeert het overblijvende. De eerste oorzaak van het kwaad was natuurlijk de rente van het geld. Daardoor kreeg de eigenaar iets, al deed hij niets. De maatschappij zal daaraan bezwijken. Zij bevindt zich reeds als op den scherpen kant van een degen; nog schijnt zij kalm, want zij ziet het niet[1)]. - Eigendom is onmogelijk, omdat eigendom de laatste vorm der feodaliteit is: Jacques Bonhomme weet er iets van te vertellen. - Eigendom is onmogelijk, omdat waar het de consumtie betreft, de eigenaar niet kent het reproductief verbruik, maar integendeel alles verteert wat hij verkregen heeft. Soms wil hij niet consumeeren, maar dan wordt het eigendom aangewend tegen de producenten. Hoe meer interest geheven wordt van het kapitaal, des te sterker verminderen de loonen. - Eigendom is onmogelijk, omdat zijn macht van accumulatie onbegrensd is, al wordt ook die macht uitgeoefend op begrensde hoeveelheden.

1) Bij deze afdeeling van zijn betoog volgt een appendix tegen de Saint-Simonisten en Fourieristen. Hij betoogt, dat talent een creatie is der maatschappij. Voorts vaart hij sterk uit tegen de onzedelijkheid in Fouriers leer.

Denkt slechts eens na, hoe 100 franks door interest op interest zich kunnen vermenigvuldigen. - Eigendom is onmogelijk, omdat eigendom onmachtig is tegen eigendom. De interest loopt tegen den eigenaar als tegen den vreemde. De groote kapitalen verslinden de kleine. - Eigendom is onmogelijk, omdat eigendom de negatie is van de gelijkheid onder de menschen.

De kern van geheel dit betoog wordt door Proudhon geresumeerd in deze negen regelen: 1°. Producten worden slechts geruild tegen producten: de eigendom, die slechts als voortbrenger van nuttigheid kan verdedigd worden, is veroordeeld als hij niets voortbrengt. - 2°. Arbeid moet balanceeren met het product, doch met den eigendom kost de productie meer dan zij waard is. - 3°. De eigendom, eischende dat de opbrengst zich meet naar het kapitaal, zonder te letten op den arbeid, miskent de gelijkheidsverhouding tusschen gevolg en oorzaak. - 4°. en 5°. Gelijk de worm, die zijde spint, produceert de arbeid slechts voor zich-zelf; de eigendom, met zijn vraag naar een dubbel product, plundert den arbeider en doodt hem. - 6°. Eigendom onderstelt in den mensch meer dan één wil, meer dan één ziel. - 7°. Elke consumtie, die geen nuttigheid reproduceert, is vernietiging: dit doet de eigendom. - 8°. Elke voldoening van een natuurlijk recht is een equatie, d.i. het recht op eene zaak is bevredigd door het bezit der zaak, doch de eigendom is nooit voldaan; als de 'aubaine' betaald is, komt er dadelijk een recht op een anderen vóórsprong. - 9°. Eigendom bestaat nooit op zich-zelf, heeft altijd iets bijkomstigs als beweegkracht noodig, namelijk: macht of bedrog; eigendom op zich-zelf is een negatie, een leugen, een niets.

Nadat dit alles is betoogd en vastgesteld, gaat Proudhon tot het laatste of *vijfde* hoofdstuk over. Dit hoofdstuk behelst een psychologische ontvouwing van het idee van recht en onrecht, en een bepaling van het beginsel van regeering en wet[1)]. Proudhon heeft namelijk in de vier voorafgaande hoofdstukken uitééngezet, dat de eigendom onmogelijk is, en dat de gelijkheid niet bestaat. Toch willen de tegenwoordige menschen juist den eigendom en kunnen zij de gelijkheid niet verwerkelijken. Vanwaar die tegenstrijdigheid? Waarom bestaat eigendom, als hij onmogelijk en onrechtvaardig is? De reden is niet vèr te zoeken, zij ligt daarin: dat de mensch de rechtvaardigheid geschonden heeft. Om dit te bewijzen, gaat Proudhon eerst het begrip van rechtvaardigheid determineeren. Hij wijst aan, hoe de menschen op dien grondslag hun bedrijvige maatschappij opbouwden. Doch de eigendom brak de samenleving. De menschen hadden eerst in hun samenleving de gemeenschap; nu kwam de eigendom. Gemeenschap en eigendom zijn als het ware thesis en antithesis. Wij

1) Zijn vrienden maakten hem opmerkzaam, dat dit vijfde hoofdstuk eigenlijk het eerste had moeten zijn, waarmede hij zijn geschrift had moeten openen. Hij verdedigt zich echter daarop, al erkent hij dat dit hoofdstuk wat abrupt is. Zie Proudhon, 'Correspondance', I, pag. 235/237.

moeten thans de synthesis zoeken. Het is onze taak uit den eigendom weg te nemen al wat er vijandigs in is tegen den geest der samenleving. Zeker, de gemeenschap heeft haar kwade kanten: onvrijheid, onderdrukking van de zwakken door de sterken, miskenning van autonomie, - maar eigendom is een soort van diefstal[1]. Wij moeten dat karakter van diefstal zoeken te verminderen en te verflauwen. Eigendom is en leidt tot despotisme; wij moeten dat bestrijden. De eigenaar mag niet op alles inbreuk maken; hij mag de wet niet stellen. Als eigendom door bezit is vervangen, zullen de exclusieve vormen van communauteit en eigendom zijn te-niet gedaan. De derde vorm: HET BEZIT, in alles gegrond op de behoefte, zal tevens de vorm der vrijheid zijn.

Alles wijst dus naar de noodzakelijke vervorming van den eigendom.

Proudhon poogt nu die transformatie of metamorfose van den eigendom in deze tien stellingen saâm te vatten: 1°. Het individueel bezit is de voorwaarde van het maatschappelijk leven: vijfduizend jaren van eigendom bewijzen het: de eigendom is de zelfmoord van de maatschappij. Het bezit beweegt zich in de sfeer van het recht; eigendom is tegen het recht. Vernietig den eigendom door het bezit te behouden, en door deze enkele wijziging van het beginsel zult gij alles in wetten, regeering, economie en instellingen veranderen: gij jaagt het kwaad weg van de aarde. - 2°. Daar het recht van occupatie (in-bezit-neming) voor allen gelijk is, verandert en wisselt het bezit, evenals het cijfer der bezitters: de eigendom kan zich niet vormen. - 3°. Daar de uitkomst van den arbeid voor allen gelijk is, vernietigt de eigendom zich-zelf door exploitatie van anderen en door de huur. - 4°. Daar elke menschelijke arbeid noodzakelijkerwijze slechts tot stand komt door een collectieve kracht, wordt elke eigendom, wegens dezelfde redenen, collectief en ondeelbaar, of in meer preciese termen: de arbeid doodt den eigendom. - 5°. Daar elke arbeids-capaciteit, even als elk arbeids-werktuig, een geaccumuleerd kapitaal, een collectief eigendom is, is de ongelijkheid van salaris en van fortuin, onder voorwendsel van ongelijkheid van aanleg en geschiktheid, onrecht en diefstal. - 6°. Handel heeft tot noodzakelijke voorwaarden de vrijheid der contractanten en de gelijkheid van waarde der geruilde voortbrengselen; daar nu de waarde uitdrukt de som van tijd en uitgaven, die elk product kost, en daar de vrijheid onschendbaar is, blijven de arbeiders noodzakelijkerwijze gelijk in loon, even als zij het zijn in rechten en plichten. - 7°. Producten worden slechts gekocht tegen producten; daar intusschen de voorwaarde van elken ruil de gelijkwaardigheid der producten is, wordt de overwinst onmogelijk en onrechtvaardig. Door de toepassing van dit beginsel der meest eenvoudige economie zullen het pauperisme, de weelde, de onderdrukking, de zonde, de misdaad, met den honger uit ons midden verdwijnen. - 8°. De

1) Proudhon somt hier vijftien soorten van diefstal op. Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' pag. 205-209.

menschen zijn door de fysieke en mathematische wet der productie aan elkander gebonden, vóórdat zij door volle instemming met bewustzijn zich associeeren: dus is de gelijkheid der voorwaarden recht, ja sociaal, strikt recht; achting, vriendschap, dankbaarheid, bewondering vallen enkel in het billijkheids- of proportioneel recht. - 9°. De volkomen vrije associatie, de vrijheid, die zich beperkt om de gelijkheid in de middelen van productie en de gelijkwaardigheid in de ruilingen te handhaven, is de éénige mogelijke vorm der maatschappij, de éénige rechtvaardige en ware vorm. 10°. Politiek is de wetenschap der vrijheid. Regeering van den mensch door den mensch, onder welken naam zij zich verkleedt, is onderdrukking. De hoogste volmaking der maatschappij is te vinden in de vereeniging van orde en anarchie. 'God van vrijheid en gelijkheid (zóó eindigt hij zijn boek) leidt ons derwaarts.'

Dus tot de A n a r c h i e . Dit was, behalve de bestrijding van den strikten eigendom en de vervanging van het eigendoms-recht door bezits-recht, het nieuwe in het boek van Proudhon. Alle socialisten hadden een dwingende kracht ondersteld, die de menschen dreef en in het gareel bracht. Het gemeenschaps-gevoel was een harde of zachte dwang. Het was een organisatie, waarin de mensch zou geplaatst zijn. Proudhon nu, van zijn kant, verzet zich tegen die dwingende kracht. Hij neemt de antecedenten van Godwin weder op[1]. Hij verlangt volmaakte vrijheid, zelfbepaling en zelfbeschikking voor elken persoon. Hij eischt de souvereiniteit van het individu. - 'Aan welken vorm van regeering gaan wij de voorkeur geven? - Wel, kunt gij 't nog vragen, roept zonder twijfel een mijner jonge lezers uit, gij zijt republikein. - Republikein, ja, maar dat woord preciseert niets. *Respublica*, nu, dat is de algemeene zaak, dus kan ieder, die de algemeene zaak wil, onder welken regeerings-vorm dan ook, zich republikein noemen. De koningen ook zijn republikeinen. - Welnu, dan zijt gij democraat? - Neen. - Wat, zoudt gij monarchaal zijn? -Neen. - Constitutioneel? - De hemel beware mij! - Gij zijt dus een aristocraat? - In de verste verte niet. - Wilt gij dan een gemengden regeerings-vorm? - Nog minder. - Wat zijt gij dan? - *Ik ben anarchist*.'[2].

Afschaffing van de drukkende voogdij en leiding van een gouvernement, met welk een naam zich dit nu tooide: regeeringloosheid, dat was de maatschappelijke vorm, dien hij bedoelde. Hij wilde 'den Staat' afbreken. Het woord A n a r c h i e , dat hij koos, be-

1) Zie het eerste deel der 'Socialisten,' pag. 429 en volgende. - Een der vrienden van Robert Owen stelde (zie van het tweede deel der 'Socialisten', pag. 296 en 316) ook dit anarchistisch beginsel vóórop, namelijk Warren, toen hij omstreeks 1850 zijn kolonie 'Modern Times' stichtte, zie John Humphrey Noyes, 'History of American Socialism,' 1870, pag. 94. - Men herinnert zich, dat ook Victor Considerant op het laatst min of meer dien weg opging, zie dit deel der 'Socialisten' pag. 195.

2) Zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la Propriété?' pag. 212 en 216.

teekende juist afwezigheid van heerschappij. In het begin schreef hij het woord met een streepje tusschen an en archie, om goed te doen uitkomen, dat het woord, van Griekschen oorsprong en uit twee leden bestaande, niet moest opgevat worden in den alledaagschen zin van wanorde, doch dat het vast en bepaald uitdrukte wat de lettergrepen aangeven, dat is: geen (*ἀν*) macht of gezag (*ἀρχή*). Proudhon wilde dus ontkenning van elke autoriteit. Uitgangs-punt, doel der samenleving was de vrijheid van bestaan en van beweging van het individu. Uit de vrije schikkingen en vrije overeenkomsten der personen zou van-zelf de orde voortvloeien. Of liever, de orde was niet anders dan de autonomie van het individu. Blaas de artificieele éénheid van den opgeplakten Staat weg, en de ware solidariteit onder de menschen zal in de maatschappij zich vertoonen.

Dat woord anarchie liet echter de menschen voorloopig nog betrekkelijk koel. Men zou die leus eerst later ten-volle gaan begrijpen. Des te meer opspraak, ergernis en verbittering verwekte die andere zinsnede, waarin de gansche inhoud van het geschrift was saâmgetrokken: ‘het eigendom is de diefstal.’ Men was vergeten, dat even vóór het uitbreken der groote revolutie, dus tegen het einde der 18de eeuw, Brissot, het latere hoofd der Girondijnen, dezelfde woorden reeds op de lippen had genomen;[1)] men nam het woord van Proudhon op als een fonkelnieuwe beleediging der maatschappij. Trouwens het moest erkend worden: woorden en leuzen krijgen eerst hun kleur en beteekenis door den tijd en door de omgeving, waarin zij gebruikt worden. Het woord van Brissot kon nog als een zuiver doctrinaire voorstelling gelden, nu was het meer: bij Proudhon werd het een opstands-kreet. Men was woedend, toen het geschrift uitkwam. Vooral de Academie te Besançon - waartoe ook de bisschop Matthieu (later kardinaal onder Napoleon III) behoorde - toornde over haar beschermeling. Zij had geen oogen voor het talent en den geest; zij zag slechts den rebelschen aard. Zij wekte een storm op van verontwaardiging, die Proudhon moest treffen. Gelukkig waren er in 1840 toch nog enkele meer bedaarde elementen in Besançon. De bibliothecaris Weiss[2)] en anderen sprongen voor hem in de bres, en betoogden, dat hier wel degelijk ook een wetenschappelijke questie was behandeld. Zij konden opperen, dat Proudhon het

1) Zie het eerste deel der ‘Socialisten,’ pag. 330 en volgende. Over de questie, in hoeverre hij het woord aan Brissot had ontleend, laat Proudhon zich uit in zijn boek ‘De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise,’ tome I (1858) pag. 301, en voorts in het (posthume) werk ‘Théorie de la propriété’, 1866, pag. 211-212. Zie over de historische beteekenis van 't woord ‘la propriété c'est le vol’ ook Arthur Mülberger in de ‘Sozialistische Monatshefte’ van 1897, pag. 274-284.

2) Proudhon was altijd zoo erkentelijk aan dien ouden Weiss. Zie hem dien Weiss in 1864 nog een laatst bezoek brengen, in de ‘Correspondance de Proudhon,’ tome XIV, pag. 52.

nog niet zoozeer op het kapitaal als op de rente voorzien had. Zij konden beweren, dat een kern van zijn theorie zat in een strijd tegen het te-veel, 't welk de ondernemer verkrijgt: het voordeel toch, dat door de verdeeling van arbeid wordt verkregen, wordt (volgens Proudhon) geheel door den ondernemer in den zak gestoken; de samenwerking der arbeiders doet, volgens hem, wonderen,[1] maar enkel en alléén ten voordeele van den ondernemer-eigenaar. Hoe het zij, zij wilden de publieke opinie zachter voor hem stemmen. Doch het ging niet gemakkelijk. Trouwens, Proudhon-zelf had het boek als een uitdaging tegen de maatschappij bedoeld. Hij was zelf in zulk een bittere stemming. Hij worstelde met een toestand van diepe armoede. Telkens en telkens moest hij uit Parijs naar Besançon, om de schulden van zijn drukkerijtje eenigszins te ordenen. Hij roeide in die dagen tegen den stroom. Er waren oogenblikken, dat hij zich afvroeg, of hij niet beter deed, zich maar in de Seine te werpen. ‘Laten wij vandaag nog maar voorbij-wandelen’ waren woorden, die hem van tijd tot tijd op de lippen kwamen. De luide afkeuring, die zijn boek in Besançon ondervond, verbaasde hem niet, maar wekte hem toch ook niet op. En te Parijs uitte zich de booze stemming over zijn geschrift al even duidelijk. Een oogenblik dacht men er zelfs van regeeringswege aan, hem te vervolgen en op het boek beslag te leggen. Toen stond echter een geleerde, een economist op, Blanqui, de schrijver van de geschiedenis der economische stelsels, de broeder van den socialist, die het voor hem opnam. In de ‘Académie des Sciences morales et politiques’ bracht deze een verslag uit over Proudhons boek, waarin hij het als een degelijke bijdrage behandelde, en dus het geschrift binnen den kring der wetenschap trok.

Proudhon is Blanqui altijd zeer dankbaar gebleven. En hij toonde het dadelijk. Hij was toch reeds bezig aan een tweede memorie over den Eigendom; een memorie, waarin hij zijn best wilde doen, alles veel minder scherp en meer historisch te behandelen. Die tweede memorie verscheen in April 1841 en werd opgedragen aan Blanqui. De doorgaande strekking van deze tweede memorie was de zucht, om de theorie, die hij hard en scherp in zijn eerste memorie had verkondigd, nu aan te passen aan de bestaande verhoudingen der maatschappij. Hij stelde op den vóórgrond, dat hij gelijkheid der levens-voorwaarden bepleitte, dat hij die wet van gelijkheid trachtte te zoeken in het wezen der rechtvaardigheid, en dat hij dus den eigendom, de bron van alle ongelijkheid, zou blijven bestrijden. Maar was zijn gedrag zuik een uitzondering - zoo vroeg hij - deed men hetzelfde niet overal

1) Men denke altijd aan dat voorbeeld der twee honderd grenadiers die in zóó korten tijd de obelisk van Luxor ophieven. Zie Proudhon, ‘Qu'est-ce que la Propriété?’ pag. 94. - Marx, ‘Das Kapital,’ deel I, editie 1890, pag. 290 en volgende, ontwikkelt gelijksoortige stellingen met bijna dezelfde voorbeelden.

om hem heên? Wat anders waren die vele onteigenings-wetten, die conversie-wetten der staatsschulden, die wet op de suiker-premiën, die herziening van het hypotheek-recht, die verlaging van den wettelijken interest, die wet op den kinder-arbeid, zelfs die wijziging der kieswet: - wat anders waren al die wetten dan aanvallen op het strikte eigendoms-recht? Er liep een gelijkheids-richting en beweging door de gansche maatschappij. En die richting kwam uit den aard der zaak telkens in botsing met den eigenaar, omdat juist hij de vrucht van den arbeid van anderen wegnam en voor zich-zelven opéénhoopte. Eigenaardig was daarbij, volgens Proudhon, de rol van den bankier. Vroeger was deze de man geweest, die het hardst het monopolie van den grond-eigenaar had bestreden, thans versterkte hij zich-zelf in zijn nu verkregen positie. Proudhon leverde daarbij een historisch overzicht der verschillende omwentelingen in het eigendoms-recht. Hij ging de toestanden der klassieke oudheid, der Germanen, enz. enz. na, totdat hij kwam in de tijden van het constitutioneel koningschap; een stelsel, dat hij brandmerkte als een confederatie der burgerij (‘les bourgeois’) tegen de arbeiders en tegen den koning[1)]. Ook werd door hem een overzicht geleverd der verschillende wetenschappelijke theorieën, die zich ten aanzien van het vraagstuk van den eigendom hadden gevormd. Hij ontleedde op die wijze de opvattingen van Troplong, van Thiers, van Wolowski, van Pierre Leroux en van Victor Considerant, om aan te toonen, dat het ook hem (Proudhon) vrijstond, deze wetenschappelijke questie te behandelen. Wat had hij in zijn eerste memorie zoeken vast te stellen? Wat anders, dan het idee van den eigendom te ontdoen van wat er niet toe behoorde, en het tot individueel bezit-recht te vervormen[2)], Hij had alles onbewimpeld, eerlijk voorgesteld, geen zinledige beloften gedaan, zooals die ‘gâte-science’: de Fourierist; geen vage voosheden voorgedragen, zooals Lamennais, neen, hij had rond en raak zijn strijd gestreden. Slechts had hij den eigendom niet bij den kop, maar bij den staart: dat is de overwinst en de rente, aangepakt. Slotsom van deze zijn memorie was een petitie aan den koning. Het volk moest deze bede tot den koning richten: ‘Koning, verbind u met het volk. Laat toch al die hebzuchtige bankiers, die twistende advocaten, die onedele ‘bourgeois’, die lage schrijvers, aan hun lot over. Al die lieden

1) Zie Proudhon, ‘Deuxième Mémoire, lettre à M. Blanqui sur la Propriété’, Oeuvres I, p. 279: ‘Qu'était-ce que la féodalité? Une confédération de grands seigneurs contre les vilains et contre le roi. - Qu'est-ce que le gouvernement constitutionnel? Une confédération de bourgeois contre les travailleurs et contre le roi’.
2) Zie Proudhon, ‘Deuxième Mémoire’, Oeuvres, I, p. 330. ‘J'ai affirmé après vérification authentique, que cette idée se réduisait à celle de possession individuelle, transmissible, susceptible non d'aliénation, mais d'échange; ayant pour condition le travail, non une occupation fictive, ou une oisive volonté’.

haten u, Sire, en steunen u enkel en alléén, omdat zij bang voor ons zijn. Voltooi het werk der vroegere koningen, vermorsel de aristocratie en het privilege, zweer samen met uw getrouwe proletariërs, met het volk, dat alléén een souverein weet te eeren en rondborstig en eerlijk weet te roepen: 'Leve de koning!'

Dit was zeker: Proudhon zou niet rusten. Hij zou 'den laatsten der valsche goden,' zooals hij hem noemde, het voortleven zoo zuur mogelijk maken. Reeds was hij bezig aan een derde memorie over den Eigendom, welke in Januari 1842 uitkwam. Het was ditmaal een brief, niet aan den vriendelijken economist Blanqui, maar aan een socialist gericht, aan een bepaalden tegenstander, aan Victor Considerant. Deze had een kritiek, in zijn tijdschrift 'La Phalange', op Proudhons theorie laten leveren, en Proudhon wilde nu met hem en de Fourieristen afrekenen. Ditmaal wierp hij dus weder overboord al die vergoelijkingen en meer zachte, omzichtige vormen, waartoe hij in zijn vorigen brief zich had gedwongen. De echte Proudhon kwam weêr voor den dag. Hij noemde zijn derde memorie dan ook: 'waarschuwing aan de eigenaars'. Scherp en vlijmend was weder zijn satire; ruw en boersch zijn scherts; recht-op-den-man-af en stuursch zijn toon. Hij nam zijn aanloop uit een der feiten van den dag. Er was toen ten tijde veel sprake van een groot consortium - wij zouden thans zeggen 'trust' - tot opkooping van al de houtskool, waardoor tal van kleine bedrijven zouden worden benadeeld. Een industrieel 'met ideeën' had dit bedacht. Tegen het eigendoms-recht van den opkooper op die houtskool viel volgens het bestaande recht weinig te zeggen. Maar was de gansche handeling, uit een maatschappelijk oogpunt, niet een hinderlaag, niet een diefstal? vroeg Proudhon. Mag het toegelaten worden, dat het eigendoms-recht juist ten-nadeele der bedrijvige maatschappij werkt? Toch is Proudhon verheugd, dat dit feit zich voordoet, want het éénige middel, om tot een beteren toestand te komen - tot een recht, dat de synthese is der twee antithesen: eigendoms-recht en communauteit - is al de consequenties van het eigendoms-regime te doorloopen en uit te putten, en daartegenover te stellen de rechten van allen[1]. De periode van den eigendom is historisch noodig geweest, maar het was een toestand van overgang, en wij blijven ons nu slechts krampachtig hechten aan het verleden, terwijl wij het nieuwe moesten gaan organiseeren. Slechts bedenke men dit wel. Den eigendom te hervormen, loopt uit op de vernietiging van den eigendom. Enkelen zijn misschien van oordeel, dat men den eigendom kan behouden, en te-gelijk de misbruiken, die er aan kleven, kan verwijderen. Neen, dat is onmogelijk, want de

1) Zie Proudhon, 'Avertissement aux propriétaires', Oeuvres complètes, tome II, pg. 17, 'Epuiser les conséquences du régime propriétaire en développant les droits de tous, tel est dans mon opinion le seul mode rationnel de nous élever sans secousse à une forme sociale synthétique, c'est à dire supérieure à la communauté et à la propriété'.

som der misbruiken is juist de eigendom. De economie, zooals Adam Smith die had vastgesteld, had dat inderdaad wel begrepen. Adam Smith zag in, dat eigendom een soort van monopolie was; een monopolie, waardoor de regel, dat de arbeider het volledige product van zijn werk moest hebben, werd doorbroken. Proudhon wil alles weder vestigen op dien regel, te weten: dat elk product datgene waard is, wat het aan tijd en aan uitgaven heeft gekost. Dan zal er weder gelijkheid in alles komen. Zelfs het talent zal dan niet meer bij machte zijn, ongelijkheid te-weeg te brengen. Het talent geeft dan slechts aanleiding tot een functie, en die functie valt weder onder de wet der gelijkheid. Is er ongelijkheid in de capaciteiten, dan is het een toevallige storing in de maatschappelijke economie. - Zóó redeneert hij door, totdat hij zich plotseling wendt tot de Fourieristen. Zij waren onder de socialisten de verdedigers der ongelijkheid, en tegen hen richt hij dus zijn felste slagen. Daarbij komt misschien, dat hij een oude liefde voor hen koesterde. Hun boeken, die van hun meester, waren de eerste socialistische werken, die hij had kunnen bestudeeren. Toen hij nog letter-zetter was, had hij Fouriers ‘Nouveau monde industriel’ helpen drukken. Uit die boeken had hij enkele denkbeelden in zijn brein bewaard, die hij hoog waardeerde, bij voorbeeld: het idee der ‘serie’. Met instemming volgde hij de geringachting die de Fourieristen voor den ‘Staat’ toonden. Hij had groote verwachtingen van hun leer gehad. Maar juist daarom vervolgde hij hun leer met zijn haat, nu zij hem in hare ontwikkeling zoo tegenviel. Want waarlijk die theorie was soms onnoozel, soms recht-af slecht. Vooreerst was er geen perspectief in die leer; zij kon geen uitgangs-punt zijn van nieuwe onderzoekingen, geen schakel wezen van een historische ontwikkeling. Met hun pasklaar stelsel, dat zij het brein van een ieder wilden inprenten, meenden de Fourieristen gereed te zijn. Maar de maatschappij was niet een machine, was een levend wezen Een wèlgelukte proef met één ‘phalanstère’ zou op zich-zelf niets bewijzen. Eén geïsoleerd feit zegt niets. Voorts druischte hun leer tegen de reinheid in. Wat werd er in die theorie van de vrouw? Onder de leus van vrijmaking en emancipatie, maakten zij van de vrouw een courtisane, van het huis een bordeel. Een vuile damp en stank van riolen steeg er uit dat ‘phalanstère’ op. - Het optreden der Fourieristen in het Fransche Staats-leven - wij zijn in het jaar 1840 - was, volgens Proudhon, al even berispelijk. Hem verweten zij van meening veranderd te zijn, maar zelven vleiden zij alle partijen. Wat het verwijt van verandering betreft: het was ongerijmd; hij was immers in zijne ontwikkeling; zijn geschriften toonden één vaste lijn. Hij was geen republikein, verzette zich zelfs zeer sterk tegen Carrel en zijn orgaan; hij was niet de man van een partij. Hij bestreed fel de communisten, omdat zij de mannen van het verleden waren. Hij had slechts één enthousiasme, een dronkenschap als men wil: *den hartstocht der gelijkheid*. - Tegen het slot van zijn brief - een brief, waarin hij de gelegenheid waarnam, op meesterlijke wijze de drukpers van den

dag, de dagbladen, te brandmerken[1] - wordt zijn toon tegen Victor Considerant beleefder en zachter. Het wordt een terugslag op het begin van den brief, waarin hij haast op weemoedige wijze Considerant had beklaagd: 'Wat werkt gij weinig uit, niettegenstaande al uw vernuft. Zóó als gij doet, krijgt men geen revoluties gedaan. Maak uw vijanden bang!'

Ditmaal was die uiting van Proudhon der regeering toch te kras. Toen de brief aan Considerant in Januari 1842 verscheen, betrok het parket te Besançon den schrijver dadelijk in rechten. Hij werd voor de 'cour d'assises' in het departement du Doubs gebracht. De advocaat-generaal Jobard droeg de acte van vervolging voor[2]. Den 3de Februari had de zitting van het hof plaats. Proudhon hield toen zelf zijn verdediging. Hij zeide, dat hij wetenschappelijke stellingen had onderzocht. Hij zette uitéén, dat het openbaar ministerie, naar zijn meening, het idee van onteigening, dat hij verwierp, verward had met het begrip van inkrimping van het domein van den eigendom, dat hij vóórstond. Proudhon was zich bewust eer behoudend dan het omgekeerde daarvan te wezen. Hij wilde slechts den eigendom universaliseeren, om het begrip diefstal, dat daaraan kleeft, te dooden. Zijn betoog was slechts gericht tegen het oud-Romeinsche quiritarische eigendoms-recht, voor zoover men dit behouden had, het 'jus utendi et abutendi'. Zijn streven was het eigendoms-recht te doen samen-

1) Zie Proudhon, 'Avertisement aux propriétaires', Oeuvres, tome II, pag. 85: 'Quand je me représente cette machine qu'on appelle un journal, et que je songe à tout le bien qu'elle peut faire, et au mal qu'elle fait presque toujours, je ne sais quoi l'emporte en mon âme de la colère ou du dégoût. Figurez-vous un porte-voix immense, ayant son embouchure dans le sombre bureau d'une imprimerie, et se faisant entendre de plus loin que les signaux du télégraphe ne peuvent être aperçus. C'est par là que des crieurs ayant brevet et privilège répandent au loin les vraies et les fausses nouvelles; c'est par ce tube gigantesque qu'à notre grand dommage, mais au grand profit des crieurs, pleuvent sur nous chaque jour les invectives, les mensonges, les calomnies, les faits déguisés, mutilés ou malignement interprétés, les comptes-rendus infidèles, les premiers-Paris anarchiques, les inventions de la correspondance, les injures de la réclame, et les obscénités de l'annonce. Lorsque le quadrupède immonde que les Orientaux proscrivent de leurs tables cherche dans la fange son infecte pâture, tout passe entre ses mâchoires affamées, les excrements d'animaux, les débris de cadavres, les résidus empestés, la vase gluante; le palais de la bête sait choisir ce qui lui plait; le reste est rejeté par l'animal goulu. Voilà l'image de la fabrique à journaux: l'or que cherchent les crieurs à travers leurs impuretés quotidiennes tombe au fond de la machine; le noir torrent déborde et roule sur le public'.

2) De zinsnede, waarom het parket Proudhon toen vervolgde, wordt nog ééns verduidelijkt door Darimon, in het nummer van den 'Figaro' van 18 Augustus 1897.

stemmen met algemeen belang, er bezit-recht van te maken'. - De Jury sprak hem vrij.

Hij stond echter nu vrij eenzaam en geïsoleerd. De beurs der Academie hield natuurlijk van-zelf op. Het drukkerijtje leverde altijd-door zorgen en schulden. Het schrijven van die boekjes over den eigendom was natuurlijk niet zeer winstgevend geweest. Hij had juist genoeg geld om niet te sterven. Als hij zijn vriend Bergmann, die te Parijs is, moet spreken, gaat hij te-voet van Besançon naar Parijs: een plaats in de diligence kan hij niet betalen. Overigens is zijn leven dat van een stoïcijn. Geen zweem van zinnelijken hartstocht laat hij toe. Als lust der zinnen hem dreigde te besluipen, dan stond hij op, en zag uit zijn dak-venstertje naar de sterren des hemels[1)]. Een ongelukkige liefde staalde hem. Om toch een weinigje geld te hebben, vooral om de noodzakelijke kosten voor het drukken van zijn 'memories over den eigendom' te bestrijden, was hij in dienst gegaan van een rechter te Parijs, die een boek wilde schrijven, ten einde promotie in zijn vak te maken. Proudhon verbond zich hem bouwstoffen en ideeën aan de hand te doen; het zou een 'Philosophie de l'Instruction criminelle' worden. Dat ging in den aanvang goed, doch liep weldra op te-leurstelling uit. - Op die wijze, kommerlijk voortlevend, was Proudhon toch op zijn 33-jarigen leeftijd een geweldig athleet, die zijn slagen deed vallen op den rug zijner bestrijders, vooral ook der socialisten. De Saint-Simonisten, Fourieristen en communisten werden allen door hem tot staan gebracht en uitdagend ondervraagd. Het gedraaf der lieden om hem heên stoorde hem niet. Hij week niet van den vasten door hem-zelf uitgekozen grond. Zijn stoere kracht maakte indruk.

III.

Intusschen begreep hij, dat, zoo hij werkelijk iets ten-goede wilde uitrichten met betrekking tot maatschappelijke hervormingen en vervormingen, hij toch niet volstaan kon met deze min of meer stuksgewijze toegebrachte stooten. Vóórdat hij zijn werk als socialist voortzette, moest hij zijn eigen kennis ordenen, éénheid brengen in zijn wetenschap, en het algemeen gezichts-punt aantoonen, van waar alle andere fragmentarische wijzigingen en verbeteringen moesten worden aanschouwd. Wij zien hem dus reeds in 1842 bezig met een boek, waarin hij het begrip der maatschappelijke orde zou trachten te schetsen. Het zou haast een encyclopedie worden van de wetenschap der maatschappij. Vroegere studie van Fouriers boeken speelde hem daarbij parten; het begrip '*serie*' had voor hem steeds een groote bekoring gehad; het bleef hem in het brein hangen, en hij begon nu in die stemming de verschijnselen des levens te classificeeren, te splitsen en samen te stellen.

1) Zie Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et sa correspondance', 1873, pag. 99 en volgende.

Het werd het boek ‘De la Création de l'ordre dans l'Humanité ou principes d'organisation politique’, dat in Maart 1843 uitkwam.

Het boek mag niet anders worden beschouwd dan als een aanloop: het is wild en stout, doch nog verward en hoogst onvolledig. Later[1] zal hij ook zóó er over oordeelen, doch onder de bewerking-zelve dacht hij waarlijk iets zeer degelijks te leveren, iets te ontdekken. De ontdekking kwam namelijk hierop neder. Van elke instelling moest men trachten terug te vinden de orde van ideeën en feiten, waarvan die instelling slechts het bijzonder moment was; men moest dan al de verschijnselen of uitingen, waartoe die instelling behoorde, als in een reeks opstellen; al de gelederen zien en opmerken, om het enkele lid of gelid op zijn goede plaats te zetten en te rangschikken. Op die wijze moest men van alles een algemeene orde in de gedachte construeeren. Had men dan die constructie goed in 't hoofd, had men haar juist begrepen, dan zou men vinden, dat elke instelling in haar wezen contradictoir was; zij bezat twee kanten: een scherp positieve en een exclusieve of negatieve zijde. Elke instelling openbaarde zich bijna altijd in één dier twee éénzijdigheden; de taak van den maatschappelijken hervormer bestond daarin: die instelling uit haar éénzijdige tot haar *complete* uiting te vervormen, tot een *equatie*, dat is: tot een ware sociale instelling, weldadig voor allen. - Met lust en vuur werkte Proudhon aan dit boek, al waren de omstandigheden, waaronder hij verkeerde, voor hem bijster onaangenaam en drukkend. Den 4^{den} Februari 1843 toch moest hij zijn drukkerijtje te Besançon aan kant doen, en wel met een verlies van 25 percent; hij had er een deficit op van 7000 francs, van welke voor hem zeer hooge som hij de rente door zijn verderen arbeid zou dienen te betalen. Doch hij liet zich niet ter-neêr slaan, en bouwde zijn wijsgeerige en maatschappelijke encyclopedie hooger en hooger op.

Wanneer wij het werk nu bezien, dan merken wij op, dat de helft van het boek zich bezig houdt met het onderzoek, hoe de menschelijke kennis zich vormt. Volgens Proudhon - en herinneringen aan Auguste Comte speelden hem hierbij in het brein - hebben wij te doen met het feit, dat die kennis zich vormt in drie perioden[2]: *a*. in de godsdienstige of beschouwende (contemplatieve) periode; *b*. in de wijsgeerige periode of die der causaliteit; *c*. in het tijdperk der positieve exacte wetenschap of van de serie.

Die drie perioden worden nu achter elkander nagegaan. Eerst de periode van den godsdienst. Godsdienst is, volgens Proudhon, de instinctieve, symbolische wijze, waarop een pas aanvangende maatschappij haar meening uitdrukt over de wereld-orde. Gods-

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’: 1872, tome II, pag. 180, en Sainte-Beuve, ‘Proudhon’, pag. 217.
2) Zie Proudhon, ‘De la Création de l'ordre’, Editie 1873, pag. 165, 299.

dienst is dus het geheel der verhoudingen en betrekkingen, die de mensch, bij het ontwaken van zijn bewustzijn, tusschen zich, het heelal en God meent gewaar te worden en te zien. Het uitgangs-punt is het gevoel: het karakter der gewaarwording is spontaan: godsdienst wil niets weten van redeneerende en bewijzende wetenschap: godsdienst is geloof. Religie is dus de eerste indruk, door het schouwspel der natuur op den mensch gemaakt. Een wereld van droomen en symbolen rijst dan voor hem op; en dat alles wordt de grondslag der zedenleer en der wetten. De godsdienst spreekt dan als machthebbende, als gezag, in den vorm van bevelen. Het hangt samen met de jeugd van het menschdom. Doch juist daarom overleeft zich later de godsdienst. Men leeft niet alleen meer van gevoel. Soms wil men dan toch nog een restauratie van den ouden gemoeds-toestand en men begrijpt niet, dat het een onbegonnen werk is, die periode van godsdienst aan te passen aan een tijdperk, dat een gansch anderen loop, een andere beweging heeft genomen[1)]. Inderdaad zal dan ook die godsdienstige periode verdwijnen. Het Christendom-zelf gaat weg. Overal ziet men in de maatschappij daarop betrekkelijke wrijvingen: men spreekt reeds van ‘loi athée’. De Saint-Simonisten met hun nieuw Christendom verwarren ideeën en data. De oude toestand kan niet herboren worden; de dogma's en het geloof gaan voorbij, al moet het dadelijk erkend worden, dat op zijn tijd de godsdienst een der meer grootsche perioden der geschiedenis was[2)].

1) Zeer fraai spreekt hier Proudhon over al die religieuse moderne sociale hervormers; hij gebruikt de termen en stijl van Lamennais, zie Proudhon, ‘De la Création de l'ordre’, pag. 22-25.
2) Zie Proudhon, ‘De la Création de l'ordre', pag. 35: ‘C'est-elle qui cimenta les fondements des sociétés, qui donna l'unité et la personnalité aux nations, qui servit de sanction aux premiers législateurs, anima d un souffle divin les poètes et les artistes, et, plaçant dans le ciel la raison des choses et le terme de notre espérance, répandit à flots sur un monde de douleurs la sérénité et l'enthousiasme. C'est encore elle qui, déjà couverte du voile funèbre, fait brûler tant d'âmes généreuses du zèle de la vérité et de la justice, et, dans les exemples qu'elle nous laisse, nous avertit en mourant de chercher les conditions du bonheur et les lois de l'égalité. Combien elle embellit nos plaisirs et nos fêtes! Quel parfum de poésie elle répandait sur nos moindres actions! Comme elle sut ennoblir le travail, rendre la douleur légère, humilier l'orgueil du riche, et relever la dignité du pauvre! Que de courages elle échauffa de ses flammes! que de vertus elle fit éclorer! que de dévouements elle suscita! quel torrent d'amour elle versa au coeur des Thérèse, des François de Sales, des Vincent de Paul, des Fénélon; et de quel lien fraternel elle embrassa les peuples, en confondant dans ses traditions et ses prières les temps, les langues et les races! Avec quelle tendresse elle consacra notre berceau, et de quelle grandeur elle accompagna nos derniers instants! Quelle chasteté délicieuse elle mit entre les époux? La femme vraiment forte et divine est celle en qui l'amour a fait mourir les sens, et qui conçoit sans volupté: la femme à l'état de nature, c'est la prostituée. La Réligion a créé des types auxquels la science n'ajoutera rien; heureux si nous apprenons de celle-ci à réaliser en nous l'idéal que nous a montré la première’.

Daarna komt de periode der filosofie, eigenlijk het tijdperk der sofistiek en van het sofisme. Filosofie is, volgens Proudhon, het streven om te weten, de beweging des geestes naar de wetenschap, die op de godsdienstige spontaneïteit volgt, en als tegenstelling tegen het geloof zich stelt. Het is een trachten, een onderzoeken, een tasten: nog niet de volle zich bewuste wetenschap met haar methode. De mensch maakt zich los van de passieve aanschouwing, gaat de redenen na der verschijnselen om hem heên, wil de natuur en haar wetten bespieden, en zoekt, al is hij dikwijls op den verkeerden weg, naar oorzaken der dingen. Hij wil een wet van causaliteit vinden. Die causaliteits-wet wordt voor hem autoriteit in de politiek, ontaardt soms in ideomanie. Logica wordt voor hem alles. Hij zoekt altijd-door te redeneeren en te bewijzen. Hij vindt daarvoor uit een machine om te redeneeren, en dat werktuig, waarvan hij zich nu gaat bedienen, is het *syllogisme*. Dat syllogisme is eigenlijk een logisch apparaat, buiten de werkelijkheid om, een conceptie van het brein-zelf[1]. Het is een gevaarlijk, weinig precies werktuig. Meestal wordt, met behulp daarvan, op een slecht gedefinieerd feit, op een vage analogie, een algemeene stelling gebouwd, waaruit men tot in het oneindige gevolgtrekkingen haalt. Het worden dan ware spinnewebben van het verstand: hypothesen zonder eind: een labyrint van wegen en koorden: kortom het illusoire gebied der sofistiek. De invloed van die sofistiek op de beschaving is zeer groot geweest. Aristoteles, verkeerd begrepen, gaf het gezag van zijn naam, en de scholastiek der Middeleeuwen prentte het verder den menschen in. Men ging op die wijze zelfs den godsdienst bewijzen. De godsdienst, in haar wezen mystiek en naïef, moest syllogistisch verklaard worden. Ook op de zedenleer en op de wetgeving heeft die sofistiek invloed gehad. Frederik de Groote brandmerkte dien invloed, door te zeggen, dat, als hij een provincie wilde straffen, hij er wijsgeeren zou zenden. Doch allengs verminderde en verkleinde de heerschappij dier filosofie. Baco stond op, en de grondslagen een er ware, exacte wetenschap werden gevonden. De groote wet der geschiedenis, de vooruitgang, wikkelde zich allengs los. De filosofie met haar logica en haar syllogisme verzonk in 't niet. Men begreep, dat men niet verder kwam met altijd over de zaken te redeneeren: men moest de zaken zien, zien in haar verhoudingen, in haar orde. Anders zou de menschheid aan het spellen zijn gebleven, en voortdurend in kindsheid hebben vertoefd. Toch was ook de filosofie goed en weldadig geweest, maar op haar tijd[2].

1) Proudhon spreekt pg. 306 in zijn ‘Création de l'ordre’ van ‘les abstractions causatives du syllogisme’.
2) Zie Proudhon, ‘De la Création de l'ordre’, pg. 82/83.

Nu volgt echter het derde tijdvak: dat der positieve, exacte wetenschap. Wetenschap is, volgens Proudhon, de klare, volledige, zekere bevatting ('t begrijpen) van de orde, waarin de dingen geplaatst zijn. Het eigenaardige van die wetenschap is het bezitten van een methode, om de orde te vinden en te begrijpen; een methode, die twijfel uitsluit, niets overlaat aan hypothese. Die wetenschap - Aug. Comte noemde haar: 'philosophie positive', Proudhon noemt haar dikwijls: metafysica - heeft nu in al haar vertakkingen één vaste wet: 'de wet der serie'. Want altijd komt het er op aan, bij elke wetenschap, dat het object in een reeks worde gezien. Het is altijd in elke wetenschap een serie verschijnselen, die de opmerkzaamheid vraagt. Zóó gaat de botanie te-werk, zóó de zoölogie, zóó ook de geometrie. Het zien en samenvatten in een reeks komt dus in de plaats van het syllogisme. De 'dialectique sérielle' vervangt de logica. Weten is voortaan het inzicht hebben in de serie Classificatie, analyse en synthese zijn nu de hoofd-werkzaamheden. Bij elke serie heeft men te doen met de veelheid van verschillende verschijnselen en met de éénheid daarvan. De vaste verhouding, waarin de verschijnselen tot elkander staan, is de rede van de reeks; een reeks die natuurlijk geen sprongen toelaat. Fourier heeft, volgens Proudhon, voor het eerst dat ontdekt. Hij had een voorgevoel van die wet, maar heeft haar niet goed toegepast: hij verloor de vaste methode in al zijn kinderachtige combinaties. Toch is die wet der serie de éénige methode der wetenschap. Hegel begreep het goed[1]. Van nu af aan kan men zeggen: 'raisonner c'est sérier'. Eerst door die serie zal men de overgangen der verschijnselen begrijpen. Zóó zal bij voorbeeld, door die wet der serie, op het gebied der economie, de overgang gelegd worden van onze verkeerde maatschappij tot een regelmatig geordende samenleving. Eerst de serie geeft den weg tot een vaste conclusie[2] Sofismen worden nu verbrijzeld. Dwars door de serie heên ziet men de wijze van zijn der dingen. De serie laat *in de diepte* van den samenhang ons zien[3]. Wat men generaliseeren noemt wordt te-gelijkertijd specialiseeren. Want het zien van de serie sluit in zich de waarneming, hoe elke zaak in een reeks samenhangt, en tevens welk het tempo der verhouding of voortgang der verschijnselen in diezelfde reeks is.

Nadat Proudhon alzoo de drie perioden der ontwikkeling van de menschelijke kennis heeft uitéengezet, behandelt hij *de Economie, de Geschiedenis* en *de Maatschappelijke Instellingen*, om na te gaan, in hoeverre die wetenschappen of instellingen kunnen medewerken, om de orde onder de menschheid te vestigen of te verbreiden.

1) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre', pag. 116.
2) Proudhon bewijst bijv. op deze wijze, dat het algemeen stemrecht tot niets goeds leidt, zie 'De la Création de l'ordre', pg. 189.
3) Zie dit later bij Proudhon, 'Système des contradictions économiques', tome II, pg. 186. Vergelijk ook 'De la Création de l'ordre', pg. 298, 299.

De samenleving wordt hier door Proudhon gedacht als een maatschappij in wording. Het is altijd een opéénvolging van tijdvakken. Geen vorm der maatschappij is absoluut en op zich-zelf verkeerd: het verkeerde treedt eerst in, wanneer de vorm veroudert, zich versteent of overleeft. Orde is de in reeksen zich schikkende of wel symetrische samenstelling der menschheid. Orde onderstelt dus indeeling, onderscheiding en afscheiding. Een onverdeelde, onduidelijke zaak kan niet als goed gerangschikt beschouwd worden. Orde behoeft niet saâm te gaan met wat wij intelligentie en eind-oorzaak noemen. Ook in wanorde kan een geheime strekking bestaan. Doch orde is de levensvoorwaarde voor elke in-standhouding, ontwikkeling en volmaking. En daar orde in haar uitingen samenvalt met serie, symetrie, is de orde onderworpen aan de voorwaarden, waaronder zij tot stand was gebracht en uit elkander kon worden genomen: namelijk aan vorm, maat en verhouding. Die voorwaarden zijn wat men noemt: wetten.

Wat heeft nu de *economie* voor de orde der maatschappij gedaan?[1)]

Zij heeft veel gedaan door den *arbeid* in zijn waarde te doen erkennen, maar zij is in gebreke gebleven den arbeid volgens de wet der serieën te organiseeren. Het ware organische arbeids-rijk, dat parallel met dat der natuur moest loopen, is er niet gekomen. Daarom is er nog steeds wanorde. Het was Adam Smith, die, volgens Proudhon, voor het eerst goed omschreef, dat arbeid, arbeid alléén, rijkdom voortbrengt, die voor 't eerst de werking van den mensch op de materie juist beschreef en waardeerde. Hij ging nog verder: hij begreep, dat de kracht van den arbeid berust op arbeids-verdeeling, en dat dit het groote probleem der vervorming der maatschappij was. Men zag nu, na hem, in, dat arbeids-verdeeling of arbeids-splitsing slechts een ander woord was voor *collectieve kracht* der arbeidende menschen, dat het juist de samenvatting der individueel arbeidende krachten tot één geheel uitmaakte. Maar men deed nu niet den verderen stap, om de massa dier arbeiders als een groote algemeene serie, als eene organisatie, te gaan behandelen, en de voorwaarden van die serie te bepalen. Had men dit willen doen, en in dien zin eerst een onderzoek naar de arbeids-toestanden in het werk gesteld, dan zou men te-gelijk met de gevolgen van het bestaande ook de grieven zich hebben zien openbaren. Men liet dit na. De economie sloot de oogen voor de diepe rampen der arbeiders, voor het onrecht hun gedaan, voor de miskenning van hun eisch, wanneer zij beweerden: dat het resultaat der collectieve kracht niet enkel ten-bate van den kapitalist mocht komen, maar ook hun ten-goede moest strekken. De wanorde, het antagonisme, was dáár. Het proletariaat breidde zich uit. Om nu herstel van de bestaande wanorde te verkrijgen, moet dus het proletariaat-zelf het bewijs der orde leveren, de wetenschap van den arbeid construeeren, den arbeid weder op zijn

1) Proudhon opent zijn betoog over de economie aardig met een brief uit de ‘Lettres Persanes’ van Montesquieu.

waarachtige waarde en hoogte voeren. Het antagonisme van kapitaal en arbeid zal zich dan ook niet oplossen in een associatie tusschen die beide factoren, waardoor het onderscheid tusschen arbeider en kapitalist wordt bestendigd, maar zal (volgens de wet der serie) uitloopen op een absolute onderwerping van het kapitaal onder den arbeid, en op een transformatie van de kapitalistische leêglooperij in functies van leiding en toezicht op besparing, en van distributie der kapitalen[1]. De ware kapitalisten zullen de arbeiders-zelven zijn. De tegenwoordige kapitalist of eigenaar is slechts de fictieve voortbrenger.

Volgens de lijn der historie ziet men een toekomst naderen, waarin dat alles zal worden verwerkelijkt. Het 'régime' van den eigendom toch begint reeds zich-zelf te vernietigen door de werking der naamlooze vennootschappen. Dat is de weg. Het stelsel van den eigendom moet in al zijn scherpte eerst worden toegepast. Het stelsel moet als 't ware uitwerken, zich uitputten. Eerst moet de maatschappij ten-volle al de gruwelen van het egoïsme der eigenaars hebben ondergaan; eerst moet de premie der werkeloosheid ('prime d'oisiveté') op de ruimste wijze zijn geheven, dàn eerst zal het keerpunt dáár zijn. Als de ellende ten toppunt is gestegen, zullen de teekenen van beterschap zich opdoen. Dan eerst zal men gaan begrijpen wat orde in den arbeid is. Men zal eensdeels de vrijheid, de persoonlijkheid, de spontaneïteit van den arbeider gaan bevestigen, en aan den anderen kant hem de kracht verleenen, om te ontsnappen aan de onbeweeglijkheid van de communauteit, die zijn verantwoordelijkheid hem zou ontnemen. Thans echter is er geen zweem van orde: *het is slechts de verwarring bij een brand*[2]: ieder haast zich om wat te grijpen. De grooten verdelgen de kleinen. In den wedloop om het bestaan dringt, stuwt men elkander onderste-boven. Wáár blijft zoo echter de menschenwaarde? De arbeiders zijn lastdieren geworden: menschen die van hun menschheid niets anders over hebben dan de gedaante[3]. En de productie wint er niets bij. De arbeiders zijn als stuifzand, zonder leiding, zonder lijnen van organisatie en van techniek, zonder functies: lieden zonder vast-

1) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre', pg. 256.
2) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre', pg. 268.
3) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre', p. 274: 'Saint-Etienne, à Mulhouse, et dans tous les grands centres de l'industrie, la corruption et la barbarie du peuple sont effroyables: comment s'en étonner, si, tout en faisant la manoeuvre, ce peuple n'apprend pas à travailler; si l'organisation de la société où il se trouve le lui défend; si ceux qui le mènent, aussi brutes que lui et cent fois plus immondes, ont intérêt à maintenir cet état de choses; si ces indignes maîtres sont soutenus par le pouvoir, qu'ils soutiennent à leur tour?.... Appellerai-je travailleurs des malheureux à figure humaine, passant leur vie au fond d'une mine ou dans l'infection d'un atelier, et répétant sans fin la même parcelle de travail, comme le pilon d'un mortier, le battant d'une cloche, le marteau d'une forge?'

heid en toekomst. Hoog noodig is het, dat allengs de wet der serie hier worde toegepast, opdat er orde tot stand kome.

Op vrij uitgebreide wijze heeft Proudhon dit onderwerp der economie hier behandeld. Veel beknopter is het betoog, dat hij aan de *Geschiedenis* wijdt. De vraag, die hij zich stelt, is deze: wat leert ons de geschiedenis over de orde in de menschheid? Hij gaat van het denkbeeld uit, dat geschiedenis niet zoozeer een wetenschap is, als wel een voorstelling (expositie), een getuigenis. Geschiedenis leert ons de beweging der toestanden der menschheid tot op den toestand van de orde: zij geeft als het ware een panorama van creaties, totdat elk idee zijn plaats heeft bekomen, elk sociaal element geclasseerd is. Alsdan is de serie der verschijnselen afgesloten. Het revolutionnaire drama is tot zijn slot-bedrijf gekomen: er is rust De beschaving kan zich hullen in den mantel der eeuwigheid; de woelige beweging der verschillende geslachten gelijkt dan op de overpeinzing van een éénzaam denker.[1] Vooruitgang en vaart naar dien slot-toestand is nu de wet der historie. Eén der hoofd-oogmerken, waarnaar de geschiedenis streeft, is ook de uitbreiding der rechten van de proletariërs. Hier vallen de voorwaarden van beweging der economie samen met de wetten, die de historie aanwijst. Proudhon gaat in breede trekken dien loop der geschiedenis na, en toont aan, hoe die piramidale serie, waarvan de vorst den top innam en de basis op het proletariaat rustte, zich langzamerhand vervormt.[2] Het doel van allen moet hier wezen een progessieve evolutie der maatschappij. Men moet het proletariaat opheffen uit zijn vernedering en wel door onderwijs. Dit is de les der historie. Daarvoor moet men blijven revolutionneeren. Het volk vraagt hier geen gunst, het eischt een recht.[3]

Uiterst onvolledig is hetgeen Proudhon hier nog aan toevoegt over de Staats- en maatschappelijke *instellingen* of ambten. Dit hoofdstuk bestaat slechts uit houtskool-trekken: het bevat slechts aanduidingen en stippen, en is dan nog vol verwarde lijnen. Hij spreekt over het koningschap, over de gemeente-organisatie, over het onderwijs, enz Slechts het slot is trotsch gesteld: het is een hooghartig, stout woord aan de democratie. Het behelst de vermaning, om toch niet te blijven rusten. Pakt vooral - zoo luidt zijn stem aan de democraten - de zaken niet oppervlakkig aan. De theorie der waarheid zit in de rangschikking en samenstelling der ideeën, poogt dus die ideeën te begrijpen. Dan kunt gij de orde helpen vestigen. Blijft goed waarnemen en bovenal blijft werken, en dàn, wanneer gij voelt dat gij krachtig genoeg zijt, v r a a g t n i e t - m a a r e i s c h t.' 'Wat vreest gij? De bliksems der Kerk? Zij zijn uitgedoofd. - De sarcasmen der sofisten?

1) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre,' pag. 297.
2) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre,' pag. 318.
3) Zie Proudhon, 'De la Création de l'ordre,' pag. 351-352: 'ne laissons pas faiblir parmi nous l'esprit révolutionnaire.' - 'Ces pauvres bourgeois, ils sont encore plus peureux qu'égoistes.

Hij is niet vermakelijk (“plaisant”) die zich als een aap gedraagt; hij is niet belachelijk die de waarheid spreekt. - De geweldenarijen van het gezag? Nooit zal het durven worstelen met de wetenschap. De snijdende dialectiek der serie is een machine, die grondwet, wetboeken, rechtbanken en geheel het administratieve arsenaal zal vermorselen; zij zal de kanonnen van het despotisme uitéénslaan, en de kerkers op hun grondvesten doen schudden. Een pond kruit heft ter-nauwernood een bom in de lucht: een enkele uwer ideeën zal millioenen soldaten uit den grond doen opspringen.’

IV.

Men kan niet zeggen, dat dit boek ‘De la Création de l'Ordre’ de aandacht van het publiek pakte. Het ging onopgemerkt voorbij. Trouwens voor Proudhon was het min of meer een studie voor eigen oefening. Echter moest hij iets verdienen om te kunnen leven. Het schrijven van boeken gaf hem geen droog brood. Gelukkig vond hij in het jaar 1843 een betrekking, die hem aanstond. Te Lyon woonden de heeren Gauthier, bij wier familie hij zijn loopbaan als letterzetter was begonnen. Zij hadden een kantoor te Mülhausen en te Lyon, en wèl een sleepdienst van stoombooten voor het vervoer van steenkolen langs het kanaal van den Rhône naar den Rijn. Die Gauthiers waren vroeger kameraden van Proudhon op school geweest. Zij stelden hem nu voor, hun ‘homme d' affaires’ te wezen, die stukken voor hen zou stellen, en die ‘contentieuse’ zaken voor hen zou behandelen. Hij zou vrij in zijn bewegingen kunnen wezen, dikwijls in Lyon moeten vertoeven, doch ook soms in Parijs kunnen zijn. Hij nam het aanbod aan. Hij zou wat geld verdienen en een positie hebben, waarbij hij in zijn vrije uren zou kunnen werken en schrijven voor zijn sociale studiën. En hij bleek zeer geschikt voor zulk een practisch werk. Hij was veel op reis voor de zaak, en wist al de geschillen met beleid en voordeel te behandelen. Zijn scherp snijdende geest was voor de heeren Gauthier van groot nut. Hij heette dan ook in de wandeling de advocaat der Gauthiers. Hij verzuimde niet al de kennis op te doen, die voor dit vak noodig was. En daar bij hem schrijven altijd een uiting van eigen studie was, zien wij hem dan ook, in het jaar 1845, een groot opstel plaatsen in het ‘Journal des Economistes’ met den titel: ‘De la Concurrence entre les chemins de fer et les voies navigables.’[1)]. Hij heeft deze betrekking behouden tot op het einde van het jaar 1847. Toen had hij - daar ook zijn vader, wien hij een kleine toelage gaf, in Maart 1846 stierf - het ruimere geld niet meer zoo noodig; hij wilde wederom geheel vrij wezen. In 1843 echter was hij bij uitstek dankbaar, dat hij dezen zachten band had gekregen. Want die betrekking liet hem voor werk van eigen keuze tijd genoeg

1) Dit stuk is later opgenomen in het tweede deel zijner ‘Oeuvres complètes’, pag. 193-271.

over. Zijn groote eerzucht was namelijk een boek te schrijven, dat, beter dan het voorgaande, hem een onbetwisten rang zou geven onder de schrijvers over sociale onderwerpen.

Dit boek, waaraan hij sinds 1844 arbeidde, is in October 1846 uitgegeven onder den titel: Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère.' Het zou blijken een werk van groote beteekenis te zijn.

Wij moeten dus den inhoud daarvan eenigszins uitvoerig trachten weêr te geven.

Het is een boek vol ideeën en paradoxen. Proudhon strooit met kwistige hand ze hier in 't rond. Een vuurwerk van vonken barst telkens in elk hoofdstuk los. De opéénvolging van denkbeelden is overstelpend rijk, en door dien rijkdom verwarrend. De schrijver denkt er niet aan, dat de lezer moede zou kunnen worden en sleept hem door dik en dun mede. Trouwens de stijl is bij uitstek pikant en dikwijls schitterend. Proudhon behoort tot de enkele zeer oorspronkelijke Fransche schrijvers, die hun taal als het lenigste, smijdigste werktuig weten te hanteeren. Doch de al te groote gemakkelijkheid, om met de taal te tooveren, lokt te dikwijls uit tot zuiver woorden-spel. Waar gedachten dralend toeven, daar vliegen woorden stormend binnen. En dàn - het boek is zóó rijk, dat men alles uit dat boek kan bewijzen: ieder kan er zijn gading vinden: 't vóór en tegen worden even flikkerend bepleit. De reden daarvan was deze: dat Proudhon vrij volledig in zijn boek de dialectische methode van Hegel - waarmede hij zich vertrouwd had gemaakt - ging toepassen. De stelling en de tegenstelling volgden elkander altijd op. Het was eigenlijk een herinnering uit Pascals 'Pensées.' 'Als de mensch zich verheft, verneder ik hem; als hij zich vernedert, hef ik hem op, en spreek hem altijd tegen, tot hij begrijpt dat hij een onbegrijpelijk wezen is.' Zóó, op deze wijze, handelt Proudhon in dit boek met de economisten, maar vooral met de socialisten van zijn tijd. Alle economisten worden door hem één voor één besproken en gecritiseerd, maar de socialisten moeten het toch in de eerste plaats ontgelden. Tegen hen striemen zijn felste slagen. Hard en onmeêdoogend geeselt hij de Saint-Simonisten, de Fourieristen, de communisten, Cabet, Louis Blanc, kortom allen[1)] Bijzonder blijft hij gebeten op de Fourieristen: hun modderen met vuile passies, hun bezoedeling der reinheid van het huwelijk, wekken zijn walging op. Maar het grootste verwijt, dat hij niet moede wordt tegen de socialisten te slingeren, is hun utopie. *Utopieën zijn, volgens Proudhon, het grootste beletsel van den vooruitgang*. Hij voor zich doet daaraan niet mede. Zijn boek zal geen illusies en luchtkasteelen opwerpen. Integendeel. Hij vergelijkt zijn boek zelfs bij den verkeerden kant van een tapijt, waar al de draden

1) Zie Proudhon, 'Système des contradictions économiques,' Editie 1872, tome I, pag. 208, 210-211, 226, 255-256, 290 en tome II, pag. 83, 200, 289, 311, 377.

kruiselings over elkander loopen.[1] Hij blijft vast staan op den bodem der werkelijkheid. Zijn onderwerp blijft de tweestrijd der menschen: hoe hun tegenwoordige arbeid middel van rijkdom, doch tevens oorzaak van ellende is. Dit is voor hem het probleem. Tusschen al die strijdende beginselen, te-midden van al die schommelingen en oscillaties, zoekt hij de formule van evenwicht. Die formule is vervat in het woord r e c h t v a a r d i g h e i d , niet in het woord c h a r i t e i t[2]. Houdt men dit in 't oog, dan heldert zich veel op, wat anders onduidelijk in dit boekt schijnt. Proudhon moest ook hier weder de wording der maatschappij nagaan. Hij moest den langen lijdens-gang der menschheid ‘une longue peripétie de tourments’ (I, p 321) voorstellen, om tot de slotsom te komen, dat het telkens de fout der menschheid is geweest, dat zij het ééne betrekkelijk lid, de helft der synthese, reeds voor het absolute volledig geheel deed gelden (I, p. 386). De lezer begint dan het doel van Proudhon te begrijpen, doch mompelt altijd tusschen de lippen: ‘wonderlijk boek’.

Het stelt dus voor de worsteling van den mensch, om zich uit den toestand der ellende naar boven te verheffen, en het telkens, bij iedere poging, terugvallen van den mensch in die ellende. Waarom? Omdat iedere lots-verbetering te-gelijk het tegendeel van die lots-verbetering oproept. Het boek gaat dus de disharmonieën aantoonen in de ontwikkeling der economische maatschappij. Aan de lichtzijde van elk tijdvak wordt de schaduwzijde tegenover gesteld. Hij neemt nu een fantastischen, maar toch in hoogeren zin reëelen (zie II, p. 90) loop der menschheid aan. Hij somt *tien tijdvakken* op in de geschiedenis, niet naar de volgorde van den tijd, maar naar de volgorde der ideeën. Hij laat zijn (bijna electrisch) licht op elk dier tijdvakken schieten, en vertoont zóó het zwart en het wit sterk tegen elkander contrasteerende. De tien tijdvakken, waarvan hij de conflicten en tegenstrijdigheden op die wijze behandelt, zijn: het tijdvak der arbeidsverdeeling, der machines, der concurrentie, van het monopolie, van de Staats-zorg of belasting, van de handels-balans, van het crediet, van den eigendom, van het communisme, en van het probleem der bevolking.

Vóórdat hij dien gang der menschheid in deze tien tijdvakken beschrijft, geeft hij een paar punten, die hij als vastgesteld wenscht beschouwd te zien. Hij geeft rekenschap op welke wijze hij de onderstelling van het bestaan der Godheid in zijn betoogen gebruikt. Hij neemt het Godsbegrip bijna op als een sociaal begrip, d.i. meer als een geloofs-daad der collectieve gedachte der menschen, dan als een individueele conceptie. Als zoodanig behoort de ontwikkeling van het Gods-begrip wel degelijk in een econo-

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques,’ tome II, pag. 185.
2) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques,’ tome I, p. 226 en 263.

misch boek als dat hetgeen hij schrijft. Dat Gods-begrip ontwikkelt zich met de maatschappij. De geschiedenis dier maatschappij wordt voor een goed deel slechts een determinatie van het Gods-begrip. Proudhon vat - men ziet 't reeds uit zulk een inleiding - zijn onderwerp hoog op: de feiten der samenleving zijn bij hem doorzichtig, de verschijnings-vormen hebben maskers, die men kan afnemen. - Een tweede begrip, dat hij mede vooraf eenigszins ontwikkelt, is dat der waarde die hij altijd op 't oog heeft, is *de maatschappelijk geconstitueerde waarde*. Zij is de synthese der gebruiks- en der ruil-waarde. Zij is de waarde, waardoor de evenredigheid en verhouding der producten onder aller toestemming zich bepaalt. Haar maat is de arbeids-tijd. De ‘munt’ was de eerste der voorwerpen, waarvan de waarde op dien trant maatschappelijk werd geconstitueerd, doch alle andere producten moeten allengs op die wijze worden behandeld.[1)]

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, I, pag. 83: ‘La valeur, conçue comme proportionnalité des produits, autrement dire *la valeur constituée* suppose nécessairement, et dans un degré égal utilité et venalité, indivisiblement et harmoniquement unies. Elle suppose utilité, car, sans cette condition, le produit aurait été dépourvu de cette affinité qui le rend échangeable, et par conséquent fait de lui un élément de la richesse: - elle suppose vénalité puisque si le produit n'était pas à toute heure et pour un prix determiné acceptable à l'échange, il ne serait plus qu'une non-valeur, il ne serait rien. Mais dans la valeur constituée, toutes ces propriétés acquièrent une signification plus large, plus régulière et plus vraie qu'auparavant. Ainsi, l'utilité n'est plus cette capacité pour ainsi dire inerte qu'ont les choses de servir à nos jouissances et à nos explorations: la vénalité n'est pas davantage cette exagération d'une fantaisie aveugle ou d'une opinion sans principe..... Or, que se passe-t-il dans l'idée de valeur, lorsque, des notions antagonistes de valeur utile et valeur en échange, nous nous élevons à celle de *valeur constituée* ou valeur absolue? Il y a, si j'ose ainsi dire, un emboîtement, une pénétration réciproque dans laquelle les deux concepts élémentaires, se saisissant chacun comme les atomes crochus d' Epicure, s'absorbent l'un l'autre, et disparaissent, laissant à leur place un composé doué, mais à un degré supérieur, de toutes leurs propriétés positives, et débarrassé de leurs propriétés négatives. Une valeur véritablement telle, comme la monnaie, le papier de commerce de premier choix, les titres de rente sur l'Etat, les actions sur une entreprise solide, ne peut plus ni s'exagérer sans raison, ni perdre à l'échange: elle n'est plus soumise qu'à la loi naturelle de l'augmentation des spécialités industrielles et de l'accroissement des produits. Bien plus, une telle valeur n'est point le résultat d'une transaction, c'est à dire d'un éclectisme, d'un juste-milieu ou d'un mélange, c'est le produit d'une fusion complète, produit entièrement neuf et distinct de ses composants, comme l'eau, produit de la combinaison de l'hydrogène et de l'oxygène, est un corps à part, totalement distinct de ses éléments. La résolution de deux idées antithétiques en une troisième d'ordre supérieur est ce que l'école nomme synthèse. Elle seule donne l'idée positive et complète, laquelle s'obtient, comme on a vu, par l'affirmation ou négation successive, - car cela revient au même - de deux concepts en opposition diamétrale. D'où l'on déduit ce corollaire d'une importance capitale en application aussi bien qu'en théorie: toutes les fois que dans la sphère de la morale, de l'histoire ou de l'économie politique, l'analyse a constaté l'antinomie d'un idée, on peut affirmer à priori que cette antinomie cache une idée plus élevée, qui tôt ou tard fera son apparition’. - Zie voorts ‘Contradictions’, I, pag. 104 en II, pag. 185.

En nu - na zulke fragmentarische opmerkingen te hebben gedaan - begint de triomfantelijke en klaaglijke historie der menschheid met al haar economische evoluties.

Het *eerste tijdvak* van beteekenis was dat der arbeids-verdeeling. Om krachtiger te worden, moest de arbeid zich splitsen. Maar dadelijk was bij het voordeel het nadeel te vinden. Het voordeel was: dat nu de menschheid werkte als een collectief atelier; het nadeel was, dat de persoonlijkheid van den mensch daalde. Het uren-lang, veel te lang arbeiden aan een klein stukje werk, het 'parcellaire' werk, maakte den mensch weder tot een soort van dier. Hoe grover de winsten een enkele maal werden, zooals bijv. bij losse sjouwerlieden, hoe meer de mensch verlaagde en verdierlijkte. Dan dronk en braste hij in de uren dat hij niet het eentoonige werk deed. Het lichaam alléén deed zich te-goed. Palliatieven, die de economisten bedachten tegen die gevolgen der arbeids-splitsing, bijv. de participatie in de winsten, bleken onmachtig. - De machines - ziehier het *tweede tijdvak* - vormden nu de oppositie tegen de wet der arbeids-verdeeling. De machine was het middel, om de verschillende brokstukken van den arbeid, die de arbeids-verdeeling had gescheiden, weder te vereenigen. Tegenover versnippering en verbrokkeling werden de begrippen opgeroepen van vereenvoudiging en concentratie. De arbeid kreeg op die wijze eene bewapening en toerusting. De machine werd het symbool der menschelijke vrijheid. Doch ziedaar: de machines namen ongemerkt van den arbeider een deel arbeids af; zij begonnen tegen den mensch-zelf te concurreeren. En voorts vingen de machines-zelven aan ook het fijnere werk te doen, het zware zwoegen overlatende aan den mensch[1)]. In plaats van bron van welvaart, werden zij nu aanleiding tot ellende. Telkens kwamen nieuwe machines; de kreet steeg op, dat men haast de menschen zou kunnen ontberen. Zóó moet de menigte der arbeiders, het leger der menschheid, zich vergenoegen met het allerlaagste, het slechtst betaalde werk. De 'gesubalterniseerde' arbeider verloor, met zijn wettig loon, tot zelfs de uitoefening der industrie, die hem moest voeden. Het kapitaal begon nu te heerschen; en de ellendige toestand van het proletariaat werd nader en scherper gepreciseerd. Het werd de slavernij onzer tijden. Men zoekt nu

1) Zie Proudhon, 'Système des contradictions économiques',. I, pag. 148 en II, pag. 368.

naar voorbehoed-middelen tegen den invloed der machines. Ideeën komen op, om de machines in dienst van den Staat te stellen. Elders zoekt men verbetering door het geven van meer onderwijs aan de arbeiders, zonder zich bewust te zijn, dat men zoodoende zeer zeker de revolutie in de hand werkt. Nog verder peinst men over een soort schadeloosstelling aan de arbeiders. Niets helpt. De antinomie is dáár.

De menschheid zat tusschen de arbeids-verdeeling en de machines als in een klem. Wie zou haar redden. De vrijheid. De Voorzienigheid zond de tweedracht: de concurrentie. Wij zijn hiermede in het *derde tijdvak*. Concurrentie is noodig voor den arbeid, evenals arbeids-verdeeling een vereischte was. Concurrentie beteekent wedijver; beteekent persoonlijke verantwoordelijkheid. Eerst daardoor toch wordt ten-volle het gevoel van die verantwoordelijkheid gewekt. Werk is altijd zwaar en ernstig - de Fourieristen zijn dwazen met hun denkbeeld van het amusant werk - maar de concurrentie doet dien ernst begrijpen. Dat werd in 1789 verstaan, toen men de gilden verwijderde. Arbeid zonder concurrentie blijft altijd eenigszins ten-achteren, zooals bijvoorbeeld de landbouw bewijst. Het leven op aarde is strijd, en behoefte prikkelt den mensch altijd daartoe. Het stelsel der ‘régie’ en der aanmoedigingen door premies loopt meestal uit op een mystificatie Toch had de concurrentie ook verstorende gevolgen en berokkende zij onrecht. De sterken onderdrukken nu de zwakkeren. In het algemeen ontstaat een volkeren-huishouding, waarin men aan elkander het brood zoekt te ontnemen. De toestand van Ierland toont aan, wat er van een land wordt, waar ongebreideld het beginsel van concurrentie op alles, dus ook op het bezit van land, wordt toegelaten. Concurrentie werkt overal verkeerd, zoodra concurrentie gelijk staat met egoïsme. De economie kon hier geen redmiddel aan de hand doen; ter-nauwernood werd door haar begrepen, dat de constitutieve éénheid der maatschappij de werkplaats was. Maar het socialisme kwam genezing beloven. Louis Blanc droeg zijn arbeidsorganisatie aan, die in de plaats van de concurrentie zou komen. Proudhon kan echter dat stelsel van arbeids-organisatie in geen enkel opzicht goedkeuren. Het gaat te-veel hand aan hand met autoriteit en gezags-leiding. En Proudhon hecht juist boven alles aan vrijheid. Neen, door die denkbeelden van Louis Blanc zal de mededinging niet worden vernietigd. Concurrentie is slechts een maatschappelijk gevaar, wanneer zij, geheel aan zich-zelve overgelaten, in schommelingen zonder doel zich blijft bewegen[1)]. -

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, tome I, pag. 217: ‘Résumons: La concurrence, comme position ou phase économique, considérée dans son origine, est le résultat nécessaire de l'intervention des machines, de la constitution de l'atelier et de la théorie de réduction des frais généraux; considérée dans sa signification propre et dans sa tendance, elle est le mode selon lequel se manifeste et s'exerce l'activité collective, l'expression de la spontanéité sociale, l'emblème de la démocratie et de l'égalité, l'instrument le plus énergique de la constitution de la valeur, le support de l'association. - Comme essor des forces individuelles, elle est le gage de leur liberté, le premier moment de leur harmonie, la forme de la responsabilité que les unit toutes et les rend solidaires. - Mais la concurrence abandonnée à elle même et privée de la direction d'un principe supérieur et efficace, n'est qu'un mouvement vague, une oscillation sans but de la puissance industrielle, éternellement ballottée entre ces deux extrêmes également funestes: d'un côté les corporations et le patronage, auxquels nous avons vu l'atelier donner naissance, d'autre part le monopole dont il sera question au chapître suivant. Le socialisme, en protestant avec raison contre cette concurrence anarchique, n'a rien proposé encore de satisfaisant pour sa réglementation; et la preuve, c'est qu'on rencontre partout, dans les utopies qui ont vu le jour, la détermination ou socialisation de la valeur abandonnée à l'arbitraire, et toutes les réformes aboutir, tantôt à la corporation hiérarchique, tantôt au monopole de l'Etat, ou au despotisme de la communauté’.

De concurrentie roept nu echter op het monopolie, en van-zelf komen wij dus in het *vierde tijdvak* der menschheid. Monopolie beteekent het exclusief genot van een zaak, het privilege; eigenlijk is het de prijs der worsteling, de glorificatie van 't genie. Om dien prijs te krijgen, spant de productie zich op ongekende wijze in. Er komt vaart in alles. De concurrentie heeft nu een doel. Er is iets rechtvaardigs in dat loon, dat aldus aan de grootste inspanning wordt gegeven. Het is in allen geval voor de maatschappij meer waard dan het begrip van chariteit, dat tot broederschap beweert te leiden.... mits slechts ieder mensch op zijn beurt de oudste broeder zou kunnen zijn. Doch de gevolgen van het monopolie zijn ook niet rooskleurig. Het monopolie brengt voort de fictie van het kapitaal als agent van productie, en de exceptioneele belooning van dat kapitaal. Nu verwringen zich allengs alle verhoudingen. Aan den éénen kant krijgt de gesalarieerde te weinig, en aan den anderen kant eischt het monopolie een stijgende winst. Eerst neemt het monopolie de arbeiders in bescherming; weldra straft het ze weder. De slachtoffers vallen bij hoopen onder die arbeiders. Want het kapitaal eischt, enkel en alléén omdat het bestaat, voortdurenden interest. De zilverlingen moeten zilverlingen voortbroeien. De netto-winst verslindt alles; aan den arbeider wordt alles ontnomen. Wie zal helpen? Het socialisme is hier zeker op den verkeerden weg; ziet in het kapitaal een macht, en vraagt nu kapitaal voor de arbeiders, terwijl de ellende van de arbeiders juist voortvloeit uit de concurrentie der kapitalen onder en tegen elkander.

Als het zoovèr is gekomen, zegt de Genius der maatschappij: ‘het monopolie heeft den armen daglooner alles ontnomen, welnu, ik zal het monopolie op schatting zetten’. Wij zijn dan in het *vijfde* tijdvak, dat der Staats-zorg of der belasting. Het idee der belasting zit dus in een afkoop. De zwakheid wordt beschermd tegen de kracht. Van de kracht wordt een deel gevorderd, ook als vergoeding voor de improductieven en voor de armen. Dat

was ten-minste de toeleg. Doch zie nu eens het werkelijke resultaat. Als eens het idee belasting is aangenomen, vangt men aan de armen des te meer te laten betalen. Hoe armer het volk is, des te meer moet het opbrengen. De *accijnzen* bewerken dat schijnbare wonder; de Staat wordt op die wijze een hel voor de armen en proletariërs. Zij roepen nu om hervorming van den Staat. Zij willen den Staat in hun macht hebben en zelven de Staat zijn. Zot is het echter hun dien raad te geven. Even dwaas als het was, om aan de arbeiders het kapitaal te willen schenken. Wat zij aldus vragen - Staat of kapitaal - is juist wat zij moeten bestrijden. Het probleem is juist den Staat en het monopolie te overwinnen door een grooter kracht of beginsel, dan in die instellingen vervat is. De arbeid moet dit beginsel zijn. Zoover is men echter nog lang niet. Er heerscht nu op aarde wanhoop.

Wanneer echter de mensch op aarde wanhoopt, dan vliegt hij met arends-vleugelen naar den hemel, en bindt zich den berustings-blinddoek voor de oogen.

Proudhon komt er zóó toe, na het behandelen der vijf eerste tijdvakken van den lijdens-weg der menschheid - als episode - over de Voorzienigheid te spreken.

Het zijn hemeltergende bladzijden, die hier door hem zijn geschreven; bladzijden, waaruit de formule ‘Dieu, retire-toi’ is genomen. Als men echter de bladzijden goed leest, ook in verband met het begin van het boek, dan ziet men, dat Proudhon bestrijdt het Gods-begrip, hetwelk de maatschappij, in haar ontwikkeling, zich-zelve ten-eigen gebruike en bate heeft geconstrueerd. Ruiterlijk vraagt Proudhon, of de God, zooals bespiegeling en geloof hem aan de aanbidding der menschheid aanbieden, mogelijk is. Neen, antwoordt hij[1)], die God zou de menschen bedriegen; die

1) Zie Proudhon, ‘Système des contraditions économiques’, tome I, p. 360: ‘Ainsi, je ne tombe point dans le sophisme réfuté par Saint Paul, lorsqu'il défend au vase de dire au potier: Pourquoi m'as-tu fabriqué ainsi? Je ne reproche point à l'auteur des choses d'avoir fait de moi une créature inharmonique, un incohérent assemblage; je ne pouvais exister qu'à cette condition. Je me contente de lui crier: Pourquoi me trompes-tu? Pourquoi, par ton silence, as-tu déchaîné en moi l'égoïsme? Pourquoi m'as-tu soumis à la torture du doute universel, par l'illusion amère des idées antagonistes que tu avais mises en mon entendement? Doute de la vérité, doute de la justice, doute de ma conscience et de ma liberté, doute de toi-même, o Dieu! et comme conséquence de ce doute, nécessité de la guerre avec moi-même et avec mon prochain! Voilà, Père suprême, ce que tu as fait pour notre bonheur et pour ta gloire; voilà quels furent, dès le principe, ta volonté et ton gouvernement; voilà le pain, pétri de sang et de larmes, dont tu nous as nourris. Les fautes, dont nous te demandons la remise, c'est toi qui nous les fais commettre; les pièges dont nous te conjurons de nous délivrer, c'est toi qui les as tendus: et le Satan qui nous assiège, ce Satan, c'est toi. - Tu triomphais, et personne n'osait te contredire, quand, après avoir tourmenté en son corps et en son âme le juste Job, figure de notre humanité, tu insultais à sa piété candide, à son ignorance discrète et respectueuse. Nous étions comme des néants devant ta majesté invisible, à qui nous donnions le ciel pour dais, et la terre pour escabeau. Et maintenant te voilà détrôné et brisé. Ton nom, si longtemps le dernier mot du savant, la sanction du juge, la force du prince, l'espoir du pauvre, le refuge du coupable repentant, eh bien! ce nom incommunicable, désormais voué au mépris et à l'anathème, sera sifflé parmi les hommes, Car Dieu, c'est sottise et lâcheté; Dieu, c'est hypocrisie et mensonge; Dieu c'est tyrannie et misère; Dieu, c'est le mal’. Mevrouw Ackerman heeft dat alles later in haar verzen omgezet, zie mijn ‘Studiën en Schetsen’, 1886, pag. 283.

God, met de eeuwige straffen en met het eeuwig lijden der menschen, zou een nachtmerrie wezen; die God laat aan den mensch een altijd-durenden twijfel; hij verzoekt tot het kwade; hij heeft slechts een hoonlach over voor de stervelingen; die God is satan: 'D i e u c ' e s t l e m a l'. - De slotsom is, dat ook het idee der Voorzienigheid de menschheid niet helpt; de nieuwe wetgever moet dat begrip wantrouwen, en er niet op rekenen, wanneer hij de orde in de menschheid wil vestigen.

De materieele ontwikkeling gaat dus haar loop. De Staats-zorg bleek onvoldoende te wezen. Een *zesde* tijdvak breekt aan: dat der handels-balans. De maatschappij wanhopende, om in eigen binnenste waarborgen tegen het voortwoekeren van het proletariaat te vinden, zocht die waarborgen van buiten: hetzij in handelsvrijheid of in protectie. Zij bestrijdt nu de monopoliën. Een tijd-lang schijnt men langs één dezer beide wegen - nu ééns op de ééne, dan weder ééns op de andere wijze - geholpen, doch ten-slotte blijkt noch protectie noch handels-vrijheid te voldoen. Wat die vraagstukken aangaat, zeer verkeerd is het, zoo als Bastiat, ze abstract te willen behandelen: het is altijd een questie van opportuniteit. Engeland heeft het door zijn behandeling van Portugal aan de volken bewezen Douanen op zich-zelven zijn nog zoo kwaad niet. Veel onzinniger zijn al de declamaties daartegen van de heeren economisten. Napoleon volgde, met zijn continentaal stelsel, een betrekkelijk juiste gedachte. Vrije handel levert meestal dit schouwspel op: dat de monopolie-bezitters altijd het meest van de vrijheid profiteeren. Vrije arbeid is de heilige alliantie der groote leenheeren van het kapitaal. De arbeiders werken dan in het geheel niet meer voor eigen consumtie, maar voor het fortuin hunner meesters. Het blijkt, dat die handels-balans, hoe dan ook ingericht, niets geeft. De kar der menschheid wentelt over slachtoffers voort. -Nu zocht de maatschappij weder een geneesmiddel in eigen boezem en vond het crediet. Het tijdvak van het crediet kan het *zevende* tijdvak genoemd worden. Het crediet is eigenlijk de heiligverklaring van den rijkdom. Toen Law met dit begrip opkwam, zag hij het goed in; zijn leer was: de Staat-zelf moet het

crediet geven, niet het ontleenen. De uitwerking was echter geheel verkeerd, en 't beginsel ging te-loor onder de toepassing. Crediet werkt thans slechts als surrogaat van geld. Eigenlijk in twee vormen: in den vorm van den wissel (waartoe men dan ook 't boek-crediet en al wat depotbanken, spaarbanken, hypotheekbanken, enz. uitgeven, kan brengen) en in den vorm van het bankbiljet der circulatie-banken. Een groote verbetering zou het wezen, indien een derde vorm kon worden ingericht; een combinatie, waardoor alle nog niet geconstitueerde waarden toch reeds in circulatie konden worden gebracht. De vorm zou daarin bestaan, dat men productieve biljetten liet circuleeren: biljetten die interest droegen[1]. Zóó zou het crediet voltooiing naderen. Op 't oogenblik echter zijn voor de arme klassen de beloften van het crediet leugens. Er is geen crediet voor personen, slechts voor zaken. Om crediet te genieten moet men pand geven, en de armen hebben geen onderpand te verschaffen. De éénige vorm van crediet, waarvan zij gebruik kunnen maken, is de bank van leening. Zelfs de spaarbank helpt hen maar zeer luttel. Daartegen-over zwelgen de kapitalen door 't crediet in nieuwe weelde. De fictie van de productiviteit van het kapitaal wordt nu eerst een feit, een werkelijkheid; en tevens wordt, door dien overvloed, door die ruimte van middelen, waarin het kapitaal zich verheugt, nog des te sterker de negatie van den arbeid.

Proudhon behandelt nu als *achtste* en *negende* tijdvak: de eigendom en het communisme. - Wat den eigendom betreft, herhaalt Proudhon in hoofdzaak de betoogen van zijn vorige boeken. Hij legt nu slechts nadruk op drie motieven, die, uit een collectief oogpunt, de vestiging van den eigendom nader hebben gedetermineerd. Hij noemt als zoodanig de constitutie van de hypotheek, dat is de innige vereeniging van den mensch en den grond; de constitutie van het gezin, door de daaraan verleende stevigheid en duurzaamheid, bij de opdracht van het eigendomsmonopolie; en de constitutie van de rente, als uitgangspunt der kapitaal-rente, als beginsel van gelijkheid der fortuinen. Overigens blijft hij bij zijn meening, dat het tegenwoordig begrip van eigendom een tegenstrijdig begrip is, en dat men een nieuwen vorm, *dien van 't bezit*, moet aannemen. Eigendom, hij blijft er bij, is despotisme. Het ‘veto’ van den eigenaar kan een beleediging voor de maatschappij zijn. Te kwader ure is de eigenaar meester geworden. Van-daar dat eigendom iets insociaals wordt[2]. Vooral is die

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, tome II, p. 109-112.
2) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, tome II, pag. 230: ‘Par un beau dimanche d'été, le peuple des grandes villes quitte sa sombre et humide demeure, et va chercher l'air vigoureux et pur de la campagne. Mais quoi! Il n'y a plus de campagne! La terre, divisée en mille cellules closes, traversée de longues galeries, la terre ne se trouve plus; l'aspect des champs n'existe pour le peuple des villes qu'au théâtre et au musée; les oiseaux seuls contemplent du haut des airs le paysage réel. Le propriétaire, qui paye bien cher une loge sur cette terre écharpée, jouit, égoiste et solitaire, du lambeau de gazon qu'il nomme sa campagne: hormis ce coin, il est expatrié du sol comme le pauvre! Que de gens peuvent se vanter de n'avoir jamais vu leur terre natale! Il faut aller loin, dans le désert, pour retrouver cette pauvre nature, que nous violons, d'une manière brutale, au lieu de jouir, chastes époux, de ses divins embrassements’.

werking van den eigendom ergerlijk, wanneer hij tot voorwendsel het talent heeft. Met de nadere verduidelijking van zijn woord: 'het eigendom is de diefstal'[1] sluit hij dit hoofdstuk. - Zóó komt hij tot het *negende* tijdvak: de communauteit, eigenlijk het communisme. Dit is een zeer fraai hoofdstuk, uitstekend geschreven en boeiend door fijne ontledende critiek. Trouwens Proudhon is hier in zijn element. Hij haatte het communisme als de doodelijkste tirannie, die hij zich kon voorstellen. Zijn streven en daden waren uitingen der meest volstrekte vrijheids-dorst. Hij verpersoonlijkte de reactie der zelfstandige persoonlijkheid op het gebied van het socialisme. Hij was hierin consequent tot de anarchie toe. Hij vervloekt en verwenscht dus op alle manieren het nivelleerend communisme, dat zich als een redmiddel tegen het particuliere eigendoms-recht deed gelden. Hij verwijt het zijn oorsprong: het kwam, volgens hem, eigenlijk voort uit de economie, uit de exaltatie van den Staat en de staatszorg, uit het begrip van een Staat die alles wilde zijn. Hij karakteriseert het communistisch leven als iets doodelijk vervelends, iets onnoozels. Hij acht de fraterniteit, welke Cabet voorstond, al even flauw als zijn ganschen roman. Communisme was als theorie een domheid, daar het als begin of uitgangs-punt nam, wat slechts einddoel kon wezen. Communisme was onvereenigbaar met het begrip van huisgezin: elke brave huismoeder was van-zelve tegen dat stelsel gericht. Cabet, ook een braaf man, die den Zondag ten-minste als rustdag wilde aannemen, durfde dan ook, uit 't oogpunt der familie, zijn beginselen niet consequent doorvoeren. Voor de gemeenschap der vrouwen deinsde hij terug. Eindelijk, wat de repartitie der vruchten van den arbeid betreft, het communisme heeft eenvoudig geen enkelen regel van verdeeling nog bedacht. Het behandelt de menschen eenvoudig als o e s t e r s op een oesterbank.[2] Zij wassen, doch leven niet zelfstandig. Het communisme heft de vrijheid op: het

1) Zie Proudhon, 'Système des contradictions économiques', tome II, pag. 257. Hij verhoovaardigt zich hier die formule uitgesproken te hebben, en valt Michelet aan, die hem had pogen te bespotten.

2) Zie Proudhon, 'Système des contradictions économiques', tome II, pag. 283: 'Le communisme, pour subsister, supprime tant de mots, tant d'idées, tant de faits, que les sujets formés par ses soins n'auront plus besoin de parler, de penser ni d'agir: ce seront des huîtres attachées côte à côte, sans activité ni sentiment, sur le rocher... de la fraternité. Quelle philosophie intelligente et progressive que le communisme!'

onderwerpt de vrijheid aan den Staat, terwijl juist de Staat onderworpen moest zijn aan de vrijheid. Het communisme leidt tot dwingelandij. Het maakt de menschheid tot een kudde schapen onder één schaapherder. Slechts vraagt men zich-zelven af: waartoe dan al die menschen, als zij allen gelijk moeten zijn? Wat beteekenen in dit systeem ideeën of idealen? Is de omnibus misschien het éénige ideaal der menschheid? Proudhon wordt hoe langer hoe bitterder, en eindigt met een protest tegen de uitingen van het communistisch socialisme, sterker dan hetgeen ooit uit den mond van een economist is gehoord[1].

Eindelijk komt dan het *tiende* tijdvak, het tijdvak, waarin de mensch zich, bezorgd, begint bezig te houden met het probleem der bevolking.

Ook dit is een merkwaardig hoofdstuk. Het begin is reeds zeer fraai. Het is een herinnering uit Rabelais. Het gebeurde onder de regeering van Tiberius, den cesar. Een Grieksch rhetor ging van Griekenland naar Italië op een schip, dat dwars door de eilanden van den Helleenschen archipel den koers nam. Toen de schepelingen bij het eiland Paxès waren gekomen, hoorden zij op het vaartuig plotseling een ontzettende stem van het eiland weêrklinken, een stem, die den naam van Thamus riep. Die Thamus, een Egyptische loods, kwam onder veel beven en sidderen voor den dag, en vroeg, wat men van hem wilde. Daarop antwoordde de stem, dat, als het schip te Palodès zou zijn aangekomen, hij aldaar moest verkondigen en uitroepen: dat Pan, de groote God, gestorven was. Thamus beloofde het te doen, en toen het schip Palodès was genaderd, ging hij op den voorsteven staan en volbracht zijn boodschap. Hij had het laatste woord nog niet uitgesproken, of een groot gedruisch van zuchten, weeklachten en jammerkreten weêrgalmde van het land, niet van één persoon, maar van een menigte personen door elkander. - De tijding nu, die Thamus in de oudheid moest brengen, kan, volgens Proudhon, in de verte vergeleken worden met de boodschap van Malthus aan onze eeuw. Toen werd verkondigd, dat het begrip der vruchtbaarheid, de werking van den heidenschen al-god, zou eindigen, dat het dartele

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, tome II, p, 310: ‘Pour moi, je le déclare, en présence de cette propagande souterraine, qui, au lieu de chercher le grand jour et de défier la critique, se cache dans l'obscurité des ruelles: en présence de ce sensualisme éhonté, de cette littérature fangeuse, de cette mendicité sans frein, de cette hébétude d'esprit et de coeur qui commence à gagner une partie des travailleurs, je suis pur des infamies socialistes, et voici, en deux mots, sur toutes les utopies d'organisation passées, présentes et futures, ma profession de foi et mon critérium: Quiconque pour organiser le travail fait appel au pouvoir et au capital a menti, parceque l'organisation du travail doit être la déchéance du capital et du pouvoir’. Zie de bladzijde van Proudhon over het communisme gecommentarieerd door Rodbertus-Jagetzow in zijn boek ‘Das Kapital’, 1884, pag. 210 en volgende.

leven voor de wereld der Grieken en Romeinen zou sterven, - in onzen tijd begon men er aan te denken, opzettelijk aan de voortbrenging der menschen perken te stellen. De toenemende ellende leidde tot de gedachte: de uitbreiding der bevolking tegen te gaan. Zonderling is het met de ellende van onze eeuw gesteld. In den toestand der wilden vloeit de armoede voort uit luiheid; in de maatschappij der beschaafden is de arbeid-zelf de bron der ellende. De middelen, die de arbeid aanwendt, zijn even zoovele oorzaken van ellende. Wel is waar, gaat de industrieele productie in een goed georganiseerde maatschappij viervoudig snel vooruit, vooral door de werking van het kapitaal: de collectieve kracht doet wonderen, maar.... de ellende vermeerdert even ras. De economische theorie en ordening van den eigendom is zóó ingericht, dat er steeds nieuw antagonisme ontstaat, dat er altijd, altijd armen in ons midden blijven, en dat, wáár wij slechts even een nieuwe bron of middel van rijkdom ontdekken, dadelijk daarnaast zich reeds de anticipatie van ellende plaatst! Ten-einde raad, heeft men het dus gezocht in het evenwicht tusschen bevolking en levensbehoeften. Een reeks vuile middelen is gezocht, om dat evenwicht, door beperking der geboorten, op hetzelfde peil te houden. Schaamte doet de wangen blozen, als men die middelen leest! Evenals bij den arbeid, wil men nu bij het geslachtelijk verkeer genieten, zonder voort te brengen. Men wroet in beest-achtigheden. Schande, schande! Doch aan het ééne wat te doen is, denkt men niet. Men schijnt geheel en al den regel te vergeten: dat gezonde, strenge arbeid, die niet bovenmatig wordt verzwaard, van-zelf de bevolkings-uitbreiding tegenhoudt. Er is een arbeidsleven dat tot ingetogenheid leidt. Arbeid is in den meest letterlijken zin de wijding van de liefde en ook van de deugd. Eerlijke arbeid wordt van-zelf begeleid door kuischheid en reinheid van zeden....[1)]

Zóó redeneert Proudhon over de tien tijdvakken, die hij in het leven der menschheid heeft opgemerkt. Altijd wordt in de wereld aan den arbeider voor een goed deel zijn arbeids-vrucht ontnomen. De slotsom van alles is dus een som van tegenstrijdigheden. ‘Het is deze essentiëele tegenstrijdigheid onzer ideeën, die, tot uitdrukking komende door den arbeid, en zich met reusachtige macht in de maatschappij verwerkelijkende, alle zaken doet uitloopen op juist het omgekeerde van wat zij moesten zijn, en de maatschappij doet gelijken op den verkeerden kant van een tapijt’. Contradictie stapelt zich voortdurend op contradictie.

Zal er dan nooit een formule van equatie gevonden worden?

Proudhon zegt, dat men iets ziet opdoemen aan de kim: in de verte begint men iets te bespeuren dat naar boven zweeft: het moet zijn een wet van ruil, een theorie van m u t u a l i t e i t, een stelsel van waarborgen, dat de oude vormen onzer maatschappij

1) Zie de schoone bladzijden van Proudhon, ‘Système des contradictions économiques’, tome II, pag. 375 en volgende.

oplost en aan al de voorwaarden van vooruitgang en recht voldoet.[1)]

Die theorie wordt op de laatste bladzijde van zijn boek door Proudhon als een profetie even aangekondigd. Inderdaad er moet een bevrediging zijn. ‘Nadenkende over al dien strijd en al die worstelingen der menschheid, herinner ik mij onwillekeurig - zegt Proudhon - dat in de Christelijke symboliek, op de militante Kerk ten langen leste volgt de zegevierende Kerk, en het stelsel der maatschappelijke tegenstrijdigheden komt mij voor als een tooverbrug, zich welvend over den stroom der vergetelheid....’

Aldus eindigt dit bij uitstek merkwaardige boek, dat altijd de lezing en de kritiek waard zal blijven. Het is en blijft een boek van vrij hoogen rang. Het is vol halve waarheden, vol onhelderheden, maar bliksemstralen van 't genie schieten telkens door de regels heên. Proudhon bleek in dit boek een groote schuddende, alles heên en weêr bewegende kracht, ‘un remueur d'idées’, zooals de Franschen zeggen. Tevens had hij de gaaf alles in vogelvlucht te zien. Hij paste, bij zijn teekening der maatschappij, de leer van 't perspectief toe. Het socialisme begon in hem een zijner uitstekendste woordvoerders te zien. Doch men moet hier wel onderscheiden. Voor een socialisme, dat in gang wilde komen om zich zoo mogelijk tot een stevig in elkander sluitend stelsel te vervormen, was hij, in plaats van bondgenoot, een tegenstander. De scherpste bladzijden van dit boek der ‘contradicties’ zijn juist gericht tegen het collectivisme. Hij was in theorie de groote anarchist. De man

1) Zie Proudhon, ‘Système des contradictions économiques,’ tome II, pag. 414: ‘Déjà il nous est permis de l'entrevoir; ce doit être une loi d'échange, une théorie de mutualité, un système de garanties qui résolve les formes anciennes de nos sociétés civiles et commerciales, et satisfasse à toutes les conditions d'efficacité, de progrès et de justice qu'a signalées la critique; une société non plus seulement conventionnelle, mais réelle; qui change la division parcellaire en instrument de science; qui abolisse la servitude des machines, et prévienne les crises de leur apparition; qui fasse de la concurrence un bénéfice, et du monopole un gage de sécurité pour tous: qui, par la puissance de son principe, au lieu de demander crédit au capital et protection à l'Etat, soumette au travail le capital et l'Etat; qui, par la sincérité de l'échange, crée une véritable solidarité entre les peuples; qui, sans interdire l'initiative individuelle, sans prohiber l'épargne domestique, ramène incessamment à la société les richesses que l'appropriation en détourne; qui, par ce mouvement de sortie et de rentrée des capitaux, assure l'égalité politique et industrielle des citoyens, et par un vaste système d'éducation publique, procure, en élevant toujours leur niveau, l'égalité des fonctions et l'équivalence des aptitudes; qui, par la justice, le bien-être et la vertu, renouvelant la conscience humaine, assure l'harmonie et l'équilibre des générations; une société, en un mot, qui, étant tout à la fois organisation et transition, échappe au provisoire, garantisse tout et n'engage rien.’

der souvereiniteit van het individu. Wel wekte hij nog niet tot daden in zijn richting op, doch zijn begrippen waren geen aanwinst voor het georganiseerd socialisme. De Duitschers hebben het ook zóó begrepen. Als Karl Marx later opstaat, zal een zijner eerste daden wezen een worsteling met dit boek van Proudhon.

V.

Zonderling is het dus niet, dat hij met enkele heeren economisten te Parijs op redelijk goeden voet toen kwam. Blanqui, de economist, was, zoo als wij vroeger gezien hebben, zijn beschermende vriend. Ook Joseph Garnier was hem niet ongenegen. Deze leidde hem in den kring der andere economisten, stelde hem voor aan den boekhandelaar Guillaumin, hun gewonen uitgever, en wist te bewerkeu, dat ook deze het werk: 'Les contradictions économiques' zou uitgeven. Aardig zijn soms de eerste kennismakingen van die deftige heeren met Proudhon. Met zijn wat boersch voorkomen, zijn betrekkelijk hooge gestalte, zijn gevuld, forsch en beenig uitzicht, zijn open, opgewekt gelaat, zijn groot voorhoofd, zijn bruine eenigszins schele oogen, zijn breeden ronden hoed, zijn lange jas, en zijn steeds te-korte broek, zag hij er uit als de berg-bewoner uit de Jura. Hij stapte zeer vlug binnen. Garnier, toen hij hem 't eerst in het studeervertrek zag binnenkomen, dacht dat hij de 'rook-verdrijver' was.[1] Proudhon-zelf had toen ter tijd een soort eerbied voor de economisten, vooral voor Rossi. Allengs echter - als de kennismaking vertrouwelijker zou worden - verwijderde hij zich van hen, of liever, lieten zij hem loopen; hij verschrikte hen telkens door zijn uitvallen en paradoxen; hij was toch eigenlijk bij hen de wolf in de schaaps-kooi. Toen zijn boek uitgekomen was, werd de kloof onheelbaar. De boekhandelaar Guillaumin beet zich op de lippen, dat hij de uitgever was.[2]

In die jaren observeerde hem een Duitscher, die toen in Parijs woonde: de bekende Karl Grün. Proudhon was met hem in kennis gekomen. Onze Franschman verstond geen Duitsch, en moest, om Hegel te bestudeeren, zich met vertalingen behelpen Karl Grün onderwees hem nu alles, wat hij-zelf van den Duitschen wijsgeer wist. Voortdurend waren zij bij elkander, en zaten zij gezellig en druk samen te disputeeren[3], vooral ook over de questie der vrouw. Proudhon stond hier geheel en al op het oude reine stand-

1) Zie Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et sa correspondance,' p. 202.
2) Zie Proudhon, 'Correspondance,' tome II, pag. 227; vergelijk Sainte-Beuve, 'Proudhon,' pag. 279-285.
3) Zie Karl Grün, 'Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgiën,' 1845, pag. 401-405 en pag. 471. Marx heeft in deze dagen ook Proudhon in Hegel's dialectiek den weg helpen vinden. 'Während langer, oft übernächtiger Debatten - zoo zegt hij - infizirte ich ihn zu seinem grossen Schaden mit Hegelianismus, der er doch bei seiner Unkenntniss der deutschen Sprache nicht ordentlich studiren konnte.' Zie 'Sozialdemokrat' van 24 Januari 1865, afgedrukt in de vertaling door Engels van het Fransche boek van Marx over Proudhon, 1885, pag. XXIX.

punt: hij wilde van die zoogenaamde emancipatie der vrouw niets weten; hij-zelf was streng zedelijk en eischte slechts, dat de vrouw een goede huishoudster was. Ook in andere opzichten was hij ouderwetsch. In de literatuur haatte hij alle nieuwigheden: hij ijverde altijd tegen het zoogenaamde valsche gevoel dier dagen, de romantische sentimentaliteit van een George Sand; hij verwenschte al die romans over 'l'amour libre', enz.; hij noemde al die fraaiigheden met de oude meer dan duidelijke bijbelsche termen; hij-zelf was, ook in zijn stijl, van de school van het gezond verstand, hij prees bij wijlen, als de modernen het hem te lastig maakten, de klassieke vormen van Boileau[1)]

Allengs kreeg hij enkele vrienden en jonge leerlingen om zich heên[2)]. Charles Beslay, de oude 'doyen d'âge' der Commune van 1871, was reeds in die dagen - toen nog 'député' onder Louis Philippe - zijn beste vriend. Alfred Darimon, die later een der vijf oppositie-leden, een der groote 'Cinq' onder Napoleon III zou worden, was zijn vertrouwde leerling. Die Darimon was hem een kostelijke hulp: hij hielp hem bij het stellen en corrigeeren van zijn boeken, en wist alles eenigszins te verzachten en meer aanneembaar te maken[3)]. Als later Proudhon in de gevangenis komt, blijft Darimon zijn krant uitgeven. Later komen nog andere leerlingen, vooral Langlois en Gustave Chaudey[4)]. In dit tijdvak voegde zich altijd bij hem als 't mogelijk was, de revolutionnair Greppo, die tot hem opzag als een soldaat tot zijn sergeant-majoor.

In die omgeving bewoog hij zich te Parijs, wanneer de betrekking in het kantoor der Gauthiers zijn verblijf te Lyon niet noodig

1) Zie zijn uitlatingen tegen de artisten, 'Système des contradictions' tome II, p. 229.
2) Hij was 8 Januari 1847 vrijmetselaar geworden. Zie zijn opneming in een dier loges en zijn oordeel over de vrijmetselarij, in zijn boek 'De la Justice dans la Révolution et l'Eglise' tome II, p. 208.
3) Alfred Darimon schreef in 1848 een boek getiteld: 'Exposition méthodique des principes de l'organisation sociale - théorie de Krause - précédée d'un examen historique et critique du Socialisme'. Darimon sterft October 1902, 83 jaren oud, arm, in de retraite des Galiguanis. Zie over hem ook Renan, 'Souvenirs', editie 1883, p. 222.
4) I. A Langlois schreef later in 1867 een boek in twee deelen, getiteld: 'L'Homme et la Révolution. Huit études dédiées à P.J. Proudhon'. Langlois was vroeger zee-officier, later, na 1870 bij 't beleg van Parijs, kolonel geworden, werd hij in 1871 'député'. Hij streed tegen de commune; in 1885 werd hij niet meer herkozen. Hij was in 1819 geboren en stierf September 1902. Zijn vader was schilder, zijn zoon werd ook schilder.

maakte, Hij besloot nu echter[1] in October 1847 die betrekking in het kantoor der Gauthiers op te geven, om geheel voor zijn studiën te leven. Hij zou beproeven enkel van zijn pen te leven. Hij had nu slechts te zorgen voor zijne moeder, en op de trouwste wijze deed hij het. Doch zij stierf reeds in Januari 1848[2]. Voor hem een bitter verdriet. Hij was toen 39 jaren oud.

Men leefde in de opwindende maanden vóór de revolutie van 1848. Proudhon kwam van-zelf in het gedrang. Onder de vaandeldragers der socialisten stond hij - in de oogen van het volk - op den vóórgrond. Wel was dat socialisme van Proudhon geheel onderscheiden van dat der anderen, maar zij waren dan toch broeders, al waren het 'frères ennemis' Auguste Blanqui, de communist, met zijn samenzweerders-natuur, begreep hem nog 't best. 'Laten wij toch niet twisten - zoo roept hij Proudhon toe - laten wij eerst zien over de rivier te komen'[3]. Elders vergelijkt hij het Proudhonisme en het communisme bij dwarsfluit en trommel. 'Die twee instrumenten lijken niet veel het één op het ander, maar zij passen goed bij elkaar en doen den troep vroolijk marcheeren'. Zóó werd Proudhon ingelijfd in het leger der opstandelingen. Daarbij kwam, dat hij, die tot op het jaar 1844 vrij sceptisch slechts zich had uitgelaten over de bestaande Fransche politieke regeering, met andere woorden: over den Staat van Louis Philippe, langzamerhand den politieken toestand somberder begon in te zien. Hij begon dus ook in dit opzicht in het kamp der rebellen zich thuis te gevoelen.

Doch hij was in dit kamp een geheel eigenaardig hoofdman.

Op het einde van het jaar 1847 en in 't begin van 1848 kan men reeds zeggen, dat *twee leuzen* geheel zijn denken en streven beheerschen.

Vooreerst het begrip van het 'm u t u e l l i s m e', waarvoor hij nog de juist stipte begrenzing zocht. Het stond (naar zijn inzicht) lijnrecht over tegen het communisme of de integrale associatie, maar het was evenzeer verwijderd van de progressieve associatie der andere socialisten[4]. Proudhon wilde van eene voor goed aanéengesloten associatie, die voortdurende leiding, organisatie en bestuur door strenge regels of vaste handen onderstelde, niets weten. Op de te allen tijde, elk oogenblik zich voordoende vrijwillige daad, die telkens partij en wederpartij verbond, werd door hem de nadruk gelegd; hij sprak thans steeds van de spontane

1) Zie een herinnering uit dat kantoor-leven te Lyon in Proudhon, 'Idée générale de la Révolution au XIXme siècle', (Oeuvres complètes vol. X) p. 197, ook p. 244.
2) Zie Proudhon, 'Correspondance' tome II, p. 275.
3) Zie Auguste Blanqui, 'Critique sociale', Editie 1885, tome II, p. 314 en 316. - Zie ook tome I, p. 155, waar Blanqui de definitie van Proudhon over kapitaal ('toute valeur faite, etc.') aanvalt.
4) Zie Auguste Blanqui, 'Critique sociale' tome I, p. 74 en tome II, p. 148/149.

verplichting, die ieder uit eigen beweging, zonder dwang, op zich nam, doch die nu een gelijksoortigen wederdienst van den medemensch, wien de dienst ten-goede kwam, kon doen vorderen. Het uitgangs-punt was het individualisme, getemperd door wederzijdsch of onderling hulpbetoon. Regel voor een ieder en voor allen zou zijn: volstrekte autonomie, aangevuld door de onafwijsbare verplichting, om in de verhoudingen met anderen altijd *gelijk met gelijk te vergelden: 'donnant, donnant'*. Het doel was de samenleving te vestigen op 'het contract'; het eerlijk contract, van den een met den ander, van allen met allen; het contract dat een waarheid kon worden, wanneer beide partijen, gelijk in rang en kracht tegenover elkander staande, onderling elkander nu wisten te eerbiedigen, te ontzien, te steunen. - En in de tweede plaats formuleerde hij in zijn gedachte scherper en scherper het begrip: 'a n a r c h i e '. Dit begrip, vroeger eenigszins wijkend op den achtergrond, plaatste hij thans op den vóórgrond. Het werd zorgvuldig door hem belijnd. Het steunde ook op het individualisme: op de onbelemmerde werking en werkzaamheid der vrije persoonlijkheid. Het verzette zich tegen al wat men dwingend gouvernement noemt. De 'Staat', het gouvernement, moest ophouden een plecht-anker voor de menschen te wezen. Het volk moest optreden tegen het beginsel van den Staat. Niet was, volgens Proudhon, dit de vraag: een of anderen beteren vorm van Staat uit te denken, neen, het gezags-idée, d.i. het Staats-idée, moest zelf weggevaagd worden. Geen hervorming van den Staat werd door Proudhon bedoeld, maar een gansch andere opvatting van samenleving. Wanneer het noodig was, kon een centraal punt bij een volk zich vestigen: 't zij zoo, maar dan worde dat centrale punt gevolg, product, uitdrukking, nooit echter bron, richting en oorzaak. De centraliseerende Staat was een onding. Hij was het tot één vaste klomp geagglomereerde egoïsme, het reuzen-egoïsme geregeld naar vaste wetten. De stoomhamer, die de vrijheid der personen verpletterde en tot poeder stampte.

Steunende op die twee denkbeelden, stelde Proudhon zich nu voor een breed programma te maken: een boek, dat als het ware de oplossing zou geven van zijn vorig werk: 'de tegenstrijdigheden der maatschappij', voorts wilde hij in de tweede plaats een weekblad oprichten, onder den titel: 'Het volk (Le Peuple)', waarin hij die gedachten als kleine munt zou verspreiden. Met de plannen van dat nieuwe boek en dat weekblad hield hij zich in November en December 1847 aanhoudend bezig[1)].

Doch boek en weekblad zouden niet, of liever geheel anders uitkomen, dan hij zich had voorgesteld. De revolutie, die hij had

1) Zie Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et correspondance', p. 229, 286-290. In den brief, dien hij aan den uitgever Guillaumin schrijft over een eventueele uitgave van zijn boek, biedt hij zich tevens aan voor de betrekking van corrector of zelfs van reiziger voor zijn drukkerij. Hij was en bleef altijd een goed typograaf.

zien naderen, brak plotseling in Februari 1848 uit: eensklaps, als een bom. Proudhon verschrikte geweldig, want niemand was gereed.

De revolutionnaire beweging wierp koning en koningschap overboord. Frankrijk of liever Parijs snelde in de armen van de republiek.

Proudhon werd thans van-zelf door de beweging in de hoogte geheven. Hij was - al stond hij op een andere slaglijn - een vocaal onder de socialisten; een gevreesde vocaal zelfs, daar zijn snijdende kritiek niemand zijner eigen partijgenooten spaarde.

En ziedaar: de beweging en de eerste stappen der nieuwe republiek voldeden in geen enkel opzicht aan de eischen, die hij daaraan meende te moeten stellen. Hij nam dus een fragment van zijn in 1847 ontworpen plan op, en gaf in Maart (22 en 26 Maart) 1848 twee afleveringen uit van een boek, dat hij den titel gaf: 'S o l u t i o n d u P r o b l è m e s o c i a l'. In die afleveringen zou hij zijn standpunt ten-aanzien der republiek van het jaar 1848 preciseeren.

De eerste aflevering was een betoog, dat het hier geheel en al een volks-beweging gold: geen enkele leider had den stoot gegeven; neen, alle leiders predikten geduld. En dat, wat het volk had willen treffen, was enkel en alleen het stelsel en het wezen van het werk van het jaar 1830. Toen was, op dubbelzinnige en halfslachtige wijze, een geknutsel en getimmerte verrezen, dat in de Charte zijn symbool vond. Louis Philippe was gevallen, omdat hij zich aan die Charte hield, gelijk Karel X was gevallen, omdat hij zijn Charte brak. Het was doelloos thans te vragen, of het goed was geweest, dat alles zoo snel in zijn werk ging. Het probleem der 'sociale reconstructie' stond vóór ons, en wij moesten een oplossing hebben. Die oplossing zouden wij echter alleen van het *volk-zelf* moeten hooren. Onze éénige taak was den volks-wil te ondervragen. Dit begreep nu, volgens Proudhon, het Voorloopig bewind in geen enkel opzicht. Het stelde slechts zijn verouderde wijsheid van vroeger in de plaats van een nieuwe richting. Die heeren van het Voorloopig bewind begrepen niet, dat de revolutie van 1848 in de eerste plaats een liquidatie was van een failliete massa. En men nam juist de routine van de oude zaak over. Proudhon ging al de decreten van het Voorloopig bewind na en voer tegen alle die besluiten uit. In 't bijzonder veroordeelde hij de decreten betreffende de verwerping der roode vlag, de afschaffing der doodstraf in politieke zaken, de besluiten over de arbeids-organisatie, over de nationale ateliers, over de vermindering der arbeids-uren. Waar bemoeiden zich die heeren mede? Moest de Staat weder alles organiseeren en leiden? Was de vrijheid van het individu weder opgeheven? - Het volk vroeg niets dan een zekere solidariteit tusschen alle voortbrengers en tusschen alle consumenten. Er zou misschien uit voortvloeien, dat een deel van het bloote eigendom, in plaats van een individueel, een wederzijdsch, onderling karakter zou krijgen, en dit nog wel tegen

schadeloosstelling, maar verder ging het volk op 't oogenblik in zijn eischen niet[1]. En intusschen ging het Voorloopig bewind allerlei maatregelen van dwang en reglementatie invoeren. Waar moest het heên? - De fout zat - en dit was het betoog van de tweede aflevering - in de samenstelling van het Voorloopig bewind. Er was daarin een sociale fractie, bestaande uit Louis Blanc en Albert, die wel het ware wilde, maar door vroegere antecedenten aan de autoritaire richting was gebonden. En naast die sociale hervormers, die in allen geval de republiek eerlijk bedoelden, zaten politieke heeren, erfgenamen der oude Jacobijnen, die een zuiver politieke democratie wilden organiseeren. Ledru Rollin was hun type. Proudhon nu poogde aan te toonen, dat zulk een Fransche democratie, op staatkundige wijze georganiseerd, een onding was. Geheel dat stelsel van verkiezingen van een groote Nationale vergadering door algemeen stemrecht, waarbij dan het volk van het tooneel zou treden, als de vergadering dáár was, al dat delegeeren der souvereiniteit bewees slechts, dat men enkel oogen had voor de politieke hervorming. Men verving de ééne vertegenwoordiging slechts door een andere breedere, en gaf haar iets meer macht dan vroeger. De democratie - geleid door Ledru Rollin - richtte zich Jacobijnsch in, als een tyrannie der meerderheid, die enkel en alleen op de macht van het cijfer wilde steunen[2]. De revolutie van 24 Februari 1848 was in den aan-

1) Zie Proudhon, 'Solution du Problème social'. Oeuvres complètes, tome VI, pag. 33: 'Ce que nous demandons est une certaine solidarité, non pas seulement abstraite, mais officielle, de tous les producteurs entre eux, de tous les consommateurs entre eux, et des producteurs avec les consommateurs. C'est la conversion en droit public, non des rêveries d'une commission, mais des lois absolues de la science économique. Vous êtes divisés, nous voulons vous réunir, et faire avec vous partie de la coalition. Nous attachons à ce pacte, dont tous nos efforts, toute notre intelligence doivent tendre à déterminer les clauses, la garantie de notre bien être, le gage de notre perfectionnement moral et intellectuel. - Que pouvez vous craindre? La perte de vos propriétés? Entendez bien ceci. Il est indubitable que les articles de la nouvelle charte modifieront votre droit, et qu'une portion de cette *nu-propriété*, qui vous est si chère, d'individuelle qu'elle est, deviendra réciproque. Vous pouvez être expropriés, mais dépossédés jamais, pas plus que le Peuple français ne peut être dépossédé de la France. Et cette nu-propriété, cause unique, selon nous, de vos embarras et de nos misères, ne vous sera pas ravie sans indemnité: autrement ce serait confiscation, violence et vol: ce serait propriété, non réforme'.

2) Zie Proudhon, 'Solution du problème social', Oeuvres, tome VI, pag. 60: 'Le système qu'on travaille en ce moment à établir, la démocratie, peut se définir, par opposition, le gouvernement de la société par l'immense majorité des citoyens qui ont peu de talent et point de fortune'. Fel wordt door Proudhon de bekende circulaire van Carnot aan de onderwijzers aangevallen.

vang sociaal, nu werd zij politiek. Dit was echter, volgens Proudhon, niet de ware republiek. Het was slechts een kostbaarder en duurder opvolgster der vroegere constitutioneele monarchie. 'De republiek daarentegen is de organisatie, door welke - terwijl alle meeningen, alle daden ongehinderd vrij blijven, - het volk, juist door dat verschil van meeningen en wils-uitingen, denkt en handelt als één persoon. In de republiek heeft ieder burger, doende wat hij wil en slechts dàt wat hij wil, direct deel aan de wetgeving en aan de regeering, gelijk hij deel heeft aan de productie en aan de circulatie van den rijkdom. Dáár is ieder burger in zijn kring koning, want hij heeft de volheid van de macht, hij regeert en bestuurt. *De republiek is een positieve anarchie*. Het is niet de vrijheid gehoorzaam onderworpen aan de orde, zooals in de constitutioneele monarchie, noch de vrijheid gevangen gehouden binnen de orde, zooals het Voorloopig bewind dat begreep. Het is de vrijheid, verlost van al haar belemmeringen: het bijgeloof, het vooroordeel, het sofisme, de agiotage, het gezag; het is de onderlinge vrijheid, en niet de vrijheid, die eng zich beperkt: de vrijheid, in één woord, niet de dochter der orde, maar de moeder der orde'[1].

Dit was het programma van Proudhon ten-aanzien der revolutie van 1848.

VI.

Hoe zou hij dit programma gedurende de tweede republiek voor zijn deel ten-uitvoer brengen?

Hij wierp zich natuurlijk in het gedrang, om op de publieke opinie te kunnen werken. In de heftigste clubs stond hij vooraan. Zijn stoere energie, zijn vaste houding, maakte overal indruk. Al was hij niet in de eerste plaats een redenaar, zijn optreden alléén joeg der burgerij schrik aan: hij was van nature een opstandeling, altijd een volks-tribuun[2].

Om voortdurend op het volk te kunnen werken, werd hij journalist, en richtte hij een krant op: 'Le Représentant du Peuple', die van April 1848 tot September 1848 geregeld uitkwam.[3] Toen die krant moest ophouden, werd zij vervangen door 'Le Peuple', welk blad van September 1848 tot 1 October 1849 verscheen. Toen ook dit blad ophield te bestaan, werd het gevolgd door de krant 'La Voix du Peuple', die van October 1849 tot Juli 1850 bestond. Na Juli 1850 heette de krant weder 'Le Peuple' tot het einde van 1850. Het was, onder die drie namen, altijd dezelfde krant, en Proudhon gaf er al de schatten

1) Zie Proudhon, 'Solution du problème social', pag. 87.
2) Zie Garnier Pagès, 'Histoire de la Révolution de 1848', tome VIII, p. 193 en volgende.
3) Zie nog de vertaling van een artikel van Proudhon in de 'Représentant du peuple' van 29 April 1848 in Bernstein 'Documente' I, pg. 26 seqq.

aan van zijn dialectiek, zijn ironie, zijn satire, en zijn geweldige verontwaardiging. Het was een der vurigste, tergendste, snijdende bladen der revolutie. De hoofd-artikelen gaven den indruk van geweer-schoten[1]. Trouwens zijn kracht zat in zijn pen. Hij was éénig in den aanval met de pen. Hij liet den tegenstander geen rust, stapelde ontkenning op ontkenning. Zijn methode was den vijand tot de bekentenis van het ongerijmde te voeren. Hij hield dus klemmend, dringend, knellend aan. Hij slingerde hem den lossen knoop om den hals, en haalde nu altijd vaster en vaster toe. Hij worgde hem bijna, totdat de vijand zich overgaf. Telkens werd in Parijs Proudhons beteekenis grooter. Bij de eerste algemeene verkiezing van 23 April kwam hij nog niet in aanmerking voor volks-vertegenwoordiger, maar bij de supplementaire verkiezingen van 4 Juni 1848 werd hij, te-gelijkertijd met Thiers, door Parijs tot afgevaardigde benoemd.[2] Wat hij in zijn krant uitéénzette, kon hij dus tevens op de tribune der Nationale vergadering bekrachtigen.

Één ding treft ons nu, wanneer wij zijn optreden, in die jaren der tweede republiek, hetzij als journalist, hetzij als volks-vertegenwoordiger, willen pogen te waardeeren, namelijk dit: dat hij dadelijk met een tastbaar voorstel wist voor den dag te komen, hetwelk geheel in de lijn van zijn vroegere ideeën lag, en te-gelijk voor hem een uitgangs-punt was, om verder de bestaande orde van zaken - zoo als zij onder de ontwikkeling van het particulier eigendom was geworden - te bestoken. Wat thans aan den geheelen maatschappelijken toestand van Frankrijk, onmiddellijk na de Februari-dagen, knaagde, was het feit, dat het vertrouwen in handels- en verkeers-zaken was verloren, of, met andere woorden: dat de circulatie hokte, gestremd was, en dat er geen crediet was

1) De beste artikelen uit die drie of eigenlijk vier kranten zijn verzameld in de drie deelen: ‘Mélanges, articles de journaux (1848-1852) par Proudhon’. Zij vormen het 17de, 18de en 19de deel van zijn ‘OEuvres complètes’. Een vroeger medewerker aan die bladen van Proudhon, de Pool Charles Edmond Choiecki, die na deelneming aan een opstand te Warschau in 1845, op 23-jarigen leeftijd, zijn vaderland had moeten verlaten, en sinds in Frankrijk een tweede vaderland vond, heeft mij (toen hij te Utrecht in 1872 mij bezocht) levendig verhaald met wat vuur en doorzettingskracht Proudhon als journalist werkte. De oude medewerker was intusschen een bekend en gevierd Fransch schrijver geworden onder den naam Charles Edmond, en is als president-commissaris van het blad ‘Le Temps’ den 1sten December 1899 gestorven. Aan ‘Le Peuple werkt mede Louis Ménard, toen 26 jaar oud, dichter, vriend en evenknie van Leconte de l'Isle, bekend zijn zijn studies over de oudheid, als dichter staande tusschen de Vigny en Sully Prudhomme. Louis Ménard hield zich steeds ter-zijde; hij stierf Februari 1901. Zijn beste boek is: ‘Rêveries d'au païen mystique.’

2) Zie zijn manifest aan de kiezers, in Bernsteins ‘Documente’ 1903, pag. 267.

te verkrijgen. Dit drukte zoowel op de rijkere als op de armere klassen. Maar vooral op de armeren. Proudhon stelde zich nu voor, dat ééne feit - het gebrek aan crediet - als stormram te gebruiken, altijd daarop terug te komen, en zoodoende al de springveêren en raderen der Fransche samenleving en samenwerking in beweging te zetten. Het was een maatschappelijk feit, geen politiek moment. Maar de geheele ordening van den Staat berustte op het gezonde verkeers-leven van het volk. Daarom was het een geschikt terrein en standpunt voor Proudhon, om van daaruit ook tegen de voortzetters der oude Jacobijnsche politiek zijn aanvallen te richten. En dan was voorts dit standpunt het meest revolutionnaire, dat men zich denken kon. In de ontwikkeling tot de uiterste consequentie van dit beginsel der vervorming van de circulatie lag als eind-doel g r a t i s c r e d i e t voor het volk, en dus ontneming van een deel van het exclusieve particuliere eigendom der rijken. Men zou - dit was de eerste gevolgtrekking, wanneer men het vraagstuk der circulatie werkelijk radicaal durfde aantasten - moeten beginnen, met het goud en zilver te onttronen, en het ruilmiddel in iets anders te zoeken dan in geld of vertegenwoordiging van geld. Door een juiste regeling van 't ruilmiddel en van den ruil zou de oplossing der questie van den eigendom worden vereenvoudigd. De eigendom werd dan iets twee-zijdigs. Hij, die arbeidde moest in staat gesteld worden, door zijn loon altijd zijn eigen producten te kunnen inkoopen. Daarvoor moest de ruil direct, wederzijdsch of onderling en om-niet kunnen geschieden. Proudhon meende de gegevens te kunnen aanbieden, om dit alles tot stand te brengen. Hij wenschte een groote ‘ruilbank’ te organiseeren. Niet, dat hij de vervorming der maatschappij wilde begrenzen en samenvatten in één bank-operatie; neen, hij wilde zijn plan slechts als een eerste begin toepassen; het één na het ander doen; en dan wilde hij, door zijn optreden, dadelijk zijn overtuiging luide uitspreken, dat de Februari-revolutie in de eerste plaats een economische revolutie was. Te-midden van al zijn ontkenningen - terwijl voortdurend de pijlen van zijn aanval door de lucht snorden, terwijl aanhoudend zijn ‘neen, neen, neen’ boven aller gedruisch en geschreeuw weêrklonk - kwam hij dadelijk met dit positief plan aandragen.

Zóó toog hij aan het werk.

Te dien einde schreef hij nu 31 Maart 1848 - als in tegenstelling van Louis Blancs ‘organisatie van den arbeid’ - zijn brochure over de organisatie van crediet en circulatie. Wij bedoelen zijn boekje: ‘O r g a n i s a t i o n d u c r é d i t e t d e l a c i r c u l a t i o n’.

Hij wilde namelijk het crediet en de circulatie opbouwen enkel en alléén op wat hij noemde: de wet der r e c i p r o c i t e i t; een beginsel, dat hij elders *mutuellisme* noemde, en dat, volgens hem, geheel en al miskend was. De middelen, die de republiek daarvoor ter hand moest nemen, waren drieërlei:

a. Allereerst een absoluut en consequent doorgevoerde zoogenaamde tiërceering der *inkomsten* van pachten, huren en kapitalen, ten-behoeve grootendeels van den Staat, en voorts ten-behoeve der

pachters, huurders en der schuldenaars van de kapitalisten. Er zou dus zijn een reductie van alle mogelijke salarissen, tractementen, honoraria, loonen, tarieven, werk-uren, soldijen, toekenningen, enz.; een reductie van den rentekoers van de Fransche Bank op 3%; een reductie van alle renten van hypotheken; een reductie van alle rente der staatsschuld bijv. met ongeveer 1%; een reductie van alle dividenden, van pachten, van huren. Daarmede samengaande wilde hij dan een verlenging of uitstel van betaling van al het vervallen handelspapier, enz., zich uitstrekkend van 8 tot 40 dagen; een uitstel van den interest der hypotheken en van de aflossing van schatkist-biljetten en van alle panden in de banken van leening tot zelfs zes maanden; een uitstel van betaling aan de renteniers van den Staat; een verlenging van betaling voor huren en pachten tot ongeveer 3 maanden; van ‘rembours’ van alle hypothecaire schulden, enz. - De algemeene gedachte, die ten-grondslag lag aan al die reducties, verlengingen en inhoudingen was natuurlijk deze: den algemeenen rijkdom te doen vermeerderen door de reductie van alle salarissen, enz. Men vroeg aan ieder burger, een deel van zijn inkomsten af te staan aan het algemeen en aan de huurders, pachters en schuldenaars van kapitalisten, en juist daardoor zou men zijn eigen welvaart bevorderen. De rijkdom zat niet in de hooge inkomsten, die iemand bezat; de welvaart had slechts één oorzaak: de reciprociteit van goedkoopte. Het was toch mogelijk, dat evenwijdig met de reductie van de salarissen er een reductie op de prijzen van de producten plaats had. Dan was bijv. ieder even rijk met 75 francs inkomen, als vroeger met 100 francs inkomen. De reductie van al die salarissen was voor de republiek de spons, die het water van den rijkdom opzoog, en die schatten konden, als de spons werd saâmgedrukt, weder over het gansche volk worden verspreid. Proudhon stelde zich voor - wijl hij de helft der inhoudingen ten-voordeele van de inhouders liet strekken - dat die inhouding van alle reductiën, enz. als van-zelf zou gaan; van een overgroote, dure heffing door den Staat, als bijv. bij belastingen het geval was, zou dan geen spoor zich vertoonen.

b. Evenwijdig met de reductie van alle inkomsten moest nu gaan een equivalente verlaging van de *prijzen* van alle producten en diensten. Men moet de waarde gebieden halt te houden, door een zoogenaamd gewijzigd maximum. Dit was niet al te moeielijk, wanneer men slechts het agio binnen een grens beperkte. Want te-midden van al de schommelingen en sprongen der waarde deed zich een algemeene wet gelden, te weten: dat, door de kracht van den vooruitgang-zelven, de waarde voortdurend onmerkbaar daalde. Die waarde-daling noemt Proudhon een vooruitgang, een ‘avans’, zooals de waarde-stijging een teruggang is. Men moest nu de waarde altijd als het ware in ‘avans’ houden, zorgen dat zij niet steeg. Het middel bestond eenvoudig hierin, dat men het maximum der handels-prijzen voor alle producten en diensten liet vaststellen op den inkoops-prijs dier producten en diensten, zooals die was ten-dage dat het decreet werd afgekondigd; een maximum,

dat in den regel 25% zou wezen boven de prijzen van den dag, die op de afkondiging van het decreet volgde. Die 25% zou als ‘marge’ gelaten worden aan de concurrentie en tevens als eventueele winst voor de ondernemers. De Staat moest voorts, daar hij als ondernemer winst behaalde door de reductie der salarissen en door de vermindering der prijzen, een goed voorbeeld geven aan allen. De Staat moest dus òf drukkende belastingen afschaffen, òf sommige belastingen verminderen, bijv. een verlaging toestaan op de grondbelasting, op de accijnzen van het zout, der dranken, van het vleesch; het brieven-vervoer goedkooper maken, de in- en uitvoer-rechten tot een minimum herleiden, alle octrooien afschaffen, enz. enz. De bepaling van het maximum zou voor alle producten van handel en nijverheid moeten plaats hebben. Alléén de landbouw zou nog voorloopig uitgezonderd worden. - Overigens zou op deze wijze goedkoopte van alle producten zijn verkregen. De strekking zou wezen in deze, zij het dan ook zeer vèr-verwijderde, richting: iedereen voor niets te laten werken, ten-einde iedereen voor niets van alles te laten genieten.

c. Om nu dat alles in gang te stellen, moest verder de circulatie worden georganiseerd. Dit was de sluit-steen van de twee voorgaande reeksen maatregelen. Er moest een laatste koningschap worden vernietigd en afgeschaft, namelijk: het koningschap van het goud. Daarvoor moest een bank worden opgericht, geheel en al gevestigd op het begrip van ‘reprociteit’, die crediet-papier zou geven van een gansch anderen aard dan het gewone bankbiljet. Hij noemde die bank de ruilbank (‘*banque d'échange*’). Het papier, dat die bank zou uitgeven, zou zijn een meer algemeene vorm (een generalisatie) van den wisselbrief, te weten: naamloos papier, altijd-door bevoegd en geschikt om in ruil te worden gebruikt, betaalbaar op zicht, doch slechts tegen koopmanschappen en diensten. De dekking van dat papier zou slechts in producten bestaan. De werking zou aldus kunnen worden gedacht. Honderd duizend fabrikanten, kooplieden, enz. zouden een vereeniging maken, en zich verplichten, om zich te houden aan de statuten van deze ruilbank, die de Fransche bank zou worden. Ieder dier fabrikanten, kooplieden, enz. zou nu een rekening-courant bij de bank hebben, tot het disconteeren van zijn koopwaren. Disconteerde hij die koopwaren, dan ontving hij crediet-papier. Ieder der honderd duizend inschrijvers nam dan aan, dit papier te nemen. Dat papier was gedekt eerst door de producten, en voorts door het contract van al de honderd-duizend inschrijvers. Het was zoo solied mogelijk: het was het uitvloeisel van onderling crediet, want alle deelhebbers waren hoofdelijk aansprakelijk voor elkander: er was volkomene reciprociteit[1)].

1) Elders, in het boek ‘Idée générale de la Révolution au XIXme Siècle’, geschreven in 1851 (Editie der ‘Oeuvres complètes’, deel X, p. 91) omschrijft hij die ‘reciprociteit’ als ‘une nouvelle force économique, qui consiste en ce que les échangistes se garantissent l'un à l'autre, et irrévocablement, leurs produits au prix de revient.’

Allerlei consequentiën konden nu uit deze drieërlei soort maatregelen voortvloeien. Vooreerst een inkrimpen en afschaffen van specie voor geld, en dus overboord-werping der bankiers en financiers; dan een vergrooting van het débouché door de uitbreiding van ieders koopkracht[1]; een afschaffing van de bestaande vormen van belasting, daar al die belastingen konden vervangen worden door de disconto-premie iets te verhoogen, en die verhooging aan den Staat af te staan, hetgeen een belasting op de producten zou wezen; een afschaffing der douane-rechten, waardoor alle buitenlandsche betrekkingen en verhoudingen zouden worden gewijzigd en vereenvoudigd; een inkoop van de staatsschuld. Men zou dat alles allengs zien gebeuren. Staat en maatschappij zouden geheel zich omzetten in een toestand van *positieve anarchie;* de maatschappij zou zich-zelve regelen en controleeren.

Aldus liet zich het kleine boekje uit. Het bevatte en condenseerde misschien te veel ideeën, om dadelijk te kunnen worden begrepen. Daarom behelsde de krant 'Le Représentant du Peuple', in April, Mei en Juni 1848, een serie artikelen, die verder het wezen van de ruilbank zouden uitéénzetten. Die artikelen zijn later, onder den titel 'B a n q u e d ' E c h a n g e ', weder tot een boekje verzameld en in November 1848 door Alfred Darimon uitgegeven[2].

1) Zie Proudhon, 'Organisation du crédit et de la circulation' in Oeuvres complètes, tome VI, p. 124: 'De même que, dans le nouveau système, crédit c'est échange, de même échange c'est richesse. En effet, le jour où la circulation des produits deviendra de plus en plus régulière, active et pleine, ce jour-là, le producteur, n'ayant aucun souci de l'avenir, ne thésaurisera plus: l'ouvrier, sachant qu'il a dans la paume de sa main une source de richesse, au lieu de faire des épargnes, dépensera. Acheter pour lui, ce sera économiser. Le capital, dans le régime du crédit réciproque, ne se forme plus par l'épargne, mais par l'échange. Accumuler des billets de crédit semblera une aussi grande duperie que d'avoir du pain, et de ne pas manger, du vin, et de n'en pas boire; des vêtements, et d'aller tout nu; un logement superbe, et de coucher à l'écurie. La caisse d'épargne, cette fondation pieuse de la vieille philanthropie, paraîtra alors ce qu'elle est en réalité, le fléau du commerce, le monument de la misère, l'abomination de la désolation de ce corps social. La demande croissant indéfinement avec les moyens de production, avec les facilités de la circulation, le besoin de bien-être et de luxe, l'offre du travail sera toujours au-dessous de la demande; la production, auparavant toujours excessive (puisque, malgré la misère générale, le commerce ne trouvait pas de placement), sera au contraire toujours insuffisante. Vous voulez, pour augmenter le produit, organiser le travail, rendre le travail attrayant! Creusez le débouché; faites le vide dans le vaisseau circulatoire; et comme l'eau se précipite sous le piston, la production affluera à l'appel de la demande'.

2) Deze artikelen 'Banque d'Echange' staan ook in het zesde deel der werken van Proudhon. Wij citeeren deze editie.

Zij behelzen voor den aandachtigen lezer van Proudhons brochure over de organisatie van crediet en circulatie niet veel nieuws. Men vindt echter, naast woedende aanvallen op de Fourieristen, daarin ontwerp-statuten - in 80 artikelen vervat - van een ruilbank. De klem van het betoog werd hierop gelegd: dat in de tegenwoordige tijden het probleem der circulatie den voorrang had boven dat van den eigendom; dat inderdaad ieder eigenaar zijn eigendoms-titels eigenlijk eerst ontleende aan de circulatie, en naar haar bestand en toestand zijn eigendom eerst kon afmeten. Voor die circulatie moest dus in aller belang gezorgd worden, doch zóó gezorgd, dat werkelijk de regel waarheid werd: dat producten slechts werden geruild tegen producten; het geld moest dus als intermediair verdwijnen en de voordeelen, die door de geld-circulatie aan den kapitalist waren verzekerd, moesten op die wijze worden te-niet gedaan[1]. Sterk werd de nadruk hierop gelegd: dat deze ruilbank, behalve tegen een machtige commissie, gratis werkte, geen eigenlijk gezegde disconto-rente hief, en dus ook gratis het crediet verschafte. Proudhon kan echter moeielijk zulke onderwerpen behandelen, zonder tevens meer algemeene denkbeelden in 't licht te stellen. Nog duidelijker dan vroeger wordt dus, naast de theorie van het *mutuellisme*, de leer der *anarchie* weder ontvouwd. Deze inrichting van een ruilbank toch zou uitwerken, dat de maatschappij zich-zelf volkomen bedruipen kon. Het was een zelf-werkende, zich-zelf controleerende machine, en geheel de maatschappij zou dit voorbeeld volgen. ‘De laatste term der beschaving zou deze zijn: dat, terwijl de maatschappij zonder gouvernement, zonder politie of wetten zich voortbewoog, de collectieve activiteit als door een soort immanent bewustzijn werd gedreven, de exploitatie der aarde met éénheid en in volkomen harmonie werd uitgevoerd, en het individu slechts door zijn eigen wil te doen, zich verheffen zou tot den hoogst mogelijken trap van welvaart, wetenschap en deugd’[2]. Ten-hoogste onzinnig was het dus van de Nationale vergadering der republiek van 1848, om - na de Juni-dagen - voor niets anders oogen en ooren te hebben dan voor het ontwerpen en debatteeren van een constitutie. Men moest toch eens afleeren het heil alleen te zoeken in Staats-vormen, slechts te turen op de poovere en schrale utopie eener betere grondwet. ‘Wat zou er van dat samenstel eener

1) Zie zijn uitlating in de brochure ‘Banque d'Echange’, Oeuvres, tome VI, pag. 223: ‘Un écu n'a pas plutôt été arraché de la paume de la main du travailleur qu'il est placé à intérêt composé sur le peuple. De cet intérêt vivent et pullulent toutes les espèces de parasites qui sucent la sève de l'humanité. De temps en temps, l'arbre épuisé jaunit, s'étiole et cesse de donner des fruits; alors les parasites crèvent par myriades, et bientôt le géant de la nature reparait plus vigoureux et plus magnifique. Le peuple n'est jamais plus fécond, plus fort que le lendemain d'une banqueroute’.
2) Zie Proudhon, ‘Banque d'Echange’, Oeuvres, tome VI, pag. 198.

nieuwe constitutie overblijven? De schaduw van een substituut, bijgestaan door de schaduw van een agent van politie!'[1)]

Hij, Proudhon, zou dus zorgen, dat die Nationale vergadering zich bezig kon houden met een ander, een degelijker onderwerp.

Den 11den Juli 1848 legde hij namelijk, als volksvertegenwoordiger, aan de vergadering over HET VOORSTEL, *om een belasting op het inkomen te vestigen*, en wel in de termen, die bijna gelijkluidend waren aan zijn plan, ontvouwd in de brochure over de organisatie van het crediet en de circulatie. De Nationale vergadering zou besluiten, dat, te beginnen met 15 Juli 1848, een belasting van een derde zou worden gevestigd op alle inkomsten der roerende en onroerende goederen. De inning (perceptie) van die belasting zou aan de zorg der pachters, huurders, hypothecaire en andere schuldenaars, enz. enz., in de vormen, voorwaarden en onder beneficie der op te noemen uitstellen, worden overgelaten. De rubrieken van die verschillende reducties, van al die inhoudingen, van al die verlengingen, zooals zij reeds in de vroegere brochure waren opgenoemd, werden in dit voorstel herhaald. Al die huurders, al die schuldenaars zouden de helft behouden, en de andere helft (het zesde dus van alle inkomsten) aan den Staat afgeven. Voor dat zesde van alle inkomsten, dat de Staat op de gemakkelijkste wijze, door anderen, inde, zou de Staat eerst een deel der belastingen afschaffen of ten-minste een deel der belastingen zeer verlagen. De accijnzen bijv. op het zout, op het vleesch, op de dranken zouden worden verminderd; het patent-recht worden verlaagd. De kanaal- en scheepvaart-rechten, de in- en uitgaande rechten zouden belangrijk minder worden. Er zou geen sprake meer zijn van een progressief recht op de successie, enz. enz. Voorts zou dan de Staat uit dat zesde deel der inkomsten - dat hem een groote som van beschikbaar kapitaal zou verschaffen - gelden vinden, om disconto-kantoren en landbouw- en industrie-banken op te richten. Eindelijk zou de Staat aan alle ondernemers, fabrikanten, chefs van werkplaatsen, enz. den verkoop van hun producten waarborgen, onder aftrek van 10 ten honderd der inkoopsprijzen, tot een gelijke hoeveelheid, als die zij in de twee maanden, welke den 24sten Februari 1848 voorafgingen, hadden kunnen leveren.[2)]

Dit ontwerp maakte den indruk van een pistoolschot, afgevuurd in de zaal-zelve der vergadering. Het werd onmiddellijk in handen gesteld van het comité van financiën, dat reeds 26 Juli 1848 het verslag over dit voorstel indiende. Rapporteur was de man der regeering van Louis Philippe: was Thiers. Hij was spoedig met zijn rapport gereed. Dit stuk reet het voorstel van Proudhon als uitéén; het ontzenuwde het plan op elke denkbare wijze; het bestreed het voorstel geheel-en-al van het standpunt der bestaande

1) Zie Proudhon, 'Banque d'Echange', Oeuvres, tome VI, pag. 205.
2) Zie het voorstel in het zevende deel der 'Oeuvres complètes' van Proudhon, pag. 241-244.

maatschappelijke orde, toonde aan, hoe het eigendoms-recht direct en indirect door dit plan werd ondermijnd, en betoogde, dat het voorstel van Proudhon niet anders was dan 't begin van een agrarische wet. Zij, die de grondslagen der economische maatschappij wilden behouden, hadden nu slechts toe te zien. ‘De taal, die wij gebruiken - zóó eindigde het rapport van Thiers - is zeer zeker streng, maar indien er dwalingen zijn die men moet weten te beklagen en te eerbiedigen, er zijn er, waarvoor men geen zweem van toegeeflijkheid moet hebben. Dat enkele kortzichtige wijsgeeren, gedreven door een menschenhaat, welke dikwijls aangetroffen wordt bij geesten, die ontevreden over de maatschappij en zich-zelven zijn, de groote en voor de menschen noodige waarheden miskennen, de begrippen: G o d , E i g e n d o m en F a m i l i e betwijfelen, voor die diepe en eeuwige ideeën valsche en verderfelijke denkbeelden in de plaats stellen, dat is dikwijls gezien, en verdient slechts medelijden en eerbiediging; eerbiediging, wel te verstaan, van de vrijheid van den menschelijken geest, die men waardeeren moet zelfs bij hem die zich vergist, want indien men de hand wilde leggen op Spinoza, zou men te-gelijkertijd Plato, Descartes en Newton in banden slaan. Maar wanneer diezelfde geesten, uit hun gemelijke en eenzame overpeinzingen opstaande, in tijden van burger-oorlog als de onze, waarin de valsche denkbeelden de misdadige handen aanzetten, zich van hun dwalingen durven bedienen als middelen, om een verdoolde menigte op te hitsen, dán is het plicht, om, terwijl men de vrijheid eerbiedigt van hen, die daarvan zulk een slecht gebruik maken, met al de ruchtbaarheid en kracht van een nationaal vonnis, het verderfelijk misbruik aan de kaak te stellen.’[1)]

Het zou dus in de vergadering een duel worden tusschen de mannen der orde en Proudhon.

De dag van den strijd brak den 31sten Juli 1848 aan. Ditmaal zouden de leden der volks-vertegenwoordiging niet lachen of glimlachen, zoo als zij vroeger hadden gedaan, toen Pierre Leroux, of Victor Considerant, zijn plannen ontvouwde. Ditmaal beefde men. Men beefde uit vrees en uit verontwaardiging. Alles wat Proudhon vertelde druischte lijnrecht in tegen hetgeen men tot nu toe had gedacht. Proudhon stond dáár rustig op de tribune. Hij had de redevoering, waarmede hij zijn voorstel zou verdedigen, op schrift gesteld, en las haar kalm en onvervaard voor. Hij had in die rede geen enkele verzachting toegelaten, geen enkele aanpassing aan bestaande verhoudingen beproefd. Hij plaatste stelsel tegen stelsel. Tegenover den drieledigen grondslag der mannen van het verleden: God, Eigendom en Familie, stelde hij zijn wereld-beschouwing over, zijn opvatting der maatschappij. Twee en een half uur zou zijn rede duren. Maar de tijd duurde langer en langer. Want ziet: hoe rustiger hij sprak, des te minder wist de vergadering zich te bedwingen. Hij had nog geen vierde deel van zijn bestek afgelegd, of de beweging begon. Nog was

1) Zie Proudhon, Oeuvres complètes, tome VII, pag. 261.

het alleen gelach, geschuifel, gedruisch, geroep, uiting van opwinding, van ongeduld, van onrust en gramschap. Er was enkel een gevoel van wrevel door de vergadering gegaan, toen Proudhon, na een heftige lachbui der leden, gezegd had: ‘Het doet mij leed, burgers, dat wat ik spreek u zóó doet lachen, omdat datgene wat ik hier zeg u eens zal dooden.’[1)] Doch reeds moest toch de voorzitter de vergadering verzoeken, stilte te bewaren. ‘Ga voort, mijnheer Proudhon’ - en Proudhon hernam slechts: ‘ik redeneer, mijne heeren, het valt niet te ontkennen, in een andere orde van ideeën dan de uwe, maar volgt mij met een weinig aandacht, en ziet, of ik in die orde van denkbeelden, waarin ik mij geplaatst heb, juist redeneer.’ Weêr zette hij kalm de voordracht voort, legde uit, dat, wanneer hij van progressieve afschaffing van den eigendom gewaagde, hij dan slechts een zeer geleidelijke opheffing der inkomsten van het kapitaal bedoelde, op den weg der vrijheid, zonder onteigening, en zonder de minste communistische strekking. De door hem voorgestelde belasting kon reeds een begin daarvan zijn. Want wat hij wilde was tweeledig: ‘een duidelijke aanzegging aan den eigendom en aan de midden-klasse betreffende den zin en de bedoeling der Februari-revolutie, en een opvordering aan de rijkeren om tot de sociale liquidatie over te gaan, en in dien tusschen-tijd, voor hun deel tot het revolutionnaire werk een bijdrage af te staan, wordende de eigenaars verantwoordelijk gesteld voor de gevolgen van hun weigering en wel onder alle reserves.’

Daar barstte het los.

Verwarde stemmen in de vergadering: ‘Hoe? Onder alle reserves, leg dit uit’.

Dupin. ‘Het is zeer duidelijk: de beurs of het leven’.

Talrijke leden. ‘Mijnheer de voorzitter, laat de spreker het ophelderen’.

Proudhon. ‘Het voorbehoud, de reserve, komt na de verantwoordelijkheid-stelling. Het beteekent...’.

Vele leden. ‘Houdt op, wij hebben 't begrepen!’

Proudhon. ‘Het beteekent, dat in geval van weigering, wij-zelven tot de liquidatie zouden overgaan, zonder u.’

Menigte van stemmen. ‘Wie, gij, wie zijt gij...?’

Ernest de Girardin. ‘Spreekt ge van de guillotine?’ - Geraas

1) Zie de plaats der rede opgenomen in het zevende deel der Oeuvres complètes, pag. 271: ‘Je regrette, citoyens, que ce que je vous dis vous fasse tant rire parceque ce que je dis ici vous tuera’. Vergelijk den indruk van Jules Simon, die toen nog lid der vergadering was, in ‘Le Temps’ van 4 Juli 1890 en die van Jules Claretie in ‘Le Temps’ van 19 Augustus 1910. Veuillot zeide toen over hem: ‘Son aspect n'a rien de formidable. Un homme blond et pâle, de 35 à 40 ans, aux formes lourdes et qui sera obèse un jour, quelque chose d'ouvrier, de commis, aussi du savant - un bourgeois, honnête et proprette figure. - un homme de plume, pas un Mirabeau, Danton ou Marat.’

- geweldige opschudding - allerlei uitroepen worden van alle kanten aan den redenaar gedaan.

De voorzitter. ‘Ik verzoek aan iedereen stilte. De redenaar heeft het woord om zijn gedachten te verduidelijken.’

Proudhon. ‘Als ik op de lippen genomen heb de twee woorden: *gij* en *wij*, dan is het duidelijk, dat ik op dat oogenblik *mij* veréénzelvigd heb met de proletariërs, en *u* met de ‘classe bourgeoise’.

Een ontzettend gedruisch volgt.

De Saint-Priest. ‘Dat is de sociale oorlog’.

Een ander lid. ‘Het is de 23ste Juni op de tribune’.

Veel stemmen. ‘Laat hem uitspreken.’

Inderdaad kon Proudhon weder wat voortgaan. Hij las door, een kwartier uur geregeld door; hij kon uitéénzetten, dat Thiers in zijn rapport de cijfers verkeerd had overgenomen, verkeerd had gegroepeerd; hij legde uit wat in zijn stelsel het crediet was; hij was in het hart van zijn betoog. Wèl ging het niet volkomen rustig in de vergadering toe. Als de voorzitter opmerkte, dat men den tijd niet verkortte door zulke interruptiën, dan klonk het hier en dáár: ‘Ja, maar dat rust altijd een weinig uit’. De voorzitter zelf hield zich nog onzijdig en maande Proudhon slechts aan, wat sneller te lezen. Zóó kwam de spreker tot deze zinsnede:
‘Burgers-volksvertegenwoordigers, wat ik u zal zeggen, zal u wederom een paradox toeschijnen: de eigendom bestaat niet meer. Wij zijn het stilzwijgend met u ééns, het feit als feit te verdragen en te dulden, maar het is slechts een voorloopige toestand, waaraan gij een termijn kunt stellen; grondwettelijk en rechtens, let hierop wèl, hebben wij den eigendom reeds afgeschaft.’ Hij wilde uitéénzetten, dat door de decreten van het Voorloopig bewind van Februari 1848 over het recht op den arbeid, alles wat den eigendom betreft een ander karakter had gekregen. Doch de vergadering liet hem geen tijd en geen gelegenheid daartoe. Reeds vloog de minister van financiën naar de tribune, om een verklaring namens de regeering daarover te doen. Weldra riep de voorzitter, toen Proudhon den duur der contracten afhankelijk stelde van den goeden wil der debiteuren, hem tot de orde, ditmaal onder luide kreten van afkeuring der vergadering, die de gansche rede tot de orde had willen doen roepen. Het werd een krakeel, een twist, een tumult, een luid gewoel. Moede en afgemat ging eindelijk de vergadering weder zitten, en Proudhon sprak voort. Daar hoorde zij het recht verdedigen van de sterkte en van de kracht. ‘Wat ons op dit oogenblik regeert, het is niet de wet of het recht, het is de kracht, of wilt gij de Noodzakelijkheid, of nog anders de Voorzienigheid.’ Nu stoof weder de vergadering op. ‘Gij gelooft niet aan de Voorzienigheid,’ riep een stem. ‘Wat weet gij er van?’ was Proudhons antwoord.[1] Struikelend en

1) Jules Simon, in ‘Le Temps’ van 4 Juli 1890, meent dat het Baroche was, de soupele, gladde, uiterlijk zóó deftige minister onder het tweede keizerrijk, die dit antwoord: ‘Qu'en savez vous, si je n'y crois pas?’ uitlokte.

hortend, telkens in de rede gevallen, telkens zich-zelf hervattend, gaat Proudhon toch voort: ‘De 24ste Februari heeft het recht op arbeid ter-neder gesteld; het Voorloopig bewind, door zijn daden, heeft het bevestigd; het ontwerp uwer constitutie heeft het behouden; het is gegraveerd in aller hersens. IJdel zou het zijn, het uit uw nieuwe grondwet te schrappen: gij zoudt slechts een witte plek maken, waarin men, in gedachte, naast het recht op den arbeid het recht van opstand zou zetten.’ Nu ontstond weder een geloei, een gebulder, een orkaan. Allerlei verwarde galmen en geluiden stegen op.

Een lid. ‘Gij hadt ditzelfde vóór een maand, in Juni, moeten zeggen.’

Verschillende stemmen. ‘Waarom hebt gij 23 Juni het geweer niet opgenomen?’ - ‘Gij hadt wat moed moeten hebben!’ - ‘Waar bleeft gij in de Juni-dagen?’ - ‘Gij zijt de Marat van die leer.’ - ‘Gij zijt het, die den brand hebt aangestoken.’ - Gij hadt naar de barricaden moeten gaan.’

De minister van binnenlandsche zaken, Sénard: ‘Hij is te laf. Hij zal 't niet doen. Die kerels roepen de lieden naar de barricaden, maar gaan er zelf niet heen.’

Nog altijd is het niet uit. Proudhon gaat weder voort en komt tot zijn slot. Het einde zijner rede betoogt, dat al wat de vergadering tot nu toe heeft gedaan, om het vertrouwen te herstellen, slechts het wantrouwen heeft bevestigd. De staat van beleg is telkens het éénige redmiddel, dat de republiek weet te bedenken. De clubs, de pers, de ontwapende arbeiders, alles is gebracht onder den staat van beleg. ‘Zonder den waarborg van den arbeid, dien men van u vraagt, kunt gij noch de clubs toelaten, noch met de drukpers in vrijheid leven, noch de geweren teruggeven aan de door u verdachte werklieden. Gelooft gij waarlijk, dat het kapitaal zich zou durven wagen aan een hypotheek op de bajonetten van uw “bourgeoisie”? Een fraai onderpand van vertrouwen voorwaar! Neen, het kapitaal is bang, zijn instinct bedriegt het niet, het voelt, dat het socialisme zijn blikken strak op hem gevestigd houdt. De Joden zullen niet meer terugkeeren. Ik verbied het hun’.

Proudhon ging zitten. En thans had een onbeschrijfelijk tooneel van verwarring in de vergadering plaats. Niemand wilde in discussie treden. Toch moest er een eind aan alles komen. Een gemotiveerde orde van den dag zou dus aangenomen worden. Er waren er vijftien voorgesteld. Eindelijk bleek het, dat één dezer het meest aan de stemming van de vergadering beantwoordde. Zij werd voorgelezen en luidde aldus: ‘De Nationale vergadering, overwegende, dat het voorstel van den burger Proudhon een kwaadaardige aanval is op de beginselen der openbare zedelijkheid; dat dit voorstel den eigendom schendt, de aanbrenging (delatie) bevordert; dat het een beroep doet op de slechtste hartstochten, - overwegende bovendien, dat de redenaar de omwenteling van Februari 1848 heeft belasterd, door haar medeplichtig voor te stellen aan de theorieën, die hij heeft ontwikkeld, gaat over tot de orde van den dag.’ De stemming volgde. Van de 693

aanwezige leden stemden 691 leden vóór deze aldus geformuleerde motie. Slechts twee stemmen deden het ‘tegen’ hooren. De ééne stem was die van Proudhon, de tweede die van zijn schildknaap Greppo.

Alle overige socialisten in de vergadering: Louis Blanc, Victor Considerant, Pierre Leroux, enz. enz. hadden zich dus ook tegen Proudhon verklaard. Het officieele socialisme wierp den ‘anarchist,’ den ketter, uit.

Hij bleef de man dien men van alle kanten, ook van dien van het socialisme, in den ban deed. Zijn rol in de Nationale vergadering was echter nu uitgespeeld. Hij ging nog wel trouw naar de zittingen, maar hij sprak er haast niet meer. In October 1848 gaf hij nog een rede uit, die hij zou hebben uitgesproken over het recht op arbeid, bij gelegenheid van de debatten over de constitutie, maar welke rede hij bij nader inzien niet mondeling voordroeg[1]. Hij ging stil en zeer teruggetrokken zijn gang in dat parlement. De vrees, die men voor hem had, maakte hem dáár een vermaardheid. Overigens was zijn voorkomen waarlijk niet woest of zonderling: hij zag er uit, zegt Jules Simon, als een knap meesterknecht, wat kort-af in zijn doen, een weinig barsch in zijn manieren.[2]

Al zijn kracht bespaarde hij thans voor zijn krant. Zijn blad maakte dan ook op het volk een verbazenden indruk. Hij was een geboren pamflettist. Hij wist het woord te vinden, dat trof en dat wondde. Zijn oorspronkelijkheid, zijn scherpe stijl, zijn wijze van ontleden, zijn stoute zetten, zijn ruwe uitvallen, - dat alles sloeg haken in het brein van zijn lezers. Hij ten-minste hield zijn meening niet voor zich. Hij schreef plomp-weg neder, wat de anderen stil verborgen. Hij hechtte niet aan het fatsoen der anderen; hij rukte overal de maskers af. En door al zijn artikelen floot de revolutie haar storm-marsch. Wilt gij weten, hoe zijn blad door de jongeren werd verslonden, lees dan het woord van Jules Vallès. Deze laat zijn held, zijn ‘andere-ik’, Jacques Vingtras, het volgende zeggen: ‘Op het uur dat de “*Voix du Peuple*” uitkomt, ga ik zenuwachtig rillend het blad afnemen van het touw, waaraan het hangt, tegen het raam van het wijnhuis. Ik betaal mijn stuiver en ga zóó gelukkig weg, alsof ik een geweer had gekocht. Die stijl van Proudhon schiet vlammen, even hel als de zon op de vensters, en het komt mij voor, alsof ik dwars door die regels een bajonet zie flikkeren.’[3].

Voorts poogde hij nog een fragment van zijn ruilbank tot werkelijkheid te brengen. Hij wilde zijn lievelings-gedachte: het idee van gratis-crediet practisch bewijzen, doordat hij, zonder Staats-hulp,

1) Zie die rede in de ‘Oeuvres complètes’ van Proudhon, tome VI, pag. 190-239.
2) Zie het artikel van Jules Simon, in ‘Le Temps’ van 4 Juli 1890: ‘l'air d'un contre-maitre un peu bourru’ - ‘réservé et taciturne.’
3) Zie Jules Vallès ‘Jacques Vingtras, le Bachelier,’ 1885, pag. 59.

uit eigen vrij initiatief, met de arbeiders e e n v o l k s b a n k oprichtte, welke aan alle deelgenooten crediet om-niet zou verleenen op de producten, die men dáár bracht, en slechts een kleine commissie ter bestrijding der noodzakelijke administratie-kosten zou vorderen. De statuten en de organisatie der bank maakte hij in een kleine brochure openbaar.[1)] Die volksbank berustte geheel en al op het beginsel der mutualiteit. Zij wortelde in de vrijheid, en stond lijnrecht tegenover hetgeen Louis Blanc eens had gewild. Die bank zou in Januari 1849 haar werkzaamheid beginnen. Werkelijk heeft deze bank, in de maanden Januari, Februari en Maart 1849, het beginsel van het gratis-crediet een oogenblik weten te verwezenlijken.[2)] Buiten de eigenlijke wereld der financiëele 'zaken' scheen zich die bank rustig te ontplooien. Niettegenstaande de andere socialistische scholen tegenwerkten, in spijt ook van de onverschilligheid der politieke radicalen, steeg het cijfer der adherenten van die bank tot twintig duizend. Proudhon was vol hoop en verwachting, toen eensklaps aan al die illusiën de bodem werd ingeslagen. De regeering begon plotseling, onverwacht, een vervolging tegen hem, wegens zijn artikelen in zijn krant.

Het was duidelijk, dat men slechts een aanleiding had gezocht, om Proudhon achter slot en grendel te plaatsen. In zijn blad had hij ook den president van de republiek, prins Louis Napoleon, aangevallen. De hoofden der parlementaire meerderheid, anders niet zoo behoedzaam voor de eer van den president, draalden nu echter niet. Tot Proudhons groote verwondering werd hij, op dagblad-artikelen waarin slechts sprake was van den president, vervolgd wegens opzetting tot haat tegen de regeering, aanhitsing tot burger-oorlog, en aanslag tegen de constitutie en tegen den eigendom. De Nationale vergadering gaf gaarne haar verlof, om haar mede-lid aldus vóór den rechter te brengen. De behoudende partij aarzelde niet. Hij werd den 28sten Mei 1849 veroordeeld tot drie jaren opsluiting en tot 3000 francs boete.

Den 4^{den} Juni 1849 ging hij in de gevangenis; de bekende Sainte-Pélagie.

1) Zie Proudhon, 'Banque du Peuple,' in de Oeuvres complètes, tome VI, pag. 259-312. Vergelijk voorts Proudhon, 'Les Confessions d'un Révolutionnaire,' Editie 1868, pag. 195-206, en vooral pag. 215 en 216.

2) Het idee van die 'volksbank' was ook te vinden bij John Gray in zijn geschrift 'The social System, a treatise on the principle of exchange,' 1831 (zie ons vierde deel der 'Socialisten) Vergelijk verder over die volksbank van Proudhon de woorden van Ferdinand Lassalle in zijn 'Bastiat Schulze' ('Reden und Schriften' deel III, editie 1893, pag. 167) en voorts de scherpe en bittere kritiek van Karl Marx, in zijn 'Zur Kritik der politischen Oekonomie,' 1859, pag. 64 en in zijn 'Das Kapital,' deel I, editie 1890, pag. 35, deel III, pag. 14 en III*b* pag. 147. Denk ook aan Owens 'Equitable Bank of Exchange' in ons deel II, p. 316 seqq.

VII.

Hij bleef de volle drie jaren gevangen. Het scheen hard. Maar later was hij zeer dankbaar voor die straf. Het gaf hem rust. Hij had door de boete al zijn geld verloren, en kon toch geen orde op zijn zaken meer stellen. Na kon hij weder zijn gedachten bijéénzamelen, weder zich-zelf worden, zijn studiën hervatten. Want de gevangenis-straf was een politieke straf, en dus werden hem zekere vrijheden gegund, het recht van te lezen en te schrijven hem in volle mate toegestaan.

Hij heeft zelfs, gedurende die gevangenis-straf, zijn huwelijk gesloten. Hij teekent zelf op, dat hij den 3den Januari 1850 zich naar de 'maire' van het 12de arrondissement van Parijs heeft kunnen begeven, om zijn huwelijk aan te gaan[1]. Hij was nu 41 jaren oud en huwde een jonge, arme 'ouvrière'. Hij had vroeger met haar kennis gemaakt en had haar flinkheid gewaardeerd. Van liefde als hartstocht is hierbij geen sprake, maar wel van achting en innige vertrouwelijkheid. Hij wilde zich, als hij vrijkwam, een huishouden verzekeren, een rustig 'intérieur', een vredig samenzijn. Hij had, zegt hij ergens, behoefte, om, na den dood van zijn moeder, een vrouwelijke stem om zich heên te hooren. Hij hield van kinderen. En daar is dan ook - al was het huishouden zuinig - geen gelukkiger gezin geweest dan dat van Proudhon. Drie meisjes werden hem geboren; het eerste kwam 18 October 1850 ter-wereld. Later, als hij soms toornig was op de buitenwereld, waren die kinder-stemmen zijn éénig geneesmiddel. Voor de zachte zilver-stem zijner meisjes zwichtte al zijn drift.[2]

Zijn 'volksbank' moest hij natuurlijk liquideeren, nu hij-zelf de directie niet meer kon voeren. Zijn tegenstanders zeggen, dat de gedwongen vereffening dezer zaken hem niet onaangenaam heeft kunnen zijn. Hij-zelf heeft echter altijd sterk tegen dat vermoeden geprotesteerd.

Overigens ging hij dapper in zijn gevangenis aan het schrijven. In zijn blad[3] - dat geregeid bleef uitkomen - begon hij in November 1849 de bekende briefwisseling met Frédéric Bastiat. De ons (zie bladzijde 477 van dit deel) bekende Chévé, een der medewerkers toen ten tijde aan de 'Voix du Peuple', had den 22sten October 1849 een brief gericht aan Frédéric Bastiat, naar aanleiding van diens brochure 'Capital et Rente'. Bastiat vroeg nu dadelijk verlof aan de redactie van het blad, of hij in het eigen blad mocht antwoorden. Hij kreeg de vergunning, maar

1) Zie Proudhon, 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise', Editie 1858, tome III, p. 183.
2) Zie Sainte-Beuve, Proudhon, sa vie et sa correspondance,' p. 344.
3) Zie in de 'Voix du Peuple' no. 89, 20 Dec. 1849 de dialoog over 'anarchie', overgedrukt in de 'Nouveaux Temps', Supplément, 1902, p. 54.

tevens het bericht, dat, als de discussie zich verder zou ontspinnen, Proudhon-zelf in de plaats zou treden van Chévé. Er zijn zóó, over en weêr, dertien brieven in de 'Voix du Peuple' tusschen Bastiat en Proudhon gewisseld, hoofdzakelijk over het gratiscrediet. De strijd heeft echter, ook wetenschappelijk, weinig resultaten gehad. Hoeveel scherpzinnigheid en dialectische vaardigheid ook beide kampvechters ten toon spreidden, zij gingen van te verschillende standpunten uit, om elkander waarlijk goed te treffen. Ieder zocht slechts zijn eigen stellingen te bewijzen, zonder eigenlijk op die van zijn tegenpartij in te gaan. Vandaar, dat de argumentatie van den éénen nooit die van den anderen goed raakte. Bastiat was uitnemend in zijn recht, als hij op het vele fantastische en willekeurige van Proudhons hersenschimmen wees. Proudhon daarentegen wist misschien beter uitéén te zetten, dat men de economische questies niet eenvoudig met ja en neen kan beantwoorden, maar dat men daarop de historische methode moet aanwenden. Naar gelang van telkens wisselende economische toestanden, wisselt ook de rechtvaardiging der kapitaal-rente.[1)]

Voorts zou hij nu het plan gaan volvoeren, dat in 1847 door hem was ontworpen en dat door het uitbreken der revolutie van 1848 was verstoord, te weten: in een afgerond boek zijn denkbeelden over de toekomstige richting der maatschappij min of meer stelselmatig te ontvouwen. Het breede programma, dat hij zich had gevormd, zou hij helder pogen uitéén te zetten. Vooraf zou hij echter, als een inleidend geschrift, zich met zijn eigen persoon, zijn bedoelingen en te-leurstellingen nog eerst bezig houden.

Het boek, dat hij (trotsche gevangene!) over zich-zelf schreef, droeg tot titel: 'Les confessions d'un Révolutionnaire'. Het is van al zijn werken misschien 't aantrekkelijkste. Zijn eigen leven, en geheel de omwenteling van het jaar 1848, laat hij vóór zijn gedachten voorbijglijden; en hij zit als rechter over al die opkomende en verdwijnende gedaanten. Wat al figuren trekken voorbij in de 'revue'! Allen komen, gaan en krijgen hun

1) Zie de brieven tusschen Proudhon en Bastiat in het 19e deel der 'Oeuvres complètes' van Proudhon (het derde deel der 'Mélanges'), 1871, p. 185-336. Zie ze ook in de 'Oeuvres complètes' van Frédéric Bastiat, 3e Edition, 1873, tome V, p. 94-335. - Proudhon spreekt later in zijn boek 'De la Capacité politique des classes ouvrières', Editie 1873, p. 127, nog eens duidelijk over dien strijd met Bastiat. - Zie een goede waardeering van dat dispuut in St. Gans Edler, Herr zu Putlitz 'Proudhon, sein Leben und sein positiven Ideen', 1881, p. 98-101, en voorts het boek van Arthur Mülberger, 'Kapital und Zins. Die Polemik zwischen Bastiat und Proudhon', 1896. Lassalle oordeelt niet best over Proudhon, in zijn strijd tegen Bastiat, zie 'Bastiat-Schulze' in Lassalle's 'Reden und Schriften' Band III. 1893, p. 24/25 noot. Viviani in zijn parlementaire rede van 14 Aug. 1910 erkent dat Bastiat meer 't recht aan zijn zijde had dan Proudhon.

oordeel, meestal hun vonnis. Soms gelijkt het boek op den doodendans dien Holbein op het kerkhof te Bazel teekende, dan weder is er een tint van weemoed en humor op de bladzijden, die aan Heinrich Heine doet denken! Schoon is het elfde hoofdstuk, waarin hij zijn eigen leven nagaat, onder den titel: 'Wie ben ik?' Hard blijft zijn afwijzing van elke dwingelandij. Vroeger was hij daarom zoo scherp tegen de Fourieristen, doch allengs wordt de bittere toon vooral gebezigd tegen Louis Blanc, den man van het Staatssocialisme. Nergens, dunkt mij, is zoo goed als in dat boek de val der revolutie van 1848 geteekend. Men ziet in de bladzijden van Proudhon, hoe de beweging van het jaar 1848 van reactie op reactie verviel, totdat zij uitliep op de wreede en toch kinderachtige Fronde van de club in de Rue de Poitiers: de parlementaire reactie. En overal zijn in het boek fijne politieke opmerkingen gesteld. Ons trof dikwijls de bladzijde, waarop hij rekenschap geeft van zijn niet mede-leven in de dagen van Juni 1848, wier noodwendige catastrofe hij toch zoo duidelijk in zijn blad had voorzien. 'Voor mij - zoo zegt hij - zal de herinnering aan de Juni-dagen eeuwig als een wroeging aan het hart knagen. Ik beken dit met smart. Tot op den 25sten Juni had ik van de onmiddellijke, dadelijke nadering van den slag niet het voorgevoel. Sinds twee weken tot volks-vertegenwoordiger gekozen, was ik in de Nationale vergadering binnengetreden, met de vrees van een kind, met het vuur van een pas bekeerde. Gezet aan het werk, van 's ochtends negen uur, in de samenkomsten der bureaux en afdeelingen, verliet ik de vergadering eerst 's avonds, uitgeput van moeheid en walging. Sedert ik den voet gezet had op den parlementairen Sinaï, had ik opgehouden in aanraking te zijn met de massa's. Hoe meer ik in mijn wetgevenden arbeid mij verdiepte, des te sterker verloor ik het gezicht op de loopende zaken van den dag. Ik wist niets, noch van den toestand der nationale werkplaatsen, noch van de politiek van het gouvernement, noch van de intrigues, die zich kruisten in den boezem der vergadering. Men moet geleefd hebben in zulk een "isolateur" ("isoloir"), dien men Nationale vergadering noemt, om te kunnen begrijpen, hoe de lieden, die het diepst onkundig blijven van den toestand van een volk, bijna altijd juist zij zijn, die dat volk heeten te vertegenwoordigen'[1)].

Meent echter niet, dat Proudhon in dit boek zich beklaagt over de behandeling, die hij heeft ondervonden, over de gevangenis, die zijn deel is geworden. Neen, de geest van Proudhon zweeft opwaarts. Boven al de hardheid van het lot, boven al de bitterheid van zijn dagelijksch leven, boven de gedwongen rust en afzondering, die men hem liet ondervinden, geldt dit ééne: de geest is vrij. En die geest heeft de veêrkracht, om met ironie op deze wereld neêr te zien. De gevangene is onafhankelijker dan al die politieke tinnegieters: een Thiers, de bedrijvige makelaar van den 'godsdienst', die zich

1) Zie Proudhon, 'Les confessions d'un Révolutionnaire', Oeuvres complètes, tome IX, p. 117.

verontschuldigt, dat hij een Spinoza los zou laten loopen, omdat hij anders een Descartes ook zou moeten vastzetten; een Louis Napoleon, met zijn ‘roués’ en jolige kornuiten, die zich tot steunpilaar van de ‘familie’ verklaart; een Baroche en consorten, die, loensch naar alle kanten kijkend, gretig hun zakken vullen onder de leus van den ‘eigendom’ te handhaven.

Hoort Proudhon in zijn lofrede op de Ironie, waarmede het boek sluit: ‘Ironie, waarachtige vrijheid! Gij zijt het, die mij verlost van de eerzucht naar het bewind, van de slavernij der partijen, van den eerbied voor de routine, van het aanmatigende der wetenschap, van de bewondering voor hooge personages, van de mystificatie der politiek, van de geestdrijverij der hervormers, van het bijgeloof van het groote heelal, en van de verheerlijking van mijn eigen persoon. Gij openbaardet u weleer aan den Wijze op den troon, toen hij tegenover die wereld, waar hij als een halve god zetelde, uitriep: IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid! Gij waart de huisgod van dien wijsgeer, die met één slag den dogmaticus en den sofist, den schijnheilige en den godloochenaar, den epicurist en den cynicus, ontmaskerde. Gij troosttet den stervenden Rechtvaardige, toen hij op het kruis voor zijn beulen bad: “Vergeef het hun, o mijn vader, want zij weten niet wat zij doen!” Zachte ironie! Gij alléén zijt rein, kuisch en ingetogen. Gij geeft bevalligheid aan de schoonheid en bekoring aan de liefde; gij doordringt barmhartigheid met verdraagzaamheid; gij doet het menschendoodend vooroordeel verstuiven; gij leert zedigheid aan de vrouw, stoutmoedigheid aan den strijder, voorzichtigheid aan den staatsman. Met een glimlach geeft gij kalmte aan verdeeldheid en burgerkrijg; gij maakt vrede onder de broeders; gij verschaft genezing aan den dweper en den sectaris. Gij zijt meesteresse der waarheid, gij dient als voorzienigheid voor het genie, en de deugd, o godin, wij behoeven niet te zoeken, gij zijt die deugd. Kom, Souvereine, werp op mijn mede-burgers één straal van uw licht; steek in hun ziel één vonk van uw geest aan, opdat mijn belijdenis hen verzoene, en deze onafwijsbare revolutie in zonnige rust en in vreugde zich volbrenge!’

Dit boek der ‘confessions’ besprak zijn persoon. En thans, na dien blik op zijn eigen lot en leven, op zijn eigen ‘ik,’ ging hij in een tweede boek handelen over zijn zeer eigenaardige richting, over zijn theorie van het anarchisme. Wij moeten bij dat tweede boek, dat in Juli 1851 gereed kwam onder den titel: ‘Idée générale de la Révolution au XIXe siècle’ meer uitvoerig stilstaan. Het is een der belangrijkste revolutie-werken der negentiende eeuw. Rodbertus, Lassalle, Engels, de redenaars der Internationale, Bakounin, hebben het nu eens bestreden dan als wapen gebruikt[1)] Telkens geeft het dan ook

1) Zie bijv. Rodbertus-Jagetzow, ‘Das Kapital’, Editie 1884, pg. 145 en 153; Lassalle, ‘Reden und Schriften’, 1892, I, pag. 134; Engels' voorrede voor Karl Marx's ‘Der Bürgerkrieg in Frankreich’, 1891, pag. 11; voorts over de scholen en het onderwijs het verslag van het congres der ‘Internationale’ van 1868 te Brussel; César de Paepe, ‘Les Services publics’, Editie Benoît Malon, pag. 34; en eindelijk Bakounin, ‘L'empire Knouto-Germanique’, 1871, pg. 29 en 53.

nieuwe uitgangs-punten tot aanval en bestorming der bestaande maatschappij. Geheel de macht van zijn revolutionnair denken heeft Proudhon in dit boek geconcentreerd. En daarbij laat hij al de kracht van zijn fel schrijvers-talent hier als uit zijn pen spatten. Het is een geweldig programma van absolute vrijheid der persoonlijkheid, gericht tegen al de dragers en vertegenwoordigers van het gezag, en vooral ook tegen de hoofden van het officieele leidende en dwingende socialisme, dat met zijn organisatie en vast gareel de rechten der individualiteit dreigde te verstikken. Het boek bestaat uit zeven studiën of hoofdstukken, waarin achter-éénvolgens het vraagstuk der wenteling of omwenteling der negentiende eeuw wordt ontleend, ten-einde daarin de elementen te vinden die tot de transformatie en reconstructie der maatschappij noodzakelijkerwijze moeten voeren.

De twee eerste hoofdstukken zijn eenigermate een inleiding. Uitgangs-punt van het onderzoek is natuurlijk het tijdvak dat Proudhon op 't oogenblik beleeft: het tijdvak der Februari-revolutie van 1848. Hij doet opmerken dat de revolutionnaire kracht dier volksbeweging telkens ontwikkeld en bepaald is door de reactie der conservatieve krachten, die zich tegen de wenteling gingen verzetten. De reactie heeft de revolutie gedetermineerd. Inderdaad schijnt die reactie van tijd tot tijd zekere overwinning te behalen, maar in werkelijkheid doet zij - wanneer men de waarneming der verschijnselen wat langer uitstrekt - niet anders dan de bewegingen prikkelen; en onweêrstaanbaar als de antieke Nemesis gaat de revolutie voorwaarts. Dat haar beweging niet vredelievend zich ontwikkelt, is dan de schuld der gevestigde belangen en der hoogmoedigheid van het gouvernement. Zóó ontstaat botsing, en loopen - ook na Februari 1848 - reactie en revolutie evenwijdig naast elkander, telkens elkander bedreigend en aanvallend. In 1848 had daarbij het meest revolutionnaire element, het socialisme, het gebrek, dat het niet goed kon zeggen wat het was: het kon geen voorstel formuleeren, geen conclusie motiveeren. De reactie belastte zich nu met de taak haar daarvan te voorzien. Haar stelselmatige tegenstand gaf aan het socialisme definitie en formules. Wat onbewust nog sluimerde in den schoot van het socialisme werd opgewekt. Het is de reactie geweest, die de revolutie als in een broeikas heeft doen opschieten. Het is de reactie, die, door steeds tegen het roode spook te alarmeeren, van dat spook een levend lichaam heeft gemaakt: een reus, die, wachtend op 't eerste gebaar, haar kan verpletteren. ‘Wat ik-zelf (zegt Proudhon) vóór de Junidagen van 1848 ter-nauwernood begreep, en wat ik eerst sinds dien tijd heb verstaan, dag na dag, en onder het vuur der reactionnaire artillerie, durf ik thans met zekerheid stellig verklaren: de revolutie heeft haar definitie verkregen; zij is zelfbewust; zij

is dáár. Tegen haar onweêrstaanbaar voortwerken is niets bestand: noch de kracht en het geweld der oude partijen, noch de gematigdheid eener republikeinsche legaliteit, die overal den schijn zoekt te bewaren, waar het haar aan beginselen ontbreekt. Goede bedoelingen helpen thans niet meer'. 'Vóór de slachting van Juni had de revolutie ter-nauwernood bewustzijn van zich-zelve: zij was een vage aspiratie der arbeiders-klassen naar een minder ellendig lot; op elk tijdstip der geschiedenis heeft men gelijksoortige klachten gehoord, indien het verkeerd was die klachten te minachten, was er echter ook geen reden er zich sterk over te verontrusten!' Doch nù verlangt het volk, in plaats van bedoelingen, daden en feiten. Het volk is in toestand van revolutie gekomen.

Revolutie nu - dit wordt betoogd in het tweede hoofdstuk - is in de orde der zedelijke handelingen een daad van souvereine rechtvaardigheid, voortspruitend uit de noodzakelijkheid der dingen; een daad, die derhalve in zich-zelf haar rechtvaardiging draagt, waartegen het voor een staatsman misdrijf zou zijn zich te verzetten. Om dus na te gaan of de negentiende eeuw thans in zulk een toestand van revolutie zich bevindt, heeft men te letten op de strekking der maatschappij ('la tendance de la société'). En wanneer men dan historisch dien gang der maatschappij der 19e eeuw nagaat, zal men altijd terugkomen tot het feit: dat de groote revolutie in 1789 zich slechts bepaald heeft tot negatieve verklaringen en handelingen, en het positief opbouwen aan de na haar komende eeuw overliet. De Fransche revolutie schafte de feodaliteit en het oude 'régime' af, maar liet alles verder in kiem van wording. De jaren na die revolutie moesten het werk completeeren. De tijdkring, die het tijdvak van 1789 verving, schoot intusschen hierin te-kort. De maatschappij, die door de beweging van 1789 had moeten ontstaan, is nog altijd te maken. De economische organisatie der nieuwe maatschappij is er niet. Er is slechts ordeloosheid in de economische krachten der samenleving. Men heeft die economische krachten - de arbeids-verdeeling, de concurrentie, de collectieve werking, de ruil, het crediet, de eigendom - die met betrekking tot arbeid en rijkdom dezelfde rol vervullen als ten-opzichte van den Staat het onderscheid der klassen, het vertegenwoordigend stelsel, de monarchale erf-opvolging, de administratieve centralisatie, de rechterlijke hiëarchie - men heeft die maatschappelijke krachten zonder leiding, zonder tegenwicht gelaten. Er heerscht op dit gebied volkomen wanorde. De nuttige doel-einden dier economische krachten zijn vermengd met een even groote hoeveelheid schadelijke gevolgen; het deficit houdt het voordeel tegen; de maatschappij, als vuurhaard of agent der productie, der circulatie en van het verbruik, is in een toestand gekomen van toenemend lijden. Proudhon ontwikkelt die stelling in bijzonderheden, zich aansluitende aan zijn vroeger geschreven boek over 'de economische contradicties'. Wij behoeven hem hier niet te volgen, wijzen op het verslag dat door ons (bladz. 537-549) van dat werk is gegeven, en constateeren slechts met hem, dat,

onder de werking van het ‘régime’, 't welk sinds de revolutie van 1789 in Europa heeft gegolden, het lot van den arbeider steeds tot verzwakking overhelt. In plaats van te zorgen voor de fysieke, zedelijke en verstandelijke verbetering van het volk, zooals Saint-Simon het wilde, scheen het alsof de maatschappij slechts dáár was voor de ellende, de onwetendheid en het verderf der massa. De tijden na de revolutie van 1789 hadden slechts oog voor den Staat. In plaats van vrijheid en economische gelijkheid liet de revolutie ons als erfmaking achter: gezag en politieke onderwerping. De Staat, iederen dag uitgebreid, zonder ophouden van prerogatieven en bevoegdheden voorzien, werd belast met voor ons geluk te doen wat wij van een gansch anderen invloed hadden moeten verwachten. Hij ging die taak op zijn manier volvoeren, doch berokkende slechts te-leurstelling. De Staat-zelf als regeerings-machine werd getroffen door dezelfde ziekte als de maatschappij; zijn geknutsel, zijn egoïsme, deed slechts de verwarring toenemen. Tegenover het allengs morrend proletariaat richtte de Staat zich van tijd tot tijd als dreigend belichaamd systeem op; driest verhief die Staat zich dan in een schaamteloos dogmatisme; zijn geslachtsnaam was dan Malthus, zijn voornaam Loyola. Het kwaad werd dan slechts erger. Het bleek maar al te-goed, dat de groote Fransche revolutie van 1789 niets positiefs verricht had, dat de republiek, die uit de omwenteling was ontstaan, in plaats van een maatschappij te vestigen, slechts een poover uitwendig mechanisch gouvernement had weten te centraliseeren. Een nieuwe wenteling der maatschappij, een omwenteling, maar dit keer organiseerend, herstellend, is noodig en volkomen gewettigd. De immanente werking der maatschappij vordert die vernieuwing. Op de plaats zelve van het gouvernementeele ‘régime’, overblijfsel en nabootsing van de feodale en militaire heerschappij der oude koningen, moeten wij oprichten het nieuwe gebouw der industrieele instellingen. Op den eigen grond der materialistische centralisatie, welke de politieke krachten verzamelt en opslorpt, moeten wij de intellectueele en liberale centralisatie der economische krachten vestigen. Arbeid, handel, crediet, opvoeding, eigendom, openbare zedelijkheid, wijsbegeerte, kunst, kortom alles stelt ons gebiedend dien eisch.

Vóórdat Proudhon nu overgaat om lijnen te trekken voor de nieuwe constructie der maatschappij, gaat hij echter eerst afrekenen met twee beginselen, die thans het brein der menschen verwarren: hij bedoelt de begrippen van associatie en van gezag. In zijn derde en vierde hoofdstuk houdt hij zich daarmede bezig.

Allereerst opent hij een discussie over het element der associatie, het element dat door het officieele socialisme op den vóórgrond telkens werd geplaatst. Dit begrip der associatie is, volgens hem, geen kracht, die in staat is evenwicht in de economische wanorde te brengen, helpt niet mede de maatschappij te orienteeren in haar beweging naar welvaart, maar is iets meer absoluuts, iets wat aan een utopie doet denken, is met één woord: een dogma. Het

is in zijn algemeenheid en vastgeslotenheid grondslag van een systeem, en de maatschappij heeft geen systeem noodig, maar drijfveêren of begrippen die tot orde leiden. Zulke begrippen van orde zijn er vele, wachten slechts op een betere omlijning en toepassing. Proudhon wijst op het handels-verkeer, op de collectieve kracht die rijkdom voortbrengt, op de mededinging, op de arbeidsverdeeling, op het eigendoms-recht, enz. Deze alle zijn economische krachten, beginselen die realiteiten doen ontstaan, en die als het ware iets uit het niet scheppen. Maar de associatie behoort niet tot dergelijke immaterieele bronnen van nut en welvaart. Zij is geen economische macht, integendeel, zij werkt schadelijk, wijl zij een beletsel is voor de vrijheid van den arbeid. Al die samenstellers van broederschaps-utopieën, waardoor nog zoovele lieden zich laten verleiden, hebben zonder motief en zonder bewijs, aan het associatie-begrip een werking toegeschreven, die slechts toebehoort aan een collectieve kracht: aan de arbeids-verdeeling of aan den ruil. Het publiek heeft die verwarring van denkbeelden niet opgemerkt. Het heeft niet er op gelet, dat men, wanneer men een zeker economisch resultaat wil bereiken, slechts dàn tot associatie overgaat, wanneer men het zonder die associatie, alléén, niet kan verkrijgen. De associatie wordt niet begeerd om haar beginsel, maar om haar middelen waarmede zij moet werken. De associatie is een band die van nature tegen de vrijheid van ieders persoonlijkheid zich keert, en waaraan men slechts toestaat zich te onderwerpen, wijl men er naar evenredigheid een behoorlijke indemniteit voor het offer in hoopt te vinden. De mensch associeert zich altijd in weerwil van zich-zelf en omdat hij niet anders kan. Men moet hier op dit gebied der associatie altijd scherp onderscheiden tusschen het beginsel en de middelen. Het beginsel der associatie is solidariteit, gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, fusie tegenover derden van rechten en plichten. In de associatie staan allen voor allen in: de kleinste is evenveel waard als de grootste; voor de zwakken of tragen is de associatie van bepaald nut: de associatie wischt weg alle fouten, effent alle ongelijkheden, er is dan solidariteit ook in onhandigheid en in ongeschiktheid, de beste formule voor haar is die van Louis Blanc: van ieder volgens zijn krachten, aan ieder volgens zijn behoeften. Maar kan nu, aldus opgevat, de associatie een algemeene regel worden voor een natie of voor de menschheid? Proudhon antwoordt: ‘neen’. De overeenkomst der associatie, onder welken vorm ook aangegaan, kan nooit een algemeene wet worden, omdat zij, van aard improductief en hinderlijk, toepasselijk slechts in geheel speciale omstandigheden, terwijl haar nadeelen veel sneller aangroeien dan haar voordeelen, aandruischt zoowel tegen de economie in den arbeid als tegen de vrijheid van arbeid. Eénzelfde associatie kan nooit al de arbeiders van éénzelfde industrie omvatten, noch alle industrieele corporaties, noch minder een natie van 36 millioen menschen. Inderdaad is de associatie slechts afhankelijk van de omstandigheden en van de middelen waaronder zij werkt. Men associeert zich voor een doel, en dit doel - dat haar vreemd is

en niets met haar innerlijk wezen te maken heeft - doet haar voorspoedig werken, indien er voorspoed is. Het zijn uitwendige omstandigheden die haar in stand houden. Men associeert zich: òf om een cliënteele te behouden, die door een enkele ondernemer is gevormd, maar die de erfgenamen zouden verliezen, wanneer zij uit elkander gingen, - òf om gemeenschappelijk een nijverheidstak, een vergunning, een privilege te exploiteeren, dat men op zich-zelf niet goed of niet zóó goed, te-midden van de algemeene concurrentie, kan doen gelden, - òf omdat men onmogelijk anders het noodige kapitaal kan vinden, - òf om de kansen van ongeluk over meer deelgenooten te verspreiden, enz. enz. Altijd is het een buitenstaand motief, een uitwendige oorzaak. Nooit bestaat de associatie volgens haar eigen beginsel. De solidariteit dezer overeenkomst kan nimmer verder gaan dan het strikt noodige. De socialisten, die alles daardoor willen verwerkelijken, maakten van de associatie een soort godsdienst, een boven-natuurlijke band zonder positief gehalte, een mythe. Aldus deden Fourier en Pierre Leroux. Zij hebben toen hun eigen symboliek voor werkelijkheid gehouden; zij zijn utopisten gebleken. De werkliedenassociaties, naar hun voorschriften opgericht, hebben geen toekomst gehad. Het weinige goeds, dat haar aankleefde, ontleenden zij aan de kracht der ‘reciprociteit’, die wel degelijk een economische kracht is. De associatie is dit niet: wel verre van het evenwicht der belangen te verzekeren, zou zij veeleer strekken om de harmonie onder de menschen te verbreken, door aan allen, in plaats van het begrip der rechtvaardigheid en der individueele verantwoordelijkheid, op te leggen het vage beginsel van solidariteit. Zij kan als wetenschappelijk economisch begrip zich niet handhaven; slechts als gevoel en als mystiek voorschrift werkt zij. De broederschap als economische drijfveêr, is een dwaallicht, dat de vrijheid verschalkt ten-koste van de gelijkheid. Het is een drang van het hart, iets dat met 't gemoed te maken heeft, doch niet het economisch terrein beheerscht. En Frankrijk wil - de boeren hebben 't getoond in hun afkeer der opstandelingen van Juni 1848 - de vrijheid allereerst. Zeker, de associatie heeft wel haar zekere begrensde taak en werkkring binnen het economische leven des volks; zeker, de ‘compagnies ouvrières’ zijn, als protest tegen het salariaat, als bevestiging der ‘reciprociteit’, geroepen een belangrijke rol in onze toekomst te vervullen. Die rol zal bestaan vooral in de behandeling en in 't inwerkstelling der groote arbeids-werktuigen en in de uitvoering van zulke werken, die, wijl zij een ingrijpende verdeeling van functies, een groote kracht van collectiviteit vragen, zoovele kweekplaatsen van het proletariaat zouden kunnen worden, indien men er de associatie of liever de participatie niet op toepaste, bij voorbeeld: de spoorwegen. Maar dit zijn speciale gevallen: op zich-zelf en in 't algemeen lost de associatie het revolutionnaire probleem niet op. Integendeel, zij biedt zelve een nieuw probleem aan, welks oplossing daarin bestaat, dat de geassocieerden, bij het verkrijgen der voordeelen van de aansluiting, toch hun onafhankelijkheid moeten behouden.

Inderdaad de beste der associaties is deze: waar, dank zij een hoogere organisatie, de vrijheid het meest, en de zelfopoffering het minst binnentreedt. De associatie als éénig beginsel - zoo als de officieele socialistische scholen dit voorstellen - is niets dan een utopie; en als utopie moet dat begrip, hoe ook een Louis Blanc in verkeerde richting zich inspanne, verdwijnen.

Het tweede begrip, waarmede Proudhon wil afrekenen, is het begrip van gezag en van gouvernement. Hij treedt hier in de kern van zijn leer: de ontwikkeling van het anarchisme. Zijn betoog is, dat dit gezagsbegrip zijn oorsprong heeft in het empirisch gegeven van het familie-leven. Het gezin, waar de autoriteit van den vader gold, gaf het voorbeeld voor de groote samenleving. Men wenschte ook dáár een gezag dat bevel kon geven. Telkens ondervond men dan de nadeelen van zulk een gezag. Men verzette zich dan tegen de tirannie waaronder men leed. Doch, na elke omwenteling, reconstitueerde men het gezag weder onder een anderen vorm. Men voelde zich niet gerust en gelukkig, voordat men weder onder een regeering leefde. Toch zag men bij ervaring, dat zulk een regeering zich altijd stelde aan de zijde van de zoogenaamde verlichten en rijken tegenover de armen en ellendigen: altijd kon men opmerken dat het gouvernement afviel van de volks-zaak, doch de conclusie van al de waarnemingen was onveranderlijk deze: de hand te leggen op de regeering, ten einde die regeering dan voor beter doeleinden te gebruiken. Een betere distributie der rechtvaardigheid door een nieuw gouvernement was steeds de eisch die men stelde. Men riep steeds om een nieuw en beter gezag. Eerst zeer langzaam kwam in de hersens der menschen het begrip op, dat misschien dit gezag-zelf, waarnaar men steeds verlangde, iets overbodigs en onnoodigs was. Luther was een der eersten die in geestelijke zaken dit gezagsidee ondermijnde. Na hem werd door enkelen - bijv. Jurieu - de methode van dat onderzoek, die ontkenning, overgebracht van geestelijke op wereldlijke zaken. Zóó drong zich van lieverlede op den vóórgrond het begrip van vrije overeenkomst onder de menschen, een gedachten-reeks die leidde tot het uitspreken van het woord ‘contrat social’, tot het bepleiten van een ‘commutatieve’ rechtvaardigheid, in plaats van de distributieve rechtvaardigheid van vroeger. In stede van het gouvernementeele gebied van weleer zou opdagen het economisch industrieele rijk: het rijk der contracten, het rijk van het vrije verkeer en van den handel. Doch voordat die toestand der waarachtige vrijheid kon aanvangen trad een man op, die met al de kwistige verleiding van een rhetorischen stijl den mensch op een verkeerd pad wist te brengen. Het was Jean Jacques Rousseau. Hij maakte zich meester van die formule van het ‘contrat social’, en smeedde dat parool om tot een politiek sofisme. Wat toch was de wezenlijke beteekenis van een sociale overeenkomst, van een overeenkomst die alle leden van een natie in éénzelfde belang zou verbinden? Deze: dat zulk een sociale overeenkomst de hooge handeling was, waardoor ieder burger van de maatschappij zijn liefde, zijn verstand, zijn arbeid,

zijn diensten, zijn producten, zijn goederen verbond tegenover de liefde, de ideeën, werkzaamheden, producten, diensten en goederen zijner mede-burgers, en wel op zulke een wijze, dat de mate van recht van een ieder bepaald zou zijn door de belangrijkheid van zijn inbreng, en de vergoeding naar gelang der eigen oplevering zou kunnen geëischt worden. Aldus moest zulk een sociaal contract de universaliteit der burgers, van al hun belangen en verhoudingen, omvatten. De welvaart en de vrijheid van ieder burger moest daardoor worden vermeerderd. Het wezen van alles was een commutatief contract, dat niet alleen den contractant vrij liet, maar zijn vrijheid nog vermeerderde; niet alleen hem het geheel van zijn goederen liet, maar den eigendom uitbreidde; niets voorschreef op het gebied van den arbeid, maar slechts op den ruil betrekking had. Van dit alles nu zag Rousseau slechts den politieken kant. Voor hem was het sociale contract niet een commutatieve daad, maar een handeling waardoor scheidslieden door de burgers werden gekozen voor alle questies van twist, bedrog of geweld, die zich in de verhouding der menschen zouden kunnen openbaren; welke scheidslieden met een voldoende macht werden voorzien, om uitvoering te kunnen geven aan hun oordeel. Het werd een toestand van bescherming, verdediging der goederen en personen. Geen woord had het ten-beste voor den arbeid, den eigendom, de industrieele krachten, wier organisatie het doel der overeenkomst was. Rousseau wist niets van de economie. Zijn programma sprak slechts van politieke rechten. Het werd een wijding der ellende, ditmaal gegrondvest op volks-souvereiniteit. Hij werkte nu verder op mathematische wijze zijn stelsel uit, zette in plaats van den algemeenen wil den wil der meerderheid, leerde het kiezen van volks-vertegenwoordigers, die in naam van het volk wetten zouden maken en wier decreten kracht van wet zouden hebben. In plaats van tot een directe transactie zou de burger slechts de bevoegdheid hebben die wetgevende scheidslieden bij meerderheid van stemmen te benoemen. De tirannie was dáár, kwaadaardiger dan vroeger, wijl ze niet van boven maar van beneden kwam. Zóó bedierf Rousseau de denkwijze der menschen. Het veldwinnen van zijn theorie heeft Frankrijk meer goud, meer bloed, meer schande gekost dan de regeering der drie befaamde lichtekooien: La Châteauroux, Pompadour en Dubarry. Tegenover de gouvernementeele tirannie, die hij aan het volk gaf, heeft het idee der ontkenning van den Staat zich met moeite kunnen in stand houden. Doch een idee kan niet ten-onder gaan. Het idee van gezag wordt langzamerhand te-niet gedaan dáár, waar men het begrip van arbeid en van vrije overeenkomst gaat begrijpen. Proudhon gaat dit nu in enkele onderdeelen nader ontleden. Hij gaat het gezags-idee nog enger te-lijf door aan te toonen, dat ook hij de orde wil, maar als uitvloeisel van zijn wil, als voorwaarde van zijn arbeid, als wet zijner rede. Nooit zal hij de orde, als zij door een vreemden wil hem wordt opgelegd, gehoorzamen. Hij verzet zich tegen de wetten-makerij, die sinds de revolutie van 1789 het bedroevend bederf is geworden, waardoor spinnewebben

werden gemaakt voor de rijken, ketens van ijzer en staal voor de armen. Slechts ééne wet is noodig: doe niet aan een ander wat ge niet wenscht dat aan u wordt gedaan, doe aan den ander wat gij verlangt dat u wordt gedaan. Hij bespot de constitutioneele monarchie, die de belangen van het individu ter behartiging opdroeg aan zoogenaamde volks-vertegenwoordigers: achtenswaardige burgers door het lot uitverkoren, bemoeizieke helpers van het individu, dat best zich-zelf helpen kon. Hij levert een allerscherpste kritiek op het zoogenaamde directe wetgevings-stelsel van Rittinghausen en Considerant (zie dit deel der 'Socialisten' pag. 194). Hij vervolgt ten-bloede toe het stelsel van Ledru-Rollin en der neo-Jacobijnen, die van Robespierre afstammen. Hij wil niets van die vuurtorens weten, die hun licht laten schijnen over een zee van onzin. Hij meent, dat de menschen het best kunnen stellen zonder gezag hoegenaamd, en wil op die wijze de samenleving inrichten.

Nadat Proudhon op deze wijze het gezags-begrip had bestreden, zoowel bij de vertegenwoordigers der oude partijen: monarchalen en republikeinen, als bij de leiders van de scholen der doctrinaire socialisten, die met hun begrip van associatie de lieden in een vast gareel wilden klinken en het beginsel der individueele vrijheid ondermijnden of vernietigden, - ging hij in zijn boek thans een stap verder.

Het vraagstuk waarvoor men stond, was in de plaats van het oude gouvernementeele 'régime' te stellen het economisch of industrieel 'régime', en dit industrieel 'régime' was niet een vorm van gouvernement, waarin de menschen die aan landbouw of nijverheid werkzaam waren: ondernemers, eigenaars of arbeiders, op hun beurt een heerschende klasse zouden worden, zooals eertijds adel en geestelijkheid waren, maar het zou bestaan in een inrichting der maatschappij, die tot grondslag zou hebben, niet als weleer een hiëarchie van politieke machten, maar een organisatie van economische krachten. Dit was doenlijk, daar de gang en het streven der maatschappij de strekking zou bekomen een anderen koers in te slaan. Men kon reeds constateeren, dat het sociëtair idee in de werklieden-vereenigingen van lieverlede vervangen werd door een nieuw beginsel: dat der reciprociteit, en dat tegenover het regeerings-begrip, zelfs in de politieke traditie, het idee van contract, de éénige zedelijke band dien gelijke en vrije wezens kunnen aannemen, zich stelde. Er was dus aanleiding, dat men uit de economische wanorde, die sinds de revolutie van 1789 zich had geopenbaard, en uit de voortwoekerende ellende der maatschappij, waartoe elk gezag zelfs tegen zijn wil medewerkte, zich kon opheffen. Men moest slechts goed de spil zien en aanwenden der nieuwe wenteling der dingen. Die spil was het begrip van r e c i p r o c i t e i t , dat in juridischen stijl c o n t r a c t heette. Het doel was waarborg en zekerheid te geven aan den arbeid en het arbeids-loon, en daardoor tot een onbegrensde vermeerdering van rijkdom en van vrijheid op te wekken. Dit alles zou gebeuren, een feit worden. Het zou zijn ('*cela sera*').

Hoe? Op welk een wijze? Hierop kon Proudhon geen antwoord geven. Uit zijn waarnemingen en deducties gaf hij slechts aan wat de richting der toekomst zou wezen: hij wierp slechts enkele bladen van het boek der Bestemming als in den wind. Maar de bijzonderheden van het ‘hoe’ kon hij niet weêrgeven, wijl de menschen-zelven hiervan de meesters waren, en hun vrije wil in laatste instantie hier als rechter zat.

Intusschen wacht ons - volgens Proudhon - in de naaste toekomst drieërlei taak. 1°. Ten-eerste moeten wij voor-goed halt gebieden aan de desorganiseerende strekking en strooming ons overgeleverd door de groote revolutie, en, met behulp van het nieuwe beginsel, overgaan tot een liquidatie der gevestigde belangen, evenals de Constituante dit in haar tijd deed door de besluiten in den nacht van 4 Augustus 1789. 2°. Ten-tweede moeten wij, altijd met behulp van het nieuwe beginsel, de economische krachten organiseeren en een constitutie aan het eigendom geven. 3°. Ten-derde moeten wij het politieke of gouvernementeele stelsel dompelen, oplossen en doen verdwijnen in het economisch stelsel, door achteréénvolgens het één na het ander, de raderen van die groote machine, die men Staat noemt, te verminderen, te vereenvoudigen, te decentraliseeren en te vernietigen.

Met de beschrijving dier taak houdt Proudhon zich bezig in de drie laatste studiën van zijn boek. Allereerst neemt hij dus ter hand (in een vijfde studie) het onderwerp d e r s o c i a l e l i q u i d a t i e. Hij onderstelt dat het Fransche volk, bij de eerste raadpleging om nieuwe vertegenwoordigers te kiezen, bij voorbeeld in 1852, vóórdat de massa naar de stembussen zich begeeft, met zich-zelf te rade gaat; dat dit volk evenals in 1789 het ‘cahier’ van zijn wenschen opmaakt en zijn gevolmachtigden de opdracht geeft de uitvoering van dit ‘cahier’ te eischen. Alsdan zal het volk 't volgende spreken: ‘Ik wil de vreedzame revolutie, maar ik wil haar dadelijk, afdoend en volledig; ik wil dat op dit “régime” van onderdrukking en ellende volge een rijk van welvaart en vrijheid; dat de constitutie van staatkundige machten vervangen wordt door een organisatie van economische krachten; dat de mensch en de burger, in plaats van aan de maatschappij gehecht te zijn door subordinatie, gehoorzaamheid, slechts daaraan zich gebonden voele door zijn vrije overeenkomst ('t contract). Ik wil eindelijk dat gij, mijne gevolmachtigden, tot verwerkelijking mijner wenschen, doet dienen de instellingen-zelven, die ik u gelast te wijzigen of af te schaffen, de rechts-beginselen die gij moet aanvullen of volledig maken, en wel op zulk een wijze, dat de nieuwe maatschappij zich vertoone als de spontane, natuurlijke, noodwendige ontwikkeling van de oude samenstelling, en dat de revolutie, terwijl zij de vroegere orde van zaken te-niet doet, toch de voortgang uit het oude zij’. Met andere woorden: het volk, ingelicht over zijn ware belangen, bepale zich niet tot het hervormen van het gouvernement, maar ga over tot het revolutionneeren der maatschappij. Proudhon nu meent - zonder dat hij dit als vast stelsel of vasten weg wil aanwijzen - dat de volks-vertegen-

woordigers, door in het hart der maatschappelijke questies telkens te tasten, op de volgende wijze een begin konden maken om hun mandaat te volbrengen.

Hij wijst al dadelijk op het bank-stelsel. De Fransche bank was, met een privilege van het gouvernement, onder Napoleon gesticht door een vereeniging van aandeelhouders. Zij zou zorgen voor de circulatie en den rente-stand. De verschillende scholen van socialisten schenen het nu hierover eens, om den eisch te stellen, die Fransche bank tot Staats-bank te verklaren, ten-einde de voordeelen, die door zulk een bank direct waren te verkrijgen, aan den Staat te doen schenken. Maar Proudhon verzet zich tegen dien eisch. Hij wil niets weten van dien Staat, zelfs als dienaar. Hij wenscht dit ééne: dat de volks-gemachtigden, naar aanleiding van hun '*cahier*', de geheele bank verklaren tot een instelling van algemeen nut, en dus de liquidatie van de bestaande vennootschap bevelen. De burgers kunnen toch wel zelven een vereeniging vormen om hun muntmateriaal te verkrijgen noodig voor hun transacties; zij kunnen dan volgens de bekende regelen overgaan tot emissie van het aan 't muntmateriaal evenredig cijfer der biljetten; zij kunnen daarna ten-slotte, met 't oog op de winsten die uit die papier-circulatie hun zouden voortvloeien, den rentestand vaststellen. Gingen zij daartoe over, dan zou het weldra blijken, dat de rente-stand zeer aanmerkelijk kon worden verlaagd. Het cijfer der rente zou dan niet hooger behoeven te zijn dan wat de kosten van administratie, de enkele verliezen, de schommeling in den metaal-prijs, zouden eischen. De bank, eenmaal instelling van openbaar nut geworden, zou tot kapitalisten hebben haar eigen cliënten. Inderdaad was zij voortaan gevestigd op het beginsel van reciprociteit: het wederkeerig belang van elk en een ieder om van haar diensten gebruik te kunnen maken. Zij zou werkelijk het algemeen dienen; het goedkoope voertuig van circulatie kunnen zijn. De rente-stand zou van-zelf tot 3%, 2%, 1% en daarna tot fracties van dat 1%, bijv. tot een ½% kunnen verlaagd worden.

Was aldus de bank gedemocratiseerd en de rente dier bank voor-goed verlaagd, dan zou - let wel dat wij volgens de voorstelling van Proudhon in toestand van revolutie ons bevinden - het onderwerp der Staats-schuld moeten worden ter-hand genomen. Slechts één einddoel kon het volk zich daarbij voorstellen, en dit was: aan die Staats-schuld een einde te maken. Uitgangs-punt moest even als thans wezen: het terugbetalen van het aan den Staat geleende geld, maar uitsluitend van het geleende geld. Ook de oude maatschappij hield zich reeds op fragmentarische en omslachtige wijze hiermede bezig door haar stelsel van amortisatie en conversie. Een flauwe beweging tot vermindering van die Staats-schuld was dus reeds waar te nemen. Welnu, die beweging moest in 't geweldige worden versneld. Het volk moest - terwijl het de terugbetaling van de schuld aanhangig maakte - door zijn gemachtigden de interest van de Staats-schuld afschaffen. Het decreet moest worden uitgevaardigd, dat de rente, die men zou

blijven voortbetalen aan de houders van schuldbrieven, hun zou aangerekend worden als aftrekking van de hoofdsom, dus als annuïteit, terwijl die hoofdsom dan, wat ook de stand van de beurs ware, à pari zou genomen worden, en het verschil tusschen den bestaanden koers en den pari-koers de premie zou zijn voor de verschuiving der terugbetaling van de schuld. Zeker, al de geldmannen zouden, als dit decreet was openbaar geworden, een vervaarlijke keel opzetten, een groot misbaar maken, maar Proudhon wil niet dat het volk zich daaraan store. De revolutie zette haar loop voort als een fataliteit. Ook de mannen van 1789 hebben in den nacht van 4 Augustus zich niet laten bewegen door de vermeende voorrechten van adel of geestelijkheid. Thans is de financieele feodaliteit aan de beurt om haar privileges te verliezen.

De revolutie moet dus voortschrijden, zonder talmen, zonder ophouden. Ook de interest van alle schulden, hetzij dan als hypotheek, hetzij onder wissel-vorm aangegaan, moet dadelijk in zijn verlaging bewilligen. Is de disconto-voet tot ½% gedaald, wordt de coupon van de Staats-schuld behandeld, zoo als boven is vermeld, dan volge het decreet, dat de interest van elke schuld op den voet van een ½% zal worden betaald, en dat de aflossingen slechts door annuïteiten zullen kunnen worden gevorderd, met dien verstande, dat de annuïteit voor alle sommen onder de tweeduizend francs 10%, die van sommen boven de tweeduizend francs 5% zal moeten wezen. Ten-einde deze terugbetaling der schuldvorderingen te vergemakkelijken en tevens de taak te doen vervallen der oude uitleeners, zal een afdeeling der nationale disconto-bank tot ‘banque foncière’ worden; het maximum van haar voorschotten zal jaarlijks 500 millioen franken zijn. - Voorts moet geheel het eigendom den invloed der revolutie-beweging ondergaan. Allereerst moet de questie der gebouwde eigendommen, dus het woning-vraagstuk, voor het volk worden opgelost. Het huur-contract moet een werkelijke handels-transactie worden, en als de schuld-vorderingen en overeenkomsten worden geregeld. Dus zal het volk, zoodra het tot de sociale liquidatie overgaat, elke betaling van huur als een ‘à-compte’, een afrekening, op het eigendom-zelf doen gelden, wordende dat eigendom geschat op het twintigvoud van het bedrag der jaarlijksche huur-penningen. Elke betaling van een huur-termijn zal den huurder een evenredig en onverdeeld deel verschaffen in het huis dat hij bewoont, en in de totaliteit der gebouwen, die in huur worden geëxploiteerd en tot huisvesting der burgers dienen. Dit aldus terugbetaalde eigendom zal geleidelijk overgaan in 't eigendoms-recht der gemeentelijke administratie, die, door het feit-zelf der terugbetaling hypotheek en eerste voorrecht zal bekomen, in naam van de massa der huurders, en dezen nu, voor-altijd, het domicilie zal verzekeren tegen den inkoopsprijs van 't gebouw. De gemeenten (‘communes’) kunnen, als zij willen, zich met de eigenaars verstaan, ten-opzichte van de liquidatie en den onmiddellijken verkoop der verhuurde eigendommen. In dat geval, en om de tegenwoordige generatie te doen genieten van de reductie der huurprijzen, zullen die ge-

meenten onmiddellijk een vermindering op den huur der huizen, waarover zij onderhandeld hebben, doen intreden, met dien verstande, dat de amortisatie van den prijs dier woningen over een tijds-bestek van dertig jaren loopt. Voor de herstellingen, de administratie en het onderhoud der woningen, evenals voor nieuwen aanbouw, zullen de gemeenten overleg plegen met de vereenigingen van bouw-arbeiders (‘compagnies maçonnes’) volgens de beginselen en de regelen van het nieuwe sociale contract. De eigenaars die op zich-zelf en alléén hun eigen huizen bewonen, zullen het eigendom daarvan zóólang behouden, als zij dat dienstig voor hun belangen rekenen. - Eén zelfde regeling nu zal, wanneer de revolutie intreedt, plaats hebben met betrekking tot geheel het grond-eigendom. Men zou hier kunnen aanknoopen aan de werking van een boven reeds genoemde ‘banque foncière’, doch het volk zal te-recht al de overgangen en tusschen-trappen willen overspringen en ook hier het radicale middel dadelijk wenschen toe te passen. Men zal dus het volgende besluit nemen: ‘Elke betaling van een pacht voor het gebruik van een stuk grond zal aan den pachter een deel van den eigendom in dat stuk grond doen verkrijgen en zal hem tot een hypotheek strekken. Elk eigendom aan grond, zoodra het in zijn geheel betaald is, zal onmiddellijk van de gemeente (“la commune”) afhangen, die in de plaats zal treden van den vroegeren eigenaar, en met den pachter zal deelen het bloote eigendom en het netto-product. De gemeenten zullen, als zij willen, kunnen onderhandelen met de eigenaars, die 't begeeren, over den inkoop der pachten en het onmiddellijk afbetalen der eigendommen. In dat geval zullen de gemeenten zoo spoedig doenlijk overgaan tot installatie der landbouwers en tot indeeling en afperking der bezittingen, zorg dragende, dat de oppervlakte of hoegrootheid van den grond, in evenwicht zich stelle met de hoedanigheid van den grond, en dat de door een ieder aan haar op te leveren opbrengst evenredig zij met de som van het verkregen product. Zoodra als het grond-eigendom in zijn geheel zal zijn gerembourseerd, zullen al de gemeenten der republiek zich moeten verstaan, om onder elkander de verschillen van qualiteit der terreinen, alsmede de toevalligheden der cultuur, te vereffenen. Het deel van den opbrengst, dat aan elk van haar toekomt op de gedeelten van haar respectieve terreinen, zal voor deze compensatie en verrekening moeten dienen. Te beginnen met hetzelfde tijdstip, zullen de oude eigenaars, die door zelven hun eigendom te exploiteeren hun eigendoms-titel behouden hebben, gelijk gesteld worden met de nieuwe eigenaars, aan denzelfden cijns worden onderworpen en met dezelfde rechten bekleed, zoodat het toeval der localiteiten en der erfenissen niemand zal kunnen begunstigen, en dat de voorwaarden van cultuur voor allen gelijk zijn. De grondbelasting zal afgeschaft wezen. De landbouw-policie zal aan de gemeente-raden zijn opgedragen’.

Proudhon bepaalt zich tot deze punten. Op die wijze zal, volgens hem, de sociale liquidatie zich moeten afwikkelen. Nadruk legt hij er op, dat hier geen utopie in de lucht wordt nagejaagd, geen

denkbeeldige omvorming der samenleving wordt bedoeld. Er is hier zelfs geen sprake van de hypothetische rechten op meerwaarde van den grond, of van een recht op arbeid, of van een aanspraak op geluk. Neen, men gaat uit van positieve gegevens, die er nu reeds zijn; en zonder in eenigerlei opzicht den arm van een Staat of gouvernement in te roepen, kan men enkel door vrije overeenkomst van alle burgers, door het contract tusschen de burgers, door het volledig toepassen der reciprociteit, tot dit alles komen. Tot deze sociale liquidatie kan het geheele volk medewerken. Het besluit daartoe zal op gelijke lijn staan met het bekende en beroemde decreet van den nacht van 4 Augustus 1789.

Heeft de liquidatie plaats gehad, dan kan men overgaan tot de organisatie der economische krachten. Dit is het onderwerp der zesde studie van Proudhons boek. Het maatschapelijk gebouw wordt nu opgetrokken op het begrip van het contract. De vrijheid van den mensch laat niet toe, dat hij geregeerd wordt door verkiezingen of stemmingen, waar dan de meerderheid de wet maakt; neen, men moet vaarwel zeggen aan het gezag van stemrecht en vertegenwoordiging: een ieder moet geen andere wet volgen dan zijn eigene. *Ieder regeere zich-zelf. Een ieder stelle zich-zelf de wet*. Inderdaad, als ik over een of ander onderwerp handel met één of meer van mijn medeburgers, dan is het mijn wil alléén die mijn wet is: ik ben het, die door mijn overeenkomst te volbrengen, mijn gouvernement ben. Indien ik dus het contract, dat ik met enkelen afsluit, kon aangaan met allen; indien allen het onder elkander konden hernieuwen; indien elke groep burgers, gemeente, kanton, departement, corporatie of genootschap, gevormd door een gelijksoortig contract en als zedelijk lichaam beschouwd, vervolgens, in dezelfde termen met elk der andere groepen en met allen kon handelen, dan zou het precies hetzelfde zijn alsof mijn wil zich tot in 't oneindige herhaalde. Het zou altijd mijn wet zijn, en indien die nieuwe orde van zaken gouvernement werd genoemd, zou dit gouvernement het mijne zijn. Het contractueele beginsel, veel beter dan het beginsel van gezag, zou de unie der voortbrengers stichten, zou hun krachten centraliseeren, en zou de éénheid en de solidariteit van hun belangen verzekeren. Het ‘régime’ der contracten, in de plaats tredende van het ‘régime’ der wetten, zou de ware republiek vestigen. Het zou de vrijheid naast de gelijkheid en naast de broederschap waarborgen.

Ten-einde een denkbeeld te geven van zulk een organisatie der economische krachten, wijst Proudhon op enkele punten. - Vooreerst op het *crediet*, waarbij hij zich slechts aansluit aan hetgeen hij onder het oogpunt van de liquidatie vroeger heeft gezegd. - Dan behandelt hij iets uitvoeriger het *eigendom*. Natuurlijk wil hij, bij het behandelen van het grond-eigendom, niets weten van de concepten van Fourier, Owen en anderen, waarbij de landbouwer eenvoudig geassocieerd arbeider is in een groot cultuuratelier, een ‘commune’, een ‘phalanstère’; evenmin wil hij het grondeigendom terugbrengen tot den Staat, zoodat ieder landbouwer

pachter is van den Staat, die éénige eigenaar wordt, en waarbij de grondrente dan ten-voordeele van den Staat komt en desnoods het geheele budget kan vervangen; neen, hij houdt slechts vast aan zijn hierboven gestelden regel: dat elke betaling van huur of pacht aan den huurder of pachter een evenredig deel in het eigendom doet verkrijgen. Dit wordt de positieve regel en constitueert dan den eigendom. Door die overeenkomst wordt het eigendom afgescheiden van de rente, en kan als het geldstuk of bankbiljet van hand tot hand gaan. Het eigendom-zelf verliest zijn noodlottige kracht van accumulatie. De pachter en huurder wordt op zijn beurt eigenaar. En hier op dit punt doet Proudhon voor zich-zelf een gewichtige bekentenis. Hij trekt zijn vroegere, vóór tien jaren geschreven stelling over het eigendoms-recht voor een deel in. Hij is tot de overtuiging gekomen, dat hij het eigendoms-begrip niet heeft kunnen overweldigen; integendeel, dat dit eigendom steeds het meest door een ieder, en door den boer (dien machtige factor in Frankrijk) in 't bijzonder, altijd wordt begeerd[1)]. Welnu, het contractueele beginsel, waarbij de betaling van pacht telkens een evenredig deel van het eigendom doet verwerven, eischt de nieuwe constitutie van nieuw eigendom. Volgen wij - zegt Proudhon - die oplossing. Het zou belachelijk zijn, de massa der menschen, in naam van hun eigen souvereiniteit, te willen onderwerpen aan wetten tegen welke hun instinct zich keert; het is daarentegen gezonde politiek, het is waarachtig en te-recht revolutionnair, hun voor te stellen wat hun egoïsme zoekt en wat zij met enthousiasme kunnen toejuichen. Het egoïsme van het volk, is op politiek gebied, de eerste der wetten.

Na het crediet en den eigendom besproken te hebben, behandelt Proudhon de economische kracht van den *arbeid*. Voor hem, die den grond bebouwt, is die rustige arbeid eenvoudig en in zich-zelf volledig.

1) Zie ‘Idée générale de la Révolution au XIXme siècle’, pag. 220: ‘Le peuple, même celui du socialisme, veut, quoi qu'il dise, être propriétaire: et, si l'on me permet de citer ici mon propre témoignage, je dirai qu'après dix ans d'une critique inflexible, j'ai trouvé sur ce point l'opinion des masses plus dure, plus résistante que sur aucune autre question. J'ai fait violence aux convictions, je n'ai rien obtenu sur les consciences. Et, chose à noter, qui prouve jusqu'à quel point la souveraineté individuelle s'identifie dans l'esprit du peuple avec la souveraineté collective, plus le principe démocratique a gagné de terrain, plus j'ai vu les classes ouvrières, dans les villes et les campagnes, interpréter ce principe dans le sens le plus favorable à la propriété. Tout en maintenant donc ma critique, sur le but de laquelle personne ne saurait désormais se méprendre, j'ai dû conclure que l'hypothèse d'un fermage général ne contenait pas la solution que je cherchais, et qu'après avoir liquidé la terre, il fallait songer sérieusement à la remettre en toute souveraineté au laboureur, que, hors de là, ni son orgueil de citoyen, ni ses droits de producteur, ne pouvaient être satisfaits’. Vergelijk ook ‘Sociaal Weekblad’ van 1900 pag. 505.

De boer blijft op zich-zelf staan; op den landbouw is de sociëtaire vorm in den regel niet toepasselijk Anders wordt het bij de industrie, die een groot aantal arbeiders combineert, dáár komt een nieuw element in het spel: de collectieve kracht of arbeids-verdeeling. Niet zoozeer in die massa van kleine werkplaatsen, waar een baas op zich-zelf of met eenige gezellen of leerlingen werkt, dáár is het werk ook slechts een eenvoudige zaak, en beteekent de aansluiting der gezellen slechts een voortzetting van het werk van den individueelen baas, dien men vrijheid moet laten en niet in een gilden-gareel moet binden. Maar wanneer een onderneming de tusschenkomst vordert van verschillende industrieën; wanneer uit de combinatie van allerlei soorten arbeid een nieuw werk ontstaat; wanneer de arbeiders in en op de verschillende trappen van het werk te vergelijken zijn met de onderscheidene raderen van een groote machine, - dan is een geheel nieuw element noodig. Dan is niet voldoende de aanéénsluiting van louter kapitalisten of ondernemers: er zijn werklieden noodig. En deze werklieden moeten zich voor zulk een grooten en omvangrijken arbeid combineeren: stel voor een concessie van een mijn of de exploitatie van een spoorweg. Dat werk is het gemeenschappelijk en onverdeeld eigendom van al degenen, die er aan medewerken, dus ook van de arbeiders. Dezen hebben het hoogste belang, doch ook 't hoogste recht in het bestaan van zulk een tak van groote industrie. Zóó moeten ontstaan voor de groote industrie de ‘*compagnes ouvrières*’: de werklieden-genootschappen. Dit is iets geheel nieuws. Het zijn nieuwe stichtingen door een tweevoudig contract gebonden. Allereerst een contract tegenover de geheele maatschappij. Met betrekking tot die maatschappij verbindt zich het genootschap, hetwelk steeds als afhankelijke schepping van die maatschappij wordt beschouwd, altijd tot den goedkoopsten inkoops-prijs de producten en diensten te leveren, die daaraan worden gevraagd, en om voor het publiek al de verbeteringen in die diensten of producten aan te wenden, die wenschelijk zijn. Het genootschap plaatst zich dus onder de wet van concurrentie, onthoudt zich van elke coalitie, stelt al zijn boeken steeds ter-beschikking van de maatschappij, die de bevoegdheid heeft, als sanctie van zijn controle, het genootschap te ontbinden. In de tweede plaats wordt het genootschap te-zamen gehouden door een contract met de personen en gezinnen waaruit het bestaat. Het heeft deze regelen. Dat ieder individu, 't welk in het genootschap wordt gebezigd: man, vrouw, kind, grijsaard, afdeelings-chef, werkmeester, arbeider, leerling, een onverdeeld recht in het eigendom van het genootschap bezit. Dat hij 't recht heeft daarvan achtereenvolgens alle functies te bekleeden, alle rangen te vervullen, volgens hetgeen aan de sekse, den ouderdom, het talent en de opklimming naar jaren voegt. Dat zijn opvoeding, onderwijs en leerlingschap, aldus moeten worden ingericht, dat de reeks werken en lessen, die hij, bij het dragen van zijn deel in de moeielijke en lastige diensten, moet doorloopen, hem, tegen het tijdstip van levens-rijpheid, een encyclopedische geschiktheid en een voldoend inkomen verzekert. Dat alle functies

bij keuze moeten geschieden, en dat de reglementen aan de goedkeuring der deelgenooten moeten worden onderworpen. Dat het salaris geëvenredigd is aan den aard der functie, aan het meer of minder gewicht van het talent, aan de uitgebreidheid van de verantwoordelijkheid. Dat elk lid van het genootschap deel heeft aan de winsten evenals aan de lasten van het genootschap, naar gelang van zijn diensten. Dat ieder vrij is om het genootschap te verlaten, en dus om zijn rekening te vereffenen en zijn rechten te doen regelen, en dat wederkeerig het genootschap de bevoegdheid hebbe zich altijd nieuwe leden toe te voegen. - Door deze werklieden-genootschappen meende Proudhon de belangrijke vraagstukken der collectieve kracht en der arbeids-verdeeling geregeld te hebben. Door het deelen in winsten en lasten, door de schaal der salarissen en de geleidelijke verhooging toegekend aan alle graden en bezigheden, zou de collectieve kracht, 't product van de gemeenschap, ophouden een profijt te zijn alléén voor een klein getal capaciteiten en speculanten. Ter-zelfdertijd zou door de encyclopedische opvoeding, de verplichting van het leerlingschap en de coöperatie in alle deelen van het gezamenlijk werk, de arbeids-verdeeling voor den werkman niet langer een oorzaak van verlaging wezen. Zij zou integendeel het werktuig van zijn opvoeding en het onderpand van zijn zekerheid worden. Eindelijk zou de toepassing van deze beginselen, in een tijdvak van overgang, tot gevolg hebben een zaak, waarover ieder goed geplaatst hart, ieder waarachtig revolutionnair zich zou verheugen, te weten: het initiatief der klasse welke men ‘bourgeoisie’ noemt en haar fusie met het proletariaat. Dit was het frissche denkbeeld dat Proudhon aan zijn tijd voorhield. Trouwens de arbeiders hadden 't zelven wel bemerkt in deze laatste drie jaren. Het ontbrak hun in Parijs aan kennis. Al die volks-leiders bleken van zaken geen verstand te hebben. Men wist in volks-kringen wat men moest oordeelen over die kleine groote mannen, die het denkbeeld van broederschap heet'ten te leiden. Men moest dus liever, wanneer men zaken van industrie of handel wenschte te doen gelukken, zich tot de burgerij wenden. Die leden der ‘bourgeoisie’ zouden zich gemakkelijk laten vinden, als hun een goede positie werd gegund. De arbeiders in de eerste plaats moesten, om geschikte dienaren tot chefs te hebben, van jaloerschen en kleingeestigen naijver zich ontdoen.

Na aldus voor de organisatie der economische krachten de aandacht bepaald te hebben bij het crediet, den eigendom en den arbeid, gaat Proudhon over tot de bespreking van den *handel*, dat is van den goedkoopen afzet of markt en van het binnenlandsch en buitenlandsch ruilverkeer; onderwerpen die te-zamen als het ware wentelen om het begrip van *waarde*. Wat die waarde betreft, sluit Proudhon zich hier aan 't betoog, dat hij in zijn boek der ‘Contradictions économiques’ geleverd had over de door hem dáár genoemde maatschappelijk ‘geconstitueerde’ waarde. Inderdaad zal het ruilverkeer onder de menschen dan eerst naar een rechtvaardig samenleven gaan gelijken, wanneer de waarde van alle zaken tot

een juisten maatstaf of prijs wordt herleid. Die juiste prijs is niet zoo moeielijk te vinden. Hij bestaat voor den verkooper van een zaak: 1°. in de som der voortbrengings-kosten volgens het officieel gemiddelde van een vrijen voortbrenger, en 2°. in het loon van den verkooper of in de indemniteit van het voordeel, waarvan de verkooper zich berooft door zich van de zaak te ontdoen. Wanneer alle zaken op zulk een wijze werden verkocht of geruild, zou er maatschappelijke vrede en orde zijn. Ongelukkig is het niet aldus. De prijs der zaken is niet adequaat aan haar waarde. Gebruik makende van de maatschappelijke wanorde wijzigt de *agiotage* meer of min aanmerkelijk dien rechtvaardigen prijs. Dit agiotage is de commercieele willekeur. Daar geen enkele voortbrenger of koopman eenige zekerheid in deze onze maatschappij heeft om op zijn tijd zijn product te kunnen verkoopen, doet hij zijn best die zaak zoo duur mogelijk af te zetten. De winst, die hij zóó verkrijgt, is een vergoeding voor die onzekerheid, en heet agio. Een ieder houdt zich met die agiotage bezig. Er is wederkeerigheid van leugen en van bedrog over de waarde van alle zaken. Was die agio in alle transactiën gelijk, dan zou het niet veel schaden, maar agio is toeval, is willekeur. De slotsom is, dat er bij alle transactiën reciprociteit van oplichting is. De revolutie, wanneer zij de economische krachten organiseert, zal nu voorstellen, om, door een zwijgende en universeele overeenkomst, afstand te doen van dien agio, met andere woorden: om tot den rechtvaardigen prijs te verkoopen en te doen betalen. Tot tijd en wijle echter dat de publieke opinie hiertoe drijft, zal men hetzelfde voorshands moeten zoeken te verkrijgen door bijzondere overeenkomsten. Want de verkoop tot den juisten prijs zal tegenwoordig niet gebeuren, wanneer niet aan den verkooper een behoorlijke waarborg wordt gegeven; een waarborg, dat hij steeds genoeg tot dien prijs zal kunnen verkoopen; een waarborg, dat ook hij zijn inkoopen tot den juisten prijs zal kunnen doen, enz. Reeds beproeven allerlei Parijsche arbeiders-vereenigingen dien weg in te slaan. De nieuwe vertegenwoordigers van het volk - hun revolutie-taak goed opvattende - zouden dit alles kunnen vergemakkelijken en voorbereiden, door aan Staat en gemeenten den last te geven, binnen den kring van hun bevoegdheden en de grens van hun middelen, met een zeker aantal ondernemers, fabrikanten, manufacturiers, landbouwers, mannen van den veestapel, van het vervoer, van den commissie-handel, enz. enz. te onderhandelen, en wel op de volgende grondslagen. De Staat en de gemeenten, willende aan ieder verzekeren den juisten prijs en de goede hoedanigheid der producten en diensten, bieden aan de ondernemers, die de meest voordeelige voorwaarden aanbieden, hetzij een rente-garantie aan, over het kapitaal en het materieel gestoken in hun ondernemingen, hetzij een vast salaris, hetzij (zoo dit mogelijk is) een voldoende hoeveelheid van bestellingen. Zij die hiertoe zich aanmelden moeten zich verplichten - terwijl aan de concurrentie volle ruimte wordt gelaten - alle producten en diensten, waartoe zij zich verbinden, op elke aanvraag der

verbruikers te leveren. Zij moeten de elementen van hun prijsberekening, de wijze van aflevering, den duur van hun verbintenis en de middelen van uitvoering aanwijzen. Op die gegevens zal hun als bij inschrijving en aanbesteding de levering worden toegewezen. - Op deze wijze zal men geleidelijk een constitutie der waarde verkrijgen. Die constitutie der waarde is het contract der contracten. Het lost het probleem op der concurrentie en der uitvinders-rechten. Het geeft den stoot tot de strekking van den verkoop naar de laagte. Het zal de publieke opinie leiden tot den grooten omkeer in de sfeer der belangen in de richting van waarheid en recht. - Dit begrip der geconstitueerde waarde zal nu geheel het wezen van den handel vervormen en voor het buitenlandsch verkeer de rechten van in- en uitvoer doen verdwijnen.

Aldus ontplooit zich in vrijheid de nieuwe economische orde der dingen: de industrieele organisatie. Terwijl de autoriteit, het gezags-begrip, en de oppervlakte der samenleving een kunstmatig deksel van wetten plaatsten, bewegen zich onder die bedekking, die toch nooit paste, de economische krachten en construeeren zij langzaam doch geleidelijk, uit zich-zelf en met behulp der vrije overeenkomst, een eigen organisme, een ontwikkeling tot een toestand van ‘zuivere anarchie.’ Het is in wording. Dit alles is voor het brein der thans levende menschen nog moeielijk te begrijpen. Een ieder meent als van zijn ankers geslagen te zijn, wanneer hij nergens een gezag, een leiding en een gouvernement meer zal voelen. Doch hebt slechts geduld - roept Proudhon zijn landgenooten toe - het gouvernement zal van-zelf zich oplossen in het economisch organisme der maatschappij. De sociale revolutie-toestand zal dit zonder groote schokken van-zelf bewerken. Men zal dan verkrijgen de ware orde, de orde zonder ambtenaren die altijd toezicht willen uitoefenen, de hooge intellectueele éénheid der in vrijheid levende personen. ‘Reeds in dit tijdstip is de maatschappij te vergelijken bij een kapel, zoo even uit de windselen losbrekend, die, vóórdat zij haar vlucht neemt, de schoongeschakeerde veelkleurige vleugels doet trillen. Zeg haar, zich weder in haar zijden hulsel neêr te leggen, de bloemen te vlieden en het licht te ontwijken....’

In enkele bijzonderheden gaat hij dit in zijn *Zevende studie* nog na. Wij behoeven hier niet uitvoerig te wezen. De teekening van den loop der wegsmelting van het gouvernements-idee in de nieuwe maatschappij geeft aanleiding nog tot allerlei uitweidingen, waarbij wij Proudhon niet behoeven te volgen. - Alle gevestigde Kerken en eerediensten zullen natuurlijk verdwijnen. - Van colleges van rechts- en straf-bedeeling, die door het gezag zijn ingesteld, zal geen sprake meer zijn. De mensch alléén, voor zich, heeft slechts 't recht zich te oordeelen, en zoo hij zich schuldig gevoelt een straf te eischen. Rechtvaardigheid is een daad van het geweten, in zijn wezen vrijwillig. De maatschappij heeft geen andere bevoegdheid dan zich te verdedigen, indien zij aangevallen wordt; zij moge zich wreken, dit kan in haar belang zijn, maar dat zij oordeele en straffe, dat gaat buiten haar recht. Uit kracht van de overeen-

komst, die elk burger met zijn mede-burgers in het ‘pacte social’ heeft aangegaan, zal ieder leeren zich-zelf recht te doen, zich-zelf te oordeelen en te veroordeelen. Dan zal de rechtvaardigheid, die uit de vrijheid voortspruit, niet langer wraak wezen, maar vergelding. De schuldige zal niet meer een beweegreden hebben, om op zijn beurt een tegenbeschuldiging te laten hooren; zijn éénige wijkplaats is de bekentenis. - Met al die rechtbanken en hoven zullen tevens in 't niet verzinken al die samenstellingen van administratie en policie, die voortdurend zich mengen in de daden der menschen, en die op ergerlijke wijze den burgers hun taak willen vóórhouden, niet achtend de vrijheid der personen om zichzelf te zijn, een eigen zelfstandig leven te leiden. - Proudhon gaat op die wijze al de werkkringen van een gouvernement, zoo als 't thans geregeld is, na; bespreekt de bemoeiingen van het Staatsgezag met de openbare werken, den landbouw, den handel, de financiën, de buitenlandsche betrekkingen[1)], den oorlog en de marine. Op al die terreinen wil hij dat de Staat als Staat zich terugtrekke. De vrije overeenkomst der burgers moet zonder dwingend gezag die verschillende doeleinden, wanneer zij volgens de burgers het waard zijn, verwerkelijken en aanvullen. Op één punt bepaaldelijk stelt hij zulk een aanvulling en geheele hervorming door de burgers voor. Het betreft *de school*. Dit keer is er geen sprake van vernietiging. Integendeel, het geldt het vraagstuk: van een staatkundige instelling een economische vestiging te maken. De gang der ontwikkeling, onder de hoede van het centraliseerend Staats-gezag, heeft het onderwijs geheel en al afgescheiden van het leerlingschap in beroepen; heeft, wat nog erger is, de beroeps-opleiding onderscheiden van de werkelijke, de nuttige, ernstige, dagelijksche uitoefening van dat beroep-zelf. Het industrieele ‘régime’, zoo als dit tot stand komt door de vrije overeenkomst der burgers, zal die beide takken: onderwijs en leerlingschap, wetenschappelijke opvoeding en beroeps-opleiding, weder voor vast verbinden. ‘De onderwijzer, wanneer hij niet zelf de meesterknecht (“contre-maître”) is, moet voor alles de man der corporatie, van de nijverheids- of landbouw-groep wezen, die zijn diensten gebruikt. Zoo als het kind de verbinding en het pand is tusschen de ouders, moet de school de verbinding wezen tusschen de industrieele corporaties en de gezinnen; het is geheel verkeerd dat die school afgescheiden is van de werkplaats, en dat zij, onder voorwendsel van verbetering, onder den invloed van een uitwendige macht kome’.

En aldus zal de nieuwe maatschappij in haar volheid zonder eenig begrip van gezag voortschrijden. Het volk zal inzien, dat de revolutie, door de pacht of huur en het uitleenen tot interest af te schaffen, daarmede, en met denzelfden slag, heeft verbroken

1) Proudhon bepleit hier de stelling, dat Frankrijk de Elzas moet afstaan, misschien nog meer. ‘La frontière sera toujours assez large, assez française, si elle est révolutionnaire.’ Zie ‘Idée générale de la Révolution au XIXme siècle,’ pag. 302.

het zwaard van den beul, de hand der justitie, den stok van den diender, de staaf van den tol-beambte, het radeermes van den ambtelijken lessenaar-bediende: al die kenteekenen en merken van de oude politiek, die de nieuwe vrijheid onder haar hiel verbrijzelt.

Dit is het meest volledige boek, dat Proudhon over zijn theorie der anarchie heeft geschreven. Naar zijn eigen opvatting trok hij in dat boek een wissel op de toekomst. Het boek is niet dadelijk begrepen, doch heeft allengs zijn weg gevonden, en heeft later stand kunnen houden zelfs tegen de aanmatiging der hoofden van de Duitsche sociaal-democratie. Toen hij het voleindigd en afgeschreven had, wilde hij den tijd, dien hij nog in de gevangenis moest doorbrengen, zich ten-nutte maken, door het denkbeeld, dat hij voor de economische wereld had uitéengezet, ook met betrekking tot de religieuse ideeën, de zedenleer, de wijsbegeerte, de letterkunde en de kunst te ontwikkelen[1]. Hij begon een boek te schrijven, dat hij den titel gaf: 'P h i l o s o p h i e d u p r o g r è s'. Het is een betoog, dat elk tijdvak door zijn eigen ideeën beheerscht wordt, en dat in Frankrijk elk der tot nu toe gegolden hebbende begrippen zich overleefd heeft. Alles is dáár in een toestand van wording. Alles is vergankelijk: een eeuwig ontstaan en vergaan: daar is niets vasts, niets absoluut duurzaams, slechts een aanhoudende wisseling, doch te-gelijk een bestendige vooruitgang in de richting der vrijheid.

VIII.

Toen Proudhon in Juni 1852 uit de gevangenis kwam, zat Louis Napoleon als president voor tien jaren op den troon. De prins had den 2^{den} December 1851 zijn coup d'état gedaan. Proudhon had zich dus eerst voor zich-zelven duidelijk te maken, wat hij dacht over den Staats-vorm, waarin Frankrijk zou worden gebracht en gekneed. Want iedereen begreep, dat over eenige maanden het keizerrijk zou hersteld zijn. Over het algemeen kan men zeggen dat hij - daargelaten zijn denkbeelden over anarchie, die hij-zelf min of meer als toekomst-muziek beschouwde - zich, zooals de feiten nu eenmaal gesteld waren, met de Napoleons misschien had kunnen verzoenen, wanneer de nieuwe keizer zich aan de spits der vooruitstrevende ideeën had willen plaatsen. Er was hier ten minste geen onoverkomelijke kloof[2]. Waar hij bepaald vlak tegenover stond, wat hij altijd bestreed, was de parlementaire

1) Zie Proudhon, 'Idée générale de la Révolution au XIXme siècle', pag. 181.
2) Wij leggen natuurlijk de klem op de voorwaarde, dat Napoleon III zich aan het hoofd van den vooruitgang had gesteld. Maar dat was toen nog niet ten ééne male onmogelijk. Zie een aardige audientie van Proudhon bij Persigny in 1853, in het boek 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise', Editie 1858, tome II, p. 410/411.

reactie, die na Juni 1848 het hoofd had opgestoken, en die in de Rue Poitiers haar hoofd-kwartier had. Dit was de contra-revolutie, en liep, volgens hem, logisch uit op een Hendrik V. Veilig kon men, volgens Proudhon, zeggen: dat van al de gouvernementen, die elkander in Frankrijk hadden opgevolgd, datgene, wat het slechtst de vrijheid en gelijkheid had gediend, juist dat der republikeinen was geweest[1]. Maar het was nog niet geheel onmogelijk, het was in allen geval niet onbestaanbaar, dat de Napoleons zich wellicht zouden willen of moeten bedienen van het beginsel van den vooruitgang. Dit nu was de hoofd-strekking van het boek, dat hij, vrij geworden, in 1852 uitgaf onder den titel: 'La Révolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 Décembre'. Hij had eerst moeite met de politie, die op zijn boek beslag legde. Maar hij schreef 29 Juli 1852 een brief aan den prinspresident, waarin hij de strekking van zijn geschrift uitéénzette, en de prins gelastte het boek vrij te laten. In dat geschrift nu waren de begrippen: anarchie en cesarisme goed en duidelijk tegenover elkander gesteld[2], en werd aangetoond in welken zin Napoleon volgens den geest der revolutie moest regeeren. Inderdaad scheen Proudhon in dit opzicht op de Napoleons te hopen. Die waren ten-minste, door hun oorsprong en door hun noodlot, wel verplicht zich tegen elke legitimistische reactie, tegen elken inbreuk van de Kerk te verzetten. Met prins Napoleon Bonaparte, den zoon van Jerôme, was hij zelfs eenigermate bevriend. Hij had hem leeren kennen in de Nationale vergadering van het jaar 1848. Na dien tijd hadden er steeds enkele betrekkingen tusschen hem en den 'rooden' prins bestaan. De prins trad nog al dikwijls tusschen-beide voor vervolgde republikeinen, en Proudhon trok een enkele maal partij voor zijn vrienden van die gunstige omstandigheid. Enkele brieven van Proudhon aan dien prins zijn door Sainte-Beuve in zijn biografie van Proudhon bewaard. Zij geven getuigenis van een vriendschappelijken en vertrouwelijken omgang. In een zeer langen en merkwaardigen brief van 7 Januari 1853 komt Proudhon op het onderwerp terug, dat in die dagen geheel zijn brein en hart vervulde: hij waarschuwt den prins en het nieuwe keizerrijk dringend tegen de reactie en tegen Hendrik V.

In die brieven aan prins Napoleon is ook sprake van een spoorweg-concessie van Besançon naar Mulhouse, waarbij Proudhon en ook Huber (de verrader) betrokken waren. Die spoorwegconcessie werd iets later, in 1853, aan de Pereires, de Saint-Simonistische vrienden van den keizer, gegeven. Dezen wilden toen aan Proudhon en Huber, wegens al hun vroegere moeite, 40,000 francs geven. Doch hoe bitter arm Proudhon ook was, dit geld

1) Zie Proudhon, 'De la Justice', etc. tome II, p. 406. Vergelijk ook den brief in Sainte-Beuve, 'Proudhon', p. 317.
2) Zie Proudhon, 'La Révolution sociale démontrée par le coup d'état', Oeuvres complètes, tome VII, p. 175 en volgende.

weigerde hij[1]. Hij was altijd in geld-zaken de onbaatzuchtigheid, rechtschapenheid en reinheid zelve.

Hij moest echter hard werken met de pen, om voor zijn aangroeiend huishouden den schoorsteen te laten rooken. Hij deed dien arbeid vroolijk en opgewekt, want hij was innig gelukkig in zijn gezin. Zóó zien wij hem in de jaren 1853 tot 1857 bezig met allerlei boeken te bewerken en uit te geven, die schijnbaar met zijn socialistische ideeën niet of slechts in de verte te maken hebben. Trouwens het keizerrijk was in die dagen het rijk der financieele ondernemingen, der spoorwegen, der kanalen, der bankiers-operatiën: het verwezenlijkte voor een deel wat eenmaal de Saint-Simonisten hadden bedoeld, Op verzoek van de uitgevers Garnier-frères ging nu Proudhon enkele practische werken schrijven, die in zulk een tijd gemakkelijk koopers zouden vinden. Aldus bewerkte hij in 1854 met Georges Duchène[2] een boek, getiteld: '*Manuel du Spéculateur à la Bourse*.' Zóó gaf hij in 1855 uit een werk: '*Des Réformes à opérer dans l'exploitation des Chemins de fer*'. Het waren min of meer practische handboeken, die echter de strekking hadden, de industrieele en financieele feodaliteit dier dagen te bestrijden. Hij luidde de alarmklok tegen die aanstaande kolossale stichtingen der Saint-Simonisten: 'le Crédit mobilier, le Crédit foncier, le Crédit agricole, le Comptoir des Entrepeneurs' en andere van dien aard, en poogde den aandeelhouders van dergelijke toekomstige instellingen aan te toonen, dat hun verbazende dividenden voor een goed deel uit hun eigen kapitaal zouden worden betaald, en dat in de eerste plaats de administrateurs dier 'zaken' bij alles hun baat zouden vinden[3].

Hij zag allengs het bederf in de maatschappij van Frankrijk onder Napoleon III binnensluipen.

Het drong in alle poriën der samenleving, het begon de zenuwen aan te tasten, de zinnelijke hartstochten te streelen. De energie verslapte. Een geld-bejag doortintelde alles. Proudhon zag den dienst der ideeën en beginselen verlaten. Hij beefde voor Frankrijk. Heftig kon hij zich daarbij uitlaten over de koortsachtige prikkeling der literatuur. De romans van George Sand, de verzen van Alfred de Musset, waren hem, den puritein, een ergernis.

1) Zie Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et sa correspondance', p. 322.
2) Georges Duchène, geboren 1824, gestorven Juli 1876, was eerst letterzetter geweest, zoo als Proudhon-zelf, en later schrijver geworden. Hij heeft aan een groot aantal boeken gewerkt, en wisselde dat werk af met gevangenis-straffen wegens revolutionnaire bemoeiingen. De helft van zijn leven heeft hij in de gevangenissen doorgebracht.
3) Zie daarover de lofrede, die door een der leiders der commune, wegens het boekje 'Le Manuel du Spéculateur à la Bourse', later aan Proudhon wordt gebracht, in G. Lefrançais (membre de la commune), 'Etude sur le Mouvement communaliste à Paris en 1871', Editie 1871, pag. 377.

Hij was gebelgd op al die vrouwen-auteurs. Hij noemde het de letterkunde der pornocratie.

Doch het heftigst toornde hij over het feit, dat de ultra-montaansche Kerk, langzaam maar zeker, onder het bewind van Napoleon III, zich in Frankrijk een bevestigde stelling ging veroveren.

De verontwaardiging werd hem te-machtig. Hij kon het niet meer uithouden. Hij begon zijn groot boek te schrijven over de rechtvaardigheid in de revolutie en in de Kerk, dat in drie dikke deelen in 1851 uitkwam.

Dit boek 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise' heeft een geweldige opschudding in Frankrijk en Europa gemaakt. Het is een van die boeken, die men moet lezen, wanneer men zich een denkbeeld wil maken van de geestesgesteldheid onzer negentiende eeuw tusschen de jaren 1850 en 1860. Het is levendig en pittig geschreven. Hoe breed en lang het ook schijnt, het is met-dat-al slechts een groot pamflet. Voor ons - die ons best hebben gedaan, den persoon van Proudhon, zijn oorspronkelijkheid en karakter-ontwikkeling goed te doen uitkomen - heeft het boek daarbij dubbele waarde. Onze lezers zullen opgemerkt hebben, dat er geen gebeurtenis in het leven van Proudhon is voorgevallen, die wij niet hebben kunnen illustreeren of ten minste ophelderen door een aardige aanhaling uit dat werk: 'De la Justice'. Voor zijn eigenlijk leven is dan ook dit boek tot op het jaar 1858 de hoofd-bron. Trouwens uit een soort biografie, die in deze dagen van hem was uitgegeven, nam hij de aanleiding, of liever den aanloop, om zijn groot boek te schrijven. Eugène de Mirecourt, de groote lasteraar van Frankrijks schrijvers, had een van die met gelen omslag voorziene boekjes in 32° formaat ook aan Proudhon gewijd. Evenals al de andere biografieën van de Mirecourt had ook dit boekje een verbazend debiet. Ieder Franschman had het op tafel. Nu was het Proudhon gebleken, dat een der mannen, die aan de Mirecourt inlichtingen hadden gegeven over Proudhons vroegere levensjaren, een oud stadgenoot uit de Franche Comté was, die zijn familie natuurlijk goed kende. Het was monseigneur Mathieu, kardinaal-aartsbisschop van Besancon[1]. Aan deze Eminentie richtte hij dus zijn boek. Het zouden brieven aan dien kardinaal zijn, en zij zouden tien groote studiën bevatten: over het probleem der rechtvaardigheid - over dat probleem ten aanzien van de personen - der goederen - van den Staat - der opvoeding - van den arbeid - - der ideeën - van het geweten en van de vrijheid - van den vooruitgang en van het verval - van de liefde en van het huwelijk - en ten-slotte zou hij spreken over de zedelijke sanctie van alles. En dit geheel nu werd doorweven als met een rooden draad van zijn eigen levens- en lots-wisselingen. Als het betoog een

1) Zie Proudhon, 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise', Editie 1858, tome I, p. 50 en volgende.

zweem van droogheid krijgt, als de dialectiek de overhand dreigt te bekomen, als een aantal dorre questiën achter elkander zijn opgeworpen en besproken, en de aandacht van den lezer een oogenblik gevaar loopt in te dutten, dan komt eensklaps een frissche bladzijde den lezer verrassen, verkwikken en opbeuren. Weest er zeker van: die bladzijde behelst een klein verhaal van zijn grootvader, den soldaat, van zijn moeder of van zijn vader; het is een greep uit zijn eigen leven, dat dienst doet als een korenbloem of klaproos onder het golvend graan.

De inhoud van het boek komt hierop neêr. Zooals in den tijd der Romeinsche keizers loopt tegenwoordig de maatschappij gevaar van zich te ontbinden. De vraag is nu van waar de maatschappij haar redding moet vragen: òf van de leer der Kerk òf van die der revolutie. Frankrijk heeft op 't oogenblik zijn gezonde zeden, zijn beginselen verloren, zonder welke zijn zeden niet kunnen bestaan. De woorden: ‘recht’ en ‘plicht’, ‘zedenleer’ en ‘deugd’ hebben niet meer dezelfde beteekenis als vroeger, en zeggen niets tot het verstand en het hart. Frankrijk wordt slechts geregeerd door maatschappelijke regelen van wellevendheid, die wel voor een tijd-lang het uiterlijk leven kunnen ordenen, maar die het zedelijk leven, wanneer het op het punt staat uit te dooven, niet kunnen onderhouden of opwekken. De twijfel verdort alles. Geen gedachte aan rechtvaardigheid, geen achting voor vrijheid, geen solidariteit is er onder de burgers. Er bestaat geen instelling, die men eerbiedigt; elk beginsel wordt ontkend en door het slijk gehaald; er is geen gezag, noch in geestelijk noch in wereldlijk opzicht. Overal zijn de zielen terug-gedrongen in hun eigen kleinen kring, zonder steunpunt, zonder licht. Wij hebben niets om te beëedigen, noch iets waarbij wij zouden zweren: onze eed heeft geen zin meer.

Wel is waar bestaat de uiterlijke wet voor personen en eigendommen, en de Staat zorgt, dat aan die wet de hand wordt gehouden. Maar de samenleving heeft meer noodig dan de wet. Er is geloof noodig. De man en de vrouw hebben aan een huwelijks-geloof behoefte (‘foi conjugale’), een begrip van hun onderlinge waardigheid, dat hen opheft boven hen-zelven, en hen voor elkander nog meer gewijd dan wel dierbaar maakt, dat van hun vruchtbare gemeenschap een religie vormt zoeter dan de liefde-zelve. De producenten en verbruikers van goederen hebben een juridiek geloof noodig, dat hen verheft boven zuiver egoïstische lusten, en hen gelukkiger maakt door het besef van eerbied voor de rechten van anderen, dan door het bewustzijn van eigen voorspoed. De burgers hebben een politiek geloof noodig, dat hen opbeurt boven de uitéénscheurende drijfveêren van het individualisme, hen aanzet zich tot een levend geheel te vereenigen en hun geluk in den boezem van hun eendracht te vinden.

Dat geloof nu moet, volgens Proudhon, voor onze tijden gegeven worden, niet door de beginselen van de Kerk, maar door die der revolutie.

Het vergeten van die heilige ideeën der revolutie heeft de on-

zedelijkheid gewekt, die aan ons knaagt en die ons langzaam en smadelijk doet sterven. Want al wat na de revolutie is voortgekomen, heeft zich tegen haar gekeerd. De democratie heeft de politiek van belangen gesteld in de plaats der politiek van beginselen; zij heeft Voltaire en Condillac, Diderot en Volney, de onderwijzers en vaders der revolutie, verloochend, om zich sentimenteel, aprioristisch en mystiek te maken. Het eerste keizerrijk, de Restauratie, de Juli-monarchie hebben nog erger gezondigd. Onder de twee laatste regeeringen heeft het parlementaire stelsel zich vernederd door alle beginselen als zoovele questies te bepleiten: de wijsbegeerte heeft, onder voorwendsel van een onschuldig materialisme te bestrijden, een gevaarlijk spiritualisme opgewekt, en het sein gegeven tot reactie tegen de achttiende eeuw; de literatuur, die zoo hoog zich had verheven, en die zooveel onafhankelijkheid had ten-toon gespreid in het voorgaand tijdvak, heeft zich met de romantische school verlaagd tot het bezingen van het overwonnen ideaal. Doch niettegenstaande al die flauwhartigheden en uitingen van verraad, leeft de revolutie nog steeds in de ziel van het volk. En die revolutie heeft een positief element: de bevestiging en verzekering der rechtvaardigheid; een negatief element: de ontkenning van de Kerk.

Maar daarom zijn de begrippen van rechtvaardigheid en van Kerk, van zedenkunde en van godsdienst, die de meeste menschen opvatten als bestemd om elkander te steunen en te schragen, in den grond vijandig tegen elkander, en volstrekt onverzoenlijk. Het is voor een logischen geest onmogelijk, ze te-zamen aan te nemen. Men moet kiezen: òf de zuivere rechtvaardigheid, met al haar politieke gevolgtrekkingen en zonder iets dat het begrip daarvan stoort; òf den zuiveren godsdienst, met al de maatschappelijke instellingen, die er het noodzakelijk gevolg van zijn, en zonder eenig bijmengsel van redeneering of vrijheid. De revolutie aan den éénen kant, het ultramontanisme aan den anderen: tusschen deze beide gegevens ziet Proudhon geen middenweg.

Het wordt dus bij Proudhon voor een goed deel een constructie der zedenleer, afgescheiden van den godsdienst. Die zedenleer wordt door hem gevestigd, niet op de transcendentie, maar op de immanentie. De rechtvaardigheid is, volgens die leer, een aangeboren begrip van de menschelijke ziel, in stede van iets wat der ziel als het ware van buiten is ingedreven of aangeblazen. Rechtvaardigheid is iets zuiver menschelijks, en is als zoodanig niet door God den menschen ingeademd. De menschheid is zich-zelve genoeg: zij kan bij zich-zelve zweren; zij heeft de majesteit Gods niet noodig, om er zich achter te verschuilen.

De rechtvaardigheid is nu in de eerste plaats en hoofdzakelijk eerbied voor den menschelijken persoon. Volmaakte vrijheid der persoonlijkheid is haar doel. Langen tijd onderdrukt door het Romeinsch cesarisme, en door het Oostersch mysticisme, heeft de menschelijke persoonlijkheid zich bij ons weder opgericht tijdens de revolutie. De revolutie heeft inderdaad ons het gevoel van onze eigen waardigheid teruggegeven, en heeft ons daarbij iets

geschonken, wat de oudheid niet had gekend, namelijk: het gevoel der waardigheid van onzen mede-mensch. Door haar toedoen voelen wij tegenwoordig onze waardigheid in de anderen; niet enkel, in zooverre wij haar bij hen eerbiedigen, maar ook door haar desnoods bij hen te doen eerbiedigen, en ons te vertoornen over den onwaardige, die toestaat, dat men tegenover hem zijn plicht verzuimt, omdat er tusschen zijn waardigheid en de onze solidariteit bestaat. Wij eerbiedigen den mensch, niet uit vrees voor God, niet uit motieven vreemd aan de menschelijke natuur, maar omdat hij als mensch eerbiedwaardig is. Dit is de grondslag der immanente rechtvaardigheid. Men moet haar niet verwisselen met sympathie of met zin naar gezelligheid: neen, die eigenschappen vloeien slechts voort uit de rechtvaardigheid, zijn slechts gevolg van het groote beginsel.

Op die rechtvaardigheid heeft de revolutie haar maatschappelijke orde willen grondvesten, en zij heeft als zoodanig een heerlijk programma van vrijheid en gelijkheid gegeven. En op die wijze geconstitueerd, wijzigt de maatschappij geheel en al het wezen van het individu. Zonder hem te doen verzaken aan zijn eigen welvaren, gewent zij hem zich aan de rechtvaardigheid te onderwerpen, en zij slaagt daarin des te beter, omdat hij in die onderwerping een zaligheid vindt, waartoe de bevrediging van louter persoonlijke neigingen niet voerde. De mensch komt er toe, uit gevoel van eigen waardigheid, partij te trekken voor de anderen, zelfs tegen zich-zelven; boven zijn egoïstischen wil schept hij een juridischen wil, en verkrijgt zóó een grootheid en een waardigheid, die hij niet had.

Men ziet het: dit boek over de rechtvaardigheid is een filosofie van het hooge individualisme, dat altijd-door de ziel van Proudhon heeft vervuld[1)]. Hij blijft in dit opzicht dezelfde, die hij was. Dezelfde, ook in de wijze van oordeelen en de manier van zich uit te drukken. Proudhon is altijd man uit één stuk: een brok graniet. Tegen niets is hij zoozeer gekant als tegen halfheid en ziekelijkheid[2)]. ‘Nuances’ begrijpt hij zelfs niet. Hij kent het leven

1) Het verschilt ten eenemale met het soortgelijke denkbeeld van Marx, dat altijd neêrkwam op machtsverschuiving in de maatschappij.

2) Zie bijv. zijn oordeel over Heinrich Heine in ‘De la Justice’, tome II, p. 126 en 127: ‘Un homme s'est vu, de nos jours, comblé par la nature, la fortune et la célébrité, mais type d'égoïsme et d'orgueil, déshonorer ses derniers instants par une défection comme en compte peu la philosophie; cet homme est Henri Heine. Après avoir longtemps courtisé la Révolution, caressé la Démocratie, savouré la popularité, chanté l'athéisme et le plaisir, devenu cul-de-jatte, n'ayant au coeur ni foi ni amour, sans communion ni avec la nature ni avec la société, il se fait déiste, il revient, dit-il, au sentiment religieux. La logique, sa misanthropie, ses terreurs-secrètes, voudraient qu'il allât jusqu'au catholicisme; il a honte: il a trop sifflé, trop blasphémé la religion du Christ! Mais il préconise la Bible et le Judaïsme: il admire Moïse et sa législation. Jamais, dit-il, la religion n'eut en lui un ennemi. Il se félicite de s'être marié à Saint-Sulpice, et d'avoir pris l'engagement de faire élever ses enfants dans la religion chrétienne. Il croit que le catholicisme durera encore bien des siècles, et comme M. Cousin il lui ôte son chapeau. On dirait que, n'osant par respect humain adresser au Christ sa prière, il essaie par des salamalecs de le corrompre. Protestant de son estime pour le prêtre, après avoir jeté le sarcasme à Hégel, à la Révolution, au peuple de Février, à la Réforme protestante, à la nouvelle exégèse allemande, il termine par l'éloge des jésuites. Henri Heine est mort comme il avait vécu, en catin: sa place est au charnier des Filles repenties; il ferait honte à la Salpétrière.’

enkel als een gezond, krachtig leven. Hij noemt de ondeugd, waar hij die ziet, met den naam die haar voegt. Hij windt geen doekjes om de zonde, maar kenschetst ze op de oud-Bijbelsche wijze. Als hij het huwelijk behandelt, tast hij zonder eenige verbloeming alle soorten onzedelijkheid aan. Want hij is bovenal de tegenstander en vijand van de schijnheiligheid. Tegen alles wat onwaar is, vliegt hij te-wapen, dan roept hij den Satan, de vrijheid op, om met zijn hulp den valschen god te verbrijzelen[1].

Maar ziedaar: het was 't jaar 1858, toen hij dit alles schreef. Het jaar van het Orsini-complot, van het uitvaardigen der wet op de algemeene veiligheid. De reactie triomfeerde. De Monta-

1) Zie Proudhon, 'De la Justice', tome II, p. 540: 'Oh! je comprends Monseigneur, que vous ne l'aimiez pas, la liberté, que vous ne l'ayez jamais aimée. La liberté, que vous ne pouvez nier sans vous détruire, que vous ne pouvez affirmer sans vous détruire encore, vous la redoutez comme le Sphinx redoutait Oedipe: elle venue, l'Eglise est devinée; le christianisme n'est plus qu'un épisode dans la mythologie du genre humain. La liberté, symbolisée dans l'histoire de la Tentation, est votre antichrist, la liberté, pour vous, c'est le diable. Viens, Satan, viens, le calomnié des prêtres et des rois, que je t'embrasse, que je te serre sur ma poitrine! Il y a longtemps que je te connais, et tu me connais aussi. Tes oeuvres, ô le béni de mon coeur, ne sont pas toujours belles ni bonnes; mais elles seules donnent un sens à l'univers et l'empêchent d'être absurde. Que serait, sans toi, la Justice? un instinct; la raison? une routine; l'homme? une bête. Toi seul animes et fécondes le travail; tu ennoblis la richesse, tu sers d'excuse à l'autorité, tu mets le sceau à la vertu. Espère encore, proscrit! Je n'ai à ton service qu'une plume! mais elle vaut des millions de bulletins.' Daarnaast legge men de woorden van het boek 'Idée générale de la Révolution au XIXe siècle', pag. 265: 'A moi, Lucifer, Satan, qui que tu sois, démon que la foi de mes pères opposa à Dieu et à l'Eglise! je porterai ta parole, et je ne te demande rien.' Wellicht herinnert zich hierbij een onzer lezers den versregel door Baudelaire aan Satan gewijd: 'Dieu trahi par le sort et privé de louanges'. Men vergelijke onzen bundel 'Uit den kring der gemeenschap', 1899, pag. 380.

lembert werd zelfs een proces aangedaan over zijn artikel: ‘Un débat sur l'Inde’, waarin men een zijdelingsche opruiing zag, om parlementaire vrijheid weder in Frankrijk te doen herstellen. De hoofden der Kerk: kardinalen, aartsbisschoppen en bisschoppen omgaven en steunden den keizer op de Tuilerieën. Zij deden het boek vervolgen, o.a. wegens: ‘outrage aux moeurs’. Waar hij de onkuischheid had bestreden, werd hij aangeklaagd lubrieke uitdrukkingen te hebben gebezigd[1]. Hij werd weder veroordeeld tot drie jaren gevangenis-straf en 4000 francs geldboete.

Hij vluchtte naar België.

Aldaar zette hij - na eerst in een boek: ‘La Justice poursuivie par l'Eglise’ tegen zijn vonnis te zijn opgekomen - zijn studiën over recht, zedelijkheid, ook over literatuur voort. Zijn huishouden in Brussel was hoogst eenvoudig, doch hij bleef opgeruimd. Hij volgde met spanning steeds den loop der zaken in Frankrijk. Het bederf woekerde volgens hem dáár voort. ‘Tout tourne à la fornication et à la pourriture’ schreef hij aan Sainte-Beuve. Na den oorlog in Italië, in 1859, gaf Napoleon III een algemeene amnestie, maar Proudhon besloot - zie een brief van 27 Augustus 1858 - daarvan geen gebruik te maken. Hij schreef dáár in België, in 1860 en 1861, drie boeken. Vooreerst zijn werk: ‘*La guerre et la paix*’, in twee deelen: een theorie van het volken-recht, gebaseerd op het idee ‘macht’. De regelen van het volken-recht waren, volgens hem, slechts uitvloeisels van de telkens wisselende machts-verhoudingen, en hadden met ‘recht’ weinig te maken. Het volken-recht als zoodanig bestond niet. Proudhons theorie hieromtrent was slechts een anticipatie van de leer van Bismarck, en zou eerst later begrepen worden. Het boek was merkwaardig door een waardeering en soms verheerlijking van den oorlog, die de levendigste ergernis der socialisten opwekte, en voorts door bladzijden, waarin hij de ‘armoede’ prees. Tegenover den zin naar rijkdom en genot, die enkele socialisten soms dreef, hadden ook deze laatste uitingen van Proudhon haar waarde[2]. - Voorts schreef hij een boek getiteld: ‘*Théorie de l'Impôt*’. Het was, een antwoord op een prijsvraag van het Zwitsersch canton du Vaud. Hij poogde in dit zijn systeem der belastingen wederom de oppermacht van den Staat: het staats-idee te bestrijden. Het was volgens hem, niet de Staat, die, krachtens zijn beginsel en werkkring, eenzijdig belastingen uitschreef: neen, belastingen waren slechts ruil-equivalenten, die de burgers, voor de hun door den Staat geleverde voordeelen, afbetaalden. Zóó ontwikkelde hij dan het gansche stelsel en verklaarde hij zich, bij de details, tegen belastingen op de successie, en tegen belastingen op de weelde, enz.

1) Zie bijv. Proudhon, ‘De la Justice’, tome III, p. 239 en volgende, voorts pag. 324, 329, 334 en dan geheel het fragment over George Sand p. 414 en volgende.
2) Zie Proudhon, ‘La guerre et la paix’, Editie 1869, - tome XIV des Oeuvres complètes - deel II, p. 132 en volgende.

- Eindelijk gaf hij een kleiner geschrift uit, getiteld: '*Les Majorats littéraires*'. Hij bestreed daarin het literarisch eigendom, en wees in 't algemeen op de corruptte der journalistiek.

Dit alles was gewone letterkundige arbeid: kostwinning voor zijn gezin. Doch ééne questie begon meer en meer zijn gedachten bezig te houden. Het was de verdere strijd tegen de Staats-éénheid. Met bekommering toch zag hij dat begrip zich ook een plaats veroveren in de zoogenaamde buitenlandsche politiek: op het gebied van het volken-recht. Geholpen door de theorie en leer der nationaliteiten, kwam machtig een staatkundige éénheids-strekking in Europa opzetten, die, naar zijn inzicht, voor het evenwicht en de historische vrijheid der volken noodlottig zou worden.

Gelijk hij in 't algemeen het begrip van dwingenden Staat in eigen volks-cirkel bekampte, en daar tegen zijn idee van anarchie stelde, zoo was hij er als van-zelf toegebracht, om ook deze gevolgtrekking van die leer voor den Staat, in zijn betrekking tot andere naties en kringen, te brandmerken. Gedurende de rapubliek van het jaar 1848, had hij geen vijanden gekend op wie hij meer verbitterd was, dan zij die de oude tradities der Jacobijnen opwarmden. Het begrip 'Staats-almacht' werd overal door hem bestreden. Van knellende centralisatie wilde hij niet weten. En nu stond datzelfde dogma der Staats-éénheid, toegepast in het volken-recht, weder in dreigende houding overal op. Tegenover die éénheids-begrippen stelde hij het idee: F e d e r a l i s m e . Wat het Europeesch volkeren-huishouden betreft, meende hij, dat in het begrip: 'Federalisme' het ware heil besloten was. Dit zou de waarborg kunnen zijn der zelfstandigheid van de volken. Doch de stroom des tijds ging juist de tegenovergestelde richting uit. Napoleon III had, door zijn oorlog in Italië van 1859, de hartstochten der menschen ontketend, en de hartstocht der natiën was nu de groote éénheids-Staat. De nationaliteiten moesten zich tot éénheids-Staten vervormen. Proudhon zag mompelend en argwanend die beweging aan. Het was, volgens hem, een valstrik voor de vrijheid en daarenboven een dreigend gevaar voor Frankrijk. Hij begon zich te roeren en, gedurende 1862, in België luide zijn meening daarover te verkondigen. Hij toonde in enkele dagblad-artikelen aan, dat de éénheid van Italië niet zulk een groot voordeel voor Europa was, dat de Federatie beter aan het doel beantwoordde. De liberalen in België lazen die stukken met wrevel. In hun strijd tegen het clericalisme wilden zij juist die vorming der Italiaansche éénheid, die noodzakelijkerwijze de verdrijving van den paus uit Rome tot gevolg zou hebben, bevorderen en gebruiken. Juist kwam de gewonde Garibaldi, in zijn triomf-tocht door Europa, ook in October 1862 te Brussel. Toen kende het gejuich en gejubel der liberale Brusselaren geen perken. Ieder vriend der vrijheid scheen in Brussel zijn hoofd te verliezen. Doch Proudhon bleef even koel van brein als ooit te-voren. Hij verzette zich tegen die algemeene dronkenschap, zooals hij 't noemde. Hij wilde wel op zijn wijze ook Garibaldi eeren, doch onder voorbehoud. 'Laten wij in Garibaldi - zóó sprak hij - een

gloeiend, maar kwalijk begrepen patriotisme eerbiedigen; hebt achting voor zijn wond, - maar, bij God, maakt van zijn gebroken been geen heiligen-'reliquie'. 'Denkt er om, - zoo ging hij in zijn betoog tot de Brusselaren voort, - dat keizer Napoleon III, op dezelfde gronden, als waarop België's enthousiasme voor Garibaldi steunt, wèl eens België kon annexeeren'. - Nu werden de Belgen woedend, en vóórafgegaan door den leelijken schreeuwer en frasen-maker Boniface, dreven zij nog diezelfde maand October 1862 Proudhon met zijn gezin het land uit[1].

Hij keerde nu naar Parijs terug.

IX.

In zijn vaderland wedergekeerd, ging hij opzettelijk het denkbeeld, dat aan de Brusselaren zooveel aanstoot had gegeven, theoretisch en uit het oogpunt der beginselen verdedigen. Het werd het bekende boekje: 'Du Principe fédératif', waarin hij de zoogenaamde 'unitaire' politiek op alle denkbare wijzen bestreed. Het was slechts een toepassen op de internationale betrekkingen van zijn vroegere economische denkbeelden van autonomie, individualiteit en zelfstandigheid in eigen kring. In waarheid was dat beginsel van federalisme zelfs synoniem met de begrippen van mutualiteit en van onderlingen waarborg, zooals hij die in zijn vorige geschriften had ontwikkeld. Ten-dienste van Europa zweefde hem een constitutie voor den geest, als die der Zwitsersche cantons of der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Elk land zou zich kunnen oplossen in een Statenbond van provinciën of gewesten. Hij redeneerde op dat thema voort, al moest hij opmerken, dat zijn ideeën daaromtrent in de Fransche regeerings-kringen weinig bijval vonden. Daar liet Napoleon III zich in 1863 zelfs de onheilzwangere woorden ontvallen: 'dat de tractaten van 1815 verscheurd waren, dat de tractaten van 1815 niet meer bestonden'. En dadelijk was Proudhon weder gereed, om in een brochure[2] te betoogen, dat die tractaten wel degelijk van bindende kracht waren en moesten blijven, en zelfs een stevigen waarborg vormden voor de zelfstandige handhaving der verschillende Europeesche kleinere en grootere Staten.

Zijn zeer autonomische en individualistische beginselen, die hij nu ook op het bestaan en samengaan der Europeesche volken wilden toepassen, vonden echter hoe langer hoe minder waardeering. Zoowel op politiek als op sociaal gebied stond hij vrij alléén.

1) Wij hebben die uitdrijving vroeger uitvoerig verhaald in 'De Gids' van November 1862, pag. 785-787 (Politiek overzicht). Vruchtbaar werkte echter Proudhon in het algemeen voor 't socialisme in België. Hij brengt dáár de kiemen van de coöperatie, het federatief socialisme. Vander Velde heeft dit geconstateerd, zie Daniel Halévy, 'Essais sur le Mouvement ouvrier' 1901, p. 280.

2) De brochure droeg den titel: 'Si les traités de 1815 ont cessé d'exister. Actes du futur congrès'.

Eéns echter meende hij in Frankrijk teekenen van beterschap te bespeuren. Op dat feit zette hij nu nog voor het laatst al zijn hoop. Hij spitste zijn pen en schreef voor de werklieden zijn boek: 'De la Capacité politique des classes ouvrières'. Hij werkte gedurende het jaar 1864 aanhoudend aan dat geschrift. Hij gunde zich - al gevoelde hij zich reeds ziek - geen rust. Het was alsof hij begreep, dat het zijn *testament* voor de werklieden zou zijn. Vóórdat hij nog het laatste hoofdstuk kon afschrijven, stierf hij reeds 19 Januari 1865. Een zijner leerlingen, Gustave Chaudey, kreeg aan zijn sterfbed de opdracht, dit boek uit te geven en van een 'conclusie' te voorzien.

Wij moeten op dat boek nog de aandacht vestigen.

Het feit, dat de aanleiding gaf tot het schrijven van dit laatste werk van Proudhon, was de loop der algemeene verkiezingen van Frankrijk in Juni 1863. Voor het eerst begon men in Frankrijk, ook buiten de kringen van het eigenlijk keizerrijk, weder groote belangstelling te koesteren voor deze keuzen van het Wetgevend lichaam. Naast de zoogenaamde middenklasse of burgerij begon de arbeiders-democratie zich te roeren. Mannen als Tolain stonden onder hen op. De questie werd besproken: of het goed zoude zijn voor de Kamer arbeiders-candidaten te stellen? De meeningen daarover waren zeer verdeeld. De mannen van het jaar 1848, die de leiders der oppositie tegen Napoleon III waren, rieden de arbeiders af, met eigen candidaten voor den dag te komen. Zij bezwoeren de werklieden, niet aan zich-zelven allereerst te denken, maar liever de legale oppositie, die tot nu toe ('les Cinq') zulk een goed figuur in de Kamer had gemaakt, te helpen versterken. Als eens een dergelijke overwinning was behaald door die legale oppositie, kon men later misschien zonder gevaar met arbeidersvertegenwoordigers voor den dag komen. Thans gold het slechts de bestaande en zich uitbreidende groep der parlementaire oppositie niet door inwendigen strijd te verzwakken. Dit werd door Jules Favre en zijn vrienden en vooral door den jongeren Jules Ferry betoogd. De arbeiders gaven toe en stelden geen eigen candidaten. Proudhon echter was van een gansch andere meening geweest. Hij had gewild, dat de arbeiders niet met de heeren der legale oppositie waren mede-gegaan. Want die heeren, overblijfselen van vroegere Orleanisten of republikeinen van het jaar 1848, vertegenwoordigden nog in sterker mate dan zelfs Napoleon III het verleden. De arbeiders hadden, volgens Proudhon, een eigen gedrags-lijn zich moeten afteekenen. En juist, omdat zij een oorspronkelijke zelfstandige houding moesten innemen, hadden zij - daar zij toch tegenover Napoleon III hun eischen zelven niet dadelijk konden doorzetten, en zij uit beginsel zich even scherp dienden af te scheiden van de heeren der legale oppositie - een blanco biljet in de stembus moeten werpen, eenvoudig als protest tegen het keizerrijk, maar ook te-gelijk tegen de legale constitutioneele oppositie.

Daar de arbeiders dit niet gedaan hadden, was er een zedelijke verwarring ontstaan in de Fransche politiek. De boeren op het

platteland, die in allen geval liever den keizer wilden dan de heeren der parlementaire oppositie, schenen nu in twee-strijd te staan met de arbeiders in de steden. Er was iets tegenstrijdigs in de atmosfeer gekomen. Steden en platteland schenen beide de emancipatie te willen, maar elk op eigen manier. Er was een onmogelijke toestand geboren. De arbeiders in de steden, die de raadgevingen en middelen van de 'bourgeoisie' gevolgd hadden, moesten nu wel inzien, dat het algemeen stemrecht waarlijk geen onfeilbaar middel was om tot iets beters te komen. Het had nu al den schijn, alsof de oppositie slechts medewerkte met den keizer, om te zamen een parlementaire constitutie, een constitutie als van het jaar 1830, als 'couronnement de l'édifice' te bekomen. Daargelaten nog, dat de domheden, waarin de keizer in zijn buitenlandsche politiek kon vervallen, zijn drijven naar éénheid voor Italië, zijn eventueele toenadering tot de aristocratie van Polen, steeds door die legale oppositie werden toegejuicht of aan de hand gedaan. De arbeiders moesten dus uit zelfbehoud zich afscheuren van die heeren Jules Favre, Jules Ferry en consorten. Zij moesten een eigen programma volgen, en Proudhon zou in zijn boek hier verduidelijken, wat hun eigenlijk idee moest zijn.

Het is een alleropmerkelijkst betoog, dat thans volgt; een betoog, dat voor de geschiedenis van het socialisme van overwegend belang is geworden. Want Proudhon trekt hier samen al de draden en koorden van zijn vroegere geschriften en handelingen, preciseert en verduidelijkt zijn positie, licht al zijn leuzen van vroeger toe: - zijn streng vasthouden aan de vrijheid, zijn bepleiten der anarchie, zijn beginsel van mutuellisme - om tot de slotsom te komen, dat het heil der menschheid gelegen is in een gansch ander socialisme, dan hetgeen door zijn partij-genooten werd voorgestaan.

Die socialisten - al hun scholen hadden, elk op haar beurt, het verschillend uitgewerkt - zagen als einddoel van hun streven h e t c o l l e c t i e v e s t e l s e l. Het was altijd bij hen, hetzij uit de verte gevolgd of meer streng aangepast, een nabootsing van het oude communistische denkbeeld. Dat denkbeeld was slechts te verwezenlijken door gezag door een autoritairen dwang. Al die socialistische scholen leverden dus een model van strenge organisatie. Het eigendom, het bedrijf, de levens-wijze der menschen, moesten zich in het gareel dezer organisatie voegen Een centralisatie omvatte met haar knellende armen de gansche samenleving. De productie zou op samenhangende, geregelde wijze geschieden. Alle productie-middelen: landerijen, werkplaatsen, grondstoffen, werktuigen zouden collectief eigendom van alle producenten moeten zijn; de geheele inrichting, indeeling en trapsgewijze voortgang van den arbeid zou geplaatst worden onder een uit één beginsel voortvloeiende leiding, en de verdeeling van het gemeenschappelijk product zou aan allen ten-goede komen, overeenkomstig een vast plan, met in-achtneming van ieders productieve diensten en behoeften.

Proudhon nu meent, dat dit socialisme lijnrecht voert tot dwin-

gelandij. Tegenover dit absolutistisch systeem, waarin de menschen tot ledepoppen zouden worden vervormd, stelde hij het begrip der vrije persoonlijkheid. Niet gezag, maar vrijheid, moest de leuze zijn. De socialisten, als Louis Blanc en de anderen, verwekten in 1848 bij de burgerij een groote vrees: zij deden de oude partijen ontstellen, maar, inderdaad, bedienden zij zich van dezelfde hulpmiddelen als de oude partijen: als een Thiers en anderen. Zij gebruikten de kanonnen van die oude partijen voor hun eigen denkbeelden.[1)] Maar Proudhon betwist aan de socialisten het recht, om het geschut van den vijand te gebruiken. Hij houdt hun voor, dat zij van hun eigen voortreffelijk wapentuig zich moeten bedienen. Hun eigen kanonnen zijn: de begrippen *vrijheid* en *rechtvaardigheid*. Voor de menschen op aarde is er in waarheid geen ander beginsel in het leven, dan dit ééne: doe niet aan de anderen wat gij niet wilt dat u geschiedt, of, anders uitgedrukt: doe altijd aan de anderen het goede dat gij van hen zoudt willen ontvangen. En dit ééne beginsel leidt van-zelf tot de leer der mutualiteit, of van het m u t u e l l i s m e . Die theorie is niet anders dan de toepassing van het 'leer om leer': het gelijk met gelijk vergelden: wat de Franschen uitdrukken door het 'donnant-donnant', wat Israëlieten in kwaadaardigen zin noemden: oog om oog. tand om tand. Het breekt met alle autoriteit; het berust op de zelfgekozen autonomie van elken redelijken mensch; het huldigt strenge arbeids-vrijheid; het trekt om elken mensch een kring of cirkel, waarover hij op zijn wijze beschikt en gebiedt. Maar het eerbiedigt die vrijheid en die beschikking der middelen nu in een ieder. Alleen door vrije vereeniging, door over en weêr elkander diensten te leveren, verstaan zich de menschen. De Staat-zelve is slechts de 'resultante' der vrije unie. Wie communauteit of collectivisme zegt, wil hiërarchie, ondeelbaarheid, centralisatie, onderstelt verwarring van beweegkrachten, samengestelde werking van machines, onderwerping der wils-uitingen aan één wil, en groote algemeene kosten; wie het mutuellisme voorstaat, onderstelt verdeeling van den grond, verdeeling van eigendommen, zelfstandigheid van den arbeid, afscheiding der industriën, specialiteit der functies, individueele en gezamenlijke verantwoordelijkheid, naar gelang de arbeid individueel of groepsgewijze wordt gedaan, en reductie der algemeene kosten tot het minimum[2)].

Nadat Proudhon alzoo het bestaan dier twee stroomingen in den gang en loop van het socialisme heeft geconstateerd, gaat hij de richting, die hij vóórstaat: die van het 'mutuellisme', nader uitéénzetten en bepleiten.

1) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières,' Editie 1873, pag. 59: 'Ainsi, comme une armée qui a enlevé les canons de l'ennemi, le communisme n'a fait autre chose que retourner contre l'armée des propriétaires sa propre artillerie.'
2) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières,' 1873. pag. 70-71.

Uitgaande van het denkbeeld, dat het begrip: 'wederkeerigheid' steunt op rechtvaardigheid en niet op chariteit, gaat hij na, hoe het overal kan worden toegepast. Als ter-loops wijst hij er op, hoe het, met veel alliage van chariteit vermengd, zich reeds ongemerkt op allerlei gebied een baan breekt. Wat anders zijn al die maatschappijen 'de secours mutuel', dan een onvolledige verwerkelijking van het beginsel? De onderlinge brandwaarborgmaatschappij, geheel het netwerk der onderlinge verzekeringen, doet, al is het begrip veelszins geschonden en verwrongen, hetzelfde reeds. Maar het komt er nu op aan, langzamerhand het begrip zuiver en volledig toe te passen: in de eerste plaats op het loon. Hier zal natuurlijk alles afhangen van de juiste bepaling en begrenzing van den normalen arbeidsdag. Maar is die eenmaal berekend, is het gemiddelde hier goed vastgesteld, is, met onderling goedvinden, een soort tarief verkregen, dan is voor het vervolg slechts goede wil noodig, om daaraan de hand te houden. De arbeidende democratie moet dan leeren zich te onderwerpen aan de wet der rechtvaardigheid. Maar opdat er volledige mutualiteit zij, is het een eisch, dat ieder producent, wanneer hij een verbintenis jegens anderen aangaat, - en die anderen, wanneer zij op hun beurt zich tegenover hem verbinden - elk zijn volle en algeheele vrijheid van handelen behoudt, geheel zijn vrijheid van beweging, geheel zijn persoonlijkheid bij het werk handhaaft, daar mutualiteit veeleer is de ruil van diensten en van producten, dan wel in de groepeering der krachten of in den gemeenschappelijken arbeid bestaat[1)]. - Proudhon ontwikkelt dan die toepassing van de leer der mutualiteit bij den handel, bij de huurcontracten, bij de overeenkomsten van vervoer te-water en te-land (de spoorwegen), en bij het crediet, om altijd tot de conclusie te komen, dat centralisatie hier steeds verkeerd werkt.

Zóó komt hij allengs tot het belangrijke hoofdstuk '*Over de associatie in de mutualiteit*': de kern van zijn boek.

Het is een hernieuwd betoog, dat het begrip 'associatie' op zich-zelf, zooals de socialisten dat tot nu toe hebben voorgestaan, een onvolledig en ontoereikend iets is. Afgescheiden en los van de gedachte van recht, die haar moet beheerschen, is de associatie slechts een toevallige band, steunende op een gevoel van belang: een willekeurig contract, dat te allen tijde ontbindbaar is: een eng gesloten groep, waarvan men altijd kan zeggen, dat de leden, juist wijl zij slechts voor elkanders belang zijn verbonden, geassocieerd zijn tegen de geheele overige wereld. Proudhon toont dit nader aan door een uitéénzetting der groote kapitalistische associaties, bijv. der heeren Pereire, en door een verduidelijking der arbeidersassociaties, bijv. van Louis Blanc. Neen, eerst de mutualiteit verheft die associatie tot wat zij wezen moet. Dan eerst treedt men buiten het gebied van de willekeur en der onverdraagzaamheid. Het is dan niet meer een geest van coterie, een berekening van ambitie, een partij-zucht, een ijdele overgevoeligheid, die de menschen samen-

1) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières,' Editie 1873, p. 87.

sluit; het is de rede-zelve die de menschen vereenigt. En juist omdat de menschen de rede der dingen dan volgen, kunnen zij, tot in den boezem van de associatie, geheel hun vrijheid en zelfstandigheid behouden. Het beginsel der mutualiteit, wat betreft de associatie, vereenigt den mensch slechts in zooverre als de eischen der productie, de goedkoopte der markt, de behoeften van het verbruik, de onbezorgdheid en zekerheid der producenten-zelven zulks verlangen; men verbindt zich dáár, waar het voor het publiek niet mogelijk is zich te verlaten op de particuliere industrie, en waar de particuliere industrie op haar beurt niet op eigen schouders alléén de lasten en het risico der onderneming kan zetten. Het regime der mutualiteit is een zeer rekbare en uitzetbare vereeniging. In dat regime worden alle menschen cliënten van elkander. Allen hangen van elkander af, allen strekken elkander tot waarborg. De mutualiteit wordt het 'sociale contract' bij uitnemendheid, zoowel in economischen als in politieken zin. In zijn wederzijds bindende armen omvat het zoowel het individu als het gezin, de corporatie en de stad, den koop en den verkoop, het crediet, de assurantie, den arbeid, het onderwijs, en den eigendom, elk beroep, elke handeling, elken dienst, elken waarborg. In zijn hooge herscheppende strekking sluit het alle egoïsme en parasitisme uit, al wat willekeurig is, al wat herinnert aan agiotage en rottend verderf. En die mutuellistische associatie zal, hoe klein haar eerste grondslag ook is, zich telkens uitbreiden. Zij laat de gansche wereld in haar cirkels toe; zij streeft naar de universaliteit. Want zij is niet enkel gevormd met het oog op een verdienste of winst, maar met het oog op een waarborg. Men is niet gehouden, daaraan geld of andere waarden, of zelfs zijn arbeid bij te dragen, de éénige conditie is: dat men getrouw blijft aan het beding der wederkeerigheid. Eens gevormd, is de aard van dat beding om zich te generaliseeren en geen grens te hebben. Ook de andere, de communistische associatie, gaf voor alles te omvatten, maar zij liet niets in eigendom aan de geassocieerden: noch hun geld, noch hun goederen, noch hun arbeid, noch hun talent, noch hun vrijheid. Slechts de mutualiteit, de vrije onderlinge waarborg-vereeniging, kan dit doen. Zij is de 'mysterieuse' associatie, verborgen tot nu toe aan de wijzen en schriftgeleerden, maar geopenbaard aan de kinderen van het volk[1)].

1) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières', p. 138: 'Mais à quoi bon batailler sur les mots et perdre le temps en discussions inutiles? Une chose certaine, c'est que le peuple, quoi qu'on en dise, a foi dans l'Association, qu'il l'affirme, la pressent et l'annonce, et que cependant il n'en est pas d'autre que le contrat de société défini par nos codes. Concluons donc, pour rester fidèle à la fois aux données de la science et aux aspirations populaires, que l'Association, dont les novateurs contemporains ont cherché la formule, comme si le législateur n'en avait rien dit, mais qu'aucun d'eux n'est parvenu à définir; que Fourier, artiste, mystique et prophète, nommait Harmonie, et qu'il annonçait devoir être précédée d'une période de Garantisme; cette Association fameuse qui doit embrasser la Société toute entière, et réserver néanmoins tous les droits de la liberté individuelle et corporative; qui ne peut être par conséquent ni la communauté ou société universelle de biens et de gains, reconnue par le Code civil, pratiquée au moyen âge dans les campagnes, généralisée par la secte des Moraves, identifiée avec la constitution politique ou l'Etat, et réglementée de différentes manières par Platon, Campanella, Morus, Owen, Cabet, etc., ni les sociétés de commerce, en nom collectif et commandite, anonyme, participation; concluons, dis-je, que l'association, que la Démocratie ouvrière persiste à invoquer comme la fin de toute servitude et la forme supérieure de la civilisation, qui ne voit qu'elle n'est et ne peut être autre chose que la M u t u a l i t é ?'

Dat stelsel van wederzijdsche rechten en plichten, van wederkeerigheid, moet nu natuurlijk ook op het staatkundig samenzijn der menschen worden toegepast. In het economisch verband heet het m u t u e l l i s m e , in de politieke verhouding draagt het den naam: f e d e r a l i s m e . En dat beginsel van federalisme moet niet alleen op de onderlinge verhouding der Staten, maar op elken Staat-zelven worden toegepast[1]. De oude wet der éénheid en der ondeelbaarheid is afgeschaft. Overeenkomstig de uitgedrukte of veronderstelde toestemming en toetreding der verschillende deelen van den Staat tot het beding der Unie, is het staatkundig centrum overal, en is de eng sluitende omtrek van den Staat nergens te vinden. Elke groep of variëteit der bevolking, elk ras, elke taal is meesteres op haar grondgebied; elke stad of gemeente, gewaarborgd door haar naburen, is koningin in den cirkel beschreven door haar uitstraling. De éénheid is rechtens slechts vervat in de belofte, die de souvereine groepen elkander afleggen:

1) Aardig is hier bij Proudhon de lof aan het oude Holland, de republiek der Vereenigde provinciën; zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières', pag. 247/248: 'Un citoyen de Hollande me disait un jour: Devinez quelle est la garnison de Rotterdam, la seconde ville des Pays-Bas, port de mer, de plus de cent mille habitants, population mêlée, bruyante, sans cesse agitée par le travail et l'orgie? - Un régiment, répondis-je, croyant être modéré. - Personne, répliqua le Hollandais. Il y a un poste de municipaux, qui suffit largement au maintien de l'ordre. L'armée des Pays-Bas ne sert qu'à Java et à Bornéo, pour tenir en respect les sauvages. Qu'on me permette d'ouvrir ici une parenthèse. Le royaume des Pays-Bas a conservé les moeurs fédérales des Provinces-Unies: c'est ce qui fait la supériorité de sa civilisation. La Belgique, au contraire nous a emprunté notre administration, notre état militaire, notre monarchie constitutionnelle, notre parlementarisme; sa bourgeoisie s'est faite à l'image de la nôtre. Comme chez nous, le parti prétendu libéral est devenu le parti de la réaction, et ce sont les cléricaux qui réclament le suffrage universel. Depuis sa séparation d'avec la Hollande, la Belgique, qui devait prendre l'essor, est tombée en décadence. Est-ce le fait de la séparation? Non, c'est le fait du système.'

1°. om zich-zelven onderling te regeeren en te besturen, en met de naburen overeenkomstig zekere beginselen te handelen; 2°. om elkander tegen den vijand van buiten en den tiran van binnen te beschermen; 3°. om met elkander overleg te plegen in het belang der verschillende ondernemingen en exploitatiën, en elkander hulp te bieden bij ongelukken[1]. De vaste vormelijke Staats-éénheid is dus verbroken. Maar een inwendige éénheid komt zóó tot stand. En het materialistische kwaad der centralisatie is zoodoende voor altijd te-niet gedaan.

Het collectivisme kon tot dergelijke hoogere of diepere éénheid der menschheid niet voeren. Slechts de mutualiteit baant den weg tot de broederschap[2]. Eerst op die wijze zullen de arbeiders vrij blijven, niet gaan gelijken op het graanveld, dat door elken wind bewogen wordt; als de storm komt, buigen alle halmen naar denzelfden kant, geen enkele uitgezonderd; neen, nú kunnen de arbeiders zich zelfstandig voelen: '*la plèbe travailleuse fait corps*'.

Laten dus de arbeidende standen niet het politiek programma der parlementaire oppositie aannemen; laten zij zich blijven onderscheiden wat hun beginsel betreft; in hun isolement ligt hun kracht. Noch in questies van dubbelzinnige opvatting van den staatkundigen eed, noch in quasi-eerbiediging van het algemeen stemrecht, noch in huichelachtige demonstraties ter-wille van decentralisatie, die men toch niet wil doorvoeren, noch in de meer dan onfatsoenlijke behandeling van het budget, noch in haar verzuchtingen naar vrijheid van drukpers, noch in haar aandringen op kosteloos onderwijs, noch in haar ijdel gejubel over vrijen handel, noch in haar kinderachtige opheffing der beperkingen van de coalities der werklieden, - moeten de arbeiders met de zoogenaamde middenklasse meêgaan. Zij moeten niet langer op sleeptouw zich laten nemen. Zij moeten een eigen programma opstellen, en trotsch dat overal in de hoogte heffen. Zij moeten zich niet langer vernederen altijd-door fooien te ontvangen, altijd het vlak der hand als dienstboden op te houden. Neen, zij moeten als vrije mannen voorwaarts treden. Doen zij dit zelfbewust en fier,

1) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières', pag. 144.
2) Zie Proudhon, 'De la Capacité politique des classes ouvrières', pag. 169: On nous a reproché de fomenter, par ce développement du droit, l'individualisme, de détruire l'idéal. Calomnie! Où donc la puissance de collectivité produirait-elle d'aussi grandes choses? Où les âmes se sentiront-elles plus à l'unisson? Partout ailleurs nous avons le matérialisme du groupe, l'hypocrisie de l'association, et les chaînes pesantes de l'Etat. Ici seulement, nous sentons dans la justice la vraie fraternité. Elle nous pénètre, nous anime; et nul ne peut se plaindre qu'elle le contraint, qu'elle lui impose un joug, ou le charge du moindre fardeau. C'est l'amour dans sa vérité et dans sa franchise; l'amour qui n'est parfait qu'autant qu'il a pris pour devise la maxime de la mutualité, j'ai presque dit du commerce: *donnant, donnant.*'

dan zullen zij zegepralen. Dan zullen zij op hunne beurt de kleine burgerij, die dan gaarne onder hun vleugels zal schuilen, kunnen helpen in haar strijd tegen de groote kapitalisten. Want de arbeiders zijn het volk. Dat volk is in 1789 door de 'bourgeoisie' naar achteren gedrongen. Doch na 1789 heeft die burgerij-zelve het bewustzijn van haar eigen roeping verloren, heeft de routine der vroegere overheerschende standen nagebootst; thans is het lot dezer burgerij, dat zij zich zal oplossen in het volk, dat zij met de rijen der arbeiders zal inéénsmelten.

X.

Dit was het testament van Proudhon. Toen het uitkwam, was hij reeds gestorven. Hij was geruimen tijd ziek geweest. Op den sterfdag van 19 Januari 1865 was er bittere rouw in het zeer bescheiden vertrek te Parijs, waar hij den laatsten adem uitblies. Hij ontsliep in de armen van zijn vrouw. Het was een kracht van Frankrijk, die door den dood verbrijzeld werd. Zelfs in de Tuilerieën werd dit gevoeld. De keizerin liet in zijn ziekte telkens naar hem hooren. En de arbeiders droegen in groote getale hem ter laatste rustplaats.

Hij was arm gestorven. Alles was zeer sober bij hem in zijn kleine woning. Toch ontbrak in die kamers niet geheel de religieuse tint. Mevrouw Ackermann, de echtgenoote van zijn ouden vriend - zie bladzijde 510 van dit deel - was ten-doode geërgerd, toen zij in het kamertje van Proudhons vrouw een crucifix zag hangen. Trouwens in zijn elfde studie van het derde deel 'De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise' had hij - zij het als antithese tegen de knielende houding van den man - de woorden neêrgeschreven: 'la femme qui prie est sublime'[1]. Voor het gezin werden door de vrienden de nog in handschrift zich bevindende nagelaten geschriften uitgegeven[2]. Zóó zagen achter elkander het licht: 1° 'Théorie de la propriété', nalezingen op den strijd van Proudhon over den eigendom[3]; 2° 'France et Rhin,' bijdragen tot de polemiek, die hij over de buitenlandsche politiek der laatste jaren van Napoleon III had gevoerd; 3° 'La Pornocratie ou les femmes dans les temps modernes', een vervolg op de terechtwijzigingen, die hij zoo dikwijls aan de school van George Sand had toegediend, wanneer zij de vrouw wilde rukken uit de plaats, die haar in het huisgezin was aangewezen: zijn formule voor de vrouw was: ou ménagère ou courtisane; 4° een fraai boek getiteld

1) Zie over die aandoeningen van Proudhon de 'Cahiers de la Quinzaine' van Charles Peguy (treizième cahier de la deuxième Série 1901) pg. 21-30.
2) Zijn weduwe sterft Juli 1900; 71 jaren oud.
3) Over de ware beteekenis van dit boek, ook in verband met de zinsnede uit de 'Idée générale de la Révolution au XIXe siècle' - zie pag. 587 noot, hierboven - vergelijke men de woorden van César de Paepe op het congres der 'Internationale' te Brussel in 1868, in het verslag van dat congres pag. 10 en 28.

‘Du principe de l'Art et de sa destination sociale’, waarin hij, op zeer eigenaardige wijze, de richting in de kunst van zijn landsman Courbet waardeerde en ontleedde; 5° de aanteekeningen, die hij gewoon was, bij zijn dagelijksche lezing en overdenkingen van den bijbel, op de bladen van de ‘Vulgata’ neêr te schrijven: ‘Les Evangiles annotés par Proudhon’; 6° het boek dat in 1896 is uitgegeven: ‘Jésus et les origines du Christianisme, préface et manuscrits inédits, classés par Clement Rochel’. Clement Rochel liet later ook nog het licht zien een boek van Proudhon over Napoleon I, en (1900) een boek met annotaties over de Mémoires van Fouché: (‘Commentaires sur les Mémoires de F.’)

Zijn oudste dochter Catherine[1)] gaf voorts zijn briefwisseling uit in veertien deelen. Het is te bejammeren, dat die verzameling brieven zoo uitgebreid is geworden. De aandacht van het publiek kon haar niet volgen. Waren de beste dier brieven in twee of drie deelen saâmgedrongen, dan zou dit werk een verrassend meesterstuk zijn gebleken[2)]. Nù worden die brieven slechts. gelezen door hen, die een studie van Proudhon maken.

1) Catherina huwde later met den heer Henneguy, in 1910 professor aan het Collège de France.
2) Wij hebben van die brieven, die door Langlois van een inleiding zijn voorzien, een dankbaar gebruik gemaakt bij het bewerken van dit hoofdstuk. De inhoud der correspondentie wordt voornamelijk belangrijk na het jaar 1848. Vóór dien tijd merken wij slechts o.a. op (zie deel II p. 198 en ook p. 267) een verrassenden brief van Karl Marx. Bijzonder veel licht werpen de brieven op de tijden van het tweede keizerrijk. In die brieven ziet hij voor Frankrijk sedert 1863 't gevaar van Duitschland: ‘l'Allemagne qui aime et hait’. Belangrijk vooral is de correspondentie met Charles Beslay, met Darimon, met Langlois, met Chaudey en met zijn ouden vriend Charles Edmond. In al die brieven openbaart zich als van-zelf zijn onbaatzuchtigheid, zijn reinheid, zijn heftigheid, maar ook zijn goedheid. Wij halen slechts een enkel fragment aan uit een brief (zie deel XIII, p. 320), om te laten zien hoe teeder zijn toon voor zijn vrienden is. Ziehier de wijze waarop hij - 7 Juli 1864 - een vriend uit België (Felix Delhasse) bedankt, die hem, op zijn verzoek, een klein geldelijk voorschot tijdens zijn ziekte wil geven: ‘j'ai lu votre dernière lettre à ma femme. Tout ce qui vient de Belgique, de vous surtout, cher ami, est reçu avec acclamation, même avant lecture; il suffit que l'on ait vu la signature. Cette fois, j'ai écarté les enfants qu'il ne convient pas d'initier si tôt au secret des affaires, et qui, pour vous aimer, n'ont pas besoin de reconnaissance. Ma femme, à qui je n'avais pas fait part de ma lettre, a été pénétrée jusqu'au fond du coeur de votre réponse, et j'ai senti, à l'embrassement qu'elle m'a donné, combien elle était saisie de l'amitié qui règne entre nous. Ce baiser plein d'émotion a été la seule réponse qu'elle ait faite: vous connaissez trop le coeur humain et la nature pour ne pas apprécier tout ce qu'il y avait là d'amour pour vous, d'admiration et de reconnaissance: quant à moi, j'y ai gagné ceci, que je lui parais meilleur encore depuis qu'elle me voit de pareils amis.’

In den kring der Fransche arbeiders blijft zijn beeld onvergeten.

Hij is voor hen, ook al zijn zij het niet met hem ééns, de geleerde, de wijze bij uitnemendheid. Een vast type, waarvan Daudet en anderen gebruik maken, is onder die arbeiders altijd: 'l'homme qui a lu Proudhon'. Trouwens Proudhon verschafte wel is waar hun drie uiterst bedenkelijke en schrik-aanjagende strijdleuzen, reclameklanken die eigenlijk iets anders be teekenden dan de woorden uitdrukten: 'La propriété c'est le vol'; - 'Dieu, c'est le mal'; - 'L'ordre c'est l'anarchie'; - doch voorts drie zwaarwichtige en voor de werklieden bijna diepzinnige parolen: 'gratis-crediet', 'mutuellisme' en 'fédéralisme'. Hij gaf eindelijk den waren titel aan de werken, die over economische en sociale onderwerpen saâmgesteld worden. Adam Smith in zijn benijdbaar optimisme had geschreven over den 'Rijkdom der Naties'; Proudhon noemde zijn boeken: 'Onderzoek der Ellende', 'Philosophie de la Misère'.

Maar hij deed meer. Hij trok voor de socialisten de tweede groote lijn, die zij zouden kunnen opgaan, en die een groot deel van hen werkelijk heeft gevolgd. Tegenover het stelsel van een stevig georganiseerd collectivisme, dat de meesten als programma aannamen, wees hij de richting aan van het anarchisme. Legde het collectivisme den nadruk op een vast associatie-verband, op orde en tucht in het optreden, op het offeren van eigen wil aan de gemeenschap, op het gehoorzamen aan autoriteit, op verovering en gebruik ten eigen bate van de macht der kapitalisten: zoo bedoelde het anarchisme de souvereiniteit der vrije persoonlijkheid en de volledige toepassing der wederkeerigheid. Het contracts-idee werd door dat anarchisme geplaatst tegenover het Staats-idee der collectivisten. Het centrale punt der samenleving, dat bij de collectivisten oorsprong, drijfveêr en oorzaak der menschelijke beweging en van het verkeer moest wezen, werd bij Proudhon product en resultaat der maatschappij. Zóó scheen hij terug te keeren tot paden en banen der economie. Doch de economisten zagen zeer spoedig in, dat van de twee vijanden, die zij te bestrijden hadden: het collectivisme en het anarchisme, de laatste der twee de gevaarlijkste en felste was.

Wel is waar stelde Proudhon zich nog niet op het standpunt van feitelijkheden. Bij hem is alles nog zuivere theorie. Hij ontwikkelt zijn leer nog slechts in tallooze boeken, brochures en kranten. Hij gaat niet zelf vechten, op een barricade strijden. Zijn beste en meest geliefde leerlingen zijn bedaarde lieden als een Darimon, een Langlois, een Chaudey. Slechts ter-loops hoort men later van revolutionnaire Proudhonisten als een Joseph Dejacques, een Bellegarrigue, een Ernest Coeurderoy[1)]. Maar

1) Zie Michel Bakounine, 'Oeuvres', Paris 1895, Introduction pag. XXIII. Over Joseph Dejacques, zie 'Les Temps nouveaux' van 22/28 Avril 1899, en van 29 Avril/5 Mai 1899. Vergelijk voorts over Dejacques, Gustave Lefrançais 'Souvenirs' 1902, p. 191 seqq. en zie den grooten brief van Dejacques van Mei 1857 aan Proudhon in het supplement van 'Les Temps nouveaux', deel II, p. 337. Hij sterft arm 1864 - Over de geschriften van Anselme Bellegarrigue uit Toulouse, later in Amerika (schoolmeester te Honduras) zie 'Les Temps nouveaux' van 17 Februari 1906 pag. 7/8. - Over Ernest Coeurderoy, zie een stuk van hem in het supplement van 'Les Temps nouveaux' van 28 Juli 1906, en een artikel van Max Nettlau in het 'Archif für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung', herausgegeben von dr. Carl Grünberg, Erster Jahrgang, 2tes Heft, 1911, pag. 316-333.

na zijn dood, tegen het einde der negentiende eeuw, zou deze theoretische leer de ombuiging krijgen, die haar zou stempelen tot het bloedig ‘anarchisme van de daad’. De bom, vroeger door Proudhon zorgvuldig geïsoleerd en omhuld, brak los. In de asch der materialen, door Proudhon bijéengebracht, begonnen de kolen te branden[1)].

EINDE VAN HET DERDE DEEL.

1) 14 Augustus 1910 inaugureert de President der republiek, Fallières, op een politieke reis naar Zwitserland, een monument voor Proudhon te Besançon. Het wordt aldus beschreven: ‘Proudhon est assis, un livre ouvert sur ses genoux, la justice debout, appuyée une main sur l'épaule du penseur, élève de l'autre main le flambeau de la Vérité. Un jeune homme, agenouillé sur le socle du monument, tend une palme, symbole de la reconnaissance des ouvriers à Proudhon’. De minister Viviani hield de groote feestrede, gevolgd door een cantate van Couyba, de sénateur, thans 1911 minister. Viviani stelt Proudhon tegenover Marx. Marx is, volgens hem, de fataliteit; Proudhon de actie. Proudhon wil de unie der arbeiders en der middenklasse: hij is de man der syndicaten-beweging. Hij is de man der boeren. Hij is de man der ‘justice’ in alles.